De Tijdspiegel. Jaargang 72

bron
De Tijdspiegel. Jaargang 72. L.J. Veen, Amsterdam 1915

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_tij008191501_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

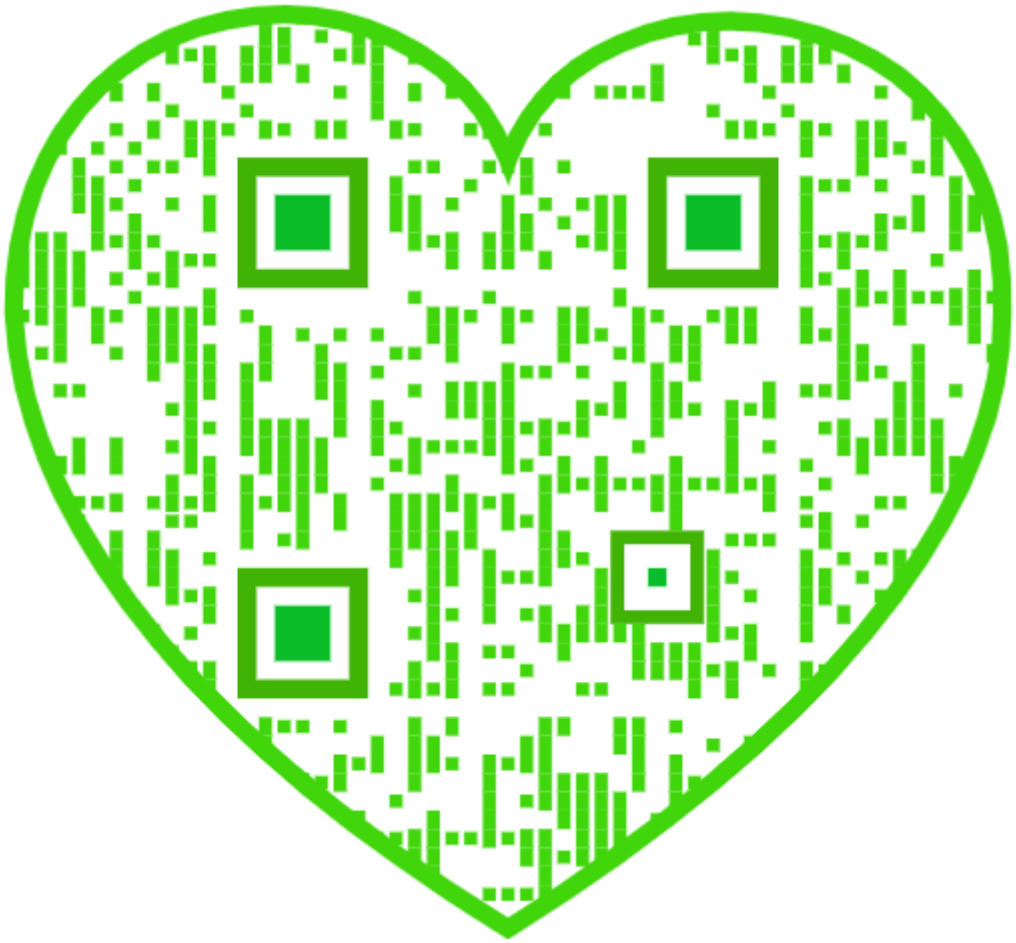

[Eerste deel]

De verloren zoon.
Agnes van der Moer.

I.

IN de kleine kamer zong een meisjesstem. De parelende klanken drupten van héél hoog neer, stil en zuiver op het diepe, melancholieke geluid van een gitaar.

De lentemorgen stond voor het open venster... buiten in den tuin bloeiden de pyrus en de narcissen... een overdaad van bloemen rondde iederen kamerhoek... pyrus, dotters, narcissen, en op het kleine mahoniehouten schrijftafeltje stond een kristallen vaas met wilde kersenbloesems.

Te midden in de kamer stond de divan. Onder het donzige van een jong meisjesgezicht hing wijduit een groen crêpen Kimono... en twee stille handen lagen weerszijden op het groen fluweelen divankleed. Léo's gitaar klaagde eenzaam door... maar de meisjesstem zweeg... haar oogen staarden peinzend ver weg van de kamer...

'Mórgen!' zei ze toen: Mórgen zal ik ze eindelijk kennen: je vader, je moeder, Anna en Berthold!'

'Ja...! Ben je er blij om?'

'Natuurlijk. *Alles*, wat bij jou hoort, wil ik kennen; het zijn toch jóuw moeder en jóuw vader en jóuw zuster en jóuw broer, en dan het huis! Het huis, waar je geboren ben, waar je als kleine jongen speelde, waar je je eerste indrukken heb ontvangen!'

'Toch is álles er anders dan jij bent kindje.'

'Natuurlijk, álle menschen en huizen zijn niet hetzelfde...!'

'Néé!... wéét je, het gehéél is wat ouderwetsch. Ikzelf ben er óók in lang nìet geweest. In mijn studententijd kwam ik er zoo eens een dagje, maar ìk logéérde er óók nooit, ook niet in de vacantie. Nu, in het najaar ben ik er, ná mijn promotie-partij, nog geweest, en nu gaan we sámen... nu ga ik je thuis brengen en dán, daarná wordt ons engagement publiek.'

Hij knielde voor de bank, legde zijn hoofd naast háár blond hoofd in de kussens.

‘Jou lieve jongen’ fluisterde haar stem, jong en warm, en hij zag het starrelen van haar donker-blauwe oogen, haar open, klare, blauwe oogen, waarin het leven zoo warm trilde, haar echte sterke eerlijkheid, waarin het zoeken was naar schoonheid, het wachten op groot geluk. Hij voelde het zoo diep en ontroerend, haar blijde schoonheid, haar frissche jeugd, haar frissche, spontane Zijn.

Zijn huis... ach, hij dacht er nooit aan; als iets, zonder belang, stond het daar vaag in zijn denken, en zijn ouders... ja, dat waren zijn ouders; beste menschen, waarmee hij heel goed op kon schieten, al leefden ze wat buiten hun tijd.

‘Zullen je moeder en vader en Anna ook blij zijn, om mij te leeren kennen?’ vroeg ze.

‘Ik dénk het wel kind!’ antwoordde hij zacht, maar vaag verwonderd voelde hij ineens:

‘Blij zijn?... Kunnen ze bij óns thuis blij zijn?’ Toen kwam er een kleine angst in hem, Lis thuis te brengen, haar jeugd te zetten in het oude huis.

Het was even, maar héél even dat het hem duidelijk werd, dat zijn huis ánders was, dan ál, wat hij als ‘gewoon’ had leeren kennen.

Toch was hij er niet vreemd in het huis, dat hij kende van héél klein kind af, al léefde hij ook in den nieuwen tijd, al lag ook zijn innerlijk leven vér buiten dat van zijn ouders en zuster en broer, al leefde hij buiten hén om al jaren zijn eigen geluk en vertrouwelijkheíd...

Even maar leek hem het huis nu vreemd en de menschen daarin héél ver van hem af... toen vervaagde dat voelen.

Om zich heen zag hij de frissche blijheid van de kamer vol diepe kleuren, de kamer vol bloemen en gouden licht en dat deed hem ineens rillen van echt, diep, warm levensgeluk.

‘En nou komt de zómer óók gauw’ zei hij: ‘de zomer, de bosschen en de hei...’

‘En de vrijheid méér nog dan anders, volmáákt!’ zei ze diep.

‘Jou kleine, wilde vogel’ plaagde zijn teederheid: ‘vrijheid, hè, dat is álles voor jou, vrij van álle menschen, en nergens iets, wat je zou kunnen drukken... ánders!’

‘Nou, wat ánders?’ plaagde ze hem terug. Haar kleine

handen werden vuisten, en alsof ze vier wanden uitéén duwde, zóó krachtig strekten haar ronde armen zich.

‘Nergens iets dat je klémt... áltijd vrij... overál... altijd éérlijk... O Léo... Léo!’

Ze trok hem tot zich, warm, wild.

Het jonge, open leven bloeide wijd uit in de kamer; geen woord deed er wanklank in... het was alles goed en vrij en heerlijk...

Juichend klom Lis' stem langs de zuivere stilte, juichend was al haar beweeg...

Haar nooit bedwongen jeugd had een lach van overmoed en Léo's stille wezen was daarin gansch gevangen...

II.

In den avond lag het hooge huis kil-grauw in de stille, kale straat. De witte muren van de nauwe, lage gangen droegen nog een glimp van lícht, vlak, koud, wit schemerlicht, en over de half versleten trappen lagen effen, donkergrijze loopers met roode randen... geen plant in de gang, geen sieraad aan de kalkmuren... En achter de gesloten deuren waren de holle, vierkante kamers, donker, duf, met de bedompte atmospheer van weinig open ramen.

Boven op het nauwe gangetje stonden Lis en Léo stil.

‘Hoe vínd je het hier, Liske?’ aarzelde Léo's stem, en haar stem, verstild tot een eentonige klank, antwoordde zacht ontwijkend, want het waren toch zijn váder en moeder en zúster:

‘Och, wat ongewoon... wat anders dan thuis... je moeder doet een beetje deftig en je vader ook en Anna eigenlijk ook wel wat, net of ik een vréémde ben; alleen Berthold niet... ik weet het eigenlijk niet zoo precies... het huis ook... de gordijnen zitten zoo érg dicht en het ruikt zoo naar oude meubels en aan de muur die verbleekte portretten en nérgens een bloem!’

Néé, er was nérgens een bloem geweest om haar te verwelkomen, den eersten dag, dat ze in zijn huis kwam. Hij voelde het even bitter, toen dadelijk plaagde hij héél ernstig: ‘Jamaar, er is toch één nieuwerwetsche aquarel!’ Hij bléef ernstig en ze zag hem aan, of hij, met zijn goeden smaak het méénde...?

Toen betuurden hun blikken elkaar en Léo's lip begon

verraderlijk te trillen, en toen schoten ze ineens uit in een klaterenden lach:

‘O, die aquarel! Die afschúwelijke!’

‘Kom even op mijn kamer, Léo!’

‘Ja, maar als ze het beneden merken, vinden ze het weer niet comme il faut... Hier is je slaapkamer, Lis!’

Ze gingen binnen en dadelijk weer, als in het héële huis, hinderde Lis het leelijke van de grove meubels, de grauwe gordijnen...

‘O!’ zuchtte ze diep.

‘Ja, ze zijn wél erg ouderwetsch, dat valt me nu óók op... vroeger heb ik dat natuurlijk óók wel gemerkt, maar niet zooals vandáág... och, ik weet alláng dat ik hun ontgroeid ben... alleen zij zelf weten het niet en ze mógen het ook niet weten... vader en moeder zijn er te óud voor... och, ik weet me wel wat te schikken en ik móet me wel schikken, want, wéét je, bij ons is één van de voornaamste dingen: de fámilieband De familie moet bij elkaar blijven, dat moet één kluitje blijven.... Dat is het ook gebleven eigenlijk.... Marie, die in Groningen woont, is getrouwd met een man van óns genre, ik bedoel van het genre vader, moeder, Anna, Berthold. Dat is dus voor vader en moeder een ideaal schoonzoon. Berthold zijn meisje is óók zoo iets. Enfin, je zult ze wel leeren kennen...! En jij dan... jij hoort er óok zoo bij!’ plagend.

Hij trok haar tegen zich aan.

‘Liefste, tracht je maar wat te schikken...’

‘Ja... maar Léo, ik kán niet zoo zijn, zooals Anna bijvoorbeeld, zooals ik die vandaag heb gezien... ik kán het niet, en ik wíl het ook niet!’ Tegen haar wil in zei ze dat, zei ze dat met verzet in haar stem. Hij zag haar aan, lachte even.

‘Als je zoo was, zou ik ook niet met je willen trouwen, nóóit... ik heb van middag innerlijk zoo gelachen, toen je beneden in de kamer zat, naast ma, in haar zwarte japon met die stemmige breikous, naast pa met zijn gewichtige gesprekken, zijn geartículeerde uitspraak, met zijn dadelijk tamboureeren op den ‘familieband’, waar hij altijd over spreekt, als hij kan, en toen je zat tegenóver Anna, met haar blauwe overhemdblouse en haar marine-blauwe rok en dat witte dasje... o, dat dasje... en dat sprietige, kleurlooze weggetrokken haar... en jij daar bij, met je mooie, soepele japon en je mooie haren,

en je móóie oogen en je móóie handen, die niets deden, terwijl moeder breide en Anna naaide... O, je was er zoo móói tusschen, zoo het eenige van kleur. van lijn, van jeugd... Toén ineens voelde ik, dat ik nog nóóit zoo ver van hun had afgestaan als tegenwoordig. En als je dan lachte in die halfdonkere kamer, als je lachte! Ik heb genoten van jou... ik heb zoo volkomen gevoeld hoe mooi je toch eigenlijk wel ben... en hoe anders dan mijn thuis... Liefste, zal je je best doen, je hier toch een beetje te schikken...? Ze kunnen het toch niet helpen, dat ze zoo ouderwetsch zijn... ik ben bij je om je te helpen... nu ga ik naar mijn eigen kamer. Zal je héél lekker slapen?'

'Ja Léo, slaap jij hier naast?'

'Ja... dag liefste, tot morgen!'

Hij was weg en ze stond alleen in de kleine kamer... Het was er zoo somber: die vier donkere wanden, de ouderwetsche waschtafel, de drie stoelen, géén toilettafel, géén groote spiegel, niets dan een héél klein spiegeltje.

Ze kleedde zich langzaam uit en toen ze in het bed lag, waarvan de matras een naren, diepen put had, toen drong héél het beleven van dien dag bij haar op... hoe blij ze 's morgens naar de trein was gegaan, hoe ze verlangd had naar zijn huis, zijn ouders, zijn zuster, zijn broer...

Dadelijk toen ze binnen was, toen de deur achter haar sloot, toen de kale, witte muren van het nauwe, halfdonkere gangetje op haar neerkeken, toen ze de muffe lucht rook van een oud, weinig gelucht huis, toen dadelijk had ze het gevoel van in een gevangenis te komen. En de ontvangst!!

De zwaarwichtige ernst van die menschen, alsof er niet iets vroolijks gebeurde, nu zij een nieuwe dochter er bij kregen! De stijve moeder, de gewichtige vader, de zuster, die haar bezag met wantrouwende oogen. Alleen Berthold was vriendelijk geweest... O, en dat huis! O, en die kamer, die haar aanzág als een lid van de familie, zoo kil met nietszeggende meubels, meubels, oud geworden, maar zónder geschiedenis; die verbleekte portretten, allemaal met dezelfde familietrek; de duffe geur en het halve donker door te ver gesloten gordijnen, de kamer, die ademde vijandelijkheid tegen haar jonge, spontane doen, tegen haar groot verlangen naar schoonheid en liefde... O, en die eentonige stemmen, die haar zónder eenige vriendelijkheid ontvangen hadden, die zoo koud en harteloos haar

hadden gevraagd, hóe de reis was. Alleen Anna had een klein sentimenteel traantje en een sentimenteel welkomswoordje over ‘een nieuwe zuster.’ Waarom nérgens wat eenvoudige, opgewekte hartelijkheid...??! De kinderachtige aandoenlijkheid van Anna deed haar even onaangenaam als de koelheid van Léo's moeder.

Dat waren Léo's moeder en Léo's vader en Léo's zuster.

O, thuis zijn, thuis bij moeder, thuis in de lichte kamers met de open ramen, met ál de planten en ál de bloemen, met de vroolijke vrijheid en het blijde groen van de boomen om het huis, en de groote wei er voor, waarin koeien graasden.

Hier, één huizenrei, alles grauw, álles grauw, alles donker, zonder vreugde, zonder leven... En dat 14 dagen volhouden! Nu al, na die ééne dag lag ze gevangen, gedrukt onder het wicht van het sombere huis, snakte ze naar ademen, ver weg, buiten in de ópenheid... Hoe kón Léo hier zijn??! Hij kende het wel van kind af, hij zág het niet meer... Om Léo wilde ze sterk zijn en blijven, om Léo wilde ze zich schikken.

Toen Lis beneden kwam, was het negen uur. Om de ontbijttafel zaten ze allemaal, mevrouw, mijnheer, Anna, Léo. Berthold was al wèg... Léo lachte haar tegen, en zij zei goedenmorgen, een beetje ontsteld om het echt wáchtende zitten van de ouders en de zuster.

‘Ben ik láát?’ vroeg ze.

‘Och, *wij* ontbijten altijd om *half* negen. Lèo heeft zeker vergeten je dat te zeggen!’ begon mevrouw.

‘Nee mama, ik heb niets vergeten, ik heb het expres niet gezegd, ik vond het beter dat Lis uitsliep. Ze is gisteren nog al laat naar bed gegaan. Wil ik een broodje voor je klaar maken, liefke?’

‘Graag Léo.’

Ze begon zwijgend te eten. Ze hoorde het harde stooten van kopjes op schoteltjes, wat haar oneindig ergerde. Het geluid was leelijk en het deed haar pijnlijk aan, wanneer iemand op die manier theeschonk.

‘Heb jij tegenwoordig odéur, Léo?’ vroeg Anna met een afkeurend gezicht en een afkeurende stem.

‘Nee, ik niet, maar Lis gebruikt altijd odeur, en ik heb haar juist een nieuwe flesch gegeven, niet Lis?’

‘Lis!’ zei mijnheer verontwaardigd. ‘Ik begrijp niet, waar

je de malligheid vandaan haalt je meisjes naam zóó af te korten! Wie noemt nu iemand, die Elize heet, Lis?'

'Mijn vader en moeder hebben me van klein kind áf zoo genóemd' antwoordde Lis zelf... Zij voelde die zijdelingsche steek op haar ouders duidelijk, want de oude man wist bést, dat niet Léo dat verkleinwoordje bedacht had. Zij voelde het, en het maakte haar nerveus; het nóóit weerhouden woord brándde op haar lippen, maar zij veranderde haar driftrepliek in een kalme beleefdheidszin, omdat het Léo's vader was.

'Wij houden niet van bijnamen' zei de oude man met sterken trots op dat: wij, wat beteekende, 'onze familie, die... etc.'

'Maar wij wel, vader!' antwoordde Léo kortaf.

'Jij óók niet' besliste de vader. 'Je hoort toch tot ónze familie...'

Een kleine hand werd warm op Léo's hand gelegd, twee groote, stille oogen zochten hem met innigheid, en hij vergat het booze antwoord, dat hij klaar hield... Het begon hem te hinderen, het gevit daar in huis, waaraan hij zich nooit geërgerd had... het hinderde hem om Lis, al wist hij haar boven alle kleinzieligheid verheven.

Toch, innerlijk voelde ze zich licht geraakt, om de opmerking van Anna over de odeur, om het: 'wij ontbijten altijd om half negen' van mevrouw. en mijnheers trótsche zelfbewustheid, dat hún, hún familie niet van bijnamen hield!

O, dat lange, diepzinnige doen over zulke nietigheden, en de kleine speldenprikken, die ze daarmee gaven aan Lis' groote gevoeligheid en nervositeit... Haar trotsche, fijne ziel was een gansch andere behandeling gewoon. Zij werd door haar vrienden behandeld met stille liefde en eerbied, bij háár vrienden was zij het áltijd welkome... en in dit huis, werd zij liefdeloos ontvangen en zijdelings was er een voortdurend verzet tegen haar hééle Zijn dáár. Het prikkelde onmiddelijk haar zenuwen... een zacht rood gloeide naar haar wangen... en zij at langzaam door, tot Anna's stem haar opschrikte.

'Draag je 's morgens altijd zulke blouses?'

'Ja, waarom? Is deze blouse niet aardig?'

'O! Dát! Mijn smaak zou het niet zijn, dat rose met die witte bouquetten! Maar dát bedoel ik niet. Het is te licht voor 's morgens!'

'Ik loop niet graag 's morgens in leelijke kleeren. Waarom kun je er 's morgens niet even goed uitzien als 's middags?'

‘Omdat je je dan vuil maakt!’

‘O nee, dan doe ik een schort voor, zoolang als ik bezig ben!’

Léo keek op... Hij lachte; uit zijn oogen schoot spottend zijn blik langs zijn zusters kleeren.

‘Wou je Lis soms in zóó'n japon laten loopen? Nee hoor, daar is ze nog véél te jong voor. Je vergeet, dat zij pas twintig is en jij al één en dertig!’

En met een bijtende stem, bitste Anna terug:

‘Nou, als zij óók 31 is, zal ze wel geleerd hebben, 's morgens met een donkere japon te loopen, zooveel geld hebben jullie ook niet!’

En rustig antwoordde Leo:

‘Lis mág in het donker loopen, maar nóóit smakeloos. Ik zal altijd wel zóó veel geld hebben, dat mijn vrouw ook 's morgens, al is het eenvoudig, met smáák gekleed kan zijn...’

Zij waren klaar met ontbijten.

‘Kan ik u met iets helpen?’ vroeg Lis plichtmatig aan mevrouw, maar Léo trok haar weg:

‘Geen quaestie van hoor, we hebben allebei vacantie, we gaan dadelijk uit, we gaan samen een hoed voor Lis koopen, die heeft ze noodig...’

Ze lachte hem toe, was dadelijk klaar en hólde het huis uit. Buiten stond ze stil en haalde ze diep adem, voelde ze zich onder den zonnigen dag, die boven de huizen te stralen stond, vrij van alle kilheid, van het oude, lamme huis, de menschen erin, de meubels...

‘Lieveling!’ zei Léo zacht... Hij voelde, hoe pijnlijk háár het zijn in dat huis was, hoe ze zích zou stooten aan àl het smakelooze en leelijke. ál het kleine, onwaardige doen, hoe ze zich voelen moest onder het zwijgend protest tegen haar komen in hún familie. Hijzelf kende die nauwe, bekrompen omgeving van klein kind af, en om zichzélf had hij er zich nooit geërgerd, maar nu, om Lis deed het hem pijn, schrijnde het van wéé in zijn binnenste, dat haar lieve ziel, die niets dan liefde en schoonheid verlangde, zóó werd mishandeld met de uiterst fijne prikjes en boosaardigheidjes van hun kleine, schérpe zieltjes.

Maar Lis zelf lachte dapper. Zij voelde het: het waren toch Léo's ouders! Ze wilde hem haar teleurstleling niet laten zien, zij wilde flink zijn en sterk... zij wilde ál booze woorden, die, zooals van morgen in haar opstormden, verzwijgen, om

Léo... zij had vanmorgen ook gezwegen en haar héële eerlijke, spontane natuur, had ze daarmee gewéld aangedaan... nog trilde ze van bedwongen zenuwen.

De stad was vroolijk met een lentezon. De winkelruiten lachten plezierig en de bontheid van nieuwe hoeden en nieuwe kleeren daarachter verfde een jool van kleuren voor de menschen.

'Je moet je thuis maar niks van het gezanik aantrekken' begon Léo.

Ze glimlachte, ze glimlachte luchtig met een uitdrukking van: 'Wel néé, natuurlijk niet!' Maar eindeloos en als een duistere gang zag ze de komende twee weken. Voor een bloemenwinkel bleef Léo staan. Een vaas met groote, witte lelies bloeide omhoog, vér boven de andere bloemen uit.

'Zoo ben jij in ons huis' zei hij kortaf, en hij trok haar mee naar binnen, waar hij drie takken lelies kocht, en een groote massa rose tulpen.

'Voor op je slaapkamer, die geuren niet, en dan is er, behalve ik, nog iets in ons huis, waar je van kunt houden!' zei hij zacht.

Ze kwamen thuis met hun handen vol bloemen, waarvoor Léo vazen zocht, die in tijden niet gebruikt, op een rijtje in de kast stonden.

Tegen den spiegel aan, blankte het room-wit van de groote lelie-kelken...

Anna kwam binnen... ze zag Lis' stille blikken en Léo's bewondering voor de bloemen.

'Nóg al meer luchtjes!' smaalde ze, met veel vertoon den leliegeur opsnuivend.

'Zijn ze niet móói?' vroeg Lis verrukt.

'Jawel, dat wèl, maar wat een geld hebben jullie voor dien rommel uitgegeven, lieve hemel!'

'Thuis heb ik altijd bloemen en altijd één lelie. Je heb er zoo lang plezier van. Ik krijg er elken Maandag een van mijn besten vriend.'

'Van je besten vriend?' vroeg Anna met diepe verbazing. Léo lachte en ging de kamer uit. Op de gang hoorde ze hem fluiten.

'Ja, Willem Grevink' zei Lis.

'Is dat je beste vriend? En wat zegt Léo daarvan?'

'Wat moet Léo daarvan zeggen?' vroeg Lis half lachend, half verbaasd.

‘Nóu, verbeeldt je, je ben toch geëngageerd! Moet je dan óók nog een besten vriend hebben?’

‘Ja... die kende ik allang vóór ik Lèo kende. Wou je dat ik mijn vriendschap brak, omdat ik geëngageerd ben? Wou je, dat ik nou alle verdere omgang met de menschen afbrak, omdat ik *geëngageerd* ben? Wou je, dat ik dáárom mijn vrienden negeerde? In zóó'n sentimenteelen romanesken tijd leven we toch gelukkig niet meer. Daar komt nog bij, dat Léo Willem héél graag mag!’

‘Dát zal wel!’

De toon was zóó spottend, zoo raak venijnig en beleedigend met ál, wat er in dat: ‘dat zal wèl’ lag, dat Lis' warm bloed dadelijk opbruiste; maar vóór zij tot een antwoord kwam, was zij de kamer uitgeloopen... Maar innerlijk greep het haar aan, het gevoel, dat háár man kwam uit zoo'n familie, uit zooveel kleinheid en achterdocht, uit zooveel hatelijkheid. Een angst, een plotse, dolle angst schoot door haar, áls Léo eens iets van hen had, iets, wat nog nooit naar buiten was gekomen... O...!

Ze kwam Leo op den trap tegen en inéén trok ze hem tegen zich aan en haar groote, bange oogen zochten diep in zijn blik, wat daar verborgen was...

‘Wat dòe je, liefste?’ vroeg hij verwonderd...

Maar ze trok zijn hoofd tegen haar borst en zacht en gepassioneerd, zei ze:

‘Néé, jij niet, jij niet...’ Toen vloog ze naar boven...

In de huiskamer was Anna nog...

‘Hè, ik krijg hoofdpijn van dien sterken bloemengeur...’

‘Zóó’ antwoordde hij, méér niet.

‘Voor ons bracht je nooit bloemen mee!’ begon ze opnieuw.

‘O is het dat!’ antwoordde hij toen spottend: ‘Is het dát nou? Wees maar blij, dat ik geen bloemen voor jou meebracht, als je toch hoofdpijn krijgt van den geur!’

Toen sloeg ze de deur achter zich dicht en hij dacht: ‘bah... wát een kleinzieligheid... je eígen zuster, die jaloersch is op je meisje... wonderlijk... wát een toestand... en in dit huis, bij deze menschen ben ik opgevoed... hier heb ik niet de schoonheid van het leven leeren kennen, hier hebben ze me niet geleerd, wat kúnst is... van jóu, van jóu, mijn vrouw, mijn liefste, van jóu heb ik de diepere schoonheid gekregen... jij hebt me geleerd, wat een bloem, een gedicht is... wat

muziek is... wat een schilderij is... wat liefde, liefde is...' Zijn omgeving drukte hem, hij werd bang om zijn liefste... Hij nam Lis' portret uit zijn portefeuille en bekeek het. Toen kwam Anna weer binnen.

'Wat heb je daar?'

'Een portret van Lis!'

Anna bekeek het... Lis stond daar, klein en fijn... één en al gratie van lijn in een donkere, nauwe japon...

Léo verzonk in een diep gelukkige mijmering.

'Wat een figuurtje toch, hè?' zei hij onwilligkeurig.

'Ja, dat kan iederéén wel hebben, als je je zoo rijgt!'

'Probeer jij het dan óók eens!' raadde hij, en met klare spottende oogen zag hij zijn zuster aan: 'maar Lis rijgt zich niet... zoo is ze, zoo fijn, zoo tenger...'

'Ja, jij zal het wel weten!'

Hij glimlachte. Hij dacht aan Lis, aan haar glanzend haar, haar mooie bewegingen, hij dacht aan haar, zooals ze was in dit huis... en hij dacht aan haar, zooals ze was in haar eigen huis, in haar eigen kamer met het goudbruin behangsel, de notenhouten stoelen met de lichte gebloemde overtrekken... hij dacht aan Lis, zooals ze thuis liep, in een soepele crêpe Japansche kimono, op wit fluweelen muilen... Hij dacht ook aan haar slaapkamer, aan de toilettafel met de glimmend geslepen flacons, met de empire doozen en doosjes, en de kleine empire spiegel. Hij dacht aan het groote, platte bed en hij begreep inééns, hoe vréémd ze zich hier moest voelen op het nauwe kamertje met het sombere behang en de leelijke gordijnen... Hij voelde het héél duidelijk, dat het haar hinderen moest, ál dat oude, leelijke in zijn huis, wat hij niet meer zag of merkte, omdat hij het van klein kind af gekend had. Hij voelde het en het maakte hem kribbig... Hij zag ineens het huis hier, zooals hij het nooit gezien had.

Na de koffie werd de nieuwe hoed voor Lis thuis gebracht... Ze nam hem uit de doos en voor den spiegel paste ze hem nog eens... een breede zwarte rand om haar blonde haren... een zware, slappe gitzwarte veer hing tot èven over den rand naar beneden; gedistingueerd en toch dadelijk opvallend door de bijzonderheid van haar rose wangen en het wolkig blond van heur haren onder den grooten, zwarten hoed, stond ze in de kamer. Achter zich voelde ze met wrevel het expresselijke zwijgen van mevrouw, mijnheer en Anna, maar Bertholds

oogen ontmoette ze bewonderend, in den spiegel... Eindelijk kon Anna toch niet meer zwijgen.

‘Ga je dáár mee uit?’ zei ze met sterke afkeuring. Toen éven brak Lis' gezonde spot zich baan:

‘Néé’ zei ze heel ernstig: ‘die hoed is, om mee in bed te liggen, gek hè?’

De vader zag haar aan: ‘Ik houd niet van die nieuwerwetsche modes’ zei hij streng, en de moeder:

‘Is dàt nu een pleureuse?’

‘Een huilebalk moet u zeggen, ma! 't Lijkt wel een parapluie’ lachte Anna schamper.

‘En zoo duur ziet hij er uit... die kost zeker wel een gulden of twintig!’ veronderstelde haar moeder, waarop Anna vertelde, dat zij nooit meer dan acht gulden gaf voor een hoed, op zijn hoogst tien! En dán...! de hoed was *bespottelijk*!

Léo lachte.

‘Hou je hem op, kindje, tóe, alsjeblieft, ik wou zoo graag met je uitgaan vanmiddag’ zei hij, wat zijn vader de vraag ontlokte, of het thuis niet goed genoeg was? Of ze den heelen dág dan op straat moesten slenteren?

‘Wij willen van onze vacantie genieten, pa’ zei Leo kortaf en hij voerde Lis mee.

Ze liepen in het zonnige lenteweer, in de heerlijke open lucht, maar over hun denken sloeg de schaduw van het donkere huis, wat hun voorjaarsvreugde verkilde.

In de huiskamer waren ze met zijn vieren achtergebleven. Berthold betuurde een sportblad, tot ineens zijn hoofd er boven uitdook:

‘Een aardig meisje, Léo's aanstaande vrouw!’ begon hij. Niemand antwoordde en hij sprak door:

‘Nou ja, jullie zijn tegen het engagement, omdat ze geen geld heeft, maar ze is héél aardig en ze kleedt zich goed!’

‘Wát je maar góed noemt!’ smaalde onmiddelijk Anna: ‘al die slappe kleeren, en die onmogelijke kleuren. Wij dragen altijd degelijk blauw of grijs, of voor bést, rose... God, en nou die hóed weer...! Ik zou er niet mee op straat durven...!

‘Op jóuw haar óók!’ dacht Berthold, maar hij zweeg... Vrouwen onder elkaar ook! Als de één wat mooier was dan de ander, dan was het altijd mis... Nou weer met Anna en Lis, want Lis wàs heusch mooi.

Hij stond op, hij moest naar kantoor, en met zijn drieën bleven ze achter.

‘Má’ begon Anna.

Mevrouw keek op, mijnheer keek op; het was even een prachtig stil spel, als in een comédie... zóó zagen ze elkaar aan...

‘Hoe vind ú haar ma?’

‘Héél anders dan wij, niet degelijk...’

‘Excentriek!’ vond de vader: ‘dat kun je aan alles merken...’

‘Ja, en weet u, wat ik zoo vreeselijk vind, dat...’

‘Dát...’ begon de moeder, en zei ook de pa, met dringende klem in zijn stem...

‘Dat Léo óók zoo veranderd is!’

Daar was het gezegd, wat niemand nog had durven zeggen... De moeder legde haar breiwerk neer, de vader zijn sigaar en Anna's zenuwstem alleen vervolgde:

‘Hij was al wel wat veranderd de laatste jaren, als student, maar toch niet zóó, zóó... hij is het niet meer met ons eens... hij heeft van zijn slaapkamer die twee platen weggedaan, die er àltijd gehangen hebben en toen ik hem vroeg waarom, zei hij, dat ze niet áán te kijken waren, dat ze vloekten tegen álle gevoel van ‘artisticiteit’. Stel u voor, wat een woord!

In ónze familie kénnen we dat gevoel niet... Wij zijn altijd degelijke menschen geweest... wij hebben ons nooit opgehouden met kunst... het huishouden, ja, maar dáár weet juffrouw Lis niet veel van!’ Haar stem schoot uit in een zenuwachtigen lach.

‘Néé, dát geloof ik óók niet!’ stemde mevrouw toe. Haar hooge, grijze wenkbrauwen trokken op, en de mond met de dunne lippen verstrakte zich. Peuterig precies begon ze weer te breien, terwijl Anna met donkere oogen haar vader begluurde of die óók niets vond.

‘U zégt zoo niks, pa...!’

‘Wat zal ik zeggen? Het meisje bevalt me niet, in geen enkel opzicht... ik houd niet van gegolfde haren en dan ál die sieraden! Bij iedere japon een andere ketting... sinds gisteren al de derde, dat is mij héél goed opgevallen, die heeft ze natuurlijk van Léo. Léo kon zijn geld wel beter gebruiken...’

Tegen den spiegel verschoof een lelie.

‘Die bloemen’ zuchtte Anna: ‘die vreeselijke lucht den heelen dag’! Weet u, wat ik Elize vind?’

Ze wachtte in spanning op de vragende verbazing van de anderen.

‘Nou?!’ drong haar moeder.

‘Décadent!’

‘Décadent!’ vond de moeder, ja juist, dát was het... dát was het goede woord en ze bleven er met zijn drieën om heen draaien, het uitpluizen, het woord betasten met ál de nietige dorheid van hun vergane zielen, het hóe en waarom bepratend, Lis liefde voor kleuren en lijnen, voor geur en klank... Zij spraken erover, over dat juist gevonden oordeel van Anna en Anna zelf praatte zich warm. De heete jalouzie om de liefde van haar broer, die uitging naar één, zoovér buiten hún kring, zong haar den opstand in. De jalouzie ook, om het zooveel jongere en mooiere meisje, het onbewuste gevoel, dat zij Lis' mindere was, zweepte haar tot haat. Het nieuwe element, dat in hun familie trad, brak er de eenheid. Hún familie was al jaren zoo, daar was nóóit één vreemde eend in de bijt geweest, daar was nóóit plaats geweest voor een nieuwere opvatting... Ja, hún familie was, zooals een familie wezen móest. Zoo voelde de vader het, en zijn meening kon nóóit falen. Hij had het altijd bij het rechte end. Zoo voelde de moeder het, omdat haar huishouden zoo ordelijk, zoo geregeld ging, zonder storing... zoo zat ze daar knusjes en koud in haar altijd schoone, leelijke kamers... Kon er iemand iets zeggen op haar huis? Had haar man niet altijd zijn plicht gedaan, en was Anna geen deugdzaam meisje?

Zoo voelde Anna het om haar eigen degelijkheid. Zij had nooit geflirt, zij hield er geen vrienden op na, zij droeg nette, eenvoudige hoeden... zoo voelde ze zich goed in haar familie en warm-verheerlijkt om haar eigen deugdelijkheid... zoo zat ze jaren in huis, kreeg nooit de gelegenheid om kwaad te doen, werd nóóit in de verleiding gebracht, die haar deugd te niet kon doen... zoo zat ze daar en schimpte ze op al, wat buiten haar klein-burgerlijk fatsoen lag, op ieder, die stond buiten den kring van háár vriendinnen, van háár familie...

Te méér genoot ze haar eigen degelijkheid nú naast Lis, en tot in het oneindige spon ze dat uit, tegen haar ouders, iederen zin aanvangende:

‘Ik zou nooit... ik zou...!’

Op den schoorsteenmantel stonden de lelies en lachten...

‘En Léo zélf... och, och, wat is die toch veranderd... U weet het óók wel ma, ik heb toch altijd zooveel van hem gehouden... Hij is toch mijn broer... en nu... nu bemoeit

hij zich niet meer met me... nu bestá ik niet meer voor hem...' Haar zelfbeklag verweekte haar; haar stem werd van een weeë, sentimenteele aandoenlijkheid...

Haar oogen schoten vol tranen... Zij vond zichzelf zoo'n héél verwaarloosde zuster. Léo gaaf háár nooit iets... en Lis droeg drie mooie ringen, van hem, en een gouden halskettingje en schildpadden haarspelden... en zij!

Met haar hoofd voorover op de tafel kermde ze in eens haar zenuwachtigheid uit in vlagen van ziekelijk huilen, omdat ze wérkelijk zóó beklagenswaardig was, zij, de brave, deugdzame, tegenover Lis, die zoo ondegelijk was... Ach, zoo ging het altijd in de wereld... de deugd werd nóóit beloond!

En nóu weer die hoed, o - God die zwarte, groote flatteuse hoed... die hoed... die hóed...!

Lis sprak niet veel meer als ze thuis waren. Wanneer haar lach een enkele keer opdartelde als een klank van muziek in de vijandig, zwijgende kamer, was de verbazing in ál de oogen rond de tafel voldoende om haar te laten zwijgen... Ze lachte soms om Léo, maar zéér zelden was ze nog maar tot een grap gestemd...

Anna's prikkelige opmerkingen, haar kleine speldscherpe hatelijkheden tegen zijn meìsje ergerden hem en toch wist hij niet, hóe zijn zuster aan te pakken... Want het was niet Anna alléén; het was zijn koude moeder, zijn waanwijze vader... het was *de familie...* de familie, waar hij dan tegen ìn opstand zou komen, de familie, die altijd één was geweest.

Lis was nóóit hatelijk terug... ze kón het niet en ze wóu het niet... dit vlijmende wapen van héél nietige zieltjes, was háár onwaardig en ze zou het nooit gebruiken... Ze had er zoo'n innig diepe verachting voor... En dit toonde haar houding... ze werd stil en hoog... haar stem werd koud... Ze had alléén haar trots, van zich innerlijk grooter voelen, dan ál het kleine minderwaardige in die drie menschen, dan de moeder, die niets voor haar over had dan onvriendelijke beleefdheid, dan de vader, die met zijn schampere pedanterie ál haar opinìes vernederde en bespotte, dan Anna, die zoo dom-jaloersch, zoo flauw-sentimenteel en zoo priemend hatelijk was.

Daar leefde ze boven uit, zonder één klacht tegen Léo. Ze wilde niet klagen, het waren zijn óuders, het was zijn zúster...

Hij kende ze al héél lang; ze hadden hem verzorgd toen hij nog een klein kind was... Ze mocht hem niet van zijn familie afnemen, terwijl ze wist, dat het haar maar één woord zou kosten, maar ze zeide het niet... Ze had alleen haar hooge koude trots, haar rustige kilheid in huis.

In de uren buiten, alleen met Léo, genoot ze dubbel zijn liefde, die goed wilde maken, wat zijn famílie haar te kort deed. Zijn warme liefde maakte haar gelukkig en om hem bleef ze in het bekrompen, oude huis, voor hém verzweeg ze haar gevoel van pijn om hun onwaardige behandeling, om hun laffe zijdelingsche aanvallen. Maar in de kamer zittend tegenover Anna, die het met haar discours nooit verder bracht dan het huishouden, andere menschen en de courant, die niets wist van muziek, literatuur of eenige andere kunst, voelde Lis het bloed in haar hoofd zingen en kreeg ze het gevoel, de nauwe donkere wanden uit elkaar te willen drukken, de gordijnen wég te trekken om een beetje licht te hebben, de deuren open te smijten om een béétje lucht, om diep adem te kunnen halen; kreeg ze den drang, om ineens te gillen of te lachen, om maar éven een ander geluid te hooren, dan de nietszeggende stemmen van Anna en mevrouw en mijnheer. Dan zat ze zwijgend in de kamer en Léo zag niets dan haar rustig uiterlijk zijn, maar hij vermoèdde niet het véchten binnenin haar, hij wist niet, hoe dikwijls ze op het punt was, óp te staan, weg te hollen uit de kamer, waar haar warme, levende, jonge natuur bekneld werd, verkild door de kou óm haar, waar haar natuurlijke blijmoedigheid neersloeg onder de donkere dreiging van zwijgende vijandschap... Hij wist niet dat haar zenuwen iederen dag tot het uiterste gespannen werden, dat ze 's avonds op haar slaapkamer haar kleine vuisten balde en haar nagels drukte in haar handpalmen om niet te stampen van drift, te huilen van woede...

Hij wist het niet, maar worstelde zijn eigen strijd om de familie... Hij zag dagelijks meer, wat hem nooit was opgevallen, het leven in zijn huis draaien om nietigheden, hij hoorde het kleine gevit... Van kind af, had hij geen hartelijkheid gekend en het ook nooit gemist, maar nú, nu ze Lis zoo onvriendelijk ontvingen, viel hem dit op, als een nieuw iets, en ontwaarde hij daardoor ook hun ónderlinge liefdeloosheid.

De familieband, waar zijn vader zoo op gesteld was, was niet de liefde, die samenpassende menschen bindt... de familie-

band was énkel het gemeenscháppelijk haatgevoel tegen alles, wat ánders was dan zij zélf waren, tegen àlles, wat niet in hun kring paste...

Dát bond de familie: hun eensgezinde haat naar buiten toe... Hij voelde het diep: mensch-geworden door zijn groote liefde voor Lis, kwam het in hem tot klaarheid, dat hij zich vroeg: wat doe ik in die familie en waarom heb ik er Lis gebracht? Ik dacht dat het moest, dat ik mijn familie haar niet onthouden mocht, nu vóel ik het: ik heb het recht niet haar zóó te laten behandelen, als ze hier behandeld wordt!

Zijn bloed zwiepte op, als hij dacht aan zijn moeder, zijn vader, Anna... Spottend sloeg hem hun schijnvertoon van de familie-die-bij-elkaar-hoort, hun schijnvertoon van elkaar lief te hebben.

Eéns waren ze het met elkaar, ja dát waren ze... ééns in hun haat tegen álles, wat bóven hun stond, alles wat ruimer leefde, ruimer dacht dan zij...

Het schokte hem pijnlijk... arme Lis, zij, die niets dan liefde gewend was... Hij wilde haar niet langer zoo laten behandelen.

Dien avond ging hij slapen, moe en met een beklemd gevoel.

Na de koffie zaten ze in de groote kamer. Berthold sprak met Lis, zijn hartelijke stem vergoedde haar wat de onvriendelijkheid van de anderen...

Maar hij moest altijd dadelijk weg naar zijn kantoor...

‘Dag Lis’ zei hij vriendelijk en knikte haar nog eens toe.

Anna naaide met opeengeknepen lippen, mevrouw stopte een oude glazendoek met peuterig preciese bewegingen. Léo las de Rotterdammer en Lis vroeg hem naar kunst en letteren.

‘Van politiek weet je zeker óók alles?’ veronderstelde de oude heer en zijn sarcasme articuleerde de woorden, alsof hij een voordracht begon te houden.

‘Néé’ zei Lis: ‘dat interesseert mij niet... bovendien heb ik geen tijd álles bij te houden, ik heb al zoo veel te doen met mijn muziek, mijn lectuur etc.’

‘Handwerk je nóóit?’ vroeg mevrouw toen.

‘Néé nóóit’ antwoordde ze rustig.

‘Waarom niet?’

‘Omdat ik er niet van houd, Anna...’

‘O, als je alles laat, omdat je er niet van hòudt!’ vond mijnheer.

‘Ja maar handwerken is toch iets overbodigs, dus waarom zou ik het doen, als ik er geen lust in heb?’

‘Om niet stil te zitten!’

Lis zweeg en Leo zweeg óók, hoewel het bloed in zijn wangen prikkelde.

‘Náái je óók nooit?’ vroeg Anna.

‘Néé, als ik het kan vermijden, niet; ik naai alleen als het noodzakelijk is!’

‘Dan zal het er later in je linnenkast wel móói uitzien!’

‘Als het nóódig is, naai ik wél!’

‘O ja, ik ken dat, het hoognoodzakelijke maak je dan, en de rest...!’

Léo zag een vlammend rood schieten over Lis' wangen... Hij kende het plotse glinsteren van haar oogen en de onstuimigheid van haar gebaar, en het onvermijdelijk driftwoord, dat daarop altijd volgde.

Dezen keer zweeg ze. Anna vond het gesprek interessant genoeg om het te vervolgen... haar eigen vlijtigheid blonk dan weer eens uit... en Léo... Léo moest toch óók eindelijk wel tot inzicht komen.

‘En je verstélgoed later!’

‘Wát?’ vroeg Lis kortaf en rustig.

‘Dát mag ik dan zeker komen herstellen!’ opperde Anna.

‘Dank je’ antwoordde Lis, alof het een direct aanbod was. ‘Dank je, ik zal jóuw hulp in mijn huis nooit inroepen!’

Haar stem trilde maar haar oogen bleven rustig.

‘O! beteekent dat soms, dat je me later niet te logeeren wilt hebben?’

‘Het beteekent ál, wat je er uit kunt halen, zooals jóuw gezegden tegen mij beteekenen, ál, wat ik er uithaal...!’

‘Dus ik mag niet bij jou komen logeeren?!’ dreigde Anna nerveus en opgewonden.

‘Ik denk, dat het beter zou zijn van niet,’ zei Lis nog rustig.

‘Wel, nou nog mooier, dus bij mijn eigen broer zou ik te veel zijn, mijn broer, waar ik altijd mee ben samen geweest, waar ik altijd zooveel van heb gehouwen...’ Ze snikte het uit, opnieuw in verweekt zelfbeklag, in haar spreken gevend opniéuw de valsche voorstelling van den familieband, gevend haar zieke verbeelding als werkelijkheid:

‘Mijn bróer’ kermde ze door ‘mijn broer, met wie ik altijd samen ben geweest, zijn vertrouwde, zijn...’

‘Kind, kind!’ suste mevrouw, en een koude, booze blik ging naar Lis.

‘Géén scenes’ verzocht mijnheer, ‘in onze familie worden geen scènes gemaakt...’

Ze letten niet op Leo, die was opgestaan; zijn oogen zochten dreigend zijn vader, zijn moeder, Anna. Zwaar hijgde zijn sterke, breede borst.

Met een slag dreunde zijn vuist op de tafel en een schok voer door het vertrek... ze schrokken allen van zijn dreigend bleek gezicht en de verdonkerde oogen daarin.

‘Hebben jullie Lis nú genóeg gesard? Jij Anna met je kleine hatelijkheden?’

In zwijgende ontzetting staarde zijn zuster hem aan.

‘En ú moeder, ú, die geen woord van liefde, van hartelijkheid hebt gehad voor uwe aanstaande dochter, u en vader, die niets anders te zeggen had, dan wat úw familie deed en niet deed! Het is me de familie wel! Ik schâám me over die familie, ik schaam me over jullie tegenover Lis!’

‘Ze hóórt niet in onze familie,’ gilde Anna. ‘Ze hóórt hier niet, ze hóórt hier niet!’

Leo sloeg zijn arm om Lis heen... Hij voelde haar trillen tegen zich aan, hij zag in haar smeekende oogen:

‘Gaan we wèg uit dit huis?’

‘Nee, ze hóórt hier niet!’ zei hij bitter, ‘en ik hóór hier ook niet; bij...’

‘Néé, want jij doet óók al mee, jij doet óók al aan *kunst*, waar je vroeger niet aan dacht!’ viel zijn vader in.

‘Néé, vroeger niet’ bekende Léo: ‘zelfs een *kunstenaarsziel* zou in *dit* huis niets anders zijn geworden dan een bourgeois... gelukkig ben ik jullie ontgroeid en dit huis ook, dit huis, waar alles onderdrukt is, wat het leven mooi maakt... wat nóu mijn leven mooi maakt, dat heb ik niet van jullie geleerd... dat heeft Lis me geleerd; die heeft mijn oogen geopend voor de armoede van mijn vroegere leven, die heeft me geleerd, wat een bloem, een gedicht, een schilderij kan zijn, die heeft me wakker gemaakt, uit de verdooving waarin jullie huis me gebracht heeft... zóó ben ik nu wakker, dat ik niets meer voel voor jullie, voor jullie schijn, voor jullie familieband... ja, Lis is goddank héél anders, dan één van jullie; die mist alle bekrompenheid, die mist alle nietigheid, die kléédt zich anders dan jullie, die práát anders dan jullie, die ís, die leeft anders

dan jullie... Ja moeder, die zal nooit de ordentelijke, huishoudelijkheid hebben van u of Anna, maar in óns huis later zal duizendmaal meer liefde en hartelijkheid zijn, zal het echte gevoel zijn, inplaats van de sentimentaliteit zooals Anna hier ten toon stelt!'

Hij sprak aan één stuk door... wat hij ál dien tijd verzwegen had, rolde achter elkaar in onbedwongen verontwaardiging van zijn lippen, geschokt, fel-verbaasd, werd hij aangehoord... alleen zijn vader wierp er een woord tegen...

'Jij, met je huishouden en je gezelligheid en je liefde, en je vrouw, die niet naaien wil...'

'Ja, vader, mijn huishouden... In mijn familie, want ik zal óók wel eens een familie hebben, zal álle koude fatsoen, alle klein-burgerlijke bekrompenheid buiten de deur staan. In jullie kring...'

Een kreet van fellen nijd, onderbrak hem:

'Júllie kring, jullie kring' gilde Anna: 'dat is jouw kring óók, óók, nét zoo goed, en je zal daar áltijd bijhooren...'

'Nóóit méér!' antwoordde hij... 'Nooit meer, en stel jij je niet zoo aan... in onze familie, in ónze nette, degelijke familie kan zou iets toch niet voorkomen hè, dat de dochter gilt, als een juffrouw uit een achterbuurt... Schei alsjeblieft uit Anna...'

Zijn stem trilde van ingehouden drift... met weerzin zag hij de priemende hatelijke oogen van zijn zuster...

'In jullie kring herhaal ik, in júllie kring zou ik geworden zijn wat júllie nu zijn, zou ik nóóit een ménsch geworden zijn... Lis heeft me de liefde, de vreugde, de schoonheid geleerd... Door ú vader, en ma, en Anna, heb ik iederen dag mijn vrouw laten beleedigen, en ze heeft het verdragen om mij en ik heb vooruit geweten dat zij en onze familie in véél verschilden, maar dat ik jullie onwaardigheid zou leeren kennen, zóó jullie liefdeloosheid en eigenwaan, dát had ik niet kunnen denken... daarom wil ik geen dág, geen úúr hier langer zijn... ik hóór hier niet meer... ik hoor bij háár, híer ben ik goddánk een vreemde geworden!'

Hij sloeg zijn arm vaster om Lis en zijn bleek gezicht boog zich naar haar toe. Zoo voerde hij haar de deur uit... zoo ging ze zwijgend met hem, in het zalige bewustzijn, van eindelijk verlost te zijn, eindelijk weer te kunnen leven, zooals ze was, na die enkele dagen van ellende, die haar zoo lang geleken hadden...

In de kamer bleef de stilte.

Zat de moeder met verstard gezicht, sprakeloos van verontwaardiging om den jongen, die hùn huis ontliep, die hun zoo diep beleedigd had met zijn kwetsende verwijten...

Maar héél diep in zich voelde ze: heeft hij werkelijk liefde in ons huis gemist? Liefde...

En Anna lag kermend over de tafel... 'Dat hij zóó ontaard is, nu zijn we hem voor goed kwijt... en dat is háár schuld, haar schuld...' Geen oogenblik kwam het in haar op te voelen, dat het haar eigen schuld was, de schuld van háár vader, van haar moeder...

Bij het venster stond de vader, verslagen...

Hém trof het het diepst...

In zijn familie!

In zijn familie een afvallige, en hóe!

Aan terugkeer was niet te denken...

Er was er één, die den familieband loochende en brak... er was er één, die hem ontliep, die zijn huis ontliep, zijn famile, zijn ónáántástbare familie...

Dat dát kon, dat had hij nooit geloofd, dat was hem ook nú nog onmogelijk om te begrijpen, al wás het zoo, al wás het zoo. Hij voelde den klap het ergst... hij zou nooit genezen van die wond... Hij kon niet spreken, maar staarde bleek en zwijgend het venster uit... Zijn tanden klemde hij op elkaar... en roerloos stond hij voor het venster, úrenlang... gebroken om de geschonden éénheid... verslagen, door één uit die familie zélf... een zooveel jongere, die hen achterliet, en dat om een vróuw... en om zóó een vrouw..!

Toen hij zich eindelijk omdraaide, zag hij voor het eerst in zijn leven, hoe somber de kamer was... alle meubels leken verstard in ongeloofelijke verbazing...

Maar 's avonds na tafel, toen hij alleen bleef in de kamer, bekeek hij de lelies, die tegen den spiegel leunden...

Hij bekeek ze met aandacht... en voelde plots met diepe ellende, dat dit het laatste was, wat hij óver had van zijn kind, van Léo... en toen zakte hij zwijgend weg in zijn stoel, ineens een oude, verslagen man geworden, in zijn ouderdom verwond, door de liefdelooze theorieën, waarop zijn begrip 'familie' gebouwd was, en zéér diep in zich voelde hij het stille verlangen, dat de lelies op de schoorsteen héél lang mooi mochten blijven... het laatste wat hem bleef, van den verloren zoon.

Holland, wees u zelf!
J. Petri.

ALS men de groote centra der omliggende landen bezoekt, dan komt men tot het klare bewustzijn wat Holland is, of liever wat Holland wezen moet. Ieder mensch wordt, als hij het beleven wil, pas vaderlander in het buitenland, omdat door wisselwerking met andere karaktervormen, de diepere, meest onbewuste impulsen tot actieve helderheid komen. Men moet nu eenmaal eerst den afstand hebben en dan de bewondering, het heimwee voor de liefde en het ideaal voor de werkelijkheid. Onze tijd met zijn reis-aestheticisme en zijn cosmopolieten zwier is gevaarlijk voor het volkskarakter, doch ook de bewegelijkheid van onzen tijd kan verdieping geven en meerdere levensintensiteit voor hem, die de tucht der bezinning kent. Goethe werd Duitscher te Straatsburg, Ibsen en Björnson zijn juist als een soort ballingen zulke echte Nooren geworden, Strindberg was reizende de Zweed en Fogazarro kwam altijd weer terug naar zijn meren in Noord-Italië. Gelijk de grooten zoo zich zelf vonden in de ontbering van het eigene, zoo moet de volkskracht door gezonde wisselwerking met het vreemde zich zelf bewust worden. Wat bij den vlakken dagjesmensch een kwekkend toerisme is of een ijdel zich verplaatsen, een nerveus zich zelf ontvluchten, is bij den meer ernstigen mensch een versterking van zijn innerlijke kracht, een helder worden van zijn dagelijksche liefde. Het toerisme is de gewichtigheid van den schijn van een ijdel verzamelaar, het is de koorts om altijd te kijken en nooit eens te zien, het is de fresco der cultuur maken tot een sidderende film. Doch juist reizen en zien en bestudeeren van het leven der volkeren kan voor een Hollander zoo goed zijn, als hij het goed doet, - want geen der volken heeft zoo het gevaar van zelfvoldaanheid, rustige burgerlijkheid en dood conservatisme. Holland moet wat onrustig worden, vol twijfel aan zijn prestige, vol argwaan tegen zijn alleen zaligmakende degelijkheid en spaarzin en dan zal het zijn echte krachten weer vinden en beleven; maar als

de conventie en de zelfvoldaanheid en de burgertrots op het eeuwige verleden, de kleine groep van hen die hier een breede doch karakteristieke cultuur willen aanwakkeren, versmoort, dan zal ons land in de oogen der groote volkeren een antiquiteit worden, een eerzaam hofje, een doode herinnering. Want in het begin der twintigste eeuw moet Holland zich bezinnen, wat het wil, ja wat het wil. Wat het kan, ja daar zijn we allen van overtuigd, heel veel; maar als het niet als eenheid wil, dan krijgt de cultuur geen groei, dit is een ernstige en eenvoudige waarheid. Er zijn teekenen dat men positieve krachten wil verzamelen. Dat men banden wil zamenbinden, dat er een behoefte ten minste aan eenheid ontstaat. En alleen als Holland weer zijn eenheid, zijn diepere eenheid vindt, dan zal hier een cultuur mogelijk zijn, die de massale invloeden van het buitenland verwerken kan en die op de hoogere stroomingen van het wereldleven een eigen invloed kan oefenen. De mensch is zichzelf als hij zich direct spontaan uit, als zijn ziel spreekt; waar hij de juiste uiting vindt, daar ontstaat de karakteristieke ontplooiing, daar groeit de stijl, daar bloeit de vreugde van het eigene leven. Zoo wees Scharten in zijn uitnemend Gidsartikel[1] op de roeping onzer dichtkunst, zoo dient er ook gewezen op de hoogere plicht tot eigen cultuur. We hebben goede dichters, maar er is geen zingend Nederland; we hebben knappe schrijvers, maar er is geen nationale litteratuur; we hebben vaardige musici, maar er is geen karakteristieke zielsklank. We hebben een verbreiden wetenschappelijken naam, doch waar is de toets der beschaving bij het volk; we hebben onze heerlijke schilderkunst, doch is ook daar zelfs niet het gevaar voor het genre- en marktstuk? We vieren onafhankelijksfeesten met half aangekleede altijd *historische* optochten; we hadden tentoonstellìngen die veel breeder en kloeker hadden moeten zijn opgezet; we hebben een hoofdstad met een dood gebouw, waarvan men uit wederzijdsche beleefdheid niet weet wanneer het zal gaan leven, we hebben daar een Damplein, waar gebouwen verrijzen van zeldzaam conventioneele dufheid. We hebben een kerkelijk leven, waar drie nieuwe bijbelvertalingen naast elkaar ontstaan; terwijl Duitschland een standaardvertaling gaf waaraan de beste geleerden samenwerkten. We hebben een litterair en wetenschappelijk leven dat in verschillende tijdschriften zich versnippert, daar we virtuoos zijn

1 *De Gids*, Mei 1913.

in het ontdekken van verschillen, die principieel worden opgeblazen. Dit alles komt door onze grondfouten: anarchie en individualisme. Heel goede krachten zijn op verschillend gebied voorhanden; doch er is geen tucht, geen verhouding, geen discipline. Het Hollandsche straatjongenskarakter vernielt al het buitengewone of jauwt het na; een bezoek van toeristen roept een werking der tuchtunie op; en zoo is het ook op geestelijk cultuurgebied. Daardoor ontstaat de regeering der dagelijksche middelmatigheid, die in haar eentonigheid niet opvalt, doch die de frissche uiting, de waar levende impuls, het met liefde zoekend idealisme vèr houdt van het publieke maatschappelijke leven. Er zijn hier altijd wel individueel goede krachten; doch een volk moet als volk eenheid hebben van uiting. Als het representatief op moet treden tegenover het buitenland, moet het een nieuwe stem doen hooren en niet als op de Tentoonstelling te Brussel een gebouw laten verrijzen waardoor weer met het knusse verleden gepraald wordt, terwijl te Gent weer hetzelfde oudje verscheen in klein tenue, nu zonder cornet. We hebben een knappe litteratuur, doch het buitenland neemt, met uitzondering van een enkele vertaling van Heyermans en Van Eeden, er geen kennis van; we hebben een uitnemend concertgebouw-orkest en de regeering voelt niet eens de plicht dit te steunen. Een minister-president opent een museum in een onzer steden en verklaart met een jolige brutale openhartigheid toch eigenlijk nog nooit de schilderijen van een onzer beroemdste schilders te hebben gezien. Coers werkt voor het Nederlandsche lied, er verschijnen populaire bundels met mooie zangen en het volk zingt, als het feest viert, bokkie bè, de hymne van Janus en dergelijke hosdeunen.

Zoo worden kunst en wetenschap hier beoefend en de individueel goede aanleg zorgt voor knappe vakmenschen; doch het volk, waaruit en waarvoor de goede kunst leeft en bloeit, beschouwt de hoogere lagen der cultuur als velden van amusement of als terreinen voor kermisdrukte van altijd weer herinneringsfeest. Ons volk is piender, maar niet beschaafd; ons volk heeft karakter, maar o zoo weinig ziel; ons volk is goedig, maar zoo weinig dìep gemoedelijk; ons volk is het volk met een nuchteren kijk, maar zoo weinig met een heldere visie. Het individualisme zorgt voor zeer ontwikkelde, knappe en fijne figuren, doch juist veroorzaakt dit individualisme ook

dat die krachten in kleinen kring verkwijnen, dat het volk zijn meesters niet ziet en ze negeert. We hadden een grooten Vondel, doch een Cats was populair; we hebben een prachtig, misschien wat verouderd Wilhelmus, het volk zingt liever Wien Neerlands Bloed; we hadden onzen grooten De Ruijter, ons volk bezingt Piet Hein en zijn... zilvervloot; we hadden een echt Hollandsch kunstenaar in Potgieter, doch een klingelende Ten Kate werd vereerd; de tachtiger richting heeft het gewonnen in pers en tijdschrift, doch het volk leest vertaalde of oorspronkelijke Fransche romans, Engelsche novellen en Noorsche idyllen. We hebben een goed volksdichter in Adama v. Scheltema, doch Speenhof is bekend, omdat de Hollander niet verlangt naar het lied maar naar den deun, het versje en het wijsje, hij wil niet doorwaaid door den vollen humor van het leven; een Van Looy zullen ze niet kennen, neen, men wil zoo tusschen de zaakies door een leuke mop. Zoo wordt het volk, als het zich niet uit, achterbaksch, gniepig en kleurloos; zijn kermis moet het verleggen naar Koninginnedag. Zoo volk, zoo regeering; nergens is het zoo zelfbewust plat uitgesproken als hier: de kunst is geen regeeringszaak. In een klein land als Denemarken heeft de kunst veel meer steun van regeering en volk dan hier en de Engelschman met zijn ruim praktischen zin beschouwt zijn musea als gebouwen van levende studie. Moeten wij danken verdienstelijke menschen als Drucker en Mesdag, het volk wordt het schoon zijner kunst niet dierbaarder, omdat alleen het zelf ontdekte, het zelf beleefde, de eigen ontroering, liefde wekt. Doch juist door de weinige tucht van het gesloten individualisme, juist door de valsche schaamte voor uiting van hun zieleleven, is het volk door anarchie ondermijnd, leeft het te veel bij de stooten van het buitenland, is het verslaafd aan grilligen effectenzwendel, dobbert het op de wuftheid van Fransche chic en mode, is het bevangen in Engelsche rages voor enkel nieuwigheden en drijft het verpoozend op Weener operettes. Als een volk zijn eigen krachten en liefden niet bewust is, dan zit het, juist als het dit niet weten wil, onder den ban van de lagere invloeden en grillen van andere landen en eerst als een volk kent de zelftucht en als het sterk zich zelf wil zijn, dan kan het levenskrachtig reageeren op de opvoedende krachten van het groote buitenland. Als hier individueel of in een groep veel bereikt wordt, dan blijft het nog zoo buiten den eigenlijken volksgeest.

De tachtiger beweging bijv. bracht hier een geheele verandering, de emotie ondergaan bij het lezen van andere litteraturen, voornamelijk de Fransche, wilde men ook uiten in eigen kring en op bijzondere wijze, men wilde Holland uit zijn zelfvoldane separatie omhoog stooten in de vaart der volkeren. Door heel wat woordfuturisme en stemmingsnevel is men gekomen tot een harmonische litteratuur, die heel bijzondere kunstwerken bracht als De Meesters Geertje, van Deyssels Rembrandt-bundel, Robbers' Gezinsroman, om maar enkele te noemen. Doch ik vraag, worden deze auteurs en deze werken door het volk gelezen en bemind?; ik geloof het te moeten ontkennen, ze worden geacht, niet eens bewonderd. In de hoogere journalistiek heeft ook de nieuwere kunstrichting baan gebroken, doch er moet nog heel wat kalme, instrueerende en voorbereidende arbeid verricht worden, eer het moderne schoon, om eens deze antithetische koppeling te maken, door den dagelijkschen Hollander wordt beleefd. Want niets is zoo gevaarlijk en doodend als dat bepaalde gevoelens en meeningen, die door eigen toetsing moeten zijn beleefd en gevonden, op gezag worden overgenomen en nagepraat. Dan is het moderne in den volksmond ineens klassiek, of met andere woorden, de ontloken schoonheid is meteen verjaard. En dan komt als noodzakelijke straf daar direkt op de imitatie en de herhaling. Zoo is er niets zoo wanhopig leelijk dan wanneer er op dorpen huizen verrijzen, door universeele timmerbazen ineengeknutseld in vermecelli-jugendstijl of in de nieuwste wanverhouding, terwijl een gewone boerderij of een simpel buitenhuis zoo schoon en nobel is in zijn volgroeide waarachtigheid. Stijlleugen wordt nooit zoo ontmaskerd als in de rust der natuur. Moet dus nu alles bij het oude blijven, omdat dit meest schoon is en echt?; neen, want het al maar herhaalde spreekt niet meer, het wordt conventie en sleur. Toen voor eenige jaren Berlage de Amsterdamsche beurs had gebouwd, ging er een storm op; dit was toch een teeken dat het gebouw karakter had, want iedereen werd kunstrechter en dagelijks toog een mopperend koor van Jan Salies en Nurksen langs het Damrak. Moet men nu op gezag zoo'n gebouw absoluut mooi vinden?; neen, ik zou alleen willen zeggen, kijk, bezin u, waardeer en wacht. Nu er op den Dam een doofpot te zien staat als sociëteit, nu er een stijlloos onzelfstandig gebouw voltooid wordt als de Bijenkorf, nu deze gebouwen geen karakter uitspreken, nu

zwijgt het burgerdom, want deze huizen zijn sierlijk en netjes. In Den Haag wordt Zorgvliet bebouwd; hier zouden goede krachten eens kunnen toonen wat de moderne Hollandsche villabouw is; maar deze welgestelden willen zich aan zoo iets niet wagen, ze willen het sekuur keurig hebben, degelijk deftig en behalve een circusachtige zweminrichting is het alles navolging van het 18e eeuwsche, imitatie van binnen en van buiten. Doch de deftigheid is gered en wie trekt zich nu de ontwikkeling der levende kunst aan; daar moet de regeering maar voor zorgen. Doch bij de regeering is de kunst ook meest als een Meibruid op een kantoorkruk, als de lente in een wachtkamer; de Groninger universiteit wordt versierd door Duitsche ontwerpen; postkantoren en officieele gebouwen zijn meest van zulk een eenvormigheid en nuchterheid, de meesten dikwijls van zulk een onbeholpen structuur en teekening, dat we haast tot de overtuiging komen, dat het woord rijkskunstenaar een contradictio in terminis aanduidt.

De regeeringsgebouwen worden omgebouwd, nu is dit een zaak voor iemand van groote eruditie en smaak, en reeds wezen Berlage en anderen erop, dat als dit werk weer aan de bureau's wordt toevertrouwd, er groote kans voor mislukking zal zijn. In Amsterdam moet een koloniaal instituut komen en het ontwerp is door de schoonheidscommissie afgekeurd, het bleek een agglomeraat van verschillende bouwfragmenten. Een ander deskundige moest nu beslissen, de verdienstelijke oudheidkenner Victor de Steurs, deze - en dit is zeer eigenaardig - vond het schilderachtig en zoo werd de schoonheidscommissie uitgeschakeld en kregen ‘de heeren’ hun zin. Zoo gaat het dus evenals in Rotterdam, waar een heel netjes schilderachtig stadhuis zal komen, omdat de heeren het willen, die zulke echte burgers zijn. Doch wat verraadt nu dit ‘schilderachtige’ voor wanbegrip? Hier wordt door den Hollander een in principe goede aanleg geheel verkeerd toegepast, het te veel particuliere individueele ziet de dingen, ook de doode dingen, schilderachtig. Is een doode hond niet schilderachtig? Ga dan eens het stukje zien van Prof. Allebé in Museum Booymans te Rotterdam. Ons geheele land is schilderachtig, alle molentjes, pofbroeken en trekschuiten; doch wat we noodig hebben is wijde, representeerende monumentale uiting, is verwerkelijkte eenheid in liefde, wil en daad.

We moeten onze kracht zoeken niet in wat we hebben gekund, niet in conserveeren en vasthouden, niet in traditie alleen, maar in een aansluiten en liefhebben van wat onder ons jonge schoonheid en daadkrachtig leven brengt. Als de buitenlanders hier reizende alles zoo schilderachtig blijven vinden, dan zullen ze ons op laatst ook aanzien als passend in het landschap, als heel goede en degelijke museumbewakers, als een leuk volkje Europeesche Chineezen. Doch ook niet het schilderachtige is onze roem, maar dat wij persoonlijk de dingen bezien in onafhankelijke gevoelvolle visie. De schilderkunst is onze kunst bij uitnemendheid, daar hebben we een heerlijke taal in gesproken en onze schilderschool blijft nog zelfstandig en beroemd. Doch nu moeten we deze gave, om stil emotievol te zien, die iederen Hollander van nature eigen is, niet op andere gebieden van kunst en cultuur zeggenskracht geven; want andere volle uiting vragen zij, wijde en breede beschouwing. En is nu zelfs deze ontplooiing van de kunst van het schouwen, direct door den Hollander bewust gevoeld als een hoog bezit? Neen, want het is overbekend dat Rembrandt failliet ging en vergeten stierf, dat Frans Hals in een armengraf werd begraven en dat Hobbema van kommer omviel. Valsche schaamte, het zich niet willen geven, zijn bewondering vooral niet laten blijken, is wel een van de lafste fouten van den Hollander. Om tegen een die naast ons woont, om tegen een die tot een ander clubje behoort, te zeggen, eerlijk en frank: dit is prachtig, dit is mooi, ik dank je daar voor, - dit doen we niet, we hebben altijd nog wel wat aan te merken, onze volle bewondering te eischen is wel wel wat veel gevraagd. Deze valsche schaamte bevordert den onevenredigen critischen zin bij den Hollander, men is hier hypercritisch, men ziet met argwaan, naijver, clubjesgeest, familiezwak het werk van anderen, gelijken, ja meerderen aan. En ons land is zoo klein; Busken Huet merkte al op: om onafhankelijk te critiseeren moet men in het buitenland wonen, want binnen een korten tijd heeft men met een ieder gedineerd.

Doch men behoeft toch autoriteit, de verwaarloosde tucht eischt hare rechten en zoo is Holland zoo vaak overgeleverd aan de wufte, ongemotiveerde, grillige mode en ziet het het buitenland naar de oogen om daar dan toch maar het eindoordeel van over te nemen, hoewel men zich dit niet wil bekennen. Rembrandt en Vermeer zijn wereldberoemd, de eerste vooral door de

werken van Michel en Bode; ook geeft men voor een stuk als het Melkmeisje veel te veel geld, wat men beter voor oordeelkundige aankoop van de beste moderne kunst had kunnen besteden. En wordt nu wel een etser als Bauer op waarde geschat en wordt van een modern melkmeisje, van het keurige boekje van Mevr. Scharten - Antink, het fijne 'Sprotje' genoten? Onze kunstenaars moeten eerst door het buitenland zijn geëerd en gelauwerd en dan zijn ze ook sacrosanctus, dan zijn ze klassiek, d.w.z. men bewondert ze nu zonder den gevoelvollen dieperen kritischen zin te laten werken. We mogen trotsch zijn op mannen als Mengelberg; doch men moet hem eeren niet door van hem als beroemd virtuoos alles nu mooi te vinden, doch door zijn orkest van regeeringswege te laten steunen, door volksconcerten mogelijk te maken en ook door te durven zeggen, dat o.a. er gevaar is dat zijn opvatting van de Matheüs-passion te Roomsch-barok wordt. We moeten eeren mannen als Neuhuys, Kever en anderen; doch we moeten willen erkennen, dat ondanks hun beroemdheid in Amerika, hun talent eenzijdig is en dat hun invloed een genre van gladde binnenhuistechniek oproept die het kunstwerk tot marktartikel maakt. We moeten eeren onze gave en bloeiende litteratuur; doch we moeten ons bewust maken dat ze nog impopulair is, dat ze buiten het hart van den Hollander omgaat, dat ze hem nog niet opheft, met bewondering slaat en hem echt dankbaar maakt. We kunnen ontdekken den theologischen aanleg van den Hollander; doch we moeten ons bedroeven, eenerzijds over het splinterig sectarisme, anderzijds over traditiesleur, die geheel gaat buiten het hart. De goede gaven, die de Hollander heeft, den uitnemenden aanleg dien hij bezit, de fijn critische zin die hem kenmerkt, de verheven eenvoud van zijn karakter, deze komen niet tot rijpe ontplooiing, deze spreken niet door de dagelijksche volksziel, omdat altijd weer een groote impulsie Holland moet wekken, omdat altijd de ontroering door de rotsen van zijn nuchtere leven moet baan breken, omdat alleen door gewekte eenheid van wil en stam er groeiende, levende, echte cultuur mogelijk is. Holland is een klein land en de karakteristieke grootheid ervan is en blijft altijd eenvoud, intimiteit en stille verhevenheid. Nooit heb ik dit meer gevoeld dan in Berlijn, als ik na weken van Duitsche overdaad, na zware Duitsche colleges, na muziekuitvoeringen en nationale feesten en gebouwen zien, als geheel

overstelpt door de kracht der machtige Duitsche cultuur, iets toch missend, ineens weer stond voor een schilderij van Rembrandt of de Hoogh. Het Duitsche heeft voor ons gevoel een teveel, het is te zelfbewust, te krachtig, te exuberant, te pompeus.

Zie nu bijv. twee schilderijen uit het Kaiser Friedrich museum, P. de Hoogh's Moeder aan de wieg en Rembrandts De Mennonieten dominee Anslo en zijn vrouw: welk een soberheid, welk een intensiteit, welk een diepe vrede, welk een zuiver, innig nobele visie, welk een hoog geluk straalt uit deze doeken! Hier is Holland op zijn heerlijkst. Toen, in de rust van het museum, uit de volheid van de wereldstad, uit het drukke volvormige Duitsche, heb ik mijn land leeren liefhebben, met een heel stille vereering. Dit stuk van de Hoogh, het is volmaakt. Wat heerlijk warm van kleur, wat goudig doorzond en welk een eenvoud en ware poëzie. De kleur is hier meer zonnig warm dan bij een Vermeer, die zijn kleuren meer geeft als lichtanalyse. De Hoogh is in zijn beste schilderijen gelukkiger, eenvoudiger, warmer. Zie op dit schilderij dien rok, dien beddewarmer, die vrouw, alles is uitmuntend. Welk een innigheid konden deze schilders in de gewoonste voorwerpen leggen, het waren gebruiksvoorwerpen uit hun huis, ze hadden de intimiteit lief. Deze schilder verstaat het geheim om ook in de schaduw de zon te laten zingen, ook de schaduwen prediken het geluk van het liefdevol huis. Toen ik lang voor dit stuk zat, was het mij toch een voldoening, dat een Duitsch schilder mij op den schouder klopte en zeide: ge zit juist zoolang voor het mooiste stuk uit het geheele museum. En nu het stuk van Rembrandt. Wat een innigheid, verhevenheid, burgerzin en eenvoud. Welk een prachtig luisteren bij die vrouw. Welk een nobel gebaar van dezen man. Hier niet de redeneering in pathos van uiterlijk effect, hier heeft de schilder prachtig de verhevenheid van het Woord gesymboliseerd, in dit schilderij komt een van Hollands diepste trekken naar voren, de liefde voor den klaren eenvoud van het goddelijk Woord, het met positieve ernst luisteren, het bewaren van het Woord in het hart. Zoek zulke werken in de Duitsche kunst en ge zult ze niet vinden. Dit doet ons al vaststellen dat er een karakteristiek verschil is tusschen den Duitscher en den Hollander. Nu kan de Duitsche geschiedschrijver Rembrandt noemen den grootsten Duitschen schilder; doch dit is ons te goedkoop om er verder aandacht aan te besteden. Wat wij

vooral na lang verblijf tegen den Duitschen geest voelen, we kunnen het eerst ons niet zoo bewust maken, doch we vinden, ‘des guten zu viel’. En dit nu wordt vooral openbaar in de kunst van het rustige zien. Zoo is de Duitsche schilderkunst voor ons geoefend oog meest ongenietelijk. Indertijd zag ik een groote tentoonstelling van moderne Duitsche meesters te Straatsburg en den eenigsten dien ik wat bewonderen kon en er direkt uithaalde, was Liebermann, die onder Hollandschen invloed staat en vereerder is van Israëls. De Duitschers zijn zoo opdringerig in hun schilderkunst, we hooren den schilder er bij verklaren en oreeren, ze hebben nog niet gevonden het licht dat de natuur bij hoogeren schouw als stralen doet, zij kennen niet de geheime liefde voor het eenvoudigste, die in diepere intimiteit de sprake der rust verkondigt. We mogen ons bewust zijn een hooge taal te spreken in onze schilderschool, in een Rembrandt, Vermeer, Hals en de Hoogh, doch ook in de Marissen, in Neuhuys, Israëls vooral. Was Holland zich bewust dat in dezen tijd met hem misschien zijn grootste zoon ten grave daalde? Deze diepe moderne was het, die de groote lijn van onze schilderschool voortzette. Of bewondert men weer liever de virtuoze stukken van een Mesdag, of Mevr. van Duyl? Juist is Holland hierin zoo groot, omdat het met karaktervolle toewijding, in het liefdevol beschouwen, den heel diepen idealen kijk verwerkelijkt in een zegenend vereeren van de natuur buiten hem als het gelukkig geschapene. Over de grootste Hollandsche stukken ligt zulk een heerlijk, diep en stil geluk. Dit nu kan de Duitscher van ons leeren: die rust, die innerlijke beschaving. Deze innige, nobele aanleg komt zoo in de grootsten tot heerlijke uiting. Doch, we moeten dit bedenken, we hebben hier een centrale schoone karaktertrek door de grootste kunstenaars naar voren gebracht; in het volk moet de dagelijksche uiting door vol leven en hoogen wil worden tot hechte cultuur. We kunnen dit zeggen, de Hollander is de mensch van het innerlijk leven, de beschouwer, de schilder; de Duitscher is de mensch van de muzikale ‘schwung’, de belever, de dichter; de Franschman de mensch van het effekt, van den vorm, de beeldhouwer; de Engelschman de man van den praktischen zin, van den ernst, de levenskunstenaar. De Franschman is beschaafd, de Duitscher gemoedelijk, de Engelschman praktisch, de Hollander burgerlijk. Wij zijn zoo gewend en verwend door onze licht- en atmosfeerkunst,

dat het ons heel moeilijk valt om Duitsche kunstenaars als Böcklin of Klinger in te leven en te waardeeren. Neem nu bijv. het interessante en zeer imponeerende stuk van Böcklin 'Gefilde der Seeligen'. Zeer mooi is de compositie en eigenaardig de metallieke kleur. Die zwanen, die popels, die naaktfiguur en rechts omhoog dat landschap. Treffend is de kleur, de lucht en de ruimte; toch is alles zoo zwaar, het is meer in kleuren gedaan, dan geschilderd, het is geen werk van een schilder maar van een fantast. De compositie van dit stuk is mooi en toch blijft alles als in de compositie steken, in de bedoeling vooral, de schilder is niet idyllisch als een Corot, doch fantastisch-dramatisch. Hier is nu het grondverschil met de Hollandsche kunst, die de natuur laat spreken haar wondere taal, hier draagt de schilderkunstenaar (onwillekeurig spreken we niet alleen van den schilder), zijn gedachtenontwerp in de materie die hij onderstreept, hij maakt nml. niet de poëzie los uit de verschijnende kleur en is zeer ver van de atmosfeerkunst, die dikwijls is stemmingsvergeestelijking. Het licht is bij zulke schilders haast een noodzakelijk kwaad, d.w.z. zij werken te veel als met de kleuren in transparantie gedacht. De kleuren spelen niet tot de harmonie van het veeleenige licht, maar ze werken als toongamma's om te spreken de dramatische klank van het woord. Toch heeft bovengenoemde schilderij een eigenaardige fascineerende attractie, omdat het is zwaar mystiek.

Voelt ge dat hier iets woelt dat zich haast niet uiten kan? Was zoo'n schilder meer onder Hollandschen invloed geweest, alles was fijner geworden, gelukkiger, lichter. Zoo is het eigenaardige bij Klinger: zijne teekeningen zijn zeer boeiend, toch is zijn kunst te litterair, het is vooral weer het thema, dat heerscht en beheerscht. Deze modernen worden veel geëerd bij hen, die eerst naar gedachten vragen en die niet de moeite willen nemen om door de kunsttechniek heen in het eenvoudig volmaakte de schoonheid te speuren. Een groot plastisch kunstenaar heeft Duitschland haast alleen bezeten in Dürer. De tijd, toen ik in het Neue Museum mij de mappen heb laten brengen met Kupferstiche, gaf mij een nooit te vergeten genot. Prachtig vooral is de passie van Christus, Adam en Eva, De afname van het kruis, De verloren Zoon, - te veel om te noemen. Doch Dürer is vooral teekenaar, hij kent de tucht van de enkelvoudige lijn. De Duitschers hebben al te

weinig van dezen meester geleerd. Alles is bij hem van een humorvollen eenvoud; wat is alles treffend, gemoedelijk en innig.

In de kunst der plastiek heeft Duitschland vooral innerlijke tucht noodig. Zeer eigenaardig komt dit uit op het gebied der bouwkunst, men wil alles ineens en van alles te veel. Zoo de eigenaardige voorliefde dikwijls voor Barok. Heel de kunstgeschiedenis van Berlijn, ook van andere steden als München zelfs, toont aan hoe men haast uitsluitend met buitenlandsche krachten heeft gewerkt. Zie bijv. het Schloss te Berlijn. Hier niet als bij het Louvre aanbouw en aanbouw, doch telkens ombouw; ge kunt wel oudere deelen onderkennen, doch het is geworden tot een gegroeide compacte eenheid. De invloeden worden toegeëigend en verwerkt. Eerst is bijv. in de architektuur van Berlijn Hollandsche invloed geweest door Nering en anderen, doch later Fransch-Italiaansche invloed. Zoo in München; daar ontmoeten we den Hollander Sustris bij den bouw van de Michaelskirche en later in de barokarchitectuur bij den bouw van de St. Cajetan, Theatiner Hofkirche den Italiaan Barelli. Zoo is over Berlijn vooral de strooming van barok, doch ook van klassicisme heengegaan, tot men allengs met doorzettenden wil een eigen uiting begint te vinden. De Duitscher wil altijd leeren, en ook al kan hij het nog niet in beginselen, zich reeds uiten; de Hollander heeft voor vele dingen goeden aanleg, doch zal nog wel eens wachten en blijft bij het traditioneele. Het plastisch onvermogen blijkt bij de Duitschers in de overheersching van barok en rococo, omdat ze hierin den meest onwaarachtigen pompeuzen stijl van valsche effecten verkozen, die buiten hun wezen stond. Deze trek nu culmineert in Frederik de Groote's voorliefde voor barok, ja misschien in zijn geheele sympathie voor Frankrijks meest ijdele uiting in rococo en... Voltaire. Hoe komt deze Pruis, die zulk eene opvoeding had gehad als van Frederik Wilhelm I, hoe komt deze daadrijke krachtgeest aan zulk een oneerlijke praal en futlooze bombast? Want zijn geliefkoosd Sans Souci is toch eigenlijk niet beter dan een vorstelijke caroussel, een versteende kermisgril. De Duitschers eigenen zich soms iets toe, wat zij, als ze eenigen critischen geest hadden, als onwaar moesten negeeren; want de Fransche smaak had de rococo alleen als binnenarchitektuur toegepast, doch de duitsche overdaad ging het buiten laten wedijveren met de natuur. Voelt ge den wansmaak, het grove? En zoo kwam het

karakterlooze der namaak uit. Hoe moeten we over Frederik de Groote's voorliefde denken voor het wufte en valsche? Dit even nader te onderzoeken is noodig omdat hij zulk een groote echte Duitscher was, evenals de Zwijger, De Ruijter en een Rembrandt groote Hollanders waren, wier leven en werken worden bestudeerd en door wie we blijven gelooven in de karakteristieke grootheid van de Hollandsche volksziel. Komt de overdreven zuinigheid en ingetogenheid van zijn vader in Frederik de Groote tot losbandige ijdelheid? Of is het gebrek aan uiting, die hem de vormgladheid der Fransche taal doet liefhebben en dat hij daarom het spel van rococo om zijn strammen geest laat spelen? Eigenaardig is aan de andere zijde dat Frederik Wilhelm I in Potsdam een Holländisches Viertel laat bouwen, zoodat die prettige huizenrijen u na al het drukke aangenaam stemmen. Doch Frederik laat in de hoofdstraten van Potsdam copieën van Italiaansche paleisfaçaden uitvoeren. Ik geloof dat we hier herkennen kunnen de te sobere ingetogenheid die we ook bij den Hollandschen burger te veel vinden, die dikwijls door dat teveel in zijn tegendeel omslaat, in uitbundige levensijdelheid, zooals we de voorliefde opmerken van veel stijve Hollanders voor inhoudloozen Franschen zwier en drukte. In deze twee eenzijdige grooten heeft de Duitsche geest nog niet zijn harmonie, zijn volle uiting gevonden. Van Frederik Wilhelm I zegt Macaulay. If he met a lady in the street, he gave her a kick, and told her to go home and mind her brats. If he saw a clergyman staring at the soldiers, he admonished the reverend gentleman to betake himself to study and prayer, and enforced this pious advice by a sound caning, administered on the spot. De Hollandsche vrijheidszin zou zich tegen zulk een behandeling verzetten, hier hebben we bij Frederik Wilhelm het Hollandsche plichtmatige, verstard, verstrakt, verpruist, haast tot karikatuur verstaakt. Frederik de Groote's te groote sympathie voor het uitheemsche en ijdel vormenspel was ook zeer zeker eenzijdig en reactionnair. Dat deze massieve Frederik, deze krachtmensch, op de Gendarmemarkt te Berlijn twee dommen laat bouwen, louter copieën van de Mariakerk op de Piazza del Populo te Rome, alleen maar als coulissen, hulsen voor den aanblik en dat hij zulk slecht materiaal nog laat gebruiken dat de nieuwe kerk instort; dat hij een bibliotheek laat bouwen met vier vensterrijen, terwijl er slechts twee ver-

diepingen zijn; dat hij standbeelden op de balustraden liet plaatsen, die hij slechts half liet bewerken, zoodat ze toch den beschouwer zouden imponeeren, - dit is zonder het reactionnaire niet te verklaren. Zoo is het ook met Frederiks verhouding tot Voltaire. Voltaire komt in Potsdam en wordt als een soort halfgod ontvangen. Typisch komt daarna de zuinigheid weer boven. Frederik laat Voltaire kaarsen, suiker, en koffie in niet voldoende mate en niet van de beste kwaliteit verschaffen, - Voltaire neemt waskaarsen uit de koninklijke salon mee in zijn slaapkamer. Zeer terecht zegt Brandes, dat de verhouding van Frederik de Groote tot Voltaire geen harmonische was en hoe kan dit ook anders? Frederik vereerde het genie en verachtte zijn karakter. Toch kwamen ze tot elkaar, nadat ze beiden groote beproevingen hadden geleden en in losbandigheid van geest en spot vonden zij hun vrijheid, een te veel onderdrukte, nu in onevenredige mate terug. Frederik heeft in deze sympathie iets gewild-cynisch en sceptisch en het grootst staat hij weer voor ons als hij bij een parade is en hem wordt verteld dat Voltaire er is, die op zijn bevelen wacht. Dan vraagt hij of Voltaire dan vast besloten is, om weg te gaan, waarop deze antwoordt dat zaken hem dwingen en zijn gezondheidstoestand. Frederik was toen weer een groot karakter, toen hij, wetend dat ze elkaar nooit meer zouden zien, zeide dit eenige: ‘Monsieur, ich wünsche Ihnen eine gute Reise.’ Voor hem die zoo aan hem gehecht, we kunnen misschien zeggen, verslaafd was, was dit een groot woord van karakterkracht. Maar als hij later Voltaire gevangen houdt, alleen bang dat zijn eigen verzen in Frankrijk zullen gelezen worden, dan is deze handeling weer onwaardig en kan hij door een daad niet vergoeden zijn coquetteeren met Fransche wuftheid en spotzin. Dan is hij hierin geen groot leermeester voor zijn volk. Hij is groot in de daad die uit zijn wezen komt, als hij fier zich zelf is; in een slag bij Rossbach is hij een genie, een roem voor zijn volk, dan schept hij Pruisen en daardoor het Duitschland van de toekomst. Zoo was deze man groot door zijn daden, doch in zijn geestescultuur tegen zijn eigen volksaanleg. De latere groote Duitschers zijn dan ook in strijd gekomen tegen Voltaire, nml. zij die groot waren door hun Duitsch-zijn en toch wijd van blik, een Lessing, Herder, Goethe. Zoo vond Frederik Goethe's ‘Götz von Berlichingen’ afschuwelijk en den hoogen Goethe bevreemdde

dit niet en hij gaf er minzaam een verklaring van. Voltaire was iemand van een zeldzame geestigheid, vlugheid, vormperfectie en gladheid, doch de Duitsche geest moest door het diep eigene komen tot eigen cultuur. Wèl kon een Voltaire naar Parijs schrijven dat Potsdam is het paradijs der philosophen, doch de Duitsche philosoof Fichte is de beeldenstormer tegen deze rococowuftheid en vanaf dezen strijder dagteekent de eigenlijke Duitsche cultuur. De Berlijnsche academie is door Leibniz gesticht, doch de roem van de Duitsche wetenschap begint eerst bij de namen die ons met bewondering vervullen, bij Fichte, Schelling, Winkelmann, Humboldt, Schleiermacher, Mommsen, Harnack etc. De Fransche vormgladheid behoorde niet bij het Duitsche weten en zoo is ook het klassicisme een willen grijpen van de eenheid door weer tè kalme vormenrust. Zoo hebben de Duitschers de stijlsoorten genomen en toegepast en vaak overdreven. Het plichtmatig burgerlijke, dat in Frederik Wilhelm I ons zoo nauw verwant was, sloeg toch ook in zijn lange garde om in paradezucht. De liefde voor parade is in Duitschland groot en we kunnen het overdreven vinden; doch als men op het binnenplein van het slot te Berlijn de wacht ziet aflossen, waarbij alles zoo stipt streng en ernstig gaat alsof het oorlogstijd was, dan moet men daar toch respect voor hebben, ja dan heeft men het gevoel, wat heerlijk het zijn moet om tot zulk een streng, kloek en groot land te behooren. Niet dat wij dit na moeten doen, onze aanleg is anders; doch dat hier heel krachtig georganiseerd moet worden, staat vast en dat het bandeloos onmilitaire hier alleen uit slapte en persoonlijke belangetjes gevoed wordt, valt zeer te betreuren. Dat eng partijgehaspel waardoor een uitnemend minister van oorlog moet wijken, dat gekibbel in Staat en Kerk heeft ons wat volkscultuur gekost! Ook in partijengheid en verkiezingsdrift waardoor iedereen de daden en werken van regeerders kritiseert en laakt, zit een wuftheid en missen van ernst en tucht dat voor een volk verderfelijk kan zijn. De geschiedenis leert dat we energie ontwikkelen kunnen in de verdrukking, dat, als het ons goed ernst is we ook ons zelf zijn, doch na bevrijding en gevaar is juist bij ons zoo licht de wuftheid, de critiek van Jàn en alleman zonder tucht, het zich laten gaan. De dagelijksche tucht, die het latere Duitschland vond en voor ons gevoel misschien overdreef, heeft Holland dikwijls zoo noodig. De zelftucht tot groeiende verwerkelijking

van het ideaal, tot een hoog werkzaam streven naar zuivere representatie. Zuivere representatie, want ook in het klassicisme vond Duitschland niet zijn eigen taal. Na de barok, begrijpt ge eerst niet het streven van een Langhans en Schinkel. Ge denkt weer wrevelig aan reactie en ge begint aan de Duitschers te wanhopen, aan hun uiting nml. in de beeldende kunsten der maatverhoudingen. Men zie bijv. de Neue Wache te Berlijn en men denkt, moeten tusschen die zuilen de Duitsche soldaten zijn als peripatetici? - neen, we denken aan innemen, aan roof, aan het klassieke onteerd en ingenomen door modernen machtswil. Toch zien we allengs dat bijv. door den kasteelvormigen bovenbouw iets militants is verkregen, we zien het klassieke verstoerd, versterkt. De overgang evenwel van barok tot klassicisme is te groot, het is een aangrijpen van reeds bereikte cultuur, die in zijn vormenrust een altijddurende evenwichtigheid had bereikt. Maar dit overnemen, hoewel energiek, is een zwakte; de renaissance kon, omdat ze den volkswil beroerde, overal een wijdpersoonlijke kunst oproepen, die de nationale beperking juist als haar zegen draagt. Het klassicisme wordt van boven opgelegd, een kunstenaar als Schinkel is een zeer knap kunstenaar, maar voor het volk is deze richting te wetenschappelijk, te doctrinair. Het is een onmachtsuiting om bij niet bereikte nationale plastiek het gangbare te verheffen tot taal van zijn door kracht verworven grootheid en om zoo buiten de volksziel om een met eruditie gevonden rijkskunst te proclameeren. Typisch is dikwijls dat toch de voorliefde, de onbewuste werking ook in de klassieke vormen zich uit. Een Langhans, die het motief van de poort nam die eens naar de Akropolis voerde, plaatste op de dorische zuilenreeks een Romeinsche attika, zoodat het hellenisme is verstoerd en verstramd. Men heeft opgemerkt dat door het klassicisme geen nieuw modern Athene maar een modern Sparta aan de Spree ontstond. Dit bracht Heine zeker tot zijn smalend spreken over Berlijn, dat hij geen stad noemde maar een huisvesting voor vele geleerden en machtigen.

Duitschland verwerkt met energie de vele invloeden en het werkt zich erdoor; maar bij ons is gevaar om het eigene te herhalen en te bang te zijn voor de breede stroomingen. We moeten ook nu, geleerd door het verleden, een eigen taal spreken. Wij hebben hardnekkig het eigene en door deze taaiheid kunnen we meer invloed verdragen en kan beschaming

en ootmoed ons leeren, dat het jonge Nederland met eigen nieuwe stem moet spreken, zoodat het buitenland ons niet maar waardeere, maar zal achten als een levend, klein, werkzaam en karakteristiek volk. Het klassicisme van een beeldhouwer als Rauch is na invloed van Thorwaldsen bijv. in het beeld van koningin Louise in het Mausoleum te Charlottenburg toch geworden tot een innigheid, waartoe het gemoedelijk realisme hem noodzaakt; terwijl toch zelfs Thorwaldsen altijd iets mats, droogs aan zich heeft, iets tams, dat het schoolsche verraadt.

De Duitsche kunst zoekt naar uiting; noch de bleeke kartonstijl van de klassicisten, noch de katholieke sentimentaliteit van de Nazireners geeft een goeden toon en werk als van Schadow met zijn behoefte aan realisme doet weer te zwaar, te boersch, te solied. Onder de modernen geeft Klinger interessant werk, een beeld als zijn naakte Beethoven met den adelaar is van een Duitsche fantasie en krachtige uitvoering. Maar toch welk een enkeling is deze werker, hoe grof en zwaar is de plastiek, hoe leelijk en groot zijn de meeste beelden en gedenkteekenen, waarmee Duitschland wordt bezaaid. In het groot willen maken zonder monumentaal te zijn, in het vele opstapelen zonder de juiste verhouding te kennen, ligt de kernfout van veel mislukte grootdoenerij. Het Niederwald-Denkmal aan den Rijn, de vele Wilhelm- en Bismarckstandbeelden, doch vooral de Siegesallee te Berlijn zijn zoo grof militant en zoo weinig kunstvol en beschaafd, dat wij heel blij zijn met onze Koninginne- en Julianaboompjes die in menig stadje toch iedere lente een simpel en fijn liedje zingen. Maar Duitschland is altijd groot van wil en bij de nieuweren begint een andere strooming, die breed wil zijn en toch door eenheid van bezieling gedragen. Werken als het Bismarck-Denkmal te Hamburg, het Warenhuis Wertheim en 't huis Rheingold te Berlijn en het groote Völkerschlacht-Denkmal te Leipzig zijn toch, al kunnen we ze niet geheel bewonderen, van een vasten wil, van een zoeken naar het eigene getuigend, door zulk een diepe volksliefde bezield, dat we met belangstelling die levende ontwikkeling volgen. Een architect als Hofmann is een man, waar een stad als Berlijn trotsch op mag zijn en een heel prettigen morgen heb ik gehad bij het bezoek aan den nieuwen Märchenbrunnen in het park Friedrichshain te Berlijn. Dit schoone kunstwerk is door den keizer gegeven aan de jeugd van Berlijn en als we in dit volkspark al die

aardige beelden zien, van Roodkapje en de Gelaarsde Kat, van Hans en Grietje en Asschepoester, als we de vele kinderen uit die groote volksbuurt daar zien stappen en praten bij het klaterende water, als we dan zoo humorvol en kinderlijk daar die sprookjes zien verbeeld, dan denken we: uit zulk een geschenk en uit dit prettig genieten blijkt toch een dichterlijk volk. De Duitschers zijn trouwens altijd bijzonder in het ontwerpen van Brunnen geweest, reeds van de middeleeuwen af. Iemand maakte eens tegen mij de fijne opmerking, het lijkt wel of de Duitschers eerst muziek moeten hooren, voor hun beeldend vermogen tot uiting komt. Zoo geeft het jongere Duitschland veel belofte, er begint zich vooral in de bouwkunst een nieuwe frissche geest te openbaren. Het Warenhaus Wertheim te Berlijn is een interessant gebouw, met de grootste aandacht volgt men het heel nieuwe accent en het toch echt Duitsche van den geest. Bij ons in Amsterdam hebben we een gebouw van Hirsch, dat het geheele plein doodslaat, dat bovendien een haast geheel overgenomen ontwerp is, dat een conversatietoon spreekt van internationale convenance, dat niets persoonlijks noch karakterestieks heeft en dat - en dit is nog het treurigst - men chic en prachtig vindt. Men zegt, het maakt Amsterdam tot een wereldstad; doch ik vind, een Hollander wordt niet groot door een pet van Cook op het hoofd of door internationale allemansbeleefdheid. Door den critischen aanleg van den Hollander ziet hij wel wat grof is en te veel, doch daardoor heeft hij aan de andere zijde het gevaar om te veel het geijkte, de bevallige schoonschijnende gladde vorm, het Fransch klassicistische als norm te houden. En nu moeten we begrijpen, dat het eigenaardige klassieke van de Fransche taal en kunstuiting den Galliër tot cultuur is geworden, doch dat overname en bewondering den hechten Hollander niet tot schoone uiting zijn. Als taal van het hof en der diplomatie is het Fransch nu eenmaal historisch, hoewel velen het betreurden, dat de Koningin bij het bezoek aan het Belgische hof geen Hollandsch sprak tegen den Koning der Vlamingen. Maar onze voorkeur voor het makkelijke Fransche, onze sympathie voor die gladde beschaving gaat meest te ver, omdat wij daarin een uitingsvorm willen overnemen, die buiten ons wezen ligt en evenals in de geschiedenis onze liefdebevliegingen voor Frankrijk, alleen omdat het Frankrijk was, nooit ons volkskarakter ten goede kwamen,

evenzoo helpt de losse charme van het beschaafd alledaagsche ons zeer weinig tot vorming van een eigen volkscultuur. Het is eigenaardig, hoeveel Hollanders naar Parijs gaan en met die stad dwepen, doch helaas, ze bekermissen Parijs. Dat zwierig-losbandige vinden ze aardig, dat mag nu ook eens geld kosten, ze zijn uit hun doen en buiten den zakendwang, doch ze komen niets verder, er blijft van dit al niets hangen tot ontwikkeling van eigen uiting. Kunnen we de Franschen klassicistisch noemen? Ze zijn als het ware de erfgenamen der antieke latijnsche cultuur, veel van hun taal, hun vormuiting is overgenomen, zoo dat het een tweede natuur is geworden. Engeland heeft meer de organische kracht der Romeinen breed in hun opvatting, het corrigeert zijn ingeboren imperialisme en stoïsch zelfgevoel, door paedagogischen vrijheidszin. Dit volk, komt misschien het meest overeen met ons in zijn dagelijksch karakter, het sobere, practische, nuchtere, de eerbied voor de traditie, liefde voor den godsdienst en den ijver voor de zending. Toch moet ook deze invloed geen rage worden, doch een sterkende sympathie zijn. De sport bijv., hier op den Zondag, moet als in Engeland, voor een anderen dag een uitspanning blijven, doch geen hartstocht worden. De kloeke energie en de gezonde ongekunsteldheid van den Engelschman kunnen sterkend op ons werken; want het is het volk van den levenskunst, de veelzijdige opvoeding, de breede werkkring, het huiselijk geluk, de geliefde natuurlijke ontspanning. De Engelschman heeft daarom misschien zoo weinig kunst, omdat hij zulk een goed levenskunstenaar is, hij componeert de factoren van zijn levenskracht. Doch zijn stoer zelfgevoel mist vaak diepte van sentiment, zijn conventioneele kunstsmaak heeft weinig ziel en ontroering. Alleen nu, bijv. in de cottagebouw, spreekt de liefde voor hun zonnig huis een fijner en intiemer toon. Wel hebben ze vaak kunstenaars, die juist buiten het maatschappelijke vallen en door een te groote subtiliteit of ongedwongenheid als een Byron, Shelley of Wilde niet uit de volksziel zingen, maar op een te verren afstand van het volk staan, of als de Prae-Rafaëllieten een broos symbolisme zoeken, dat van heel wat fijner factuur en geestelijk begrip uiting geeft, dan de Duitsche Nazirener-school. In hun organisatie van studie op kunstgebied zijn zij ver, de musea zijn levende gebouwen van dagelijksch verkeer en studiezin, zij weten zoo goed te waardeeren en juist te schatten. Benijdens-

waard is hun liefde voor Händel, dien wij hier door een te eenzijdige Bach-vereering zoo weinig kunnen genieten. Het woord essay is een Engelsch woord en Carlyle en anderen doen veel voor de breede opvoeding, om den grooten en den dagelijkschen mensch hun eenheid te openbaren. We moeten van de ons verwante volkskarakters leeren, om door blijvenden invloed ons zelf te sterken en we mogen ook wel bewonderen, ons ontspannen, als dit waarachtig en bewust gaat, doch we moeten weten, dat er afstand is en niet meespelen in onwaarachtige karakterloosheid. In Parijs kunnen we veel bewonderen, toch moeten we ons reserveeren; van het Fransche mogen we genieten, doch we moeten vooral met hen niet groot en chic willen doen. Als gij voor het eerst te Parijs komt, is dit u zoo vreemd. Het monumentale, maar toch zoo decoratieve ligt zoo buiten ons, de boulevards zijn als groote steengroeven, waardoor het transport met een rumoerig tumult zich beweegt. Zie bijv. de groote opera, een der meest eigenaardige gebouwen van het moderne Parijs. Het gebouw imponeerde mij in het geheel niet, ik liep er om heen en zag de proporties en toen begreep ik, dat men dit gebouw planmatig moet zien. Zoo schuins terzijde slaan wij een blik op den voorgevel met de pilaren, dan de groote opvatting van de paviljoens terzijde, de koepel en het reusachtige tooneel dat achter omhoog rijst. Waar men in Duitschland de gebouwen en monumenten zwaar, krachtig, gedrukt doet zijn, daar is, ook in de ruimte-kunst de ruimte dynamisch, geworden tot potentieële krachtkern; in Frankrijk geeft men de ruimte de ruimte, d.w.z. de ruimte wordt planimetrisch decoratief gezien. Op Place de la Concorde wordt Parijs u duidelijk. Welk een plein; de obelisk, die met de rust van een loodlijn u concentreert, de glanzende bouquetten van de fonteinen, de steenen monumenten der steden die het omringen, de balustraden, de Champs Elysées die men afziet tot de Arc de Triomphe, de Jardins des Tuilleries die men achter het hek ziet groenen, de pont de la Concorde over de prachtige Seine, het gezicht tusschen 't Ambassadeurspaleis en Marine-ministerie naar de Madeleine kerk, - dit alles openbaart u Parijs als de stad van de groote aspecten; men moet als Hollander eerst wennen aan de groote ruimte. De eerste indruk van een stad als Parijs is zoo anders dan ge verwachttet, omdat alles zoo ver is van de bekoring, het gaat u er evenals in Zwitserland wat de natuur betreft, men is er zoo vreemd,

het overstelpt zoo, het ligt buiten de intieme bevinding. Onze Hollandsche visie is nu eenmaal fijn atmosferisch, ze moet zich acclimatiseeren aan de breede, wijde, monumentale uiting en beelding. Men wordt gedwongen ver te zien, want een Hollander ziet niet ver, hij ziet over zijne landouwen, over zijn zee, de atmosfeer, d.w.z. de oneindigheid of liever de eeuwigheid in het nabije en dit is zijn glorie. De roem van een Jaap en Willem Maris is niet de molentjes en de eendjes, maar de ruimte, de lichtsprankeling, de atmosfeer, het licht, zoo in het landschap innig lyrisch bezield, zoo in den toonjubel van een zonwarm slootje uitgezongen, dat het eigene intieme in eenvoud is verheven. In Frankrijk krijgt ge juist niet de verinnigde, doch de geconstrueerde, de uitgevierde grootheid die rythmisch is omlijst. Ge moet in Parijs, wat uw stedenschouw betreft, verliezen uw te groote liefde voor het pittoreske, want anders benadert ge hun uiting nooit. In Parijs is de ruimte uitgefeest, de groote assen geven de stad groote heerlijk wijde verre aspecten en nu moet men zijn liefde voor kleurnuances en lijnspelingen en lichttonatie niet toepassen en ook niet zich te klein burgerlijk reserveeren en te beschouwend tegenover deze stad staan. Men moet met deze stad medeleven, want ze groeit al maar uit in grootte en pracht, het blijft de sierlijkste stad van de wereld. Want in aanleg, smaak en versiering hebben we hier een schoone ontplooiing van een levende kunststad en bij den Franschman ontmoeten we, wat ons zoo vreemd is, de vlugge, geestrijke, spontane genialiteit van de oppervlakte. De Franschen zijn door hun visie van de oppervlakte vooral goede beeldhouwers. Ze hebben een heel groot echt modern kunstenaar in Rodin. Het beeld spreekt altijd direkt van ziel tot ziel, de spontaneïteit heeft in het beeld een direkte uiting door de rythme van de lijn. Terwijl de Italiaan een zoet vloeiende taal heeft en in zijn beelden dikwijls de rondvormigheid van het gegeven model tot een rhetorische schoonschijnend marktwerk maakt, is bij den Franschman de vorm toch gerythmeerd tot den stand, de compositie, ja is bij een Rodin dit zelfs als gedramatiseerd tot de emotievolle beweging. Zijn Penseur, Le Baiser, de Burgers van Calais zijn kunstwerken van den allereersten rang. In zijn beeld van Balsac geeft hij geen portret van Balsac, doch, zooals men heeft opgemerkt, een synthese van Balsac. Toch is het dramatische op het zien der beweging geïnspireerd.

Hij zegt zelf: ‘L'artiste au contraire *voit;* c'est à dire que son oeil entré sur son coeur lit profondément dans le sein de la nature. Voilà pourquoi l'artiste n'a qu' à croire ses yeux’. Hij noemt zich een ‘chasseur de vérité et quetteur de vie’. Als beeldhouwer roept hij uit dat geen kunstenaar Phidias zal overtreffen. Ziehier het op de klassieken toch berustende geniale zien van de oppervlakte des levens. De schilderkunst geeft meer den schouw van den verinnigden mensch, de emotie overglansd door de rust der dagelijksche ernst. Dit laatste zeggen wij als uitingskarakteristiek; maar toch moeten we niet vergeten dat de sociale eisch ook aan de kunst gesteld wordt. De reproductie doet veel doch is vooral studiemateriaal; de goede breede bouwkunst doet weer de epische schildering tot haar recht komen. Hierin nu heeft Frankrijk ook een zeer groot meester in Puvis de Chavannes. Hij doet de waarheid van een levend kunsttijdperk weer hooren. ‘Le véritable rôle de la peinture est d'animer les murailles.’ Zoo zijn van hem te bewonderen de schilderingen in het stadhuis te Parijs, in de Sorbonne en in het Pantheon. Zulke prachtige muurschilderingen zijn voor ons van groote leering; want hier is echte monumentale kunst, die, zooals Walter Crane het uitdrukte, moet werken ‘met de sympathie van een volk, verbonden door eendracht van gevoelens.’ De schilderingen in het Pantheon zijn zoo zuiver en toch decoratief, zoo prachtig van kleur en fijn van natuurbeelding, met een droomenden achtergrond die haast aan de Botticelli doen denken. Hier voelen we iets, waar de al te veel op kleine doeken geconcentreerde Hollander van leeren kan en we bemerken dat kunstenaars als Roland Holst en Derkinderen al toonen dit werk te begrijpen. Van het monumentale aan de oppervlakte, waar dit mild is tot breede representatie, waar de Franschman in ernst en liefde zijne gaven verbeeldt, daar kan hij voor ons leerrijk zijn, wat de kloeke uiting betreft; doch een overname van smaak zonder ziel is voor een volk karakterloos. Het idee van een Pantheon, een bezoek aan Père Lachaise is imponeerend, maar staat geheel buiten ons volksgevoel; want hier bemerken we vooral den invloed van een Katholiek-heidenschen onderstroom. Zoo is ook de Napoleon-cultus - wie komt niet onder den indruk bij het machtige graf - specifiek Fransch. Een heldenvergoding zal ons vreemd blijven, een Pantheon voor Piet Hein, Spinoza, Oldenbarneveld, Vondel, Thorbecke, Jac. Perk, Israëls bijv.

klinkt al komisch. We moeten leeren van onze groote mannen te houden, hen te eeren door inleven van hun grootheid, door versterken van onze eenheid en liefde voor elkanders gaven. Het uitbundig eeren en beeldend prijzen ligt niet in ons karakter. Couperus vierde zijn vijftigsten verjaardag en een kleine kring artiesten en vereerders biedt hem een album aan. Trekt het volk zich iets hiervan aan? Is het niet eigenaardig dat Couperus zich Italiaan voelt en dat Frederik van Eeden meer sympathie in Duitschland oogst dan in zijn eigen land? Nu trekt het massieve vaderland op om in de Haarlemmerhout een Hildebrand-pomp of zoo iets te onthullen, komt zoo'n uiting niet wat laat om dezen schrijver te eeren voor zijn misschien te specifiek Hollandsch werk? We behoeven niet te dwepen met alles wat nieuw en modern is; doch de Hollander schijnt zoo gaarne te eeren, wat goed dood is. De Vlamingen zijn al veel royaler in hun huldiging, het Conscience-feest was breed en leutig. Buysse werd feestelijk gul gevierd en de afscheidsspeech van Hugo Verriest op de tentoonstelling te Gent moet verheffend, bezielend en ontroerend zijn geweest. O, wij zijn zoo bang, dat een bloeiende vruchtboom over de schutting van onzen buurman groeit, o wij schamen ons zoo, als onze gulle lach gehoord wordt in het prieeltje ernaast. Het uitbeelden is dan ook weinig Hollandsch, de plastische trek van onze schrijvers en dichters komt door den direkten schouw in de natuur, niet door de doorwerking tot het kunstvolle beeld. Beeldhouwers hebben we dan ook zelden gehad, het is eigenaardig dat het beeld de straatjongens irriteert, ze slaan met baldadige overtuiging kopjes en ornamenten van gebouwen en bruggen. Dit uiterlijk pralen schijnt den Hollandschen jongen te ergeren en heel veel van den Hollander komt in den straatjongen ongecultiveerd tot uiting. Dit hebben we pas nog geleerd door dit mooie boek van Jan Ligthart, Jeugdherinneringen. Voor zulk een door en door echt Hollandsch boek van zulk een nuchtere innigheid heb ik het grootste respect. Dit is frisch, waar, leuk en levenskrachtig. Een Hollander is leuk, soms droog leuk. Dit woord kunt ge niet vertalen. Een Hollander is waarachtig, trouw, degelijk en gelukkig ook leuk. Dit is de ondergrondsche stroom van den humor, die de dagelijksche liefde zoo en passant bekent, het is die echt huiselijke trek, het oolijk knipoogje van je-weet-wel. Het weinig zich in representatie willen uiten veroorzaakt ook het ontbreken van

continuïteit en deze is zoo noodig voor een groeiende volkscultuur.

Eigenaardig is het geweldige Louvre, hieraan hebben Hendrik de Tweede, Cath. de Medicis, Hendrik de Vierde en de Lodewijken laten arbeiden. Napoleon heeft er zijn architekten Percier en Fontaine aan laten werken en er zijn vleugels van Napoleon den derden en toch is het een schoon gebouw. Zulk een gebouw is een spiegel van Frankrijks geschiedenis. Parijs heeft zijn eigen geschiedenis; men moet op verschillende plekken zich de historie te binnen brengen, men moet op een Place de la Concorde even nuchter zich realiseeren, dat daar om het leven kwamen een Lodewijk de 16e, Charlotte Corday, Marie Antoinette, Hebert, Danton, Robespierre etc. De geschiedenis spreekt te Parijs niet tot u als in een museum; neen, men moet zich dit levende Fransche volk gaan indenken ook in zijn verleden. Deze stad leeft over haar geschiedenis heen, of liever, deze stad leeft haar geschiedenis en dit is haar glorie. Deze stad met haar prachtige gebouwen, met de wonderlijk fijne Saint-Chapelle, met haar keizerlijke Arc de Triomphe, met haar Palais du Luxembourg en haar wijdsche boulevards, is een stad levend en prachtig, zonnig, sierlijk en schitterend, zoodat door de ingeboren gave van evenwicht en harmonie, van eleganten kunstvollen zwier, de Franschen in deze stad wel de meest levende kunststad der wereld behouden. Wel zag ik op een der versieringszuilen bij het jubilé van Keizer Wilhelm op den Pariser Platz te Berlijn deze woorden: ‘Berlin wird doch nog einmal die schönste stadt der Welt.’ Deze woorden door Wilhelm II in 1898 gesproken en nu op een zuil geciteerd, vlak tegenover het paleis van den Franschen gezant, maakten daar een grof-komischen indruk. Men bereikt niet alles door cultuurkracht en wil, door macht en opeenstapeling. Want dit heeft Frankrijk voor, een continuïteit in geschiedenis der beeldende kunst. Rodin heeft zijn voorganger en leermeester Houdon en de Fransche schilders van de 18e eeuw leerden zelfstandig van de Italianen. Men zegt dat het werk der beschaving in het kunstzinnig leven in Frankrijk in de 18e eeuw een toppunt heeft bereikt. De ontwikkeling der kunst is daar organisch-logisch. In de middeleeuwsche sculpturen van de kathedralen van St. Trophime en Chartres zijn de figuren al van het Romeinsche tot het Gallische type omgeschapen, de prachtige Fransche gothiek van het Isle de France is al natio-

naal. De Duitschers probeerden telkens opnieuw, ze wilden ineens het volle bereiken met machtswil. Zoo bijv. het Schloss te Berlijn. Hier geen aanbouw als bij het Louvre, doch telkens ombouw; ge kunt wel in de Erasmus Kapelle en Grüner Hut en in de Schloss Apotheke oudere deelen onderkennen, maar toch is alles als in elkaar gekneed en toch wel een eenheid, een compacte grootheid geworden. Wij doen veel aan afbraak; mooie gevels en stadsbuurten moeten voor nieuwerwetsche poespas wijken en wij laten door modedwang den groei van ons beeldend schoon beheerschen. Het klassieke, dat in het gallische bloed is opgenomen, staat ons zeer ver; wij moeten niet groot willen doen, maar oprecht willen zijn, zuiver en zielvol. In Versailles bijv. zien we, wat al het Fransche voor ons toch al heeft, duidelijk merkbaar; het is hier alles te groot, buiten menschelijke schaal en maat, de koning werd hier tot ‘roi soleil’, zoodat hier het té groote zich uitspande in te breede verhouding. Maar in de Trianons is alles weer fijn, schoonkoninklijk en altijd gelukkig; de tuin van het Petit Trianon is van een idyllische charme, van een elegante bekoring, van een sluimerende gratie. Doch alle schoone vorm moet zielvol zijn; we mogen bewonderen, genieten en uit-zijn, doch de eigen cultuur moet rijzen uit de diepte van de volksziel, moet gedragen worden door de liefde en toewijding der dagelijksche krachten. Het eigene is het echte, het centrale; dit moet door beschaming en opwekking zijn ware taal vinden. Zoo is niets, ook voor ons volk, nu nog leerzamer en striemender dan het lezen van Fichte's Reden an die Deutsche Nation.

De mode is de wuftheid van de gril tot tijdelijke norm verheven. Zoo is Frankrijk het land van de mode, zelfs van de modephilosophen. Omdat het klassieke te deftig evenwichtig, te veel de symetrische rust geeft voor de plechtige representatie, viert men zijn dagelijksche bewegelijkheid uit in de mode. Zoo begrijpt men de uitspraak van Lucas in zijn ‘A wanderer in Paris.’ In Frankrijk is niemand bespottelijk omdat iedereen het is. Zoo is het klassieke in den vorm te veel overgenomen, te makkelijk oppervlakkig uitgespreid en is in de mode de Fransche loszinnigheid te speelsch, te coquet, is zij de stilstaande bewegelijkheid van den windwijzer, waarvan een ieder afleest zijn modekoers. Juist omdat dit volk van vlugge intelligentie niet de rust der zelfbepaling kent, daarom leeft het in zijn geschiedenis bij sprongen en mist het volks-

karakter den ernstigen opbouw tot dagelijksche trouw. De groote afstand tusschen het Fransche en het Duitsche is die tusschen het luchtige, elegante, snel intelligente, het parelend vernuft en de ‘Ausdauer’, het ‘Urwüchsige’, het vol natuurlijke; het is de groote afstand, die we ons bewust worden als we uitspreken de woorden ‘Esprit’ en ‘Vernunft’. Fichte legt in zijn geharnaste redevoeringen daar den vollen nadruk op, we begrijpen dat de Franschen de erfenis hebben van den Latijnschen vorm, doch dat het Duitsche idealisme door de Grieksche gedachte is bevrucht.

De taal is zoo'n kostbaar en voor een volk zulk een dierbaar ding, of liever, het is de zieleklank van een volk, de taal is als een medium tusschen geest en zinnenwereld, zoo dat we niet weten tot welke wereld haar te brengen. En toen nu Fichte de Duitsche opvoeding wilde inluiden, heeft hij het gebruik van vreemde talen gegeeseld en het gevoel voor de schoonheid en eigenheid van de moedertaal bij het volk opgewekt. Laten de Germaansche talen zwaar zijn, ze komen uit eigen bodem op. Ze zijn levende groeiende talen; de vormperfectie van het Fransch leidt vaak tot een geniaal spel. Fichte zegt: degenen die zulk een vormschoone taal gebruiken, hebben geest; zij die aan eigen taal met kracht arbeiden, hebben bij geest ook gemoed. Een taal van gevormde schoonheid spreekt als het ware voor zich zelf, zij fladdert op haar eigen lichte speelzucht, een taal die zich vormt en hervormt, een levende taal die groeit, eischt van den spreker scheppende kracht en liefde voor het eigene.

Terwijl het Fransch in exuberantie zijne krachten laat uitvieren, kan de tucht der Duitsche bezinning de meeningen van hooger hand ideëel omzetten. Zoo zegt Ziegler zeer eigenaardig: ‘Kants Kritik der reinen Vernunft, von der man paradox und kühn behaupten kontte, dass sie für uns Deutsche ebensoviel und etwa dasselbe zu bedeuten habe wie für die Franzosen ihre Revolution van 1789, - eine völlige Umwälzung in der Welt der Gedanken.’ Op het intellectualisme is in de Duitsche speculatie een heerlijk voluntarisme gevolgd, het Fransche intellect viert zich te veel uit in ondiep rationalisme. De Aufklärung, die in de renaissance wortelt, heeft zeer merkwaardig als uitgangslanden Engeland en Holland. De loutere verstandelijkheid is bij ons nog dikwijls zoo'n hinderpaal voor diepere eenheid, vooral het verstand met eenzijdige ontkenning en

nuchterheid, die zonder meer vol domme eigenwaan is. Het geestelijk leven is bij ons dikwijls van een zelfgenoegzame doodheid; voor zulk een nuchterheid blijft de Duitscher gespaard, voor zulk een vastgevroren onbewogenheid zijn de Noorsche landen nog te sagenrijk, voor zulk een ingezonken platheid is overal de natuur nog te lyrisch. Het is het platte liberalismen dat den godsdienst wilde separeeren van opvoeding en cultuur, dat de Hollanders wilde maken tot de burger-schoolburgers, tot heertjes van huis en hof en hond. De verstandelijkheid kweekte de Hollanders op hun smalst, zij die zoo ontzaggelijk gelijk hadden, als het denkend deel der natie met waarheden als hun koeien. Het aufgeklärte liberalisme heeft den verstandelijken Hollander vaak tot een bevroren pedanteling gemaakt, die voor alle hoogere en fijne geestelijke krachten grof immuun was. De Aufklärung loopt dan ook dood in Duitschland en als de menschen van geest Kantiaansch werden, hielden ze op aufklärungsmannen te zijn. Zoo konden in Duitschland de ‘Reden über die Religion’ verschijnen en niet de waanwijzen, de pedante ontkenners, doch de ‘Gebildeten’ wilden hooren naar het betoog dat ook nog voor onze dagen de grootste waarde heeft.

Het klassicisme, dat in Frankrijk vormschoon doch weinig bloedwarm was, dat niet door der lijnen evenmaat de taal van den geboortegrond sprak, kon toch in Duitschland in den adelaar Goethe tot een verhevenheid stijgen, die weer tot rust neerwiekte in het Duitsche heim. Het klassicisme is in de Duitsche letteren vol plaatselijk bezielde gedachtenstroom. En ook de neo-humanist Schiller oriënteert zich aan de eigen verheven Kantische aesthetiek. Het Duitsche neo-humanisme had een heimwee naar Griekenland en de Grieksche gedachte behoedde het voor den rustigen vormdwang van een uiterlijk klassicisme. Wel werd de opvoeding tot humaniteit ook tot een aesthetische cultuur en voert dit individualisme tot de schwärmerische romantiek. Doch dit is schoon, dat alle vreemde invloed in Duitschland als regen drenkt het eigen bewerkte land en alle vrucht het karakter van eigen bodem brengt.

De Aufklärung is in Duitschland nooit zooals in Frankrijk atheïstisch of materialistisch geworden en zelfs het materialisme verheft zich tot op zekere hoogte tot een religie in den eigenaardigen monistenbond, die in haar vereenigingstendenzen haar eigen zwakheid tot een niet gewilde verhevenheid verheft. De

Aufklärung is zoo prachtig door haar laatste dragers verdiept en daardoor gedood. Lessing en Kant doodden de Aufklärung, door deze te laten spiegelen in haar eigen oppervlakkige helderheid; zoodat, toen de diepten van het harmonisch gevoel weer werden vermoed, de golven van het bewogen gemoed deden wegdijnen den gladden eigenwaan. Dat men in Duitschland nog rationalistisch bleef toen in hooger regionen de lentewind al woei, nml. in de poëzie van een Goethe en Schiller, in het rijk der gedachten van een Kant en Fichte, in de cultuur van een Humboldt, is een bewijs, dat door de hoogere geesten de invloed werkt, als de meeningen gaan wenden. Zoo is er een harmonische wisselwerking tusschen de leidende geesten en den werkenden leerenden mensch. Bij ons stond het rationalisme als eenzijdige verstandelijkheid te weinig onder de tucht van het diepere gemoedsleven. Een Multatuli, een brandnetel in den tuin der gedachte, schijnt toch bij ons volk een dieperen invloed te hebben dan we willen gelooven, omdat zijn ontkenningsdrift het volk verleidt tot platten spotzin. Ook het liberalisme, als een te zelfbewust permantig kind der Aufklärung, kweekte dikwijls zulk een stakige verstandsverheerlijking, dat alle breede geestelijke strooming ontbrak. Zoo is daarentegen de invloed van de diepere romantiek voor ons bezielend, juist omdat wij voor het 'schwärmerische' wel zullen bewaard blijven. Is er bij ons niet een verinnerlijkt romantisme?; zie een zeventiende-eeuwsche kroegbaas, Aart v.d. Neer, hij is een schilder van mooie maanlandschappen van een intiem gevoel en fijn fantasme. De romantiek is litterair in Duitschland, in Frankrijk wendt zij zich vooral in de schilderkunst in een Delacroix, Chasseriau, Daumier, direkt al meer tot de realiteit. Bij de Franschen is meer de zin voor het plastische als gestelde realiteit, bij ons is het plastische, het natuurlijk meeleven met den stillen jubel der natuur; dit laatste komt bijv. zeer sterk uit in een groot kunstenaar als Streuvels. Maar juist de ideale onderstrooming der romantiek moet de Hollandsche visie breeder maken, moet den Hollander meer de taal en den zang van het gemoedsleven bijbrengen, moet hem tot eenheid van broederlijke uiting brengen. Alle groote geesten, hoorde ik te Berlijn professor Harnack zeggen, zijn positieve geesten; en de Hollander is van een positieve karakterkracht, doch een thetische levensleer en een echte gevoelstoon en breede uiting ontbreken hem te veel. Ons volk is intellectueel

en innerlijk beschaafd, het kent weinig analphabeten, doch de poëzie, de muziek, de eerlijke volle samenwerking moeten blijvend oproepen een zielvolle cultuur. Tijdens de jubileumfeesten te Berlijn hoorde ik een muziekfeest van Duitsche muziek en dit zal ik nooit vergeten. Drie orkesten speelden iederen avond samen en men merkte, ze waren niet samen geschoold, doch ze wilden hun kunstfeest doen slagen, ze wilden en... bereikten eenheid en een 200 musici speelden als één orkest. Daar hoorde ik o.a. Bach's 3 Brandenburgsche concerten voor strijkorkest, Brahms 1e symphonie, Beethovens 5e, Strauss Don Juan, doch vooral Händels concert voor 2 orchesten. Die gloedvolle jubel van al die strijkers, die breede streken van goud, die epische eenvoud vol warmen zang, het nobel enthousiasme waarmede men *zamen* speelde, dit was een glorie van het Duitsche muzikale hart. Is een Duitsch muziekfeest niet *het* muziekfeest, staan daar niet in lange rij de namen Haydn, Mozart, Beethoven, Schubert, Bach, Brahms, Bruckner, Wagner, Mahler, Strauss? De muzikaliteit in Duitschland is een verkwikking voor het stroeve stugge Hollandsche hart, dat zijn gevoel gevangen houdt en dat de stroom van zijn zingende emotie te veel bergt in de ruischende schelpen van zijn intieme gedachten. De breede echte muzikaliteit in Duitschland is een bewijs van den diepzinnigen geest, zoodat de harmonie met ontroering rijst uit heel een volk, terwijl bij ons een weemoedig straatorgel maar drenst zijn mechanische onmacht. Wel zijn bij ons teekenen van vooruitgang, de Maatschappij t.b.v. Toonkunst doet veel, Mengelberg vertolkt prachtig de moderne muziek, een Viotta geeft zijn Wagnerkennis, de volkszang wordt weer aangekweekt en van het oud Nederlandsche lied wordt weer de schoonheid beseft. Doch de Hollandsche burger moet weer ontdooid worden door de muziek. Als we het oordeel van Luther over ons laten gaan, namelijk over hen die niet zingen, dan is het droevig met ons gesteld. En Ligthart zegt ook, dat het voorrecht van de lagere standen is, dat ze zingen mogen, in de nette standen staat het niet; welk een duf en prullig standsbewustzijn. Och, als een Hollander zich maar geeft zooals hij is, dan zal de muzikale toon ook wel aanslaan. Zoo vind ik bijv. een prettig frisch en echt Hollandsch zuiver muziekstuk v. Anrooy's Piet-Hein-Rhapsodie. De Duitsche geest leeft bij de volle bezieling van hun volledig mensch-zijn, de Fransche levensvreugde geeft te vaak een

plastische virtuositeit, die de diepere strooming te veel doet uitsprietelen in een zonnige fonteinensluier. Te Parijs zag ik een opvoering van den Faust, glansrijk en prachtig, décors genomen van de beste schilderijen, muziekbrokken uit allerlei werk, een danse des Sylphes van een wonderlijke gratie, doch het geheel was een schitterende verminking van de gedachtenkern. Maar toch speelden zij de Marche Hongroise uit Berlioz' Damnation de Faust zoo parelend en subtiel, zoo spattend licht en fonkelend, dat er moest gebisseerd worden; dit was zoo verrukkelijk fijn, dat dit een mijner gelukkigste momenten was in het prachtige Parijs.

Doch niet alleen in muziek, ook in de beeldende kunsten moet het hedendaagsche Holland worden opgevoed; ook E.N. Roland Holst legt in de Juni-aflevering van De Gids er den nadruk op in zijn ‘Kunst als Regeeringszaak’. Onze kunst moet gebondener en algemeener schoonheid openbaren, men moet de volksziel doen ontwaken tot voller representatie. Hij zegt: ‘Zoo moet het worden... zoo is het thans echter bij verre niet! Iets daarvan zien wij in het moderne Duitschland. De drang naar een gansch eigene, levend politiek-monumentale vormgeving in kunst. Daarheen drijft de krachtbewuste collectieve geest. In het kleine Holland ontwaakt dit nieuwe besef flauwtjes, nog maar met een half oogje is het wakker.’ Ja, vooral de finantieele krenterigheid is een van onze ergerlijkste fouten; alles moet op een koopje en bij den handel vergeleken is kunst en wetenschap een amusement. Traktementen, honoraria, bezoldigingen worden gegeven als een noodzakelijk fooitje, de platte burgerlijkheid ziet hierin alleen te veel aan dat wat voor oogen is. Ons devies moet zijn: Beperk, en de lijfspreuk van De Wit: Ago quod ago. Een Lodewijk de Eerste van Beieren liet voor 20 millioen Taler bouwen en toch liet hij een goed budget en goed gevulde kas na. Geen vorst van de 19e eeuw en geen modern parlement kan op zoo iets wijzen; want zonder geloof aan de reëele waarde der kunst en haar veredelende taak en grooten stijl, is dit niet mogelijk. Zoo had ook deze groote maecenas een voorliefde voor wandschildering, omdat dit het eenigste middel scheen waardoor men blijvend op het volk invloed kan uitoefenen. Geleerden als Van 't Hoff, de Groot etc. worden door Berlijn geabsorbeerd, een Berlage kreeg al een benoeming in Duitschland. Een theologische faculteit in Leiden telt twee buitenlanders, waar-

van er weer een door Amerika wordt gevraagd, terwijl deze plaats weer door een buitenlander is bezet. Ik meen dat dit voor een groot deel is te wijten aan de beschamend lage tractementen, die, bij alle idealisme, geleerden metamorphoseeren tot groentetuinders. Geheel onze finantieele en artistieke inrichting van de Kerk is verouderd en verward, men drijft maar verder in duf conservatisme, terwijl de goede voorbeelden van Engeland en Duitschland geen invloed schijnen te hebben. Hier en daar ziet men wel teekenen van leven en de behoefte om nieuwe inzichten baan te doen breken, doch al deze pogingen zijn te individueel, te veel op zich zelf staande. In Den Haag is een liturgische dienst, nu door uitnemend orgelspel begeleid; doch de eenheid, als in de gevoelstoon van de Duitsche liturgiek, wordt hier te veel gemist. In IJmuiden liet een zeer energiek en begaafd predikant een moderne kerk bouwen volgens Engelsch model, terwijl de goede Hollandsche ontwerpers niet werden aangemoedigd. De goede krachten onder ons zien, als ze hier geen steun krijgen, soms met heimwee naar het buitenland; doch dit is niet goed, nogmaals, we moeten leeren van het buitenland, ons stellend onder invloed van de uitnemende faculteiten daar werkzaam, ons zelf zijn. Ons kerkelijk en godsdienstig leven is door de te streng doorgevoerde calvinistische tendenz te veel van het fleurige volksleven gesepareerd en door de geringe ontwikkeling der levensleer te veel buiten de cultuur gebleven. Daarom is een strooming als het Réveil zoo bevruchtend en voor onze godsdienstige cultuur zoo heerlijk geweest; ook deze strooming was Fransch-Zwitsersch, doch de fijne gevoelstendenzen hebben bij vele verstandelijken een warm en nobel geestelijk leven gebracht. Hoe prachtig voor wie lezen wil heeft Allard Pierson in zijn Oudere Tijdgenooten ons die vrome aristocraten geteekend, die zulk een veredelenden invloed op ons volk hebben uitgeoefend. Het Hollandsche hart moet voor iets warm worden, dan openbaart de Hollander zijn beste krachten. Het geheim en de kracht van de Afgescheidenen werd door een verstandelijke en platte staatskunde niet begrepen. De Hollander is theologisch en wie daar geen rekening mee houdt, gaat buiten het volk om. En als een Hollander hart voor iets heeft, wil hij er graag finantieel iets voor doen; dat is misschien een groote reden van de lauwheid in de Ned. Herv. Kerk, dat de leden geen hart hebben voor een stiefkind van den Staat.

De traditoneele cent voor de kerk en voor den draaiorgelman is een uitgesproken schande voor ons uiterlijk godsdienstig en cultuurleven. Bij den nationalen jubel in 1913, zoo vertelt Roland Holst in De Gids, gaven Amsterdam en Rotterdam hun schoolkinderen een prent. De Rotterdamsche prent toch, zoo zegt hij, 'is zoo slecht, zóó potsierlijk en bijtend slecht, zoo droefgeestig en belachelijk slecht, dat in de duisterste en ransigste snoepkeldertjes van Holland geen centsprent te krijgen is, die slechter is dan dit van gemeentewege overhandigde prentwerk.' En hij vertelt, het honorarium voor het ontwerp was gesteld, - ja, men bedenke toch, onze groote en machtigste handelsstad, - op tien gulden en de waarde der artistieke conceptie voor iedere prent op *één-tachtigste* cent. Al deze dingen zijn droevig en het altijd nog welvarende Holland moest zich eens bewust worden dat het bekrompen eng-burgerlijk partij trekt van den karakteradel van vele zijner begaafde zonen die niet bedelen. De oorzaak hiervan is ook m.i., dat het volk zijn kunstenaars en geleerden niet kent, zelfs niet van naam. Daarom is de oprichting van een volksuniversiteit zoo goed, omdat het volk in contact komt met ideeële waarden en voelt de noodzaak van een leidende wetenschap. En de kunstenaars staan ver van het volk in hooghartige vereenzaming, de afstand is te groot om den gevoelstoon te treffen en de ontroering te wekken. Doch ook bij vele ontwikkelden is een groot tekort; Engelsch of Fransch lezen staat veel beter en onze litteratuur is ook zoo alledaagsch. Doch het is duffe alledaagschheid die in onze litteratuur niets schoon vindt, de schoone natuurbeelding van een Streuvels en Haspels, de virtuoze elegantie van een Couperus, de rustige beelding van een Robbers, de poëtische belichting van Mevr. Boudier, de kleurrijke tooneelen van v. Looy, de visionnaire drift van een Querido, - ze zijn voor een ieder toegankelijk die ernst met de kunst maakt. Om in kerkelijke kringen te dwepen met Bowen en Barclay en Sick is heel wat goedkooper dan om de eigen kunst te leeren genieten van een Haspels en Schrijver, die u het schoone laten zien van uw eigen landschap en die de intieme verhevenheid van de burgers en boeren om u heen u openbaren. Men leest hier om akte Fransch te halen of voor de stichtelijkheid; doch om zelf mede actief te zijn, om zelf positief het beschrevene mede te componeeren, om de verborgen ontroering met dankbaarheid openbaar te zien

in een stille en eerlijke schoonheid, neen, ronduit gezegd, daarvoor neemt men de kunst niet au serieux. Men beschouwt hier de kunst altijd nog als de rederijkerskamers, de nutsavond, de muze is gezelschapsjuffrouw en de schoonheid een opgepoetst meubeltje. In Duitschland kent men Schiller, in Italië hoort men onder het volk Dante citeeren, in Noorwegen noemde een landmeisje Björnson den koning, in Rusland leest men op de hoeven elkaar voor uit hun schrijvers; doch hier leent men een boek, als men met zijn tijd heelemaal geen raad weet, en het volk leest prikkellectuur. De burgers hebben geen eigen boekerij en nogmaals, waar ze geen geld voor uitgeven, dat raakt hen eigenlijk niet. Welke gewone burger heeft een kastje met Vondel, Huygens, Huet, Potgieter, om maar enkelen te noemen? Het komt veel omdat ieder zoo eng zijn eigen vakje voorstaat en er zoo weinig algemeene gemoedsuiting is. Men kan hier van het volk de typen zoo aflezen, een notaris, een koekenbakker, een timmerman, een burgemeester, een dominee. Dat iemand buiten zijn vak ook nog interessen heeft, neemt men hem haast kwalijk; je moet bevroren zijn in je vak, dan ben je pas degelijk. In Duitschland hoorde ik van een heel bekend hoogleeraar in de medicijnen die ook een orkestje uit een kleine universiteitsstad dirigeerde, en van een bekend Engelsch staatsman hoorden we nog onlangs, hoe hij buiten het officieele een eenvoudige en zeer origineele levenswijze had.

Bij ons is een liefhebberij een grapje, waar je geen geld mee verdient; in andere landen hebben ze lief hun liefhebberijen, d.w.z. ze werken en steunen de uitingen van hun volk, ze hebben tijd (ach, en dus ja ook geld) over voor de ideale eenheid, ze roepen op en versterken de cultuur en de poëzie van hun natie. Bij ons komt dit gemis, omdat er zulk een afstand is tusschen verschillende kringetjes en beroepen; alles wordt zoo uiterlijk geconstrueerd. Hoogleeraren gaan niet om met fabrikanten, kunstenaars gaan niet om met handelslui, de aristocratie zelfs is hier burgerlijk, men is bang voor zijn naam en stand; doch een waar aristocraat is niet schuw, schichtig en bekrompen, hij geeft vrij, gul en nobel van zijn beschavingsovervloed. Het burgerlijke is wel het meest eigenaardige van ons volkskarakter; een Franschman is beschaafd, een Duitscher gemoedelijk, een Engelschman gentlemanlike, doch de Hollander netjes-burgerlijk. We kunnen zeggen, de eerste

is de mensch van den fijnen levensvorm in uiting en gebeuren, de tweede van het doorleefde gevoel in diepste harmonie, de derde de mensch van de grootste vrijheid bij innerlijke daadkracht en de Hollander is de mensch van de vaste maat in leven en in doen. Is dit laatste nu niet schoon? Ja, als het positief en vol actief is; doch de Hollander weet meest te veel wat hij niet doen moet, inplaats van wat hij krachtig en blij moet doen.

Een Hollander stelt zich niet graag aan, doch hij mag niet met bravour brutaal prat gaan op zijn verzwegen gevoel. In het burgerlijk gedoetje construeert hij te veel zijn vormpjes en fatsoentjes; vandaar dat de Hollander op reis zoo gauw uit den band springt, hij is uit en wordt lawaaierig en blufferig en het buitenland trekt hier oolijk partij van door hem af te zetten. Zoo is het eigenaardig dat de Hollander te veel leeft tusschen de uitersten: onthouding en uitspatting; men heeft nooit genoeg zich duidelijk gemaakt dat Jan Steen didacticus was en ook Jacob Cats is een zedemeester. Toch verzetten zij zich met een schalksch behagen tegen vele guitigheden, de moraal wordt bij ons te veel abstract opgelegd en bloesemt te weinig uit de hoogere gevoelslagen van het volk op. Het rigorisme van de kerkelijke censuur heeft dikwijls het onschuldig vroolijke bestreden en het dartele kleurige van den 17 eeuwschen geest is te vaak gedoofd door theologisch krakeel. De predikantenstand, die beslist veel invloed heeft, hiervan zegt een geschiedschrijver, die is democratisch-plebejisch. En zeer terecht zegt hij: ‘deze heeft vaak geen oog voor de poëzie in het volksleven, hij staat er te dicht bij en is er daarom niet door bekoord.’ De landelijke pittoreske feesten, nog stammend uit den Germaanschen tijd, zijn bestreden: het meiboomplanten, bloemslingersvlechten, de reidansen etc. Alleen de kermis was een volksfeest en hoe kleurrijk en vroolijk een markt kan zijn of een optocht, zoo uitbundig en buitensporig, ja walgelijk is de kermis. In andere landen worden de aardigste feesten gevierd; in Frankrijk, Italie zijn volksfeesten, waarbij het volk vroolijk is en vol blijden sierlijken zwier. In Duitschland en in 't Noorden heeft men den dans en een vedel zingt zijn sproke en men luistert aandachtig naar den verteller die oproept de daden van heel oud voorgeslacht. In het Zuiden is de spontane vreugdemensch die leeft in de natuur van zon en goud en blauw, de menschen in het Noorden die zetten hun

vreugde buiten zich in het wonder van de poëtische daad, in den troost der fantasie die krachtig kleurt het dagelijksche werk. Daarom is het ook zoo belangrijk hoe een volk feestviert en ik eer een predikant in Gelderland, die op Koninginnedag den geheelen dag met zijn volkje optrekt en die ze leert met liefde hun vreugde te uiten en te beleven. Het tooneel is hier altijd te vijandig aangezien. Vondel heeft een strijd gevoerd tegen de predikanten en de namen van de felle predikanten Badius en Wittewrongel zijn in onze cultuurgeschiedenis geen eerenamen. Juist het gemeenschappelijk luisteren naar de stem der schoonheid, waar men boven het partijgekibbel en klein belang uit is, is voor een volk zoo heilzaam en wekt zoo de massaontroering die de volksziel brengt tot eenheid. In het veelomstreden Festspiel van Hauptmann, verleden jaar in Duitschland opgevoerd, treden naast Frederik de Groote, Turnvater Jahn en Blücher ook op, Heinrich van Kleist, Fichte en Hegel. Het volk wordt de ideëele waarde bewust gemaakt, waardoor het krachtig tot diepere eenheid kwam. Napoleon en Talleyrand spreken er over om dit volkje klein te krijgen, doch Talleyrand zegt mismoedig: ‘Der Bürger und Bauer wird uns gehorchen, aber nicht Sperlinge, Spechte und Storchen. Könige, Pfaffenwänste und Zivilisten, aber nicht diese Idealisten.’ En Turnvater Jahn zegt deze regelen tot de burgers: ‘Ist uns doch ein Retter geboren. Freilich, das Kindlein ist noch klein. Ganz Deutschland muss seine Amme sein. Es ist geheissen: der deutsche Gedanke. - Wird das Kindlein zum Mann, der Gedanke zur Tat, dann haben wir den neudeutschen Nationalstaat’. Op de litteraire waarde van dit Festspiel kan ik niet ingaan, noch op den strijd hierover gevoerd; maar de opzet is van kloeke bedoeling om het geheele volk de bewerkers en de ideëele dragers van hun vrijheid en grootheid voor te voeren. Bij ons in 1913 stapten overal prinsen aan wal, iedere plaats had een optochtje, ieder had zijn eigen datum, in een provinciestadje waren twee feesten, een der rechtschen zonder dans, een der linkschen met polka; toen de eene partij begon kwam de vlag op het gemeentehuis, de andere partij bewerkte dat dit volkssymbool, dit symbool van eenheid, weer werd binnengehaald. De Commissaris der Koningin in die provincie moest telegraphisch beslissen. Zulke dingen zijn droevigcomisch, doch als we eerst het potsierlijke ervan zien, kan misschien de humor ons opbouwen. Ook de Rembrandtfeesten

raakten, geloof ik, het volk niet. Het intellectueele gedeelte leest wat over hem en het volk heeft pret, uitbundige lol, waarom, dat weet men zelf niet goed, 'lang zal hij leven' roepen zij joelend om zijn standbeeld. Een van Looy gaf zijn Ode, van Deyssel zijn fijnen Rembrandtbundel, doch een stem, een klank uit het volk, waaruit we vernemen, we hebben dezen grooten lief, hoorden we niet. De kloof tusschen onze zeer ontwikkelde gegoede burgerklasse en het grove stugge volk moet gedempt worden. Het volk heeft nog een groote reserve van intuïtie en gevoelsschatten, van levenden zuiveren humor, de ontwikkelden een juisten kritischen zin om het zuivere te waardeeren. Ze moeten beide zich geven en elkaar vertrouwen, het volk zal rijker worden in uiting en gemoed, de ontwikkelden zullen impuls krijgen en breeder inspiratie. Als het diepere en ernstige gevoel van het volk maar gewekt wordt, dan is zijn uiting waardig, spontaan en echt. Bij de geboorte van prinses Juliana werd ons volk in eens anders en vreemde journalisten schreven naar het buitenland: het Hollandsche volk is niet te herkennen, het is blij en ontroerd. De vreugde was toen echt en geen opwinding door hospret. Ons volk moet loskomen en om dit te bewerken kan m.i. de kunst en vooral de muziek veel doen. De Hollander is iemand waar leven in zit; het flikkert of het straalt, voor wie zien kan, uit zijn piendere oogen, doch de uiting moet gewekt en een buitenlander heeft eens niet onaardig van den Hollander gezegd: 'Voor het gebruik schudden'. De vereenigingen Ons Huis en Kunst voor Allen en Kunst voor het Volk werken goed en de populaire concerten worden door het volk gewaardeerd, vooral de geregelde avonden van Hutschenruyter. Het scheen dan ook een fout van Dr. Bronsveld, toen hij protesteerde tegen de opvoering van Beethovens Symphonieën voor het volk. Juist de grootste en hoogste kunst is volkskunst, ze is ineens aan te voelen door een schoonheidminnend hart en men kan zijn geheele leven studeeren in den diepen genialen eenvoud ervan.

Op een volksconcert wordt meer beleefd dan op de concerten waar de chic heengaat pour le bon ton, waar de tonen druppelen op de glanzende toiletten. Doch al deze uitingen zijn nog te buitenaf, het volk zelf moet zich meer uiten in vreugde en zang. De draaimolen en het hoofd van Jut, de hospartijen en baldadigheid moeten eens plaats maken voor

Liedertafels, harmoniecorpsen, bijeenkomsten waar de hedendaagsche kunst het volk wordt bijgebracht, voordrachtavonden van onze beste poëzie en novellen en de actie tegen misbruik van de cinema moet gesteund, opdat de wisselzieke en kijkgrage menigte niet onderga in melodramatisch gegriezel. Zoo dienen tegen dit duffe volksvermaak openluchtfeesten, turnen sportfeesten georganiseerd. Royaards heeft voor de verbreiding van Vondels werken veel gedaan en een opvoering als de Adam in Ballingschap is van een zuivere schoonheid, die als kunstprestatie met het beste uit het buitenland kan wedijveren. Het volk moet bijgebracht worden gevoel voor het monumentale en het schoone der bouwstijlen, opdat wat vereenigingen en particulieren ondernemen niet ineens weer door wansmaak en gebrek aan kennis wordt mismaakt of vernield. Er moet strooming komen in de verschillende lagen van onze ontwikkeling; ons volk moet leeren combineeren, met eigen accent liefdevol de dingen beschouwen, men moet elkander leeren en inspireeren, ook eens wat aanmoedigen en zijn dankbare vereering uiten. De misplaatste trotschheid moet wijken voor een hoogen burgerzin, het hooghartig verzwijgen van de gevoelschatten moet worden tot een gevoelvol en eerlijk uitzeggen der innerlijke ontroering. Het stoïsch-cynische is een gevaar voor ons volk en het hooggestemd gemoedelijke een zegen. Ons land telt ontegenzeggelijk zeer fijne naturen, maar zeer weinig zich gevende toewijdende veelzijdige persoonlijkheden; wij zijn misschien de ontwikkeldste natie, doch er is zoo weinig hooger vereenigende volkscultuur. Er zijn hier verborgen schatten, maar men hoort zoo weinig waarachtige liederen, men ziet zoo weinig stil begrijpen, men kent zoo weinig de sterkende eenheid in onze lage landen aan de zee. Personen die wat vrij zich uiten worden bitterpolemisch door de koele satyre of door het nuchtere negeeren, ons land is het land der nachtigalen die zingen in het duister als de nijvere dagmensch rust.

In de stippellijnen, die ik trok, bemerkt men dat mijn sympathie voor den Duitschen geest in haar hooge lagen van kunst, religie en cultuur groot is; het is omdat ik geloof dat men zijn valsche schaamte moet overwinnen en moet bekennen: van dit volk dat ons in de diepte verwant is kunnen we het meeste leeren. Tegen het pangermanisme en den uiterlijken machtswil hebben we genoeg taaie reserve, tegen het teveel van de dagelijksche uiting van sommigen hebben wij genoeg

gereserveerd volksbewustzijn in ons groot en vrij verleden. Doch in de hoogere cultuurlagen, in de diepere roerselen van het hart kunnen wij oprecht van dit groote land leeren en ons door de daadkrachtige lyriek van hun natuur ons laten verheffen.

We moeten ons stellen onder de tucht van de groote gaven der andere landen, opdat daardoor onze latente volkswil met energie rijze en we niet door versteening en dood conservatisme juist vallen in het tegendeel der willekeur, mode en windhandel. Want anders maakt onze eigenwijze eenzelvigheid ons te veel tot specialiteitjes buiten den grooten stroom der levende culturen. Onze goede capaciteiten moeten bevrucht, verruimd, verbreed worden, opdat de goede aanleg in verhouding tot stijl worde. We moeten ons afvragen: Wat is de Hollander nu tusschen zijn buren? Hij is man van karakter, doch wil, ontplooiïng en levensharmonie moet hij aanwakkeren en voltooien, moet hij door fiere wisselwerking met de landen rondom, zich eigen maken. De Hollander is zakenman-burger met veel innerlijke beschaving. Die innerlijke beschaving moet worden tot stijlvolle cultuur. In litteratuur en wijsbegeerte hebben twee mannen met liefdevollen toorn het Hollandsche besef wakker geroepen tot een meeleven in breede Europeesche cultuur.

Juist wat ons ontbreekt kunnen we zoo van den Duitschen geest leeren: eenheid, wil en gemoed. Piender zakenman is men hier genoeg, het ‘niet te veel’ niet in klassieken maar in burgerzin is den Hollander eigen, de beschavings-virtuositeit en galante conversatiezwier staan hem te ver; maar wat ons helpen kan is het lied, de bezieling, de diepzinnige impuls, de heerlijke durf, de blijde hoop. Niet wil ik zeggen dat in Duitschland al die idealen te vinden zijn, dat we mede in moeten stemmen met ‘Deutschland über alles’, daarvoor geloof ik teveel in uw interne beschaving en nuchtere maat; doch wat Duitschland misschien te veel heeft, hebben wij veel te weinig. Het gemoedelijke is toch in den grond harmonie van de levensziel. En de Hollander die juist in zijn fijne visie zulke vloeiende opaaltinten indrinkt, heeft in zijn karakteruiting zulk een stug mozaiek van harde puntige verstandsvondsten. Vandaar dat hij de harmonie te veel schouwt en niet beleeft, hij vertrouwt zijn geheime liefde aan de wisselende tinten en het parelende licht, aan het fijn atmospherische spel over zijn vlakke landouwen, aan de glanzingen op zijn intiem interieur, aan

de gloedsprake op het belichte gelaat. Holland heeft noodig liefde, tucht en uitingsmoed, de Hollandsche volksziel moet meer luisteren naar het lied van het eeuwig wisselend schoon der zee, de zee die ons land groot heeft gemaakt, die ons een de Ruyter schonk, een man die evenals Vondel en Rembrandt daadwerkelijk met zijn bijbel leefde en die vol daadkracht was. De zee is onze tucht, omdat zij in haar veel en levend schoon van wijde eenheid is. De melodieuze prediking van de zee waait uit ons weg de benepenheid van onze vaartjes en weggetjes en laantjes en brugjes en tuintjes. Want de schoonheid van ons land is het licht en het water en de eenheid daarvan is de zee en zoo begrijpen we het oude spreekwoord: Wie zee bouwt, heeft een hart. De zee verruimt en verfrischt onze visie en daadkracht, ze wekt strooming in ons omdijkt gevoel en zoo zal de kracht en de wijdheid der groote landen om ons heen ons wekken en verruimen tot eigen cultuur, die klein en intens van verren invloed zijn kan. En zoo zullen het gemoed en de daad, bezielend het Hollandsch karakter, Holland weer doen opbloeien, zoodat ook in deze eeuw het weer klinken mag: Holland leeft weer, Holland streeft weer. Doch dit zal komen door de tucht van wijden invloed en door de wekkende vermaning van: Holland, wees u zelf!

Konstantinopel.
A.M. Harthoorn, C.I.

> ‘Constantinople! Mais,
> Constantinople est la clef der monde!’
> NAPOLEON.

NU Turkije daadwerkelijk in het strijdperk getreden en daarmee het z.g. Oostersche vraagstuk - dat steeds een Westersch vraagstuk was - weer op den voorgrond geplaatst is, mag wellicht de aandacht gevestigd worden op een boek van een Roemeensch diplomaat T.G. Djuvara: Cent projets de partage de la Turquie. Het is dit voorjaar te Parijs uitgekomen. De bekende Fransche geleerde Louis Renault heeft er een voorrede bij geschreven.

Het Oostersche vraagstuk bestond van het oogenblik af, dat de Turken in Europa gekomen zijn. Zelfs reeds voor dien tijd, in de middeleeuwen, toen de kruisridders hun verschillende tochten ondernamen om het Heilige Land van de heerschappij der Turken te verlossen. Ook in de eerste eeuwen, dat de Halve Maan in Europa vasten voet en groote macht gekregen had, waren het voornamelijk godsdienstige overwegingen, die pausen, groote koningen, en staatslieden er toe brachten, plannen tot verdeeling van 't Ottomaansche rijk te maken. Zelfs geleerden als Erasmus en Leibnitz deden daaraan mee. Later zou dat anders worden, later, d.w.z. van den tijd af, dat Peter de Groote met zijn Zaandamsche wetenschap en ervaring het groote, donkere Russische rijk tot ontwaken zou brengen. Dit rijk had - heeft nog - bijna geen uitgangen tot zee, dus geen gelegenheid om zich vrij in het wereldverkeer te mengen. Peter de Groote vestigde zich aan den hoofduitgang naar 't Westen, in het naar hem genoemde St. Petersburg (Petrograd). Maar deze Russische kust aan de Oostzee is slechts gering van lengte - in 1808 zou de Finsche kust er bij gevoegd worden - daarenboven zijn de havens niet ijsvrij.

In het Zuiden grenst Rusland aan de Zwarte zee. De uitgang van deze binnenzee was echter - is nog steeds - in handen van de Turken, zoodat Rusland van zijne Zwarte-zee-havens niet vrijuit kan varen naar de Middellandsche zee, waar het wereldverkeer plaats vindt.

Peter de Groote had het daarom reeds in zijne gedachten Konstantinopel voor Rusland te veroveren en zoodoende Rusland tot Middenlandsche-zee-mogendheid te maken. Deze geestelijke erfenis van den grooten Russischen keizer, die de groote keizerin Catharina II voor het eerst duidelijk op den voorgrond stelde als opgave van het Russische rijk, werd door al de volgende Russische heerschers aanvaard. Het is steeds het tsarenrijk, dat agressief regen den zieken man optreedt. Men denke aan de verschillende oorlogen van Catharina II en Alexander I tegen Turkije, aan den Krimoorlog van 1853-'56 onder Nicolaas I, eindigend met het congres te Parijs van Maart tot April 1856, aan den oorlog van 1877-'78 onder Alexander II, eindigend met het congres van Berlijn van 12 Juni-13 Juli 1878. Men was gekomen tot voor de poorten van het zoo zeer begeerde Konstantinopel, men had de Turken gedwongen tot den voordeeligen vrede van San Stefano; en te Berlijn moest men toen smadelijk terug, daartoe genoodzaakt door den druk van 't geheele overige Europa. De Dardanellen bleven gesloten. Teleurgesteld gebruikte Rusland daarna zijn kracht om in het verre Oosten de noodige zeeuitgangen te verkrijgen, het stichtte Wladiwostok en Port-Arthur, het bouwde den Transsiberischen spoorweg, totdat ook hier den kolos een ‘niet verder’ toegeroepen zou worden door het opkomende Japan, aan wien Rusland na een ongelukkigen oorlog zelfs Port-Arthur moest afstaan.

Die pogingen, die krachtsuitingen in het verre Oosten had het toch niet met hart en ziel gedaan. Hart en ziel had het nu eens aan den wensch gegeven, Konstantinopel, de Tsaregrad of Keizerstad, te bezitten en daarmee tot de Middellandsche zee door te dringen. Na zeer omzichtige en moeilijke bewegingen, had het de onderling vijandige Balkan-Staten tot een verbond weten te vereenigen, welk Balkanverbond onder patronaat van Nicolaas II in 1912 zegevierend tegen het Ottomaansche Rijk opstormde. Hoog sloeg weer het Russische hart, de conferentie te Londen kwam tot stand - maar weer zou een deel van het werk in duigen vallen, nu door den onderlingen

naijver der verbondenen. De tweede Balkanoorlog brak uit, een ‘broederoorlog’, waaraan de vrede van Boekarest een einde maakte,

Deze vrede was geen oplossing. Te spoedig zou blijken, dat het Oostersche vraagstuk dreigender dan ooit te voren over Europa en de geheele wereld hing. Nu Turkije den 29sten October ook daadwerkelijk in het strijdperk is getreden, is het zeer waarschijnlijk, dat deze oorlog zal beslissen over het lot, het bezit van Konstantinopel, ‘qui est placé pour être le centre et le siège de la domination universelle’ (Napoleon).

Van de honderd plannen tot verdeeling van 't Turksche Rijk, waarvan Djuvara een overzicht geeft, zijn voor den tegenwoordigen oorlog opmerkenswaardig de plannen van Hertzberg (1718-1790), Talleyrand (1805), Napoleon (1808), Alexander I (1808) en Metternich (1808), omdat zij beelden geven van het Pruisische, Fransche, Russische, Oostenrijksche standpunt nu ruim honderd jaar geleden, toen de kaart van Europa voortdurend herzien werd. Vele van de overwegingen, waardoor die staatslieden zich lieten leiden, hebben ook nu hun kracht nog niet verloren.

W. Fr. graaf von Hertzberg was de minister van buitenlandsche zaken van den grooten koning van Pruisen Frederik II en gedurende de eerste jaren der regeering van Frederik Wilhelm II. Martin Philipson zegt van hem: ‘men mag denken wat men wil van de plannen van Hertzberg, men kan hem verwijten de Duitsche taak verwaarloosd te hebben, die op Pruisen rustte, zoo ook zijn beweeglijk en nieuwsgierig karakter gispen, maar men zal nooit kunnen ontkennen, dat hij van Berlijn, van Pruisen het centrum der Europeesche politiek maakte.’

A. Sorel (l'Europe et la Révolution française) preciseert het plan van Hertzberg aldus: ‘Rusland zou de kusten van de Zwarte zee verkrijgen tot aan den Donau, dat is te zeggen Otchakof en Bessarabië; Oostenrijk zou Moldavië en Walachijë nemen; in ruil zou het Galicië aan de Polen teruggeven, die, bij wijze van belooning, Thorn en Dantzig aan Pruisen zouden afstaan... Wat Frankrijk betreft, Hertzberg meende, dat het buiten staat was tusschen beide te komen.’

Het denkbeeld om Thorn en Dantzig te winnen, was bij Hertzberg dadelijk in 1772, tijdens de eerste Poolsche deeling, opgekomen.

Een helder overzicht over de toemalige verhoudingen geeft de correspondentie van keizer Joseph II aan den graaf v. Mercy - Argenteau.

7 Januari 1788: ‘Ik weet, dat de Heer v. Hertzberg er op uit is om van deze gelegenheid (den oorlog van Oostenrijk en Rusland tegen Turkije) gebruik te maken om voor 't Huis van Brandenburg Dantzig, Thorn, het paladinaat van Posen en dat van Kalisch te verwerven, daar hij verlangt, dat ik Galicië aan Polen terug zal geven, mij tevreden stellend met Moldavië en Walachijë, terwijl men aan de Porte alle bezittingen aan den rechter oever van den Donau en de Save zou waarborgen. Maar ik ben er ver van verwijderd ooit dergelijke voorwaarden te onderteekenen; ik ben er eerder toe besloten den oorlog tot het alleruiterste voort te zetten dan hem een enkel dorp te gunnen, omdat ik bij den tegenwoordigen staat van zaken den koning van Pruisen niet anders dan als den onverzoenlijken vijand van mijn Huis kan beschouwen en de geringste verhooging van zijn macht zie als een werkelijke bedreiging, die op mij terugvalt. Ik zal er dus nooit in toestemmen, al moest ik om het te verhinderen mijn laatsten stuiver en mijn laatsten man er toe gebruiken.’

7 Februari 1788: ‘De Heer v. Hertzberg zet zijn plan, waarvan ik U in mijn laatsten brief gesproken heb, met ijver voort; hij heeft er zelfs reeds iets van medegedeeld zoowel te Konstantinopel als te St. Petersburg, maar ik weet nog niet hoe het daar ontvangen is; het is mogelijk, dat hij er eveneens Frankrijk van onderricht heeft; wat Engeland betreft, weet ik het zeker, daar hij beweert geheel in overeenstemming met dat Hof te handelen.’

21 Februari 1788: ‘Het is zeker, dat de koning van Pruisen, of beter de Heer v. Hertzberg er op zint in 't geheim zijn slag te slaan ten einde zijn gebied te vergrooten ten koste van Polen, dat hij een rol wil spelen ter bevordering van den vrede en voortgaat op den arroganten toon, dien hij, sedert het slagen van de expeditie naar Holland, tegenover al de mogendheden van Europa meent te mogen gebruiken.’

Aan de zijde van Hertzberg was v. Goltz nog veel meer tot den aanval gezind; deze schreef hem in het begin van 1788: ‘Ik verwed er mijn hoofd onder, dat de Keizer, verrast en getroffen, alles zal doen, wat wij willen, of, dat wij anders in den tegenwoordigen toestand van Europa, tegen hem groote

dingen kunnen ondernemen... 200.000 Pruisen kunnen in de heerschende omstandigheden alles doen, indien zij goed en volgens een rijpelijk doorwrocht plan geleid worden.'

Von Dietz, gezant van Pruisen te Konstantinopel, drong eveneens op oorlog aan: 'Het zal ons weliswaar, schreef hij, ettelijke jaren van hevigen oorlog kosten, maar het zal een kapitaal zijn, dat goed geplaatst is en ons honderd jaren rust zal verschaffen.'

Is het niet, alsof men bekende tonen hoort?

Philippson noemt het systeem van Hertzberg te kunstmatig; bovendien gebruikte de Pruisische minister te veel tijd om het uit te voeren, de Polen aarzelden en de dood van Joseph II (10 Februari 1790) deed het plan mislukken. Maar in elk geval heeft Hertzberg toch naast het negatieve resultaat zijner eigen plannnen, het positieve resultaat te boeken, dat hij, met zijn stem komend na de bedreigingen van Frankrijk, Joseph II van Oostenrijk en Catharina II van Rusland belette het Turksche rijk te verdeelen.

Als analogie met den tegenwoordigen toestand, is het misschien merkwaardig ook nog eenige zinnen aan te halen uit de correspondentie van von Dietz naar aanleiding van het tractaat van bondgenootschap, dat Frederik Wilhelm II in Januari 1790 - tegen den zin van Hertberg - met de Porte gesloten had.

1 Februari 1790: 'Dit tractaat bewijst, dat Uwe Majesteit in de regeling der Oostersche zaken een onbetwistbaar overwicht heeft verkregen. De Turksche ministers hebben geen anderen wil dan dien ik hun ingeef.'

23 Februari 1790: 'Elke Turk is een Pruis geworden... Reîs-Effendi zelf is in mijn hand als weeke was.'

Dit is nu bijna 125 jaar geleden. Ook nu zijn de Duitschers (Pruisen, Duitschland, Oostenrijk is nu één) de vrienden van de Turken, hoewel het daarom niet noodig is, dat elke Turk de metamorphose tot een Duitscher ondergaan heeft - Enver Pacha is in de plaats getreden van den Reîs-Effendi, hoewel dit ook weer niet wil zeggen, dat Enver Pacha in de handen van von Wangenheim en Liman von Sanders tot weeke was geworden is - en de Duitschers zijn nu zelfs de eenige verdedigers van de Turken, daar Frankrijk en Engeland zich voor het eerst aan de zijde van Rusland schaarden.

Dat eerste bondgenootschap tusschen Pruissen en Turkije

heeft niet veel vruchten opgeleverd. Onder bedreiging van een oorlog met Oostenrijk en Rusland, moest Pruisen de declaratie van Reichelbach teekenen (26 Juli 1790), daarbij den status quo erkennend; dat was de rectificatie van het tractaat, dat zes maanden geleden door von Dietz te Konstantinopel tot stand was gebracht.

Wat Thorn en Dantzig betreft, deze steden heeft Pruisen toch gekregen, echter niet volgens de wijze van Hertzberg, daarbij staande tegenover Oostenrijk en Rusland - het heeft daartoe integendeel met deze mogendheden samen moeten werken tot de tweede Poolsche deeling van 23 Sept. 1793.

Plan van Talleyrand (1805):

De bedoelingen van Talleyrand, door zijne correspondentie aan het licht gebracht, waren er op gericht Oostenrijk te bevestigen tegen Rusland, daar hij het Panslavistisch gevaar voor Europa vreesde. Hij geeft deze gedachte voor de eerste maal te kennen in zijn brief aan den graaf d'Hauterive van den 19 vendémiaire van 't jaar XIV (1805), gedateerd uit Straatsburg, waar Talleyrand zich in het gevolg van Napoleon ophield; het was na den slag van Ulm en aan den vooravond van den slag van Austerlitz.

'Ik zou willen, dat de Keizer, den ochtend volgend op een groote overwinning, die mij niet meer twijfelachtig schijnt, tot aartshertog Karel zeide:

... Ik zal U helpen om U van Walachije en Moldavië meester te maken. Op die voorwaarden zal ik met U een offensief en defensief tractaat sluiten en elk idee van bondgenootschap met Pruisen loope naar den duivel...

Ziedaar mijn droom van van avond.'

In dezen brief is de genesis van het beroemde rapport (No. CXI), dat Talleyrand zes dagen later aan den Keizer aanbood, den 25 vendémiaire van 't jaar XIV (17 October 1805), nog steeds gedateerd van uit Straatsburg. Dit gedenkschrift stelt een entente met Oostenrijk voor met uitsluiting van Pruisen. Talleyrand waarborgde daarin de integriteit van het Ottomaansche rijk, de Oostenrijksche belangen van die van Engeland scheidend en hen stellend tegenover die van Rusland. De leidende gedachte van den beroemden Franschen diplomaat is in dezen zin neergelegd: 'op het oogenblik zijn de Turken niet meer te vreezen, zij hebben zelf alles te vreezen. Maar

de Russen zijn in hun plaats getreden: Oostenrijk is nog het voornaamste bolwerk dat Europa tegenover hen kan stellen en het is tegen hen dat de Oostenrijkers thans versterkt moeten worden.'

Met deze bedoeling Oostenrijk te versterken, sloeg Talleyrand de volgende wijzigingen in het Oostenrijksche grondgebied voor:

'In ruil voor de Venetiaansche Staten, voor Tirol, voor zijne bezittingen in Zwaben en zijne aanspraken op de naburige Staten, welke voor eeuwig opgegeven worden, geve men aan Oostenrijk Walachijë en Moldavië, Bessarabië en het Noordelijkste deel van Bulgarije. Aldus meester van twee vruchtbare provincies, voor zijne oude Staten een uitweg verkrijgend door den Donau, die bijna geheel door zijne landen zal stroomen, en door een deel der kusten van de Zwarte zee, zal het niet te treuren hebben over de zoo rijkelijk beloonde verliezen... In nieuwe banen tredend, zal het Oostenrijksche Huis een andere politiek aannemen. Van het oogenblik af, dat het in het bezit van Walachijë en Moldavië zal zijn, zullen de Russen, nu zijn bondgenooten, zijne tegenstanders en natuurlijke vijanden worden... Nu stel ik voor, dat Uwe Majesteit na het winnen van een grooten veldslag tot het Oostenrijksche Huis zal zeggen: "Strek u uit langs de oevers van den Donau, bezet Walachijë, Moldavië, Bessarabië; ik zal tusschen beide komen om u deze provincies door de Ottomaansche Porte te doen afstaan, en indien de Russen u aanvallen, zal ik uw bondgenoot zijn; heden reeds kan 't bondgenootschap gesloten worden, ik heb u zoo juist de grondslagen er van medegedeeld." Ik durf gelooven, dat na een overwinning zoodanige voorstellen door het Oostenrijksche Huis met blijdschap zouden worden aangenomen, en de schoonste vrede zou dan den meest roemrijken oorlog besluiten.'

Het is waarschijnlijk, dat het overwonnen Oostenrijk dergelijke voorstellen zou hebben aangenomen; Rusland zou het niet hebben kunnen athouden van een dusdanig verbond, de kaart van Oost-Europa zou een geheel andere geweest zijn en misschien, dat Napoleon niet zijn ondergang ware tegemoet geloopen - maar, bedwelmd door zijn overwinning, keurde hij het plan tot verdeeling van een stuk van Turkijë niet goed.

Later noemde Talleyrand zelf dit plan 'een politieke roman.' De toekomst bewees, dat de territoriale verdeelingen, zooals deze door den grooten staatsman waren voorgesteld, niet vol-

strekt noodig waren om de rivaliteit, die later tusschen Oostenrijk en Rusland permanent zou worden, te doen uitbreken.

Bertrand, over dit plan van Talleyrand schrijvend, zegt, dat het ten doel had ‘Rusland op te houden in zijn loop naar Konstantinopel en de Middellandsche zee. Deze gedachte, die, ongelukkigerwijze voor Frankrijk, te Presburg niet verwerkelijkt werd, is in onze dagen weer opgenomen door vorst Bismarck. Slechts één factor is veranderd. Oostenrijk wordt steeds naar 't Oosten gedreven en tegenover Rusland gesteld; maar het is niet meer Frankrijk, dat de gebeurtenissen ten zijnen gunste leidt.’

Veertien dagen, nadat dit plan aan Napoleon was voorgelegd, schreef Talleyrand aan d'Hauterive, dat zijn voorstellen verworpen waren en dat de Keizer het verkoos een tractaat met Rusland te sluiten na Oostenrijk verzwakt te hebben. ‘Ce n'est pas du tout mon avis’ voegde de ver ziende Fransche Minister van Buitenlandsche Zaken er aan toe.

Volgens A, Vandal heeft Napoleon van 1804 tot 1807 toch meerdere pogingen gedaan om met Oostenrijk over het Oostersche vraagstuk tot overeenstemming te komen. In 1805 liet hij aan den keizer van Oostenrijk, die toen bijna met Frankrijk in oorlog was, schrijven ‘qu' on ne peut plus se battre raisonnablement que pour l'empire de Constantinople.’

Plan van Napoleon en Alexander I (1808).

In het mémorial van St. Helena kan men lezen:

‘Ik had het Turksche rijk met Rusland kunnen verdeelen, er is meer dan eens tusschen ons sprake van geweest: Konstantinopel heeft het altijd gered. Deze hoofdstad was de groote hinderpaal, de ware steen des aanstoots. Rusland wilde haar hebben, ik wilde dat niet toestaan, het is een te kostbare sleutel: zij is alleen een rijk waard; hij, die haar zal bezitten, kan over de wereld regeeren.’

Voor den eersten keer is over die verdeeling zeer breedvoerig gesproken bij de samenkomst op het eiland in de Njemen tegenover Tilsitt den 25 Juni 1807. Men kwam niet tot een resultaat; de gedachtenwisseling zou echter voortgezet worden. Den 2^{den} Februari schreef Napoleon aan Alexander een brief, waarin hij niet alleen de verdeeling van 't Ottomaansche rijk voorstelde, maar ook nog de vernietiging der Engelsche macht in Indië en als gevolg daarvan de verdeeling van de geheele wereld.

Wat Konstantinopel betreft, dacht hij misschien tot eene overeenstemming te kunnen komen. Zooals A. Vandal opmerkt, heeft Konstantinopel twee sleutels: den Bosporus en de Dardanellen; Napoleon zou aan de Russen êén van deze beide sleutels hebben gegeven: zoodat de Zwarte zee een Moscovisch, de Middellandsche zee een Fransch meer zou worden; dat schijnt de overheerschende gedachte van Napoleon geweest te zijn.

Er werden steeds besprekingen gehouden: te St. Petersburg tusschen den Franschen gezant Caulaincourt en Roumiantzow, minister van buitenlandsche zaken en te Parijs tusschen den Russischen gezant Tolstoï en Champigny, den opvolger van Talleyrand, die den 8sten Augustus, na den vrede van Tilsitt, was afgetreden als gevolg van 't meeningsverschil met den Keizer.

Napoleon trachtte Rusland naar 't noorden te drijven; den 7den Maart 1808 zeide Caulaincourt tot Alexander I: ‘De Keizer wenscht, dat Uwe Majesteit in het bezit zij van Finland om het persoonlijke voordeel van Uwe Majesteit èn opdat de schoonen van St. Petersburg uit deze richting niet meer het kanon zullen hooren.’ En inderdaad decreteerde in het einde van de maand een keizerlijk manifest de vereeniging van Finland met Rusland.

Over de verdeeling van Turkije en van de geheele wereld kon men toch niet tot een uitkomst komen. Er bestonden twee hypothesen: een eenvoudig verdrag van bondgenootschap of een deelverdrag. In beide gevallen zouden de drie deelende keizerrijken - Oostenrijk zou ook meedoen - samenwerken tot eene expeditie naar Indië.

Van deze plannen schreef Talleyrand den 18den Januari 1808 aan Metternich: ‘De Keizer heeft twee plannen; het eene is op reëele grondslagen gebaseerd, het andere is een roman; het eerste is de verdeeling van Turkije, het tweede dat van eene expeditie naar Indië... Frankrijk en Rusland willen Turkijë verdeelen.’

Den 27 Sept. 1808 kwamen daarop de drie keizers te Erfurt samen. Champigny en Roumiantzow waren in het gevolg en deze kwamen in October tot een schijnbare overeenstemming. Deze bleef echter zonder gevolgen; in 1810 liep het bondgenootschap met Rusland ten einde door 't echec van een huwelijk met Anna Paulowna (4 Febr. 1810). Den 2den April 1810 trad Napoleon daarop in 't huwelijk met Marie Louise, dochter van Frans I.

Een expeditie naar Indië bleef Napoleon steeds in het hoofd spoken. Maar eerst moest nu Rusland gedeemoedigd worden...

Plan van Metternich:

Bij dezen Staatsman kan men eigenlijk slecht spreken van een plan tot verdeeling van Turkije, daar Metternich in 1801 en ook verder steeds de integriteit van Turkije ondersteunde.

Der Drang nach Osten - die later door Bismarck zou uitgesproken worden - was niet naar den smaak van Metternich, omdat het een middel was, dat samenging met het terugwijken van Oostenrijk uit 't Westen. ‘Nochtans zou den dag, waarop een groote onafhankelijke Christelijke staat - Grieksch of Bulgaarsch - de Ottomaansche overheersching zou vervangen, deze staat onze natuurlijke en werkzame bondgenoot worden.’

Ditzelfde was reeds door den graaf de Mercy Argenteau verkondigd in zijn brief aan Joseph II van den 28 Dec. 1782.

Dit is wel bij uitstek het Oostenrijksche standpunt te noemen, dat Oostenrijk gedurende de geheele 19de eeuw trouw is gebleven. Van een neiging, een lust tot voortdringen in den Balkan is bij Oostenrijk - in tegenstelling van Rusland - eigenlijk nooit sprake is geweest.

De Pruisische minister Hertzberg en de Fransche minister Talleyrand - deze nieuwe groote taak van een nieuw Oostenrijk voorziende - hebben Oostenrijk reeds in die richting willen drijven.

Heel langzamerhand is Oostenrijk er noodgedrongen, daar het aan alle zijden steeds meer land en invloed verloor, toe overgegaan meer aandacht aan den Balkan te besteden en het deed dit dan nog slechts schoorvoetend, haast ondanks zichzelven, zich daar eigenlijk steeds slechts verdedigend, trachtend vast te houden aan den status quo. Het is merkwaardig deze houding van Oostenrijk te volgen. Zoo geheel anders was het steeds in Rusland, waar de vèr dragende plannen van Peter den Grooten en Catharina II voortdurend door bleven werken. Het is, of Oostenrijk, of 't Habsburgsche Huis (na Maria Theresia eigenlijk 't Habsburg-Lotharingsche Huis) 't heerschershuis over 't Heilig-Roomsch-Duitsche Rijk gedurende meerdere eeuwen, te oud is om in nieuwe banen te gaan.

In 1854 sloot Oostenrijk wel een verbond met de Westelijke mogendheden, maar het greep niet daadwerkelijk in den strijd in. Graaf Andrássy was de eerste Oostenrijksche minister, die

het Oosten als doel zijner werkzaamheden begreep. In het Augustusnummer van The Contemporary Review geeft Theodor von Sosnosky een merkwaardige beschouwing over deze latere 'Balkan policy of the Habsburg Empire.' Daarin betoogt hij, hoe Andrassy door zijne handige politiek gedurende de jaren '77 en '78 de overwinning behaalde op Gortschakow; hoe hij dezen verhinderde, in den Balkan een machtigen vazalstaat Bulgarije te vormen; en hoe Oostenrijk op voorstel van Lord Salisbury van het Berlijnsche Congres terug kwam met een mandaat tot 'voorloopige' bezetting van Bosnië en Herzegowina, terwijl Rusland ondanks de groote inspanningen van den oorlog zich met zeer weinig tevreden moest stellen. Andrássy bleef toch halverwege steken. Niemand op het congres twijfelde er aan, dat de z.g. voorloopige bezetting als permanent bedoeld was, dat er in werkelijkheid sprake was van een annexatie en niet van een bezetting. Zoowel Bismarck als Beaconsfield lieten het aan Andrássy over om dadelijk tot eene annexatie over te gaan; Rusland had reeds hetzelfde gedaan ten einde Oostenrijk voor zijne Balkanplannen te winnen. Andrássy maakte van deze toestemming echter geen gebruik; in een geheim verdrag met de Turksche delegatie bevestigde hij zelfs het tijdelijke karakter van deze bezetting en beloofde verbis expressis de suzereiniteit van den sultan over de bezette gebieden te erkennen - eene concessie, die zich later bitter zou wreken.

In Juli 1908 brak de Jong-Turksche revolutie uit, die baron von Aehrental deed besluiten om den 8sten Oct. 1908 te verklaren, dat Bosnië en Herzegowina, die tot dien tijd, wat den vorm betreft, slechts bezet waren, voortaan als voor goed bij de monarchie geannexeerd moesten beschouwd worden. Tegelijkertijd gaf hij de Porte den Sandjak van Novi-Bazar terug. Hij ging tot deze verklaring van annexatie over, omdat de mogelijkheid bestond, dat de Jong-Turken, van een herleving van het Ottomaansch rijk droomend, zich op het verdrag met graaf Andrássy zouden beroepen om hunne rechten op Bosnië en Herzegowina te doen gelden. Ofschoon het slechts een kwestie van vorm was, daar beide landen in werkelijkheid reeds dertig jaren tot de monarchie behoorden, brak er een storm van verontwaardiging uit, alsof Aehrenthal de hemel weet welke misdaad tegen de internationale wetten begaan had. Rusland, Engeland, Frankrijk, Turkije, Servië, Montenegro

vielen op Oostenrijk aan; het werd een politieke demonstratie zonder weerga. Ook Italië mengde zich in het koor der vijanden. Slechts Duitschland bleef trouw. Naar aanleiding van dezen storm stemde Oostenrijk-Hongarije, in tegenstelling met zijne oorspronkelijke verklaring, er in toe aan Turkije 54½ millioen kronen voor de geannexeerde landen te betalen. Aan het besluit tot annexatie hield het echter vast, ondanks het geschreeuw der Serviërs en de dreigementen der mogendheden van de Triple Entente en Italië. Rusland bloedde nog van den oorlog met Japan en de revolutie in eigen land, Italië zou zeker niet zonder hulp van Rusland tegen Oostenrijk optrekken. Engeland en Frankrijk dachten er niet aan, alleen de oorlogslasten te dragen. Zoo had volgens Sosnosky in het Augustusnummer van een der meest bekende Engelsche maandschriften, Aehrenthal reeds in 1908 of 1909 Servië moeten tuchtigen om een einde te maken aan de gevaarlijke agitatie onder de Zuid-Slaven van uit Belgrado; het beste zou volgens hem geweest zijn, wanneer Oostenrijk-Hongarije toen ook Servië geannexeerd had. Weer bleef men dus halverwege steken.

In den herfst van 1910 verklaarde Aehrenthal, die inmiddels graaf geworden was, en dien men reeds den Oostenrijkschen Bismarck noemde: ‘Wir sind saturiert’. Sosnosky vraagt, hoe het mogelijk is, dat een groot, krachtig rijk zich ooit verzadigd verklaart.

Die woorden van Aehrenthal zijn wel teekend voor den weinig agressieven zin van Oostenrijk. Dat zou ook blijken gedurende den oorlog van 't Balkanverbond tegen Turkije in 1912-'13, die het directe gevolg was van den Tripolitaanschen oorlog van Italië. - Met de expeditie naar Tripoli heeft Italië in 1911 de *r*ij van Europeesche oorlogen geopend. - Graaf Berchtold zag het werkeloos aan, dat de Serven en Montegrijnen den in 1908 aan Turkije teruggegeven Sandjak bezetten en daarmee den weg van Oostenrijk-Hongarije naar Saloniki afsneden. Berchtold zou misschien wel anders opgetreden zijn, zou dit misschien wel belet hebben, indien Italië niet gedreigd had de kust van de Adriatische zee te zullen bezetten; Oostenrijk zou dan achter in de Adriatische zee opgesloten zijn en zich daar geheel in de macht van Italië bevinden. Als resultaat zijner werkeloosheid, kon Berchtold nu op de Londensche gezantenconferentie de stichting van een onafhankelijk Albanië doorzetten...

En wanneer het nu dan toch over Servië heen tot de lang verwachte botsing van Oostenrijk en Rusland gekomen is, zoo moest, wat Oostenrijk betreft, de stoot daartoe waarschijnlijk nog komen van graaf Tisza, den Hongaarschen minister-president. Want ook Hongarije is een jonge staat vol van toekomstkroomen en wanneer een nieuw Oostenrijk, zooals Talleyrand dat eens een avond gedroomd heeft, nog mogelijk is, zoo zal daarvan niet Weenen, maar Boedapest het centrum zijn.

Reeds tijdens den Krimoorlog voorzag Bismarck, dat Pruisen langzamerhand door den stroom der gebeurtenissen tot een oorlog met Rusland in het belang van Oostenrijk zou gevoerd worden. Over deze 'seine hauptsächliche Besorgniss' schreef hij den 8 Dec. 1854 uit Frankfort aan den minister v. Manteuffel.

Volgens Gortschakow ging de weg naar Konstantinopel over Weenen. Russische staatslieden na hem wisten, dat de weg naar Konstantinopel over Berlijn en Weenen gezocht moest worden.

Door denzelfden stroom der gebeurtenissen staan Frankrijk en Engeland voor den eersten keer aan de zijde van Rusland. Ondanks de bezetting van Turksche gebieden op de Noordkust van Afrika, waren zij vroeger toch trouwe beschermers van Turkije geweest tegen Ruslands opdringen in Europa en Klein-Azië. Nu staan zij echter tegenover Turkije.

Het Turksche lot is eng verbonden aan het lot van Duitschland en Oostenrijk-Hongarije. Het is niet alleen 'des deutschen Reiches Schicksalsstunde', ook 'des türkischen Reiches Schicksalsstunde'.

De zwijgende, starende figuur tusschen het Westen en Oosten, de stad aan den Gouden Hoorn, die de Russen zoo gaarne Tsaregrad noemen, werpt grooter dan ooit haar schaduw over Europa.

De geur van moeder's haar-wrong.
Raden Mas Noto Soeroto.

1.

O moeder, zichtbaar zal het teeken wezen,
  waarmeê ik u mijn morgenvreugde dank.
In 't woud verscholen, nauw' omhoog gerezen,
  daar staat uw *mlati*-struikje klein en rank.
Met water uit den breeden, klaren stroom
  begiet ik 't frisch in morgen-zonnegloed,
opdat de knoppen dra met schuchtren schroom
  des middags opengaan in lichtegroet.
Ik beid den bloementooi in stil verlangen:
  want spoedig komt de nacht, zoo wijd, zoo breed,
die àl, wat is van zonnevreugd bevangen,
  omhult met sluiers van zijn donker kleed.

'k Wil bloemen rijgen aan een draad van zijde,
  die ge in uw haar-wrong kunt verborgen dragen.
Als wij des avonds slapen gaan, we beide,
  uw armen teeder om me heen geslagen,
omwaden ons de geuren zoet en zacht.
  Zij maken ons den sluimer tot een boôd'
van nooit geziene droomen diep in nacht,
  die ons het licht verbergt in duistren schoot.
Ik beid den bloementooi in duldloos bangen:
  misschien is daar de storm in aantocht reeds,
die àl, wat is van levensvreugd bevangen,
  omsluiert ras met 't waas des doode-kleeds.

2.

Mijn bloeiend blanke broedertje,
o kind van je eigen moedertje!
De blankheid eener bruid,
ze tooit mijn schalkschen guit.

O schoone als morgenrood!
nu slaap op moeders schoot.
Je moll'ge teêre leedjes,
ze geuren door je kleedjes.

Een raaf komt aangevlogen.
O pik geen kinderoogen!
Maar, vogel, hoor me, zeg,
ach! jaag 'zijn kwellers'[1] weg;
dan heb ik gauw mijn jongen
in zoeten slaap gezongen.

1 *Sawan*, booze geesten, volgens het volksgeloof, de verborgen oorzaak van kinderziekten.

3.

Vreemde gasten zijn in onze woôn gekomen.
Enklen hunner, vruchten plukkend van de boomen
deên, als waar' ons eigen huis voor hen bestemd.
Daardoor werden enklen onzer zéér ontstemd.

De oudste onzer echter zei: ‘Bejegent vriendlijk hen,
broeders, want ze hebbe'ons wèl gedaan; erken
't geen zij ons verhalen veel van vreemde, verre landen
als een wijze les: dat van der wereld wijde stranden
't kleine huis van vader slechts een korrel is.
Hoef 'k u nog te zeggen haar beduidenis?

Vreemde planten hebben ze ook ons meegebracht;
onze gaarde hebben we immer toch getracht
te verrijken? Laat hen vrij gaan naar hun zin!
Gastvrijheid is zede steeds in ons gezin.

Ziet niet om naar 't geen ze nemen. Waak alleen,
dat ze nimmer aan de bloemen komen, néén,
Moeders kamer - 't heiligdom van 't huis - gewijd,
waar ons allen onze Heer voor benedijt’.

4.

O, weet ge wat de *ridjal* is?
Wat, moeder, is dat vaag rumoer,
dat heel in 't Oosten ver den dag
verkondt tesaâm met 't duif-gekoer?
'Dat is van 't vele vorschenvolk,
mijn kind, het snaat'rend snel gekwa
in 't wijde en woelig watervlak
van vele vijvers naast *sawa*'.
Ach, mis hoor, moeder, mis! dat is
het koor van stemmen kneutrig-klein.
Als ik u wek met kraaien, en
uw handen koozen 't kopje mijn.
en samen maken wij veel pret,
dan keuvlen vele kleuterbroeders
in morgenschemer evenzoo
met hunne lieve, lieve moeders.
Dàt is de *ridjal*, moederlief,
dat bruisend, ruischend vaag rumoer,
dat heel in 't Oosten ver den dag
verkondt tesaâm met 't duifgekoer.

En weet ge, moeder, waarom gaarn'
de kindren kijken naar de *wajang*,
ja, waarom kindren toch zoo gaarn'
zoo zoetjes luistren naar den *dalang*?
'Dewijl de *dalang* leert, mijn kind,
ons zelv' te zien in die wezens van schijn.
Gelijk de poppen rechts van hem
behoorden alle de menschen te zijn.'
Ach, mis hoor, moeder, mis! omdat
de *dalang* schoon verhaalt van helden,[1]

1 De poppen aan de rechterzij van den *dalang*, den vertooner van het Javaansch schimmenspel, stellen de goede eigenschappen van den mensch voor.

die vlogen naar den hemel hoog
    en doodsgevaren zelfs niet telden.
Tot held wil 'k groeien, moeder, u
    bescherm ik tegen kwaadgezinden,
en 's nachts, terwijl ge sluimert, zweef
    ik naar den hemel, waar 'k zal vinden
de *tandjoeng*-bloemen. Over u
    verstrooi ik ze àlle, groot en kleen.
En als ge 's morgens vroeg ontwaakt
    en ziet de sterren rond u heen,
dan drukt gij uwen jongen aan
    uw hart en dan, o moeder, sla
verbaasd de handen in elkaar
    en noem me ‘mijn *Gatoetkatja*’.[1]
Dat is het, moeder, waarom gaarn'
    de kindren kijken naar de *wajang*
en waarom kindren toch zoo gaarn'
    zoo zoetjes luistren naar den *dalang*.

1 *Gatoetkatja* naam van een heldenfiguur uit de *wajang*, die zich in de lucht kan verheffen. Hij is zeer populair in de kinderwereld.

5.

De zonne gluurde uit Oosterkimmen
in 't watervlak in rimpel-glimmen.
Het licht verdreef de schemer-grauwen
en schoof ze weg van hemel-blauwen.
De vogel kweelde een vroolijk lied,
verkondde vreugd en geen verdriet.
De bloem ontlook in boome-groenen
en bijen kwamen bloemen zoenen.
Zoo steeg de zon al hooger, hooger
en joeg me naar het koele loover.
De zwoele luchten mij doorgloeiden,
totdat het hier in 't harte broeide.
Des levens reinste en hoogste vreugd
was 't zaal'ge deel der blanke jeugd.

Daar wiekte de avond uit den hoogen:
een lieve droom had me overtogen
gelijk het licht der maneschijf
en kuste koel mijn warme lijf.
Mij was het in dien droom, den langen,
als had ik 'n vogelijn gevangen.
Ik sloot hem op in 'n gulden kooi
en hoorde een liedje wondermooi.
Mijn vogel zong: ‘Bevrijd me, vrouw!
Ik vlieg niet weg, maar blijf u trouw.’
Ik liet hem vrij'lijk gaan terstond:
hij laafde zich uit mijnen mond
en pikte korrels uit mijn hand
als had mijn vogel groot verstand.

'k Ontwaakte toen, nog doez'lig, even.
Het windje luwde, blaadren beven.
Mijn borst beschenen mane-glanzen,
gedaald uit hooge hemeltransen.
De stille zang van heldren nacht
vertelde mij de waarheid zacht:
dien dag, dien schoonen, onverholen
heb ik der wereld 'n schat ontstolen.
Die rijkdom viel uit 's hemels schoot.
Maar 's werelds schat is eindloos groot.
Zijn Eigenaar is zóó geduldig,
dat Hij mijn diefstal niet vond schuldig.
Niet klaar was mij de duistre zin:
een wondre leefde er stellig in.

En peinzend viel ik weêr in slaap.
De blanke sluimer van een knaap
verzoett' mijn rust tot morgenrood
een ochtendvogel lustig floot:
'Ontwaak, ontwaak, o heil u, vrouw!
Nu maak een bad van jonge dauw,
beschenen door der zonne pracht.
Dat maakt uw kind vol levenskracht.'
Een lief geluid, dat 'k nooit vergeet
mijn leven lang vol lief en leed.
De aarde groende, een lichte dag
en schoon was dien ik komen zag.
De wereld lachte in gouden gloren:
toen werd je levens-lach geboren.

6.

Als de zon zich nijgt naar Wester-bergentop
laten makkers uit ons dorp hun vliegers op.
Statig zweven zij - als aad'laars door de stormen -
wonderschoon bemaald, met breede, wijde vormen.

‘Schoon is 't vliegerspel’, zoo hoor ik steeds hen praten.
'k Tracht dus ook mijn' kleinen vlieger op te laten.
'k Maak hem tot den vorst der voog'len: *Garoeda*,[1]
wiekjes, rood geverfd met 't sap der *kasoemba*,
lijf, geschubd met *teleng*-blauw. Zijn snavelbocht
en zijn klauwen kleur ik geel met *koenir*-vocht.

'k Doop hem met den mooien naam: *Rangga-djiwa.*[2]
Ach, ik hoop: het windje zal mijn vlieger dra
hooger, hooger in de luchten laten zweven,
tot mijn hoopje draad geheel is uitgeweven.

Zoo ze zien de vaag-bekende kleurengroepen,
zullen, wijd en zijd verspreid, mijn broeders roepen:
‘Zulk een dwaze kleurenmenging kan alleen
onze jongste broeder maken, naar ik meen!’
De een' vervolgt zijn weg en gaat naar 't stadsgedruisch,
de ander lacht dan zoetjes, denkt aan mij en thuis.

1 *Garoeda*, naam van Wisnoe's vogel.
2 *Rangga-djiwa*, zooveel als ‘levenskleur’.

Als vreemden.
J. van Rossem.

Wij zullen zijn als vreemden, die niet weten
Elkanders leed en hunner harten brand,
Maar zagen toch - om nooit meer te vergeten -
De verre lichten van 't Beloofde Land. -

Een glimlach, die uit wanhoop werd geboren
Zal om mijn lippen als een pantser zijn,
Nu ik niet meer je held're lach zal hooren,
Noch met je mijm'ren in den schemerschijn.

Er zal in ons een wild verlangen stijgen
Wanneer de nacht komt met zijn droomenschat.
Dan voel ik zacht je tot mij overnijgen,
En weet, dat ik een waanbeeld houd omvat. -

Wij zullen zijn als vreemden, die niet weten
Elkanders leed en hunner harten brand,
Maar zagen toch - om nooit meer te vergeten! -
De verre lichten van 't Beloofde Land. -

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

P.H. van Moerkerken. De Bevrijders. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De heer Van Moerkerken, die zeker een der beste prozaschrijvers van onzen tijd is, geeft door dit boek een reden te méér om zijn gaaf en gezond talent hoog te waardeeren.

Ik zal beproeven te zeggen waarom dit werk, dat in hoofdzaak dezelfde schoone eigenschappen vertoont die ook zijn vorigen arbeid kenmerken, mij zoozeer aantrekt.

Wanneer men een roman leest, en in het bijzonder een roman uit ons tijdperk van produceeren, een roman zooals de menschen die bij ons boeken schrijven er langzamerhand aan gewoon geraakt zijn ze te maken, omdat ze naschrijven de superieure talenten in binnen- en buitenland, die dezen kunstvorm kozen uit allerinnigsten drang, dan is dat op zijn best meestal een roman met schakeering van karakters en verder niets. Fijn uitgesponnen schakeering van gecompliceerde en verfijnde karakters dikwijls. Het is een kunst-genre dat ook ín onze literatuur superieur werk heeft voortgebracht.

Maar het doet aangenaam aan, en het maakt een boek tot een grootere gebeurtenis, als men behalve eene nauwkeurige en werkelijke, want met de zielelevens van om ons heen bestaande menschen overeen stemmende ontleding van innerlijk leven, nog iets anders, iets moeilijk te omschrijven, vindt. Het zit niet bepaald in de psychologie der handelende personen, want lichtte men ze uit het werk, dan zou men dat eigenaardige bestanddeel niet eens bemerken. Het zit ook niet in het fond van gebeurtenissen, niet speciaal tenminste, maar het bevestigt toch wel het verband tusschen menschen en gebeurtenissen, tusschen het denken der ingevoerde personen en het afwikkelen van geheel buiten het gedachtenleven van die menschen omgaande dingen. Omdat er, van een betrokken roman-figuur uit, natuurlijk volstrekt geen noodzakelijk verband bestaat met eenig in het

werk genoemd voorval, onverschillig welk, mogelijk voorkomend in een geheel ander hoofdstuk, daarom moet dit eigenaardige verband uitgaan van den auteur zelven, die de psychologie doorvoelt, de plastiek ziet, de dramatiek doorleeft met één machtige verwantschap van sentiment, en daardoor ook de dramatiek, de psychologie, de plastiek, de epiek, ja, alle elementen die in een geschreven kunstwerk kunnen voorkomen, geeft met die wonderlijke innige affiniteit, die het boek maakt tot eene sterke geestelijke eenheid. Ook taal en stijl voegen zich in dit samenstel en er is niet alleen een fijn gevoel noodig voor woordvorm en zinsbouw, en nauwlettend luisteren naar de klanken der woorden die hier zijn als aangeslagen roemers, maar ook een machtig en geoefend beheerschen om het innerlijk-doorleefde, de woord-wordende ontroering neer te schrijven naar passenden trant.

Door dit alles komt in een boek wat men ‘sfeer’ zou kunnen noemen, misschien ook ‘kleur’, al drukt dit woord natuurlijkerwijze ook de blijde of droeve stemming van een werk uit, al naar de hoedanigheid van des schrijvers wijsgeerig levensinzicht.

Schrijvers, die dit algeheele innerlijke één-zijn van hunne werken geven, zijn bijvoorbeeld, hoe verschillend zij overigens ook zijn: Dostojewski, Flaubert, Dickens, Couperus, Stijn Streuvels, George Eliot.

Bij hen behoort ook de heer P.H. van Moerkerken, en het is daarom ook dat zijn boek ‘De Bevrijders’ aan den lezer een groot genot schenkt dat men niet spoedig vergeet.

Het lezen van zulk een boek is iets bijzonders. Men kruipt er als het ware in, en komt er aan den anderen kant weer uit. Men groeit er al lezende mee samen. Men kijkt niet, van buiten af, tegen een rij bewegende figuren aan - en wanneer dit het geval is, behoeft men nog volstrekt niet met een slecht boek te doen te hebben - doch men ziet de personen om zich heen, men raakt ze aan, men is een van de hunnen. Feitelijk ondergaat men eene sensatie, verwant aan wat wij ondervonden toen wij, minder goed onderscheidend, ons verdiepten in Indianen-verhalen, en zoo diep ‘in het boek zaten’, dat de klok voor ons gehoor bleef stilstaan en de gesprekken van wie met ons in de kamer waren vervaagden tot een onwerkelijk geroezemoes, dat weg was voor het tot een volledig waarnemen was gekomen.

De heer Van Moerkerken weet ook voor groote kinderen

een dergelijk onder-duiken in de sfeer van zijn kunst te bewerken, en hij heeft bovendien voor, dat hij zich richt tot betere sentimenten dan de belustheid op avonturen en de zucht naar heerlijk-angstwekkende gebeurtenissen.

Het verhaal valt voor in de dagen van Hollands inlijving bij Frankrijk. Toch mag men het niet een historischen roman noemen. Want ofschoon alles wat er in het boek gebeurt in overeenstemming is met dien eigenaardigen tijd, voor zoover wij dien kennen, toch zijn de historische gebeurtenissen te ver op den achtergrond geschoven, om een verband te kunnen zien tusschen historie en roman, als noodzakelijk om den naam historischen roman te wettigen.

Romantische intrigue is er weinig. Hoofdzakelijk nuanceert het boek de verschillende wijzen waarop de hoofdpersonen reageeren op de overheersching der Franschen.

Zoo is er de zeer opmerkenswaardige typeering van David van Wijck, de rijke tabakshandelaar. In zijn jeugd heeft hij, als vurig patriot, zich zelven een Mirabeau, een Robespierre gewaand, en ook op lateren leeftijd ontwaakt nog dikwijls in hem de verdwaasde geestdrift van hen die de mate van hun eigen alles-overheerschende baatzuchtigheid niet kennen. Zoo ook David van Wijck; gedurende het tijdvak van het koninkrijk Holland brengt de omstandigheid dat hij de fijnste havana's levert aan Lodewijk Napoleon hem tot tevredenheid met den nieuwen regeeringsvorm; hij wendt armoede voor om de hooge belastingen te ontduiken, hij gaat eenvoudiger wonen, om op een afgelegen buiten gunstiger tijden af te wachten. Hij leeft er als zelfbewust beschermer van de dichtkunst, den belachelijken dichter Soelens beschouwend en om zich duldend als zijn huispoëet. Hij is weliswaar onbekwaam om het geestelijk onderscheid te gevoelen tusschen Rotgans en Vondel, maar hij is toch tot tranen toe geroerd, als hij Bilderdijk in de vergadering van de Maatschappij van Fraaie Kunsten en Wetenschappen de naderende wedergeboorte van Holland hoort verkondigen.

Als eindelijk in 1813 die stonde genaderd is, houdt hij zich op een afstand, voorzichtig afwachtend, om niets te verliezen, waar de kans om te winnen nog niet zoo heel groot is. Als Falck, de kapitein van de Nationale Garde, hem een oproeping stuurt, om als een van de notabele Amsterdammers ten stadhuize

te verschijnen, en maatregelen te helpen nemen voor een provisioneel Bestuur, gebruikt hij het overlijden van zijn vrouw als voorwendsel om zich aan officieele functies te onttrekken, en is dan voldaan over zich-zelven omdat hij geen laffe uitvluchten heeft behoeven te zoeken... Als het gevaar voorbij is, is het nog tijdig genoeg voor hem om zijn geestdrift te toonen.

Een fijne humor ontbreekt in deze figuur niet. In zijne ontmoeting met Napoleon wordt de belachelijke trots van den burgerlijken tabakshandelaar aardig geschetst.

De keizer trekt in zijn rijtuig door Holland, en passeert het buiten van David van Wijck. Aanstonds komt deze op de gedachte dat, door de aandacht van den grooten heerscher te trekken, voor hem of zijn zoon wellicht een winstgevenden post kan zijn weggelegd. Drie weken lang werkt hij aan een eerepoort; een met behulp van zijn trouwen huisdichter in elkaar gezet rijm wordt daarin bevestigd. De groote dag breekt aan; de keizer komt. De Breevoorts, het gezin van den tuinman, mogen achter de struiken toekijken; de dames zitten in gespannen verwachting voor de vensters.

> ‘David van Wijck trad naar voren op den stillen weg, nam den steek af en boog diep. De koetsier hield de paarden in; en Napoleon, glimlachend opziend, wellicht meenend de versiering eener nieuwe gemeente te zien, las de dichtregels van Soelens, door Van Wijck slechts een weinig veranderd:
> “Soyez, plus grand héros de l'univers,
> Le bienvenu sur cette terre”.
> Toen richtte de geweldige Heerscher het woord tot den verheerlijkten tabakshandelaar en vroeg:
> “Eh, monsieur, qui a fait ces beaux vers?”
> “Moi, sire,” zeide Van Wijck, niet wetend hoe hij korter zou antwoorden.
>
> “Ah, qu'est donc près de vous le vieil Homère!” lachte de keizer; doch zijn scherpe trekken vergrimmigden onmiddellijk en hij snauwde met een verachtenden grijns:
> “Fouette, cocher!”
> Onthutst, verontwaardigd, verbleekend staarde David van Wijck de hollende karos, de dravende ruiters, de zonnige stofwolk na. En terugtredend onder zijn eereboog slikte hij zijn hartelijkste vloeken in, dankte den God van Neêrland

> dat de Breevoorts geen Fransch verstonden, trok een beminnelijken
> glimlach rond den mond en riep de wachtende dames toe:
> "Zijne Majesteit was dankbaar en verrast!"' (Blz. 160-162)

Deze David van Wijck, die lachwekkend, bekrompen, huichelachtig en egoïstisch is, vertoont de consequenties van de vermaarde Hollandsche sjacher-eigenschappen. Ik wil niet beweren dat de schrijver hem, met zijn would be-geestdrift en zijn idiote kunstliefde, bedoeld heeft als type van den doorsnee-Hollander, maar het lijkt er hier en daar toch wel iets op. Vooral komt dit uit, waar de tabakshandelaar is gesteld tegenover zijn zwager Jacob ter Wisch, wiens onrustig gedachtenleven buiten de Hollandsche gemoedelijkheid òm gaat.

Ter verduidelijking moge ik nog het volgende fragment citeeren:

> 'Ja', vervolgde Soelens, 'het galmt mij nog in de ooren:
> Holland leeft weer,
> Holland streeft weer
> Met zijn afgelegde vlag
> Door de boorden
> Van het Noorden
> Naar den ongeboren dag.
> Holland groeit weer,
> Holland bloeit weer!...
> 'Holland stoeit weer, Holland loeit weer, en het knoeit weer als weleer',
> viel Jacob ter Wisch opeens in. 'Vooruit maar, heeren, rijmen genoeg!'
> 'Dat is flauw, Jacob', bromde Van Wijck, 'je bent niets veranderd, je bent nòg niet ernstig geworden, je voelt niets voor poëzie. Wanneer dichters als Helmers en onze Soelens zulke regelen bewonderen, dan past ons, gewone menschen, een eerbiedig zwijgen.'
> 'Helaas, David', zeide Ter Wisch met een pijnlijken glimlach, 'daarin ben ik dezelfde gebleven. Ik geloof nog altijd niet dat in je dichters de ware geestdrift brandt. Een dichter ziet de werkelijkheid schoon en groot: hij droomt ook, en zelfs zijn droomen zijn werkelijkheid. Maar hij ziet geen poldervaarten voor bergstroomen aan, geen grazende koeien voor leeuwen, geen trage woordenrijke grijsaarde voor helden der vrijheid. Dit alles is een kinderlijke leugen. De groote

> tijd voor Holland is voorbij, David; dat weet jij even goed als ik. Geen duizendtallen Alexandrijnen kunnen ons helpen, noch de geestdrift van honderd Patriottenclubs. Wat was de omwenteling hier, in '95? Een ellendig stroovuur, vergeleken bij den brand dier groote jaren in Parijs. Wat waren uw patriotjes bij de wilde Jacobijnen? Kinderen, mijn waarde zwager. Wij Hollanders deden heel aardig mee; wij maakten een heldhaftig spel van wat in Frankrijk wreed en werkelijk was. En zoo zullen we wel altijd doen...' (Blz. 26-27).

De figuur van dezen Jacob ter Wisch heeft veel interessants. Met zijn hartstochtelijk, onberedeneerd trachten naar groote dingen en geweldige emoties, het middelmatig-deugdzame verachtend met zijn geestigen spot, staat hij voor ons, een rusteloos zoekend mensch. In droom en drang heeft hij het algemeen dichterlijke sentiment in zich; hij sterft ten slotte voor een idee, op het slagveld van Waterloo. Hij is groot en tragisch, tragisch vooral als hij vergeefs tracht, zijn zieleleven te doen samengaan met de serene gemoedsrust van Agathe Fabian.

Eigenaardig is het romantische element in het boek. Ik vraag mij zelfs af, of de schrijver niet wat veel geofferd heeft aan de romantiek. Dat Bart Breevoort in de sneeuwvelden van Rusland den schurkachtigen Tobias Soelens ontmoet, en zich daar op hem wreekt, mèt hem stervend om de schande te wreken die de verl*o*open poëet zijn zuster aandeed, kan zeer goed in het kader van het werk worden geplaatst, en de ontmoeting der beide doodsvijanden, het vreeselijke einde van de worsteling, als beiden wegzinken tusschen de ijsschotsen, is van een huiveringwekkende tragiek; een worsteling die iets titanisch heeft.

Doch dat Cornelia Valéry, de voormalige minnares van Ter Wisch, hem naar Rusland nareist, om daar zijne ontberingen te deelen, is moeilijk te aanvaarden, en nog bedenkelijker wordt het, als Ter Wisch aan den voor-avond van den slag bij Waterloo, het lijk van Cornelia onverwachts in een boschje vindt. Overigens - er is zeer veel moois in de verhouding tusschen Jacob en Cornelia, die beiden trachten troost te putten uit elkanders ledig leven, en in de eenzame sneeuwbedekte steppen tot de droevige ervaring komen, dat hunne verbintenis niets was dan een 'combat de la volupté'.

Schoon is ook de serene, strenge levens-onverbiddellijkheid jegens zichzelf en anderen van Agathe Fabian. Een hoogtepunt bereikt de schrijver in het korte tooneel, waarin Jacob ter Wisch afscheid van haar neemt. De indruk wordt later eenigszins verzwakt door de Sardou- en Dumas-achtige romantiek, die haar naar Brussel en van daar naar Waterloo doet reizen, waar zij het lijk van Ter Wisch vindt en het in haar rijtuig medevoert.

Maar deze episoden nemen den hoofdindruk, dien van een hecht en boeyend geschreven verhaal, niet weg. En trouwens, de auteur sleept u zoo mede in den geest van zijn werk, dat ge geneigd zijt, ook deze over de randen der waarschijnlijkheid heen buigende gebeurtenissen te aanvaarden, op gezag van den schrijver.

Laat ik nog even spreken over den beheerschten stijl van den heer Van Moerkerken. Hierboven zeide ik reeds dat in wat ik 'sfeer' van een kunstwerk noemde, ook de qualiteiten van den stijl zijn inbegrepen, en in dit boek zijn ze inderdaad superieur. Met fijne wendingen en bewonderenswaardige beheersching toont deze auteur aan, dat hij in waarheid beschikt over de intuïtie, die schrijf-kunstwerken maakt tot innerlijke, saamhoorige eenheden, ieder beteekenend een gebeurtenis, een verschijnsel in de letterkundige wereld.

En zulk een boek is dit, dat ik daarom met diepe overtuiging aanbeveel, niet alleen om het te lezen, maar vooral om het te koopen. Want het is een werk om het meer dan eens te lezen.

Met fijnen tact schikten de uitgevers het uiterlijk naar den geest van het boek. De groote letter, het doen aanvangen van ieder hoofdstuk met een regel hoofdletters, het naast den tekst plaatsen van de indeeling der hoofdstukken, dat alles geeft, behalve dat het historisch karakter van het boek er eenigszins in wordt verbeeld, den indruk van fijne beschaving en gave degelijkheid, twee eigenschappen die evenzeer toebehooren aan het werk zelf.

Onze leestafel.

Mr. S. van Houten. Vijf en twintig jaar in de Kamer. Derde periode. Van den val van Kappeyne tot de Grondwetsherziening. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon.

In dit deel behandelt de schrijver de jaren 1879 tot 1887, waarin hij zich tot taak had gesteld, door wijziging der grondwet den weg te openen voor een nieuwe politieke machtsverdeeling, naar zijn oordeel door rechtvaardigheid en Staatsbelang geëischt. De Staatsman had de meerderheid der honderdduizend censuskiezers te winnen om in 's lands belang afstand te doen van hun voorrecht te dezen en hen te overtuigen dat verder dralen om de minder gegoede klassen der burgerij en de gezeten werklieden onder de kiezers op te nemen slechts een fusie van dezen met het door Domela Nieuwenhuis opgehitste proletariaat kon bewerken.

Reeds in deze periode bestreed Mr. van Houten het socialisme en het parasitisme tegenover de Staatskas, dat het noodwendig gevolg moest worden van armenkiesrecht. Hij werkte steeds voor de opkomst en krachtsontwikkeling van den vierden stand, de arbeiders die zich en hun gezinnen door eigen kracht onderhouden, in tegenstelling tot de proletariërs, een soort vijfden stand, ook arbeiders, maar die arbeid leveren van onvoldoende waarde om een regelmatig levensonderhoud te verschaffen en dus ten deele op openbare of bijzondere liefdadigheid steunen.

Mr. van Houten bestreed het verleenen van kiesrecht aan dien vijfden stand, omdat hij dien stand zelven recht van bestaan ontzegt. In zijn oog is het bestaan van dien stand een maatschappelijk ziekteverschijnsel. Men moet dezen stand niet kweeken en koesteren, veel minder nog machtig maken; maar door bestrijding van de oorzaken van zijn ontstaan en voortbestaan gaandeweg doen verdwijnen en geleidelijk in den vierden stand doen overgaan,

Niemand kan met grond betwisten, dat de schrijver zijner parlementaire herinneringen aldus met juistheid heeft geteekend de positie, die hij gedurende zijne geheele Staatkundige loopbaan met onverzettelijke consequentie is blijven innemen.

Dit standpunt werd op zijn beurt bepaald door de dogmatische richting die de juridische en oeconomische wetenschap in de generatie van welke Mr. van Houten een der bekwaamste vertegenwoordigers is, evenals in daarin voorafgaande generaties plachten te volgen.

Het dogma van den rechtsstaat eischt dat geen bindende regels aan de onderdanen worden opgelegd dan door eene wetgevende macht, waarin de onderdanen voor zooveel zij politiek mondig zijn, zijn vertegenwoordigd.

Onder de zinspreuk ‘Kennis is macht’ overschatte men echter de politieke rijpheid der klassen van hen, die maatschappelijk sterk genoeg zijn om in

hun eigen onderhoud te voorzien. Taine's waarschuwing dat het besturen of medebesturen (wetgevend regelen) van een Staat een moeilijke taak is, die alle krachten van een speciaal daartoe bekwaam en speciaal daartoe voorbereid man eischt, is nog steeds de stem eens roependen in de woestijn. Toonden in de census-parlementen professoren en rechtsgeleerden zich reeds slechte Staatslieden, van een massa individueel achtenswaardige gezeten werklieden en kleine burgers was geen Staatkundig beleid te verwachten. Kiesrecht kan slechts bestaansreden hebben als belangenvertegenwoordiging; maar dan geeft een meerderheidskiesrecht de overmacht aan de ware, vermeende of voorgespiegelde belangen van die groep, die de grootste kiezersmassa aan de stembus brengt.

Ook laat wat de gevolgen eener op ruime schaal verleende kiesrechtuitbreiding betreft, de grens tusschen den vierden en den vijfden stand zich niet zoo gemakkelijk trekken als op het papier der theoriën en wettelijke voorschriften.

Is eenmaal de weg van kiesrechtuitbreiding betreden, dan is het zeer moeilijk op een bepaald punt te blijven stilstaan. De historie toonde dien weg steeds als een sterk dalende helling.

Zij die door Mr. van Houten het kiesrecht hadden verkregen, keerden zich onder de leiding van eerzuchtige politici met schandelijke ondankbaarheid tegen hem en hielpen het parasitisme tegenover de Staatskas invoeren en uitbreiden.

En hoezeer ook het bestaan van een vijfden stand een maatschappelijk ziekteverschijnsel mag worden genoemd en dien stand een recht van bestaan met reden ontzegd moge worden, het feit van zijn bestaan zal nimmer ongedaan kunnen worden gemaakt omdat dit in psychische en physische verwordingoorzaken wortelt, die door op enkel oeconomische theoriën gegronde wetsvoorschriften bezwaarlijk kunnen worden aangetast.

V.K.

Schets van eene Geschiedenis van het Utrechtsche studentenleven door Dr. W. C A. Baron van Vredenburch. - A. Oosthoek, Utrecht, 1914.

Zooals uit den bescheiden titel blijkt, heeft de Hr. v. Vr. zich niet voorgesteld ons eene volledige geschiedenis van het Utrechtsche studentenleven te schenken. Het moest een schets blijven, omdat, helaas, uit vroeger eeuwen, de gegevens ontbreken, die noodig zouden zijn om een afgewerkt beeld te geven. De tegenwoordige en vroegere kweekelingen der Utrechtsche Hoogeschool zullen intusschen dit werk met genoegen lezen en ondervinden dat, ook van het studentenleven, gezegd mag worden: ‘Wo ihr es packt, da ist es interessant.’

Het boek, dat met talrijke goed geslaagde platen is versierd, telt acht hoofdstukken; achtereenvolgens wordt daarin gesproken over de 17e eeuw, de achttiende, de eerste jaren der negentiende, den tijd van 1814 tot heden, het groenwezen, het Utrechtsche studentencorps, de gezelschappen binnen en ten slotte de vereenigingen buiten dat corps. Daarop volgen Bijlagen, die alle interessant zijn. De eerste behelst het ‘Reglement op d'exemptie ende vrijdom van de Studenten in bier ende wijn excijs’ van 4 Juli 1653.

Naar aanleiding van dien vrijdom op accijns zou men, indien het niet

van zelf sprak, kunnen opmerken, dat er wel eens een glaasje te veel gedronken werd. Wat erger is: als groen werd men gedwongen te drinken, Dr. v. Vr. deelt het volgende grappige attest mee, dat in 1809 door den Hr. Hondorff Block, Med. dr. te Schoonhoven, aan een a.s. Utrechtsch student werd ter hand gesteld:

> Mijne Heeren,
> Hoewel ik overtuigd ben, 't niet mogelijk bijna is eenen Viridissimum van wijndrinken te excuseeren, zoo verzeker ik den Rector en d'achtbaare Professoren der Senaat Veteranorum Glirium, dat den Heere J.H. Hudig thands studeerende en noch in de duisternis verkeerende nimmer gewoon is Eenige sterke dranken of wijnen te gebruiken; Ja dat 't hem om ziekten in den gepasseerden jaare gehad, volstrekt verbooden is; hebbende gelaboreerd aan eene vomica pulmonis; - Ik recommandeer hem dus Ulieden, en solliciteer zeer met zijne meenigvuldige gebreeken geduld te hebben. - Met blijdschap heb ik vernomen dat den Senaat Veteranorum Glirium dien luister noch blijft behouden, waarin ik dezelve altijd gekend heb, Ja dat dezelve noch werkzaam is tot de verlichting van veele ongelukkige Niettelingen. Blijve voorts na salutatiën met achtinge
> Uw Ed. Dienaar
> J. Hondorff Block,
> med. doct.
> Schoonhoven,
> 27 Septb. 1809.

In bovengaand attest wordt gesproken van den Senatus Veteranorum Glirium, den Senaat der oude ratten, die er een sprekend wapen op nahield, dat in het boek wordt afgebeeld: het listige knaagdier laat zich niet verlokken om in den val te loopen, maar trekt het lokaas voorzichtig, met een van zijn pootjes tusschen de tralies gestoken, naar zich toe. Het opschrift rondom het zegel luidt: ‘Quo non nocet arripe!’

Betreffende den oorsprong van den naam Veterani vertelt de schrijver, dat zij, die een college reeds eens hadden bijgewoond, aldus werden aangeduid. Uit hun midden wezen ze één aan, den praetor, die boeten wegens overtreding van studentenregelen enz. aanteekende en invorderde. De ouderen vormden clubjes, die zich met de ontgroening der nieuwelingen bezig hielden. Onderlinge wedijver dier clubjes, die wellicht wederzijdsche bevoegdheid niet erkenden of elkander ter wille van de te geven ontgroenpartij een novitius betwistten, gaf tot wrijving aanleiding. Zoo ontstond de behoefte aan een algemeenen ontgroeningssenaat en zóó werd de Senatus Veteranorum in Utrecht, gelijk ook in Leiden, geboren.

Hoe het bij de ontgroening toeging en welke tooneelen zich daarbij afspeelden, met welk een onbeperkt gezag de Rektor van den Senaat, wanneer hij tact en goede manieren had, bekleed was, kan men bespeuren uit Bijlage XXII, waar een jonge Duitscher van aanzienlijken huize, die tijdelijk in Utrecht studeerde, een Graaf von Wedel, zijn ervaringen meedeelt. Het groote verschil tusschen het studentenleven in Göttingen, waar hij vroeger twee jaar was, en dat aan een Hollandsche Universiteit wordt in het merkwaardige stuk duidelijk geteekend.

Tot de Bijlagen behoort een leerzaam artikel van Mr. H. Waller over de Faculteitskleuren. Er blijkt, dat die kleuren, hetzij thans door den mos of door een

corpswet aangewezen, in den loop der tijden niet bestendig zijn gebleven en daarenboven wisselen van universiteit tot universiteit.

Mijn tijdgenooten zullen met belangstelling het welgelijkend maar onbehagelijk en stijf portret ten voete uit van Daan Koorders aanschouwen.

Van dien zeldzaam begaafden, vroeg gestorven man weet de schrijver heel wat te vertellen. Toch had hij er nog veel aan kunnen toevoegen. B.v. dit, dat Koorders op een examen van zijn Professor naar aanleiding van een wat boud klinkend antwoord deze terechtwijzing te hooren kreeg: 'Gij spreekt over het Indisch muntstelsel, alsof gij jaren in Indië geleefd hadt.' Zonder zich een oogenblik te bedenken, had Koorders het volgend bescheid klaar: 'Dat heb ik van U overgenomen, hooggeleerde Heer, die op uw voortreffelijke colleges over het oude Griekeland spreekt, alsof gij een tijdgenoot van Perikles waart.' Ik heb nooit iemand ontmoet, die meer gevat was. Ware hij ouder geworden, dan zou onze Staatkundige geschiedenis een eenigszins anderen loop hebben genomen.

Onder de door den schrijver genoemde corpsgezelschappen mis ik Calliope, waaraan voor vele ouden zoo aangename herinneringen verbonden zijn; het bestond uit studenten van verschillende faculteiten en ondernam ééns per jaar een tocht in rijtuigen b.v. naar Kleef. Het is mij een raadsel, waarom een in mijn dagen bloeiend gezelschap, dat algemeene ontwikkeling nastreefde, zoo kort heeft geleefd: Misschien is die vroege dood aan de steeds toenemende beperking tot vakstudie te wijten.

Op blz. 147 wordt de oorsprong van ons boek vermeld. Toen in 1912 op initiatief van Prof. Dr. A.A. Nijland de historische Commissie zich gevormd had, welke alles, wat op de geschiedenis van het Utrechtsch Studentencorps betrekking heeft, ging bijeen brengen, werd door die Commissie aan haar medelid Dr. Baron van Vredenburch opgedragen dit boek te schrijven, terwijl in Februari 1914 een tentoonstelling werd gehouden van de inmiddels verzamelde voorwerpen en documenten.

De Heer Van Vredenburch heeft zich op uitnemende wijze van zijn taak gekweten. Het door hem bezorgde boek is van a tot z lezenswaardig. Omstandig verhaalt hij, hoe in 1812 onder de tirannieke voogdij der Franschen de Senatus Veteranorum Glirium bezweken is, om later, na herstel van ons onafhankelijk volksbestaan, als Senatus Veteranorum te herleven. Hij verzuimt niet op te merken, dat Utrecht's Muzenzonen, die aan Napoleon en zijn trawanten weigerden hunne hulde te brengen, steeds vooraan stonden, als zich de gelegenheid aanbood een Vorst uit het Huis van Oranje feestelijk in te halen, of wel de wapenen ter verdediging van het geliefde Vaderland te dragen.

Doorn.

VAN DER WIJCK.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de December-aflevering besluit de heer C.M. Vissering het verhaal van zijne zeereis. De heer H.H. van Dobben geeft een militair overzicht over de eerste drie maanden van den oorlog. Adele Withof verhaalt in eene novelle van een medaillon. De heer H. van Malsen besluit zijn studie over Groen van Prinsterer en Heinrich Leo. De heer C.K. Elout handelt over de Belgische vluchtelingen, de neutraliteitsschendingen door Engeland en het dekkingsvraagstuk in Nederland.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De Decemberaflevering wordt geopend met novellistisch werk van den heer en mevrouw Scharten - Antink, getiteld typen en curiositeiten. Dr. Ch.M. van Deventer bespreekt een vertaling van Thoukudides door mej. H.M. Boissevain en Dr. H.J. Boeken; de heer Dirk Coster bespreekt Willem Mertens' Lievensspiegel; Prof. B.J.H. Ovink schrijft over den Joodschen dichter Siegfried Lipiner. Dr. J.C. Bolt doet mededeelingen over sociale verzekering in Engeland. De heer Gerard van den Hoek vertelt van een verlies, de heer J.D.C. van Dokkum van het eerste Nederlandsche muziekfeest. Prof. A.J. der Kinderen vervolgt zijn beschouwingen over de maatschappelijke positie der beeldende kunstenaars. De heer J.J. Zeldenthuis geeft een novelle, de heer Franck Gericke gedichten. Prof. D. van Blom vangt een studie aan over de oeconomische grondslagen van den oorlog.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In het Decembernummer vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman 'aan 't lichtende strand.' De heer E.S. Coenraads bezingt in proza een Zweedsche Kerstnacht. De heer G.F. Gijsberti Hodenpijl vervolgt zijn herinneringen aan Metz uit 1870. Krede ben Heik schrijft over den 'vloek in Mei' (het wonen in de stad en daarvoor huishuur te moeten betalen). De heer J. de Gruyter behandelt de koningsdrama's van Shakespeare en hunne verhouding tot de geschiedenis. Cornelis Veth handelt over de Duitsche

cultuur en den oorlog, de heer Joh. W. Broedelet over kunst en oorlog - eerstgenoemde in verzoenenden, laatstgenoemde in krachtig met de realiteit van het leven rekening houdenden geest. Volgt een tooneelnotitie van denzelfden en verzen van Giza Ritschl en Hein Boeken.

***Stemmen des Tijds*, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

In de December-aflevering behandelt Dr. J.R. Slotemaker de Bruine het probleem of door Christus weerloosheid zou zijn geleerd. De heer K. Brants handelt over Nederlandsche Bede-dagen. L.E. zet het verhaal der levensgeschiedenis van de Hertogiu van Angoulème voort. De heer J. Jac. Thomson bespreekt Gorter's Mei. De heer H.L. Baarbé behandelt den oeconomischen ondergrond van den wereldoorlog.

***Ons Tijdschrift.* Christelijk letterkundig maandblad onder redactie van L. Bückmann, C. Gerretson, J. Lens, G. Schrijver, Dr. J. van der Valk. 's Gravenhage, D.A. Daamen.**

De Decemberaflevering heft aan met eene Kerstsproke door G. Schrijver, getiteld ‘Gods Boodschap’. Mr. W.H. de Savornin Lohman geeft nieuwe bijdragen uit Groens jeugd en de heer G. Gerretson geeft eene autobiografie van Mr. G. Groen van Prinsterer uit. ‘Vlak naast elkander’ is de titel der novelle door D.J. van Doveren.

***De Levende Natuur,* onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 December houdt Dr. A.L. Hagedoorn een onderhoudende beschouwing over ratten. De heer Jac. P. Thijsse verhaalt van den Engelschen natuurvriend Patterson. Eene vertaling is opgenomen van een artikel van Dr. F. Knoll over de oorzaak van het uitglijden der insectenvoeten op met was bedekte plantendeelen.

In het nummer van 15 December handelt Dr. A.J.M. Garjeanne over Nicandraplanten. De heer L. Springer vangt de beschrijving van een tocht door het Spessartgebergte aan. Ph.A.M. vertelt iets over luchtwortels. De heer Jae. P.Th. kondigt Bardet's fraaie steroscoopplaten van vogels aan.

***De Natuur,* populair geïllustreerd maandblad, gewijd aan de natuurkundige wetenschappen en hare toepassing, onder redactie van Dr. Z.P. Bouman. Utrecht, J.G. Broese.**

Het nummer van 15 December bevat gegevens over vlinders en colibries, door P.E.W.K. Dr. D. Knuttel besluit-zijne proeven met ultra-violette stralen. Dr. A.J.C. Snijders bestudeert den smaak. De heer J.H. Wiskerke beveelt den aanleg van

nestplaatsen voor vogels aan. Over daphnia's draagt de heer L. Dorsman Cz. een en ander bij. Dr. W.P. Jorissen verhaalt de geschiedenis van het Grieksche vuur en het buskruit. Dr. G.L. de H.L. handelt over de botsing van gasmoleculen tegen een vasten wand.

Ontvangen boeken.

Jeanne Reyneke van Stuwe, *Sint Hubertus.* Roman van het Groene Gilde. L.J. Veen, Amsterdam.
Is. Querido, *De Jordaan*, *Van Nes en Zeedijk*, Amsterdamsch Epos. Mij. van van Goede en Goedk. lectuur, Ad'am.
Barbarossa, *Barbarosserie.* Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.
Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eysinga, *De ziel der menschheid*, een boek van geestelijke waarden. J. Ploegsma, Zwolle.

A.J.C. Kremer, *Positieve wijsbegeerte.* De wijsbegeerte van het oogenblik. Conclusiën en definities. G.J. Thieme, Arnhem.
J. M Kennedy, *Nietzsche*, 'The mind that caused the great war' F. Werner Laurie, Ltd. London.
Levensvragen, VIII. No. 10. Dr. H. Oort, Het middelaarsgeloof. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
A.W. van Wijk, *Eenheid en vrijheid in kerk en maatschappij.* Redelijke Godsdienst, III. 9. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Mr. S. van Houten, *Vijf en twintig jaar in de Kamer* (1869-1894). Derde periode. Van den val van Kappeyne tot de Grondwetsherziening (1879-1887). H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Dr. W.C.A. Baron van Vredenburch, *Schets van eene geschiedenis van het Utrechtsche studentenleven.* A. Oosthoek, Utrecht.
H.N. Brailsford, *De oorlog van staal en goud.* Vertaald door Dr. W. van Ravesteyn, W.J. Thieme & Co., Zutfen.
Dr. J.P. Lotsy, *De aanstaande vrede* en Prof. van Vollenhoven's denkbeeld *tot instelling eener internationale politiemacht.* Mart. Nijhoff, den Haag.
Van rechts en links, II. 8. Evert Femme, Hoe komen wij tot een blijvenden wereldvrede? Hollandia-Drukkerij, Baarn.
The soldiers' English - French Conversation Book. For the man at the front. F. Werner Laurie Ltd., London.
Dr. C.G.N. de Vooys, *Historische schets van de Nederlandsche letterkunde* Zevende druk. J.B. Walters, Groningen.

Voorbeschikt.
Herman Middendorp.

29 Juni.

DEN ganschen middag heeft de regen in zachten val geschreid over de stille stad. De lucht is overal gelijkmatig grijs, en de regenstralen komen in trage, loodrechte daling naar de aarde. Over de weilanden in de verte sluyert een wade van ijl-grijze melancholie; koeyen staan onbewegelijk, in de verte klein en onwerkelijk, als beestjes uit een doos met kinderspeelgoed.

Langs de struiken in den tuin vloeit het water in groote droppen af; de roode rozen hangen diep neergebogen, als in moedelooze berusting; nu en dan moet er ééne den strijd opgeven; dan gaan de doorweekte bladen gelaten, in geruchteloozen val, te gronde. De regen heeft er al verscheidene ontbladerd, en de meedoogenlooze val der grijze stralen zal er niet één sparen; de drasse grond is al bedekt met het rose en purper van de gebroken bloemen. Alleen de knoppen blijven het water trotseeren, rustig opgericht in den drensendaanhoudenden regen. Hunne kracht om te weerstaan is sterker; ze hebben nog een leven vóór zich...

Ik zal de rose en witte knoppen voor ze geheel ontbloeid zijn, laten afsnijden, en ze aan Thea zenden; ze houdt van een combinatie van rose en wit.

Vanavond wil ik haar nog even bezoeken; ze heeft graag, dat ik kom zonder dat we 't bepaald afgesproken hebben. Vanmiddag is haar zusje thuisgekomen; die is op een pensionnaat in Brussel. Ik heb haar nog nooit gezien, en er wordt niet veel over haar gesproken. Het schijnt een eigenaardig meisje te zijn; Thea heeft me het een en ander van haar verteld. Om haar wilde jongensachtige natuur is ze op haar vijftiende jaar naar een kostschool gestuurd; het schijnt, dat ze thuis niet goed te regeeren was.

Ruim anderhalf jaar is ze weg; ze kan dus nu zestien of zeventien zijn.

Ik ben benieuwd, kennis met haar te maken,

30 Juni.

Een eigenaardig meisje is het zeker. Toen ik gisteravond kwam, zat ze met Thea en haar vader in de serre. Er was nog geen licht opgestoken, zoodat ik haar niet goed zien kon. Ze zat op een laag stoeltje, bijna onbewegelijk, de handen gevouwen om de knieën. We spraken over allerlei dingen; ik vroeg haar voor den vorm naar het kostschoolleven, naar haar studie, naar Brussel. Ze antwoordde telkens langzaam, en met een zekere schuwheid, zoodat ik aanvankelijk dacht, dat ze verlegen was. Ik werd het al tamelijk met me-zelf eens, dat het een onbeduidend persoontje was; van de wilde natuur, waarvan Thea gesproken had, bemerkte ik niets.

Even later werd het licht aangestoken, en bij de bleeke vlam van de serre-lamp zag ik, dat het meisje vreemd mooi was. Ze heeft groote, blauwe oogen, die ze echter maar zelden geheel opslaat; en lange, zwarte haren, die in het midden gescheiden zijn. Hare schoonheid is geheel anders dan die van Thea; die lijkt op haar vader. Thea zegt, dat Emmy de trekken heeft van haar gestorven moeder.

Toen ze merkte, dat ik me voor haar interesseerde, begon ze langzamerhand vrijer te spreken; ze heeft een tamelijk uitgebreide kennis van literatuur; ze heeft Anatole France, Courteline en Bourget gelezen; toen ik over de verzen van Rodin en Baudelaire sprak, begonnen hare oogen te schitteren. Hare opgewondenheid duurde echter niet lang; toen het gesprek algemeen werd, was ze weer spoedig teruggetrokken en stil.

Toen haar vader haar verzocht, iets op de piano te spelen, stond ze zonder te spreken op, zette zich voor het klavier, en speelde met groote technische vaardigheid een onbeduidend stuk.

Thea was met de rozen erg ingenomen. Er zijn in den tuin nog enkele, die half ontbloeid zijn; die hebben een fijne tint van donkerrood fluweel. Voordat de regen ze vernield heeft, zal ik haar ook deze zenden.

5 Juli.

Gisteravond ben ik weer bij Thea geweest. Ik deed meteen een nieuwe ontdekking betreffende Emmy.

De voordeur stond opengekierd, zoodat ik zonder te bellen in de vestibule en de gang kon gaan. Bij de deur van de linker-zijkamer bleef ik staan, omdat ik in de kamer een zacht en zwevend piano-spel hoorde. Ik vermoedde onmiddellijk, dat Emmy het deed; het was een lied van Schubert, en Thea houdt daar niet van. Ik opende de deur, en zag Emmy voor de piano zitten.

Ze hield dadelijk op, toen ik binnenkwam, maar toen ik vroeg, of ze door wou spelen, begon ze opnieuw.

'Het zal misschien niet heelemaal goed gaan,' zeide ze. 'Ik heb nog bijna nooit muziek van Schubert gespeeld. Ik heb de stukken onder in het muziekkastje gevonden.'

Toen speelde ze hetzelfde lied opnieuw, en daarna nog andere, en ze zong er bij: Ständchen, en Frühlingsglaube, en Der Tod und das Mädchen...

Toen ze eindigde, was de kamer-stilte zwaar van schoonen weemoed; de klanken van haar zachte stem en de volle accoorden van het krachtige instrument schenen in een reine harmonie van smart en schoonheid nog droomend na te klinken. Emmy bleef stil zitten, en toen zij de oogen opsloeg, zag ik dat ze vol tranen stonden, en eindeloos diep waren van teederheid.

Wij beiden hadden de ziel van den grooten meester gevoeld...

Samen gingen wij den tuin in, waar de anderen zaten.

Er kwam bezoek, en den ganschen avond was er gerucht van woorden en gelach, maar mijne gedachten waren voortdurend bij het spel van Emmy; ik heb misschien wel minder aandacht aan Thea besteed, dan ik had moeten doen.

7 Juli.

Het is nacht.

Buiten hoor ik al weer het eenzame lied van den suizenden regen. Het regent elken dag. Ik kan daar niet goed tegen. Mijne stemmingen gaan als 't ware met den barometer op en neer; de regen versombert mij, brengt mij redenloos verdriet; tenminste, ik geloof, dat mijne somberheid zonder reden is. Of misschien is er een diepere oorzaak, die ik-zelf niet na kan speuren, een werking van het onderbewustzijn, dat reageert op het moedeloos-monotone regen-ruizelen, zonder dat mijn oogenblikkelijk denken zich met het eventueel bestaan van eenig verband bezighoudt.

Thea en ik waren vandaag juist twee maanden geëngageerd. Het schijnt mij, of het al veel langer is; al die weken zijn in ongestoorde kalmte voorbijgegaan; als schepen op een tragen, in laag land voortvloeyenden stroom glijden de dagen langs mij heen. Thea is goed en vriendelijk, en ze kan een schat van liefde schenken, maar hare natuur is kalm; de weelden zoowel als de ellenden van innige, gloeyende passie schijnen haar onbekend. Zij weet al veel van het leven, dat achter mij lag, voor wij elkander vonden; ik heb er al veel van gesproken, ze hoort het altijd kalm en zonder emotie aan, en zegt, dat een mensch eenmaal wijzer wordt... Ik weet niet of het waar is, het kan ook wel zijn, dat in de liefde de wijze menschen altijd wijs geweest zijn, en de dwazen altijd dwaas blijven.

Het schijnt mij-zelven vreemd, maar ik verlang soms terug naar mijn leven van vroeger; naar mijne eenzame ellenden, naar mijne in doelloos mijmeren doordroomde avonden en nachten, als ik niets had dan de droeve uitingen van mijn eigen ziel, mijne boeken en mijn eigen bleeke trekken in den spiegel;... naar de korte, felle vreugd-opvlammingen, die voor een korte poos aan de ziel de wereld toonden in een rooden flikkerschijn van passie...

Het zat wel heel dwaas van mij zijn, want Thea is zoo goed, en zij omspreidt mijne eenzame kilte met een vredige liefde. Maar het schijnt soms, of heimelijke stemmen mij terug roepen... een heimwee dat schoon en smartelijk is, welt mij in de ziel. In den bleeken glans eener liefde, die niet van God gezonden is, bewegen lichte gestalten... sluijerende gewaden golven om ranke leest... handen heffen zich met gracelijk gebaar... een der gestalten wenkt mij... zij is de schoonste van allen... zie, hare oogen zijn groot-ovaal en donker-blauw, hare oogen, die lokken met een lach van eindelooze teederheid; hare half-ontbloeide lippen zijn rood, en donker zijn hare golvende haar-tressen... Het is Emmy.

Buiten ruizelt de regen in zachten val.

Il pleure dans mon coeur comme il pleut sur la ville...

11 Juli.

Van middag heb ik met Thea en Emmy een fietstocht gemaakt. Het regende niet; sedert een paar dagen is het weer omgeslagen. Over de weiden buiten de stad wazigde een ijle,

fijne nevel, als een wade van zachten weemoed. We zijn door het Bergbosch gefietst; dat is ongeveer anderhalf uur van de stad af. Daarachter is de ruïne van Cronesteyn, die bestaat uit enkele brokstukken van reusachtig dikke muren. Zonder veel moeite kan men er bovenop klimmen, maar in den laatsten tijd is dat verboden, omdat de steenen wel eens atbrokkelen. Ik geloof anders niet, dat er gevaar bij is.

Emmy had grooten lust, er op te klimmen, maar Thea zag er tegen op, en toen hebben we 't niet gedaan.

12 Juli.

Ik ben met Emmy op de ruïne geklommen.

Van morgen had Thea pianoles; ik heb toen met Emmy een eind gefietst. Zonder dat we 't vooraf afgesproken hadden, kwamen we bij Cronesteyn. Emmy vroeg, of we er nu op zouden klimmen, en omdat ik-zelf er ook wel eens op wilde zien, hebben we de klimpartij ondernomen.

Het viel ons beiden erg mee; er brokkelde geen enkele steen af, zoodat we behouden boven kwamen.

Het uitzicht loonde de moeite van de klimpartij wel; het weder was net als gisteren, met dienzelfden wazig-blauwen nevel, waar de torens van de veraf-gelegen dorpjes rustig in wegdroomden. De lange landwegen strekten zich eenzaam, met breede bochten, tusschen de velden, waar het diepe groen van de golvend op-heuvelende weilanden wisselde met het rijpende geel der korenakkers.

Er hing in de lucht een wade van weemoed-zachten vrede, die ons van lieverlede dichter omspon, en onze zielen tot elkander neeg.

Zonder dat ik het haar vroeg, vertelde Emmy van den tijd vóórdat ze op de kostschool was. Ze is indertijd wegens zoogenaamd slecht gedrag van de Hoogere Burgerschool weggestuurd, en toen door hàar vader, die erg streng voor haar was, naar het pensionnaat in Brussel gezonden. Het is daar erg vervelend, en intieme vriendinnen onder de meisjes heeft ze niet. Ze sprak ook van haar moeder die vier jaren geleden gestorven is; daar heeft ze heel innig van gehouden. Ik geloof dat haar moeder de eenige was, die haar natuur begreep, en daardoor invloed op haar oefenen kon; voor haar vader is ze vrijwel een vreemde. Er wordt in huis bijna nooit over haar moeder gesproken.

Ik voelde plotseling in mijn ziel een groote teederheid oprijzen; ik nam haar hand in de mijne, en geruimen tijd spraken wij niet. Het was goed en vertrouwelijk tusschen ons; ik voelde, dat alle begeeren verre was. Er was geen geluid dan het droefgeestig roekoeren van een verre duif, dat als een zachte klacht in het groot-gelatene zwijgen rondom ging.

Ik had kunnen schreien, en toch voelde ik me gelukkig.

De terugtocht ging niet zoo gemakkelijk als het opklimmen. Emmy ging het eerst, en hield mijn hand in de hare; met de andere hand hield ze zich vast aan uit-stekende steenen, en zonder ongelukken kwamen we beneden.

De vacantie van Emmy duurt nog bijna drie weken.

16 Juli.

Ik gevoel soms aanvechting om Thea alles te zeggen. Want ik weet mijn intiemer wordende verhouding tot Emmy als een dreigend gevaar; een felle passie vlamt in mij op, als ik bij haar ben, als ik zie het gracelijk beweeg van hare leden, al is het maar het heffen van haar hand, of het strekken van hare armen. Gisteravond reikte ik haar een boek aan; mijn hand kwam even met de hare in aanraking. Onze oogen ontmoetten elkander en ik zag, dat zij wist... Ik begrijp mijzelven niet goed. Ik houd toch wel van Thea; zij is zoo goed, en altijd vol liefde... Maar ook altijd kalm... verstandig... Ik heb behoefte aan emotie, aan hoogten en diepten van wisselende gemoedsaandoeningen... Duistere krachten bruisen op in mijn ziel; zal mijn liefde sterk genoeg zijn om ze te overwinnen?...

20 Juli.

Ik heb Emmy gekust, en het schijnt mij, of ik nu rustiger geworden ben.

Er was gisteravond een soiree bij Dr. van Nijlen, omdat mevrouw jarig was. Ik ben er met Thea naar toe geweest, en Emmy en haar vader waren er ook.

Het was een intiem-gezellige partij. In het salon werden de gasten ontvangen; in de daaraan-grenzende suite kon worden gespeeld, en omdat het een zwoele avond was, waren de tuindeuren opengelaten: in de serre hadden de jongens van den Doctor kleurige ballons opgehangen. In het zaaltje

kon worden gedanst, en daar werd den ganschen avond een druk gebruik van gemaakt.

Emmy zag er verrukkelijk uit. Ze droeg een wit kleedje, waar ik haar nog niet eerder mede gezien had, en een witte roos in hare lokken. Ze was den ganschen avond bijzonder opgewekt, en toen mevrouw Van Nijlen haar verzocht, wat te spelen, zette ze zich dadelijk aan de piano, en speelde enkele gloeyend-hartstochtelijke melodieën.

Een breede kring van luisteraars vormde zich om de piano, en toen ze geëindigd had, barstte een storm van toejuichingen los. Ieder haastte zich, om haar te complimenteeren; ik alleen bleef achter. Het was me onmogelijk, te midden van al die menschen tot haar te spreken.

Even later danste ik met haar; het was een weeke wals, die ons in loomen cadans medevoerde. Toen kon ik spreken.

'Emmy', zeide ik, 'wat ben je mooi; god, wat ben je toch mooi van-avond. En wat heb je heerlijk gespeeld... Hoe kon je zóó spelen, waar al die menschen om je heen stonden...'

Even lichtten haar oogen flikkerend in de mijne; toen antwoordde ze zacht: 'Ik dacht niet aan de menschen; ik speelde alleen voor jou; ik wist, dat jij het heusch mooi zou vinden...'

Een huivering van wild geluk voer mij door de leden. De wals was uit, en ik had nog net voor de dwaas-officieele buiging den tijd, te fluisteren: 'Kom zoo meteen in den tuin...' Een groep van dansers, die de zaal verlieten, drongen ons van elkander. Ik zag haar niet meer. Toen ging ik door de aangrenzende kamers den tuin in... Op een divan zat Thea met een oudere dame in gesprek. Thea danst niet veel, omdat het haar licht hoofdpijn bezorgt. Ze zag mij voorbijgaan, en knikte even lief-lachend op.

Plotseling gevoelde ik een stekende pijn in mijn hart. Maar ik kon niet anders... ik moest... en ik ging voorbij...

In den tuin zag ik rond. Een witte schaduw schemerde tegen den donkeren bladergroei van de seringenstruiken. Ze was er... ze wàs er...

Ik ging met haar den tuin in. Een sombere passie omgolfde ons. Het was er heel stil. Emmy's witte vingers speelden met de kanten franjes van haar afhangende sortie.

Toen rees een droeve weelde in mijne ziel. Ik kòn niet anders... ik zeide zacht haar lieven naam; ik sloeg mijn arm

om haar schouder, en kuste haar. ‘Doe het niet,’ zeide ze met gedempte stem. ‘Het is niet goed tegenover Thea. Hou je niet meer van haar?’

‘Ik weet het niet,’ antwoordde ik. ‘Het is zoo vreemd. Maar ik hou meer van jou, veel meer... Ik wist dat het komen zou... ik voelde het... Ik heb het al dagen-lang geweten. Het kon niet anders...’

‘Het kon niet anders’, herhaalde ze zacht. ‘Ik wist het ook. Ik dacht er alle dagen aan; als ik 's morgens wakker word, denk ik het eerst aan jou...’

Ik omarmde haar, en wij kusten elkander heel lang. Toen werd ze plotseling angstig.

‘We moeten weer naar binnen,’ zeide ze, ‘gauw. Ze zullen ons missen’.

Voor ik nog een woord kon spreken, was ze me ontvlucht. Ik zag haar lenige gestalte tusschen de struiken verdwijnen. Een oogenblik later ging ik ook naar binnen. Ik zocht Thea op, en was zoo vroolijk en vriendelijk als ik kon. Maar het huichelen was heel moeilijk...

21 Juli.

Ik heb den volgenden brief van Emmy ontvangen.

> Wim, het is misschien niet slecht, wat we gedaan hebben, maar ik heb er vreeselijk veel spijt van. Ik durf Thea bijna niet aan te zien, en als ik haar stem hoor, heb ik zielsmedelijden met haar. Bijna den ganschen nacht heb ik geschreid.
> We mogen elkaar niet meer zien. Enkele dagen geleden heb ik een invitatie gekregen van een vroegere vriendin, die nu in Rijswijk woont, om enkele dagen over te komen. Ik had eerst gedacht, het af te slaan, maar nu heb ik besloten, te gaan. Over twee dagen vertrek ik; ik heb toestemming van Papa. Dit is voor ons beiden de beste oplossing. Als je eenigszins kunt, kom dan vóór Zaterdag niet meer hier; als we elkander nog zien, wordt het zoo moeilijk. In Rijswijk houden ze me wel tot het einde van de vacantie; dat is verleden jaar ook gebeurd.
> Adieu Wim, adieu hoor; probeer maar, me te vergeten.
> Emmy.

Vergeten... vergéten...

Ik kàn niet vergeten. Zijn daar niet de flarden van de verscheurde passie-gedachten, die mij al-door zullen beletten te vergeten?

Zou Emmy kunnen vergeten? Ik weet het niet. Maar het is zoo beter; zij heeft gelijk. Het is moedig van haar, heen te gaan.

Ik zal Thea schrijven, dat ik ziek ben. Ik weet niet, hoe het nu gaan zal; mijn hoofd is zoo zwaar; ik kan niet denken...

Nacht.

Traag verglijden de uren in de stilte. Buiten staat de volle maan aan een bleek-blauwen, sterrenloozen hemel. Ik gevoel mij eenzaam, heel eenzaam. De troost van Thea's liefde, die ik anders in alleene stonden met een blij gedenken voelde in mijn hart, beschijnt nu mijn nachtelijk mijmeren niet; ik heb het recht op dien troost verloren. En zij-zelve vermoedt nog niets; ik weet niet, wat gebeuren moet...

Zou Emmy al slapen? Als ze nog wakker is, denkt ze aan mij...

Emmy, lieveling, waarom kom je niet nog eenmaal bij me? Laat me nog eenmaal blikken in je donker-gloeyende oogen, laat me nog eenmaal huiveren bij de streeling van je zachte haren langs mijn wang... Geef me nog eenmaal de bedwelming van je zoete kussen, en het zachte gerucht van je stem...

Dat nog éénmaal de felle vlammen in hooge, helle flikkering oprijzen; dan zal ik niets meer vragen, en het leven berustend ondergaan...

23 Juli.

Emmy is hier geweest. Gisteravond heeft ze afscheid van me genomen.

Door den zwiependen regen, en den stormachtigen wind kwàm ze, onverwacht. Ik was alleen, en mijmerde somber over wat komen zou. Toen werd er plotseling zacht gebeld, en even later was ze bij me.

‘Ik kom je even ge-dag zeggen,’ zeide ze zacht. ‘Wees niet boos, Wim; ik verlangde zoo, je nog één keer te zien. Morgen ga ik weg.’

‘Lieveling,’ fluisterde ik, ‘hoe zou ik boos kunnen zijn.

Ik ben zoo blij, dat je nog even komt; ik heb voortdurend aan je gedacht'.

Ik hielp haar den sluyer, dien ze over den hoed gespannen had, losstrikken, en trok haar den grijzen regenmantel uit. En daar was ze weer, even mooi als te voren, met de weelderige pracht van hare zwarte haartressen golvend langs de schouders.

Ik liet haar bij me op den divan zitten. Het was bijna donker. Een sombere verrukking doorgolfde me, toen ik haar wang voelde aan de mijne, en toen hare lokken, nog vochtig van den regen, mijn gelaat beroerden.

Emmy huiverde.

'Wat is er lieveling,' vroeg ik bezorgd, 'wat is er? Ben je niet wel?'

Ze stelde me gerust. Maar het was een lange wandeling geweest door den regen, en het weer was zoo guur. Ik belde, en liet warmen wijn brengen. Dat deed haar goed.

'Het gaat al over,' zeide ze. 'Ik was zoo koud. Maar ik moest nog even naar je toe; ik kon zoo niet weggaan... Jij bent zoo anders voor me geweest, dan alle andere menschen; ik hield van je, van den eersten avond af, toen je bij ons was...'

Stil tegen me aangeleund bleef ze zitten: ik liefkoosde haar zacht, en kuste hare lokken.

'Wat is het lief van je, dat je gekomen bent,' zeide ik. 'Nu zal het niet zoo moeilijk zijn, als je weg bent'.

'Maar Thea,' zeide zij, terwijl ze met droeve oogen tot mij opzag. 'Het zal zoo vreeselijk voor haar zijn. Wat zul je doen?'

'Het is het beste, haar alles te zeggen,' antwoordde ik. Wij moeten ons engagement afbreken. Ik kan niet langer tegen haar huichelen. Als ik haar alles zeg, zal zij misschien begrijpen. Voor Thea en mij is dat het beste. Maar jij... je vader...'

'O, zeg haar alles,' smeekte zij. 'Zeg haar, dat wij niet anders konden. Als Papa het hoort, zal ik misschien niet weer thuis mogen komen. Maar dat is niets. Ik zal me wel redden. Ik kan lessen geven, of gouvernante worden...

Hij heeft mij nooit begrepen' zeide zij snel. 'Ik zou nooit vertrouwelijk tegen hem kunnen zijn. Hij heeft Mama ook nooit begrepen. Die schreide dikwijls om hem. Maatje was zoo goed. Ik was nog heel jong, maar ik wist toch alles. Ik wist altijd, wanneer Maatje verdriet had, al zei ze 't nooit...'

Een poosje zwegen wij beiden. Er was geen geluid dan het gerucht van den regen, die door den wind tegen de ruiten werd gezweept.

'Ik moet weg,' zeide ze plotseling. 'Ze zullen me thuis missen'.

Ze stond op, en kleedde zich.

'Ik zal je den singel af brengen,' zeide ik. 'Die is zoo eenzaam en zoo donker.'

Buiten gingen we snel naast elkander voort. De gelende gaslichten spreidden een onzeker licht. De wind schudde de donkere boomkruinen. De regen had opgehouden, en het steen-bleeke manegelaat staarde tusschen de grauwe wolken naar beneden.

Aan het einde van den Singel namen we afscheid.

Er was niemand in de nabijheid.

'Dag Emmy, dag liefste, hou je goed hoor,' zeide ik. 'Ik hoop, dat je heel gelukkig worden zult.'

'Adieu Wim; dag lieveling,' zeide ze zacht.

Een laatste kus ging van mond tot mond; nog éénmaal voelde ik den druk van haar zachte handen... nog één blik uit haar traan-doorblonken oogen... nog ééns het gerucht van haar lieve stem...

Toen ging ik terug, alleen met mijn eenzame ziel...

23 Juli.

Voorbij... voorbij...

Emmy is weg, en mijn omgang met Thea heb ik verbroken. Van middag ben ik bij haar geweest; alles, wat er tusschen Emmy en mij is voorgevallen, heb ik gezegd. Het was een schamele biecht; de komende dagen zullen de boetedoening brengen... Thea begreep, dat een scheiding onvermijdelijk was. Geen woord van verwijt kwam over hare lippen; slechts hare oogen stonden vol tranen... Het was de eerste maal, dat ik haar schreien zag.

Haar lijdzaam zwijgen smartte mij dieper, dan de heftigste verwijten hadden kunnen doen. En ik - ik had niet eens een woord van troost; zouden niet al de woorden, die ik als verzachting had willen schenken, haar verdriet heviger hebben doen schrijnen?

Den ganschen dag heeft het geregend, een fijne motregen, die langzaam, in klamme daling, neerstrijkt. Mijn dag heb ik

doorgemijmerd in doelloos, droef gedroom; het leven schijnt mij lediger dan ooit...

Zonder troost gaan de stonden van den vallenden avond omlaag, en even lichteloos zullen die van morgen rijzen uit de kim...

Eens, toen ik vergeefs had liefgehad, heb ik gemeend, dat het lot mij gestort had in den diepsten afgrond van menschelijke ellende.

Nu heb ik beter geleerd.

Lilliput en Brobdignac.
C.K. Elout.

> '*Die Geschichte ist unendlich grösser als wir.*' (Prof. Dr. S.R. Steinmetz, Die Philosophie des Krieges.)

'*L'air est lourd autour de nous. La vieille Europe s'engourdit dans une atmosphère pesante et viciée. Un matérialisme sans grandeur pèse sur la pensée, et entrave l'action des individus. Le monde meurt d'asphyxie dans son égoïsme prudent et vil. Le monde étouffe. - Rouvrons les fenêtres. Faisons rentrer l'air libre. Respirons le souffle des héros.*'

Zoo begon Romain Rolland, in Januari 1903, de voorrede van zijn *Vie de Beethoven.* En wie zich even terugdenkt in wat men zou kunnen noemen de psychonomie van Europa vlak vóór het uitbreken van den oorlog, die moet getroffen worden door de actualiteit van deze karakteriseering. Ze kon even goed enkele maanden geleden als vóór twaalf jaren geschreven zijn.

Wel, de vensters zijn sedertdien opengeduwd. Er is frissche lucht binnengestroomd in de materialistische en egoïstische hoofden van het oude Europa.... bij orkanen tegelijk. Maar zeker niet zóó, als Rolland het destijds bedoelde. En toen hij schreef: '*Respirons le souffle des héros*,' dacht hij niet aan de helden van den oorlog maar aan die van den vrede, aan de stille levensheroïek van een figuur als Beethoven.

Er is een schrijnende tragiek in het antwoord dat de geschiedenis heeft gegeven op Rolland's invocatie van de heroïek. Hij, die misschien nog meer litterair moralist dan romanschrijver is en wiens apostelnatuur niet aflaat van bekeeringspogingen, gericht op de herboorte van Frankrijk, hij heeft nochtans die regeneratie niet gedacht als een oorlog. En allerminst als een krijg met Duitschland. Van alle Franschen immers is er misschien

geen die zóó een scherp inzicht heeft getoond in de psyche van de *beide* volken en, door zijn *Jean Christophe*, zóó veel heeft bijgedragen tot wederzijdsch verstaan en toenadering tusschen de Fransche en de Duitsche natie. En is het niet tragisch dat hij, die als remedie tegen verstikking in materialisme en egoïsme zijn landgenooten ten voorbeeld ook weer het leven van een *Duitschen* heros voorhield, nu aan moet zien dat de geschiedenis het remedie geheel anders kiest, en wel juist in een oorlog die de beide volken in doodelijke worsteling tegen elkander werpt?

Er is nu eenmaal nog veel meer 'Tragedie van den mensch' dan Emmerich Madach omgrepen heeft. In het gebeuren der historie gaan menschen en volken rond als Lilliputters in het land van Brobdignac. Het pogen van de nobelste vorsten als Keizer Wilhelm en het prediken van de fijnste volkspsychologen als Romain Rolland kan door de geschiedenis opeens als kindergeknutsel worden weggeworpen. De hoogste cultuurvolken kunnen plotseling door een orkaan van oer-atavisme in cultuur-vernieling tegen elkander op worden gezweept. Dan, in zoo'n oogenblik, hoort de Lilliputter die, bij 't aanzien van deze dingen uit de sfeer van een andere dimensie ook een paar woorden van de taal van dit geweldig Brobdignac weet op te vangen, de dreunende zin waarmee de onbekende reus steeds weer de kleine menschen hoont:

'*Ihr meint zu schieben, doch Ihr wird geschoben.*'

En ootmoed doet hem erkennend prevelen:

'*Die Geschichte ist unendlich grösser als wir.*'

Wordt er, van dit Brobdignac'sch, wel veel verstaan in het land van Lilliput? Ik betwijfel het. Over 't algemeen, in heel de moderne wereld, hoort men hoofdzakelijk slechts tweeërlei uiting: gesnoef van degenen die actief zijn en gezucht, gejammer en geweeklaag van hen die, willens of onwillens, passief toezien. In 't bijzonder in die provincie van Lilliput die 't naast ligt onder ons waarnemingsvermogen, in Nederland, dat tot nu toe bijna geheel bleef aangewezen op de passieve rol, wordt, althans in het openbaar, schier enkel afschuw op den oorlog uitgestort. Wie even bleek, òòk oog te hebben voor den anderen kant van deze verschrikkingen, wie maar de *mogelijkheid* dorst onderstellen dat ook deze nacht de keerzij van een dag was, wie maar een woord ging prevelen uit de taal van Brobdignac -

die werd aanstonds door een lawaai van verontwaardiging tot zwijgen gebracht.

Zoo verging het *Het Vaderland* dat in een artikel, van het *genus* dat in dit blad is aangetroffen sedert de heer Roodhuijzen politiek hoofdredacteur werd, op 20 September een poging deed om de groote dingen ook groot te zien. Men las o.a. in dat artikel:

> 'Indien de oude Romeinen hunne veroveringsoorlogen niet hadden gevoerd, ware de Grieksche cultuur, wier zegenrijke invloed nog heden ten dage op elk gebied van kunst wordt gevoeld, niet verder gekomen dan het kleine Hellas. En als Mohammed niet de verbreiding van den Islam met het zwaard als eerste plicht aan de Moslemim had voorgeschreven zou de Arabische beschaving aan de Egyptische cultuur ontleend, zich niet over drie werelddeelen hebben verbreid, om in Spanje, waar de West-Gothen te lang den schepter hadden gezwaaid, tot haar hoogsten bloei te komen. En wij behoeven niet eens zoover van huis te gaan; laten wij eens denken aan Napoleon. Als er iemand geweest is, die menschenvleesch goedkoop had, dan was hij het, en dat zijne tijdgenooten dezen tweeden Atilla als een geesel Gods beschouwden, en velen dachten, dat met hem het Groote Beest was gekomen, waarvan het 13de hoofdstuk van de Openbaring spreekt, was niet meer dan natuurlijk. We zouden dan ook niet gaarne in tegenwoordigheid van onzen grootvader, die met vele anderen zoo bitter gezucht heeft onder den almacht van den kleinen en toch zoo grooten Corsicaan, gezegd hebben, dat die Napoleon toch groote diensten heeft bewezen aan de menschheid, zij het dan als onbewust instrument; we zouden dat net zoo min gedaan hebben, als dat wij thans een inwoner van Leuven of Dinant met de onomstootelijke waarheid aan boord zouden willenn komen, dat de oorlog wel voor iets goed kan zijn. En toch - staat het thans vast, dat Napoleon de cultuur een machtig eind vooruit heeft geholpen, dat ook hij nieuw bewijs is voor de logische praemisse van den makrokosmos, en onze grootvaders en grootmoeders zouden vreemd opkijken als zij terugkwamen en zagen, dat niet alleen in de Nederlandsche historiewerken, maar zelfs in onze schoolboeken wordt geleeraard, dat het menschdom in het algemeen maar Nederland in het bijzonder aan dien gehaten Napoleon veel heeft te danken. Laten wij toch nooit vergeten, dat als Nederland thans is een eenheidsstaat, waarin de inwoner van Maastricht zich even goed Nederlander voelt, en dezelfde Nederlander, als de inwoner van Texel of Winschoten, dat dit alles zonder Napoleon niet zou gebeurd zijn. En nu zeggen wij natuurlijk niet, dat er ook uit dezen oorlog veel goeds voor de menschheid zal voortkomen; dat kan niemand nog overzien, maar de mogelijkheid daarvan is niet uitgesloten.'

De schrijver verweerde zich bij voorbaat en met nadruk tegen de verdenking dat hij den oorlog zou verheerlijken: 'Ons doel is alleen' zoo verzekerde hij, 'er toe mede te werken, dat men groote wereldgebeurtenissen zooals deze Europeesche oorlog er een is, breed zal zien, en zich hoeden voor een standpunt, waarvan b.v. de Fransche revolutie door geen wijder

oog zou worden bekeken dan de opening der guillotine waarin het hoofd der ongelukkige slachtoffers werd vastgesnoerd.'

Och arme, dat bekwam hem slecht. Hoewel hij in het eigen artikel niet slechts zijn afkeer van den oorlog maar zelfs ook zijn geloof in een eindelijken wereldvrede had geuit, ontving hij blijkelijk toch zooveel betuigingen van verontwaardiging dat hij, enkele dagen later, zich genoopt zag om nog eens te verklaren dat hij waarlijk niet ten gunste van den oorlog had willen pleiten.

En niet beter verging het twee Nederlandschen predikanten die wezen op de louterende werking van het ontzettend gebeuren om ons heen, zoodat de een zelfs dorst te roepen: 'Dit is een groote, schoone tijd!' Ze zijn terstond door een pandemonium van pacifisme over....stemd.

In Lilliput wil men - Lilliputsch. Geen woord uit Brobdignac.

Toch wil ik het wagen, den tekst van genen Nederlandschen predikant wat uit te werken, daar ik hem nazeg: 'Dit is een groote, schoone tijd!'

Wat kan er dan groots en schoons zijn in een tijd als dezen?

Is er schoonheid in den oorlog? En, in 't bijzonder, in *dezen* oorlog? Of welke schoonheid komt er, wellicht, indirect uit voort?

Ik heb, in deze maanden, het dappere boekje van Prof. Steinmetz, *Die Philosophie des Krieges*, weer eens van mijn boekenplank gehaald. Ik houd van dat werkje. Niet omdat ik het met de argumentatie in allen deele eens zou wezen of, minder nog, met de slotsom. Maar omdat het mij steeds weldadig aandoet als iemand, ook al zou hij het glad mis hebben, frisch tegen het daverend lawaai der groote massa in durft gaan met eigen, welbezonnen, onafhankelijke meening. Wie zich tegen een sterke geestesstrooming over stelt, begaat een dwaasheid en heeft, eenling tegenover allen, ook veel kans op ongelijk voor 't oordeel der historie. Doch die dwaasheid is mij schooner dan de slappe slimheid van het kuddedier, dat geen andere meening dan die van de kudde heeft - 't geen zeggen wil: die van den leider. Superieur zijn de voorvechter èn de dwarsdrijver. Wat daar tusschen dromt, de groote hoop meeloopers, is onontbeerlijk, maar inferieur.

Dit schrijft een liberaal, die diep overtuigd is van de waarheid der evolutie-idée; maar die niet wenscht te vergeten dat

er nooit een liberale gedachte en nooit een evolutie-idée ontstaan ware, indien niet de *eerste* liberaal precies denzelfden moed van eigen overtuiging had getoond als - de *laatste* conservatief. Gelijk er tweeërlei liberalisme is, een dat uit de bron der evolutie-overtuiging welt en een ander, dat van het oppervlakkige snobbisme dat als de breede ondiepe straatplas geen andere richting heeft dan die waarheen de wind toevallig waait, zoo is er ook tweeërlei conservatisme. Het eene is dat der trage en enge geesten en der Fafners die '*liegen und besitzen*'. Maar het andere is dat van de Graalridders, die niet verwikken in de wacht bij wat zij groot en noodig weten - of wanen.

De oorlog, zoo betoogt Prof. Steinmetz, is een ontzettend, maar een onontbeerlijk middel in den vooruitgang der menschheid. En die onontbeerlijkheid ligt vooral hierin - ik bepaal mij nu tot het hoofdpunt - dat de oorlog het eenige middel is van groeps-selectie.

Wat er nu, in genoemd werkje van den Amsterdamschen hoogleeraar, ook betwistbaar moge wezen, deze stelling mijns inziens niet. Uitstooting van het min deugdelijke en uitbreiding van het betere - wel te verstaan: van het vitaal betere, iets dat niet gedekt wordt door het moreel betere - is niet mogelijk dan alleen door oorlog. De normale, natuurlijke groep is het volk, de relatief homogene natie en het vormgevende orgaan daarvan is de souvereine Staat. Het eerste wordt nog vrij algemeen erkend, het laatste vindt meer en meer bestrijders die den Staat voorstellen als iets '*das überwunden werden muss*'. Nu zal ik het niet wagen, te beweren, dat de beschaafde menschheid steeds in Staten, en wel in souvereine Staten, georganiseerd *zal blijven.* Alleen ontbreekt mij het inzicht, noodig om aan te geven hoe, zonder deze of dergelijke organisatie in souvereine groepen, de groepsselectie mogelijk wezen zal. Hoe dit zij, *thans* lijkt mij de Staat nog volstrekt onontbeerlijk voor de groepsselectie. En, met en door den Staat, de oorlog. Nu hoort men door pacifisten wel beweren òf dat de groepsselectie overbodig òf dat zij ook zonder oorlog mogelijk is. Volgens de eerste bewering zou men dus, ter regeneratie van de menschheid, genoeg hebben aan de individueele selectie. Deze opvatting zou mij (meer individualist dan Prof. Steinmetz is) wellicht wat meer ontvankelijk vinden indien de individueele selectie krachtig en zuiver werkte.

Het tegendeel is echter waar. Niet alleen bevordert onze cultuur het uitstooten van zwakken en het behoud van sterken niet, maar zij werkt dit stellig door vele middelen tegen. Wij hebben allengs een zoo grenzenloozen eerbied voor het menschelijk leven als zoodanig gekregen (wel te onderscheiden van leef*kracht*, vitaliteit) dat elk menschenleven principieel even kostbaar wordt geacht. Wij zijn daarin aangekomen bij de tegenpool van de Spartaansche opvatting. Van de geboorte af worden zwakken, geestelijk achterlijken en minderwaardigen, mismaakten, kortom alle vitaal-defecten met de meest mogelijke zorg omringd (geschiedt dit, uit gebrek aan middelen, niet, dan wordt dit aangemerkt als een 'socialen misstand' dien de Staat moet verhelpen) en op lateren leeftijd blijft die vitaal inferieure progenituur het object van allerlei zorg. Wij bouwen tuchthuispaleizen voor onze boefjes en laten, hoogst inconsequent, de moreel gave elementen *relatief* aan hun lot over. Al wat ziek en zwak is, wordt met de grootste opofferingen aan geld, tijd en zorg in 't leven gehouden. Al wat misdadig is, desgelijks. Zoo werkt de hedendaagsche cultuur steeds meer als een reusachtige contra-selectie ten aanzien van de individuen en er zijn nog slechts flauwe aanduidingen waar te nemen (castratie van misdadigers in sommige Staten van Noord-Amerika, drang naar huwelijksverbod op medisch advies) in de richting van reagentia.

Romain Rolland laat in *Le Buisson Ardent* (uit den cyclus '*Jean Christophe*') zijn hoofdpersoon de volgende juiste critiek leveren op ons hedendaagsche sociale streven:

> '*Naguère, on alléguait le droit odieux du plus fort. Ma parole, je ne sais pas si le droit du plus faible n'est pas plus odieux encore; il énerve la pensée d'aujourd'hui, il tyrannise et exploite les forts. On dirait que se soit devenu un mérite d'être maladif, pauvre, inintelligent, vaincu - un vice d'être fort, bien portant, heureux dans la bataille, aristocrate d'esprit et de sang. Et le plus ridicule c'est que les forts sont les premiers à le croire.*'

Zoo is het. Wij zijn, gelijk ik zooeven opmerkte, bij de tegenpool van de Spartaansche opvatting aangekomen. We nivelleeren nu even hard met den zwakkeling tot maatstaf als men het in Sparta deed in de richting van den sterke.

En daar het nu zoo bedenkelijk staat met de individueele selectie - ik greep nog maar enkele ongunstige determinanten uit een veelheid - is, voor het biologisch welzijn der menschheid. de groepsselectie stellig niet te ontberen. Echter wordt beweerd, dat groepsselectie ook zonder oorlog mogelijk blijft. Immers, ook als de uiterlijke verschijning der groep, de souvereine Staat, kwam weg te vallen, dan nog zou zij in wezen, als natie, blijven bestaan. Het territoriale begrip natie zou wellicht ook nog verdwijnen maar de kern, het ethnologische begrip, zou blijven. En in den economischen en maatschappelijken strijd der individuen zou de *survival of the fittest* toepassing blijven vinden.

Dat een natie als zoodanig kan blijven bestaan ook als ze haar vrije zelfbepaling mist en niet haar wezen uit kan spreken in een souvereinen Staat, is zeker. Zelfs volken die jaren, ja zelfs eeuwen lang onderdrukt werden en dus elke autonomie verloren, kunnen nochtans blijven bestaan. De geschiedenis van de Balkanvolken, vooral die van Boelgarije, geeft sprekende voorbeelden van zulke cryptogame naties. Zoo ook die van België. Maar... is er waarlijk *vitaliteit* in zulk nationaal streven, dan - ook dit toont de geschiedenis - is het steeds van separatistischen aard, gericht op het vormen van een eigen, souvereinen Staat. Iets dat ook van zelf spreekt daar een volk, evenals een individu, als het besef van eigen kracht en waarde heeft, ook zijn eigen baas wil zijn. Volken, die op ongeveer gelijken cultuurtrap staan, kunnen op den duur niet in een verhouding van meerdere en mindere tot elkander blijven; dat is voor den mindere die zijn kracht en waarde voelt, onduldbaar en wordt den meerdere steeds noodlottig.

Maar men wil geen subordinatie doch coördinatie: groepeering in een ‘Europeeschen Statenbond’ van gelijkgerechtigden.

Hier *schijnt* Brobdignac aan 't woord doch inderdaad is 't Lilliput. De ‘Vereenigde Staten van Europa’... het is op zichzelf een groote gedachte. Maar de wijze waarop haar propagandisten dat beeld willen verwezenlijken, bleek tot nu toe klein geknutsel en schijnt een illustratie van het bekende gezegde: dat niets zoo noodlottig is voor een volk als wanneer groote gedachten opkomen in kleine geesten. Zij meenen, die propagandisten, dat zoo'n geweldige, uitermate heterogene Bond te *maken* ware bij goedige, gezapige keuvelarij op het Congres waarop, na 't eind van dezen oorlog, de Europeesche afgezanten

de vredespijp zullen rooken (lees: een nieuwen, even fellen, *diplomatieken* oorlog zullen beginnen) om daarbij tevens den eeuwigen vrede, althans binnen Europa, te proclameeren in den vorm van een Europeesch verbond. *Kiss and be friends.*

Het is grootsch... van onnoozelheid.

Hoe zulk een Statenbond als onderling internationaal rechtsinstituut er uit zou zien, is tot nu toe een mysterie gebleven. Dat kan mij echter niet leiden tot volstrekt ongeloof aan de mogelijkheid van zulk een vorming... al schijnt het leven van zeer heterogene volksgemeenschappen (zie Oostenrijk-Hongarije) zoo onvast dat het steeds vele ontbindingskiemen in zich draagt. Maar in geen geval ware zulk een wonderwerk, als de Vereenigde Staten van Europa zouden wezen, ooit te *maken.* Het zal moeten *worden*, het zal, buiten eenig precies streven om, moeten *ontstaan.* En wel waarschijnlijk door - geweld. De geschiedenis van alle duurzame Statenbonden leert, dat ze ontstonden, hetzij onder den druk van een gemeenschappelijk lijden (de Vereenigde Nederlanden), of van een gemeenschappelijk belang (het Duitsche Rijk) of wel doordien één der bondgenooten zijn wil aan den anderen oplegt met geweld (de Peloponnesische Bond, de Vereenigde Staten van Noord-Amerika na den burgeroorlog). Bloed is het eenige goede cement voor zulke Bonden gebleken.

Eenmaal is Europa, 't vasteland althans, dicht bij de verwezenlijking van de Bondsidee geweest. Ruim honderd jaren geleden, toen Napoleon, in oorlog na oorlog, zijn heerscherswil den volken van Europa opdrong. Doch zelfs hij miste de reuzenkracht voor *zulk* een schepping.

Wie dus een Europeeschen Statenbond van 't lot afsmeekt, die moet dat doen in dezen vorm: Mocht er een tweede Napoleon verrijzen, nòg grooter geweldgenie dan hij.

Maar *propaganda* maken voor de Statenbond-idee, vergaderingetjes beleggen en met tractaatjes wuiven tot bekeering van het nationalistisch heidendom in Europa, dat is theetante-gebeuzel. Werk van Lilliput.

Inmiddels blijft de oorlog voorloopig het eenige middel van groepsselectie. Er is geen ander. Al wat men daarvoor wel eens aanziet, allerlei schoone verrichtingen op wetenschappelijk, artistiek, sociaal, commercieel en industrieel gebied - dat zijn *individueele* uitingen, daden van enkelingen, die

nooit daden *van de natie* als zoodanig zijn. Natuurlijk wortelt elke daad van het individu in den volksaard en daarom kan ook een volk terecht trotsch zijn op de groote daden van zijn individuen, maar het blijven individueele, geen nationale daden. De oorlog daarentegen vergt een gansche reeks van daden, en wel van de grootste, van *de natie*, van de collectiviteit en is daarom de eenige toetssteen voor de collectieve kracht des volks. De oorlog en de oorlog alléén - men leze het zeer overtuigende betoog daarvoor bij Prof. Steinmetz - brengt alle nationale qualiteiten van vitaliteit in een volk tot uiting en beslist over de nationale leefkracht. Het meest vitale volk wint... wel te verstaan: op den duur, want het kan zeer wel wezen dat toevallige of bijzakelijke omstandigheden den uitslag van *één* oorlog ten ongunste der vitaliteit beslissen. Misschien nog dien van een tweeden. Maar *op den duur* moet het meest vitale volk boven blijven krachtens de biologische wet dat, in vrije worstelingen, de sterkste wint. De sterkste: dat wil zeggen de meest voor 't leven geschikte, hetgeen ontegensprekelijk in 't belang is van het leven der menschheid. De geschiedenis werkt onfeilbaar goed. '*Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*' - niet altijd in moreelen, maar wel steeds in vitalen zin. Vreedzame volken die niemand kwaad deden, worden soms overrompeld, onderdrukt en, direct of indirect, uitgeroeid. Dat is moreel onrecht. Maar het Leven, het geweldige, onnaspeurlijk mysterieuse Leven, vraagt nu eenmaal, in zijn ontstellende naïviteit, niet eerst naar Recht, maar naar Kracht. Gelijk een kind naïf wreed kan wezen, geheel schuldeloos pijn kan doen, zoo gaat het Leven met grandioos geweld zijn gang om kracht te houden, kracht te krijgen, altijd weer nieuwe kracht te genereeren. Het is onbekommerd om zijn middelen. Het is wreed, vaak onrechtvaardig, verkwistend - maar altijd ontzaglijk groot èn, in de stelligheid van zijn instinct, onfeilbaar in 't bereiken van zijn instinctmatig eindbedoelen: *the survival of the fittest.* Het werkte vroeger met hongersnood en afgrijselijke ziekten, tegenwoordig voornamenlijk met de middelen die de cultuur bedacht heeft tot zelfvernieling: duikbooten, vliegtuigen, mijnen, kanonnen en allerlei andere wonderen van de kunst des doods. Het drijft de naties in een razende davering op elkander, vergt schier eindeloos lijden van honderdduizenden en geestelijke kwelling van millioenen, verminkt, vernielt,

verwoest naast uitingen van de hoogste cultuur zijn eigen individu-generatie in de allerbeste specimina (want de *individueele* contra-selectie van den oorlog is niet te ontkennen, wordt ook door Prof. Steinmetz niet ontkend) en het vergt duizenden, tienduizenden, ditmaal zeker honderdduizenden offers, ja het vaagt soms gansche volkeren weg.

Maar onbedenkelijk, in 't stellig bewustzijn van zijn juist instinct, vernielt het werelden van 't heden en 't verleden om al voort te metselen aan de toekomst. En in ijselijk mààr prachtig, ontzagwekkend egoïsme vermorst en verstampt het honderdduizenden *levens* om zichzelf te sterken: *het Leven.*

Want het is geboren uit *kracht*, het *is kracht* en dies is zijn hoogste begeerte *kracht.*

En omdat de Oorlog de eenige volkomen nationale synthese is, de eenige toetssteen ook van nationale offervaardigheid in elken vorm, en de eenige meter van nationale kracht, daarom is hij, afgrijselijke moloch van veel levens, de schrikkelijk schoone regenerator van *het Leven.*

Het is nu eenmaal 'de tragiek van het leven' zooals Prof. Steinmetz opmerkt, 'dat al het goede hier op aarde zware offers kost.' '*Die Engel brauchen den Krieg zu ihrem Fortschritte nicht, leider brauchen sie unser Mitleid auch nicht; die Menschen*, *die es verdienen*, *können des Krieges nicht entbehren*'.

Doch indien de oorlog in 't algemeen, als verschijnsel in het leven der menschheid, zijn verschrikkelijk nut en zijn tragische schoonheid mocht hebben, is dat dan op *dezen* oorlog in 't bijzonder wel toepasselijk?

Om toestemmend op die vraag te antwoorden, behoeft men in dezen oorlog niets bijzonders te zien - dan alleen op 't stuk van zijn omvang en de diepte van zijn kracht.

Ten einde het verschijnsel van dezen krijg zoo nuchter mogelijk te beschouwen, schrap ik bij voorbaat elke onderstelling van ideëele motieven bij een der oorlogvoerenden en ding niets af op beschuldigingen van gepleegd onrecht. Ik aanvaard dus als volkomen juist de betichting jegens Duitschland dat het met verbreking van zijn tractaatverplichting, schromelijk onrecht beging aan België door dit land op 't lijf te vallen. De Rijkskanselier heeft dat onrecht trouwens rondweg erkend en al het proppenschieten met documenten,

over en weer, om België te belasten of vrij te pleiten, kan, hoe men over den inhoud van die documenten moge oordeelen, niets afdoen van het feit dat, blijkens bedoelde erkentenis, Duitschland in elk geval op het oogenblik van den aanval de overtuiging had dat het onrecht jegens België deed. Het viel België binnen omdat het dit, tegenover Frankrijk, een strategische noodzakelijkheid achtte en dus in verband met wat op 't spel stond, een levensbelang. België onderging zijn geografisch noodlot opnieuw, ditmaal verzwaard door de fatale dubbelzinnigheid der 'gewaarborgde neutraliteit' waarmee Europa's diplomaten het in der tijd hebben omhangen.

Maar juist met betrekking tot die 'gewaarborgde neutraliteit' van België zal men toch althans bij één der oorlogvoerenden wellicht een ideëel motief willen aannemen: bij Engeland.

Engeland heeft '*le beau rôle*' in dezen oorlog. Het was niet aangevallen, niet eens bedreigd, het heeft zich vrijwillig in den strijd begeven om zijn deel in de neutraliteitsgarantie jegens België gestand te doen en het heeft daarna herhaaldelijk rondgepronkt als paladijn van 'het recht der kleine naties.'

Men zou aan de echtheid van deze houding niet mogen twijfelen indien... indien...

... Ja indien niet de geschiedenis van Engeland ons reden gaf tot wantrouwen.

Men kan, bij voorbeeld, zich herinneren dat Engeland in 1807, in vollen vrede met Denemarken, de Deensche vloot uit Kopenhagen weghaalde om te verhinderen dat deze misschien in Fransche handen vallen zou en, toen de hoofdstad zich verzette, deze bombardeerde. Duitschland vond het voorbeeld voor zijn inval in België dus in de geschiedenis van den paladijn der kleine naties. En mocht men hier verjaring (of ver-eeuwing!) pleiten, dan zij ook even nog herinnerd aan het bombardement van Alexandrië of, uit nog jonger tijd, aan den Jameson-*raid*, in vollen vrede gedaan op twee volkomen ongevaarlijke Boerenstaten en, na de mislukking, overgedaan door 't officieele Engeland. Met het bekende gevolg.

En dus heeft Engeland het zichzelf te wijten wanneer men, ditmaal misschien ten onrechte, wantrouwend mompelt: '*Quel augure!*' bij 't optreden als 'paladijn der kleine volken' van een Staat welks historie zoo zware schaduwen van heersch- en machtzucht op die van kleine natiën heeft

geworpen (op de onze niet het minst), en die wat àl te makkelijk den heilig-verontwaardigde kan spelen over ‘Pruisisch militarisme’ nadat het zich op heel de aarde ongansch geslokt heeft aan koloniën.

Vandaar dat er reden is voor de vraag: Zou Engeland ook met zoo breed gebaar als ‘paladijn’ zijn opgetreden wanneer de belager niet Duitschland ware geweest, de gehate en gevreesde mededinger en overwinnaar op de wereldmarkt?

Neen, nobele motieven zoeke men in dezen oorlog niet waarin, tot overmaat van *recklessness* en *Rücksichtslosigkeit*, Engeland de Japansche en Duitschland de Turksche volken mee heeft opgeroepen ter verwoesting van Europeesche cultuur. Daarom is dit ook geen oorlog waarin men (behalve dan wat België betreft) veel sympathieën weet te richten naar deze of gene zijde. Wie aanvaller is, en waarom, en wie aangevallene, is kwalijk uit te maken. En om eenig rechtsmotief gaat het nergens. Zelfs is niet, met stelligheid, een onmiddellijke inzet aan te wijzen. Er was geen concreet geschil tusschen Oostenrijk en Rusland. Maar dan zou ook nu de halve wereld in brand staan om de vraag, wiens Balkan-intrigues succes mogen hebben, die van de Donau-monarchie of die van 't Czarenrijk.

Dat ìs precies de quaestie welke Bismarck ‘niet eens de botten van een Pommerschen grenadier’ waard vond.

Zoodat het vonnis over dezen wereldkrijg, als men er slechts het *bovendek* van aflicht, zou moeten luiden: Wat helsche waanzinnigheid!

Om eenig ideëel goed van de menschheid gaat het dus niet. Integendeel, de hoogste ideële goederen - de Vrijheid en de Waarheid, met hunne kinderen de Schoonheid en het Recht - worden vertrapt en vernield. Om elkanders vrijheid bekommeren de oorlogvoerenden zich natuurlijk in 't geheel niet, maar evenmin om die van neutrale mogendheden (ergerlijke willekeur van Frankrijk en Engeland ter zee). De stem der waarheid wordt overbulderd door het geraas van een krijg van leugenberichten waaraan de telegraaf wordt dienstig gemaakt en die allen zin voor objectiviteit zoozeer heeft doen verwilderen dat zelfs de grootste geleerden elkander nationalistisch bekijven en, zooals ik het geestig hoorde uitgedrukt, nog slechts denken ‘per bataljon’. De schoonheid van het land

sterft onder de hoeven der paarden, de wielen der oorlogstuigen en de laarzen der soldaten, en die van de oude steden, erfenis van het verleden, kraakt neder onder het geweld der bommen. En het recht - na wat zooeven omtrent België werd opgemerkt, zij daarover verder gezwegen.

Dit is een oorlog uitsluitend *om de macht*, niet of althans slechts zeer bijzakelijk, wellicht om eenig onmiddellijk stoffelijk voordeel. Maar om de vraag, wie baas zal wezen in Europa. Om de Europeesche hegemonie. En naar mate het aangezicht van Duitschlands offensief zich heeft gewend: van Rusland, over Frankrijk, naar Engeland, is de ware aard van 't sluimerend conflict dat eenmaal los moest barsten, klaarder uitgekomen. Het gaat thans, onder de verwarring van velerlei leuzen, om de hegemonie in Europa, tusschen de twee groote Germaansche cultuurvolken, de Teutonen en de Angel-Saksen. Onbewust heeft Keizer Wilhelm - van wien geen verstandig mensch onderstelt dat hij op oorlog aangestuurd heeft - al sedert jaren dezen oorlog onvermijdelijk gemaakt door niet, naast Duitschlands militaire positie, ook zijn politieke te versterken. In een briefwisseling die ik in 1901 mocht hebben met (nu wijlen) Th. Mommsen naar aanleiding van Duitschlands houding tijdens den Boerenoorlog, schreef de groote historicus o.a.: '*Unsre deutsche Weltpolitik ist eine grosse Spunde aber versehen mit einem Loch*'. Vermoedelijk had hij daarbij het oog op het gemis aan maritieme kracht dat Duitschland, tegenover Engelands vloot, kan bijzetten aan de *Weltpolitik* die, na Bismarcks aftreden, Keizer Wilhelm ingezet heeft.

Het 'gat' is, blijkens de onpleizierige ervaringen die Engeland thans ter zee opdoet, sedertdien ten deele gestopt. Maar het had geheel gestopt kunnen wezen indien, naast de militaire versterking, ook gezorgd was voor eene zoo sterke *politieke* positie van Duitschland dat geen constellatie als de tegenwoordige kon ontstaan. De vervreemding van Rusland heeft Duitschland echter, met het onsterke Oostenrijk (model van een heterogenen 'Statenbond') allengs geïsoleerd in Midden-Europa, daar op Italië nooit recht viel te rekenen. Wijlen Koning Edward heeft van deze Duitsche onachtzaamheid een handig gebruikt gemaakt en *niet* verzuimd, zijn land een politiek zoo gunstig mogelijke positie te verschaffen tegen den tijd dat de hegemoniestrijd uit zou breken. En zoo raakte Duitschland, reusachtig van economische en militaire kracht,

ingeklemd tusschen vijanden... of althans zeker niet tusschen vrienden.

Er zal nu eindelijk voor langen tijd - althans wanneer aan dezen oorlog geen ontijdig einde komt, gelijk gewenscht wordt door de zachte heelmeesters die nu al om interventie of bemiddeling roepen zonder te bedenken dat de wonde dan over korten tijd weer openbreekt - eens worden uitgemaakt, wie de leiding hebben zal en wie de sterkste in Europa zich mag heeten.

Is zulk een inzet de offers waard?

Neen - voor wie alleen de ellende van den oorlog ziet, voor wien ‘dat moorden’ slechts afschuwelijk, de vrede een absoluut goed en de oorlog een absoluut kwaad is en dien de groepsselectie en de *survival of the fittest* onverschillig laten, voor wie het zwakke even goed is als het sterke, de levens meer beduiden dan het Leven... en de Kracht geen eigen schoonheid heeft.

Want voor hem *blijft* deze oorlog, al bleek dan onder 't oppervlak der aanleiding een zoo geweldig machtsvraagstuk te schuilen, een helsche waanzinnigheid.

Handel en verkeer staan goeddeels stil, de productie is ten deele verlamd, kunst en wetenschap kwijnen, millioenen en nog eens millioenen worden dagelijks verbruikt aan oorlogskosten en nog veel meer millioenen gaan te loor door de stagnatie van productie en verkeer. Bij tien- en honderdduizenden vallen de dooden en gewonden, en wie gespaard bleven, hebben de ontbering en ellende van den oorlog te verduren; thuis zitten honderdduizenden, neen millioenen, wachtend in eindelooze spanning op berichten of... wetend dat het uit is met de hunnen.

En de wereld des geestes raakt in verwildering, valt terug tot begrippen van vóór eeuwen. Alle vermogen om Recht en Onrecht te onderscheiden, raakt verloren, wereldgeleerden worden ordinaire zeloten die alles goed vinden wat de landgenoot doet en alles met haat verketteren wat uit den vreemde komt. De Waarheid is in nationaliteiten verscheurd; ze is niet meer één doch minstens twee: Er is een Duitsch-Oostenrijksche en een Engelsch-Fransch-Russische en iedere partij gelooft in *haar* beweringen als een wilde volksstam in zijn particulieren god. De neutralen worden dag en nacht onder 't kruisvuur

gehouden van die ‘waarheden’ die een Amerikaansch journalist in Nederland deden zeggen: ‘*I like to read your papers; they equally reproduce the lies from both parties.*’

... En waar ik zit te schrijven kan ik, dag in dag uit, nu al sinds maanden, 't kanon hooren dreunen van den Yser her.

O 't is een schrikkelijke tijd, een tijd van bloed en tranen, van armoe, jammer en ellende, zooals de wereld nu sinds Napoleon, dat is: juist sedert honderd jaar, niet heeft beleefd. Misschien zelfs toen niet. De einders zijn zwaar en zwart van den kruitdamp en de rivieren zien rood van bloed. Er wordt gemest met bloed en gezaaid met lijken, ja lazen wij niet van hoopen lijken, van gapende kolken waarin, des nachts, de karrevrachten worden weggegraven? De treinen kruien menschen ten dood als zandkarren die hun lading storten. Aan de Aisne en aan den Weichsel golft de slaglinie heen en weder als een brullende branding en daarboven spiedt het groote roofdier rond, de Vliegende Mensch, de Archaeopterix der twintigste eeuw, terwijl diep onder in de zeeën de menschelijke Leviathan duikt en doodt.

De woningen branden en de torens vallen. De velden kunnen geen vrucht meer dragen en de werkplaatsen staan ledig. Zóó onophoudelijk en zóó eentonig komen de berichten van den dood dat er een klank uit opstijgt als van een eindeloos onmetelijk gejammer: ‘Er is een stem gehoord in Rama, eene klage, een zeer bitter geween’. En dat het woord van de Apocalypse schier vervuld schijnt: ‘En hun werd macht gegeven om te dooden tot het vierde der aarde, met zwaard en met honger en met den dood...’

Ja men zou het haast ten einde kunnen zeggen: ‘... en door de wilde beesten der aarde.’

Want is er niet iets van de oude woestheid uit den oertijd, toen de mensch nog amper mensch was, in dezen bloeddorst van millioenen?

Maar... is er in al dit ontzettends geen schoonheid tevens? Is er, zelfs voor een Tolstoiaan die alle geweld zóózeer verafschuwt dat hij zich liever lijdelijk zou laten ranselen dan één klap terug te geven (althans in theorie; ik betwijfel de praktijk... ten minste in massa) geen schoonheid in 't afschuwelijke - wanneer hij maar zijn oogen zóó wijd opent dat hij ziet hoe *groot* het is? Kan een onweer niet ontzettend en angstwekkend wezen en tevens ons betooveren door de

schoonheid van zijn vreeselijk geweld? Zijn dichters niet evenzeer geboeid geworden door de vernieling van orkanen als door de lieflijkheid van zomeravonden? Heeft iemand wel ooit een hevigen brand bijgewoond zonder te worden aangegrepen door de grootschheid der verwoesting? Trekt niet de zee meer kijkers op dagen van storm dan bij vredige stilte en is het dan niet de grootschheid van haar woeste macht die men bewondert, van haar *kracht* - al weet men ook dat het niet dan kracht tot vernieling is en dat ze daar aankomt als de juichende moordenares van schepen en menschen... waarvan men straks zal lezen? Zijn niet de grootste epische dichtwerken der historie gewijd aan de schoonheidsheroïek van oorlogen? En als er, in leed en smart en armoe en ellende en vernietiging, geen vreeselijke schoonheid is, wat is 't dan dat ons aantrekt in Macbeth of Hamlet of in de droeve tafereelen van een Jozef Israëls? Wat drijft ons naar den schouwburg als daar smartestukken worden opgevoerd? Is er geen schoonheid meer in de tragedie en moeten wij alles weren wat niet een liefelijke idylle is?

Daar zijn er die den ouden oorlog nog wel heroische schoonheid toekennen, maar den nieuwen niet. De groote ruitercharges van voorheen, 't gevecht van man tegen man, de avonturen van den vroegeren krijg, dat was schoon - maar deze moderne, methodieke machinekrijg waarbij m'elkander amper ziet en over bergen henen elkaar met ijzer en lood begruist... wat is daar schoons aan?

Ik zie het anders. Vooreerst stelt men zich het oude altijd veel te schoon voor. 't Verleden is als een Fransch causeur die steeds de waarheid in bekoring hult. Het is één groot euphemisme. Want het heeft de eigenaardigheid dat het, naar mate 't verder terug wijkt, de lichte punten uit laat blinken en de donkere steeën in een algemeene grauwheid wegvaagt. De ‘goede oude tijd’ is eerst goed geworden toen hij oud was; voor hen die er in leefden was hij even onvolkomen als voor ons het heden. En zoo waren de oorlogen van vroeger, voor hen die ze beleefden, objectief niet schooner, en vooral niet minder vol ellende, dan de tegenwoordige. Subjectief hing het o*o*rdeel, toen als thans, af van 't vermogen om schoonheid te zien ook in het tragische en ontzettende. Men jammert nu over de dooden en gewonden en krimpt en huivert bij het lezen van oorlogsverslagen (waarvan het mij heeft getroffen

dat ze, althans in onze bladen, goeddeels geschreven zijn door zóó weekhartige menschen dat die voor 't oorlogscorrespondentschap wonderlijk gekozen schijnen) en men noemt dezen oorlog ‘barbaarsch’. Nu ja, voor wie van alle geweld afkeerig is, moet elke oorlog wel zoo heeten. Maar in vergelijking met het *verleden*, is dit heden *beschaafd.* Hoe er in de oudheid werd gevochten, welke krijgsgebruiken er toen heerschten schijnen slechts weinigen meer te weten. Toch zouden ze niet eens een wichtig geschiedboek doch een *roman documentaire* als Flaubert's *Salammbô* hebben op te slaan om weer tot het besef te komen, welk een afgrond er ligt tusschen de oorlogs-zeden van toen en die van thans. Of men leze nog eens, uit een minder ver verwijderden tijd, hoe Tilly's manieren waren. Of die van de Franschen in Swammerdam en Bodegraven. Of die in den strijd tusschen Noord en Zuid in den Amerikaanschen burgeroorlog.

Nòg te ver terug? Welnu er is een voorbeeld van onbeschaafde, noodeloos wreede, oorlogvoering in onzen modernen tijd, op den drempel van de twintigste eeuw.

Of weten degenen, die nu over ‘barbaarschheid’ roepen omdat *enkele* Duitschers wreedheden begingen (zooals zeker ook wel enkelen van hun vijanden), niets meer van de wreedheden *en gros*, die de Engelschen begìngen in den Boerenoorlog... hetzelfde volk dat nu zoo'n heilig gezìcht trekt bij het lezen van wat hun over de Duitsche manieren wordt voorgezet? Als zij het *lemon-cutting* en het *pig-sticking* van de Engelsche lanciers en de overige beestachtigheden die de Engelsche troepen begingen (om van de concentratiekampen nu maar te zwijgen) vergeten hebben, dan kunnen zij hun geheugen opfrisschen aan een bijlage, ‘*Tommy Atkins als Kulturträger*’, die men vindt achterin een werkje dat ik in 1900 schreef om de Duitsche sympathieën voor de Boeren te winnen.[1.] Wie zulke oorlogsgruwelen, gepleegd op groote schaal, vergelijkt met de krijgsmanier der Duitschers in België, die zal, afgescheiden van op zichzelf staande wandaden waarvoor geen heel leger aansprakelijk is te stellen, moeten toegeven dat de oorlog door de Duitschers tot nu toe in 't algemeen gestreng maar zonder noodelooze wreedheid is gevoerd.[2.] Of dat van

1. *Der Kulturkampf in Süd-Afrika*, Leipzig, R. Uhlig, 1901.
2. Het bewijs van het tegendeel is althans zeker niet geleverd. Eenig voorbehoud moet worden gemaakt ten aanzien van de Duitsche gedragingen in Noord-Frankrijk. Het rapport der Fransche commissie van onderzoek, erkennend dat de vele gevallen van geweldpleging jegens vrouwen en meisjes die het vermeldt, slechts op rekening van de individuen mogen worden geschoven, meent nochtans de leiders medeverantwoordelijk te mogen stellen voor andere misdrijven: brandstichting, diefstal en moord op groote schaal. Natuurlijk kan, anderzijds, aan zulk een rapport, voooral in deze omstandigheden, geen absolute betrouwbaarheid uit een oogpunt van onpartijdigheid worden toegekend.

hun vijanden ook valt te zeggen, is nog niet uit te maken daar dezen niet zoo makkelijk op de vingers waren te kijken door ons. Slechts op één punt heeft de Duitsche leiding noodelooze ruwheid betoond, n.l. in het collectief bestraffen van een gansche plaats voor de misdrijven van enkelen, met name te Leuven waar zij bovendien mooie oude gebouwen hebben verwoest zonder oorlogsnoodzaak.[1] Dit is niet goed te praten. Maar het is nog altijd heilig bij wat de Engelschen in 1807 met Kopenhagen en in 1900 en 1901 met Zuid-Afrika hebben gedaan.

Voor wie zich niet beheerschen laat door sympathieën of antipathieën van het oogenblik, maar de gebeurtenissen van den dag zooveel mogelijk beschouwt als historische feiten van het wordend verleden en ze tracht bij te zetten in het groote museum der eeuwen, is het niet te betwijfelen dat deze oorlog, in vergelijking met vroegere, alweer een schrede vooruit is op den weg naar grootere krijgstucht en meer zelfbeheersching van de legers, op den weg die af brengt van alle *noodelooze* oorlogsleed. De meesten van ons denken bij 't lezen over groote verliezen, niet aan de verhouding waarin die verliezen tot de legers staan - en tot de volkenmassa's. Maar ongetwijfeld zal, aan 't einde van den strijd, ook nu weer blijken dat de lijn der afnemende verliesprocenten[2] weer verder is getrokken. Want wel verneemt men thans van allerlei oorlogstuig dat een massale werking heeft, maar 't bloedigste middel wordt steeds minder toegepast. Dat is, zooals alle krijgsgeschiedkundigen erkennen: het handgemeen.

En is er nu aan dien oorlog met machines geen schoonheid, zooals men die aan den vroegeren ‘romantischen’ krijg wel toe wil kennen? Maar is dan, in onzen nuchteren tijd, de fantasie zóó afgestompt dat men zonder geestdrift lezen kan over de *bravoura* van de militaire vliegers, van de duikbooten, van kruisers als de *Emden*, van tal van stormaanvallen onder mitrailleurgeknetter of heroïeke onverzettelijkheid in loopgraven onder granaatgekraak! Beseft men wel iets van de

1. Is de schrijver hier volkomen zeker van? - Red.
2. Ik denk hierbij aan oorlogen tusschen Europeesche cultuurvolken. Wat b.v. die tusschen Rusland en Japan, twee Aziatische naties, niet was.

buitengewone psychische qualiteiten die er noodig zijn - het geduld, de zielsgezondheid, de zenuwhardheid, de taaie geestkracht - om weken lang in loopgraven te liggen, die soms makkelijk en treffelijk ingericht kunnen worden maar waarin ook heel wat kou en ellende werd geleden onder 't eindeloos bonken en gillen van 't vijandelijk vuur? Die lijdelijke strijd, waarin men niets kan doen dan wachten, is niet de meest brillante, maar misschien de beste toetssteen voor de moreele eigenschappen die ik zooeven aanstipte en die voor de volkskracht minstens evenveel beteekenen als het schitterendst *élan.* En is het niet prachtig van heroiek wanneer iemand die den oorlog van zijn ellendigsten kant gezien heeft, na weken lang hem te hebben meegemaakt, nog, van het krijgsterrein, zóó schrijft als Hans Wendt in *Simplicissimus:*

Wir zogen durch Polen Kreuz und quer,
Und schwitzten Dreck aus den Poren.
Wir haben die Nächte, im Arm das Gewehr,
Im Felde durchwacht und durchfrohren.

Die Gäule keuchten im Strassenkot
Und lebten vom langen Hafer.
Am Grabenrande grinste der Tod
Aus Leichen und Tierkadaver.

Bunt war das Laub, das Häuflein schmolz.
Hoch über uns krächzten die Raben.
Es zeigt manch schmucklos Kreuz von Holz,
Wo ein Kam'rad begraben.

Doch haben wir nie den Rücken gewandt
lm Hagel der Granaten...
Gott segne dich, deutsches Vaterland,
Für dich war's, was wir taten!

Het zal wel aan mijn barbaarschen geest liggen, maar *mij* grijpt deze uiting over de oorlogsellende van iemand die haar beleefde, heel wat dieper aan dat al het getob over het leelijke van den oorlog van velen die hem òf slechts aan hun ontbijttafel zagen òf niet in staat waren om schoonheid te zien ook in verschrikking en ellende.

En gij dan zelf, hebt gij wel ooit een slagveld gezien? - Zoo hoor ik mij schamper toevoegen.

Al had ik 't nooit, ik ware niet minder bevoegd tot oordeelen dan de meesten - die er immers óók geen zagen.

Maar ik heb er, toevallig, wèl een gezien. Ik erken, geen

héél groot, maar toch een dat meegeteld mag worden: van 2700 dooden.

Alleen was het geen slagveld van den oorlog, maar van.... den vrede.

Het was in 1896, te Moskou, waar dag aan dag gefeest werd ter eere van de kroning van den Tsaar en waar, te midden van al die Oostersche praal, op een der vroege morgens 2700 dooden vielen. Dat waren arme, domme moezjieks, die wersten en wersten ver geloopen hadden om dit ééne oogenblik te beleven: het uitreiken van een geschenk van 'Vadertje' aan elk van hen, bestaande uit een worst, een koek en een blikken geëmailleerden herinneringsbeker, alles geknoopt in een katoenen zakdoek, bedrukt met een prent van 't Kreml. En om dàt te krijgen, omdat ze vreesden, tekort te zullen komen bij de uitdeeling, hebben ze elkaar verscheurd, vermoord, vertrapt en in een ravijn tot menschenbrij verstampt. Ik heb ze 's anderen daags gezien, de zeven en twintig honderd, met zóó afschuwelijke, zóó bestiale verminkingen dat ik die niet zou kunnen bespreken, gezwegen van beschrijven.

Spreek mij niet meer van het afschuwelijke van den oorlog. Dit slagveld van den vrede, met die slachtoffers van de zieligste begeerigheid en van 'de macht der duisternis' - dàt was leelijk, dàt was afzichtelijk. Want er was gedood, niet voor iets schoons al ware 't maar voor een schoonen waan, doch voor iets klein-ellendigs - voor een blikken beker en een katoenen lap. Wie durft daarnaast de heroïeke ellende van den oorlog stellen die dengeen die haar onderging maar die haar schoonheid wist te erkennen, kan doen roepen tot zijn vaderland:

'*Für dich war's, was wir thaten!*'

En die de doodsadvertentie van twee op 't slagveld gesneuvelde broeders door hun ouders kan doen onderteekenen met dit prachtige woord van burgerheroïek:

'*Die stolzen Eltern*'.

Want het is niet de uiterlijke verschijning maar het innerlijke wezen dat de hoogste schoonheid bepaalt.

Voor hen, die wel de innerlijke deugden van den oorlog zien maar nochtans vinden dat zijn ondeugd zoozeer overweegt dat zijn totale verdwijning een absolute weldaad ware voor de menschheid, heb ik eerbied - als voor iedereen van welgeveste, rustig-beklonken overtuiging.

Maar mij ergeren de weeë jammermuilen, de lamzielige tobbers, de suikeren vredekwezels die femelen over de oorlogsnarigheid, zonder iets te beseffen van des oorlogs schoone deugd.

Dàt zijn de Lilliputters die met duizenden draadjes 't reuzige in den mensch verkluisteren willen en met duizenden speldepijltjes de grootste uiting van zijn kracht graag zouden vernielen.

De oorlog is, gelijk de Godheid der Brahmanen, Vernieler, Schepper en Behouder, altezaam. En is, in elk der leden van die Drieëenheid, schoon: door 't grootsche, giganteske. Er was, wel minstens sinds Napoleon, geen oorlog die dit zoo deed blijken, voor wie oogen om te zien heeft, als juist deze.

Er is, sinds langen tijd, geen oorlog geweest die zoo ontzettend veel vernield heeft als die, welken wij thans beleven.

Maar er is er ook wellicht in eeuwen geen geweest die zooveel goeds, door zuivering, behield en zooveel nieuwe deugd in wording bracht.

Deze oorlog is de groote Richter over alle corruptie die er was in onze maatschappij want alle voosheid, van individuen èn van volksgemeenschappen, komt nu, in mindere krijgsvaardigheid, tot straf.

Deze oorlog is het groote Altaar waarop alle kleinburgerlijke genoegzaamheid, alle ikzucht, elk individueel materialisme ten offer wordt gesleept voor 't ééne ideaal: het Vaderland.

En deze oorlog is de groote Krachtsherschepper omdat alle uiterste krachten door hem worden gespannen - krachten van militair èn economisch kunnen, van moreelen, intellectueelen en physieken aard elk in de grootste verscheidenheid - in deze worsteling om de vraag: Wie is de sterkste? Wat, op den duur, wil zeggen: Wie heeft de grootste vitaliteit? Niet: wie is de beste of de wijste, maar: wie is de sterkste. Niet: wie heeft gelijk, maar: wie heeft kracht. Want het Leven laat wijzen en goeden en rechtvaardigen vaak ondergaan, volken zoowel als individuen, wanneer ze dat ééne niet genoeg hebben waardoor het Leven.... leeft: de Kracht.

Maar ook het groote Altaar en de groote Richter van het klein-egoïste en van 't diep-vermolmde is deze ontzettende oorlog. Nu komt het aan op offeren, nu moet, op 't eind, die natie winnen die het meest te offeren *heeft* en 't meest en 't langst ook offeren *kan* en *wil*. Van alles 't beste: geestkracht, list en moed, geduld en schranderheid en geniale ingeving, physieke kracht en rijkdom en ontwikkeling, al wat

aan qualiteit en quantiteit van menschen saam te brengen is....

....*Alles* wordt nu uitgestort op 't ééne groote Altaar dat in elk land staat gericht: het Vaderland.

Er is, in deze dagen, veel geschreven over het begrip 'vaderland', over vaderlandsliefde en nationaliteitsgevoel, welke twee, gelijk Marcellus Emants in *Neerlandia* terecht heeft aangewezen, volstrekt niet eender zijn. Tusschen de ultra-internationalisten die het begrip 'vaderland' iets achten '*das überwunden werden muss*' en de ultranationalisten die, in elk land, meenen dat ook in objectieven zin hun eigen land en eigen volk veel beter is dan alle andere, doen zich degenen voor die, wars van alle *agressieve* patriottisme, toch denken als Walter Scott:

> Breathes there the man with soul so dead
> Who never to himself has said:
> This is my own, my native land?

Nu is het juist het agressieve patriottisme dat de oorlog wakker roept en noodig heeft. *Deze* oorlog, door zijn uitgestrektheid, gansch bijzonderlijk. Niet slechts het uiterlijk (militair)-agressieve maar vooral ook het innerlijk agressieve, juist die gezindheid van uiterst, zij 't overdreven en wat eng begrensd, gevoel van nationale voortreffelijkheid. Want dàt gevoel geeft kracht tot het brengen van groote offers. En al ware het vaderlandsbegrip in dezen ouderwetschen, inderdaad voor normale omstandigheden verouderden zin iets geheel verwerpelijks, dan nog is het verheugelijk dat het, bij wijze van atavisme, somtijds, onder den druk van buitengewone spanningen, weer opspringt en de internationaal vergroeide wereld uiteen rukt en terugdrijft in de oude begrippen.

Omdat nooit eenig internationaal begrip de menschheid zooveel offers vragen en tot zooveel offers *dwingen* kan als 't oude, agressieve patriottisme dat de ziel is van den oorlog en dat, voor eenen tijd, van 't menschdom dat er in springt of er in wordt meegesleurd, elk egoïsme en alle materialisme zuiver afstroopt.

Niet rust, niet vrede, niet de idylle zijn het hoogste, maar de moreele kracht die 't offer vergt.

Een dwaas offer is verhevener dan een verstandig, maar egoïst bezit.

En daarom kan een oorlog, ook een onrechtvaardige, ook een als deze die den oppervlakkige doet vragen: Waartoe? - de menschheid, niet alleen in vitaliteit maar ook zedelijk,

oneindig meer verrijken dan een rechtvaardige, verstandige, maar vadsige vrede.

Wij hebben nu eenmaal voor het leven der menschheid *niet* genoeg aan het behoud van onze hoogste idealen: vrijheid, waarheid, schoonheid en recht. Ze kwijnen als kasplanten in de kou der werkelijkheid weg wanneer ze niet steeds weer worden gehard in het oerbeginsel des Levens: de Kracht.

Een leven van kracht zonder recht is het leven van den oertijd, het leven van de naïve natuur, waaraan we zijn ontgroeid.

Maar een leven van recht zonder kracht is dat der precieuse verwijfdheid, waarheen de op de spits gedreven cultuur ons dreef.

Er is geen *goed* leven mogelijk zonder Recht.

Maar er is *in 't geheel* geen leven mogelijk zonder Kracht.

Wij zijn allengs zóó eenzijdig onder de bekoring der cultuur geraakt, dat wij de onmisbaarheid der natuur niet meer inzien zoodat zelfs de meesten van onze onafhankelijkste geesten geen oog hebben voor de groote beteekenis van dezen krijg als toetssteen van kracht, van volksvitaliteit, in een aera van hypercultuur.[1.]

Maar eenmaal zal er een tijd komen, waarin de menschheid dankbaar op deze reuzenverschrikking zal terugzien als op een weldadigen opstand van de verdrongen natuur tegen de overheerschende cultuur.

En de waarheid van Nietzsche's woord zal verstaan:

Die Schaffenden nämlich sind hart.

Dus (hoor ik vragen) betreurt gij 't zeker ook dat Nederland niet in den oorlog werd gesleept?

Ik antwoord: Neen.

Zeker, ook ons volk zit goeddeels ingekorst in het verstarrend materialisme en egoïsme waarop Romain Rolland gewezen heeft en zou, in het louterend vuur van den oorlog, óók tot zijn schrikkelijke Majesteit van holocausten omhoog geroepen worden. Ook is er iets dat wrevelig en schamig stemt in onze zoo angstvallige onzijdigheid in zulk een wereldstrijd als dezen.

Maar de oorlog is iets zoo geweldigs en ontzettends dat hij - dit zegt ook de heer Steinmetz - niet dan *ultima ratio* mag wezen. Voor een klein land wordt hij bovendien nog

1. Zoo Mr. S. van Houten in den eersten *Staatkundigen Brief* der nieuwe reeks: ‘Zoo toch iets vast staat door het verloop van dezen oorlog, is het wel, dat hij slechts ellende, geen verbetering kan brengen’.

tienmaal erger dan voor een groot. Wie zou zijn eigen land het lot van België durven toe te wenschen?

En zijn wij er zeker van dat wij zulk lot zouden kunnen afhouden?

Men wane niet dat ik geen oog zou hebben voor wat er krachtigs in ons volk leeft. Wij hebben vooreerst de beste Regeering die wij in deze omstandigheden konden wenschen. En al ontbreekt er, door 't misbaar van anti-militairistische politici tegen oorlogsuitgaven, aan onze defensie zeer veel (in 't bijzonder aan de artillerie die in dezen oorlog welhaast het hoofdwapen is) toch geloof ik dat ons leger tegen een vreemde invasie misschien beter figuur zou hebben gemaakt dan het Belgische. Als *wij* de Maaslinie hadden moeten verdedigen - ik weet niet of ze dan zoo gauw gevallen ware. En wat een fortenlinie waard is als een krachtig leger onder bekwame leiding erin staat, dat toonen de Fransche '*Digue du nord*' *en* '*Digue du Sud*'; dat toont ook Przemysl.

Ook betwijfel ik niet dat, althans in den eersten tijd, de volksgeest, die de ziel toch is van alle defensie, voldoende offervaardigheid zou toonen.

Maar... zou het véél meer dan een stroovuur worden?

Zou ons *volk* ook taaier dan het Belgische blijken?

Dat wij deze Regeering hebben is... een politieke toevalstreffer. Men denke maar aan den *puzzle* dien de stembus van 1913 op te lossen heeft gegeven aan de Koningin.

En dat ons leger nog zooveel mans is als ik het vermoed te zijn, is waarlijk allerminst teweeggebracht door, maar *ondanks*, den volksgeest die immers, althans in meerderheid, al bijster weinig geestdrift voor defensiezaken heeft getoond. Wat wij aan weerbaarheid nog bruikbaars hebben is schier *ontfutseld* aan het volk. En wat er, op het stuk van organisatie en van leiding, ook aan voorbereiding van de mobilisatie, goeds mag zijn gebleken in het leger, dat is te danken aan de kern van 't weinige militairisme dat wij nog bezitten: aan de militairen van beroep.

Doch is ons volk niet wellicht te lang in vrede geweekt om voor den oorlog hard genoeg te zijn gebleven? Althans voor een krijg van eenigen duur waarvoor een diepe voorraad van krijgsvaardigheid en krijgslust noodig is? 'Wenn langandauernde Kriegsentwöhnung und alte Wohlhabendheit ein Volk im ganzen weich gemacht haben, wie es u.a. in Holland

der Fall ist' - zegt Steinmetz - 'so wird die Abneiging gegen die Greuel des Krieges so gross sein, dass, wenn keine andere Umstände einen entgegengesetzten Einfluss üben, langwierige Verheerungen und ensetzliche Verlusten gewiss zur schnellen Friedensabschliessung führen werden.'

Nog een element van groote beteekenis komt daarbij. Alle landen zijn, in de laatste vijftig jaren, meer en meer doorploegd door allerlei anti-militairisme en bezaaid met velerlei pacifisme. Maar wellicht nergens is de bodem voor deze anti-oorlogscultuur zoo gunstig gebleken als in Nederland, dat dan ook terecht is uitverkoren als 't gebied waarin een Vredespaleis kon worden gesticht, een soort von '*National Park*' van Europa. Maar is de kans wel groot dat een zoo anti-militair afgericht volk, dat een zoo pacifistisch ondermijnde natie opeens, na meer dan tachtig jaren van rustige rust waarin het steeds meer en meer bewerkt is door de vredesevangelisten van verscheidene sekten, de strijdkracht en de strijd*lust* toonen zou, die onverbiddellijk vereischt zijn om een oorlog sterk en lang te kunnen voeren? Verbeeldt men zich dat men zijn kinderen op kan voeden in den afschuw van den oorlog, van *elken* oorlog, zóó, dat men hen niet meer met soldaatjes spelen laat (een oergenot van elken jongen) en toch opeens van hen kan vergen: Wees nu soldaat - en wees het goed? Meent men, dat men jaar in jaar uit den vrede preeken kan, in woord en schrift en beeld den oorlog als iets absoluut verfoeilijks, absoluut misdadigs, absoluut waanzinnigs af kan schilderen, en dan plotseling toch weer roepen kan: Ten oorlog! Waant men dat men onophoudelijk de onzinnigheid kan betoogen van het dooden en nu toch weer dat kan overschilderen met de waarheid: Maar al hebben de *individuen* niets tegen elkander, de oorlog, die de groote nationale synthese is, drijft de *volken* tegen elkander in... en zij zijn het thans die, door hun individuen, vechten? Of dat men uit den treure de waarde van een menschenleven, van *elk* menschenleven, als iets uiterst kostbaars kan hebben opgehemeld en thans eerst de correctie daarbij aan kan brengen: Elk leven is wel even kostbaar voor zichzelf en de zijnen, maar niet voor de menschheid noch voor de nationaliteiten; ter wille van 't gehalte van de menschheid: - tot behoud der kracht van haar *grootere* individualiteiten en de volken - is nu het offeren van duizenden noodig, naar het woord van Conan

Doyle: ‘Als herfstbladeren waaien de menschenlevens voorbij maar de naam van een groote natie blijft bestaan gelijk een eik waarvan 't gebladerte is afgevallen’...?

Denkt men dan waarlijk dat men riethalmen kan planten en die in eiken om kan tooveren, dat men uit Davids- en Aeolusharpen krijgsmuziek kan halen, dat men - kippengrutten kan zaaien en ijzer oogsten?

Toen de Nederlandsche officieren de gendarmerie in Albanië organiseerden, vond men dat hier goed. Het was een vredeswerk. Maar toen het daar ging gisten en diezelfde mannen, in ruime en kloeke opvatting van hun plicht, den jongen vorst en de jonge Staatsgemeenschap niet in den steek wilden laten en hun klein beetje pas geschapen orde ook met de wapens gingen verdedigen tegen opstand, toen werd men er hier akelig van en riep: Terug, terug! Geen bloed aan uwe handen! (alsof het daarmee dan ook uit zou zijn). En toen de officieren nochtans, hooger besef van plicht gevoelend dan onze pacifisten, niet keerden maar den nieuwen last aanvaardden en een Nederlandsch dagblad deswege hun een huldetelegram toezond - toen kwamen er aanstonds protesten uit de lezers: Wat, hulde voor dat bloedvergieten! Daar doen wij niet aan mee: *Wij protesteeren.*

Zoodat een onderwijzer in een schooltijdschrift de zwaarte van zijn hart kwam lichten door uiteen te zetten hoeveel twijfel hem de vraag gekost had, of hij over Thomsons dood wel eigenlijk mocht spreken als over iets schoons, en daarbij opmerkte dat het voor de onderwijzers toch al moeilijk was, eenige klaarheid in de hoofden der kinderen te brengen als ze, naast de platen van *Onze Vloot*, die van *Vrede door Recht* moesten hangen.

Trouwens, toont niet ons volk, zelfs in deze dagen, dat eenige bezorgdheid over zijn oorlogsgeschiktheid gerechtvaardigd is?

Hoe jammerlijk mislukt is niet het schoone plan van dien patriottischen Nederlander die althans *in geld* zijn offervaardigheid wilde toonen door den eersten steen te leggen voor een Defensiefonds! Twee, drie, misschien zelfs *vier* andere Nederlanders zijn nog nagekomen. En daarmee was de echo van dezen offerroep - weggestorven. Zelfs *geld* had het vermogend Nederland niet voor zijn verdediging over.

Wat *persoonlijke* offers belangt, zoo verluidt dat voor den landstorm zich vrijwilligers hebben aangemeld ten getale van...

2000 - in het gansche land. En na vijf maanden oorlogsgevaar gaan in ons landje vele stemmen op die roepen: Het wordt ons te lastig! Demobiliseert!

Daarentegen roert het pacifistenvolkje zich als nooit te voren. Het zwelgt in vredesinkt en zwijmelt weg in vredeshallucinaties. Nieuwe organisaties schieten naast de oude op, gewichtige drukte schaffend aan vele dames en heeren. Wij hadden al 'Vrede door Recht', nu krijgen we nog een 'Anti-Oorlogs-Raad', een Comité voor een Europeeschen Statenbond, een '*Si vis pacem para pacem*' en wie weet welke andere vredesblaasbalgen om het heilige vuur nog harder aan, of straks den oorlog voor eeuwig uit te blazen. Daartusschendoor worden dan nog particuliere vredesduiven opgelaten die de meest verschillende blijde boodschappen brengen aan de lezers van ingezonden stukken: dat een adresbeweging aan de Koningin met het verzoek om den oorlogvoerenden een 'Genoeg!' toe te roepen, toch zeker succes zou hebben... dat er internationale partijen moesten worden gevormd om het nationalisme te bestrijden... dat er (dit is niet in de krant gekomen en wordt bij deze onthuld als een schrikkelijk geheim) door Nederland een luchteskader moet worden uitgerust om boven de linies der oorlogvoerenden tienduizenden vredesproclamaties neer te doen dwarrelen waarin de troepen zouden worden overtuigd van het verfoeilijke van hun bedrijf... en zoo voort.

De vredesbeweging minacht ik niet. Goed of slecht, ze is een merkwaardig symptoom der geestesevolutie van de menschheid en haar waarde sla ik, althans voor de toekomst, dan ook hooger aan dan Professor Steinmetz doet.

Maar juist in kleine landen als het onze heeft mij de beweging steeds van minder waarde en wat misplaatst geleken omdat een klein land, althans zeker het onze dat van koloniën verzadigd is, niets van een oorlog heeft te hopen en alles er van te vreezen... ten minste in materieel opzicht. Het doet dus van niets afstand als het meedoet aan een ontwapening of afziet van expansie. En het kan dus, over het verfoeilijke van den oorlog, wat al te makkelijk - en te egoïstisch - praten. Een musch kan heel licht piepen dat geen vogel meer mag rooven en dat grijpklauwen zijn te korten; voor valken en arenden is 't nog wel een vraag van levenskost.

En dan - in *dezen* tijd te breien aan die vredeskous, te zemelen en te femelen en te knutselen in vredespuzzles... terwijl

rondom de werkelijkheid zoo ijselijk *anders* - en zoo na is...

... *Dit* is Lilliput, onbewust van zijn bedreigde ligging: midden in Brobdignac.

't Is waar dat wij, in den loop der geschiedenis, onszelven en de wereld ook na de meest verwaarloosde voorbereiding gewoonlijk nog zijn meegevallen als we tot handelen werden gedwongen. En tegenover het ernstige kwaad der anti-militairistische ondermijníng van onze moreele oorlogskracht staat eene althans dragelijke materieele *Kriegsbeveitschaft* - dank zij den 'militairisten' in ons landje van pacifistische kikkers en koeien.

Maar we mogen toch dankbaar zijn dat ons volk tot nu toe gespaard bleef èn voor de ellende èn voor de krachtproef van dit Brobdignacsch geweld waarvoor België - voorloopig - bezweek... al kan men ook nu reeds, onder den druk, het stille grommen hooren van de ontzaglijk toegenomen nationale geestkracht die uit België òp zal springen als het vrij komt.

Zoodat Cyriel Buysse getuigde: 'België was steeds een abstractie, maar door den oorlog is die abstractie vleesch en bloed geworden. Nog nooit heeft België, als volk, zoo sterk op de wereld gestaan als het nu staat, terwijl het, als grondgebied, bijna niet meer bestaat'.

Wij leven in een grooten, een ijzeren tijd. Een tijd van groote gedachten en groote daden. Gedachten en daden die wij, naar aanleg en naar neiging, verschillend beoordeelen kunnen maar die wij, als we er recht aan willen doen, in elk geval moeten meten met een groote maat. Men past geen steppenvelden af met kinderschoenen en men hoost de Zuiderzee met lepeltjes niet leeg.

Het is een tijd waarin de daden instormen tegen de gedachten, waarin de oude oerkrachten in het menschdom opstaan tegen het dichtgeweven kunstwerk der cultuur. De 'lachende leeuw' van Nietzsche's Zarathustra schijnt te ontwaken. Daar grijpt, uit de diepste duisternis van het verleden, een reuzenhand omhoog en scheurt de weefselen van nieuwe idealen weg die de menschheid reeds begonnen was te weven en rukt haar in de oude werkelijkheid terug.

Voor goed?

Wèl, wat er thans gebeurt zal zeker voor geruimen tijd heel wat illusies fnuiken. Het nationalisme is nog zooveel sterker gebleken dan menigeen dacht, het heeft met zoo'n

orkaankracht alle internationalisme stuk geslagen ook in die uitingen die, als de sociaal-democratie, het best gevestigd schenen, dat we geneigd raken, Professor Steinmetz' slotzin na te zeggen: ‘Es wird, noch sehr lange, erhabene Mächte über uns geben, die wir vielleicht erkennen, aber nicht durch unsere bewussten Eingriffe ersetzen können.’

Maar, als we dat erkennen - en daartoe mee te werken was vooral het doel van dit opstel - dan moeten we toch ook de werking van de machten *in* ons niet miskennen, niet kleineeren. Ook dát ware Lilliputsch.

Zeker, de oorlog lijkt ook mij tot nu toe, mits als *ultima ratio*, onontbeerlijk ter regeneratie van de menschheid, tot reiniging van haar ziel van egoïsme en materialisme en tot het uitoefenen van de groepsselectie die, vooral sinds de cultuur de individueele selectie meer en meer wegvaagde, onmisbaar schijnt voor hare vitaliteit. Ook ik zie niet in hoe een Europeeschen Statenbond of een internationale Areopagus met internationale politiemacht dezelfde functie uit zou kunnen oefenen. Ook mij lijkt het een monsterlijk onrecht om, als tusschen individuen, ook tusschen Staten het *beati possidentes* af te kondigen, iedereen in 't bezit te laten van wat hij nu toevallig heeft (vaak zeer onrechtmatig verworven) zonder te vragen hoe hij 't bestuurt en zonder te bedenken dat wat voor individuen recht is, onrecht wezen kan voor volken *omdat het individu een constante eenheid is*, *het volk daarentegen een inconstante.*[1] En, al is de oorlog een ruwe tuinman die veel moeskruid met het onkruid uitwiedt, 't is beter, ruw te wieden dan alles samen op te laten schieten. Zonder oorlog zouden de Philippijnen en Cuba nog zuchten onder 't Spaansche wanbeheer. En van de tegenwoordige worsteling is nu reeds dit een resultaat, dat België getoond werd waar het faalde en dat heel de wereld te zien kreeg dat het Frankrijk van 1914 sterker is dan dat van 1870. Misschien ook zal, aan 't eind, in Duitschland worden nagedacht over de vraag, of de groote mate van haat die het nu over de gansche wereld tegen zich uit ziet slaan en die dengenen gelijk te geven schijnt die het, vroeger reeds, Byron's woorden over *zijn* vaderland toedachten:

> Could she but fully, truly know,
> How her great name is now throughout abhorred

1. Nadat dit geschreven was, verscheen in *De Standaard* van 23 Januari een driestar waarin men geheel dezelfde gedachte vindt uitgedrukt en waarin o.a. ook wordt gewezen op het feit dat volken geen constante grootheden zijn.

- of die haat wel *geheel* onverdiend is. En of een ietwat andere houding geen verbetering zou kunnen brengen. In vrede zou dat stellig niet zijn uitgewerkt.

En toch kan ik Prof. Steinmetz niet ten einde volgen waar hij voorshands weinig invloed toekent aan de anti-oorlogsbewegingen. Elk op zichzelve vermogen ze niet veel. Maar ze zijn, in bonte verscheidenheid, de uitingen van verlangens die naar één punt samenloopen. Ze zijn, met andere woorden, symptomen van eenzelfde geestelijke evolutie, van een mutatieproces waarin de gansche cultuur zich bevindt. Dat geeft haar *gezamenlijk* een groote beteekenis en, juist omdat ze nog verscheiden zijn en dus uit meerderlei behoefte wellen, niet geringe reëele waarde. Als kleine beeken stroomen ze nog naar 't dal. Maar vele beken kunnen, samenvloeiend, eenmaal zwellen tot een stroom die niet te stuiten is.

Mij dunkt het onmiskenbaar dat de menschheid bezig is aan een *Umwerten aller Wette*, aan het zoeken van nieuwe normen voor oude neigingen. Of, naast de nieuwe normen, ook nieuwe *vormen* gevonden zullen worden en hoe, met het afschaffen van de oorlogsellende, de menschheid de weldaden zal weten te vervangen die de oorlog aan haar vitaliteit bewijst, dat kan geen mensch voorspellen. Geschiedenis schrijft men niet vooruit. Maar wie terugziet op zooveel dat eens ondenkbaar en onmogelijk heette, wie de evolutie van de groote idealen nagaat en zich bij voorbeeld herinnert dat Machiavelli het veertiende hoofdstuk van zijn *Princeps* nog in alle naïviteit zóó kon beginnen: ‘Een vorst moet zich dus om geen andere dingen bekommeren en aan niets anders denken dan aan oorlog voeren...’ die raakt geneigd te meenen dat een groote geestesbeweging zich altijd baan breekt op den duur en, onbewust, de nieuwe beddingen vindt die de oude landen drenken moeten. De idealen van het heden kunnen de daden van de toekomst zijn. Een toekomst die ons wellicht eenmaal het evenwicht brengt tusschen natuur en cultuur, tusschen kracht en recht.

Voorloopig echter leven wij nog in de wereld die den oorlog niet kan missen. Die den oorlog, als een schrikkelijk oordeel, een vreeselijke loutering en een ijzeren krachtproef, soms te ondergaan heeft - en thans ondergaat.

Het is de wereldgeest uit *Faust* die aan den arbeid is:

> ‘In Lebensfluthen, im Thatensturm,
> Wall' ich auf und ab,

Wehe hin und her!
Geburt und Grab,
Ein ewiges Meer,
Ein wechselnd Weben,
Ein glühend Leben.
So schaff' ich am sausenden Webstuhl der Zeit
Und wirke der Gottheit lebendiges Kleid.'

En wie, in zulk een grooten tijd als dezen, Lilliputsche maat aanlegt aan Brobdignacsch gebeuren, dien roept de oergeest toe:

'Ihr gleicht dem Geist den du begreifst,
Nicht mir!'

Uit Ibsen's Peer Gynt.
Door Professor Dr. H. Logeman.

ALS Peer Gynt in de woestijn het gestolen paard met des Keizers ‘heilige kleeren’ gevonden heeft en daarna zeer onverwacht de rol van de profeet moet spelen, dan treft hij daar Anitra wier jeugdige ofschoon niet zeer reine gratie hem een tijdlang doet vergeten dat er geen ‘kersen bij Desember passen’ m.a.w. dat 't jonge meisje zich niet verder om hem bekommert dan voor zo ver zij wat uit hem kan krijgen en dat zij van de oude man verder niets wil weten.

> Je bent verlokkend, kind! De profeet is geroerd.
> Geloof je me niet? Zie hier 't bewijs:
> Ik maak je tot Houri in 't Paradijs!

Anitra protesteert, - dat kan o.a. daarom niet omdat zij geen ziel heeft. Dat is geen bezwaar, zegt de Profeet, - 't is waar, je bent dom; 't is treurig maar enfin. Laat mij je hoofd eens voelen. Zie je wel, juist zo als ik dacht: er is plaats genoeg, - niet voor een gróte ziel, maar enfin, dat is minder; toch in elk geval één waarover je je niet zult hoeven te schamen. -

Anitra. De profeet is goed...
Peer Gynt. Je aarzelt? Spreek!
Anitra. Ik had nog liever...
Peer Gynt. Geneer je niet.
Anitra. Die *ziel* kan mij minder schelen; - liever had ik -
Peer Gynt. Wat dan?
Anitra (wijst naar zijn turban). Die mooie opaal!
En dan barst Peer Gynt ‘in verrukking’ uit:

> Anitra, jou echte dochter van Eva!
> Magneties word ik aangetrokken, want ik ben man;
> gelijk er staat bij een hooggeacht schrijver:
> ‘das ewig weibliche zieht uns an!’

Men heeft geen grote kennis van Goethe's Faust nodig om te voelen - of te weten - dat dit citaat verkeerd is; zo als een ieder zich zal herinneren, heeft Goethe werkelik geschreven: ‘das Ewig weibliche zieht uns hinan’, nu is èn 't oor tevreden gesteld en de zin in orde, wat 't verschil van betekenis, waarover nog later, ook zij.

De twee Duitse vertalers van Ibsen's meesterwerk, Ludwig Passarge en Christian Morgenstern geven de woorden, zonder enig kommentaar, als boven weer, maar voor de Engelse vertalers, de gebroeders Archer, was 't merkwaardig genoeg te veel en bij hen leest men: ‘Ibsen writes “ziehet uns an”. We have ventured to restore the exact wording of Goethe's lines.’ Dus hebben wij hier al *drie* lezingen: ‘zieht an’, ‘ziehet an’, en ‘zieht hinan’.

Welke lezing is nu die van Ibsen en hadden de Archers al of niet gelijk met hun restitutie van Goethe's tekst? Een vraag die 't de moeite waard zal blijken eens nauwkeurig te onderzoeken en te beantwoorden, wat mijn lezer dadelik in zal zien wanneer ik hier aan toevoeg dat dit onderzoek mij tot de zeker verbazende konklusie gebracht heeft dat wij van Ibsen's tekst *geen enkele afdruk* bezitten die in alle opzichten betrouwbaar mag genoemd worden en dat met name in de Peer Gynt, die schrijver dezes meer in bizonderheden heeft onderzocht, zich afwijkingen vertonen van de tekst zo als Ibsen die schreef, waarvan ik 't juiste getal hier niet zou willen trachten uit te rekenen, maar die zeker tussen, misschien wel boven de *vierof vijfhonderd* zijn aan te slaan.

't Is bekend dat Ibsen zijn Peer Gynt in 1867 in Italië schreef, te Ischia en te Sorrento. Tot voor korten tijd bezat men slechts één hs. er van, 's dichters keurig geschreven gecalligrafeerd mogen wij wel zeggen, afschrift dat hij naar de drukkerij gezonden had te Kopenhagen - de zogenaamde ‘Renskrift’, dat hier met R aangeduid wordt. Een gelukkig toeval bracht voor enkele jaren een ander handschrift aan den dag, de eerste Redactie (door mij met U = Udkast, aangeduid) dat echter niet geheel kompleet is; er ontbreken verscheidene bladzijden aan[1]. Deze eerste versie wijkt in zeer veel gevallen sterk af van de tekst zo als die door de dichter de wereld

1. Beide handschriften berusten op de Koninklike Biblioteek te Kopenhagen, van waar zij welwillend naar Gent ten gebruike werden gestuurd; ik ben nu de gelukkige bezitter van een kompleet stel fotografiën van alle bladen, waar voor ik de bibllotekaris, Professor Dr. W. De Vreese te danken heb.

werd ingezonden en is van 't uiterste belang voor de studie van de gedachtengang die tot de laatste redactie leidde omdat die in veel gevallen er door verklaard wordt. Als b.v. in 't door mij gegeven citaat, in plaats van ‘Anitra, Eva's naturlige datter’ (R) in U te lezen staat: ‘Kvinde, Eva's naive datter’, dan is daardoor alle anders nog mogelike twijfel uitgesloten aan de nuance waarin Ibsen 't woord natuurlik hier gebruikt. De tekst van U is slechts *gedeeltelik* algemeen toegankelik, n.l. in Koht en Elias' uitgave van H. Ibsen's Efterladte Skrifter.

Ibsen las geen proef! Hij vond dit niet nodig, zegt hij in meer dan één brief (Breve, I, 179 en zie ib. I, 101) ten eerste omdat zijn schrift zo duidelik was en ten tweede omdat hij op de korrektor vertrouwde. In het eerste opzicht had hij gelijk, - zij die de Nederlandse Ibsen-uitgave van Meulenhoff bij de hand hebben, kunnen zich zelfs in die onduidelike en niet zeer fraai weergegeven proeve (dl. 4 p. 296) er van overtuigen. Wat 't tweede punt betreft, deed Ibsen onverstandig: er zijn in de eerste uitgave van (14 Nov.) 1867 reeds minstens *zes en twintig* afwijkingen van R. op te merken. Na 14 dagen, de 28 Nov. 1867 kwam er een tweede uitgave en daarin kan men nog op zijn minst één en twintig andere afwijkingen vinden. En zoo gaat 't door, elke uitgave (en er zijn er 19 in 't geheel) voegt er nieuwe fouten bij en slechts zéér zelden wordt er een verbeterd, - met een enkele uitzondering, n.l. dat ik in de elfde uitgave geen nieuwe fouten opgemerkt heb en dat de Minde-udgave van 1908, door Prof. Storm bezorgd, een twintigtal fouten korrigeert, helaas niet zonder er weer enkele andere zéér ernstige in te brengen en verschillende gewilde veranderingen in te voeren, waarvan 't een zachte uitdrukking is als men zegt dat ze kant noch wal raken. Maar wij moeten tot ‘das Ewig weibliche’ terugkeren.

Ten eerste blijkt nu dat de Archers geen ongelijk hebben wanneer zij de tekst van Ibsen opgeven als: ‘ziehet uns an.’ Zij citeren blijkbaar de eerste of tweede uitgave. Maar hij die zich nu verbeeldt dat ‘dus’ de lezing ‘zieht uns an’ die ik in de eerste plaats citeerde, apokrief is, die vergist zich, - de zaak is niet zo eenvoudig. In 1869 was er nl. op een Inter-Skandinavies kongres te Stockholm o.a. besloten de ortografie van 't Deens-Noors en Zweeds wat meer tot elkaar te brengen. Ibsen die een der gedelegeerden was van de Noorse regering, wilde die daar aangenomen veranderingen ook in de

praktijk doorvoeren. Toen er dus in 1874 een derde uitgave van Peer Gynt zou uitkomen, nam hij een exemplaar van de tweede en bracht daarin eigenhandig met potlood al die ortografiese veranderingen aan, die nu nodig waren gebleken. En tegelijk veranderde hij een paar kleinigheden, en een daarvan is juist dat hij ziehet zelf in zieht verandert!

En nu de andere vraag: of 't gewettigd was de ware vorm van 't Goethe-citaat te herstellen, zooals de Heren Archer deden.

Zij zijn daarvoor op hun vingers getikt geworden door een Noor, H. Eitrem, nu Rektor te Haugesund. In de ‘Samtiden’ van 1906 toont Eitrem n.l. aan hoe de Archers door hun correctie eenvoudig tonen niet te snappen dat Ibsen hier niet zelf spreekt, hoe hier dus niet Ibsen maar Peer Gynt die woorden spreekt en hoe die met opzet zo gekozen zijn om aan te tonen hoe dunnetjes die civilisatie, of liever die kultuur er bij Peer Gynt op zat: ‘det er jo netop karakteristisk for Peer's halv-dannelse at han stadig citerer unöiagtig’, - dit *verkeerde citaat* zou dus zijn ‘half-kultuur’ moeten aanduiden.

Nu is 't zeker waar dat 't met Peer's kultuur niet al te gunstig staat. Wij kunnen er al dadelik hier een fijn maar niet te miskennen bewijs van vinden in 't feit dat hij Goethe half patroniserend op de schouders klopt en hem du haut de sa grandeur ‘een geachte schrijver’ noemt. Evenzo is voor Styver in ‘Kjaerlighedens komedie’ (en er is wel wat Styverachtigs in Peer Gynt) Goethe in de eerste plaats Herr Geheimrath: ‘wat zegt geheimrath Goethe ook weer ergens over de melkweg’ enz. (Folkeudgave p. 241). En ik erken dat ik bij de lezing van Eitrem's stuk daar eerst veel voor voelde. Tot dat de *wording* van dit citaat mij als 't ware werd voorgelegd door de studie van des dichters eerste redactie: U. Ik geef hier de oorspronkelike lezing er van met de correcties; die zijn leerzaam.

> Kvinde; Evas naive Datter;
> magnetisk du drager mig; thi jeg er Mand,
> og som der staar hos en agtet Forfatter:
> ‘Das evig weibliche ziet uns herann!’

‘Kvinde’ wordt veranderd in ‘Anitra’; ‘naive’ in ‘naturlige’; ‘mig’ wordt uitgeschrapt en naderhand bij 't afschrijven wordt ‘du drager’ veranderd in ‘jeg drages’ - *word* ik aangetrokken; de v van ‘evig’ laat Ibsen staan en verandert dit pas in R in ‘(e)w(ig)’, ‘ziet’ verandert hij nog in U tot ‘ziehet’ en

‘herann’ tot ‘an’ door ‘her’ en één n uit te schrappen. En zo luidt deze passage in R:

> Anitra, Evas naturlige Datter!
> magnetisk jeg drages; thi jeg er Mand,
> og som der staar hos en agtet Forfatter:
> ‘Das ewig weibliche ziehet uns an!’

Waarbij op te merken valt dat in de eerste vorm zo wel als in de tweede, 't metrum van 't origineel er is: ‘zie(h)t uns heran(n)’ klinkt *metries* presies gelijk ‘zieht uns hinan’ en gelijk ‘*ziehet* uns an.’

Duidt dit alles er op dat Ibsen *door dit citaat zelf* Peer's half-kultuur wilde weergeven? Volgens mijn opvatting kan 't antwoord niet anders dan negatief wezen. Zou niet juist dat heerlike ‘hera(n)’ prachtig daarvoor geweest zijn indien Ibsen *door 't citaat zelf* dit had willen doen? 't Was er als voor geknipt.

Toch is er mij van zeer geachte zijde een objectie hier tegen geformuleerd geworden, van niemand meer of minder dan van 's dichters zoon, Hr. Statsminister Dr. Sigurd Ibsen. Deze meent 't met Eitrem éèns te moeten blijven dat de verkeerde vorm expres door Ibsen aan 't citaat gegeven is en Dr. Ibsen verklaart de veranderingen in U op deze wijze: ‘dat hij even *zocht* met betrekking tot de vraag *welke* verkeerde vorm hij er aan zou geven (“at digteren et öieblik famlede med hensyn til forvanskningens form.”) Zo had hij eerst expres herann in plaats van hinan gezet, maar vlak daarna werd 't hem duidelik (“gik det op for ham”) dat zieh(e)t uns an eenvoudiger en duideliker aan zijn doel beantwoordde.’

Dat wil er nu eerlik gezegd bij mij nog niet in. Bij 't haastig opschrijven van de gehele passage waar deze regels in voorkomen - het handschrift is zeer nonchalant hier wat tóont dat de dichter currente calamo schreef - is hij, mij komt dit vooralsnog buiten twijfel voor, geheel en al op geheugen af gegaan; niemand toch zal willen durven beweren dat de schrijffouten *evig* (de Noorse vorm van 't woord), ‘herann’ en ‘ziet’ in plaats van ‘zieht’ met opzet door Ibsen gekozen zijn ook al om te tonen dat Peer Gynt geen Duits kende. Nu hoop ik niet dat mijn lezer de indruk zal krijgen dat ik hier wil aantonen dat Ibsen zelf ‘geen Duits kende’, - wie begaat er niet eens een spelfout in een vreemde (en zelfs zijn eigen!)

taal, - hier korrigeert Ibsen die dadelik; de eer is gered. In 1867 had hij 't grootste gedeelte van zijn bagage te Rome, als ik mij wel herinner in de Skandinaviese klub, achtergelaten (heel veel er van zou nooit meer terecht komen!) en 't is dus meer dan waarschijnlik dat Ibsen te Ischia en Sorrento geen Faust-tekst kón raadplegen. In 1874 verandert hij, zoals we zagen, ‘ziehet’ tot ‘zieht’; iemand kan hem gezegd hebben dat Goethe ‘zieht’ had geschreven of hij kan 't zich vaag herinnerd hebben, maar hij liet ‘an’ onveranderd. In verband hiermede is 't van belang wat Dr. Sigurd Ibsen mij mededeelt, dat Ibsen reeds in 1870 een exemplaar van Goethe's werken bezat waarin hij zich herinnert tóen als jongen gebladerd te hebben en dat hij nu nog bezit. De dichter kan 't dus in 1874 nageslagen hebben, meent Dr. Ibsen. Zeker, maar dit alles neemt niet weg dat de eerste tekst van 1867 met zijn vreemde ortografie mij nog steeds er op schijnt te wijzen dat hier uit de vorm van *dit citaat* niet Peer Gynt spreekt. Wie maakt er zich niet eens aan een foutief citaat schuldig en waar zou 't heen indien wij uit elk geval dadelik tot halfkultuur gingen besluiten? Zeer mogelik schijnt 't mij daarentegen, zoals ik reeds opmerkte, dat ‘de geachte schrijver’ de door Ibsen met opzet gekozen term is als de drager van dit zelfde idee: te tonen hoe weinig Peer Gynt voelde naast welke *reus* hij zich hier plaatste op een wijze alsof hij diens gelijke was.

Voor ik van dit punt afstap, ben ik Dr. Ibsen en mij zelt nog de bespreking van een andere objectie schuldig, n.l. dat 't hem, Dr. Ibsen, ook dáarom geheel onwaarschijnlik voorkomt dat de dichter zich de korrekte woordelike vorm van de regel uit Faust niet zou herinneren omdat die ‘een verwante snaar in hem zelf moest doen trillen’ wat vele van zijn werken en niet 't minst Peer Gynt bewijzen. Om niet eens daarvan te spreken dat ‘Das Ewig-weibliche zieht uns *an*’ als sluitakkoord in de Faust een platitude zou betekenen die wel *Peer Gynt* aan Goethe kon toeschrijven maar niet Henrik Ibsen.

Dit eerste punt is zeker van veel gewicht. Toch is hier wel iets tegen in te brengen. Ten eerste komt het in zulk een geval meer aan op de betekenis van het citaat in 't algemeen dan op de volkomen korrekte vorm, m.a.w. ook een niet volkomen korrekte vorm zou het meetrillen van die snaar kunnen aanduiden. Ten tweede dat die diepere betekenis die de verwante snaar doet trillen alleen die kan zijn welke 't citaat

in de Faust heeft en dat wij misschien te ver gaan indien wij Ibsen laten aannemen dat zijn Noorse publiek hem daarbij zo gemakkelik, zonder meer, zou volgen. En vervolgens zou ik willen vragen of die consideratie op zich zelf ons 't recht geeft in deze te konkluderen waar andere omstandigheden in de tegenovergestelde richting schijnen te wijzen. En wat de kwestie van die platitude betreft, - dat die regel zo (met *an* in plaats van *hinan*) als sluitakkoord van 't Faust-drama een hevige wanklank zou zijn is natuurlik volkomen juist, maar daartegen wil ik in de eerste plaats opmerken dat nóch Henrik Ibsen nóch Peer Gynt hier aan de tekst en samenhang van 't *Faust*-drama denken en bovendien dat het citaat in de *Peer-Gynt*-tekst waar 't natuurlik alleen op aankomt, zeker een platitude vormt en misschien zelfs een *gewilde* platitude, maar dat die zit in 't citaat zelf, niet in de meer of minder onjuiste vorm er van. Het platte, dat wat ons tegenstaat in deze passage is 't *feit* dàt ‘das ewig weibliche’ hier niet zo als in den ‘Chorus Mysticus’ ons naar de hogere sferen voert van ‘Das Unzulängliche’ dat ‘Ereignis’ is, maar dat 't hier gebruikt wordt, als in de conversatie van opgeschoten schooljongens, om des sprekers niet zeer zuivere gevoelens te karakteriseren voor een al evenmin zeer reine dochter van Eva. En wij moeten ten slotte vooral bedenken dat niet alleen ‘zieht uns an’ èn natuurlik veel meer nog ‘zieht uns heran’ een zelfde platte indruk geven van sensuele, sexuele, vulgaire attractie van een vrouws*persoon*, maar dat zelfs ‘Das Ewig weibliche zieht uns *hinan*’ hier in deze samenhang ook een indruk van platheid zou te weeg brengen die zeker in graad maar niet in wezen verschilt van de ‘platitude’ in de beide on-Goethiese vormen. En voor wie dit toegeeft is bewezen dat de *vorm* van 't citaat niet door Ibsen *gekozen* kon zijn om Peers ‘halfkultuur’ te karakteriseren. Waar zo als in 't onderhavige geval de interpretatie van deze woorden gedeeltelik altans op Duits taalgevoel steunt, is 't mij een aangename plicht hier bij aan te tekenen dat ik dit punt met Dr. E.F. Kossmann van de Leidse Universiteit heb mogen bespreken en mij bij deze kant van de kwestie op hem kan steunen.

Hoe dit zij, òf door 't citaat zelf òf door Peer Gynt's karakteristiek van Goethe, geeft Ibsen ons een wenk met betrekking tot 't weinig diepe van 's mans kennis. Zijn er meer zulke passages in 't drama te vinden? Misschien wel!

Ten eerste een niet onvermakelik voorbeeld van een passage

waar een zich op één punt blind turend onderzoeker er een meende te vinden, maar waar aan 't onjuiste van de beschouwing, in tegenstelling van 't voorgaande geval, absoluut geen twijfel kan bestaan.

Als Anitra Peer Gynt verlaten heeft en hij geheel ontnuchterd zijn Turkse kleeren weer heeft uitgetrokken, besluit hij, daar hij toch de tijd geheel tot zijn beschikking heeft, de geschiedenis te gaan bestuderen en als bewijs hoe grondig die studie zal zijn vertelt hij ons dat hij trachten wil een ‘deel van Becker’ in handen te krijgen. Er zullen niet veel van mijn lezers zijn wie ik er aan moet herinneren dat hij hier natuurlik aan Becker's Weltgeschichte denkt. K.F. Becker leefde van 1777-1806, in 't Duits verscheen dit werk voor 't eerst in 1801-1809, in 't Deens verschillende malen o.a. in 1851, - dat Ibsen dus dit werk bedoelt valt niet te betwijfelen. Maar onze commentator (in particuliere correspondentie, zo dat ik hem niet noem) zocht er een karakteristiek-domme vergissing van Peer Gynt in voor Baedeker!

Dit is nu jacht op dergelijke gevallen maken die veel doet denken aan de nu sterk in de mode zijnde ‘spionitis’ waar menig slachtoffer al even onschuldig was aan de misdaad als in deze Peer Gynt.

Maar een andere enigsins raadselachtige passage vindt misschien in deze samenhang een oplossing.

Als onze vriend Peer een ‘hoogst onaangename nacht’ heeft doorgebracht in de woestijn waar de apen hem allerlei smerigheid over 't hoofd hebben gegooid, maar daarna de morgenstond ook voor hem weer ‘goud in de mond’ blijkt te hebben, dan loopt hij blijmoedig en zelfs enigsins schertsend te filosoferen over de ‘onschuld in 't dierenleven.’ En dan past hij voor de zoveelste maal ook op wat hij voor zich ziet weer de teorie toe die hem al zo dikwels heeft beziggehouden, - die welke hij van de Dovre Koning geleerd heeft over 't verschil van ‘zich zelf zijn’ en ‘zich zelf *genoeg* zijn.’

Kijk, al die lieve diertjes doen wat de schepper hen geboden heeft en zijn zich zelf, door dik en dun. Maar dàt daar? ‘Een pad midden op een zandsteenblok. Verstening er omheen. Alleen 't hoofd er uit. Daar zit hij en kijkt als door een ruit naar de wereld en is zich zelf - genoeg.’ - En dan volgt een passage die ik in overeenstemming met het handschrift (R) en de eerste uitgaven citeer:

Nok? Sig selv -? Hvor er det, det staar?
Jeg har laest det, som Gut, i en saakaldt Storbog.
Var det Huspostillen? Eller Salomons Ordbog?

Dus hij heeft er iets over gelezen in 't een of ander groot boek, ‘Storbog’, maar welk, dat weet hij niet meer. Hij weifelt tussen een van die ‘korte verklaringen oftewel goddelike beschouwingen over alle Evangelien en Epistelen’[1] of ‘Salomons Ordbog,’ letterlik 't *woordenboek* van Salomon. Moeten wij dit werkelik letterlik opvatten en naar een woordenboek van een zekere Salomon zoeken? Ik ben erg bang dat het onderzoek vergeefs zal zijn. Maar hier heeft de 13e uitgave een interessante variant, n.l. ‘Salomos ordbog’, wat duidelik toont dat hij die daar verantwoordelik voor was, altans aan de wijze koning der Israëlieten dacht. En als wij ons nu herinneren dat Ibsen dit in 't katolieke Italië schreef en dat de gewone katolieke vorm van die eigennaam juist Salomon is terwijl de Luterse Noren evenals wij Nederlanders, gewoonlik altans, van Salomo spreken, dan spreekt alle waarschijnlikheid voor de opvatting dat ook Ibsen die koning bedoelde. De dan allesins begrijpelike maar toch ongeoorloofde verandering in Salomo vindt men in alle latere teksten, ook Prof. Storms Mindeudgave, (= M), de 14e en 15e en nu ook in de laatste, de Jubileumsudgave (= J) herhaald.

Menigeen zal geneigd zijn zich af te vragen waarom Ibsen in dat geval niet ‘ordsprog’ gebruikt heeft, want dat hier de Spreuken Salomos *bedoeld* zijn, zal wel door niemand betwijfeld worden; noch metrum noch rijm dwong hem tot 't vreemde ordbog. Zou dit werkelik op onwetendheid van Ibsen wijzen zo als een korrespondent meent? Vooralsnog zou ik daaraan willen twijfelen. Een ander schrijft: zo als *ord* pregnant gelijk *ordsprog* gebruikt wordt (evenals in 't Nederlands zal mijn lezer opmerken, woord = spreekwoord, of altans = spreekwijze), zo kan ‘ordbog’ hier kernachtig gebruikt zijn gelijk het boek der Spreuken: ord-sprog-bog. Een derde wijst in een geheel andere richting. Evenals Holberg Jeppe paa Bjerget van ‘Davids Saltkar’ (zoutvat) laat spreken in plaats van ‘(P)salter’, zo zou Ibsen hier wel eens ‘ordbog’ ekspres hebben kunnen gebruiken om daarmee Peer Gynt in zijn half-weten te karakteriseren.

1. Bv. D. Caspari Erasmi Brochmandi Huus-Postill, korte Forklaringe og gudelige betaenkninger over alle Evangelier og Epistler; Kjöbenhavn, Waysenhuses Bogtrykkeri, 1760, waarvan een ex. in het Museum te Stavanger berust.

Ik geloof dat de studie van U ons ook hier een heel eind verder zal brengen. De passage in kwestie is daar sterk omgewerkt; ik schrijf evenals te voren hier eerst de oorspronkelike tekst af en geef dan de veranderingen regel voor regel en woord voor woord op.

> Nok? Sig selv? Hvor er det det staar,
> Lad mig se; var det ikke i Salomons Ordsprog,
> i Huspostillen eller slig en Storbog.

En ik noteer nu de volgende veranderingen: In de eerste regel wordt de komma achter ‘staar’ tot vraagteeken. In de tweede regel wordt de volgorde van ‘var det’ omgekeerd door 2 en 1 er boven, dus: ‘det var’. ‘Ordsprog’ is in ‘Ordbog’ veranderd en de gehele reeks woorden waar dit ‘Ordsprog-Ordbog’ in voorkomt uitgeschrapt en daarboven schrijft Ibsen eerst: ‘en eller anden Storbog’, daarna: ‘det staar i en saakaldt Storbog’. Vóór regel drie is ingevoegd: ‘var det (i Huspostillen)’ en boven ‘i (Huspostillen)’ staat: ‘enten’, dat uitgeschrapt schijnt. En eindelik is ‘slig en Storbog’ vervangen door: ‘Salomons Ordbog?’ - waarin ‘Ordbog’ weer tot ‘Ordsprog’ is gekorrigeerd. De laatste lezing van U is dus:

> Nok? Sig selv? Hvor er det, det staar?
> Lad mig se; det staar i en saakaldt Storbog
> Var det i Huspostillen eller Salomons Ordsprog?

Op de moeilike vraag in hoeverre hier de chronologiese volgorde van deze veranderingen is opgegeven, wil ik niet ingaan. Waar 't voor ons spesiaal op aankomt is 't laatste woord: Ordsprog. Want mijn lezers zullen zich herinneren: in R. en alle latere teksten staat er weer ‘Ordbog’. Wij merken bovendien op dat Ibsen ook hier in U en wel twee keer de vorm ‘Salomon’ heeft gebruikt.

En ik kan niet anders dan uit dit voortdurend aarzelen tussen ‘Ordbog’ en ‘Ordsprog’ opmaken dat hier zonder twijfel door de dichter met opzet Peer Gynt deze zeker niet onvermakelike vorm als vergissing, als gewilde stommiteit in de mond gelegd is. Niets duidt in deze wordingsgeschiedenis op een pregnant ordbog = ordsprogbog en onwetendheid van Ibsen, als men daar al aan had kunnen denken, is nu naar 't mij voorkomt geheel buitengesloten.

Onder die honderde afwijkingen van de oer-tekst die ik in de achtereenvolgende uitgaven van Peer Gynt heb opgemerkt,

zijn er natuurlik zéér vele, misschien wel de meerderheid, die van heel weinig prakties belang zijn, d.w.z. die moeilik tot een verkeerde opvatting van de tekst aanleiding kunnen geven. Als ik nu toch in de eerste plaats aan een van die qua drukfout schijnbaar onbetekenende gevallen een bladzijde wijd, geschiedt dit omdat, zo als dadelik blijken zal, hier een mededeling aan vast te knopen is die, hoe treurig ook, toch tot de kennis van Nederlandse Ibsen-kenners gebracht moet worden. En dat is 't feit dat de enige uitgave van Ibsen die door de uitgevers aan de zorg van een filoloog is toevertrouwd, d.w.z. de enige die ‘uitgegeven’ is in den zin van herausgegeben oftewel edited en niet alleen ‘published’, - de zogenaamde Mindeudgave van 1908 na 's dichters dood door Prof. Johan Storm bezorgd, in meer dan één opzicht als volkomen onvoldoende moet worden gekarakteriseerd. Zij die die uitgave bezitten en 't vijfde deel er van willen naslaan, zullen daar aan 't eind een apart gepagineerde verhandeling vinden: Mindeudgavens tekst, retskrivning og sprogform, een stuk dat veel goeds bevat, o.a. een reeks tekst-restituties en een korte Ibsen-grammatica waar echter ook veel aanmerking op te maken is, voornamelik omdat Prof. Storm die veelal baseert op de door hem ‘gezuiverde’ teksten en wij dus al te veel daar kunnen gesorteerd vinden niet wat of hoe Ibsen feitelik schreef, maar hoe Prof. Storm vindt dat Ibsen 't had *moeten* doen. In dat appendiks komt nu ook een lijstje voor van ‘correcties op de Mindeudgave’, - vulgo: corrigenda. Wel, hij die nooit een beroep heeft moeten doen op de Benevolus Lector, werpe op Prof. Storm hiervoor de eerste steen. Maar nu lees ik daar op pag. 40 dat zij in M. II, p. 225 verzocht worden *de* te verbeteren tot ‘De’, ib. p. 227 ‘uklarerte’ tot ‘udklarerte’ en ib. 276: ‘föged’ tot ‘föget’. Ik sla mijn exemplaar op, wil de verbeteringen natuurlik aanbrengen,.... tableau! Het hoeft niet. Men wrijft zijn oogen nog eens uit; nog eens: 't hoeft niet. Er staat: ‘De’, ‘udklarerte’ en ‘föget’! Maar nu kom ik onlangs te Stavanger en zie daar 't ex. van een vriend in en nog een ander en... in *die* ex. staan de foutieve vormen: ‘de’, ‘uklarerte’ en ‘föged’. Een nadere collatie van mijn beruchte lijst van minstens 400 afwijkingen deed mij nog een massa andere gevallen ontdekken waar uit, met de genoemde, blijkt dat er van M. minstens twee ‘stellen’ bestaan, een met veel, een met minder drukfouten, - géén zonder. Ik noem:

‘storkarl’ in de eerste, hoe zal ik 't noemen, *uitgave* van M.? of in de eerste avatar? door Prof. Storm ‘verbeterd’ tot ‘storkar’ in M^2. (p. 171). Evenzo ‘karl’ tot ‘kar’ (p. 179). (Op p. 200 is ‘karl’ in beide reeksen blijven staan.) ‘Hvor er de ledige, du!’ in M^1, ‘du?’ in M^2. (p. 182). ‘Rigtig! ja’, wordt ‘Rigtig, ja!’ (Ib.) ‘Allerbedste’ (p. 219) is door Storm in ‘aller bedste’ veranderd. ‘Vesten!’ in ‘Vesten?’ (p. 226). De fout ‘flyve’ voor ‘klyve’ (p. 235) is door hem pas naderhand opgemerkt, zo dat ook hier 't ene ex. ‘flyve’ 't ander ‘klyve’ heeft en zo zijn er meer.

In plaats van ‘Ringt eller gjildt’ (p. 213) introduceert Storm doodkalm ‘Ringt eller godt’, hij gooit versregels om (p. 242) herhaalt de woorden ‘Profeten er kommen, Profeten er kommen’ (p. 240) terwijl 't er in alle voorafgaande uitgaven maar ééns staat, - enfin, om 't maar kort uit te drukken: dit is zo ongeveer 't onmogelikste werk dat ik ooit op dit gebied gepresteerd heb gezien.

Dat deze fouten dus nu alle niet zo heel onschuldig zijn zal nu wel al gebleken zijn. 't Zou op zichzelf een studie zijn niet geheel zonder belang en die zeker vermakelike resultaten zou opleveren om na te gaan, in hoever de vertalers hier de dupe van geworden zijn. Ik wil mij hier met één staaltje tevreden stellen.

Als Peer Gynt met Ingrid op zijn rug, of liever op zijn hals, de bergen invlucht (aan 't eind van de eerste akte) dan roept de treurend-achterblijvende bruigom: ‘Han baer' hende Moer, som en baerer en Gris!’ - ik citeer hier Ibsen's tekst, R. Hier laat Prof. Storm de apostrof weg; evenzo in 't geval van ‘baerer’, wat door de tweede uitgave in ‘baer’ was veranderd, maar waar Ibsen zelf in 1874 weer ‘baer'’ van had gemaakt; een bewijs ten eerste dat Ibsen zijn oorspronkelike redactie niet vergeleek, want dan zou hij weer ‘baerer’ geschreven hebben, en ten tweede dat Prof. Storm niet altijd gelukkig is met 't aanbrengen van alléén *die* veranderingen die hij ‘reden had te vermoeden’ dat de schrijver zelf bij nader inzien ook zou hebben aanbevolen. Dus hebben enkele teksten: ‘Han baer hende som en baer en gris’. In 1899 kwam er te Emden een platduitse vertaling uit van Bernhard Brons. Daar lees ik op p. 47: ‘As 'n bare 'n varken dragt hij höör’, en in de Nederlandse vertaling die Mevr. Clant v.d. Mijll bij Meulenhoff

heeft uitgegeven staat er ook: ‘Hij draagt haar als een beer een zwijn’. Is dit een coincidentie? Of heeft de Nederlandse vertaalster hier de plat-duitse afgeschreven? In elk geval is er hier bij een of beide een benijdenswaardige verbeeldingskracht op te merken die een beer, in the mind's eye, Horatio, een zwijn kan zien dragen, om van taalkennis maar niet te spreken.

Van sommige van deze altijd willekeurige veranderingen is de reden volkomen duidelik, - door Prof. Storm in zijn genoemd appendix zijn er een twintigtal fouten ontdekt en aangegeven die alle daarop neerkomen dat spesifiek Noorse uitdrukkingen door de Deense zetter of corrector (de Mindeudgave van 1908 was de *eerste* die niet te Kopenhagen gedrukt werd) vervangen zijn; b.v. ‘strake arme’ voor ‘open armen’ kende de Deen blijkbaar niet en veranderde hij in ‘strakte arme’. En als reeds de tweede uitgave ‘de zogenaamd verstandige’, ‘de saakaldtkloge’ vervangt door ‘de zogenaamde’, ‘saakaldte kloge’ wat *alle* latere uitgaven afschrijven (M. p. 259), dan is 't vrij zeker dat des zetters oor hem die poets gespeeld heeft. En aangezien Ibsen zelf in 1874 't niet opmerkte bleef 't staan. Maar gekker is dat er soms absolute nonsens ingebracht is door een verandering en dat die ook door uitgave na uitgave wordt herhaald.

Als Peer Gynt 't met zijn reisgenoten aan de stok krijgt, omdat hij aan de Turken geld wil lenen, terwijl de andere in hun (zeer zelfzuchtige) idealiteit de Grieken willen steunen, dan zegt Peer Gynt: ‘Kom vrienden, laten we nu maar scheiden voor 't te laat is! Gaan jullie maar naar Hellas. Ik zal je met je wapens daar aan land zetten. Hoe meer jelui de strijd aanwakkeren, des te sterker kan ik de boog spannen. Vecht jelui maar mooi voor vrijheid en voor recht. Loop storm’ enz. De laatste regels had Ibsen als volgt geschreven:....

> des bedre kan jeg Buen spaende.
> Slaa smukt for frihed og for Ret!
> Löb Storm!

Dit verandert 13 door een gewone onopgemerkte drukfout tot: ‘Saa smukt’, - ‘zoo mooi’, wat absoluut geen zin geeft. Toch wordt dit niet alleen door 14 en 15 maar zelfs door Prof. Storm kalm afgedrukt. De laatste onlangs verschenen jubileumsuitgave heeft hier als in een paar (hoewel niet alle!) gevallen, blijkbaar een oudere tekst gekollationeerd en 't goede Slaa weer hersteld.

Om niet een droge opsomming te geven van andere gevallen - en ze zijn nog te kust en te keur te krijgen! - of om niet een al te onbescheiden plaats in te nemen, zal ik mij nu moeten beperken en kies als laatste voorbeeld hoe weinig vertrouwen de gepubliceerde teksten verdienen er een dat een van de aardigste Peer Gynt puzzles genoemd mag worden en naar ik hoop ook de lezers van dit opstel zal interesseren.

Wanneer Peer na zijn nachtelik avontuur met de drie veehoedsters in de bergen de reactie in de vorm van een morele en ook fysieke kater voelt, dan roept hij:

> O, hoe woelt het in mijn voorhoofd...
> Die ring die mij brandt als vuur
> Ik kan mij maar niet bezinnen
> Wie duivel mij dien om bond!

Dit is (met een luttele omzetting: ‘woelt het’ voor ‘het woelt’; eigenlik betekent ‘vaerker’: pijn-doen) de vertaling van Mevrouw Clant van de Myll, welke evenals die van Brons:

> En brandende, glöiende ring -!
> Wat Düvel, wel het sük verloofd,
> Mi umtaubinden dat ding!

in een belangrijk opzicht heel wat beter is dan b.v. die van Morgenstern: (Fischer, p. 457): ‘mit dem Band, Dem Brennheissen um sich! Zum Satan! Wer hat mir nur das umgebrannt!’

Het punt van verschil is 't ‘umgebrannt’ van Morgenstern tegen 't *binden* van de twee andere. De zaak is deze, zo als Prof. Storm reeds in 1908 had aangetoond, dat de oorspronkelike lezing van Ibsen:

> Jeg kan ikke mindes, hvem Fanden
> der *baendte* mig den omkring!

door de 10e uitgave veranderd was tot:

> Jeg kan ikke mindes hvem fanden
> der *braendte* mig den omkring.

Brons moet dus een andere tekst gebruikt hebben, Mevrouw Clant kan bovendien òf door Brons òf door de kritiese opmerkingen van Storm de juiste lezing voor zich hebben gekregen. Maar wat geen van de drie genoemde vertalers (en de talrijke niet genoemde evenmin) te last gelegd kan worden is 't feit dat ook ‘brandt’, ‘brandende’, ‘brennheiss’ reeds verkeerd is. Want Ibsen had geschreven *niet* zo als van de 5e uitgave alle schrijven:

> Hu, hvor det vaerker i Panden.
> En *braendende* glohed Ring -!

Maar: ‘en *baendende* glohed Ring!’ En voor zo ver ik kan zien is er geen één vertaler die daar niet 't slachtoffer van geworden is, wat dan trouwens ook niet anders dan natuurlik is.

Het is hier niet de plaats een onderzoek in te stellen naar de betekenis van dit herwonnen woord dat door de genoemde vertalers door binden wordt vertaald, door Prof Storm met 't Engelse ‘to bend’ wordt samen gebracht, ten onrechte in 't ene zo wel als in 't andere geval. Met ‘binden’ staat 't slechts indirect in verband, Aasen in zijn woordenboek der Noorse dialekttaal geeft een ‘bende’ in de betekenis van ‘een band op iets zetten’, ‘iets op iets anders drukken’. Van belang is dan ook de vergelijking met Ibsen's eerste redactie, U. Hij had n.l. eerst geschreven: ‘O, wat drukt dat over mijn voorhoofd, wat doet dat pijn, wie voor den duivel heeft mij die ring om mijn voorhoofd *geschroefd*’, dus:

> Hu, det *klemmer* over Brynet;
> Vaerker, vaerker; hvem for Fanden
> *Skrued* mig denne Ring om Panden.

Duidelik blijkt hieruit dat *baendende* de plaats heeft ingenomen van ‘klemmer’ en ‘skrued’, zo dat wij voortaan te vertalen zullen hebben zo iets als: ‘Een drukkende, gloeiende ring’. Een interessante parallel bevat wat Oswald in Spoken zegt: (Folkeudg. 6, 431:) ‘Det var som om en trang jernring blev skruet om nakken’. ‘'t Was alsof een nauwe ijzeren ring mij om mijn nek werd geschroefd’ en vergelijk een regel uit de Epiese Brand: ‘Hij voelde als een ijzeren ring om 't hoofd gedrukt’; ‘han kjendte som en jernring klemt om hodet’.

De beschuldigingen in wat hier voorafgaat uitgesproken, vooral tegen hen die voor de verschillende Peer Gynt-uitgaven verantwoordelik zijn, zullen vele misschien vrij ernstig voorkomen, vooral met 't oog daarop dat hier wel veel beweerd maar betrekkelik weinig bewezen wordt gevonden. Ik stel er daarom prijs op, over die bewijzen iets hier aan toe te voegen. In het Septembernummer van het nieuwe Noorse tijdschrift ‘Edda’ na ongeveer een jaar geleden door Prof. Gran uit Kristiania opgericht, heb ik een artikel kunnen plaatsen waar reeds een en ander uitvoeriger dan hier en meer voor een publiek van vakgenoten wordt behandeld. Maar de volledige bewijzen zijn neergelegd in een publicatie, in Mei 1914 afgewerkt en waarvan het de bedoeling was dat die gelijk met

't Edda-artikel zou verschijnen, in het Recueil de Travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Gand, - onder de titel: Henrik Ibsen's Peer Gynt, Textual Criticism. 't Is dus daarheen dat ik degenen die er meer in detail over willen weten - zou *willen* verwijzen, *indien* 't boekje n.l. verschenen was! Want, helaas! 't Boekje en de auteur, - daar zitten ze nu gelijk wijlen de twee Koningskinderen - hij kon tot *het* niet komen, niet omdat het water veel te diep is, maar omdat dat gedeelte van Brugge waar de drukkerij gelegen is, wegens ‘militaire redenen’ niet toegankelijk is, zelfs niet voor de meest paisibele Leander om naar zijn Hero te komen. En al kon hij er komen, 't is zeer de vraag of hij zijn geliefde gereed zou vinden om met hem de wijde wereld in te gaan; hoogstwaarschijnlik zou hij vernemen dat haar toilet nog zo veel te wensen over laat, dat zij èn hem en 't publiek nog een tijdje teleur zal moeten stellen.

Uit dat geschrift zal hoop ik blijken dat ik hier geen te sterke uitdrukking heb gebruikt, en bovendien hoe zéér 't nodig is voor de wetenschappelike studie van Ibsen, dat wij een betrouwbare afdruk krijgen van zijn werk.

M. Kamerlingh Onnes.
Aty Brunt.

KAMERLINGH ONNES is gekenmerkt als een portretschilder en een van het goede soort. Zijne portretten zijn de uiting van een sterke persoonlijkheid, terwijl toch ieder portret den geportretteerde in eigen en wezenlijke geaardheid weergeeft. Hij gebruikt voor ieder portret een zich daarbij aanpassende techniek; met uiterste verzorgdheid schildert hij een kinderkopje, teeder fijn gepenseeld is de blanke huid; in breede streken zet hij de kop op van een man, het gelaat in forsche trekken gegeven.

Kamerlingh Onnes behoort niet tot de ‘groote’ portrettisten, zooals Boldini, Laszlò, Van Wely, die zich ten doel stellen een mensch virtuoselijk nà te schilderen, zonder meer, die door een verrassend knappe stofuitdrukking van een japon, een aardig wat geflatteerd kopje te schilderen, de aandacht trekken en de liefde winnen van het publiek, dat nog niet geleerd heeft - zal 't het ooit ervaren - dat tusschen kunst en uiterlijke natuurgetrouwheid geen verband bestaat.

De portretschilder moet behalve zijn zuiver schilderstalent nog de gave der psychologische indringing bezitten. Ieder door hem uit te beelden mensch moet voor hem een nieuw probleem zijn dat hem ter oplossing gegeven wordt. Bij ieder moet hij trachten de wezenlijke eigenschappen van geest, gemoed en gestalte te vinden. Hij wil niet de photographische dus tijdelijke, oogenblikkelijke uitdrukking van het gelaat geven, maar het gezicht ontdaan van iedere toevalligheid, als spiegel der ziel.

Zulk een portretschilder is Kamerlingh Onnes, hij heeft een speurende geest, een fijn gevoel en een groote ernst bij zijn werk.

Ik zag een aantal portretten van hem, die ik u wil beschrijven.

Allereerst het portret van een dame. Het is een groot doek, het figuur neemt het geheele schilderij in beslag. Het hoofd is eenigszins in de schaduw gehouden. Het komt fijntjes uit

tegen den getinten achtergrond. De trekken zijn week, teeder omwaasd, wat droomerig kijkt de jonge vrouw voor zich uit. Het donkere haar hoog gekapt boven op het hoofd bedekt gedeeltelijk het voorhoofd. Bijzonder fijn gevoeld is het in de schaduw houden van het gelaat, dat iets broos aan het kopje geeft.

De dame draagt een wit kleed. Op eigenaardige wijze is de stofuitdrukking van de japon verbeeld, het krakerige wat stugge van de zijde, het niet in losse plooien vallen, maar het stijf uitstaan van de stof.

De armen zijn omgeven door lange zwarte handschoenen. Rustig liggen de handen in den schoot. Grillig doet het zwart tegen het wit van de japon, het geeft iets bijzonders aan dit portret.

Bij twee portretten van oude dames toont hij ons hoe hij het groote verschil in wezen tusschen deze twee vrouwen gevonden heeft.

Het eene is de beeltenis van zijne moeder, het gelaat is naar ons toegekeerd, een sluier valt naar achteren over het hoofd. De matte huid schemert onder het doorschijnende zwart. Het figuur is eenigszins van opzij gezien. Slechts de rechterhand die een zakdoekje vasthoudt is zichtbaar en teekent zich af tegen den zwarten mantel die in stijve plooien de gestalte omgeeft. Uit den sluier komt hier en daar een vlossig haar lokje.

Als een bleeke vlam licht het gelaat tusschen al de tinten van zwart en grijs.

Het is het gezicht van een hartstochtelijke vrouw, een vrouw van geest en verstand. Zien wij het niet aan de bijzondere oogen die nu nog, ondanks hunnen ouderdom, den diepen intelligenten blik behouden hebben. Wij voelen ook dat deze vrouw geleden heeft, dat zij als vele oude menschen op het gelaat den stempel draagt van al het verdriet dat over haar heen is gegaan. Ligt dit niet in de pijnlijk gesloten mond en de trekken om neus en oogen besloten. Hoe uitnemend heeft Kamerlingh Onnes hier het wezen gerealiseerd.

Heerlijk is ook de schildering van het gelaat, de gevoelige weergave van rimpeltjes en trekken, en dan de huid, wat verbleekt en dof, met niet meer de zachte ronding van het vleesch, maar in plooien hangend onder de kin en bij den hals. Zulk een oog hoe liefdevol is het beschouwd met het wat overhangende bovenste lid, het slappe wat zakkerige vel onder het

oog, het niet meer klare van het wit. Het schilderij is geheel in het donker gehouden met een lichtvalling op den mantel en een schijnsel op den grijzigen achtergrond.

En nu het andere oude dames portret. Welk een verschil. De vrouw is vlak en face gezien. Een mantel hangt los om hare schouders en staat van voren open. Zij houdt de handen gevouwen en in het middel. Op het hoofd draagt zij een mutsje waarvan de witte kant het gelaat omlijst. De openstaande mantel toont ons een eenvoudige japon versierd met een gouden broche. Uit het mooi gevormde gelaat spreekt vriendelijkheid en zachtheid, dit is de moeder, de zorgende moeder, vol liefde en teederheid voor hare kinderen.

Mooi zijn de handen, spreekt daar ook niet het karakter uit: deze fijne oude handen, hoe zacht waren zij altijd, hoe kalmeerend konden zij streelen, hoe wisten zij te troosten als er verdriet was.

En de houding, het even wat ingezakte van het bovenlijf, de manier waarop het hoofd gedragen wordt, volmaakt is alles met elkaar in overeenstemming.

Er is een groote rust in dit portret, stil zijn de goede oogen, tevreden de even glimlachende mond en vol eenvoud zijn de handen. Wanneer wij dan ook deze beide portretten vergelijken treft ons onmiddellijk op welk een uitnemende wijze de schilder het verschil tusschen de karakters der beide vrouwen heeft uitgedrukt. Niet alleen in het gelaat maar ook in de houding en in de handen gevoelen wij het verschil in geaardheid.

Ook de techniek is verschillend, en past zich volkomen bij ieder portret aan.

Kamerlingh Onnes heeft nog een oude vrouw geschilderd, die niet als portret beschouwd moet worden.

Hij noemde het ‘De Smart’. Een vrouw in rouwkleeren zit treurende terneer. De sluier is naar achteren gegooid, zoodat het gelaat (en profil) zichtbaar is. De oogen zijn klein als verduisterd door tranen, de droeve mond is gesloten, bij den neus is een pijnlijke trek. De handen rusten in den schoot, de eene houdt een zakdoek vast, de andere ligt slap, met uitgestrekte vingers. Zuiver is in deze handen, vooral in de linkerhand het verslagene gegeven. Uit de geheele figuur spreekt trouwens een groote moedeloosheid. Haast in versuffing staart de vrouw voor zich uit, door de smart overmeesterd, niet meer wetend wàt te doen. Het is waarlijk de uitbeelding

van een diep leed. Uit de dof-zwarte kleederen treedt alleen het bleeke, droeve gelaat naar voren.

Het is opmerkelijk welk een groote voorkeur Kamerlingh Onnes voor het schilderen van handen toont. Het is werkelijk een zeldzaamheid wanneer zij op zijne portretten ontbreken.

'Ik houd van handen', zeide hij mij, 'er is zulk een karakter in.'

Zij vormen dan ook een belangrijk onderdeel van zijn portret, wijl hij er zoo iets heel bijzonders in weet te leggen.

Een van Kamerlingh Onnes' meest bekende portretten is wel dat van Prof. Van Bemmelen. Hij is er uitnemend in geslaagd het intelligente gezicht van dezen grooten man weer te geven. De kop is een weinig op zij gebogen; wij zien dadelijk dat het belangrijkste in dit gelaat de oogen zijn, de levendige, verstandige oogen. Zij staan te glanzen in het smalle gelaat met den gebogen neus en den dunnen breeden mond, Als een fijnen rossigen lichtschijn staat het dunne haar om het gezicht. Mooi blank is het voorhoofd met de fijne rimpels. Het treffendst is echter de ziel die uit het gelaat spreekt, het speurende doordringende niet alleen in de uitdrukking, maar ook in de houding van den kop.

In lichte heldere kleuren is het zelfportret geschilderd. De kunstenaar zit hier met de palet in de hand, even opkijkend van zijn werk. Sprekend is het gelaat met de scherpe trekken. Op het hoofd heeft hij een strooien hoed, die mooi uitkomt tegen deze bruin-gouden achtergrond. Het is een forsch portret in breede groote trekken geschilderd. Fijn van vorm is de hand die het penseel vasthoudt met een flikkerenden glans van een ring.

Uitstekend is ook het geschilderde portret van 's schilders broer Prof. Kamerlingh Onnes.

Hij is aan zijn schrijftafel gezeten, vriendelijk opkijkend van zijn werk. Blank is het voorhoofd, prettig de uitdrukking van de goede oogen. Er bestaat ook nog een ander portret waar de professor bezig is in zijn laboratorium tusschen allerlei instrumenten, aan het proeven nemen. Het heeft het aardige hem hier in zijn millieu te zien in volle aandacht voor zijn werk. Kamerlingh Onnes heeft ook een groot aantal kinderportretjes gemaakt, voornamelijk van zijn eigen kinderen.

Hij heeft met zijn diep-indringenden geest het voor ons moeilijk te naderen wezen van het kind weten te begrijpen.

Ik zag een lang smal schilderij, het portret van zijn zoontje,

een ventje in een wit pakje. Mooi is de uitdrukking van het gezichtje, aardig is het echt kinderlijke ervan.

Weer fijner van opvatting is een meisjeskopje, een teer blond kind, het gezichtje met de diepe blauwe oogen omgeven door krullerig haar.

Een van de aardigste kinderportretjes die ik van Kamerlingh Onnes zag is dat waar wij zijn zoontje bezig zien met schilderen.

Het kindje zit achter een tafel, in de rechterhand houdt het een groot penseel, de linker knoeit in een glas met water.

Slechts het kopje is geheel afgewerkt, de rest is eenigszins schetsmatig aangegeven. Maar juist die luchtig neergezette lijnen zijn van een verbazende raakheid.

Aardig is het handje in het glas en mooi is de vorm van het armpje, hoe leuk onhandig ook houdt het andere handje het groote penseel vast. Uitstekend is de uitdrukking van het gezichtje, de donkere oogjes zijn neergeslagen, de lange wimpers werpen fluweelige schaduwen op de zachte roze wangetjes. De huid is doorschijnend teeder als jonge bloemblaadjes. Grappig is het ronde tuitmondje en het kleine neusje. Zijig glanst het blonde haar, uit het witte laag uitgesneden hempje komt het poezele halsje.

Zuiver is de ernst in het kopje, het nadenkende van het kind.

De eenigszins bewogen achtergrond is in een goud-bruine kleur gehouden.

Dit portretje is van een sprankelende frischheid en tevens spreekt er een ontroerende teederheid uit; de broze ziel van een kind is er goed begrepen weergegeven.

Tot hiertoe sprak ik slechts over de portretten van Kamerlingh Onnes, zijn bloemstillevens noemde ik nog niet, deze nemen een bijzondere plaats in tusschen de stillevens van onzen tijd.

Ze zijn bijna symbolisch. Ik bedoel dat ze meer dan gewoonlijk beheerscht worden door de ontroerende persoonlijkheid van den schilder... Bloemen die niet geschilderd zijn om een welbehagen van kleur en bloei weer te geven, maar die bestaan - buiten plastische vormschoonheid om - als beelden van een stemmig, een gevoel of een levende gedachte.

Het liefst geeft hij welkende bloemen, hij bemint de schoonheid van het stervende leven; de kleurenpracht van rozen voor zij dood gaan beschenen door de laatste stralen der kwijnende zon. Het is wonderbaarlijk welk een stemming Kamerlingh

Onnes in zijn stillevens weet te geven. Voelen wij niet een stille weemoed, een zacht verdriet, als wij die verflenste rozegele bloemen zien staan voor het venster waarachter wazig de huizen schemeren.

Wat voor bloemen het zijn, wij weten het niet, het zijn welkende kelken, slap hangend in een dof glazen bol met wat troebel water. Een laatste glimp van schoonheid.

Tegen de roze lucht staan de trapjesgevels der huizen treurend in den grijzen nevel. Vaag gezien als door een glimp van tranen.

Zoo schildert Kamerlingh Onnes zijn stillevens als dragers van een gevoel van een stemming, als geen ander dat gedaan heeft.

Hij schildert een pot met parkiettulpen, half vergane, grootbladige bloemen in vreemde verbleekte kleuren. 'De Vooze Pracht' noemt hij de aquarel.

Er spreekt een ziekelijke vergankelijke schoonheid uit deze grillige bloemen. Het is een oververfijnde, haast perverse rijkdom van gefaneerde tinten.

Daartegenover staat een ander werk 'De Ware Pracht.'

Een heldere glazen bol met gelige rozen, en hier en daar wat groen, tegen een donkeren achtergrond. Hier is ook weelderigheid; maar wij vinden nu het opene, het klare.

In dit stilleven is rust, terwijl in het andere een benauwende onrust is.

Van een prettig opgewekt gevoel is een aquarel; potjes en flesschen voor een raam.

Een paar glazen flesschen en enkele gemberpotten staan voor het raam, aan den buitenkant omslingerd door groene ranken. Door het venster zien wij een zomersch grasveld met wat boomen.

Aardig is het zongeflikker tusschen de potten en flesschen op de, door het licht, paarsig getinte vensterbank, het bewegelijke van de kleine gouden plekjes. Zuiver is ook het verschil van atmosfeer voor en achter het raam.

Het is voornamelijk met waterverf dat deze schilder zijn bloemstemmingen maakt. Het eigenaardige vloeiende, het wegwazen der kleuren van een aquarel leent zich bijzonder voor deze droomerige stillevens. Alles komt hier echter op de kleur en het gevoel aan, de vorm staat in deze aquarellen geheel op den achtergrond.

Een bijzonder fijne aquarel wil ik nog noemen: ‘Rozen’. De schilder heeft hierin de teedere schoonheid van een nog heel jong meisje willen geven.

Wat simpele rozen in een melkwitte vaas. Fijn komen zij uit tegen den licht-blauwen achtergrond. Tusschen de jonge blaadjes is wat jong groen. Goud glanzen de gele harten. Als veertjes zoo licht zijn de enkele neergedwarrelde blaadjes.

Welk een broosheid, welk een pure reinheid is er in dit eenvoudig stilleven.

Enkele bloemstukken zag ik nog in olieverf o.a. twee bij elkaar passende: Avant, voor het feest. Après, na het feest.

Bij Avant, een frissche ruiker bloemen. Een paarsche rhododendron forsch recht op zijn steel, brutaal haast, omgeven door andere kleurige bloemen. Door het venster het gouden licht... Alles vol verwachting vol blijheid voor hetgeen dat komen zal. En Après... verflenste bloemen en verbleekte kleuren. Door een kier van het neergelaten gordijn komt huiverig het blauwe morgenlicht. Na het feest,.. de bloemen zijn verkwijnd en half vergaan, doen nog droever in den koelen ochtendschemer.

Is deze schilder niet een dichter, zijn deze bloemstillevens niet als verzen, soms teeder en zoet als schemerige lentedagen, soms oplaaiend en stralend als een zomersche zon en dan weer stil en droef vol van de ingehouden melancholie van een kwijnenden herfstdag.

Nog één uiting van Kamerlingh Onnes talent wil ik u noemen, n.l. zijne bruiden. Hij heeft er eenige geschilderd. 't Zijn in het wit gekleede vrouwen het gelaat verwaasd door een dunnen sluier, wat melancholiek door de vreemde rossige verlichting. Een dezer schilderijen bevindt zich in het Suasso Museum te Amsterdam.

Kamerlingh Onnes behoort in zijn tijd zeker tot de uitzonderingen, hij is een schilder die, levende in den bloeitijd der Haagsche school, toch steeds zich zelve is gebleven, die een zeer bepaalde eigenheid in zijn werk heeft. Want al moge hij ook verwant zijn aan Floris Verster, hij stond niet onder diens invloed. Bovendien is hij een schilder, die zichzelf gevormd heeft, zonder academische opleiding is hij steeds zijn eigen weg gegaan, ploeterend en werkend tot hij dat bereikte wat

hij zich tot taak had gesteld. Minder wetend van allerlei kleine handgreepen zal hij meer moeite hebben dan zijn gestudeerde collega's, maar wat hij op hen vóór heeft is de oorspronkelijkheid die hij door het op zichzelf werken steeds behield.

De geur van moeder's haar-wrong.
Raden Mas Noto Soeroto.

7.

O herdersknapen, klautert zonder schroom
in gindschen *bliembing*-boom!
Al is hij nóg zoo glad,
toch klimt nu, vlug en rad!

De vochten uit de vrucht gekneed,
daar wasch ik helder meê mijn kleed.
Mijn kleed is, wapprend in den wind, gescheurd?
Dan stop en naai het dicht, en niet getreurd!

Ik doe 't van avond aan
al in het licht der maan;
want 's avonds moet ik voor mijn Heer verschijnen,
ja straks, wanneer de maan en sterren schijnen.

En juist is groot de maan aan hemeltrans,
en juist is wijd haar ronde stralenkrans.
Nu, juicht van vreugde meê
en roept met mij ‘Hoezee!’

8.

Blijf nu, moeder, blijf! Wat wilt ge doen daar buiten?
Wilt ge hooren, hoe de wind laat trillend tuiten
'duiven-fluit van riet'[1] in heldre luchten hoog?
Ziet dan, moeder, hier den hemel in mijn oog!
Klinkt mijn stem u niet als 'n rieten fluit sonoor?
Zegt mijn oog u niet: - nu fluister me eens in 't oor -
'Blank gelijk de duif is hier uw spiegelbeeld'?
Zeg nu, wat er nog aan onze spelen scheelt!

Dus begint de dag, dat men zijn duivenvlucht
opjaagt, hemelhoog, in blauwe morgenlucht.

Wilt ge zien hoe zich aan bloemen bijen hangen?
'k Weet een beter spel! Ge neemt mijn beide wangen
tusschen handen saâm gestrengeld en mijn voeten
rusten rechts en links op úwe beide voeten.
Zóó, mijn armpjes om uw lenig lijf geslagen,
moet ge onz' kamer rond me stap voor stapje dragen.
Zie nu eens: gij zijt de bloemtros, ik de bij.
Moeder, zijt ge niet met onze spelen blij?

Heete middagzon verzengend fel, o kommer,
jaagt den moede-loom naar 't jeugdig groene lommer.

Moeder, ach, ge gaat met uwe lampe heen?
'k Ben zoo kil en koud en huivren àl mijn leên.
't Wordt zoo duister hier in 't droevig kamerkijn;
want nog flauwtjes brandt mijn lampje scheemrig klein.
Hoe, en wilt ge reeds uw lamplicht dooven gaan?
Niet nog komt de Zon verbleeken 't licht der maan!
Wacht dus tot Hij komt verdrijven ons den nacht.
Saâm met u wou 'k zien zijn luisterrijke pracht.

't Stillë uur van nacht slaat prangend-bang de *gong*,
wijl de veenmol droef zijn gonzend deuntje zong.

1 *Sawangan*: rieten fluitjes, die men aan de staarten der duiven vastmaakt.

9.

Laat dit mijn afscheid zijn, mijn kind!
Mij roept de nooit afwijsbre Wil
en ik zal gaan; want reeds hoor ik
de klachte van den *prit gantil*.[1]
In avondschemer stijgt zijn roep
omhoog uit 't lichte loover-beven
en eindigt in een siddertoon
gelijk de snik van 't vliedend leven.

Ik waar' nog heel lang meê gegaan
door 't wijdë oord van wondren schel,
nu eens verkwikkend, heerlijk schoon,
en dan weer heet, verschroeiend fel.
Dit lichaam echter, afgemat,
het kan me onmooglijk langer schragen;
dus zult je nu den leeftocht voor
je reis alleene moeten dragen.

Des morgens bij 't ontwaken doet
je mooglijk deze scheiding pijn;
maar 's middags op den stoff'gen weg
van medelij de zon verdwijn'.
Mijn tranen zulle' in overvloed
in droeve druppels nedervallen
en jou verkwikken 't lijf, den brand
der blaren aan je voete-ballen.

Dan zal mijn lachen blinken weer,
en schittren door de wolken-scheur.
Ik wuif je vreugde en vrede toe
als 't morgenlicht door de open deur.
Als dorst je kwelt, zoo laaf ik jou
met 't water van de *dawegan*,[2]
die hangt aan palmenwaaier aan
den weg, waar ze ieder plukken kan.

1 *Prit gantil*, een vogel wiens geluid voor onheilspellend wordt gehouden. Hij roept meest in den avond.
2 *Dawegan*, jonge kokosnoot, waarvan het water nog drinkbaar is.

Je zult mijn zang weer hooren in
    den stroom der beek langs 't beemdenmos
en in het ruischen van den wind
    door 't rits'lend, ruige *bamboe*-bosch.
Wanneer je slaapt in 't gras, ontvang
    mijn kussen in den val der blâren,
die in je droomen toovren ijl
    de beelden uit je kinderjaren.

Mijn kind, hoe bloeiend ligt je daar
    met open mondje, 'n geur'ge damp,
die wasemt uit je leedjes warm
    in 't laatste loome licht der lamp!
In je armen leg ik têerheid neer,
    die àlle ruwheid zal verslaan;
in je oor de gave om de taal
    der ziel in dingen te verstaan.

Wat liefdeteeken zal ik jou,
    mijn kind, nog meerder geven?
Mijn ziel doordring' geheel en al
    dit knopje van mijn eigen leven
en doe 't ontluiken door den gloed
    van mijne liefde in smarte-beven.

10.

Roept een vogel 's nachts ‘*kolik*, *kolik*, *kolik*’,[1]
luidt het antwoord dan ‘*toe-oe*, *toe-oe*, *toe-oe*’.
'n Moeder zingt in bangen nacht voor 't schreiend kind.
Angstig giert door boom en blad verwoed de wind.
‘Slaap gerust nu maar op moeders boezem, kind!
Hoor je roepen ‘“je oogen doe
maar toe”’ 'n *toe-oe*?
't Is geen dief, die door de boomen waait en woedt;
wees niet bang, 't is maar de wind,
mijn kind, de wind.
Hoor je 'n vogel luide roepen ‘“Waak bij 't kind”’?
O, de roep van dien *kolik*
hoor ik, hoor ik.
Slaap in moeders warme armen; nóg waak ík!
Want de nachten zijn zoo kil,
zoo kil, soms stil.
Als je ontwaakt, dat dán je stem van vreugde trill';
roep dan luide ‘hier ben ik,
groei ik, leef ik.’
Laat je moeder 't hooren tot haar laatsten snik,
hoor ik roepen ‘“je oogen doe
maar toe”’ 'n *toe-oe.*
Onverwachts komt toch de levens-Dief voor moe.
'k Hoor dan roepen ‘je oogen doe
maar toe’ 'n *toe-oe.*
Ach! mijn kind, dan wordt het mij wel bang te moe'.
Nacht wordt jou, zoo Hij het wil,
wel stil, doodstil.
Mij is 't graf in zwijgend-donkren nacht zoo kil,
doen alleen geveêrde menschen-vrienden schril
hooren hun geluid ‘“*kolik*, *kolik*, *kolik*,”’
klinkt de sombre roep ‘“*toe-oe*, *toe-oe*, *toe-oe.*”’

1 De *kolík*, een grijs gespikkelde vogel zoo groot als een duif is een vriend der menschen. Zijn geluid ‘*kolik*, *kolik*, *kolik*’, verstaan de Javanen als *melèk* d.i. ‘waak’!
De *toe-oe*, een zwarte vogel van dezelfde grootte, is de vriend der boosdoeners en dieven. Zijn geluid ‘*toe-oe*, *toe-oe*, *toe-oe*’ wordt verstaan als *toeroe* d.i. ‘slaap!’
Beide vogels roepen kort na elkaar en meest in den nacht.

11.

'k Heb menig' bleeken stoet, gehuld in wierook-geuren
en gonzend' priesterzang, ons huis voorbij zien treuren.
De baar, als kop vooráán, zoo kroop hij langs mijn oog
als 'n kronklend monster, dat zich langzaam voortbewoog.
Inééngedoken zat een raaf, gelijk een spook,
op onze woôn en riep '*ga-ook*, *ga-ook*, *ga-ook.*'[1]
Ik zei: 'O, raaf! ik min de zon met lichtgewemel;
zij komt nog pás in ochtendgloor'n aan 's levens hemel.
Ach, laat me blijven nog! Ik wil in vreugde gloeien
en bloemen kussen, die me nú te hoog nog bloeien.'
Op onze woning bleef het zwarte, sombre spook
en riep meedoogenloos: '*ga-ook*, *ga-ook*, *ga-ook*'.

Eens hoorde ik droevig snikken door onze eigen woôn.
Ik rook den geur van *kantil*-bloemen, geel en schoon.[2]
't Geluid van 't scheurend witte doode-laken sneed
toen fel mijn hijgend hart, geprangd door zíeleleed.
Er vormde zich voor 't huis eenzelfde blanke stoet.
Vertrekken ging hij loom; toen klonk een sombre groet:
de raaf was weer gekomen, 't grimmig-zwarte spook
en riep zijn ééntonig '*ga-ook*, *ga-ook*, *ga-ook*'
Ik riep: O raaf! laat af dit hartverscheurend toornen.
Ik heb de bloemen lief, al heeft de bloem ook doornen.
Ach, laat me blijven nog! Ik wil aan schaduw-kant
den boom zien bloeien, dien ik onlangs heb geplant.
Op onze woning bleef het zwarte, sombre spook
en riep meedoogenloos: '*ga-ook*, *ga-ook*, *ga-ook.*'

Den klank van 't droef geluid, ik heb hem nooit verloren.
Nu hoor ik àlle dag, zij 't even in mijn ooren
het woord, dat, toen mijn levens-knop ontlook,
tot mij geroepen had: '*ga-ook*, *ga-ook*, *ga-ook.*'

1 *Ga-óók*, de tweede lettergreep langgerekt uitgesproken (de *g* als garçon) is het geroep van den *gagak* (raaf), de onheilspellende vogel.
2 Voor de eind-franjes der *melati*-slingers, die over de lijkbaar gehangen worden, gebruikt men meest gele *kantil.*

12.

Moeder, 'k kom in dit Uw wonderschoon verlicht
woonvertrek en bedel U om 'n weinigje uit
Uwen overvloed en rijkdom van juweelen.
Zie, ik ben nog naakt, mijn handjes onversierd
en mijn enkels hebben geene ringen aan.
'k Kom als bedelaar tot U en bedel U om
'n steentje, daar 'k mijn spel een weinig mêe kan sieren.

'k Smeek en bid U om een' kleinen lach van Uwen
mond, gehuld in diep-mysterieuzen glans.
Zie, mijn mondje is strak, mijn hartje is leêg en dor.
'k Kom als bedelaar tot U en bedel U om
éénen glimlach, die mijn mondje in lachen plooit
en mijn hart van blijde, zoete vreugd doet zwellen.

'k Wacht en wacht op éénen lichten opslag van
Uwer oogen praal met binnenwaartschen blik.
Ach, mijn oogen zien nog scheemrig en mijn zélf
zoekt en tast op zijnen eindeloozen weg.
'k Kom als bedelaar tot U en bedel U om
éénen oogopslag, die mij het Licht doet zien
en mijn zélf zal leiden, hem den weg zal wijzen.

13.

Ik zie in 't tintellicht der jonge morgenstralen
een rozenbloeme-blaadje drijven op het meer.
Het zuchtend briesje blaast het huikje heen en weer,
een hulkje: want een dauw-drup zit er in te prálen.

Die drup is zeker uit den hemel komen dalen!
Of heeft de zuidewind het water zacht en teêr
gekust en lei die parel in haar schulpje neer?
Van waar kan ik zoo gauw het juistë antwoord halen?

Mijn kind, je ligt zoo lief, zoo stil in mijnë armen,
een druppel dauw gelijk, in 't bloemblad eener roos
op 't meer gekomen door den wervel van een hoos.

En zoo je géén dauw bent, wat eindloos goed Erbarmen
heeft 's werelds meer beroerd; en die uit 't kabblend nat
deez' druppel leven op mijn boezem heeft gespat?

Alleen zijn.
J. Petri.

Ik bemin de stille uren
   Heel ver weg van werelds strijd,
Als ik over mijmermuren
Stil maar over 't land mag turen
   En mij zelf verblijd.

Als ik dan een wolk zie trekken
   Over 't verre diepe blauw
Of de zon het al zie dekken
Om het diepe schoon te wekken
   Onder haren schouw.

Of een vogel heen zie zweven
   In het vlekkelooze licht
Als ze in zonnebaan verdreven
Eigen schoon lost in het leven
   Van het algedicht.

Als de boomen zich verheffen
   Als een streven uit het diep
Roereloos de takken heffen
Alsof de aarde ging beseffen
   Dat nu één hen riep.

Als de waat'ren kristallijnen
   Als gedachten in de stilt',
Die het and're doen verdwijnen
Door den schitter van de schijnen
   Dat haar schoon doorrilt.

Als de hemel in haar welven
   Spreidt een wijder peinzensland,
Waar zij toch den einder zelve
Onder hare booggewelven
   In haar toover spant.

Eind'lijk vlieten wolkenbeelden
   Voor een hooge ongrijp'bre koelt
't Bleek gedenken dat vaak heelde
Peinzens nood tot lenteweelde
   Is nu overspoeld.

't Hart is 't eenigste geruchte
   Dat voorbije tijd rumoert,
Stem van kind'ren in gehuchten
Die in de eenzaamheid der luchten
   Ons nog meer vervoert.

Alle woorden weer zijn sproken
   Uit dat ongekende land,
Sproken weer in beeld gebroken
Van het leven daar ontloken
   Waar het eeuw'ge brandt.

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Letterkundige geschiedenis.

Willem Kloos. Nieuwere Literatuur-geschiedenis. V. Amsterdam, S.L. van Looy. 1914.
Mr. H.Ph. 't Hooft. De Student Beets. Haarlem, de Erven F. Bohn. 1914.

Dr. K. Kuiper. De Ontwikkelingsgang der Grieksche Letterkunde. Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon. 1914.
Dr. C.G.N. de Vooys. Historische schets van de Nederlandsche Letterkunde. Zevende druk. Groningen, J.B. Wolters' U.M. 1915.

MIJNE bespreking van het nieuwe boek van den criticus Kloos - nieuw alleen in zooverre, dat het een aantal critieken uit den Nieuwen Gids, thans in boekvorm aanbiedt - moge ik aanvangen met de aanhaling van het volgende sonnet van den dichter:

Ik ben de Zoeker naar het Nooit-Behaalde,
Ik ben de Strever naar het Ware Zijn,
Ik ben de dronkene van 's Levens Wijn,
Die wonderlijk-krachtig mijn spieren staalde.

Wen ik, als onverschrokken duiker, daalde
Tot in de korchten van het Diepste Zijn,
Waar ik dan uit meebracht een luttel grein
Waarheid, die klaar, gelijk juweelen, straalde.

Laat mij dan maar in mijn vreemd-lijkend Zijn,
Droevige' om 't Zijnde en als edelsteen rein,
Want, schoon mijn geest somtijds in 't zoeken faalde,
En op verlokkende zijwegen dwaalde,
Zou toch mijn strijd niet de allerschoonste zijn,
Daar ik stâeg worstlend, verschopte allen schijn?

Ik schrijf dit vers niet af omdat ik het zeer mooi vind. Het is ook niet zoo heel erg bekend; het staat in het derde deel van de Nieuwere Literatuur-geschiedenis, als het slot van

een verweer tegen Henri Borel, die jaren geleden eens een aanval deed op Kloos als criticus.[1)]

Maar het gedicht is belangrijk omdat het als het ware een geloofsbelijdenis inhoudt, zoowel van den dichter als van den criticus. Te scheiden zijn deze twee dan ook niet; gesproten uit eenzelfden drang naar schoonheid, leidde de eene kracht tot het vinden der zeldzame ontroeringen in eigen ziel, de andere tot het naspeuren van wat bij anderen kunst was of veinzerij. Of, tusschen die twee dingen in, de wel-oprechte bedoeling van wie zich-zelven begeesterd dachten, doch die in waarheid niet anders leverden dan in de verte naar kunst zweemende rhetoriek.

Inderdaad heeft de criticus Kloos gedurende dertig jaren het ware en het onware gescheiden in hetgeen de Hollandsche kunst in proza en poëzie voortbracht. Op den arbeid van den Nieuwen Gids is veel gesmaald; de beweging is meer dan eens dood verklaard; men sprak van een faillieten boedel, en van critiek die op dwaalsporen was geraakt.

Doch met dat al valt het niet te ontkennen, dat de bloei der jonge literatuur nagenoeg geheel is ontsproten aan de beweging, waarvan Kloos en Van Deyssel de doel-bewuste leiders zijn geweest. De criticus Van Deyssel, wiens woord allengs werd tot lyrische verrukking, zelve kunst in den hoogsten zin; de criticus Kloos, die met bedachtzame overweging analyseerde, en met kalme zekerheid aanwees: dat is poëzie, dat is kunst, en dat niet.

Iemand zei eens tot mij, en die opmerking is meer gemaakt: de kronieken van Kloos komen altijd op hetzelfde neer. Ik antwoordde toen: dat moet ook.

Want waarlijk, het oordeel van dezen criticus heeft zich nooit op iets anders gericht dan op de vraag, of de arbeid van den betrokken kunstenaar zuivere, individueele ontroering was, of niet.

Nu weet ik wel dat men in de letterkundige kronieken van Kloos wel eens hetzelfde leest; men zal er bijvoorbeeld nog al eens in aantreffen de bewondering van den schrijver voor Vondel; het constateeren dat Bilderdijk, ondanks de kracht van zijn optreden en de veelheid zijner productie, toch maar betrekkelijk weinig leverde dat wij als heusche poëzie kunnen waardeeren; de bewering dat Verwey den weg op ging van

1) Te vinden in: Henri Borel. Studiën. Amsterdam. L.J. Veen.

de bezinnende verstandelijkheid en daardoor het wezen van de waarachtige poëzie uit het oog verloor; het vernietigende oordeel over Joncbloet, die bij de goede eigenschappen die hij moge hebben bezeten, nu toch waarlijk door niemand meer als gids wordt gekozen, en wiens, voor ons lachwekkende aesthetische schoonheidsnormen, zelfs hunne historische waarde voor een groot deel hebben verloren.

Maar wie, door deze kleine eigenaardigheden heen, niet ziet den stillen, ernstigen werkman, 'de Strever naar het Ware Zijn', die werkelijk 'als onverschrokken duiker' vele malen daalde in de diepten der gedachten en gewaarwordingen, door de dichters op papier gesteld, de werkman, die onvermoeid zijn groote en grootsche levenstaak vervulde, die heeft van de beteekenis van Kloos als criticus niets begrepen.

'... de echte kritikus moet niet alleen wezen de universeelst-ontwikkelde, de allerfijnst-observeerende, allerrijkst-ziende, en zich met dien voor indrukken openen geest eerst naïevelijk aan de kunstwerken overgevende, de rustig-receptief, zonder achtergedachte, hen als in zich opzuigende, en hen daarna grootsterk, maar tevens haarfijn, door-en-door proevende, voelende, keurende, zoowel in de kleinste onderdeden, als in het alles-vereenigend geheel, neen, hij moet ook, door alles heen, de eerlijkste mensch, de zuiver-zieligste blijven, die alleenlijk let op, uitsluitend zich bemoeit met, het kunstwerk zelf, als kunstwerk gezien.'

Zoo spreekt Kloos op pag. 242, en naar dezen welbegrepen zin heeft hij-zelf de critiek gevoerd. Ook in de beschouwingen, die men in dit vijfde deel zijner 'nieuwere literatuur-geschiedenis' vereenigd vindt.

Alleen de titel van het boek deugt niet. Bij een literatuur-geschiedenis denkt men aan een saamhoorig geheel, dat met vermelding van bijzondere stroomingen en opsporing van de oorzaken daarvan, personen en zaken, groepeeringen en scheidingen, kunst en kunstenaars beschouwt in onderling verband en in hunne verhouding tot maatschappij en tot andere buiten den kunstenaar liggende gebieden.

Individueel worden deze en nog andere factoren door Kloos natuurlijk niet verwaarloosd, maar ten slotte blijven zijne studiën en critieken een reeks fragmenten, waaruit noch de wording der nieuwere kunst, noch het verloop van het nieuwe tijdvak met uiteen-looping en saam-vloeying van meeningen en verschillen volledig in kan worden herkend.

Het is geen blaam voor het boek, dat natuurlijk niets anders bedoelt te geven dan het aanbiedt: eene verzameling studiën die van een constant beginsel uitgaan.

Uiterst belangrijk zijn in dit deel de kronieken betreffende Albert Verwey, P.H. van Moerkerken Jr., Potgieter, Beets, Stijn Streuvels en Henri Hartog.

Doch iedere bladzijde is de lezing overwaard, en vooral voor ons, jongeren, is het van belang, ons te verdiepen in den arbeid van Kloos, die, ouder wordende, niet verouderde. De hooge gedragenheid van zijn rustigen, critischen geest blijft vaardig over onze literatuur.

Dat meerdere deelen mogen volgen; deze ‘literatuur-geschiedenis’ is nog voor sterke uitbreiding vatbaar! Men kan deze boeken plaatsen naast de kritische studiën van Potgieter en de fantasieën van Busken Huet, want zij paren inderdaad de overwogene, bezonkene wijsheid van den een aan het geestige, vindingrijke vernuft van den ander.

Mr. H.Ph. 't Hooft schreef eene brochure over Beets als student; het boekje werd door Louis Raemakers geïllustreerd, en de firma Bohn gaf het uit ten bate van het Hildebrand-gedenkteeken.

Laat ik beginnen met te roemen de teekeningen van Raemakers, die wellicht het beste deel van het boekje vormen. Achtereenvolgens verschijnen Hildebrand, de trek van zijn goed-ronden, Hollandschen humor om den mond; de Charmante, met zijn getailleerden rok en zijn schitterend vest - werkelijk: men *ziet* hem zeggen zijn ‘charmant, charmant, aller-charmantst!’ - Keesje, misschien de meest tragische van Hildebrand's humoristische typeeringen, en als zoodanig door den teekenaar opgevat, met iets navrants in de gelaats-lijnen; Kegge, met den breeden zwaai van zijn open-waayende jas, den reusachtigen horlogeketting en het handgebaar van ‘allemaal gekheid’; Nurks - een pracht-kop, met de satirieke lijnen om neus en mond, de half-dichtgeknepen oogen die het vernietigende oordeel over Hildebrand's hoed of schoenen al hebben uitgesproken eer er een woord gevallen is; Pieter Stastok - de jammergestalte met zijne wezenlooze oogen en zijn hatelijk-onnoozelen mond; de Heer Mr. Hendrik Johannes Bruis, die zich hijgend en blazend voortspoedt; en ten slotte het lieftallige Saartje, met den geweldigen mof, die door den heer Kegge als ‘haar moeders vel’ wordt aangeduid.

Geestige attributen verlevendigen den indruk; bij den Charmante is het de vaas met bloemen, bij Kegge de papegaai, bij den armen Pieter de Schuit, bij ‘Buikje’ de vreeselijke schutting, die de herinnering aan Hildebrand's prachtigen humor weer bij ons opwekt.

Wat nu de brochure van Mr. 't Hooft betreft - het is een aardig boekje, dat interessante gegevens verschaft betreffende den studententijd van Beets. Maar het werkje verliest er bij, dat het niet onderscheidt. Nu is het wel waar, dat het dat ook moeilijk kon doen, en dat de schrijver, criticus willende zijn en tegelijkertijd auteur van een boekje, dat ten bate van het Hildebrand-gedenkteeken zal worden uitgegeven, in een lastige positie ware gebracht.

Het is in zoo'n geval heel onaangenaam, dat Beets en Hildebrand twee verschillende personen zijn, althans zijn geworden.

Willem Kloos geeft in het werk, dat ik hierboven besprak eene beschouwing over Beets, waarin het slot-oordeel treffendjuist wordt geformuleerd als volgt:

‘Hij was een mensch van veel-verscheidenen, uitnemenden aanleg, doch die, doordat hij zich niet gaf aan de Kunst, maar andere dingen, van verschillende soort, daarboven stelde, als kunstenaar ook geenszins is geworden, wat hij, bij een andere, minder daadlijk-praktische geestesgesteldheid, naar zijn jeugdwerk te oordeelen, waarschijnlijk wel had kunnen zijn.’

De schrijver van dit boekje heeft zich op een ander standpunt geplaatst. Hij wil den lateren Beets *niet* scheiden van Hildebrand. Er is ongetwijfeld iets in de gedichten van Nicolaas Beets, dat ook in de Camera te vinden is; uit beide spreekt de goedgezinde, gemoedelijke vroomheid van een degelijken Hollander, om maar een van die bij den dichter en den humorist beiden te vinden zijnde eigenschappen te noemen. Doch waar de vroomheid in de Camera een min of meer toevallige bijkomstigheid is, door den kunstenaar geweven door den opzet van zijn werk, is in de gedichten van later deze vroomheid tot voorop-gezet levensbeginsel geworden, waaraan de kunst werd opgeofferd. De kunstenaar is in Beets vertheologiseerd, en dat is het, wat door Mr. 't Hooft niet wordt erkend. Zijn boekje is dan eigenlijk ook geen werk, dat past in het kader van onzen tijd, nu toch wel vrij algemeen wordt aangenomen dat de kunst hare gansch bijzondere rechten heeft, die haar noch door partijschap, noch door staatzucht,

noch door godsdienst ook kunnen worden afgenomen. Wat allerminst wil zeggen dat een vroom man geen dichter kan zijn - zooals de vooraf-gezegde meening dit nu dertig jaren lang door de eminente woordvoerders der moderne literatuur is verkondigd, wel eens door minder-goedwilligen is verdraaid - want bij Guido Gezelle maakt juist de eenvoudige vroomheid bijna iederen regel tot eene lyrische verrukking.

Voordat de schrijver zijne beschouwingen over Beets aanvangt, geeft hij als inleiding eene causerie over den humor. Men ontmoet hier wel goed-gezegde en zuiver-gevoelde dingen, maar toch wordt men ook in deze bladzijden getroffen door eenzelfde gebrek aan onderscheiding, als dat wat den auteur belette den dichter Beets te zien in het licht van onzen tijd. Mr. 't Hooft maakt ‘een galop door Neerlands humorgebied’, en dat hij zich in zijn lustigen draf zelfs wel een weinig ver-galoppeert, blijkt wel hieruit dat hij Couperus, Heyermans, Braakensiek, Ko Doncker, Speenhoff, Pisuisse, Bouwmeester, Jan Feith, Barbarossa, Charivarius uit de ‘Groene’ - nu uit de ‘Nieuwe Groene’ - en nog verscheidene anderen als het ware in één adem noemt, allemaal als humoristen. Ik wil natuurlijk niet ontkennen dat in Couperus of Bouwmeester geen humor schuilt, dat ze dus op hun tijd geen humorist kunnen zijn, maar met een zoo heterogene bijeen-voeging van namen bewijst men niets. Op deze wijze zijn de Ilias en de sprookjes van Moeder de Gans ook verwant.

Overigens laat het boekje zich aangenaam lezen. Houdt men in het oog, dat het met wat al te veel liefde voor Beets en met wat te weinig erkenning voor kunst als onafhankelijk verschijnsel is geschreven, dan is het den tijd, dien men aan het lezen van de vijf-en-vijftig pagina's besteedt, wel waard.

De Ontwikkelingsgang der Grieksche Letterkunde van Prof. Kuiper is een boek dat ik - ik aarzel niet om het uit te spreken - boven mijn critiek verheven acht. Ik bepaal er mij daarom toe, het te bewonderen, waartoe het mij in elk opzicht aanleiding geeft.

Een werk als dit, eene inleiding tot eene literatuur-geschiedenis, hoe verschillend kan het worden uitgevoerd. Het kàn eene droge en dorre opsomming van namen en feiten zijn, die, hoe zorgvuldig bewerkt en hoe nauwkeurig verzorgd tot in de kleinste historisch-biographische onderdeden, toch alleen

waarde heeft voor den studeerende, die traag het boek in de hand neemt, alleen omdat hij het opeengetaste feiten-materiaal nu eenmaal verwerken *moet.*

Zulk een boek is deze Ontwikkelingsgang niet. Prof. Kuiper is niet slechts een grondig *kenner* van de Grieksche literatuur, hij heeft ook die letterkunde lief. En die liefde moet wel de diepste inspiratie zijn geweest voor dit boek, want van dit leven-wekkend element is het geheel doordrongen. Het gaf gloed, geestdrift, teederheid en sterkte aan zijne beschouwingen, het maakte zijn boek tot een boeyend en groot-menschelijk, een levend werk. Het verwerken van zoo'n boek is de ware studie. Men is zoo spoedig geneigd, als men een werk in dezen trant onder oogen krijgt, het op zij te schuiven en te zeggen: o, een studieboek, dat zal wel droog en saai zijn; en men herinnert zich het versje (ik meen dat het van Beets is):

> Professor is geleerd, maar droog;
> Hij heeft geen gaaf van mee te deelen;
> Zeer goede pijlen heeft hij velen;
> Een vollen koker; maar geen boog.

Doch hoe verandert onmiddellijk de zaak, wanneer de adem der groote menschelijkheid, die het goede door-voelt, het grootsche begrijpt en innerlijk omvat, het teedere bepeinst, over de te verwerken stof is gegaan.

En dat was bij den schrijver van dit boek inderdaad het geval, waarom ik iedereen zou willen aanraden het te lezen.

Het werk behandelt in waarheid eene ‘ontwikkelingsgang’; het worden en verworden van de onderscheidene genres van kunst wordt er in nagegaan, en waar het mogelijk was, logisch en psychologisch verklaard. In verband hiermede eindigt het met den aanvang van de Macedonische overheersching. ‘De Hellenistische tijd, d.i. het tijdperk waarin Alexander's wereldverovering den Griekschen geest heeft verbreid over Oost en West, waarin Helleensch kennen en kunnen zich mengt met velerlei beschaving van anderen oorsprong, en de letterkunde van het over de gansche Romeinsche wereld verspreide volk der Grieken hare wedergeboorte viert in de wisselende vormen van allerlei, ook van oud-Christelijke letterkunde, is buiten kijf van niet geringer beteekenis dan de tijd dien wij wenschen te beschrijven. Maar die periode vormt een ander en nieuw hoofdstuk in de geschiedenis der Helleensche cultuur’. Aldus de schrijver in de inleiding.

Opmerkelijk is het relief in het boek. Met volkomen-bewuste en overtuigde distinctie zijn dichters en denkers in passende belichting gesteld. Het behoeft geen betoog dat hierdoor de waarde van het boek niet weinig wordt verhoogd. Het werk geeft inzicht in den groei, het ontstaan van richtingen, door de onbewuste werking der diepere volkskrachten tot uiting gekomen, en in die stroomingen zijn de woordvoerders geplaatst met wel-geweten historisch-aesthetische waarde-bepaling.

In het laatste hoofdstuk 'Wijsbegeerte en Wetenschap' neemt de verklaring der klassieke denk- en gevoels-sferen natuurlijkerwijze een geheel bijzondere plaats in. Ook hier heeft de schrijver in zijn streven naar duidelijkheid niet gefaald. De bladzijden over Socrates en Plato munten evenzeer uit door een verrassende scherpte van begrips-omlijning als door schoonheid van beheerschten stijl. De schrijf-trant is trouwens het geheele werk door in volkomene overeenstemming met den inhoud: zich kenmerkend door eene hoogere gedragenheid en zuiver willend, bewust bedoelen.

Een beter geleide door de mysterieuze heroën-wereld van Hellas dan dat van Prof. Kuiper zou men zich niet kunnen wenschen.

Wat Prof. Kuiper deed voor de Grieksche literatuur, volbracht Dr. De Vooys in zijn 'Historische schets' voor het beperktere bestek van de Nederlandsche letterkunde. Van het werkje verscheen thans de zevende druk. De eerste kwam uit in 1908, en waar een boek als dit in zes jaren zeven drukken beleeft, is aanbeveling eigenlijk overbodig. De beide noodzakelijkste qualiteiten van dergelijken arbeid, overzichtelijkheid en diepte of relief, komen hier de volmaaktheid nabij. En in dit kleine bestek zit een belezenheid die bewondering afdwingt, een critisch oordeel dat het boekje maakt tot een geheel persoonlijk werk - gelukkig, want de persoonlijkheid die het draagt is ruim-ziend en diep-voelend waardoor de betrekkelijke subjectiviteit het boek slechts ten goede kon komen.

Op enkele eigenaardigheden werd in besprekingen van vorige drukken reeds gewezen. Zoo vermeldde oorspronkelijk de paragraaf over Couperus, dat deze, 'ondanks de virtuositeit van zijn stijl en zijn grooten naam, niet de hoogstaande kunst heeft voortgebracht die velen op grond van zijn eerste werk van hem verwachtten', en dat 'zijn talent aan diepte verloor wat het aan breedte, aan glans en gladheid won.'

De vierde druk vermeldde deze uitlating, die zeker niet iedereen den schrijver zou willen nazeggen, nog. Ze ontbreekt thans - mogelijk ook reeds in de beide vorige drukken - en door de enkele vermelding der titels wordt Couperus althans minder onrecht gedaan dan door een oordeel als het boven-geciteerde. Maar het is mijne overtuiging dat boeken als De Berg van Licht en Antiek Toerisme toch meer erkenning verdienen dan het vermelden van hun bestaan, met een enkel regeltje als nadere qualificatie. Zelfs in een beknopt werkje als dit.

Boutens staat nog steeds te midden van de dichters die de auteur in één paragraaf samenvatte, na afzonderlijke behandeling van een aantal anderen. Van zijne dichtbundels zijn alleen de titels genoemd. En al verzekert de schrijver in een noot onder aan de bladzijde dat met deze samenvatting in één paragraaf niet is bedoeld dat al deze dichters op zich zelf minder belangrijk zouden zijn dan de afzonderlijk behandelde, het doet toch eenigszins pijnlijk aan, dat men het rijke en diepe talent van een onzer eerste dichters bijna geheel ziet nieeren.

Het is wel vreemd, en ook jammer, dat een boek dat zooveel superieure eigenschappen bezit, door dergelijke vlekjes wordt ontsierd.

Onze leestafel.

M.P.C. Valter, Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis van den grooten oorlog. - Amsterdam - Rotterdam, C.L. van Langenhuyzen.

Onze medewerker, de heer Valter, stelt zich in de doorwrochte studie, waarvan de titel hierboven staat, ten doel ‘te helpen verhoeden, dat Nederland zich door een der belligerenten uit zijn neutrale positie laat dringen, of, als het bij het beëindigen van den strijd, ter bescherming van eigen levensbelangen, vrijwillig de onzijdigheid prijs geeft, stelling neme aan den kant, vanwaar juist het grootste gevaar dreigt.’

Daartoe behoort men zich ernstig bezig te houden met de vraag, hoe deze oorlog eigenlijk ontstaan is. Met oppervlakkige algemeenheden kan deze vraag niet worden beantwoord. Men zal een poging moeten doen om de ontwikkeling der internationale verhoudingen in de laatste jaren te overzien. Als bijdrage daartoe geeft de schrijver uit den schat van het door hem verzamelde feitenmaterieel een uitvoerig overzicht van de politiek, door het Britsche wereldrijk, in de jongste twintig jaren op tal van punten van den aardbodem gevoerd.

Als inleiding behandelt de schrijver de stichting en internationale erkenning van den Congostaat, en de geschiedenis van Amatongaland, Matabeleland en Mashonaland; uitvoerig staat hij dan stil bij Engelands optreden in Zuid-Afrika en doet bij die gelegenheid mededeeling van eenige feiten, betrekking hebbende op de verhouding tusschen Engeland en Nederland, die ernstige aandacht verdienen. Daarna staat de schrijver geruimen tijd stil bij de Marokko-crisis, den Bagdad-spoorweg, de moeilijkheden op den Balkan en stelt de in al deze aangelegenheden door Engeland tegenover Duitschland gevoerde politiek in het licht.

Zeer belangrijk is 'schrijvers beschouwing over het Belgische neutraliteits-vraagstuk. Wie over dit vraagstuk zich een oordeel wil vormen, zal er zich niet aan mogen onttrekken, van de toelichting die de auteur tot de in deze zaak bekende feiten geeft, kennis te nemen. De politiek, in verband met dit vraagstuk, door Engeland en Frankrijk ten opzichte van Nederland gevoerd, wordt door schr. uiterst sober aangeduid. Toch mag wat hij daaromtrent laat doorschemeren tot dankbaarheid jegens de door onze Regeering in 1910 en 1911 betoonde standvastigheid stemmen.

Daarbij blijkt tevens, dat eene door mij in die dagen geuite bevoegdheid ongegrond was. In *De Tijdspiegel* van *April 1909* waarschuwde ik tegen eene toetreding van Nederlanders tot de ‘Commission Hollando-Belge’

omdat ik uit gepubliceerde officieele stukken dezer Commissie den indruk kreeg dat zij bedoeld was als een orgaan tot voorbereiding van een '*of- en defensief militair verbond*' tusschen Nederland, België, Frankrijk en Engeland.

Ik stond toen trouwens niet alleen. Gelijke waarschuwing ging uit van het toenmalige dagblad *Land en Volk* en van een der Vlaamsche leiders, Dr. Marten Rudelsheim, in *Onze Eeuw.*

Wat de Belgische neutraliteit betreft, zoo acht ik het verkeerd, de daaromtrent gerezen quaestie uitsluitend van formeel juridisch standpunt te willen beschouwen. Het is toch voor ieder, die verder wil doordenken, op de eerste plaats een historisch-politieke quaestie. Uit al hetgeen reeds sedert ongeveer 1906 werd gepubliceerd en was gedocumenteerd, staat onomstootelijk vast, dat België minstens al van den aanvang der XXe eeuw af met zekerheid wist, dat het eenmaal tusschen een goede verstandhouding met Frankrijk en Engeland eenerzijds of met Duitschland anderzijds een keus zou moeten doen.

De internationale toestand na den dood van den stichter van het uitgebreide stelsel van Ententes, Koning Edward VII, ontstaan, wordt trouwens in een heldere analyse door den schrijver ontvouwd tot op het oogenblik dat de oorlog uitbrak.

Schr. besluit dat men moet vertrouwen, dat het Nederlandsche Volk natuurlijk tegen Duitschland de onafhankelijkheid zou handhaven, indien zij werd bedreigd, maar dat het zich wel zal hoeden samenwerking te zoeken met Engeland.

'Moge niet alleen een getrouwe naleving onzer plichten van Onzijdige, maar ook eene moedige verdediging van de rechten, die de Natie aan de door de Regeering geproclameerde neutraliteit ontleent - met name op het gebied van handel en scheepvaart - aan Engeland eerbied afdwingen, het zelfrespect bewaren en ons verzekerd doen blijven van de vriendschappelijke verhouding met Duitschland, die voor het Volk van Nederland in het verleden van onschatbare waarde was en in de toekomst wezen zal.'

Bijzonder groot is de waarde van de studie van den heer Valter zoowel door den overvloed van feitenmateriaal als door de volkomen zakelijkheid en nuchterheid, waarmede hij deze feiten zelf laat spreken.

De schrijver is volstrekt niet specifiek Duitsch gezind. Hij is alleen strict eerlijk.

Het zou niet juist zijn, om, terwijl het Duitsche Rijk van alle kanten wordt besprongen, niet alleen door een oorlog met wapenen van staal, maar ook door een oorlog met wapenen uit haat en leugen gesmeed (zoo, dat, tegen talrijke getuigenissen van onverdachte Nederlandsche getuigen in, sommigen nogal tijd gelooven dat bij voorbeeld in Leuven Duitsche troepen opzettelijk kunstschatten verwoestten en zonder oorlogsnoodzaak een straat in brand staken)... het zou niet juist zijn, om onder die omstandigheden een nuchter-zakelijke houding met een onbeholpen woord 'pro-Duitsch' te heeten en bovendien de Duitschers zelf nog als schuldig aan den haat, die hen, ijverig zijn plaats onder de zon zoekend volk, omringt, te betichten.

Er zullen altijd menschen zijn, die de waarheid niet willen hooren; maar wie zich niet alleen een eerlijk oordeel wil vormen over de oorzaken der geweldige gebeurtenissen die wij thans beleven, maar ook zich degelijke rekenschap wil geven over de positie, die Nederland te midden dezer

gebeurtenissen inneemt, handelt dwaas als hij de brochure van den heer Valter ongelezen laat.

V.K.

De Kruisingstheorie. Eene nieuwe theorie over het ontstaan der soorten door Dr. J.P. Lotsy. - Leiden, A.W. Sijthoff's Uitgeversmaatschappij, z.j. (1914.)

De veelvormigheid van al wat leeft, de rijkdom aan afwisseling, die planten en dieren ons te zien geven, waren het niet van onze kinderjaren af fantastische raadselen voor onze altijd naar mystiek zoekende geest? En toen we langzamerhand leerden ons thuis te voelen te midden van al onze medeschepselen, zochten we toen niet naar een verklaring voor al dat vreemde, naar een meer prozaïsche beschouwing dier schoonheid om ons? Oogenblikken van neiging tot het geheimzinnige waren er in ons leven, en daarnaast dagen van ontwaken uit een versuffende slaap, dagen waarin de eischen der werkelijkheid zich in hun volle kracht toonden, en waarin we voelden den drang naar wereldverklaring, opheldering zochten van dat groote probleem, dat de ontwikkeling van het levende op aarde in zich sluit.

Zoo is het ook met de menschheid gegaan. Mystiek en philosophische schoonheidswaardeering wisselden af met zucht tot nuchter weten, tot begrijpen van wat de natuur als geheimen verborgen hield. Het evolutiegeloof heeft de denkende mensch altijd bezeten; het descendentiegeloof is pas langzamerhand gekomen. En tot voor betrekkelijk korten tijd is dit een geloof gebleven; de wetenschappelijke basis, door Darwin aan dit geloof gegeven, heeft het ter overwinning gebracht. Het groote publiek, dat gemakkelijk warmloopt op een enkel woord, een enkele goedklinkende term, waarvan het de beteekenis niet begrijpt, en de draagkracht nog veel minder, het groote publiek liet zich in slaap sussen door het ‘Darwinisme’, dat alles verklaren kon. Zonder iets van de enorme waarde van Darwins werk te willen afdoen, gelooven wij veilig te kunnen zeggen dat dit ‘Darwinisme’ geen allesverklarende tooverspreuk is, dat Darwin zelf, thans, na vijftig jaar, zijn theorie grondig herzien zou, indien hij nog leefde. De wetenschappelijke wereld bleef echter niet in het bekorende gefluit van Darwins propagandisten en leerlingen gelooven; het opkomende gevoel van onvoldaanheid, grootendeels voortgesproten uit de mystieke natuur van Darwins ‘variabiliteit’, de bron voor nieuwe eigenschappen, werd onderdrukt door Hugo de Vries, wiens ‘mutatietheorie’ voor goed een eind moest maken aan de nog heerschende twijfel. De Vries nam het ontstaan van nieuwe planten waar, die in scherp omschreven eigenschappen van de ouderplant Oenothera Lamarckiana, verschilden. En weer liet het groote publiek op het voetspoor van bijna alle geleerden, zich door het woord ‘mutatie’ verblinden. Inderdaad, er was toen, in 1901, voor de Vries' ontdekkingen geen andere verklaring mogelijk. Maar indien we ooit van een revolutie op wetenschappelijk gebied mogen spreken, dan heeft die in de laatste 15 jaren plaats gehad onder de natuuronderzoekers, die zich met het vraagstuk der erfelijkheid bezighielden. Door de herontdekking in 1900 van de reeds in 1865 door Gregor Mendel opgestelde regels van erfelijkheid, een herontdekking, die op naam van Hugo de Vries, Erich von Tschermak en Carl Correns staat, is de stoot gegeven tot de geboorte eener nieuwe wetenschap,

de genetica, de studie der erfelijkheid. En daardoor is ook een geheel onverwacht licht geworpen op de 'mutatie'-verschijnselen, die De Vries had waargenomen. Reeds in 1902 vestigde Bateson er den aandacht op, dat mogelijk deze verschijnselen een rationeele verklaring vinden zouden, als Oenothera Lamarckiana een bastaard was bij welke meening zich in 1906 onze landgenoot J.P. Lotsy zich aansloot. In den loop van tien jaar zijn nu veel argumenten ten gunste van deze meening bijeengebracht, terwijl bovendien is aangetoond, dat Oe. Lamarckiana lang geen zuivere 'elementaire soort' is, maar een zeer uiteenloopend mengsel van typen, een zeer 'slechte'Linné'sche soort. Terecht stelt dan ook Lotsy in dit boekje (pag. 18) de eisch: 'Maar dan kan Oe. Lamarckiana, als zoodanig, ook nooit als betrouwbare basis voor proeven, die het bestaan van mutatie willen bewijzen, dienen, want niets kan ons overtuigen, dat wij te veel eischen, als wij van hem, die het bestaan van mutatie wil bewijzen, verlangen, dat zijn punt van uitgang eene soort zij, wier zuiverheid boven bedenking staat.'

Lotsy geeft in dit boekje een welsprekend pleidooi voor zijn opvatting omtrent het ontstaan van soorten door kruising. Uit zijn kruisingsproeven met Leeuwebeksoorten e.a. was gebleken, dat uit kruising van twee soorten een groot aantal nieuwe vormen ontstaan kunnen, waaruit dan de selectie de meest geschikte in het leven houden kan. Hierop baseert hij zijn 'kruisingstheorie', die hij als volgt samenvat:

'Nieuwe soorten worden geboren, als gevolg van een kruising tusschen reeds bestaande soorten. De nieuw-geboren soort is klaar en constant, en aan geenerlei vorm van erfelijke variabiliteit onderworpen, met de mogelijke, doch m.i. onwaarschijnlijke uitzondering van een toevallig verlies van factoren.'

'De Natuur maakt dus sprongen, maar deze kunnen buitengemeen klein zijn; wezenlijk is niet de grootte van den sprong, maar het feit, dat er geen overgangsvormen in den zin van variëteiten tusschen verschillende soorten bestaan.'

'De Natuur kan geen soorten vormen, door selectie van bepaalde individuen, tot de te vervormen soort behoorende, omdat eene dusdanige selectie, noodgedwongen zonder effect moet blijven, daar alle individuen, tot een en dezelfde soort behoorende, dezelfde erfelijke constitutie bezitten.'

'In één woord: alle intraspecifieke selectie is onmogelijk. Interspecifieke selectie daarentegen, blijft mogelijk, maar zij behoort tot een anderen tak van wetenschap, tot dien van het overleven van sommige soorten boven andere, en gaat dus buiten de grenzen van mijn voordracht, die slechts over den oorsprong der soorten handelt.'

Menigeen, die totnutoe van de onaantastbaarheid der mutatietheorie overtuigd was, en die zijn kennis bijv. had opgedaan in Buekers 'Ontwikkelingsgeschiedenis der levende natuur', zal uit dit boekje een gansch anderen kijk op de dingen krijgen. En ons verheugt het, dat deze belangrijke bijdrage tot het vraagstuk der onderlinge verwantschap van alle levende wezens, aan een Nederlander te danken is.

Eén ding is jammer: de prijs (90 ct.) is voor een boekje van 40 blz. vrij hoog. Het is te hopen, dat de uitgever deze bij een nieuwen druk zal verlagen, opdat niets de ruime verspreiding der nieuwe leer moge in den weg staan.

M.J.S.

De Nederlandsche Vrouw in de eerste helft der 18e eeuw, door Dr. S.J. van Wolzogen Kühr. - Boekhandel en Drukkerij, v.h. S.J. Brill, Leiden, 1914.

Dit boek verheft zich niet boven gewoon compilatiewerk, maar het bevat een schat van bijzonderheden en overgenomen stukken, de laatste vooral ontleend aan onze Spectatoriale geschriften. Eer los aaneengeregen dan stevig verwerkt tot een overzichtbaar geheel, kunnen de hier geschetste tooneelen, waarin voornamelijk de vrouw van goeden huize optreedt, ja, eigenlijk nog het meest de rijke, verwende juffer, de modepop, ons slechts een eenzijdig beeld vertoonen. Schr. zelve betreurt dat zij van de werkende vrouw niet genoeg heeft kunnen zeggen. Van dienstboden, besteedsters, bakers en minnemoers weet zij ons hier en daar iets te vertellen; maar van winkeliersters, neringdoenden in 't algemeen en vooral van de vrouwen op het platte land hooren wij zoo goed als niets.

Afgaande op wat auteur ons mededeelt, zou men de oud-Hollandsche degelijkheid, de hoofdzakelijk voor echtgenoot en kinderen levende vrouw, tot het rijk der legenden verwijzen. En toch, zij bestonden: de geduldige moeders en rappe dochters; de vrouw, wier huisbestier boven lof was verheven, wier weldadigheid en praktische zin haar een plaats verschaften in het bestuur van Gods- en weeshuizen; die eigen zaken dreef; ook zij, die zich aan de schoone kunsten wijdde (niet enkel als dilettante) of in het stille studeervertrek zich tehuis voelde.

Er is iets verleidelijks maar tevens iets gevaarlijks in, aan de hand van een Van Effen en andere satyrieke schrijvers, de 18e eeuw te willen leeren kennen. Zij hadden het natuurlijk niet over de stillen in den lande, ook ontleenden zij hunne voorbeelden in hoofdzaak aan het stadsleven. Stellig zou onze eigen tijd even groote aanleiding tot spotzieke vertoogen aan een Van Effen c.s. opgeleverd hebben. Men denke b.v. aan onze vrouwenbeweging - de suffragettes -; onze vaak verwaarloosde huishoudens en talrijke echtscheidingen; ons dienstbodenvraagstuk; onze modepoppen; heel het mondaine gedoe in onze groote steden en badplaatsen.....

De satyricus ziet het belachelijke, het in 't oog vallende; tot den dieperen kern der dingen dringt hij zelden door. Vele moralisten handelen niet anders. Zij staren voortdurend op de schaduwen, wat bij de menschelijke onvolmaaktheid van alle eeuwen niet moeilijk valt. De goede tijd ligt steeds in het verledene. Wat zegt Martha de Harde in de Historie van Willem Leevend. ‘Wist men in mijn jeugd van dat gemenvrouw! 't Moet onze Gerrit mooi tuigen, dat zijn vrouw Mevrouw hiet; en zijn eigen vleeschelijke moeder hiete nooit anders dan Lijsbet uit de Wenteltrap: want zij deed een lakenwinkel op den Nieuwendijk....’ Iste D. p. 108. Deze Lijsbet en Grootje Rijsig[1)] zeer zeker moeten volgens de schrijfsters in de eerste helft der 18e eeuw geplaatst worden.

Dat er ook eb en vloed valt aan te wijzen in het maatschappelijk bestaan, komt zelden in iemands gedachten. Op tijden van zorgelooze welvaart, weelde, grove winzucht, slappe moraal, volgen steeds weder andere, waarin zuinigheid, eenvoud, een ingetogener levenswijze de overhand krijgen. Hoe gemakkelijker het leven schijnt, hoe scherper de verhoudingen onderling. Gezamenlijk leed voert tot eensgezindheid, saamhoorigheid. Angst en zorg brengen verbroedering teweeg, zelfs waar men die voorheen onmogelijk achtte. Dit is het goede van zware dagen.

1) Hetzelfde boek, 2de D., p. 51.

Wie dus de vrouw en haar huis wil beschrijven, moet een deel politieke en maatschappelijke geschiedenis geven bovendien. Trouwens Schr. zelve zegt in hare Inleiding: 'Zoo kon ook hier vrij veel neergeschreven worden in verband met het vrouwenleven in de eerste helft der 18e eeuw, zooals dit zich aan de *buitenzijde*[1)] vertoonde. Het is ons echter niet mogen gelukken te dringen door die uiterlijkheden heen tot de kern van zijn geheimen.....'

Is het absoluut waar dat wij, noch romans, noch dagboeken, noch brieven bezitten, waarin de toen levende vrouw zelve zich heeft uitgesproken? Zouden onze archieven niets van dien aard aan wijzen?

Het is geen bekoorlijk vrouwenbeeld, dat uit deze bladen voor ons oprijst. In den vloed van aardige, oude gebruiken, zeden en gewoonten hier gegeven, duikt het trouwens zelfs wel eens zoo diep onder, dat wij het nagenoeg uit het oog verliezen. Eigenaardig is ook dat de hoofdstukken, waarin van 'Vrijen en Trouwen' voorkomt, zulk een groote plaats beslaan, getoetst b.v. aan die, waarin het 'Godsdienstig leven,' het 'Sterven en Begraven' een beurt krijgen. Zelfs de vrouw als moeder schiet verbazend te kort vergeleken bij de bladzijden aan de 'jonge juffers' gewijd.

Het is mijns inziens niet aan te nemen, dat de moeder in de eerste helft der 18e eeuw zulk een ijdele, praatzieke malloot was, als de spotschriften dier dagen ons teekenen. Zulke waren uitzonderingen. Er moeten goede, verstandige moeders bij menigte zijn geweest. Moeders, die de ziel waren van haar gezin; die de karakters harer kinderen hielpen vormen; door wier handen de draden liepen van het groote bonte weefsel, dat wij maatschappij noemen. Moeders, die met oplettende liefde en mededoogen, met zelfverloochening en geduld dag en nacht hare plichten vervulden. Doch wanneer men piquant en satyriek wil zijn, valt er van zulke vrouwen niets te vertellen. Dan leveren de mallemoertjes, de ijdeltuiten, die met haar kroost willen pronken, de praal- en babbelzuchtigen veel meer stof tot vertoogen en sermoenen. En zoo blijft dan het oude woord waar. dat de beste vrouwen zij zijn, van wie men zwijgt.

Maar afgezien van dit alles gaf auteur een zeer lezenswaardige bijdrage tot de geschiedenis, niet zoozeer der vrouw dan wel tot die der Ned. zeden en gebruiken, in de eerste helft der 18e eeuw. IJverig en nauwgezet maakte zij gebruik van de door haar telkens genoemde bronnen, zelve waarschuwend tegen een voorbarig oordeelen, naar aanleiding dezer gegevens. Het uitgebreide Inhoudsoverzicht maakt het den lezer gemakkelijk telkens datgene te vinden, wat hij nog eens wil herlezen of in het boek naslaan. De keurige druk, de teekeningen aan Van Stolks Atlas ontleend, verhoogen de aantrekkingskracht van dit werkje, waaraan bovendien eene zeer weemoedige herinnering is verbonden. Zij toch, die het zou geschreven hebben, die er een massa bescheiden voor verzameld had, die er met hart en ziel in heeft geleefd. Mejuffrouw Elise Ch. Scheffer, werd opgeroepen te midden van haar arbeid. Een moeilijke, maar schoone taak wachtte Schr., die van de nagelaten papieren der jonggestorvene mocht gebruik maken en dit met ware toewijding heeft gedaan. Met een geestig maar daarom niet minder diepgaand woord van Molière besluit auteur haar boek. 'Rien ne ressemble mieux aux sottises des femmes, que les sottises des hommes.' Dit kenschetst tevens den inhoud.

ELISE SOER.

1) Ik cursiveer.

Sint Hubertus, Roman van het Groene Gilde, door Jeanne Reyneke van Stuwe. - Uitgever L.J. Veen - Amsterdam.

Deze roman sluit zich aan bij *Gelukkige Menschen*, zonder er precies een vervolg op te zijn, want lang niet alle personen uit laatstgenoemd werk treden hier weder voor ons op. Integendeel, de geschiedenis beweegt zich hoofdzakelijk om Reinout Berghem, wiens echt met Alix van Reymerswaele van korten duur is geweest.

De omgeving, waarin dit verhaal speelt, is - wie verwachtte het anders? - zeer levendig en mooi beschreven. Door deze bladzijden ritselt de frissche herfstwind, krachtig, bezielend. De schilderachtige jachtstoeten, die door de kleurige bosschen en over de wijde velden trekken, zetten een eigenaardig cachet bij aan het geheel, evenals vele gesprekken, van 'jagerslatijn' doorspekt.

Te midden der lachende, pratende, flirtende dames en heeren, der brieschende rossen en blaffende honden, sleept een oud man zijn knagend verdriet met zich om, ontwaakt een nieuwe neiging in Reynouts hart, en kampt een fiere jonkvrouw tegen de liefde, die haar plotseling heeft overmeesterd, gehoor gevend aan gekwetsten trots en ijverzucht.

Het voor en tegen van de jacht wordt er natuurlijk ook in behandeld. Maar een tegenstander van deze sport zal nooit door verstandelijke overwegingen in een voorstander veranderen, daar het hier een gevoelsquaestie betreft. Het dooden van wild moge noodig en nuttig zijn; het aanschieten en de angst, waarin de gejaagde dieren verkeeren, blijft iets afgrijselijks, waardoor vele menschen er van terugschrikken.

Dat er iets opwindends is in deze soort van sport, iets wijds en ruims; dat het toeven in de buitenlucht, het geheele dagen in beweging zijn, gezond is; niemand zal het loochenen. Maar al deze voordeelen zijn ook op andere wijze te verkrijgen.

De jacht is een historisch overblijfsel uit tijden, waaraan velen tot voor weinige maanden meenden, dat wij ontwassen waren, terwijl het tegendeel is gebleken. De menschenjachten, waarvan onze dagen getuigen, leeren het anders, zijn kinderspel vergeleken bij alles wat Sint Hubertus betreft. De mensch is een raadselachtig wezen. Een jager is volstrekt niet een dierenvijand, eer het omgekeerde. Ik heb persoonlijk zeer bedaarde, ernstige, zachtzinnige menschen gekend, voor wie de jacht evenwel bijzonder veel aantrekkelijks had. Psychologische geheimen, zooals er honderden zijn.

Hoe dit zij. Jeanne Reyneke van Stuwe heeft hier weder op de haar eigen boeiende wijze een roman geschreven, een welverzorgde uitgave, die velen verpoozing moge brengen in onzen aan zware gebeurtenissen zoo overvoerden tijd.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Januari-aflevering bezingt Balthazar Verhagen het wederzien tusschen een banneling en een vriend. P. Raëskin dicht een novelle: 'Oue Jane'. Dr. G.J. Heering behandelt de psychanalyse en het geestesleven. De heer H.H. van Dobben geeft een korte samenvatting van den stand der krijgsoperatiën. Dr. J.W. Gunning behandelt de zending onder de Mohammedanen op Java. Jhr. Mr. H. Smissaert betoogt dat onze sociale wetgeving voortaan meer met nationale toestanden rekening zal moeten houden. De heer C.K. Elout behandelt 's lands financieelen toestand in verband met de kosten van den oorlog.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Januari-aflevering begint Marcellus Emants een roman: 'Liefdeleven.' Dr. J. Prinsen J. Lzn. vangt een beschouwing aan over het sentimenteele bij Feith, Wolff-Deken en Poot. Dr. W.G.C. Byvanck behandelt den contrabandeoorlog, Mr. W.H. de Beaufort de onvoorziene gevolgen van den oorlog uit nationaliteitsoogpunt, Prof. Snouck Hurgronje deze gevolgen ten opzichte der Mohammedaansche wereld, Dr. H.T. Colenbrander polemiseert tegen eenige oorlogsliteratuur en Prof. D. van Blom peilt de oeconomische gevolgen van den oorlog. K.C.W. geeft Zwitsersche verzen, Dr. J. van den Bergh van Eysinga - Elias een beschouwing over den vrouwenstrijd naar aanleiding van het boek van Henriëtte Roland Holst over dat onderwerp.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In het Januarinummer brandmerkt Mr. Dr. C.D.P. Baron Creutz het plan om een standbeeld voor Johan de Witt (nog wel ook voor Cornelis de Witt) op te richten, te recht als een 'anti-nationale gedachte.' L.E. beëindigt het verhaal van den tragischen levensloop der duchesse d'Angoulème. Dr. A. van Veldhuizen ontvouwt de les van den vijgeboom. Dr. M. Visser toont Milton als strijder. Verzen worden gedicht door

Peter van Maarn en D.J. van Doveren. Een belangrijke bijdrage tot inzicht in de oorzaken van den oorlog geeft Prof. Diepenhorst in zijne oeconomische kroniek.

***De Nieuwe Gids*, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.**

De Januari-aflevering bevat een schets door Jac. van Looy, getiteld 'De Sprinkhaan.' De heer G. van Hulzen vervolgt zijn roman 'Aan 't lichtende strand.' André de Ridder geeft een 'Liefdespoppenspel.' De heef J.A. Bientjes herdenkt Dr. J. van Vloten. Dr. H.A. Naber behandelt de Amsterdamsche proef van 1789, de heer N.J. Spykman de collective psychologie in den modernen oorlog. Dr. Daniël de Lange Jr. geeft een anti-Duitsche beschouwing, die door Dr. H. Boeken weerlegd wordt. De heer J.H. Leopold wijdt een gedicht aan Koning Cheops.

***De Beweging*, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In de Januari-aflevering bespreekt Albert Verwey het werk van den modernen Duitschen dichter George. Gedichten worden bijgedragen door Gerda van Beveren, Maurits Uyldert en J. Berkel. De heer Tj. J. Twijnstra prijst het plan van Dr. Frederik van Heden c.s. aan, om een Europeeschen statenbond te stichten. De heer Jacob Israël de Haan bestrijdt de meeningen van Duitsche rechtsgeleerden over den oorlog. Prof. F.P. de Vooys besluit zijne uiteenzetting der steunbeweging.

***De Levende Natuur*, onder redactie van E. Heimans en Jac. P. Thijsse, uitgave van W. Versluys te Amsterdam.**

In het nummer van 1 Januari behandelt Dr. J.V. Suringar het arboretum der Rijks hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen. De heer Leonard A. Sprenger vervolgt de beschrijving van zijn uitstapje in het Spessartgebergte. De heer C. Eykmans verhaalt van een Vossenhistorie op de Mookerheide. De heer Meulemeester beschrijft een mycologische excursie. De heer J. Heimans vraagt medewerking ter vaststelling van de verspreiding der beide Azolla-soorten in ons land.

In het nummer van 15 Januari beschrijft de heer J. Heimans eenige steenkoolplanten, de heer J.V. Suringar het Arboretum der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen. De heer J. Botke heeft een aantal mollenesten of molleheuvels onderzocht en geeft daar de beschrijving van.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

Het nummer van 25 December schetst het karakter van Dr. A.A. Beekman.

Ontvangen boeken.

Nederlandsche Bibliotheek, 298, Helene Swarth. Verzen.
Nederlandsche Bibliotheek, 299, Frans Verschoren. Jeugd.
J. Greshoff, *Het jaar der dichters 1915.* L. van Looy, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek, III. 15. A. Schnitzler, De eenzame weg. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Tooneelbibliotheek, III. 14. E. Scribe, De bentgenooten. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Jan Veth, *Portretstudies en Silhouetten.* Tweede Vermeerderde uitgave. Scheltema en Holkema's bibl., Amsterdam.

Wereldbibliotheek, 300. G.E. Lessing, Nathan de wijze. Vertaald door Dr. Edw. B. Koster. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Henri van Dijke, *De wil mijns vaders.* Uit het Engelsch, door A.M. Weekblad 'De Eenheid', den Haag.
Dr. J. te Winkel, *De ontwikkelingsgang der Nederlandsche letterkunde*, afl. 16. De erven F. Bohn, Haarlem.
Mr. R. Kranenburg, *De beteekenis der rechtsvergelijking voor de rechtsphilosophie.* P. Noordhoff, Groningen.
Mr. J.A. Levy, *Volkenrecht.* Rede gehouden in de vergadering der Broederschap van Candidaat-Notarissen, te Amsterdam den 9 Dec. 1914. Boekh., v/h. Gebr. Belinfante, den Haag.
Synthese III. Dr. A.J. de Sopper, *Oorlog.* De Erven F. Bohn, Haarlem.
Dr. L. Leeuwenfeld. *Het niet bewuste in ons zieleleven.* Uit het Duitsch vertaald door A.F. Meijer. Scheltema en Holkema's bibl., A'dam.
Groote Mystieken, II. 6. Novalis, door Dr. W.J. Aalders. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Redelijke Godsdienst, III. 10. Dr. H.T. de Graaf, *Geloof en misdaad.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Doopsgezind Jaarboekje voor 1915, 14e jaargang. L. Hausma, Assen.
Nederlandsche belastingwetten, No. 1 Wet op de Inkomstenbelasting 1914, No. 2 Wet tot instelling van Raden van Beroep voor de Directe Belastingen. Mart. Nijhoff, den Haag.
Nederlandsche belastingwetten, No. 16. Leeningwet 1914. Mart. Nijhoff. den Haag.

Panter.
Agnes van der Moer.

Aan Paul F. Maas.

DE zon kaatste in de bloeiende jasmijnen; een overvloed van bloesems tot een feest gerijd, stonden de wit bestarrelde struiken, hoog en stil in den zuiveren zomermorgen. Zóó was het om den boomgaard. In het midden onder de appel-, en pere- en pruimeboomen, was het gras àl te lang gegroeid, met groote trossen bloeiende pluimen, en daartusschen veel roode zuring en pijp-kruid. In het hooge gras stond een kleine stoel en daarin zat een donker vrouwtje in een glanzend blauwe japon, als een reusachtige bloem in het zomergroen.

'Do' zei ze: 'Do, slaap je?'

Met trillingen van verglijdend licht kwam toen naar boven een lichtbruin fluweelen mouw met groote zwarte moezen, en toen een vrouwenhoofd, dat eerst in het gras verdoken, een tros van zware gouden haren had losgewoeld tot een warreling van gladde, glimmend zijden draden. Het was een wonderlijk gezicht, dat te voorschijn kwam, zeldzaam bleek en smal, met onder een zéér hoog voorhoofd twee glinsterende goud-bruine oogen, amandelvormig met lange, stijle, zwarte wimpers en wenkbrauwen.

'Ik slááp niet!' zei ze 'maar het *is* in het gras...!! O, je weet dat niet, dat koele, geurige van zomergras om je lichaam, en de halmen, die opwippen als je je beweegt... het is zoo frisch...!'

'Ja, dat je het wárm hebt, verwondert me niks, altijd in fluwéél loopen...'

'O, maar het is zomerfluweel, héél dun, net zij... voel maar... ik heb zoo drie zomerjaponnen en drie winterjaponnen, net hetzelfde als dit, maar dan met flanel gevoerd. Och, je wéét dat ook wel van mijn portret, dat ik je verleden winter uit Parijs stuurde.'

‘Ja Do, maar waarom draag je altijd het zelfde?’

‘Omdat ik het mooi vind... het staat me...’ Ze zat stil, en glanzend spande de japon om haar heen... het léék, als was ze er in gegroeid, als was het een huid, zóó nauw sloten de mouwen om haar fijne armen, zoo nauw sloot het geheel om haar lijf... niets dan een passend kleed was het, zonder een enkele plooi, zonder één enkel siersel... Met loome bewegingen hief zij haar armen, en haar handen namen de enkele schildpadden-spelden uit haar wrong, die bijna loshing, en toen schudde ze langzaam haar hoofd; tot op den grond hing die zachte, glinsterende vacht neer, een gouden val, die stroomde langs haar tengere schouders... De zon maakte daarvan een grooter, een schitterender feest dan van de bloeiende jasmijnen.

Elize zag er bewonderend naar, toen Do het weer vaststak. Haar fijne vingers woelden er door, en haar ring, met vijf kleine kattenoogen bezet, flikkerde daar wonderlijk tusschen. Toen gleed Do terug op haar plaats, de halmen schoten omhoog, de zon gooide gloeiende trillingen van licht over het soepele fluweel... Zoo kon ze zwijgend een ganschen dag liggen...

‘Luilak’ plaagde Elize.

‘Het is zoo góed zoo, ná Parijs... dat heele jaar was zoo vermoeiend... toch heeft het me de ontwikkeling gegeven, die ik er van hoopte... alléén dacht ik op het laatst gek te worden van ál die schilderijen... toch prettig, dat ik nou zoo lang bij jou logeeren kan, en ik voel me thuis in jullie artisten-kringetje... je man vind ik sympathiek, en Theo is aardig en Wim...’

‘En nou zal je Walter óók gauw kennen, want die is eergisteren al thuis gekomen uit Brussel... je zult hem wel leuk vinden... hij is de jòngste wel, pas twintig, maar hij is het méést artist... zie je, daar zit niks bij hem, dan zijn wérk, en zijn wérk dat pakt hem echt, daar is hij altijd heelemaal in...’

‘Aardig hem te leeren kennen.’

‘Ja, dat zal het zeker voor je zijn... Hij zal je niet verwennen, zooals alle andere mannen, Walther zal niet verliefd op je worden, die is voor zooiets heelemaal ongevoelig, nét als jij, ik ben benieuwd, of jullie.....’

Een zachte, zangerige lach kwam uit het gras, een aaiend zoetig geluid, dat de lucht streelde en Elize tot zwijgen bracht.

‘O jij!’ zei Do: ‘o, jij, heb je dat dan nóg niet verleerd,

nú, dat je leeft tusschen artisten? Ben je nou nóg in de romannetjes van Marlitt of Werner?' Ze lachte weer:

'O jij! Móet er nou een roman van ons worden, hé Lies? Zoo'n aardig, klein romannetje? Twee menschen, Walter en ik, die nog nooit verliefd zijn geweest! Een coup de foudre, wij knielen voor elkaar, maar zijn allebei te trotsch om het te bekennen, maar eindelijk, als ik eens alléén in Walters atelier ben, o héél toevallig natuurlijk, barst hij los, verklaart in 'vurige woorden, die hem van de lippen stroomen', - zie Werner, tusschen twee haakjes, - zijn liefde, en dán is het in orde... o, Lies, wat bén je toch!! Heb je zoo iets niet gedacht, al lang vooruit bedacht? Krijg je nou een kleur?'

Do kende haar wel héél goed! Ja, zóó had ze het voor hen beiden gedroomd, een klein sentimenteel romannetje. Do lachte nog: 'Stel je voor!' zei ze: 'ik, die al 25 jaar ben, die overal aanzoeken heb gehad, ik, en een jongen van 20 jaar!'

'Maar hij is héél bijzonder!' verdedigde Elize, een beetje boos.

Het gras golfde zacht, en Do kroop naar voren... haar oogen smeekten en haar lach bad, terwijl ze haar hoofd boog tegen Elize's been, als een poes, die kopjes geeft... Haar lichaam was buitengewoon slank, en het was, als vouwde haar lenige lijf zich in een biddende houding.

'Ach, wat bén je toch lastig!' klaagde Elize, maar dadelijk verteederde ze om den vleilach van Do, om dat zacht aanhalige van haar week en smeekend lichaam.

Toen klonk van verre de hoefslag van een paard en zagen ze beiden op, naar het uiterste einde van den boomgaard, waar ineens een paard met een ruiter over het hek sprongen.

'Verstop je... gáuw, daar komt Walter' lachte Elize, en Do, speelsch, kroop terug in het gras, met een diepe verbazing in zich over zoo'n malle manier van ergens binnen te komen. Over het breede pad langs den boomgaard draafde de vos en Lize wuifde den jòngen toe, die eerst het paard uit liet loopen en toen langzaam nader kwam... Hij steeg af en sloeg de teugels om een boom.

'Dag!' zei hij kortaf 'daar ben ik weer, ik heb mijn eersten rit gemaakt!... o, nóg iemand in het gras... hé, ik dacht even, dat het een dierenhuid was, zoo onder het gras dat bruine fluweel...'

'Laat ik je even voorstellen... Walter Bruins, juffrouw Verhagen.' Do was opgekomen en zag naar den jongen, die voor haar stond; hij was lang en smal, maar zijn gezicht

was open en sterk, met wonderlijk strenge, grijze oogen. Hij ging tegenover haar in het gras zitten en dadelijk vroeg ze:

'Is ú de beeldhouwer?'

'Ik ben op weg het te worden!' zei hij kortáf, maar ineens klemde zijn blik zich vast aan haar buitengewoon bleek gezicht; als een koorts zakte het plots op hem, een huivering kroop langs zijn rug, zoo beheerschte hem onmiddelijk de schoonheid van haar griezelig witte huid, het goud van haar oogen, onder het git van haar wimpers, het bloedrood van haar volle lippen in haar smal gezicht. Hij wist het dadelijk: 'die vrouw kussen, dáár, tusschen haar oogen... o...' maar zij keerde zich om, bang voor zijn sterken blik, en liet zich in het gras vallen.

'Het wórdt Werner!' dacht ze; toen vroeg ze:

'Hoe kwam u tot beeldhouwen?'

'Ach, eigenlijk heel mal... vroeger teekende ik natuurlijk, als héél klein kind al... toen hebben ze me op een dag mee naar een circus genomen en daar was een directeur met leeuwen en tijgers en toen nam ik me vást voor, óók leeuwen en tijgers te gaan temmen, maar eerst begon ik met uit mijn hoofd de dieren te teekenen, en toen maakte ik ze in klei. O, er zijn thuis nog wonderlijke scheppingen, uit dien kindertijd...'

'Maakt u altijd dieren?' vroeg Do belangstellend.

'Ja, nooit iets anders. Ik hoop daar het volgend jaar voor te gaan reizen... nu moet ik maar modelleeren naar de arme beesten in Artis.'

Do had zich omgekeerd. Ze lag nu voorover met haar hoofd naar hem toe. Haar handen lagen plat en haar vingers trokken in, trokken uit, in, uit, in, uit, krauwden het gras.

'Klauwtjes!' dacht Walter. Van verre dartelde een vlinder, een citroentje. Het kwam dichtbij, en zat vlak bij Do op een zoete klaverplant... tusschen haar leden door glinsterden haar oogen, en onrustig trilden haar zwarte wimpers, haar lichaam bewoog zich zacht er heen... Zóó zag Walter haar, en hij schrok... hij schrok van haar loerenden blik, van haar hand, die zich zoo voorzichtig ophief... van de gepolijste rose nagels, die glinsterden in de zon...

En plots sloot zijn sterke hand om haar pols en het vlindertje vloog heen, en ze zag in een bleek gezicht, met twee ontstelde, booze oogen.

'Dat is geen vrouwenspel, beesten vermoorden,' zei Walter, toen liet hij haar los. Zij was geschrokken, verbaasd; begreep

niet, dat een mán haar iets kon verhinderen, wat zij wilde... toch zweeg ze, en Elize lachte:

'Dat gebeurt je niet dikwijls, wel Do?' maar Do stond op, en ging heen, zónder een groet. Door het hooge gras gleed ze héél langzaam; nauw sloot de fluweelen japon om haar smal lijf, en de zon trok een moedwillige streep van glans langs den vorm van haar been.

'Kijk nou toch eens Elize... o, ze is bijna nét zoo móói als een beest... ze lijkt op... o, nóu weet ik het, zij lijkt op een panter...'

'Och jongen, je ben dwaas, bij jou lijkt alles op de dieren, die je boetseert...'

'Juist niet... ik heb nog nóóit iemand op mijn beesten zien lijken... is ze nou boos?'

'Ik weet niet, je was wél brutaal... nee, kijk daar komt ze weer terug...'

Ze kwam waarlijk, en ze droeg een roos, die zij in den voortuin geplukt had. Zwijgend zakte ze weer neer op haar oude plaats... Heerlijk omvatte de koelte haar; met gesloten oogen lag ze, en haar fijne neusvleugels snoven hijgend de prikkelende bloeilucht van het geurende gras in... en héél langzaam trokken haar vingers de roos uit elkaar, en haar kleine, scherpe, witte tanden verknauwden de bloemblaadjes.

Hij begreep, dat ze dit moedwillig deed, om hém te hinderen, en hij voelde ineens een diepen afschuw voor haar onvrouwelijke vernielzucht. Hij wendde zich met algeheele belangstelling tot Elize en vroeg haar, hoe zij het gemaakt had, toen hij weg was.

Na een tijdje opende Do haar oogen en zag ze van verre weer een vlinder komen naar de klaverbloem naast haar... een lach dartelde in haar op, om wat ze nu ging doen. Walter zag niets, praatte met Elize... stráks, dan zou hij het zien, als het vlindertje dóód was, als het te láát was, als hij er niets meer aan doen kon... als ze tóch...!

Daar wás het... nee, nou ging het weer terug... de kleine wiekjes kleurden hél-geel in de zon... daar kwam het weer; met trillende vlerkjes stond het stil boven de bloem, toen zakte het neer en zat het stil. In gespannen aandacht strekte Do's hand zich... haar lichaam rekte zich, en ze hield haar adem in... toen zag Walter op, en werd hij driftig om haar moedwillig kwaad doen, voelde hij het bloed ineens gloeien in zijn hoofd en vóór hij het wist, sloeg hij haar hand opzij.

Ontsteld zagen ze elkander aan; zij, angstig bijna... en voor hem was het onbegrijpelijk hoe hij tot zoo iets kwam; tóch voelde hij nóg de afschuw van het oogenblik te voren, en hij sprak dat uit:

'Wel verduiveld, zóó'n vrouw heb ik nog nóóit gezien...'

'Maar Walter!' waarschuwde Elize ontdaan: 'wat bezielt jou?' Toen ineens lachte hij.

'Het kán toch ook niet, dat een vrouw zóó'n mooi dier zou vernielen... een vlinder is zóó mooi, zóóveel mooier dan we zelf zijn, zoo broos gebouwd, zoo'n sieraad van den zomer... vergeef mijn drift, juffrouw Verhagen, maar u moet mij beloven, dat u zooiets nooit meer doen zult.'

'Ik beloof niets... wat mist u, omdat ik al honderd en meer vlinders heb doodgeslagen? Ik heb hier immers al zoo dikwijls gelegen, en als ik opsta, liggen er altijd 4, 5, op een rijtje... mijn heele kamer hangt er vol van; bijna het hééle behang is er mee beprikt... Wat hélpt het u, of u het me nóu belet? Dit is mijn hinderlaag, bijna álle vlinders komen naar deze klaverplant en als u er morgen niet bent, doe ik het immers toch....!'

'Dan kom ik morgen hier' zei hij, en zijn stem klonk onvast van ingehouden drift 'dan kom ik het u beletten, want ik *wil* dat niet, hoort u, ik *wil* dat niet...'

O, die vrouw... hij kon haar wel dádelijk slaan... beestachtig was ze! Hij zag haar aan, en diep drong zijn minachtende booze blik in haar; ze tástte dat: 'ik *wil* het niet' Ze was er oogenblikkelijk door verlamd, voelde zijn macht overheerschen haar kleine wil tot het kwade, en ze sprak niet tegen. Er hing een vreemde, angstige stilte, die hij niet wist te verdragen. Daarom stond hij op en maakte zijn paard los.

'Ik ga heen, ik erger me hier,' zei hij ruw. Elize stond óók op, met bezorgde oogen, al wás het begin góed, voor een Werner roman. Zij voelde toch, dat Walter het té ver had gedreven, zij voelde dat klaar en met angstige zekerheid, dat het een wanklank zou brengen in hun vrienden-kring. Langzaam bracht ze hem de boomgaard uit:

'Wallie, hoe kón je zoo doen, toe ga éven terug, ga éven je excuses maken...'

'Nee' zei hij hard: 'is dát een vróuw? Een béést is het... Het wás zoo mal niet, toen ik zei, dat ze op een panter leek.'

Naast elkaar liepen ze voort, verder zwijgend, het paard vlák achter Walter.

Uit het hooge gras dook Do's hoofd en ze staarde hen na... en het noodlot tooverde toen een nieuw vlindertje in de lucht en bracht dat naar de klaverplant, waarnaast Do's hand wóelde in het gras... maar een andere hand sloot zich vast om haar pols en ze dacht: 'dat *wil* hij niet...', en moedeloos voelde ze haar onmacht, om dien dwingenden, dreigenden blik, die ze zoo duidelijk nog voelde, zoo duidelijk, dat er geen ontkomen aan was... Haar hand trok terug, ze sloot haar oogen en ze legde zich weer in het gras... de halmen zwiepten om, terwijl ze bewegenloos lag met een groote angst diep in haar ziel.

Het vlindertje dartelde ver weg in de lucht...

II.

Elize zat stil te werken in haar stoeltje en Fré, haar man, speelde met zijn hond, een jonge terriër, die telkens hapte naar zijn zakdoek. Onder haar wimpers door, begluurde Do dit spel.

Zij waren met mooi weer altijd in den boomgaard en genoten de heerlijkheid van den zomer. Langs het pad kwamen Theo en Wim, altijd overal samen, even diep in de schuld en met een even grooten aanleg tot luxe. Zij kwamen daar, als menschen zonder zorg, en hun beider oogen zochten, met gelijkelijk verlangen, de bekende plek in het gras...

'Ik héb' zei Theo 'een doos Lindt voor je meegebracht.'

'Dank je, het is héél aardig van je' antwoordde Do en innerlijk vroeg zij zich af, waarvan hij dát betaald had.

'En ik heb deze kamperfoelie voor je gezocht; je zei laatst, dat je het mooi vond... in den heelen omtrek was niks te vinden; eindelijk buiten, aan een boerensloot was er een hééle massa dóór het hout gegroeid, en die heb ik voor je geplukt' zei Wim.

Haar warme lach streelde hem tot dank: 'Dank je wél, hoor.'

Naast zich legde ze de bloemen, en ze kroop terug in het gras. Zij sprak niet meer, maar dacht: 'Dwazen, altijd vleien en kruipen... als ze me door cadeautjes denken te winnen! Al die attenties, die ik óveral heb gehad...! nét, of ik ooit zoo'n jongen zonder geld zou trouwen... en dat brutale dringerige, ik word wéé van hun zoele verliefdheid... die oogen van Wim, die oogen van Theo... hónden zijn het, meer niet... ze verdienen de zweep,' en de lust kwam bij haar op, hen beiden te plagen, hun overdreven attenties van iederen dag, te verslaan met haar onverschilligheid.

‘Moet je je bloemen niet in het water zetten Do, zóó verleppen ze...?’

‘Nee, nog niet Elize...’

‘Hé Do, ik had zóó gehoopt, dat je blij zou zijn met je kamperfoelie, ik dacht dat je bloemen tenminste niet zou mishandelen! Waarom heb je me zoolang in die illusie gelaten, waarom heb je zoolang den schijn aangenomen, dat je van bloemen hield?’ klaagde Wim.

‘Een mooie illusie, al is die ook valsch, is altijd beter, Wim, dan de wreede werkelijkheid... wees me dankbaar, dat ik je die illusie zoo lang heb gelaten’ lachte ze. Toen trok ze langzaam de lintjes van de doos chocola, en riep ze Fré's hond. Bob kwam, en met zijn kop scheef, bekeek hij het lekkers, dat ze hem voor hield. Theo zag het met leedwezen aan.

‘Ik heb die Lindt niet voor den hónd meegebracht!’ waagde hij.

‘Dat wéét ik, maar Lindt is juist de éénige chocola, die ik niet kán eten’ antwoordde ze heel ernstig: ‘Het spijt me heúsch... Het spijt me heusch vréése lijk, Theo!’ Ze presenteerde toen de anderen en liet de doos open naast zich staan, en achteloos zocht haar hand de mooiste tak kamperfoelie, en langzaam zoog ze één voor één de bloemen uit, tot er niets meer over was, dan een bouquet verwelkende blaren...

Een enkele maal kwam haar zachte vleistem mee in het gesprek, met een kort, lief, aanhalig woord, zoodat nóch Wim, noch Theo, het booze opzet van haar doen begrepen.

Toen klonk van verre een hoefslag, en schoot Do's hoofd ineens uit het gras, en haar levendige oogen keerden naar het hek, waar Walter te paard, in zijn sprong juist te voorschijn kwam.

‘Zoo komt hij nu iederen dag’ lachte Fré.

‘Ja, 't is toch een malle gewoonte’ vond Wim. ‘Daar is hij...’ Daar wás hij... met zijn hoed in zijn hand stond hij tusschen hen, en zijn donkerblonde haren vielen in dikke plokken over zijn vochtig voorhoofd.

‘Maar Wál, wat bén je warm’ vond Elize.

‘Ja ik heb moeite gehad met Kerry... hij wou niet springen, zoo'n vervloekte stijfkop... het heeft een heelen tijd geduurd vóór hij over de hindernis wou op de hei... ik heb een grooten rit gemaakt.’

In zijn knoopsgat droeg hij een paar knopjes van een wilde roos.

‘In het bosch gevonden’ vertelde hij: ‘er was een héél e

groote struik'. Met een wilde beweging streek hij zijn haar achterover, en toen kwam hij in het gras zitten.

'Dag Dó' zei hij: 'waarom sta je niet op als ik kom?'

'Waarom wél?' antwoordde ze plagend, maar met iets onrustigs: 'Begin je weer, moet je iederen dag met me vechten? Ben je soms een koning, dat ik op zou staan, als jij komt!'

'Zeg Wal' viel Fré in, die den dagelijkschen strijd vreesde: 'ik ben vanmorgen in je atelier geweest... mooi is dat panter-ontwerp...'

'Vind je? Ik heb er wél hard aan gewerkt. In Brussel al in het klein gemaakt...'

'Ben je in Brussel nog niet tot andere gedachten gekomen? Zult je nooit eens een mensch maken?'

'Nee... ik houd van dieren, en dáárom houd ik van dieren, omdat hun áárd altijd in hun oogen te lezen is... een mensch mist dat te veel... de ééne vrouw zal de andere moreel verscheuren, maar ze doet dat altijd, in het geheim... dieren nóóit, die vechten openlijk... die schamen zich niet voor hun aard, ménschen wel, die geneeren zich voor hun beestachtigheid... wij allen hebben door cultuur de uitbeelding van onze dierlijkheid verloren, en de mééste menschen hebben toch één of andere dierlijke eigenschap, jalouzie, hebberigheid etc... maar ze weten het allemaal éven kunstig te verbergen... het éérste mensch, dat ik tegen kom, en dat in vorm en in de uitdrukking van zijn oogen, en levensgang, zijn dierlijkheid uitdrukt, dát zal ik boetseeren, en daarna hóuwen in marmer...'

'En als dat mensch niet wil?' vroeg Do.

'Maar dat mensch móet willen' antwoordde hij, en hij zag haar koel, maar voortdurend aan, tot ze haar hoofd wendde. Ze zweeg en een huivering overviel haar.

''t Is jammer!' vervolgde hij, 'dat ik mijn panter naar een artis-exemplaar moet maken... ik ben er in Brussel nog voor naar een circus geweest... daar waren wél leeuwen en tijgers, maar géén panters; gek, dat je die zoo weinig ziet getemd.' 'Die kan je misschien niet temmen' veronderstelde Elize.

'Jawel, want de Romeinen gebruikten ze wel als huisdier. In ieder geval zou ik graag probeeren een wilden panter te temmen,' bekende Walter en hij werd algemeen uitgelachen.

'Nog altijd de kwajongen, die dompteur wil worden, Wallie?' plaagde Theo.

'Ja, gek, dat lijkt me nog altijd heerlijk!'

‘Nou ik wed, dat je een panter niet klein kreeg’ plaagde Do uit het gras. ‘Ik zie je al staan, hier in den boomgaard, met je panter... Eén slag van zoo'n klauw en je ben er geweest.’

‘Ik ben geen vlinder!’ zei hij rustig. Ze schrok plóts en hevig. De anderen verbaasden zich, voelden wel, dat het iets te beteekenen had; dat het sloeg op haar vlinders doodmaken, maar het juiste ervan trof hen niet... op Do werkte het als een slag... het deed haar pijn, en tóch wist ze zich er niet tegen te verzetten... een plotse stilte was ingetreden, en die stilte was zoo broeiend, als dreigde er onheil... zij voelden het allen... tot de onrust Do tot spreken prikkelde:

‘Hoe zóu je zoo'n panter dresseeren?’ vroeg ze aan Walter.

‘Met mijn wil.’

Ze lachte even, overmoedig, maar zenuwachtig.

‘Met je wil... denk je dat je daar álles mee gedaan krijgt...?!’

‘Niet alles, naar wél véél...’

‘En als het nou niet ging met je wil, als die panter nou zich verzette, wat dán?’ vroeg ze tartend.

‘Dan gebruikte ik de zweep’ antwoordde hij kort...

Zij zweeg; een warme gloed doortrilde haar. Zij vóelde de striem, het wóórd alleen, dat klonk als een slag, het woord, dat hij zoo rustig en onmeedoogend zei: ‘zwéép’... het zwiepte neer op haar, het maakte haar woedend, en bevend begon ze op nieuw:

‘Als je een panter slaat, valt hij je aan...’

‘Moet je nóg meer hebben, Do?’ vroeg hij spottend. ‘Was het daarnet niet voldoende...?’

‘Voldóende, wát? Ik begrijp je niet’ hijgde ze, haar stem hokte, maar ze gaf het niet op:

‘Geef me antwoord, als ik je wat vraag... als je zwéépslag bij die panter nou óók niet hielp...? als je panter nijdig werd en je aanviel...?’

‘Dan sloeg ik hem dóód.’

Ze zweeg. Ze zwegen allen. Ze begrepen géén van allen dien zielenstrijd, verborgen onder wat luttele woorden, maar ze vóelden het diep in zich, er wás iets gebeúrd, iets tusschen Do en Walter... er was iets vreeselijks... het drukte hun stemming...

Do lag met gesloten oogen... zij ademde nauwelijks... zij voelde het alleen, zij hóórde het alleen, zij wist het alleen:

‘Dan slóeg ik hém dóód...’ zij wist het zóó zeker, dat hij waarheid sprak, dat hij altijd sterker zou zijn dan zij...

Elize brak de stilte met een enkel woord, en Theo en Wim en Fré klemden zich daaraan vast en verstopten de angstige stilte onder hun luidruchtigheid....

In het gras lag Do en haar opstandig gevoel bedaarde..... een diepe verbazíng bleef in haar, dat Walter haar áánkon..... een groote bewondering voor zijn jonge, sterke kracht..... en ineens doortrilde het haar, het groote, nooit gevoelde verlangen: 'in die armen zijn, en álles doen, álles wat hij wil....' O, één woord van liefde, van zachtheid, van teederheid van dien man hooren..... Zij zag hem aan. Hij was bleek.....

'Walter' vroeg ze: 'Walter, wil je me die roosjes geven, die je draagt?'

Hij keek naar de uitgezogen kamperfoeliebloemen naast haar op het gras.

'Néé' zei hij kortaf. Ze had zijn blik gezien.

'O, maar jouw rozen zou ik niet vernielen' zei ze zacht en bevend.

'Je hebt die kamperfoelie vernield, daarom gún ik je mijn rozen niet. De werkelijke schoonheid van een bloem begrijp je niet; dat je nou die roos ineens wil, dat is maar weer één van je kleine grilletjes.'

Ze zagen allen naar Walter. Maar was hij dan gék?!! Ze verwachtten allen, dat Do woedend zou worden, maar er gebeurde niets.....

Onrustig wendde ze zich af, terwijl Walter met den hond speelde..... Ze voelde zoo, dat ze zijn weigering dubbel en dwars verdiend had..... Ze kon niets zeggen.....

Toen stond hij op:

'Ik ga naar huis, Lize, mag ik jou deze roosjes geven, ik wéét, dat je er altijd zoo van gehouden hebt' zei hij vriendelijk, en hij zag haar aan, eerbiedig, zooals een jongen een reine vrouw aanziet. Ze dankte hem verlegen, om Do, maar nam de bloemen toch..... Toen ging hij.

'Dag Do!' zei hij rustig en koel.

'Dag Walter' antwoordde ze trillend.

Hij steeg op en reed weg. Zijn paard stapte door de jasmijnen bloemensneeuw op den grond. En hóóg in de boomen zong de zomer.

'En toch' dacht hij: 'wil ik haar hebben, zij is niet slecht, zij geeft alléén toe aan haar grillen van het oogenblik..... zóó moet ik haar blijven behandelen, zóó kan ik haar aan..... als ik dan geen dierentemmer heb kunnen worden, dan kan ik

misschien van een vrouw nog iets maken..... Ze verzét zich wel, maar klein en zonder felheid.....

Een panter temmen schijnt toch niet zoo moeilijk te zijn als het wel lijkt.'

III

De dag spande in al zijn klaarte over de groene boomen. De zon was blij en maakte alles mooi, maar Do zat inéengedoken op haar slaapkamer. Een donkere boosheid hield haar gevangen, een zucht naar wraak. Zij voelde zich inwendig trillen van verontwaardiging bij het herdenken van den vorigen middag. Wél was zij verslagen, wél kon ze niets, zoolang Walter er was, maar daarna..... ó, daarna..... toén had ze wel zóó diep gevoeld de vernedering, die hij haar had aangedaan. Hij had haar ruw behandeld, en Elize en Fré en Théo en Wim hadden het gehóórd..... O, hem daarvoor iets terug doen, iets wat hem treffen zou, hem pijn zou doen..... iets, wat hem verdrietig zou maken.

Peizend gleed haar blik door de kamer, en een snik doortrilde haar, haar tanden klemden zich vast in haar onderlip, haar vingers grepen trillend de stoelleuningen.... want zij leed ó zoo diepe pijn om hém, om zijn verachting..... om Walter..... o..... waarom wás hij zoo..... zoo wreed..... zoo wilde ze óók zijn..... tegen hem..... hem iets áándoen..... pijn..... zooals zij voelde.

Langs de wanden gleed haar blik. Daar bleekte ál het pastel van teere vlindervleugels..... pauwoogen, admiraals, citroentjes, pijlstaarten, blauwtjes..... alles zacht en schoon en broos van kleur. Do's oogen openden wijd en het goud daarin schitterde warm en wild..... Zóó fijn wreed, zóó martelend kon alléén een vrouw iets bedenken. Haastig stond ze overend, en nerveus tastten haar witte vingers langs de wanden, en stapelde ze, in een open empire doos, ál haar vlinders, tot een wemeling van fijn geschubde wieken, een droom van kleuren, ál die kleine gevleugelde bloesems van den zomer, die bij haar niets dan den lust tot moorden wakker maakten.

Zij dacht aan Wallie..... nú sloeg zij hèm toch..... maar, o, die oogen..... die stem van metaal..... die dringende, willende krachtstem..... ze huiverde even. Zonder Elize te groeten, die in den boomgaard zat, ging zij heen. Walter was om dezen tijd toch altijd paardrijden, en ze wilde zoo graag ook zijn atelier

zien. Zij liep langzaam, de fluweelen japon vlijde zacht om haar lijf, heur haren glinsterden in het helle zomerlicht en haar bruine oogen tintelden koortsachtig. Zij voelde zeker, dat haar wraak goed bedacht en uiterst pijnlijk voor Walter zou zijn.... dit was haar een ongemeene vreugde..... maar diep, diep weg, verborgen onder haar booze denken, sloeg luid en angstig haar hart, school het zware verdriet, de komende wanhoop om teleurgestelde liefde. Als een beest dat bijt van pijn, zóó was haar vergelding.

Walter had haar gestriemd met zijn méérderheid. Zou zij dat ongestraft laten?

Daar was het atelier..... een meid liet haar erin, en ze stond er, in een héél nieuw thuis; open en licht was het er, met de tuindeuren wijd teruggeslagen, en de zomerlucht vulde het héële vertrek. Overal in gladde glazen vazen stonden bloemen; in een hoek een groote kruik met een énorme verzameling klaprozen; de joligheid van hun dartele roode koppen maakte er een groote gezelligheid. De grond was kaal en er was enkel een hooge rustbank met een donkerpaars fluweelen kleed belegd, om op te zitten.

Maar in het midden stond de werktafel en daarop in klei het panter-ontwerp. De oogen getrokken in rimpels, een klauw omhoog, de muil open, de bovenlip opgetrokken als blazend tot een slag gereed.

'Mooi' dacht ze: 'mooi en sterk..... echt Walter. Natúúrlijk moest hij zoo iets maken', en ze gleed op de rustbank, vanwaar ze de andere dieren bekeek. Daar was een leeuw die statig stond, luisterend met zijn kop omhoog, en een tijger, die loerend neerlag..... daar was een groep van angora-katten....

De doos met vlinders zette ze op den rug van den panter. Dat stond héél dwaas, en als een bespotting.

Toen klapte het hek en achter door den tuin zag ze Walter komen. Ze ontstelde, en in doodsangst gleed ze neer achter de rustbank en kroop ze onder het fluweelen kleed. Daar lag ze ademloos, haar hart hamerde en haar handen sidderden. Als Walter de doos zag..... als hij haar vond..... o, hij zou woedend zijn, ze was báng daarvoor.....

Hij kwam binnen, zag dadelijk de doos, de vreemde doos, op den rug van zijn panter. Hij liep er heen, een stoel verschoof..... toen bleef het stil..... trillend lag ze..... maar de stilte bléef, bléef..... groeide aan tot een doodsche rust..... zwaar

drukte dat op haar..... vreemd..... ze kón het niet dragen en voorzichtig keek ze over den rand van de bank en zag ze Walter zitten..... de doos stond open naast hem, maar zijn hoofd lag op zijn arm en zijn schouders schokten.....

Even was in haar het gevoel van op te staan, naar hem toe te gaan..... néé..... o, *dit* had ze niet gedacht..... nou huilde hij..... hij huilde, omdat zij wreed was..... omdat hij nu óók een striem had gekregen..... hij huilde,..... nou kon ze hem áán, áán, nou kon hij niks meer tegen haar, nu was hij óók zijn macht kwijt..... Dat doordrong haar vást, en maakte haar blij, en overmoedig wrééd..... o, nou had hij toch óók pijn..... nou had hij toch óók verdriet.....

Ze kroop terug, want Walter stond op. Zijn stoel slingerde hij weg, met een ruk, en diep ademend ging hij vlak langs de bank, door een gordijn naar de naaste kamer.

Dadelijk was Do op, en ze bleef midden in de kamer met een tartenden lach in haar oogen..... gehuild had hij.... gehuild.... als een vrouw, als een zwákkeling..... nu was er in hem niets meer om bang voor te zijn, nu wás ze uit den ban van zijn geheimzinnigen invloed..... nu ging ze hem opwachten midden in zijn kamer, nu ging ze hem hóónen om zijn tranen..... hij deed haar nú toch niets meer..... hij was net als álle mannen.... een zwakkeling..... een man, die *huilde*!

Tegen het zijraam klonk het eentonig getik van een glazenmaker, en een roekeloos plan groeide uit den overmoed van haar zegevierend gevoel..... Zij wilde het uiterste, zij wou hem álle kwaad doen, dat ze te bedenken wist.....

Hij wilde haar liefde niet, hij had haar beleedigd, waar anderen bij waren, o.....!

Bóven op de vlinderdoos zou hij den dooden glazenmaker vinden, en zij zou er bijstaan met een lach.....

Ze sloop naar het raam en spande àl haar aandacht tot het vangen..... zij schoof langzaam haar hand op langs de ruit, hief haar arm en trad iets achteruit.

Toen voelde ze een striem op haar hand, vlijmend; en razend van pijn keerde ze om; haar bovenlip trok op, fel schitterden daardoor haar witte tanden, haar vuisten balden zich, haar oogen pijlden gouden schichten van razernij uit.

Zóó stond ze voor Walter, als tot een sprong klaar, en bovenál voelde de kunstenaar in hem het overweldigende van haar drift, haar woeste schoonheid. Zoo dacht Walter het:

‘Móói beest..... pánter.....’

Hij greep haar beide polsen. ‘Wat wou je nou, hè?’ dreigde hij: ‘wou je me áánvliegen?’

‘O jij’ hijgde ze terug, ‘jij, hoe durf je..... o.....’

Hij trok haar tot zich, terwijl ze worstelde om zich te wringen uit zijn ijzeren vuisten. Tegen zijn borst aan, voelde hij haar hijgen, voelde hij haar woede kloppen..... maar éérlijk wist hij haar bóven alle vrouwen..... hij wist haar woede ronduit en sterk als van een beest, maar natuurlijk, maar onverborgen, maar ongekunsteld en wáár. Méér wilde hij niet.

Hij zag haar aan, vast en rustig, zooals hij dat altijd deed, en haar drift zakte..... Haar blik zocht haar hand, die uit zijn vuist te voorschijn kwam. Een bloedroode streep was er over heen, ze zag het duidelijk, de striem van zijn rijzweep, die nu op den grond lag..... de hevige pijn was over, al stak en brandde het, en haar woede was heen..... zelfs was er geen verontwaardiging in haar..... nu was ze weer bang voor hem, bàng voor zijn mannenkracht..... nu kon ze niets meer tegen hem, was ze weer machteloos..... hij was haar de baas, want zij had hem zóó nóóit durven slaan, als hij het haar had gedaan..... hij was en bléef sterker dan zij..... dat werd haar héél duidelijk, en ineens begon ze te huilen met diepe, trillende, vlagende snikken van vernedering om haar nederlaag. Toen verteederde zijn blik en trok hij haar dicht tegen zich aan tegen zijn borst, en haar hoofd lag daar héél stil en deemoedig. Zijn hand streelde zacht heur haren.

‘Ik wil haar máken in marmer’ dacht hij: ‘ze verdient het.... ze is het waard, ze zal het mooiste dier worden, wat ik ooit gemaakt heb, mijn mooiste panter.’

Toen boog hij zich over haar hand en kuste de roode striem, hij voelde haar rillen..... hij zag haar aan en vond tusschen de tranen in haar oogen, een weifelend tasten naar geluk..... en hij kuste haar weer, kuste weer de bloedige streep en hij zei zacht: ‘We zullen hopen, dat dit nóóit meer noodig is.’ Hij kón niet zeggen: ‘Ik zal het nooit meer doen’, en zachter sprak hij door, warm en vervuld van blijmoedig geluk. Hij vertelde haar van hun leven samen, en dat ze maar gauw trouwen moesten. Dat hij haar dan meenam op reis, dat ze altijd bij hem moest zijn.

Zij luisterde, geloofde hem eerst niet, kwam toen tot het ontroeren van een nóóit geweten gevoeligheid, drukte haar

hoofd tegen hem aan, en vroeg het ongeloovig, maar met bevend verlangen in haar stem:

'Hou je dan van me?'

'Ja ik hou van jou.' Haar oogen sloten, een warme gloed tintelde in haar wangen, de glans van den zomerdag trad in haar ziel...

'Maar toch', zei ze: 'toch heb je me geslagen...!'

'Als ik niet van je hield, zou ik je niet geslagen hebben... dan was het me onverschillig geweest wat je deed,... begrijp je me wel?'

'Ja', fluisterde ze.

Hij nam haar op de rustbank naast zich, en daar zaten ze stil, tot Do er af gleed, en op haar kniëen vóór hem liggend, begon ze met diep geluk, met warme, bevende lippen, zijn handen te kussen en daartusschen sprak ze, zei ze hem: 'Jij mag alles van me maken, wat je wíl... ik wil álles doen en álles laten om jou, nu ik wéét, dat je van me houdt... ik kán alles om jou... je bent sterker dan ik... je houdt van me, hóudt... hóudt... kén je dat woord?... Wat is het diep... hóudt... álles is het... alles vergeten om één ding... om te wéten, dat ik van jóu ben, van jou... om te weten, dat ik maar héél klein ben, en jij heel groot... houdt... o je houdt van me...! Denk eens, nou zal ik je vrouw, je kind en je slavin zijn... denk eens, dat je nou alles van me maken mag, iets goeds en iets liefs, of iets leelijks en iets slechts... zóó heb ik me het geluk toch niet gedroomd... zóó niet... is het niet bést zóó... o, altijd bij je zijn, en soms een lief woord van je hooren... en je mag me slaan, altijd sláán, als ik kwaad wil...'

'Dat hóeft nu niet meer Do... kwaad zal je nóóit meer willen...'

Diep drong zijn blik in haar met een innige teederheid... Hij legde zijn handen om haar hoofd, en zij voelde zich zalig, gezegend. Toen stond Walter op. Zijn vingers gleden door zijn lange, ruige haren... zoo liep hij door het atelier en bleef stilstaan op den drempel. Door de open deuren trad de zomerdag en bracht een golf van geuren mee naar binnen. De vogels zongen in de takken voor het raam...

Walter keek naar Do... ze lag nóg geknield. In zalige extase sloten haar oogen... heur haren waren bijna los gegaan en in die schitterende gouden haren, lag haar hoofd als een zéér bleeke roos... Haar mond was half geopend en haar

vochtige, roode lippen leken zacht omgebogen bloembladeren... De stijle gitten wimpers wierpen lange donkere schaduwen over haar verstild gezicht... haar handen waren gevouwen... zij lag daar als een bruid, in een zaligen droom... zij ademde nauwelijks, maar fijn en ongeëvenaard scheen hem haar schoonheid... dit schoon geluk, dat hij ging dragen boven alle menschen, was van hém alleen.

'Die vrouw!' dacht hij.

'Die vrouw!... Heb ik óóit méér begeerd? Liefde, onberekenbare, onvermoedde zaligheid... liefde... waar is mijn jongensideaal?... dat was een zoo uiterst teer en lieftallig vrouwenwezen, dat vér, o vér boven mij was verheven... en nú... en tóch, dit ís het geluk... ik kán niet anders, alles dringt mij tot haar... ik wil haar helpen, haar laten groeien tot mijn kracht... Wij zijn allen slaven... een vróuw is het van ons, en wij zijn het van haar liefde... nu begin ik mijn eerste, groote levenswerk te beitelen...'

Na den vrede.
Een Brief van prof. Hans Delbrück met een inleidend woord.
A.M. Harthoorn, C.I.

DE oorlog heeft zich over de geheele oude wereld uitgebreid, over Europa, Azië en Afrika. Alle groote problemen van de geschiedenis zullen bij de vredesonderhandelingen besproken en voor de eerste tijden vastgelegd worden. Welke zijn deze problemen, welke zijn de vèr reikende wenschen der zes groote Europeesche mogendheden?

Engeland wenscht de Duitsche concurrentie een gevoeligen slag toe te brengen, ten deele uit handelsnaijver van de oude, gevestigde firma tegen de opkomende jonge firma, ten deele uit de bijna tot instinct geworden historische overlevering van de tegenstander te zijn van de sterkste mogendheid op het vaste land, die ook streeft naar de macht ter zee. Ter bevestiging zijner positie als eerste wereldmacht wenscht het verder: 1°. het khalifaat, de religieus-politieke erfenis van den Profeet, van het Turksche sultanaat te scheiden en het onder Britschen invloed te brengen (hierbij zij herinnerd, dat de Turksche sultan Jawus Selim zich de waardigheid van khalief, de rol van feties - die in naam nog steeds berustte bij het krachtelooze geslacht der Abbasieden uit den edelen Arabischen stam van Qoraisj, waarvan de laatste afstammelingen in 1258 na de verovering van Bagdad door de Mongolen, naar Egypte gevlucht waren - heeft toegeëigend, nadat hij in den slag van Aleppo in 1516 de Mamelukken verslagen en het volgende jaar Egypte en de heilige steden van Arabië, Mekka en Medîna veroverd had), 2°. het stroomgebied van den Euphraat en de Tigris, ten minste in hun benedenloop, zoo mogelijk echter het geheele oude Babylonië en Mesopotamië te verkrijgen, ter verbinding van het Egyptisch-Afrikaansche en het Indisch-Zuid-Aziatische deel van het Britsche wereldrijk.

Om dit doel te bereiken heeft het Rusland de vrije hand gelaten in het noordelijk, voornaamste en rijkste deel van Perzië, en gunt het Moskovische rijk desnoods ook het zoo zeer begeerde Konstantinopel en de vrije doorvaart naar de Middellandsche zee.

Dit is de groote wensch van het tsarenrijk: Middellandsche-zee-mogendheid te worden. In Europa heeft Rusland zijn blikken ook gevestigd op het rijke Galicië, in Azië op Armenië, Perzië, Afghanistan en Mongolië.

In dit verband is zeer merkwaardig een open brief 'über das Verhältnis von Russland und Deutschland' door Paul v. Mitrofanoff, professor in de geschiedenis te St. Petersburg, aan Professor Hans Delbrück gericht, en opgenomen in de Preussische Jahrbücher van *1 Juni* 1914, waarin deze Russische historicus schrijft:

'Für Russland ist die Balkanfrage kein abenteuerlicher Traum der Slawophilen: ihre Lösung ist eine unzweifelhaft ökonomische und politische Notwendigkeit. Das ganze russische Budget ist auf der Ausfuhr nach dem Auslande basiert; wird die Kommerzbilanz passiv, so ist der russische Schatz bankrott, indem er nicht imstande sein wird, die Zinsen seiner enormen auswärtigen Schulden zu bezahlen. Und ⅔ dieser Ausfuhr gehen durch die südlichen Häfen und weiter durch die beiden türkischen Meerengen. Ist dieser Ausgang einmal geschlossen, so stockt der russische Handel, und die ökonomischen Folgen dieser Sperre wären unabsehbar: der letzte türkisch-italienische Krieg hat es hinreichend gezeigt. Nur der Besitz des Bosporus und der Dardanellen kann diesem unerträglichen Zustande ein Ende bereiten, weil die Existenz einer Weltmacht wie Russland von Zufällen und fremder Willkür nicht abhängig sein darf.

Andererseits kann Russland unmöglich gegenüber dem Schicksal der Südslawen auf der Balkanhalbinsel sich ganz gleichgültig verhalten. Die kleinen Balkanstaaten sind erstens eine Rückendeckung für die Meerengen und zweitens wurde im Laufe der Jahrhunderte zuviel russischen Bluts und zuviel russischen Goldes für die Balkanstaaten verwendet, um die ganze Sache jetzt fahren zu lassen: es wäre ein moralischer und politischer Selbstmord für jede russische Regierung.'

Frankrijk wenscht zijn plaats in het Europeesche concert terug van voor 1870, het wenscht daartoe weer den Rijn tot

grens te bebben. In Klein-Azië, in Syrië en Palestina hoopt het ook zijn verloren invloed te herwinnen. Voor dezen ideëelen prijs, de revanche-gedachte tegen Duitschland, en voor het reëele voordeel van de vrije hand in Marokko, heeft het zijn oude rechten en grooten arbeid in Egypte aan Engeland afgestaan.

Het tweevoudig verbond, Duitschland en Oostenrijk-Hongarijë, herinnert Italië, dat Savoyë en Nizza, ook Corsica vroeger Italiaansche landen geweest zijn en dat het eens gedacht heeft Tunis en Biserta, dat de Middellandsche zee beheerscht van Gibraltar tot het Suez-Kanaal, te bezetten, dat ook geen ander rijk dan het Romeinsche gerechtigd is de hoeder te zijn van de ruïnen van het oude Carthago. De triple-entente, Frankrijk in de eerste plaats, herinnert Italië, dat in Trentino en Triëst stamgenooten onder vreemd juk zuchten en dat de haven van Valona, deze oude Venetiaansche bezitting, die in 1690 aan de Turken verloren ging, voor het koninkrijk van groote beteekenis is.

In deze laatste richting schijnen zich de Italiaansche wenschen te bepalen. Valona heeft het reeds bezet. Is dit wellicht de eerste stap tot den Romaansch-Slavischen Balkan? De Heer Tittoni sprak het uit, toen hij nog minister was op Monte Citorio: ‘Eerst de toekomst zal de gansche beteekenis van de Italo-Russische verstandhouding (die in 1909 bij de samenkomst te Racconigi van Tsaar Nicolai Alexandrowitsch en Koning Victor Emanuel, waartoe ook Pichon uitgenoodigd was, bezegeld werd) leeren begrijpen’ en in de rijksdoema onderstreepte de Heer Iswolsky deze woorden van zijn ambtgenoot en vriend. Zal Europa na zeven eeuwen weer het Oost-Romeinsche rijk uit zijn assche zien herrijschen? Voor een groot Bulgarijë is daarin geen plaats, slechts voor Griekenland (met Kandia), Servië (met Bosnië en de Herzegowina), Roemenië, Montenegro, Makedo-Albanië, Konstantinopel (met Thracië als Vrijstaat), Armenië en Klein-Azië (met de eilanden). Zal de vijftiende paus Benedictus hierin het middel weten te vinden om het schisma tusschen de twee katholieke kerken te overbruggen? - Op de Albaneesche kust reiken de Hellenen den Romeinen de hand. Zal het Oosten weer door den straal van den Grieksch-Romeinschen geest verlicht worden? Zal de grijze held van Cettinje het beleven, dat zijn vierde dochter Elena, koningin van Italië, de ‘Balkanzaritza’ wordt, zooals hij haar in zijn drama dichtte? Zoo vraagt Maximilian Harden in ‘Die Schlacht der Schatten’ in ‘die Zukunft’ van 28 November.

Oostenrijk-Hongarijë wenscht Servië te tachtigen en de Zuid-Slaven onder den scepter van het Habsburgsche Huis te vereenigen om dan zoo mogelijk van een dubbel-monarchie een triple-monarchie te worden. Het wenscht den vrijen weg naar Saloniki en het zal niet kunnen toestaan, dat het achter in de Adriatische zee opgesloten wordt. 'Wie den weg naar Saloniki beheerscht, heeft de eerste hypotheek op Albanië. Wie Valona heeft, heerscht in de Adriatische zee.' Deze twee zinnen kenschetsen het Italo-Oostenrijksche vraagstuk, zij vullen elkander aan en sluiten elkander uit.

In Duitschland beschouwt men den oorlog steeds meer en meer als tegen Engeland gericht. Men wenscht de Britsche almacht ter zee te vernietigen. Dit doel zal niet door dezen oorlog bereikt kunnen worden; men wenscht daarom een vrede, die het rijk in krachtiger positie tegenover Engeland plaatst. De meeste gematigde stemmen wenschen geen land te annexeeren als alleen zooveel als uit militair oogpunt noodig is ter betere verdediging van de grenzen. Om het Duitsche land sterker tegenover Engeland te maken, stelt Prof. Franz v. Liszt een midden-Europeesch Statenverbond voor. Hij gaat daarbij van de stelling uit, dat Duitschland nog geen wereldmacht is, dat op dezen naam slechts Engeland, Rusland en de Vereenigde Staten van Noord-Amerika aanspraak kunnen maken. Het midden-Europeesche Statenverbond zou dan de vierde wereldmacht kunnen worden. Tot dit verbond zouden moeten toetreden Duitschland, Oostenrijk-Hongarijë, Italië, de Balkanstaten en Turkijë, de drie Scandinavische koninkrijken, ons land en België en later ook Frankrijk, Spanje en Portugal. Het zou dan geheel Europa omvatten tusschen Rusland en Engeland. Prof. v. Liszt ontwikkelt dit idee in zijne brochure 'Ein Mitteleuropäischer Staatenverband als nächstes Ziel der deutschen auswärtigen Politik', welke brochure als n°. 2 uitgekomen is van de serie 'Zwischen Krieg und Frieden' onder de redactie van Georg Irmer, Karl Lamprecht en Franz v. Liszt.

In den laatsten tijd gaan er ook weer meer stemmen op, zooals van den Heer Ballin, directeur van de Hamburg-Amerika lijn, in zijn nieuwjaarsgroet in de *Frankfurter Zeitung*, om ter versterking van Duitschland's positie tegenover het Britsche rijk een steunpunt aan de vrije zee te hebben. In de brochure n°. 3 van de reeks 'Zwischen Krieg und Frieden': 'der Weltwirtschaftskrieg, seine Waffen und Ziele', gaat de Heer

A. Dix veel verder. Hij betoogt, dat de geheele Brandenburgsch-Pruisisch-Duitsche geschiedenis een voortgezette uiting van den drang naar de zee is en dat deze bekroond moet worden door de verovering van een uitgang tot den open Atlantischen oceaan. Verder moeten België, Noord-Frankrijk, het Russisch-Poolsche kolenbekken, Noord- en Midden-Afrika Duitsch worden. Het is slechts merkwaardig, dat Karl Lamprecht en Franz v. Liszt aan dit geschrift hun zegen gaven.

Wat zijne koloniale bezittingen betreft, hoopt Duitschland deze te vergrooten. Het zal daarbij veel waarde hechten aan een aaneengesloten bezit in Midden-Afrika en ook vooral om het gebied van den Bagdad-spoorweg tot de Perzische golf onder de Duitsche invloedspheer te brengen ten einde zoo van Konstantinopel uit een nieuwen, eigen weg naar Indië te hebben.

Nu wij de droom-menschen van de zes groote Europeesche mogendheden schematisch, fantastisch aan ons oog hebben laten voorbijgaan, volgt de vraag: Wat zijn daartusschen de belangen van ons vaderland?

Het rijk der Nederlanden omvat 2 millioen K.M^2. en telt 43 millioen inwoners, het is dus een belangrijk lid van de familie der staten. Zijne bezittingen in Indië behooren tot de vruchtbaarste en rijkste; de wegen naar Indië zullen daarom zijn bijzondere belangstelling en voortdurende zorg vereischen. De Nederlandsche taal wordt nog gesproken in Vlaanderen en Zuid-Afrika. Het lot van deze landen vindt weerklank in Nederland's ziel.

Over deze nationale wenschen en belangenconflicten heen, die de volkeren van elkander scheiden, bestaat er tusschen hen een gemeenschappelijke band, die het gevolg is van langen, in gemeenschap verrichten arbeid.

In den spiegel van het wereldgeschieden zijn de volkeren voorbijgaande beelden. Ieder volk is de drager eener zedelijke kracht, die het tot uiting en ontwikkeling brengt. Daarin ligt zijn opgave, die tegelijk zijn wezen is. Het komt er voor een volk, evenals voor een individu op aan dit, zijn wezen bewust te worden om in dat bewustzijn van zich zelf in vrije zelfbepaling mede te werken zijn opgave te vervullen in dienst van het algemeene doel. Deze gemeenschappelijke arbeid, waarbij de volkeren min of meer bewuste medewerkers zijn,

staat boven het wapengeweld, boven den oorlog, boven den tijd. Het is de uiting van de gemeenschappelijke ziel der volkeren. De aarde is te groot, de verschillen in ras zijn te diepgaand, dan dat deze gemeenschappelijke ziel zich reeds als levende werkelijkheid over de geheel aarde zou uitstrekken. Amper kunnen wij nog spreken van een gemeenschapsziel der West-Europeesche volken. Dat deze als werkelijkheid bestaat, kan niemand betwijfelen, ondanks het feit, dat zij nu herhaaldelijk verloochend wordt, ondanks uitingen van onderlingen haat, ondanks verbonden met gele, bruine en zwarte volken.

Zoo is het de opgave van de neutrale middenstaten, van Zwitserland en vooral van ons land, om in den algemeenen nood de hoeder van dezen schat te zijn. Zij moeten zich deze, hun taak klaar bewust worden als identiek zijnde met hun wezen.

Meer dan ooit hebben zij groot werk te verrichten.

In 1870, tijdens den Fransch-Duitschen oorlog heeft men de briefwisseling gekend tusschen de beide auteuren van het leven van Jezus: David Friedrich Strausz en Ernest Renan, die getuigenis geeft van hooge gezindheid. In de Internationale Monatsschrift van den 15en December wordt dit herinnerd door een overzicht van Prof. Max Meinertz, getiteld Meminisse iuvat.

In den tegenwoordigen oorlog heeft men niets, dat men die briefwisseling ter zijde kan stellen.

Daarom heeft ons vaderland, gelegen aan de monden van de Schelde, Maas en Rijn, Oostelijk van Engeland en Westelijk van Duitschland, veel en groot werk te verrichten. Het is de vraag, of dit werk geheel uitgesteld moet worden tot na den oorlog, of dat ook nu reeds de tijd gekomen is, dat Nederland in die richting werkzaam zou kunnen zijn.

'De engel des doods gaat door de landen, gij kunt bijna den slag zijner vleugels hooren.' Met deze woorden begon John Bright te midden van den Krimoorlog zijn rede in het parlement, waarbij hij tot vredesonderhandelingen te Weenen aandrong.

Ook nu is de engel des doods door de landen gegaan, men heeft den slag zijner vleugels kunnen hooren. Honderdduizenden offers zijn reeds gevallen. Stemmen tot vredesonderhandeling kunnen alleen van de oorlogvoerende partijen uitgaan, zooals indertijd deze stem van Bright, dien men in Engeland

daarom niet minder als een groot patriot beschouwt, 't geen zijn standbeeld op het plein voor de Westminster Abbey getuigt. Een propaganda in die richting in neutrale staten is nutteloos en ongewenscht, daar men zich daarmede een recht aanmatigt, dat slechts de strijders zelf hebben. De niet strijdenden kunnen niet anders dan toekijken, bewonderend en huiverend over dezen titanenstrijd. Zij zullen mede voelen met de vele jonge levens, die zoo vroeg hun einde vonden en kunnen hopen met de geheele menschheid, dat uit zooveel lijden een andere, betere wereld geboren moet worden

Bij de werkzaamheid van Nederland is dan ook niet gedacht aan een bemiddeling tot vrede, maar wel aan een bemiddeling, opdat men elkaar weer leert begrijpen. Deze bemiddeling zou moeten uitgaan van particulieren, van geleerden, dichters en kunstenaars.

In breede kringen zal hun streven weerklank vinden. Als bewijs daartoe moge de brief van Prof. Hans Delbrück dienen, dien ik als antwoord op een vraag van mij mocht ontvangen. Prof. Delbrück heeft, van den aanvang af, een gematigde stem laten hooren. Als geleerde van grooten naam en als schrijver van de Politische Korrespondenz in de Preussische Jahrbücher, die onder zijn redactie staan, is deze stem niet zonder invloed. De vraag of ons land nu reeds, tijdens den oorlog, als bemiddelaar tusschen de intellectueelen der oorlogvoerende staten, werkzaam zou kunnen zijn, beantwoordt hij ontkennend. Daar Prof. Delbrück in dat verband van Friedens-Schalmeien schrijft, is het mogelijk. dat hij een bemiddelaarsrol tijdens den oorlog noodzakelijk als bemoeiïngen tot vrede opvat, welke stelling men zou kunnen bestrijden.

De brief volge hier, hij geeft klaar en trouw het Duitsche standpunt.

> Berlin-Grunewald, den 8.12.14.
> Sehr geehrter Herr!
> Sie entwicklen mir in Ihrem Brief den Gedanken, dass nach Abschluss des heute tobenden Krieges der unterbrochene Verkehr unter den Kulturvölkern, im besonderen der intellektuelle Verkehr wieder hergestellt und vieles, was jetzt zerstört worden, aufgebaut werden müsste. Sie glauben ferner, dass die kleinen neutral gebliebenen Mittelstaaten, im besonderen Ihr Vaterland Holland dabei eine segensreiche Vermittlerrolle

spielen könnte und dass es jetzt bereits an der Zeit sei, mit den Vorbereitungen zu einer solchen Vermittlung zu beginnen.
So sehr ich von der Notwendigkeit in bezug auf die beiden ersten dieser Sätze durchdrungen bin, so sehr muss ich dem letzten, was uns Deutsche betrifft, widersprechen. Es ist eine Unmöglichkeit, mitten im Kampfe Friedens-Schalmeien ertönen zu lassen. Freilich überlegen und erörtern die Politiker hüben und drüben unausgesetzt, wie nach ihren Wünschen und Auffassungen der einmal zu schliessende Frieden gestaltet werden solle; aber wie nach dem Abschluss des Friedens die innere Kulturwelt neu zu gestalten sei, daran darf man heute noch nicht einmal denken, denn das würde dem heute höchsten aller Zwecke, der Einzetsung aller auf dem einen Punkt gesammelten Kräfte für den Sieg, widersprechen.
Haben wir einmal wieder Frieden, so werden die kleineren Staaten, die jetzt neutral geblieben sind, zeigen, dass nicht bloss den Grossmächten, sondern auch ihnen eine wesentliche Mission in der Geschichte der Menschheit zugeteilt ist. Wie auch dieser Krieg ende, die Tatsache, dass eine grosse Zahl von grösseren und kleineren Staatswesen und Völkern gemeinsam die Menschheit repräsentieren, wird bestehen bleiben. Diese viele Einzelstaaten können auch keine chinesische Mauer um sich herum aufrichten, sondern müssen den Austausch nicht nur von Waren, sondern auch von ideellen Werten wieder aufnehmen. Das Volk, das sich davon ausschliessen würde, würde sich selbst am schwersten schädigen. Dann wird sich zeigen, dass die Neutralität, die jetzt noch von Staaten wie Holland behauptet wird, nicht bloss ein Negativum war, sondern auch einen sehr positiven Wert repräsentiert. In welchen unglaublichen Verzerrungen wird nicht jetzt das deutsche Volk, namentlich den angelsächsischen Völkern dargestelt! Treitschke, Nietzsche und Bernhardi werden als Bildner des heute in Deutschland herrschenden Geistes hingestellt. Jeder Deutsche lacht über die Zusammenstellung gerade dieser Namen, und es wird uns schwer herauszufinden, wie überhaupt die Gleichung hat aufgestellt werden können. Die Kreise Treitschkes und Nietzsches schliessen sich geradezu aus und Bernhardi ist ein General der Kavallerie ausser Dienst, der zwar ein angesehener Militärschriftsteller, ausserhalb dieser Kreise aber kaum bekannt ist. Die Neutralen werden helfen müssen derlei Missurteile einmal auszufeilen. Aber keineswegs bloss als Vermittler

zwischen den grossen Weltvölkern haben die kleineren ihre Mission. Leben die grossen Nationen vorwiegend in Staat und Politik und gestalten dadurch die Welt, so gibt es doch noch viele Werte ausserhalb von Staat und Politik, und es gibt Persönlichkeiten, die ihre Natur nur auf einem unpolitischen Boden zu völliger Entfaltung bringen können. Ibsen war Norweger, Conrad Ferdinand Meyer und Gottfried Keller waren Schweizer. Die Universität Berlin hat noch in jüngster Zeit sich mehrfach durch holländische Gelehrte ergänzt. Freilich auch Holland, die Schweiz, Dänemark-Norwegen, Schweden haben eine Zeit gehabt, wo sie Grossmächte waren und gewiss hat ihr Heldenzeitalter ihrem Nationalcharakter das eigentliche Gepräge gegeben. Ich will auch nicht leugnen, dass wir es gern sehen würden, wenn Holland uns hülfe, die Freiheit der Meere gegen England zu erkämpfen, und Schweden das Seinige dazu beitrüge, sich und uns vor der Kosackenherrschaft zu bewahren und vielleicht das unter dieser verderbende Finnland zu erlösen. Aber wenn das auch nicht geschieht, so sagen wir uns, dass sie nicht nur das Recht haben, über sich selbst zu bestimmen, sondern, dass die Neutralität ihre positive Werte hat.
Leider haben einige Gelehrte von Ansehen jüngst sehr abweichende, ja geradezu entgegengesetzte Ansichten über die Bedeutung der kleineren Nationalitäten geäussert. Ich kann jedoch versicheren, dass diese unfreundlichen und absprechenden Auffassungen nicht nur nicht die herrschenden in der deutschen Gelehrtenwelt sind, sondern wo sie bekannt wurden, mit Entrüstung zurückgewiesen worden sind. Ich selber habe an einen der betreffenden Herrn in bezug auf seine Aeusserungen über Holland und Deutschland die Frage gerichtet, ob er denn nicht wisse, dass von alien Sünden die Selbstgerechtigkeit eine der schwersten sei.
Wie man aber auch hierüber denke und wieviel Verkehrtheiten und wilde Uebertreibungen auch die ungeheure Spannung der Zeit in einzelnen Köpfen hervorbringen - in einem Punkt sind wir Deutschen aile einig und gibt es für uns jetzt nur einen Zweck, der alle Kräfte in Anspruch nimmt, das ist der Sieg.
Mit vorzüglicher Hochachtung
Ihr ganz ergebenster
Prof. Hans Delbrück.

Naschrift:

Terwijl in het voorgaande het internationalisme van een ethisch standpunt beschouwd is, stelt Prof. Franz v. Liszt zich in een artikel in het *Berliner Tageblatt* van den 13^{den} Januari 'Die Krisis des Internationalismus' op het standpunt van het recht. Daarin betoogt hij, dat het internationalisme, dat voortkomt uit de 'internationale stemming', zooals Prof. G.A. van Hamel haar treffelijk noemt in de *Vossische Zeitung* van den 25sten December, na het sluiten van den vrede niet dadelijk terugkeert.

'Die Zeit heilt alle Wunden - gaat hij dan pessimistisch verder - sie wird auch diese heilen. Aber wir Aelteren werden den Zeitpunkt nicht mehr erleben. Inzwischen wird es Aufgabe der neutralen Staaten sein, die Reste dieses ehemals so blühenden gesellschaftlichen Internationalismus sorgfältig zu sammeln, ihnen auf ihrem Bodem eine neue Heimat zu gewähren und das Bindeglied herzustellen zwischen den Angehörigen der kriegführenden Staaten von heute.'

Ten slotte komt hij op het volkenrecht, verklaart, dat de crisis van het internationalisme in werkelijkheid een crisis van het volkenrecht is en vindt een oplossing in zijn Midden-Europeesch Statenverbond. 'Wir müssen durch ein partikulares Völkerrecht hindurch, ehe wir zu einem starken Weltvölkerrecht gelangen können. Das heisst, das Völkerrecht muss seine feste Grundlage in kleinerer Staatengruppierung suchen; erst von hier aus kann es die Gesamtheit der Staaten allmählich erfassen.' Evenals een Pan-Amerikaansch zou men een Pan-Europeesch volkenrecht kunnen wenschen. 'Da aber ein solches wegen der Haltung Englands auf absehbare Zeit unmöglich ist, muss die Entwicklung bei einem mitteleuropäischen Völkerrecht einsetzen. Das heisst, es wird eine der wichtigsten Aufgaben für die auf den Friedensschluss folgenden Jahre sein, dass die mitteleuropäischen Staaten ihre Beziehungen untereinander durch Rechtsregeln selbständig und ohne Rücksicht auf die übrigen Mächte ordnen.'

Ons Vaderland heeft een zware, omzichtige taak.

Uit mijn oorlogsdagboek.
Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard.

UIT mijn oorlogsdagboek schrijf ik hier enkele bijzonderheden over, meestal over mijn omgang met gekwetsten en stervenden.

Veel heb ik aan die gewonden en stervenden te danken.

Nooit zal ik deze moeilijkste, maar tevens heerlijkste maanden van mijn leven vergeten. Zij hebben mijn geloof in mijn Zaligmaker versterkt, mij geleerd hoe een Christen, ver van huis en haard, rustig ja zalig sterven kan. Ik heb honderden zwaargekwetsten en stervenden bezocht in de ernstigste uren des levens, als de dood voor de deur stond en men de waarheid, de volle waarheid zegt. Ik herinner mij, hoe ik eens aan het bed van een majoor zat, - de Bijbel lag opengeslagen naast hem, - de echt vrome man sprak met de innigste liefde over zijn vrouw en kinderen en vertelde mij, hoe zijn jongste zoon, een jongen van net 17 jaar, nu als vrijwilliger aan het front was.

'Wij Duitschers willen ons alles offeren voor ons vaderland', zei hij, maar diepbewogen voegde hij er bij: 'Ach Herr Pfarrer, wollen sie den lieben Herrn Gott anrufen, dass mein Kind nicht fällt.'

Toen ik bij dezen officier was, werd juist de deur geopend en werd een zwaar gewond luitenant op een baar binnengedragen. Gedurende een gevecht was hij juist bezig om zijn peloton naar links te laten rukken, toen een schrapnel zijn rechterbeen verbrijzelde.

Ik zou dagenlang van mijn gewonden kunnen vertellen; meestal waren het Duitschers, doch ook Engelschen. Daar de Vlamingen en Walen overwegend Katholiek zijn, evenals de Franschen, kwam ik veel minder met hen in aanraking.

Hetgeen mij telkens diep smartte, was de oplaaiende haat tusschen de twee zoo innigverwante broedervolken, Engelschen en Duitschers. Terwijl een Engelschman zóó ongeloofelijk ver in

zijn doen en laten, in zijn denken en spreken van den Franschman verwijderd, ja als door een afgrond van hem gescheiden is, lijkt hij in vele opzichten op den Noord-West Duitscher, op den Sleeswijker, den Hannoveraan, den Oost-Fries, den Westfaal. Die twee volken behoorden in alles samen te gaan; hun bloed, hun godsdienst, hun heele zijn is zóó nauw verwant.

Telkens vond ik denzelfden Bijbel open naast het bed van een Duitscher en dan weer naast 't bed van een Engelschman, en dan sneed een gevoel van diepen weemoed mij door de ziele.

Wat heeft de zonde toch een alles verstorende macht op aarde.

De eerste keer, dat ik in dezen oorlogstijd in het krijgsgasthuis, zooals de Vlamingen schrijven, geroepen werd, was in het begin van Augustus. Met den rabbijn van Gent trad ik het hospitaal binnen. Wij hadden al menig gesticht van het Roode Kruis samen doorloopen om te zien of er ook gewonden van een onzer geloofsbelijdenissen waren. Voor hem was het gemakkelijk - hij keek maar naar de gekwetste soldaten of ze de eigenaardige trekken aan 't Semitiesch ras eigen vertoonden, voor mij was 't moeilijk; immers aan elken soldaat moest ik vragen: ‘Zijt gij Protestant? ‘Etes vous Protestant?’ immers op een zielental van 7 millioen zijn er hoogstens 60.000 Protestanten in de Waalsche en Vlaamsche gewesten en daarvan zijn meer dan de helft Duitschers, Hollanders, Skandinaven, Engelschen enz. Als er op de heele bevolking 20.000 Protestantsche landskinderen zijn, zal 't veel zijn.

Men kan dus begrijpen hoe luttel het aantal Protestantsche soldaten is; tijdens de oorlogsmaanden zag ik er slechts drie, een allervriendelijkste onderofficier uit Veeweide Anderlecht te Oostende; een flinke ruiterlijk voor zijn geloof uitkomende Waal uit 't bassin de Charleroi te Zwijndrecht en een bij mij aan huis, - een vrome Brusselaar - natuurlijk spreek ik niet van een 20 tal jongens uit onze gemeente zelf - wij hebben er evenveel in beide legers helaas, - zoowel in het leger der Bondgenooten als in het leger der Duitschers, hetgeen begrijpelijk wordt als men weet, dat in de boeken onzer gemeente onderdanen van 10 landen voorkomen.

Maar ik keer tot mijn eerste bezoek in 't militair hospitaal terug, - dààr lagen onder de talrijke Vlaamsche en Waalsche gekwetsten een zevental Duitschers - huzaren en dragonders - jonge krachtige mannen uit Mecklenburg, Pommeren en Sleeswijk-Holstein. Ze waren, nadat de Duitsche troepen den 7en Augustus

de stad Luik waren binnengetrokken, als eerste verkenners op patrouille gezonden en bij verschillende kleine schermutselingen gevallen. Een hunner was zwaar gewond in den buik. Op patrouillerit had hij zijn 5 makkers achtereenvolgens zien vallen, eindelijk werd hij zelf ook getroffen en valt van zijn paard, maar blijft aan den stijgbeugel hangen. Zijn eveneens gewond paard holt weg en sleurt hem meê. Gelukkig breekt de stijgbeugel en stort hij op den grond en blijft daar bewegingloos achter een boschje struiken liggen, - daar ligt hij 6 dagen in 't gras, niet in staat om zich ook maar eenigszins van zijn plaats te bewegen in den ontzettendsten toestand, - versmachtend van dorst, - uitgehongerd, afgemat door bloedverlies, - terwijl de wormen uit zijn wonden kropen. ‘Wat ik toen uitgestaan heb, beschrijft geen pen,’ zei mijn Noord-Duitscher, half in het plat. ‘Dikwijls kwamen een paar koeien naar mij kijken, ik hief de handen op om mij van hun lastige nieuwsgierigheid te vrijwaren. Eindelijk hoorde ik een auto, ik was meer dood dan levend, maar toch zag ik dat Duitsche uniformen door de struiken drongen, zoekende naar gewonden of lijken. Ze vonden mij; heel zacht met een geschoolde voorzichtigheid droegen twee hospitaalsoldaten mij naar den auto, die echter reeds boordevol gekwetsten was; niet ver van daar stond een andere Roode-Kruis-auto ook met gekwetsten, de doktoren en manschappen waren echter van 't vijandelijke leger. Daar beiden in dienst van het internationale Roode Kruis stonden, overlegden zij vriendschappelijk samen en daar er in de Duitsche Roode-Kruis-auto geen plaats was, namen de Belgen mij mee. Ik werd eerst naar Thienen, toen naar Brussel, en vandaar naar Gent gebracht, hetgeen mijn toestand zeer verergerde.’

Innig sprak die jonge man over zijn rotsvast geloof in God, - maar lang mocht ik niet bij hem toeven, daar zijn toestand zóó ernstig was; - na met hem gebeden te hebben, verliet ik hem, na nog een warmen handdruk met hem gewisseld te hebben.

In het naaste bed lag een dragonder. Op een verkenningstocht in Limburg had hij een schot door beide dijen, links vleeschwonden, rechts beenversplintering gekregen. Hij vertelde mij hoe hij in de eerste dagen van Augustus de grenzen was overgetrokken, - zijn afdeeling was vlak langs de Hollandsche grenzen gegaan; - hij had zelfs de Hollandsche grenswacht meerdere malen gezien en één keer hadden zij zóó dicht bij de grenzen gekampeerd, dat zij met de Hollanders gepraat hadden.

‘Hoe spraakt gij dan met hen,’ vroeg ik: ‘Och, zei hij - onze eigen taal, ik ben uit Friesoyte bij Laterland in Oldenburg en ik kan heel goed met de Hollanders praten; Hoogduitsch moeten wij leeren, dat is voor ons als een vreemde taal, maar Hollandsch waait ons vanzelf aan.’

Hij verhaalde van dien vreeselijken tijd in het Luiker Walenland. Uit de dorpen werd telkens door de boeren op hen geschoten; velen van ons vielen zonder dat wij nog een Belgisch soldaat hadden gezien. Wij stormden dan op zulk een gehucht aan, en als wij het genomen hadden, brandden wij alles af, zetten de mannelijke bevolking tegen een muur en schieten ze overhoop. 't Is afschuwelijk, maar ‘Es ist ja Krieg und es kann nicht anders.’ Er waren burgemeesters, die schietvoorraad aan de bevolking hadden uitgedeeld, zoo ging hij voort, ja zelfs waren er vrouwen, die ons op gruwelijke wijze belaagden.

‘Een aantal der onzen werden door vrouwen, terwijl zij 's nachts buiten op een veld lagen te slapen vermoord, velen vonden wij met afgesneden halsen. Vooral op onze gewonden hadden zij 't gemunt en martelden ze dood.

Toen wij uit het Luikerland kwamen, werd alles heel anders, op bivouak brachten de Limburgerboeren ons vaak rijstepap, ik herinner mij nog, hoe wij met een aantal boeren gezamentlijk gegeten hebben; wij konden elkaar vrij goed verstaan, het waren aardige menschen.’

In een derde bed trof ik een stoeren artillerist aan met een allergunstigst voorkomen, hij was in de long gewond en had moeite met spreken. Hij toonde mij zijn kerkboekje, Feldgesangbuch, het bevat de geloofsartikelen, eenige gebeden, een 30 tal godsdienstige liederen (door Heeres, gedrukt bij Siegfried Mittler, Hochstrasse, Berlin 1897), ook had hij een Nieuw Testament met de Psalmen bij zich, zijn moeder gaf het hem. ‘O, zuchtte hij, zal ik haar nog weerzien?’

Mij trof de innige berusting in Gods wil van dezen zwaargewonden Pommer, - toen ik met hem bad, was er als een hemelsche uitdrukking op zijn gelaat en daarna greep hij met zijn groote hand zoo innig de mijne en keek mij met zijn trouwe oogen zoo echt dankbaar aan.

Een vierde gekwetste, een uit Hamburg - meen ik - zei: ‘Het is zulk een wonderlijke gewaarwording, als je voor 't eerst in een kogelregen komt. 't Is als valt de koorts op je lijf, je weet niet meer wat je doet.

En dan als er stormaanval gecommandeerd wordt. Toen ik voor 't eerst mijn bajonet in een tegenstander stak, en hij een akeligen wanhoopskreet uitstootte en in elkaar zakte, kreeg ik zoo'n wild krankzinnig gevoel. Telkens is het mij of ik dien gil nog hoor.

Eindelijk werd ik zelf ook gewond, ik lag een uur of tien tusschen verscheidene kameraden, een heelen tijd vuurden zij over ons heen, een tiental van mijn beste makkers lagen daar dood naast mij; toen de duisternis viel, kroop ik met groote inspanning een eind verder en werd door een Belgische schildwacht opgemerkt, ik werd goed verpleegd en na eenige dagen naar hier overgebracht.'

Bij een vijfde bed sta ik stil, - daarin ligt een jonge man met koortsachtige trekken, een korte blonde baard, een vastberaden samengeperste mond.

Hij heeft eerst moeite met spreken. Als ik over zijn huis spreek, komt er een weemoedige glans in zijn oog, hij wijst op zijn beddetafeltje - daar ligt een boekje - het is het 'Deutsches Gemeinschaftsliedbuch' van Ihlhoff uit Neumünster een 'Andachtsbuch' en het doorbladerend vindt ik een portret van een allerliefst jong vrouwtje, omringd door een vijftal kinderen... 'mijn gezin', stameltde gekwetste. 'God geve dat ik ze weer zal zien - wilt U schrijven, dat ik hier gewond lig en goed verzorgd word en dat de Heer bij ons is en het groote vaderland de zege zal geven'. Hij kan niet verder, - tranen rollen langs zijn wangen. Ik beloof het hem, lees hem wat uit den Bijbel voor, en ga verder, diep getroffen door het Godsbetrouwen en de vaderlandsliefde van de Duitschers.

Niet ver daarvandaan in den hoek van de groote zaal ligt een Antwerpenaar, ook ernstig in het onderlijf gekwetst, - hij spreekt vriendschappelijk met de Duitschers, - en zei mij: 'Ik heb te Antwerpen veel met Duitschers omgegaan en mag ze goed lijden, - nu moesten wij tegen hen vechten, maar ik deed het niet gaarne. We zijn toch alle moeders kinderen en 't is vreeselijk elkaar te dooden.'

Bij een ander Duitscher stond een licht gewond Bruggeling - ze redeneerden samen als de beste vrienden, en bij 't heengaan schudde de West-Vlaming den Duitscher de hand en zei: 'Dag kameraad'. -

Met de Walen was de verstandhouding meer gespannen. Een van mijn gewonden, dien ik tien weken lang bezocht, - een Lauenburger, lag eenige weken achtereen

in een afzonderlijk kamertje, omdat hij in de lever gewond was en de dokters het beter voor hem vonden, dat hij alleen was. Hij was een lieve jongeman, - altijd als ik binnenkwam, verspreidde zich een glans van geluk over zijn gelaat, - herhaaldelijk schreef ik aan zijn moeder - zelf een verpleegster; en het eerste wat hij na zijn terugkomst in Duitschland deed, was een brief aan zijn lieven Herr Pastor te schrijven. De doktoren hadden hem als hopeloos opgegeven en ik bereidde hem voor den dood, - zelf werd ik gesterkt door zijn kinderlijk Godsbetrouwen. Zijn kamertje had een groot raam, dat uitzicht verleende op een binnenhof, waar de herstellende soldaten vaak heen en weer liepen. Met 't warme zomerweer stond 't raam meest open en 't is ongeloofelijk, hoe die Walen hem uitscholden: ‘Sale cochon d'Alboche’ - en weet ik meer wat.

Zeldzaam deed een Vlaming meè - zelfs als de Vlaming kwaad op de Duitschers is, wegens de rampen welke de oorlog over Vlaanderland gebracht heeft, is hij te goedig om haat of wraak te koesteren, de Brabander is wellicht wat scherper. Het zachtst zijn de West-Vlamingen; daar is de Duitscher bovendien ook heel gezien. Toen de eerste uhlanenpatrouilles in West-Vlaanderen doordrongen, werden zij dikwijls door groote afdeelingen Belgen achternagezeten. Als de boeren van de streken rond Lichtervelde, Thourout, Gistel zagen, dat de Duitschers door hun klein aantal in gevaar waren, verborgen zij hen.

Ik zag te Brugge een ‘waarschuwing’ tegen dit z.g.n. hoogverraad aangeplakt, ongeveer in de volgende bewoordingen:

‘Ik heb vernomen, dat landbouwers en bijzonderen, soldaten van het vijandelijk leger in hun schuren of op hun zolders versteken.

Een soortgelijke handelwijze is ten zeerste laakbaar en is als hoogverraad tegen het vaderland te aanzien.

Daarom moet ik de bevolking ervan verwittigen, dat het behulpzaam zijn van vijandige soldaten aanzien zal worden als spionnage en bestraft volgens de wetten van den oorlog.’

De Duitsche soldaten zijn over het algemeen vol over de West-Vlamingen en over het algemeen goed te spreken over de bevolking van de Vlaamsche gewesten met uitzondering van de streek tusschen Diest, Thienen en Brussel. Het is vooral op het platteland alleraardigst te zien, hoe zij met de menschen en vooral met de kinderen omgaan, dikwijls zag ik zoo'n

stoeren Duitscher, omringd van de vertrouwelijk met hem keuvelende blonde kinderen van Vlaanderen.

Hier wil ik een opmerking maken over de verschillende stroomingen in Vlaanderen. Eerstens treft men een vurige Fransch-Belgische richting aan; de zoons uit die gezinnen worden ‘volontairs’. Een Franskiljonsche dame uit Vlaanderens hoofdstad zei bijv.: ‘Drie zoons gaf ik aan het Belgische leger, maar ik wou dat ik er zeven had, om er zeven te geven. Een der meest bekende Gentsche professoren, een Waal, liet zich op dergelijke wijze uit; daaraan gaat gepaard een geloofslaan aan al de gruwelen, een haat tegen al wat Duitsch, een verachting voor 't Vlaamsch en een verbittering tegen Nederland, dat die hoogleeraar een land van den 36en rang noemde, dat zeker zijn Koloniën *na* de overwinning der Allié's zou verliezen en inhumaan handelde door niet tegen Duitschland partij te kiezen. Die anti-Duitsche en deels ook anti-Vlaamsche en tevens anti-Nederlandsche richting komt veel voor, eerstens in de Fransch-Belgische kringen, maar ook in zeker soort van andere kringen, in welke plotseling ‘het Belgicisme’ is ontstaan.

Onder den volksstand laat men zich met al die stroomingen niet veel in; als de Duitschers nadeel doen, is men verontwaardigd, maar vergeet het met Vlaamsche goedmoedigheid gauw; velen zijn tamelijk onverschillig. Onder het volk hoort men vaak de opmerking: ‘Men kan die Duitsche soldaten beter verstaan dan onze eigenen.’ - daarmeè meenen ze de Walen.

Een bekend geneesheer in een kleine stad zei mij: ‘Als echte Vlaming dank ik God voor den aftocht van het Belgische leger. 1830 is de grootste ramp voor onze Vlaamsche gewesten geweest; mijn zoon is helaas soldaat in 't Belgische leger; als nu dat Belgisch, dat is Fransch bewind maar nooit terugkomt!’

Een Vlaamsche dame, wier zoon ook Belgisch soldaat is, zei mij: ‘Als vroom katholiek bid ik elken dag voor de overwinning van het Duitsche leger, voor Vlaanderen is dat noodig. De Duitschers kunnen nu niet verder, omdat God ze wil leeren op Hem te vertrouwen, gelijk zij in den aanvang deden; ze mogen niet denken door hun eigen groote gaven of door hun 42rs de zegepraal te zullen verwerven.’

Een derde Vlaming, wiens eenige zoon als Belgisch soldaat stierf, liet zich in gelijken zin uit, en een vierde zeide:

‘Elk Vlaming, die over Vlaanderens zaak spreekt of schrijft, levert niets dan een lange welsprekende aanklacht tegen België en het verrot bewind, dat ons nièt dan kwaad berokkende.’

Een van de droevigste gedeelten van mijn werk was het bezoeken van zgn. spionnen. Men zag in elken Duitscher een spion; zelfs niet-Duitschers werden vaak aangehouden, zooals bijv. mijn vriend de Deensche zeemanszendeling A.F.A. Hansen, die onder gewapend geleide naar een wachtpost bij Destelbergen werd gevoerd, waarom? eenvoudig omdat men hem voor een Duitscher aanzag en zijn accent in het Nederlandsch voor Duitschen tongval hield. Ds. Eykman te Oostende werd aangehouden, alleen omdat hij aan 't huis van een voortvluchtigen Duitscher aanbelde. Ik zelf was bijna in hetzelfde geval gekomen. Toen de Duitschers bij Wetteren waren doorgedrongen kort voor de inneming van Gent, waagden mijn vrouw en ik ons per rijwiel tot een kilometer of 5 van de gevechtslinie, wij hoorden het schieten der kanonnen vlak bij; verder konden wij niet, daar de schildwachten ons niet doorlieten. Op den terugweg te Laerne bekeek ik mijn groote kaart van Vlaanderen en werd toen wij verder reden door een viertal lanciers aangehouden, die mij heel onbeschoft vroegen, om met hen meé te gaan. Ik liet mijn papieren van den Minister van Justitie, den Gouverneur van Oost-Vlaanderen enz. zien en zeide aan den lanciers-onderofficier, dat zijn toon niet te pas kwam, ging naar den hoofdofficier en toonde hem en zijn staf mijn papieren, waarop zij mij natuurlijk moesten doorlaten. Hier werd intusschen 't spreekwoord bevestigd: ‘Zoo heer, zoo knecht,’ immers deze hoofdofficier was al evenmin gentlemanlike als zijn ondergeschikte.

Bij een groot aantal spionnen werd ik te Brugge, Veurne en Gent geroepen, o.a. bij een 82jarigen Duitscher, die maar één gevaarlijke verdachte eigenschap vertoonde, n.l. dat hij Duitscher was en dat was in die dagen ‘doodzonde’. Die grijsaard was krom van de jicht, kon haast niet meer zijn gedachten uitdrukken, was in een woord een oude stumper.

Een der spionnen was een van de meest geachte burgers van een klein Vlaamsche stad, sinds 35 jaar alhier gevestigd, met een Vlaamsche getrouwd en heelemaal hier ingeburgerd, zelfs zoozeer dat hij nooit meer in Duitschland kwam. Hij werd

gevangen genomen onder verdenking van spionnage. Ja waarom? feitelijk begrijp ik er nog niet veel van; was het omdat hij penningmeester van een Duitsche 'hilfsverein' was of was het omdat hij Vlaamschgezind was? Men verweet hem n.l. dat hij zich met Vlaamschgezinde propaganda bezig hield. Een Duitscher mocht Franschgezinde propaganda drijven, zooveel hij wilde. Ik heb een Duitsch Consul gekend, die lid was van de 'vulgarisation de la langue française'; maar Nederlandsch-Vlaamschgezind werd als een gevaarlijke eigenschap aangemerkt in ons door en door Fransch land, dat door de heeren van den Parijschen gemeenteraad '*un petit coin de la France*' werd genoemd (Sept. 1910 Brussel).

Men doorzocht het huis van dien Duitscher een keer of vijf en vond niets dan een ongelukkig vier jaar oud opteekenboekje, waarin stond, hoe groot de verschillende legers en vloten waren; hoogst verdacht, zóó vond men.

Toch zat die heer maanden gevangen.

Een ander werd alleen gevangen gezet omdat hij, hoewel van een Russischen vader en een Engelsche moeder, een Duitschen naam had en te *Berlijn* - o hoe vreeselijk - was geboren; toen hij aangehouden werd als spion, was hij notabene vrijwilliger in 't Belgische leger. Die rijke jongeman werd eindelijk wegens gebrek aan eenig bewijs vrijgelaten, dat wil zeggen zonder zijn geld of kleeren over de Hollandsche grenzen gezet. Daar hij zonder geld was, zette men hem in Holland terug over de grenzen, hij kwam te Antwerpen, gaf zich zelf aan bij de politie, en werd gevangen gehouden. Ik zag hem menigmaal in de gevangenis en denk dat men hem bij de groote vlucht naar Engeland meenam.

Ik werd kort na het begin van den oorlog ook bij een Hauptmann der reserve van het Duitsche leger geroepen, - hij was bij 't uitbreken van den oorlog tusschen Duitschland en België aan de kust van Vlaanderen, om, volgens opdracht, te zien of de Engelsche vloot ook landingstroepen aan wal zou zetten. - Dadelijk na 't uitbreken van den oorlog wou hij vertrekken, werd echter aangehouden en op zijn rondborstige verklaring opgesloten. Waarom weigerdet gij niet eenig antwoord te geven, vroeg ik. 'Ik ben een Duitscher en spreek de waarheid' gaf hij ten antwoord en zag mij met zijn flikkerende bruine oogen doorborend aan. *Wat een man!* uit elken trek sprak ondernemingsgeest en kracht. Hij was groot-koopman in Noord-

Duischland, hoewel Zuid-Duitscher van oorsprong. Ik bezocht hem vaak en waarschuwde hem voor de mogelijkheid van een doodvonnis, hoewel een advokaat gezegd had: ‘Zij zullen hem wellicht ter dood veroordeelen, doch eigenlijk kunnen zij het niet, - want hij was dáár, vóór de oorlog uitbrak en wilde dadelijk weg en werd aan 't station aangehouden - bovendien was de kust toen nog niet eens in staat van oorlog, bij gevolg kon hij feitelijk niet voor een krijgsraad verschijnen.’ Tot zoover des advokaats meening; ik zelf weet daar niet veel van, immers ben ik geen jurist. Toen de Duitschers Brussel hadden ingenomen en men 21 Augustus hun intocht te Gent verwachtte, werd hij uit de stad verwijderd, - waarheen wist ik niet - tot ik een seinbericht uit St. Nikolaas-Waas kreeg, dat mij zijn ter-dood-veroordeeling meldde en mij opdroeg hem op den dood voor te bereiden. Ik ging er heel vroeg heen; de reis naar Z. was in dezen oorlogstijd lastig en het was moeilijk in het fort te genaken. Wel liet de eerste schildwacht mij door en de tweede liet mij de brug over, maar daar werd ik door een barschen onderofficier geweigerd ondanks het telegram van den Auditeur en het stuk van den Minister.

Gedurende zeker een half uur stond ik in de brandende zon, omringd van een groote schare nieuwsgierige soldaten voor de brug te wachten.

Men kon maar geen officier vinden. Een Waalsch onderofficier, een Protestant, uit het bassin de Charleroi, gelastte de soldaten heen te gaan, die 't echter niet deden. Eindelijk verscheen een jong luitenant, die het telegram niet goed verstond, daar het in het Nederlandsch was opgesteld, op zichzelf een witte raaf in dit land, waar de minderheid de groote meerderheid altijd in het Fransch beveelt, waar om den wille van 40 op 100 soldaten de 60 op 100 Vlaamsche soldaten in het Fransch worden gecommandeerd.

Ik wil er niet verder bij stilstaan hoe de secretaris van den Auditeur met een auto binnen reed en er op aan drong, dat ik binnen gelaten zou worden, hoe een hoofdofficier te paard van den Antwerpschen kant binnen kwam en mijn stukken bekeek, hoe ik met groote moeite toestemming kreeg om in de wacht onder een hoop soldaten met bajonet op 't geweer verder te wachten. Daar zat ik op een matras, tot eindelijk een luitenant uit 't Duitschsprekend deel van de provincie Luxemburg mij kwam melden, dat ik den ter dood veroordeelde

mocht zien; alleen mocht ik niet alleen met hem zijn. Wat ik ook zeide, alles was te vergeefs.

Weldra knarste de deur op zijn grendels en kwam ik in een ellendig hok, waar de Duitsche officier, die dien dag sterven zou, op een gebroken stoel zat.

En daar in die akelige ruimte heb ik hem voorbereid voor den dood; achter mij stond een soldaat met bajonet op 't geweer achter hem eveneens en tusschen ons die jonge luitenant.

Voor het venster stonden een aantal nieuwsgierige soldaten om te zien wat de kettersche dominé zou doen - de officier beval dat ze weg zouden gaan, maar ze bleven.

De schildwacht achter mij bood aan ‘laatste nieuws’ voor de ruiten te bevestigen, zette zijn geweer in den hoek en vroeg eerst om spelden, daarna om punaises, - noch de ter dood veroordeelde, noch de officier, noch de andere soldaat waren in 't gelukkig bezit van dezulke. Lang sprak ik met hem, las met hem, bad met hem. Nooit zal ik die uren vergeten, - 't zweet parelde op mijn voorhoofd, mijn stem stokte telkens. Hij sprak met innige vereering van zijn vromen ouden vader - in dat vaste Godsbetrouwen, hetwelk zijn vaders kracht was geweest in een lange moeitevolle loopbaan, wilde hij sterven; - hij sprak van zijn jonge vrouw, van zijn compagnon, over alles. Nooit zal ik die heldenziel vergeten.

De officier was ook onder den indruk en zelfs de soldaten, die als Vlamingen iets van het onderhoud verstonden, voelden iets van den verheven geest, die dezen Duitscher bezielde in het aangezicht van den dood.

Een tijdlang moest ik hem nu verlaten, daar de jonge luitenant een opdracht moet vervullen en ik geen oogenblik alleen met hem mocht zijn, - terwijl ik wachtte, kwam men mij het adres van zijn vader, vrouw en compagnon afnemen. Daarna bediende ik hem het H. Avondmaal, in tegenwoordigheid van den luitenant, de schildwachten, en een aantal binnengedrongen nieuwsgierige soldaten.

In die oogenblikken ondervonden wij de nabijheid Gods en werden wonderlijk gesterkt. Nu trad de Commandant binnen, en in mijn tegenwoordigheid vroeg hij om zijn afscheidsbrieven aan vader, vrouw en familie aan mij te mogen ter hand stellen, hetgeen werd geweigerd, - vervolgens vroeg hij om niet geblinddoekt te worden en ook of men vier zakdoeken in zijn bloed wilde doopen en aan zijn naaste verwanten wilde toe-

sturen. ‘Ik wil sterven als een Christen, in hetzelfde Godsbetrouwen waarvan mijn vader mij 't voorbeeld heeft gegeven en dat ik helaas te veel heb vergeten, ik wil sterven als een echt Duitsch officier voor keizer en vaderland.’ Daar men ondertusschen nog altijd 't uur van zijn dood niet wist, besloot ik naar Antwerpen te gaan, om te trachten genade te verkrijgen.

Een trein was er op dat uur niet, men weigerde mij een der talrijke rijwielen te gebruiken. In de stikhitte snelde ik dus naar de stad, kwam door mijn goede papieren binnen; maar alle pogingen om den gezant van Amerika, den secretaris van den koning enz. te spreken waren vruchteloos - de eenige, dien ik sprak, was de allervoorkomendste deken van Antwerpen. Deze zeide echter, dat de commandant van de stelling Antwerpen zonder genade was en hij zelf niets op hem vermocht.

Hoewel men op eerewoord beloofd had, hem niet buiten mijn tegenwoordigheid dood te schieten, spoedde ik mij angstig terug, over de militaire schipbrug.

Over de rest van dien vreeselijken dag, over mijn afscheid van hem, kan ik niet schrijven. Steeds denk ik aan wat die Luiksche onderofficier tot mij zeide:

‘Als zij zulken heldenziel naar de andere wereld zenden, doen zij kwaad aan de menschheid, want zulke menschen zijn er haast niet. Ik ben reeds in menigen slag geweest en heb heel wat moed en misschien evenveel of nog meer lafheid gezien, maar zulk een karakter zag ik nog niet.

Welk een moed, welk een Godsbetrouwen heeft die Duitscher in het aangezicht van den dood. Indien wij zulke officieren gehad hadden, zoude wij heel wat meer hebben kunnen presteeren.’

Na een vreeselijke urenlange reis in een compartiment van 4, waarin 10 menschen - ik zelf lag op mijn knieën op den grond - kwam ik als een gebroken man thuis.

Maanden later sprak ik zijn broer, die mij verhaalde hoe men zijn lijk later beroofd had en van zijn kleeren pakjes voor de kinderen van den doodgraver gemaakt had.

De bevolking van Gent vernam spoedig, dat op den 8 September een groot Duitsch leger bij Gent was.

De Gemeenteraad besloot te trachten, de Duitschers te bewegen niet binnen de stad te komen, omdat men een oproer onder de door de couranten opgehitste arbeidersbevolking van 50.000 zielen vreesde.

De Duitsche Generaal beloofde langs de stad te trekken, indien geen Belgische troepen de stad bezetten, indien de Burgerwacht zou worden ontwapend en hun wapens aan de Duitschers zouden overgegeven worden, verder eischte Generaal von Boehn een groote hoeveelheid levensmiddelen, stroo, motorrijtuigen, banden, benzine en 100.000 sigaren.

Nauwelijks was Burgemeester Braun een uur te Gent terug en had hij de onderhandelingen tot een goed eind gevoerd of er verscheen in de stad een Duitsche militaire auto met twee Duitsche militairen.

Aan 't eind van de Lammersstraat, recht tegenover 't Amerikaansche Consulaat, ontmoette deze auto een gepantserde Belgische auto met mitrailleuse; naast den chauffeur zat een luitenant, die volkomen op de hoogte was van de overeenkomst tusschen de stad Gent en Generaal von Boehn.

Toch openden zij het vuur op de Duitschers, - eerst tevergeefs - spoedig echter viel de chauffeur van den Duitschen ‘kraftwagen’; een kogel was dwars door zijn gezicht gegaan.

De Amerikaansche Consul van Hee had dit tooneel bijgewoond, hij begreep dat Gent nu alle kans op een bombardement liep, hij sprong in zijn auto, zocht den burgemeester op en tezamen reden zij naar het Hoofdkwartier van den Duitschen Generaal von Boehn. Zij troffen den Duitschen generaal in zijn hoofdkwartier, gevestigd in een mooigelegen kasteel te....

Von Boehn bedreigde eerst de stad met een volkomen ondergang, omdat men zijn woord niet gehouden had.

Gelijk Leuven en andere plaatsen, waar men op Duitsche militairen geschoten had, zou ook Gent zijn verdiende straf niet ontgaan. De Amerikaan liet zich echter niet van zijn stuk brengen. Hij sprak als ooggetuige en verzekerde den generaal dat het Belgische militairen waren en geen burgers, die geschoten hadden, en dat de stad daar geen schuld aan had. Bovendien liet hij sterk uitkomen, hoezeer de Vereenigde Staten in Gent belang stelden, immers te Gent was voor een

eeuw 't vredesverdrag tusschen Engeland en Amerika gesloten. ‘Indien gij er een eed op wilt doen dat de aanval door Belgische militairen geschied is,’ antwoordde de generaal ‘en beloven wilt, dat er geen verdere aanslagen zullen gedaan worden op Duitsche militairen die Gent zouden kunnen binnentrekken en dat de gewonden onder Amerika's hoede zullen staan en geen krijgsgevangenen zullen blijven, wil ik er in toestemmen Gent te sparen en zelfs geen oorlogschatting vorderen’. - Zóó ontkwam Gent rakelings aan de vernietiging, die onze stad van zóó nabij bedreigde.

Ik hoorde het verhaal op straat, deed onderzoek naar de plaats, waar de Duitsche gewonde was binnengebracht en vernam dat hij niet in het ‘krijgsgasthuis,’ maar in het stedelijk ziekenhuis in de Cluijskerstraat verzorgd werd.

Ik begaf mij er heen en vond hem in een ontzettenden toestand. Het schot was dwars door zijn gezicht gegaan en hij zag er ontoonbaar uit en leed ontzettend; hij was een Beier.

Toen ik hem zei, dat ik de Evangelische Pfarrer was, kwam er een lichtglans in zijn oog en strekte hij zijn hand naar mij uit, greep mijn hand en drukte die innig, spreken kon hij nauwelijks. Ik las hem een psalm voor en men kon zien, dat hij ervan genoot.

Hij wilde zoo gaarne het Duitsche Bijbeltje en gezangboek bij zich houden, en trachten daaruit te lezen; hoewel hij Roomsch-Katholiek was. - Telkens aan de ziekbedden der Duitsche gekwetsten viel het mij op, hoe innig-godsdienstig het Duitsche volk is, - zelfs mannen, die zeggen ongodsdienstig te zijn, worden ontroerd als men met hen bidt of over de hoogste aangelegenheden der ziel spreekt.

Als men dan ook in een groote zaal met een 60-tal gewonden een godsdienstoefening leidt, treft U diep de diepe ernst, de innige aandacht van allen - heel de zaal is een en al belangstelling. Het is een voorrecht onder zulke menschen te mogen arbeiden met de hoog geestelijke roeping.

Het was, meen ik, 8 Sept. Wij hadden gehoord, dat de door Gent aan het Duitsche leger onder Generaal von Boehn te zenden oorlogsschat dien dag te Beerlegem in Zuid-Vlaanderen zou afgeleverd worden.

We zetten ons dus op onze fietsen en reden in verrukkelijk

nazomerweer naar Meielbeke en daar zuidelijk naar Beerlegem. 't Was een heerlijke tocht, heuvel op heuvel af, door het schoone vruchtbare Vlaanderland met de schoonste vergezichten. Ergens bij Munthe reden wij de zeven groote wagens met benzine, motorbanden enz. achterop, die door Gent aan 't Duitsche leger gezonden werden; het was slechts een deel van het gevorderde, het andere ging per spoor naar Gaves. Dicht bij Beerlegem stond de eerste Duitsche schildwacht, hij zeide niets, maar ik sprong van mijn wiel en vroeg hem, waar ik een Duitsch officier zou kunnen vinden. Hij antwoordde, dat ik een eindweegs verder een afdeeling Duitschers zou aantreffen. - Wij reden verder en troffen inderdaad een 30-tal soldaten aan, die bij een hooimijt in 't gras lagen, - aan den Feldwebel vroeg ik om inlichtingen, - hij zei dat ik een officier zou vinden in 't dorp naast het schoolgebouw. Ongelukkigerwijs was de officier niet thuis, - wij wachtten aan den overkant op een boerenerf, waar honderden soldaten stonden en zaten, ten deele waren zij aan het aardappelschillen.

Ik zeide dat ik ‘der Evangelische Pfarrer von Gent’ was en vroeg of zij ook Evangelisch waren - zij antwoordden: ‘Ja alle’ - toen ontspon zich een gesprek, - de meesten waren Sleeswijkers, velen van hen, Knudsens, Hansens, Nielsen, Jensens spraken als moedertaal Deensch, - ik praatte met verscheidenen hunner in het Deensch en bemerkte tot mijn verwondering, dat zij Duitschgezind waren, hoewel zij hun moedertaal liefhadden.

Een hunner bleek een theologisch candidaat te zijn, die juist zijn studies, ik meen te Kiel, voltooid had. Hij vertelde ons van Leuven ongeveer het volgende: ‘Op Donderdag omstreeks 8 uur, terwijl Leuven door een onbeduidend getal landweer en linie bezet was en lange legertrossen door de straten trokken, werd eensklaps uit een huis bij het station, waarin de kommandant van den staf ingekwartierd was, geschoten. Gelijktijdig begon het schieten op verschillende andere plaatsen. Vele soldaten vielen - de paarden voor de treinkarren werden doodgeschoten, - een algemeene verwarring volgde. Duidelijk zag ik dat met een paar machinegeweren geschoten werd uit de 3e verdieping van een huis tegenover 't station. 't Maakte den indruk of een algemeene volksopstand was voorbereid. Wij hoorden al spoedig, dat het volk meende, dat het leger der bondgenooten in aantocht was tot Leuvens ontzet. Een uitval uit Antwerpen ging

met dezen opstand gepaard. Ook troffen wij personen in geestelijk gewaad aan, die munitie uitdeelden. Indien allen, die op ons mikten, militairen geweest waren, zou er van ons niet veel zijn overgebleven, het bleek echter dat vele Josephieten, Jesuiten, burgers, studenten deelnamen zonder voldoende schieten geleerd te hebben; toch waren er ook militairen in burger bij, (naar het mij voorkwam). Indien er niet juist een militaire trein met versche troepen ware binnengekomen, weet ik niet, hoe het afgeloopen zou zijn.

Nu drongen de soldaten de huizen binnen, verwoede straatgevechten werden geleverd. Elk bewoner, die met een wapen werd aangetroffen, werd doodgeschoten. Tegerlijkertijd vuurde de artillerie en spoedig ontstond op vele plaatsen brand. Meer dan een etmaal duurde de tegenstand.

Afschuwelijk was het, zeide onze theoloog, overal stapten wij over de lijken, alles brandde - het was een helsch tafereel. Volstrekt niet alles, wat er gebeurd is, wil ik verdedigen; jonge mannen, op wien men van alle kanten uit de huizen schiet en wier leven voortdurend in gevaar is, gaan niet met bezadigdheid te werk - te midden van de wilde straatgevechten, te midden van de instortende muren, te midden van de hopen lijken, kunnen ten slotte de officieren hun eigen manschappen niet meer tegenhouden; maar dit alles neemt niet weg, dat de Leuvensche bevolking de oorzaak van de verwoesting van een deel van Leuven is, of eigenlijk de pers die 't volk tegen de goddelooze Hunnen en hun barbaarschheden had opgehitst; verscheidene geestelijken hadden zeker ook veel schuld.' Tot zoover de theoloog. Daar wij met anderen ook spraken en ik het onderhoud uit mijn geheugen opteeken, is het mogelijk, dat hier of daar de woorden van een der andere Sleeswijkers tusschen die van onzen candidaat zijn gevoegd, maar toch geef ik zeker nauwkeurig weer, wat wij hoorden.

Onder de mannen met wien ik mij onderhield, was ook een Sleeschwijksche Noord-Fries; ik meen dat hij Nissen heette, een groote blonde voorbeeldige Germaan uit Brecklum in Noord-Friesland, trotsch op de aloude vrijheid van zijn stam. Hij haalde de leuze zijner landslui aan 'Ljuaver duad as slav' (in ons Hollandsch-Friesch is het Ljeaver dead as slav).

Eindelijk verscheen de kapitein, ik praatte een oogenblik alleen met hem en gaf hem den troostbrief aan den ouden vader van den doodgeschoten Hauptmann en aan zijn weduwe. - Wij

hadden nog gelegenheid op te merken, hoe vriendschappelijk de bevolking met de Duitschers omging - zelfs waren er eenige boeren met soldaten aan het bollen, - andere Duitschers speelden met de blondharige kinderen van het dorp.

Wij stapten op onze rijwielen en verlieten 't dorp; bij den ingang troffen wij juist de Gentsche wagens, die daar stilstonden, - de burgemeester van Gent was uit zijn prachtige auto - met de witte vlag - gestapt, en gaf de geëischte voorraden aan de Duitschers over.

't Was een onvergetelijk tafereel; - de burgemeester naast zijn auto, die lompe wagens, waarop de Duitsche soldaten klommen, alles beschenen door den heerlijken zonnegloed en op den achtergrond 't rijke Vlaamsche landschap.

Wij reden nu langs Langemunten en Scheldewindeke naar Moorzale, waar de bevolking tegen de Duitschers verbitterd was om de verwoesting van een deel van Kwatrecht - Melle. Toen wij eindelijk voorbij Gyzenzeele op den grooten heirbaar van Gent - Brussel kwamen, werden wij aangehouden door een jongen Waalschen lancier te paard, die ons vroeg of wij Duitschers gezien hadden. Nu kwamen wij spoedig op het tooneel van den strijd.

Duizenden Gentenaars verdrongen zich hier, om de verwoesting met eigen oogen te aanschouwen. Geen huis of het is uitgebrand, de muren staan nog, al zijn ze ook gescheurd en van een gebarsten, van alle kanten grijnzen de zwartgebranden raamopeningen U als met groote verschrikte oogen aan. Overal liggen glasscherven en stukken van huisraad. De daken vielen op de zolders en de heele boel stortte in en ligt in onbeschrijfelijke wanorde tegen den grond; twaalf gelijke huizen naast elkaar zagen er als een toonbeeld van ellende uit, aan den anderen kant van den weg stond een boerenhofsteé, wij gingen er met veel ander volk binnen, welk een toestand! In het woonvertrek - tevens keuken staan op de tafel de Vlaamsche koffiekan en daarnaast half opgegeten boterhammen, - de bewoners zijn klaarblijkelijk in der haast gevlucht, - kleeren, jassen, petten alles ligt dooréén - een deel van 't huis is ingestort, de stal verkeert in ongeloofelijken toestand, daar heeft de brand ontzettende verwoestingen aangericht, ook 't vee is verbrand.

Terwijl wij dit alles bezichtigen, komt plotseling dezelfde Waalsche lancier, nu op een fiets, het erf binnenrijden, hij komt

op mij af en zegt: ‘Vos papiers monsieur?’ Sommigen stooten elkaar aan en fluisteren ‘Spioen?’ Ik haal mijn stukken voor den dag en toon ze den soldaat, tegelijkertijd kijken verschillende aanwezigen over zijn schouders en weldra hooren wij zeggen: ‘Pasteur protestant, domine Geuzenpastor, Hollander.’ De lancier verklaart zich tevreden en slaat beleefd aan en rijdt weg. Wij vervolgen onzen weg, slaan een blik op de fabriek rechts van den weg, die een der hoofdpunten van 't gevecht had opgeleverd, daarbij liggen eenige pasgedolven graven, - wij zien een ontreddend Belgisch kanon half in een greppel liggen, - rechts op een afstand van den weg staat een villa, de deuren zijn stukgeschoten, geen venster is meer te zien, het dak is ingestort. 't Ligt te midden van een platgetrapten tuin.

Aan alles kan men zien, dat er hier hard gevochten is. De bevolking doet de vreeselijkste verhalen over doodgeschoten burgers.

Tegen donker waren wij weer te Gent. Bij het begin der stad vlak bij het arsenaal van Gentbrugge had men een zeer zonderlinge wegversperring gemaakt, bestaande uit draineerbuizen. Overdag werden zij half opzij getrokken, zoodat het verkeer niet gestremd werd, 's nachts daarentegen was de heele doorgang er door afgesloten. Of het veel zou helpen, als de Duitschers kwamen, scheen mij meer dan twijfelachtig en toen ze dan ook werkelijk kwamen, was deze hinderlaag reeds bij hun nadering uit den weg geruimd.

(Wordt voortgezet.)

Prins Emil Von Schoenaich-Carolath.
Edward B. Koster.

IK schrijf niet over dezen mensch omdat hij een prins van den bloede, maar omdat hij een prins van den geest was; niet omdat hij hoog van geboorte, maar omdat hij hoog van gevoel en gedachten was.

Hij overleed in Mei 1908 op zijn landgoed Haseldorf in Holstein. Van geboorte was hij een Sileziër; 8 April 1852 opende hij te Breslau de oogen in deze mooie en leelijke wereld. Een tijd lang is hij officier geweest, maar dat hield hij niet lang vol; het uniforme en geüniformeerde leven in de kazerne en daarbuiten stond hem tegen. Toen is een groot leed in zijn leven gekomen, de ontrouw van een geliefde vrouw; hij trok de wereld in, reisde en trachtte te vergeten. Maar hij bleef gedenken; hij voelt zich eenzaam, maar hij kan anderen helpen en troosten. Het volgende gedicht, uit 'Westwärts,' kan als een soort van Leitmotiv voor zijn doen, denken en voelen gelden:

Ihr habt verkündet, Denker aller Zeiten,
Des Menschen Ziel, das höchste, heisst Alleinsein;
Bleib fern der Welt, sei Fürst der Einsamkeiten,
Du musst allein sein, willst du nicht gemein sein.

Oft hab den Spruch ich grüblend nachgelesen,
Mein Haupt umwehten schwere Winterschauer.
Philosophie, wer mag an dir genesen,
Du bittrer Born, du Bodensatz der Trauer?

Wohl bin auch ich zur Einsamkeit gekommen,
Mein Erntefeld hat Sturmflut überbrandet,
Das beste Saatgut had mir Gott genommen,
Mir blieb ein Herz, das früh und tief versandet.

Verloren ist's für diese Welt voll Schimmer,
Für Hoffart, Prunk, für trügerische Bronnen,
Es fröstelt mich, den Wandernden, für immer
Im Winterglanz der kargen Lebenssonnen.

De naam v.d. dichter wordt met 'zu' en met 'von' gegeven. In mijn uitgaaf heet hij Em. *von* S.C. Ook Otto Hauser geeft in zijn Gesch. der Weltliteratur (1910) den naam met von.

Doch eine blieb, in der ich Hoheit wähne,
Die Strahlen beut und köstlich ist vor allen,
Der Daseinstrost, zu trocknen eine Träne,
Die heiss und schwer aus fremdem Aug gefallen.

Das Glück, zu gehn durch finstre Grossstadtgassen
Und einem Kind, das bettlend steht im Regen,
In beide Hände, die durchfrornen, blassen,
Der Liebe Goldschatz stumm und reich zu legen.

Ja, een ‘Fürst der Einsamkeiten’ was deze prins. Men heeft hem met Byron vergeleken, maar ik houd hem voor de grootere figuur, het grootere karakter. Hij is niet de min of meer larmoyante, een bloedend hart als monstrans omhoog houdende, Weltschmerzridder, dien Byron wel wat vaak verbeeldde. Maar ofschoon hij wel eenigszins verwant is met den Britschen lord, meen ik ook nu en dan iets van Heine in hem te ontdekken; hoort bijv. het versje ‘Daheim’:

Ein Weg durch Korn und roten Klee,
Darüber der Lerche Singen,
Das stille Dorf, der helle See,
Süsses Wehen, frohes Klingen,

Es wogt das Korn in Sonnenbrand,
Darüber die Glocken schallen -
Sei mir gegrüsst, mein Deutsches Land,
Du schönstes Land vor allen.

En deze strofen uit ‘Hans Habenichts’:

Mein Kaiser, schlag mich zum Rittersmann,
Gib mir die goldnen Sporen,
Dann zög' ich beglückt dahin, hindann,
Ich wäre neu geboren.

Ich ritte, das Herz voll Lust und Weh,
Durch des deutschen Hochwalds Raunen;
O blutender Mohn, o blühender Klee,
Ihr würdet träumen und staunen.

Ich ritte zum herrlichsten Sommerfest,
Gefolgt von Vielgetreuen,
Die jublende Brast in Stahl gepresst,
Den Schild voll roter Leuen.

Toen hij na zijn reizen in Duitschland teruggekomen was, verschenen in 1878 zijn ‘Lieder an eine Verlorene’[1], wier

1. Ada Christen (Christiane von Breden) gaf in 1868 haar ‘Lieder einer Verlorenen’ uit

inhoud voor het meerendeel later werd opgenomen in den bundel ‘Gedichte’ (1903). Daarop beproefde hij zijn kracht aan het proza en schreef hij de novelle ‘Tauwasser’, waardoor hij zich weldra vele nieuwe vrienden verwierf. Met het schrijven van deze sterke novelle deed hij een daad van zelfbevrijding, hij gaf er uiting in aan al zijn leed en strijd, hij streeft en worstelt om boven zichzelf uit te stijgen, zichzelf te overwinnen. Zijn taal is eenvoudig en ongekunsteld, zonder pose en effektbejag, maar doordrongen van een groot, diep, innig gevoel. Eenige jaren later verschenen de ‘Dichtungen’: ‘Angelina’, ‘Sphinx’, ‘Fatthûme’, ‘Don Juans Tod’, ‘Judas in Gethsemane.’ Deze worden in het volgende jaar, 1884, weder afgewisseld met een prozabundel ‘Geschichten aus Moll.’ Hierna zweeg hij geruimen tijd, totdat in 1894 twee novellen het licht zagen, die elkaars tegenhangers zijn: ‘Bürgerlicher Tod’ en ‘Adeliger Tod’, waarvan de laatste in *Ueber Land und Meer* werd opgenomen en later niet in boekvorm verscheen. In 1896 volgt een nieuwe novellenbundel, die drie stukken bevat: ‘Der Freiherr’, ‘Regulus’ en ‘Der Heiland der Tiere’[1], in 1902 door een nieuwen gevolgd, eveneens drie novellen bevattend: ‘Lichtlein sind wir,’ ‘Die Kiesgrube’, ‘Die Wildgänse.’ Zooals reeds werd vermeld kwamen in 1903 de ‘Gedichte,’ terwijl dezelfde firma bij welke al deze uitgaven verschenen, de G.J. Göschen'sche Verlagshandlung te Leipzig, in 1907 de ‘Gesammelte Werke’ in zeven deelen het licht deed zien[2].

Bovenstaande opsomming is alleen volledigheidshalve gegeven voor hen die zich willen oriënteeren; ik wensch in dit opstel den auteur meer bizonder als dichter te bespreken, en wel aan de hand van het in 1907 verschenen ‘Fern ragt ein Land...’, een bloemlezing, waarin de mooiste gedichten en eenige prozastukken zijn opgenomen. De bloemlezing ontleent haar naam aan het gedicht ‘Im Frühjahrssturm’, waarvan de laatste twee strofen aldus luiden:

> Fern ragt ein Land aus Duft und Traum;
> Wer diesem Ziel geglaubt,
> Dem schüttet der griechische Meeresschaum
> Unsterbliche Jugend ums Haupt.

1. Schoenaich en Josef Victor Widmann (geboren 1842), een Moraviër die in Zwitserland woont, zijn in de Duitsche letterkunde vooral bekend om hun warme menschen- en dierenliefde.
2. Van verschillende van deze werken verschenen herdrukken, de ‘Gedichte’ brachten het tot een vierden, de ‘Dichtungen’ zelfs tot een achtsten druk.

Verloren ist wer wankt und weicht,
Bis er dem Sturm bestand.
Gewagt und gewonnen! Die Segel streicht!
Wir grüssen dich, Götterstrand.

Het godenstrand, waarheen de varende manschap hier koers zet en dat gelukkig wordt bereikt, is Ithaka, en het is alsof we een van die door het verbeeldingrijke genie van Böcklin geschapen eilanden zien, waar donkere cypressen zwaar wuiven en blanke marmeren tempels tusschen het plechtig loover glanzen. Zoo heeft ook Schoenaich zelf een gedicht gewijd aan Arnold Böcklin, met dit slot:

Ein Grabmal - dir? Du schuffst es selber weiland.
Wer sah es nicht im Wachen und im Traum,
Dem Meer entsteigt ein dunkles heil'ges Eiland,
Von Sturm umraunt, umkost von Wellenschaum.
Dort flüstert ihr, schwarzschattende Zypressen,
Dem Schläfer zu: Gestorben - nicht vergessen.
Dort wird die Welt, wo Sehnsuchtsländer blaun,
Von Ios Meer in ew'gem Lenz umtrieben
Dir Tempel weihen, die nur jungem Lieben
Und grossen Toten wir erbaun.

Waar deze groote, van droomfantasieën gedragene schilder zich volgens den dichter een eeuwig grafmonument heeft gesticht en *aere perennius* zijn roem voor alle tijden heeft gegrondvest, daar denken we ook even aan dit mooie van Geibel over Themistokles:

> Denksteinlos nun schlummert der Held, doch oben am Festland, Raget ein ewiges Mal, Salamis' Felsengestad.

Hoe hoog Schoenaich zijn levenstaak opvatte, hoe ook hij gestuurd werd, niet alleen door aesthetische en fijnzinnige, maar ook door ethische en edelgezinde idealen, hebben wij hierboven al gezien, en al wil hij een vorst der eenzaamheden zijn, hij blijft voeling houden met de menschheid, een verhevene menschelijkheid doordringt en bezielt hem, niet in grübelnd solipsisme mort en mokt hij, het zijne wil hij bijdragen tot het geluk en de verheffing van de wereld, tot veredeling en vermooiïng van het leven; hij, de eenzame zwerver voelt zich toch één met alles, en met een ‘seid umschlungen Millionen’ zingt hij:

Des Dichters Amt ist Opfertat auf Erden;
Herr, lass auch mich an deinem Glutscheit schüren,
Lass mich ein Volk, ein Bruchteil deiner Herden,
Zu Sehnsucht, Dichtung, Ueberwindung führen.

Die Liebe doch, die du mir früh zerschlagen,
Weil ihre Bahn auf Eigenglück gerichtet,
Zur Menschheit, Herr, lass sie mich heimwärts tragen,
Dan hab' auch ich dereinst gelebt, gedichtet.

Is dit geen echt voornaam en hoog streven, en wordt er niet in uitgedrukt wat besloten ligt in het schoone Duitsche woord Entsagung? Vol is Schoenaich van echt menschelijk gevoel en medegevoel, vol medelijden voor armen, verlatenen en gebrokenen, en juist door zijn eigen leed beseft hij in pijnigende koorts het ongeluk van anderen. Helpen, steunen, verlichten, troosten is de grondtoon van zijn wezen, en hoe ontroerd door schoonheden van de natuur, door spel van beweging en glans, van licht en donker, van kleur en lijn, steeds weer klinkt bij hem òp het lied van en om het leed, steeds trilt de compassie, als iets van nature hem eigens, door zijn harmonieën - ‘the quality of mercy is not strained.’ Een schitterend bewijs zien we hiervan weder in het gedicht ‘Ueber dem Leben.’ Er is een man gestorven. Hij vaart ten hemel. Een zwarte seraph, roerloos als basalt, weigert hem den toegang. Schuchter zegt de herrezene dat hij zich aan alle geboden heeft gehouden, godvruchtig is geweest, aan kerkbouw heeft bijgedragen, gezag en zede heeft gehoorzaamd, steeds maat gehouden en den goeden middenweg gekozen, bij den keizer in de gunst heeft gestaan: ‘laat mij dus door’...

Nein, sprach der Seraph, nein.
Du kennst mich nicht, du hast mich nie gekannt,
Ich bin die Not, der Menschheit Not benannt.
Wohl stand ich oft mit kummerfahlen Wangen
In Marktgewühl, du bist vorbeigegangen;
Da hilflos ich, verachtet, unbekleidet,
Hast du dein Herz im Schauspielhaus geweidet;
Als mich gewürgt des Hungers hagre Kralle,
Hast du, für mich, gespeist beim Armenballe;
Demütig sass ich. zitternd frostbereift
Vor deinen Tor, kein Bliek hat mich gestreift,
Und wagt ich es zu stören deine Ruh,
Fiel zögernd mir ein Kupferheller zu.
Du warst kein Held des Liebens noch des Hassens,
Du warst der Mann des lauen Unterlassens,

Drum ziemt dir nicht das bunte Feierkleid,
Es führt dein Pfad seitab zu langem Leid,
Du hast gehört der Menschheit Jammerschrei
Und gingst vorbei.

Hartstocht voor het goede en groote bezielt dezen vorst van het woord: al het lauwe, halve, slappe is hem gehaat. En streng-waar als hij tegenover zichzelf is, zoo is hij het ook tegenover anderen. Zooals de zon de druiven stooft, zoo heeft hem het lijden gerijpt, evenals de druif, gekerkerd en geperst, den vlammenden wijn baart, zoo laait een groot gedicht uit een geteisterd hart.

Schmerzend gekeltert in Kerkerhaft
Blutet die Rebe; zum Tausch
Steigen vom Becher in lodernder Kraft
Träume, Vergessenheit, Rausch.
Nur aus berstendem Feuerstein
Zuckt entfesseltes Licht,
Nur aus brechendem Herzensschrein
Flammt ein grosses Gedicht.

En op dit praeludium voortfantaseerend en varieerend zegt hij verder in de vierde strofe van hetzelfde gedicht, ‘Frühlingsopfer’:

Junge Liebe, die sattgeküsst,
Sinkt in die rauschende Zeit,
Nur unstillbares Strahlengelüst
Findet Unsterblichkeit.
Lieder, deren goldnem Strom
Schmerz sich beigesellt,
Tragen ihr bittres Lorbeerarom
Sieghaft duch Zeit und Welt.

Waarlijk, de eenzame en ontgoochelde moet zich gelukkig gevoeld hebben na het uiten van zulke dingen. Zij zijn hem een katharsis geweest; in de kunst heeft hij loutering en vrede en troost gevonden. In laatstgenoemd gedicht, dat doorgecomponeerd is met heerlijke pracht van klank en beeld, doorloopt de dichter verschillende stadia van verheffing en trots om na folterschoone scheppingsdrift elegisch in de zevende strofe te eindigen; elders, in het gedicht ‘Beim Lebensfest’, stelt hij zich het levensfeest voor als het rumoerige gedoe in een herbergtuin in de Palts, waar schiettentjes en draaimolens staan, met gerommel van kegelbanen en gerammel van rijtuigen vol pleziergangers; een militaire kapel speelt allerlei deuntjes, er wordt gezongen, geschreeuwd en gedanst, en daartusschen

het kwetterend en krakeelend geweld van kruimels pikkende musschen. Een lied stijgt omhoog, een studentenkoor juicht zijn vrijheid uit, de zon gaat onder, ginds van verre banken schalt een Bravo! en applaus, de borden rammelen steeds door, een nachtvlinder valt in 't glas van den dichter - de wereld is àl te vroolijk, en nu komt het slot:

> Die Weise hab ich einst erdacht
> Als mir in heisser Liebesnacht
> Nach Ruhm die Schläfen brannten.
> Der Ruhm ist hin, mein Lieb ist tot,
> Nun fiedeln das Lied im Abendrot
> Beim Bier die Musikanten.
>
> Bald steigt vom kahlen Rebenberg
> Ein vielbegehrtes Feuerwerk.
> Ich gleiche der Rakete,
> Die kurz bestaunt, im Funkenschlag,
> An einem sinkenden Sommertag
> Hoch über den Massen verwehte.

In een spattend vonkenspel zal dus de dichter vergaan, hij die zooeven van hooge heerlijkheden, van onsterfelijkheid en grootheid droomde: dit is het dualisme dat wel in iederen dichter te vinden zal zijn, freudvoll und leidvoll, nu eens himmelhoch jauchzend, dan weer zum Tode betrübt. Wij allen kennen ze, die wisselende stemmingen van twijfel en zekerheid, van mismoedigheid en hoogstrevende verwachting, van dofheid en glanzend vertrouwen. Het denken van Schoenaich wordt overweldigd door de vrouw, haar lieve trouwelooze oogen ‘haben's ihm just getan’, en slechts langzamerhand wordt hij vrij van den tooverban. Zoo zingt hij nog in ‘Fatthûme’:

> Dem Dichter ist ein leuchtend Los getallen:
> Wer Grosses schut, reisst aus der Nacht der Zeiten
> Ein sterblich Weib, das er geliebt vor allen,
> Zum Sonnenstrom versöhnter Seligkeiten.
>
> So will auch ich in Liedern ewger Dauer,
> Du stolze Tochter der Abencerragen,
> Das Weh um dich, die Weltlast meiner Trauer,
> Als Büsser Atlas zu den Sternen tragen.

Hier klinkt weer het trotsche zelfvertrouwen in die liederen van eeuwigen duur, omhoog zal hij die trotsche Moorsche dochter tillen ‘auf Flügeln des Gesanges’, en zijn sterk ge-

wiekte zangen zullen haar zegevierend den hemel indragen. Maar hoort nu dien anderen toon in ‘Don Juans Tod’, vol smeeking, deemoed, overgave:

> Es hat der Mann, sein müdes Haupt zu betten,
> Zwei Orte nur, die ihn vor Stürmen retten,
> Dahin er still nach jedem Schiffbruch kehrt:
> Der Mutter Herz, die beten ihn gelehrt,
> Das Herz der Frau, die still im Jugendschimmer
> Und Jugendliebe sein ward, sein für immer.
> Die Liebe beut mit läuternder Gewalt
> Aus weisser Frauenhand den Kelch der Gnaden...[1.]

Deze dichter is zijn eigen weg gegaan, hij heeft niet aan andermans rokspanden gehangen. Natuurlijk is hij niet kersversch als een phenomeen uit de lucht komen vallen, maar staat hij op de schouders van wie hem zijn voorgegaan. Hij doet wel eens even denken aan andere dichters, maar ik geloof niet dat er van eigenlijk gezegde ontleening sprake kan zijn.

Wat telkens en telkens weer bij hem treft, is zijn mooie en groote menschelijkheid, die, men voelt het, niet maar *words*, *words, words* is, een mooi opgepoetst skelet van gevoel in plaats van het gevoel zelf, maar door en door echt, het ware artikel en geen surrogaat, diep gemeend en niet oppervlakkig gehuicheld. Trouwens zijn geheele leven is in harmonie geweest met zijn kunst, hij heeft geen uiterlijken glans en ijdele schittering gekozen boven de schatten van den geest. Ver heeft hij zich gehouden van alle banale officieelerigheden van het leven, van al het klatergoud en leeg gespeel. De schoone menschelijkheid, die hem zoo eigen is, vindt hij soms meer in het dier dan in den mensch zelf, zoo, waar in ‘Genrebild’ Herr Holger en zijn hond bij het vuur droomen:

> Es denkt der Hund an einen Tag,
> Da die Heide hilfefern,
> Da der Keiler über Herrn Holger lag
> Und er befreit den Herrn -
>
> Herr Holger doch martert seine Stirn
> In Sinnen schwer und stumm:
> Wie er zu Willen einer Dim
> Den Blutsfreund brächte um.

1. Elders weer zingt hij:

> Denn lähmend schleift am besten Siegeswagen
> Der Nichterfülling schattenvoller Kranz.

Wat ook bizonder opvalt is de edele toon van de verzen, de nu eens verheven, dan weer fijne klank, de bewogen deining of stalen stand van zijn vers, de liefdevolle verzorgdheid van zijn taal. De Duitschers sollen gelukkig niet zoo met hun taal als vrij veel Hollanders dat gelieven te doen: het gaat in onze gezegende letteren maar al te veel als in de schilderkunst: de lieden die de gekste bokkesprongen maken, de malste grimassen vertoonen en de dolste dingen doen, worden dikwijls het meest geprezen. Maar men kan fijn, gevoelig, hartstochtelijk zijn zonder moedwil, gemaaktheid en aanstellerij. Al veel vroeger heeft Vondel dergelijke dingen beweerd in zijn bekende 'Aanleiding tot de Nederduitsche dichtkunst', en het schijnt dat in alle letterkundige perioden zulke dingen moeten herhaald worden. Het is wel makkelijk allerlei fraaie fantasmen en curieuze concetti over de poëzie te schrijven, 'frothy nonsense', zooals de groote Canadeesche dichter Bliss Carman het ergens noemt, maar het komt mij nog maar steeds het best voor dien zeepsoppigen schuimonzin te laten voor wat hij is, zelfs al heet hij 'lyrische kritiek', en te trachten waar, eerlijk, eenvoudig, oprecht en natuurlijk te zijn. Deze nobele verzorgdheid en voorname deining vinden we tot prachtige uiting komen in het buitengewone sonnet 'Desdemona':

> In Sommernächten löst sich aus den Schatten
> Gesunkner, meerbespülter Prachtportale
> Oft eine Gondel treibend im Kanale
> Uit Ruderschlägen, leissen, sterbensmatten.
>
> Drin eine Frau, den Leib, den farbensatten,
> Zurückgelehnt, reglos im Mondenstrahle,
> Indess die Hand, die weisse, wunderschmale,
> Im Wasser schleift, dem dunklen, spiegelglatten.
>
> Und plötzlich wirft sie, gleitend auf dem Meere,
> Zurück des Schleiers schwarzgezackte Spitzen
> Und blickt dich lieb mit toten Augen an.
>
> Dann schlägt das Kreuz, entsetzt, dein Gondoliere;
> Sie zieht, indes die Ruder bläulich blitzen,
> Vorüber auf der dunklen Wasserbahn.

Mij dunkt Platen, de strenge bouwer van zoovele in den goeden zin klassieke, onberispelijke sonnetten, zou tevreden geweest zijn met bovenstaanden klinkert (misschien had hij het wat 'romantisch' gevonden): de breede val, de ernstige

rhytmus, de vastgebeitelde voorstelling, zouden hem geboeid hebben. Ook in het korte vers is Schoenaich menigmaal van een verrassende breedheid en ernst, getuige bij voorbeeld de eerste strofe van ‘Auch du!’:

> Nun hast auch du gelassen
> Von Groll und edlem Streit,
> Du fandest goldne Gassen
> Der Weltzufriedenheit.

Hoezeer Schoenaich in afzondering leefde en zich niet druk vertoonde op het marktplein van het bestaan, toch staat hij als deelnemend toeschouwer en belangstellend getuige midden in het leven; hij sluit zich niet op in een koperen toren en ompantsert zich niet met ongenaakbaarheid, hoe eenzaam ook, hij leidt geen Timonsleven en betrekt geen Timonion, zooals de krasse menschenhater die ons door Lucianus en Shakespeare wordt geteekend en van wien Molière's Misanthrope een delikatere rococo-afschaduwing is. De Duitsche dichter blijft met en voor de menschheid voelen. De persoonlijke ontgoocheling heeft hem niet verbitterd tegen het geheele menschenras.

Nu en dan herinnert een gedicht of een couplet aan zijn vroegere korte militaire loopbaan, en is het ons alsof we in de ‘Adjutantenritte’ van Detlev von Liliencron lezen; zoo waar hij in ‘Hugenottenlied’ zegt:

> Jetzt schmettern die Kartaunen,
> Im Stosse der Posaunen
> Verschläng' uns gern der Fürst der Welt;
> Ein Dunstgewölk voll Panzerblitzen,
> Ein Wettersturm voll Pallaschspitzen
> An unsrer Lanzenfront zerschellt.

De kunst om met enkele stoute vegen en rake zetten midden in een stemming, toestand of handeling te plaatsen blijkt herhaaldelijk bij dezen dichter; een van de meest opvallende voorbeelden hiervan is wel het begin van XIV uit ‘Hans Habenichts’:

> Dort ruhst du, goldne Stadt. Von deinen Türmen
> Hallt feiernd, dumpf, der Abendmette Schlag,
> Die Gassen doch füllt bühlendes Gelag.
> Zeit ist's zu stürmen.

Ook in zijn plastiek (zoowel de uiterlijke als innerlijke) en natuurschildering is hij vaak gelukkig; in het reeds aangehaalde kan dat meermalen opgemerkt worden, maar als meer in 't bizonder dit talent illustreerend mag gewezen worden op - ik doe hier en daar een greep - uit ‘Sommerfest’:

> Es ragt, von brütender Schreckenslast
> Erstarrt, das Schloss aus den Eiben;
> Die Fahnen senken sich halbmast,
> Der Abend brennt in den Scheiben.

Uit ‘Meeresleuchten’:

> Das Meer die grünen Wellen hob,
> Der Tag ging früh zur Neige,
> Der Wind in schwülen Stössen schnob
> Durchs sausende Myrtengezweige.
>
> Heissdunstig Hogen von Süden her
> Die Wolken, die jagenden, feuchten,
> Es pflügte der Sturm das donnernde Meer,
> Die Wellen begannen zu leuchten.

Hierin zijn plastiek en stemming wel heel gelukkig verbonden. Uit ‘Westwärts’; een door muziek opgeroepen visioen:

> Und plötzlich rauscht die Orgel, sieghaft, mächtig,
> In Jubelsturm, in Auferstehungswogen,
> Viel Frohgestalten, zünftig, ehrenprächtig
> Erfüllen bunt des Kreuzgangs Pfortenbogen.

En nu deze zwoele, drukkende zomerdag uit ‘Sulamith’:

> Der Tag war heiss, das Meer lag glanzumflossen,
> Blau, blendend, still; den weissen Ufersand
> Im Mittagsschlaf traumatmend überbrandend
> Mit müdem Schaumblitz.

Uit hetzelfde gedicht een gedeelte uit de beschrijving van Satans gelaat, een typeering Milton waardig:

> Fahl wie die Wüste, überflammt vom Zug
> Offner Empörung.

Schoenaich schrijft een flink, statig en klaar, *blank verse;* men kan zien dat er in Duitschland heel wat gebeurd is sedert het ‘stolprige’ *blank verse*, dat ter nauwernood dezen naam kan verdienen, van Lessings ‘Nathan der Weise’.

Ten slotte dit landschapje uit ‘Osterwasser’ (een schilderij van Weissenbruch):

Der starke Frühling bläst mit Macht
Die Sturmposaune vor sich her,
Die Tauflut schwillt, die Scholle kracht,
Im Strome wankt das Mühlenwehr.

Wildschwäne segeln übers Land,
Mit heimwehstarkem Schwingenstreich,
Befreit, am bunten Wiesenstrand,
Die braunen Wellen bricht der Teich.

Deze dichter was niet de eenige van dien naam in de Duitsche letterkunde. In de laatste drie vierden van de achttiende en het begin van de negentiende eeuw, 1725-1807, leefde en werkte Freiherr Christoph Otto von Schoenaich, van wien een epos ‘Hermann’ (1751, vierde druk in 1805) in alexandrijnen bestaat, en die door den toenmaligen letterkundigen toonaangever, den deftigen Gottsched, werd geprezen en geprotegeerd. In de polemiek tusschen de verouderde richting van Gottsched en de nieuwere schreef deze Christoph Schoeinaich, die zelfs een van van zijn voornamen met Gottsched gemeen heeft, het tegen Klopstock, Haller en Bodmer gerichte ‘Neologisches Wörterbuch’: ‘Die ganze Aesthetik in einer Nuss’ (1754).

Maar deze oude Schoenaich heeft niet veel meer dan historisch belang, de latere, over wien ik hier iets heb mogen vertellen - inderdaad *niet* ‘de late naneef van een roemrijk voorgeslacht’ - zal naar mijn meening diepere ‘footprints in the sands of time’ drukken om zijn ware en warme liefde tot mensch en dier, immers, zooals hij zelf zegt:

Geschlechter, Völker werden auferstehen,
Ihr zeitlich Gut zu hüten, zu begraben,
Vieltausend Jahre werden kommen, gehen,
Die Liebe mag und wird kein Ende haben.

Sonnetten.
J. Petri.

1.

Ik wilde maar door hooge landen dwalen
Door bosschen ver waar d'eenzaamheid in suist,
Op bergen waar de blankste stilte ruischt
Om toppen die in ééne lichtzee stralen.

Door denken wilde ik mijn streven stalen,
Het nijver rad dat temt den stroom die bruist
En 't scheen of daar de schoonste liefde huist
Waar d'avond kleurt haar wijde westerzalen.

Ik minde hoog en ver het schoone zijn.
De lichte wolken dreven door mijn denken
En 'k zocht weer steeds den zilv'ren sterreschijn
Om aan den wensch een stille rust te schenken,
Waar horizont verbleekt in kimmelijn
Daar scheen mij liefde 't zuiverst in gedenken.

2.

Nu gaan de reeg'len van een nieuw gedicht
Als lentewind door mijne wond're leden.
Nu schijnt de zon zoo tooverend van licht,
Dat 'k zalig weit'lend richt mijn gouden schreden.

Nu waait een zilte koelt' me in 't gezicht,
Die vol me omwappert met haar blijden vrede
En 'k zie de bloemen nu opeens heel dicht
Dat is alsof me omhelst één heerlijk heden.

O, alle verten, alle schoon is hier
De zeeëbries der liefde koelt me tegen
En al mijn zoeken is een kleine sier
Die 'k zocht voor u op mijn blinde wegen.
En waar de liefde was zoo stil en fier
Daar duurt het schoon tot liefde's hoogsten zegen.

3.

'k Wil nu geen denker maar dichter zijn,
Want 't schoonst is 't licht in paar'lende boomen,
Als na een nacht van vluchtige droomen
De aarde verrijst in teer kristallijn.

Wolken zijn schoon door zongoude zoomen,
Bergen door hun diep duistere lijn,
Wouden door koelte van heel ver gekomen,
Menschen zijn 't eeuwigst in scheidingspijn.

Als de prinses uit zijn levenslied,
Ziet de denker 't geheim van het schoone,
En als een kind, dat blij helder ziet
Wil dit zijn diepe liefde beloonen.
De kus die haar schuwe mond hem biedt
Is als een zonblos op alpenkronen.

‘-, Wir das problembekümmert Haupt zu seliger Ruh niederlegen in den Schoss der Kunst.’
Windelband. Sub specie Aeternitatis.

4.

Als 't denken ons in zijne netten vangt
En 't klaar begrip zijn diepe poorten opent
Als 't stil gepeins als grauwe mistwâ hangt
Over de velden, - met haar drupp'len doopend,

Als de gedachten gaan als mannen loopend
In breeden stoet die nieuwe macht verlangt,
Na ijl bezinnen hooger weten hopend,
Maar altijd stijgt waar geen verlangen bangt.

O, uit de velden van het wetend denken,
O, van de torens van den verren schouw
Te komen daar waar vele liefden wenken
Waar rijke kunst met volle levenstrouw
Na 't hoog gemis ons 't innigst schoon wil schenken,
En 't denken rust in liefdes morgendauw.

De geur van moeder's haar-wrong.
Raden Mas Noto Soeroto.

14.

Al komt je nog zóó naakt en zóó berooid,
mijn kind, toch ligt in jou een schat verborgen,
dien moeder dán in hare hand kan borgen,
wanneer mijn hart je schoon met liefde tooit.

Al komt je kijken in den levens-morgen
met oogjes-paar, zoo scheêm'rig en verstrooid,
toch weet jij méér, mijn kind, dan moeder ooit
kan zien in aardsche licht, soms zwart van zorgen.

Uit welk onkenbaar Lichtrijk komt je wel,
dat dit mijn licht jou lijkt een duisternis,
hoezéér het mij een klare luister is?

En zoo 'k je levens-pad met liefde hel
verlicht, wijkt dan voor jou de schemering
wijl míjn hart voelt Gods eigen mijmering?

15.

Met makkers, lang geleden, speelde ik scheepje varen
aan onzen vijver, blakende in de morgenzonne.
Mijn broeders, ik, en allen hadden slim verzonnen
scheepjes te vouwen uit fluweel'ge *pisang*-blâren.

Nadat zij eerst met water zwaar beladen waren,
vertrokken zij. De weddingschap was dan begonnen:
wiens scheepje 't langste zeilde, die had gewonnen.
Maar zie, hoe wreed! Een sterke wind kwam aangevaren,

die onze scheepjes één voor één omkantlen deed.
Al had een ieder d' inhoud van zijn schip met kleuren
uit bloemensap vermengd, ze was niet meer te speuren:
de lading. Ach, of water ooit het water meed!

Ik kijk soms angstig, soms berustend, om me heen
en denk dan aan mijn jongensspel van lang geleên.

16.

Een béo zong van vroolijkheid zeer luid,
gezeten in een boom van 'n groen landouw,
waar ook met 't wijfje zat 'n jaloersche pauw,
bevreesd, dat dit bekoren mocht zijn bruid.

‘Och, wat die béo snapt is leeg getuit’,
zoo zeide tot zijn wijfje de ijdle pauw,
en wilde zingen voor zijn schoone vrouw:
toen klonk een aaklig-schreeuwend schril geluid.

Dit alles hoorde een aap, een oude grijze.
‘'t Is juist als wil de ster verdrietig zijn,
afgunstig op den mane- of zonneschijn’:

dus mijmert met een lach van leed de wijze.
‘Zoo 'k vroeger steeds, als nú, me zelven kende,
mijn deel waar' niet de smaad der menschenbende.’

17.

Zooals de storm eerst dán ons schoonheid geeft,
wanneer de golven toornig dreunend klinken,
en hoog hun wit beschuimde koppen blinken,
alsof het water naar den hemel streeft;

dan weer, nadat 't de hoogste hoogte heeft
bereikt, de waterzuilen nederzinken
met kracht, als wilden zij te pletter kinken
het rotsgevaart', dat angstig siddrend beeft:

Zoo zijn des levens golven Goed en Kwaad,
daar 't ééne zonder 't andre niet bestaat.
Het Goede slingert hoog zijn vreugde-golven.

Maar diep, ook diep zijn we onder 't Kwaad bedolven.
't Verbijsterd hart zoekt, vraagt en vindt tot loon
het antwoord: ‘Zie hierin des levens Schoon’.

18.

Gelijk op 't meer een lotusbloempje, broos en zwak,
de stormen voeren hierheen, daarheen, oov'ral meê,
totdat het eindlijk vol van rustloos-drijvenswee
ter nêer zinkt, waar de wind het kelkje uit éénen brak;

zoo hebt Gij weggestuurd op dit onmeetlijk vlak
dit kleine harte, Moeder! 't Zwalkt op 's werelds zee
geslingerd heen en weer, en vindt geen rust noch vrêe:
verbijsterd door den wonderglans van 't heem'len-dak.

O geef me kracht, dat 'k duik in 's levens oceaan
en klaar me voel' in diens omarming met hem één,
zooals in zeeën-diepten rust een edel-steen!

Nog blijven hier de smart- en vreugde-golven gaan:
haar spel met 't Licht zal toov'ren 'n glans van parelmoer
op d'effen boôm mijns harten, vér van 't golfrumoer.

19.

In avond staan de neêd're huizenrijen,
lamp-lichtend langs de donkere *assem*-laan,
terwijl de sterren langs den hemel glijen
met zachten glans als 't glinstren eener traan.

Geen woord, geen woord; alleen het leed-loos schreien
der kindren, die nog niet het Leed verstaan
vertelt dat Aarde leeft; en 't vreugd-loos schreien
der kindren zingt van Aarde's slapen gaan.

Ik hoor ons moeder Aarde zachtkens hijgen,
haar sluimer-adem uit heur boezem stijgen
in levens, die als bloesems open gaan,

en nóg niet vragen, stil of klagend-luide,
wat voor der Wereld leven zij beduiden,
waarom zij komen en weer henen gaan.

20.

De levensvonk, die eens het Licht ontvlood,
en die door moeders hand werd opgevangen,
zal dra aan 's werelds vlammen-feest gelangen,
wijl moeder steeds met liefde haar vergroot.

Het lied, dat kindje zong op moeders schoot,
geeft aan den toon in àlle liefdes-zangen,
die smelten saâm tot één lied van verlangen
naar 't ééne Hart, waaruit àl liefde ontsproot.

Als moeder eer ik u, mijn vaderland!
Ik min haar schoot als 't lieflijk plekje, waar
een boom met zijne schaduw breed en zwaar

den ganschen hof omarmt bij zonne-brand;
wiens loover vol van vogelengeruisch
zacht schijnt te neigen voor mijns Vaders huis.

21.

Zooals een groote liefdesdrang soms doet
op 'n breed zitmat de kindren, groot en kleen,
zich zaam'len om des vaders zitplaats heen,
al luistrend naar zijn woorden wijs en goed;

en zóó als witte wolkjes in een stoet
zich leeg'ren op 't tapijt van blauw-sereen
om vader Maan, die eeuwig-zwijgend scheen
de wolkenschaar te zeeg'nen met zijn gloed;

zoo ook weent, o mijn Vader, van verlangen
naar U mijn hart in smart- en vreugdezangen,
die in den tranendamp van duizend' oogen

opstijgen gaan tot wolken naar den hoogen,
en dáár, door Uwen liefdegloed gestild,
Uw vaderhart omringen, stil en mild.

22.

Slechts een echo Uwer zangen dringt tot mij,
O, mijn Meester Zanger, in den zang van hém,
wien 't gegeven is te zitten aan Uw' zij'
stil in vroomen deemoed luistrend naar Uw stem.

Wonderlijk betooverd, ik - armzalig sijsje -
tracht ik ook te zingen hopeloos mijn lied.
Ach, ze noemen ijdel 't pogen, valsch het wijsje;
doch, verbreken kán ik dezen toover niet.

Zoo dan zit ik deuntjes zonder zin te neuren
en aanvaard ik blij den band der tooverkluisteren.
Om mijn triest vertrek een weinig op te beuren -
maak mijn harte waardig: 't hoor' Uw stemme fluisteren!

Ezau
Door Willem de Mérode.

(bij den slapenden Izaäk).

Mijn wufte ziel mint de ongestadigheid:
De darteling van gloeiend mingekoos,
Als elk gebaar der aangebeden vrouw
Behagelijk mijn vuren blik bekoort;
Als ieder woordje naar mijn ooren danst,
Als 't leutig huppelen der jonge geit,
Die mij, flikflooiend om wat voeder, lekt;
Maar ook de korte hitte van den haat,
Die, langzaam, samenbroeiend in het hart,
Ontploft in snelle en gramme knettering
En sidderend mijn forsche lijf doorschokt.
Doch diep, zóó diep, dat ik haar zelf vergeet,
Dieper dan vrees voor leven en voor dood,
Zonk in mijn hart het wrange meegevoel
Met uw verlatenheid, waarvoor 'k mij schaam.
Maar telken avond, met een lauwen tocht,
Alsof het voorjaar door de bosschen ging,
En 't bloed, vertroeblend, naar mijn slapen perst,
Doorstroomt mijn hart een bitter medelij,

Nauw is het late avondmaal genut,
Daaglijksche kwelling, die niet is te ontgaan,
Of ieder heft zich, schielijk en verlicht,
En gaat zijns weegs, naar eigen luim en lust.
Slechts ik blijf in den donkren hoek der tent
En zie der maagd toe, die het schaarsch gerei
Rinkelend in haar grove handen gaart.
De felle fonkeling van 't fraai glazuur

Volg ik ter schemerige opening
Van 't opgeslagen doek, dat langzaam valt.
Alleen de kleine volgeschonken lamp
Staat nog ten disch en 'k hoor de vlosse pit
Suizelend lesschen zijn doordrenkten dorst,
Met geurig vocht der kostbare olijf.
Hoe rustig staat die kleine spitse vlam,
Gelijk een blonde gouden zomerbes.
En rondom spreidt een schemergulden gloed
Zich over ieder blank en blinkend ding
En trekt u, vader, in zijn heerlijkheid.

Over der handen stille onrustigheid,
Langs 't paarse blauw der rimpel-koordge aêr,
Langs elke nok en karteling der huid
Waggelt een fletse tamme glinstering,
Die slechts verklaart op 't bolle nagelvlak,
Waar zij zich breed en kromgespiegeld ziet.
En van den dunnen spitsen vingertop
Al hooger, langs het streepsel van den mouw,
Al hooger, tot den schoonen zilverbaard
Klimt 't licht en speelt daar dartel schuilevink.
O, in dit stille wijde zilverwoud,
Waar met het buigen van uw dommlend hoofd
Een zoete loome golvinge doortrilt,
Roeren de kalme gulden schijnsels zich.
En elke bocht en flauwe flauwe boog
Ligt als een gouden vijver boordevol
Fonkelend water, dat zijn wederschijn
Werpt langs het dunne zilveren gewas.

Blèéf uw gelaat verder in duisternis,
Dat mijn gepeinzen slechts de teederheid
Behielden van dit licht in uwen baard;
Dat slechts het verre blijde visioen
Van kinderhandjes dwalend door dit haar,
Eerst bloode en aarzlend, doch dan, in een durf,
Schelms wagende, al spelend plukken gaan,
Tot gij, ze vangend in uw greep, hen kust.
Maar neen, ook dezen avond moet mijn oog,
Mijn vreez'ge kinderlijke aandachtigheid,
Den strammen schrik zien van uw aangezicht...

Ai mij, hoe schokt die ingezonken mond.
In 't slapend front bibbert de bleeke lip
In ongevormder woorden mummeling.
Hoe doet de hijgend uitgestooten aêm
Vlottende schaduws vlieden langs den wang,
Of gij het hart-benauwend droomenheir
Met iedren ademtocht verschrikt verstiet.
O, dat ik nooit mijn eigen oogen sluit,
Maar altijd weer de ellendigheid moet zien
Der oogen met het durend knippend lid.
Dáár, naar dien valen grauw omschaûwden ring,
Dáár, naar dien diepen ingezonken put,
Waarboven zich de kale brauwe boogt,
Dáér staar ik gansch den langen avond naar,
In stommen, wreeden, vuistgebalden strijd.

En vóór me rijst, wat is het, vreugd of schrik,
Ontzetting of verblijdnis, wéér die dag,
Waarop hun groote lichtelooze bol
Verklaarde en voor een oogenblik mij zag.
Mijn broeder had, zijn zachte gladde hand
Gehuld in 't schuttend haar der jonge bok,
En zelf omwadend van den voorjaarsgeur,
Die wasemde uit mijn aangetogen kleed,
Met 't zoete liegen van zijn smuien tong,
Mijn vader dwelmend met den zwaren wijn
En 't kostelijk genot van versch gebraad,
Den zegen listlijk aan zijn oude hand
Ontfutseld en hij liet haar leeger dan
De wijde onmeetlijkheid der woestenij.

O, toen ik naakte en de sterke klank
Mijns stems, gelijk de vrije frissche wind
Hem opwekte, en, verschrikt gebarende,
Nog voor een woord zijn open mond ontviel,
Ik voelde, en scherpelijk en zeker wist,
Gelijk de kille vroege morgenkou
Ons slapenswarme lijf plots overvalt,
Zoodat een onverhoedsche huivering
Ons snel doortintlen komt ten voeten toe,
En d' aêm den klapperenden mond ontvaart,

Gelijk een damp den heet gezoden pot,
Toen, schoon mijn hand het taaie booghout brak
In meer dan menschlijke weerhoudensdrift,
Toen berstens dik de purpren ader zwol
Op 't fronslend voorhoofd, en ter breede slaap
Een doffe dreuning sloeg, en wederzijds,
Toen schoot een kreet, zoo schel en onverwacht
Mijn kele uit, dat 't opgespalkte oog
Mijns vaders hél werd van een flitsend licht,
Of hij, de leste kracht zijns ouderdoms
Vergaderend in één ondeelbre stip
Des tijds, zijn zienelooze oogen dwòng
En overmeesterde en zàg zijn zoon...
Toen werd de blindheid van zijn oog verzwart,
Gelijk na 't flitsen van de blauwe vlijm
Des bliksems heel de hemel zwaarder rouwt.
En 'k voelde mij alsof ik zelf verzonk,
Des levens moede en der krachten loos.

En meer dan alle streeling van zijn stem,
Die schaamle zegeningen voor mij zocht,
En meer dan alle streeling van zijn hand,
Die schuchter 't haar des stoeren arms opsteek,
En teederder en trager, weer omlaag,
En talmend wijlde bij mijn harde vuist,
Was mij de liefde der ellendigheid,
Waartoe zijn sterke ziel zijn oogen dwong,
En zag, één oogenblik, en zàg zijn zoon...

Zoo zit ik ieder avondschemering,
Vader, en zie bedroefd uw slapend hoofd.
Dan zwelt mijn hart u toe en lààt zijn wraak,
Waarop 'k mij moeizaam heel den dag bezon,
Varen voor u, voor uw ellendigheid.
Och wist gij, doch helaas, gij kent het nooit,
Hoe nu mijn hart u hijgend tegenslaat,
Er zou een lach zijn om uw ouden mond
Als 't looveren der eerste teere blaên
In 't voorjaar om den ouden stuggen eik.
Och, wist gij, hoe 'k úw bitterheid bepeins,
En al uw kommer om den schalken zoon,

Die ver, een vreemde, de eigen gram verteert,
O ik zou, vechtend met mijn giergen haat,
Roepen, ik zoù: ik haal uw zoon u weer...

Doch gij versluimert suf den avondstond.
En als de kleine vlam ter enge tuit
Al smaller wordt en als een ijle rook
Zich zienderoogen meer naar binnen trekt,
Sta ik onhoorbaar op, en wend mij, arm,
Ter eigen tente, om daar den ganschen nacht
Op 't prikkelende leger òm en òm
Te woelen tot, ten valen dageraad,
Ik in een kwellend korten sluimer val....

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Dr. J.D. Bierens de Haan. Dante's mystische reis. Amsterdam, S.L. van Looy. 1914.

'**W**INDEKIND is de verpersoonlijking van de fàntasie en de póëzie, Wistik verbeeldt den twijfel en Pluizer het materialisme. Als je dat weet, kun je "De kleine Johannes" wel begrijpen.'

Zoo doceerde indertijd een van mijne leeraren.

Het behoeft voor onzen tijd, nu de levens-vatbaarheid van een hernieuwd mystiek inzicht meer en meer feit wordt, terwijl het bestaansrecht, als noodwendige reactie op de uitloopers van positivistische stroomingen uit vroegere dagen, gaandeweg erkenning heeft gevonden, het behoeft voor onzen tijd, zeg ik, geen betoog dat eene dergelijke explicatie van Van Eeden's wonder-mooie groote-menschen-sprookje kant noch wal raakt, omdat elke 'verklaring' van dit proza-gedicht die niet in de eerste plaats tracht aan te wijzen het mystiek verband met het absolute, tracht op te sporen de innerlijke verhouding die de dichter heeft gesteld tusschen de menscheziel en de al-ziel, tusschen zijn leven en het al-leven, zijn doel heeft gemist. Het zou zeker de moeite loonen, uit de werken van Van Eeden - want van 'De kleine Johannes' uit gaat het in stijgende lijn door al zijn werk - dit verhoudings-element op te sporen en in uitvoerig bestek het wezen van dit teeder-sterke Dichterschap te analyseeren. Dit is in geen van de commentaren en studies die over Van Eeden verschenen, geschied, en dilettanten-werk als het boekje van Jan Ligthart over 'De kleine Johannes' behoort nog steeds tot de toonaangevende inlichtingen over Van Feden

Op 'De kleine Johannes' alzoo de mogelijkheid van tweeërlei

commentaar: de eene die bepaalde feiten en personen tracht te doorgronden en dus den geest van het werk als het ware wil transponeeren in de gekende werkelijkheid van menschelijk doen en laten, de andere die eigen menschelijk leven homogeen wil maken met de atmosfeer van het boek, de sfeer van het werk tracht te benaderen. De eene methode haalt het boek naar zich-zelve, naar het menschelijke toe; de andere tracht de geestelijke elementen vooruit te schuiven tot bij, tot vereenzelviging mèt de schoonheid, de idee van het werk.

Iets dergelijks merkt men op bij de lezing van het werk, dat Dr. Bierens de Haan over Dante schreef.

Het bestaande commentaar op de Commedia bepaalt zich voornamelijk tot de opsporing en verklaring van het politiek- en theologisch-allegorische, waarin Virgilius en Beatrice de symbolen zijn zijn van wereldlijken en kerkelijken rechtstand. Scartazzini[1.] en Francesco Flamini[2.] hebben hierin geen noemenswaardige verandering gebracht. Dr. Bierens de Haan gaat deze historisch-wijsgeerige theorie voorbij, naar een dieper perspectief van de Commedia: de *mystische.* Voor hem slaat elke andere uitlegging van Dante's gedicht niet op den wezenlijken kern, doch op eene intermitteerende nevenbedoeling. ‘De divina Commedia heeft hoogte èn breedte’, zegt de schrijver. Onder *hoogte* verstaat hij den mystieken inhoud, onder *breedte* het encyclopaedisch materiaal van theologie, wetenschap, geschiedenis, staatkunde, levensleer, ja, ook van eigen liefde en haat en overpeinzing. De auteur wil Dante doen verstaan in zijne *diepte* of *hoogte*, het commentaar op de *breedte*, die door hare onafzienbare uitgestrektheid wel al-door becommentarieerd kan worden, overlatend aan anderen.

Wat Dr. Bierens de Haan zich tot taak heeft gesteld, is alzoo het bewijzen van deze stelling:

‘Dante's Commedia is het gezang van *des menschen geestelijke herleving*, voorgesteld in het beeld van des dichters mystische reis’, (blz. 7).

De schrijver doet dit op zoo interessante en streng-logische wijze dat zijn werk eene eenigszins uitvoerige beschouwing over-waard is; ik wil trachten in het volgende korte bestek de theorie in beeld te brengen.

Naar de zienswijze van Dr. Bierens de Haan vervalt al

1. Auteur van het Dante-Handbuch, Leipzig 1892.
2. Auteur van: I significati reconditi della Divina Commedia e il sur fine supremo. Livorno 1913.

dadelijk de vraag of Dante voor het modern gemoed toegankelijk en genietbaar is. ‘Om Dante te verstaan moet men niet “modern” voelen, doch universeel, beter gezegd: kosmisch’ (blz. 5), en in dezen zin is de Commedia natuurlijk een werk voor alle tijden, en behoort Dante tot één sfeer van geestelijke grootheid met Plato, Homerus, Shakespeare en Goethe.

De schrijver wil nu Dante doen verstaan in zijne éénheid; uit den vastgehouden samenhang des geheels, de vaste indeeling, harmonie en evenmaat, uit de onderlinge betrekking der drie afdeelingen wil hij komen tot het daarin uitgedrukte begrip van des menschen geestelijke herleving. Niet eene uitlegging van *alles* in de Commedia, maar een doen aanschouwen, doen doorvoelen van het gedicht ‘zooals het boven alle détails uit tot een volledigen bouw is gegroeid’, was hier doel.

Allereerst wordt de nadruk gelegd op des dichters inspiratie door de liefde. ‘De liefdes-inspiratie is de bron van Dante's mystiek. In dit opzicht houdt hij verband met Plato, met Middeleeuwsche mystieken en met de dichterlijke beweging zijns tijds en is hij de tegenvoeter der scholastische theologie, met welke zijn wijsbegeerte ten onrechte vereenzelvigd wordt: hij wendt deze theologie aan in eigen zin, maar is haar volgeling niet. De mysticus Bernard en niet de scholasticus Thomas van Aquino heeft zijn hoogste vereering’ (blz. 10).

De inspiratie door de liefde, het door de liefde komen tot het wijsgeerig bewustzijn, is een kenmerk van Dante's tijd. De grondgedachte, waardoor de nieuwe, vrije cultuur kwam te staan tegenover of liever voorbij de leeringen van Thomas van Aquino en Bonaventura. Want de van buiten af geopenbaarde waarheden, door het kerkelijk intellect gedoceerd, kunnen zonder bezwaar worden aanvaard. Maar zij verliezen in den nieuweren geest hunne aller-hoogste beteekenissen, moeten onderdoen voor de inspiratie van binnen uit, waardoor leven en dood nieuwe perspectieven toonen.

Niet genoeg kan men bij de lezing van dit werk in het oog houden dat de inspireerende liefdemacht *eros* is. ‘Het is de *erotische* liefde, door welke Dante zich inspireeren laat en uit welke hij zijn wereld- en levensbegrip verkrijgt. De moreele liefde, welke in christelijk gedachteverband als de eenig betamelijke en eenige waardige liefde gerekend wordt, is niet de macht waaraan Dante zijn inspiratie dankt. Deze is een deugd, zooals er ook andere deugden zijn, maar de eros is

een màcht, zij is *de* macht die in Dante's leven heerscht' (blz. 14).

Deze idealiseering der liefde, krachtens welke Dante de harmonie van het wereldgeheel heeft verstaan, bloeide reeds in het Troubadour-wezen in Zuid-Frankrijk, zooals door den schrijver wordt aangetoond. De vergeestelijking van de liefdesontroering leidt tot verwijding van liefde en liefdekracht, zoodat de minnaar komt tot de bewustheid van de scheppingskracht. De liefde tot de vrouw heeft zich uitgebreid tot de liefde voor de wereldharmonie. 'De minnaar verruimt zich tot een god' (blz. 17).

De uitroeying van de ketterij der Provençalen werkte er niet weinig toe mede dat het wereldsche minnelied werd overgedragen op de hemelsche geliefde. Het was nu evenwel níet, zooals vroeger, het theologisch bewustzijn, dat leidde, maar de erotische aandoening die slechts eene andere wending had genomen.

Zij wordt in de Commedia gevoeld en gedacht, tot het verhelderde en verdiepte bewustzijn, dat de harmonie van twee zielen dezelfde is die het heelal samenhoudt.

De hoedanigheid, de qualiteit der liefde is het die de vergeestelijking bepaalt. 'Dante's liefdesontroering voor Beatrice is zóó verheven, en hij *ondergaat* deze levenservaring zóó diep, dat ze tot een ontroering wordt over de harmonie des heelals' (blz. 23).

Zoo plaatst de schrijver Dante naast Plato, bij wien evenzeer eros de kracht is tot geestelijke werken, de middelaar die leidt tot het schouwende leven. En het mystiek beginsel is niet anders.

Nu was eerst eene beschouwing noodig van de verhouding tusschen de kosmische liefde en de erotische. Met tal van citaten uit de Commedia staaft de schrijver zijne meening dat Dante's opvatting van de Godheid geheel en al verschilt van de algemeen-christelijke. Zoo Paradiso, XXXIII, 124: 'O eeuwig Licht, dat zetelt in uzelf alleen; gij slechts begrijpt uzelf; en door uzelf begrepen en u herkennende, bemint ge uzelf en glimlacht in uzelven.'

Zoo is naar de christelijke theologie de liefde Gods voor menschen slechts een uit de zedelijkheid overgebracht begrip; doch de Kosmische liefde is de liefde als wereldkracht. 'Dante's

Godsbegrip is wijsgeerig-mystisch; het Christelijk Godsbegrip is populair-ethisch. Het Christendom denkt God als grootsten Wereldburger, met onze deugden in superlatieven graad bekleed. Dante denkt God als grond der wereld, en dus als aan allen wereld-inhoud onttrokken, boven-persoonlijk. God is voor Dante "het hoogste Licht, dat zoozeer zich boven de menschelijke begrippen verheft" (Par. XXXIII, 67) "de algemeene vorm, of éénheid waarin heel de wereld ligt samengebonden." Zoo is God de grond der wereld in het algemeen, meer bizonder de grond der wereldkrachten; en daar de wereldkrachten liefdemachten zijn, schroomt Dante niet de Godheid als grond dezer, Liefde te noemen.' (blz. 37.)

Het heelal alzoo in de leiding van geestelijke machten. *bewustzijnskrachten*, gegeven. In hen heeft zich de universeele liefde tot een stelsel van krachten ontsloten, die door Dante in zijn hemelsch visioen als engelenorden worden aanschouwd. Paradiso XXVIII, 127 vermeldt: 'Deze orden schouwen allen naar boven, en naar beneden oefenen zij zulke overwinningskracht, dat alle wezens tot God worden heengetrokken en zelf trekken.' Hier zijn wij bij het punt van aanraking tusschen de kosmische en de erotische liefde: de eene is liefde in afdaling tot het geschapene, de andere liefde is opstijging tot de wereldharmonie. In de erotische liefde wordt de verhouding van minnaar en bruid doorleefd als de harmonie van het heelel.

Hier wordt door den schrijver bepaaldelijk gewezen op het *verschil* tusschen Dante en Plato, 'wiens eros, van de schoone lichamen opklimmend tot de zuivere idee der schoonheid, wel de bepaalde gestalten, aan welke de eros ontstoken is, uit het oog verliest. Dat naar Dante's liefdebegrip de liefde de wereld der bepaaldheden *insluit* en daardoor zijn hartsgloed behoudt, bewijst de groot-menschelijkheid van dezen mystischen denker, die door geen tijdsmeeningen werd afgeleid.' (blz. 46-47).

Dr. Bierens de Haan ziet in de Commedia het beeld van 's menschen geestelijke herleving. De eros, als de menschelijke levensdrang, duidt, nu de zedelijke normen die door conventie allengs gegroeid zijn, worden weggeschoven, evenzeer op goed als op kwaad; het kwaad is de verkeerd aangewende eros, waardoor de harmonie van het zielsleven ontaardt. In het Purgatorio wordt gezegd, dat het kwaad een liefde is, die uit de eeuwige richting is geraakt, hetzij door verkeerd voorwerp

te kiezen, hetzij door overmaat, hetzij door een tekort. Naar deze opvatting mag ook niet langer de Inferno voor de belangrijkste afdeeling van de Commedia worden gehouden. Het gedicht is dan een climax, en de Paradiso het belangrijkst. De auteur wijst er op dat bij deze opvatting - de Paradiso als eigenlijk doel van het geheele gedicht - de vervulling van Dante's jeugd-voornemen duidelijk in het licht springt, het voornemen dat uitgesproken is in de Vita Nuova: ‘Zoo, indien het volgens welbehagen zij van Hem, door Wien alle dingen leven, dat mijn leven nog eenigen tijd dure, hoop ik te zeggen van haar hetgeen nog nooit gezegd is van eenige vrouw. En behage het Hem, die Heer der genade is, *dat mijn ziel gaan moge om te zien de glorie haver Vrouwe, de gezegende Beatrice, die in verheerlijking aanschouwt het aangezicht Desgenen*, qui est per omnia saecula benedictus.’

Vat men het gedicht op als allegorie van geestelijke herleving, dan moet inderdaad de meening dat de Inferno in belangrijkheid boven Purgatorio en Paradiso staat, ‘misverstand van het realistisch intellect’ zijn, zooals de auteur het uitdrukt.

De zielkundige oorsprong van het kwaad is in de Paradiso na te speuren, waar Dante den hoogmoed van Lucifer voorstelt als een te veel aan liefde voor zichzelf, waardoor deze in zijn hoogmoed aan God gelijk wilde zijn. Nu is de Godegelijkheid, theosis, de opperste deugd, en de hoogmoed van Lucifer is dus, volgens het mystisch bewustzijn, wel op het ware gericht. Doch doordat de ziel deze bestemming rechtstreeks door eigen liefde zocht in plaats van de eigenliefde te overwinnen, is het kwaad ontstaan, ‘een onrijp, overhaast, verwilderd geworden eros.’

Deze verwildering is de geestelijke dood, voorafgaand aan de herleving die met de bewustwording (Inferno) aanvangt. De geestelijke dood is dan gesymboliseerd in het aanvangstafereel van de Commedia: het verdwalen in het wilde woud. Men merke weer het verschil op, door den auteur even aangegeven, met de christelijke dogmatiek, die den geestelijken dood voorstelt als gevolg van de zonde. De Grieksche mystiek evenwel beschouwt den geestelijken dood als ‘natuurstaat der zinnelijkheid’, aanvaardt dus den geestelijken dood evenals Dante als begin-toestand. Deze mystieke leer is eveneens uit het Johannes-evangelie te putten.

Treffend zijn des schrijvers vergelijkingen tusschen Dante

en Plato. ‘Dichter en denker zijn bij Dante in omgekeerde orde als bij Plato verbonden. Plato maakt het dichterschap ondergeschikt aan de wijsbegeerte; maar bij Dante gaat de denker geduriglijk in den dichter schuil. Zooals in Plato's geest het gedichte tot gedachte wordt, zoo wordt bij Dante het gedachte gedicht. Hoezeer ook door deze verhouding het misverstand des lezers waarschijnlijk wordt - wij zouden de verhouding in dit genie niet anders wenschen; Dante maakt ons tot denkers en minnaars tegelijk, zoodat wij bovenzinnelijk worden *in* de zinnenwereld zijner dichterlijke verbeelding, en juist de vlam zijner *dichterlijke* genialiteit vervoert ons.... tot de sterren.’ (blz. 74).

Het misverstand, waarvan de schrijver in dit citaat spreekt, doelt op het gevaar, om door de groote schoonheid, de gloedvolle schildering der tafereelen, het symbool, het allegorisch karakter uit het oog te verliezen. Hierdoor zou men er bijvoorbeeld toe kunnen komen, bij Dante het geloof in een materieele hel te veronderstellen.

Doch Dr. Bierens de Haan toont aan dat de bevolking der hel voor den dichter slechts is ‘een verscheidenheid van spiegels, waarin bedoelde zielestaat van een op aarde levend mensch kan verzichtbaard worden.’

Zoowel de Inferno als de beide andere afdeelingen worden dus gezien in deze mystieke belichting: eigen levensondervinding, die in beeld verschijnt, en dan nog terug gebracht op een algemeen-menschelijk plan. De gestalten die Dante op zijn tocht ontmoet, zijn allen representatief; het algemeen-menschelijke vertoont zich in hen. Zij zijn de dragers eener wijsgeerige bewustwording, die ons, Dante lezend, ‘den polsslag van den grooteren mensch in onszelf’ doet bespeuren.

Dit algemeen-menschelijke nu beschouwd als de menschelijke fase van het Kosmische wereldproces - zie hier hoe de auteur van dit boek zich de Commedia denkt.

Naar deze ziening worden nu de drie afdeelingen van het poëem behandeld. De Inferno is dan de afdaling in eigen ziel: *het in schrikbeelden ontwaakte bewustzijn.* De mensch komt hier tot het bewustzijn van zijne verwildering. Natuurlijk moest het helle-gebied ingericht en verdeeld worden naar een scholastisch schema van hoofdzonden, ‘daar de mensch Dante het algemeen-menschelijke vertegenwoordigt. Hier is

een indringen in elke misdaad die iets grootsch, iets titanisch heeft.

'De theologische rechtvaardigheid van het helle-bestaan kan naar deze opvatting niet worden aanvaard. Toch *is* er rechtvaardigheid; het opschrift boven de Hellepoort vermeldt: "Rechtvaardigheid bewoog hem die mij schiep". Doch deze rechtvaardigheid wil hier worden gezien als *psychologisch*; de geestelijke stijging kan niet beginnen zonder de smartelijke ontdekking van eigen verwildering. Dit wordt nader bewezen door het feit, dat de verwilderden uit eigen drang ter helle gaan; de vrees is bij hen veranderd in verlangen.'

'De aanschouwing van de ellenden der helle-bewoners kan nu niets anders zijn dan, de ervaring van de *natuur* van het kwaad. De aard van de kwellingen is hiermede in overeenstemming. De ellende, die als kern in ieder kwaad woont, wordt in de helle-straffen gesymboliseerd. 'De moedwillige verleiding *is* een vlam, waarin de zondaar zichzelf inhult en pijnigt; de trouweloosheid *is* de kerkering eens onmenschen in de diepe helle-krocht; de huichelarij *is* de rondgang eener ziel, bekneld in de looden monnikspij, die zij zichzelf verschafte'. (blz. 92).

De hel kan, als fase van des menschen geestelijke herleving, natuurlijk slechts doorgangsweg zijn. Dit schijnt in strijd met het opschrift boven de helle-poort, dat gewaagt van eeuwigen duur, en aanzegt: wie hier binnentreedt legge alle hope af. Doch naar de ziening van Dr. Bierens de Haan heeft de hel slechts eeuwigheid als moment der eeuwige levenswet. *In ieder leven* is de doorgang van de hel noodwendigheid.

Naar deze opvatting der 'hel' wordt tevens verklaard eene plaats uit de Purgatorio, die anders in tegenspraak schijnt met de Inferno. Purg. XVII, 109 zegt, dat 'geen wezen gedacht kan worden op zichzelf bestaand en van het Eerste Wezen, de Godheid, gescheiden, zoodat ieder gevoelen verre ligt van haat tegen dit.'

Deze schijnbare tegenspraak lost zich op, zoodra de Danteske hel wordt gehouden voor hetgeen de auteur er in ziet: het in schrikbeelden ontwaakte bewustzijn.

Met de Purgatorio begint de geestelijke *stijging*, voorgesteld als *berg*-reis. Hier begint de noodiging krachtens *kosmische* liefde, die, afgedaald, eros als het ware ontmoet. Meer en

meer wordt deze kosmische liefdekracht bewust, waardoor de stijging gaandeweg lichter valt; ‘het geestelijk leven als opgang is niet voornamelijk een worsteling met de aantrekkingskracht der aarde, maar al meer een gevolggeving aan geestelijke vleugelvlucht.’ (blz. 117). De instijging in eigen geestelijk leven, de trap van het *werkende* leven naar mystisch begrip.

Dat de *eros* de drijfkracht van den dichter blijft, blijkt wel hieruit dat de naam Beatrice, door Virgilius uitgesproken, Dante's geestelijke sterkte onmiddellijk staalt:

> ‘Ik noem u Beatrice, die gij zult
> Aanschouwen, tot den hoogen top gestegen
> In zaalgen lach, de ziel van vreugd vervuld.
> Ik zei: o Heer, stijg sneller langs de wegen!
> Ik ben alreeds niet moe gelijk ik was;
> De bergkruin werpt ons d'avondschaduw tegen!’[1.]

Ook de laatste doorgang, de overwinning der zinnelijke passie, gesymboliseerd in de doorschrijding van het vuur, kan Dante eerst volbrengen als Virgilius andermaal den naam Beatrice heeft uitgesproken, en gezegd heeft dat dit vuur alleen hem nog van Beatrice scheidt.

Nu is de *zedelijke hoogtestand*, voorgesteld als het aardsche paradijs bereikt. Door afdaling en opstijging is de mensch eerst volkomen zich-zelf geworden. Deze zedelijke hoogtestand wordt gezien als *doorgangspunt*; het is dan ook slechts de top van een berg: de overgang van werkend in schouwend leven. Deze geestelijke levensfasen: het *werkende* en het *schouwende* leven vindt men dan verpersoonlijkt in den droom van Lea en Rachel.

Belangrijk is in den Purgatorio-commentaar de uitleg van den allegorischen stoet, die de kerk in beeld brengt, omdat deze uitleg direct betrekking heeft op de door Dr. Bierens de Haan aangenomen levens-vergeestelijking van den mensch. De gebruikelijke opvatting, ook die van Scartazini, is dat de kerk hier de goddelijke verlossing van de menschheid in beeld brengt.

Doch naar de ziening van den schrijver:

‘... de kerk treedt niet als verlossings-instituut op; daar de allegorie geenszins op het zoenoffer wijst en kruis noch miskelk bevat. Maar zij beduidt datgene waar het in heel dit

1. Vertaling van Dr. Bierens de Haan. De overgezette fragmenten in het werk zijn wel-klinkend en poëtisch, en de vertaling is zoo juist als het behoud van maat, rijm en rhythme dat maar eenigszins toeliet.

aardsche-Paradijs-begrip op aankomt: den overgang van het aardsche in het hemelsche, d.i. voor Dante: van het werkende in het schouwende leven. De kerk is middel om van de aarde tot den hemel te komen; zij is heilsinstituut, waarin de goedwillende (zedelijk-levende) ziel zich een hooger leven (het hemelsche d.i. het schouwende) verzekerd ziet. Deze opvatting der kerk als "middel" is geheel overeenkomstig het begrip van Dante's tijd; en de vergeestelijkte aanwending van het kerkbegrip, als overgangsmoment uit het werkende tot het schouwende leven, is geheel overeenkomstig Dante's mystischen denktrant.' (blz. 162).

De verschijning van Beatrice, die in den stoet omsluyerd op den wagen staat, wijst aan dat de drang tot stijging eros is: 'Erotische liefde voor de eeuwige Harmonie des Geheels'.

De mensch is thans in de kosmische harmonie ingewijd. Van den zedelijken hoogtestand komt hij tot den nog hoogeren geestesstaat, waarin het zelfbewustzijn goddelijk bewustzijn wordt. Ook tot het schouwende leven is de eros de beweegkracht; doch thans heeft Dante in zijn liefde het hoogst-bereikbare voor menschen bereikt: zijn begeeren is heen, en de volkomen vrede des gemoeds is gekomen.

Het verkeer in de kosmische harmonie wordt nu naar mystisch inzicht bepaald. De groepen van zaligen die Dante in de hemelsferen aantreft, worden naar hun dubbele symboliek uitgelegd. *Dubbele symboliek*: want evenals de schrijver in de strekking van het geheele poëem eensdeels de theologische allegorie ziet en daarnaast, of liever daar-omheen - want het mystisch begrip sluit het theologische in - de geestelijke bewust-wording van den mensch, zoo treffen ook de paradijsgroepen door tweeërlei symboliek. De wijzen, kerkvaders en Godgeleerden, die zich in de sfeer van de zon om Dante en Beatrice heen hebben geschaard in den vorm van een *krans*, de martelaars en strijders voor het geloof, die door hunne rangschikking een *kruis* vormen, de oefenaars van gerechtigheid, die tezamen een *arend* beschrijven, de bespiegelenden, die langs den *Jacobsladder* rijzen en dalen - zij allen staan in rechtstreeks verband met het teeken dat zij beschrijven, en in zooverre is er overeenkomst met de gewoonte der religieuse schilders om de heilige martelaren af te beelden met hunne attributen als zegeteeken. Doch daarnaast hebben de indeelingen

betrekking op het bewust-worden in de kosmische harmonie; als zoodanig zijn de teekenen ook vereenigingsfiguren waardoor de schouwende mensch de paradijsgroepen ziet in ideale bedoeling. Het absolute wordt hier in het betrekkelijke doorleefd, zooals Piccarda Donati het tot Dante uitspreekt:

> ‘Want dit is 't wezen van het zalig rijk:
> Zich aan den goddelijken wil te wijden,
> Dat aller wil zij één en algelijk,
> En zijn wij al van rang tot rang verscheiden,
> In dit gebied als blijde wijsheid geldt
> Dat alles volgt in 's konings wils geleide;
> In Godes wil is onze vree gesteld.
> Die is de zee waar alles henen streve
> Wat tot natuur en schepping wordt geteld.’

Waarop Dante met volledig bewustzijn reageert:

> ‘Toen was mij klaar dat alle sferen even-
> Zeer paradijs zijn; maar het hoogste heil
> Regent verscheiden in verscheiden dreven.’

Meer en meer nadert Dante nu tot wat hij noemt ‘den kristallijnen hemel’, volgens de volgehouden ziening van Dr. Bierens de Haan het volkomene bewustzijn waarin Dante de wereld als een geheel van liefdekrachten aanschouwt. De verzekering van zijne geestelijke voleinding geeft hij in de belijdenis van zijn geloof aan Petrus, zijn hoop aan Jacobus en zijn liefde aan Johannes. Ook in deze geloofsbelijdenis, de erkenning der triniteit en het voorbijgaan van de dogmatiek der zondevergeving, ligt de bevestiging van de mystische bedoeling der Commedia.

De aanschouwing van het Empyreum, voor de Dante-Commentatoren eene steeds terugkeerende moeilijkheid, voegt volkomen in het kader van de mystische Dante-verklaring. De hemelroos is dan niets anders dan het reeds doorstegen gebied, doch thans niet meer *bij deelen*, doch *als geheel* begrepen.

‘Dante ziet de hemelroos in lichtende schoonheid en bewondert daarin de geesten, die hij reeds in de hemelsferen ontmoet had. Zij die voor Dante's onvolkomen bewustzijn in bepaalde sferen schenen te vertoeven, blijken nu buiten alle bepaalde sfeer in het geestelijk geheel te wonen. Dat Dante *dezelfde* wezens hier vindt, die hij daar aantrof, bewijst zeker, dat het Empyreum niets anders is dan de wereld-zelf, met geestelijke oogen aanschouwd.’ (blz. 212).

Bernard van Clairvaux staat nu Dante bij; ook Beatrice wordt in het Empyreum gezien, en de dichter komt tot de hoogste hoogte van mystische ziening: de extase, de volkomene bewustheid van de *eenheid* in het stelsel van liefdekrachten. Die eenheid is God. De dichter is gekomen tot de aanschouwing van God, en zooals hij het uitdrukt, wordt zijn aanschouwen grooter dan menschentaal kan zeggen.

Dat de geestelijke leidingen van Virgilius en Beatrice naar deze opvatting der Commedia andere innerlijke waarden verkrijgen dan die van de *rede* en de *theologie*, is duidelijk. Eveneens vervalt de meening van Scartazzini, dat Virgilius het symbool zou zijn van het Romeinsche wereld-keizerrijk, en Beatrice het symbool van het Pausdom. In het mystisch karakter van het gedicht worden de geleiders evenzeer wat de drie afdeelingen zelve zijn: fasen van geestelijke herleving.

De natuurlijkheid van beide figuren als symbolen van innerlijke faktoren wordt door den schrijver op drie manieren bijgebracht. Het derde argument is het belangrijkst, al zijn de beide andere niet van kracht ontbloot: dat Dante om het inwendige uit te drukken voorstelbare gestalten voor onze verbeelding roept, en dat de personifieering in den aard lag van den middeleeuwschen geest.

Het derde argument berust hierop, dat het innerlijk bewustzijn tegelijk een contact is met verwante geesten. 's Dichters verhouding tot Beatrice als tot Virgilius was een innerlijk beleven, dat leidde tot kennis van zich-zelven. ‘Dante is zich in Virgilius en in Beatrice bewust geworden, zoodat zijn eigen innerlijk aan deze figuren *verbonden* is.’ (blz. 170):

Naar deze opvatting worden zoowel het historisch als het symbolisch karakter van de beide verschijningen in de Commedia belichaamd, en wordt de persoonlijke zielsontroering van den dichter voor Virgilius en Beatrice volkomen verklaard.

Beide figuren aanvaardend als symbolen van innerlijke ervaring, komt de auteur tot deze definieering:

‘Virgilius is Dante's *zedelijke wijsheid*, daar hij zijn zedelijke werkzaamheid in het kontakt met dezen grooten dichter heeft gestaald. Beatrice is Dante's *geestelijke wijsheid*: het bewustzijn der eeuwige kosmische harmonie - zooals hij in de verhouding tot Beatrice de wereldharmonie heeft verstaan.’ (blz. 174-175).

Over de in het boek ingelaschte vertalingen sprak ik reeds. Een enkel fragment moge ik hier nog ter illustratie laten volgen; het is uit den XXVIII^{sten} zang van de Purgatorio, waarin Dante zijn intrede in het aardsche Paradijs beschrijft:

‘Verlangend in te gaan het godlijk woud,
Dat in zijn dichte loover en vol leven
't Ontwakend morgenlicht omsluierd houdt,
Heb zonder wijlen ik mij heen begeven
Doch langzaam, langzaam over 't bloemenveld,
Dat allerzijds zijn geuren op deed zweven.
Een zoelte, onveranderd waar zij welt,
Kwam toen ik ging, mij aan het voorhoofd tegen,
Zacht als de drang, die zoelen wind verzelt;
Waarop het loof zich willig mocht bewegen
En overal zich heen boog naar dien kant,
Waar vroegst de schaauw des heilbergs is gelegen,
Maar niet zóó week het uit den rechten stand
Dat 't vooglenheir den lentezang moest staken,
Dien 't in de kruinen zong op kunstgen trant.
Maar vreugd-vervuld zoo riep zijn zang 't genaken
Des uchtends 't welkom toe in 't groen geboomt,
Dat met hun rijm één melodie wou maken;
Zooals 't van twijg tot twijg door 't pijnbosch stroomt,
Dat rijst op Chjassi's kust omhoog gedragen,
Als Aeolus zijn zuidewind onttoomt’.

In hetzelfde fragment de ontmoeting van den dichter en Matelda, de vrouw wier bloemen verzamelen en gezang het *werkende* leven beeldt naar zijn schoonsten en verhevensten staat:

‘En daar verscheen mij zóó, gelijk een ding
Op eens verschijnt, dat door zijn wonderheden
Elk ander denkbeeld wegdreef en verving:
Een vrouw, alleen, blij zingend aangetreden,
Die bloem verzâamd' aan bloem, waarmee het spoor
Beschilderd was rondom haar wandelschreden.
‘Ei! Schoone vrouw, die in den liefden gloor
U koestert, zoo 'k naar uw verschijning reken,
Die van het hart spreekt en getuigt daarvoor:
Koom u de wil naar d'oever dezer beke
Herwaart te nadren, sprak ik toen tot haar,
Dat ik verneem wat uw gezang beteeken.
Gij brengt mij in 't geheugen wie en waar
Proserpina was toen haar moeder weende
Die haar verloor en zij haar lentejaar.’
Gelijk een vrouw de voeten zet en d' een de
Anderen voet op kleinen afstand houdt
En dicht bij d'aard, wanneer zij danst - zoo leende
Zij zich te mijwaart, op haar rood en goud
Gebloemte nadrend, d'oogen neergeslagen,
Zooals een zedig meisje nederschouwt’.

In de bovenstaande beschouwing heb ik getracht, de kern te toonen van het betoog: de Commedia een mystiek poëem.

Het boek van Dr. Bierens de Haan waarin dit betoog wordt uitgewerkt, geeft inderdaad aan Dante's verbeeldingen een diep en wonderschoon perspectief, doet die verbeeldingen zien als een grootsche geestelijke eenheid. Aan de hand van dit werk wordt de lezing van de Commedia een vernieuwd en verhoogd genot.

Onze leestafel.

Helena Servaes, door Hetman Robbers. Uitgegeven door Jac. G. Robbers. - Amsterdam, 1914.

Een veelgelezen, veelbesproken boek nog eens te overzien, geeft soms eigenaardig genoegen. Herinneringen aan eigen en anderer oordeel duiken daarbij op. Men ziet plotseling het trekje om den mondhoek hier, de oogtwinkeling daar, het schouderophalend gebaar ginds, waarmede iemands uitspraak als 't ware onderstreept werd. Men hoort eigengerechtige, verbluffende, spottende, afkeurende, ook wel echt medelijdende woorden over ‘dat ongebreidelde, hartstochtelijke meisje, Helene Servaes, dat zich zelf en anderen ongelukkig maakt.’

Zij is zoo ten voeten uitgebeeld in hare vreemde, zinnenbekorende schoonheid, dat men deze Helene, ofschoon zij geen echt Hollandsch type kan genoemd worden, onmiddellijk rangschikt onder de zich aan geen conventie storende vrouwen en meisjes der twintigste eeuw, die haar eigen weg willen zoeken en gaan, al loopt hij ook rechtstreeks uit op haar verderf.

Ik zou hier de vraag willen stellen, waarom deze moderne schrijver van zijn heldin volgens oud, versleten voorbeeld, een gezelschapsjuffrouw, eindelijk zelfs kinderjuf, maakt? Helene heeft te veel talenten, treedt te zelfbewust op voor zulk een positie. Zelfstandig, op eigen wieken drijvend, was zij ons begrijpelijker geweest. Wel ware het jammer, wanneer men daardoor de fijn uitgewerkte figuur van mevrouw Haardtsen had moeten missen, eigenlijk de eenige sympathieke persoon uit het heele boek.

Helene Servaes is een ‘amoureuse coquette’, al is het een smartvolle liefde, die haar beheerscht, die eigenlijk ook ‘de groote Fokkema,’ Luuk van der Marel en zijn vrienden leeren kennen. Met veel talent zijn de wisselende gemoedsaandoeningen der mannen, zoowel als die van Helene en Cecile beschreven. Er wordt, soms zelfs wat al te pijnlijk en zwaar, getracht ons het verwarrende, tegenstrijdige in deze karakters te doen kennen. ‘Tout savoir c'est tout pardonner’ zei mevrouw De Staël. Maar... wij begrijpen niet alles, zelfs zeer weinig op deze wereld; ook al trachten wij iets met een vloed van woorden te omschrijven. In den doolhof van het menschelijk hart zijn vele, door ons zelf onbetreden paden; hoe gaat het ons dan wel tegenover anderer zielsgeheimen? Wij zien hier het zwakke in den man, zijn telkens tot tranen geroerd zijn met vage verwondering.

Zijn we tot de dagen van Feith teruggekeerd? Fokkema doet trouwens trots alles, zelfs niettegenstaande de nimbus, die hem in Helene's oog omzweeft, - veroorloof mij de uitdrukking - aan den ezel tusschen de twee schelven hooi denken. Ook heeft hij iets on wezenlijks: Een man, die de vijftig nadert, op p. 243, als zijn oudste een schoolmeisje van een jaar of veertien heet, en die nog een vijftiger is op p. 408, als die oudste, getrouwd met jonker Aertsen, aan het hof verkeert. Een mannelijk tegenhanger van Penelope alzoo.

Och, tranen vloeien er zoo veel in dezen roman, voor een humoristisch lachje blijft geen plaats. Schr. is ernstig, doodelijk ernstig, al tracht hij naar luchtige gesprekken, die zooals Helene zelve ergens zegt, altijd zwaar, zeer zwaar worden; maar ook wel eens plat, zeer laag bij den grond, ons ergerend, en te scherp afstekend bij de zielsontledingen, die er vaak onmiddellijk op volgen.

In de gesprekken der jongelui kan zoo iets er nog even mee door, maar als een bejaarde dame, mevrouw Haardtsen, spreekt van: 'Nee, nee, we moeten is weg, anders krijg ik zoometeen weer op m'n huid...' voelen wij dit als iets onbeschaafds, in strijd met de positie, die deze vrouw van de wereld bekleedt. Mevrouw Haardtsen heeft zeer liberale begrippen, stoort zich weinig aan conventie, maar bezigt toch overigens geen ruwe taal. Zoo iets zou trouwens het bekorende, de 'fine fleur' dezer beminnelijke zilver-harige coquette sterk schaden.

Over de verhouding van mevrouw Haardtsen en hare gezelschapsdame is ook menig woordje gevallen bij de lezers van dezen roman. Ik voor mij acht die zeer goed bestaanbaar. Maar, bij alle liberaliteit is het oogluikend toelaten van Helene's samenkomsten met Fokkema een sterk stuk. Mevrouw Haardtsen kende haar Leentje en had baar zeer lief. Juist deze kennis en genegenheid maken het mijns inziens onwaarschijnlijk, dat met haar medeweten 'vuur en stroo' zoo in elkaars nabijheid mochten komen. Dit blijve echter voor rekening van den schr. Hij schetst ons zijne personen; wij moeten, als in onze samenleving, hen maar nemen zooals zij zijn.

Helene Servaes is een 'charmeuse'. Zij heeft dit gemeen met hare beroemde naamgenoot, die door deze eigenschap den Trojaanschen oorlog op hare rekening heeft. Tusschen twee haakjes, een poëtischer aanleiding tot vechten dan de geldzucht, ijverzucht enz. onzer dagen. De Grieksche Helene had echter hoogst waarschijnlijk sterker zenuwen, bekommerde zich minder om gebroken trouw, dan de Hollandsche romanheldin. Zijn gewaarwordingen ontleden, zich van alles rekenschap trachten te geven, het geheimzinnig leven in ons binnenste niet, met den eenvoud der klassieken, nemen zooals het nu eenmaal is, maar het voortdurend aan critiek onderwerpen, in afmattend vragen, veroordeelen, zelfdoemenis; dat alles is van onze dagen en mooi weergegeven in Robbers' werk.

Helene, hoewel oneindig anders, is in onze romantiek een jongere zuster van Eline Vere. Beiden produkten van onze hyperbeschaving. Helene heeft meer hartstocht, ook meer durf om zich uit te leven, maar beiden weegt de last van liefde en leven op den duur te zwaar. In de teere innigheid der amoureuse gesprekken is Robbers verreweg de meerdere van Couperus, maar de laatste strooit meer licht naast zijn schaduw. Luuks trieste vrienden maken de droevige situatie niet beter. Men raakt niet uit het gejammer? De kindertooneeltjes in Eline Vere zijn als schitterende juweeltjes, vroolijk afstekend tegen het somber grijs der worstelende hartstochten in de groote menschen.

Eigenaardig, dat onze beste auteurs de hartstochtelijke vrouw meest als zenuwzieke afbeelden of door erfelijke nervositeit haar tot een treurig einde doen komen. Is dit geheel naar het leven? Zijn hun geen voorbeelden bekend, waar de vrouw evengoed als de man uit diepe zielewonden bloedend, toch het levensjuk bleef torsen, haar levenstaak ten einde wevend, gehuwd of ongehuwd, als moeder of kinderloos? Achten zij zelfbeheersching noodig voor den man, maar te nuchter voor de vrouw? Staat de geestkracht,

waarmede men zichzelf overwint, niet oneindig hooger dan de zwakheid, die tot zelfmoord voert? Luuk van der Marel handhaafde zijn positie in de wereld, herwon zijn evenwicht; zou dit een vrouw ontzegd zijn? De zenuwzieke is wel een vaak voorkomend treurig type onzer dagen, maar toch nog uitzondering. Gezonde sterke vrouwenharten kunnen de liefde ook van haar smartelijkste zijde leeren kennen. Waarom zouden zij ondergaan? In zelfbeheersching is werkelijk de man niet uitsluitend held bij uitnemendheid. Realistische schrijvers offeren hier, dunkt mij, te veel aan verlaten altaren.

Wanneer het mij ten slotte veroorloofd is een kleine opmerking te plaatsen auteurs taal betreffend, zou ik meenen dat *is* voor *eens* geen aanwinst mag heeten en lastig doet lezen. Ook acht ik zinnen als de volgende op p. 286, geen echt Hollandsch: ‘Ben ik dát ten minste nooit geweest, een teem?’ vroeg Lene, spontaan-hartelijk grijpend het wit-gekuifde hoofd tusschen beide handen...’ p. 107 ‘Ze knipte met de oogen als kon ze plotseling niet goed verdragen lamplicht...’ enz. Maar overigens, vorm en inhoud spreken voor zich zelf. Alles bij elkaar genomen een talentvol boek.

E.S.

Het Joodje, door Carry van Bruggen. - Modern-Bibliotheek. Serie van hedendaagsche romans. Van Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Over deze vertelling wii ik slechts een paar woorden zeggen. Het Joodje had wat zijn lotgevalletjes betreft ook een Christen, Mohammedaan of heiden kunnen zijn. Het is een in het begin ziek kind, uit een achterbuurtje, dat zich opwerkt, ten halve. Of hij het ooit tot veel bijzonders zal brengen is de vraag. Het Nederlandsch antisemietisme wordt er met de haren bijgesleept. Waarom stelt een vrouw, zelve uit het Oude Volk voortgekomen, hare rasgenooten zoo absoluut vies en onbeminnelijk voor? Van zijne familie moet men het hebben, naar het schijnt.

E.S.

Jac. M.Th. Fock. Schuchtere Schreden. 's-Gravenhage, 1914. - Van der Haar en Van Ketel.

Een kleine, bescheidene verzenbundel, die ofschoon er eigenlijk niet één volkomen bevredigend, van begin tot einde geheel en al zuiver-gezegd vers in voorkomt, toch de aandacht trekt door een pretentie-loos geven van een eerlijk en goed-willend gemoedsleven.

En het kan al een vreugde zijn als men bij een beginnend dichter eene zuiverheid van gevoel mag opmerken, die zijne onvolkomene verzen toch bekorend doet zijn.

De waarde van het boekje wordt vrij-wel aangegeven door een vers als het volgende:

> Kindje, zoo stille maar
> Bij je gezeten
> Kan ik all' schreiende
> Smarten vergeten,

Want jouw onschuldige
Droomvolle oogen,
zijn met zoo'n wonderen
Glans overtogen,

Dat in m'n binnenst weer
Komen naar voren,
Teer-mooie dingen, die 'k
Waande verloren.

Niemand zal willen beweren dat dit een *goed*, ik meen een volkomen, een van zuiver-uitgezegde ontroering gansch en al doordrongen gedicht is. Het woord *onschuldige* in den vijfden regel doet te reëel aan in den geest van het geheel, en de ontroering van schoone oogen ontstaat niet doordat ze van een wonderen glans *overtogen* zijn, omdat men immers bij oogeglanzing denkt aan de bezieling of sereniteit of iets anders, dat uit die oogen-zelve straalt. Dit, om op een paar zeggings-onvolkomenheden te wijzen.

Maar ik vind in dit vers toch een openhartig uitzeggen van stemming dat sympathiek aandoet.

Dat de dichter een fijn gehoor heeft voor muzikale zegging en treffende klankbeelden, bewijzen verscheidene van zijne verzen. Er is een zangerigheid van toon in zijne gedichten, die een enkele maal de poëzie van Reddingius nabij komt.

Daarom is het wel jammer dat telkens de regels waarbij men denkt: 'Nu gaat het goed; nu komt er iets moois,' afgewisseld worden door kleurlooze uitingen en zelfs leelijke gemeenplaatsen. Lees bijv. het volgende fragment:

Het zware zomerloover
Hangt roerloos in de lucht,
Soms streelt de wind *er over*
Dan suist er zacht een zucht;

In 't donker vijverwater
Gaat luidloos nog een zwaan
En als een lichtbloem staat er
Het spiegelbeeld der maan;

Als kleine feeën vliegen
Nachtvlinders *hier en daar*,
Waar hooge lisschen wiegen
Met gracelijk gebaar;

waarvan de door mij gecursiveerde woorden voor mijn gevoel aantoonen, dat deze dichter nog niet precies kan onderscheiden wat hij moet neerschrijven en wat niet. Het middelste couplet intusschen is heel mooi en zuiver; evenzoo de beide laatste regels.

Bijzonder diep is het gevoel van den heer Fock nog niet, en het is eene zeer mooie, en hoog te waardeeren eigenschap van zijn boekje dat hij niet met groote woorden en hoogdravende rhetorica de daardoor ontstane leemten in zijn poëzie tracht aan te vullen. Ook dat pleit voor de zuiverheid van zijne aandoeningen.

Alzoo een belangrijk debuut, dat behalve wat het geeft aan goede regels - verzen mag ik nog niet zeggen - een belofte inhoudt voor de toekomst van dit talent, dat zich zeker met en door de levens-verdieping van den dichter zal verinnigen en versterken.

HERMAN MIDDENDORP.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De aflevering van Februari wordt ingeleid met eene novelle 'Petite Marquise' door Mevr. P.C.J. Smissaert - Boogaert. Prof. Dr. F.J.L. Krämer deelt onmisbare retroacta tot den oorlog mede. De heer P. Raëskin vervolgt zijn roman 'Oue Jane'. Dr. G.J. Heering besluit zijn onderzoek naar de psychanalyse en het geestesleven. 'Iemand' springt weder zeer sierlijk van den hak op den tak. Ellen bezingt Gouden Poorten. De schrijver van het 'Buitenland' oordeelt óók dat 'Gross ist die Zeit und gewaltig' en beveelt óók aan, dat Nederland zich sterker wapene 'opdat niet bij de vredesonderhandelingen ons land, niet zijn rijke koloniën, als een partij oud goud in den smeltkroes worde geworpen.'....

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, A.A.W. Hubrecht, E.J. De Meester, W.L.P.A. Molengraaff en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

Het Februarinummer wordt geopend met verzen van oorlog en vrede door Hélène Swarth. Marcellus Emants vervolgt zijn roman 'Liefdeleven' en Dr. J. Prinsen J. Lzn. vervolgt zijn beschouwing over het sentimenteele bij Feith, Wolff-Deken en Poot. Dr. Jan Veth behandelt de verhouding van Andreas Vesalius tot de Kunst. Prof. D. van Blom stelt nogmaals leening of heffing in eens tegenover elkander. Prof. H. Krabbe bepleit meer zeggenschap van het parlement in de buitenlandsche politiek. Dr. W.G.C. Byvanck vervolgt zijn beschouwingen over den oeconomischen oorlog. Dr. H.T. Colenbrander bespreekt meerdere oorlogsliteratuur. Dr. P.C. Boutens zingt een klaagzang op de te vroeg gestorvenen.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Februari-aflevering zet de oud-minister H. Colijn zijne belangrijke beschouwingen over den volkerenkrijg voort, eindigende met een zakelijk en helder verweer tegen de aanvallen, die de heeren De Beaufort en De Savomin Lohman tegen hem richtten. De heer P.J. Molenaar bespreekt het Ie deel van Kloos' Literatuurgeschiedenis, de heer M. Lindenborn den rechtstoestand der Inlandsche

Christenen. ‘Naar het Huis’ is de titel eener novelle door den heer O. Ruysch. Verzen zijn er van Soera Rama, J.A. Rispens, Elise Berends en van G.

***De Nieuwe Gids*, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.**

Met een novelle van Jac. van Looy wordt de Februari-aflevering geopend. De heer G. van Hulzen vervolgt zijn roman 'Aan 't lichtende strand.' De heer Frans Erens deelt iets mede uit het dagboek van een grensbewoner, Dr. Robert Foncke een dagboek over het bombardement te Mechelen. De heer Henri van der Mandere geeft zijn opvatting van de diplomatieke voorgeschiedenis van het Europeesche statenconflict. De heer J.A. Bientjes gaat voort, Dr. J. van Vloten als goed vaderlander te herdenken. Dr. J. de Jong bespreekt fantasie en werkelijkheid in het kunstenaarsleven. De heer J. Brouwer huldigt Kathleen Parlow. Cornelis Veth behandelt Nederlandsche grafische kunst. De heer Joh. W. Broedelet maakt eene tooneel-notitie. Gedichten worden gezongen door Hein Boeken, Joannes Reddingius en Jules Schürmann.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., T.J. de Boer, Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In de Februari-aflevering bezingt Albert Verwey den strijd in de loopgraven. Eng. de Bock geeft Antwerpsche schetsen van voor den oorlog. Jacob Israël de Haan zingt Joodsche liederen en zet zijn polemiek tegen Duitsche rechtsgeleerden voort. P.N. van Eyck en Else Bukowsky zingen liederen. De heer G.C.G. Meuleman vertaalt de Hamlet-sage van Saxo grammaticus.

***De Levende Natuur*, opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.**

In het nummer van 1 Februari besluit Dr. J.V. Suringar zijne beschrijving van het arboretum der Rijks Hoogere Land-, Tuin- en Boschbouwschool te Wageningen. De heer J. Botke besluit zijn onderzoek naar molleheuvels. Over den velduil houdt de heer J. Drijver een aardige causerie. De heer D.L. Uyttenboogaart doet verdere interessante mededeelingen over zijn tamme smaragdhagedissen. Jan Verwey geeft een aardig uittreksel uit zijn dagboek over den grauwen klauwier.

In het nummer van 15 Februari geeft de heer A.B. van Deinse te Rotterdam een belangwekkend verslag over de vier vinvisschen (walvischachtigen), die in November 1914 aan onze kust spoelden. De heer G. Wolde geeft een overzicht van de 1913-1914 op Oranje-Nassau-Oord bereikte resultaten met de cultuur van in 't wild levende vogels. De heer Jac. P. Thijsse deelt nog een en ander mede over de vogelbeweging aan den vuurtoorn Brandaris op Terschelling.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

In het nummer van 25 Januari wordt na behandeling van de Apeldoornsche papierindustrie, het behoud van Natuurmonumenten en meubels van het Binnenhuis, het karakter geschetst van den industrieel W.J. Stokvis.

Ontvangen boeken.

Dr. J. Prinsen Jhzn. *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige geschiedenis.* Afl. 1/2. Mart. Nijhoff, den Haag.
Mr. G.T.J. de Jongh, *Uit den strijd tegen de misdaad.* Mij. v. Goede en Goedk. lectuur, Amsterdam.
Synthese IV. Dr. A.K. Kuiper, *Industrie en persoonlijkheid.* De erven F. Bohn, Haarlem.
Dr. C.J. Wynaendts - Francken, *Door West-Indië.* H.D. Tjeenk Willink en Zn. Haarlem.
Van reizen en trekken, Prof. Dr. A. Pulle. Naar het sneeuwgebergte van Nieuw-Guinea. Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Mr. B. Bakker - Nort, *Schets van de Rechtspositie der getrouwde vrouw*, Boekh. v/h. Gebr. Belinfante, 's-Hage.
Uit Zenuw- en Zieleleven, IV. No. 1. J. Klootsema, Over psychologie van het karakter. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën II. 1. E.A.A. v. Heekeren, De militaire positie van Nederlandsch-Indië. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
I.O.O.F. *De onafhankelijke orde der Odd-fellows.* Haar wezen en doel, door Br.: Odd-Fellow. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
P. Matthijsen, *De zondvloed van het kapitaal.* W.L. en J Brusse, Rotterdam.
W.H. Crawfurd Price. *The Balkan Cockpit.* T. Werner Laurie Ltd. London.
Mr. J.Ph. Suyling, *Volkenrecht en Politiek.* A. Oosthoek, Utrecht.
Dr. C.A. Verryn Stuart, *De economische oorlog.* Nijgh en v. Ditmar's Uitg. Mij., Rotterdam.
J. van den Heuvel, *Het schenden van de Belgische neutraliteit.* Mart. Nijhoff, den Haag.
René Chambry, *De waarheid over Leuven.* Van Holkema en Warendorf, A'dam.
H.A.L. Fisher, *De beteekenis van kleine mogendheden.* Eyre & Spottiswoode, London.
Neutrale volkeren en de oorlog. Waarom Engeland België te hulp gekomen is. Thomas Nelson & Sons, London.
G.K. Chesterton, *Berlijnsche Barbaarschheid*, 5 cts. Thomas Nelson & Sons. London.
Edward Cook, *De Europeesche oorlog.* Hoe Engeland den vrede nastreefde. Neutrale volkeren en de oorlog. Rusland de ziel van een natie. Hoe kan oorlog ooit goed te praten zijn? (brochures van 5 ct.) Thomas Nelson & Sons, Edinburgh.
De oorlog, Hoe wij er voor staan en wat wij deden. Wat een Amerikaan van den Europeeschen oorlog denkt. Duitschland en Slavonische beschaving. Brieven aan een oud-garibaldiaan. Het tweevoudig verbond contra de drievoudige entente. De beteekenis van kleine mogendheden. Thos. Nelson & Sons, London.
De oorlog. Hoe het er toe kwam en wat hij met zich brengt. Redevoeringen door H.H. Asquith. Thos. Nelson & Sons, London.

Het land van verlangen.
Willem van Voorden.

GIJ, gezonde, flinke en arbeidskrachtige lezer, die dezen titel ziet, zult waarschijnlijk het hoofd schudden. Het land van verlangen? Ik ken het niet! of mogelijk ook zult ge zeggen: ‘Ik heb geen tijd het te bezoeken.’ En toch bedriegt ge mij niet, wij menschen leven allen in het land van verlangen. Of zoudt ge soms willen ontkennen, dat er velen onder U zijn, die wanneer ze slechts de pet van een postbode zien, droomen van iets dat hij brengen kan, van een verzegeld pakket, waarmede rijkdom en geluk in het huis komen vallen, of van een brief, waarin iets liefs of iets mooi staat? Zoudt ge soms willen ontkennen, dat diegene onder U, die de beurs bezoeken, 's morgens reeds met een nog slaperig hoofd droomen van een mooien slag, dien ze dien dag zullen kunnen maken? Zoudt ge mij wijs willen maken dat er één jonge man bestaat, die bij de ontmoeting van een jonge bekoorlijke vrouw niet een stille hoop koestert, op iets moois dat de toekomst zou kunnen brengen?

Zie, wie wij ook zijn, heiligen of boeven, armen of rijken, wijzen of dwazen, wij leven allen in het land van verlangen. Wij droomen allen van iets, van een wonder, dat op ons wacht, van een bloem, die alleen voor ons bloeit, van.... ik weet niet wat.

Toen ik nog een kind was, kon ik op stille zomeravonden, wanneer de gouden zon achter de bosschen wegzonk, met een onbestemd verlangen langs velden en heuvelen dooien. Groote vluchten vogelen gleden door de avondstille lucht, die in het westen een goudpurperen zee scheen, waarin lilablauwe wolken als verre kusten lagen. En in schoonheid van den stervenden dag schreed ik door een land van verlangen en droomde van de wereld, die zoo schoon moest zijn, van verre zeeen en landen, van

vreemde volkeren en groote steden. Nu leef ik in een werelstad. Mijn kinderfantasieën en droomen heb ik vergeten. Doch soms, wanneer de late stralen der ondergaande zon over de grauwe huizen van de overzijde der straat vallen, kan ik mijn werk staken, het hoofd in de handen steunen en mijn fantaisie audientie verleenen. O, uren zijn er in een menschenleven, waarin men zich koning voelt, waarin de wereld als een groot en machtig rijk aan onze voeten ligt, waarin eigen groot en machtig voelen spot over de kracht van het noodlot, waarin onze hartstochten ons ten hemel heffen. Uren, die vol liederen zijn, waarin iedere last ons van de schouderen zinkt, waarin onze ziel zonnestroomen drinkt en als een kind, luid lachend, tusschen bonte bloemen naar witte vlinders jaagt.

Doch er zijn ook uren, die koud en vol nevelen zijn als herfstige bosschen, waardoor een kille regenwind waait. Uren, waarin men zich een arm klein simpel menschje voelt, met een leege ziel en een leeg hart, waarin men als een zigeuner is, die een eindeloozen zonnigen landweg achter den rug heeft en voor het gesloten hek van een wonderpark komt. Daarbinnen springen zilveren fonteinen, gouden appelen lachen uit het donkergroene loover en koele schaduw lokt in de lanen. Doch de zigeuner moet verder en verder met honger en dorst en moeheid den eeuwigen stoffigen landweg. Er zijn uren in een menschenleven, waarin men het gevoel heeft eeuwig met wonde vingeren aan stalen poorten geklopt te hebben, waarin men meent dat de spot, waarmede men om eigen vergeefsche pogingen gelachen heeft, als een duivelsche echostem terugklinkt. In die uren weet men, dat wanneer een menschenleven innerlijk een pelgrimstocht naar een heilige stad is, men de lichtende poorten nooit meer bereiken kan. Men denkt en droomt en zit in.... het land van verlangen. Men droomt, met een groot schip de haven van het geluk te bereiken; doch het schip glijdt verder en verder en de haven verdwijnt.

Misschien kent mijn vroolijke en gezonde lezer niet die uren, waarin men droomend naar de taal van zijn ziel luistert; uren, waarvan de minuten brandend zijn als gloeiende druppelen, als heete kindertranen of als het hartbloed van een jong getroffen mensch. Dan trekken ze langzaam, langzaam langs ons geestesoog voorbij, al de bittere ervaringen, die het leven ons bereid heeft, al de groote dwalingen van groote harts-

tochten, de kleine bitterheden van kleine zorgen. Doch waarheen de gondels van onze gedachten ook glijden, door welke donkere lagunes ze hunnen weg zoeken, hun ranke tocht gaat naar het land van verlangen. Want terwijl men stil in zijn stille kamer droomt, klinkt van buiten het drukke gewoel van de straten. Er ligt een heel wondere romantiek, een zee van poezie in het bruischende lied van een werelstad, in het gedruisch van voorbij jagende voertuigen.

In de verte hoor ik een regelmatig tikken van paardehoeven op het asphalt. Het komt nader en nader. Ik droom, droom van een gouden koets, die zal stilhouden voor mijn huis. Er zal een lieve lachende gestalte uitkomen, die met gouden stem zegt: 'Kom'. Dan zal ze mij bij de hand nemen en door bloeiende velden voeren, waarboven de leeuwrik jubelend ten hemel stijgt..... Voorbij. Het eentoonige klipklap der hoeven wordt vager en vager. Het rijtuig volgt zijn weg. Ergens anders zal het een wonder brengen.

Daar nadert een auto met krijschend getoet en snorrend getuf. Een wilde reeks van beangstigende beelden en fantastische gestalten in geel, groen en paars zal daarmede arriveeren. Nog een oogenblik en mijn deur zal openspringen, een wilde jacht zal door mijn kamer jagen, mij hoonen en bespotten en een regen van bonte bloemen in het gezicht werpen..... Voorbij. Het getuf en getoet der auto klinkt verder en verder, wordt vager en vager. Andere, telkens weer andere voertuigen jagen aan, eindeloos varieerende tonen en beelden brengend, doch geen werkelijke vervulling.

En zoo als de voertuigen in het gewoel van een groote stad, zoo komen en gaan in onze ziel de wenschen, die nooit hun vervulling vinden. Altijd weer brengen ze een droom, een mogelijkheid tot geluk, een lach, een zonneschijn, die den zin en de inhoud van ons leven moesten vormen, doch die altijd weer voorbijmoeten, snel als voortuigen op rollende raderen.

O, wat zijn onze gedachten en onze gevoelens, onze droomen en onze wenschen, ja zelfs onze groote hartstochten anders dan voertuigen, die op snel rollende raderen langs onze ziel jagen. En ieder voertuig, dat verder rijdt, geeft ons het gevoel van een verzuimden levenstocht en laat ons vermoeider en ouder achter in..... het land van verlangen.

De schoonheid.
Anton van Engelen.

Aan H.B.

Geluid is verstomd -
Door de stilte heen
De Schoonheid die komt
Als 'n stem alleen...

Zij is in de smart
Die om liefde schreit -
Zij is van mijn hart
Wat de ziel belijdt.

Zij is in geluk
Die z'n liefste wacht -
'n Bloem die 'k pluk
En het leed verzacht.

In alles wat leeft
Als 'n stem alleen! -
De Schoonheid die beeft
Door de stilte heen...

Herinnering.
Joh. M. Sernée.

ONDER al het krijgsrumoer, dat in dezen tijd tot me komt, bij het in gedachten volgen der legers van de vijandelijke landen, had ik dezer dagen plotseling een visioen van lachenden vrede; ik zag het beeld eener schoone stad in Zuid-Frankrijk, een fata morgana van de liefelijke stad Lyon.

Een milde zomerdag; oneindig blauw welfde zich de hemel. En overal was zon: zon op de daken der huizen, op de straten, de bruggen, het water, de kaden, overal, in felle schittering, doch getemperd door een zachte bries, weldoend en verfrisschend.

Weer voel ik de zonnewarmte van dien dag me doortintelen, weer zie ik het liefelijk Lyon met zijn stralenden glimlach, al zijn schatten op mij uitstrooiend, telkens meer.

Ik zie weer de steigerende rossen der zee van de fontein Bartholdi, meevoerend de bruid van de Rhône; de Rhône, die haar reeds ten huwelijk wacht, om daarna samen zich te storten in de blauwe, deinende golven.

En ik denk aan de bronzen personificaties der beide stroomen in de gewelfde vestibule van het stadhuis; de Rhône, krachtige, baardige godenfiguur; de Saône, liefelijk vrouwenbeeld; beide liggend op leeuwengestalten; naast hen hoornen des overvloeds, uitstortend hun volle, rijpe druiventrossen.

Ik sta weder op de Place des Terreaux en zie weer het Huis der Vroede Vaderen: de Westgevel, massaal zich verheffend in al zijn rijke ornamenteering, te midden waarvan het ruiterbeeld van Henri Quatre; daarachter de donkere kolossale klokkesilhouet. En aan de andere zijde, Place de la Comedie, weet ik de Oostgevel van een bekorende schoonheid, met zijn portieken en zuilen, zijn balustrade en ronde torens.

Maar vooral rijzen voor mijn oog de kerken van Lyon;

die van buiten zijn als kostbaar gebeeldhouwde kant, feeëriek en betooverend, van binnen vele rijke interieurs bevatten, met schoone glasschilderingen, prachtige fresco's en oude schilderstukken; zooals bij voorbeeld de église Saint-Bonaventure en de église Saint-Nizier, wier torens zich spits afteekenen tegen de lucht.

Zoo schetst mijn verbeelding me nog eens de gansche stad.

Weer beweeg ik me langs Lyons straten en pleinen; 'k loop in de rue de la Bourse; sta een oogenblik later op de Place de la République: vóór me een kolossale pyramide, als stut dienend voor het wit marmeren beeld van Carnot, dat zonbelicht me tegenschittert. Even huiver ik: de strakke blik van den gebeeldhouwden leeuw staart onafgewend naar de plek des onheils...

Maar reeds koestert me weer de zon in de breede rue de la République en weldra adem ik de frissche koelte in van de kade de l'Hôpital.

Spoedig rijst dan een vrediger monument voor me op, zich weerspíegelend in een kleinen vijver, omgeven door een weelderig bloemperk; op hooge zuil verheft zich daar een vrouwenbeeld, omringd door eene breede balustrade en klaterende fonteinen. 't Is me, of ik weer voor het eerst de stad betreed, komend van Gare de Perrache: de Republiek groet me, een olijftak in de hand. Ook de overige symboliek is treffend: Gelijkheid, Vrijheid en Broederschap vergezellen de stad Lyon.

In extase loop ik verder, steeds dieper de stad in... Daar is reeds de rue Victor Hugo, nu weet ik, dat het dadelijk komen zal, het mooie, 't intense. Nog enkele schreden, een zijwaartsche wending, en voor me ligt in heel haar onvergelijkelijke schoonheid de Place Bellecour, in 't kleurig zomerkleed; als in feestdos getooid voor den Roi Soleil, fier zich verheffend in het midden van het park. De geur der bloemen, het zachte ruischen der fonteinen oefent een bedwelmenden invloed uit en een moment blijf ik staan, in vreemden droom verzonken... Tot ik me plots herinner, dat nog grooter schoonheid me wacht. En me ontrukkend uit dit zalig dolce far niente loop ik als bij intuitie het plein af, de rue Bellecour in, naar de kade des Célestins. Daar gekomen, overweldigt het schouwspel mij: vlak vóór me glinstert het water der Saône, en overal, waar ik mijn blik laat weiden, niets dan water en bruggen.

Onvergetelijk Lyon, welk een weelde, u te hebben aanschouwd!

Ik loop een eind verder naar de Quai Saint Antoine; de rivier is hier zeer breed, en breed en majestueus liggen daar ook de kaden en bruggen van Lyon, vol schoonheid.

Monumentaal rijen ze achter elkander, de Pont de la Feuilleé, de Pont du Change, de Pont du Paleis en de Pont de Tilsitt. En ik loop maar langs die frissche, heerlijke kaden, tot ik plotseling een kinderlijk verlangen krijg nu snel ook even de zooveel krachtiger Rhône te gaan zien.

Reeds haast ik me er heen; tal van straten kruisend, betreed ik eindelijk de rue Puits-Gaillot. Ademloos loop ik verder en... de Rhône ligt voor me. Hier breeder bedding, krachtiger stroom en nòg schooner bruggenbouw. In mijn nabijheid de Pont Morand; achter me, in de verte, de Pont de la Boucle met haar eigenaardig hooge bogen; naar de andere zijde de massale Pont Lafayette; nog verder, bij de eerstvolgende kromming der rivier de eeuwenoude Pont de la Guillotière, als altijd in overwinnenden kamp met de dartele golven der Rhône; juist in tegenstelling vlak daarachter de moderne brug met geleerden naam, de Pont de l'Université et Faculté des Lettres.

Roerloos blijf ik staan en tuur naar het blauwe koepeldak boven me met het stroomende water daaronder; de vurige, woeste Rhône, die maar haastig verder stroomt, steeds verder, zich spoedend naar het groote doel, de plaats der hoogtijviering...

Dan, bij die gedachte, verlang ik eensklaps terug naar de Saône, wensch ik haar nogmaals te zien in het ongerept bruidskleed, de Saône, op weg naar haar bruigom...

Opnieuw vang ik denzelfden weg aan, nu in omgekeerde richting en 't duurt niet lang, of reeds lachen haar groene boorden me weer toe.

Welk een verschil in die beide stroomen!

Nog klinkt in mijn oor het geraas van de schuimende Rhône, die ik zoo even verliet, de onstuimige lazure bergstroom, reflecteerend het helle licht der ijsbergen; en vóór me ligt reeds het rustige, smaragdkleurige Saônewater, als 't ware met zich voerend de liefelijke natuur der wijnbergen van Bourgondië, haar vaderland.

Tusschen de donkere bosschages op de hellingen der colline Fourvière, aan de boorden der Saône, liggen sierlijke

huisjes en coquette villatjes verspreid, als groote witte en gekleurde vogels, en fier zich verheffend uit het donkere groen staat te midden daarvan de basiliek de Fourvière, rijk monument met zijn achtzijdige hoektorens, waarop de gouden kruisen schitteren.

En ik denk weer aan den avond van acht September, het feest van Maria Geboorte. De heuvel, de rivier, het gansche landschap, baadde in het goud der ondergaande zon, en in dat wondere licht stond op de colline Fourvière, dat *forum vetus*, zegenend de priester, de armen uitgestrekt naar de duizenden, daar beneden op de kaden bijeengekomen.

Ook naar acht December gaan nog eens mijn gedachten:

't Was middernacht; de gansche heuvel stond in gloed; er was een geflikker van duizendkleurige vuren. Eensklaps begon ook de stad te stralen, overal werden lichten ontstoken, tot waar 't oog reikte in onafzienbare verten.

Een sprookjesrijk geleek toen Lyon, een fantastisch tooverland.

Maar een nieuwe verbeelding schuift zich voor mijn blik: zelf sta ik op den heuvel Fourvière en zie om me heen. Beneden, in de diepte, glanst het water; vlak onder me liggen in zachte glooiing de groene miniatuurwouden der helling; links van me, op eenige meters afstand en op bijna gelijke hoogte, rankt het metalen 'Eiffeltorentje' met 't fijne klokje.

Doch nog hooger wil ik stijgen; op het terras der Basiliek moet het uitzicht wonderschoon zijn. Als in een droom loop ik de Basiliek door, die is als een visioen van marmertinten, van kleurig mozaiek en fonkelend goud. Een oogenblik later sta ik op het terras en hetzelfde panorama ligt weer voor me, maar nog mooier nu, nog wijder. En een schokje van blijdschap doortrilt me, als ik in verre verte den Mont-Blanc zie, zich afteekenend in de ijle, lichte lucht.

Maar telkens weer dwaalt toch mijn blik naar de diepte, waar de Saône zich kronkelt en slingert tusschen de breede, beschaduwde kaden. Nu is de Saône eene bruid in zilveren bruidstooi, die haar geliefde tegemoet gaat, rustig, maar met stralenden glimlach... Straks zal hij komen, als een vurig, hartstochtelijk minnaar en zal het huwelijk plaats hebben.

En ik snel naar beneden, de trap af, de Basiliek door, niet meer lettend nu op harmonie van kleuren en rijkdom van

bouwkunst; een drang jaagt me voort, naar het klare water der Saône en naar het plekje, waar het huwelijk gewijd zal worden.

Als ik weer langs haar boorden loop, wenkt me dat plekje in de verte voortdurend. Slechts als vage schimmen schuiven me dan ook het Palais de Justice, met zijn vele corinthische zuilen en de cathedraal van Saint Jean met de mooie antieke torens voorbij. Al mijn aandacht is gevestigd op de ‘mouches’, de lichte, vlugge stoombootjes der Saône. Mijn besluit is ras genomen. Op zulk een snel gewiekten vogel spoed ik mij ter bruiloft! Onder me kabbelt de Saône, witte vlokken schuim opspattend, waar 't bootje haar water doorklieft. Wij glijden voorbij de villa's, op de boorden der rivier en op de hellingen der bekoorlijke heuvels, welke de Saône omlijsten. Ik sta op de voorplecht van 't vaartuigje en tuur in de verte, waar 't plekje liggen moet. Daar naderen we; reeds zie ik het water van de Rhône, meen ik zijn golfslag te hooren, klinkend als een welkom. Dan, nog onverwachts, zijn we er, ‘Mariage’! kondigt de bootsman aan. ‘Mariage’ fluister ik hem na, en zie! tusschen wilgenboschjes en populieren snelt de Rhône zijn bruid tegemoet; zijn schuimende golven wentelen zich over elkander; elkaar verdringend in vluggen wedloop.

Beweegloos blijf ik staan in de boot en luister naar het bruidslied door beide stroomen gezongen, door den een met volle, krachtige tonen, door de ander zacht en lieflijk, het geheel samensmeltend tot een wonder harmonisch accoord, De avond valt; de ondergaande zon strooit goud op het bruidspaar neder, en ook de heuvels in de verte, eerst zacht blauw van tint, gelijken nu louter goud; de hemel staat in rossen gloed. Eene kleine schaar kinderen, in kleurige dracht gekleed, danst op de wal. Doch reeds keert het bootje en langs het nu gouden pad der Saône vang ik den terugtocht aan, stil mijmerend over de poëzie der stad Lyon, der onvergetelijke stad Lyon.

Uit mijn oorlogsdagboek.
Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard.
II.

DEN 23sten September verlieten wij heel vroeg ons huis en namen den trein naar Sottegem en vandaar naar Ninove. Ons doel was Brussel, waar wij een familielid, getrouwd met een Waalsch officier, tijding van haar man wilden brengen, en nog enkele andere vertroostingsbezoeken maken wilden. Hoewel er al herhaaldelijk in die buurten gevochten was en de trein ook al beschoten - en soms niet gegaan was, bereikten wij ongehinderd het Oost-Vlaamsche stadje Ninove. Hier wandelden wij 't stadje in, dat nu de grens vormde tusschen het Duitsch en het Belgisch gebied; wij zagen er de drietalige proclamatie van Gouverneur-Generaal Von der Goltz aangeplakt, waarbij dit gedeelte onder Duitsch bewind wordt geplaatst. Bij het omslaan van een straat zagen wij de eerste Duitsche ruiters - uhlanen.

Kalm en rustig was hun houding; - zij werden door de bewoners, die haast allen voor hun huizen stonden, nieuwsgierig aangegaapt.

Hier en daar waren er een paar afgestapt en stonden voor een herberg met een Ninoofschen burger of met een jong meisje te praten. Zij schenen zich goed verstaanbaar te kunnen maken. Wij brachten hier een bezoek bij een kruidenier Van der Smissen, een gulhartigen Vlaamschen kruidenier, die tot de Nederduitsch Hervormde Kerk is overgegaan. Hij woonde hier in vredestijd met vrouw en 10 kinderen; nu zijn de meesten naar Nieuwvliet in 't land van Kadzand uitgeweken, hij ìs met 2 zoons achtergebleven. Hij vertelde ons hoe hier telkens in den omtrek werd gevochten en hoe er voor een paar dagen 's nachts was geschoten.

De Duitschers meenden terecht of ten onrechte, dat het op

hen gemunt was, en stormden de huizen binnen; hij hoorde een ontzettend geweld in de straat en wierp zich op de knieën en beval zich en de zijnen in Gods hand. Plotseling werd de deur opengestooten en verschenen in de opening dreigende gestalten; een geweer werd op hem gericht. - Hij riep:

‘Mannen, wilt gij den éénigen Protestant van Ninove vermoorden?’

Verwonderd lieten de aanvallers de geweren zakken en er ontspon zich een gesprek. Weldra werd het op straat stil - er had gelukkig geen bloed gevloeid. Hij had toen en ook de volgende dagen telkens lange gesprekken met de Duitschers, die hem vrij goed verstonden.

Die warmgeloovige Vlaming met zijn innig Christendom is een lichtpunt in een donkere omgeving en zaait het zaad des Evangelies aan alle wateren. 't Naaste lichtpunt in Vlaanderen is het huis van een Vlaamschen boer te Vollezeele.

Daar de tram naar Brussel den vorigen dag door de Duitschers stop gezet was, besloten wij den tocht te voet af te leggen. - 't Is een schilderachtige, heuvelachtige weg door een heerlijke landstreek met vooral naar 't Noorden mooie vergezichten. 't Is een afstand van vijf uren. Onderweg ontmoetten wij zwermen Duitsche ruiters; bij een wegsplitsing, waar Noordwaarts een weg naar Ternath en Assche - Zuidwaarts een naar Edingen leidt, werden wij achterop gereden door een stoomtram boordevol militairen. Tegelijkertijd kwam er een afdeeling Duitsche wielrijders uit het Zuiden, die zich begaf naar den kant van Assche, waar de versterkingen der Duitschers zijn.

Te Schepdael kwamen wij weder Duitsche troepen voorbij, de wachtposten lieten ons echter ongemoeid verder gaan en zoo trokken wij zonder een enkele maal aangehouden te zijn Molenbeek en Brussel binnen.

Hier maakten wij enkele bezoeken, zagen de kazerne, waar de Duitsche vlag uitwoei en uit alle vensters Pickelhauben staken.

Wij wandelden langs de groote Brusselsche boulevards, langs de Noordstatie; overal zag men een groote menigte wandelaars, waar tusschen zich vreedzaam en kalm Duitsche militairen bewogen, als waren zij in hun eigen land. Men ziet enkel Duitsche militaire auto's in oneindig aantal en van alle soorten, - ook niet-militaire fietsen zijn stipt verboden, sinds men gemerkt

heeft, dat er telkens boodschappen naar Antwerpen gebracht werden.

Alle electrische trams rijden weer en het leven heeft klaarblijkelijk vrijwel zijn gewonen loop hernomen met dit verschil, dat heel veel groote heerenhuizen en winkels gesloten zijn. De bewoners zijn naar andere deelen van Vlaanderen of naar 't buitenland gevlucht. Overal, ook uit de Noordstatie, waaien Duitsche vlaggen, gelijk Duitschlands dichter zingt:

> 'Hoch über Brussel und Brabant
> Wehn wieder deutsche Fahnen,
> Ist gutes, altes deutsches Land
> Nah anverwandt,
> Verloren von den Ahnen.'

De talrijke troepen zijn grootendeels ondergebracht, behalve in de kazernes, in andere openbare gebouwen, in scholen, stations, musea, leegstaande heerenhuizen. De verstandhouding met de bevolking is over 't algemeen goed in zoover het de mindere Vlaamsche lagen dier bevolking betreft; men ziet ze vaak in gesprek met Duitschers. De burgerij en de enkele overgebleven aristocraten gaan hunsweegs, alsof zij de 'ingedrongen barbaren' niet zien willen.

Weerzinwekkend is de opdringere hartelijkheid van een groot deel der Brusselsche vrouwen; zoo zelfs, dat de Duitsche overheid er paal en perk aan heeft moeten stellen. Overal wordt de 'Bruxellois' in 't openbaar verkocht, doch 't is gemakkelijk om de vele verboden Fransche en Vlaamsche kranten te krijgen. Op haast alle kruispunten hoort men bij 't voorbijgaan zacht doch duidelijk: 'Flandre liberale', 'Matin de Paris'. De eerste kostte 75 centimes - soms meer, soms minder, - de 'Matin de Paris' sloeg soms op tot 5 franken. Nu en dan wordt er een dagbladverkooper door de Duitschers gegrepen en veroordeeld, maar meestal laten zij 't oogluikend toe.

Verbazend is het aantal troepen, dat men in de stad tegenkomt. In de dagen, welke wij te Brussel doorbrachten, zagen wij afdeelingen blauwe Beieren, lichtblauwe Rijnlanders, zilvergrijze Oostenrijkers, kurassiers met helmen en kurassen, huzaren met getreste en met bont gevoerde attila's, uhlanen met gevlagde lansen, marinesoldaten, artillerie, legertroswagens en zelfs den generalen staf.

Wat inzonderheid veel indruk maakte, was het park, waar in 1830 zoo vreeselijk tegen de Hollandsche troepen werd

gestreden, en 't paleis waar Willem III geboren werd, waaruit de Duitsche banier stak. 't Koninklijk paleis is als ambulance ingericht, het statige Gerechtshof lijkt wel een versterkte burcht. 't Eerwaardig stadhuis met een Duitsche wacht er voor maakt een onuitwischbaren indruk. In de gouvernementsgebouwen en ministeries zijn de Duitsche bewindslieden, de Commandantur, het hoofdkwartier, en Gouverneur-generaal Von der Goltz gevestigd. Nadat ik nog in Juni in het oorlogsministerie was en daar getroffen werd door den alles beheerschenden Franschen geest in de Belgische ministeries, was daar nu alles veranderd. Niet Nederlandsch-Germaansch, gelijk vóór 1830 had, zooals wij hoopten, de plaats van 't alles overheerschend Fransch ingenomen, maar nu weerklonken overal in deze Fransch-Belgische gebouwen Hoogduitsche klanken - en het Duitsche dundoek wapperde van alle transen.

Wonderlijk werd het U te moede als ge in de oud-Nederlandsche stad Brussel, waar alles tot in den Franschen tijd Nederlandsch was, van die lange rijen in het grijs tegenkwaamt, soms voorafgegaan door muziek, soms zingend ‘Deutschland, Deutschland über alles! Die Wacht am Rhein, Heil dir im Siegerkianz, Ein feste Burg ist unser Gott, In der Heimat.’

Voor de hotels staat meestal een wacht ten teeken, dat er Duitsche officieren hun intrek hebben genomen. Behalve door de gewone stedelijke politie wordt de veiligheidsdienst waargenomen door Duitsche gendarmes in zilver en groen, te paard. Tegen het vallen van den avond zagen wij een paar maal een deel der troepen bestoft en bevuild terug komen. Eens zagen zij er akelig uit, - zij hadden zeker geen goeden dag gehad, sommigen hunner hadden Belgische kapotjassen omgeslagen - gewonden werden in ziekenauto's binnengebracht - alles bewoog zich in de richting van de ministeries, waar de toegang voor niet-militairen streng was afgezet. Den volgenden dag zagen wij ze heel anders gestemd terugkeeren van het front aan den Antwerpschen kant, zij maakten een vroolijken, zegevierenden indruk.

Eens was ik zelf in de Commandantur om een pas naar 't ongelukkige Leuven voor mijn vrouw en mij te vragen. Zoodra ik zei dat ik ‘Pfarrer’ was, werd ik met de uiterste voorkomendheid behandeld; ik werd door den dichten drom van wachtenden gevoerd en kreeg niet alleen een stoel, maar ook alles wat ik verlangd had. Een dier heeren scheen mij een

zeer overtuigd Christen te zijn. De Duitsche militairen, die de landstalen spreken, hebben een driekleurigen band om den arm. De heele dag loopt men er storm om ‘Passierscheine’ naar allerlei oorden; met de uiterste omzichtigheid worden al de talrijke aanvragen onderzocht en naar gelang van omstandigheden behandeld.

Den 26sten September zouden wij Brussel verlaten. Wij hoorden onder de Brusselaars nog met de meest overtuigende zekerheid gedane verhalen van overwinningen van de Bondgenooten en hun a.s. intocht te Brussel, zelfs de dag was bepaald: 28 September zouden zij binnentrekken, - de Noordstatie, het Gerechtshof enz. enz. zouden dan in de lucht springen en de bevolking zou de aftrekkende Duitschers aanvallen. Wij wilden den eenigen stoomtram nemen, die Brussel in die dagen nog met de buitenwereld verbond n.l. die naar Hal-Edingen en vandaar met den trein langs Galmaarde naar Geeraartsbergen en zoo naar Gent. Helaas was de tram juist door de Duitschers aangehouden en voor hun troepenvervoer in beslag genomen. Wij verlieten dus Brussel te voet langs de Ninoofsche poort. Te Ketegem bij Schepdael hadden wij de grootste moeite om door de Duitsche wachtposten te geraken. Na veel praten kwamen wij door de eerste, - bij de tweede wachtpost was men heel beleefd, maar de Feldwebel verzekerde mij dat niemand door mocht, hij had voor een half uur nog de meest stipte orders ontvangen. Op 't zien van mijn papieren liet hij ons toch doorgaan, zooals hij zelf zei, omdat ik ‘Evangelischer Pfarrer’ was en in mijn gemeente moest preken. De niet ver van daar staande derde wachtpost vroeg niets.

Aardig was 't te zien, hoe die soldaten met de kinderen van Schepdael omgingen, sommigen zaten op den schoot der Duitschers, anderen waren in druk gesprek met hen.

Alle andere voetgangers en ook een paar wagens werden teruggewezen, o.a. ook eenige Russische Joden, die goed Duitsch praatten. Van 't boerenvolk hoorden wij, dat de Belgische troepen gisteren met de Duitschers gevochten hadden en nu Ninove bezet hadden. Elk oogenblik kon men een nieuwen aanval van de Belgen verwachten; er werd ook in de buurt van Galmaarde gevochten; daar was een gepantserde Belgische trein op een Duitsche gestooten. Werkelijk scheen het niet ver van Ninove ernst te worden, immers bij Meerbeke mochten wij niet verder. Burgerwachten waarschuwden ons, dat de groote weg onveilig

was, elk oogenblik werd een uitval van 't Belgische leger op Brussel verwacht. Wij moesten rechts door de meerschen naar 't stadje en zagen in de verte Belgische kanonnen, auto's, wielrijders, lanciers enz. De toestand scheen een oogenblik zelfs gevaarlijk, - immers als men tusschen twee vijandige legerafdelingen inkwam, was de kans van neergeschoten te worden groot. Daar de trein dien ochtend niet verder dan tot Idegem gereden was en er telkens bij Schendelbeke en Nederboelare gevochten was, raadde men ons af naar Geeraartsbergen te gaan. Wij wachtten dus een langen tijd en spoorden over Denderleeuw naar Sottegem. Wij reisden met een boer uit Welle, die een zoon in 't Belgische leger had. Hij had Duitsche inkwartiering gehad en vertelde hoe zijn vrouw tegen een Duitsch soldaat gezegd had: ‘Kruip maar in 't bed van mijn zoon’ - zij had hem maar flinke boterhammen met spek gegeven, want zei ze: ‘'t Is toch een moederskind en ik zou graag willen, dat ze 't voor mijn jongen deden.’ - En dan weer zei ze tot haar man: ‘'t Is toch wel hard, want morgen schiet deze Duitscher misschien ons kind neer.’

De boer zelf sprak heel vriendelijk over de Duitschers, en verhaalde hoe zij zich heel fatsoenlijk gedragen hadden. Hij kon ze deels verstaan, en, voegde hij er aan toe: ‘Die jongens kunnen het toch niet helpen, zij moeten doen, wat hun bevolen wordt.’

Te Sottegem moesten wij lang wachten. Wij liepen het stadje in, hoorden in de kerk zingen; verbaasd traden wij binnen. De kerk was stampvol en hetgeen ik nog nooit gehoord had in een Roomsche Kerk: heel de gemeente zong - en dat nog wel in het Nederlandsch het schoone lied: ‘Nader mijn God tot U!’, dat lied, hetwelk door 't ondergaan van de Titanic zulk een werelduitgestrekte vermaardheid gekregen heeft. Bij het eindigen van de avondgodsdienstoefening stroomde 't volk de kerk uit; - wij bleven nog even rondkijken. Toen wij de kerk uitkwamen, stond al 't volk verbaasd naar ons te kijken. - Wij wisten niet waarom, maar liepen door het gedrang naar Egmonts standbeeld. De pastoor kwam nu op ons af en zeide op z'n Vlaamsch-Fransch ‘Excusez, monsieur, que mes paroissiens vous regardent, ils sont si curieux’ - Ik antwoordde in mijn Fransch, dat ik het niet kwalijk nam. Nu ontspon zich een gesprek.

De pastoor zeide: ‘Ja, ik weet wel, dat de Engelschen alles

flegmatiek opnemen, maar U moet weten, dat het voor Sottegem een belangrijk feit is, dat er nu een Engelsch hoofdofficier in ons midden is. Als ik U was, zou ik echter maar gauw naar Gent vertrekken, want de Duitschers zijn weer op de komst. Zij zijn hier al geweest, den burgemeester en mijn persoon namen zij als gijzelaars. Te Gent zou ik U ook niet raden te blijven, - weldra zullen zij daar ook komen, - gaat liever door naar de kust, daar zijt ge onder bescherming van Engeland. Ik bedankte hem voor de plechtige godsdienstoefening, die wij hadden bijgewoond en zei hem, dat ik als Protestantsch Christen mij nu zóó eenen geestes met hem had gevoeld.

'Ja,' zei de pastoor, 'Protestanten hebben wij hier ook in de buurt - een paar uur hier vandaan in Hoorebeke, en ook te Gent, là ils ont même leur dominé' - zei hij, weinig vermoedend tot wien hij sprak.

Wij begaven ons nu naar de spoor. Terwijl wij daar wachtten, werden plotseling alle lichten gebluscht. Tot aller ontsteltenis was er een Zeppelin boven de streek - men vreesde een bommenaanval op de spoorlijn. - Later vernamen we, dat de Zeppelin zijn tocht over Thielt (waar ze bommen wierpen) naar Oostende voortgezet had.

Eindelijk kwam onze trein, - wij stapten in en kwamen tegenover een uiterst intellectueel uitziend priester te zitten.

Ik begon een gesprek met hem; hij bleek een Fransch geestelijke te zijn.

Op mijn vraag: 'Of hij geen terugkeer tot God voor 't Fransche volk verwachtte?' hield hij mij klaarblijkelijk voor een katholièk. Hij verhaalde mij nu, dat Frankrijk zich uitstrekt naar God, de zielen willen in dezen ontzettenden tijd troost en niets verving nog ter wereld als zieletroost het geloof.

De katholieke godsdienst wint het in de laatste eeuw verloren terrein terug, maar, zei de pastoor: 'God zal Frankrijk nog diep vernederen, ons volk, dat de kerk in het aangezicht geslagen heeft, ons volk, dat haast geen kinderen meer heeft, moet eerst tegen den grond geslagen worden door de oordeelen Gods, vóór dat het zich weer in heerlijkheid opheft als teruggekeerde oudste dochter der kerk. Dan zal er eindelijk een tijd komen, dat Elzas ook weer tot ons terugkeert, - dat is noodzakelijk voor den Elzas, immers verdubbelde het aantal Protestanten in Elzas-Lotharingen van 1871 tot nu, - terwijl de Katholieke godsdienst slechts zeer weinig toenam.'

Ook hoopte deze geestelijke op het herstel der monarchie in Frankrijk. Het eenige, wat hem ten dezen opzichte met zorg voor de toekomst vervulde, was het gemis van een geschikten pretendent. 's Avonds laat waren wij dan te Gent. Anders reist men in één uur van Brussel naar Gent, nu een heele lange dag en dan met zulke hindernissen.

Veertien dagen later werd ik, nog voordat het Duitsche leger te Gent was, bij een stervende geroepen, die zijn wensch uitsprak om vóór zijn dood 't Heilig Avondmaal te mogen gebruiken. Den volgenden dag, Zondag 11 October ging ik naar 't militair hospitaal om aan zijn verzoek te voldoen. Een ruim twintigtal andere ernstig gekwetsten hadden mij gevraagd om er ook aan te mogen deelnemen.

De geestelijke en de zusters hadden op hun wijze heel vriendelijk een soort altaartafel in orde gemaakt. Ik bad en sprak daar over de beteekenis van Jezus Christus' lijden en sterven, over het gaan door de vallei van de schaduwen des doods, en 't heerlijk ingaan in 't eeuwig vaderhuis. Doodstil was 't in de zaal, - de gewonden en stervenden dronken het Woord des levens in - ook een vijftal Roomsche zusters en geestelijken luisterden eerbiedig. Daarna ging ik van bed tot bed eerst met het brood, daarna met onzen ouden eerwaardigen Avondmaalsbeker, die in vervlogen eeuwen door de vervolgde Gemeente van Gent is gebruikt.

Ik moest met de eene hand 't hoofd van verscheidene gewonden opheffen om ze te laten drinken. Eén hunner lag op den buik op een matras op den grond; ik moest bij hem neerknièlen, - met de grootste moeite lukte het mij den beker aan zijn lippen te brengen. 't Waren hartroerende oogenblikken.

Terwijl ik daarmee bezig was, werd een ontzagwekkende slag gehoord. Het was angstwekkend - de ruiten daverden, en 't scheen een oogenblik of het gebouw op zijn grondslag sidderde - geheel het verplegend personeel liep de deur uit, en ik bleef met mijn gewonden alleen achter. Later hoorden wij, dat het een brug was vlak bij Gent, die de Engelschen voor de naderende Duitschers in de lucht lieten springen.

De gewonden bleven met heel hun aandacht bij de plechtigheid.

Dieper dan ooit trof mij 't verheven karakter van de toch

zoo eenvoudige Avondmaalsviering. De stervenden en ernstig gekwetsten werden er door als in 't voorhof des hemels verheven, - een innig rustig gevoel van Godsbetrouwen, van ontvangen godlijke vergiffenis en bereidheid om in te gaan, lag op de gebaarde aangezichten van deze noordduitsche krijgers.

Enkelen hunner hadden 't ijzeren kruis ontvangen, maar nu was hun oog gericht op een heerlijker kruis, op 't eenig kruis van onzen Heiland.

De stervende, die mij om 't Avondmaal gevraagd had, leefde toch nog een paar dagen. Kort voor zijn heengaan in zijn laatsten nacht was ik nog bij hem, al zijn kameraads waren op een na, naar Flandria overgebracht. Hij lag daar in die groote zaal haast alleen. ‘Het is moeilijk om te sterven, stamelde hij - ik heb 't zóó benauwd. - Ik geef mijn leven voor vaderland en Keizer’ - kwam er met moeite uit. ‘Schrijf aan mijn vrouw!’

Ik bad met hem. Er kwam een uitdrukking van vrede op zijn pijnlijk vertrokken trekken, met uiterste inspanning stamelt hij haast onhoorbaar: ‘Müde bin ich, geh zur Ruh, Schliesse beide Augen zu, Vater, lass die Augen dein - Ueber meinem Bette sein’. - - Ik verliet hem.

Toen ik weer bij hem kwam, was hij ingegaan in den eeuwigen vrede, die daar overblijft voor de kinderen Gods.

Een van mijn gewonden, het was een echte trouwhartige koppige Westfaal, verhaalde mij hoe hij gewond was geworden. Hij was 's ochtends heel vroeg met een zestiental man op verkenning gegaan. ‘Onze Totenkopf-Husaren reden verder en verder met 't doel om als voelhorens van 't achterkomende leger de plaatselijke gesteldheid van 't land te verkennen en te melden, dat de vijand dáár en dáár verschanst lag.

‘Bij het omslaan van een kromming bemerkten wij eenige honderden meters van ons af soldaten. 't Was mistig en wij meenden eerst dat het vrienden konden zijn, die vanuit het zuid-oosten aanrukten, terwijl wij uit oostelijke richting kwamen; maar op datzelfde oogenblik knalden schoten. Ik zag, hoe een viertal mijner voorrijders van 't paard duikelde. In vliegenden ren ging ik toen terug, de kogels suisden ons om de ooren, verscheidenen van mijn kameraads beten in 't zand. Ik gaf mij zelf over in Gods hand en reed op leven en dood verder. Nu hoorde ik eindelijk niet meer schieten,

ik was heel alleen; zouden al mijn makkers dood zijn? - de meesten had ik zien vallen. - De avond viel. Daar kwam uit een boschpad een boer met een zeis. Daar wij eraan gewoon geworden waren, dat 't volk op ons schoot en dat elk huis een vijandelijke burcht en elke boer een gevaarlijke vijand was, - meende ik, dat deze vervaarlijke groote blonde kerel met zijn dreigende zeis mij te lijf wilde. Ik had in den wilden rit mijn speer verloren, ik trok mijn sabel, om mij te verdedigen, doch ik was zóó uitgeput door dien dagrit, door een heelen dag vasten, en zóó ontsteld door 't verlies van mijn 15 kameraden, dat ik onhandig en met mijn laatste kracht in mijn eigen been stak. - Ik viel van mijn paard, werd nog een eind meegesleept en bleef dagenlang liggen totdat een vijandelijke patrouille mij vond. - 'Wel,' zeg ik: 'gij hebt tenminste geen mensch kwaad gedaan, maar uzelven slechts verwond.' -

Een uhlaan verhaalde mij van zijn verkenningstocht naar Thielt in West-Vlaanderen; daar waren zij een tijdlang verbleven.

'Met een viertal mannen werd ik verder westwaarts gestuurd om te zien, of de streek daar zonder vijandelijke troepen was. Spoedig stootten wij op Belgische gendarmes en verloren in een verwoeden strijd onze paarden en een onzer makkers. Overal krioelde het van vijandelijke troepen, zoodat wij over dag in de bosschen bij Aalten moesten schuilen. De plattelandsbewoners gaven ons eten. Na eenige weken van de ontzettendste beproeving en ellende, gaven wij ons over, na een korte schermutseling, waarin ik een kogel door de long kreeg. We waren vooral te Thielt al goed op weg om Vlaamsch te leeren.'

Den eersten keer, dat wij een Duitscher begroeven, ging het maar heel treurig. Niemand ging meè naar de laatste rustplaats van 't lichaam van den dappere dan alleen wij. Geen militaire eer, geen deelneming, alles ging doodsch en stil in zijn werk, wij haalden 't lijk uit 't militair hospitaal en brachten het in doodsche stilte naar 't kerkhof.

Een gedicht, dat ik las en opteekende, beschrijft zulk een begrafenis welsprekend:

Fern im Flämischen Lande
Da liegt ein stilles Grab
Da senkten sie einen Deutschen Soldaten

Tief in die Gruft hinab
Das Grab ziert keine Blume
Und auch kein Marmorstein
Und all der Siegesjubel
Der dringet nicht hinein.
Doch sanft und leise klingt es
Tief aus dem grauen Sand:
'Ich starb fürs Vaterland
Ich leb' nun bei mein Heiland.'

Nauwelijks waren de Duitschers te Gent, of de militaire begrafenissen der Duitschers kregen een heel ander karakter. Voor de lijkkoets liep een afdeeling soldaten; naast de lijkkoets liepen de soldaten, die de kist zouden dragen, er vlak achter een Hauptmann, en daarnevens ik in mijn toga. Zoo legden wij den langen weg af, soms was er ook muziek bij. Een deel van het kerkhof buiten de Brugsche Poort is voor de gesneuvelden afgezonderd. Dicht op een lagen er reeds de even heuvelende graven, waarlangs de nieuwsgierige Vlaamsche menigte voortschuifelde. In eentonige afwisseling melden de kruisen den naam, leeftijd en rang van de gesneuvelde Fransche, Vlaamsche, Waalsche en Engelsche strijders, die daar in de laatste weken begraven waren. Vlak daarbij, en toch er van gescheiden waren weer nieuwe kuilen, nu voor de Duitschers, die hier vredig naast hun vijanden zouden slapen. Zwijgend stonden onze ernstige manschappen bij de kuilen met helm en geweer en bewezen de laatste eer; vervolgens sprak ik een ernstig woord, sprak de woorden der wijding en bad. - Nu wierpen eerst ik en daarna de militairen driemaal zand op de kist.

Daarna marcheerden de troepen weg, in menig oog flonkerde een traan.

Eenmaal bij een dergelijke begrafenis deed zich een grappig incident voor. 't Samengestroomde volk maakte nog al veel gerucht, pratend, wijzend, elkaar aanstootend. De officier ergerde zich over de z.i. oneerbiedige houding van de omstanders. Hij beval een der kerkhofbedienden aan 't volk te zeggen, dat, indien zij zich niet rustig hielden, het kerkhof ontruimd zou worden. De aangesprokene verstond het klaarblijkelijk niet en zei niets. Toen richtte de officier zich tot een der andere begrafenisbezorgers en zei op forschen toon hetzelfde. Deze richtte zich tot de toeschouwers: 'Indien gij U niet dadelijk verwijdert, wordt gij doodgeschoten!' Algemeene

ontsteltenis, de een vluchtte her de ander derwaarts, de menschen vielen letterlijk in hun haast over elkaâr en in de stad werd een nieuw verhaal bij de barbaarschheden van den oorlog gevoegd. ‘Als ge niet stil bij een militaire begrafenis zijt, wordt ge seffens voor den kop geschoten’ fluisterde men.

Eenmaal heb ik gesproken bij een ‘massagraf’, waarin op oorlogwijze zonder kisten begraven werd. De regen viel bij stroomen neer, toen wij 't groote graf naderden. Op gewone karren lagen de lijken der gevallenen, zij werden eraf gedragen, en op een baar gelegd. Dan werden zij naar de kuil gedragen en daar schuins in afgelaten. Dof plonsde een stijf zwaar lijk in het gat, - met een dreun viel een tweede daarnevens, dan een derde, dan een vierde en zóó verder, - daar lagen ze allen naast elkaar, half op elkaar, mannen uit verschillende deelen van Duitschland, Thüringers en Mecklenburgers, allen in een soort van tentdoek gewikkeld. Door het neervallen in de kuil was 't doek eenigszins van de lichamen gegaan, men zag een paar gezichten met baarden een paar bebloede lichamen. Twee hunner hadden al dagen gelegen. Men wist hun namen niet, hun lijken waren gevonden in een uitgeplunderden toestand zonder herkenningsmerk om. den hals, zij riekten zóó erg dat de soldaten eerst zand op de menschelijke overblijfsels moesten werpen, voor en aléer 't mogelijk was, een woord tot de ernstige schare van Thuringsche soldaten te spreken. Wat ik nooit zal vergeten, was de hand van één der dooden, die ongedekt naar boven stak en tot 't allerlaatst zichtbaar bleef. Na 't gebed weerklonk nog een enkel commando, de soldaten presenteerden 't geweer en rukten daarna af.

Onder de Thüringers zijn veel warme geloovigen, die innig voor vaderland en keizer, voor vrouw en kinderen bidden. Het zijn gemoedelijke lieve menschen. Als er dan bij zulk een graf nog plechtig gezongen wordt bijv. ‘Ich hatt' einen Kamaraden’, of een dergelijk lied, maakt 't nog meer indruk. -

Op een ochtend trad ik het militair hospitaal binnen, 't was een dag of vijf na het eerste gevecht bij Kwatrecht-Melle. In den hoek van de groote zaal lag een zwaar gewond infanterist uit Rijnland. Ik sprak een enkel woord met hem; hij luisterde met aandacht naar het hoofdstuk, dat ik hem voorlas. Ik koos Ps. 130:

‘Aus der Tiefe rufe ich, Herr, zu dir, Herr, höre meine Stimme,

lass deine Ohren merken auf die Stimme meines Flehens.' Toen ik het gelezen had, zei hij: 'Hoe treffend, dat dit het eerste is, dat mij wordt voorgelezen. In die vier dagen, welke ik op het slagveld bij Kwatrecht doorbracht en waarin ik zoo onbeschrijfelijk veel heb geleden, zijn mij die woorden vaak voor den geest gekomen. Ik had ze als kind van mijn dominé geleerd, maar nooit de diepte ervan verstaan. Dáár heb ik ze leeren verstaan en in diep lijden heb ik geroepen tot God en Hem gevonden.' Hij vertelde, hoe hij 's ochtends, na nachten van ontzettend lijden, den dauw van 't gras lekte. Toen hij daar lag, kwamen er heel vroeg een paar mannen uit de stad. Hij hoopte, dat ze hem zouden helpen, maar ze plunderden de lijken; van een lijk, dat dicht bij hem tegen een kleine verhooging van het terrein lag, sneden zij zelfs den vinger af, om den ring te hebben. Bij hem gekomen, zagen ze aan zijn blik, dat hij nog leefde, spreken kon hij niet meer. Ze praatten erover, of ze hem dooden zouden; maar ten slotte deden zij hem geen kwaad, slechts namen ze hem alles af, zijn horloge, 't eenig aandenken aan zijn vader, zijn geld, zijn ring, zijn portretten, alles. -

Zondag 11 October was de onrust in de stad nog hand over hand toegenomen, - men hoorde verschrikkelijk schieten, en het scheen vlak bij.

De stad was vol militairen. 's Ochtends naar de kerk gaande zagen wij de ons van ouds bekende Belgische troepen, vieze afgetrapte Fransche mariniers en correcte lange Engelschen. De laatste twee soorten vormden een volslagen tegenstelling: de eersten zoo ongegeneerd, klein, slordig, donker van oogopslag en haar, de tweede gentlemanlike, groot, netjes en blond of rossig, met blauwe oogen. Onwillekeurig dacht ik aan een van de vaste uitdrukkingen der Belgische pers: 'les hordes germaniques aux yeux bleus'; zij passen dat op de Duitschers toe, maar het geldt misschien nog meer van de Engelschen en eveneens van de Vlamingen zelf. Onwillekeurig dacht ik aan Chamberlains woord: 'von ihrem ersten Auftreten auf der weltgeschichtlichen Bühne bis zum heutigen Tage, haben sich sämtliche Germanen niemals gemeinsam und vereint den Nichtgermanen entgegengestellt; im Gegenteil, von Anfang an, liegen sie in Fehde mit einander, gegen keinen Menschen so ereifert, wie gegen das eigene Blut. Zu Lebzeiten Christi verrät Inguoi-

mer seinen nächsten Anverwandten, den grossen Hermann an die Markomannen und verhindert dadurch das einheitliche Vorgehen der nördlichen Stämme und die gänzliche Vernichtung des Römers, schon Tiberius durfte als sicherste Politik den Germanen gegenüber empfehlen: Überlasst sie ihren eigenen inneren Zerwürfnissen.' (Grundl. des XIX Jahrh. 464).

's Avonds zagen wij heel de stad zelfs nog meer dan in de dagen van de vlucht uit Aerschot, Diest, Leuven, Dendermonde, Aalst in ontzettende beroering; iedereen was op straat. Bij 't station was er geen doorkomen aan. Wij zagen Generaal Pau met zijn officieren in 't stoomtrammetje van Meirelbeke stappen. Daar de trein naar Brugge niet meer liep, reden zij met den stoomtram dwars door de stad naar de Brugsche poort en toen in de richting van Lovendegem, Ursel-Brugge. Hoewel het scheen, dat een deel der militairen aftrokken, verwachtten velen nog een bombardement. - De Engelschen hadden o.a. bij Port Arthur verschansingen opgeworpen en wilden de stad verdedigen. Men hoorde, gelijk nu al sedert lang, voortdurend 't geschut. Den heelen nacht ging het gerij en getrappel door.

Maandag 12 October spoedde ik mij vroeg in den ochtend naar 't militair hospitaal. Daar vond ik een ongeloofelijken toestand. Alleen de portier was er nog. Op den grooten binnenhof heerschte een tooneel van groote verwarring, overal lagen open ransels, stukken van uniformen van de legers der bondgenooten, kepis, veldflesschen, kogels, wapens van allerlei aard, portretlijstjes, brieven, couranten, - alles bij de overhaaste nachtelijke vlucht weggeworpen. Ik ging de binnenplaats over; geen levend wezen was er te zien.

In de achterzaal rechts waren nog mijn twee en twintig Duitsche gewonden. Verscheidene hunner waren te zwaar gewond om vervoerd te worden, doch eenigen liepen door de zaal; heel het verplegend personeel was in de afgeloopen nacht met het leger mee overhaast afgetrokken, alleen een oude Fransche zuster bleef bij de gewonden als een voorbeeld van getrouwe plichtsbetrachting.

De Duitschers waren ongerust, dat 't voor de poort van 't verlaten militaire hospitaal staande volk, dat door de couranten zoo opgehitst was tegen de barbaren, binnen zou stroomen en hen om 't leven zou brengen. Zij vroegen mij om naar den het eerst te Gent binnenkomenden Duitschen officier te gaan en een

wacht te vragen, die dan terstond hun bescherming op zich kon nemen. Ze hadden hun dankbaarheid uiting gegeven door op een papier te schrijven wat ik in de verloopen weken voor de gekwetsten gedaan had en hadden allen, in zooverre zij er nog toe in staat waren, dat stuk geteekend. Ik beloofde hun, terstond de Duitsche militairen te gaan opzoeken.

Uit het hospitaal gaande, wierp ik nog een blik in de verlaten zalen, waar overal Engelsche, Fransche, Vlaamsche couranten rondslingerden tusschen halfopgegeten boterhammen, sinaasappelen, scheepsbeschuit. Alles maakte den indruk van een ongeordende vlucht. Nu spoedde ik mij naar 't stadhuis. Op de Coupure zag ik links in de verte nog enkele Engelsche troepen over de brug trekken en zelfs kwam ik Belgische militaire wielrijders tegen en tot mijn verbazing zag ik bij St. Michielskerk een enkelen Duitschen militair op zijn Fahrrad. - Hij reed daar zoo rustig, als ware hij in Aken; hij behoorde klaarblijkelijk tot een groepje verkenners, dat den hoek van de straat reeds om was.

Het Gentsche volk liep als waanzinnig her- en der-waarts. De angst stond op aller gelaat. Velen vluchtten als zinneloos in de richting Brugge.

Aan 't stadhuis werd juist de Duitsche driekleur uitgestoken, 84 jaar had het Brabantsche dundoek daar gewaaid, sinds de verdrijving van de Oranje-Nassaus. Terwijl ik daar stond, kwamen eenige Duitsche ruiters van den Antwerpschen kant aanrijden, en hielden stil voor de stoep van het stadhuis. De officier sprak met Schepen De Weert.

Ik haastte mij naar Mr. De Weert en legde hem den gevaarlijken toestand van de Duitsche gewonden bloot. Hij stelde mij aan den Duitschen officier voor en ik vroeg een wacht voor het militaire ziekenhuis.

De officier gaf terstond zijn bevelen, Mr. De Weert zond een commissaris van politie mee, en een oogenblik later vertrokken eenige militaire wielrijders naar het bedreigde hospitaal. Juist begon de beiaard te spelen. De officier schrok en zei tot mij: ‘Wass soll das bedeuten?’

Over de veiligheid van mijn gewonden gerustgesteld, ging ik mij van mijn tweede opdracht kwijten. Ze hadden mij n.l. om een Duitschen officier van gezondheid gevraagd daar sommigen zeer noodig verzorgd moesten worden. Ik begaf mij naar de Dampoort. Op de brug woei de Duitsche vlag. Op St. Amandsberg was het vol Duitschers. Zoo ver de blik reikte, zag men

troepen en niets dan troepen. Juist voor het Hollandsche consulaat trof ik officieren aan, die bij hun auto's stonden te praten. Ik ging op een hunner af; het bleek luitenant-generaal Von Werder te zijn. Hij was heel beleefd, hoorde mijn verzoek om een doctor voor de Duitsche gekwetsten aan, stelde mij voor aan den Oberstabsarzt Dr. Cornelius en gaf mij bovendien heel voorkomend een vrijgeleide voor de beide Vlaanderens.

Dr. Cornelius, een hoogst gentlemanlike man, wiens grootvader Hollandsch officier was, vroeg mij, hem in zijn auto naar het militair gasthuis te geleiden.

Ik aarzelde. De Duitschers waren nog geen uur te Gent en nu zou ik naast een Duitsch officier door de stad rijden. De Stabsarzt zei: ‘U doet slechts uw plicht als geestelijke, en ik zal mijn mantel afslaan, dan ziet elk 't *kruis* op mijn arm.’ Ik stapte in, en commandeerde den chauffeur, grade aus, links, rechts enz.; - het was een eìgenaardige gewaarwording in zulk een gezelschap door Gent's straten te rijden. De Duitsche gekwetsten, die reeds opgetogen waren geweest door de komst van de Duitsche schildwachten, kwamen nu in den zevenden hemel toen zij een Oberstabsarzt zagen binnentreden. Velen hadden de tranen in de oogen, mijn goede zwaargewonde Lauenburger Richard Möller kon niet praten van aandoening. Tijdens mijn afwezigheid waren intusschen twee Gentsche doctoren naar de gekwetsten komen zien, n.l. Dr. de Nonancourt en Dr. de Clercq. Een van mijn gewonden bracht mij in een andere zaal, waar één zwaar gekwetste Gentenaar lag.

Hij zei tot hem: ‘De Belgen hebben ons goed behandeld en nu zult gij zien, dat de Duitschers u even zoo liefderijk zullen verplegen, en Herr Pastor zal er wel voor zorgen, dat uw vrouw dagelijks bij u zal mogen komen,’ - (hetgeen dan ook door de Duitsche overheid werd toegestaan).

Den heelen dag bleven de Duitschers Gent binnentrekken. Alle kazernes, openbare gebouwen enz. werden bezet; er was parade voor Gouverneur-Generaal von der Goltz.

's Avonds was ik buiten de Brugsche poort geroepen om in de Hulststraat een kind te doopen. De ouders meenden misschien nog te moeten vluchten, gelijk er reeds duizenden en duizenden gevlucht waren, en wilden nog te voren hun kind doen doopen. Ik heb nooit onder zulke omstandigheden een kind gedoopt. Niet ver van ons, naar de kanten van

Drongen, misschien ook Meerendé dreunt en dondert het. Het is 't geschut, dat zijn ontzaglijke stem in de duisternis van den avond verheft. De ruiten van de kamer daveren, alsof zij elk oogenblik zullen breken, telkens hoort men vreeselijke knallen, zóó ontzettend, dat men niet weet, wat te denken. Zijn 't bruggen, misschien de Drongensche, de Snebbebrug of andere, die de Engelschen opblazen?

Na den doop spoedde ik mij naar 't dorp Mariakerke buiten Gent. Daar had een Protestant mij laten roepen, omdat hij bij 't gevecht van dien middag moeilijkheden met de Duitschers gehad had; de wijkende Belgische soldaten hadden n.l. uit zijn huis geschoten, zóó zei men.

De vader van 't gedoopte kind en diens zwager wilden mij vergezellen. Met echt Vlaamsche hartelijkheid wilden zij mij niet alleen op zulk een gevaarlijken tijd buiten Gent laten gaan, - de jonge vader van mijn doopeling was zelfs zóó in de war van 't gevaar, dat hij mij telkens als ‘Vader’ aansprak.

Nauwelijks waren wij de hoek van de straat om, of de zwager gaf reeds den moed op en verliet ons. De ander vergezelde mij tot dicht bij de eerste Duitsche wacht; wij kwamen leden van mijn gemeente tegen, die vluchtten. Ik vroeg: ‘Waarom vlucht gij?’ ‘Er staan achter ons huis, vlak bij ons aan den kant van Mariakerke, kanonnen’, was 't antwoord. Alléén ging ik nu verder in den stikduisteren nacht, - de schildwachten lieten mij door - in de stilte van den nacht hoorde ik 't geloei van het onbeheerde vee. Een spookachtigen indruk maakten op mij al die verlaten huizen, in de eenzaamheid van 't nachtelijk uur dubbel geheimzinnig.

Eindelijk zie ik links licht. Het is een herberg - de deur staat open. Ik treed binnen en vind er een vijftal boeren in druk gesprek met eenige Duitsche soldaten, die zich op z'n Platduitsch vrij goed doen verstaan. Ik vraag naar 't gevecht van dien middag. Zij weten niet veel meê te deelen, maar verwijzen mij naar een huis een eindweegs verder, waarvoor een auto staat, en waar vlakbij de weg zich in tweeën splitst. Daar zijn officieren ingekwartierd, zij hebben de gesloten deur opengehouwen, en verblijven nu in 't verlaten huis. Ze staan mij vriendelijk te woord. 's Middags toen de Duitsche troepen hier langs rukten, hadden eenige militaire wielrijders uit het huis tusschen de twee wegen geschoten en een Duitsch luitenant was neergestort.

Nu bestormden de Duitschers het huis, - de wielrijders vluchtten achter uit. De vervolgers, ten deele ook per fiets, zitten hen na, in een boschje stellen de Belgen zich verdekt op en nemen den aanstormenden vijand onder vuur, - één der Belgen valt, - de anderen vluchten.

De Duitsche officier zegt: ‘Komt mee, dan zal ik u den gevallene toonen’. Ik volg hem. Wij treden een verlaten gelagkamer binnen; op een baar voor de toog ligt een Vlaming in Belgisch uniform; bloeddruppels wijzen den weg aan naar de plaats waar hij ligt. De Duitschers hebben zijn gelaat met een witten doek bedekt. De eene officier heeft een licht in zijn hand, de ander heft even den doek op. Daaronder niets dan bloed, hij is zwaar in 't voorhoofd gewond, - het gelaat is als vertrokken van smart, - zijn lichaam schokt van onbewuste pijn, - uit zijn keel komt een akelig gereutel. De officier zegt: ‘Hij heeft zich kranig, ja als een held geweerd, wij hebben hem daar neergelegd, er is niets meer mee aan te vangen, hij is een wisse prooi van den dood, wij zullen hem een eervolle begrafenis geven.’

Ik verlaat dit droevig tooneel en ga terug naar de stad. Mijn Protestant was zeker ook gevlucht, ik ga enkele huizen met stukgeslagen of -geschoten deuren voorbij, de meeste huizen vertoonen echter van buiten geen spoor van den oorlog. In de verte aan de overzij van het kanaal zag men in den stikduisteren nacht 't schijnsel van de kampvuren, - nu en dan hoorde men een doffen knal - was men zelfs nu nog aan 't schieten?

Den volgenden avond was ik weer op zoek naar dien Protestant, - vele vluchtelingen waren toen teruggekeerd. Op vele huizen zag ik in Duitsche letters ‘Hier wohnen gute Leute!’ De menschen, die gebleven waren of die nu waren teruggekeerd, gingen vriendschappelijk met de Duitschers om; geen hunner was een haar gekrenkt. Bij de brug over de Brugsche vaart stonden wagens van een legertros met schildwachten en bij de brug zelf was eveneens een wachtpost geplaatst. Ik praatte met enkelen hunner, - zij verhaalden van bloedige gevechten in de Asselsche meirschen en vooral te Meerendré bij den molen en te Zomergem. Op den terugweg hoorde ik uit een ‘estaminet’ 't gerucht van veel stemmen. Door mijn lengte was 't mij mogelijk een blik naar binnen te werpen en ik zag daar Duitschers en Vlamingen in drukke

vriendschappelijke woordenwisseling. Dit binnengluren scheen mij echter in een verdacht licht te brengen. Pas had ik dat aardige tafereeltje begluurd en wilde mijn weg naar huis hervatten, of ik hoorde forsch roepen: ‘Halt!’ Reeds ontschouderde een achter de wagens voor den dag komende schildwacht zijn geweer. Ik stond stil, hij naderde, ik toonde hem 't stuk van Luit.-Generaal von Werder. Hij maakte zijn verontschuldiging, er bijvoegend: ‘Es ist ja aber Krieg, und ich muss meine Pflicht thun.’

Den volgenden dag was ik in een geheel verlaten Roode-Kruislocaal. Daar lag echter nog een enkele Duitsche onderofficier, eergisteren nog een krijgsgevangene. De man was half naakt, - immers zijn wonden lieten niet toe. dat hij gewone kleeren droeg. Hij lag onder de dekens, goed verbonden en verzorgd, - alleen in die reusachtige zaal, met innig verlangen om bij zijn Duitsche kameraden te komen. Hij verhaalde van de wilde vlucht van de gewonden in den nacht van Zondag op Maandag - zelfs gekwetsten, voor wie 't levensgevaarlijk kon worden, hadden hun bedden verlaten en waren verdwenen.

De angst voor den Barbaar, stelselmatig door de pers gewekt en bevorderd, had hier ook weer de vreeselijkste uitwerking gehad. *Die pers*, die honderd-duizenden Vlamingen vol angst voor den Duitschman, die volgens de couranten vrouwen, kinderen en grijsaards vermoordde, van de eene plaats naar de andere deed vluchten en ze zelfs uit het land dreef, *die pers* deed goedmoedige Vlamingen de dwaasheid begaan om als franc-tireurs op de Duitsche soldaten te schieten. Immers, als men toch vermoord moest worden door de barbaren, wilde men er toch eerst zooveel mogelijk doodschieten. *Die pers* dreef 's Maandags duizenden jongens, zelfs van 16 jaar, in ontzettende vrees naar Oostende, vandaar naar Engeland, Frankrijk of Holland. - Van velen weet men niet of ze nog leven. - *Die pers* veroorzaakte nu die dwaze vlucht van zwaar gekwetsten, die beter gedaan hadden zich rustig te laten gevangen nemen. Indien wij hier in Vlaanderen op een waardige, bezadigde wijze door ernstige dagbladen zouden zijn voorgelicht, waren er veel onheilen niet gebeurd. Nu werd de bevolking voortdurend in de vreeselijkste spanning gebracht door ontzettende, meestal nooit gebeurde gruweldaden, door sterk gekleurde en overdreven verhalen, die maar één doel hadden: den Duitscher gehaat te maken. Verder spraken

de bladen tegen, dat het opgehitste volk zich telkens aan gewelddaden tegen de Duitschers schuldig maakte. Wat als een rots zóó vast staat is, dat boeren en burgers, vooral in het Walenland, doch ook in de omstreken van Aarschot en vooral binnen Leuven - ja hier en daar ook in de andere gewesten - op de Duitschers geschoten hebben. Sommigen der vluchtelingen hebben het mij zelf beleden. Indien men het in 't licht van den tijd beziet, waren deze franc-tireurs de slachtoffers der bladen, die colommen vol ‘gruwelen’, welke voor 9/10 uit den duim waren gezogen, publiceerden, en die tweedens altijd de schitterendste verhalen bevatten over het heldhaftige Belgische leger, de hulp der (onzichtbare) Bondgenooten, over de lafheid, den honger, het ongeordend terugtrekken van Duitsche troepen en over de zekerheid der eindoverwinning der Verbondenen.

Als ik met mijn Duitsche gewonden over de gruwelen sprak, waren zij telkens diep geschokt over 't hun ten laste gelegde. Op een keer kwam ik in de groote zaal van het hotel Flandria Palace, tijdens de Wereldtentoonstelling van 1913 zeker de eetzaal; nu liggen er geregeld een 60-tal gewonden uit alle deelen van Duitschland en daartusschen in soms Engelschen, Vlamingen of Kolonialen.

Bij die gelegenheid waren er een massa nieuwe zwaar gewonden aangekomen. Ze kwamen van St. Joris, Eessen, Clercken, Woumen, Merckem, Langemarck, Passchendaele, Moorslede, Dadizeele, Bercelare, Gheluweveld en andere gehuchten en dorpen, Meenen, Yperen en de Kust. 't Is vreeselijk zooveel zwaar gewonden er onder zijn. Een hunner vertelt, hoe hij aan de kust bij Westende al zijn kameraden, den een voor, den ander na, heeft zien vallen; zijn beste vriend werd het hoofd afgerukt; - de uitwerking van 't geschutvuur der Engelsche vloot was verschrikkelijk. Bij de groote vensters, die op 't nieuwe station van Gent uitzien, liggen de levensgevaarlijk gewonden.

Ik ga naast een der zwaar gekwetsten zitten, de dokter had mij gezegd dat zijn toestand hopeloos was, hij had een kogel in de borst.

Nauwlettend luisterend in een spanning van alle zenuwen en alle spieren tracht ik zijn laatste woorden op te vangen. ‘Schrijf naar huis, - daar in dat boekje staat mijn adres, en waar ik viel, zeg aan mijn vrouw, dat ik mijn leven, als ik

het terugkreeg, weer voor Keizer en Vaderland zou geven. Zeg haar, dat ik haar lief heb, en dat ze de kinderen voor mij kust - ik zal ze eens weerzien, - ik sterf in 't geloof in mijn Heiland' - hij kan niet meer, de laatste krachten had hij voor deze woorden gebruikt.

Ik las hem het gebed van de stervenden voor uit zijn eigen boekje, getiteld 'Alles mit Gott, evangelísches Gebetbuch' - gedrukt te Stuttgart. 't Zag er oud en veel gebruikt uit en was uit den jare 1863. Voorin stond een naam - en 'aan mijn geliefden zoon, - God zegene je!' je vader. - 'Vader gebruikte het in de campagne van '70' - zeide de stervende.

Een ander, een echte blonde Germaan, een Roode-Kruisman, verhaalde mij, hoe hij 's nachts met anderen in den tuin achter een boerenhuis overvallen was door franc-tireurs, 't was in den naasten omtrek van Staden. - Hij had een paar kogels in zijn bovenlijf en een dum-dumkogel in den voet, die er afschuwelijk uitzag - heelemaal uit elkaar.

Deze man vertelde allergezelligst van het kampleven, soms ook heel ernstig. Op een Zondagochtend had de veldprediker op 't kerkhof van een West-Vlaamsch dorp naast de R.K. Kerk een godsdienstoefening gehouden. Juist hadden zij 'Lobe den Herrn, den machtigen König der Ehren' aangeheven, toen een granaat midden in de toehoorders viel en velen doodde en wondde. Ik sprak boven in Flandria Palace ook den veldprediker, die bij die gelegenheid gesproken had. Een paar dagen later was hij in de buurt van Dixmuiden. - juist had hij van zijn paard een korte toespraak gehouden, - door een vijandelijken kogel van 't paard gestort. In die schermutseling was hij de eerste geweest, die gekwetst werd.

In November ging ik met mijn vrouw naar Brugge.

Wij moesten eerst met den tram naar Ursel, en daar overstappen in een anderen tram, die ons naar Brugge voerde. Onderweg stapten Duitsche marinesoldaten op onzen tram. Het was alleraardigst te zien, hoe hun officier, die vlak bij ons zat, met zijn mannen omging; heel anders, dan wij gedacht hadden - in het geheel niet uit de hoogte, maar echt gemoedelijk.

Te Brugge bezocht ik de gevangenis en hoorde dat Oostende door de Engelschen gebombardeerd was. Heel Oostende was verwoest, zei men en de bevolking was deels gedood, deels gevlucht.

Daar ik als oud-predikant van Oostende aldaar vele vrienden heb, besloten wij derwaarts te gaan. Op de Kommandantur op den Burcht in 't gerechtshof werd het mij geweigerd, ook in het marinehoofdkwartier op de Groote Markt. Wij gingen toen naar een heer, die zaken te Oostende doet, en die ons zeide, dat wij er te voet best komen zouden. Wij moesten den linkeroever van de vaart houden en dus vermijden de bruggen over te gaan, waar de schildwachten onze passen zouden willen zien.

Wij vingen den tocht - die vijf uur zou duren, aan. Het was een heerlijke laat-najaarsdag. - De schildwachten op de bruggen, die wij niet overgingen, lieten ons zóó met rust. 't Gedreun van 't geschut werd al verschrikkelijker. Het gedonder was niet van de lucht, vooral bij Stalhillebrug werd het onzettend, - dáár Zuid-westelijk van ons naar den kant van Nieuwpoort - Schoore - Leke[1] woedde de vreeselijke slag, - die nu al van de tweede helft van October aan den gang was.

Welk een gedachte! dáár in het nevelachtig verschiet, niet ver van ons, streed men op leven en dood! Wij hoorden het brullend geschut, het fluiten der kogels, barstende granaten, een wild gebrom, vooral ook ontzaglijk duidelijk het vuren van de Engelsche vloot; wij voelden het beven van den grond en van de lucht; het geloei van den slag was betrekkelijk niet ver van ons, en wáár wij gingen was alles doodsch en uitgestorven, alleen nu en dan een Duitsche militaire motorrijder, of op de vaart een Duitsche marineboot met de Duitsche marinevlag. Boven de lage nattige weiden en velden links van ons zagen wij in de verte damp, - hoog in de lucht bespeurden wij drie lange lichamen, waren het vliegtuigen, waren het Zeppelins? 't Was te hoog om het te onderscheiden. Een paar keer vloog een gewone Duitsche tweedekker over ons hoofd. Te Brugge zelf hadden we een Engelschen gezien, waar ontzettend, doch vruchteloos, van den Halletoren op geschoten was.

1 Ik dacht aan Chr. Wernickes gedicht op den slag van Nieuwpoort (1600):

‘Als Moritz eine Schlacht zu liefern fertig stand
Und hinter sich die See, Albrechten vor sich fand,
Da rief er in gesetzter Ruh
Dem Kriegsvolk die Worte zu:
Ihr Bruder kämpft, es geh' auch wie es geh',
Zur Flucht is hier kein Weg gemessen,
Es sei denn, dass wir dort die Seé
Aussaufen oder hier den Feind auffressen’.

Te Stalhille hadden wij gelegenheid op eigenaardige wijze de onbetrouwbaarheid der courantenberichten te ondervinden. Wij hadden n.l. in het nieuws van 28 Oct. l.l. gelezen van mannen, die te Stalhille verschrikkelijke dingen gezien hadden. ‘Rechts en links lagen de velden vol met lijken, men kon niet meer zien wat er op die velden stond, zooveel lijken van menschen en paarden lagen daar. Een tiental ambulancewagens, ook een met een Amerikaansche vlag er op, stonden daar tusschen; maar daar elk dier wagens hoogstens zes personen kan opnemen, zou men op die manier weken noodig hebben om die terreinen te ontruimen,’ enz. enz. Van dat heele gruwelijke verhaal was geen woord waar, vertelden ons de inwoners van Stalhille, - het is een dier karakteristieke verhalen, die van uit Zeeuwsch-Vlaanderen de Hollandsche pers bereiken. Gelijk haast alle gruwelverhalen, gelijk 't telkens zoogenaamd terugtrekken van 't Duitsche leger, gelijk beschrijvingen van vreeselijke ellende en hongersnood, moet ook dit verhaal worden toegeschreven aan door den oorlog verwarde hersenen of aan een ziekelijke verbeelding.

Een intellectueele Vlaming, die een paar dagen in Holland had doorgebracht, zeide onlangs tot mij: ‘Hoe komt 't toch, dat die gevluchte Vlamingen, die van onze toestanden weinig of niets weten, altijd met gruweldaden aankomen, terwijl wij, die midden in 't land leven, er niets van merken?’

Bij Plassendaele kwamen wij tot mijn verwondering ook goed door en zóó bereikten wij Oostende, waar wij eenige dagen bij den Noorschen consul vertoefden. Te Oostende was alles stil. Velen waren naar Engeland gevlucht. Tot op 't laatste oogenblik, toen de Duitschers reeds vlak bij waren, bestormde men de booten, - ontzaglijk veel koffers moesten worden achtergelaten. Heele treinen met goederen, ten deele met gaven voor de Engelsche en andere soldaten, werden door de Oostendesche bevolking geplunderd, - ik las zelfs een aanplakbillet, waarop burgemeester Liebaert de bevolking aanraadde alle gestolen voorwerpen terug te brengen; indien men 't niet deed, zou men volgens de oorlogswet gestraft worden. Wij zagen de verwoesting, door het schieten van een kleinen Engelschen kruiser aangebracht. Het viel ons erg meê; alleen hotel Majestic, hotel Beausite en hotel de Lyon waren ernstig beschadigd, in het eerste waren eenige Duitsche officieren gedood. Heel Oostende was vol van marinetroepen, en er was

een voortdurend troepenvervoer naar de kanten van Nieuwpoort.

Op den Zeedijk mocht men niet komen. Ik ging er toch heen, en vertelde den schildwacht, dat ik zooveel Duitsche gewonden had bezocht en zooveel Duitschers had begraven.

Ondertusschen zag ik dat er aan den kant van 't koninklijke slot geen sprake was van een beschadiging van den Strandboulevard. Aan den anderen kant van het koninklijk chalet trachtte ik nog eens op den zeedijk te komen en sprak een hoogst beleefd officier die mij zeide, dat het zelfs aan officieren buiten hun dienst verboden was. Hij stond ons echter toe op 't terras van 't koninklijk slot te gaan en vandaar 't heerlijk zeegezicht te genieten en gaf ons een matroos mee.

Met dien Duitschen matroos zagen wij 't heele paleis, de ontvangzaal, de eetzaal, de schrijfkamer van den koning, de vertrekken der koningin, de speelkamer der kinderen, de kamers van het personeel, de keuken. Er lag een onbeschrijfelijke weemoed over dit alles.

Men kon zien, dat alles in der haast verlaten was.

De Duitschers hadden 't paleis in alle opzichten geëerbiedigd, en er werd geen gebruik van gemaakt. Wat mij trof, was o.a. eenige gezichten uit Beieren, en toen voelde ik het wonderlijke van den toestand, - die Beiersche prinses, thans koningin van dit land, tegenover haar eigen volk, en die koning, - Duitscher van naam, type en afkomst - zoon van een Hohenzollern, door de omstandigheden gedrongen tegenover het volk te staan, waartoe hij feitelijk behoort. Vreeselijke toestanden brengt deze wereldoorlog toch met zich.

Wij bezochten in die dagen vele Oostendenaars, o.a. was ik bij drie doctoren. Een hunner zeide mij: ‘Als ik niet, door de pers misleid, geloofd had dat de Duitschers wild zouden optreden, had ik mijn gezin bij mij gehouden. Nu ben ik heel alleen. Ik heb al dadelijk inkwartiering gehad. De Duitschers treden over 't algemeen beleefd en verstandig op. - Het zijn meestal menschen van de Duitsche Noordzeekusten en zij kunnen de Oostendenaars vrij goed verstaan en ze gaan goed met elkaar om. De eerste dagen was de vrees voor de Duitschers ontzettend, maar nu wij ze leeren kennen, wordt 't beter. Ik zou, als ik alles geweten had, mijn vrouw niet hebben laten vluchten.’

's Avonds na acht verliet ik 's dokters huis, hoewel 't strikt verboden was nog op dat uur op straat te zijn. Geen Duitscher

echter hield mij aan, ik zag nog oorlogsauto's naar Nieuwpoort rijden en kwam ongedeerd thuis. Wij zaten 's avonds in den kelder en de vensters waren zóó gebarrikadeerd dat zelfs geen lichtstreep buiten zichtbaar was. Nergens mocht licht gezien worden, volgens een overal in de straten aangeplakt bevel, uit vrees voor Engelsche bommen, die uit vliegtuigen geworpen konden worden. Den tweeden dag, dat wij te Oostende waren, zagen wij een Engelschen vlieger boven de stad, waarop geweldig, doch te vergeefs geschoten werd. Het kanongebulder uit de richting van Nieuwpoort duurde onafgebroken voort, doch minder hevig dan den eersten dag. Vele hotels aan den dijk zijn volgens het zeggen der Oostendenaars door de Duitschers leeggehaald. De Gemeenteraad regelt zelf de opeischingen (requisities) der Duitschers en ontvangt voor alles bons van 't Duitsche bestuur.

Onder de bevolking spreekt men zeer verschillend over de Duitschers. Ten deele is men ze vriendelijk gezind, ten deele spreekt men met verbittering van hen. Zoo zeide een vrouw mij, dat ze heel natuurlijk vond, wat ze van uit Brabant gevluchte burgers gehoord had, nl. dat men op sommige plaatsen uit elk huis op de barbaarsche indringers geschoten had, zelfs vond ze het natuurlijk, dat men Duitsche soldaten 's nachts op 't veld doodde. ‘Het is wel niet goed’ zei ze, ‘maar wat moeten die indringers hier ook doen?’

Door zulke verhalen hoort men uit den mond des volks, dat de ‘franc-tireurs’-verhalen maar al te waar zijn. Toch is die goedige Vlaamsche bevolking eigenlijk niet schuldig, wel echter de pers, die ze met allerlei verzonnen gruwelen heeft opgehitst.

Op de Kommandantur ging ik vragen of wij naar Brugge terug konden; een strikt verbod om Oostende te verlaten, was 't antwoord. Te voet waagden wij het wederom op dezelfde wijze als wij gekomen waren. Wij bereikten Brugge en slechts éénmaal liepen wij gevaar teruggezonden te worden, n.l. te Plassendale; maar alles liep goed af. Te Brugge vroegen wij op de Kommandantur of wij naar Aardenburg-Sluis konden. Het werd ons geweigerd. Wij bleven dien nacht in de stad en vertrokken den volgenden dag toch naar Aardenburg.

De machinist zei ons, dat hij niet wist, of wij verder dan de Leopoldsvaart zouden komen; elk oogenblik kon een verbod komen, (het kwam dan ook den volgenden dag). Van de

grens bij Middelburg bereikten wij door Heile 't in dezen oorlog in de couranten vermaard geworden Sluis, zagen daar hoe goed de Hollandsche regeering voor de Vlaamsche uitgewekenen tracht te zorgen en keerde na een dag oponthoud naar de grens te Eede-Stroobrugge terug. Bij 't grenskanaal stond een groote menigte menschen, die naar Vlaanderen wilden, een Duitsch onderofficier liet er ons dadelijk door met de eigenaardige opmerking, dat wij, als wij er eenmaal in waren, er nooit meer uitmochten tot het eind van den oorlog.

Van de grens tot Gent moesten wij te voet gaan; alleen de laatste 8 K.M. hadden wij een stoomtram. Het is een afstand van een vijf uur door een beboscht, vrij onvruchtbaar deel van Vlaanderen (Maldegem, Adegem, Kleemputte, Oostwinkel, Ronse, Somergem), het ging dwars door 't land van de z.g.n. Boschkerels. De bevolking is hier donkerder dan in Gents omtrek, of in Waasland of in het Bloote van Vlaanderen. Naast Germaansche types treft men hier nog veel sporen van een donkere oerbevolking; een deel dier boeren stamt zeker af van een stam, die hier woonde voordat de Germanen, voordat Friezen en Franken Vlaanderen innamen.

Na bovengemeld bezoek te Brugge en Oostende ben ik aanvang Februarì nogmaals in die steden geweest.

De toestand was ongewijzigd; alleen waren er in de laatste dagen wederom Engelsche bommen gevallen, de eerste op den verjaardag van den Duitschen Keizer, dichtbij een feestzaal in de Timmermansstraat waar Duitsche officieren bijeen waren, zonder eenig nadeel te veroorzaken, en later in de IJzerenwegstraat, waar een Vlaming gedood en twee Vlaamsche vrouwen gekwetst werden, nog later in de Christinestraat, waar ontzettend veel schade werd aangericht. Ten slotte viel er nog een bom op den Nieuwpoortschen steenweg bij 't kerkhof.

Te Oostende stond aangeplakt, dat men zich alleen in het Duitsch (Hoogduitsch stond er achter) of Vlaamsch (Nederlandsch stond er achter) tot de Duitsche overheid kon wenden, Fransche verzoekschriften bleven onbeantwoord. Van ooggetuigen vernam ik, dat de kust ontzaglijk versterkt is. Bij Blankenberge, Heijst, enz. moeten reusachtige versterkingen zijn aangebracht.

Te Brugge was ook alles hetzelfde gebleven, met dit verschil dat diezelfde verordening was aangeplakt en dat de Fransche straatnamen waren verdwenen.

Men leest nu onder de Nederlandsche straatnamen Statieplaats: Bahnhofplatz, Noordzandstraat: Nordsandstrasse, Smêestraat: Schmiedestrasse, Groote Markt: Marktplatz, Burg: Burgplatz enz. enz.

De dom Fransche vertaling van Breydelstraat, genoemd naar den Vlaamschen held Breydel, in Rue de la bride is ook verdwenen. Daar leest men niets anders dan Breydelstr. - en de wandelaar kan daaruit volgens zijn wil Breydelstraat lezen of wel Breydelstrasse, Breydelstreet, zelfs op zijn Deensch Breydelstraede.

Vóór dit kort overzicht uit mijn Oorlogsdagboek te eindigen, geef ik hier nog een paar schetsjes uit mijn leven en mijn ervaringen met mijn gekwetsten. Onder mijn gewonden waren ook telkens Denen van 't eiland Als, van Haderslev, van Aabenra (Sleeswijk). Ze vonden het heerlijk om Deensch met mij te praten. Eens zat ik naast 't bed van zulk een Sleeswijker en zei tot hem ‘Je ziet er goed uit, 't schijnt mij, dat je weer gauw hersteld zult zijn.’ Als eenig antwoord sloeg hij zijn dek op en ik zag, dat hij zijn eene been kwijt was; vreeselijk! Wat moet zoo'n boerenzoon doen? hoe het land te bewerken met een kunstbeen?

Onwillekeurig dacht ik in mijn betrekkingen met deze Skandinaafsche Duitschers telkens aan Johannes Tiedjes woord over de Sleeswijksche Denen: ‘Hvad gör de Danske i og for Sleswig? - Se, de beder! (Wat doen de Denen in en voor Sleeswijk? - Zie ze bidden - ontleend aan H. Rosendals Traek af Danskkedens Historie; Sönderjylland 1912). Ik had aan de gewonden Duitsche boeken en Bijbels gebracht, maar ook Deensche en had ze op een avond aan de wacht afgegeven. Nu was ik zóó verblijd te merken, dat het verplegend personeel, bestaande uit enkel Duitschers, aan de Deenschsprekenden Deensche boeken had gegeven. In het groote millioenenleger van Duitschland dienen ± 20.000 Deensch sprekenden, en tot mijn verwondering merkte ik dat ze zich zóó echte Germanen voelden, dat ze met liefde voor Duitschland vechten, hoewel ze telkens erbij voegden: ‘Vi elsker gamle Danmark.’ (Wij beminnen 't oude Denemarken.) 't Was of deze Sleeswijkers misschien onbewust voelden, wat de Deensche schrijver P. Nansen in Augustus 1914

zeide: ‘Vi er Danskere og som saadanne Germaner og naer beslaegtet med Tyskland, naermere end med nogen anden Nation undtagen Sverrig og Norge.’ (Wij zijn Denen en als zoodanig Germanen en na verwant met Duitschland, nader dan met eenig ander volk behalve Zweden en Noorwegen). Zeker, als ik mijn armen en toch geestelijk zóó rijken Deenschen boerenzoon bezag met zijn hoog voorhoofd, langwerpig bleekrood gelaat, rechten neus, blauwe oogen, witblanke huid, blond haar en lange gestalte, - was het Germaansche type niet twijfelachtig.

Hoezeer deze Denen ook met liefde voor de groote Duitsch-Germaansche zaak strijden, hoezeer zij ook wellicht zonder 't te weten, voelen dat Bethmann Hollweg de waarheid sprak toen hij in Augustus 1914 verklaarde: ‘Dat bij ons lot ook dat der andere Germaansche landen betrokken is, zal ons met verdubbelde vastberadenheid voor dezen strijd bezielen’. Als echte Germanen hebben zij tegelijkertijd een innige onuitroeibare liefde voor hun Skandinaafsche taal en voor het Deensche volk.

Een mijner andere Denen, Hans Nygaard uit Haderslev, was zóó innig kinderlijk erover verblijd, dat ik niet alleen Deensch met hem praatte maar ook Nyegaard heette en van Deensch bloed was. - Als ik in de groote zaal kwam, kon hij zóó innig verheugd roepen ‘Pastor Nyegaard’.

Deze Sleeswijker was zeer onder den indruk van 't oordeel van Sven Hedin, die meer voor Skandinavië verwacht van Duitschland dan van Engeland. Onder de Denen, die ik bezocht, was er echter ook een wiens sympathien meer naar Engeland uitgingen. 't Is vreeselijk, zei hij, deze oorlog tusschen Engelschen en Duitschers, met wie wij zóó nauw verwant zijn.

Wat een onuitwischbaren indruk op mij maakte, was 't verhaal van dien eenvoudigen Duitschen soldaat, die verhaalde, hoe zij over den Yzer kwamen. ‘Dagen lang hadden wij getracht er over te komen, telkens was 't mislukt. Op een avond deed ik mijn sabel af, beval mijn mannen hun schoenen en onnoodige kleeren af te doen. Zóó gingen wij te water en bereikten zwemmend den overkant, daarop ging het verder door het overstroomde gebied. We waren nat tot op de huid, bedekt met slijk, en geheel verkleumd, telkens zakten wij in sloten weg.

‘Op deze wijze verkenden wij de stellingen van den vijand. Hoe wij terug kwamen zonder dat we ontdekt waren en zonder

een van de onzen verloren te hebben, zou mij nog altijd een raadsel zijn, als ik niet geloofde, dat het waar is wat op onze helmen staat “Gott mit uns”. Den volgenden ochtend bij een gevecht bij een brug werd ik ernstig gewond naar hier gevoerd, na eerst een week in een veldlazaret gelegen te hebben’.

Ik sprak ook met ponteniers, die onder 't vuur van den vijand een brug over de Schelde hadden gemaakt in de dagen van den val van Antwerpen. Het waren Roomsche Beieren. Verbazend was 't te hooren, hoe ze onder een voortdurenden kogelregen eindelijk toch in hun poging waren geslaagd. ‘Een wonder was 't, dat we niet allen vielen’ - zei een hunner.

Een Wurtembergsche onderofficier met een langen baard en trouwhartige blauwe oogen vertelde mij van zijn patrouille-tochten in Oost-Vlaanderen en hoe het volk overal voor hen vluchtte. Als ze een boerenerf opreden, trachtte hij de menschen gerust te stellen. Dikwijls gebeurde het, dat er armoe was, dan hielp hij de menschen van zijn soldij. Als er zieken waren, ging hij bij 't bed zitten, haalde een Nederlandsch Bijbeltje uit, dat hij gekocht had en trachtte in gebroken taal ze uit het Woord te troosten. Later kocht hij een aantal Nieuwe Testamenten om ze in voorkomende gevallen weg te geven, hij schreef zelfs een Duitsch tractaatje aan de Vlaamsche bevolking, dat ik vertaalde, - hij onderteekende dat met: ‘een Duitsch soldaat in Vlaanderen’ en liet 5000 stuks ervan drukken. Om beter met het volk te kunnen omgaan, neemt hij zelfs, gelijk vele andere hoog- en laag-geplaatste Duitschers, les in 't Nederlandsch.

Een zijner vrienden, eveneens een Wurtemberger, had op patrouille een boerenarbeider aangehouden, die fietste zonder Passierschein. Toen de werkman naar de Kouter werd opgebracht, kreeg hij 4 dagen gevangenisstraf en ‘zijn velo’ werd verbeurd verklaard. De onderofficier deed een goed woord voor hem en pleitte met zóóveel vuur, dat hem de straf werd kwijtgescholden en hij zelfs per fiets naar Destelbergen terug mocht rijden. Een andere Duitscher nam hem meê naar de kazerne en gaf hem een paar kommiesbrooden meê, daar op 't land 't brood vaak duur en schaarsch is.

Deze twee Zuid-Duitschers organiseerden samen vergaderingen voor hun kameraads, waar zij dan te zamen zingen uit het Schatzkästlein van den voor een eeuw gestorven Wurtemberger boer Hahn. - Soms spreek ik daar, soms houden ze elkander bezig.

Ik zou zóó voort kunnen gaan, vertellend van mijn ontmoetingen met mannen uit de Friesche streken langs de Noordzee: ik sprak in de verschillende hospitalen in Vlaanderen met Oost-Friezen, Budjadingers, Stedingers, Wurster en Noord-Friezen, - ik maakte kennis met Westphalen, met Saksen, Rijnlanders, 9/10 Hollandsch pratende Emdenaars, Bentheimers en Klevenaars, - ik ontmoette op 't ziekbed mannen uit de Oostelijke provinciën - zelfs ongermaansche en toch Germaansch uitziende Litthauwers en donkere Poolsche Joden en Polen, - uit alle staten van Zuid-Duitschland, inbegrepen Elzas en zelfs Hohenzollern, sprak ik gewonden.

Ik wil er nu niet verder over uitweiden, maar ik stond verwonderd over den hoogen trap van ontwikkeling, waarop 't Duitsche volk staat. Het was een lust om te zien, hoe ze lazen en dat niet enkel lichte lectuur. Sommigen lazen zelfs Schiller en Goethe en toch waren het grootendeels jongens uit den eenvoudigen stand. Hun troostboek is echter de Bijbel. Onwillekeurig vergeleek ik hen met volksjongens van hier. De Vlamingen lezen haast niet, in de ziekenzalen ziet men hier niet veel anders dan kaarten.

Het tweede, dat mij trof, was hun innige verknochtheid aan vrouw en kinderen. Allen hadden een portret van hun gezin of van hun ouders bij zich en de grootste dienst, welke men hun bewijzen kon, was aan hun dierbaren te schrijven. Daarmee hangt nauw samen de liefde voor de ‘Heimat’. Telkens hoort men dan ook de door de stad marcheerende troepen zingen: ‘In der Heimat’. - Vaderlandsliefde is diep in de Duitsche ziel ingeworteld, zooals een Noord-Duitscher tot mij zei:

‘In vredestijd zijn wij Rijnlanders, Oost-Friezen, Oldenburgers, Sleeswijkers, Beieren,’ - hij somde de gewesten op waaruit de naast en bij hem liggende gekwetste makkers stamden, ‘nu zijn wij slechts Duitschers’. Voor Keizer en vaderland! Dat gevoel gaat zóó diep, dat een Hauptmann tot mij zei: ‘Mijn zuster heeft nu haar derden zoon voor 't vaderland geofferd en schreef mij: Hoe treurig, dat mijn man het niet beleefd heeft, dat drie zijner zonen hun leven voor God, Vaderland en Keizer gegeven hebben.’

Of ze dan allen zóó voelen? Natuurlijk niet. In den tijd, toen het Belgische bewind hier nog meester was, werd ik bij twee Duitsche deserteurs geroepen, die wegens bij hen gevonden voorwerpen achter slot en grendel zaten. De een zei tot mij:

‘De laatste aanval, dien ik meemaakte, was afschuwelijk. Tandenknarsend met verbeten woede stormt onze menschengolf op den vijand aan. Kolfslagen, bajonetsteken, gillen, neerplonsende lichamen en dat alles in 't pikduister. En toen wij eindelijk 't veld behielden, kwam juist de maan achter de wolken op en verlichtte spookachtig het slagveld.

‘Overal lagen de lijken op elkaar gestapeld. Het bloed siepelde door de velden. Tal der onzen schenen afgemaakt en lagen voor verminkt op 't bloedig veld. Karren vol lijken werden naar een gemeenschappelijken kuil vervoerd en na een kort gebed bloedig en afschuwelijk gehavend in de diepte geworpen. 't Was zoo afschuwelijk, dat ik besloot te vluchten. Den volgenden dag sprak ik met een vriend af, dat wij samen zouden wegloopen. Hij nam een pak kleeren weg uit een halfverwoest verlaten boerenhuis, ik kreeg een jas en een broek van een, - tusschen de puinhoopen van een gehucht bij Laon vonden wij nog een paar voorwerpen, die daar neergeworpen waren en die wij meenamen. Dagen lang liepen wij, overdag hielden wij ons schuil uit angst voor patrouilles, 's nachts zetten wij onzen tocht voort. 't Doel was de vrijheid in Holland. Vriendelijke boeren gaven ons vaak wat te eten; vooral toen wij in Vlaanderen kwamen, kregen wij een goed leven. Hier konden wij goed met de menschen praten, want hun taal lijkt meer op ons Plat en is voor ons veel meer eigen dan Hoogduitsch. Te Nederbrakel werden wij echter gevangen genomen; bij het onderzoek beschuldigde men ons van gestolen kleeren te dragen en vond men bij mij een opgeraapte doos met een valsch gebit, dat ik voor mijn tandelooze moeder bestemd had.’

Deze deserteurs waren een en al lof over Vlaanderens boeren. Zulke deserteurs zijn echter uitzonderingen. Bij verreweg de meeste Duitschers is de liefde tot 't Vaderland grooter dan alle andere gevoelens, vooral omdat die gewijd en geheiligd wordt door Godsbetrouwen, - ja het Duitsche volk van het platteland is innig godsdienstig en die godsdienstzin is bij de diep gemoedelijke Duitschers geheiligd door het diepe wee, dat in dezen oorlog ook over hun land en volk komt. Zelfs de meer onverschillige grootstedeling is door de wereldschokkende gebeurtenissen tot 't geloof zijner kinderjaren teruggekeerd. Als men op een zaal bidt of een ‘Godsdienstoefening’ houdt, is de stilte, ernst en belangstelling aangrijpend. Velen dorsten

naar God, en velen hebben in 't vreeselijkst gevaar den ouden God der Vaderen teruggevonden.

Onder de Engelschen, die ik in het hospitaal bezocht, zijn ook heel sympathieke jonge mannen. Een hunner verhaalde mij nog onlangs van hun leven in de loopgraven in West-Vlaanderen. Acht weken lang bracht hij daar door. Belgische of Fransche soldaten zag hij voor 't eerst als krijgsgevangenen. Na verloop van die acht weken werd zijn regiment naar Yperen verplaatst. Daar vocht hij drie dagen tot hij vreeselijk gewond werd, hij verloor n.l. zijn been, en werd krijgsgevangen gemaakt. Die Engelschen zijn ten deele ook vrome jongens, Church of England-lidmaten, Wesleyanen, Presbyterianen; maar die geestdrift voor het vaderland trof ik nog geen enkelen keer bij hen aan. Waarom zij vechten, is hun niet recht duidelijk.

De meesten, welke ik sprak, waren jongens uit den volksstand, doch nu en dan ontmoette ik ook een officier. Een hunner, die niet gewond, maar ziek was, zeide mij: ‘This war is so awful, for it is a most dreadful quarrel between kinsmen. This war between the two leading European nations, between two peoples of the same Gothic origin, between two Protestant states is a betrayal of the cause of our whole race.’

Een ander Engelschman, een echt vroom man, vertelde mij van den grooten Amerikaanschen evangelist Moody, die in Ierland bij hem in huis had gewoond. ‘Nooit heb ik zulk een geheiligd leven van nabij kunnen bezien, als het leven van dien Amerikaan. Toen hij bij mij in huis kwam, was ik een op godsdienstig gebied onverschillig man, door zijn voorbeeld en door zijn woord werd ik ‘a child of God’.

Juist vóór de bezetting van Gent door de Duitschers, sprak ik een Engelschen Episcopaalschen dominee van het Britsche garnizoen van Gent. Welk een verschil met de Duitschers! - Deze Engelschman praatte voornamelijk over zijn hoogkerkelijk standpunt, hij was aanhanger van de uiterst ritualistische richting in de ‘Established Church’.

De kwestie van den oorlog kwam wel ter sprake en ook de verandering van de kaart van Europa, maar toch de oorlog vervult hen niet zooals de Duitschers, het is voor hen niet zoo volkomen, ‘the quaestion to be or not te be’ gelijk voor 't Duitsche volk.

De Engelsche troepen maakten dan ook niet dien geweldigen, imponeerenden, doodernstigen indruk, welken men van

de Duitschers ontvangt, van wie men voelt: ‘Wij *moeten* winnen - in Gods naam zullen wij zegepralen.’

Bij de Engelschen scheen het mij meer als een ernstig opgevatte, maar toch vroolijke sport. Hun hoogst correct gekleede mooie troepen maakten een prettigen, opgewekten indruk. Die lange slanke gestalten met hun groote blauwe oogen en rosse of blonde haren hadden iets dat in 't geheel niet aan oorlog deed denken. Bij de Duitschers daartegen is alles massief, vierkant, - op leven of dood, - men voelt dat het hier gaat om de eeuwen der toekomst, om de hoogste belangen van een groot volk. Bij de Engelschen schijnt het meer ‘amateurswerk’ - liefhebberij - sport, bij de Duitschers een dramatische reuzenworsteling, iets dat doet denken aan het lied der Edda's.

Dan:

bestrijden zich broeders
En vellen elkander
De bloedmagen ziet men
De bloedbanden breken
't Schrikkelijke geschiedt
Oorlog en jammer
Zwaardeeuw en bijleeuw
Waarin schichten kleppren
Windtijd en wolfstijd
Eer de wereld instort
De een verscheurt
Den ander steeds meer.

De hand.
Mr. J.A.H. Baron van Zuylen van Nyevelt.

DE evolutie-hypothese is niet langer hypothese. Zij heeft door onafgebroken nieuwe vondsten een graad van waarschijnlijkheid bereikt, die der waarheid al zeer nabij komt. Geen zoöloog, geen logisch, bibliolatrisch-onbevooroordeeld denker kan zich meer aan de conclusie onttrekken dat het meer zamengestelde uit het mindere is voortgekomen. Hetzij men aanneme dat die ontwikkeling zich heeft voortgesponnen langs de lijnen van Lamarck, van Darwin, van Wallace, van Hugo de Vries (of van twee of meer van dezen, want zij sluiten elkander geenszins uit), of meene dat daarbij nog andere geestelijke factoren in 't spel waren, aan de gevolgtrekking zelve valt niet meer te ontkomen.

De joodsche scheppings-mythos, de kinderlijke voorstelling van den hemelschen pottenbakker, den vuurgod Javeh die de wereld ‘uit niets’ voortbracht, ze hebben hun tijd gehad: van den onzen zijn zij niet meer; de ontdekking der wetten van het behoud van kracht en substantie heeft ons dat duidelijk gemaakt. Wij hebben thans eene andere en meer betrouwbare openbaring dan de overgeleverde, mythische: de openbaring namelijk van Moeder Aarde, ‘Erda die allwissende’, zooals Wotan haar noemt.

En toch, ‘allwissend’? ‘Allwissend bin ich nicht doch viel ‘ist mir bewusst’ antwoordt zij nog dagelijks, met de woorden van Mephistopheles aan den ernstig zoekende. Veel heeft haar schoot, onschatbaar aan de wordingsgeschiedenis van onzen planeet met al wat daarop eens leefde, ons reeds geopenbaard; maar nog veel meer wacht op ontsluiering, en helaas! nog oneindig veel meer wat wij zoo noodig moesten weten om de organische reeks sluitend te maken, is onherstelbaar te loor gegaan; het aantal ‘missing links’ is inderdaad bedroevend; hierover behoeft men zich geen illusies te maken.

De dagen van anthropolatrie, anthropomorphisme en anthro-

pocentrisme zijn geteld, deze opvattingen hebben zich van den slag, hun vóór eene halve eeuw toegebracht door Huxley's ‘Man's place in nature’ nooit meer kunnen herstellen.

Toen men de gedachten van Darwin, Huxley, Haeckel en andere biologen op de ontwikkelingsgeschiedenis van den mensch begon toe te passen, werd al dadelijk het streven bemerkbaar den homo sapiens uit de bizondere plaats te stooten die hij volgens de overgeleverde begrippen had ingenomen; het viel op, hoeveel morphologische en physiologische kenteekenen hij gemeen had met de minder ontwikkelden in de organische evolutiereeks, en de menigte nieuw ontdekte feiten op het gebied van anatomie, physiologie en physiologische chemie vormden even zooveel bewijzen, altans aanwijzingen voor de stelling dat de mensch moest worden gehouden voor een lid in de rij van gewervelde dieren, en niet als staande op een apart voetstuk. De bizonderheden waardoor de mensch zich van zijn lagere broeders onderscheidde waren voor de onderzoekers hoofdzakelijk van negatief belang, d.w.z. zij beschouwden het als hunne taak deze bizonderheden niet langer als van fundamenteele waarde te beschouwen, niet verder eene onoverkomelijke kloof aan te nemen waardoor de harmonie der geleidelijke ontwikkeling wierde gestoord. In onzen tijd is dergelijke vrees hersenschimmig geworden; veeleer is de op afstamming berustende zienswijze zoo algemeen gangbaar en als vaststaande aangenomen, dat zij, ook wat den mensch betreft, den natuurvorscher het noodige bewijsmaterieel levert om slechts op anatomischen grondslag zijn onderzoek voort te zetten; terecht wordt dan ook de beschrijvende behandeling van den bouw van het menschelijk lichaam voor verouderd gehouden, en is uit de anatomie eene morphologie van den mensch geworden; zoodat de vroegere hulpwetenschap, de ancilla, thans tot een domina is geworden.

Cum ita res sese habet, nu hetgeen de mensch met het dier gemeen heeft algemeen erkend wordt, behoeft het geen betoog dat de belangstelling zich hoofdzakelijk concentreert op wat den mensch bizonder eigen is. Maar... de verklaring der specifiek menschelijke kenteekenen biedt veel grooter moeielijkheden dan de ontdekking van den algemeenen samenhang destijds gedaan heeft. Wel gaat hier de embryologie hand aan hand met de vergelijkende anatomie, beide takken van wetenschap veroorloven ons, in groote trekken de serie

der voorvaderen te onderkennen die de mensch gezamentlijk met werveldieren en zoogdieren heeft doorloopen. De bouw van het zenuwstelsel, de metamorphose der kieuwen in hulpwerktuigen voor het vormen der organen van geluidvoortbrenging en gehoor, de bloedsomloop in aanpassing aan de longen-ademhaling, al deze zaken welke in de ontwikkeling van het individu vóór de geboorte de wordingsgeschiedenis van millioenen jaren herhalen, zooals Haeckel ons dit in zijn 'biogenetisches Grundgesetz' voor oogen voert, zij verklaren ons nog niet het bijzondere van den mensch; integendeel zij maken nog de beantwoording der vraag des te moeielijker hoe het komt dat het slecbts den mensch gelukt is zich zoodanig boven het zoogdieren-niveau te verheffen dat hij de geheele aarde aan zich onderworpen heeft? Dit klemt te meer met het oog op de zeer verstrengelde verwantschap van den mensch met zijn onmiddelijke geburen: de primaten van Linnaeus, scilicet de anthropomorphe apen, Gorilla, Schimpansé, Orang en Gibbon, waarvan de eerste twee in Afrika, de laatsten in Azië thuis behooren. Men weet dat zeer gevoelige elementen van het menschenbloed bij transfusio sanguinis door het bloedserum der mensch-apen niet worden geschaad, terwijl een gelijk serum uit de aderen van andere lagere apen direct doodelijk op de roode bloedlichaampjes van den heer der schepping werkt. Hieruit valt eene overeenstemming van het chemische levensproces af te leiden, eene overeenstemming die door de resultaten der moderne vergelijkende anatomie en palaeontologie voldingend wordt uitgewezen.

Houdt men nu nog in het oog dat waarnemingen over de psyche en het intellekt der anthropoìden een gelijke gevolgtrekking wettigen, dan zou men eene algeheele samensmelting van anthropoi en anthropoïden kunnen verdedigen, ware het niet dat voorshands zeer gewichtige punten van verschil daaraan in den weg stonden.

Vergelijken wij eens een anthropoïden-type, b.v. de jongste acquisitie van Artis in Amsterdam, het prachtexemplaar van den oran-outan (simia satyrus) met een hem bewonderenden baliekluiver, wat zien wij dan? De boschmensch vertoont een karikatuur van zijn stadsneef, schier eene beleediging van het menschengeslacht; de woeste, echt dierlijke tronie, de lange armen, de geduchte hoektanden zij hebben huns gelijke niet in bedoeld menschentype, al vertoont dat zijnerzijds weinig

gelijkenis met den Apollo uit Belvedere. Toch gaven, in den tijd dat men begon den mensch een dierlijken oorsprong toe te kennen, juist deze animale kenteekenen aanleiding tot de veronderstelling dat de mensch direct uit de nog levende mensch-apen moest zijn voortgekomen. Darwin zelf heeft dat nooit beweerd. De opmerkelijke schroom te dien opzichte door den wijze van Downs in zijn 'Descent of Man' in acht genomen, heeft men wel aangezien voor een zekere angstvalligheid om de laatste gevolgtrekking uit zijne leer te maken. Ik geloof, ten onrechte. Hij meende in den kamp om het bestaan (struggle for life) het leidende beginsel te hebben gevonden, en 't ware een logische gevolgtrekking geweest ook voor den mensch te bewijzen dat de natuurlijke teeltkeus hem tot heer der Schepping had gemaakt.

Dat bij een zoo weerloos type daarvan echter geen sprake kon zijn, kon aan de scherpe opmerkingsgave van den schrijver der 'Origin of Species' niet ontgaan, en zoo kwam het dat hij speciaal voor hem een ander principe uitdacht, dat der sexueële teeltkeus, dat met de 'natuurlijke' kwalijk is overeen te brengen. Maar ook dit beginsel kon de moeilijkheid niet uit den weg ruimen. Gold het al voor eenige uiterlijke kenteekenen, ter verklaring der eigenschappen die den mensch van alle dieren onderscheiden was het van nul en geener waarde. Darwin was geen anatoom, en slechts de morpholoog vermag te bevroeden, waarop het hier eigentlijk aankomt. Hoewel Huxley in zijn bovenaangehaald essay de zaak een belangrijke schrede vooruit bracht, drong ook hij niet door tot op de laatste verklaring, al toonde hij aan hoe op zekere punten de mensch tot dezen, op anderen tot genen mensch-aap in betrekking stond.

De mensch-apen hebben onderling kenteekenen gemeen, die hen van den mensch onderscheiden. Vrage: heeft de mensch dezen vroeger bezeten, en heeft hij ze verloren? Zoo ja, dan konden wij in de mensch-apen werkelijk de voorvaderen van het genus homo herkennen, maar moesten dan ook verwachten bij de fossile overblijfselen van zijn geslacht werkelijk overeenkomst met den anthropoiden-trap te ontdekken.

Is dit niet het geval, dan moeten de anthropoïden die karakteristieke eigenschappen verworven hebben, van uit een trap die hen nog veel nader tot den mensch voerde dan zooals wij thans kunnen constateeren. Omgekeerd verschijnen dan

ook de specifiek menschelijke eigenschappen in een ander licht; want wij zouden dan moeten onderscheiden tusschen die kenteekenen die de mensch zich heeft verworven en die bij de anthropoïden niet zijn ontwikkeld, (b.v. de bouw van den voet als steun voor de loodrechte houding), en dezulken die de voorouderen van menschen en apen beiden bezaten; we dienen in dat geval een gemeenschappelijken oorsprong aan te nemen, een trap van waaruit de mensch-apen zich eenzijdig ontwikkelden, en dingen verloren die de mensch behield. En daaruit ontstaat de mogelijkheid een uitweg te vinden uit de moeilijkheid die de doorvoering van den struggle for life als ontwikkelingsbeginsel met zich brengt, als wij aannemen dat het zeker voor de apen voldoende is, echter niet voor den mensch. Zoo zou men op de vraag waarom de apen geen menschen zijn geworden, het antwoord in die richting moeten zoeken, dat eerstgemelden natuurlijke hulpmiddelen verloren hebben, zonder welke kunstmatige werktuigen ondenkbaar zijn, en waarmede dan de basis vervalt waarop de kultuur is gebouwd.

Deze gedachte, dat de mensch in vele punten zijner organisatie in geenen deele het resultaat van lange evolutiereeksen vertoont, en die noch bij Darwin noch bij Haeckel op den voorgrond trad, heeft Prof. dr. Hermann Klaatsch in zijne interessante studie ‘Die Stellung des Menschen im Naturganzen’ nader ontwikkeld. Gaan wij aan zijne hand eens na, wat hiervan zij.

Voor ieder die nadenkt is het duidelijk, dat zonder het natuurlijke werktuig, hetwelk wij ‘hand’ noemen, nooit eenige beschaving had kunnen ontstaan. Uit de mogelijkheid één der vijf eindstralen van den voorarm tegenover de anderen te kunnen stellen (den duim tegenover devier vingers) was het geheim van het werktuig gevonden. Bewijzen daarvoor zijn de tallooze relieken die wij uit het steen-tijdperk vinden, een tijdperk dat wij zelfs in een ouder en een moderner kunnen onderscheiden; geen palaeolontologisch museum dat ze niet in overvloed bezit.

Neemt men te dezer zake de strenge gevolgtrekking van den strijd om het bestaan aan, dan moest men van de menschenhand verwachten dat zij het laatste resultaat van een langzaam en moeielijk ontwikkelingsproces voorstelt, die alleen in de ‘Kroon der Schepping’ den mensch, haar einddoel vond. Maar de latere vondsten in het conservatorium van moeder

aarde zijn daarmee in het geheel niet in overeenstemming; integendeel, de palaeontologie van onze dagen laat geen twijfel dat het bezit der hand een der oudste erfstukken van ons lichaam is, en wel uit een tijdvak dat ons niet slechts tot den oorsprong der zoogdieren maar tot dat der land-werveldieren terugvoert. De oudste kenteekenen of bewijzen van het bestaan van land-werveldieren die wij thans bezitten, zijn geen beenderen-overblijfsels, maar sporen die in het weeke slijk van rivier- of meeroevers werden ingedrukt door dieren die in den primair- of secundairtijd leefden. Nieuw slib vulde die indrukken en na verharding daarvan in den zandsteen bleven die indrukken als afgietsels duidelijk herkenbaar. Ik bedoel hier de sporen van het zoo bij uitstek geheimzinnige cheirotherium (handdier van Cheir (hand). Van dit schepsel bezitten wij ook niet het geringste organische reliek: in de eerste helft der vorige eeuw ontdekte men 't eerst die sporen in Thüringen en nadien vond men ze overal in Europa en ook in andere werelddeelen: het waren indrukken uit de Trias (begin der secundair-periode). In den jongsten tijd vond men in Thüringen nog verdere sporen van hetzelfde spookachtige dier, de zoogenaamde Thambacher Fährten die ons in den Perm, alzoo den primairen tijd, terugvoeren. Deze laatsten, dus de ouderen, onderscheiden zich in zooverre van de eersten, dus geologisch jongeren, dat de afdrukken van voor- en achter-ledematen in grootte elkander meer nabij komen. Men kan in de musea van Stuttgart en Gotha er zich van overtuigen dat de indrukken der achterste ledematen veel duidelijker zijn, en in omvang die der eigentlijke handen schier dubbel overtreffen; voorts, dat die achterpooten veel sterker moeten zijn ontwikkeld geweest, en slechts met een deel van den voet den bodem aanraakten. Maar de andere, de Thambacher Fährten zijn voor ons onderzoek van meer waarde, niet slechts omdat ze wijzen op grooteren handvorm en dus primitiever wijl voor- en achterledematen minder gedifferentieërd waren, maar ook omdat ze een zeer opvallende gelijkenis met kinderhanden vertoonen.

Het is gemakkelijk onder de vijf stralen of vingers der Thambacher Fährten den duim te herkennen, kenbaar aan een omvangrijken bal of muis, die door de aanwezigheid van spierbundels schijnt te wijzen op de mogelijkheid dien primitieven duim tegenover de andere vingers te kunnen stellen, die hem allen in lengte overtreffen; de vierde vinger was de

langste, de onder-afdruk geeft duidelijk de groeven aan, die passen op de gewrichten der phalangen: de afstand tusschen duimbal en vingers is zeer gering, de metacarpus zeer breed, de vingers kort en ineengedrongen; al deze kenteekenen vinden wij in de embryonale menschenhand terug. De grootte van een zoodanigen indruk komt ongeveer overeen met die van de hand eens 15jarigen menschen; men wordt herinnerd aan de voetsporen van een salamander; ze vormen ongeveer een rechten hoek, terwijl die van rechter en linker kant dicht bij elkander liggen; zij maken den indruk van den gang eener amphibie, dus van het gewervelde dier dat den voorvaderen der thans levende landwerveldieren het naaste verwant was. Wij vinden duidelijk aanzetsels tot het vormen eener hand, zooals bij onzen kikvorsch; de stegocephalus, een reusachtige pantserdraak uit den secundairtijd maakt het beeld nog meer volkomen. Opmerkelijk is de pentadaktylie, constant bij al deze vormen; zij is daarvan eene grondeigenschap, te verklaren uit de bizondere hoedanigheid van den eersten straal, den duim. Daar de oer-hand een grijporgaan was, kan men zich denken dat een grooter aantal vingers die werking meer zou in den weg staan dan bevorderen.

Bij den tegenwoordigen staat der wetenschap en der palaeolontologische ontdekkingen zijn wij nog niet in de mogelijkheid de ontwikkeling der hand te volgen tot in het stadium der kieuwen der zeebewoners; toch zijn er ettelijke aanduidingen, die het wel der moeite waard is te vermelden. De embryonale ontwikkeling der menschenhand toont ons in haar aanleg een vlak dat veelszins herinnert aan een ronde vin, zooals wij die bij sommige ganoiden (Polypterus bichir.) aantreffen.

De afmetingen der embryonale hand zijn zoo beduidend, dat die der andere ledematen daarbij niet in aanmerking komen; zoo is de arm als de steel te beschouwen die eerst door ontwikkeling der hand zijne beteekenis krijgt; de scheiding tusschen boven- en onderarm vormt een gewricht dat bij den overgang der werveldieren van het oponthoud in het water tot dat op het land tot stand kwam.

Maar ook het mechanisme der menschenhand laat nog in zijn draaibeweging eene zoodanige herkennen die oudtijds tot zwemmen diende; supinatie en pronatie, waaraan de geheele ordonnantie der spieren van den voorarm is aangepast.

Dit nu zijn alles oude, voorwereldlijke conditiën, in geenen

deele nieuw-verworven eigenschappen. Vele groote reptiliën van den voortijd vertoonen die nog, en geven daarbij eene opvallende gelijkenis met de menschenhand te zien. Onder de dinosauriërs die door hun halfopgerichten gang aan zoogdieren herinneren (buideldieren, kangoeroe) zijn er die zulke quasimenschenhanden vertoonen.

Ik denk hier in de eerste plaats aan de iguanodons, op zoo prachtige wijze tentoongesteld in het ongeëvenaarde palaeolontologische museum te Brussel, waarin ik zoo menig leerrijk uurtje sleet. Deze vijf tot tien meter hooge sauriërs vertoonen eene scheiding der hand in een middelstuk en twee randen, overeenkomstig met pink en duim. De duim heeft een scherpe spits en was waarschijnlijk een wapen der mannelijke dieren.

Wél was men het er, bij 't morphologisch onderzoek, over eens dat de uiteinden der voorste ledematen van alle zoogdieren een plan vormen, identiek met den aanleg der menschenhand en dat zij in al hun verscheidenheden variatiën, in alle richtingen aangepast, te zien gaven; maar men verzuimde de logische gevolgtrekking te maken dat de voorvaderen ten opzichte der hand zich toch reeds min of meer menschelijk moeten hebben gedragen.

De nieuwere paleontologische vondsten toch stellen duidelijk in 't licht dat de geologisch oudere voorzaten der tegenwoordige hoefdier*e*n en roofdieren eene hand moeten hebben bezeten, die veel gelijkenis met de menschenhand te zien gaf. Zulke gelijkenis vinden wij b.v. bij de kreodonten der tertiair-periode. In plaats van de klauw onzer hedendaagsche felidae vinden wij een hand met welgebouwden duim, aan die moderne klauw vinden wij op de plaats die den duim toekwam een kort aanhangsel met scherpen nagel voorzien. Duidelijk onderscheidt zich dit rudiment van de overige teenen, maar uit de vergelijking met den fossielen patriofelis uit het tertiair leert ons dat het voorstadium van dat aanhangsel morphologisch parallel aan den duim liep; de skeletbouw is geheel analoog aan dien der menschenhand. De beenderen der middenhand zijn minder op elkaar gedrongen dan die der hedendaagsche roofdierklauw; van den tweeden tot den vijfden teen of vinger zijn typische phalangen in drie geledingen, en hun proportiën zijn nog niet door aanpassing aan den bouw vereischt voor de klauw van het roofdier, veranderd. Gelijk bij den mensch

heeft de duim slechts twee phalangen, en daarmede in overeenstemmming is ook de aanleg der metacarpi (middelhands beenderen) en de handwortel of carpus.

Deze geregelde vorming van het handvlak geldt voor alle werveldieren. Het proces van beenvorming in het oorspronkelijk egaal kraakbeenvlak heeft bij de vervorming van amphibiën, reptilen en zoogdieren vijf randstukken doen ontstaan, overeenkomende met de stralen, en ‘carpalia’ genaamd. Ze heeten ‘distale’, van 't lichaam verder afstaand in onderscheid met de ‘proximale’, dichter bij 't lichaam die de verbinding van hand en voorarm daarstellen.

Overeenkomstig de beide lange beenderen die den voor- of onderarm uitmaken (radius en ulna) noemt men de aangrenzende randstukken: radiale en ulnare.

Daartusschen ontwikkelt zich een ‘Os intermedium’. De menschelijke embryonaalhand heeft nog den oorspronkelijken toestand behouden; Rosenberg vond bij het menschelijk embryo het ‘Centrale carpi’. Soms is het ook bij den volwassene waarneembaar, hoezeer het in den regel met het radiale zoodanig is vergroeid dat het als apart skelet-deel niet meer is aan te wijzen.

Het menschelijk hand-skelet vertoont ter plaatse van de pols (carpus) twee rijen goed aaneengesloten polygonale beenderen, van ongeveer gelijke grootte. Die van de eerste rij vormen met de beenderen van den onderarm het polsgewricht. De beenderen van de tweede rij van den carpus dragen de vier dito's die den handpalm schragen. Het vijfde been van denzelfden aard is op veel vrijer en beweegbaarder wijze geárticuleard dan de anderen en vormt met zijn carpaal been de basis van den duim. Deze beenderen noemt men ‘metacarpi’, en ze dragen de phalangen, de beenderen der vingers, twee in den duim, drie in de overigen.

Het skelet van den voet is in sommige opzichten zeer gelijk aan dat der hand. Zoo zijn er drie phalangen in de kleinere teenen, twee slechts in den grooten, analoog aan den duim. Voor elk dier teenen beantwoordt een lang been (metatarsus) aan den metacarpus der hand; en de tarsus, corresponderend met den carpus, vertoont vier korte polygonale beenderen op een rij, geheel overeenstemmende met de vier carpaalbeenderen van de tweede rij der hand. Maar in andere opzichten is er groot onderscheid. Zoo is de groote teen, op één na, de

langste, en zijn metatarsus is veel minder beweegbaar verbonden met den tarsus, dan de meta-carpus van den duim met den carpus. Maar veel belangrijker verschil levert het feit dat er in plaats van vier verdere tarsaalbeenderen slechts drie zijn; en dat dezen niet naast elkander of op één rij liggen. Een van hen, het os calcis of hielbeen, ligt buitenaf en projecteert den vooruitstekenden hiel; een ander, de astragalus, rust op den hiel met ééne zijde, en vormt met de andere en de bestanddeelen van het onderbeen, het enkel-gewricht; terwijl een derde zijde, vooruitspringend, van de drie binnenste tarsaalbeenderen der naaste rij is gescheiden door het scaphoid-been.

Het belangrijk verschil in de constructie van hand- en voetskelet strekt zich ook uit tot de die lichaamsdeelen bewegende spieren; het meest frappant is wel de peronaeus longus, een lange spier aan het buitenbeen gehecht, met de pees aan het buitenste van den enkel, waarachter en waaronder hij doorgaat, om schuin den voet over te steken en zich te hechten aan de basis van den grooten teen. Deze speciale voetspier heeft geen analoog in de hand.

De eigenlijke drager van de hand is de radius, een soort draaibare steel, die zich om de ulna bewegen kan, welke laatste de verbinding uitmaakt met den humerus (opperarmbeen). Daar nu de radius in direkte betrekking staat met den eersten straal, d*e*n duim, zoo is de veronderstelling gewettigd dat de functie der hand oorspronkelijk die van grijporgaan was en derhalve de gansche anatomische schikking van beenderen en spieren beheerscht, welke laatste de draaiende, aan zwembeweging herinnerende evolutiën der hand mogelijk maken.

Bij verreweg de meeste zoogdieren is deze oude toestand te loor gegaan. Slechts één groep heeft zich de hand uitnemend weten te bewaren, namelijk de half-apen (Prosimiae): Linnaeus vond hun menschengelijkenis zoo treffend, dat hij ze met menschen en apen als ‘primaten’ saamvatte. Deze half-apen hebben geen speciale verwantschap met de apen, hun gelijkenis berust op het gemeenschappelijk bezit van primitieve kenteekenen. Voor het veranderingsproces dat de meeste zoogdieren in hunne ledematen doormaakten kunnen de beginselen van den strijd om het bestaan van toepassing zijn; maar de vraag rijst, of hier niet het oude spreekwoord geldt: alle verandering is geen verbetering.

Elk specialiseren in een bepaalde richting toch, beduidt het moeten opgeven van ontwikkeling in andere richtingen. De waarheid hiervan kunnen wij op tallooze wijzen aan ons zelven en ons leven constateren. En dit geldt ook voor de vervorming van de oorspronkelijke hand des zoogdiers; de oude vorm laat zich nog herkennen in de pooten van de mol, het vliegtoestel van de vleermuis, de beenen van de hoefdieren; bij het paard vinden wij zelfs, zooals ieder weet, aan de binnenkant van het been een ruwe, eelt of hoornachtige plek, die niets anders is dan het rudimentaire overblijfsel van den nagel of hoef van den eersten straal van duim of grooten teen.

Dat de mensch zijne hand behield - dat natuurlijk werktuig zonder hetwelk geen beschaving mogelijk ware, - het mag wel een wonder heeten. Hoe licht toch had het noodlot de geheele primatenwereld daarvan kunnen berooven, had de onverbiddelijke noodzakelijkheid die mechanisch ontelbare modificatiën van vroegere toestanden schiep, hen op andere banen kunnen jagen; hoe groot het gevaar was van een zoo onherstelbaar verlies, leert de beschouwing van den ons naast verwanten stam der mensch-apen of anthropomorphen.

Het antwoord op de vraag waarom de apen geen menschen zijn geworden luidt: wijl de apen den duim verloren of hebben laten ontaarden. Geen enkele primatenvorm is er, die hem vol bezit.

Keeren wij ons tot den gorilla, den reus van zijn geslacht. De eindverdeeling van den voorarm is been voor been en spier voor spier in hoofdzaak identisch met die bij den mensch: alleen de duim is korter in proportie; toch lijdt het geen twijfel of wij hebben hier met eene echte hand te doen. Op 't eerste gezicht schijnt het uiteinde der onderste ledematen ook veel overeenkomst met eene hand te hebben, en daar dit bij de lagere apen nog in grooter mate het geval is, is het niet te verwonderen dat de benaming Quadrumana, van de oudere anatomen door Blumenbach overgenomen en door Cuvier volgehouden, geruimen tijd in de zoölogie burgerrecht verkreeg als etiket voor de Simiae. Maar de nieuwere anatomische onderzoekingen hebben geleerd dat de overeenkomst tusschen voor- en achterhand slechts zeer oppervlakkig is, en dat het achterbeen van den Gorilla evenzeer in een voet eindigt als dat van den mensch. De tarsaal-beenderen komen in hoofdzaak overeen met die van den mensch; de metatarsalen en

vingers of teenen daarentegen, zijn langer en slanker, terwijl de groote teen niet alleen korter en zwakker is, maar ook een metatarsus bezit die met een beweegbaarder gewricht aan den tarsus is verbonden.

Wat de spieren betreft is er een kortere flexor en extensor en een peronaeus longus, terwijl de peezen der lange flexoren van den grooten teen en de andere teenen saam verbonden zijn, met nog een bijkomende spierbundel.

Het achterbeen van den Gorilla eindigt dus in een echten voet, scheever op het been gezet dan bij den mensch en met een zeer beweegbaren grooten teen. Het is een grijpvoet, *niet* een grijphand.

De duim van den Orang die nog heden Borneo en Sumatra bevolkt, verschilt meer van dien van den Gorilla, dan die van den Gorilla van den duim des menschen, niet alleen doordien hij korter is maar door de afwezigheid van een bizonderen langeren flexor. De carpus van den Orang bevat, gelijk die van de meeste lagere apen, negen beenderen, terwijl er bij den Gorilla, den mensch en de Chimpanze maar acht voorkomen. De hand van den Orang is dus van den oorspronkelijken vorm nog meer ontaard dan bij den Gorilla, wat wel zal zijn toe te schrijven aan het veel meer uitsluitend leven in de boomen van eerstbedoelde apensoort. Hij bouwt zich toch een nest in de boomen, waarin hij overnacht, wat de Gorilla niet doet. De duim van den Orang is veel meer achteruitgegaan, de andere vingers zijn langer geworden in verband met hunne functie als klimorganen.

Maar toch, ondanks dit alles, heeft de Orang een merkteeken uit den ouden tijd bewaard, zijne hand bezit nog het ‘Centrale Carpi’ waarvan boven sprake was.

Bij den Gibbon (Hylobates) heeft de vervorming van het oorspronkelijk hand-type een nog hoogeren graad bereikt; de duim is tot een stompje gereduceerd; en dat niettegenstaande deze apensoort in hunne overige organisatie tot de primitiefsten behooren; bij den Chimpanze is de ontaarding van den duim minder. Hoe meer de duim achteruitgaat, des te langer werden de armen (die van den gibbon reiken tot op den grond); wel een bewijs hoe zeer de adaptatie aan het leven in de boomen met onafgebroken klimmen daarop van invloed is geweest.

Bij den mensch zien wij dat alle rassen zonder onderscheid de hand met ontwikkelden duim als volledig grijporgaan

bezitten; zelfs bij de fossiele menschensoorten zooals de Neanderthal en Aurignac-rassen uit den ijstijd vinden wij den duim in volle ontwikkeling, en dat ondanks het feit dat deze rassen eene voor de handhavers der oude, prae-darwinistische leer, hoogst bedenkelijke overeenkomst met de anthropoïden vertoonen.

Nog ten vorigen jare bleek dit uit een artikel in de *Westminster Gazette* getiteld: 'Man's Descent; amazing find of Remains on a Sussex Common.' Het gold hier een schedel gevonden in Piltdown Common (Sussex). Op een druk bezochte vergadering van de Geological Society werd die schedel door Dr. Smith Woodward of the British Museum of Natural History vertoond. Hij is ontegenzeggelijk van menschelijken oorsprong; maar een afgietsel der hersenkas toonde aan dat de hersenmassa, schoon veel grooter dan bij eenige apensoort, kleiner was dan die van eenig bekend menschelijk indivídu, met uitzondering van den Javaanschen Pithecanthropus Erectus, van wien het echter nog niet met zekerheid is vast te stellen, onder welken hoed hij te vangen is. 'The lower jaw made everybody gasp; it was so strikingly ape-like, though yet presenting many human characters in the conformation of the hindmost grinders. The absence of the chin was another of its ape-like characters, and in this it agreed with the famous jaw found at Mauer, near Heidelberg, some five years ago.

Darwin and Huxley would have revelled like schoolboys in an occasion so momentous as this, for the bones so eagerly discussed last night afford the most striking testimony of man's apelike ancestry which has yet been brought to light.'

Maar dit slechts en passant.

Wij kunnen bij de verschillende, zoo levende als fossiele menschenrassen verschillende stadiën in den bouw van den handwortel waarnemen, maar desniettegenstaande valt eene gelijkheid van de functionele zijde te constateren, en wij kunnen het begrip eener volledig ontwikkelde grijphand niet meer scheiden van het menschelijk type; het is eene conditio sine qua non. Bij de lagere apen zien wij reducties van de hand als grijporgaan in alle mogelijke stadiën tot op het wegzinken van den duim tot eene quasi-rudiment, en het verdwijnen daarvan onder de huid, zooals bij de Amerikaansche vormen (Ateles).

De Europeesche lagere apen moeten zich dan ook vroegtijdig van de baan verwijderd hebben die ons tot den mensch zou leiden.

Prof. Klaatsch trekt uit een en ander de volgende conclusie: ‘Menschen wurden alle Primaten die die alte Hand behielten. Affen wurden alle Primaten, die den Daumen einzubüssan begannen. Hieraus erhellt, dass fur die Menschenaffen ein polyphyletischer Abstammungsmodus anzunehmen ist, wie ihn der ausgezeichnete leider so früh verstorbene Professor Selenka zuerst postuliert hatte.

Heute erscheint solcher Meinungsstreit etwas überflüssig theoretisch, denn von einer streng monophylethischen Entstehung kann doch wohl ernstlich nicht die Rede sein. Das würde ja die Rückführung auf ein Paar Individuën verlangen im Sinne der historisch sehr interessanten, naturwissenschaftlich aber nicht diskutirbaren Schöpfungsmythologien.’

Haeckel is van eene andere meening. In zijne Systhematische Phylogenie, III, (Urheimath des Menschen) zegt hij: ‘Die monophyletische Auffassung des menschlichen Ursprunges, welche jetzt allgemein angenommen ist, hat zu sehr verschiedenen Ansichten über die hypothetische Urheimath des Menschen geführt, über diejenige Gegend der Erde, in welcher der gemeinsame Stammvater des Menschengeschlechtes, der hypothetische homo primigenius durch Umbildung aus einer anthropomorphen Affenform (Pithecanthropus alalus) entstanden ist. Obgleich positive palaeontologische Daten zur definitiven Beantwortung dieser Frage zurzeit noch fehlen, können wir doch eine Anzahl von Lehrsätzen aufstellen, welche dieselbe in bestimmten Grenzen klarstellen.’

Volgens hem is de ‘vermuthliche’ Urheimath van den mensch Zuid-Azië of Centraal Afrika. Daar zou de homo primigenius uit den pithecantropus alalus (d.w.z. ‘niet-sprekende’) zijn ontstaan gedurende den Plioceen-tijd.

Wie van beiden het hier bij 't rechte eind heeft? Voor zoover ik mij een oordeel mag aanmatigen zou ik mij eerder aan de zijde van Prof. Klaatsch scharen. Maar 't wil mij voorkomen, dat hij het wijste doet, die in dezen 't minst dogmatisch is. Een Spanjaard zou, des gevraagd, de zaak afdoen met een wedervraag, waarmee men in zijn vaderland van alles en nog wat pleegt te beantwoorden: Quien Sabe?

Een roman van jong-Egypte
Geertruida Carelsen.

Saïd ben Ali. Naar het Zweedsch van Sophie Elkan. Vertaald door Mw. A.H. Thieme. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Nu door datgene, wat men in de laatste maanden ‘de tijdsomstandigheden’ pleegt te noemen, het Land van den Nijl weer eens meer dan gewoonlijk belangstelling wekt, meen ik ons lezend publiek opmerkzaam te mogen maken op bovenstaand zeer onderhoudend boek.

Toen het, enkele jaren geleden, in zeer goede vertaling verscheen, heeft het hier te lande volstrekt niet de aandacht getrokken die het, uit meer dan één oogpunt, verdiende.

Mijns inziens was dit te wijten aan een te kwader uur ondernomene titelverandering. Letterlijk uit het Zweedsch vertaald moest deze roman heeten: *Een droom van het Oosten.* Waarom dien niet behouden, zooals de auteur het bedoeld had? Meende men het boek een dienst te doen, door de Egyptische zijde van het verhaal naar den voorgrond te rukken, en er daarom zulk een Oosterschen naam aan te geven?

De schrijfster wist wel wat zij deed, toen zij den oorspronkelijken titel koos; en het was jammer dat men meende, wijzer te moeten wezen dan zij. De woorden: ‘een droom van het Oosten’ karakteriseeren den inhoud juist op meesterlijke wijze.

Sophie Elkan is, ook hier, geen onbekende. En zij zou stellig nog beter bekend zijn, als zij niet het grootste deel harer penneproductie had uitgegeven onder den zonderlingen schuilnaam: ‘Rust Roest.’ Die twee Hollandsche woorden had zij eens ergens op reis opgevangen, en zoo aardig gevonden, dat zij er niet alleen haar motto of devies, maar haar pseudoniem van maakte! Daaronder zijn ettelijke harer romans en novellen, door Philippine Wijsman en anderen, herwaarts overgebracht. Eerst in de laatste jaren schrijft zij onder haar eigen naam.

Zij is de weduwe van een Stockholmsch muziekuitgever en woont 's winters te Gothenburg, maar 's zomers in het hoofdgebouw, het zoogenaamde ‘Slot’ van het beroemde Sloyd-instituut te Nääs, bij Flöda.

Toen August Abrahamson, de stichter van genoemd instituut, bij testament de geheele inrichting, ter doelmatige voortzetting, aan den Zweedschen Staat vermaakte, behield hij zich een vleugel van dit door hem bewoonde ‘slot’ voor, ten gebruike, ook na zijn dood, van zijne naaste bloedverwanten. Van deze nu is thans Mevrouw Elkan, geb. Salomon, de eenige overgeblevene; en zij stelt er haar eer in, deze beschikking van haar oom in zijn geest na te leven. Ofschoon persoonlijk niet werkzaam aan de stichting, is zij volkomen op de hoogte van de wording en de strekking en den tegenwoordigen toestand daarvan; en voor enkele bevoorrechte bezoekers neemt zij er, op innemende wijze, de honneurs waar.

Het is niet te verwonderen dat in haar het plan opkwam eens een roman te schrijven, waarvoor het internationaal gedoe te Nääs een dankbare stof zou leveren. De verwezenlijking van dit plan ligt thans, kostelijk geslaagd, vóór ons.

De eerste helft van het verhaal speelt feitelijk te Nääs zelf en geeft een trouw beeld van het leven dat daar 's zomers wordt geleid.

‘Het was een stille Zweedsche zomeravond; het schoone meer lag glad als een spiegel. De hemel, die zich op het watervlak weerkaatste, was bedekt met lichte, donzige, witte wolken, en de bochtige oevers aan weerszijden waren begroeid met riet. Dit strekte zich uit tot aan het halfronde schuitenhuis, dat in de weerspiegeling rond leek. Onder het gewelf van de groote steenen brug, die twee oude lanen met elkaar verbond, was het donker. Het spitse dak van het schuitenhuis was het eenige wit, behalve, in de verte, het groote wítte slot met zijn beide zijvleugels[1], in het heldere water verdubbeld.

‘Maar het meer is zoo breed, dat het ook plaats heeft voor de weerspiegeling van wat zich aan den tegenovergestelden oever bevindt. Daar zijn oude steenen gebouwen, met wilden wingerd begroeid; en landingsbruggen met witte leuningen; en helder-roode boerenhuisjes; en daar zijn koeien, die in het

1. Dit hoofdgebouw van het Sloyd-instituut, vroeger een adelijk landhuis, doet denken aan het Pavilioen in den Haarlemmer Hout.

stille water zijn afgedaald, en lange hekken, die zich tot in het meer uitstrekken; en groene heuvels, en met bosschen begroeide lage rotsen. En de zomeravond is zoo stil en het meer zoo helder, dat het water en de spiegelbeelden samenvloeien in kleuren en omtrekken, en een geheel vormen, zooals een vredig Zweedsch landschap in zomerpracht biedt.

Op dien mooien zomeravond kwam er een groote roeiboot het meer overvaren. Deze boot, door jonge meisjes in verschillende provinciale kleederdrachten geroeid, voerde echter niet de Zweedsche vlag; maar een vreemde vlag met een witte halve maan en witte ster, liet hare roode banen door het water slepen. Een jonge Engelschman in sportcostuum zat aan het roer; en een paar andere jonge Engelschen lagen aan den voorsteven in het heldere meer te kijken, waarin zij het heele landschap konden zien.

'Die boot was van Nääs en voer naar het station te Flöda, om den Egyptenaar Ben Ali af te halen. Men sprak er onder 't roeien over, welk een feestelijke morgen het geweest was, bij de jaarlijksche opening van den sloydcursus; hoe zij allen met gezang en vlaggen in optocht door de lange laan voor het kasteel waren gegaan, waar de plechtigheid zou plaats hebben; en welk een prachtig gezicht het was geweest, zooveel vlaggen te zien wapperen van het bovenste balkon: ééne voor elke natie die bij dezen cursus op Nääs vertegenwoordigd zou zijn. Er waren er in het geheel acht. De negende, de Egyptische, was nog niet geheschen, omdat de verwachte Egyptenaar nog niet was aangekomen. Men betreurde het voor hem, dat hij juist eenige uren te laat kwam, om het feest te kunnen bijwonen. Ja, als straks de boot terug keerde, zouden er negen natiën in het groote onderwijzers-seminarie vertegenwoordigd zijn. Nääs is een cosmopolitisch plekje, en gelijkt op geen andere school in de wereld, - daarover waren allen in de boot het eens. En zij waren het er ook over eens, dat Nääs een heerlijk, schoon oord is, op zoo'n stillen zomeravond.'

Deze schildering, in een der eerste hoofdstukken, geeft niet slechts het tooneel, maar ook de stemming weer van de omgeving, waar zich Saïd Ben Ali zes weken zal bewegen.

Een vreemde wereld voor den jongen Oosterling. Maar het was niet het eerste stukje dat hij van Europa te zien kreeg.

Oorspronkelijk was hij door zijn Regeering naar Engeland

gezonden, om zich de taal van dat land volkomen eigen te maken. Hij was aan een school te Caïro aangesteld als tolk en vertaler.

Die zending was een kolfje naar zijn hand. Hij zou nu - zei hij tot zijn intiemste vrienden - van de Engelschen zelf gaan leeren, wat het geheim was van hun voorspoed.

'God wil, dat ik naar Engeland zal gaan, om te zien waaraan het ligt, dat de Engelschen boven ons staan. Ik moet het in hun eigen land zien, om het beter te begrijpen. Als ik hier terugkom, zal ik u mijn ervaringen meedeelen; en dan zullen wij handelen. Vind ik in Engeland niet wat ik zoek, dan zal God mij wel andere landen laten zien, en andere wegen wijzen. Want ik zeg u: als God gewild had dat alle menschen der aarde Engelschen zouden worden, dan had Hij hen van den beginne af zoo geschapen. Staat er niet in den Koran geschreven: "Voor elk volk is de dag bepaald, waarop zijn tijd voorbij is..." En ik geloof dat de tijd voor de Engelschen in Egypte voorbij zal zijn, wanneer het gezegende uur zal slaan, dat wij Egyptenaren geleerd zullen hebben, ons land zelf te besturen. En van wie anders kan God willen dat wij het zullen leeren dan van hen, die er zich steeds, in de heele wereld, op beroemen, ons volk gelukkig te hebben gemaakt, en ons land rijk en bloeiend als nooit te voren?' -

In Engeland vond hij niet wat hij zocht. Hij leerde er wel veel, maar zijn gemoed bleef onbevredigd. Dit kwam natuurlijk voor een deel, doordien zijn blik beneveld was door vijandige aandoeningen. Daarom was het hem lief, ten slotte ook naar een ander Europeesch land te mogen gaan, naar Zweden, om gymnastiek en sloyd te bestudeeren.

Zoo kwam hij te Nääs. Hier stond hij met een vrijer blik tegenover de Europeesche maatschappij, - trachtte zich onbevooroordeeld aan de vreemde toestanden te gewennen. Zeker, ook hier vond hij heel veel dingen raar, verwarrend. Het noordelijke land, de bleeke zon, de zwakke kleuren, bleven hem onsympathisch. Wat de menschenwereld aanging, trof hem vooral de ongedwongen omgang tusschen mannen en vrouwen als iets hinderlijks.

Het sloydwerk zelf trok hem aan. Zijn vlug verstand en zijn lenige vingers hadden heel gauw de handgrepen beet, die aan sommige anderen veel moeite kosten. Maar dat hij zich daarin moest oefenen naast en met jonge meisjes, met blauwe oogen en blonde vlechten.....

Zooveel mogelijk ontweek hij de vrouwelijke medeleerlingen.

Doch ééne was er, Stina Brenner, die hem weldra zelve tot toenadering drong. Eensdeels voelde zij medelijden met zijn eenzaamheid; anderdeels had zij nog een bijzondere reden om kennis met hem aan te knoopen. Zij was namelijk van plan, in den aanstaanden winter, met haar broer en diens vrouw, een touristenreis naar Egypte te maken, en nam nu de gelegenheid waar om bij hem inlichtingen in te winnen omtrent dat eigenaardig wonderland.

Aanvankelijk is het Saïd alles behalve aangenaam, aldus tot conversatie met een dame gedwongen te worden. Maar hij stelt er zijn eer in, zich als een gentleman te gedragen en begrijpt dat hij hare vragen behoorlijk dient te beantwoorden.

Nu leze men in den roman zelf, hoe geleidelijk zich, uit deze eerst erg gedwongen verhouding, allengs een hartstochtelijke liefde-episode ontwikkelt.

Althans, van zijn kant.

Al pratend en werkend met Stina, wordt hij zich bewust, dat de achterlijkheid van zijn volk wel voor een groot deel kan samenhangen met de positie der Oostersche vrouwen: daarvan beurtelings oorzaak en gevolg kan zijn. Zoo komt hij op het denkbeeld, dat een der beste diensten, die hij zijn landgenooten doen kan, is: een Europeesch huis in te richten, met een Europeesche huisvrouw daarin troonend en besturend, op Europeesche wijze. Meer en meer kijkt hij Stine daarop aan, vereenzelvigt zijn groeiende genegenheid voor haar persoon met dat verlangen; en na een worsteling tusschen innerlijken gloed en uiterlijke verlegenheid vraagt hij haar, ‘zijn éénige vrouw’ te willen worden. Zij, van haar kant, die dàaraan nooit gedacht, en volstrekt niet gecoquetteerd heeft, slaat zijn aanzoek af.

Half vermakelijk, half aandoenlijk is nu de verbazing, de droefheid, de ontroering en de toorn van den Oosterling.

‘Heeft uw broer u al aan een ander beloofd?’ vroeg hij ernstig.

- ‘Neen’.

- ‘Waarom kunt u mij dan niet trouwen, als uw broer u niet aan een anderen man heeft beloofd?’....

Eén oogenblik was het haar, als of het moeielijker was, neen te zeggen, dan het ja, waarom hij smeekte. Maar zij bleef bij haar bewustzijn:

‘Ik kan niet met u trouwen, Saïd ben Ali. Er is te veel verschil tusschen ons.’

Heel fijn genuanceerd is het korte relaas van hun afscheid, waarmee het eerste deel van het verhaal eindigt.

Het tweede deel speelt in Egypte.

Ver van huis dus, voor de schrijfster. Doch ook nu heeft zij het voordeel, zich te bewegen op een terrein, waarmee zij, met eigen oogen en blijkbaar diepe indrukken, persoonlijk kennis heeft gemaakt.

Een jaar of wat geleden had zij, met haar vriendin Selma Lagerlof, een reis naar het Oosten ondernomen. En terwijl deze de gezamenlijke Palestina-ervaringen verwerkte in haar beroemd ‘*Jerusalem*,’ bepaalde zich de pen der andere reisgenoote tot wat Egypte te aanschouwen had gegeven: een geestelijke bezitting, die, in herinnering, hoe langer hoe meer waarde voor haar kreeg.

In haar visie van Egypteland bekleedt de Nijl een eereplaats. Over de weerzinwekkende aankomst te Alexandrië moet men eerst heen. Te Cairo wordt het toch reeds zoo moeilijke zich-in-leven in de Oostersche wereld op banale wijze bezwaard, door het mondaine gedoe van Europeesche en Amerikaansche leegloopers en zieken en de op die twee koopkrachtige menschencategoriën azende handelslui. Maar als je dan, van Caïro uit, den Nijl opvaart, langzaam aan, weken, zoo mogelijk maanden lang, en Luxor en Assoean bezoekt, en den tempel te Karnak en de Koningsgraven; en Sakkarah, en Abydos, Denderah, Esneh, Edfou en Comombo... Het mooiste van alles is Assoean!

‘De Nijl is geen stroom, waarop men een reisje doet, maar waarmede men gaat meeleven. - In het begin zijn vreemdelingen zoo erbarmelijk dom, want zij kennen het groote geheim van den Nijl nog niet. Den eersten dag, terwijl men nog de honderden minaretten van Caïro en de pyramiden van Gizeh ziet en in de verte Mokattams rooskleurigen bergrug, beproeft de reiziger, met gespannen opmerkzaamheid, niets aan zijn aandacht te laten ontgaan van wat er op het water en aan de oevers is te zien: de menigte vaartuigen die elkaar ontmoeten, hun schilderachtige bemanning, de waterdragende vrouwen, de badende buffels, al dat nieuws en merkwaardigs. Maar het duurt niet lang of zoo'n onverstandige vreemdeling komt tot

het inzicht, dat hij op die wijze moe wordt, doodmoe, en niet kan genieten. De meesten beginnen dan te begrijpen, of te vermoeden, dat de heilige Nijl een afgunstige godheid is, die den heelen mensch in beslag neemt. Zij merken dat zij zooveel mogelijk alleen moeten zijn met de droomen en gedachten, die de heilige stroom zijnen aanbidders schenkt. Wanneer men de reis zóó doet, komen er dagen, weken en maanden, waarin men in een hooge, kalme, ongekend schoone stemming leeft, die geen enkel oogenblik zonder inhoud is of geestverslappend; neen, overweldigend rijk en vol schatten. Het onbekende land trekt voorbij de gelukkigen, die een poos lang zóó op den Nijl leven. Voor hen is het de oever, en niet de boot, die drijft; en toch drijven zij zelf, iederen snelvlietenden dag, door de zon overgoten, en iederen nacht door glinsterende sterren uit den donkerblauwen hemel beschenen, verder de sprookjeswereld in. Het landschap, de rotsen en de woestijn, wordt steeds wilder en vreemder; en de menschen aan de Nijloevers worden steeds donkerder en donkerder. Hoe rechter de stralen der zon naar beneden vallen, hoe minder kleeding deze menschen dragen, totdat bijna geheel naakte, zwarte mannen bij de hefboomen der waterwerken staan. Anderen begieten de in ruiten verdeelde zwarte aarde voor den volgenden oogst... Een paar vogeltjes zijn neergestreken op het dek van de boot, en huppelen van de ééne bank op de andere. Kwikstaartjes zijn het, wèlbezien. Misschien zijn het wel kwikstaartjes uit Nääs, - vandaar gekomen toen de herfstbladeren geel werden, om er weer heen te trekken in de lente, na een heerlijken winter te hebben doorgebracht op den heiligen Nijl, onder de gloeiende zon, wier op- en ondergang den stroom donkerrood kleurde als vlammend vuur, en de gele woestijnrotsen rozerood'...

Zoo genoot en droomde Sophie Elkan op de voortstroomende Nijlboot.

En zoo liet zij, dientengevolge, haar geesteskind Stina Brenner, genieten en droomen.

Doch voor deze kwam er iets tusschen, wat haar het onbevangen reisgenot troebleerde en hare droomen opdreef in een richting, waarvan zij zelve inzag, dat die gvaarlijk was. O, zoo gevaarlijk!

'Als wij maar' - had Saïd ben Ali beweerd, op den gedenkwaardigen avond, toen hij haar ten huwelijk vroeg in het

land der lange zomerschemeringen - ‘als wij maar in Egypte waren, zoudt u niet neen kunnen zeggen. Wanneer onze zon u beschijnt, wanneer u den Nijl ziet...’

Nu zag zij den Nijl, en zij dobberde op zijn golven; en zij gleed zoo zachtjes aan in een stemming die zij beproefde te bestrijden, omdat zij intuïtief vreesde dat die haar naar iets ongehoords zou toedrijven...

Wat haar tehuis onmogelijk had toegedocht, een huwelijk met Ben Ali, dat kwam haar nu soms voor, misschien niet zoo geheel onmogelijk te zijn. In zijn eigen land hem terugziende, werd zij getroffen door zijn flinke gestalte, zijn fluweelige oogen; en zij begon zich te verwijten, de echte, eerlijke, warme liefde, die hij haar aanbood, al te overhaast te hebben afgeslagen.

't Was waar, als zij goed rondkeek in het milieu, waarin hij zich behagelijk voelde, terwijl veel daarin hààr zoo ontzettend tegenstond, - dan sloeg de wijzer weer over naar het onmogelijkheidsbesef.

Zij begreep dat hij te trotsch zou wezen om op de zaak terug te komen, en dat zij dus eventueel van haar kant, daartoe het initiatief zou moeten nemen. Doch daarvoor moest zij het natuurlijk eerst heel ernstig met zich zelve eens zijn. En dat wou maar niet lukken.

Op het thema van deze gemoeds-schommeling geeft de artistieke schrijfster verschillende variaties ten beste: in largo, in andante, in allegro en allegretto. En ten slotte komt er een oplossing, door de ontdekking dat Saïd, dadelijk na den terugkeer in zijn vaderland, een zijner nichtjes tot wettige vrouw heeft genomen.

Gelukkig hebben zij daar beiden vrede mee. In een hunner lange, vertrouwelijke gesprekken te Nääs hebben zij het ook eens over godsdienst gehad. Van Christelijken en van Mahomedaanschen kant kwamen zij toen beiden tot de conclusie, dat men het beste doet, te handelen zooals God het wil, ‘als men eerst maar weet, wât Gods wil is.’ En thans, den dag vóór haar vertrek uit Egypte, vroeg Stina:

‘Zeg mij één ding, Mr. Ben Ali. Is u met uw nicht getrouwd, omdat u geloofde dat het Gods wil was?’

Hij antwoordde eenvoudig en ernstig: ‘Ik wist immers dat God dit wilde, sinds ik wist dat God niet wilde dit ik met u zou trouwen!’

Daarbij legde ook zij het hoofd neer. En zij verliet het Nijlland met tranen in de oogen, maar met een gezond, ongebroken hart.

Nochtans, of misschien juist wegens zijn gedeeltelijk terugzinken in zijn Oostersche familieverhoudingen, staat Saïd ben Ali vóór ons als een type van den denkenden Egyptenaar.

Zouden die er niet wezen?

Sir Josuah, een statige grijze overste, dien wij op de Nijlboot hooren redeneeren, ontkent dit.

Stina vroeg hem eens:

'Zou nu werkelijk alles wat Engeland hier deed, zoo heilzaam voor Egypte zijn?'

Bij die vraag stond hij op van zijn stoel, stelde zich in zijn volle lengte tegen de verschansing en antwoordde:

'Daaraan valt niet te twijfelen. Oosterlingen zijn groote kinderen, die opgevoed en geleid moeten worden als kinderen. U hadt de toestanden in Egypte eens moeten zien eer wij hier waren. Dat is een verschil als van nacht en dag.'

Hij beschreef haar dat verschil, en bewees het met cijfers; en zij erkende dat het iets grootsch was, uit een Engelsch oogpunt gezien, - misschien zelfs wel uit een Europeesch oogpunt. Maar moest men eigenlijk Egypte niet uit een Egyptisch oogpunt beschouwen? Hoe moest men de vraag stellen uit een zuiver Egyptisch gezichtspunt?

Sir Josuah glimlachte.

'Mijn lieve young lady' - zeide hij - 'er is geen Egyptisch gezichtspunt naar onze meening. Er is alleen vuil en ongedierte, geschreeuw en getier.'

'En niets anders?' riep Stina uit.

'O ja; men vindt er ook nog omkooperij; en heel stellig de karwats.'

Eenmaal nog waagde zij:

'Wat gelooft u, Sir Josuah, dat een denkend Egyptenaar....'

Toen brak hij hare tegenwerpingen af door de verklaring:

'Mijns inziens zijn er geen denkende Egyptenaren. En als u er soms een mocht leeren kennen, dan waarschuw ik u vooraf voor de verrassingen, die hij u zal bereiden - zelfs van uw standpunt.'

Zouden de Engelschen misschien eerlang ondervinden dat er toch denkende Egyptenaars zijn? En zouden die hun dan allicht ook verrassingen kunnen bereiden?

Maar ik betreed geen politiek gebied. Het is alleen maar een roman, - een pittige, mooie roman, met ruimen horizon - waarvan ik de lektuur bij deze wou aanbevelen.

Het Wajang-spel.
Raden Mas Noto Soeroto.

Aan A. Zelling.

1.

Mijn kleine *dalang*, voor een scherm gezeten,[+]
- je laat de liedjes uit je mondje klateren,
tot poppen dienen jou de *djamboe*-bladeren -
zoo hebt je d' avond met je spel gesleten.

Kind, laat ons niet het late uur vergeten
en ga nu slapen; kom dan staak je snateren!
Wees zoet; wat zal je lachen vroolijk schateren,
zoo je ééns goed *wajang* zult te spelen weten![+]

Ach kind, 'k vergat - wat stoor ik jou in 't spel? -
dat ook de groote *Dalang* nooit zich stoort
aan wat in 's menschen hart verlangend gloort.

Voor 's werelds scherm door Zijnen geest zoo hel
verlicht, dus gaan we op aard' als schimmen voort
en kennen niet dit spel, dat Hem bekoort.

+ *Dalang:* de vertooner van 't *wajang*-spel.
+ *Wajang:* 't Javaansche schimmenspel.

2.

‘“Bekoort mijn spel u niet? Maar ík ben blijde!
Zie, vader, hoe 'k een reus in 't strijdgeraas
laat sneven door de hand eens *Ksatria's*!
En zoo verzin 'k verhalen, véél, verscheiden.

Ik laat mijn poppen winnen, lieven, lijden;
de zege is dezen, eedlen *Pandawa's*,+
de nederlaag is genen, *danawa's*;+
en alles laat ik langs mijn schermpje glijden.”’

O *Dalang*, zoo vervul ik ook mijn rol
in dit Uw vrees'lijk, wonderschoon tooneel.
Ik vraag mij immer af: wat is mijn deel

aan 't vormenspel der gansche wereldbol?
Het antwoord moet ik zelf maar hooren in den
zoo schoonen zang van harten, aarde en winden.

+ *Pandawa's* de vijf zonen van *Pandoe*, den stamvader der helden, die in de *wajang*-mythen het schoone en 't goede verbeelden.
+ *Danawa:* reus, demon.

3.

Ja, schoon en licht is de aarde, Uw schouwtooneel,
- het scherm is wolken-wit aan 's hemels blauwen -,
waar boom en berg en àl wat is we aanschouwen
als poppen, rijzend' hoog uit 't dicht struweel.

De *gamelan*-muziek verschaft 't gekweel
der kwartels; in het lachend groen der gouwen
mengt zich der herten roep met die der pauwen
en fluit door *bamboe*-buizen 't windgespeel.

Aldus vertoont Uw spel zich aan ons oog.
Aldus bezingt Uw werk de gansch' natuur
in geuren, kleuren, klanken, rein en puur;

Uw *blintjong*-lamp vlamt aan den hemelboog.+
Maar hoe in dit Uw spel 't verhaal verluidt,
O *Dalang*, 'k weet niet wat Uw spel beduidt!

+ *Blintjong:* de lamp, die op het scherm der schaduwen der leêren poppen werpt.

4.

O macht'ge *Dalang*, deze wereld is
Uw woning door een scherm verdeeld in twee
vertrekken, één waarvan met ál zijn wee
en lief me omsluit als een gevangenis;

de scheidingswand, die onverbreekbaar is
laat niet het werk'lijk licht tot mij, al deê
ik schudden 't scherm - vond ik geen rust, noch vreê
voor dat ik wete, wat Uw wezen is.

Ik, dienaar, Gij, mijn Heer, bewonen saâm
eenzelfde woning; doch ik ben gescheiden
van U, Uw Zelf verdeelt zich in ons beiden.

Mijn Zelf is 't oerbegin, mijn levens-aâm:
de wand verdwijnt alleen door rein verblijden
en reeds in leven kan ik U verbeiden.

5.

Ik woon in leven reeds in 's *Dalangs* woôn,
   één ruim vertrek door 'n doorzichtig' wand
   verdeeld in tweên; dit is de tooverband
van 's werelds leven, ondoorgrondlijk schoon.

Slechts scheemrig is de ruimte, waar ik woon.
   Geweld kan niet de scheiding breken; want
   te pletter slaat aan 't schut zich het verstand,
dat niet Zijn zangen hoort als vrijheids-boôn.

Zoo span ik me in mijn leven lang en luister:
   een klank van 's *Dalangs* lied doordring' mijn hart
   in heel mijn leven, liefde, vreugde en smart.

   Ik strijd en kamp met alles, wat verhardt,
   opdat mijn Zelf in 't donker niet verstart:
en zoo komt ééns de breuk uit aardsche kluister.

6.

Ik min deze aarde - schoon geboeid in 't duister
van één der beide ruimten, waar het Eén'
zich in verdeelt. In 't andre deel van tweên
speelt Gij Uw *wajang*-spel met ál zijn luister.

Al ken 'k van lieverleê de schimmen juister,
toch kan ik niet zien door de schermen heen.
Maar 'k voel me hoog gelukkig en tevreên,
zoo 'k slechts mag hooren 't *gamelan*-gefluister.

O groote *Dalang*, geef me Uw hooge gunst:
maak rein mijn zinnen: oogen, hart en ooren,
opdat mijn ziel Uw wonder lied zal hooren.

Ik weet: het leven zal mijn hart bekoren,
wanneer in mij een glimp Uws Lichts mag gloren.
Ik zing den glans van Uwe wondre Kunst.

7.

Ik zing; ik vraag niet; heerscht Gij als de nacht,
voor wien verdwijnen gaat het licht der zon;
ook niet: of aan het licht dier levens-bron
mijn wereld slechts ontleent zijn schijn, zoo zacht.

Ik voel alleen: vertrouw u aan Zijn macht.
Mijn denkkracht dringt niet dóór het scherm, al kon
ik meten 't Al; of ooit de mensch verwon
het dood-geheim! Zoo Gij in Dood me wacht,

ik zal, vermoeid, in U den slaap ingaan.
Zijt Gij mijn Zon, na donker aardsch bestaan
ontwaak 'k in U des morgens hier vandaan.

Laat mij nu slechts Uw schoonheids-schepping zingen,
haar blindend smart- en vreugdetintelingen,
o Gij, Beweger aller wereld-dingen!

Hoe hooger land, hoe later lent'.
J. Petri.

Ach, was mijn ziel dan zoo alleen,
Dat nu ze uw stille liefde vond
Het avondfloers ook snel verdween
En 'k voor het wonder stond.

Ook mijne liefde was zoo stil
Als 't murm'len van een schuwe beek,
Die hare taal niet zeggen wil
In woord dat sterf'lijk leek.

Wij hebben 't leven diep doorschouwd
Ons hooge hart dat klopte ver,
Ver waar de stille meimer dauwt
Bij nacht en flonkerster.

De dagen bouwden vast ons werk
De menschen kenden onze dâan,
Wij waren hoog en kloek en sterk
De liefde leek een waan.

Wij wachten op het hoogst geluid
Tot 't leven schijn verbreken zou.
Wij hoorden in de klank der luit
De snikken van de rouw.

Wij wachtten 's levens rijpe stond'
En waren trouw den hoogen eisch
En 't is of nu mijn ziel u vond
Als na een verre reis.

Als stroom die door het bonte land
Weer zoekt de groote wijde zee,
Waar alle kleur- en onrustbrand
Wordt tot één stille bêe.

Zoo was uw liefde mij zoo wijd,
Dat al mijn denken, schoone troost,
Zich als een bleekend sterveld spreidt,
Waar blijder morgen bloost.

Het leven sloeg den blanken straal
Van fonk'lend water uit de wand.
Het wonder is de hoogste taal,
Zoo staan wij hand in hand.

Wij hebben beide ver geschouwd
Het ééne leek ons wijkend schoon,
Nu heeft het leven ons vertrouwd
En 't innigst ons geboon.

De liefde is ons van wachten zwaar,
Verlangen was haar stille spijs.
Zoo is het lied ons wonderbaar
Als nooit vernomen wijs.

Ik ben de stem, gij zijt de zee,
En alle klanken vloeien zâam,
Maar golf en wind neemt één woord mee
Uw trouwe zuiv're naam.

Hoe hooger land, hoe later lent'
Geen dal zoo diep ook daar rijst zon
En glimlach, die de tranen kent
Is 's levens diepste bron.

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Poëzie.

J. Greshoff. Het jaar der Dichters. Amsterdam, S.L. van Looy. 1914.
Helene Swarth. Verzen. Amsterdam, Maatschappij voor Goede en Goedkoope lectuur. (N.B. 298).
J. Reitsma. De jaargetijden. Amsterdam, W. Versluys. 1915.

HET woord Muzenalmanak herinnert ons den goeden - en gelukkig ouden - tijd, toen de poëzie ontspanning was voor de huiskamer, en de dichters waarvan wij in onzen tijd ternauwernood meer de namen hebben onthouden, behalve in veelheid van zware bundels, ook telken jare in sierlijken almanak-vorm hunne voortbrengselen de woningen van de gemoedelijke burgermenschen binnenvoerden, die, op bescheidener schaal de traditie van hunne achttiende-eeuwsche voorgangers voortzettend, er een huis-poëet op na hielden. Een huis-poëet, die, als hij tenminste niet de predikant was, die in eigen persoon de in verzen aangebodene stichting kwam verduidelijken waardoor een soort van gedwongen winkelnering de gemeentenaren verplichtte de verzenbundels aan te schaffen, een huispoëet zeg ik, die wel niet in levenden lijve het huis van den welvarenden burger binnentrad, maar wiens productie toch door hem werd gesavoureerd.

Wel zijn de tijden anders geworden, en het kan wel haast niet anders of het is een veeg teeken, dit onwerkelijke verschijnsel van kunst die los staat van het volk. Want wie leest in onze dagen poëzie, behalve een kleine kring van kunstenaars zelf en door de kunst aangetrokkenen, buiten het nationale bestanddeel staanden, door het volk dat van hetzelfde gehalte is als hunne brave vaderen die in hun tijd Tollens en Bogaers en De Genestet en Ter Haar en Ten Kate en Beets en Hasebroek genadiglijk-gewillig kochten en lazen en als er een

snaar getroffen werd in het royaal-van-sentiment-voelende hart, ook naar behooren tranen plengden - gevoelens die in onzen tijd, in alles modern, door de bioscoop of de stukken van Van Riemsdijk worden opgewekt - door datzelfde volk met wantrouwen of met spot nagekeken, of in het gunstigste geval in het geheel niet opgemerkt. Is er wel ooit een periode geweest, zoo zonderling als de tijd dien wij beleven, tijd waarin de letterkunde niet alleen, maar ook de schilderkunst, de bouwkunst - voor muziek en tooneel is het moeilijker na te gaan, omdat het volk toch traditioneel naar concerten en schouwburgen gaat, ook al gevoelt men tusschen Berlioz en Mendelssohn, Shakespeare en den schrijver van Pro Domo niet veel verschil - zoozeer staan buiten de gevoels- en gedachtesferen van het groote geheel.

Als er schuld is - maar wie zal dat uitmaken? - dan kan die, om bij de literaire kunst te blijven, niet liggen bij de dichters. Zij beluisteren de schoonheid en vertolken haar; zij worden ontroerd en schrijven.

Onzen tijd vergelijkende met het tijdperk van vóór de tachtigers, kan men ten minste concludeeren dat thans de kunstenaars het schoone kennen en weergeven; in den tijd van de muzen-almanakken, de Hondentrouw en Het Haantje op den toren wisten noch de dichters, noch het volk er wat van. Een enkele groote, als Potgieter, werd miskend; Bakhuizen van den Brink hoorde men nauwelijks noemen. Men was alleen - nationaal.

Dat kan grootsch, dat kan goddelijk zijn. En dat hebben de Duitschers, met hunne in onze dagen veel gesmade ‘Kultur’, op ons voor, dat zij in hunne nationale eenheid ook de kunst hebben weten te behouden. Carel Scharten schreef eens (in *De Gids*, Mei 1913):

‘Waar een Berlijner en een Münchenaar elkander ontmoeten, komen bijna afkeerige vreemden samen; doch een lied van Schubert verzoent hun harten, een regel van Goethe, een gedicht van Schiller doet hen gevoelen, dat zij één geest zijn. Een Bosschenaar en een Rotterdammer hebben niets, dat hen inwendig verbinden kan.’

Zonder twijfel is er iets machtigs en schoons bereikt, wanneer er tusschen dichter en volk eene wissel-werkende harmonie bestaat; wanneer de dichter, bewust of onbewust, maar nooit opzettelijk, gevoelens in verzen omzet, die in de beste oogen-

blikken naar boven komen in de zielen der om hem levende menschen, zoodat deze, zijne werken lezend, hem ontroerd en dankbaar herkennen als een der hunnen, een die wel anders moge werken en leven dan zij, maar toch ontwijfelbaar met hen van één stam.

In onzen tijd is dat niet zoo. Het ongezochte contact, de ontroerende herkenning tusschen dichter en maatschappij bestaat niet; het nationale leven is iets onmogelijks voor den dichter, de dichter een paria voor de natie. Er is vijandschap gezet tusschen den kunstenaar en de menschen.

Dit nu is natuurlijk wel altijd in eenige mate het geval, en het begrip van den maatschappelijken mensch zal wel nooit het dichterschap omvamen, maar het zoo on-nationale van de kunst is bijzonderlijk eene uiting van onzen tijd.

Wie, die waarachtig beseft wat dichterschap is, zou van den kunstenaar vergen dat hij nationaal ware? Wie zou bijv. van een dichter vergen dat hij in dezen tijd verzen schreef op onze tamme, zij het gebodene en waardeerbare neutraliteit? Of dat hij gedichten schreef in den geest van het volk, dat in 1913 de onafhankelijkheidsfeesten vierde?

Trouwens als een van onze dichters het volk wilde naderen, het zou hem wel slecht bekomen. De ontvangst zou wel van dien aard zijn, dat hij uitriep: ‘Wat ben ik begonnen dat ik uit mijne eenzaamheid, waar ik droomde van schoone dingen, mij heb begeven onder deze menschen, die mij wantrouwen en mij niet verstaan; het is, als spreek ik een vreemde taal voor hen. Moet ik denken wat zij denken, gevoelen wat zij gevoelen, dan kan ik niet oprecht zijn. Ik wil weer waarheid en schoonheid dienen, zonder er mij over te bekommeren dat er een natie bestaat, waartoe ik volgens geboorte behoor, doch die naar-de-ziel niets met mij gemeen heeft.’[1.]

Ik bedoelde eigenlijk te zeggen dat de almanak van den heer Greshoff een ander boek is dan de muzen-almanakken van vroeger. Een volledig beeld van den staat onzer dichtkunst aan het einde van 1914 geeft het niet, en bedoelt het ook niet te geven. De samensteller zegt in de Voorrede:

‘Een overzicht te geven van de aljaarlijksche overvloedige poëzie-productie in ons land, lag geenszins in mijne bedoelin-

1. Een kunstenaar die zoo denkt, of, onbewust, zoo handelt, kan natuurlijk nog wel *nationaal* zijn, in dien zin, dat hij de beste eigenschappen van zijn stam in zijn kunst verwerkelijkt, al mogen die eigenschappen in het ras verduisterd zijn.

gen. Het is niet te verwonderen dat waar de keuze de medewerkers alléén bepaald werd door mijn persoonlijken kunstsmaak deze zeer eenzijdig is. Mij schijnt zulk een eenzijdigheid te verkiezen boven kleurlooze overtuigingslooze volledigheid.'

In deze woorden ligt eene waardeerbare bescheidenheid, doch er is volgens mijne meening het volgende op af te dingen:

Verzen mooi vinden en verzen genieten wordt niet bepaald door de qualiteiten van het gedicht, maar door de innerlijke gesteldheid van den lezer. Wie, zooals de heer Greshoff heeft gedaan, eene keuze doet uit de hedendaagsche dichters, om uit hunne werken eene bloemlezing samen te stellen, zal daarbij, natuurlijkerwijze, 'zijn persoonlijken kunstsmaak' volgen: volgt hij den smaak van een ander, dan zal hij immers niet kunnen controleeren, of al het opgenomen werk wel heusche poëzie mag worden genoemd.

Tot eenzijdigheid behoeft eene dergelijke keuze niet te leiden, en al mis ik in dezen Muzenalmanak eenige dichters die ik wel gaarne vertegenwoordigd had gezien - niet om te komen tot 'kleurlooze overtuigingslooze volledigheid', maar omdat ik hunne werken even mooi of mooier vind dan sommige verzen die in het boek voorkomen - toch brengt de bundel zooveel waardevolle verzen bijeen, dat het werk eene uitvoerige bespreking verdient. Er staat veel meer moois in dan in den Muzenalmanak van het vorige jaar.

En al is deze verzen-keur dan ook geen zuivere graadmeter van de waarde onzer poëzie op dit oogenblik, er kan toch uit blijken dat onze letterkunde een aantal eerlijke en ernstige dichters rijk is.

De rij wordt geopend door J.C. Bloem, die drie gedichten afstond, waarin een onrustig verlangen naar de volheid van het leven stuwt. Angst om ondergang, vóór iets van het levens-mysterie wordt verklaard, spreekt uit het eerste gedicht *Zomernacht*, en is in de zware golving der volgende strophen schoon verbeeld:

> De zomernacht, die met onrustig ruischen
> Den klop van 't koortsig bloed mij begeleidt -
> De warme stilte, een golvend, stijgend bruischen -
> Nu is mijn denken aan den dood gewijd.
>
> Ik voel zijn donder stroomen door mijn aadren,
> Mijn aadmen is het suizen van zijn stem,
> In 't spel der schaduwen, die zich vergaadren
> Rondom mijn klamme sponde, voel ik hem.

Wat geeft het, met de schoonheid der paraablen,
Met de openbaringen van maat en rijm,
Met profetieën, groen van hoop, te omfaablen
De zekerheid van zijn bestaand geheim?

De sterke is hij, gelijk met ons geboren.
Wiens schaduw alle dagen naast ons glijdt;
Wij willen meest zijn fluisteren niet hooren:
Ons wacht het leven en wij zijn bereid,

Maar in den koortsgloed der doorwaakte nachten
Klemt ons zijn greep, klinkt ons zijn stil vermaan,
Jaagt hij de felle zwermen der gedachten
Oneindig op het weerloos harte ons aan.

Het matelooze levens-verlangen, in de slot-strophen van het gedicht met onbetoomde hevigheid uitgeroepen, neemt tastbaarder vormen aan in *Verzaliging*, waarvan het volgende couplet een typisch bewijs levert:

En altijd bond mij weer een nieuw bekoren:
Hier een wit huisje tusschen golvend graan;
Ginds een oud stadje om een verweerde toren;
Een vliet waarlangs de trage schepen gaan.

Rust wordt hier gevonden in liefde, toen

.... in 't spel van schaduwen en luister
De glimlach van een blank en teer gelaat

den dichter tegenblonk, en de drang naar leven zich naar waarheid in verzaliging oploste.

J. van den Brandeler - den Beer Poortugael is ons bekend door een aantal verzen in De Beweging. Zij stond voor dezen almanak drie gedichten af, waarvan het eerste mij het meest heeft bekoord. Het is getiteld *Aan de liefste*; ik schrijf de slot-strophe af, die tevens het wezen van het gedicht aangeeft:

Ik weet het nu, wat spraakloos is gegeven
Verliest in klank het allerdiepste schoon,
Wijl het zichzelf reeds uitte door te leven
Wordt ieder woord, gesproken, tot een hoon.

De jonge dichteres Else Bukowsky is nog weinig bekend. Een paar tijdschriften namen verzen van haar op, die de aandacht trokken door een eigenaardig, exotisch element. Hare verzen zijn als stemmen van een vreemd, moeilijk te benaderen heimwee, dat met bekorenden weemoed opklinkt uit *Ahasverus*, een van de hier opgenomen verzen:

Ik heb mijn liefste niet gewekt,
Ik zal maar zonder afscheid gaan;
De groote stem roept in den nacht
En ik moet gaan.

Ik heb haar wangen niet gekust,
En niet haar mond tot laatsten groet,
Ik heb een nacht bij haar gerust
En ga, zooals een beed'laar doet,

De zijpoort uit, nu, vaal en mat,
De vroege dag in 't oosten grauwt;
De wint verwaait mijn stap op 't pad,
En voor mij ligt het groote woud....

Een vreemde droefheid, een smart tot weemoed getemperd, omdroomt dit vers, en maakt het ontroerend. De dichteres is geen Hollandsche; zij bracht haar vreemd en schoon levensverlangen mede van verren bodem, en verwoordt het, moeizaam soms, in onze taal. Op zich zelf reeds een opmerkelijk verschijnsel, al komt het meer voor in onze periode van schrijven, die eene betrekkelijke mate van vrijheid laat in het zelf-kiezen van woorden-wending en -beteekenis. En de geest, de teer-mooie kleur van hare poëzie maakt hare verzen heel aantrekkelijk.

Van J.G. Danser, eveneens een nog weinig bekend dichter, zijn drie zuiver-gevoelde sonnetten opgenomen, waarvan ik het eerste, *De jonggestorvene*, overneem:

Gij moest zoo vroeg van deze wereld scheiden
Die gij bemindet schoon haar smaad u sloeg,
Van al de droomen die uw jong verblijden
Nog ongerept en woordloos in zich droeg.

En toch toen dood u 't koele bed kwam spreiden
Spraakt gij geen woord dat om een troostwoord vroeg,
Bereid als een die lang en schoon mocht strijden
Zeidet gij zacht: ‘Weent niet, het was genoeg’.

Gij wist: - wij zwerven door dit vreemde leven
Bij vreugdes dag, bij droefheids duistren nacht,
Zoekend het woud waar liefdes klanken beven;

Maar eens vermoeid van aller dingen pracht
Vinden wij wat ons streven is gebléven:
Stiltes vallei daar 't vredig is en zacht.

Innig is in dit sonnet verbeeld de vrede van eene ziel die veel heeft overwonnen. Het is niet grootsch, niet brillant,

maar het is wáár. Ik vermoed dat de dichter een nog jong mensch is, die wel enkele vaste lijnen in zich heeft gevonden, maar toch naar de openbaring van zijn leven, en dus naar de richting van zijn kunst nog zoekende is. Daardoor blijven zijne verzen nog vrij wel alleen-staande stemmingen; ik acht dit te waarschijnlijker doordat de drie sonnetten die van zijn hand in den bundel zijn opgenomen, alle verschillend zijn van sentiment. Maar zij hebben eene zachte muzikaliteit en eene lenigheid van verwoording gemeen, die de aandacht trekt naar dit teeder-discrete, maar wellicht nog verborgene sterkte inhoudende dichter-talent.

De verzen, die afgestaan werden door den dichter W. van Doorn, bevallen mij beter dan die in den muzen-almanak van het vorige jaar. Zij geven eene eigenaardige, soms bijna pijnlijke, wrang-aandoende visie, die wel het meest uitkomt in *Duin-vizioen*, een vers van drie moede, zwaar-beladene vrouwen die de dichter door de mulle duinen ziet voortschrijden.

P.N. van Eyck is een dichter, die steeds van zich-zelf vertelt. Zijne verzen zijn daar niet te minder om, want zijn innerlijk beleven leidt hem tot het zeggen van schoone dingen. De wereld om hem heen neemt steeds deel aan het projecteeren van zijne gevoelens, maar wordt er of tot symboliek in verwerkt, of komt in zijne verzen slechts in eene nuance naar voren. Domineeren doet het uiterlijk verschijnen in zijne kunst nooit. Zoo is het bijv. ook in het volgende fragment, waarin de avond, als fond van de stemming, even het vers verinnigt:

> Ik rees bij 't kraaien van den haan
> En ben tot de avond toe gegaan,
> Toen viel de zon, toen steeg de maan.
>
> Ik zag omhoog en in haar schijn
> Leek al mijn hoop verglansd te zijn:
> Daar hing zij, schoon en teer en rein...
>
> En vèr: ik dacht den langen tijd
> Die weg van de aard ten hemel leidt,
> Die 't hart van al zijn vreugde scheidt.
>
> Toen keerde ik wéér en ging, - en mat
> Gleed voor mij heen op 't bleeke pad
> Mijn schaduw naar de luide stad.

Het was zoo brandend diep, dit leed,
Te zien hoe, wijl 'k in 't maanlicht schreed,
Mijn schaduw traag langs de aarde gleed...

Het gedicht, dat met dit fragment aanvangt, heet *Epiloog*; het gegeven vindt men, met velerlei nuanceering van stemming dikwijls in de verzen van dezen dichter terug: een klacht om de vruchteloosheid van lachen en lijden, een met bitterheid terugzien op een moeizaam-afgelegden weg omdat geen besef van gewin tot de ziel doordringt. De bundel *Uitzichten* geeft er schoone voorbeelden van, en naast deze stemmingen van angst om niet-vinden of ontmoediging om vergeefs-zoeken ook de vreugde om verklaring. Zoo eindigt ook dit gedicht in een mineur-toon van berusten.

In het tweede gedicht *Nachtwaken*, zwelt die stemming aan tot eene zachte verblijding, door het ontroerd besef van goedheid en schoonheid die werd 's dichters deel.

Na eenige verzen van George Gonggrijp, Geerten Gossaert - die eene bekorende ballade gaf - en Jacob Israel de Haan volgen eenige liederen van Aart van der Leeuw, die onder de dichters van onzen tijd eene bijzondere plaats inneemt. Hij heeft de natuur lief, verblijdt zich om hare wisselende verschijningen en geeft aan die verblijdingen uiting in liederen waarin men veel oorspronkelijkheid van rhythme en wending hoort. Dat sympathiek-eigene voelt men in het volgende *Danslied:*

Zei niet Uw stem: de vogel danst,
Het loover danst, de weide danst,
De zon die op het warer glanst,
De wind, de wolk, de wereld danst?

Gij reikte mij Uw linkerhand,
Daarin gleed warm mijn rechterhand,
En velen volgden, tot een band
Van dansers slingerde over 't land.

De laatste tranen op mijn wang
Verwoeien in dien rondegang,
Mijn polsklop, eerst zoo luid en bang,
Vond hart bij hart ten beurtgezang;

En 'k wist heel blij, voor altijd, gánsch,
Onder mijn wilde-bloemenkrans,
Wijl goudgloed opsprong aan den trans,
Dat alles góed wordt in den dans.

Ook dit is geen grootsche, geen machtige poëzie, doch zoolang zulke verzen, zoo natuurlijk, zoo verrassend-menschelijk, bij ons worden geschreven, behoeven wij voor verval van de Hollandsche dichtkunst toch niet bang te zijn. De rhetorica, die verschrikking die zoo licht opdaagt te midden van den op-bloei eener jonge kunst, om de al-gewende wijzen te verstarren en tot beperktheid van dood materiaal te maken wat levend op-zong in de zielen der eersten, de rhetorica is er vreemd aan. Vorm en inhoud deelen in de verzen van Aart van der Leeuw gelijkelijk in de vertolking van zijne hem-alleen-aangaande verheugingen. Hij is een zuiver natuurdichter, en of zonneschijn of bewolkte luchten droomen over zijne liederen, men vindt er steeds mooie dingen in.

Na een drietal expressieve sonnetten van Kaethe Mussche volgen een aantal verzen van Jan van Nijlen. Met Aart van der Leeuw heeft deze dichter gemeen dat ook in zijne verzen de natuur is door-leefd; ook in zijne poëzie ruischt het woud, geurt de vochtige boschgrond, daalt de zomernacht. Maar het is of hier de vreugde bedachtzamer wordt aanvaard, en of die innerlijk-doorpeinsde, tot helderheid gekomene waarheid eerst later uit de bezonkene bezinning des gemoeds komt golven in den, dan zwaarderen, cadans der verzen. Zoo merke men de gerijpte aandacht op van het volgende, weemoed-doorzongen sonnet, *Terugkeer:*

Eens stond ik hier, waar 't najaar had bedekt
Den donkren grond met ros en roodgeel blad;
Het was zoo stil als nu, en langs het pad
Vloog nog een vogel, gonsde een laat insect.

Jaren zijn heen. Van uit de verre stad
Bracht mij het heimwee, dat bedroefden trekt,
Weer hier; - en 'k heb ten tweede maal ontdekt
Uw schoonheid, woud, als een verloren schat.

Hier stond een olm, daar een kastanjelaar,
Verdorde hopvrucht hing van de elzen neer;
Zóó was het toen, zóó zal het ieder jaar

Geweest zijn, als het groen verging tot goud,
Zoo zal het zijn ook dàn, wanneer niet meer
Mijn stap zich richt naar dit onsterflijk woud!

Meer dan de direct-reageerende vreugde, die bij Aart van der Leeuw wel niet anders is dan de verwantschapsvoeling

met het omringende, is in de verzen van Jan van Nijlen meer het doorpeinzen van levenswaarheid de stuwkracht der poëzie. Meer dan dichterlijk en ontroerd zien van de natuur komt in zijne verzen het vergeestelijkt opnemen, gesymboliseerd ten deele, van het omringend-waargenomene aan den dag.

Een dichter met een ander gevoelsleven is François Pauwels. Hen bekoort meer de verwoording van het schrijnende sentiment, hij voelt romantisch; schrille contrasten trekken hem aan. In een der hier opgenomene gedichten plaatst hij drie booze, kakelende wijven in het blanke licht van een lentemorgen:

> Ze staan gedrieën op het plein te beuz'len,
> Verdorde feeksen met een' scherpen mond,

en in dezen trant gaat de beschrijving voort. Misschien nog tragischer, nog werkelijker weergevend het diepst-willend, het zuiverst-tevoorschijn-tredend ontroeren van deze dichterziel zijn de beide andere gedichten, *De Blinde* en *De nachtelijke Sleepster*. Het laatste vooral geeft het eigenaardige kunnen van François Pauwels duidelijk weer. Ik merkte reeds op dat het element-van-romantiek aan zijn gevoelsleven niet vreemd is. Ziehier hoe hij de visie van een naderend licht over het water weergeeft:

> Van ginds komt een lichtje langzaam glijden
> Over het zwarte water heen,
> Ik wil op den oever in vreemd verblijden
> Dien kleinen en rooden robijn verbeiden
> Als gloeide zijn glans voor mij alleen
> Zoo tusschen aard' en hemel heen.
>
> Als kwam uit het land der stille dooden
> Een droeve ziel mij tegemoet,
> Een ziel die niet rusten kon onder de zoden
> En vol verlangen kwam uitgevloden,
> Een zwevend begeeren, rood als bloed,
> Dat naar mijn wachtend harte moet.

Verderop in het gedicht komt de directe reactie van des dichters waarnemen van anderer ellende, en plotseling zit men midden in realisme, en dit is juist het verrassend-kenmerkende van dezen dichter: de snelle en onverwachte afwisseling tusschen symbool en plastische werkelijkheid.

Ik citeer nog het volgende fragment:

Een zwijgende vrouw gaat langs mij henen,
Haar oogen kennen slechts den grond,
Zij mijdt in gewoonte de kuilen en steenen,
In moeizamen regelmaat zwikken haar beenen,
Maar streng is haar toegesloten mond
En stil gebogen naar den grond,

En achter haar glijdt een laag gevaarte,
Het schip aan een nauw zichtbaar koord,
Het glijdt even zwart als het nachtlijk geblâarte
Den spieglenden baan en zijn drijvende zwaarte
Gaat zonder geluid in 't water voort
Door 't immer strak gespannen koord.

en ik betreur het slechts dat het gedicht te lang is om het hier in zijn geheel aan te halen. Het is schril en toch teeder; mededoogen en weemoed doordroomen deze strophen, waarin de dichter bezingt het lot van de tragische gestalte, de moede sleepster, wier beeld hij wil bewaren, ook wanneer eens het roode licht van het schip door een ander zal worden geleid.

A. Roland Holst stond o.a. een treffend mooi *Sonnet* af, Nine van der Schaaf een fantastisch gedicht: *Het Speeltuig*.

Nico van Suchtelen gaf vijf sonnetten uit zijne, in de Wereld-Bibliotheek te verschijnen, vertaling van Dante's Vita Nuova; als men deze sonnetten gelezen heeft, kan men het werk slechts met te grooter belangstelling tegemoet zien.

Ziehier een van de verzen als proeve:

Zoo zuiver en zoo zedig ingetogen
Is mijner vrouwe minnelijke groet,
Dat ze ieders tong siddrend verstommen doet
En géén waagt tot haar op te slaan zijn oogen.

Zoo schrijdt zij voort en hoort haar lof verhoogen,
Verheerelijkt in deemoeds blanken gloed;
De Hemel zond tot de aarde een engel zoet,
Dat ze op een vlekloos wonder konde bogen.

Wie haar zoo zacht en nederig ziet gaan,
Voelt in zijn hart een innigheid ontbloeien,
Die geen bevat zoo hij 't niet ondervond;

En 't is of van haar teer bewogen mond
Een adem als van Liefde zelf komt vloeien,
Die zucht: Verlangen zij uw deel voortaan.

De dichter J. Jac. Thomson besluit de rij der medewerkers met een vers *Nieuw Begin*, waarin hij zingt van de schoone uitkomst die uit volgehouden vertrouwen gewonnen inzicht hem deed bereiken.

Wat nu, ten slotte, de gelijkheid van opvatting omtrent doel en wezen der kunst betreft, waarover de heer Greshoff spreekt in de voorrede, ik moet bekennen dat ik, na het boek tweemaal te hebben gelezen, het nog niet precies weet. De waardevolle verzen ten getuige mag men wel aannemen dat het *wezen* der kunst door deze dichters hoog genoeg wordt geschat om boven een *doel* verheven te zijn, en wanneer ik een leidende lijn zie, is het deze: dat in deze verzen, soms meer, soms minder, een streven kenbaar wordt gemaakt om het ideeële Zijn der dingen achter de wisseling der verschijningen te onderkennen.

Dit is zeker: de samensteller bracht een aantal schoone verzen bijeen, en het boek heeft bovendien deze goede eigenschap dat het den recensent eene ongezochte gelegenheid geeft om een aantal ernstige jongere dichters onder de aandacht der menschen te brengen.

Het jaar der Dichters werd gedrukt onder toezicht van Jan van Krimpen, die omslag, titels en initialen teekende.

Helene Swarth blijft mooie verzen schrijven.

Waarmede ik niet wil zeggen dat ik alles wat in dezen nieuwen verzenbundel voorkomt, bewonder.

Het is een niet gemakkelijk, en ook niet zeer aangenaam werk, over een boek als dit te spreken. Wanneer men over een kunstenaar dien men zeer lief heeft spreekt, dan wil men dat het liefst doen met bewonderende, van die liefde getuigende woorden. En liefst zoo weinig-mogelijk critisch; alles wat men, bewust en overwogen, afkeurt of goedkeurt, neemt iets weg van de illuzie, die de boven oordeel zwevende bewondering - het opgaan in iets wat schoon is - geschapen heeft.

Nu is het wel waar dat ik, wat ik nu over dit boekje ga schrijven, eigenlijk al een heele poos wist, of ten minste vermoedde; het is al vaker geschreven of gezegd, het is zelfs algemeen bekend, en het getal dergenen die door alles heen het werk van deze dichteres mooi *willen* blijven vinden, is betrekkelijk gering.

Van tijd tot tijd hare verzen-reeksen in tijdschriften lezende, kon ieder het, buiten geboekstaafd oordeel om, zelf constateeren, en ofschoon ik zelf ook wel met zekeren angst of droefheid vele van die verzen las, omdat ze mij niet gaven aan ontroering wat hare vroegere verzen mij gegeven hadden, toch had ik voor het lezen van dezen bundel, die tot bewust weten verheldert wat enkele verzen vaag deden vermoeden, nog veel van mijne vroegere voorstelling bewaard, als zou Helene Swarth nooit iets *kunnen* schrijven dat ik niet mooi vond...

Als men deze verzen leest hoort men bekende stemmen. Het volgende zou zich heel goed kunnen voordoen: ge leest iemand, die nog al thuis is in de Hollandsche poëzie, een aantal van deze gedichten voor, en uw hoorder roept uit, nadat hij een poos half-verveeld heeft zitten luisteren:

‘dat lijkt op Helene Swarth, maar het is brutaal-weg hare verzen nageschreven.’

En in deze uiting zou een oordeel opgesloten zijn, dat voor een deel van deze verzen-verzameling met juistheid het wezen bepaalt. De dichteres heeft inderdaad in een groot aantal van hare gedichten - Helene Swarth nageschreven.

Dat blijkt uit een sonnet als het volgende:

> Een meisje, al zingend, breekt seringetakken.
> Als diamanten valt de dauw der trossen
> Op 't bleekblauw kleed en vonkelt op den vlossen
> Goû-vlechtenkrans, bij ritslend twijgen-knakken.
>
> Het gulden zonlicht streelt den fulpen rossen
> Rug van een paard, waarlangs een zweep komt klakken.
> Zonalen bloeien vroolijk rood als lakken.
> Op 't blanke zandpad hoor ik klompen klossen.
>
> En 't meisje zwijgt nu, de armen vol seringen
> En luistert droomend naar het vinken-fluiten
> En glimlacht zacht en denkt aan lieve dingen.
>
> 't Zit voor 't kozijn, bij hooggeschoven ruiten
> En drinkt de lente en wou van Mei wel zingen.
> Maar 't arme hart kan anders niet dan muiten.

Het is volstrekt geen slecht gedicht, en wanneer het voorkwam in een der eerste verzenbundels van een jong kunstenaar, zou men met reden veel van dat opkomende talent mogen verwachten. De eerste drie regels van de terzinen en vooral dit:

> En glimlacht zacht en denkt aan lieve dingen

zijn ontroerend-mooi. Maar de totaal-stemming, het contrast tusschen sombere ziele-gesteldheid en de blijheid van het omringende, vindt men schooner, lévender, schrijnender terug in de eerste poëzie van de dichteres. Over dit gedicht ligt iets mats, dat het onbelangrijk maakt; het laat onbevredigd, en men zou den schoonen vorm, die terug te brengen is tot vaardigheid in het métier, aan alle kanten willen bekijken, ongeloovig, omdat er niet méér in zit dan men er uit heeft kunnen halen.

De herhaling van gekende stemming nu vindt men in dezen bundel op tal van bladzijden terug.

En er is meer. De reminiscentiën van eigen kunst zijn veelvoudig.

Zoo het weergeven van de natuur-symboliek. Verrukkelijke verzen heeft de dichteres ons geschonken, waarin de aandoeningen van hare diepe ziel in natuur-beeldingen zijn weergegeven. Ook in dezen bundel treft men de gesymboliseerde visie veelvuldig aan. Maar ook hier stuitte ik telkens op iets on-levends, iets on-wezenlijks, dat mij belette mij door het gedicht te doen ontroeren, er gelukkig door te worden, zooals de vroegere verzen u plotseling gelukkig kunnen maken, wanneer ge, zonder reden of met een reden ontstemd, toevallig een der bundels waarin die levende schoonheid verzameld is, openslaat.

Ziehier hoe thans de wisseling-van-natuur wordt verwerkelijkt in haar lied:

> In dartlen wind en zacht bewogen bladeren
> Is de onrust van de lentë om mij heen.
> Ik hoor mijn bloed weer zingen in mijn aderen,
> 'k Sla de armen open en ik lach en ween.
>
> Ik voel van verre een blonden god mij naderen,
> Ik hoor zijn voetstap en ik ijl daarheen.
> Maar hoop en droom zijn listige verraderen:
> Zoodra ik kom is 't of mijn god verdween.

of in het volgende lied, dat behalve herhaling van natuurstemming, in de laatste regels een beeld geeft dat men ook in een van de vroegere verzen vindt:

> De blonde boomen wachten bang en blij,
> Als meisjes op haar blanke bruidskleedij.
>
> Zij hieven smeekend de armen naar omhoog,
> Waar 't blinkend blauw van lente en liefde loog.

Tot ze eindlijk prijkte' in sneeuwen bloemenpraal
En dankten God in zoete droomentaal.

Toen daalde stil, in blauwen sterrenacht,
De booze vorst, die dood den bloesem bracht.

Zoo bloeiden blank de droomen van mijn ziel,
Tot ijs van hoon in 't hart der bloemen viel.

Zoo zou ik kunnen voortgaan met citeeren. Want zoo ontmoet men maar al te dikwijls uitingen, die men herkent van vroeger, maar hun stralende verrukking, hun smachtend geklaag, hun kinder-blij begeeren, hun snikkende wanhoop, hun stomme vertwijfeling, hun bekorend heimwee - al die schoone dingen zijn getemperd, vervlakt, vervaagd tot wel schoon-gezegde verzen, maar waarin de ontroering ontbreekt. En men kan zich nog slechts verheugen, dat die gevoelens een dubbel bestaan hebben, en men keert terug tot hun eerste wezen dat ongerept staat voor alle tijden.

Maar er zijn betere verzen in dezen bundel.

Dat zijn de gedichten die op een schoonere wijze herinneren aan wat Helene Swarth vroeger gaf, de gedichten waarin de ontroering niet door een soort van Systemzwang schijnt te zijn ingevoerd, de gedichten die niet tot ons spreken via vorige productie en op dien tocht het innigste verliezen wat een vers geven kan, maar die tot ons komen rechtstreeks. Dat zijn gedichten waarvan alleen een diep-dichterlijk gemoed de stemming kan doorpeinzen, zoo, dat ontroering en zegging eene harmonische eenheid treffen.

In de schoonste gedichten uit dit boek doolt meestal het droeve gedenken van verre herinneringen, als een smartelijk heimwee naar dagen wier glans nog blinkt in den hartstocht van vroegere verzen.

Zoo dit over-schoone sonnet:

In dofzwart kleed van levenslangen rouw,
Matzilver 't haar om wasbleek aangezicht,
In bleeken schemer van het regenlicht,
In d'ouden leunstoel, droomt de weduwvrouw.

Herdenkt zij hem, die onder bloemen ligt
En haar alleen liet in het wintergrauw?
Of treurt zij nog om levens jeugdlandouw,
Die zij verliet voor weeldeloozen plicht?

Haar witte handen liggen in haar schoot,
Haar oogen staren op den blinden muur.
Van 't vele weenen zijn haar ooglêen rood.

Een bronzen klok verkondt een somber uur,
Dë eiken meubels donkren, zwaar en dood,
In aschfluweel kwijnt wég het smeulend vuur.

Opmerkelijk is de gevoeligheid van de dichteres voor schakeeringen van kleur. De blauwe schaduw van den avond, de speling van zonlicht in eene stille kamer, de veel-tintige festijnen van een najaarswoud, de ijl-groen bewaasde lenteboomen, al de wisselingen van kleur waarin het komende, bloeyende en stervende jaar zich toont, heeft zij waargenomen en gebeeld in haar lied.

Wat een schoonheid van aanschouwing in de volgende strophe:

Fluweelig duistren bruine leege landen.
Zwart rijzen boomen in de roze lucht
En spreiden ijl, als ranke loofguirlanden,
Hun slanke twijgen zonder bladgerucht.

In hetzelfde gedicht deze vondst, die is als eene openbaring:

Plots, in een boom, bereikbaar voor mijn handen,
Hangt geel de maan gelijk de rijpe vrucht.

Alleen het woord *plots* (dat men in de verzen van deze dichteres veel aantreft) doet mij wat storend aan.

Het *woord*, natuurlijk niet het begrip; het *plotselinge* zien van de groote, gele maan tusschen de roerlooze takken versterkt juist den indruk.

Ik wijs nog op sublieme regels als de volgende:

In koel azuur, waar zilvren wolken zeilen,
Staat laag de zon de lanen te vergouden,
In brooze pracht, te mooi om lang te duren.

en op de stemming-scheppende macht van deze:

Een hommel zoemt een dommelzwaar verhaal.

Dat zijn regels die bewijzen dat deze dichteres nog bijlange niet heeft uitgezongen, zooals men wel eens hoort beweren. Er is genoeg oorspronkelijke, laat ik liever zeggen nieuwe, van haar nog niet-gekende schoonheid, in dezen bundel, om

het boek met blijdschap te ontvangen en er dankbaar voor te zijn. Want het moet overtuigd worden erkend: Helene Swarth blijft mooie verzen schrijven.

'De Jaargetijden' is een kleine verzenbundel, waarvan de schrijver mij geheel onbekend is. Ik vermoed dat hij nog jong is; het boekje vertoont ten minste qualiteiten van jeugd, mooie en minder-mooie.

De rhetorica, het neergeschrevene woord dat niet de uitdrukking is van een zuiver en diep gevoel, woekert hier en daar nog al welig in de verzen rond. Daardoor doet een gedicht als het volgende wel wat voos aan:

> Als schelpen op de schuim'ge stranden van den oceaan,
> als bloemen in beboschte randen windbewogen staan,
> als goudomstraalde sterren in den hoogen blauwen nacht,
> zoo is in d'eigen wereld ook de onbewogen pracht.

Zonder twijfel is dit vers door den dichter goed, d.w.z. eerlijk bedoeld; maar wie scherp luistert voelt toch onmiddellijk aan den gezwollen toon en het eigenaardig-naïeve, een ietsje nuchter-onnoozele, dat de jonge dichter de mysterieuze verwantschap tusschen het innerlijk zijn en het alom, de 'herkenning' - titel van het vers - van het wezenlijke in vormen-wisseling toch nog maar alleen weet van hooren-zeggen.

Zoo is het gesteld met meerdere gedichten, misschien het ergst met *Mei*, dat begint:

> Gij, die uit bestarde zalen
> van het maanverlucht paleis
> zingende komt nederdalen
> tot hernieuwde aardsche reis,

en eindigt:

> Doch, nu 'k voor u neergebogen
> Uwe majesteit bezing,
> Lente, zie ik in Uw oogen
> eeuwger zon herinnering!

Bij verzen als deze moet men even glimlachen. Ze zijn zoo zoet als een schuimpje, maar ze laten zich ook even gemakkelijk in elkaar duwen.

Na het ondicht het 'dicht', want dat is er ook. Deze dichter heeft de natuur bespied en beluisterd; wel met een

groote liefde, maar hij heeft er waarschijnlijk toch te veel bij gedacht, hoe hij zijn eigen stemmingen in natuur-beschrijving verwoorden zou, in plaats van te wachten tot het in de natuur aanschouwde als van-zelf weer in zijne ziel naar boven kwam, en de ontroering ook het gepaste woord zou geven.

Waar die gewilde stemming niet is bijgebracht, kwam een vers met goede eigenschappen te voorschijn, als het volgende:

> De regen ruischt in witten lentenacht
> en zingt een zilveren melodisch lied,
> het maanlicht zijgt door blanke wolkenvracht
> waar in het ijle fluisterend verschiet
> staan, maagdlijk schoon, de witte bloesemboomen,
> in kuischheid onbespied; de nachtwind leeft -
> muziek van druppelende klanken zweeft -
> een stil geluk, waar geen gedachten komen.

De maagdelijke schoonheid en de onbespiede kuischheid van de boomen, dat riekt weer naar den mutsaard van de rhetoriek. Regel 4, beginnend met het on-schoone ‘waar’, is zwak van techniek. Maar om het geheel wazigt iets mooiteeders, dat het vers, ondanks die zwakheden, aantrekkelijk maakt. Dergelijke gedichten heb ik meer gevonden in het kleine boekje.

Het zingende geluid in deze dichterziel wacht op heel veel levens-verdieping en levens-verinniging.

Ten slotte - het kàn ook zijn dat de heer Reitsma niet zoo jong is als ik veronderstelde. Er zijn menschen die met hun ziel langs het leven heen gaan en alleen met hun lichaam er door. Maar dan - ja, dan acht ik de toekomst van zijn dichterschap toch bedenkelijk.

Onze leestafel.

Door West-Indië, Antillen - Panama - Venezuela - Guyana - Suriname. Door Dr. C.J. Wijnaendts - Francken. Met kaarten en afbeeldingen. - Haarlem, Tjeenk Willink.

De onwetendheid onzer landgenooten omtrent Suriname is groot, zegt de schrijver in zijn voorrede en waarschijnlijk geldt dit wel voor al onze West-Indische koloniën. Elke poging om aan die onwetendheid tegemoet te komen verdient toejuiching, vooral wanneer het geschiedt op de bekende talentvolle wijze van den heer W.F., aan welke wij onlangs reeds onze welgemeende hulde brachten bij de bespreking in dit tijdschrift van zijn werk: 'Van Kaapstad tot Khartoum.'

In het nu voor ons liggende werk is in beknopten vorm véél wetenswaardigs over West-Indië vermeld; wie belang stelt in vreemde landen en volken, oor en oog heeft voor de mutatiën van *drie* scherp onderscheiden menschenrassen, sedert 400 jaar in de meest denkbare verhoudingen en onderlinge betrekkingen samenwonend en vermengd, hij zal zeker den schrijver met groote belangstelling volgen op zijne reize door het groote vulkanische bekken der Caraibische zee; de lotsverwisselingen der omliggende landen op zichzelf (zonder bizonderen invloed op de wereldgebeurtenissen in het groot) zijn merkwaardig genoeg en in sterk van elkaâr afwijkende ontwikkeling vormden zich in dit gebied broeinesten van boekaniers, rustige en welvarende, ook woelige en kwijnende koloniën, gewelddadig geregeerde rijken en onbestuurbare negerrepublieken, voortdurend invloed ondergaande van Europeesche Staten.

Veel van deze historische ontwikkeling wordt door den Heer W.F. in een duidelijk licht gesteld en men vraagt zich af of deze eilandenwereld met hare zoo gemengde en lang niet apathische bevolking nog niet een bizonder groote rol zal spelen als het Panama-kanaal eens voor goed voor het wereldverkeer zal geopend zijn. Zouden we daar nog épisoden mogen verwachten als onder Walter Raleigh, Henry Morgan, l'Olonais (dappere maar beruchte boekanier-hoofdlieden) enz. of een nieuwe phase van den modernen handelsoorlog? Ook de schrijver is niet vreemd aan het denkbeeld dat het besproken gebied nog eene belangwekkende toekomst heeft.

Terecht wordt een groot deel van het werk gewijd aan onze eigene, jammerlijk veronachtzaamde kolonie Suriname. Bedroevend en beschamend is bijna alles wat daarvan wordt gezegd en in een tijdvak waarin veel *vraag* is naar koloniën is het zelfs niet zonder gevaar een vrvchtbaar en goed gelegen gebied te verwaarloozen terwijl anderen er naar watertanden.

Al tracht men ook met den schrijver in de geschiedenis van slavernij, negervraagstuk en slecht geleide kolonisatieplannen (1845) de oorzaak op te sporen, het feit blijft bedroevend wáár, dat onze kolonie véél minder afwerpt dan voorheen en niettegenstaande jaarlijksche finantieëele hulp uit Nederland blijft kwijnen, terwijl de buurkolonie onder Engelsch bestuur haar in alle opzichten voorbij streeft.

Als de reis van den Heer W.F. tengevolge mocht hebben dat deskundige en welmeenende autoriteiten zich eens krachtig met Surinaamsche toestanden gingen bemoeien, zou het zeker de schitterendste bekroning van zijn werk zijn.

B.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Maart-aflevering behandelt Mevrouw D. Logeman - Van der Willigen twee Finsche schrijvers, Mr. J.C. Kielstra het rechtswezen in Nederlandsch-Indië. De heer P. Raëskin vervolgt zijn roman 'Oue Jane'. 'Iemand' geeft 'van den hak op den tak' zeer mooie gedachten. Na de oeconomische kroniek door H.S. waarschuwt de heer C.K. Elout in het Binnenlandsch Overzicht tegen de toenemende verslapping van ons volk en tegen de partijdigheid der pers.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Maart-aflevering vervolgt Marcellus Emants zijn roman 'Liefdeleven.' Dr. A.H. Blauw geeft een studie over plantkunde en psychische verschijnselen. Dr. J. Prinsen J. Lzn. besluit zijn beschouwing over het sentimenteele bij Feith, Wolff-Deken en Poot. Stijn Streuvels dicht een schets onder den titel 'Landgedicht,' Felix Rutten Verzen. Dr. D.G. Jelgersma zegt zijn oordeel over de houding van Engeland bij het uitbreken van den wereldoorlog.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

De Maart-aflevering brengt ons eene verhandeling van Dr. W.J. Aalders over Augustinus' bekeering. De oud-hoogleeraar Mr. J. Domela Nieuwenhuis maakt over vrede en vredesbeweging belangrijke opmerkingen. Dr. A, M. Brouwer behandelt het verband tusschen uits en inwendige zending. Dr. J. Jac. Thomson houdt eene bespreking over religieuse poëzie, Dr. A. Wapenaar over passieverzen.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy,

Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In het Maartnummer vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman ‘Aan 't lichtende strand.’ Jac. van Looy beschrijft een feestdag. De heer J.A. Bientjes

sluit zijn herdenking van Dr. J. van Vloten als goed vaderlander. De heer Herman Robbers geeft een aanvulling van Prof. Derkinderens opstel over de maatschappelijke positie der kunstenaars. ‘Het Model’ is de titel eener novelle door M. Sanders. De heer G. van Hulzen wijdt een woord aan de nagedachtenis van W.F. Schürmann. Cornelis Veth bespreekt het Speenhoff-jubileum, Van-Gogh-vereering en Van-Gogh-miskenning. Gedichten worden gezongen door Victor E. van Vriesland en Dop Bles.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het Maart-nummer beoordeelt de heer H.P. Berlage het boek van Dr. M. Eisler over de geschiedenis van een Hollandsch stadsbeeld. Na gedichten van Aart van der Leeuw behandelt Z.Z. de particuliere landerijen in Indië. Nine van der Schaaf dicht eene novelle in poëzie: ‘In haar blauwe kleed kwam zij.’ P.N. van Eyck bespreekt de nieuwe uitgave van Richard Wagner's ‘Mein Leben.’ Else Bukowsky bezingt een stroom. De heer J.C. de Haan zet zijn aanval tegen Duitsche rechtsgeleerden voort.

De Levende Natuur, opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.

In het nummer van 1 Maart vervolgt de heer G. Wolda zijn interessante mededeelingen over cultuur van in 't wild levende vogels. De heer Jac. P. Thijsse beschrijft een tocht in Noord-Brabant. In zijn literatuuroverzicht doet de heer P.J. Bolleman van der Veen belangwekkende mededeelingen.

In het nummer van 15 Maart zet de heer G. Wolda zijn intressante mededeelingen over de cultuur van in 't wild levende vogels voort, met eenige beschouwingen over het nut van nestkastjes, over vogeltaal en over het fotografeeren van vogels. De heer Jac. P. Thijsse beschrijft het vervolg van zijn verkenning in Brahant. Over diatomeeën handelt de heer L. Dorsman Czn. Nieuwe pothoofdgrassen worden door den heer A.W. Kloos Jr. beschreven.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

Het nummer van 25 Februari schetst het karakter van den heer W. Graadt van Roggen, secretaris van den Anti-Suiker-Accijns-Bond.

Ontvangen boeken.

Stijn Streuvels, *In oorlogstijd I.* L.J. Veen, Amsterdam.
Guido Gezelle. *Gelegenheidsgedichten* 1/4. L.J. Veen, Amsterdam.
Mr. R.A. Fockema, *De beteekenis van F.K. von Savigny voor den tegenwoordigen tijd.* De erven F. Bohn, Haarlem.
P.W. de Koning, *De Aeneis van Publius Vergilius Maro*, Metrisch vertaald. P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Israël Schulman, *Vóór 3000 jaar over Oorlog en Vrede en den Vreemdeling.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
'Pro en Contra' IX. 7. *Schoonheidswetgeving.* Pro: Mr. P.H. Ritter Jr. Contra: Mr. G. Seret. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen VIII No. 1. Julius de Boer. De beteekenis van de kegel-studie voor onzen tijd. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën II. 2. Dr. H.H. Juynboll, Het Javaansche tooneel. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

[Tweede deel]

Gedenkschriften.
F. Smit Kleine.

Aan mijn Echt- en Schrijfkameraad
Anne Marie Françoise Fastré.

BIJ den aan vang van het jaar 1915, waarin ik kans liep mijn zeventigste jaar te bereiken, hetgeen thans is geschied, geviel het mij, nog geleid door een goede gezondheid, dankbaar terug te denken aan mijn jeugd, mijne middelbare jaren en mijn ouderdom.

Hoe was de algemeene richting van mijn school-, ambtelijk- en openbaar leven? Droeg die richting bij tot mijn geluk - le bonheur n'est pas exclusivement dans les circonstances - sprak een mijner Fransche familieleden La Rochefaucould na - il est surtout dans le caractère - dan heb ik dat niet te versmaden voordeel in mijn gevoelsleven allereerst te danken aan mijne ouders, aan de betrekkingen mijner ouders, hunne verwanten en vrienden, aan mijne leermeesters en verder aan mijne eigen vrienden en bekenden, over velerlei kringen onzer XIX^{de} en XX^{ste} eeuwsche maatschappij verspreid. Zij allen hielpen toch mijn karakter vormen.

Ook, en niet weinig te danken aan de edele geesten, wier omgang ik door hunne letter-, schilder- en muziekwerken mocht genieten.

Hier volge in de gedachte mijner lezers een eerbiedwaardige reeks van binnen- en buitenlandsche Schrijvers en Kunstenaars op velerlei terrein van menschelijk beweeg, met uitzondering van rekenkundig aangelegde vernuften, voor dewelke ik haast evenveel respect als onverstand heb.

Wat ik zelf daartoe aan bracht is luttel, want niet genoeg kan ik den lezers mijner Gedenkschriften (die ik mij voorstel geleidelijk in verschillende organen te publiceeren) verzoeken te overwegen of zij zelven tot die zeldzame stervelingen zich

rekenen, die hun levensvaandel zoo hoog heffen dat zij onder zijne plooien met fieren mannenmoed of nog fierdere Kenaudapperheid - civis Harlemensis sum - de leuze: ‘Ik zelf ben de bewerker van mijn geluk!’ durven uitroepen.

Deze zotte leuze - hetzij mij vergund haar zoo zedig mogelijk te stempelen - heb ik nooit anders vernomen als uit den mond van gelukkige Beurs-wisselaars of van verwaten civiele en militaire bluffers. Nooit van verstandige stervelingen. Wanneer, dunkt mij, aan de koenen de halve wereld behoort, voorzeker behoort zij *niet* aan de onbeschoften, (brutalen) dan staat het voor mijn gevoel als een paal boven water, dat de bron der koenheid niet door hen zelven is geboord en dat derhalve elke zelf-verheffing een denkfout is. Zoo valt de vroomste dogmatiek alweder eens samen met de radicaalste denkwijs.

> Sind nun die Elemente nicht
> Aus dem Complex zu trennen,
> Was ist denn au dem ganzen Wicht
> Originell zu nennen?

Zoo is het dus ook mij gegaan. Het toeval der geboorte heeft mij - bij het bewustworden - veel in den schoot geworpen, waarvoor ik, zelfs in mijn ouderdom, niet dankbaar genoeg kan zijn.

Mijne ouders hebben mij veel goed gedaan; mijne leermeesters - van den grooten P.J. Prinsen af tot mijn onlangs gestorven vereerden rector S.A. Naber toe - hebben mij aan hen verplicht; mijne vrienden hebben mijn leven vermooid, personen van ‘beider kunne’ hebben het ‘naar de mate hunner krachten’ beweldadigd, en om mij, nietig stofdeel in het Onmetelijke, nicht des Guten zu viel te doen genieten, hebben enkele tijdgenooten het versomberd. Een niet gering aantal bekenden hebben mij, al naar dat mijn lotgevallen hun mededoogen of hun bitsheid opwekten, nu eens benijd, dan weer beklaagd en voor zooveel ik uit hun persoonlijken of schriftelijken omgang kon nagaan, hebben de meesten mij geen kwaad hart toegedragen. Als ik nu nog een ‘eerlijke begraffenis’ mag bekomen - wat wil dan eigenlijk een sterveling meer?

Mijne *Gedenkschriften* zullen, naar ik beoog, een beeld ontwerpen van de kringen, waarin ik verkeerde en van enkelen heeren en dames, boeren, burgers en buitenluî, met wie ik in aanraking of in botsing kwam. Een verzameling chronologische

familie-aanteekeningen stelt mij in staat mijn geheugen te scherpen.

Het spreekt van zelf dat wanneer een of ander welwillend lezer op zijne beurt *Gedenkschriften* zou openbaren, hij het anders en stellig diepzinniger dan ik zou doen. Ik moet het op mijne manier doen: dat is op eenigszins luchtigen en tevens koenen trant mijn voorkeur en mijn afkeer van personen en zaken beschrijven en verder de lotgevallen in mijn bestaan als credit- en debetposten brengen op dat Wereld-Grootboek, waarvan de Eeuwige Aanlegger de eerbiedenis ontvangt evenzeer van de Denkende als Niet-Denkende Menigte.

12 April 1915.

I.

Mijn Oom, de Heemsteêsche Notaris Jan Dólleman. - Mijn Surinaamsche Vader en mijne Amsterdamsche Moeder. - Mijn tante Dólleman en Willem Bilderdijk. - Nicolaas Beets te Heemstede. - De Haarlemsche Kunstenaarskring. - Onthulling van den Bilderdijkgedenksteen op de Groote Markt. - Nicolaas Beets bij het graf van Bilderdijk. - Nicolaas Beets te Edinburgh. - In Tivoli te Utrecht. - Te Middelburg. - Ignatius Dignus Fransen van de Putte. - Monseigneur Prof. Dr. Schaepman. - De typen van de Camera. - Kenschetsing door Busken Huet, van Nouhuys en Bodewijk van Deyssel.

Het dorp Heemsteé en de stad Haarlem lagen vijftig à zestig jaar geleden haast even ver van elkaár als thans. *Haast*, want al zijn de bedrijvige middenpunten van stad en dorp gebleven, de grenslijnen schijnen door meerdere woningen naar elkaâr toegetrokken.

Van Haarlem komend ziet men nu eerder dan vroeger Heemstede. En omgekeerd natuurlijk. Een halve eeuw geleden, op de Dreef wandelend naar Heemsteê was men korter in de bebouwde omgeving van Haarlem en langer in de onbebouwde van de dorpsgemeente. Men waande nog buiten de stad te zijn als men reeds lang binnen de grenzen was.

Ook de Nederlandsche dorpen en steden hebben zich, in de laatste halve eeuw, naar de gemoedsrichting hunner bewoners geplooid; ook zij zijn evenals de menschen dichter naar elkaar gegroeid. Ook hun levensbeweging was er eene tusschen egoïsme en altruïsme.

Toenmaals dán als Haarlemsche schooljongen - bij meester Prinsen; op de Nutsschool op de Oude Gracht; bij den heer P. du Buy in de Zijlstraat en op het Gymnasium - werd ik tusschen mijn 8ste en 12de jaar geregeld elke week, en wel elken Maandag herinnerd aan Heemsteê. Mijn oom de Heemsteêsche Notaris Jan Dólleman, kwam 's Maandags meestal allèén, maar dikwijls met zijne echtgenoote - de zuster mijns vaders - op de Oude Gracht (die nog niet gedempt was) vóór een woning tusschen het Groot- en Klein Heiligland in zijn ouderwetsch tentwagentje met zijn ouderwetschen boerenkoetsier en zijn ouderwetsch ploegpaard aanrijden. Dan kwam hij zijn zwager en schoonzuster - mijne ouders - bezoeken, een kop koffie drinken, bloemen, appelen, peren, sperzies of druiven brengen en over Heemsteê en 'deszelfs' merkwaardige bewoners praten. Speciaal ook over de bleekers, onder wie hij vele cliënten had en wier handelwijzen hij zelfs in bescherming nam, wanneer mijne moeder over haren bleeker klaagde, vooral over den bleekersknecht, wiens disselwagen, altijd op ongelegen uren vóórkwam en wiens ruwheid in het oppluffen van de waschmand, hare mandemakersrekening, naar mijne brave moeder vermeende, onnoodig verhoogde.

In dien tijd stond Nicolaas Beets als Hervormd predikant te Heemstede, waar mijn Oom Notaris was.

Ik schreef daar zooeven het voornaamwoord 'deszelfs'. Het is sinds weldra een halve eeuw door de Nederlandsche taalwetgevers in den ban gedaan, maar als 10-jarige schooljongen hoorde ik het door de Bilderdijkianen en Siegenbeekianen herhaaldelijk gebruiken. En in den mond van mijn oom Jan was het bestorven. Het wil mij altoos, na zoovele vele jaren vóórkomen dat het niet leelijker was dan de sinds in onze schrijf- en spreektaal ingevoerde woorden: ansichte, ansichtkaarten en teaën, erfdeelen van een Germaansche en Angelsaksische cultuur die op een te slappen d.i. een modegrond kiemde.

Aan mode zijn ook de denkbeelden onder de menschen van bepaalde kringen onderhevig. Zooals er godsdienstige en moreele dogma's bestaan, zoo bestaan er ook sociale leerstukken, maar terwijl de beide eerste haast onwrikbaar zich handhaven, gaan de laatste den weg der vergankelijkheid op. Zoo was het 60 jaar geleden een onder alle gegoede klassen vaststaand begrip dat een theoloog een maker van preêken en van buitengewone

stichtelijke verhalen was, ontleend aan den Bijbel en aan vrome voorgangers - dat hij wel eens wereldsche verzen en buiten den preêktoon gehouden opstellen zou vervaardigen, kwam niet in het brein dier p r e c y s e n op. In dien tijd was het geen mode dat dominees iets anders deden dan huisbezoek, ambtelijk schrijfwerk en kerkelijke diensten. In dien tijd wist louter een tiental Heemstedenaars - tot wie de Van Lennepen van het Manpad, de Beelsen, de Dóllemans van Land- en Spaarnezicht, de Verschuurs van de Hertenkamp en de Wickevoort Crommelins van Berkenrode behoorden - geen sterfelijk wezen in Heemsteê buiten hen wist dat Dominee Beets, behalve preeken ook boeken schreef en verzen maakte. Dat was onder de welgezeten dorpelingen geen mode zoo iets te weten.

Op zekeren dag werd het mode en (zooals mijn Oom Jan Dólleman zeî) sprak men te Heemsteê van niet anders dan van den dichterlijken dominé. Mijn vader, Frederik Hendrik Kleine, toenmaals azijnmaker, geassocieerd met Jhr. Henri Barnaart, hun bedrijf uitoefenend in de Achterstraat, tegenover de hooge blinde muur van den fraaien tuin behoorend bij het huis der Hollandsche Maatschappij van Wetenschappen bewoond door Prof. Breda, - mijn vader, lid van de Rederijkerskamer Laurens Jansz. Coster, begon dadelijk te reciteeren: een van de wereldsche verzen van den dichter Beets:

> ‘Minone gaat naar 't bal, bevallige Minone.’

waarop Oom Jan direct hervatte:

- Nou ja, jullie Rederijkers vindt dat zoo mooi, maar als Ko van Lennep nu een jaar of 10 geleden niet bij Beets voor de eerste maal in de kerk was geweest, zouën ze te Heemsteê *nog* niet weten dat Ds. Beets iets anders kon dan preêken.

- Hoe meen je dat Dólleman? vroeg mijn moeder op haar gewonen, zachten, beminlijken toon.

- Ko van Lennep heeft na een preek van Beets, die hem bijzonder was bevallen onder zijn 1000-en-één familieleden, vrienden, vereerders en kennissen, weet ik al wat niet meer, verbreid: ‘Beets is dichter, daarom preekt ie zoo mooi’. En toen hoorde je 14 dagen lang nix anders dan: ‘Weet-je het het al Ds. Beets is dichter’, maar dat is-ie niet, dat zou hij wel willen...

- Lieve hemel, Dólleman, hou-nou toch op... zei mijn tante Betje, zuster van mijn vader en levendig en snaaksch als

hij... Truitje (mijn moeder) begrijpt daar toch niets van.... van jou' afgoderij...

- Jamaar, Betje, zei mijn moeder, ik weet toch heel goed wie Bilderdijk was; al op de Fransche school moesten wij in het Hollandsche uur ‘De Doodgraver’ van Bilderdijk opzeggen.

> Hij had zoovele braven
> Zoo menig dierbaar vrind,
> Veel braven ook begraven
> En ook zijn vrouw en kind.

reciteerde grommend mijn Oom en was daarbij in zijn volle lengte uit zijn leunstoel opgestaan. Daarna zittend, doceerde hij goedmoedig zijn aetthetischen cursus: ‘Er is maar één groot dichter; bij wien allerlei kleingoed, prutsboêl van de dichtmarkt, als rommel op een veiling, in het niet zinkt...

- Bilderdijk! zuchtte mijn Tante.

- Die begraven ligt in de Groote Kerk? voegde mijn moeder haar schoonzuster vragend toe.

- Ja, en die ‘De Ondergang der Eerste Wereld’ heeft gedicht zeî mijn vader, hetgeen mijn moeder als Hebreeuwsch klonk.

En mijn Oom weêr: ‘Bilderdijk is een reus, een dicht-genius, één stuk rhytmische denkkracht, Bilderdijk is vleeschgeworden Dichtkunst. Vóór hem was er weinig of nix; na hem den éénige, kwam er absoluut nix. Nihil noemen de Latijners het.

En mijn vader, die de Latijnsche School onder rector Peerlkamp had bezocht, vroeg ondeugend: ‘Ben jij ook bij Peerlkamp geweest, Dólleman?’

- Dat hoefde Peerlkamp mij niet te leeren. Als notarisklerkje beefde ik al van bewondering als ik bij meester Willem op de Groote Markt stukken voor mijn patroon moest brengen.

- Is dát nou afgoderij of niet? vroeg mijn tante triomfeerend.

- Maar Dólleman, zei mijn vader, je ziet alle andere dichters over 't hoofd. Beets zelf en Ten Kate tel je niet, Hazebroek, Hofdijk, Schimmel, Van Dam v. Isselt, Bogaers, Ter Haar, De Buil bestaan niet voor je; en dan Potgieter en Heye! En Brester! Wat zijn dat dan? en dan heeft er nu in Bloemendaal een jong predikant de Génestet... op beroep gepreekt...

Mijn oom zat de dichterspéroratie van mijn vader met goedmoedig gebarenspel af te weren, tot mijn tante, uit haar

eigen karakter de opgewondenheid mijns vaders kennend, vergoêlijkend het antwoord voor haar man, uitbracht:

- Dat mot-je je zwager heusch niet kwâlijk nemen, Frits, maar op het punt van Bilderdijk is-ie gek.

- Ik dacht dat ie het alleen op het notariaat was.

- Kom laten we op het zaâltje gaan koffiedrinken, zeî mijn moeder, die voor botsingen in de familie vreesde.

- En dan, vervolgde mijn vader, vergat ik nog Prof. van Lennep en zijn onsterfelijken Duinzang en onzen Van Lennep, den dichter van de Nederlandsche Legenden. Beets en Van Lennep zijn uitmuntende dichters; ze rijmen even gemakkelijk als Bilderdijk (mijn oom fronsde) en zijn nooit om een kortere of langere wending in het gedicht verlegen.

- Allemaal kleingoed, veilingrommel, vaatjes azijn uit jullie pakhuis, allemaal dwergen bij den reus, den halfgod van den Parnas.

- Wèl vertikke, nou kan ik me toch niet begrijpen Dólleman, dat je zulke dwaze dingen kunt *volhouden.* Ik zeg niet *zeggen*, maar *volhouden.*

- Och Frits, zei mijn moeder, die het nu zeer angstig kreeg, Dólleman maakt maar gekheid.

- Dát kan je begrijpen, lieve kind, hernam mijn tante, hij vervolgt me nu al 18 jaar lang met Bilderdijk en nog eens Bilderdijk.

> Het wonder onzer eeuw
> De star van Melpomene.

rhythmeerde binnensmonds mijn oom, maar mijn vader werd verstoord en voer driftig uit, tot groote ontsteltenis mijner moeder:

- Hou nou toch op Dólleman, op dramatisch gebied (Floris V) is je heele Bilderdijk geen cent waard, en in lyrische poëzy is Beets en alle anderen die ik je noemde, veel minder gezwollen en veel natuurlijker. Vraag het die je wilt, die wat van verzen af weet. En dan hoef je zoo ver niet te loopen, dan kan je hier op 't Verwulft bij meneer Bohn zijn zwager terecht. Hij en Beets' zusters, mevrouw Bohn en mevrouw Thöne, hier op de Oude Gracht, zullen je onderrichten. Vraag ze verzen te leen van hun broêr Nicolaas Beets. En je zult wel anders gaan oordeelen.

- Als ie wat van dichten verstaat Ds. Beets, dan heeft ie het van Bilderdijk geleerd: *Het wonder onzer eeuw...*

- Zouden we ook over iets anders gaan spreken?! Hoe was de laatste preek, van gister, van Ds. Beets? vroeg mijn moeder.

- Hij is onverbeterlijk, 18 jaar lang Bilderdijk, Bilderdijk en altijd die allernaarste Bilderdijk! zei mijn tante.

- En dan, versterkte mijn vader den uitval zijner zuster, is het ook niet waar dat Beets geen groot dichter zou zijn. Wie Byron kan vertalen...

- Byron, wat is nou Byron, vertaal Ossian en Pope zooals Bilderdijk, Byron! bromde mijn oom.

- ... en zooveel mooie historische en lyrische verzen heeft gemaakt als Beets, die hoeft waarachtig niet voor Bilderdijk uit den weg te gaan. Zijn Volksliedjes alleen hebben Heye en het Nut en de Enkhuizer begeesterd...

- Begeesterd, dát was een woord van Bilderdijk! zei oom Dólleman.

- Kan me niet schelen zei mijn vader opgewonden, ik zeg je dat Nicolaas Beets dichter is en of Van Lennep hem nou bij jullie te Heemsteê aan de bleekers en bloemisten heeft ontdekt, ik en ieder Haarlemmer die lid is van *Trou moet Blycken* of *Lourens Jansz. Coster* weet sinds jaren dat de broér van Janus Beets die lid in alle beî is, behalve preeken ook dichten kan. Daarom preekt-ie zoo mooi, zegt Van Lennep en als jij, Dólleman, te Amsterdam in de Kamer Achilles of '44 Ko van Lennep had zien komediespelen of verzen hooren voordragen...

- Dat is net iets voor Dólleman, zeî mijn tante. Als Bilderdijk maar eens déclameerde...

- ... Nou, als ie dat dan gehoord had, dan zou hij wel anders spreken. Johanna Gray van Beets...

En mijn vader déclameerde intusschen:

> Neem de Kroon, neem de Kroon!: Ze is uw deel en uw lot,
> 't Is de wil van uw Koning, 't is de wil van uw God.

- Da's allemaal navolging van Bilderdijk. En als Van Lennep Beets mooi dichterlijk hoort preêken, denkt-ie aan Bilderdijk, die zijn eigen vader Prof. David van het Manpad gekend heeft.

Er volgde, nog vóór mijn oom deze laatste woorden over den dichter van den beroemden *Duinzang* had gezegd een uitbarsting van lachen.

- Ik vind dat jullie vervelend wordt met Bilderdijk, zeî mijn verstandige moeder.

- Achttien jaar lang! zuchtte mijn tante.

- Hoe heb je het uitgehouden Betje?! zei mijn vader lachend.

- Ik had afleiding in de kinderen, was het schalke antwoord van mijn tante, die in zeer gelukkigen echt met mijn oom was verbonden.

II

Nu moet men weten dat de goede Notaris te Heemstede niet maar als waanbegrip den gewezen Haarlemschen Groote Markt-bewoner Willem Bilderdijk vereerde, maar dat hij door oudere tijdgenooten in den Bilderdijkcultus, uit het Réveil gesproten, was grootgebracht en zijn bibliotheek talrijke werken van Bilderdijk bevatte. In de lange dorpswinteravonden trok hij menigmaal naar zijn kantoor, dan niet om er notarieele acten te bestudeeren, maar om er Bilderdijk te herlezen, den éénige, zooals Prof. Tydeman hem had genoemd. En wanneer de Notaris nu, in die dagen, zijne bewondering voor Bilderdijk aan iemand wilde mededeelen er geen williger hoorder bestond dan juist de predikant Nicolaas Beets, die veel aan huis kwam bij den op Land- en Spaarnzicht wonenden Notaris.

Jaren daarna, toen Nicolaas Beets hoogleeraar te Utrecht was en op uitnoodiging van den Haarlemschen Bilderdijkuitgever A.C. Kruseman, een lezing te Haarlem kwam houden over een aesthetisch onderwerp, zeî hij mij: ‘Ik heb in mijn Heemstêeschen tijd bij je oom Dólleman mijn Bilderdijkbewondering menigmaal opgehaald. Wat kende hij hem goed?! Wat wist hij veel van zijn gedichten voor te dragen?! Met welk een vuur kon hij over het “Wonder dezer eeuw” spreken?! En hoe stond hij op de bres voor Bilderdijks dichtgenie?! En dán Notaris!’

De ongemeene schalkheid in toon, oogblik en mondplooi bij het ‘En dán Notaris!’ heb ik nooit vergeten.

Alweér eenige jaren daarna besloot de Haarlemsche Kunstenaarskring een gedenksteen te plaatsen in Bilderdijk's sterfhuis op de Markt. De steen, gemodelleerd, door het lid van dien kring A.J. van der Steur, architect, toenmaals op de Nieuwe Gracht over de kazerne wonend (vader van den welbekenden architect-ingenieur, medebouwer van het Vredespaleis, Van der Steur in den Haag) en gebeiteld door den beeldhouwer A.L. Stracké Tz., eveneens lid van den Kunstenaarskring, die steen

is op 7 Juli 1885, met eenige plechtigheid in het fries van de kroonlijst aangebracht. Tot de genoodigden behoorden behalve B. en W. van Haarlem, de eere-leden van den Kring de heeren Prof. Beets, A.C. Kruseman en Prof. Jan ten Brink. De groote Katholieke Bilderdijk-vereerder van dien tijd was Prof. Alberdingk Thym. Ook hij, eere-lid van den Kunstkring was uitgenoodigd. Tot zijn leedwezen was hij verhinderd te komen.

Maar Beets was er en toen ík hem bij een zijner Haarlemsche familieleden ging afhalen, voerden wij dit gesprek:

- We zijn van plan na de onthulling over te steken naar de Groote Kerk om bij het graf van Bilderdijk een krans te leggen.

Een goedkeurend knikken en een vragende blik.

- En dan zullen wij de gasten tot 6 uur vrijaf geven.
- Een gelukkig idee! Maar mag ik vragen of er gesproken zal worden in de kerk?
- Dat had ik U willen vragen.
- Nee! jongenlief, laat mij er nu buiten. Ten Brink, Kruseman of jij. Jammer dat Thym er niet is...
- Nee, professor, ik zeker niet; vóór de onthulling spreek ik genoeg.
- Mag ik het laten afhangen van de stemming...?!
- ... waarin ik U brengen zal?!
- Waarin de plechtigheid mijn souvenirs brengt. Ik stond in 1831, als 17-jarige knaap aan zijn graf. Behalve velen, die ik mij niet herinner zag ik daar om de geopende groeve staan Willem de Clercq, Koenen, van Walré. Jeronimo en Abraham de Vries, en wie men nooit vergat als men hem ééns had gezien, Bilderdijk's bekeerling, Isaäc da Costa. Het is juist 53 jaar geleden - en nog hoor ik het metaal van zijn stem, vol aandoening en strijdlust.
- Mijn vader heeft mij dikwijls van Da Costa's machtige welsprekendheid verteld.
- Die kon er over oordeelen, want die sprak goed, je vader.
- Vindt U niet dat na het verval van de Rederijkerskamers...
- ... en bij de opkomst der spreekmethoden...
- Neem me niet kwalijk. dat ik lachen moet, maar U weet al wat ik zeggen wil.
- Kansel, balie en andere tribunen van uiterlijke welsprekendheid zijn *vèrinnerlijkt.* Te *intens* geworden, daarom is het uiterlijke welspreken verdwenen.

Ik lachte nogmaals luid op, maar wij waren ter plaatse.

Een paar uur daarna brachten wij, na de onthulling van den gedenksteen, het grafbezoek. De uiterst artistiek voelende J.H. Krelage, vader van het tegenwoordig Haarlemsche raadlid Ernst H. Krelage, had tegen den kerkmuur een krans van bleekroode en witte rozen boven het graf doen aanbrengen en, na een historische inleiding op de teraardebestelling van den grooten Willem in December 1831, donsden deze woorden van Beets lippen: 'Bilderdijk zal niet gedacht hebben, dat hem meer dan een halve eeuw na zijn dood zulk een hulde met rozen zou bewezen worden, want niet zacht als de rozen was hij, maar scherp als de puntige doornen van de aloë, ook al bloeide hij meer dan deze en bracht hij in plaats van eens in de 100 jaren, elk jaar vruchten voort. Maar in onze dagen zouden Bilderdijk's uitvallen voor *boutades* zijn doorgegaan. In *zijn* tijd werden ze zeer euvel opgenomen en hoe dat euvel nagewerkt heeft, kan de miskenning bewijzen, waarin Bilderdijk nog jaren na zijn dood heeft blootgestaan. Er is al wat kruit op dien man verschoten, maar het was... los kruit en heeft zijn roem niet gedeerd. Er zijn al wat fabeltjes over de onhandelbaarheid van dien man verteld en het opmerkelijkst is, dat hij onder menschen van allerlei rang en stand zich vrienden maakte. Hoelang ook de miskenning dure, ten leste komt de tijd van herstel in rechten.'

Toelichting verdient de uitdrukking dat de woorden van Beets lippen *donsden.* Een ongemeen wérkwoord dat men, naar gemeend zal worden, in een gemaakte stemming *schrijft*, maar in de natuurlijke verkeerstaal niet bezigt. Ik stem het gaarne toe en toch heb ik de 40 of 50 malen, dat ik Nicolaas Beets aanhoorde in kansel-, katheder-, tafel- of feestreden geen anderen indruk van zijn stembuiging en de toon, het klankvermogen en het rhythme gekregen dan die ik mij veroorloof een donzige spraak te noemen. Een spraakgeluid dat natuurlijk door krijschende, zich in keelgeluiden gymnastisch bewegende Nederlanders, bij een *dominé* zalvend is genoemd, misschien omdat hun zielsgehoor niet anders dan bij kansel-redenaars de vroomheid der gedachte aan het zalvende van den toon verbindt.

En toch was de geest van Nicolaas Beets, in jonkheid, middelbare jaren en ouderdom veel te schalk, te puntig, te gezond-ernstig en te fijn beschaafd om niet de zalving in den

toon van het gesproken woord aan sommige pruikenmakers of Spakenburger botboeren over te laten.

Wie - nog voor een paar jaren - wilde weten hoe Nicolaas Beets sprak, preekte, verzen voordroeg en kamer- of dischgesprekken hield, had een bezoek moeten brengen bij zijn oudsten zoon Mr. Dirk Beets te Zeist, den vader van den kunsthistoricus, Mr. Nicolaas, wiens welwillendheid, den factor van de aeloude Haarlemsche Rhetorijkkamer onder de zinspreuk Trou moet Blijcken (Mr. H.Ph. 't Hooft) in staat stelde 'De Student Beets' aardig te beschrijven.

Mr. Dirk Beets, op wiens vriendschap ik mij sinds de laatste 45 jaar (excusez du peu) mag vereeren, spreekt bijna als zijn vader, en - een bewijs hoe de openbare betrekking het oordeel van sommigen beheerscht! - bij den oudsten zoon heeft men altijd van den *zangerigen* of melodieuzen woordval en nooit van den zalvenden als bij den vader gesproken. Welnu ook Prof. Nicolaas *zalfde* niet in de beste oogenblikken zijns levens als hij wèl sprak, maar hij *zong*. Er was in zijn predikantentijd maar één kanselredenaar met wien hij te vergelijken was: J.J.L. ten Kate, die omstreeks 1863 ook te Haarlem in de kleine Concertzaal van Funkler, (waar Coenraad Busken Huet toenmaals Zondagsochtends zijne door kleinen kring bewonderde toespraken hield) zijn episch gedicht 'De Schepping' aan een keurgezelschap voorzong.

III

Ik had door een officieus briefje van Prof. Beets antwoord bekomen op de officieele aanvraag van den Haarlemschen Kunstenaarskring tot bijwoning van de onthulling van den Bilderdijksteen. Daarin heette het: 'Voornamelijk door de herinneringen aan uw oom Dólleman, neem ik de uitnoodiging aan, want na mijn 70ste jaar, dat gij hebt meêgevierd, ben ik een schaarsch bezoeker van plechtigheden.'

Een zoo gevuld openbaar leven gelijk dat van Beets, een als predikant, als kanselredenaar, als dichter, als prozaïst, als voordrager zoo bewonderd man als Nicolaas Beets brengt eenige plechtigheden in de herinnering, die hemzelven als keurjuweelen toeblonken. Welke die waren?

Mij schijnen drie episoden uit zijn openbaar leven van ongemeene beteekenis door den ongemeenen glans, die er van afstraalde.

I. De herdenking van Walter Scott te Edinburgh. (1871.)
II. De Voordracht in de Oranjerie van Overduin van Jhr. de Jonge van Ellemeet, en
III. De receptie en het dîner in Tivoli te Utrecht op zijn 70st jaar (1884).

Van de eerste, die te Edinburgh, kreeg ik eenige jaren nadien verslag van een ooggetuige, den beroemden Engelschen letterkundige Edward Gosse, op dit oogenblik 'Director of the Library of the House of Lords' en wien ik nog geen 2 jaar geleden, het voorrecht had, na jaren afwezen, te ontmoeten te... Doorn. Dit klinke aanvankelijk vreemd, het is terstond begrijpelijk als ik er bijvoeg: te Doorn, waar hij gast was van zijn collega in de London Author Club Mr. Dr. Jozua van der Poorten Schwartz (Maarten Maartens).

Edward Gosse had in 1876 of 1877 in de door Marcellus Emants, J. van Santen Kolff en mij geredigeerde, bij W.C. de Graaff te Haarlem verschijnende *Banier* den toenmaals in Holland nog onbekenden grooten dichter Algernon Swinburne ingeleid.

In die dagen nu schreef Gosse mij over de Scotts feesten te Edinburgh: 'Uw gevierde dichter Nicolaas Beets has been splendid in Edinburgh. Wanneer het Hollandsch even weinig geheimen voor hem heeft als ons Engelsch, zal hij ten uwent in het publiek sprekend evenveel bewonderaars maken als hij hoorders heeft en wanneer bij u als bij ons *a musical voice* vereischte is voor een goede voordracht, zal hij, zijne Edinburgsche voordracht over Walter Scott herhalend, ten uwent als ten onzent eene litteraire symphonie ten gehoore brengen.' En als p.s. stond er bij: 'He is a literate man and, in our time literate men become seldom, though Epictetus remembers for all ages: as well to argue with a drunken man as with an illiterate one'.

Er ligt tusschen dat oogenblik en het tegenwoordige een 40 tal zoele jaren en ik heb bijna 4 letterkundige generaties zien verschijnen en twee daarvan zien verdwijnen, die van '50 en '70. Steeds is mij, bij de opkomst der nieuwere generatie het woord van Gosse in heugnis gekomen. Letterkundigen heb ik wijd en zijd zien opdagen en zien bewegen in allerlei richtingen en naar allerlei windstreken, met allerlei gebaren, en allerlei stemgeluid. Er is een zegenrijke beweging, een vruchtbare arbeidzaamheid op het Nederlandsche letterveld der laatste halve eeuw.

Evenwel bij zooveel licht op de litteraire cultuur, ziehier één donker vlekje op de lens.

Begon men eertijds - ten tijde van Nicolaas Beets en Potgieter en Busken Huet - met iets te weten vóór men schreef, in de nieuwere perioden hebben velen geschreven vóór zij iets wisten. Misschien zal daarin de reden moeten gezocht worden dat wel het aantal schrijvende letterkundigen verblijdend is vermeerderd, maar het getal geletterde schrijvers niet evenredig toenam.

In de Oranjerie te Middelburg werd het vers van Beets geestdriftig ontvangen. Het begon met die forsche regelen:

> Hef, Zeeuwsche Leeuw, den breeden kop
> En schouders uit de baren,
> Schud vier en trotsch de manen op
> En laat uw oogen waren
> Langs drom bij drom, uit elk gewest
> In Uwe hoofdstad saamgeprest,
> Waar onder roos en palmen
> De blijdste tonen galmen.

en gaf in het 3de couplet deze schitterende regelen over Bellamy - regelen, die om hun eenvoud, hun kernachtigheid, hun gratie, hun vinding en vloeiendheid, na sommiger oordeel de ras-qualiteiten van een dichter aan het licht brengen:

> O, Land van Cats, goed Zeeuwsch, goed rond,
> Die 't zout en 't zoet vereende,
> *Waar Bellamy het speeltuig vond.*
> *Dat Roosjes dood beweende.*

Ik zou u eigenlijk moeten schilderen de Taal- en Letterkundige Congressen van een dertig of veertigtal jaren geleden. In één streek ze samenvattend geloof ik dat men zou kunnen zeggen dat de bezoekers der tegenwoordige Congressen een meerderheid van mannen en vrouwen van beteekenis (buiten de 40 jaar lang gefourneerde van Tjeenk Willink) aanwijzen, en dat de vroegere zich met een minderheid moesten vergenoegen. Het gaat immers altijd in de wik- en wegende menschenwereld om meer of minder, waar moeilijk sprake van geestelijke gelijkheid kan wezen, naar dien het onmogelijk schijnt de lichamelijke afstamming te normaliseeren. Daaruit zijn verschillende sociologische verschijnselen te verklaren. Ook de

geestdriftige toejuichingen op de oude Congressen. Er was een minderwaardige meerderheid, die een meerderwaardige minderheid toejuichte. Thans is alles, op enkele verdwaalde uitzonderingen na, meerderwaardig, niet alleen congres-meerderwaardig, maar naar het universeele peil van ontwikkeling in kunst, letteren, en wetenschap meerderwaardig. Wij zijn allen uitstekend geworden, waardoor er niemand van ons uitsteekt.

Ik woonde te Brussel, Antwerpen, Gent, den Haag, Haarlem, Amsterdam, waar al niet? Congressen in mijne jonkheid en middelbare jaren bij, waarop een Nicolaas Beets, een Hazebroek, een Bosboom-Toussaint, een Ko van Lennep, een Jan van Beers, een Hendrik Consience, een Alberdingk Thym, een Lodewijk Mulder, een Heremans, een Tony Bergman, een Max Rooses, een Paul Fredericq, een Johs van Vloten, een Jonckbloet, een Thijs de Vries, een Jan ten Brink, een Schaepman uitbundig werden gehuldigd, en kinderlijke uiting werd gegeven aan den eerbied hunnen talenten verschuldigd. Maar overal waar in oprechtheid eerbied wordt betuigd, moet de vonk van de geestdriftigheid smeulen en opvlammen ten bestemder dage. Evenwel om eerbied te betuigen moeten er geloovigen zijn in de bewerkers, de opwekkers van dat gevoel van onderscheiding. En de uitmuntenden, hoe willen zij toegejuicht worden, wanneer de vorm van het excellente over een onafzienbaar oppervlak wordt uitgebreid?! Daardoor kán geen sociale vakgroep, met uitzondering misschien van een paar die veroveringspolitiek voeren, eenig verheven doel beoogen, waardoor de geestelijke nivelleering althans bij de vatbaarsten zou worden opgeheven. Bij een volk als het onze, dat door waterstaat- en dijkkunst, theologisch dispuut en rentenierscultuur op een hoog peil van onaandoenlijke zelfbewustheid staat en waarin de hoogste kringen zoo niet afkeerig van, althans zekere onvoorname onverschilligheid aan den dag leggen voor nationale letteren en kunst, helpt enkel de democratische nivelleering, een norm van geestelijke beschaving en dán nog slechts in groote en kleinere verkeersplaatsen bereiken. Als maatschappelijke oorzaak brengt die nivelleering een noodzakelijk gevolg: een minimum van verhevenheid, die spoedig naar het platte verloopt. En een aesthetische, wetenschappelijke, artistieke norm, die het eigendom wordt van een groote, over alle deelen des lands verspreidde meerderheid, behaagt maar zelden daar hij niet tot bewondering kan opvoeren en tot geestdrift ontsteken.

Kunst is keur geen overvloed, heeft de puntige voor Huygens en Staring niet wijkende sneldichter Nicolaas Beets gezegd, en een variant zou kunnen luiden:

Uitgebreid kunstvermogen verlaagt het bewonderingspeil.

IV

De derde openbare gelegenheid van Beets in volle kracht te zien, deed zich den 4^{den} September 1884 in Tivoli te Utrecht voor.

Als secretaris van het Beets-Comité uit zijne geboorteplaats Haarlem - Mr. A.E. Jordens, Mr. Just Enschedé en Jeronimo de Vries vormden de andere besturende leden, - als secretaris was ik, bij verhindering van Mr. Jordens, met Mr. Just Enschedé naar Utrecht in den vroegen morgen afgereisd.

Voor dergelijke huldebetuigingen wordt allereerst bij den gehuldigde een ijzersterke gezondheid vereischt. Dríe-en-dertig vereenigingen, korpsen, genootschappen, gezelschappen korter of langer aanhooren door den mond hunner afgevaardigden, een minzaam woordeken en een glimlach, mitsgaders tallooze handdrukken voor hen over hebben, en dan een onafzienbare rei stille en minder stille vereerders en vereersters (Ehret die Frauen u.s.w.) voor u zien défileeren - het is op zich zelf reeds eene uren lange genieting... voor anderen, maar aan een te 7 uur aanvangenden feestdisch 17 à 18 correcte toasten 4 uur daarna beminnelijk, geestig en schrander beantwoorden, zonder allerminst blijken van storing in de geleidelijke overgangen te geven, zonder verzwakking van stemgeluid en goede luim te toonen en alzoo drie kwartier achtereen opgewektvernuftig, dankbaar, vroed en vroom te spreken - dat zijn krachttoeren, door weinig zeventigjarigen met zooveel stille *bravoure* te volbrengen.

En toch is het mij vergund, een paar nog intiemere trekjes van Nicolaas Beets' karakter meê te deelen. Zij kunnen de openbaarheid ontwijfelbaar trotseeren, en behoeven dus geenszins onder stoelen of banken te worden geschoven, maar het innige van hun aard wordt gekenschetst door het spontaan - hartelijk stempel.

Er was 12 à 15 jaar her in een nalatenschap van een onzer meest bekende letterkundigen een financieele regeling te treffen.

Men had mij opgedragen een commissie te dien behoeve saam te stellen. Ik vroeg belet bij den oud-Minister J.D. Fransen van de Putte, zomers te Zeist vertoevend. Hem wilde ik eerst in den arm nemen. Op zijn sociaal-bruuske manier ontving hij mij.

- Ik wil wel meê doen, natuurlijk, maar ik ben geen litterator. Dat had er nog maar bij moeten komen. Weet-je wie je moet hebben? En allereerst, vóór iemand anders, Beets. Niemand anders dan Beets. Beets alleen was genoeg. Beets, jij en Schaepman.

- Wat zegt U, meneer v.d. Putte?

- Ja, ja, daar heb je het alweer... jullie... nou dan Schaepman. Hij eet om de 14 dagen Zondags bij me. M'n dochters roemen zijn conservatie. Schaepman toch ook een vrind van jou vrind. Of heb *jij* 't land aan 'em?

- Volstrekt niet; ik waardeer hem hoog, ken hem sinds jaren, da's alles mooi en wel maar...

- de Hollandsche maren...

- ... hier in deze commissie kán hij niets uitrichten.

- Waarom niet?

- We moeten geld hebben en hij kan geen geld vragen voor een maçon.

- Maar toch wel voor de weduwe van een maçon.

- Gelooft U?

- Jullie ultra's hecht te weinig aan de humaniteit van andersdenkenden. Ik krijg allerlei menschen van allerlei richting bij me en ik verzeker je, dat ik nog nooit vergeefs een beroep op hun humaniteit heb gedaan.

- Dat komt omdat ze U niet durven weigeren.

- Och wat!

- Als U het hem vraagt, dan zal Schaepman het ook niet durven weigeren.

- Nee, jij gaat naar hem toe.

- Heel goed, maar dan mag ik hem toch zeggen dat U meè doet.

- Nee', eerst Beets vragen. Beets, Schaepman en jij waren genoeg. Wat doe ik in zoo'n commissie? Ik heb in mijn leven genoeg vergaderd.

- Ik zal naar Utrecht gaan en U direct antwoord brengen.

En de heer Fransen v.d. Putte mij naar de kamerdeur geleidend, zeî nog eens:

- Beets is de eenige man daarvoor. Hij is algemeen geliefd.

- En Schaepman ook, zeî ik.

- Natuurlijk Schaepman ook, maar in andere kringen.

De heer Fr. v.d. Putte noemde mij nog even Victor de Steurs.

Nog dienzelfden dag tremde ik van Zeist naar Utrecht, schelde in het welbekende huis in de Boothstraat aan en werd een uur uitgesteld. Professor gaf belet.

Toen ik terugkwam, betrad ik de ingezellige studeerkamer van Nicolaas Beets, een ruime kamer op den ruimen tuin uitziende.

Ik had toenmaals in den Nederlandschen Journalistenkring, waarvan ik de eer had lid te zijn, met andere leden een herziening van het reglement te verrichten.

Het Utrechtsche Dagblad scheen daarvan melding te hebben gemaakt. Hoe dit zij, ik werd als journalist met deze woorden ontvangen:

- Geen interview, hoop ik, want dan mag je niet zitten. Dan moet je rondloopen mijn bril, mijn pen en mijn neus, om alles goed op te nemen en te inventariseeren.

- Nee', nee' professor, geen interview, maar veel erger, een bedelpartij en daarbij blijft men staan.

- Met de pet in de hand, maar je hebt een hoed: ga dus zitten.

Na eenige oogenblikken:

- Dat vind ik charmant van Van der Putte, maar hij is er toch bij?

- Wis en zeker, professor, maar meneer v.d. Putte stond aan U de eereplaats af.

- Eer is niet te betalen. Wil je voorloopig me voor *f* 25 aanteekenen?

- Heel graag. Wil U ook weten wie er meer als commissieleden worden gevraagd?

- De samenstelling is in goeie handen, maar noem ze toch maar. Ik mocht ze anders vergeten.

Ik voldeed aan het verzoek, toen bij, den naam Schaepman, klonk het uit Beets' mond: ‘Die doet het zeker! Een joviale kerel’.

Ik dacht aan mijnheer Fransen v.d. Putte en maakte geen bezwaar. Het was goed ook, want toen ik een paar dagen later op het Seminarie Rijsenburg mij bij Monseigneur Prof. Dr. Schaepman meldde, was zijn eerste woord:

- Ik weet waarom je komt? Ik heb op Schaerweide gegeten.

- Des te beter.
- In orde; maar de circulaire wil ik vóór het afdrukken wel even zien.
- Ik zal je in goed gezelschap brengen.
- Ja, maar ik wil enkel zien of jij niet te veel stijlfouten maakt.
- Daar zal Beets wel voor zorgen.

En Schaepman, geestig als steeds, hernam:

- Eere-voorzitters kijken geen proeven na!

Toen ik, onder de rectoren Uylenbroek en Naber in de 2de afdeeling, (het Instituut) van het Gymnasium te Haarlem van 1858-1865 middelbare wijsheid opdeed, woonde mijne moeder in de Groote Houtstraat te Haarlem naast de Uitgevers van die 'Donkere Kamer', waarvan onlangs een 27ste druk is verschenen en welke mij in 1884 aanleiding gaf in mijn tafeldronk aan het feestmaal in Tivoli deze vraag te stellen:

- Wat heeft Beets voor de Kunst verricht? en die zelf te beantwoorden met:
- Zijn Donkere Kamer bracht ons licht.

Dat licht heeft ook geschenen voor tallooze andere Nederlanders, die het bij den 25sten druk van de *Camera* hebben erkend. Van de vele orakelspreuken toenmaals geopenbaard, kies ik er twee als bijzonder kenmerkend door de kunstenaars, die hen deden hooren. Een buitengewoon vlijmscherp essayist als Frans Netscher en een buitengewoon veldheer-musicus als Willem Mengelberg teekenen de stemming van de *Camera* zóó zuiver, dat hunne aethetische kenschetsing een Wagneriaansch *Leitmotiv* of een Mahlerschen *Satz* gelijkt. Noemt Netscher Beets de eerste schrijver, die na de dames Wolf en Deken weer wat Hollandsche humor in onze letteren bracht door het eerste boek van realistische kunst in de eerste helft der XIXe eeuw, Mengelberg heeft in datzelfde boek eigenschappen ontdekt, geest en gevoel verkwikkende eigenschappen, welke in onzen modernen tijd van koud vernuft, van pessimisme, van ontevredenheid, van onrust in denken en leven, helaas, slechts zelden gevonden worden'.

Die uitspraken vullen elkander merkwaardiger wijze aan: een humoristische werkelijkheid te teekenen zonder kilheid, zwartgalligheid en verbittering is een buitengewone symfonie uit het dagelijksch leven ten gehoore brengen. En over realisme kan de schrijver der portretten uit de *Hollandsche Revue* en

over een symfonisch geheel de Directeur van het Concertgebouw-orkest oordeelen.

Een harmonische figuur deed Nicolaas Beets in alle levensphasen aanschouwen. Een matiging bij alles wat hij schiep, die evenver van laaienden gloed als van Laodiceesche lauwheid stond, maar die een beminnelijke zielsrust uit de persoon zelve op hare omgeving neerdrupte. Daarom was Beets vooral niet wat men in gezelschapskringen een gezellig prater pleegt te noemen. Eerder was hij een opmerkzaam zwijger. Maar vooral geen stilzwijger die spiedend of loerend als een lynx het koutend gezelschap beluistert. Daarvoor had hij te veel zielswellevendheid. Hij was een beminnelijk zwijger, zooals hij een beminlijk peinzer was. Zijne zuster Dorothea (Serena in zijn dichtwerken) echtgenoot van den heer Frans Bohn, bij wien ik talrijke malen Nicolaas ontmoette in mijn knapenleeftijd, toen mijne moeder gebuur van den Haarlemschen Uitgever was geworden, geleek haren broeder in karakter. Als hij was zij 'helder van gemoed, klaar van verstand en vroolijk van aard'. Het zijn de uitdrukkingen waarmee hij in den 2de druk van *Onze Buurt* zijne zuster, de schrijfster van die miniatuur-Camera kenschetst. Als Nicolaas door zijne, werd Dorothea door hare kinderen op de handen gedragen. Maar die moeder had nog iets anders op hare kinderen vermocht. Zij had een stille vereering voor 'Oom Beets' bij hen aangekweekt en gelijk zijne tweede zuster, mevrouw Thöne - Beets, die hetzelfde bij hare kinderen had bewerkt, was de komst eerst uit Heemsteê, later uit Utrecht van 'Oom Beets' een genot voor zijne neefjes en nichtjes. Eerst begreep ik dat zulk een gemoedsstemming als een blijvende bij jonge menschen te verwekken, allereerst afhankelijk is van den indruk, dien de persoon bij voortduring *zelf* maakt. Een *brevet d'honneur et d'humeur* uitreiken aan iemand die niet in de smaak valt door eigen aantrekkelijkheid, is altijd een wanhopig werkje, niet alleen bij kinderen.

Was 'Oom' Beets dan ook bij het jonge volkje een geliefde en vereerde persoonlijkheid, men kan licht nagaan in welke mate 'Papa Beets' het was. Van het aantal kinderen dat hem met vader toesprak, en van wie hij er eenigen 'bezongen' heeft - huiselijke of familie poëzy heeft even goed recht van litterair bestaan als socialistische of epische, mits de harptoon zuiver klinkt en niet huisbakken - is er niet één tot de jaren des onderscheids gekomen, die niet buiten bloed-

verwantschap hem heeft erkend als zielsverwant in alle perioden van zijn leven.

Kan nu zoon'n beminlijk mensch, zonder grootere mate van maatschappelijk tooneelvertoon dan wij haast allen bezitten, zonder deftige gemaaktheid, natuurlijk zich gevend in de beste vormen, kan zoo iemand als uitbeeldend schrijver ‘tijgergenoegens’ smaken of ‘een venijnig addertje’ verborgen houden? Is men nog niet in hoogere mate zichzelf als men in rustige overpeinzing aan ‘kopyeerlust des dagelijkschen levens’ (Potgieter) toegeeft?

Men weet dat de latere kritiek, van Busken Huet en van Van Nouhuys bij de modellen der ‘Camera’ die bijtende epitheta heeft uitgedacht. Welnu die kenschetsing is voor wie Nicolaas Beets in verschillende zielsphasen hebben waargenomen, *ten eenenmale onjuist.* Juist, volkomen juist is de karakteristiek van Lodewijk van Deyssel, die de ‘Camera’ laat ontstaan uit ‘een geest die blij is en zijn omgeving bemint.’

En waarom zijn tijgers en adders en derzelver particulariteiten bij Nicolaas Beets onbestaanbaar tijdens het kopyeeren zijner Camera-modellen? Omdat het venijn van tijger en adder moordend op producent en product werkt die beiden er giftig door worden. Er zou reeds lang geen frisch leven meer uitgaan van de Camera-familie, indien haar geestelijke formeerder gif had aangewend.

Het pleit inderdaad voor de deugdzaamheid van een geletterd brein, wanneer het zich door de gekuischte smaak van zijne lievelingsschrijvers laat leiden. Dergelijk maker of lezer zal lierdichten steeds stellen boven schimpdichten, en beminnelijke humor boven verbitterde luim. Dergelijke paedagogische critiek zal eerder op de schoonheden dan op de leelijkheden wijzen en in geen geval de scheld-virtuositeit van eenig beroemd schrijver tot de eigenschappen rekenen die hem het Pantheon bezorgen.

Het geheim van den onverzwakten invloed van Beets' ‘Donkere Kamer’ (buiten alle aesthetische litteraire verdiensten, die den meesten lezers voorbijgaan) is immers het Licht der Blijheid dat zij afstraalt? Dat zij nog voor verschillende Nederlandsche menschengeslachten zal blijven afstralen. Het is de toonhoogte ook van vele zijner andere proza- en dichtstukken en van het allerliefste blije Haarlemsche volksdichtje:

Als de Damiaatjes luiën
Gaan de kindertjes naar bed,
Maar de meisjes krijgen buiën
Van verliefdheid alte-met.

Hier roept een blijheid-wekker; een ‘vreugdig lentekind’, gelijk in de Camera een Nederlandsche Cervantes wenkt die onze sociale donquichotteriën beminlijkt openbaart en ze als nationale nurkschheden in onze letteren tentoonstelt.

Om de wereldkroon.
De autarkie.
A.M. Harthoorn, C.I. & Prof. Dr. J.H. Valckenier Kips[1.]

IN Aristoteles' werk over den Staat vinden wij reeds tamelijk aan den aanvang uitgesproken: dat het kenmerk van den Staat is om zelf uit eigen middelen in al zijn behoeften te kunnen voorzien - de ‘zelfgenoegzaamheid’ of ‘autarkie’ - en dat hij alzoo gezegd kan worden zijn ontstaan af te leiden uit de noodzakelijkheid van te leven; doch dat zijn bestaan gericht is op wèl te leven.

Hier legt Aristoteles den vinger op twee essentieele kenmerken, waardoor de Staat zich nog heden ten dage onderscheidt van andere corporaties. Hij is in de eerste plaats een oeconomische eenheid, die door eigen middelen voorziet in de levensbehoeften der burgers. Dit sluit geen ruilverkeer uit; producten worden uitgewisseld tegen producten. Een Staat kan zich toeleggen op de voortbrenging van industrieele goederen om daartegen levensmiddelen in te ruilen; voorwaarde voor zijn bestaan echter is, dat hij niet afhankelijk van anderen zij om te kunnen leven en welvaart te genieten. Verwerft hij meer welvaart door de voortbrenging van tegen levensmiddelen in te ruilen industrieele goederen, er is geen bezwaar tegen, indien de betrokken Staat tweeërlei zekerheid heeft: ten eerste dat hij genoeg industrieproducten plaatsen kan om voor zijn behoefte voldoende levensmiddelen daarvoor te kunnen koopen; ten tweede dat hij ten allen tijde van den ongestoorden aanvoer dier levensmiddelen verzekerd zij.

1. De heer Harthoorn was er op gesteld, dat mijn naam als vennoot in het auteurschap van deze studie zou vermeld worden. Mijn aandeel bepaalt zich echter tot de hoofdgedachte en eenige aanteekeningen, die door hem werden aangevuld, waarna de geheele verhandeling door hem werd bewerkt. De titel is afkomstig van een artikelenreeks, waarin de gedachte, die thans wederom aan ons onderzoek ten grondslag lag, door mij aanvankelijk werd uitgewerkt, en welke artikelenreeks in den jaargang 1902 van het *Utrechtsche Dagblad* was opgenomen. V.K.

Wij zien hier dus reeds een der quaesties voor den dag komen, waar het in dezen wereldstrijd om gaat.

Op de tweede plaats, wanneer alzoo de welvaart verzekerd is, is de bestemming van den Staat 'wèl te leven.'

Aristoteles sluit hier aan bij Platoon, die bovenal verhooging der levenwaarde van het in den Staat vereenigde menschen-complex tot doel der staatsgemeenschap stelde.

Practisch heeft nooit eenige Staat nagelaten, zich te bekommeren om de verhooging van het peil der door zijn grenzen omsloten beschaving. Bevordering van kunsten en wetenschap, steun aan de religie, handhaving der goede zeden: ten allen tijde en overal heeft de Overheid dit alles onder hare voornaamste plichten gerekend. Gobineau constateert het evenals Aristoteles: zelfs bij de wildste volken is een tweeledig instinct aan te wijzen, de zorg voor de materieele behoeften en voor het zedelijk leven. Van het oude Egypte en Babylon af tot de moderne rijken toe, overal de bevordering en steun van religie en zeden, wetenschap en kunst als belangrijk deel der staatszaak opgevat. Schakeering heeft alleen bestaan tusschen meer onmiddelijke zorg of meer middelijke aanmoediging, tusschen verspreiding dier beschavingswaarden over een grootere menigte der burgers of hunne aankweeking bij een kleinere bevoorrechte klasse. Ook de theorie aanvaardt tegenwoordig vrij algemeen de taak der beschavingsverhooging als voor den Staat de voornaamste; naar tegenwoordig heerschende opvatting is de Staat, ja, ook rechtsstaat, doch bovenal cultuurstaat.

Gegeven nu echter, dat elke Staat, als organisch geheel, de verhooging van zijn beschavingspeil op zijne eigen wijze zoekt, zien wij hier de tweede fundamenteele quaestie gesteld, waarom in dezen wereldoorlog gestreden wordt.

Hier zal alleen behandeld worden de strijd om de oeconomische autarkie, wat Engeland en Duitschland betreft.

De toeneming der bevolking, die zich in verschillende Staten openbaart, veroorzaakt eene vermeerderde behoefte aan levensmiddelen.

> Einstweilen bis den Bau der Welt
> Philosophie zusammen hält,
> Erhält sich das Getriebe
> Durch Hunger und duch Liebe.

Duitschland: Rijk in Europa 0,54 millioen K.M^2., Koloniën 2,66; bevolking: Europa 67,8 millioen, Koloniën 13; jaarlijksche toeneming in Europa 850,000; geboorte 31,6‰. sterfte 17,5‰.

Frankrijk: Rijk in Europa 0,54 millioen K.M^2., Koloniën 7,9; bevolking: Europa 39,7 millioen, Koloniën 48,5; jaarlijksche toeneming in Europa 64,000; geboorte 19,9‰ sterfte 19,2‰.

Engeland: Rijk in Europa 0,3 millioen K.M^2., Koloniën 33; bevolking: Europa 47 millioen, Koloniën 391; jaarlijksche toeneming in Europa 375,000; geboorte 25‰, sterfte 15‰.

Rusland: Rijk in Europa 4,9 millioen K.M^2., Koloniën 17,4; bevolking: Europa 128 millioen, Koloniën 51; jaarlijksche toeneming in Europa 2,335,000; geboorte 45‰ sterfte 29‰.

Bekijken wij dèze toeneming van bevolking nader voor het Duitsche Rijk. De verschillende volkstellingen gaven de volgende cijfers:

1816	24,8 millioen
1830	29,4 millioen
1870	40,8 millioen
1890	49,4 millioen
1910	64,9 millioen

Voor 't jaar 1914 wordt de bevolking van 't Duitsche Rijk op 67,8 millioen geschat, dat is sinds 1871 een vermeerdering van 64%. Sedert geruimen tijd is de jaarlijksche toename 800000/900000 menschen.

De vraag treedt op den voorgrond of deze groeiende bevolking, wier groei gewenscht is voor het politieke aanzien en de politieke macht van 't Duitsche Rijk, voldoende werk en brood kan vinden. Dit is alleen mogelijk geweest door de ontwikkeling der industrie. De statistiek toont n.l., dat deze in een progressieve reeks de bevolkingsvermeerdering in zich opgenomen heeft.

Van 1882-1907 (de laatste beroepstelling) zijn de in het hoofdberoep werkzamen met 11,2 millioen toegenomen. Daarvan kwam op den landbouw 1,6, op industrie en handel daarentegen 6,7 millioen. Nog ongunstiger wordt de verhouding, wanneer de gansche in beroepen verdeelde bevolking tot grondslag aan de vergelijking gelegd wordt. Het aandeel van den landbouw is zelfs absoluut achteruitgegaan, van 19,2 tot 17,6 mill. menschen, d.i. van 42 tot 28%. Industrie en handel

BEROEPSAFDEELINGEN. De gansche bevolking in beroepen verdeeld.
a = absoluut aantal
b = procentcijfer.

	1907	**1895**	**1882**
A. Landbouw, Tuinbouw en Veeteelt. { a	17681176	18501307	19225455
A. Landbouw, Tuinbouw en Veeteelt. { b	28,65	35,74	42,52
B. Mijnwezen, Industrie Bouwvak. { a	26386537	20253241	16058080
B. Mijnwezen, Industrie Bouwvak. { b	42,75	39,12	35,51
C. Handel en Verkeerswezen { a	8278239	5966846	4531080
C. Handel en Verkeerswezen { b	13,42	11,52	10,02
D. Huiselijke diensten Loonarbeid. { a	792748	886807	938294
D. Huiselijke diensten Loonarbeid. { b	1,28	1,71	2,07
E. Militaire-, Staats-, Gemeente-dienst enz. { a	3407126	2835014	2222982
E. Militaire-, Staats-, Gemeente-dienst enz. { b	5,53	5,48	4,92
F. Zonder beroep of beroepsopgave. { a	5174703	3327069	2246222
F. Zonder beroep of beroepsopgave. { b	8,38	6,43	4,97
Te zamen...	61720529	51770284	45222113

BEROEPSAFDEELINGEN. De in 't hoofdberoep werkzamen.
a = absoluut aantal
b = procentcijfer.

	1907	1895	1882
A. Landbouw, Tuinbouw en Veeteelt. { a	9883257	8292692	8236496
A. Landbouw, Tuinbouw en Veeteelt. { b	32,69	36,19	43,38
B. Mijnwezen, Industrie Bouwvak. { a	11256254	8281220	6396465
B. Mijnwezen, Industrie Bouwvak. { b	37,21	36,14	33,69
C. Handel en Verkeerswezen { a	3477626	2338511	1570318
C. Handel en Verkeerswezen { b	11,50	10,21	8,27
D. Huiselijke diensten Loonarbeid. { a	471695	432491	397582
D. Huiselijke diensten Loonarbeid. { b	1,56	1,89	2,10
E. Militaire-, Staats-, Gemeente-dienst enz. { a	1738530	1425961	1031147
E. Militaire-, Staats-, Gemeente-dienst enz. { b	5,75	6,22	5,43
F. Zonder beroep of beroepsopgave. { a	3404983	2142808	1354486
F. Zonder beroep of beroepsopgave. { b	11,26	9,35	7,13
Te zamen...	30232345	22913683	18986494

daarentegen hebben hunne belijders van 20,5 tot 34,5 mill. kunnen vermeerderen, d.i. van 45 tot 55% der gezamenlijke bevolking.

Nog in 't jaar 1882 bestonden van den Duitschen landbouw bijna even zooveel menschen als van industrie en handel te zamen, in 't jaar 1895 bleef hij reeds alleen bij de industrie met bijna 2,000,000 van hem levende dienaren ten achter. In 13 jaren dus een geheele omkeer van verhoudingen.

De landbouw vertegenwoordigde in 't jaar 1850: 65%, 1870: 47%, 1882: 42%, 1895: 35%, 1899: 32% en 1907 nog slechts 28,6% der geheele bevolking.

Het zijn dus de industrie en haar broeder de handel geweest, die de mogelijkheid voor de toename en verdichting der bevolking geschapen hebben; tegelijkertijd geven zij ook grooteren en algemeeneren welstand. In Engeland heeft men zich daardoor laten verleiden de zorg voor den landbouw te verwaarloozen; sinds 1846 is deze daar dan ook geleidelijk achteruit gegaan.

Terwijl de bevolkingsgroei en de kapitaalsvermeerdering - vermeerdering van arbeid en kapitaal - de gevolgen waren van den groot-industrieelen opbloei, zoo werden deze beide factoren weer de belangrijke elementen voor de verdere vermeerdering der industrieele productiviteit. Deze wisselwerking van oorzaak en gevolg is de kenmerkende trek van 't jongste tijdperk. De industrie verhoogt de opbrengst van den arbeid in veel hoogeren graad dan het bij andere takken van bedrijf en ondernemingsvormen 't geval is. Dit is de reden harer cultuurbevorderende werking. Het geheele leven voltrekt zich onder haar invloed in een versneld tempo. Zij is tot op zekere hoogte onafhankelijk van den bodem, die zijne gaven karig afmeet. De techniek, die kracht en stof steeds beter en intensiever benut, verwerkt grootere massa's in steeds korteren tijd. (Leopold von Wiese und Kaiserswaldau).

Hoewel de techniek ook in dienst van den landbouw een intensievere opbrengst van den bodem heeft mogelijk gemaakt, is men daarbij ten eerste gebonden aan de beperktheid van het bodemoppervlak en ten tweede wordt de toestand verscherpt door twee oeconomische wetten: de wet der afnemende opbrengst in den landbouw, der toenemende opbrengst in de industrie.

De eerste wil zeggen, dat bij overgang tot intensievere cultuur de toeneming der netto-opbrengst steeds geringer wordt.

Vermeerdering van het in den landbouw belegde kapitaal veroorzaakt geen evenredige, maar een langzamerhand afnemende stijging der opbrengst. Vermeerdering van intensiteit der cultuur is dus slechts onder voorwaarde van hoogeren prijs der producten mogelijk. De laatste schepel is de duurste. (Roscher).

Omgekeerd geldt in de industrie de wet der toenemende opbrengst. Elke uitbreiding eener onderneming door toevoeging van kapitaal heeft een toeneming der opbrengst boven verhouding der dusver belegde sommen ten gevolge. De aldus toenemende productie leidt derhalve tot het goedkooper worden van het productieproces en veroorlooft een verlaging der prijzen. De laatste el, het laatste gros, zijn de goedkoopste. (Carey).

De wet van Malthus ligt aan dit alles ten grondslag. De bevolking van een land kan zich sneller vermeerderen dan de levensmiddelen. Dusver is deze wet in hare werking nog niet duidelijk aan den dag getreden, omdat nieuwe landstreken werden ontsloten en hunne voortbrengselen ter beschikking van de bewoners der oude landen werden gesteld. Men kon putten uit gebieden, waar primitive landbouwmethoden goedkoope productieprocessen mogelijk maakten en anderzijds kon men door de moderne technische methoden het industrieele kapitaal intensievere productie doen te weeg brengen.

Maar de tijd der massale goedkoope landbouwproductie schijnt haar einde tegemoet te gaan en voor de technische verbeteringen in de industrie schijnt een limiet te komen.

Ten gevolge der bevolkingsvermeerdering in de oude cultuurwereld zoowel als in de jong opbloeiende landen en het geleidelijk in beslag nemen van alle primitieve landbouwstreken over den aardbol, is over de geheele wereld de vraag naar landbouwproducten gestegen, terwijl een snel klimmend aanbod van industrieproducten tengevolge der toenemende industrialisatie van verscheidene landen te wachten is.

De tropische landen hebben het natuurlijke monopolie eener reeks van belangrijke voortbrengselen als: katoen, zijde, rijst, tabak, thee, koffie, specerijen, artsenijen. Bovendien beginnen zij zelf industrie voor eigen behoefte, straks voor export, op te richten.

De landen in de gematigde luchtstreken geraken in het nadeel door een met hunne bevolkeringsvermeerdering toe-

nemende vraag naar relatief kostbaarder wordende landbouw-producten, die zij met relatief steeds goedkooper wordende industrieproducten moeten betalen.

Engeland, België, Nederland, gedeeltelijk ook Duitschland moeten zich voeden met graanzendingen uit Rusland, Noord-Amerika en Argentinië. Neemt de bevolking in laatstgenoemde landen toe, dan worden de prijzen van granen op de wereldmarkt van eerstgenoemde steeds ongunstiger. Reeds werden voortdurend stijgende graanprijscurven aangekondigd. De strijd om het bestaan moet steeds hooger worden en hij zal van den aardbodem niet verdwijnen zoolang men niet tevens het feit kan wegnemen, dat geen volk werkelijk leeft, dat zich niet, wanneer de druk van buiten werd weggenomen, over de geheele aarde zou kunnen uitbreiden.

Geen volk, dat de plicht en de kracht in zich voelt om zijn bestaan tegenover het opdringen van anderen te handhaven, kan zich derhalve aan de taak onttrekken om voor zijn talrijker nakomelingschap gunstiger levensvoorwaarden te verschaffen, dan het zelf geniet. Gelijk een Engelsch schrijver het noemde: 'War a suggestion of manifest Destiny.' Het moet zichzelf of zijn machtsfeer over wijde gebieden uitbreiden. Van oudsher heeft toenemende oeconomische wedijver tot politieken strijd, tot oorlog gevoerd: ..... Rome en Carthago!

Wil een volk niet, dat het van buiten af in zijn gebied en zijn machtsfeer door anderen wordt belemmerd, en niet, dat anderen zich bij den wedijver in het land van derde volken, op derde markten gunstiger voorwaarden verwerven, dan moet het daartegen maatregelen nemen.

Niet alleen moet het zijn grenzen beschermen, zoodat geen vijand ze kan betreden; - wanneer het niet alles wat het noodig heeft zelf kan voortbrengen, wanneer het niet alles, wat het voortbrengt zelf kan plaatsen, wanneer het zijn toenemend zielenaantal voor de toekomst geen toereikende verzorging van gelijke of betere hoedanigheid kan verschaffen dan het tegenwoordige geslacht geniet, dan moet het zich elders op den aardbol plaatsen verzekeren, die dit alles mogelijk maken.

Daar de handelsvoorwaarden op de markten van andere Staten steeds ongunstiger of minder verzekerd zijn dan op eigen markten, moeten de Staten trachten, hun gebied uit te breiden of overzeesche bezittingen te verwerven; en zij moeten

daartoe over de machtsmiddelen beschikken, hunne geheele staathuishoudkunde in het binnenland en in den vreemde met allen nadruk tegen elke aantasting te kunnen verdedigen.

Hierdoor ontstaat spanning en onzekerheid, straks wellicht harde strijd en niet ten onrechte klonk de waarschuwende roep, waarin de bekende rede van Oldenberger over 'Duitschland als Industriestaat' op het evangelisch-sociale congres van den 10den Juni 1897, culmineerde: 'Alle Exportindustrie ist ihrer Natur nach prekär und in diesen immer prekären Zustand treibt der Industriestaat hinein.'

Bij deze natuurlijke zucht tot expansie, bij deze mogelijkheid om volgens een progressieve reeks rijk te worden, moet de regeering van een zoodanigen Staat er op bedacht zijn, dat een Staat geen handelmaatschappij is. De staathuishoudkunde van een volk heeft niet alleen huishoudkundige, echter ook staatkundige beteekenis. Het zijn woorden van Bernhard von Bülow: 'Das wirtschaftliche Leben eines Volkes ist nicht wie ein weitverzweigtes Handelsgeschäft, für das die einzelnen Geschäftszweige grösseres over geringeres Interesse haben, je nach dem Stande ihrer momentanen Gewinnchancen.'

Afgezien daarvan, dat de landbouw als producent zoowel als consument geheel als gelijke aan de zijde der industrie staat, komen voor de werkelijke waardeering der produceerende krachten van een volk nog andere dan slechts produceerende gezichtspunten in aanmerking.

Evenals voor personen, geldt ook voor naties de oude waarheid, dat geld alleen niet gelukkig maakt. Het doctorvraagstuk, dat zich de staathuishoudkunde veelal ter beantwoording opgegeven heeft: 'Hoe wordt een volk rijk, om goed te kunnen leven?' moet de staatsman aanvullen door de andere vraag: 'Hoe blijft het volk gezond, om lang te kunnen leven?' Industrie en handel vermeerderen den nationalen welstand in hoogere mate en in versnelder tempo, dan de landbouw ooit vermocht heeft. Zonder een grooten en bloeienden landbouw aan hare zijde zou de industrie echter spoedig de beste volkskrachten verbruiken, zonder ze ooit te kunnen vervangen. De landbouw is de schepper van de volkskracht, die de industrie verbruikt, de breede bodem, waarin de hoogopschietende boomen Industrie en Handel met hunne wortels rusten en waaruit zij hun voedsel trekken. (Vorst v. Bulow).

Ergens anders zegt Bülow: 'Wij hebben de industrie en

den handel zeer veel te danken. Zij hebben ons tot een welgesteld land gemaakt en stellen ons in staat onze geweldige toerustingen te land en ter zee finantieel te dragen. Een op den voorgrond tredend man van het Duitsche oeconomische leven, vorst Guido Henckel, pleegde te zeggen: de landbouw moet ons onze soldaten leveren, de industrie ze betalen.'

Het is opmerkelijk den slechten invloed na te gaan van de steden, vooral de groote steden - die als gevolg van de industrialisatie van een land ontstaan - op de volksgezondheid en de vruchtbaarheid der vrouwen. In de jaren 1876/80 kwamen in het Koninkrijk Pruisen op 1000 vrouwen tot 45 jaar gemiddeld jaarlijks in de steden 160, op 't platte land 182 levend geborenen. In de jaren 1906/1910 waren de cijfers gezonken in de steden tot 117, op het platte land tot 168. Dat beteekent in de steden een verlies van 43 geboorten op 1000 vrouwen. In de stad Berlijn alleen zonken de cijfers in denzelfden tijd van 149 tot 84, dus met 65. Het snelle groeien van het inwoneraantal der steden beteekent niet een volksvermeerdering, echter een gestadige relatieve volksvermindering. Interessant zijn ook de cijfers, die in 1906 verzameld werden van 't aantal voor de militie goedgekeurde jonge mannen. Het platte land, d.w.z. de gemeenten onder 2000 zielen, leverden dat jaar 114, de groote steden boven 100000 zielen 65, de kleinere steden van 20000 tot 100000 zielen 83 voor de militie goedgekeurde jonge mannen, waarbij een maatstaf van 100 aangenomen was in verband met het bevolkingsaantal. Van de ouders der voor de militie goedgekeurden waren 74, 97% van 't platte land afkomstig, 1,68% uit de steden boven 100000 zielen. Hierbij moet natuurlijk in aanmerking genomen worden, dat de groote steden over 't geheel van jongen datum zijn. Duitschland heeft 48 steden met over de 100000 inwoners, Frankrijk slechts 15, Italië 13, Oostenrijk-Hongarije 9. Ongeveer ⅔ der Duitsche bevolking leeft in steden en industriecentra. Nog slechts ⅓ leeft op 't platte land.

Behalve deze beteekenis van den landbouw voor de volksgezondheid en zijn andere groote beteekenis, dat in den landbouw het klein-bedrijf meer en meer bestaansrecht krijgt in tegenstelling met de industrie, bekleedt de landbouw in onze beschouwing eene voorname plaats in verband met de oeconomische zelfgenoegzaamheid, de autarkie van een Staat en dit vooral in geval van oorlog.

Voor Duitschland vinden wij de volgende cijfers, wat den graaninvoer in verhouding tot de eigen productie betreft:

	TARWE in mill. tonnen			**ROGGE in mill. tonnen**		
	1890	**1900**	**1912**	**1890**	**1900**	**1912**
Productie in Duitschland	2,83	3,84	4,36	5,87	8,55	11,60
Netto invoer, ev. uitvoer (-)	0,67	0,99	1,99	0,88	0,82	-0,48
Totale behoefte	3,50	4,83	6,35	6,75	9,37	11,12
Procentcijfer van den invoer, ev. uitvoer (-)	19,1	20,5	31,2	13,0	8,7	-4,3
	HAVER in mill. tonnen			**GERST in mill. tonnen**		
	1890	**1900**	**1912**	**1890**	**1900**	**1912**
Productie in Duitschland	4,91	7,09	8,52	2,28	3,00	3,48
Netto invoer, ev. uitvoer (-)	0,18	0,35	0,28	0.73	0,75	2,97
Totale behoefte	5,09	7,44	8,80	3,01	3,75	6,45
Procentcijfer van den invoer, ev. uitvoer (-)	3,5	4,7	3,6	24,2	20,0	46,0

Deze statistiek is overgenomen uit ‘Der auswärtige Handel’ van Bernhard Harms. Hij voegt er uitdrukkelijk bij, dat zij niet op volkomen vertrouwbaarheid aanspraak kan maken, daar bij de 7000 zaakkundigen, die den oogst moeten schatten, het psychologisch moment, dezen bij voorkeur zoo gunstig mogelijk voor te stellen, een rol zal spelen. De cijfers van eigen productie zijn dus wellicht iets te hoog en 't procentcijfer van den invoer dientengevolge iets te laag.

Zij geeft toch zekere benaderingswaarden, die tot basis van de volgende beschouwingen kunnen dienen. Wij zullen ons bepalen tot de graansoorten, die tot broodbereiding gebruikt worden, dus tarwe en rogge. Beider productie is sinds 1890

aanmerkelijk gestegen. De roggeproductie heeft zich zelfs meer dan verdubbeld. Bij de tarwe heeft desondanks een steeds stijgende invoer plaats gevonden; bijna ⅓ van de behoefte komt uit 't buitenland. De invoer van 13% bij rogge is echter in een uitvoer van 4,3% der totale behoefte veranderd. Bij de waardeering dezer cijfers moet echter ook nog rekening worden gehouden met den uitvoer van meel:

	Meer-invoer ev. uitvoer (-) in mill. tonnen.			
JAAR.				**Broodgraan na aftrek meeluitv.**
	Tarwe.	**Rogge.**	**Meel.**	
1890	0,67	0,88	-0,10	1,45
1900	0,99	0,12	-0,12	1,70
1912	1,99	-0,48	-0,37	1,14

De meer-invoer van graan tot broodbereiding na aftrek van den meeluitvoer bereikt zijn hoogste cijfer in 1907 met 2,61 mill. ton. In 1908 is hij 1,38 mill. ton, in 1909: 1,59; 1910: 1,33; 1911: 1,62; 1912: 1,14. Het mag wel een verrassend feit heeten, dat ondanks de enorme vermeerderde behoefte aan brood, deze meer-invoer afgenomen is. Dit houdt verband met de ontwikkeling der graanprijzen op de wereldmarkt. Deze zijn met een enkele uitzondering van een bijzonder hooge stijging (1909) en een daarop volgende daling, in den loop der jaren voortdurend langzaam gestegen. Op de markt te Berlijn kostte 1 ton tarwe in 1894: 136 M., in 1912: 217 M.: 1 ton rogge in 1894: 118 M., in 1912: 185,8 M.

De invloed der handelsverdragen van Caprivi en het tarief van Von Bülow, dat 1 Maart 1906 in werking trad, is op deze prijsontwikkeling van secundaire beteekenis geweest.

Wanneer men de graanprijzen op de markten te Londen en Berlijn vergelijkt, dan blijkt dat op de beurs te Berlijn 't invoerrecht vrijwel als een toeslag den prijs verhoogt. Sedert de verandering van het ‘Einfuhrscheinsystem’ in 1906 komt dit nog juister tot uiting. In 1907 kostte 1 ton tarwe te Londen 155 M., te Berlijn 206 M., d.i. een verschil van 51 M., terwijl

't invoerrecht 55 M. bedraagt; in 1912 waren de cijfers: te Londen 172 M., te Berlijn 217 M., d.i. een verschil van 45 M.

Het gemiddelde der jaren 1907-1912 geeft een prijsverschil van 49,3 M., d.i. ongeveer de beurswaarde der ‘Einfuhrscheine’ per 1000 K.G.

Wat andere levensmiddelen betreft als vee, boter, vet, vleesch, peulvruchten, kaas, eieren, melk, groente enz. wordt Duitschland ook steeds meer afhankelijk van 't buitenland, dus steeds minder zich zelf genoeg. Naar schatting bedraagt de invoer van vee 5-10% van de totale behoefte. De afhankelijkheid is daarbij dus nog wel belangrijk geringer dan bij 't graan. Echter betrekt Duitschland van machinaal bereid veevoeder 60% zijner behoefte uit 't buitenland.

Door 't beschermend tarief heeft zich de veestapel in Duitschland belangrijk uitgebreid:

	paarden	**koeien**	**varkens**
1892	3,48 mill.	17,55 mill,	12,17 mill.
1904	4,26 mill.	19,33 mill,	11,92 mill.
1907	4,35 mill.	20,63 mill,	22,15 mill.

Terwijl Duitschland, wat zijn eerste levensbehoeften aangaat, nog niet zoo heel ver afgedwaald is van de autarkie binnen zijn grenzen in Europa, heeft Engeland deze geheel verwaarloosd. Een Engelsch staatsman zeide: ‘Onze bevolking leeft voor 80% in de steden. Onze landbouw is nog slechts in staat □ van de ons noodige tarwe op te brengen, onze veeteelt kan nog slechts de helft van het ons noodige vleesch produceeren. Wanneer onze vloot overwonnen en Engeland van den buitenlandschen handel afgesneden zou worden, zoo zouden wij binnen eenige weken de keus hebben tusschen hongersnood en anarchie of een vrede op genade en ongenade’.

Landen met bloeienden landbouw kunnen in tijden van crisis beter een stoot verdragen en herstellen zich daarna gemakkelijker dan landen, die slechts op handel en industrie aangewezen zijn. Dat heeft reeds Carthago tegenover Rome ondervonden. Hoe snel heeft Frankrijk zich niet hersteld na de nederlagen van Gravelotte en Sédan, Oostenrijk-Hongarijë na de oorlogen van '59 en '66, Rusland na de nederlagen van Moekden en Tsu-shima en de revolutie in eigen land!

Maar - keeren wij terug tot eenige cijfers aangaande Engeland.

De invoer van levensmiddelen neemt in Engeland van jaar

tot jaar toe. Van 1903 tot 1910 betrok Engeland jaarlijks gemiddeld voor 183 millioen £ (3660 mill. mark) levensmiddelen uit 't buitenland. In 't jaar 1913 verhoogde zich de waarde van dezen noodzakelijken toevoer op 214 mill. £. Daarin had 't graan een aandeel van 85,5 mill. £, vee en vleesch een aandeel van 56,7 mill. £, boter, kaas enz. een aandeel van 55 mill. £. Volgens de 'Board of Agriculture' vertegenwoordigt het inlandsche graan nog slechts 2/11 der totale behoefte.

De veestapel is in Groot-Brittannië en Ierland in de laatste dertig jaren ongeveer dezelfde gebleven:

	Paarden	**Koeien**	**Schapen**	**Varkens**
1885	1,91 mill.	10,87 mill.	30,09 mill.	3,69 mill.
1913	1,87 mill.	11,94 mill.	27,63 mill.	3,31 mill.

De bevolking van het Vereenigd Koninkrijk nam regelmatig toe, van 28 mill. inwoners in 1857, telde zij 30 mill. in 1867, 33½ mill. in 1877, 37 mill. in 1887, 39½ mill. in 1897, 47 millioen in 1914, waarvan slechts 4½ mill. in Ierland.

Ons tot het Britsche eiland (Engeland en Wales, en Schotland) bepalend, zoo strekte de menschelijke arbeid zich vroeger slechts over de helft van het geheele oppervlak uit, n.l. over nauwelijks 30 millioen acres (1 acre = 4046,71 M.^{2}), terwijl het eiland 56 millioen omvat; moerassen, bergen, ongebruikte weidelandschappen namen de rest in. Tegenwoordig heeft de mensch 3 nieuwe millioen acres aan zich dienstbaar gemaakt. De landbouw heeft bij deze uitbreiding niets gewonnen. Vooral na het einde van den Amerikaanschen burgeroorlog heeft de bouw van graangewassen (tarwe, gerst, haver) elk jaar aan terrein verloren: van de 9,5 mill. acres in 1867, bleven 8 mill. in 1885 en slechts 6,5 mill. in 1913 over. Het totaal bebouwde oppervlak verminderde van 1885 tot 1913 van 17,2 mill. tot 14,3 mill. acres. Overal moest de korenakker wijken voor het weiland - dat 11 mill. acres in 1867, 15 mill. in 1885 en 17,5 mill. acres in 1913 innam - voor de jacht- en sportterreinen, de parken en buitenhuizen, de steden en hunne voorsteden. Alleen het uiterste Oosten van Engeland, van dat Old merry England, tusschen de golven van Wash en de Theems, in de oude feodale graafschappen om Londen, blijft doorgaan koren te produceeren en ruïneert zich meer en meer (Victor Bérard en Board of Agriculture).

Interessant is het om aan de hand van de officieele statistieken de tarweprijzen in Engeland gedurende de laatste

anderhalve eeuw na te gaan. Elk tijdperk van algemeenen vrede kenmerkt zich daarin door een verlaging, elke Europeesche oorlog door een plotselinge en soms enorme verhooging. (Agricultural Statistics of the Board of Agriculture and Fisheries).

Prijs van den Imperial Quarter (= 290,79 liter).

1771	Vrede.. Shillings	48
1783 }	Amerikaansche oorlog	{ 54
1788	Vrede	48
1795 }	Revolutionaire oorlogen	{ 75
1796 }	Revolutionaire oorlogen	{ 78
1800	Marengo	113
1803	Vrede van Amiens	58
1805 }	Napoleontische oorlogen	{ 89
1809 }	Napoleontische oorlogen	{ 97
1812 }	Napoleontische oorlogen	{ 126
1822	Vrede	44
1829 }	Revoluties en burgeroorlogen	{ 66
1831 }	Revoluties en burgeroorlogen	{ 66
1836	Vrede	48
1839 }	't Oostersche vraaaagstuk	{ 70
1840 }	't Oostersche vraagstuk	{ 66
1850	Vrede	40

1854 }	Krimoorlog	{ 72
1855 }	Krimloog	{ 74
1858	Vrede	44
1860	Italiaansche oorlog	53
1862 }	Amerikaansche burgeroorlog	{ 55
1863 }	Amerikaansche burgeroorlog	{ 55
1869	Vrede	48
1871 }	Fransch-Duitsche oorlog	{ 56
1875	Vrede	45
1877	Balkanoorlog	56
1879	Vrede	43
1885	Vrede	32
1890	Vrede	31
1895	Vrede	23
1898	Fashoda	30
1900	Vrede	27
1905	Vrede	29
1909	Bosnië en Herzegowina	36/11
1910 }	Vrede	{ 31/8
1911 }	Vrede	{ 31/8

1912	Balkanoorlog	34/9
1913[1)]	Vrede	31/8

1) In de laatste week 10-17 April 1915 was de tarweprijs op de markt te Londen 55 s. 4 d., gedurende dit seizoen (33 weken) was de gemiddelde prijs 45 s. 11 d. tegen 31 s. 1 d. in het vorige seizoen.

In het voorgaande hebben wij eenige voorname oeconomische wetten en hare gevolgen beschouwd; de grondstelling, van welke wij uitgingen: de oeconomische zelfgenoegzaamheid van den Staat, hebben wij nader toegelicht in verband met de bevolkingstoename en de voedingsmogelijkheid binnen het rijk in Europa, wat Duitschland en Engeland betreft.

Wij moeten nu onze vleugels weer verder uitslaan, wij moeten gebruik maken van de moderne transportmiddelen en onzen gezichtskring uitbreiden van de enge grenzen binnen het oude Europa tot den geheelen produceerenden en consumeerenden aardbol. Wij volgen daarmede de wisselwerking voor ‘Volkswirtschaft’ en ‘Weltwirtschaft’; nu eens is het de ‘Volkswirtschaft’, 't eigen moederland, dat op den voorgrond van de belangstelling staat, dan weer omvatten de blikken het gansche wereldoppervlak en voert de ‘Weltwirtschaft’ den boventoon, totdat men ploteling opmerkt, dat men niet alleen is, totdat men tegen een ander stoot, die hetzelfde wereldoppervlak als zijn tooneel van actie beschouwt. Dan trekt ieder zich weer terug in de meer bijzondere belangstelling voor eigen gebied, men tracht te consolideeren, wat men heeft - vooral, wanneer men voelt, dat men ouder wordt (de adepten van 't Greater-Britain, van the British Empire), of men vindt in de beschouwing van eigen kracht, van overvloedigen, jongen dadendrang het élan om tot den strijd over te gaan, als eenige mogelijkheid om aan zijn zucht tot expansie te kunnen voldoen (de adepten van Deutschland muss grösser sein).

Zoo zien wij de leidende gedachten, de verschillende richtsnoeren der staathuishoudkunde in Engeland en Duitschland ontstaan, beide zich wijzigend naar den veranderden eisch der opvolgende tijdperken.

Na het Napoleontische tijdperk is Engeland *het* wereldrijk: de Engelsche vlag beheerscht de zeeën. Geheel van zelf vloeit daaruit voort, dat Engeland de eerste Staat is, die den geheelen produceerenden en consumeerenden aardbol binnen zijn gezichtskring brengt en dat het voornamelijk Engelschen geweest zijn, die de oeconomie tot het begin eener moderne wetenschap gemaakt hebben. Adam Smith (1776: Inquiry into the nature and the causes of the Wealth of Nations) en de op hem volgende Malthus (1803: on the principle of population), Ricardo (1817: zijn theorie over de pachtwaarden) en de Franschman J.-B. Say (1803: Traité d'Économie politique

ou simple exposition de la manière dont se forment, se distribuent et se consomment les richesses) waren de theoretische grondleggers. Practisch zijn de formules en slagwoorden echter het eerst uitgesproken door Richard Cobden en de zich om Cobden heen groepeerende en hem opvolgende Manchester school. De leer van deze Manchester school, in wier banier met groote, lichtende letters Free Trade geschreven is, is tot op den huidigen dag de aangebeden leer van vele idealistische pacifisten. Richard Cobden, John Bright, zij waren ook overtuigde pacifisten, zij zagen immers de geheele wereld open voor zich liggen.

Hun denkbeelden wortelen in de leer van Adam Smith en evenals deze in het optimisme van terugkeer tot den 'natuurlijken toestand', zooals deze gepredikt werd door David Hume en door Rousseau en Montesquieu. l'Esprit des Lois begint met dezen onsterfelijken zin: 'De wetten zijn de noodzakelijke betrekkingen, die uit de natuur der dingen voortvloeien'. En evenals Montesquieu in de voorrede van hetzelfde werk verklaarde: 'Ik heb mijn beginselen niet aan mijn vooroordeelen ontleend, maar aan den natuurlijken aard der dingen', zoo verkondigde de Manchesterschool den vrijhandel als een natuurwaarheid, een natuurreligie.

Als axioma werd vooropgesteld, dat Engeland de natuurlijke werkplaats der wereld is. In haar programma voor den vrijhandel en den overgang van Engeland tot industriestaat legde zij steeds nadruk op de gunstige ligging, die Engeland van nature tot de aangewezen fabriek voor de geheele wereld maakte, waar alle grondstoffen samenstroomden, waarheen de levensmiddelen voor de in de industrie werkzame bevolking van alle zijden werden heengeleid en van waar de industrieele producten over de gansche wereld doelmatig werden verdeeld om tegen levensmiddelen ingeruild te worden.

Niet alleen Buckle, in zijn 'History of civilisation in England' wijst op dit einddoel. Ook Friedrich List beschouwt wel is waar Engeland niet als centrale werkplaats der wereld, maar houdt toch de West-Europeesche en Amerikaansche cultuurstaten der gematigde luchtstreek voor den natuurlijken zetel der industrieele productie, waarmede agricultuur-producten leverende tropische landen in een natuurlijke en duurzame ruilverhouding staan.

Er was ook geen ander land, dat Engeland deze bevoor-

rechte positie, deze ‘door de natuur aangewezen’ opgave betwistte. Het eenige land, dat als mededinger in aanmerking kwam, was Frankrijk, en Engeland ging dan ook gedurende de verschillende crisissen, de perioden van dreigend onweer, nauwkeurig de verhouding der wederzijdsche vlootsterkten na. Richard Cobden zelf heeft hier een uitvoerige beschouwing over gegeven in ‘The three Panics’ (the first panic: 1847-'48, the second panic: 1851-'52-'53, the third panic: 1859-'60-'61), ‘an historical episode’.

Cobden zelf is uitermate vredelievend; in zijn werk hekelt hij dan ook meerdere malen de Engelsche regeering, dat zij door verkeerde voorstellíngen, door verkeerde vergelijkingen tot verhoogde uitgaven voor de vloot trachtte te drijven. Te midden van een der heftigste phasen der crisis gedurende de jaren '59-'60, was hij meer dan een jaar in Frankrijk, met welk land hij in 1860 het beroemde handelsverdrag sloot. (Den 12^{den} Augustus 1881 verdedigde Joseph Chamberlain, toenmalig President of the Board of Trade in het ministerie Gladstone, in een lange redevoering in het Lagerhuis de vernieuwing van dit Cobdentractaat. Een vernieuwing op denzelfden grondslag, want Joseph Chamberlain was overtuigd belijder van Free Trade, zijn tegenstanders waren ‘the new doctrines of Fair Trade, Reciprocity and Retaliation’, deze ‘new doctrines’, waarvan het lot hem aangewezen had, de heftigste verdediger te zullen worden, die hij lanceeren zou als de nieuwe natuurwaarheid, de nieuwe religie van the British Empire. Dit is de natuurlijke orde der dingen! Is nu Cobden gelijk aan Chamberlain - pro - Cobden of Chamberlain - anti - Cobden? Janus bifrons.)

De geest van 't Engelsche volk ten tijde van zijn vertrek naar Parijs schildert Cobden als volgt:

> This last appeal (of the Government to make enormous additions to our Navy Estimates) was quite irresistible, for the good British public defer, with a faith amounting to a superstition, to the authority of official men. All this tended to throw the odium of our increased taxation on the Emperor, who was supposed to personify our national danger; and the ominous words were sometimes heard: ‘We had better fight it out.’ Such was the state of fear, irritation, and resentment, in which the public mind was thrown towards the close of 1859; and probably at no previous time, within the experience of the present generation, had an accident afforded the occassion, would the country have been so resigned to a war with France.

Gedurende zijn verblijf in Frankrijk kon hij, zonder bij dat onderzoek door de Fransche regeering gehinderd te worden, juiste gegevens verzamelen over de Fransche vloot en zoo was hij in staat juiste vergelijkende cijfers te geven tusschen de Fransche en Engelsche marine.

Wij nemen er enkele van over; het is misschien niet oninteressant ter vergelijking met de tegenwoordige omstandigheden.

1852	Britsche stoomschepen van alle grootten	176	Fransche dito	122
1852	Britsche zeilschepen van alle grootten	299	Fransche dito	258
	Totaal	475	Totaal	380
1858	Britsche stoomschepen van alle grootten	464	Fransche dito	264
1858	Britsche zeilschepen van alle grootten	296	Fransche dito	144
	Totaal	760	Totaal	408
	Engelsche vermeerdering	285	Fransche dito	28

De Engelschen vermeerderden hun stoomschepen in die zes jaren met 288, de Franschen met 142 eenheden.

Wat aantal zeelieden betreft is de sterkte van de Engelsche en de Fransche vloot in de jaren 1847 en 1860 als volgt:

	1847 Aantal mannen	**1860 Aantal mannen**	**Vermeerdering**
Engeland	44,969	85,500	Engeland: 40,531
Frankrijk	32,169	34,000	Frankrijk: 1,831

De Engelsche superioriteit ter zee werd dus niet ernstig door Frankrijk bedreigd en 't Engelsche axioma, dat het Britsche eiland de natuurlijke fabriek der wereld is, werd door het voornamelijk landbouwend Frankrijk niet bestreden.

De export van Engelsche waren steeg van £52,849,000 in 1848 tot £98,933,000 in 1853, was in den tijd van vijf jaren dus bijna verdubbeld, zooals Cobden met trots constateerde. Tusschen 1854 en 1873 steeg zij met 150%.

Krachtig gesteund door zijn natuurlijken rijkdom aan kolen, veroverde 't Britsche Rijk na 't monopolie van de industrie, 't monopolie van den handel. Terwijl de Engelsche handelsvloot in 1840: 2,768,262 tonnen bedroeg, was dit cijfer in 1870: 5,690,789, terwijl de Fransche handelsvloot in die jaren slechts toenam van 662,500 tonnen in 1840 tot 1,072,048 tonnen in 1870.

Zijn Free Trade geloof kon men dus ongestoord en vol vertrouwen belijden, totdat - naast Engeland mededingers opstonden. Tot het jaar 1872-'73 geven de cijfers van import en export een regelmatig stijgende lijn te zien. In 1872 bereikte de export een maximum, dat eerst weer in 1895 bereikt werd en dit slechts dank zij de plotselinge ontwikkeling van

den kolenexport. Van alle zijden stonden de Tariff Reformers op, volgens hen bevond zich de Engelsche industrie in volkomen decadentie. Ongelukkigerwijze voor hen, viel deze depressie samen met een algemeene verlaging der prijzen in Europa en Amerika.

> (Men vergelijke de redevoering van Chamberlain van 12 Aug. 1881: I find that, with regard to exports, the total value of British produce exported in the six years 1869 to 1874, was £1,363,000,000; the total value for the succeeding six years, 1875 to 1880, was £1,231,000,000, or a fall of nearly 10 per cent. But I must point out to the House that this fall was in value only, and that as, during the same period, there was a general reduction in price, averaging probably not less than 20 percent, the real volume of our export trade has considerably increased, even during the worst period of depression, as compared with the period of greatest inflation.)

Engeland leed onder deze prijsdaling zonder twijfel langer dan zijne concurrenten, maar Duitschland en de Vereenigde Staten ondervonden haar ook even ernstig als het eerste land in de jaren tusschen 1880 en 1890. Na 1895 herstelde de export van Engelsche waren zich weer krachtig; sedert twintig jaar had hij om en nabij de 250 millioen £ geschommeld; in 1904 bereikte hij de 300 millioen (de verkochte schepen niet inbegrepen); in 1907 bereikte hij het cijfer van 416 millioen £, dat in de eerste jaren weer een maximum zou zijn. Een rijk, dat in 10 jaren tijd de waarde zijner koopwaren, die zijn klanten van hem koopen, met 166 millioen £ ziet vermeerdeeren, kan men moeilijk als stagneerend betitelen. In 1909 was de uitvoer gedaald tot 387 millioen £; in 1913 bedroeg hij echter ruim 525 millioen £, d.i. 109 millioen £ meer dan 't maximum van 1907. Van deze 525 millioen £ gingen Britsche goederen tot een waarde van 330 millioen £ naar vreemde landen en 195 millioen £ naar Britsche bezittingen en protectoraten (Annual Statement of the Trade of the United Kingdom).

De vrijhandelaren hebben eveneens het recht te beweren, dat Engeland nog steeds de eerste plaats onder de handeldrijvende mogendheden inneemt. De buitenlandsche handel van Engeland en in 't bijzonder zijn entrepôthandel is nog steeds de grootste ter wereld; zijn handelsvloot is zonder weerga (11,541,000 tonnen in 1908 tegen 1,402,000 van Frankrijk, 2,825,000 van Duitschland, 904,000 van de Vereenigde Staten); zijn katoenindustrie wint het nog op de meeste markten; Engeland is nog steeds het finantieele centrum der wereld. De oude vlag, the old flag, waait nog steeds even hoog. Het heden behoort nog aan de Britsche natie. Maar de toekomst?

Naast het groote Engelsche huis heeft zich op 't vasteland van Europa een Duitsche concurrent geïnstalleerd. Een andere installeert zich op het vasteland van Noord-Amerika, een vierde zal misschien op 't Japansche eiland opstaan, een vijfde, zesde, zevende - in de eigen dominions. En de jonge concurrenten winnen het van 't oude huis in snelheid.

Duitschland is omstreeks 1880 op 't tooneel getreden. Het kanon van Cuba en de Phillippijnen was het signaal van de entrée van den reus Yankee. Terwijl zij vroeger tribuutplichtig waren aan Engeland en ook aan Frankrijk, vestigden zij achter beschermende hooge invoerrechten hun industrie, eerst om slechts aan eigen behoefte te kunnen voldoen, daarna om met hunne producten plotseling de wereldmarkt te overstroomen en hun vroegeren leverancier tot in eigen land concurrentie aan te doen. Hoewel het ‘Made in Germany’ daar in de eerste tijden synoniem was met ‘goedkoop en slecht’, verbeterden de Duitsche waren allengs zoodanig, dat enkele Duitsche exporteurs, in plaats van het eenvoudig voorgeschreven merk van herkomst, het etiket ‘Warranted made in Germany’ op hun waren hechtten. Sedert 1898 heeft de Engelsche regeering aan 't voorschrift der herkomstmerken niet meer de hand gehouden.

In 1909 gaf de Tariefcommissie de volgende cijfers aangaande den import en export van eindfabricaten (in millioenen £):

		Vereenigd Koninkrijk			**Duitschland**		
		Exp.	**Imp.**	**Verschil**	**Exp.**	**Imp.**	**Verschil**
1883-1887		196	64	133	96	43	53
1888-1892		211	75	136	102	45	56
1893-1897		194	86	108	105	45	60
1898-1902		215	109	106	138	54	84
1903-1907		276	124	152	194	72	122
1908		291	121	170	213	78	136
Verhooging tusschen 1883-1887 en 1903-1907	Aantal	80	60	20	98	29	69

Verhooging tusschen 1883-1887 en 1903-1907 }	Proportie %	41	94	15	102	68	130

Vereenigde Staten

		Exp.	Imp.	Verschil
1883-1887		32	63	31(-)
1888-1892		36	70	34(-)
1893-1897		48	64	16(-)
1898-1902		88	64	24
1903-1907		126	103	24
1908		156	110	47
Verhooging tusschen 1883-1887 en 1903-1907 }	Aantal	94	39	55
Verhooging tusschen 1883-1887 en 1903-1907 }	Proportie %	294	62	-

Duidelijker dan deze algemeene cijfers, spreken de cijfers van de ijzer- en staalindustrie, daar deze de Engelsche industrie bij uitnemendheid was.

Hoewel Duitschland arm is aan ertsen, bereikte de z.g. zware industrie daar toch spoedig een hooge vlucht na de invoering der processen van Bessemer, Thomas, Siemens-Martin e.a., zoodat Engeland op dit gebied door Duitschland geheel verslagen is.

In 1913 was de productie van

ruw ijzer in Duitschland:	19 309 172 tonnen
ruw ijzer in Engeland:	10 646 838 tonnen
staal in Duitschland:	18 935 000 tonnen
staal in Engeland:	7 700 000 tonnen

Reeds in 1911 had de Duitsche uitvoer van ijzer en staal den Engelschen overtroffen. De Duitsche qualiteit geldt daarbij veelal voor beter, zoodat van halffabricaten op het gebied der staalindustrie, w.o. werktuigstaal, in 1913 van een totaaluitvoer uit Duitschland van 700 000 tonnen niet minder dan 500 000 tonnen aan Engelsche fabrieken geleverd werden.

Zeer leerrijk zijn de getallen over den invoer en uitvoer van machines. De machine-industrie geeft een klaar beeld van de industrialisatie van een land. De invoer van machines in een land, dat nog hoofdzakelijk van landbouw leeft, is het teeken, dat de industrie er begint op te komen. Zijn echter in een land machines een belangrijk uitvoerartikel geworden, dan kan men daaruit met volle zekerheid de gevolgtrekking maken, dat de industrie daar een hoogen bloei bereikt heeft.

In 1909 bedroeg in millioenen mark (Jastrow):

	de invoer van machines	**de uitvoer van machines**
in Engeland	54,0	404,4
in Duitschland	63,5	384,4
in de Vereenigde Staten	17,7	244,4
in Frankrijk	141,9	48,6
in Oostenrijk-Hongarije	77,8	20,3
in Zwitserland	25,4	39,1
in België	48,4	40,3
in Italië	92,3	2,9
in Canada	41,7	2,2
in Mexico	41,9	-
in den Australischen Bond	64,1	-

Men denke voorts aan de electrotechniek, de textielindustrie, de chemische industrie, voor welke laatste Engeland voor een deel reeds volkomen afhankelijk is geworden.

Wat den totalen in- en uitvoer betreft, vinden wij bij Jastrow de volgende vergelijkende cijfers:

In 1891 bedroeg in millioenen mark:

Duitschlands	invoer 4150,8	Duitschlands	uitvoer 3175,5

Engelands	invoer 7631,9	Engelands	uitvoer 5051,0
Vereen. Staten	invoer 3589,0	Vereen. Staten	uitvoer 3663,5

Daarentegen in 1910:

Duitschlands	invoer 8934,1	Duitschlands	uitvoer 7474.7
Engelands	invoer 11723,1	Engelands	uitvoer 8784,0
Vereen. Staten	invoer 6396,3	Vereen. Staten	uitvoer 7182,4

Andere cijfers, waarbij Frankrijk in de vergelijking is opgenomen, zijn voor den uitvoer in den speciaalhandel over de jaren 1907-1912 in millioenen mark:

	1907	**1912**	**toeneming absuluut**	**toeneming in %**
Engeland	8691,1	9943,7	1252,6	14,4
Frankrijk	4476,9	5309,1	832,2	18,6
Duitschland	6845,2	8956,8	2111,6	30,8

De totale uitvoer van Frankrijk werd sedert 1895 door Duitschland overtroffen. Engeland's voorsprong op Duitschland wordt voortdurend korter.

Deze cijfers verklaren, dat de Duitsche handel dien van andere Staten en voornamelijk van 't Britsche rijk als eertijds de eenig aanwezige, in verschillende landen op den achtergrond heeft gedrongen.

De eerste plaats neemt de Duitsche invoer thans in Oostenrijk - Hongarije, Rusland, Roemenië, Zwitserland, Nederland, Denemarken en Zweden in; de tweede plaats in Frankrijk, Groot-Brittannië, Italië, Noorwegen en Servië; de derde plaats slechts in België, Griekenland en Spanje.

Omgekeerd staat Duitschland op de eerste plaats als afnemer in den uitvoer van Engeland, Oostenrijk - Hongarije, Rusland, België, Servië, Zwitserland en Nederland; op de tweede plaats in Italië, Zweden en Noorwegen; op de derde plaats in Frankrijk, Griekenland en Portugal.

Ook de overzeehandel van Duitschland is sedert het begin der negentiger jaren belangrijk toegenomen, ofschoon de voorsprong van Engeland daarbij nog groot is.

De waarde van den Duitschen uitvoer in den speciaalhandel bedroeg in millioenen mark, naar:

	1894	**1912**
Afrika	38,7	185,3
Azië	99,3	420,2
Australië	21,3	99,9
Zuid- en Midden Amerika	160,4	744,5
Vereenigde Staten	271,1	697,6

Dat is een gemiddelde toeneming van den uitvoer met meer dan een viervoud in 18 jaren.

Daarmede hangt eene indrukwekkende ontwikkeling der Duitsche koopvaardijvloot samen.

Twee voorbeelden:

Van den geheelen tonneninhoud der binnengeloopen schepen kwamen in Groot-Brittannië:

	onder Britsche vlag	**onder Duitsche vlag**
1888	74,11%	5,23%
1912	58,13%	10,18%

en in Frankrijk:

	onder Fransche vlag	**onder Duitsche vlag**
1888	35,07%	4,45%
1912	24,2%	16,03%

In den overzeehandel zijn het in vele gebieden de Vereenigde Staten, die het oude moederland wegdringen. Geheel Midden- en Zuid-Amerika beschouwen zij als hun rechtmatig toekomend, als hun natuurlijk afzetgebied voor de industrieën van Pittsburgh en Chicago, terwijl daar vroeger Sheffield en Birmingham alleenheerschers waren. Wat zullen de vèr-strekkende gevolgen van de opening van 't Panama-kanaal zijn? Daarmee is een doorloopende waterweg gevormd, waarlangs de producten van Pensylvania, de Mississipi af en over de zeeën naar de overzijde van den Grooten-, tot nu toe nog Stillen-Oceaan geleid kunnen worden. Dan zijn ook de Engelsche markten in Japan en China, wellicht zelfs Australië ernstig bedreigd.

Met de andere tijden ontstond in Engeland een ander geloof. Zooals Cobden in het einde der dertiger jaren was opgestaan om tegen de Corn Laws te spreken en de Free Trade te prediken als eenig heilbrengend middel tot leniging der nooden van den kleinen man, en verder met wijde idealen van wereldvrede, werd Joseph Chamberlain een halve eeuw later, in het einde der tachtiger jaren, de prediker van het nieuwe geloof, dat diametraal daartegen over staat, maar dezelfde beloften inhoudt van leniging van nood en ook wereldvrede zelfs, 't geloof in de Tariff Reform, in 't Greater-Britain, in het British Empire. Wanneer men Cobden tegenover de geheele wereld stelt en Chamberlain slechts tegenover het Britsche wereldrijk, zooals dat over de verschillende deelen der aarde verspreid is, dan komen de diametraal tegengestelden naar elkander toe en vallen

samen, en klinkt het niet meer zoo zeer paradoxaal, wanneer Chamberlain de Tariff Reform de ‘Real’ Free Trade noemt.

Tusschen deze twee tijden: 1840 en 1890, tusschen deze twee menschen: Cobden en Chamberlain, tusschen hun twee heilbrengende leeringen is een sterke analogie. En door de beschouwing van deze analogie leert men zoowel de eerste als de tweede beter begrijpen en op haar juiste waarde schatten. Zoowel Cobden als Chamberlain zijn groot geworden in de steden, waar zij werkten, Cobden in Manchester, Chamberlain in Birmingham; Cobden had een katoenfabriek, Chamberlain een fabriek van schroefjes; Cobden diende Manchester, welke stad, of toentertijd nog ‘borough’ hij in 1838 een ‘municipal charter’ bezorgde, Chamberlain diende Birmingham, welke stad hij meerdere jaren als burgemeester leidde; Cobden vereenzelvigde Engeland's belang met 't belang der katoenindustrie van Lancastershire, Chamberlain's politiek is nooit anders geweest dan een politiek van de Midlands, van de Black Country, van de fabrikanten van Birmingham en Sheffield; Cobden noemde zich radicaal, ‘a radical reformer’ en kwam op voor de belangen van den middenstand in 't Westen tegenover de oude rechten van de aristocratie, die voornamelijk in 't Oosten van Engeland gebleven was, ook Chamberlain noemde zich radicaal, liefst zoo pathetisch mogelijk met de bijvoeglijke naamwoorden agressief en democratisch en vertegenwoordigde 't radicalisme van de Midlands, de belangen van Birmingham... het was de Tory Robert Peel, die door de omstandigheden daartoe geleid, in 1846 de Anti-Corn-Law-League tot de overwinning voerde, terwijl de Chartisten in de oppositie waren, het waren de tot unionisten hervormde Tories, waarbij Charberlain, Gladstone verlatend, steun moest zoeken, zoodat de ‘radicalen’ Asquith en Lloyd George zijn heftigste tegenstanders werden.

Beider leering, van Cobden zoowel als van Chamberlain wortelen in het utilitarisme en het pragmatisme, 't Engelsche volk eigen: zij beloven profijt en het is slechts op die wijze, dat men de massa, in het bijzonder de Engelsche massa, met zich mee kan voeren. Wat kan ‘the man of the street’ ten slotte het Britisch Empire schelen of de imperialistische idee? Deze is hoogstens in staat om de ijdelheid en 't egoïsme van den doorsnee-Engelschman te streelen. Slechts in een koninklijken geest als van Cecil Rhodes weet zij te rijpen, zoodat zij de

inhoud en de beweging, de beweegreden tot zijne groote gedachten en daden wordt.

Zooals Cobden niet anders geweest is dan de persoon, die van theoretische ideeën, welke reeds lang voor hem uitgewerkt waren, practische formules, potitieke slagwoorden wist te maken, zoo was Chamberlain, en dit nog in veel sterkere mate dan Cobden, niet anders dan de ‘manager’ van 't imperialisme.

Op den eersten roep van Sir Charles Dilke hadden zich de lords, zonder onderscheid van partij, onder de banier van de ‘Imperial Federation League’ geschaard, waarvan in 1884 lord Rosebery, die 't hoofd der liberale partij heette en zich toen ook zelfs ‘radicaal’ noemde, de ziel werd. Toch waren het hoofdzakelijk de Tories, die in dezen roep een afleiding zagen voor de aanvallen van 't radicale liberalisme op hun oude rechten. Hun groote leider D' Israëli, lord Beaconsfield, had reeds sinds 1872 getracht de binnenlandsche aangelegenheden in buitenlandsche banen te leiden. In de pers werd de idee gepropageerd door Froude (Oceana or England and her colonies) en volgelingen, aan de universiteit door Seeley (The expansion of England), die aan zijne toehoorders te Cambridge trachtte te bewijzen, dat 't Engelsche volk, zooals vroeger 't volk van Rome, voorbestemd is om zich tot in het oneindige toe uit te breiden, dat de Engelsche geschiedenis slechts onder dit gezichtspunt, dit leidend motief, te verklaren is. Het uitverkoren volk Gods, dat met het zwaard in de eene hand en den bijbel in de andere hand - zooals eertijds de soldaten van Cromwell naar Ierland gingen, als naar 't land der Amalekieten - uittrekt om de wereld te veroveren en den Britschen zegen te verspreiden! De God der heerscharen is aan zijn zijde, het Rule Britannia is de laatste der psalmen...

Grooter en moderner dan deze middeleeuwsche Froudes en Seeleys weet Rudyard Kipling tot zijn volk te spreken. Hij weet het tot in het diepst van zijn ziel te treffen, elk lid der groote Angel-Saksische familie weet hij op zijn eigen wijze aan te spreken, als een zigeuner weet hij aan het oor te spelen en te zoeken en te tasten, totdat een trilling hem verraadt, dat hij de eigen melodie getroffen heeft en dan neemt de viool deze over, niet meer weifelend; krachtig klinken nu de tonen, bewust van hun werking, om het even of zij weemoedig zijn of hartstochtelijk, brandend als de zon op het woestijn-

zand van Soedan of geheimzinnig als in een Indisch oerwoud. Alle zijn zij refreinen van het lied van den heiligen Jingo.

Edoch de groote massa van het imperialistische leger is tusschen 1885 en 1895 door het handeldrijvende Engeland geleverd onder de vanen van de 'Empire Trade League', de 'Imperial Institute of Colonies and India', de 'Association of Chambers of Commerce'. Uit hen kwam Chamberlain voort en daarin lag de macht en de populariteit van den grooten Joe. De man van Birmingham werd de man van geheel Engeland, daar hij zich tot den apostel van het nieuwe geloof opwierp. En met dit Pan-Brittisch evangelie trok hij van van 1903 tot 1906, van stad tot stad door het Vereenigd Koninkrijk en over den Atlantischen Oceaan naar de Vereenigde Staten en Canada. Chamberlain opende dezen 'kruistocht' - nadat hij acht jaren onafgebroken minister van koloniën was geweest in de opvolgende ministeries Salisbury en Balfour en deze waardigheid in Sept. 1903 had neergelegd - den 6 October 1903 in de St. Andrew's Hall te Glasgow met een beroep op Adam Smith en diens opinie over het belang van 'home markets' en besloot het eerste deel den 18 Januari 1904 in de Guildhall in de city van Londen met de vermaning 'to think imperially' en een oproep tot de 'imperial union' en de 'imperial consolidation.' De inleiding, de première van deze reeks van redevoeringen had hij reeds den 15 Mei gegeven aan West Birmingham, het district, dat hem tot zijn dood toe onveranderlijk afgevaardigd heeft. Daarbij had hij zich vooral gekeerd tegen de 'Little Englanders' van de Manchester school, 'die de eenige ware volgelingen van Cobden en Bright beweren te zijn.' Den 21 Juni 1903 was daarop de 'Tariff Reform League' gesticht.

Hoewel Chamberlain er steeds den mond vol van had, was hij toch niet anders dan de 'manager' van dit Pan-Brittisch-evangelie. De eigenlijke drager van dat evangelie was Cecil Rhodes. Een 'Imperialist' geeft in een biographie van Rhodes van 1897 het volgende beeld van dezen Engelschman met het Afrikander hart:

> 'He is a man of great ideas, who lives his inner life in company with great ideas. He is also a man of imagination, with a range of vision which is very rare. Where the horizon of an English party leader is at the utmost bounded bij the life of a Parliament, or more commonly by the duration of a session, Mr. Rhodes's horizon extends into the centuries that have still to come.

> His generalisations have the immense range and the extraordinary accuracy that it is difficult to ascribe to anything but genius, genius in statesmanship of the very highest order. The unification of South Africa is the immediate ideaal which he considers as lying within his own power to make an accomplished reality; but that is only a step towards the larger unification of which he dreams, in which England and England's Colonies shall all be included in a vast federation, proceeding out of a commercial union of the English race.
> Further yet, in a far distant future, when his life-work is done, his imagination already sees the United States federated with England and England's Colonies in a unification so vast that it will govern and guide the progress of the world. The immensity of this forecast of the future lays it open to the charge of Utopianism; but, like all Mr. Rhodes's imaginative ideas, it has a solid basis of facts, of which these alone are worth remembering: that sixty-six years ago English was spoken bij eighty-five millions less persons than now, and that while the English-speaking race has increased eighty-five millions the rest of the races of Europe have increased one hundred and twenty-five millions only. The governing race is also becoming the dominant race in wealth, progress, power, as well as numbers. The federation, then, of the English-speaking race, the reign of industrialism and peace, is the far horizon of his political vision; and so the expansion of the British Empire, a step towards this high ideal, means to him the extension of British institutions, of British freedom and self-government, over the largest possible extent of the habitable earth. His work in South Africa is the realisation of this ideal in a single continent. Believing, thus, with his whole heart and mind in all that the extension of the British Empire means to the British race, and through them to mankind, his patriotism, I might say his Imperialism, as it is the strongest conviction of his mind, is also the deepest sentiment of his heart, the single over-mastering motive that rings through his speeches as it has swayed and sways his life. This is the real explanation of the madness, as it has seemed to many of his friends, of risking his whole great position and prospects on the uncertain result of the effort to secure to the English population in the Transvaal their rights as citizens. The inevitable result of success was, he saw, South African unification.
> For the sake of all that the British Empire means to him; for the sake of the Federation of all South Africa under a Federal flag, the British flag, at Cape Town, he took the enormous risk, and for this alone'.

Cecil Rhodes heeft zijn vaderland Rhodesia geschonken, een land van 1100000 K.M.^{2} en 800000 inwoners. Hij heeft den stoot gegeven tot den aanleg van de telegraafverbinding van Kaapstad naar Kaïro, die later door een spoorverbinding gevolgd moet worden, een doorloopende spoorweg, die bij voorkeur geheel over Britsch grondgebied zou moeten loopen... Hij droomde van de *pax Britannica*, die evenals eertijds de *pax Romana* vreedzame cultureele ontwikkeling mogelijk zou maken.

Om een idee van zijn werkkracht te krijgen, bedenke men, dat hij tegelijkertijd was: Premier van de Kaapkolonie, hoofd

van de Chartered Company, die Matabeleland en Mashonaland beheerde, leider van De Beers consolidated mines en de Consolidated Goldfields of South Africa.

Met geld van De Beers stichtte hij de British South Africa Company - die in 1889 het koninklijke charter kreeg en na dien tijd bekend is als de Chartered Company - ten einde 't grondgebied ten noorden van Bechuanaland en Transvaal onder Britsche macht te brengen, zoodat deze zich zou uitstrekken tot de Zambesi toe, ‘omdat’, zeide hij, ‘ik de geschiedenissen van andere landen gelezen heb en daaruit gezien heb, dat expansie alles was; aangezien de oppervlakte van de wereld begrensd is, moest het 't groote doel van het tegenwoordige geslacht zijn, zooveel van de wereld in beslag te nemen als slechts mogelijk is.’ En een anderen keer over hetzelfde gebied sprekend: ‘ik heb ontdekt, dat blanke menschen daar kunnen leven en overal in de wereld, waar blanke menschen kunnen leven, moet dat gebied onvermijdelijk in een zelfbesturend gebied veranderen’.

Cecil Rhodes was een imperialist, die aan decentralisatie geloofde. Ook was hij sterk tegen gewelddadig voortdringen. Het volgende deel eener redevoering moge daarvan getuigenis afleggen:

> ‘The mistake that has been made in the past is the idea that a Union can be made in half-an-hour, whether rightly or wrongly, for the good of the country. It took me twenty years to amalgamate the diamond mines. That amalgamation was done by detail, step by step, attending to every little matter in connection with the people interested; and so your Union must be done by detail, never opposing any single measure that can bring that Union closer, giving up even some practical advantage for proper union; educating your children to the fact that that is your policy, and that you will and must have it, telling it to them and teaching it to them in your households, and demanding that they shall ever hand on the idea’.

Na den ongelukkigen raid van Jameson, die op 29 Dec. 1895 begonnen was en op Nieuwjaarsdag van '96 met zijn overgave eindigde, welken raid Rhodes nog had trachten op te houden, legde deze laatste zijn verschillende functies neer van Minister-President der Kaapkolonie en directeur van de Chartered Company. Toen hij 't telegram kreeg, dat Jameson 's avonds van den 29sten Dec. de grens van Transvaal overschreden had, was zijn eerste woord: ‘The doctor has ruined us all’ en op een op den voorgrond tredend Transvaler aan zijn zijde wijzend: ‘there, he has ruined him.’ Zijn geheelen

langen arbeid van vreedzame unificatie van Zuid-Africa zag hij als een kaartenhuis in elkaar vallen. Cecil Rhodes was een vriend van den heer Hofmeijer en den Afrikander Bond.

In 1896 is hij naar Matabeleland gegaan, waar hij door zijn persoonlijken moed en invloed een einde maakte aan den opstand. Toen de Boerenoorlog uitbrak in October 1899 was hij in Kimberley, dat van 12 Oct. '99 tot 15 Febr. 1900 door de Boeren belegerd werd. Drie maanden, voordat de vrede van Pretoria geteekend werd, den 26 Febr. 1902 is hij te Kaapstad gestorven op 48 jarigen leeftijd.

In Cecil Rhodes heeft men den genialen vertegenwoordiger van een volk, dat naar universaliteit en eterniteit streeft. Onlangs sprak lord Rosebery dit nog uit als de taak van het Engelsche volk: ‘Wij moeten ons bewust blijven, dat het onze plicht is er voor te zorgen, dat de wereld den stempel van ons volk draagt en niet dien van eenig ander.’

Het is hoog noodig, dat wij terugkeeren tot onze autarkie, de oeconomische zelfgenoegzaamheid van den Staat. Al deze mannen: Chamberlain, Rhodes, Rosebery hebben deze in het oog gehad als staathuishoudkundig doel van 't imperialisme.

Terwijl de periode van de 16e tot de 19e eeuw beheerscht werd door de vorming van nationale Staten, welke periode in 1871 met de stichting van het Duitsche Keizerrijk afgesloten is, staat de tijd daarna in het teeken van het imperialisme. De geboortegrond van deze idee is Engeland. Imperialisme kan men definieeren als het streven van een groote mogendheid om zich uit te breiden tot een wereldrijk overeenkomstig de behoefte harer bevolking en harer staathuishoudkunde.

Groote continentale mogendheden met overvloedig landgebied als de Vereenigde Staten en Rusland kunnen deze zelfgenoegzaamheid ondanks hunne bevolkingsvermeerdering op eigen territorium vinden. Groote opbloeiende mogendheden met beperkt grondgebied als Engeland, dat nog geen vijfde deel zijner inwoners zelf kan voeden, of Duitschland, moeten over de zee. En het moet de opgave van zoodanige Staten zijn, dat hun kinderen, die over de zee trekken naar verre landen, niet voor het moederland verloren gaan, maar met hem verbonden blijven en meewerken om zijn macht en aanzien te verhoogen en zijn cultuur over de wereld te verspreiden.

In 1833 werd door de oprichting van den Duitschen ‘Zollverein’ voor een deel van het tegenwoordig Duitsche Rijk voor het eerst een nationaal-oeconomische eenheid verkregen.

In 1842 schreef Friedrich List: ‘Elk volk, dat thans niet groeit, moet ondergaan, daar alle andere volken zich in voortdurenden groei bevinden. Duitschland kan nog belangrijk groeien door de ontwikkeling van zijn industrie, zijn landbouw en zijn binnen- en buitenlandschen handel. Vooral echter kan het groeien door doelmatige benutting zijner overbevolking. Hoe bewonderenswaardig groeit Engeland daardoor! Wij echter moeten eerst fabrieken, handel, scheepvaart, vloot en voor alles den goeden wil daartoe aanschaffen voor wij aan eigen koloniën of aan nauwe en heilzame betrekkingen tot onafhankelijke overzeesche Staten kunnen denken, door middel waarvan wij onze emigratie en onze nationale industrie en macht een doeltreffende richting kunnen geven.’

‘Over de zee, zoo luidt de vermaning van Keizer Wilhelm II, (Om de Wereldkroon) moeten onze schepen varen, omdat onze expansie van markt slechts gevonden kan worden over de zee. De groote zwakheid van Duitschland is, dat er geen braakland omheen ligt, zooals in Rusland of in Amerika: Duitschland moet over het water, zooals zijn Arische voorvaderen sedert eeuwen, omdat over het water ligt zijn expansie van markt en ook zijn expansie van bevolking. Om de overzeesche markten te beschermen is noodig een sterke vloot.’

Nadat als gevolg van den oorlog met Frankrijk een nieuw Duitsch Keizerrijk, met Pruisen als leidende staat, herrezen was uit langen halfslaap, toonde dit reeds spoedig op alle gebieden overvloedige levenskracht te bezitten. Het organiseerend vermogen, dat den veldtocht van 1870-71 had gewonnen, bleek ook dienstbare kracht voor de industrieele productie; de vijf milliarden francs oorlogsschatting hielpen mee als bedrijfskapitaal. De industrie begon zich echter eerst krachtig te vestigen sedert de invoering van het beschermende tarief van '79. Na zijn mooie groote redevoering van 2 Mei 1879, door meerdere geniale uiteenzettingen in den Rijksdag gevolgd, sprak vorst Bismarck omstreeks kerstmis van dat jaar het bevrijdende woord, ‘dat Duitschland voortaan niet meer het depot der overproductie van het buitenland mocht blijven en de Duitsche arbeid niet meer prijsgegeven mocht worden aan de onwaardige mededinging der halfwilde Pussta-

bewoners, de Russische vrijgelatenen en de sluwe berekening van het Britsche kapitaal.'

Vandaar begint de zegeloop der Duitsche industrie, op grond van veel energie, van wetenschappelijke methoden en het Duitsche rationalisme.

De periode van Bismarck (tot 1890) werd organisch door die van Wilhelm II voortgezet. Toen was de consolidatie van het Duitsche Rijksgebouw een taak, die alle krachten geheel in beslag nam en geen energie voor expansie vrijliet. De horizon van Bismarck was derhalve in het algemeen tot Europa beperkt, zijn diplomatie op verdediging en verzekering van het verkregene gericht. Duitschland was naar zijn inzicht verzadigd (saturiert); voor de Oostersche quaestie achtte hij 'die Knochen eines einzigen pommerschen Musketiers' te goed.

Maar de energie, die de concentratie volbracht, moest zich tot expansie wenden. De eenheidsidee van Bismarck had consequenties, die ver buiten diens eigen strategie uitgingen: zij wezen naar de zee, en naar zeemacht, naar groote markten en verre doeleinden voor een grooter Duitschland. Den blik te hebben gehad deze voor alle anderen te zien, den moed er aan te gelooven, dat is het staatsmansgenie van Wilhelm II, dat hem een eereplaats verzekert in zijn vaderland en in de wereldgeschiedenis.

De eerste, door hem zelf gekozen rijkskanselier v. Caprivi leidde een nieuwe handelspolitiek in, waaraan de keizer zelf een werkzaam aandeel had. Bernhard Harms zegt daarvan:

'Ten slotte was de handelspolitiek van Caprivi niet anders dan de consequentie van de verschuiving van het Duitsche staathuishoudkundig leven van een overwegenden landbouw tot een overwegenden industriestaat. Het gold, de snel groeiende Duitsche industrie voor de gevolgen van de veelvuldig reeds plaats gevonden hebbende en na het jaar 1892 nog scherper tot uiting komende uitsluitingsmaatregelen der als uitvoergebieden hoofdzakelijk in aanmerking komende landen, te beschermen. Dit en niets anders is het werkelijke motief geweest van alle handelspolitieke maatregelen van gene veel gehekelde Aera Caprivi. Uit welke gronden echter de wil tot een industrie bevorderende werkzaamheid ontstaan is, heeft Caprivi zelf in zijn rijksdagrede van 10 December 1891 duidelijk blootgelegd: "Loonende arbeid zal..., wanneer deze verdragen tot perfectie komen, gevonden worden. Wij zullen hem vinden door den

export; wij moeten exporteeren: òf wij exporteeren goederen, of wij exporteeren menschen. Met deze zich vermeerderende bevolking zonder een gelijktijdig toenemende industrie zijn wij niet in staat, verder te leven". De schrikbarend hooge emigratie cijfers van dien tijd hebben toen een groote rol gespeeld. Van 1872 tot 1878 was het aantal der Duitsche landverhuizers steeds gedaald: van 128000 op 25000. Het jaar 1879 beteekende echter een keerpunt in stijgende richting. Terwijl het emigratiecijfer in het tijdperk 1872-'79 jaarlijks gemiddeld 54081 bedragen had, was dit in het tijdperk 1880-1891 op 131623 gestegen. De relatieve afname van den goederenexport heeft derhalve inderdaad in een sterke toename van den menschenexport haar korrelaat gevonden. Het lag voor de hand, dat deze ongunstige ontwikkeling zich in de toekomst nog sterker zou doen voelen, wanneer het niet lukte de verdere verhooging der invoerrechten en willekeurige douane maatregelen in andere staten, op welker markten de Duitsche industrie aangewezen was, te voorkomen'.

Duitschland willigde een verlaging van 't invoerrecht in op tarwe en rogge van 5 M. op 3,50 M., op haver van 4 M. op 2,80 M. en op gerst van 2,25 M. op 2 M. Daarvoor verkreeg het een verminderd uitvoerrecht voor den Oostenrijkschen uitvoer van belangrijke grondstoffen en halffabricaten en een vermindering van het invoerrecht in Oostenrijk op textiel-producten van 20%, en op ijzerwaren, machines, instrumenten, glas, porcelein enz. Op gelijke basis als met Oostenrijk werden verdragen gesloten met Zwitserland, Italië en België. Deze gezamenlijke handelsverdragen werden den 14 Dec. '91 den Rijksdag voorgelegd en na een heftige oppositie der agrariërs den 17 Dec. aangenomen. Ook een groot deel der conservatieven had voorgestemd. In de volgende jaren werd het dusdanig gevormde gebied, waaraan men door verdragen gebonden was, uitgebreid met Roemenië, Servië en ten slotte (1894) - nadat eerst een tariefoorlog gevoerd was - met Rusland. De meerderheden in den Rijksdag, die voor de verdragen stemden, werden echter steeds kleiner door de actie van den in 1893 opgerichten 'Bund der Landwirte'. Alle verdragen liepen tot het jaar 1904.

Deze verdragen hebben een buitengewoon gunstigen invloed gehad op de Duitsche industrie en daarmee samenhangend op den Duitschen handel.

In den nacht van 13 Dec. 1902 werd in den Rijksdag de

tariefwet van Bülow aangenomen, volgens welke de invoerrechten op graan weer verhoogd zouden worden en de landbouw dus weer meer beschermd werd. Desondanks lukte het hem alle in 1904 afloopende verdragen te vernieuwen. Hij zelf schrijft hierover: ‘Diegenen, die gelijk de profeten der vrijhandelaren geloofd hadden, dat met het wapen van een verhoogd invoerrecht op graan voordeelige handelsverdragen op langen termijn niet af te sluiten zouden zijn, hadden de “weltwirtschaftliche” positie van Duitschland onderschat. Duitschland had met zijn nieuw tarief in de hand den anderen staten geensdeels te weinig aan te bieden, het had in 1891 te veel geboden. Bij de inleiding der Caprivi-Marschallsche handelspolitiek was men onder anderen daarvan uitgegaan, dat het overwicht van onzen invoer over den uitvoer ons tot bijzonder tegemoetkomen dwong, ten einde de buitenlandsche afzetmarkten verder voor ons te openen. Inderdaad lag juist in onzen grooten invoer, onze koopkracht, de beste garantie voor onze positie bij het sluiten van een handelsverdrag. Wij mochten tegemoetkoming verwachten, omdat wij zoo voortreffelijke klanten van het buitenland zijn. De verhouding tusschen invoer en uitvoer was met goed gevolg voor de handelsverdragen juist omgekeerd te gebruiken als in het begin der negentiger jaren geschied was. Het handelsverdrag met Rusland, waarom tusschen '91 en '94 hard gestreden was, kwam tusschen graaf Witte en mij in Norderney betrekkelijk gemakkelijk tot stand. De andere verdragen volgden zonder dat het nieuwe tarief zich als een onoverwinlijke hinderpaal toonde. Handel en industrie hebben onder de, op grond van 't tarief van 1902, gesloten handelsverdragen hun glansrijken loop ongestoord voortgezet’.

Daarna zijn verdere tariefverdragen gesloten met Bulgarijë (1905), Portugal (1910), Zweden (1911), Japan (1910), zoodat tegenwoordige tariefverdragen bestaan met de volgende landen: België, Bulgarijë, Griekenland, Italië, Japan, Oostenrijk-Hongarijë, Portugal, Roemenië, Rusland, Zweden Zwitserland en Servië. De andere door 't Duitsche Rijk gesloten handelsverdragen zijn verdragen van meestbegunstiging zonder dat een tarief vastgelegd is, met een heel enkele uitzondering. (Ook de tariefverdragen houden alle de clausule van meestbegunstiging in). Het verdrag met Engeland en zijn koloniën, in de wederzijdsche verhouding van meest bevoorrechte natie, bestaat sinds

1 Augustus 1898 als steeds vernieuwd ‘provisoruim’. Het is vooral door toedoen van graaf Paul Hatzfeld, Duitsch gezant te Londen, tot stand gekomen.

Vergelijkende cijfers voor den bloei van de Duitsche industrie en den Duitschen handel hebben wij reeds vroeger opgegeven.

Terwijl in 1881 uit Duitschland 220902 emigranten vertrokken, was dit cijfer in 1885: 110119, in 1889: 96070, in 1892: 116339, in 1898 was het slechts 22921 om daarna om dit cijfer, dus om en nabij de 20000 te blijven schommelen. Practisch genomen heeft de emigratie uit Duitschland dus opgehouden.

Uit Engeland daarentegen vertrekken elk jaar een groot aantal emigranten (235000 in 1907), waarvan slechts de helft naar Britsche kolonies gingen.

De handel gaat op vreedzame wereldverovering uit; maar hij wil uit eigen bronnen zijn grondstoffen betrekken en bepaalde markten gewaarborgd zien, vandaar de behoefte aan koloniën.

Omstreeks 1885 werden de Afrikaansche kolonies gewonnen, omstreeks de eeuwwisseling die in China en de belangen in Klein-Azië, in 1911 na de Marokkocrisis weer eenig gebied in Afrika.

‘Bij een hernieuwde verdeeling der aarde’, sprak vorst Bülow in den Rijksdag op 11 Dec. 1899, ‘zal Duitschland zich door geen groote mogendheid op de voeten laten treden of zich op zijde laten schuiven’. Dat was het bazuinsignaal, dat den opmarsch eener nieuwe wereldmogendheid naast Rusland en Engeland verkondigde. In 1900 nam Duitschland de leiding der gemeenschappelijke actie tegen China.

In zijn rede te Damaskus in 1898 kondigde de Keizer Duitschland aan als beschermer der Mohammedaansche wereld. De Bagdadspoor, 1899-1902 geconcessioneerd, was in dezelfde lijn.... Europa's toekomstige verbindingsweg met Indië en het groote Oosten, een mededinger van het Suez-kanaal en de Siberische spoor, een aanspraak tegen de hopende erfgenamen van het Turksche Rijk.

Vijf-en-twintig jaar na de stichting van het Duitsche Rijk sprak de Keizer bij het herdenkingsfeest: ‘Unser Deutsches Reich ist ein Weltreich geworden’.

Den 18 Oct. 1899 zeide hij te Hamburg: ‘Bitter Not ist uns eine starke deutsche Flotte’.

De Keizer heeft de gansche macht zijner persoonlijkheid aangewend om den snellen bouw van deze vloot te bevorderen ondanks de tegenwerking van den Rijksdag. Zijn trouwe secondanten daarbij waren vorst Bülow, die in '97 minister van buitenlandsche zaken en admiraal v. Tirpitz, die datzelfde jaar minister van marine werd. Het eerste groote vlootontwerp werd den 27 November 1897 door v. Tirpitz bij den rijksdag ingediend. Dat kan men als de geboorte van de Duitsche vloot beschouwen. Nu is zij de tweede der aarde.

Bij de beoordeeling der oeconomische ontwikkeling eener mogendheid moet men zich in acht nemen, het oog niet te uitsluitend op export of handelsbalans te richten. De betalingsbalans van een land wijst posten aan, die op de handelsbalans niet voorkomen, met name ontvangsten uit reederijen en vrachtverkeer, uit internationale verzekeringstransacties, vooral: opbrengst van in het buitenland belegde kapitalen, als daar zijn: rente van staatsleeningen, dividend en rente van industriëele of agrarisch-industrieele of handelsondernemingen, enz.

De verzadiging van oeconomisch hoog ontwikkelde landen met kapitaal, welke in toenemende mate leidt tot kapitaal-belegging in het buitenland, heeft ten gevolge, dat deze landen den relatieven omvang van hun goederenexport in verhouding tot hun totale productie, en na het bereiken van een zekeren graad van verzadiging zelfs den absoluten omvang van hun export kunnen beperken, zonder dientengevolge den invoer van verbruiksgoederen te zien verminderen. De niet met export betaalde verbruiksgoederen worden namelijk met de bovengenoemde opbrengst der in het buitenland belegde kapitalen betaald. (v. Halle.)

Dientengevolge is een stagnatie van den export, met name van Engeland, nog niet op zich zelf als onrustbarend verschijnsel te beschouwen.

Duitschland zal omstreeks 1900 een kapitaal van ongeveer 12½ milliard mark aan buitenlandsche effecten hebben bezeten, waarvan de opbrengst ongeveer 700 millioen mark zal hebben bedragen.

De inkomsten uit reederijen bedroegen toen volgens Woermann 200 millioen mark.

In ondernemingen in het buitenland waren toen belegd:

in Zuid-Amerika 2 milliarden, in Midden-Amerika ⅔, in de Vereenigde Staten 1, in Turkije ½ milliard, in Oost-Azië 300 millioen, in Afrika 1 milliard; totaal in 1900 6½ à 7 milliarden mark, wier opbrengst op ruim 400 millioen mark kan geschat worden. (Rapporten van het 'Reichs-Marine-Amt': die deutschen Seeinteressen, die deutschen Kapitalanlagen im Ausland).

Derhalve hangt de oeconomische ontwikkeling van een land ook in zoo verre met zijn politieke macht samen, als het voor zijn welvaart noodig blijkt te zijn, oeconomische suzereiniteiten over andere volken te kunnen vestigen en door machtsmiddelen te handhaven.

'Die Spannungsverhältnisse', zegt Schmoller, 'die auf dem internationalen Markte herrschen, bestimmen den Anteil am Gewinn'.

Zeer duidelijk ziet men dat in de houding der Europeesche mogendheden tegenover China, Perzië, (Aziatisch) Turkijë. Op zich zelf ligt hierin geen onrecht; in tegendeel heeft een krachtige mogendheid niet alleen het recht, maar ook de verplichting de zwakkere cultuur van eene andere door wisselwerking met zijne eigene te bevruchten. Onrecht geschiedt eerst dan, wanneer b.v. door wapengeweld de invoer van volksvergiften als opium of brandewijn wordt afgedwongen. Ter verzekering van de handhaving zulker suzereiniteiten tegenover mededingende mogendheden is echter de beschikking over machtsmiddelen onmisbaar.

Ook voor Duitschland ligt derhalve de toekomst op het water niet in dien zin, dat enkel de Duitsche exporteurs over de zee met de voortbrengselen der Duitsche industrie ter verkrijging van geld of verbruiksgoederen gaan venten; maar in dezen zin nog het meest, dat de aanleg van Duitsch kapitaal in vreemde landen (Mannesmann's in Marokko) veilig, verzekerd en vruchtdragend behoort te kunnen zijn. Daartoe moet Duitschland echter kunnen verhinderen, dat anderen het van het genot der daaruit voortvloeiende voordeelen berooven.

Een bekende Engelsche uitspraak, die wat het cijfer betreft, wellicht niet geheel juist is, zegt, dat met het product van den arbeid van één arbeider in de textielindustrie in Lancastershire het product van 18 arbeiders in de theecultuur in China betaald of geruild kan worden.

Men kan echter ook de bespaarde opbrengst zijner industrie

in het buitenland als kapitaal beleggen en de opbrengst van dat kapitaal later terugkomen.

Schulze-Gävernitz zegt: onze blik op de Engelsche handelsbalans, die een onderbalans, d.w.z. een meerdere invoer dan uitvoer, van 3-4[1] milliarden mark aantoont, doet zien, dat Engeland nu niet alleen van exportindustrie, doch in hooge mate van exportkapitaal leeft. Engeland is op weg een maatschappij van renteniers te worden van het type van Frankrijk met den grootfinancier en de kleine rentetrekkers op den voorgrond in plaats van den fabrikant en de arbeiders.

Hoewel deze uitspraak zeker overdreven, minstens voorbarig is, is toch de exportindustrie, vooral voor een land als Engeland, dat bijna geheel geen landbouw meer heeft, van het grootste belang. Het bestaan der groote massa hangt er van af. Chamberlain, Cecil Rhodes en de andere imperialisten leggen hierop in hunne redevoeringen den vollen nadruk, dat de tariefherziening en een aaneensluiting van 't Vereenigd Koninkrijk met zijne koloniën geen klasse-, doch massa-belang is.

Ten slotte, zegt Chamberlain, is bij ons alles, dank zij den vrijhandel, heel goedkoop, maar de arbeider heeft geen werk, verdient dus niets en kan dus niets koopen.

Wat zijn de oorzaken, dat Engeland bij den oeconomischen wedijver eenigszins ter zijde gedrongen wordt? Ten deele ligt dit wel daarin, dat een jong handelshuis meer ijver heeft, zich tracht aan te passen, voortdurend voorwaarts streeft, terwijl een oud handelshuis vastgeklonken is aan oude gewoonten. De vlijt, de elasticiteit, 't rationalisme der Duitsche fabrikanten en kooplui is bekend; terwijl Engelsch conservatisme en Engelsche eigendunk aan hunne verouderde methoden vasthouden, met name in schijnbare kleinigheden als verpakking en maat of gewicht. Een voorbeeld uit duizenden: de Engelschen voerden in China naalden in, in blauwe of roze enveloppe; Duitsche agenten boden naalden aan van gelijke qualiteit in zwarte enveloppe met gouden draak. Chineesche importeurs verzochten hun Engelsche leveranciers voortaan ook dergelijke zwarte enveloppen met gouden draak te bezorgen. Deze weigerden en sedert dien wordt in China met Duitsche naalden in zwarte enveloppe met gouden draak genaaid.

1. In 1913 was dit cijfer slechts 659,159,702 £ (value of the consigments retained in the United Kingdom) verminderd met 525,245,289 £ (value of the total exports of the produce and manufactures of the United Kingdom), d.i. 133,914,413 of rond 134 millioen £ of 2,68 milliard mark; in 1909 was het 155 millioen £ of 3,1 milliard mark.

Een tweede factor ligt in de trade-unions, die zich vaak met succes tegen de invoering van nieuwere machines verzet hebben - een voorbeeld van de inwerking van sociale toestanden op de nijverheid.

Een derde factor ligt in de verbetering der transportmiddelen door den vooruitgang der techniek, zoodat de gunstige ligging van Engeland eenigszins van hare waarde verloor. Ook de doorgraving van de landengte van Suez had hierop grooten invloed; evenzoo zal de doorgraving van de landengte van Panama haar invloed laten gelden. Voordat het kanaal van Suez den directen weg naar Oost-Azië en Australië opende, was de wereldhandel uitsluitend trans-atlantisch. De Atlantische Oceaan was de eenige verbinding tusschen Europa en de rest van de wereld; Liverpool aan den oever van dien Oceaan, was voor geheel Europa de schipbrug van inscheping en uitscheping: achter deze brug had Engeland het monopolie van den handel. Het kanaal van Suez schiep of beter wekte den Middellandschen-zeehandel opnieuw op. Deze was niet meer genoodzaakt Engeland tot entrepôt te nemen. Odessa, Triëst, Genua, Marseille en Barcelona begonnen weer te bloeien. Toch wist Engeland het grootste deel van dezen trans-middellandschen zeehandel te behouden. Maar het was niet Liverpool, dat daarvan profiteerde: Londen en zijn voorhaven aan het Kanaal: Southampton lagen nader en waren beter gelegen, zoowel wat de verdeeling der geïmporteerde goederen over Engeland zelf, als de verdere verzending naar den vreemde betreft. Liverpool bleef dus de groote trans-atlantische haven; maar Londen en Southampton werden de groote trans-middellandsche-zeehavens.

Een vierde factor, volgens de imperialisten de voornaamste factor, ligt in den vrijhandel, m.a.w. bij de verstokte aanhangers van de Cobden-club. Terwijl de vrijhandel vroeger de verovering der buitenlandsche markten en de consolidatie der Engelsche industrie vergemakkelijkte, schijnt hij tegenwoordig in een diametraal tegengestelde richting te werken. Men verwijt hem m.a.w. zoowel de commercieele expansie van 't Engelsche huis als hare industriëele ontwikkeling tegen te werken. Men redeneert daarbij aldus: In theorie is de clausule van de meest bevoorrechte natie de meest gunstige voor Engeland: zonder onderhandelingen te moeten voeren, heeft het Vereenigd-Koninkrijk het voordeel van alle transacties,

die tusschen de protectionistische landen tot stand komen. Of hij het wil of niet, de vreemdeling doet, volgens het zeggen der vrijhandelaren, zaken voor den Engelschman. Maar de vreemdeling is slimmer dan Cobden veronderstelde. Door middel van een nauwkeurige specificatie weet hij de beroemde clausule om te keeren en wederkeerige vergelijken te sluiten, waarvan Engeland de dupe is. ‘Vele menschen meenen, dat de clausule van de meest bevoorrechte natie u het voordeel geeft van het beste tractaat met welke natie ook. In de praktijk geeft zij u het voordeel van overeenkomsten, die een algemeen karakter dragen, maar niet van zulke gespecificeerde vergelijken, die een wederkeerig karakter dragen. Frankrijk, Australië, Duitschland, Amerika hebben onder elkaar, wat men private overeenkomsten zou kunnen noemen; zij doen elkander wederkeerige concessies, dìe er op berekend zijn om Engeland van de voordeelen der clausule van de meest bevoorrechte natie te berooven. Indien Duitschland Zwitsersche kaas wil hebben en Zwitserland Duitsche katoen, kunnen zij wederkeerigheidsverdragen sluiten - 't geen zij inderdaad ook doen - die zij weigeren over Groot-Brittannië uit te breiden.’ (Hirst, Business Aspects of Tariff Reform). Op deze wijze bevoordeelt het nieuwe Amerikaansche tarief het kantwerk van Duitschland, Frankrijk en Zwitserland ten koste van dat van Nottingham; daartoe behoefde het slechts het kantwerk, dat op Lever weefgetouwen, zooals de fabrikanten van Nottingham gebruiken, gemaakt is, met een 10% hooger invoerrecht te treffen. Het systeem der specificaties vernietigt de clausule der meest bevoorrechte natie (Philippe Millet).

‘Wij hebben met een wereld te doen, waar de internationale handel over het algemeen geleid wordt door verdragen, waar de uitwisselingen de kanalen volgen, die gegraven zijn, niet door de natuur, maar door de diplomatie. Is het verstandig dat in een dergelijke wereld de grootste der handeldrijvende naties tot de andere komt zeggen: “Wij zullen trachten met u te onderhandelen. Wij hebben niets om u te geven, niets om u te weigeren, wij geven onszelf aan uwe barmhartigheid over, wij doen een beroep op uwen goeden wil. Herinnert u, herinnert u als 't u blieft, hoe vriendelijk wij voor uwen handel zijn, hoe wij hem onze markten openen. Wij verzoeken u aan ons te denken, wanneer gij uw volgend verdrag gaat teekenen...” Wat ik wensch, dat is, dat het volk aan de regeering van dit land deze vrijheid van onderhandeling geeft,

waarvan wij beroofd zijn, niet door de macht der omstandigheden, niet de pressie der vreemde mogendheden, maar door onze belachelijke inbeelding en dwaze vooringenomenheid.'

Dit zijn woorden van den heer Balfour. Zij geven een beeld, hoe de Tariff Reform het systeem der koloniale preferentie wenscht te completeeren. Het woord protectie waagt men nog niet uit te spreken, de Free Trade is den Engelschman heilig. Men spreekt daarom van Fair Trade, van Real Free Trade...

De zelfstandige Engelsche Koloniën: Canada, Australië, Nieuw-Zeeland en Zuid-Afrika begonnen reeds spoedig naar het voorbeeld der andere machten hooge invoerrechten aan hun grenzen op te richten en gaan er zelfs ook reeds toe over met den vreemde tariefverdragen te sluiten. Zoo zal straks de vrijhandel ook nog de oorzaak er van worden, dat het moederland de markten zijner eigen Koloniën verliest, zeggen de imperialisten. Daarom, vereenigt u tot het British Empire, dat omringd is door een beschermende muur van invoerrechten naar het voorbeeld van den 'Zollverein', tot het Greater-Britain, dat in zich zelf zich zelf genoeg is! zoo roept Chamberlain. 'Denk er aan', zeide hij den 9 Juni 1896 te Londen, 'dat in dit gesloten British Empire drie honderd millioen menschen onder het stelsel van den vrijhandel zouden leven -.' Zorg, dat in de Koloniën geen 'bastaard' fabrieken onstaan, de Koloniën moeten de natuurlijke afzetgebieden van de 'English goods' zijn en in ruil daarvoor het moederland levensmiddelen en grondstoffen leveren! zoo roept Cecil Rhodes. Engeland bevindt zich tegenwoordig ten opzichte van zijn Koloniën in dezelfde gunstige positie, die het in 1840 tegenover den vreemde innam. Zorg, dat zij deze behoudt! roept het koor der Tariff Reformers.

'De zelfstandige dominions hebben nooit hun verlangen tot een dergelijken "Zollverein" te kennen gegeven', antwoordt Asquith koel. 'Wanneer wij ons met onze Koloniën binden door verdragen, zoodat ieder niet meer vrij is in de beschikking over zichzelf, dan hebben wij den eersten stap gedaan op den weg van heilloozen onderlingen strijd.' De heer Asquiih behoort toch tot de fractie der liberale imperialisten van lord Rosebery; hij redeneert echter: 'I trust to sentiment. Here is this splendid feeling existing between the Colonies and the Mother Country; let it alone, don't touch it.' De verhouding tusschen den geheelen Britschen handel en den inter-imperialen

handel is nog ongeveer dezelfde als in 1850. Heden ten dage als in 1850 bedraagt de koloniale import in het Vereenigd Koninkrijk wat minder dan ¼[1] van den totalen import, de export van 't Moederland naar de Koloniën ongeveer ⅓[2] van den totalen export. De koloniale handel blijft dus ongeveer hetzelfde aandeel houden; prefetentie zou daaraan niets wijzigen - zegt Asquith.

Ten slotte zijn dit inter-Britsche belangen. Een feit is slechts, dat de Duitsche en Amerikaansche industrieën sedert 1880 veel sneller groeiden dan de Britsche.

De Blue Book, Cd 4954, British and foreign trade and industry, geeft hierover de volgende overzichtelijke cijfers, n.l. het jaarlijksche verbruik van katoen in millioenen cwts en van kolen in millioenen tonnen.

	Vereenigd Koninkrijk.		**Duitschland,**		**Vereenigde Staten.**	
	1880-1885	**1905-1908**	**1880-1885**	**1905-1908**	**1880-1885**	**1905-1908**
Katoen	12,9	16,7	2,9	8,2	8	20,4
Kolen	129	175	45	121	88	370,7

De handelsattaché bij het Engelsch gezantschap te Berlijn, Gastrell schrijft: ‘In de 20e eeuw zal de oeconomische strijd ongekende verhoudingen aannemen; de wedstrijd om de markten der wereld moet noodzakelijkerwijze met de toenemende moeilijkheid van den strijd om het bestaan in hevigheid toenemen.’ (Development of commercial, industrial, maritime and traffic interest in Germany, 1871 tot 1898, London 1898).

Ook in Duitschland ziet men den toestand niet rooskleurig in. ‘Het niveau van invoerrechten heeft zich bijna over de geheele wereld verhoogd,’ schrijft Bernhard Harms. En dan in verband met het roepen der agrariërs naar nog weer verhoogde graanrechten: ‘Voor de belasting eener industrie, die op de wereldmarkt aangewezen is, zijn er onder alle omstandigheden grenzen. Talrijke teekenen wijzen er op, dat deze grenzen bereikt zijn.’ Von Wiese und Kaiserswaldau schrijft: ‘Tweeërlei wordt steeds noodzakelijker voor 't Duitsche Rijk: koloniën voor het te veel der bevolking en nieuwe afzetgebieden voor zijne industrie-producten te vinden. Het is niet onwaarschijnlijk, dat de export naar Groot-Brittannië en zijne koloniën in de toekomst op toenemende moeilijkheden stuit; voorteekenen daartoe heeft men in Britsch-Indië, Australië, Canada kunnen waarnemen. De revisie van 't Engelsche octrooirecht

1. In 1913: 135 millioen £ van 659 millioen £.
2. In 1913: 195 millioen £ van 525 millioen £.

(Patent Act van Lloyd George in 1907) en andere nieuwe maatregelen der Britsche wetgeving en administratie vermeerderen deze zorgen. In Rusland, Zuid-Oost-Europa, Klein-Azië, vooral ook Zuid-Amerika rechttijdig schadeloosstelling te vinden, zal noodzakelijk worden.'

De verhouding tusschen het aandeel van Europa en dat der andere werelddeelen in den Duitschen buitenlandschen handel heeft zich belangrijk gewijzigd. Het aandeel van Europa bedroeg in den invoer in 1889: 79,5%, in 1912 nog slechts 56,2%! In den uitvoer had Europa in 1912 een aandeel van 71,1%, in 1912: 75,4%. Uit deze getallen spreekt duidelijk de toenemende behoefte in Duitschland aan levens- en genotmiddelen en grondstoffen, welke uit de werelddeelen buiten Europa komen. Men stelle zich voor, dat de invoer uit die landen in 23 jaren van 20% op 43% van den totalen invoer gestegen is. Het beteekent, dat de Europeesche afzet van Duitschland hoe langer hoe meer op buiten-Europeeschen invoer berust.

En dit beteekent, dat Duitschland in staat moet zijn zich ter zee te doen gelden.

Engeland wilde blijven: 1. de fabriek der wereld, 2. meester van den invoerhandel, 3. beheerscher der zee.

Op al deze gebieden zag Engeland zich door de Duitsche mededinging bedreigd.

'Zoodra het punt van verzadiging bereikt is, komt men in spanning tegen elkander en in botsing.

Het probleem der expansie van bevolking en de expansie van macht beduidt dus het probleem van wereldheerschappij.' (Om de Wereldkroon).

Sedert eeuwen is om dit eene doel oorlog gevoerd: de heerschappij ter zee, ter verzekering van politieke en oeconomische macht.

Phoenicie, Carthago en Rome beheerschten hun politiek-oeconomisch imperium met de Middellandsche-zee als centraal verkeersnet. De heerschappij over de Middellandsche-zee verzekerde de bevolking van Rome het graan uit de voorraadschuren van Egypte, de textielstoffen, specerijen en weeldeartikelen uit het nabijgelegen en het verdere Oosten.

De blauwe wateren der Middellandsche-zee waren de vlakte,

waarover Amalfi, Venetië, Pisa en Genua hun heerschappij vestigden.

De kruistochten leidden tot de overbrenging van Arabische cultuur over de Middellandsche zee naar Europa en leidden voorts tot dien rijken bloei van handel en ambacht; Brugge en Antwerpen werden de wisselplaatsen, waar de Zuidelijke landen hun voortbrengselen ruilden met de producten door de langs Noord- en Oostzee opkomende Hansasteden aangevoerd.

De Noormannen hadden hun vaarten naar IJsland, Groenland en Noord-Amerika eenerzijds, naar Tarente. Sicilië en Griekenland anderzijds uitgestrekt - de aanvang der renaissance bracht tevens de ontdekking van nieuwe werelden: voor korten tijd werd Spanje, dank zij de schatten uit 't Oostelijk en Westelijk halfrond, een wereldmarkt.

De kiem der Engelsche wereldheerschappij werd gelegd op het oogenblik dat Lodewijk XIV de politiek van Colbert opgaf en te land Engeland's toenmaals gevaarlijken mededinger, de Republiek der Geunieerde Gewesten, trachtte te vernietigen. Nadat het wanbestuur der regenten Holland tot een staat van den tweeden rang had vernederd, kon Engeland Frankrijk zelf gemakkelijk ter zee terugdringen om ten slotte zijn zeeheerschappij onbetwist te zien na Nelson's heldendood bij Trafalgar. De groote worsteling, die van 1650 tot 1815 de wereld voortdurend doortrilde, tusschen Engeland en Holland eerst, tusschen Engeland en Frankrijk daarna, had tot eersten en laatsten inzet de wereldheerschappij ter zee.

Zoo lang op aarde meer ruimte beschikbaar was dan waarop eenig volk de mogelijkheid had zich politiek en oeconomisch uit te breiden; zoolang na de invoering der nieuwere technische hulpmiddelen in het wereldverkeer de wereldmarkt sneller aangroeide dan het wereldaanbod van industrieproducten en de wereldvoortbrenging sneller toenam dan de wereldbevolking; zoolang in één woord door de macht der moderne techniek en de moderne verkeersmiddelen de aarde zich sneller vergrootte dan het opzuigingsvermogen van eenig volk, - zoo lang bewogen zich in de 19e eeuw de menschen, hun goederen en hun schepen even vrij naast elkander als de gedachten der theoretische oeconomisten in hun boeken. Sedert de belangen der wereldmogenheden meer en meer in elkanders sferen begonnen te grijpen (China, Perzië, Africa), begonnen de wrijvingen. De oeconomische en politieke veiligheid van elken

onderdaan eener groote mogendheid zijn zoo ver veilig als de kanonnen van zijn land dragen (Ernst von Halle: Seeinteressen Deutschlands, 1897).

Toenemende behoefte aan bekwaamheid tot industrieelen export stoot meer en meer op toenemende mededinging. Omgekeerd sloot verzorging der toenemende inlandsche bevolking meer en meer op toenemende, medebiedende vraag naar de grondstoffen.

Zal Duitschland niet in staat zijn zich de beschikking over ruime gebieden te verzekeren, waaruit het ook in de toekomst zijn behoeften aan voortbrengselen der gematigde en heete luchtstreken onder de meest gunstige voorwaarden kan bevredigen, dan moet het er bij tijds aan denken, vooreerst de vermeerdering zijner bevolking en de tegenwoordige stoffelijke levensbehoeften zijner verschillende bevolkingsklassen in te perken en met den hoed in de hand, vriendelijk vragend, in het concert der volken optreden en afwachten wat men het toewerpen wil.

Zoo schreef Friedrich List:

'De zee is de heirweg van den aardbol, de zee is het paradeveld der natiën, de zee is het worstelperk van de kracht en de ondernemingsgeest voor alle volkeren der aarde, de zee is de wieg hunner vrijheid, de zee is de vette gemeenschappelijke weide, op welke alle natiën hun kudden laten grazen. Wie aan de zee geen aandeel heeft, is uitgesloten van alle goederen en eerbetoon der wereld, die is een stiefkind van onzen lieven Heere God.'

'Een volk zonder scheepvaart is een vogel zonder vleugels, een visch zonder vinnen, een tandelooze leeuw, een hert op krukken, een ridder met houten zwaard, een lijfeigene en slaaf der menschheid.'

Wie de Engelsche wereldpolitiek der eeuwen kent, die weet de waarheid dezer uitspraak en hij weet, wat het woord beduidt:

'Rule Britannia, rule the waves'

want een ander Engelsch spreekwoord zegt:

'who rules the waves, rules the world.'

'Voor driehonderd jaren heeft Duitschland het groote integratieproces onder binnenlandsche oorlogen en beroeringen verzuimd. Dat heeft Duitschland driehonderd jaren van nationaal leven gekost. Geschiedt dit nog eens, maakt Duitschland wederom de oeconomisch-politiek-nationale intercontinentale integratie, de aaneenkoppeling van gebieden van genoegzame

productie en consumtie over de gansche aarde, de nationale uitbreiding van het taal-, rechts- en staathuishoudkundig gebied in alle luchtstreeken niet mede, - verschaffen wij ons daartoe niet het ter voltooiing onzer uitrusting te land voorhands noodzakelijke, de maritieme macht ter verzekering van het noodige prestige ter zee, - dan zal de wereldgeschiedenis uitwijzen, met omkeering van het oude Hansa-woord, dat voor Duitschland het leven niet meer noodzakelijk is, omdat de zeevaart Duitschland niet noodzakelijk toescheen. Dat zou echter thans, nu een andere vraag mede op den voorgrond is getreden, het nationaliteits- en rasprobleem, voor het Duitsche volk een meer duurzame, meer ingrijpende, meer noodlottige uitwerking hebben, dan de tijdelijke achteruitgang van vroeger' (Ernst v. Halle).

De kosten hiertoe voor leger en vloot per hoofd der bevolking, zijn geweest in marken:

	Duitschland:	**Engeland:**
1909	19,70	28,80
1910	19,38	30,76
1911	19,43	31,82
1912	21,00	32,56
1913	21,91	34,10
1914	32,83	35,36

Naar Lloyd George bij de indiening van de begrooting van 1911/12 mededeelde, waren de uitgaven voor de Engelsche vloot van 284 millioen mark in 1892/93 tot 880 millioen in 1911/12 gestegen. Voor 't jaar 1913/14 werden zij op 1030 millioen mark geraamd.

Hoewel deze landen tegenover elkaar een strijd tot het uiterste voeren, zijn zij tegelijkertijd op elkander aangewezen. Zooals Engeland de beste afnemer van Duitschland is, zoo is Duitschland de beste afnemer van Engeland:

Volgens het 'Statistische Jahrbuch für das Deutsche Reich' was de uitvoer in den 'Spezialhandel' - in millioenen mark - naar:

Rangnummer.		**1913**	**1909**
1.	Groot-Brittanië	1438,2	1015,0
2.	Oostenrijk-Hongarijë	1104,8	767,3
3.	Rusland	880,0	444,5
4.	Frankrijk	789,9	455,1

5.	Vereenigde Staten van N.A.	713,2	606,3
6.	Nederland	693.5	453,5
7.	België	551,0	348,7
8.	Zwitserland	536,1	413,2
9.	Italië	393,5	289,0
10.	Denemarken	283,9	195,7
20.	Nederlandsch Indië	98,6	39,5

Verdeeld naar de werelddeelen, was in 1913 de uitvoer naar Europa 7677,2; naar Amerika 1546,5; naar Azië 547,9; naar Afrika 210,7; naar Australië 103,6 milloen mark; de totale uitvoer was 10096,5 millioen mark, bovendien van goud en zilver 101,4 millioen mark, d.i. te zamen 10197,9 millioen mark.

De invoer was in 1913 uit Europa 5889,3; uit Amerika 2994,4; uit Azië 1049,4; uit Afrika 496,8; uit Australië 327,7 millioen mark; de totale invoer was 10770,3 millioen mark, bovendien van goud en zilver 436,4 millioen mark, d.i. te zamen 11206,7 millioen mark.

Volgens de ‘Annual Statement of the Trade of the United Kingdom with Foreign Countries and British Possessions’ was de waarde van den uitvoer van ‘the Produce and Manufactures of the United Kingdom’ naar;

Rangnummer.		**1913 in millioenen mark (1 £ = 20 mark)**	**1913 in £**
	IN EUROPA:		
(2).	1. Duitschland	813,5	40677030
(5).	2. Frankrijk	578.6	28932988
(9).	3. Rusland	362,0	18102683
(10).	4. Nederland	308,6	15429144
(12).	5. Italië	292,2	14610057
(14).	6. België	264,8	13239733
	IN AMERIKA:		
(4).	1. Vereenigde Staten van N.A.	585,9	29294196
(6)	2. Canada	475,9	23794926
(7).	3. Argentinië	452,8	22640921
(15).	4. Brazilië	249,3	12465115
	IN AZIË:		

(1).	1. Britsch Indië	1405,5	70273145
(11).	2. China	296,9	14845269
(13).	3. Japan	290,6	14530432
(20).	4. Nederlandsch Indië	144,9	7245758

	IN AFRIKA:		
(8).	1. Unie van Zuid-Afrika	443,7	22184729
(17).	2. Egypte	196,1	9805418
	IN AUSTRALIË:		
(3).	1. Australische Bond	689,4	34470452
(16).	2. Nieuw-Zeeland	216,7	10837647

De totale uitvoer van Britsche producten en goederen was in 1913 naar vreemde landen 329938481 £, naar Britsche bezittingen en protectoraten 195307808 £, d.i. te zamen 525245289 £ of 10504,9 millioen mark.

De totale invoer van koopwaren, bestemd voor 't Vereenigd Koninkrijk, was in 1913 uit vreemde landen 523890284 £, uit Britsche bezittingen en protectoraten 135355788 £, d.i. te zamen 659159702 £ of 13183,2 millioen mark.

Europa, nadat het zich blind gestaard had op zich zelf, op het beroemde Europeesche evenwicht, vernietigt nu zich zelve. Amerika, Japan en anderen zijn gereed om zijn erfenis te aanvaarden.

Het oudere geslacht, het geslacht, dat opgegroeid is met keizer Wilhelm II, ziet in dezen oorlog het natuurlijke gevolg van den loop der dingen - it is the best we fight it out, zoo denken wellicht velen. Het jongere geslacht, dat aan den oorlog geen schuld heeft; dat hem ondergaat als het noodlot, dat het te dragen heeft; de schuld van anderen, van zijne vaderen, die het moet boeten; voor wien de oorlog een begin is en geen einde, ziet op Gilboa's veld, naakt en bebloed, de beide koningslijken.....

Doch laat ons hopen, dat zoo sombere voorspelling niet zal worden bewaarheid.

Het is er Engeland om te doen, de Duitsche concurrentie neer te slaan; dat doel zal niet licht bereikt worden. Het is er Duitschland om te doen, het Engelsche wereldmonopolie te breken, zichzelf ‘een toekomst over het water’, naast Engeland ‘een plaats onder de zon’ te verzekeren. Op verwezenlijking hiervan schijnt grooter kans.

Gelukt dit, laat ons dan hopen, na den oorlog te aanschouwen de verzoening der ‘Feindlichen Brüder.’

Parijsche nocturnes.
Herman Middendorp.

I.

Droom van Parijs, angstige, schoone droom,
die om mijn ziel uw wondre glansen wond,
die den verklaarden vrede van mijn wezen
brak, en àl vreugde en àl de droefenis
uit de bezonkenheid van mijn gemoed
opdreef in éénen drang....
....die in een snik
weer stierf - toen was de vreemde droom voorbij.
Maar lijk de wind in 't laat getijde vaart
over de blaren van het deinzend jaar,
en 't doode goud geluidloos draagt omlaag,
zoo heeft die droom in mijne ziel gebluscht
vlammen van ongewonnen waarheid, die
ik dacht mijn wereldsch deel voor alle tijd

Zóó brekelijk zijn de trezoren in
ons binnenst, door den staêgen nedergang
der dagen saam-gegaard, dat één atoom
van 't wendende Onbewuste dat den drang
tot leven stuwt door 't ongeschapen Zijn.
den kleinen trots breekt en het woord van nauw
gewonnen wijsheid uit ons harte wischt,
en over 't kalme water van de ziel
weer rimpels trekt van lachen en geschrei....

Droom van Parijs, wind in mijn eenzaamheid
nog eens uw schijning door mijn bleek gepeins,
opdat de zuivere gedragenheid
mijns lieds uw schoonheid en uw smarten wijz'.

II.

Een vreemd verdriet welt in mijn stille ziel,
of de uren bekeren vol weemoed zijn
en de reuzige huizen die zich breed
rijen tot wezenlooze reeksen, zwaar
omhangen met een floers van schoone smart.
Diep is de nacht, die 't zwarte zwijgen spreidt
op late sluimering van schrille vreugd,
en als een moede vrouw, die doodlijk vreest
het felle spook van de verlatenheid
en al-door zint op wissling van vermaak,
en al-door lacht, en hèller lacht, om niet
plots uit te barsten in ontzind geschrei,
maar eind'lijk, uitgeput, de leden strekt,
zoo slaapt Parijs, zoo koortsig en zoo kort.

Verloren in het ledig labyrinth
der doodsche straten, dool ik om, en weet
niet, waarom ik den zachten slaap niet vind;
ik ben zoo vol van stemmen die zich niet
uit-spreken willen, en van klachten die
niet weten waar een woning is van troost.
Een stap sterft in de verte; doelloos schrijd
ik voort, een zwerver in het groot Parijs.

III.

III, IV en V: Nôtre dame de Paris.

Rijzig en rustig, reuzige structuur
van als-bezielde schoonheid, onverwrikt
gesteld in strenge tucht van dooden steen,
rijst stil en sterk de stoere cathedraal,
hoog-heffend naar de zwarte blauwing, waar
fonkelloos-ver een enkele ster verkwijnt,
de statige massale zuilen der
twee sombre torens die in duisternis
verloren gaan....
....zoo duistert in der nacht,
o schim van steenen schoon, den diepen nacht
der tijden, de heimlijke heugenis
wèg van uw oorsprong; de eeuwen togen traag
lijk langzaam langs den hemel schuivende
wolkegevaarten, over al uw schoon
van bogen en van lijnen en de star-
verstijfde trekken van de heiligen,
die uit uw nissen en portalen al
de tijden door blikken over Parijs,
met oogen vol van doode wijsheid, en
't gelaat verstrakt in onbezielde smart.

Wèl zijt gij tragisch, met uw breede schaar
van steenen wijzen, of der wereld leed
uit al die neder-peinzende oogen schreit....

IV.

Stilte hangt als een roereloos gewaad
de stoere steenen leden duistrend om; -
maar plotsling schijnt een monotone zang
te zwelle' uit diepe kelen, of de stem
van 't orgel breekt naar buiten met een zacht,
lang-aangehouden, murmlen, dat de lucht
doorzweeft, een onbegrepen vraag gelijk;
droom-zware galm, die door het zwijgen glijdt
als tusschen 't gras een lenig-rond reptiel; -
en als de deining van een requiem
dreunt somber en sonoor de zware drang
van de gerekte rhythmen, huiverend
om bogen en chimaera,s, die de strak
grijnzende koppen strekken in den nacht.

Zwaarder en zwellender zweeft het gerucht
op door de sferen van de duisternis,
dreigend van donker-droef mysterie, dat
naar alle zijden 't wijde zwijgen vult.
De klare klaagstem van de klokken mengt
zijn bronzen-bonzende vibratie in
de zware dreuning van den orgel-zang.
Is dit een uitvaart van onzichtbaarheid,
de trage golving van een geesten-heir
wier schimmen-scheemring nooit een stervling zag?
Hoor... hoor... de duistring van het stem-gebruis
verheldert zich tot de gestalten van
weenende woorden-weelden, wijl mijn ziel
de klanken zamelt van 't gedroomde lied:

V.

‘Eens zullen duister-òpkruinende puinen
't wielende wicht van den wendenden tijd
schragen, waar thans uw gespitste capruinen
stralen door 't floers van vergankelijkheid.

Eens zult gij bloeyen aan bleekende kimmen
van de herinnring - een ster in den nacht
van het Voorbij - als de licht-uren klimmen
scheemren de stervende sterren zoo zacht...

Eens zal de pelgrim die doolt over de aarde
weenen om 't zwart waar uw glans in verblonk:
't gif dat uw raadlooze ellende vergaarde
schroeyend van dorst tot een zwelgenden dronk.

Tusschen de zuilen der eeuwen verloren,
dolend in droomen van tijdeloos Licht,
zweven de schimmen der maatlooze koren,
somber verkondend een heilig gericht.

Diep in u wordt het mysterie geboren
- schoon uw vertwijfling zijn naderen tart -
dat uw de wolken doorborenden toren
wrekend verstoort, en de spraken verwart...’

VI.

Parijs, ik smaad u niet, gij zijt zoo groot...
groot zijt gij in het wild uitbruisen van
uw lust, maar grooter zijt gij in uw leed,
uw ongesproken smart, die in uw lach
verholen trilt, en in den dood verstilt.
Maar dezen nacht... o sterrenklare nacht...
schijnt het mij of de stemmen van uw leed
in één ontboeide zucht zwellen omhoog,
boven de duist'r-omdroefde spitsen uit,
verloren in de blauwing van den nacht

Is deze rust de schaduw van een klacht
waarin uw ziel de eindlijke waarheid spreekt?

Uw lach is leugen, en het luid gerucht
dat uit uw licht-paleizen schrilt omhoog
is droef-doorhuiverd van een zacht geschrei,
een weeke, paradijs-verloren roep,
die in uw felste bachanalen zwelt
tot raadlooze angstkreet van vertwijfeling,
omdat gij wéét dat gij verloren zijt...

Wie zal u smaden en de mate van
uw slechtheid palen naar zijn eigen klein
menschlijk vermogen van wijsheid en deugd...
Gróót zijt gij om de smarten van uw hel
oplaayend vreugde-feest, en om den spot
waarmee ge u-zelf in 't lachend aanzicht slaat.

Ik smaad u niet... een ongeweten leed
doolt in mijn ziel, zoo duister en zoo schoon;
ik lach en schrei met u, om u... en mij...

VII.

Cours la Reine.

Ik weet niet of ik droef moet zijn of blij...
De nacht welft over stroom en boomen als
een half-ontloken bloem, de lage maan,
omdroefd van nevel-sluyers, droomt omhoog
uit wolk-verhulde kimmen, en haar eerst-
gesponnen spinsel zilvert tusschen 't fijn
aadrend getakte dat bewegeloos
tegen de ster-doorwiegde blauwing staat.

Is dit het nachtelijk Parijs, dit zacht
gevloei van vrede, door geen stem verstoord?

Hier zwijgt de zwelling van de ontzinde vreugd,
hier liefkoost niet de streeling van den lust,
de streeling die de zinnen wiegt op de
bekoring van een weeke melodie,
de zondige caresse van Parijs....

Hier zwindt de heugnis van de rauwe vreugd,
mijn borst haalt adem, en mijn oogen zijn
wijd van den weemoed die de lucht doorzingt.
Wonder van rust....
.... de kalme reis der maan
langs de stilwijd-gespreide sterrenacht....
De zacht-bewogen, blauw-bewaasde vloed....
de wijding van de vrome boomen, hoog-
heffend de fijn-getwijgde roerloosheid
der kruinen.... alles geeft zijn diepste ziel
tot één gebed aan 't Onbewuste....
.... en ik,
ik wéét niet of ik blij moet zijn of droef....

VIII.

VIII, IX, X en XI: De dood op Montmartre.

Den ganschen nacht heb ik die schim gezien,
en heel die nacht werd één obsessie van
gruwlijke ellende en dof-doorhuiverde angst.

Ach - in den vrede van mijn eenzaamheid
had ik zijn nadering toch nooit gevreesd....
Ik zag hem komen als een vriendlijk man,
wiens kalme glimlach mij gemeenzaam was.
Hij leerde mij het leven lieven met
den blijden blik der goede lijdzaamheid; -
bezinkt niet al het smartelijk geluk
van heel een leven in zijn koelen kus? -
reikt hij ons niet de handen voor den tocht
naar ongeweten landen, waar het Zijn
de waarheid mag ervaren van den Droom
die al ons willen in één drang omvat?

Hier droeg hij niets van den verzachten schijn
dien de bezinning der gedachte weeft
om zijn verschrikking....
.... en den ganschen nacht
worstelde ik met mijn twijfel, of dit spook,
dit grauwe, gruwelijk-ontzetbre spóók
de vriend van mijn verstild berusten was...

IX.

Door 't schaatren van den nacht, den wilden nacht,
die de uren samenrijt tot reeksen van
ontzinde vreugd en gif-doorvloeid genot,
gaat zijn gestalte, golft zijn grauw gewaad.
De knokige oude zoekt vermaak....
.... de Dood
wil feesten met de levenden van nacht!....

Hij, die het duister en het zwijgen mint,
beweegt zich in de golving van geluid,
in de warling van licht, in 't lachen van
Parijs, dat schaterlacht opdat het niet
verstijve in wanhoop om zijn eigen leed....

Mijn angstige oogen volgen zijn gestalt';
het is zoo vreemd, die schim te midden van
de felle vreugden....
....God, al-door die lach,
die starre grijnslach, die niet aflaat van
zijn holle trekken, door niet één herkend....

X.

Op loome deining van droomige rhythmen
wiegen de lijven zich in dans-beweeg;
de kleur'ge volte van de breede zaal
zwelgt in de sensueele schittering
van dans, een golving van bewogen geel
en rood en blank en breed gevlek van zwart,
waartusschen weelde-troeble schittering
van oogen, ster-gefonkel tusschen de
jagende wolke-driften der gewaden....

Maar plotsling schokt een duizeling van schrik
mij door de leden....
.... tusschen 't golf-gebloei
van de wuivende kleuren danst hij mee,
de Dood.... zijn grijnzend-gruwelijke lach
grimt tusschen al de rood-lachende monden....
Zijn zot gebaar zou làchen doen, zoo 't niet
de Dood waar' die dien schrikkelijken spot
bedreef...
.... en niemand, niemand die hem ziet....

Dan buigt hij zich - hij buigt zich tot een vrouw,
wier fletse blik door de geschilderde
schelen heen-breekt, en door het bleek-rood van
haar wangen scheemren scherpe strepen van
vermoeidheid.... maar met schrillen lach die schel
stolt in de wilde klanken-warreling,
stort zij zich in zijn armen...
.... zij herkent
den vreemden cavalier, die meer schenkt dan
wat zilverstukken voor een nacht van lust...

Zijn arm hoekt om haar schouder, en zijn hoofd,
onder de kleur-vlam van papieren muts,
neigt naar het hare dat volstreden rust
tegen zijn schouder -
Zoo voert hij haar mee.

XI.

Buiten gaan de twee schimmen sneller voort;
de nevel huivert uit den nacht omlaag;
adem van vocht sluipt langs het huizen-zwart,
en vult met killig niets de doode straat.

De morgen is nabij, het eerste rood
zal scheemren over hoog-getaste wolken;
de maan drijft aan den schaamlen hemel als
een dood gelaat, een strakke, doode lach.

Het moede lijf gebukt, schrijdt de vrouw voort,
als woog te zwaar de hand van den geleider
om hare leest; de vreugd is nu gedaan.
De doods-lach grijnst niet meer op 't hol gelaat,
de diepë oogen schitteren niet meer
van woesten spot, hun blik is droef en zacht
als de oogen van den vriend, die de eenzaamheid
van mijn gepeinzen overteederden.

Hij hult haar huiver-koude leden in
de grauwe plooien van zijn wijd gewaad;
- de nacht is kil, de nevel sluipt omlaag -
zoo is het goed; nu voort, tot waar hen wacht
de kalme stroom, die veel geheimen weet....

XII.

Parijs, ik ben een ziek en eenzaam kind
dat aan uw borst verlichting zoekt en troost.
Mijn gansche leven lijkt een oud verhaal
van een verdwaalden knaap in donker woud,
die tot den avond doolde en nergens vond
het veil'ge, wel-geweten pad naar huis -
maar als de nacht haar sluyerend gewaad
weeft om de boome' en al de stammen staan
als stomme spoken die hem huivren doen,
ontwaart hij licht, dat door het laag geblaêrt
hem scheemrend wenkt, vaag als een vroege ster.
Dan snelt hij voort, hij klopt aan 't eenzaam huis,
maar weet niet of hem zegen wacht of kwaad.
Een vreemde vrouw wentelt de bouten af
en laat hem in, als beidde ze zijn komst,
en zwijgt, en vraagt niet eens van waar hij komt.
De kamer is vol doode somberheid,
starre gezichten schijnen van den wand
te staren, angstig nadert hij de vrouw,
die wel haar armen om zijn leden slaat,
maar peinzend blikt met afgewend gezicht
in 't koude ledig van het hol vertrek,
als dacht zij over diepre dingen dan
de vragende oogen van een vreezend kind.
Zoo glijden stil de zwijgende uren heen,
vrede en vertwijfling kampen in zijn ziel;
hij wil wel vluchten, maar daarbuiten dreigt
de nacht met duister en verlatenheid....
Parijs gij zijt die vrouw - ik ben dat kind;
daar ik u vreezen en beminnen moet,
gij spreidt uw armen om mijn kilte, en duldt
mijn klein en schamel bijzijn, maar gij hebt
geen troost, omdat gij-zelve lijdt - zoo rust
ik aan uw moeilijk-ademende borst....

Verzen.
A. Cardinaal-Ledeboer.

Herfst.

O, waarom heeft de herfst geen vooglen-lied
En zwijgen trotsch d'ervaring-rijke wouden,
En storten van hun levensschat, hun gouden,
Het grootsch geheim in onze zielen niet?

Is daar geen zanger, die hun rijkdom kent,
die in zijn stem d'ontroering kan doen beven
Van 't zon-doorstraald en storm-doorbruiste leven,
Dat antwoord bracht op 't vragen van de Lent'?

Een zanger? neen, de stilte is majesteit!
Mijn ziel, in eenklank met de ziel der wouden
Draagt zwijgend ook haar levensschat, haar gouden,
En 't stil geheim wordt door geen klank ontwijd!

Eenzame lijder.

O, nimmer valt het zwaar zijn vreugd te deelen
Want Vreugde is licht en bruist als eed'le wijn,
En weldra blijkt de ziele-kelk te klein
En haar kristal te klaar om te verheelen.

Maar Smart is als het zware, harde brood:
De hand des lijders moet het langzaam breken,
Het eenzaam met zijn bitt're tranen weeken,
Want zelfs de kleinste bete is vaak te groot!

O, eisch niet dat hij deelen zal en spreken,
Gij kunt niet eten van *zijn* levensbrood!

Eerbied voor smart.

'k Heb wel vaak, in stille nachten,
't Leed van andren mêegelêen,
En mijn teederste gedachten
Uitgezonden naar hen heen,

In het heiligdom gegraven
Van mijn eigen ziele-schat,
Stil genomen van de gaven,
Die ik daar verzameld had,

En, met tranen van verlangen
Om te lenigen hun smart,
Uitgestort in warme zangen
Al de deernis van mijn hart.

Ach, geen antwoord klonk mij tegen...
Uit de diepte van een leed
Rijst de ziel langs eigen wegen,
Die een ander kent noch weet!

Toon uw eerbied door uw zwijgen!
Breng een handdruk met een traan,
Die als dauw moog' nederzijgen...
En gij hebt genoeg gedaan!

Verzen.
J.J.F. Valckenier Kips.
Malmberg.

Nachtegaal.

Ik dank U lieve kleine Zanger,
Voor wat gij in mij trillen doet: -
In stillen avond U te hooren.
Brengt vrede Gods aan 't bang gemoed.

Hebt gij in het geruischloos loover
Van siddrend, zilveren manenacht,
Oók zoo gevoeld, dat dàn het schoonste,
In ons tot uiting wordt gebracht?

Speurt gij, met uw klein Vogelzieltje
Ook, dat bij 's Hemels sterrenpracht,
De fijnste roerselen van ons wezen
Erlangen diepe, heilige kracht? -

Ik dank U teedere Lentezanger,
Voor 't hoog genot, dat gij mij biedt;
Rein zielverheffend klinkt in 't duister.
Uw teer bekorend weemoeds-lied.

Smart.

Mijn ontslapen moeder gewijd.

Mijn smart, hoe zal ik U bezingen,
Hoe uiten wat ik door U voel? -
- Er zijn zoovele vroege dingen,
Waarvan men, rijper, speurt het doel. -

Dan geeft gij kracht aan 't arme leven,
De wijding van diep Gods-ontzag;
En, willen wij naar Hooger streven,
Ziel' vrede komt, waar 't rouwkleed lag.

Devotie.
A.H. van Engelen.

Nu zal ik niet meer vragen
Om liefde teer en groot,
Ik had zooveel gedragen
Toen ging mijn liefste dood.

Nu zal ik niet meer zingen
Van een verloren schat,
Van al voorbije dingen,
Van wat ik eenmaal had.

M'n liefde werd geboren,
Geboren ook m'n smart, -
Nu zal ik niets meer hooren
Dan van mijn eigen hart.

Lenteliedjes.
Elise Soer.

De vijver is zoo boordevol,
De kleine vijver in de meent;
Zooals mijn hart, dat zwol en zwol
Van heete tranen ongeweend.

De wind strijkt rimplings over 't vlak,
En golfjes kabbelen aan den kant;
Zooals mijn woorden fluistren zwak
Tot dierbren in herinneringsland.

De wolken spiegelen zich in 't meer,
Zij vormen beelden, vaag en mat;
Als schaduwen uit droef verleen,
Die donkerend vallen op mijn pad.

Doch vogelkeeltjes juublen luid,
Van liefdeleven, lentelust...
Maar wordt door anderer geluk
Mijn lijdend hart in slaap gesust?

In slaap? ‘Wordt wakker!’ zingt het koor,
‘En werk, zoolang 't daglicht straalt,
Wil leven voor den plicht, die roept,
Wil danken ook voor smart, die staalt.’

Daar breekt de zon door grauwe lucht...
Gods glimlach schittert mij in 't oog.
'k Tuur naar een vogel in zijn vlucht,
En hef de moede armen hoog!

Lentemorgen.

Het licht vloeit door de luchten,
Langs donkeren wolkenzoom,
Met bleek opalen tinten,
In breeden, zilveren stroom.

Reeds veegt het lange banen,
Waarlangs de neevlen slaan,
Als opgejaagde nimfen,
Die vluchten, waar zij gaan.

Zij wijken wuivend, wenken
d'Ontwakende aard haar groet;
Verijlen in den hooge,
Het zonlicht tegemoet.

Het licht, van goud doorweven,
Nu sprankelend schitterend fel...
Hoe 't stroomt in klare golven,
Uit boordevolle wel.

Flamingo-roode rozen
Ontbloeien langs zijn zoom,
Wijl purperen vischen spelen
En dartelen in den stroom,

Den stroom van licht! Al forscher,
Al feller laait en gloeit
Het in de diepe kolken
Van 't meer, dat overvloeit.

Een krater, kokend, trillend,
Die vlammenpijlen schiet
Naar ongemeten doelen,
In eindeloos verschiet.

Wijl d'aarde is als een schemel,
Met zilver overspreid,
Waarop de Zon haar voet zet,
In hooge majesteit.

Lentenacht.

Wij rijden door den lichten nacht.
De maan zit aan haar weefgetouw;
Zij weeft een zijden kleed voor d' aard,
Een bruidswa voor de stille vrouw,
Die zwijgend wacht.

Zij wacht met liefelijk geduld,
Tot 't schitterend weefsel is voltooid,
Totdat dezelfde zachte hand
't In breede banen om haar plooit,
Haar gansch verhult.

Dan treedt een schaar van eedlen aan.
Zij heffen fakkels, vast en hoog,
Bij 't zwenken om de schoone bruid,
In reidans aan des hemels boog,
Bij 't licht der maan.

En geuren golven haar temoet:
De bloesems van der wilgen pracht,
De wierook van het hoogaltaar....
't Brengt alles in den lentenacht,
Der Bruid zijn groet.

Onze leestafel.

In oorlogstijd, Augustus 1914. Uit het Dagboek van Stijn Streuvels. - L.J. Veen, Uitgever, Amsterdam.

‘Hetgeen hier volgt is het eenvoudig relaas van 't geen ik dag aan dag, levende versch heb opgeschreven, al naarmate het gebeurde in mijn onmiddelijke omgeving. De tijden waren zoo rijk aan ondervindingen van allen aard, dat ik het wel de moeite waard achtte de dingen bij te houden voor me zelf eerst en ook voor mijn medemenschen.’

Aldus de schrijver zelf over zijn oorlogsverhaal. Later nog: ‘voor mezelf vooral, met alle nauwkeurigheid en onbevangen als een middeleeuwsche kroniekschrijver.’

Hij heeft niets te veel gezegd.

De *schrijver* Stijn Streuvels toont zich in dezen ‘Oorlogstijd’ al even op zijn best als de *kroniekschijver* Stijn Streuvels.

De schrijver, opteekenend wat hij zag, doet zich kennen in zijn bijzondere kracht als kunstenaar, als realist het aanschouwde herscheppend tot nieuw leven; en waar het pas geeft, haalt hij alle registers van zijn wonder mooi taalorgaan uit, hetzij voor den zang eener landelijke idylle, hetzij voor den marsch der optrekkende ‘veldgrijze’ legerkolommen.

De kroniekschrijver wordt weder schoon gebaat door de aangeboren en door veeljarige oefening verhoogde, allerfijnste en allervolkomenste waarneming van den dichter, wien niets ontgaat, nòch de kleinste, stemming teekenende bijzonderheid, nòch de totaal-indruk der gebeurtenissen in hun epische breedte.

Bescheiden wil de schrijver geen ‘boek *over* den oorlog’ schrijven; het zij zoo: wat hij ons geeft is een ‘boek *van* den oorlog’ van blijvende waarde.

Alles na te vertellen, kan niet de bedoeling dezer aankondiging zijn; vermeld moge echter even worden het kostelijke verhaal van ‘menigtewaan’, toen, van Avelghem uit en in een kring weer tot Avelghem terug, het gerucht iedereen aantast, dat, ‘al de mannen van 18 tot 50 jaar worden opgepakt en moeten mee gaan vechten met de Duitschers!’

Een verhaal dat nog weken daarna, van Sluis en omgeving uit, de Nederlandsche pers kwam verontrusten en gretig tot anti-Duitsche stemmingmakerij werd benut.

Hoogst belangwekkend is in het algemeen de schildering, die de schrijver geeft van de indrukken door den oorlog gemaakt op de volksziel der burgerlijk-landelijke omgeving, nu eens opwinding van toorn, dan trillende vrees; nu eens stomme verslagenheid, dan weer goedmoedige toenadering, al naar gelang der omstandigheden.

Nog meer dan als geschiedverhaal heeft Streuvels boek als bewijsstuk van volkszielkennis waarde.

Bovenal heeft het de hoog zedelijke waarde van het trouwe werk van een kunstenaar, die zijn gave in dienst stelt van de waarheid en van de waarheid alleen, zonder bijmengselen of bijbedoeling.

V.K.

Matthea, de dochter van den Mennoniet, door Ferdinand von Wahlberg, uit het Duitsch, door Christine. - Assen, L. Hansma.

Dit kunsteloos verhaal verplaatst ons in Rusland's steppen, aan de boorden van den Irsch. Het riviertje is niet ‘een der groote kinderen van moeder Wolga,’ nochthans diep en breed genoeg, om op het leven aan hare oevers invloed te oefenen. Als zij nooit van heviger tooneelen getuige is dan die in deze geschiedenis voorkomen, kan men haar wel tot de onschuldigste stroomen der aarde rekenen. Gelijkvloersch, eentonig verloopt het leven dezer steppenboeren, trots den half verdwaasden leeraar (ziener?), Israël Jost, die de Mennonietenkolonie wil doen verhuizen naar oostelijker streken, om van den militairen dienst vrij te komen. Matthea, naar wie de roman (?) heet, is een overspannen kind, van wier optreden en gemoedsbezwaren wij broksgewijze een en ander leeren kennen.

Meer dan het meisje is de man, die haar - o, onteerende misdaad! - een kus ontstal, Hans von Waassing, de hoofdpersoon. Maar iets vaags, onvolledigs kenmerkt ook hem. Men krijgt geen vat op hem noch op iemand in dit verhaal.

Is alles bijeen gefantaizeerd of moeizaam bijeengezameld, met onvaste hand neergeschreven, en dan nog door de vertaling van het Duitsch in het Nederlandsch verzwakt? Stof is er genoeg; pittig, levendig geschreven zou het stellig meer aandacht verdienen; maar romantiek van een allernuchterts soort, zonder diepte, zonder een zweem van verheffing of poëzie, kan ons niet bekoren. Van de Mennonieten krijgt men een allerzonderlingsten indruk, zeker tegen de bedoeling van den schrijver. De oorlog, die er in voorkomt, ontroert ons noch door geweldige kracht, noch door ijzingwekkende schoonheid, noch door zijn afschuwelijkheden. In een paar brieven worden enkele gebeurtenissen er uit medegedeeld, overigens wordt er hier en daar over het voor en tegen van den krijg gesproken, luchtig en vluchtig, bijv. p. 148.

‘Zoo, zoo, kameraad, hebt ge aan dien éénen oorlog al genoeg? Ik heb er drie achter den rug en ben nu een overtuigd voorstander van den oorlog, ik vind dien niet alleen nuttig, maar zelfs noodzakelijk voor de menschheid. De oorlog is de prikkel, die den mensch van oudsher aangedreven heeft te streven naar een steeds hooger doel.’

‘Ik bedank voor zoo'n spoor, die de flanken van het paard bloedig verwondt, en het tot neervallens toe afjakkert.’

‘Ja, kameraad, zoo moet het toch zijn. Voorwaarts is het wachtwoord voor de wereld, en alle krachten, zoowel geestelijk als materieel, moeten ingespannen worden om dit parool in vervulling te brengen. De tijdperken van den vrede zijn er alleen om weer oorlogstoebereidselen te treffen, daarom hebben ook alle uitvindingen middelijk of onmiddelijk één doel, n.l. den oorlog te verhaasten.’

‘Misschien dient het bier dat wij drinken, daar dan ook wel voor?’ vroeg Johannes lachend.

'Ja zeker. Onze voorvaderen hebben het kostelijke brouwsel opzettelijk uitgevonden, om den man moediger te maken. In dien tijd nam dat middel dezelfde plaats in als nu het nieuwe geschut, de pantserschepen, onderzeeërs enz...'

Wordt dit geen wartaal? Maar de man doceert verder, na beweerd te hebben, dat vroeger de oorlogen door de vorsten werden veroorzaakt, zegt hij:

'Tegenwoordig is dat beeld wat vervaagd, omdat niet de vorsten, maar de zakenmenschen den oorlog willen, om nieuwe gebieden voor de beschaving te veroveren, d.w.z. een grooteren afzet van geestelijke en materieele goederen te bevorderen.'

'En bovendien hun onderneming uit te breiden en rijkdommen op te stapelen,' viel Johannes in, 'om het leven te vermooien. Die geldbeschaving van onzen tijd is echter in den grond niet zulke groote offers waard. De boer, dokter, dien gij geheel buiten beschouwing hebt gelaten, moet daar niet veel van hebben en dien mag men niet op zijde stellen.'

'Dat doe ik ook volstrekt niet, luitenant, maar de tijd doet het, want tot nog toe heeft de boer niet het beslissende woord te spreken gehad: komt het eenmaal zoover, wat helaas ook wel gebenren zal, dan is het uit met den oorlog, omdat de boer er evengoed zijn graan om kwijt kan.'

'Nu, dokter, dan stel ik den landman het hoogst en ik ben blij, dat in mijn vaderland den landbouw nog het grootste deel van de bevolking onderhoudt, en daar dus eenmaal de bakermat van den vrede zal worden gevonden...'

Stellingen opwerpen, conclusies trekken, met de argelooze vlugheid van een kind, dat zich met een bouwdoos vermaakt. Maar de oorzaken, die oorlog of vrede ten gevolge hebben, passen niet in een bouwdoos. Tolstoï zegt er van in zijn 'Oorlog en Vrede'[1], dat men 'de schijnbaar onbeduidendste beweegredenen moet trachten op te sporen, waardoor de groote massa zich laat leiden, zooals men de wetten van den stoom, van het geluid, van den wind bestudeert.' De natuurwetten alzoo. Zulke gedachten zijn bij von Wahlberg niet te vinden.

ELISE SOER.

1. p. 57 IIIe Dl.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de April-aflevering beschrijft Mevrouw H. Laman Trip - De Beaufort eene lente in Ierland. De heer M.P.C. Valter verhaalt de tragedie van den schandelijken Matabele-oorlog, episode in het leven van Cecil Rhodes. De heer P. Raëskin besluit zijne novelle 'Oue Jane'. Dr. N.J. Singels levert een studie over het Latijnsche gedicht 'Pervigilium Veneris'. Mien Labberton dicht sonnetten.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Aprilaflevering vervolgt Marcellus Emants zijn Roman Liefdeleven, bezingt Hélène Swarth de liefde en beschouwt Dr. K. Snijders de Vogel Mistral en zijn werk. Na Tijdzangen door Jacob Israël de Haan geeft Ina Boudier Bakker eene novelle: 'De andere weg.' De heer M.H. van Campen bespreekt Nederlandsche romancières van onzen tijd Dr. Ch.M. van Deventer houdt een causerie over de koolstof-chemie. Dr. H.T. Colenbrander bespreekt oorlogsliteratuur, J. de Meester Tooneel. Prof. G.C.J. Vosmaer herdenkt Prof. A.A.W. Hubrecht, de redactie den heer N.G. van Kampen.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Aprilaflevering wijdt Dr. J.Th. de Visser een warm artikel aan Vorst Bismarck. Dr. W.J. Aalders besluit zijn studie over Augustinus' bekeering. 's Werelds Loop is de titel eener novelle door Wilma. Mr. H. Verkouteren begint een studie over de Fransche revolutie. H.C. Croos bezingt Vlaanderen. Peter van der Meern geeft aandachtige gedichten.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy,

Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

De April-aflevering wordt geöpend met het eerste bedrijf van een tooneelspel Antithese door Dr. J.L. Walch, waarna de heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende strand voortzet. Novellen worden gedicht door Jac. van Looy en en Josef Cohen. Leopold Aletrino geeft Brusselsche oorlogsherinneringen. Dr. R.A. Reddingius behandelt het verschijnsel der kloppende paarden. André de Ridder bespreekt Stijn Streuvels' Dorpslucht. Cornelis Veth maakt kunstnotities. Hein Boeken bezingt het toeval, J.L. Walch de maan.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In het Aprilnummer behandelt de heer C. Gerretson Groen's aanleg. Albert Verweij vertaalt kerkelijke sonnetten van Wordsworth. P.N. van Eijck beschouwt de Aphrodite van Cyrene. W. van Bijgaarden, J.C. Bloem en Jacob Israël de Haan geven gedichten. Jacob Israël de Haan gaat voort, Duitsche rechtsgeleerden te vervolgen.

De Levende Natuur, opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.

In het nummer van 1 April besluit de heer G. Wolda zijn belangrijke mededeelingen over cultuur van in 't Wild levende vogels met gegevens van een of twee broedsels, aantal eieren en enkele bijzonderheden. De heer L. Dorsman besluit zijn studie over diatomeeën of kiezelalgen. De heer P.H. Cool verhaalt van een meeuwenkolonie, die een Noorweegsche bewoner een een bergmeer voor liefhebberij had ingericht. Over de stekelbaars vertelt prettig de heer L.F. Hoogsteden. De heer P.J. Bolleman van der Veen brengt weder een interessant opstel over natuurbescherming.

In het nummer van 15 April beschrijft Dr. W.G.N. van der Sleen een strandwandeling, terwijl de heer Jac. P.Th. zijn verkenning in Brabant besluit. De heer J. Drijver vertelt van het sprinkhaanrietzangertje. Over steenkoolvarens en zaadvarens onderhoudt ons den heer J. Heimans.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst' Antwerpen, - voor Nederland: L.J. Veen, Amsterdam, - voor Duitschland: F. Völckmar, Leipzig.

De laatste afleveringen van den jaargang 1914 liggen in Antwerpen ter perse; inmiddels is in Nederland de jaargang 1915 hervat en wordt nu geöpend met een artikel van M. Devigne over de Luiksche Beeldhouwkunst in de 16e eeuw, met talrijke illustraties versierd, een uitvoerige aankondiging van Stijn Streuvels' boekje over de Landsche Woning in Vlaanderen en een beschouwing door Jos. Destrée van het werk van den koperdrijver Adolphe Lambert, waarvan verschillende stalen tusschen den tekst prijken.

De intusschen verschenen October-aflevering brengt ons een bijdrage van J.O. Kronig over een Joannes Cordua in het Rijks-Museum, een referaat van Arnold Goffin over de driejaarlijksche tentoonstelling te Brussel 1914 en een studie van Dr. A. Bredius over Jacob Jordaens, beeldhouwer.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

In het nummer van 25 Maart wordt het karakter geschetst van Prof. Dr. S.R. Steinmetz.

Ontvangen boeken.

Stijn Streuvels, *In oorlogstijd* II, September 1914. L.J. Veen, Amsterdam.
Stijn Streuvels, *In oorlogstijd*, III. October 1914. L.J. Veen, Amsterdam.
Emile Callet, *Van liefdes leedzij.* Een bundel verzen. Van der Haar en v. Ketel, den Haag.
Miek Janssen, *Aan den einder.* Verzen. Met teekeningen door Jan Toorop. L.J. Veen, Amsterdam.
Dorothee Buijs, *Een vrouw alleen.* P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
A.J. Zoetmulder, *Het gezin van Herman Leyter.* Nieuwe wegen 1/2. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
Ada Gerlo, *Herinneringen van een onafhankelijke vrouw.* Mij. van Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
F. von Wahlberg, *Mathea.* De dochter van den Mennoniet. L. Hansma, Assen,
Onze groote mannen, I, 8. Corn. Veth, Frans Hals en Jan Steen.
Hollandia-Drukkerij Baarn.
Onze groote mannen, I, 9. J.L. Rullmann, Isaäc da Costa. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Wereldbibliotheek, 303. Dante Alighieri, Het nieuwe leven. Uit het Italiaansch vertaald door Nico van Suchtelen. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
M.H. van Campen, *Over literatuur.* Critisch en didactisch. Nederl. Bibl. 304. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
A.C. Duker, *Gisbertus Voetius.* Registers. Boekh. en Drukkerij v/h. E.J. Brill, Leiden.
Levensvragen VIII, 2. G.J.A. Jonker, *De beteekenis van Nietzsche voor de hedendaagsche moraal.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven, IV, 2. Prof. Dr. G. Heijmans. Het Psychisch monisme. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
De Volkerenstrijd van 1914-15. Een overzicht uit tal van bronnen bijeengegaard voor de Mavorslezers, I. Uitgave Mavors, Velp.
M.P.C. Valter, *Bijdrage tot de wordingsgeschiedenis van den grooten oorlog.* Tweede druk. Ch. van Langenhuijsen, Amsterdam.
Mr. Dr. J.H. Labberton, *De Belgische neutraliteit geschonden.* W. Versluys, Amsterdam.
J. Versluijs, *Bezwaren tegen vermogingsheffingen.* A. Versluijs, Amsterdam.
Mededeelingen vanwege het Ned. Zendelinggenootschap, 59e deel 1e stuk. M. Wijt en Zonen, Rotterdam.

De crisis in Vlaanderen en de Vlaamsche Beweging in verband met Groot-Nederland.
S.H.E. Domela Nieuwenhuis Nijegaard.

‘De Vlaamsche Beweging wil het Vlaamsche volk tot zijn *volledigste krachtsontwikkeling* opvoeren. Dit vereischt *herstel van zijn taalrechten* en de gezondwording van zijn geestelijk leven’. Prof. Dr. Frans van Cauwelaert, lid v.d. Belgische Kamer van Afgevaardigden voor de Alg. Stud. Deb. Club van het Utrechtsch Studentencorps op 15 Maart '15.

‘Het uur is geslagen, dat *heel België* zich alleen bij de *Latijnsche beschaving* moet aansluiten.’ Maurice Maeterlink.

‘Les Belges qui prêtent les mains à l'annexion des cerveaux, préparent l'annexion du sol de la patrie.’
Karel Buls.

‘.....dat *België toch maar een klein Frankrijk* is en de Belgen zal overtuigen dat ons vaderland, het schoone Frankrijk, ook hun vaderland is.’ M. Josson Frankrijk, de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië, blz. 690.

‘La France... *a* presque *fait la conquête* de la Belgique.’ E. Braun, burgemeester van Gent, op de tentoonstelling sprekende den 15n Mei 1914.

‘Auf alle Fälle müsste dem Vlämischen Volke die Möglichkeit gewährleistet werden, seine germanische Eigenart unbehindert weiter auszubilden; es dürfte auch *nicht etwa nun ein übermachtiger Druck der hochdeutschen* Sprache an die Stelle der bisherigen Oberherrschaft der Französischen treten. *Nur durch verständnisvolles Eingehen auf die* besonders uns Niederdeutschen so nahe liegende *vlämische Sprache* und Art wird es uns gelingen, die in diesem Kriege natürlich arg erschütterten Sympathien der Vlamen zurückzugewinnen.’ Deutsche Vorträge Hamburgischer Professoren. No. 4 Conrad Borchling. Das Belgische Problem. 9 October 1914, blz. 28.

‘Dat na den vrede Vlaanderen sterker zij dan ooit, noch Fransch noch Duitsch.’ Leo Picard: Vlaamsche Post, 12 Maart 1915.

‘Wat betreft de fouten, die de Duitschers vroeger bij het annexeeren van anderssprakige volken begaan hebben, ieder Duitscher is nu overtuigd dat, moge komen wat wil, die fouten niet meer zullen worden begaan. Wij hebben uit onze fouten geleerd.’ Freiherr von Bissing, Generaal-Gouverneur in België, in een interview met eenige oorlogscorrespondenten. Zie Düsseldorfer General Anzeiger van medio Februari 1915.

NU op dit oogenblik Vlaanderen's lot voor de zooveelste maal afhangt van den einduitslag van een oorlog, buiten zijne grenzen ontstaan, doch ook binnen zijne landpalen gevoerd, is het van het grootste belang critisch en zuiver-realpolitisch na te gaan, welke de houding moet zijn van den Groot-Nederlander, die voor Vlaanderen voelt en van den Vlaming, die Groot-Nederlandsch bewustzijn heeft.

Voor hem, die Vlaanderen bereist onder geleide van vurige Vlaamsch-gezinden of onder den indruk van optimistische artikels in verschillende organen, schijnt het dan, dat de Groot-Nederlandsche cultuur-beweging in omvang en kracht toeneemt, dat de Nederlandsche taal als bewuste cultuuruiting vorderingen maakt.

Hoe ontgoochelend echter deze uitspraak ook moge zijn voor den geestdriftigen Vlaming en den meest enthousiasten Groot-Nederlander in het Noorden, toch valt niet te loochenen, dat in Vlaanderen *de Groot-Nederlandsche Cultuurbeweging aanhoudend terrein verliest*, *steeds onvaster*, *steeds onpopulairder* (d.w.z. steeds minder vat hebbend op en in het volk) *wordt*, en dat haar ideaal al meer een idealistische utopie dreigt te worden.

Laat ons vooral niet de realiteit der dingen uit het oog verliezen. Wanneer daar ooit een balans van een streven, van een beweging dient opgemaakt te worden, dan is het wel op het oogenblik, dat een juiste kijk op de winst- en verliesrekening de toekomstplannen moet beheerschen. Op dat moment komt het er op aan het gevoel te laten zwijgen, de naakte feiten te zien, en alleen het nuchtere verstand te laten spreken: nu is het ‘des Vlämischen Volkes Schicksalstunde’, d.w.z. van een derde van den Groot-Nederlandschen stam.

Van het meest zuiver-objectieve Groot-Nederlandsche standpunt wil ik hier schrijven en mochten deze regels ooit door Vlamingen gelezen worden, dan hoop ik dat zij mij als zoodanig willen beoordeelen: ik wil hier slechts onderzoeken welk lot voor Vlaanderen na den oorlog het wenschelijkst ware.

Ik betuig hierbij mijn volle bewondering voor de idealistische Vlamingen, die door dik en dun een hen onderdrukkend regiem blijven aanhangen. Het volk was loyaal zooals een volk, dat zich respecteert en niet redeneert, het moet zijn. Ik wensch dit volk niet tot afwijken te bewegen.

Sinds het uitbreken van den Grooten Oorlog is daar in België een merkwaardig iets gebeurd. Er bestond geen ‘âme

belge' elders dan op papier en bij sommige autosuggestieve karakters.

Het samen lijden en strijden der beide stammen heeft nu een soort product als 'âme belge' verwekt. Dit gedeeltelijk ook wel uit oorlogsneurose, die den menschen de meest strijdige handelingen en de grootste paradoxen aanbrengt, nieuw ontstane 'Belgicisme' heeft aldus veel succes gehad en zelfs eenige van de meest overtuigde bestrijders van het 'âme belge systeem' van Pirenne tot haar voorstanders verkregen.

Dat met mij meerdere Vlamingen, gedreven door hun verantwoordelijkheidsgevoel tegenover hun arme Vlaamsche volk de toekomst aldus inzien, mag nooit reden zijn om Vlaanderen's vrijmaking van het Fransche taalregiem in een hersteld België[1] tegen te gaan.

Ik pleit hier niet voor Vlaanderen's germaniseering, noch latiniseering, maar voor zijn nationaliseering en zijn zeltbehoud.

Dat de Nederlandsche cultuurbeweging in Vlaanderen achteruit ging, bemerkte men het best in den strijd zelf. In aantal scheen de 'Vlaamsche Beweging' soms wel vooruit te gaan, doch in gehalte en degelijkheid geenszins. Enkele schrandere koppen, gestudeerde mannen en anderen vormden slechts een kleine schare, een keurbende, wier verstandelijke ontwikkeling nog steeds hooger wordt, doch die zich hierdoor steeds meer boven hun volk verheffen en hierdoor niet meer begrepen worden; zij wilden niet langer een 'Vlaamsche-', maar een 'Nederlandsche Beweging'.

In de 'Vlaamsche Beweging' kunnen we n.l. twee richtingen onderscheiden: de eene zouden we liefst karakteriseeren als Groot-Nederlandsch-Vlaamsche-Cultuurbeweging, de andere als 'Vlaamsch-Belgisch' - (als uiting van politiek en cultureel Vlaamsch-België, dat dan niet zoozeer als onderdeel van Groot-Nederland, doch als paralel, *binnen de grenzen van het* '*Belgische*' *Koninkrijk*, zou kunnen beschouwd worden) - Belgicistische Beweging. De laatste categorie bevat voornamelijk de Vlaamschgezinden, die Prof. Dr. J. Mac Leod betitelt met

1 Onder België bedoel ik in 't algemeen steeds zonder meer het politiek-geographisch staatsverband, dat na den opstand van 1830 ten zuiden van het tegenwoordig Nederland ontstond. Evenzoo voor adjectiva.
Onder 'België', en alle adjectiva hiervan tusschen haakjes geplaatst, bedoel ik het eigenaardig product eener meer dan tachtigjarige regeering op taal-, ethisch-, en ander gebied, hetgeen men in zijn meest karakteristieken en volmaakten vorm terugvindt in het beroemde 'Beulemans' spreekwoordelijk sinds 'Le mariage de Mad. Beulemans'!

den naam van ‘Boerenkrijgflaminganten, d.w.z. die slechts een particularistisch tintje wenschen te behouden, die kleinburgerlijke elementen, door en door conservatief, gekant tegen al wat hun vreemd is, doch met een gezonde, Vlaamsche kern.’ Laat ik hier even zeggen dat onder ‘Vlaamsche-Beweging’ ik steeds de gezamenlijke eigenschappen of de beide bewegingen als uiting van een Nederlandsch karakter in ‘België’ bedoel.

Het dualistische ‘België’ brengt aldus dualisme ook hier teweeg: de eerste, nl. de Groot-Nederlandsch-Vlaamsche Beweging kan zich, behoudens enkele uitzondering met het begrip ‘België’ nooit vereenigen; de tweede, dus de Vlaamsch-Belgisch-Belgicistische Beweging, staat en valt met het bestaan van dit ‘België’, ook in zijn streven, terwijl de eerste die steeds zal behouden, totdat Groot-Nederland werkelijk zijn grootste wezenlijke werkelijkheid bereikt zal hebben.

De Vlaming, die door de eeuwen heen zich had leeren tevreden stellen met zijn lapje grond, zijn kerk en zijn kermis, had nog alleen oog voor materieele verbetering en voor genot; zijn naïviteit bracht hem tot het dansen rond zijn eigen graf!

Zijn leiders werden ondertusschen door diezelfde karakteristieke naïviteit gevoerd tot een ongehoord idealisme, dat voor de werkelijkheid schier geen oog meer had en in het Vlaamsche volk een soort Uebermenschen zag, wien de lange eeuwen van knechtschap en overheersching niet het minste kwaad gedaan hadden!

De ‘Vlaamsche Beweging’ is van ‘België’ het meest zuivere product. Om nu door te werken in de richting der Vlaamsch-Belgisch-Belgicistische Beweging, dient, dus ook het oude, voor elke Nederlandsche cultuur en voor het Vlaamsche volk verderfelijke, ‘België’ hersteld te worden, immers is zulk een product niet meer mogelijk onder ander regiem: het volk dient steeds verder gedreven in zijn materieele naïviteit - en het Belgisch-Fransch regiem is noodzakelijk voor een dergelijke afwijking van de meest essentieele Vlaamsche-Germaansche eigenschappen - en de leiders moeten steeds verder gebracht worden op den weg van idealistisch utopisme, om allen zin voor de werkelijkheid en allen nuchteren kijk op den toestand van hun volk te verliezen.

Van onzen Nederlandschen stam vormt Vlaanderen echter een lang niet te versmaden gedeelte. Zouden dan de nazaten der mannen, die mede Nederland's Gouden Eeuw maakten, niet nu nog dezelfde machtige karaktertrekken van geloof,

stoerheid, energie en geestdrift bezitten! Hun lot moet ons geenszins koud laten; van hen kunnen we ontzaggelijk veel verwachten, zoodra zij in *dezelfde gunstige ontwikkelings-omstandigheden* verkeeren als wij.

Welke deze zijn, en waar zij zijn gelegen moet voor ons neutralen een punt van ernstige overweging zijn, waar het hier onze broeders geldt.

De economische, stoffelijke, en andere voordeelen, verbonden aan het toegetreden-zijn tot het een of het ander staatsverband, zal ik hier niet bespreken. Het is m.i. niet twijfelachtig dat Vlaanderen in dat opzicht verreweg de Duitsche boven elke andere inlijving moet verkiezen.

Meerdere mogelijkheden als besluit van dezen oorlog bestaan: toevoeging van Vlaanderen aan Nederland, stichting van een zelfstandig Vlaamsch Koninkrijk, herstel van een onafhankelijk België, annexatie bij Duitschland, of ook bij Frankrijk.

Wat dit laatste met Vlaanderen zou doen, valt niet te betwijfelen: het lot van Fransch-Vlaanderen, Bretagne, de Baskische provinciën is werkelijk niet twijfelachtig en een dergelijke mogelijkheid zal ik hier dus, als zijnde de meest verderfelijke voor Groot-Nederland, niet verder bespreken.

Velen meenen het Groot-Nederlandsch ideaal te vinden in een onmiddellijke toevoeging van Vlaanderen - zonder Wallonië - aan Nederland. Dat zulks, *althans in den tegenwoordigen stand van ontwikkeling* der beide broedervolken, nog tot het rijk der utopiën moet behooren, is m.i. *voorloopig* zeer duidelijk. Ook de Jong-Vlaamsche strijder, Dr. L. Brulez in 'Minerva' uit zich in dien zin in de volgende m.i. zeer juiste bewoordingen:

'Overigens een *politieke* toekomst voor Groot-Nederland is al heel onwaarschijnlijk. De geschiedenis is daartoe al te ongunstig geweest en er is in dit opzicht weinig goeds te verwachten. Op zichzelf is het nu wel jammer dat Hollanders, Vlamingen en Boeren stoffelijk, zedelijk en staatkundig, van een zoo uiteenloopend karakter zijn. Maar dit is nu toch *niet* het *hoogste* en machtigste, geen onoverkomelijk beletsel; anders zag het er treurig uit met de Groot-Nederlandsche idee. Maar cultuur is uiteraard algemeen menschelijk, en aldus is van zelf, positief zoowel als negatief, de *Groot-Nederlandsche gedachte aangewezen* op een *bewust internationalisme.*'[1]

1 Zie Alg. Ned. Stud. Weekb. 'Minerva'. No. 21 van 21 Mrt 1915, het artikel van Dr. L. Brulez: 'Over de voorwaarden eener Vlaamsche cultuur.'

Het Groot-Nederlandsch ideaal beperkt zich dus voorloopig noodzakelijkerwijs tot de cultureele zijde: *cultureele centralisatie*, met Nederland als middelpunt, doch *staatkundige decentralisatie*, in een of ander staatsverband! Welk dit laatste moet zijn?

De eenige overweging, die hier gemaakt moet worden, is: waar komt Groot-Nederland het meest der verwezenlijking nabij, waar kan het Nederlandsch-sprekende volk Nederlandsche cultureele ontwikkeling opdoen.

Van een algemeen Europeesch-cultureel standpunt bovendien zegge men met Prof. Dr. A. Vermeylen: ‘Wij willen Vlamingen zijn, om Europeërs te worden!’

Het Walenland laat ik, als zijnde niet-Nederlandsch taal- en stamgebied, geheel buiten de kwestie.

Een eeuw geleden had het Weener Congres onze Nederlandsch sprekende landen in één politiek verband tezamen gevoegd. Zooals eenigszins te verwachten was, kon dit verband niet lang bestaan: Noord-Nederland's particularisme, Protestantisme, kolonialisme, enge handelsgeest, en veel-verdergevorderd beschavingspeil stonden scherp tegenover Zuid-Nederland's particularisme, Katholicisme, zéér laag beschavingspeil, en bovendien tegenover een taal- en rasverschil met de Walen.

Deze zaken maakten dan ook, dat de scheiding van '30 zooal niet overal toegejuicht, dan toch als zeer goede oplossing geprezen werd èn in 't Noorden èn in 't Zuiden. Immers was het onmogelijk voor het Noorden steeds zijn wil op te dwingen, zich steeds genoeg te doen gelden; het Noorden was niet bij machte de *toegevoegde* landen te behandelen als de *onmondige* kinderen, die zij waren na al die eeuwen van overheersching. Terwijl immers het Noorden zich inrichtte, bloeide, heerschte, koloniseerde, eerste-rangs-mogendheid was, werd Vlaanderen met zijn Waalsch annex geregeerd van uit Madrid, Weenen of Parijs. Het Protestantisme bracht het Noorden tot groote vrijheid van denken, spreken en doen, terwijl het Katholicisme zulks zeer belemmerde in de landen ten Zuiden van Zeeuwsch-Vlaanderen. De oude beproefde Nederlanden, die hun Gouden Eeuw, hun verval gehad en zich nu vrijgemaakt hadden van der Franschen tyrannie, moesten

noodgedwongen het onmondige Zuiden als gelijkberechtigd opnemen.

Dit was een utopie! Het Noorden *moest* zich laten voorstaan op zijn vooruitgang, geschiedenis en beschaving, of het zou ondergaan aan dezelfde kwaal waaraan het Zuiden, onder de overheersching, leed: achteruitgang en onwetendheid.

Ontevredenheid over deze voor hen toch noodzakelijke, door hen echter niet begrepen, en tè ver doorgevoerde achterstelling bij het Noorden, verwekte daarop de afscheiding van de zuidelijke Nederlanden, waarin we twee hoofdredenen kunnen onderscheiden:

1º. Katholieke ontevredenheid tegen Willem I, die Wallonië's grief - het overheerschen van het Nederlandsch in de besturen - uitbuitte.
2º. Katholieke ontevredenheid in Vlaanderen.

Dit nieuw-ontstane land scheen een schitterende toekomst tegemoet te gaan.

Nauwelijks ontstaan, onder den directen invloed der Fransche clubs en onder het 'Vive la France' geroep, met Fransche kokardes, begint echter de lijdensperiode van het grootste deel der bevolking. De Walen en de Franschen onder Rogier strijden voor l''unité nationale', tegen alle meeste elementaire begrippen in van 'Union fait la force', het nationale devies. De Franschman Charles Rogier, 'Belgische' ministerpresident schrijft in een brief in 1842 aan zijn ambtgenoot Raikem, van Justitie, die in de wetgeving een Nederlandsche rechtspraak voorzag: 'De eerste beginselen eener goede regeering berusten op het uitsluitend gebruik *eener* taal, en het is klaarblijkelijk dat die *eenige* taal der Belgen het Fransch moet zijn. Om dit resultaat te bereiken, is het noodzakelijk, dat alle burgerlijke en militaire ambten aan Walen en Luxemburgers toevertrouwd worden. Op deze wijze zullen de Vlamingen, wanneer zij voorloopig van alle aan deze ambten verbonden voordeelen beroofd zullen zijn, gedwongen zijn het Fransch aan te leeren, en zoo zal men geheel-en-al het Germaansch bestanddeel in België vernietigen.' Een tweede strijdende partij staat op om in het eigen onafhankelijke land het Fransch-Waalsche juk van het Vlaamsche volk af te wentelen; Jan Frans Willems en de zijnen zien in 1840 het gevaar van 'Belgie's' bestaan gelukkig tijdig in en beginnen een langdurigen strijd ter herwinning van de Vlaamsche rechten, op taal-, politiek-, economisch-, en alle gebied.

Tachtig jaren van onversaagd strijden in hun eigen ‘onafhankelijk’ Vlaanderen bracht den Vlamingen steeds weer meer ontgoochelingen. Enkele wetjes, lapmiddeltjes werden hun voorgehouden als grootsche overwinningen. En toch... de Vlaming werd vertrapt en verguisd!

Augustus 1914 bracht den Polen schoone beloften voor de toekomst namens den autocratischen Czaar aller Russen.

Diezelfde oorlogsmaand bracht Vlaanderen niet alleen oorlog, doch tevens het practisch algeheele buiten-werking-stellen van alle Vlaamsche wetten. Het legerbestuur getroostte zich zelfs, de militaire waarde van het leger te verkleinen, door in het Nederlandsch gedrilde soldaten en burgerwachten onder Fransch commando te laten vechten!

Werkelijk, bij het opmaken der balans der ‘Belgische’ regeering, wordt men getroffen door de lijdzaamheid waarmee de Vlaming de verbastering en algeheele uitschakeling van zijn ras heeft aangezien.

De ‘*Belgische*’ *regeering is in feite geworden*, en nòg steeds de vertegenwoordiging eener minderheid van het ‘Belgische’ volk. Zij is slechts *het instrument der Walen en der Vlaamsche Franskiljons* (Flamands de coeur); zij is aldus een werkelijke partijregeering, die de ‘Belgische’ ideeën wil propageeren. Zijnde de uiting eener zoodanige partij, houdt ze geen rekening en *kàn geen rekening meer houden* met de Vlaamsche eischen, daar dit de ondergang van de meest-essentieele karaktertrekken van *haar* bestaan en van dat der ‘Belgische’ idee, vervormd tot bijna eensluidend afschrift van het Franskiljonsche partijprogram, zou beteekenen.

We vinden hier een soort weegschaal: wint de ‘Belgische’ idee veld, dan gaat de Vlaamsche (althans als Groot-Nederlandsch-Vlaamsche) ten onder en vervalt tot idioom zonder cultuurtaal[1]; gaat echter de laatste, de Groot-Nederlandsch-Vlaamsche idee, vooruit in zijn streven dan moet de ‘Belgische’ achteruitgaan en zelfs verdwijnen.

Immers is het eigenaardig dat *de* ‘*Belgische*’*-beweging*, door de regeering op touw gezet, zich vooral *richt tot Vlaamsch-België.* Hierdoor toont ze weer het zuiver Fransch-politiek-gezinde ‘België’ te zijn: de verfransching, zoowel geestelijk

1 Men leze de zeer belangwekkende brochure: ‘Vlaanderen en de Belgische Kwestie.’ Vlaamsche beschouwingen door een Hollander weergegeven (Den Haag, D.A. Daamen 1915): vooral blz. 14, vv.

als staatkundig en economisch, is het doel der ‘Belgische’ regeering. Charles Rogier formuleert ‘*België's doel* als volgt: ‘Al ons pogen moet gekeerd zijn naar de *vernietiging van het Vlaamsche ras*, om alzoo de *versmelting van België met* ons groote vaderland *Frankrijk* voor te bereiden.’

Gesteld nu dat Vlaamsch-België op punt A staat (Vlaamsch of althans niet-Fransch), verder Brussel, als meest volmaakt gevolg der tot-nu-toe-aan-den-dag-gekomen ‘Belgische’ regeeringspolitiek (Beulemans), op B, en Wallonië op C, dan staat Frankrijk op D. Nu ligt punt D - als *vermeend* doel van België en Frankrijk zelf - het verst verwijderd van A - dat zelf nog lang niet het directe Groot-Nederlandsche ideaal in zijn verwezenlijking voorstelt. Tusschen A en D liggen als geleidelijke overgangen B - *onmiddellijk* doel der tot nu toe gevoerde ‘Belgische’ politiek - en C - volgend doel dier politiek, dat hoe langer hoe meer, uit eigen beweging, vergroeide en opging in Frankrijk's intern-politiek streven en dus veel verder in de D-richting - *uiteindelijk* doel dier politiek - reeds is als B.

Hierdoor is de tegenwoordige ‘Belgische’ regeering tot nu toe steeds genoodzaakt geweest, zich te wijden aan het omwerken van den A-toestand in een B-toestand, van waaruit men dan later de C-phase wil bereiken, en ten slotte te samen met den tegenwoordigen C-toestand tot een D-toestand zou kunnen komen.

Als logisch gevolg hiervan doet de ‘Belgische’ actie zich, buiten haar uitstralingspunt Brussel, vooral in Vlaanderen voorloopig voor, waardoor de Vlamingen, cultureel[1] zoowel als stoffelijk, dus het meest lijden, terwijl de Walen steeds kalm aan hun historisch-cultureelen loop werden overgelaten. Bovendien gaan dezen toch reeds van zelf meer en meer in Fransch-politiek-gezinde richting, hetgeen de ‘Belgische’ regeering met vreugde zag en ziet.

De gewenschte ‘âme belge’ ontstaat niet uit een bewust streven om uit de groote Romaansche en Germaansche culturen het beste over te nemen - du choc des idées jaillit la lumière - doch uit een exclusief-werkende aanbidding en vergoding der Fransche cultuur alléén, hetgeen dan een versmelting van twee culturen ten koste van de eerste - de Germaansch-Vlaamsche - beteekent.

1 Zie ‘Vlaamsch-België sedert 1830’ uitgave van het Willemsfonds, Gent, 1905: eerste deel: Dr. V. Fris: p. 225: voorlaatste alinea.

Om al deze redenen zal men dus de meeste ontevredenen in Vlaanderen (voor de B-richting gebruikte men natuurlijk in de hoogere ambten meest Walen en Vlaamsche franskiljons), verder de meeste anti-'Belgen'[1], de meeste werkelijke nationaal-decentralisatorisch-Europeesch-voelende elementen vinden: '*Vlaanderen bovenal*' is hun ideaal; '*België*' is voor *hen slechts een phase* tot het bereiken van een verderfelijken toestand, als onderdeel van Frankrijk

Walen *bleven* Walen! Vlamingen *géén* Vlamingen, doch 'Belgen' of bastaarden!

Enkele uitzonderingen op beide categoriën doen zich natuurlijk wel voor. Men meene nu echter niet dat een Waal zich niet 'belge' zal kunnen noemen: voor hem zijn beide namen immers even goed en misschien de laatste op utilitaristische gronden nog verkieslijker.

Een zichzelf-bewuste Vlaming die zich 'Belg' wil noemen - ik schakel hier de oorlogsproducten of Belgicisten uit - is een zeldzaamheid: evenmin als Franskiljon, wil men 'Belg' zijn.

Een telkens voorkomend misverstand in opvatting van vele Nederlanders wordt hierdoor voortaan onmogelijk. Men betreurt *Vlaanderen's* crisis, die voor dit Groot-Nederlandsch gebied zooveel rampspoed, ongeluk en oorlogsverwoesting medebracht; hiermede is natuurlijk een ieder het eens. Even verder echter gebruikt men, in plaats van het woord Vlaanderen, den ons-Groot-Nederlanders-zoo-grievenden naam '*België*' en men meent aldus beide te mogen vereenigen tot één zaak. *Beide begrippen zijn echter onvereenigbaar in hun tegenwoordigen vorm.*

Men spreke dus òf van Vlaanderen, òf van 'België' doch nooit over beide in een gesprek. Als Groot-Nederlanders hebben we slechts met Vlaanderen medelijden te hebben en het bestaan van 'België' zelfs te betreuren en te voorkomen voor later tijd als verderfelijk voor onzen stam.

Wij vragen slechts: hoe staat de regeering *in* België (welke deze ook zij) tegenover het Vlaamsche volk en zijn heilige zaak. We stellen dan vast dat de (thans gevluchte) 'Belgische' regeering beide niet slechts steeds negeerde doch ook vertrapte!

Maar is daar dan *nooit* recht te verkrijgen? Beseft België's verbannen regeering dan niet, dat op ditzelfde oogenblik zes

1 In een merkwaardig vlugschrift 'Frankrijk in Vlaanderen', uitgave van 'De Bestuurlijke Scheiding', Juli 1914, zegt Testor VI. pag. 31: 'België? Och kom! bittere spot! Wat hebben wij, Vlamingen, aan België te danken?... Verstomping! Verstomping! aldoor verstomping!'

en een half millioen harer onderdanen onder den onmiddellijken indruk gehouden worden van al hetgeen de Duitscher, de indringer, doet om dit volk voor zich in te nemen? Is het voldoende voor een regeering, al bevindt deze zich buiten het eigen land, - om te zorgen dat het leger niet verloopt, dat de vluchtelingen niet ten ondergaan, dat de Duitsche gruwelen bekend gemaakt worden, dat de *Moniteur* nog verschijnt? Is dat voldoende?

Zou het nu nog niet tijd zijn om de grieven der bevolking eens te onderzoeken en daaraan tegemoet te komen? Weet die regeering dan niet, dat er vier millioen Vlamingen zijn, die voor hun tegenwoordig Staatsverband strijden, doch zulks met ontzaggelijk meer geestdrift zouden doen, indien zij hen aan zich en aan dit Staatsverband verbond door stevige banden?

Neen, de regeering zwijgt, de raadgevers zwijgen en de Koning vecht aan het hoofd zijner troepen en vertrouwt de belangen van zijn land toe aan de regeering.

Anderen echter nemen de taak der ‘Belgische’ regeering over. *Zij* leven en verkeeren in Vlaanderen. *Zij* kennen de politieke streken en hartstochten. *Zij* gaan visschen in troebel water, en maken stemming. *Zij* waren eens de vertrouwensmannen der regeering en worden nog steeds beschouwd als invloedrijke en vooral alwetende raadgevers der eigen regeering.

En *zij* zeggen: ‘c'en sera fini avec le flamingantisme’ en ‘Après la guerre on ne parlera plus le flamand’, of erger: ‘Sales flamins, il y aura de la casse...’

Twee eventualiteiten zijn m.i. slechts mogelijk na dezen oorlog: eenerzijds de overwinning der Bondgenooten, anderzijds die der Duitschers.

Winnen de eersten, dan doen ze het zóó, dat Duitschland uitgeput en vernietigd, machteloos neerligt, en dan worden de ‘Belgische’, d.w.z. pseudo-Fransche en de Fransche regeeringen in België zeker oppermachtig. Evenals in het wederrechtelijk-toegeëigende en behoudene Fransch-Vlaanderen zal men in België te keer kùnnen en wìllen gaan, altijd ‘pour renforcer l'homogénité et l'esprit national.’

Frankrijk's invloed op den ‘boulevard de l'Europe’ zal onbeperkt zijn en zijn ‘fonds secrets’ onnoodig. Immers te groote openbaarheid in zijn actie tot ‘annexion des esprits’, waarin

de ‘Belgische’ regeering de Fransche steeds hielp, kon haar vroeger nog in gevaar brengen tegenover Duitschland. Nu zal die laatste contrôle zijn opgeheven!

De ‘Belgische’ onzijdigheid zal, laat ons dit hopen, voor goed afgeschaft worden. Prof. Mgr. Noël van Leuven verklaart in de *Daily News*, dat deze neutraliteit groote nadeelen met zich brengt, nl. de beperking van den ‘Belgischen’ gezichtseinder tot eigen grenzen - sic! het was zeker nog niet genoeg specifiek-Fransch - en bovendien het onthouden aan ‘België’ van het recht tot het bepalen van zijn plaats onder de volkeren. Hij acht België nu mondig en dus neutraliteit ongewenscht!

Zal België dan echter, in zijn *onaf*hankelijkheid, nòg *af*hankelijker blijken te zijn van het Zuiden, dan voorheen?

Reeds herleeft Rogier's stelling uit de dertiger jaren zelfs bij zekere Vlaamschgezinden: ‘Een natie kan alleen dan grootsch worden, wanneer zij door *rassen*- en *taaleenheid* (sic!) haar volledige homogeniteit (!!) erlangen kan’! (Zie No. 16 van het dagblad ‘De Vlaamsche Stem’, het hoofdartikel van den heer Decoene).

Bij de ‘Belgen’ en hun Fransche vrinden, die als eenige continentale westersche Entente-mogendheid hiervoor in aanmerking kan komen, zal deze dubbele eenheid gelijk staan met algemeene ras- en taal‘verbeulemansing’ of verbastering.

De ‘nationalistes belges’ zullen zeggen, dat België alles - herstel, onafhankelijkheid, prestige, enz. - aan de Franschen te danken heeft! Allicht dat men hun dan ook eenige voorkeur in alles geeft, ja zelfs meer dan vroeger in 1830. ‘Vive la France, la grande soeur latine de la maltraiteé Belgique!’

En Frankrijk antwoordt hierop: ‘Vive la Belgique, le *rempart* de la civilisation latine!’ En wat is een rempart, waarin ook Germaansche - hoewel misschien bevriende - elementen tieren? Uitroeien dus deze Germaansche barbaarsche onderkruipsels, waaruit soms Pangermaansche cultuur-ziektekiemen ingang zouden kunnen vinden in het Zuiden.

En van binnen èn van buiten zal men dus ijveren de rassen- en taaleenheid, in Vlaanderen in te voeren om tot de beruchte ‘homogeniteit’ te komen! Krachtig aangepakt in die richting zal de verwezenlijking van de geestelijke inlijving van Vlaanderen bij het gebied der ‘langues romanes’ niet lang duren; hiermede echter zal men niet tevreden zijn. Wat heeft men immers aan Franschsprekenden, die Germaansch denken

en natuurlijkerwijze de Fransche taal daarmee radbraken? Met alle geweld zal men probeeren de ‘génie français’ ingang te doen vinden in de ‘têtes carrées’!

En niet alleen de Franschgezinden en tip-top ‘Belgen’, doch ook de Vlaamsch-Belgische-‘Belgicisten’ zullen in dezen meewerken met hun regeering. Zij zullen nl. elke ‘Vlaamsche Beweging’ als van weinig beteekenis gaan voorstellen. Zoo zegt de heer J. Hoste Jr. reeds nu: ‘Mogen alle Belgen op hun hoede blijven en vooral vermijden dat het bestaansrecht zelf van België betwist wordt, omdat kleinzielige vijanden *nietige meeningsverschillen*, welke *zij zelf wellicht opgewekt* hebben, tot een *geweldige staatszaak opblazen.* Minder dan ooit mogen wij met de praktijken van een *provinciaal kletsende* politiek gediend zijn. Laat ons den zin voor het groote en het edele bewaren.’ Aldus werkende op de eigenaardige materieele naïviteit van het Vlaamsche volk en tevens op zijn gevoel van eigenwaarde, het oude ‘België’ hieraan passend makende, vormt een dergelijke strekking het meest gevaarlijke - misschien nog gevaarlijker als iets wat ik vroeger noemde - element voor de toekomst van het Groot-Nederlandsche Vlaanderen!

Het gevaar is dus wel ontzaggelijk groot!

De Groot-Nederlanders en Vlaamschgezinden zullen zich steeds met hand en tand dienen te verzetten tegen dergelijke afhankelijkheid van Frankrijk voor het onafhankelijke herstelde ‘België’ en tegen de Vlaamsch-Belgisch-‘Belgicistische’ gemoedsmethoden, die op Vlaanderen's volk zoo'n verderfelijken invloed zouden hebben.

De Vlaming kan niet genoeg erop gewezen worden dat ‘België’ steeds was, en is, en blijft, het meest doeltreffende middel eener handige Fransche politiek om het Vlaamsche land, als voormuur van het Germanendom, voor een eigenlijke politieke annexatie voor te bereiden. Vergeten we nooit, dat de toenmalige Fransche minister van Buitenlandsche Zaken, Sebastiani, reeds eenige dagen na de erkenning van ‘België's’ onzijdigheid in de Fransche kamer verklaarde, dat alleen de vrees voor een oorlog (met Engeland) de Fransche regeering kon weerhouden België met Frankrijk te vereenigen. (Zie M. Josson: Frankrijk, de eeuwenoude vijand van Vlaanderen en Wallonië: blz. 443 v.v.)

Deze hunne actie zal hen echter als Germanisants, Pangermanistes, enz. brandmerken in de oogen der ‘Belgen’ (pseudo-

Franschen) en Franschen; als vijanden van het herstelde 'België' zal men hen verguizen, niettegenstaande de door hen betoonde loyauteit in den oorlog, waardoor zij weer het eigenaardige naïef-idealistisch-particularistisch-conservatief karakter der Vlamingen - ook der Germanen in het algemeen - toonden. Wat men ook zeggen moge van den Vlaming, die voor zijn volk opportunistisch te werk gaat tegenover de oorlogvoerenden - hij schare zich dan links, of rechts, of nergens - men houde steeds de volgende zuivere typeering in het oog, die Dr. L. Brulez, van Brussel, in 'Minerva' gaf[1] '... de Vlaming is ontegenzeggelijk sensualist, in slechten en goeden zin... Maar *oprecht* en hartstochtelijk is hij, en dat meer dan de Hollander. Juist zijn kinderlijke goedgeloovigheid, zijn gebrek aan wantrouwen tegenover zijn politieke meesters, zijn verwachten van rondborstigheid bij anderen, bewijst zijn eigen oprechtheid. En dat is m.i. een latente belofte van oprechtheid ook in het geestelijke leven.'

Als idealisten en onpractische politici zal men hen terzij laten liggen. Dringen zij toch te veel aan op hervormingen ten bate hunner Germaansche cultuur, dan zal men hen desnoods uitbannen uit het onafhankelijk vaderland.

Laat ons nu nagaan wat Vlaanderen en dus Groot-Nederland, te wachten staat, voor zoover daar nu reeds iets van valt te zeggen, bij een Duitsche eindzege.

Ondenkbaar lijkt het me dat Duitschland in dat geval - dus bij de eerste gelegenheid, die het in de Moderne tijden zou hebben, om het recht te veroveren tot het voeren van een werkelijke *wereldpolitiek*, als het haar toekomend en evenredig deel van de wereldheerschappij - het werkelijk zóóver zou weten te brengen, dat het Engeland en Frankrijk hun geheele 'wereldmacht' ontnemen zou!

Zelfs bij de meest volledige eindzegepraal zal Duitschland m.i. slechts de hand leggen op gedeelten van koloniën dier rijken - koloniën die *zij* broodnoodig en de *anderen* te véél hebben - en op eenige gebieden in Europa, die voor Duitschland van geweldig, doch voor de genoemde ententestaten van minder onmiddellijk belang zijn.

Het inpalmen van álle koloniën dier Staten en het absolute uitschakelen van hùn 'Weltmacht' zou, zoo het Duitschland

1) Zie het Alg. Ned. Stud. Weekb. 'Minerva', no. 21 van 11 Mrt. 1915, het artikel van Dr. L. Brulez: 'Over de voorwaarden eener Vlaamsche cultuur.'

al gelukken *mòcht*, zijn ondergang moeten worden: de overgang van strict ‘Mitteleuropäisch-kontinentaler Politik’ naar ‘Weltpolitik’ zou té groot zijn.

Dus - wat Engeland en Frankrijk waarschijnlijk wèl zouden kunnen uitvoeren tegen Duitschland, zonder daardoor hun eigen bestaan in levensgevaar te brengen, zou Duitschland's vermoedelijke ondergang wezen: nl. het uitschakelen van den tegenwoordigen vijand uit de rij der ‘wereldmogendheden’, waar het tot nu toe passief als ‘boeman’ optrad, doch waar het dan *een* of *de* leidende rol in zou willen spelen, overeenkomstig het recht van het grootste voortbrengingsvermogen op alle gebied.

Dat Duitschland met zijn krachtig opkomend en opbloeiend volk niet de ruimte had, noch verkreeg, om tot volle ontwikkeling en bloei te komen, dat het ‘de plaats onder de zon’ die het toekomt, ontzegd werd, was en is strijdend met alle recht.

Reeds in het dagelijksche leven eischt men, - al wordt deze eisch dikwijls over het hoofd gezien in de praktijk, - dat het individu zich niet meer zal kunnen laten voorstaan op rang of geboorte, doch slechts op zijn talenten en zijn prestaties.

Zoo ook in het volkerenverkeer: zes mogendheden beweren daar gelijk gerechtigd te zijn in het leiden der wereldpolitiek: hiervan zijn Frankrijk, Engeland en Oostenrijk de vertegenwoordigers van den ouden historischen, eigengerechtigden adelstand en Duitschland, Italië en Rusland, die van den uit-verval-opkomenden, den opkomenden en den nog-in-oer-ontwikkelingsperiode-verkeerenden burgerstand onder de naties.

Frankrijk, verworden tot een politieke tweede-rangs-mogendheid, die door middel van Germaansche immigratie zijn bevolkingscijfer tracht op peil te houden, beweert nog altijd de rol te spelen uit de 17e eeuwsche of Napoleontische tijden. Hoewel het bekend is, dat de Franschman onmiddellijk heimwee heeft in het buitenland en hij dus totaal ongeschikt is voor kolonisator, palmt de oude Marianne rijke koloniale gebieden in, voor wier doelmatige exploitatie zij verder niet kan zorgen. Het eenige doel hiermede is, zich verrijken ten koste van alles en bovendien haar lastigen buurman Michel het gras voor de voeten weg te maaien.

En deze praktijken noemt men rechtmatig!

Duitschland,[1] vervallen, doch aan het opkomen sinds een

1 Ik vestig hierbij de aandacht op het pas verschenen, buitengewoon belangrijke werk van Mr. Dr. J.H. Labberton: De Belgische neutraliteit geschonden (Amsterdam, W. Versluijs, 1915) en vooral op de hoofdstukken V, VII, VIII, IX en XV.

eeuw, heeft noodzakelijkerwijze koloniën noodig om zijn volle ‘Weltmission’ te kunnen vervullen. Frankrijk heeft, toen het diezelfde bloeiperiode beleefde, geen afdoende belemmering gevonden; Engeland evenmin tot nu toe; en waar het die vond, heeft het zijn tegenstanders als: Nederland, Spanje, Frankrijk op de meest schandelijke wijzen uit den weg geruimd; waarom is het nu te veel gevraagd om Duitschland ditzelfde recht billijkerwijze te gunnen.

Op zijn beurt heeft dit volk *recht* om volle uiting te geven aan zijn *kracht* en daardoor aan zijn *cultuur*. Dat deze twee begrippen samengaan, hebben èn Frankrijk èn Engeland successievelijk volop bewezen. Wanneer zij beide echter wèl Duitschland's cultuur, doch niet zijn ‘militaristische’ kracht beweren te willen eerbiedigen, dan is het aan hen om deze cultuur het veld van actie te geven, waarop zij recht heeft. Is dit niet alleen *niet* het geval, doch werken zij haar tegen, dan moet macht beslissen. Om tot het hooge en het hoogste te geraken, is voor de volkeren, evengoed als voor de menschen, een louterende strijd noodig, waarin karakters van individuen en nationaliteiten gestaald en gehard worden voor de taak, die hen later wacht.

Wanneer dus Duitschland's expansiezucht op alle gebied tegengewerkt wordt, dan heeft het het *recht* zich te doen gelden en onrechtmatige heerschers en beknibbelaars, die het elk oogenblik willen bespringen en ter aarde werpen, van zich af te gooien met geweld. Voor onze Germaansche cultuur is dit immers steeds het laatste redmiddel tegenover de Romanen, wier vaardig en handig gekuip het tot nu toe steeds won in den vreedzamen strijd.

Waar Duitschland nu echter geenszins zijn vijanden kan uitschakelen bij een hem gunstigen vrede, wacht ons een toekomst, die èn voor Vlaanderen èn voor Nederland ontzaggelijk veel zekerheid biedt: Dan krijgen we zeker een nog sterkere ‘politique d'alliances’ als te voren. De overwinnaar wil alle mogelijke revanche in den kiem verijdelen, en de verslagene wil die revanche bewerkstelligen. Beide partijen echter zijn uitgeput door een verwoestenden krijg.

Welk een geweldige beteekenis kleine landen als Nederland, Denemarken, Roemenië, Bulgarije enz. dan krijgen, is nauwelijks te schatten. Van weerskanten zal men alles in 't werk stellen om een leger van eenige honderdduizenden aan zijn zijde te krijgen.

In plaats van ruw geweld, waarvoor beiden te zeer uitgeput

zullen zijn, zullen we dus krijgen een diplomatenoorlog en als eerste gevolg hiervan, een zeer sterk doorgedreven decentraliseerende nationalistische politiek. In één staatsverband zal men alle middelen aanwenden om alle verschillende nationaliteiten aan zich te verplichten en ze op deze wijze trachten op te slorpen in één sterk verband, dat hierdoor des te hechter wordt. In deze richting bereikte Oostenrijk reeds zeer veel!

Vooral echter de volkeren, waarvan een gedeelte buiten de politieke grenzen van een der groote mogendheden woont, zal men ontzien, daar anders daar buiten ontstemming ontstaat en deze de oorzaak kan zijn van verwijdering tusschen de beide, misschien vroeger bevriende regeeringen, ja zelfs aanleiding tot aansluiting van een dergelijk volk, of verbond waarin dit volk is opgenomen, bij den vijand.

De wijze van optreden van Duitschland in Sleeswijk-Holstein, is nog steeds oorzaak dat de Scandinaviërs, vroeger zoo nauw met Duitschland verbonden, in 1915 weinig voor Duitschland voelen! Veranderen zij deze houding, dan zullen de Noren, Denen en Zweden weer de Germaansche bondsidee opvatten en Engeland en Frankrijk, die hun steeds parten speelden, den rug toedraaien.

Zoo brengt Duitschland's eigenbelang thans mede om reeds nu in Vlaanderen het Germaansche, Vlaamsche of Nederlandsche element niet te ergeren, maar het daarentegen te steunen in zijn strijd tegen het Romaansche, en bovenal niet de Duitsche taal als eenige en officieele taal te proclameeren.[1)]

Terwijl de ‘Belgische’ regeering zelfs geen tegemoetkomende maatregelen op het papier aandurft, toone het Duitsche voorloopig bestuur dat het in al zijn voorloopigheid toch reeds den goeden weg op wil. Geen woorden, maar eerst daden. Daarna beloften voor het oogenblik, dat de voorloopigheid mocht worden bestendigd.

Door een dergelijk sympathiek optreden tegenover de Nederlanders in het Zuiden, onder een Duitsch bestuur in

1) In een zeer lezenswaardige uiteenzetting van hetgeen hij noemt ‘Das Belgische Problem’ zet ook Prof. Borchling deze politiek uiteen als noodzakelijk voor Duitschland en vooral om ‘jener höheren Aufgabe (zu) dienen, aus der Mehrheit der germanischen Staaten den grossen germanischen Bund erstehen zu lassen, der die Hoffnung unserer Zukunft ist.’
Ook de ‘Reichsbote’ van 8 Febr. 1915 schrijft: ‘Das Belgien der Zukunft kann nur dann gesunden, wenn der Niederländische Volksstamm gekräftigt wird; seine Wurzeln liegen tief im heimatlichen Boden. Möge sie durch fürsorglichen Gärntnern gepflegt, bald Früchte tragen zum Segen des Germanentums.’

hun heiligste rechten geëerbiedigd, zullen zeker talrijke sympathiën den Duitscher toevallen van uit Nederland. Dat dit voor Duitschland van geweldige beteekenis is, zal wel niemand meer durven ontkennen, vooral niet, indien men onderschrijft hetgeen ik hiervoor als waarschijnlijkheid, na den oorlog, uiteenzette. De Nederlander, bang gemaakt voor het zg. Pruisische 'Maszregel' systeem en voor oogen hebbende de methode van regeeren in Sleeswijk-Holstein toegepast, was onmiddellijk vergeten, dat Nederland vaak hulp en steun en nimmer aanval of bedreiging van Duitsche zijde ondervond, en keek toe; even lijdelijk woonde hij de krijgsgebeurtenissen der bondgenooten bij, die hem door de eeuwen heen telkens weer naar het leven hadden gestaan.

Zoodra de Nederlander echter zal inzien, dat zijn onafhankelijkheid geen gevaar loopt en de Duitscher verder zijn taal- en stamgenooten in het Zuiden ontziet, zal de openbare meening de herleving in het Zuiden toejuichen!

Alles wijst er op, dat Duitschland, - begrijpend zijn eigen belang en willende behartigen de belangen van het geheele Germanendom - eenmaal op de hoogte gebracht van de taalkwestie, Vlaanderen zal regeeren op een wijze, die het de sympathie van geheel Scandinavië, Nederland, Noord-Amerika, ja misschien zelfs van Roemenië en zijn Balkan-genooten, zal kunnen en moeten bezorgen.

Dàn, slechts dan, en dan nog met de *meest absolute eerbiediging van alle nationaliteiten en met de meest absolute vrijheid* onderling, zal Duitschland bij machte zijn een langdurigen vrede te bereiden. Duitschland acht zich geroepen de Germanen te verdedigen, te vrijwaren en te helpen; deze roeping[1] moet het nu voortaan steeds voor oogen houden.

Een algemeen Germaansch statenverbond, waar ook Engeland later wellicht in zou kunnen worden opgenomen, zal aldus op den duur de opperheerschappij over de wereld voeren. Noch Slaven, noch Romanen, noch Gelen, noch Zwarten zullen het voorloopig daartegen durven opnemen!

Hoe staan wij Groot-Nederlandsche Hollanders en Vlamingen,

1 De rijkskanselier, de heer von Bethmann Holweg, zeide reeds in Augustus 1914 in dien zin: 'Dat de Germaansche volkeren dienen te beseffen, dat ook hun bestaan op het spel staat.... Dat bij ons lot ook dat van andere Germaansche landen betrokken is, zal ons met verdubbelde vastberadenheid voor den strijd bezielen.'

in dezen oorlog: tegen of voor België, tegen of voor Duitschland? Zooals ik reeds vroeger zeide, zou een geheel vereenigd staatkundig Groot-Nederland voor ons het ideaal zijn, doch voorloopig dienen we dit slechts als ideaal te beschouwen, waarvan de verwezenlijking nog buiten ons bereik moet vallen, en een 'bewust internationalisme' betrachten.

Ook een zelfstandige Vlaamsche *staat* moet voorloopig uitgeschakeld blijven: 'we willen een vrij Vlaamsch *volk* binnen de huishouding van een grootere - Belgische[1] of in de toekomst andere - staat'. (L. Picard in 'De Vlaamsche Post' van 30 Maart 1915).

Voor ons zijn er hier andere kwesties in 't spel als de onzijdigheid van 'België', of het bestaan van kleine naties. Voor ons is het:

Sera-ce fini réellement avec tout flamingantisme?

Indien *dit* de geest moet zijn van een hersteld 'België' dan luidt ons antwoord: Dan nooit weer zulk een land zelfstandig!

Laat het zich aanzien, dat de verkregen concessies nog verkleind zullen worden na den oorlog en dat met den vroegeren geest opnieuw honderd jaar gevochten zal moeten worden, dan moet ons hetzelfde antwoord uit de pen.

Het Vlaamsche volk *is* nu reeds zoo ontzettend verbasterd en verachterd! Wie durft de verantwoordelijkheid op zich te laden om dat volk, dat dierbare, krachtige, buitengewoon begaafde, Vlaamsche volk nogmaals zulk een tijd van plantenleven en ontaarding te bezorgen?

Ja, zeker, er zijn nog machtige Vlaamsche geesten, er is nog een sterke phalanx Vlamingen-uit-een-stuk, doch hoe lang nog? *Hun* zal een nieuwe onderdrukking geen kwaad doen, neen, zij zal hen slechts stalen in hun harden strijd om het bestaan van hun volk. Doch dit laatste...?

Ziet gij dan niet, dat ons Vlaanderen cultureel achteruit gaat, dat het koeterwaals, het 'Beulemans', het 'Belgisch'-Fransch langzaam maar zeker op het platteland doordringt? Moet dan het Vlaamsche volk vergaan *zijn* in den duisteren nacht van onwetendheid en van achteruitgang, voor en aleer gij inziet dat het niet langer zoo kan?

Moet van Vlaamsch-België één Brussel worden? Zal de

1 Zie ook de brochure: 'Vlaanderen en de Belgische kwestie', Vlaamsche beschouwingen door een Hollander uitgegeven (Den Haag, D.A. Daamen 1915): pag. 28, 29 en 30.

Waal en de Vlaamsche renegaat nog meer en langer heerschen als in veroverd land? Wij hopen neen! Is het niet merkwaardig, dat de heer J. Destrée, Waalsch volksvertegenwoordiger in de Kamer, over de Brusselaars en dus ook over de Franschgezinde Vlamingen ('Flamands de coeur' of ook 'Français du de hors') het volgende vernietigend oordeel uitsprak, waarmee hij tevens een zeer karakteristieke omschrijving geeft van hetgeen de 'Belgische' regeering door haar drijven bereikte: 'Les gens de Bruxelles ne sont ni des Flamands, ni des Wallons, mais des métis. *Pour devenir Belges*, *ils ont oublié leurs attaches profondes à la terre* où ils sont nés et *au passé de leur race* (zie Annales parlementaires, Chambre des Représentants, session ordinaire de 1912-'13 blz. 1265).

Zelfs het herstellen van een 'België', zooals dit voor 1914 bestond, zou een schandelijke immoreele verkrachting beteekenen van de heiligste rechten van een door-den-oorlog-ontzaggelijk-geleden-en-gestreden-hebbend volk, dat zelfs het grootste contingent strijders mocht leveren. Een dergelijke miskenning zou beduiden de meest schreiende onrechtvaardigheid, tot besluit van een oorlog, die in naam van recht en billijkheid gevoerd werd.

Doch een ander antwoord is mogelijk. Het is het *eenige* - indien België hersteld zou moeten worden - waarmee wij, Groot-Nederlandsche Vlamingen en Hollanders, ons *kunnen* vereenigen: België zal hersteld worden, niet met onderdrukkers en onderdrukten, doch met gelijkwaardigheid van twee rassen en twee talen, die de leus '*Eendracht* maakt macht' willen toepassen. Hun eisch is de eisch der Groot-Nederlandsch-Vlaamsche Beweging, hun eisch omvat de uitvoering van de Groot-Nederlandsch-Vlaamsche Bewegingdesiderata: bestuurlijke scheiding[1] onder dynastische unie, waarin beide volkeren kunnen *bloeien* en vooral elkaar waardeeren en liefhebben (terwijl men elkaar nu minachtte als minderwaardigen - sales Flamins, têtes carrées - of haatte als verdrukkers) - verder absolute doorvoering der ééntaligheid in beide streken, en invoering der tweede landstaal als eerst-aan-te-leeren *vreemde* taal!

Dan luidt ons antwoord voluit en gemeend: Ja!

Desnoods zelfs, nu het Vlaamsche volk helaas sinds zoovele

1 Vlak voor het uitbreken van den oorlog was de bestuurlijke scheiding geworden tot een soort conditio sine qua non voor de Vlamingen, evenals reeds vroeger voor vele Walen. Er verscheen een blad 'De Bestuurlijke Scheiding', verder een zeer merkwaardig vlugschrift 'Frankrijk in Vlaanderen'.

jaren bij een ‘België’ behoord heeft, zou een dergelijke oplossing - hoe onwaarschijnlijk en misschien onmogelijk ook zoolang men nog vasthoudt aan het idee van het oude bastaardproduct ‘België’ - eenerzijds de minst onvlaamsche[1] en anderzijds de meest aangewezen oplossing kunnen wezen. Doch waar dit volk nu staat op een beslissend oogenblik in zijn bestaan als natie, is met een vroeger zoo trouwelooze regeering in ieder geval een *formeel contract* lang niet overbodig. Het gaat hier om veel te belangrijke levenskwesties om zich nu zoo maar met zoete woorden en schoone beloften te laten in slaap sussen, omdat men, zooals Prof. Dr. Frans van Cauwelaert, ‘overtuigd is, dat de gemeenschappelijk gestreden strijd een spontane toenadering tusschen beide rassen bewerkstelligd zal hebben!’ Ongetwijfeld is dit, - of kàn dit zijn - een heugelijk iets.

Doch als Groot-Nederlanders en stambewuste Vlamingen houden we steeds het: ‘Vlaanderen bovenal!’ in het oog en kunnen slechts erkennen voor Vlaanderen *die* regeering - een zelfstandig en afhankelijk Vlaanderen is nu eenmaal ondenkbaar - die deze leus eerbiedigt en met ons huldigt.

Volgt de tegenwoordige ‘Belgische’ regeering een nieuwe koers in een werkelijk-nationaal-Belgische richting, d.w.z. door beide volksgedeelten hun meest volledige ontwikkeling te geven en hierdoor onderlinge samenwerking te verkrijgen, dan zullen geheel Nederland en alle Groot-Nederlanders dit nieuwe België als een gelukkige, voorloopige - later zou immers een Groot-Nederlandsche staat moeten komen - oplossing begroeten en aanhangen.

Dat de Belgische regeering dan toone dat zij Vlaanderen's volk waardeert en dat zij Vlaanderen waard is!

De Vlamingen waren loyaal! Werd dit gewaardeerd - zoo ja, geeft hun gelijke rechten in alles met de Walen: zij toonden immers lang niet met Duitschland te dwepen!

Zoo neen, met welk *recht* wordt er dan nu door hun vroegere en toekomstige verdrukkers over hun kostbare levens beschikt?

Wat nu echter te doen wanneer Duitschland den Vlamingen tegemoet komt en hen als broeders begroet? Ja, wat? ‘Zij vermoordden onze Vlaamsche soldaten, zij vernielden onze steden, enz.’ antwoordt menigeen.

Laat ik U dan deze vraag stellen:

Welke is erger: de cultureel-ethnische, dan wel de physisch-architectonische dood?

1 Zie voor de typeering van het Vlaamsche karakter hierboven op blz. 14.

De laatste werd, en dat zonder bepaald voorbedachten rade, veroorzaakt, - voor zoover men deze gedeeltelijke verwoesting zóó kan noemen - door Duitschland. (Ik wil hierbij zelfs aannemen, dat de Belgische regeering, door het weigeren van het Duitsche ultimatum - zelfs van het tweede - slechts een absoluut-noodzakelijke eeredaad verrichtte.)

Doch de eerste, - iedereen zal met mij een cultureel-ethnische dood voor een volk wel de ergste noemen, - werd door de 'Belgische' regeering direct gewild en door de Fransche indirect veroorzaakt!

Diegene, die Vlaanderen daarvan redt, is zijn bevrijder en redder: in dit geval zou het dan Duitschland wezen. En dus zou ons antwoord moeten luiden: Voor Duitschland!

Het feit alléén, dat Vlaanderen uit den greep van het Zuiden verlost zal zijn, is reeds redding te noemen. Doch de Germaansche overwinnaar dient te begrijpen, dat in Germanje's grootheid een veelheid van kleuren en schakeeringen passen: *In verscheidenheid ligt onze kracht.* Hoe veelzijdiger ontwikkeld hoe beter, doch die ontwikkeling dient zuiver en cultureel hoog te zijn. Daarom zal Duitschland een krachtige zuiver-Nederlandsche cultuurontwikkeling moeten in de hand werken. Dit is van actueel en toekomstig intern-Duitsch-politiek en Germaansch cultureel belang, doch zal bovendien niet nalaten naar buiten zijn vruchten af te werpen.

Volgens Dr. Gildemeister in de 'Guldkammer' van Januari 1914 zegt Frhr. von Stein dan ook zeer juist: 'Das ist deutsche Politik. Eine Politik, die erkennt dasz Zentralisierung Paralisierung ist, eine Politik, die aufbaut auf dem in Süd-deutschland und der Schweiz zo ganz besonders ausgebildeten Stammesgeist und ihn grade benutzt. *Zur Einheit gelangt man nicht durch Zeutralisation sondern durch Schönung der Eigenart.*'

Nog juister-typeerend spreekt Prof. Dr. H. Kern deze gedachte uit[1]: 'Het vaderland' - in casu Vlaanderen - 'al is het zoo gering in omvang als het onze, is altoos een deel van 't groote geheel' - in casu het staatkundige Belgische, Duitsche of andere verband of het cultureele Groot-Nederlandsche, Groot-Germaansche of algemeene Europeesche geheel - 'en wie 't waarachtige belang behartigt van een deel, draagt bij tot den bloei van het geheel.'

1 Zie 'Studies in Volkskracht' eerste serie, nr. IV, onder redactie van L. Simons uitgave: de Erven F. Bohn. Haarlem 1904): Prof. Dr. H. Kern: 'Rassen, Volken, Staten.'

Dringt Duitschland hun het Duitsch als eenige taal op, dan doet zij een hoogst ondiplomatieken zet op het schaakbord en werpt de twijfelaars daarbuiten - in Europa en Amerika - en de millioenen Vlamingen in de armen hunner tegenstanders. Zij zien zulks in met Polen, en zullen het leeren inzien met Vlaanderen!

Feit is, dat zij nu reeds in Vlaanderen het Fransch negeeren blijkens tal van correspondenties in de dagbladen en het Nederlandsch aanleeren! Dit zijn de eerste stappen in de voor Duitschland aangewezen richting!

In beide gevallen - toevoeging aan een hersteld of nieuw België of aan een Duitsch rijk - blijft Vlaanderen's ontwikkeling, tot het hoogste, liggen in den lijn der realpolitiek. Immers beoogt een dusdanige realpolitiek, een wijze van optreden, die het meest duurzame succes belooft in tegenstelling met de machtspolitiek, die slechts voor onmiddellijke gevolgen van machtgebruik (of -misbruik) oog heeft. Een dusdanig realpolitisch optreden zou telkens èn Vlaanderen èn het grootere staatsverband, waarin het zou zijn opgenomen, ten goede strekken.

Dr. Gildemeister zegt dan ook in het zelfde artikel der 'Guldkammer': '...dasz unsere innerpolitische Aufgabe *nur.... in der Pflege der* in den deutschen (hier dus Germaanschen!) Stämmen verwurzelten *Besonderheiten besteken kann.*'

Dit geldt steeds voor alle staten, waar meerdere volken of rassen vereenigd zijn: zij *moeten* '*intervolksch*' - zooals Leo Picard dit noemt - of foederalistisch optreden, of verzwakken zich ten slotte zelf.

Veronachtzamen zij, een van beide, dit realpolitisch standpunt, dan gaat daardoor de heerschende staat met machtspolitiek te werk en wordt *imperialistisch* of unitaristisch, hetgeen evengoed plaats vond in een kleinen staat als België, als in een grooten als Duitschtand, Frankrijk of Rusland.

Vlaanderen moet worden een hechte wal van de Germaansche cultuur tegenover de zacht ondermijnende en kuipende aan- en invallen van de Romanen, en geenszins 'le rempart de la civilisation latine' of 'un petit coin de France'.

'Door de eeuwen heen is de Germaansche grens reeds Noordelijk opgeschoven van Seine en Marne over Somme en Aisne steeds meer Rijnwaarts.' En Franz Fromme zegt dan verder terecht (Deutsche Rundschau van Januari 1915): '*België is het Keltisch-Germaansch grensgebied*, *dat.... geromaniseerd*

werd - een reuzen *slagveld dat niet vast ligt*, *doch door de overwinnende Romanen* met de hulp van verscheidene bondgenooten binnen de twee eeuwen *langzaam naar het Noorden opgeschoven werd.*'

Hiervoor dienen wij Groot-Nederlanders een open oog te hebben: wordt het vroegere 'België' hersteld als Fransch pseudo-wingewest, dan is Vlaanderen voor immer verloren; anders wordt het, naar menschelijke berekening, een sterke wal voor ons Germanendom en voor ons Nederlandsch in het bijzonder.

Vergeten wij ook niet, dat mocht 'België' als werkelijk pseudo-Fransch wingewest hersteld worden, een nieuwe selectie Vlaanderen tegenover Frankrijk verzwakte en verarmde: talrijke der krachtigste werkkrachten zijn uitgeweken, evenals na Parma's aanschrijving!

Op constitutioneel 'Belgisch' standpunt bovendien, staat de Vlaming vrij tegenover de 'Belgische' regeering. Immers het 'alle Belgen zijn gelijk voor de wet' (stelling, die op zichzelf en theoretisch toch reeds onhoudbaar is) werd door haar niet geëerbiedigd, zelfs niet in zijn meest elementaire gevolgen: zijn Vlamingen gelijk gerechtigd met de Walen?

De eerste regeering daarentegen, die dit beginsel aldus toepast, is de regeering, die *recht* heeft op gehoorzaamheid en geen andere. De 'Belgische' vluchtte en heeft geen gezag meer in het land; de Duitsche eerbiedigt, voor zooveel de bezettings-conditiën der Haagsche Conventie zulks toelaten, dit beginsel, en heeft dus wel recht of althans meer recht op grondwettelijke gehoorzaamheid!

Men zal zeggen, dat de Vlaming geen *recht* heeft zijn regeering aldus af te vallen vanwege een spitsvondig-geoordeelde uitlegging van een Grondwetsartikel.

Doch waar vindt een 'Belgische' regeering zijn recht tot regeeren en onderdrukken van de grootste helft der bevolking? Enkel en alleen in de *macht*; en wanneer zij nu een beroep doet op het zedelijk rechtsgevoel der Vlamingen ten haren bate, dan is dit hetzelfde beroep, dat onze geheele Groot-Nederlandsche cultuur tachtig jaren lang deed voor de verdrukte taal- en stamgenooten in het 'Belgische' Koninkrijk.

Ditmaal is het woord echter aan de laatsten en aan ons, en wij eischen waarborgen vóór wij eenige nieuwe verbintenissen kunnen goedkeuren.

Deze oorlog - zoo beweert de 'Belgische' regeering, de 'Belg' en de pas ontstane 'Belgicist' - is ook een strijd voor het recht der kleine staten! Dus ook voor Vlaanderen, een klein volk in een kleinen staat. Heeft nu 'België' het recht te strijden met alle middelen tegen *mogelijke* verdrukkers, dan heeft Vlaanderen wel het eerste recht om te strijden tegen een *werkelijke* verdrukkende regeering eener minderheid. Vlaanderen verkrijgt door deze stelling zelve het absolute recht zichzelf opportunistisch te scharen aan de minst onsympathieke zijde, daar het hier gaat om zijn bestaan als volk en als Vlaamsch volk.

'België' *beweerde* te zullen strijden tegen elk der oorlogvoerenden, die zijn gebied schond en zulks terecht van uit zijn standpunt.

Vlaanderen echter *heeft* het recht te strijden tegen hen, die haar heiligste rechten verkrachten en dit met de hulp van hen, die zijn onderdrukkers, de 'Belgische' kliek-regeering bestrijden!

Prof. de Louter zegt, dat de oorlog verklaarbaar is als de uiting van den in zijn nationaal rechtsbewustzijn geschokten Staat.

Vlaanderen is in dien toestand gekomen en moet zichzelf worden.

Voor Vlaanderen is niet alleen een cultureele steun noodig - die het in Nederland en in de Groot-Germaansche idee vindt - doch tevens een politiek-krachtige ruggesteun - dien het slechts in Duitschland vinden kan - om niet langer blootgesteld te blijven aan Frankrijks intrigeerende handelwijze.

Eenerzijds moet Vlaanderen zijn cultureelen opbloei *in verband met Nederland* bewerkstelligen! Anderzijds moet het in een sterk Germaansch verband zijn kracht zoeken tegen Frankrijk.

Dat het Vlaamsch particularisme hierdoor te niet zal gaan, is waarschijnlijk; doch *met* dit, overigens zéér betwistbaar schoon, zal veel meer kwaad verdwijnen en zal aan de Vlaamsche talenten gelegenheid gegeven worden, zich te onderscheiden in den algemeenen wereld-kultuurstrijd en hier ook *hun* stempel op te zetten. Dàn krijgt ook Vlaanderen een 'Weltmission', waarin het tot zijn recht kan komen.

Germaansche trouw zal Duitschland in dezen, op zichzelf zoo pijnlijk aandoenden en toch voor Vlaanderen den eenigen ter-redding-voerenden storm, moeten laten blijken!

Groot-Nederlanders! begrijpt, dat achter U de Germaansche volkeren-gemeenschap staat, en geeft niet toe aan sentimenteele gevoelskwesties, waar het hier om het wel en wee gaat van

zoovele broeders, die zelf het geweldige gevaar niet kunnen inzien na zoovele eeuwen van knechtschap en ontaarding!

Amsterdam, Maart 1915.

N.S. Sinds het schrijven van bovenstaande regelen verschenen verschillende zeer belangrijke artikels in verband met het hier besprokene, waar ik dan ook even de aandacht nog op wil vestigen.

De hier H. Rietjens in 'De Vlaamsche Post', No. 74, schrijft in een zeer lezenswaardig hoofdartikel het volgende onder de treffende titel 'Onze Naïviteit': 'Ondertusschen benoemde de regeering den grootsten Vlaamsch-hater van ons parlement P. Hijmans tot minister van België te Londen en zond officieel R. de Marès naar Parijs, Maeterlinck en Destrée naar Milaan en Venetië! En al die heeren gingen daar onmiddellijk aan 't vertellen van Latijnsche beschaving en aan 't schelden op de Vlamingen! en zwoeren bij hoog en laag dat na den oorlog alleen de "culture française" nog in België kan leven!' Over de Vlaamsche beweging zelf schrijft hij verder: 'Eenige flaminganten die in een der groote centra Antwerpen, Gent of Brussel steeds in strijdende middens verkeerden kunnen zich de *illusie dat de Vlaamsche Beweging* '*met reuzenschreden vooruitging.*'

Zij die leefden in het Vlaamsche land, in de minder belangrijke provinciesteden zagen iederen dag de *verbastering een stap vooruitgaan.* De Beweging is er in gelukt een zeker procent intellectueele Vlamingen wakker te schudden en te doen denken en voelen in 't Vlaamsch. Maar ondertusschen breidde de *officieele verfransching* dag voor dag, systematiek en *op de wet gesteund*, haar verderfelijke invloed uit en drong dieper in 't hart van 't Vlaamsche volk door. Iedere uitbreiding hetzij van onderwijs, leger en besturen was steeds een *nieuwe nederlaag voor de Vlaamsche taal.* Over de behaalde Vlaamsche 'overwinningen' zegt deze schrijver: 'En hoeveel van die stukjes 'taalwet', die ons meestal na jarenlange strijd toegegeven werden 'pour qu'ils se taisent', hoeveel van die *wetten* (?) werden ooit eerlijk toegepast?

Ik daag wie het ook weze uit, *een taalwet te noemen*, *die ooit ten volle werd uitgevoerd*!

In 'Van onzen tijd', No. 32 van den XV jrg., geeft staatsraad Prof. Mr. Struijcken eenige opmerkingen ten beste naar aanleiding van de door mij reeds aangehaalde zéér belangwekkende, onbevooroordeelde en juist-typeerende brochure 'Vlaanderen, en de Belgische kwestie'. Prof. Struijcken ziet blijkbaar niet genoeg in dat het 'Belgische staatsverband maar al te zeer een stuk werkelijkheid *is* in uw (Vlaanderens) cultureel leven'. Het zou, dan ook misschien juister zijn de conclusie om te draaien en aldus deze zin verder te lezen: '.... dat gij verliezen *moet*, om weer de kans te verkrijgen u zelf te worden'. (Prof. S. schreef: ....dat gij niet kunt verliezen, zonder op te houden u zelf te zijn'). Hieruit vloeit tevens voort dat die besten onder de Vlamingen *nu desnoods landverraders*, doch *anders volksverraders* zouden zijn.

In een zeer merkwaardig hoofdartikel in 'De Vlaamsche Post', Nos 82-84, van 13, 14 en 15 Mei, onder den titel 'De Vlamingen en de Overheden' schrijft Erasmus: Gedurende den oorlog staan, zoo meenen zij, Waal en Vlaming tegenover den indringer vereenigd, en moeten zij alle onderlinge verschillen, als van binnenlandsche aard, ter zijde laten.

Deze meening kunnen wij niet geheel bijvallen, en wel omdat er o.i.

niet alleen een overeenkomst maar tevens een onlosmakelijk verband bestaat tusschen Duitschlands neutraliteitsschending en de Vlaamsche kwestie; tusschen Duitschland's, door den Rijkskanselier erkend onrecht tegenover den Belgischen staat, en niet minder onbetwijfelbaar onrecht der Belgische Regeering tegenover de Vlamingen.

De *overeenkomst* is duidelijk: Duitschland heeft *eens* het tractaat van 1839, en België *voortdurend* de Vlaamsche taalwetten geschonden....

Zoo heeft het *binnenlandsche onrecht* door de franskiljons en de Belgische Regeering den Vlamingen aangedaan, de eenheid der natie verzwakt, en daardoor het *buitenlandsche onrecht* uitgelokt.... De wegname van het Vlaanderen aangedaan onrecht is tevens de wegname van de oorzaak van ons ongelukkig conflict met Duitschland, en de voorwaarde eener duurzame vrede.'

Ik vestig hierbij ten slotte de aandacht op de motie der Liersche tak van het Alg. Ned. Verb. (zie N. Rott. Crt. van 9 Mei 1915 of N. Crt. van 10 Mei 1915, Avondblad), en de wenschen van Jong-Vlaanderen zooals die staan uitgedrukt in het Alduitsche blad, de 'Hammer' van Maart 1915.

Mei 1915.

Frankrijks koloniale ontwikkeling onder de Derde Republiek.
Prof. Dr. G.K. Anton, Jena.

DE geschiedenis van het Koloniale Frankrijk wordt verdeeld in een tijdperk van bloei, van verval en van wedergeboorte. Van dit laatste tijdvak, waarin de Franschen hun tegenwoordig Koloniaal bezit opbouwen, zal hier de tijd na 1870 worden behandeld. Voor het juiste begrip is een overzicht van de vroegere ontwikkeling noodzakelijk.

In 1453 was de meer dan honderdjarige oorlog geëindigd, dien Engeland tegen Frankrijk op Franschen bodem gevoerd had. De lange strijd tegen de Engelschen en ten slotte hun verdrijving, waaruit Schiller de stof putte voor zijn Jonkvrouw van Orleans, versterkte het Fransche nationaal gevoel. Daarmee was de grond gelegd, waarop Lodewijk XI en zijne opvolgers de innerlijke samenvatting van Frankrijk tot een ééndrachtigen nationalen Staat in den vorm der absolute monarchie konden voltrekken en de uitwendige zelfstandigheid van hun koninkrijk verzekeren.

Nog voor dit alles was bereikt, begint onder Frans I in de plaats van de Fransche en Engelsche tegenstelling, de naijver tusschen Frankrijk en het Huis Habsburg, in welks reusachtig rijk toenmaals de zon niet onderging; en de Fransche Kolonisatie neemt een aanvang met het binnendringen van Jacques Cartier in den Canadeeschen St. Lorenzstroom. (1534).

Hare eerste periode strekt zich uit tot aan den minister van Lodewijk XIV, Colbert, den grondlegger van het moderne Frankrijk, door zijne grootsche regeling van handel en industrie, welke voor heel Europa een toonbeeld geworden is. In dezen tijd, tot aan het einde der XVIIe eeuw, gaat de continentale wording van Frankrijk paralel met zijne koloniale ontwikkeling. Een rij van gelukkige oorlogen doet het zegevieren over de

Duitsche en Spaansche linie van het Huis Habsburg, terwijl de door Frans I begunstigde pogingen tot stichting van koloniën door Hendrik IV en Richelieu werden hervat en onder het vruchtbare bestuur van Colbert voerden tot een koloniaal rijk, dat meer dan negen millioen vierkante kilometer omvatte, - negentien maal zoo groot als het tegenwoordige Europeesche Frankrijk. In Canada, Newfoundland, in het uitgestrekte stroomgebied der Mississippi, op de Antillen, Guadeloupe, Martinique, Tobago, Dominique en St. Domingo, in Cayenne, op de Afrikaansche Westkust, op het eiland Bourbon in den Stillen Oceaan en eindelijk in Oost-Indië, wapperde op het einde van dit tijdvak de Lelievaan.

In Europa omvatte Frankrijk toenmaals 20 millioen menschen. Een zelfde aantal telde het Duitsche rijk, maar daar de dertigjarige oorlog het in meer dan driehonderd souvereine deelen verbrokkeld had, was zijne bevolking geen compacte nationaal verbonden menschenmassa, zooals de 20 millioen, die het bloeiende en vruchtbare Frankrijk bewoonden, Pruisen telde slechts 2 millioen en Engeland, wiens kroon zich in onwaardige afhankelijkheid van de Franschen bevond, slechts zes. Fransche taal en zeden drongen overal door, politiek en cultureel had Frankrijk overwicht bij de naties.

Als de matigende invloed van Colbert diens dood (1683) overleefd had, en als Lodewijk XIV en zijne opvolgers in verstandige beperking hun zorg hadden gewijd aan den innerlijken bloei van het rijk en z'n machtig koloniaal bezit, in plaats van te streven naar meer territoriale uitbreiding, dan zou waarschijnlijk Frankrijk thans als de eerste koloniale macht ter wereld moeten worden beschouwd. Maar reeds twee jaren na den dood van Colbert werd het Edict van Nantes, waardoor Hendrik IV den godsdienst-burgeroorlog beëindigd had, opgeheven. Driemaal honderdduizend Protestanten verlaten ter wille van hun geloof, hun vaderland. Met hunne intelligentie, hunne economische bekwaamheid en hun kapitaal, koloniseeren zij Holland en Pruisen in plaats van de Overzeesche bezittingen van Frankrijk, welke verblindheid voor hen gesloten houdt. Bij de inwendige onlusten, welke de gevolgen waren, voegt de eerzucht van den ijdelen koning den oorlog van 1688-97 met zijne verschrikkelijke verwoesting van Heidelberg en de Pfalz, maar ook met zijne vernietiging van het door Colbert in het leven geroepen, zoo gewichtige

werktuig der Overzeesche politiek, nl. de Fransche vloot, die bij Kaap la Hogue de nederlaag leed tegen de vereenigde Engelschen en Hollanders. In plaats van in Europa conservatieve politiek te voeren, stort de Bourbonsche dynastie haar land steeds dieper in de Europeesche verwikkelingen, welke Engeland zoo vaardig weet te benutten en verder uit te spinnen, zoodat aan dit land tot 1814 de koloniale erfenis van Frankrijk langzaam aan in den schoot valt.

De machtsmiddelen, waarvan het zich hierbij bediende, waren de vloot der eilandbewoners en de legers der grootmachten van het vasteland, door zijne 'zilveren kogels' ondersteund. Van ouds waren de Britten meesters in de kunst anderen voor zich te laten vechten. Terwijl Engeland de tijdelijke vijanden van Frankrijk helpt en het steeds nieuwe weet te bezorgen, triomfeert het ten slotte over de gehate mededingers op den weg der wereldheerschappij. Zelfs Napoleon I, die, met helderen blik tegenover de dreigende wereldmacht van Engeland, al zijne krachten tegen de Engelschen aanwendde, moest het onderspit delven tegen Engelands sluwe politiek. Zooals hij reeds als Consul door de bezetting van Egypte den ouden weg naar Indië voor de Britten dacht af te snijden, zoo heeft hij later als Keizer, nadat intusschen Nelsons overwinningen bij Abukir en Trafalgar met de vernietiging van de Fransche vloot de landing in Engeland hadden buitengesloten, Engelands bondgenooten bij Jena, Eylau en Friedland verslagen, het continentale tolstelsel tegen Engeland ingevoerd, en ten slotte gepoogd Engeland in Indië te bereiken over den weg door Rusland...

Toen door het Weener Congres en den tweeden Parijschen vrede het Europeesche evenwicht was hersteld, had Engeland de koloniale en maritieme erfenis van Frankrijk aanvaard. Hetzelfde Engeland, dat in de jaren 1792-1815 ook aan de Hollanders al hunne koloniën ontnam, met een ongehoorde miskenning van het volkenrecht de Russische, Pruissische, Deensche, Zweedsche, Fransche en Hollandsche handelsmarine vernietigde en aan de grondstellingen van zijn eigen volkenrecht vasthoudt tot in onzen tijd!

Het koloniale Frankrijk was tot op slechts 150.000 vierkante kilometers, iets meer dan een vierde van de oppervlakte van het moederland, ineengekrompen. De eilanden St. Pierre en Miguelon aan de kust van Newfoundland, van de Antillen

Martinique en Guadeloupe; een deel van Guayana; de eilanden St. Louis in de Senegalmonding en Gorée bij het groene voorgebergte van West-Afrika; de eilanden Bourbon (later door de tweede republiek in Réunion herdoopt) en eenige Oost-Indische Handels- en Scheepvaartnederzettingen: dat was alles wat voor de Franschen overbleef.

Maar volkeren kunnen wat voor het individu niet is weggelegd: het leven opnieuw beginnen. Op het koloniale verval van Frankrijk volgt het tijdvak van zijne koloniale wedergeboorte. Daarin gelukt het de Fransche natie een nieuw koloniaal Frankrijk te stichten, dat heden ten dage geschat wordt op het twintigvoud van het moederland, op meer dan tien millioen vierkante kilometer, waarvan twee derde op Afrika vallen.

Deze laatste periode begint met de maatregelen, waardoor aan de Barbarijsche zeerooverij, wat zonder de Britsche ijverzucht reeds lang zoude zijn geschied, een einde werd gemaakt en verder het vroegere Romeinsche Afrika onder Frankrijk brengen zou: nl. met de inneming van Algiers op 5 Juli 1830. Engeland had zich verzet en zich gedragen als in 1911 tegenover Duitschland bij den Panthertocht naar Agadir. Zijne bedreigingen dat het in de landing van Fransche troepen op Algerijnschen bodem een casus belli zou moeten zien en, toen de landing toch geschied was, zijn wensch dat Frankrijk zich weder zou terugtrekken en zich tevreden stellen met een geldelijke schadevergoeding, leidden wel is waar niet tot de gewenschte gevolgen. De aanmatigende voorstellen, welke tot 1838 werden voortgezet, oefenden echter een slechten invloed uit op de beslistheid der Fransche regeering. De Juli-revolutie had Louis Philippe op den troon gebracht en het lot van Frankrijk gelegd in handen der bourgeoisie, die ook veel te gierig was om de offers voor een degelijke buitenlandsche politiek tijdig te kunnen brengen. Zoo geschiedde het, dat ten slotte veel grooter offers, - buiten de verliezen aan menschenlevens meer dan vijf milliard francs, - en dertig jaren noodig zijn geweest om Algerië volkomen te onderwerpen en bij den Staat in te lijven.

Gelukkiger was het Juli-koninkrijk in kleinere ondernemingen, welke meer gericht waren op het vestigen van steunpunten voor scheepvaart en handel. Zoo werd in 1830 de kiem gelegd voor het Fransche Congo-gebied, doordat Louis Philippe de

laagten van den Gabunstroom aan de aequatoriale Westkust van Afrika liet bezetten. In 1840 en 41 werden eenige stations aan de Ivoorkunst en in de nabijheid van Madagaskar de eilanden Nosi Bé en Mayotte verkregen en in 1842 in de Zuidzee Tahiti en de Marguesaseilanden.

Het tweede Keizerrijk voegde in 1853 Nieuw-Caledonië daar nog bij, en schoof ongeveer terzelfdertijd met de algeheele onderwerping van Algerië de Fransche heerschappij van de monding van den Senegal op beide oevers van den stroom naar voren en verder naar de binnenlanden. Steunende op de gunstige positie, welke Napoleon III in de eerste helft van zijne regeering weêr aan Frankrijk had weten te verschaffen, ontzag het zich niet de Engelsche bezetting van het eiland Perim, dat de Roode Zee afsloot, te beantwoorden met de bezetting van de in de nabijheid gelegen haven Obock, welke het in 1862 van een Arabischen hoofdman wist te verkrijgen, en evenmin liet het zich weerhouden om in hetzelfde jaar Cochinchina te veroveren en in 1865 Kambodscha onder Fransch protectoraat te stellen. En eindelijk wist hij zich ook deze verdienste, - niet door verovering van land, maar wel door aanzien en invloed, - te verwerven, dat nl. onder zijne regeering het graven van het Suezkanaal werd begonnen en ten uitvoer gelegd.

Hiermede voleindigde de neef, wat door zijn grooten oom als erfdeel was achtergelaten. Maar Napoleon I had niet slechts de doorsteking van den Isthmus van Suez ontworpen en een operatieplan voor de verovering van Algerië laten uitwerken; toen hij op St. Helena het herstel van de Napoleontischê dynastie voorbereidde, in dit geval ook aanbevolen af te zien van elke poging om nog in Europa veroveringen te maken; de zuidelijke oevers van de Middellandsche Zee zouden een veel vruchtbaarder veld vormen voor de uitbreiding van Frankrijk. In plaats van evenwel deze verstandige raadgeving op te volgen, bemoeide Napoleon III zich met de plannen der Duitsche stammen om zich te vereenigen, een drang, welke bij deze stammen voortsproot uit hetzelfde nationaliteitsbeginsel, waarvan Napoleon III een voorvechter was. Een vreemde tegenstelling: de regeering, die het nationaliteitsdeginsel op haar vaandel had geschreven, weerstreeft hier niet alleen de toepassing ervan, maar eischt in openlijke tegenstelling daarmee, ook nog den linker Rijnoever!

Zoo beging het tweede Keizerrijk de oude fout van aanmatigende continentale politiek, welke de Franschen in de tweede periode hunner koloniale ontwikkeling hun eerste koloniaal rijk had doen verliezen. De nadeelige gevolgen, welke dit keer niet op koloniaal terrein gelegen waren, maar den Keizer zijn troon, en Frankrijk zijn positie kostten, toonden duidelijk, hoe juist Napoleon I uit de Fransche geschiedenis had geleerd, toen hij aanraadde afstand te doen van elke verovering in Europa...

De derde republiek, welker koloniale werkzaamheid nu meer uitgebreid zal worden behandeld, heeft aan den grooten Corsicaan zoo lang gehoor gegeven als de drang der omstandigheden dit vroeg. Tengevolge hiervan kon het schijnen alsof zij zich wilde beperken tot de ontwikkeling van het koloniale Frankrijk, ja, zelfs alsof uit deze werkzaamheid zou voortkomen een niet enkel voorbijgaande toenadering tot Duitschland, welke den vrede van Europa voor goed zou hebben gewaarborgd. Maar bij de warmbloedige buren van Duitschland zegevierde de gedachte aan revanche steeds over het koele verstand en haalde hen over, elke gelegenheid aan te grijpen, die de vervulling beloofde van de hoop op eene verdeeling van Duitschland. Zoo is het geschied dat de derde Republiek van den eenen kant haar koloniaal bezit geweldig wist uit te breiden, waarbij de Duitsche politiek haar meermalen behulpzaam was, doch van den anderen kant het lot dier bezittingen en ook dat van zichzelf zette op het roekelooze spel van den tegenwoordigen wereldbrand, welke door Frankrijks hartstocht mede is aangestoken.

De Fransche inzet bij dezen oorlog is in koloniaal opzicht van veel meer waarde, dan in 1870 het geval was, daar intusschen het koloniaal economisch leven opbloeide en aan toenmalig bezit nieuw gebied van grooten omvang en met toekomst is toegevoegd. Het voornaamste daarvan dankt de derde Republiek aan het initiatief van Jules Ferry, wiens verdiensten het ondankbare vaderland eerst na zijn dood behoorlijk zou erkennen.

Na 1870 waren natuurlijk de zorgen der Fransche bewindvoerders allereerst gericht op de innerlijke verhoudingen. In verrassend korten tijd gelukte het aan het zonder twijfel goede

financieele beheer van den grijzen Thiers, gesteund door de economische herleving, welke over de geheele wereld kenbaar was, in de eerste zeventiger jaren niet alleen de heden klein, maar toenmaals groot schijnende oorlogsschatting van vijf milliard op te brengen,... maar ook werden de geweldige schatten gevonden om de Fransche strijdkrachten te organiseeren. De voortreffelijke naam van den Franschen Staat deed steeds weer nieuwe geldsommen hun weg naar Frankrijk vinden.

Op het einde der zeventiger jaren waren de moreele en materieele krachten van het land in zooverre hersteld, en was de republikeinsche staatsvorm uitwendig en inwendig zóó bevestigd, dat het uur scheen aangebroken om niet werkeloos te blijven bij de koloniale beweging, welke destijds de geheele wereld had aangegrepen. In 1880 was Jules Ferry minister-president geworden. Zijn eerste koloniale daad, welke Frankrijk de meest bloeiende van zijn bezittingen gaf, was de bezetting van het Tunesische gebied.

Sinds zijne vestiging in Algerië had Frankrijk deze schrede voorbereid, maar steeds was het gestuit op den tegenstand van Engeland, dat voor zijne positie in de Middellandsche Zee Frankrijk beschouwde als zijn gevaarlijksten tegenstander. De wijziging in de Engelsche opvattingen volgde, toen de Oostersche kwestie door den Russisch-Turkschen oorlog haar oplossing in den zin van eene ernstige verzwakking van Turkije gevonden had. Het lossere verband, dat hierdoor ontstaan was tusschen de hooge Porte en haar vasallen, gebruikte Engeland, om zich kort voor de samenkomst van het Berlijnsche Congres het eiland Cyprus te laten geven en daarvoor Turkije het bezit van Egypte te waarborgen, m.a.w. te verhinderen, dat eene andere mogendheid zich hiervan zou kunnen meester maken. Deze zet tegen Frankrijks positie in de Middellandsche Zee openbaarde de Engelsche gevolmachtigde op het Congres aan Vorst Bismarck, die hem antwoordde, dat Frankrijk niet lang vertoornd zoude zijn, wanneer Engeland het de vrije kans zou laten in het Tunesische gebied. Met de verklaring, dat het dit doen zou, bracht Lord Salisbury den verontwaardigden Franschen gevolmachtigde Waddington tot bedaren, die hem niets antwoordde, maar na sluiting van het Congres zijne aanteekeningen van het gesprek in London liet overleggen, en navragen of Lord Salisbury er nog evenzoo over dacht.

De Engelsche regeering vond te minder aanleiding dit te

ontkennen, daar de wijziging harer opvatting niet enkel was voortgekomen uit de bovengenoemde reden. Want ook Italië, dat het meeste deelnam in de nederzettingen van het Tunesische gebied, had opgehouden enkel en alleen een geografisch begrip te zijn. Achter deze Italiaansche kolonisten stond een krachtige, jonge macht, die bereid was om van het oude Romeinsche Afrika een Italiaansche kolonie te maken.

In London redeneerde men, dat in dit geval beide oevers van den zeeweg naar Indië in handen van dezelfde mogendheid zouden zijn en dat Italië, als meester der zeeëngte tusschen Sicilië en Tunis, voor andere naties den doortocht kon bemoeilijken.

Zoo kwam het Engeland als het kleinste kwaad voor, Tunis in Fransche handen te weten en Lord Salisbury liet door den Engelschen gezant in Parijs het volgende mededeelen:

'Zonder de juistheid der verschillende bewoordingen van ons onderhoud te bevestigen, erken ik, dat de herinneringen van den Heer Waddington in het algemeen genomen juist zijn. Het is echter veel eenvoudiger de opvatting der Regeering van Hare Majesteit de Koningin van Groot-Brittannië betreffende een actie van Frankrijk in Tunis aanstonds uiteen te zetten. Engeland heeft geene bijzondere belangen bij deze kuststrook, welke het aanleiding zouden kunnen geven met wantrouwen den legitiemen en groeienden invloed van Frankrijk gade te slaan. Deze invloed raakt zoowel Frankrijks aanwezigheid met een groote militaire macht in Algerië als ook het werk der beschaving, dat in het Afrikaansche continent verricht wordt, en dat H.M.'s bewonderende erkenning heeft. De druk, welke Frankrijk in eene dusdanige positie, zoodra het wil, op de regeering van Tunis zal uitoefenen, is niet alleen natuurlijk, maar ook onvermijdelijk. Zelfs de algeheele vernietiging van de regeering van den Bey zou eventueel niets kunnen veranderen, aan de houding van Engeland, daar wij aldaar noch eigen belangen, noch aanspraken hebben.'

Deze verklaring van Salisbury was, ondanks hare duidelijkheid, voor Waddington nog geen aanleiding om ook maar één stap te doen tot de bezetting van Tunis. Eerst Jules Ferry, die twee jaren later aan de regeering kwam en het stuk bij de acten vond, begreep aanstonds het gewicht er van. 'Vier en en twintig uren nadat ik het stuk in het archief gevonden had,' zoo schreef hij later zelf, 'had ik besloten de regeering

niet te zullen verlaten, vóór en aleer ik mijn land in het bezit van Tunis zou hebben gesteld.' Vooraf zeker van de Engelsche goedkeuring, kon hij dit besluit te geruster nemen, daar het toenmalige Italië, dat buiten eenig bondgenootschap stond, nog geen steun aan Duitschland had. Waarom zou Duitschland zich ook inmengen? Toen Bismarck voor het Berlijnsche Congres ten opzichte van Italië Duitschlands bereidwilligheid toonde wat betreft de bezetting van Tunis, antwoordde Italië kortzichtig en niet heel vriendelijk, dat het Duitschland te doen scheen, om Italië in een oorlog met Frankrijk te wikkelen.

Overvallen van Tunesische stammen op Algerijnsch gebied, waarop vroeger, zoolang Engeland tegenstand bood, nooit gelet was, waren nu een voorwendsel voor de Fransche troepen om op 1 Mei 1881 te landen. Twaalf dagen later was Tunesië onder Fransch gebied opgenomen en de Duitsche Consul, Dr. Nachtigal, was de eerste van allen, die de algeheele wending der dingen erkende door het feit, dat hij zich door tusschenkomst van den Franschen Chargé d'affaires liet voorstellen aan den Bey.

Jules Ferry verkreeg echter niet alleen Tunis, maar ondervond ook, dat zijne annexatie gelijk stond met internationale verwikkelingen en bemoeilijking van de binnenlandsche welvaart. Zoo schiep hij uit het nieuwe gebied geen Fransch departement, zooals Algerië, waarbij hij het ook niet inlijfde, maar, naar Hollandsch-Engelsch-Indisch voorbeeld, een protectoraat. Aan dezen genialen zet, welke formeel Tunesië het karakter van buitenland deed behouden en de inboorlingen verzoende, daar zij onderdanen bleven van hun Muzelmanschen vorst, dankt Frankrijk het ongestoorde bezit en den bloei van deze kolonie.

Terwijl zij een zelfstandige Staat bleef, staande onder den Bey, werd de niet onbeduidende Staatsschuld niet tot eene Fransche, de belangen der vreemde mogendheden, die op Tunis handel dreven en vooral die van het zwaar getroffen Engeland, bleven onaangetast, en de radicale schreeuwers tegen de koloniale uitbreiding van Frankrijk werd den mond gestopt door het tooverwoord: geen nieuwe uitgaven, geen verhooging van budget. Door de aandacht te vestigen op de goedkoopte van een bestuur, met behulp van eigen inlandsche krachten uitgeoefend, werd ten slotte het importeeren van Fransche ambtenjagers afgeweerd en zoodoende elke inmenging van het Parlement in de moeilijke kwesties Tunis betreffend, afgewezen.

Of Engeland verstandige politiek dreef, toen het in 1881 Tunis Fransch liet worden en in het vervolg niet verhinderde, dat Frankrijk aan de Noordelijke punt van het land, tegenover Sicilië, de haven van Biserta maakte tot een der eerste oorlogs- en handelshavens?

In ieder geval heeft het tegenover de daarmee groeiende beteekenis van Frankrijk in de Middellandsche Zee reeds een jaar later een tegenhanger gesteld, doordat het uitvoerde, wat het bij de aanmoediging van Frankrijk, om Tunis in bezit te nemen, zorgvuldig verzwegen had, als bijbedoeling van het Cyprusverdrag: de vernietiging van den Franschen invloed in Egypte.

De verkeerde Egyptische politiek der republiek bood hiervoor houvast. Vorst Bismarck had in 1879 tusschen Engeland en Frankrijk een vergelijk getroffen; een zoogenaamd condominium was ingetreden, dat elk der beide Staten gelijken invloed verleende ten opzichte der Egyptische regeering. Maar toen in 1881 een opstand van Arabi Pascha uitbrak, verhinderde een verwerping in de Fransche Kamer, dat deze gemeenschappelijk met Engeland onderdrukt werd. De ernstige fout werd begaan om zich van elke inmenging te onthouden. Zoo bevochten de Engelsche wapenen alleen de overwinning van Tell-el-Kebir, waarvan het gevolg was, dat de Fransche invloed in Egypte ten gunste van dien der Engelschen werd ter zijde geschoven.

Dit was voor Frankrijk, welks genie en geld de doorgraving van den Isthmus van Suez had bewerkt, te smartelijker, daar het niet alleen oude rechten in Egypte bezat,.. reeds in 1798 hadden eeuwen van de pyramiden neergezien op de overwinnende legers van Napoleon... maar ook vroeger op gevoelige wijze had moeten ervaren hoe Engeland zijne Egyptische plannen kruiste.

Engeland was het, dat in 1840 Frankrijk dwong, zijn wel is waar overwonnen beschermer, den oproerigen vice-koning Mehemet Ali, aan zichzelf over te laten en daarmee zijn hoop te laten varen op de vervulling van de woorden van Napoleon, dat de Middellandsche Zee een Fransche Zee moest worden. Deze oude wonde werd door de nieuwe overwinning der Engelsche politiek weder opengereten en in de plaats der entente cordiale van beide naties trad een toenemend wantrouwen.

Het gekrenkte Frankrijk zocht een revanche en het gelukte

er eene te vinden, welke niet ongevoelig was voor de Engelsche belangen; zij was niet gelegen in het rijk der Pharao's, maar in Achter-Indië.

Dit is de tweede koloniale daad van Jules Ferry, wien de bezetting van Tunis zijn ministerszetel had gekost, maar die door zijn onophoudelijk op wisselingen van ministeries beluste landgenooten, andermaal tot minister-president benoemd was.

Sinds Frankrijk in Achter-Indië vasten voet had verkregen, had het moeite gedaan een handelsweg te vinden, welke het den toegang tot de zuidelijke provincies van het hemelsche rijk kon ontsluiten. De weg van Songkoi, welke door de meest Noordelijke provincie van het Keizerrijk Anam, door Tongking gaat, bleek de meest geschikte te zijn, en was in 1874 door Fransche kooplieden geopend. Schermutselingen met Anamitische zeeroovers voerden nog in het jaar van den slag bij Tell-el-Kebir tot een Fransche nederlaag, maar vervolgens, dank zij het initiatief van Jules Ferry, tot eene groote machtsontwikkeling, welke zich ook tegen China moest keeren. Door deze uitbreiding zou het waarschijnlijk meer dan een enkel protest van Engeland hebben uitgelokt, als Engeland niet geweten had, dat Frankrijk toenmaals nauwe voeling met Duitschland hield. De Egyptische gebeurtenissen hadden de Republiek met Engeland en de Tunesische gebeurtenissen de Republiek met Italië kwade vrienden doen worden, en dit laatste bewogen tot aansluiting bij den Driebond, van welks deelnemers Duitschland den draad met Rusland nog niet had doorgesneden.

Zoo was Frankrijk geïsoleerd en voor de Fransche politiek was het natuurlijke gevolg dat zij zich bij de Duitsche politiek aansloot.

Ondanks het verzet der Fransche pers, die zich, met uitzondering van de Figaro, verre wilde houden van alles wat op eenige verzoening leek, bezat Jules Ferry den moed, dezen weg vastbesloten te betreden. Dit ging natuurlijk niet zonder hevige opwinding van de warmbloedige buren van Duitschland, welke zich naar buiten o.a. uitte in eene bespotting van den koning van Spanje, toen hij tot chef was benoemd van het Duitsche Strassburger Uhlanenregiment. Toch gedroeg zich daarbij de Fransche regeering tegenover Duitschland vrij correct. Duitschland had daarom te minder aanleiding om de koloniale politiek van Frankrijk tegen te werken, te meer daar de Fran-

sche toenadering ook Duitschland in staat stelde, bij de verdeeling van Afrika, die toen juist begonnen was, tegenover Engelsche aanmatiging krachtiger te kunnen optreden.

De verdragen van Hue en Tientsin, 1884-1885, maakten een einde aan de Fransche expeditie in Achter-Indië. Frankrijk behield het protectoraat over Anam en Tongking, China deed afstand van zijne suzereiniteit en opende bepaalde punten der Chineesch-Tonkineesche grenzen voor den Franschen handel. Zoo ontstond uit de kolonie Cochinchina een Fransch Indo-China, dat toenmaals ongeveer 460.000 vierkante kilometer omvatte. Negen jaren later kwam hier nog een aanzienlijk gebied op beide oevers van de Mekongrivier bij, dat door Siam moest worden afgestaan. Wanneer het in de toekomst zou gelukken, in Siam zelf, dezen Bufferstaat tusschen Engelsche en Fransche belangensfeer, een Fransch protectoraat te stichten, - een Japansch lijkt heden waarschijnlijker - dan zou Frankrijk zich nestelen aan de Oostelijke zijde van Engelsch-Indië, gelijk Rusland aan zijn Noordwestelijke. Geen wonder, dat Siam met zijn geographischen en politieken toestand liever bij Duitschland dan bij zijne naburen, Frankrijk en Engeland, economische aansluiting zocht.

De uitbreiding van het Oost-Aziatische koloniaal bezit, in welks belang Frankrijk voor zijne bemiddeling bij den Japansch-Chineeschen vrede van China nog kleine concessies en de pacht der Quangtschoubocht wist te verkrijgen, vormt zijne revanche voor de verdringing uit Egypte.

Het is zonder twijfel eene dure geweest.

Niet minder dan 322 millioen francs heeft Frankrijk alleen de Tonkineesche expeditie gekost.

Deze kosten en een nederlaag der Fransche troepen kort vóór den vrede, maakten Jules Ferry tot den meest impopulairen man bij zijne landgenooten. Hij moest zich van de leiding terugtrekken, zeer ten nadeele en te midden van de uitvoering van zijn derde koloniaal plan, dat Madagaskar volkomen aan de Fransche heerschappij moest onderwerpen.

Op dit erfstuk van Fransche verwachting overwoog toenmaals Engelsche invloed.

Om dezen terzijde te stellen, en te beletten dat de Engelschen Fransche schepen, die door het Suezkanaal naar Madagaskar wilden komen, de uitvaart uit de Roode Zee zouden verhinderen, had Jules Ferry allereerst de haven Obock aan de Somalikust

tegenover het Engelsche Perim en Aden militair laten bezetten en vervolgens oorlogsschepen naar Madagaskar gezonden.

Acht maanden na zijn aftreden kwam het (1885) tot een weinig eervollen vrede. Frankrijk behield weliswaar het protectoraat over het eilandgebied, dat later tot de naburige Komoren werd uitgebreid, maar in werkelijkheid bleef de zelfstandigheid der Hova-regeering ongebroken. Hare verdere kwaadwilligheid had ten slotte eene nieuwe expeditie tengevolge, welke de plannen van Jules Ferry verwezenlijkte, doordat zij in October 1895 de Franschen ook tot de werkelijke meesters maakte van Madagaskar, dat in zijn geheel iets kleiner is dan het Europeesche Frankrijk met België en Holland samen.

Het vierde en laatste doel, dat Jules Ferry aan de Fransche koloniale politiek stelde, was de uitbreiding van de kleine kolonie aan de Gabunrivier onder den Aequator. Vreedzame bemoeiingen van den graaf de Brazza, die als jong marine-luitenant daar koene ontdekkingsreizen ondernam, vormden het tot een degelijk Fransch Congogebied.

Daarbij was het gekomen tot grensoneenigheden met de Kongo-maatschappij, waarvan de Koning der Belgen voorzitter was.

Het gelukte Jules Ferry zijn land het recht van voorkoop op de bezittingen van de Kongo-maatschappij te verzekeren en in Februari 1885, kort voor zijn val, een einde te maken aan deze oneenigheden ten gunste van Frankrijk. Weinige dagen later werd in Berlijn de Afrikaansche Conventie gesloten, welke het gebied der Congo-maatschappij veranderde in een neutralen Congo-Staat en hierdoor het Fransche Kongoland, en ook de Duitsche koloniën een minder gevaarlijken nabuur gaf dan een Engelsche Kongo-Staat zoude geweest. Dit resultaat was vóór alles te danken aan het eensgezinde samengaan der Fransche en Duitsche regeeringen, welke door gemeenschappelijke belangen tegenover Engeland verbonden werden.

In den tijd, die hierop volgde, veranderde de wereldtoestand.

Bismarck's aftreden voert bij Duitschland tot het opgeven ook van zijne Russische politiek en brengt in 1891 de reeds lang voorbereide vereeniging van Frankrijk en Rusland tegen Duitschland en tegen Engeland tot stand. De steun, welke Frankrijk voorheen bij Duitschland tegen Engeland gevonden had, meent het nu beter bij Rusland te kunnen vinden.

Zeven jaren later zou het in Boven-Egypte de proef op de som zien.

Engeland had in 1894 een verdrag met den Kongo-Staat gesloten, waardoor het Boven-Nijlgebied aan Engeland verpacht werd, wat Frankrijk beletten moest om uit zijn Kongoland voort te dringen naar het Noordoosten in de richting van Egypte. Frankrijk protesteerde hiertegen met zooveel nadruk, dat de Kongo-Staat zich genoodzaakt zag in de Ubangi-overeenkomst goed te vinden, dat de Fransche belangsfeer tien lengtegraden naar het Oosten werd uitgebreid, tot aan de bronnen van de armen van den Boven-Nijl. Tegelijk moest genoemde verpachting weer zoover worden beperkt, dat de weg naar den Nijl voor de Franschen weer openstond.

Daardoor werd Frankrijk de Zuidwestelijke nabuur van het vroegere Egyptische Soedan, dat de Mahdi-opstand in 1882 van het overige deel van Egypte had afgescheiden.

De hoop van Engeland op de nalatenschap van den Mahdi wilden de Franschen even gaarne verijdelen als de koning der Belgen als souverein van den Kongo-Staat. Toen diens vriend, Felix Faure in 1896 tot president der republiek gekozen was, achtte Leopold II den tijd gekomen en begaf zich naar Parijs. De wonde, welke Engeland voor 14 jaren den Franschen met hunne verdringing uit Egypte geslagen had, was nog niet geheeld, en groot hun hoop op Rusland's hulp in het ernstigste geval. Het Engelsche denkbeeld om eene Afrikaansche bezitting te hebben, welke zich ononderbroken uitstrekte van Kaap de Goede Hoop tot aan Alexandrië, stond tegenover dat der Franschen om het Engelsche plan te kruisen door eene bezitting dwars door Afrika van het Fransche Kongogebied tot aan Obock aan de Roode Zee. Frankrijk droomde van een geweldig Soedanrijk, dat in beteekenis later Britsch-Indië zou moeten evenaren. Het viel daarom Leopold II niet moeilijk de Fransche regeering tot een gemeenschappelijk plan over te halen. Terwijl de Fransche diplomatie bij de Europeesche kabinetten de vraag van de ontruiming van Egypte had open te houden, zouden tegelijkertijd een Kongoleesche expeditie van den Kongo-Staat en eene Fransche uit het Fransche Kongo-gebied naar den Nijl optrekken en daar met een Fransch-Abessynische samenkomen.

Dit zorgvuldig voorbereide plan zou het Boven-Nijlgebied aan de verbonden Staten onderworpen en Engeland in Egypte

ernstig bedreigd hebben, ware het niet, dat de expeditie van den Kongo-Staat moest terugkeeren, daar hare troepen aan het muiten waren geslagen.

Zoo bereikte de uit het Westen komende Fransche expeditie onder Marchand, na ontzachlijke moeilijkheden te hebben overwonnen, alleen den Nijl, in Juli 1898 bij Faschoda. Hoe bewonderenswaardig de heldhaftige prestatie ook was,... de kleine troep, welke op zichzelf was aangewezen, was toch te zwak om te kunnen weerstaan aan den Sirdar Kitchener, die met zijn voorhoede op vijf stoomschepen twee maanden later voor Faschoda verscheen. Engeland was uit zijne Egyptische verslapping ontwaakt, Kitchener had den 2en September den Mahdi bij Omdurman verslagen en hierdoor niet enkel den weg Nijlopwaarts naar Faschoda geöpend, maar ook de Engelsch-Egyptische heerschappij in Soedan hersteld, des te duurzamer naarmate zijn leger de locomotieven in letterlijken zin op den voet volgde.

Thans had alleen nog een oorlog tusschen Frankrijk en Engeland de vraag kunnen beslissen, aan wie Boven-Egypte zou toebehooren. Als hij ondanks de groote opwinding in beide landen niet uitbrak, daar Frankrijk alles aan Engeland toegaf, dan moet de verklaring hiervoor gezocht worden in de mislukking van het Fransch-Russische verbond.

Misschien was deze deemoediging aan Frankrijk bespaard, en zou de geschiedenis een anderen loop hebben genomen, als het niet in 1896, toen de Duitsche Keizer na den Jameson-rooftocht het bekende telegram aan den president van Transvaal richtte, aan Engeland tegen Duitschland hulp geboden had, in plaats van aan de zijde van Duitschland te gaan staan. Of Engeland met de Fransche rechten aan den Boven-Nijl evenzoo zou hebben gehandeld, als het niet zeker geweest was, dat Rusland het geen moeilijkheden in Azië zou bereiden en Duitschland het de vrije hand zou laten?

Tegenover het geweld van deze feiten vervloog de droom der Franschen van hun Afrikaansche landstrook en de herwinning van hun invloed in Egypte.

Onder Delcassé's nieuwe leiding der buitenlandsche politiek, welke vóór hem Hanotaux gevoerd had, sloeg Frankrijk nu den weg in van die omgekeerde politiek, welke het ten slotte, onder den overweldigenden indruk van Engelands zegepraal over Rusland, - door de Japanners voor de Britten bevochten -, leidde tot een bondgenootschap ook met Engeland.

Ter wille van de revanche voor 1870, maakt het zich tot werktuig van Engeland, dat in 1904 onder voorwaarde dat in een toekomstigen Engelsch-Duitschen oorlog de Franschen de kastanjes uit het vuur zullen halen, met de plannen voor Noord-West Afrika instemt...

Reeds voor twintig jaren wees ik op de pogingen der Franschen om heel het Noordwestelijk derde deel van Afrika onder hunne heerschappij te brengen. Hoe weinig dit toen ook geloof vond,... den vorigen zomer was het geen utopie meer, dank zij de groote successen der Fransche politiek in dit gedeelte van het zwarte werelddeel, welke alle als even zoo veel schreden tot dit doel kunnen worden beschouwd. Herinnerd zij Algerië, Tunis, het Senegal-gebied, dat sinds Napoleon III aanmerkelijk is uitgebreid, de stichting van het protectoraat in Dahomey (1892), waarop een jaar later de bezetting van Timboektoe volgde, dit oude middenpunt van den trans-saharischen handel, door Duitsche ontdekkers voor het eerst in de vijftiger jaren der 19e eeuw bezocht. Terzelfder tijd en in de volgende jaren breidden koene ontdekkingsreizigers en officieren het Fransche Kongoland uit in den rug van Duitsch Kameroen naar het Tschadmeer en langs Ubangki.

De overwinningen der Fransche troepen over Fadelallah en Raben begunstigden bij de wisseling der eeuw de Duitsche heerschappij over Noord-Kameroen, gelijk zij het gebied van het Tschadmeer onder Fransche macht brachten en de verbinding met het Fransche Nigergebied verzekerden, dat reeds vroeger door de zegepraal over Samory met de Ivoorkust verbonden was.

Van Marchand's tocht naar Faschoda werd boven reeds gesproken. Al werd het eigenlijke doel niet bereikt, de tocht had toch in Maart 1899 de zuivere scheiding van de Fransche en Engelsche belangensfeer tengevolge. Terwijl de grenslijn eerst ongeveer loopt op de scheiding tusschen Kongo en Nijl en dan van den 20en breedtegraad tot aan het Zuiden van Tripolis, werd Egypte met de Lybische woestijn en het Egyptische Engeland aan Soedan overgelaten, terwijl Frankrijk kreeg alles wat westelijk van dit gebied en van Tripolis gelegen was. Reeds hierin lag de Engelsche toestemming tot het in bezit nemen van Marokko, welke vervolgens door de overeenkomst van 8 April 1904, welke Frankrijk geheel deed afzien van Egypte en de koloniale wrijvingen tusschen Frankrijk

en Engeland deed verminderen, nog nader werd bekrachtigd. Hoe verder de Franschen de instemming der Italianen door hunne toestemming tot de Italiaansche bezetting van Tripolis kochten en in de November-overeenkomst van 1911 met Duitschland de laatste belemmering voor hunne Marokkaansche plannen uit den weg ruimden, ligt nog versch in het geheugen. Door deze overeenkomst, welke voor Duitschland was de sluitsteen eener politiek, die naar het doel juist was, maar in de middelen mislukte, heeft Frankrijk wel is waar zijne poging, door Engeland geïnspireerd, om heen te stappen over volkenrechtelijke verdragen, welke Duitschland mede onderteekend had, moeten betalen met afstand van de uitsluiting der economische belangen van andere mogendheden in Marokko,... en een prijs betaald, zooals het in de eeuw zijner koloniale wedergeboorte nog nooit betaalde, doordat het een stuk van zijn koloniaal gebied afstond; maar het stuk van het Kongogebied, dat Duitschland verkreeg, kan op de kaart van Afrika niet uitwisschen den indruk, dat de Fransche olievlek, waarmee de inneming van Algiers de kaart van Afrika drenkte, zich intusschen geweldig uitbreidde. De Spaansche, Engelsche, Portugeesche en Duitsche bezittingen in Noord-West-Afrika zijn thans smalle kuststrooken, in den rug vast omklemd door een groot Fransch rijk.

Fransch Noordwest-Afrika bestaat niet enkel op de kaart.

Moedige ontdekkingsreizen, militaire uitbreidingen en de aanleg van spoorwegen hebben integendeel de Fransche macht in het grootste deel van dit reusachtig land hecht gegrondvest en de nog ontbrekende strategische verbinding tusschen Barbarije in het Noorden en het Soedan- en Senegalgebied in het Zuiden zoo goed voorbereid, dat een algeheel beheerscht Noordwest-Afrika vóór den tegenwoordigen oorlog slechts scheen een kwestie van tijd. Al gaven eenige gedeelten van Soedan, zooals Wadai en vóór alles Marokko nog veel te doen,... toch was juist door de inbezitneming van dit laatste en de daarmee gepaard gaande Engelsch-Duitsche spanning de waarde dier strategische verbinding zeer voelbaar geworden. Als zij reeds bestaan had, dan zou Frankrijk zijne zwarte Senegal- en Soedantroepen binnen vijf dagen in Noord-Afrika ter beschikking hebben gehad, niet alleen om de Marokkanen te onderwerpen, maar ook om de Europeesche soldaten in Algerië en Tunis te ontlasten en voor Europa vrij te maken. Ja, bij de

massa van zwart menschenmateriaal rekende men reeds twee zwarte legerkorpsen, 75000 man, voor het Europeesche oorlogstooneel te winnen; geen wonder, dat de nabuur van Duitschland in het voorjaar van 1912 een studie-commissie naar Arika zond, die opnieuw onderzocht heeft of eene verbinding, m.a.w. een trans-saharische spoorweg mogelijk was.

Deze spoorweg is eene oude lievelingsgedachte der Franschen, welke in 1859 voor de eerste maal opkwam en sindsdien een omvangrijke literatuur in het leven heeft geroepen. De technische mogelijkheid van den aanleg staat vast, de economische mislukte steeds hierdoor, dat de transportkosten door de lengte der lijn op 240 francs per ton zouden komen, waardoor slechts weinig goederen van hooge waarde zouden kunnen worden uitgevoerd. Tengevolge der politieke gebeurtenissen van de laatste jaren kwam de strategische beteekenis van den spoorweg zoozeer naar voren, dat de Franschen op het punt stonden de economische rentabiliteit er van ten offer te brengen, wanneer de wereldoorlog tegen Duitschland niet van te voren was uitgebroken. De kosten zijn op 50.000 francs per kilometer en op een totaal bedrag van 92½, millioen francs geraamd; de tijd van aanleg zal volgens berekening twee jaren duren. Bij dit alles moet in aanmerking worden genomen, dat het begin der lijn reeds bestaat door de voor de Algerijnsche spoorlijnen overwonnen moeilijkheden in het Atlasgebergte.

Op de uiteengezette wijze heeft de derde republiek het meeste bijgedragen tot den wederopbouw van het Fransche koloniale rijk.

Het groote succes op dit gebied, dat Frankrijk sinds 1871 behaalde, ondanks de onophoudelijke wisselingen van ministeries in dit parlementair geregeerde land, heeft het te danken aan zijne republikeinsche Staatslieden, aan den drang der omstandigheden, welke het tot aan den vorigen zomer noodzaakten, den vrede in Europa te bewaren en aan... Vorst Bismarck, die zijne koloniale uitbreiding ten allen tijde heeft bevorderd om de Duitsche grenzen aan de Vogezen te ont-ontlasten. De verstandhouding van beide regeeringen was in de dagen van Jules Ferry zóó goed, dat deze bij den bijnaam van Tunesiër en Tonkinees nog dien van Pruis kreeg en vele jaren lang de openlijke miskenning van zijne kortzichtige landgenooten moest verdragen. Frankrijk's hartstocht heeft ten

slotte de overwinning behaald, zich maar al te gewillig door Engeland, den erfvijand zijner geschiedenis, laten misleiden, en het verstrikt in een noodlottigen wereldoorlog.

Wat er van worden zal, dient afgewacht.

Hoe het met Frankrijk in koloniaal opzicht gesteld was, van welke beteekenis voor zijne wereldpositie de Fransche koloniale bezittingen waren, toen de oorlog uitbrak, zal hier ten slotte worden saamgevat.

De Fransche koloniën zijn over alle werelddeelen en bewoonbare breedtegraden verspreid, en zij toonen de grootste verscheidenheid ten opzichte van klimaat, grond, bevolking en andere voorwaarden van economisch leven. Hoe dit leven zich heeft ontwikkeld en de plaats van Frankrijk in de wereldeconomie heeft beïnvloed,... daarop zal hier niet worden ingegaan. Alleen zal worden uiteengezet welke beteekenis de kolonien hebben voor Frankrijk's positie in de wereldpolitiek.

Voor deze beteekenis dient te worden herinnerd, dat in de dagen van Lodewijk XIV, Napoleon I en Napolon III, Frankrijk onder de Staten der aarde de eerste plaats innam. Toen het dit hoogtepunt voor de laatste maal bereikte, in het begin van de zestiger jaren der XIXe eeuw, telde het 37 millioen inwoners. Alleen Rusland overtrof het in dit opzicht, maar had juist weer de plaats verloren, welke het te danken had aan de jaren 1812-'15, en zich moeten verplichten geen vloot te zullen houden in de Zwarte Zee. Zijne vernedering was in het belang van Engeland, maar was het werk geweest der Fransche troepen, die zich in de Krim veel beter hadden geweerd en bewezen hadden veel degelijker te zijn dan die der Engelsche bondgenooten. Geen wonder dat heel de wereld weerklonk van den wapenroem der Franschen, die korten tijd daarna nog vermeerderde door de overwinning op Oostenrijk in Lombardije.

Zoo was Frankrijk destijds eene militaire kracht, in aanzien en invloed alle andere Europeesche Staten ver vooruitstrevend, en, afgezien van Rusland, ook wat het aantal inwoners betreft, de meerdere. Oostenrijk had 33 millioen, Engeland 28, Pruissen 25 millioen inwoners. Een verbonden Duitschland bestond nog evenmin als een verbonden Italië...

Buiten Europa hadden de Vereenigde Staten van Noord-Amerika 5 millioen minder inwoners dan Frankrijk en de

burgeroorlog bracht versnippering. Napoleons plan om door ondersteuning der katholieke Zuidelijke Staten Noord-Amerika in twee helften te verdeelen, kon wel is waar, daar het geen instemming bij Engeland vond, dat hier de laatste gelegenheid liet voorbij gaan zijn positie als wereldmacht in Amerika blijvend te verzekeren, niet worden verwezenlijkt.

Maar de burgeroorlog maakte het den Vereenigden Staten onmogelijk een rol in de wereld te spelen, en zelfs om te weerstaan aan de bemoeiingen des keizers, die in het naburige Mexico Franschen invloed wilde vestigen. Daar ten slotte China en Japan zich nauwelijks deden hooren in den Raad der Volkeren, zoo was in die dagen het tweede keizerrijk niet alleen de eerste macht van Europa, maar van de wereld.

Het ongelukkige verloop van de Mexicaansche expeditie was het begin van den ondergang van Frankrijks wereldmacht. De Genius van Bismarck en het snelle succes der Pruissische troepen tegen Oostenrijk verdonkerden voorts den roem van Napoleon en van de Fransche wapenen. Om de wankelende suprematie staande te houden, kwam de keizer met Oostenrijk en Italië de deemoediging van Pruissen overeen. Het veldtochtsplan was zoo goed voorbereid, dat het zelfs rekening hield met de omstandigheid, dat de Italianen steeds te laat kwamen. Het had echter één fout. Het bepaalde den oorlog eerst op 1871. Daar gelukt het Bismarck - wat bij een overeenkomstigen toestand thans de Duitsche regeering niet gelukt is - de Fransche bedoelingen een jaar vóór te zijn en hierdoor aan Pruissen te geven wat Frankrijk tengevolge van dat bondgenootschap in 1871 zou hebben bezeten: den belangrijken factor van moderne oorlogsvoering, welken de Oude Fritz omschreef met de woorden: der liebe Gott sei bei den grossen Bataillonen. Dank zij de staatkunde van Bismarck ziet Frankrijk zich op zichzelf aangewezen, terwijl Pruisen de Zuid-Duitsche Staten te hulp snelt en Rusland neutraal blijft om in het geval van eene nederlaag van Frankrijk den band, welken de Krimoorlog gelegd heeft om zijne uitrusting in de Zwarte Zee, te doen springen.

Op de slagvelden van 1870 ging de wereldmacht van Frankrijk verloren. De gloeiende wensch van Duitschlands westelijke naburen is, ze te herwinnen. En eene systematische opvoeding in deze richting heeft dezen wensch van geslacht op geslacht doen overgaan. De schoolboeken, welke thans op Franschen bodem den Duitschen soldaten zijn in handen gevallen, spreken

hiervan boekdeelen. Zelfs een zoo gematigd en Duitschland voor den oorlog vriendelijk gezinde historicus als de minister der Faschoda-expeditie, Gabriel Hanotaux, kon niet nalaten in 1912 de Fransche jeugd er op te wijzen, dat de ontwikkeling van Frankrijk in Europa nog niet was afgesloten en zijne grenzen naar het Noordoosten nog onbepaald waren.

Met elk jaar, dat sinds 1871 verliep, is intusschen het herstel van Frankrijk's wereldmacht-positie door eigen kracht onwaarschijnlijker geworden. De onvruchtbaarheid der Fransche huwelijken, welke de vrienden van het vaderland vervult met ernstige zorg, heeft bewerkt, dat Frankrijk voor den tegenwoordigen oorlog slechts 900.000 inwoners meer binnen zijn grenzen telde dan voor 1870. Elzas-Lotharingen bezat toenmaals 1.600.000 inwoners.

Om dit verlies aan zielenaantal aan te vullen hebben de Franschen 25 jaren noodig gehad, terwijl de Duitschers alle 2-3 jaren een nieuw Elzas-Lotharingen aan bevolking wonnen. De verloopen 40 jaren hebben aan Duitschland de bevolking toegevoegd van 50 Fransche departementen. Zoo is het gekomen, dat Frankrijk met 39¾ millioen inwoners, vóór de menschenverliezen van den tegenwoordigen oorlog, niet enkel door Rusland, maar ook door Duitschland, Oostenrijk-Hongarije en Groot-Brittannië in bevolking overtroffen wordt. Italië nadert het met 35 sterk toenemende millioenen.

In het overige deel der wereld zijn de Vereenigde Staten de Franschen met 92 millioen ver vooruit, Japan met 50 millioen en China met 439 millioen zijn ontwaakt en hebben eene geheele andere beteekenis verkregen in de waarde-bepaling der naties. Tengevolge hiervan is Frankrijk op den achtsten rang onder de volkeren der aarde en op den vijfden onder de Europeesche staten gezonken. En met elk jaar zal het verder moeten zinken.

Met het oog op deze noodlottige ontwikkeling hebben Franschen, die voor koloniaal bezit voelen, zooals de voortreffelijke oeconomist Charles Gide, mijn vereerde leermeester en collega, dien ik hier volg, zich getroost met de gedachte, dat de achteruitgang van Frankrijk kon worden tegengegaan, wanneer het gelukte de ontbrekende eigen kinderen door adoptief-kinderen te vervangen en zij hebben daarbij gedacht aan de inboorlingen der koloniën. Inderdaad is hier de politieke beteekenis gelegen der koloniën voor de wereldpositie van

Frankrijk. Hoe zij deze reeds thans beinvloeden, blijkt hieruit, dat haar bezit den Franschen invloed op onze planeet van 536463 vierkante kilometer op 10 millioen en de bevolking onder Frankrijks vanen van 39 op 91 millioen deed toenemen. Aldus beschouwd, treedt Frankrijk op de vierde plaats onder de Staten der aarde, en op de tweede onder de Europeesche volken, die koloniale bezittingen hebben. Zijn koloniaalgebied, dat gelijk is aan het twintigvoud van het moederland en door 53 millioen menschen bewoond wordt, is het Duitsche met een vijfvoud van den omvang van Duitschland en 15 millioen inwoners vóór den oorlog vooruit. Het wordt alleen door het Engelsche overtroffen, dat honderdmaal zoo groot is als het moederland en in zijn omvang, die gelijkstaat met geheel Afrika, 30 millioen vierkante kilometers, het vierde deel omvat van de verblijfplaats der menschen.

Is deze beteekenis der Fransche koloniën niet enkel een spel van cijfers? Zijn de 52 millioen, die het koloniale Frankrijk bevolken, niet voor het allergrootste gedeelte gele, bruine, zwarte menschen, die als onderworpenen den veroveraar haten en er slechts op wachten om het vreemde juk weer af te schudden? Met het zelfde recht kan men in de 315 millioen van het Britsche keizerrijk Indië een element van zwakheid voor Engeland zien, in plaats van een der fundamenteele factoren, waarop de rijkdom en de wereldpositie van Groot-Brittanië rusten. Zonder twijfel is de Engelsche wereldpositie niet enkel van Indië afhandelijk. Wat haar meest solide grondslag is, - en wat bij de vredesvoorwaarden voor den opbouw van de Duitsche niet over het hoofd mag worden gezien - n.l. de nakomelingen van het Britsche volk, die in alle hoeken en einden der wereld opgroeiden uit de zonen van het moederland, - dat ontbreekt den Franschen. Maar Britsch-Indië met zijn handvol Europeanen op een oceaan van vreemde volkeren leert tevens, dat een bevolkingskern van eigen landskinderen niet onmisbaar is, zoolang het heerschende volk tegenover de onderworpene eene verstandige politiek voert.

Met deze overwegingen meende Gide vóór den oorlog, dat de toekomst van Frankrijk in zijn politiek tegenover de inboorlingen gelegen was. Hiervan uitgaande, dat de zwarten ontvankelijker voor de Fransche beschaving zijn dan de gelen, kwam hij tot de meening, dat het wellicht Frankrijk zou zijn voorbehouden, wat Noord-Amerika nog niet mocht gelukken: de

zwarte menschen binnen te leiden in de rij der beschaafde volken.

Wie hem bijvalt, moet het ook daarin doen, dat de negers tengevolge der hun gebrachte zegeningen van den vrede en van de beschaving, zich sterk zullen vermeerderen. Dan echter ook kan bij de onvruchtbaarheid der Fransche huwelijken niet ver meer zijn de dag, waarop het Afrikaansche Frankrijk zijn overvloed van bevolking zal afgeven aan het Europeesche, dit door zijne koloniën zal worden gekoloniseerd en den aanblik zal krijgen van dat zijner oudste bezittingen, de Antillen en Réunion: een kleine zuiver blanke bevolking te midden van eene overweldigende meerderheid van zwarten en kleurlingen.

Is dat een aanlokkelijk toekomstbeeld?

Als het Fransche gevoel hier niet afkeerig tegenoverstaat, dan ligt daarin evenzeer een symptoon van verval als in de toevlucht, welke het menschenarme Frankrijk tot zijn gekleurde menschen genomen heeft om Duitschland te beoorlogen en als in het egoisme, dat uit denzelfden grond het menschenrijke Engeland aanleiding gaf, de gemeenschap van het blanke ras en van de blanke beschaving te verloochenen.

Gelukkiger schijnt mij eene andere oplossing, welke ik zou willen verbinden aan de woorden van Hanotaux, volgens welke de ontwikkeling van Frankrijk in Europa nog niet is afgesloten en zijne Noordoostelijke grenzen nog onbepaald zijn. Hoe weinig de Europeesche ontwikkeling van Frankrijk kan zijn afgesloten, zij het ook in anderen zin dan door Hanotaux bedoeld zal zijn, blijkt uit het beangstigende feit, dat vóór den oorlog (1910) slechts 73 menschen op elken vierkanten kilometer in Frankrijk woonden, tegen 121 in Italië, 120 in het Duitsche Rijk en 252 in België. Het groeiende gevaar van deze omstandigheid voor Frankrijk moet noodzakelijk daartoe leiden, dat zijne menschenarme, maar uiterst vruchtbare provincies landverhuizers uit overbevolkte streken aantrekken. Het hoogere belang der menschheid vordert, dat de volkeren, die hun gebied niet kunnen vullen, door anderen worden aangevuld en het belang van Europa eischt, dat deze anderen geen kleurlingen zijn.

Om de geringe vruchtbaarheid der Franschen door die van andere blanken aan te vullen, staan twee wegen open: vreedzame kolonisatie, zooals zij tot nu toe reeds plaats vond, en toevoeging van vreemde volken door den oorlog. Het betreden van den eersten weg had slechts behoeven te worden

bevorderd door b.v. dezen te beproeven in verband met de gemakkelijke aanpassing aan hun nieuwe omgeving door Duitsche kolonisten. Voor Frankrijk kon dit op de zelfde wijze geschieden als in Duitschland met de Hugenooten, wier nakomelingen tot de beste Duitschers behooren.

Maar Frankrijk heeft den tweeden weg betreden, waarvan het tegelijk verwacht de aan Rusland geleende milliarden te zullen terugbekomen. Het behoeft geen vraag te zijn of het bij eene nederlaag van Duitschland zijne grenzen minstens tot aan den Rijn zal uitbreiden.

Nadat het onder den invloed van gewetenlooze ophitsing en Engelsche hypnose daartoe besloot, en ook niet de mogelijkheid tot een afzonderlijken vrede in September heeft willen aangrijpen, heeft het geen zin meer stil te staan bij de gevolgen, welke uit een vriendschappelijk samengaan tusschen Galliërs en Germanen hadden kunnen voortkomen. Voor 60 jaren toen de eerste ijzeren band tusschen Duitschland en Frankrijk in den vorm van de spoorbrug tusschen Kehl en Straatsburg werd gelegd, heeft Victor Hugo ze omschreven met deze treffende woorden: ‘L'Union de L'Allemagne et de la France, ce serait le salut de L'Europe et la paix du monde.’

Wie deze hoop eveneens gedeeld heeft, ziet zich na de jongste ervaringen met beklemd hart genoodzaakt ze voor immer te begraven. Het betere begrip van het Duitsche wezen, dat zich vóór den oorlog in de intellectueele kringen van Frankrijk baan brak, en persoonlijke indrukken mogen er niet toe leiden om een vergelijk nog voor mogelijk te houden.

Menigeen meent wel is waar dat eene goede verstandhouding nog mogelijk zou zijn, wanneer, als de overwinning aan Duitschland is, van Frankrijk geen gebied zal worden afgenomen. Wie zoo denkt, laat buiten beschouwing, dat in het omgekeerde geval, de Franschen, hoewel zij meer dan te veel plaats binnen hunne tegenwoordige grenzen hebben, van de vergrooting daarvan in geen geval zouden afzien, en hij miskent den Franschen volksgeest. Hoe het daarmee gesteld is, toont reeds de verschrikkelijke verandering, die in de opvatting gekomen is, zelfs van die geestelijke aanvoerders der eertijds ridderlijke natie, die vroeger warme voorstanders waren van eene toenadering tot Duitschland. Een ontzien van Frankrijk zou nooit goed begrepen worden en zeker niet leiden tot het gehoopte resultaat. De grootmoedigheid van

den overwinnaar zou den Franschen, in plaats van ze aan te trekken, eerder afstoten, als zijnde een beleedigende aalmoes. Zij kunnen in het diepste van hun hart niet anders voelen dan het voor twintig jaren tot mijn groot leedwezen tot mij zelf moest doordringen. Wij zaten bij een Fransch haardvuur en het gesprek kwam op Frankrijks verleden. Ik wees er op, wat het van Engeland moest verdragen, en voorzag als niet te ontgane gevolgtrekking uit de geschiedenis een bondgenootschap met Duitschland. Eerst wees men mij op Elzas-Lotharingen. Toen ik echter om een oprecht antwoord vroeg op de vraag, of in het geval, dat dit aan Frankrijk zou worden teruggegeven, Frankrijk zich dan zonder bijbedoeling bij Duitschland zoude aansluiten, werd geantwoord: 'Nooit! Wij kunnen ook dan niet verkroppen, dat wij in 1870 geslagen zijn'.

Deze uitlating scheen mij toenmaals overdreven, een geval op zich zelf, waarop niet kon worden afgegaan. Intusschen heeft mij de ervaring en de openbaring der Fransche volksziel in dezen oorlog, anders geleerd. Het is mij niet gemakkelijk gevallen, daar ik een overtuigd aanhanger was van de gedachte aan een verbond en niet blind ben voor het groote, dat de beschaving der menschheid aan de Franschen te danken heeft.

Indrukken uit het land der barbaren.
Prof. Dr. S.R. Steinmetz.

JANUARI 1915! Was er ooit een tijd zoo geschikt om Berlijn te bezoeken? Na vijf maanden oorlog, zoo intensief gevoerd, zoo ernstig van gronden, waarschijnlijk zoo geweldig in uitkomsten! Nu moest ik in het hart van het land wezen, dat van alle het meest mijne sympathie bezat, d.w.z. waarvan de overwinning mij voor de beschaving, voor de menschheid het meest wenschelijk scheen. Ik weet heel bizonder goed, dat zulk een oordeel nooit exact kan zijn, maar ik heb gedaan wat ik kon met de middelen, die mij ten dienste stonden, om de waarde der in aanmerking komende volken te onderzoeken, jaren lang, reeds heel lang voor den oorlog. En zoo kwam ik tot mijn oordeel. Ik wou dus naar Berlijn gaan. Hoe koddig bang was men in Holland voor mij! Het schijnt wel, dat vele Nederlanders door den oorlog geheel in de war zijn geraakt. Zij kwamen toch zoo vaak in Duitschland, zooveel vaker dan in eenig ander land, en toch bleken zij van volk en regeering niet het minste begrip te hebben. De domste praatjes, de lafste leugens der vijanden werden klaarblijkelijk geloofd. Ik ontving den raad, om over Aken naar Berlijn te gaan: een omweg van 6 à 7 uur op een reis van 10, en wel omdat het oponthoud bij de douanen in Aken korter was! Alle bizondere last, die ik op mijn heele reis ondervond, bestond in het vertoonen van mijn pas aan het douanestation te Bentheim en weer bij het vertrek te Emmerik. Verder heb ik persoonlijk geenerlei moeite of last gehad, van geenerlei soort, en evenmin van iets dergelijks direct vernomen. Ik heb een vermoeden, dat er in een tijd als deze niet alleen door sommige diplomaten en staatslieden, maar ook door een groot deel van het publiek enorm veel gelogen wordt, zonder reden of aanleiding, ‘l'art pour l'art’. Er zijn veel menschen, die zoo maklijk en sappig liegen, zoo maar.

Aan de stations zag ik wel vele soldaten, maar een groot troepentransport had niet plaats. Later in Berlijn en omstreken, in Keulen en Bonn, en aan vele stations heb ik tallooze soldaten gezien, ook groote troepen. Ik heb mijn uiterste best gedaan ze zoo goed mogelijk te bekijken, en in het algemeen troffen mij de goede gezichten en gestalten der mannen, der jongere zoowel als der oudere. Natuurlijk waren er ook leelijke, nare personen bij, maar de overgroote meerderheid bezat frissche, opgewekte, gezonde en ferme gezichten, kloeke, krachtige en heel vaak forsche, groote gestalten, en rappe, elastische bewegingen, om met genoegen naar te zien voor een volkenkundige. De soldaten, die ik zag, waren allen van den gewonen militairen leeftijd, geen jongens en geen oudere mannen, en hetzelfde geldt voor de zeer vele gewonden, die ik op straat, in de theaters en in de lazaretten, die ik bezocht, heb gezien. Duitschland schijnt nog zeer vele soldaten te bezitten en waarlijk niet op het einde zijner krachten te zijn gekomen.

De tocht in den trein was doodgewoon, zonder eenig incident, net als altijd: restauratiewagen met vrij goed eten, hetzelfde publiek zoo ongeveer, de stations misschien iets stiller. op tijd kwam de trein aan.

In de bijna drie weken, die ik in Berlijn doorbracht, heb ik vele en velerlei menschen gesproken, vooral hoogere en hooge ambtenaren, geleerden en kooplieden, ook zoo hier en daar officieren van hoogeren en lageren rang. Zoo nu en dan in mijn leven heb ik Duitsche officieren ontmoet en min of meer leeren kennen. Ik weet zeker, dat de meeste Nederlanders, die een zeer bepaald oordeel over den Duitschen officier hebben, dit niet kunnen zeggen. Zij oordeelen zoo maar, niet op grond van eenige, zij het ook maar geringe ervaring, neen zoo maar, à priori en met al de zekerheid, die zulke oordeelen pleegt te kenmerken. Och, als de fundamenten van onze oordeelen telkens automatisch naar hunne waarde aangegeven werden, als helle transparantjes op het voorhoofd, terwijl de mond sprak, en dan in volgorde van 1 tot 10; ik vermoed, dat de overgroote meerderheid tusschen 0 en 2 zouden blijven... De meeste menschen beschouwen het als zeer onbeleefd, wanneer men hen vraagt naar de gronden van hun oordeel, vaak zijn zij dan geheel onthutst: ‘gronden, och wat gronden! doe niet zoo mal!’ Vraag nu al de Nederlanders, die zoo

bout spreken over den geest en de manieren der Duitsche officieren, eens op den man af, hoevelen van hen zij hebben leeren kennen en hoe grondig, of misschien wel één? Maar erger nog! zeer vele boute oordeelaars kennen ook van de civiele Duitschers maar zeer weinige, soms alleen maar kellners en... Wie leert men tegenwoordig op een gewoon uitstapje in een vreemd land, waarvan de meesten de taal maar slecht spreken, eigenlijk kennen? feitelijk haast niemand. Ware men zich nu van zijn allerengst ervaringsmateriaal maar steeds bewust, generaliseerde men maar niet of zeer voorzichtig! o dat generaliseeren zonder methode of kritiek! Doet 'men', dus buiten de hooge eischen van wetenschap of beroep, het nu zooveel wijzer en omzichtiger dan eens onze wilde voorvader, toen hij al zijn bijgeloof, zijne dwaze en gevaarlijke opvattingen construeerde uit zijne valsche en geringe ervaring? Ik geloof het nauwelijks. Het zelfde krampachtig vasthouden van het eene en verwaarloozen van het andere even gewichtige feit, dezelfde zwakheid van geheugen die in het algemeen voor ons denken zoo uiterst belangrijk is: de hechte betonlaag die ons moest dragen, lijkt het meest op een vooze vermolmde plank. En vooral ook weer als eens bij hun de vrees als motief van ieder oordeel en iedere verwachting. De Nederlander vergeet het gedrag van Engeland in Zuid-Afrika, vergeet hoe innig hij den titel van Reitz' brochure: 'Een eeuw van schande' beaamde, hij gelooft weer aan Engelands 'cant', dien hij eens zoo goed doorzag, waarom? Uit vatbaarheid voor de suggestie der groote woorden, de meest populaire muziek, en uit vrees voor onderstelde, door niets bewezen neigingen van Duitschland. De vrees, die altijd de drijfveer was der Engelsche politiek, doet hen nu hun gevaarlijksten vijand, Japan, in de kaart spelen, hun eigen graf in Azië delven en Rusland toelaten in de Middellandsche zee. Duitschland alleen had Engeland kunnen helpen, maar de vrees voor zijn concurrentie verblindde Engeland te zeer.

Ik zal mijn best doen, waar ik van mijne ervaringen in Duitschland spreek, niet te generaliseeren, maar nauwkeurig mijne waarnemingen zelve mee te deelen.

Ik zeide reeds, dat ik nergens en nooit last heb gehad van de politie, maar ik moet mij nauwkeuriger uitdrukken. Niet alleen nu, maar zoo vaak ik in mijn leven in Duitschland was, van lang vóór mijn studententijd in Leipzig tot nu weer heb

ik van Duitsche politieagenten nog nooit iets anders ondervonden dan beleefde gedienstigheid. Bij het geven van informaties vond ik ze altijd minder kortaf dan de Londensche en minstens even beleefd! En de beleefdheid in het algemeen! Naar mijne ervaring zijn de Duitschers beleefder en vriendelijker dan de Franschen[1]. In 1913 waren mijne vrouw en ik in Parijs en reisden in de Touraine en ook verder zuidwaarts tot Clermont-Ferrand: nergens werden wij door voorkomendheid en beleefdheid getroffen, bepaald integendeel! Maar wel vielen ons de saaie doodsheid der provinciesteden op, de zeer matige zindelijkheid der hotels, het slappe uiterlijk der bevolking. Is het eigenlijk niet voldoende om Parijs en Berlijn te aanschouwen ten einde veel van het verschil tusschen beide volken te grijpen? Parijs mooi door de teere tint der oude straten, door de heerlijke oude gebouwen, door de herinnering aan zijn rijke geschiedenis, maar nu klein en moe en oud; Berlijn haast zonder verleden, maar sterk in zijn heden en vol toekomst, goed georganiseerd, in alles groot, rijk, forsch. En zoo is Duitschland, jong en sterk, met de fouten van zijn jeugd en van zijn jongen, vollen rijkdom, terwijl Frankrijk en Engeland de deugden van hun ouderdom bezitten: zekerheid van optreden, voorname manieren, fijne diplomatie. Maar de jeugd moet winnen, de anderen moeten plaats maken, ruimte heeft zij noodig en daarom heeft zij recht er op.

O kortzichtig Middel-Europa, dat niet inziet, hoe noodig

1. Noot der Redactie. Geheel mijn ervaring en ik durf zeggen: die van vele anderen.
Maar van waar nu de in Holland onder het groote publiek gangbare meening: ‘de Duitschers zijn eerst kruiperig en dan onbeschoft’?
Ik geloof dat collega Steinmetz den spijker op den kop tikt.
Het gros van het Nederlandsche reizende publiek komt alleen in aanraking met kellners en spoorwegconducteurs.
Duitsche kellners en spoorwegconducteurs staan onder hun internationale vakgenooten bovenaan, hetgeen zich in de eerste plaats uit door hun bijzondere voorkomendheid en beleefdheid.
Daaraan is de gemiddelde Nederlander niet gewend, hij kent dat niet en noemt het ‘kruiperig.’

   De gemiddelde Rijnreisjes makende Nederlander kent ook niet het ‘suaviter in modo, fortiter in re.’ Hij denkt: ‘suaviter in modo’ zal ook wel zijn: ‘suaviter in re’ en begint zich nu naar vaderlandsche gewoonte vrijheden te veroorloven, in de 1e klasse te gaan zitten met een 2e klasse-kaartje, zitplaatsen van gangen in beslag te nemen met handbagage, in een tuinrestaurant de voeten op een stoel te leggen, enz.
Nu wordt de wèl-gedisciplineerde Duitscher ‘energiek’; een op zachten toon door hem gedaan verzoek wordt niet begrepen of met verzet beantwoord; als hij dan ten slotte forsch optreedt, heet hij ‘onbeschoft.’
Ik geloof dat dit eigenlijk de verklaring van het mij anders onverklaarbare volksgeloof omtrent ‘de kruiperigheid en onbeschoftheid der Duitschers’ is.
V.K.

het een sterk, groot Duitschland heeft om aan de machten ten goede, die de Duitsche beschaving bezit, hun vollen invloed te verzekeren, en om ons te beschutten tegen de Slaven en hun voormacht Rusland. Duitschland, opgelost en verzwakt, zou terstond hersteld en versterkt moeten worden in ons belang, in het eigenste belang van Germaansch zoowel als van Romaansch Midden-Europa, feitelijk ook in dat van Frankrijk, dat zich nu ter wille van een gewaand eerherstel door Engeland laat opofferen tot groote schade van Europa. Frankrijk met zijn stilstaande bevolking, immers een toename van 0.03% per jaar, heeft geen drang tot uitbreiding, het trekt integendeel vreemden naar zich toe, het begeleidt zijn kapitalen niet eens met zijn menschen, het maakt zoo weinig van zijn reusachtige koloniën, waarom consolideert het zich niet? waarom drijft het expansiepolitiek? Frankrijks kultuur behoeft geen eerherstel en aan uitbreiding heeft het evenmin behoefte, de verloren provincies, geroofd goed, waren en zijn grootendeels Duitsch... Wat kan de overwinning aan Frankrijk brengen? Engeland heeft het eeuwenlang beoorloogd, heeft het verdreven uit Amerika en uit Indië, vernederd en verslagen in Europa, het offert Frankrijk nu ten slotte volslagen aan zich op, zooals beide samen België opofferden[1]. De overwinning kan Frankrijk niet baten, de nederlaag wel zeer schaden.

Maar ik kom terug tot mijn reisindrukken.

Berlijn was niet zoo, als ik het een paar jaar geleden zag. Het was er in vele opzichten beter om, kalmer, rustiger, soberder, waardiger. Ik vond het, zooals het behoorde te zijn in dezen tijd. En ook de menschen. Ik heb er in de verschillende kringen, waarin ik verkeerde, niet een enkelen hooren brallen of pochen op eigen kracht noch schimpen op den vijand, aller toon was waardig en kalm en sterk. Alle waren vol vertrouwen op de overwinning hunner wapenen, maar zooals een wijs man vertrouwt iets te zullen kunnen, niet uit verwaandheid, maar omdat hij de voorwaarden van het slagen grondig heeft overwogen en meent, na scherp overleg, dat hij die zal kunnen vervullen. Zij zijn alle, zonder onderscheid, vast overtuigd, dat zij lang en zwaar te lijden en te strijden zullen hebben voor die overwinning, maar zij durven dien strijd aan. Zoo mag een dapper en wijs man met kalm en vast vertrouwen de moeilijke toekomst tegemoet gaan.

1. Wat is Stijn Streuvels ‘In oorlogstijd’ voor den nauwkeurigen lezer instructief!

Ik heb de Duitschers meer dan ooit bewonderd, en ik durf zeggen, wanneer vele mijner landgenooten, ja vele Engelschen, nu dezelfde maatstaven aanlegden als vroeger, wanneer zij niet door nijd en vrees en dwaasheid verblind waren, dan zouden zij ook nu het Duitsche volk bewonderen, zooals zij het vroeger deden. Het verdient die bewondering nu meer dan ooit.

Hoeveel eerbied voor het Duitsche wezen spreekt er uit de boeken van mannen als Shadwell en Dawson, en is iedere overwinningsjubel van de geallieerden nu niet een warme hulde aan Duitschland, dat met zijn beide bondgenooten zoo veel kleiner is in zielental en grondgebied en rijkdom dan de zeven anderen. Iedere wanhopige poging om nog een achtsten, negenden, tienden allié te werven is een diepe buiging voor Duitschlands innerlijke kracht, te dieper naar gelang zij minder van harte is.

Ik mag misschien wel zeggen, dat ik een niet naïef en niet optimistiesch man ben, en dat ik mijn geheele leven lang lagere en hoogere volken in alle richtingen bestudeerd heb, welnu, ik bewonder het Duitsche volk, in deze dagen, als een groot en edel volk, dat hoog en sterk in kalme bewustheid voor zijn zware taak staat.

Zulk een volk in zulk een toestand is oneindig veel bevredigender, ethisch veel reiner dan het ooit in vredestijd was!

Ik heb dozijnen van Duitsche oorlogsbrochures gelezen en voor hen in het algemeen en voor vele in het bizonder grooten eerbied. Zij staan in toon en inhoud oneindig verre boven de Engelsche en Fransche geschriften van dezen aard. Nergens dat gemeene schelden, dat holle schetteren, die zinlooze praatjes, die in de andere zooveel voorkomen. Zeer pijnlijk doet mij het pedante oordeel hunner Nederlandsche besprekers aan, maar gelukkig is het telkens ook komisch. Welke motieven hebben sommigen voor hunne anti-Duitsche stemming. Een is er fel tegen Duitschland, in welks litteratuur hij groot is geworden, omdat zijn boek door de Duitsche kritiek niet genoeg werd gewaardeerd naar... zijn oordeel!

Niets is mij zoo ergerlijk als het gepraat, door Duitschlands vijanden en door neutralen, over de Duitsche barbarij. Wie zoo durft te spreken, vonnist zichzelf. De verdediging is onweerlegbaar te voeren. Geen enkel volk heeft in de muziek zoovele meesterstukken van den allereersten rang voortgebracht als het Duitsche en even zoovele van minderen rang, geen enkel volk heeft voor de geschiedenis van de muziek zooveel

beteekend als het Duitsche. Maar men kan en moet nog veel scherper zich uitdrukken: èn in de hoogste productie èn in diepte zoowel als in verspreiding van deelneming en belangstelling munt geen enkel volk in eenige kunst zoozeer boven alle anderen uit als het Duitsche dit doet in de muziek. In de litteraire kunst staat het volk, dat Goethe voortbracht, zeker niet achter. In de plastische overtreft het allicht de Engelschen; Cranach, Dürer, Grünewald, Holbein meegerekend kan het met de anderen best wedijveren. In de wijsbegeerte overtreft het weer alle anderen in diepte, oorspronkelijkheid en getal van eerste denkers, zoowel als in talrijkheid en degelijkheid van de toch uitstekende mindere goden, en vooral ook weer in diepte van belangstelling bij het publiek. Dit laatste is voor het te leveren bewijs van bizondere beteekenis! In wiskunde, natuurwetenschap en toegepaste natuurwetenschap kan Duitschland op namen wijzen, waarboven in elk geval geene andere kunnen genoemd worden, het oordeel van Lorentz zou hier voldoende zijn! In de techniek overtreffen zij al de anderen zoo zeer, dat deze door vereenigd oorlogsgeweld de Duitsche concurrentie trachten neer te slaan! De allerwarmste erkenning, die denkbaar is. Wat de geestelijke en sociale wetenschappen betreft, hoe dweepten onze historici met Ranke, hoe gingen de Amerikanen ter school bij de Duitsche psychologen, welk een invloed had de Duitsche school van historische oekonomie, tierde de bijbelkritiek niet het meest op Duitschen bodem, zijn de groote philologische collectiefwerken niet voor een grooter deel in Duitschland ontstaan dan het zielental in verhouding tot de anderen wel meebrengt? De wetenschappelijke physische geographie bloeide het eerst in ditzelfde land, dat, hoewel zoo lang zonder koloniën, en toen met weinige, toch zijn meer dan proportioneel aandeel van groote reizigers en ook van ethnographen leverde en in de studie der vreemde volken, hooge en lage, nauwelijks bij het Engelsche achterstond, dat toch zooveel langer reeds met hen in aanraking kwam. Waar zijn de ethnographische musea rijker en beter ingericht dan in Duitschland en kan men dit haast niet van de musea op elk gebied zeggen? Zoo ja, dan zou dit beteekenen, dat geen volk meer prijs stelt op de kultuurschatten der menschheid dan het Duitsche! En welk volk heeft met zoo groote toewijding de litteratuur der anderen in de hare opgenomen? Vergelijk de algemeene leer- en weetgierigheid van

het Duitsche volk met die der Franschen en Engelschen! Ga na, wat in de verschillende landen voor het volksonderricht gedaan wordt, bestudeer de inrichting der volks-universiteiten. Ik bezocht in 1911 de hygiënische tentoonstelling in Dresden, die, zeldzaam genoeg, een finantieel succes werd, en ik stond verblufd over de uitnemende organisatie en vooral over de reusachtige belangstelling van het publiek. In welk land zou dit mogelijk geweest zijn? Laten wij nu ook even letten op de verhouding der analphabeten op duizend rekruten in de verschillende legers: in België 85, in Groot-Brittannië 10, in Frankrijk 32, in Rusland 617 en in Duitschland 0,2, in het beste land na Duitschland, Denemarken, nog tien maal zoo veel. In Duitschland stond het wetenschappelijk socialisme het hoogste en het verspreidde zich van hier uit over de wereld. De arbeidersorganisatie is nu in Duitschland misschien nog verder dan in Engeland, waar zij zooveel eerder begon; de ontwikkeling der arbeiders staat veel hooger dan in welk ander land ook. Nergens ook is de Staatsorganisatie zoo goed, evenals die der gemeenten: de oud-burgemeester van eene der grootste Nederlandsche gemeenten bestudeerde als deskundige de administratie van Berlijn en drukte zijne bewondering er over in de warmste bewondering uit. De sociale verzekering werd het eerst in Duitschland ondernomen, Engeland volgde eerst pas, Frankrijk is geheel ten achter. Op haast ieder gebied verstaat het Duitsche volk beter dan eenig ander zich te organiseeren, door samenwerking en arbeidsverdeeling de kracht van allen te verhoogen, zeer zeker een bewijs van groote begaafdheid en van hooge beschaving.

Dit volk nu, dat absoluut zeker uitmunt in wijsbegeerte, kunst, wetenschap, onderwijs, weetgierigheid, sociale wetgeving, organisatie op ieder gebied en toch zeker ook in handel, industrie en verkeerswezen, dit volk dat op al deze gebieden door geen ander overtroffen wordt, dit volk heeft men barbaarsch durven noemen! Engelschen, Italianen, Amerikanen, Japannezen, Russen, Bulgaren, Nederlanders en vele anderen stroomden naar de Duitsche universiteiten en technische scholen; talloozen genoten van de goede inrichting der Duitsche badplaatsen en hotels, de Duitsche passagiersbooten werden door talrijke vreemdelingen verkozen boven hunne eigene, de Duitsche muziek is een anderhalve eeuw lang een weldaad voor Europa geweest; het diepere Duitsche geestesleven heeft

heel de wereld tot licht en steun gestrekt. Toch heeft men dit volk barbaren durven noemen, zijnen vorst, die zoo waarlijk zijn leider is, grof beschimpt, zijne zelfverdediging als militairisme trachten te verguizen. Pedante dwergjes durfden naar den reus spuwen, omdat zij meenden, dat er nu genoeg van hun soort waren om hem onder te krijgen. Bah!

Nu eindelijk terug naar mijne Berlijnsche indrukken!

Een van de interessantste bezoeken, die ik bracht, was dat aan de Rijksbank. De vice-president, de heer von Glasenap, en de president, de algemeen geëerde Havenstein hadden de goedheid mij in lange gesprekken omtrent het werken van de Rijksbank in dezen oorlogstijd in te lichten. Terwijl ik naar de hoogst belangrijke mededeelingen der heeren luisterde, die zij zoo welwillend aan mij, den eenvoudigen vreemdeling, deden, moest ik medelijdend over de vele Nederlanders lachen, die de Duitschers zoo graag grof en niet voornaam noemen en daarom van uit hunne hoogte veroordeelen. Niet slechts in die kamer in de Rijksbank, maar o zoo vaak, wenschte ik, dat zij in mijne plaats gezeten hadden, vol schaamte hadden zij hun dom oordeel gewijzigd.

Hoe schitterend heeft de Duitsche bankpolitiek de proef doorstaan in deze moeilijkste aller beproevingen. De goudvoorraad van de Rijksbank bedroeg op 31 Juli '14 reeds 1253 millioen, op 7 Januari '15 zelfs 2111 millioen, ook in de laatste maanden nam de goudvoorraad nog iedere week met een 20 millioen mark toe.[1] Op 10 December was de gouddekking der banknoten niet lager dan die in Engeland en beter dan in Frankrijk! Dit resultaat werd bereikt, doordat in normale tijden ontzaggelijk veel goud in omloop was, dat nu uit vrije beweging naar de Rijksbank ter versterking van het Staatskrediet terugstroomde. Gedurende eene lange wandeling in de reusachtige kelders der Bank kon ik met eigen oogen nagaan, hoe geweldige sommen in goudbaren en in goudgeld van alle mogelijke volken hier opgestapeld waren.

Organiseeren is nu eenmaal het groote talent van het Duitsche volk, waarin geen ander het evenaart. Juist daarom is dit volk geroepen in de toekomst een groote rol te spelen, want de steeds dichter wordende bevolking der aarde zal steeds omvattender en verfijnder organisaties behoeven. Massaas van

1 In April '15 bedroeg hij ruim 2,3 milliarden!

menschen doen samenwerken tot een bepaald doel, zoodat uit ieder al zijn arbeidsvermogen getrokken wordt en op de meest vruchtdragende wijze met dat aller anderen verbonden, dat verstaan de Duitschers beter dan alle anderen en ik had ruimschoots gelegenheid dagelijks de openbaringen van deze bizondere begaafdheid te bewonderen. De Rijksbank heeft reeds in vredestijd voorbereid en van het begin van den oorlog af 'Darlehnskassen' opgericht om kleinere neeringdoenden te hulp te komen. Merkwaardig als een bewijs voor de blijvende gezondheid van het Duitsche oekonomische leven ook in den oorlog is wel, dat deze uitnemend ingerichte kassen eigenlijk heel weinig dienst hadden te doen.

Het productieleven werd lang niet zoo gestoord, als men verwacht had, van daar dat veel minder waren en papieren bij deze kassen verpand werden dan waarop men voorbereid was. Het doel echter werd even goed bereikt, nl. aan ieder man van zaken de zekerheid van krediet te verschaffen en daarmede de kalmte en het zelfvertrouwen om met zijn bedrijf voort te gaan. Interessante gegevens omtrent deze kredietkassen bevat het 'Denkschrift über wirtschaftliche Massnahmen aus Anlass des Krieges' aan den Rijksdag overgelegd door den Rijkskanselier.

Zooals ik reeds zeide, werd het oekonomische leven lang niet zoo erg in de war gebracht en verlamd, als sommige wel gevreesd hadden. Zeer vele bedrijven werden niet stil gezet, in sommige ontstond zelfs eene verhoogde werkzaamheid, de verdiensten namen dus niet zoo af in het algemeen, en zeer vele loonen daalden niet zoo, als in oorlogvoerend land wel mogelijk is. Het trof mij al dadelijk, dat in Berlijn vuilniswagenkoetsiers gezocht werden tegen een weekloon van 41 M. Natuurlijk zijn er bedrijven, die tengevolge van den oorlog zoo goed als stilstaan, bv. de bouwerij en de meubelmakerij, andere wier werkzaamheid toenam om dezelfde reden, nl. de bedrijven die op eenigerlei wijze tot de dekking der militaire behoeften konden bijdragen, dus in de eerste plaats de metaal-industrie, ook een deel van de textiel, nl. de katoen- en linnen-, en leerindustrie. Slecht hebben het alle handwerken, die eenigszins luxe-artikelen leveren: kleermakerijen, behalve als zij voor het leger werken, boekbinderijen, kappers, tuiniers etc. En voor deze zal het waarschijnlijk nog erger worden, daar het volk uit den aard der zaak, hoe langer de oorlog duurt, des te

zuiniger zal leven. Maar de molens, brouwerijen, suikerraffinaderijen, tabakfabrieken hadden volop te doen. In het algemeen waren de kooplust en koopkracht der bevolking van Duitschland in de maand Januari nog zeer bevredigend te noemen en namen de inkomsten uit arbeid weder toe met de vermeerderde arbeidsgelegenheid. De handwerken staan er vaak beter voor dan de fabrieken. Het meest daalden de vrouwenloonen, daar zij gedrukt worden door de concurrentie van vele, die vóór den oorlog niet voor loon werkten en nu met weinig loon tevreden zijn.

In Berlijn zelf, in Groot-Berlijn vernam men eigenlijk nog niets van armoede, de gezinnen der soldaten te velde werden krachtig ondersteund, zoodat ik zelfs vele uitingen vernam van vrouwen, die maar wenschten, dat de oorlog lang zou duren, daar zij nu hun huishoudgeld heel wat regelmatiger ontvingen dan vroeger van den man; zij verteerden hun rijkdom nu vooral in tarwebrood en ‘Kuchen’.

Volgens de ‘Wirtschaftliche Situationsberichte’ van de Dresdner Bank, Jan. '15 heeft de Duitsche industrie zich over het geheel vrij goed gehouden in den oorlog: vierhonderd ondernemingen berichten aan het ‘Arbeitsblatt’, dat hunne productie slechts ongeveer met één vierde was afgenomen vergeleken met het vorige jaar. Ook hier mag men verwachten, dat de openbare machten gesteund door allerlei vrije organisaties en sterk door de medewerking van heel het Duitsche volk de productie tot den vrede in voldoende mate zullen kunnen volhouden, ook wanneer het einde van den oorlog zich nog lang mocht laten wachten.

Ik heb een vast vertrouwen in den ernstigen moed van het Duitsche volk en in zijn groote gave van organisatie. Alles wat ik in Berlijn zag en vernam, versterkte dat vertrouwen. Hoe uitnemend was de inrichting van het ‘Ausweisamt’ voor gesneuvelden, gewonden en krijgsgevangenen onder leiding van den graaf von Schwerin, waar al het mogelijke gedaan wordt om de verwanten en vrienden zoo spoedig en zoo nauwkeurig mogelijk in te lichten omtrent het lot der hunnen. Toen waren er merkwaardigerwijze wel zesmaal zoovele geallieerden in Duitsche handen dan Duitschers in de hunne. Een zeer opvallend verschijnsel, dat natuurlijk groote beteekenis heeft. De arme Russen begeeren niet, dat er mededeelingen omtrent hen naar hun dorp zouden gezonden worden: niemand zou ze

toch kunnen lezen! Toch moeten zij ook de ware beschaving leeren aan de Duitsche barbaren!

Met evenveel bewondering werd ik vervuld, toen de organisatie van het Roode Kruis mij werd gedemonstreerd, voor zoover dat in Berlijn kan geschieden; ik trof het, dat er juist in het Gebouw van den Rijksdag eene tentoonstelling van het Roode Kruis werd gehouden, dus van al wat vernuft en liefde voor de gewonden hebben tot stand gebracht, en dat is waarlijk niet weinig! Van daar dan ook de schitterende resultaten van de moderne oorlogschirurgie. Het getal der genezen ontslagenen is buitengewoon hoog.

Treffend veel is er reeds uitgevonden om het lot der verminkten na den oorlog dragelijker te maken en het is te verwachten, dat juist op dit gebied nog menig vruchtbare ontdekking gedaan wordt. De lazaretten, die ik bezocht heb, waren uitnemend in orde, zij maakten niet dien vreeselijken indruk, dien ik verwacht had, door de orde, de zindelijkheid, het opgewekt gedrag der verpleegsters.

Indrukwekkend was de vaste wil om te overwinnen, dien ik overal aantrof en de kalmte, waarmede in alle kringen, die ik leerde kennen, de zware oorlogsoffers gedragen werden. Ik las brieven en briefkaarten van soldaten, die waarlijk niet tot de gegoede klassen behoorden, uitingen bestemd voor de naaste verwanten alleen, en die alle zonder onderscheid van echten, kalmen moed getuigden, en die bovendien in goed Duitsch geschreven waren. Een beschaafd volk van stille helden, dacht ik dan. Natuurlijk zijn er op die millioenen ook anderen.

Onder de vele menschen, die ik leerde kennen, waren er twee soorten, die bizonder mijn aandacht trokken. De eerste soort waren hooggeplaatste personen, die even goed als vele intellektueelen overtuigd waren, dat het Duitsche leven na den oorlog vele verbeteringen moest ondergaan, politieke zoowel als sociale; zij begeerden vurig de huldiging van meer demokratische opvattingen, en waren overtuigd, dat deze niet langer zou kunnen tegengehouden worden. Ten tweede trof mij het nog steeds bestaan in het hypermoderne, weelderige Berlijn van eenvoudige, naïeve, fijn intellektueele personen, zooals men ze zich graag voorstelt voor honderd jaren en meer. Beminnelijke menschen, sieraad van hun volk, dat uitmunt door rijkdom van psychische typen, heel begrijpelijk bij zoo groote verscheidenheid van physisch en sociaal millieu zoowel als van

geschiedenis. Het spreekt van zelf, dat de nieuwe tijd met hare andere eischen een wereldwijs, rap, praktisch menschensoort deed worden. Hoe begrijpelijk, dat de Engelschen het zoo graag bij dat eerste soort gelaten hadden: Duitschland het land voor droomen en philosophie, dat ze zoo superieur bewonderen konden en heelemaal niet benijdden; ja ja, zoo wenscht men zijn buurman! maar die wil anders worden en is dan niet meer bemind.

In Nederland zijn nu tallooze in liefde voor Engeland bevangen, wat zich voor een jaar of wat niemand had kunnen begrijpen. Lord Cromer neemt in de slotbladzijden van zijn 'Modern Egypt' (1908) de woorden van Sir Edwards 'we are not liked anywhere' over; deze woorden waren geschreven na de annexatie van den Punjab, en door de opheffing van hoevele onafhankelijkheden sedert dien ontstond de nooit stilstaande uitbreiding van het Britsche rijk! Wonderlijke veranderingen, nu vragen zich de Duitschers met verontwaardiging af, waarom zij toch gehaat worden. Is het niet grootendeels uit vrees? Maar zeker ook uit andere gronden, uit jaloezie op hun vluggen en wonderbaar weelderigen bloei, ook omdat men enkele trekken niet kon vatten in hun ensemble bv. hun monarchaal gevoel, hun militairen geest, zoo noodig beide bij een volk dat omgeven is door vijanden en zijn eenheid nog moet bevestigen en verdedigen. Eigenlijk is het Duitschlands onvergeeflijke fout, dat het wat later is dan de anderen.

Een dwaas verwijt, dat men vaak aan Duitschland maakt, is dit: de regeering doet alles, zij beveelt en het Duitsche volk is vlijtig, leert, overwint in den handel, in de industrie, alles op hoog bevel, als een slaaf, een automaat! En nu! in Duitschland past zich de industrie op ongedachte wijze aan den nieuwen toestand aan, uit eigen beweging, de regeering heeft slechts aan te vullen, heel het volk rept zich spontaan, uit vrijen wil. Maar in Frankrijk en Engeland moet alles van de regeeringen uitgaan, zelfs de middeltjes om den Duitschen handel en de Duitsche industrie te onderkruipen verzint er de regeering, van de regeering verwacht men allen steun ook hierin. Trouwens de heele oorlog is voor Engeland een regeeringsmachtmiddel om te doen wat aan het volk niet gelukte, het neerslaan van den concurrent.

Parijsche nocturnes.
Herman Middendorp.

XIII.

Tuilerieën.

De zilvren glijding van het maanlicht sneeuwt
in zachte daling op de breede stad,
kabblend in tintel-blanke brokkeling
over de diepte van den tragen stroom,
spreidend de krijtwit-neerstrijkende rust
om de reuzige gevels, die in scherp-
lijnende karteling gehouwen staan
tegen den strakken hemel....
.... monument
van macht die brak in doem van sterker macht,
gewassen uit de kentering der eeuwen,
die niet dan golven zijn in de oever-looze
bewogenheid van het Oneindige; -
vergaan, schoon niet vergeten in de ziel
die mijmering van schooner tijden mint,
en droomen uit Verledens diepe schrijnen
plooit om de somberheden van het Thans.

Een ijdel spel, een kort geluk, een droom
vloeit als een schoon-getinte wolk uiteen,
en laat de heugnis dat de dag die rijpt
even onwerklijk is als wat de nachten
van wording en voorbij verhullen in 't
geduister van hun breed-omslagen kleed....

XIV.

Zal dit de laatste vreugd zijn die ik weet:
de bitterheid-doorproefde erkentenis
dat alle vreugde weerschijn is van leed,
en alle lachen niet dan glinstring van
paarlende tranen die de weemoed won
ten droeven tooi van lijdens bleek gewaad?...

Dit wreede vreezen donkert om de lamp
van mijn gepeinzen, dat zijn schuchtren schijn
zeeft in de ziel-verloren duistering,
waar alle veil'ge weten twijfel wordt,
waar alle twijflen angstig huivren doet.

Zal dit het einde van mijn zoeken zijn,
mijn hunkren naar den droom, dien reeds het kind
zocht in de bloemen en de stem des winds,
en 't wijde zwijgen van den sterrenacht?....

Wee mij, zoo deze duisternis den glans
van mijn bezonnen ruste tanen deed
tot stervens, en mijn laatst-gewonnen zang
stilde in een snik, die als een spot weerklonk
tusschen de klamme wanden van den tijd....

XV.

XV, XVI en XVII: Langs het kerkhof van père Lachaise.

O, 't leven goed te weten, als den tocht
naar de ongekende landen van den dood,
die staêg zijn gouden garven samen-schooft
tot levens-oogst die hem alleen behoort; -

waarom is dan mijn vrede nog zoo ver,
waarom schuift niet een zachte hand van troost
de bleek-schaduwende gordijnen van
vertrouwen dicht om mijn vermoeid gepeins,
dat, als een zieke knaap, niet sluimren kan?
Is 't zwijgen van de duizend dooden, die
achter dien schaduw van bemuurden steen
den rijkdom vonden dien geen enkel uur
van levens armlijke trezoren hem
kon schenken, 't eenige antwoord op de vraag,
die 't eerst beminnen op de lippen legt
van wie de zoetheid zijner ziel doordroomt?...

een ander antwoord wil mijn kloppend bloed,
een ander antwoord wil mijn angstig hart,
een ander antwoord, dat het schroeyen van
de zinderendste vlammen blusschen kan!

XVI.

Schim van Chopin.... gij die hebt saam-gegaard
de droefste glansen der vertwijfeling
in schreiend, spottend, stervend klankenschoon,
in droomen van mysterieus gemijmer,
exotisch als uw raadselige ziel....
gij, die een teederheid van melodie
wondt om uw wanhoop, tot melancholie
verstild in 't kranke smachten van uw lied....
gij, die den rijkdom van uw diepste ziel
wist te verbergen in 't verfijnd beweeg
van uw voorname gratie, en uw lach
plooide als een schaduw om uw schooner Zijn,
tot op het eenzame eiland àl uw leed
om 't neergetrapte bloeisel van uw hart
uitsidderde in den waanzin van een klacht....

En gij, gij zoete Dichter, die den bloei
der schoonste Nachten in uw smachtend lied
ontluiken deed....
.... gij, die zoo eindloos-diep
geleden hebt, dat schroeyend in uw ziel
stonden gebrand uw eigen wrange woorden:
wiens eens de Smart haar bleeke lippen bood,
zijn mond zij immer door haar kus vergood;
wie eenmaal alles legde in Liefdes hand,
stilt nooit meer in zijn ziel d' ontboeiden brand.

Gij beiden, die den donkren vrede vondt
bij deze duizenden, ik heb u lief
met groot beminnen, en ik heb zooveel
om uwe Smart geschreid....
.... weet gij dan niet
het antwoord waar mijn hunkrend hart naar hijgt?...

XVII.

Dit is een droef mysterie dat ik niet
doorgronden kan, een rustelooze vraag:
te weten, dat het levensàllesbnam
wat het eens gaf....
.... ben ik niet rijk geweest
aan liefde en aan gezangen, glansde niet
de lucht van 't goud, gesponnen uit mijn droom? -

te weten dat daar niets meer overbleef
dan donkre klachten, en de zerken van
gestorven vreugden die ik-zelf begroef
onder mijn liedren, met een droef genot
de geurige aarde òp-delvend, poozeloos
arbeidend op den donkren dooden-akker;....

te weten dat de lijdens-oogst niets schonk
dan schaamlen schat van lédige aren, met
de handen lédig van verlangen in
den nacht te strekken, en met oogen léég
van liefdes troost, te staren in den nàcht....

Te wéten dat één sombre werkman de
kneuzende ketens van het leven breekt,
en toch den Dood, en tòch den goeden Dood
te vreezen als een vijand die verderft....

XVIII.

Lied van den regen, dat mijn ziel bemint
als 't met een loom-aandeinende cadans
eenzaam verruischend in de bladeren,
op sluimer-zieken droom mijn mijmring wiegt,
en de uren op onhoorbre voeten gaan
langs de donkere paden van den nacht....

Lied van den regen, dat mijn vrede vreest
wanneer het huivrend om mijn venster zwerft,
omdat het àl mijn wanhoop wakker maakt,
àl de oude twijfels, die sinds lang niet meer
mij vergezelden, want verziekt terug-
gebleven in een duister land van dood,
roept uit de krochten van vergetelheid
en heel den droeven drom van schimmen uit
verledens leed-valleien om mij groept....

Lied van den regen, dat vertroosteloos
zijn wijzen weent over de breede stad,
als daalde een eindelooze tranen-val
uit smart-verzade sferen over de aard.

De wind gaat in de boomen om, als wist
hij van mijn leed, en van mijn lang alleen-
zijn, want zóó gaat hij in de boomen om,
zoo gaat zijn donker klagen door den nacht.

XIX.

O God, ik heb mijn laatste leed verschreid....
nu blijft mij 't lachen, dat mijn ziel verschroeit;
mijn leed. mijn schaamle ellende....
.... ach, als een kind
dat jaren-lang kwijnde in een somber huis,
peinzend naar dood met zijn stil-diepen blik,
eindlooze zorgen barend zonder hoop
voor wie hem dagelijks der uren loop
korten met woord en lach en zacht gestreel -
- maar als het sterft laat het een leegte tòch,
al was zijn bleek-verbloeyend leven niet
dan glimlach van den dood, verstard in 't wit-
wassen gelaat dat onder de aarde rust; -

zoo was mijn leed - zoo is het heengegaan;
het was een bloem, die op gewijden grond
haar witten lijdenskelk ontploken heeft,
door liefde-zelf gevoed, totdat haar blank
verschrompelde, en de droeve stengel bóóg,
ontwijd door God-alleen-weet welke macht....

Wat baten tranen om gestorven schat,
wat baat geklaag om wat niet keeren kan....
Maar lachen, làchen is een zwaard, dat snijdt
wondender dan geschrei, voor wie zijn leed
als een lief kind legde ter eeuw'ge rust....

XX.

Gebogen onder schaamle duisters van
vertwijfling, wacht ik wezenloos den dood;
smarten en vreugden zwinden in een zucht....
Ik hoor alleen het groote ruischen van
reuzige vlerken, dat is vogel Angst,
die al mijn droomen in den gragen greep
van zijn gretige klauwen rooven wil.
Hoe zal ik ze beschermen voor zijn macht,
mijn arme witte duiven....
.... reeds te veel
smeekte ik om hulp aan hemel en aan hel;
mijn oogen zijn te blind voor een gebed,
en voor vervloeking zijn mijn lippen stom....

Zoo, als bij naadrend onweer al de lucht
een lage dreiging spreidt van zwart-blauw lood,
maar op den einder rust een schrille rand
van spokig, lijk-wit licht, dat scherp omlijnt
molens en torens en ver-af geboomt,
zoo zie ik al mijn leven van voorbij
tegen de kimmen van onwerklijkheid....

XXI.

Nooit viel een nacht zwarter en zwijgender
over Parijs, nooit zonk een dieper nacht
over mijn ziel, zóó stil, zóó zwaar van angst...
Mijn schuwe handen tasten in het Niets,
ik buig mij sidderend over mijn hart;
daar is geen stem, geen weder-klank van lied,
geen zwakke schijn van vredes blanke vlam,
geen spot, geen vraagstem van vertwijfeling...
Ik weet alleen den duizel-donkren nacht
zonder bezinning van een dag die ging,
of van een uur dat mooglijk rijzen zal
met zonneglansen op zijn wuivend kleed.

Kan deze nacht de zwarte blind-doek zijn
die Dood mij voor mijn raadlooze oogen bond,
dat ik het aller-laatste niet zou zien?

Een lauwe lucht loomt over mijn gelaat...
geruchten drijven door de duisternis;
een verre stem zwelt aan, zwelt aan, zwelt áán...
Glijdt niet een schaduw langs mijn oogen?...
... neemt
een hand mijn kille hand?... ik ben bereid...

XXII.

Relevatie. (Na het zien van de Venus van Milo.)

De dag ging als een vreemde droom voorbij,
een droom die wonderlijke wisseling
brengt van gedachten en gestalten, schoon
en grillig is die deining door den nacht;
gezichten die men nimmer kende of zag
worden op eenmaal bleeke vlammen van
vertrouwlijkheid, met onbewogen schijn
voor-glanzend langs de paden van den slaap.

Zoo was de dag, een droom-schoon schimmen-heir
voerden zijn traag-verscheemrende uren langs
mijn zacht-ontroerd gemijmer, in een tuin
waar schoonheid bloeide heb ik rond-gedoold.

Maar uit het zilver-grijze spinsel van
gewonnen wijding rijst één heugenis
met zachten drang, en mijn geloken oog
herschouwt in droom de schaduw van een droom:
wondere weelde van geschonden schoon,
een lied van lijning, dat het grijs gesuis
der loome stilte vult met ijl gerucht
van wijzen die verdroomen in de ziel,
en uit de troebel-donkre diepte van
wankelend weedom wekken het sereen
gedenken, dat een hoogre deernis tòch
afglans van Eeuwigheid aan de aarde schonk....

XXIII.

Al mijn gedachten zijn als kalme schepen,
rustend op wind-stille wijdte van zee;
ik zie mijn beeld in diepe spiegeling
van ongeweten vrede en wonder mij
dat alles in mijn hart zóó zwijgen kan...

Zoo, als het morgenrood rijst uit de kim,
vaag en met twijfel, of het in den drom
der grijze wolken smoren zal, of met
het klimmen van den dag een gulden stoet
van lichtende uren over de aarde voert,
zóó is mijn rust...
... ik weet niet wat er wordt
geboren uit dit zwijgen, want ik leef
twijfelend, na de groote stem die al
mijn nauw-gewonnen waarheid roofde en liet
mij vreezend met mijn wankel Zijn alleen.

Was dit groei van mijn ziel, dit smartelijk
gebeuren, dat zoo ruw en pijnlijk trok
de liefste bloemen uit de vezels van
mijn droomen, dit verwoesten van mijn Schoon?

Ik klaag niet meer, ik wacht met stille handen,
en weet het wezen van dit zwijgen niet...

XXIV.

Zoo, als in schijnbren dood van winterboomen
heimlijke krachten hun verborgen werk
verrichten, en den groei bereiden die
straks openbreekt in leven-zwaren knop,
zoo voel ik in de zwijgende indolentie
die mij beheerscht, een diep-verholen drang,
die eens zijn wezen openbaren zal
in nieuwe hongers naar de oneindigheid.

O 't zachte schrijden over de aarde, met
een nieuwen glans in de oogen, en den wil
opnieuw te garen van den afglans die
uit lichte sferen naar de menschen daalt.

O 't moede hoofd te heffen als een bloem,
die richt op brozen steel het droeve hart
naar zonne-koestering; uit de atmosfeer
van mijn gelatenheid gaan zacht omhoog
nieuwe gedachten van het leven te
beminnen met den kalmen glimlach van
verdragen wat men niet doorkennen kan.
De waatren van mijn vrede glanzen stil,
en wiegen de gezwollen knoppen van
de waterlelies der bezonkenheid.

Mijn hart glanst nieuwe droomen tegemoet,
want nimmer kan 't aflaten, rusteloos
te zoeken naar levens verloren pad;
nu zwerf ik ver van den bekenden weg...
Wie zal mijn schreden leiden...
... wervelend
is groote storm over mijn ziel gegaan.

Lente-herinnering.
Raden Mas Noto Soeroto.

A.V.D.

Nog hoor 'k geen leeuwerik-gerucht,
dat nederdrupt in gouden klanken.
Nog droomen in de zwoele lucht
de wolkenstoeten, grijze en blanke.

Slechts vliegen zwijgend af en aan
een ekster en een bonte kraai
door takken van de wilgenlaan
in naakte, magere armenzwaai.

Een vreemde stilt' heerscht allerwegen
alsof de wereld angstig zwijgt
al wachtend op den zonne-zegen,
die straks met lente nederzijgt.

Dan hijgt de duldig wachtende aarde
met kinderlach en -zangen luid
in 't geurend schoon van veld en gaarde
haar ingehouden adem uit.

Dan zie ik weer in lichtzee-baren
zich baden 'n jonkvrouw, lijk een kind
met losse, dartelende haren,
die wappren in den wilden wind.

Ik hoor haar vroolijk, zorgloos zingen
diep in mijn hart als bij-gezoem,
waardoor de bladen opengingen
van een uit knop ontwaakte bloem.

Nu is de bij reeds heen gevlogen
en droomt de bloem in mijmering;
en is de lente al heengetogen,
nog geurt in 't hart de 'erinnering.

Verzen.
J.J.F. Valckenier Kips.
Malmberg.

Moederweelde.

Voor Hanneke.

In heil'ge ontroering, 't hoofd gebogen,
Tot in het diepst der ziel bewogen,
Mijn kind, heb ik U God' gewijd.
En God voor U gebenedijd.

Uw eersten kreet, dien ik mocht hooren,
Toen nauw'lijks gij nog waart geboren,
Klonk m' of, van 's Hemels jubelchooren,
Hem 't schoonste danklied werd bereid.

En in den glans van uwe oogen,
Zag ik een ster van 's Hemel's bogen,
Gods Grootheid prijzend in den Hooge,
Lovend Zijn goedertierenheid!

Toen, op uw' kleinen, têeren arm, -
Viel neer, een Moedertraan, nog warm,
Van liefde, en weelde, nauw verêend. -
De rijkste parel wordt geweend! -

En stil, in weelde's zonneschijn,
Geroerd, door zachte weemoeds-pijn
Mijn kindje-zoet, mijn meisje-klein
Drukte ik uw lijfje teer en fijn

Aan 't zalig jub'lend Moederhart.
Zoo, - kon ik in de toekomst lezen, -
Zoo, voelde ik hoe gij mij zoudt wezen
Een bron van zaligheid, en,..... Smart.

Aanbidding.

In diep ontzag ter neer gebogen
Driewerf Heilige, Hemelhooge!
God, Oneindige,
Voel 'k mijn schuld! -

Ik trachtte Uw Wegen na te speuren
Vermat m' Uw Daden af te keuren,
Te peilen, wàt wàs Uw bedoelen,
Dat Gij ons Smart na smart deedt voelen:

Gij toch, - in Almacht, - kondt ons geven,
Een rijk en onbewogen leven,
Een Eden's lot, waar zonneschijn
Bij kalme atmosfeer zou zijn.

Wáártoe dat hoop'loos droevig strijden
Wáártoe die rampen en dat lijden
Dat nàam'loos leed dat hier ons schrijnt,
Waarin men, vroeg reeds, droef verkwijnt?

Wáárom niet steeds mooi licht doen schijnen
Toch, over al die arme kleinen,
Die kermend zwoegden tot aan 't graf,
Gebogen onder wreede straf?

Neen! - al wat ‘menschen’ liefde noemen,
Dàt was niet in uw werk te roemen!
Wat Oud'ren spaarden hunnen zoon,
Dat zondt Gij van Uw Hemeltroon! -

Dwaas die ik was! - *ik* wilde *U* peilen,
Op Uwe Hooge Wieken zeilen!
Kortstondig toevend als het gras,
Wist ik dan niet, *hoe* klein ik was?

Kan dan een wurmpje uit de voren
Des menschen hoogste liederen hooren?
Of kan een twijgje van de boomen
Van onze idealen droomen?

Dus verder eindloos *vérder* weer,
Sta ik van U, - *Almachtige*! - *Heer*!
In deemoed thans ter neer gebogen,
De handen voor mijn weenende oogen.

Nu buig ik 't hoofd in ootmoed neder
Nu vind ik zielevrede weder
Ik staar niet meer mijn uitzicht blind:
Gij gaaft aanbidding, mij, Uw Kind.

Herdenken.
A.H. van Engelen.

Ik zie je lieve oogen,
Ik voel je handen weer -
M'n ziel is diep bewogen,
't Doet mijn hart zoo zeer.

Kan ik je niets meer noemen...
De stilte huivert zacht -
't Zijn de welke bloemen
Die vallen in den nacht...

Stille liefde.
J. Petri.

Hij zat in een hoekje alleen
Zij danste met r' teedere leên
Zij schertste, zij lachte,
Met een, met 'er tween.
O, dat ze hem zoo kon vergeten,
Doch niemand die iets maar mocht weten.

Zij hoopte des avonds een woord
Doch ze heeft 't vaarwel slechts gehoord.
Zij weenden, een ieder,
Maar dicht was de poort.
Kan 't leven gemis niet vergeten
Doch niemand die iets maar mocht weten.

Hij zag weer de wereld zoo schoon,
Maar 't heimwee was 't eenige loon.
Hij was blijven leven
In r' innigste woôn.
Tot zij weer een godskind mocht heeten.
Doch niemand die iets maar mocht weten.

Vrij naar Bj. Björnson.

Verlangen.
J. Petri.

Ach moet mijn ziel dan altijd wachten.
O lief, dat eens mijn harte vond.
Nu pralen weer de lentenachten
En komen toov'rend stond na stond

De bloemen breken als gedachten
Die 'k in mijn liefdesluimer vond
Voor u, als toen mij 't leven lachte
Totdat de lente stil verzwond.

O, zoek het minnen in de zangen
Als 't leven u zijn vreugde laat
Ik ken de droomen van 't verlangen,
Zooals weer de avondfluister gaat
Door toppen, hoog door stilte'omhangen
Die wijde ruste wèl verstaat.

Onze leestafel.

Journael ofte Gedenkwaerdige beschrijvinge van de Oost-Indische Reise van Willem IJsbrantsz. Bontekoe.
Op nieuw uitgegeven en van aanteekeningen voorzien door Dr. G.J. Hoogewerff. - Uitgave van A. Oosthoek, Utrecht 1915.

Wat zal men 'ter recensie' zeggen van een boek dat sedert 1646 vijftig maal werd herdrukt? Dit valt weinig boeken ten deel en het bewijst dat onze voorvaderen der 17e en 18e eeuw in Bontekoe's dagboek iets zeer belangrijks hebben gezien - en dat mogen wij ook nog doen.

Aan interessante en zaakkundige opmerkingen naar aanleiding der 'gedenkwaardige reyse' heeft het niet ontbroken; men vindt die niet alleen in de voor een paar jaar uitgegeven 'Oude Voyagien' van Dr. M.G. de Boer (IIIe Deel) maar ook in de uitgave van Dr. Hoogewerff zelf, waaromtrent wij alleen den lezer zouden willen aanbevelen ze vooral niet over te slaan, evenmin als de vele noten, die zeer stellig bijdragen tot recht begrip van hetgeen de brave Bontekoe heeft willen zeggen. Toen Victor Hugo zijn 'Vigie de Kaot Ven' schreef, waren er Franschen die het boek niet lezen konden, wegens de tallooze technisch-nautische termen die den gemiddeld ontwikkelden Franschman vreemd waren. Dr. Hoogewerff heeft zich de moeite gegeven ons een aantal technische termen uit dien tijd duidelijk uit te leggen.

Op Bladz. 79 (Noot) zegt Dr. H. dat Bontekoe zijn werk schreef ten dienste van *nakomers*, die dus, gebruik makende van Bontekoe's plaatsbepalingen, van dag tot dag hun bestek op de kaart zouden kunnen uitzetten. Dr. Hoogewerff voegt er aan toe, dat het geen zin zou hebben, hier en in het vervolg, alle door Bontekoe gesignaleerde eilanden afzonderlijk aan te geven. Toch hebben wij dit trachten te doen, inzonderheid om eens na te gaan of journaelen als hier bedoeld veel hebben kunnen medewerken tot eene vroege, eenigszins juiste cartografie van den Oost-Indischen archipel. Wij moeten bekennen dat het ons in vele gevallen *niet* gelukt is; wij konden ons troosten met het denkbeeld dat de niet lang daarna gevonden methode van Snellius een oneindig beteren weg aangeeft.

De prestaties van Bontekoe en zijn schepelingen, kerels met 'daden in de, vuisten' winnen nog aan belangrijkheid, als men bedenkt hoe schandelijk weinig zorg uitrusters en eigenaars van schepen (de Compagnie niet uitgezonderd) droegen voor het welzijn van hun personeel. Wij lezen dat de grootst mogelijke ruimte bestemd moest worden voor de 'Kostelycke lading', dat groote hoeveelheden 'pruymen van Damast' ten dienste van het scheepsvolk werden medegenomen (zeker wel nuttig en noodig) maar wie een paar jaren geleden *Entos* bezocht, heeït kunnen zien met welk ellendig logies de menschen zich behelpen moesten; een varken ligt tegenwoordig beter en men rilt bij de gedachte dat iemand in een tropisch klimaat in zoo'n benauwd hok ziek moest liggen. Geen wonder dat bij de Oceaan-

reizen dier dagen ver over de helft der bemanning bezweek door ziekte en ongemak.

De in het werk bijgevoegde reproductien der oorspronkelijke recht naieve platen zijn - als reproductie - werkelijk fraai, met een heerlijk warme bruine tint, die den zoo gewaardeerden toon der *koper*gravure dicht nadert.

Wij wenschen Dr. Hoogewerff en den uitgever met dezen welgeslaagden herdruk geluk en wenschen ook ditmaal het boek in handen van vele jonge menschen. Zij mogen er voorbeelden in zien van *krachtig* handelende voorvaderen.

B.

Van reizen en trekken. Prof. Dr. A. Pulle. Naar het Sneeuwgebergte van Nieuw Guinea. - Maatschappij van goede en goedkoope lectuur, Amsterdam 1915.

Het verbazend groote eiland (2000 K.M. lang met eene oppervlakte grooter dan Duitschland) trekt de laatste jaren veel belangstelling.

Ongeveer één derde wordt gerekend tot onze bezittingen te behooren en na vele jaren als eene vrijwel theoretische bezitting te zijn behandeld, heeft men, na de ontdekking van sneeuwbergen in het Noordelijk deel - de Wilhelminatop - het weinig bekende gebied topografisch, ethnografisch, zoölogisch en botanisch verkend, althans voorloopig.

Bovengenoemd werk geeft een kort historisch overzicht der verschillende expeditiën en meer in bijzonderheden een verslag van de laatste in 1912-13, waarbij bepaaldelijk ten doel was genomen het bereiken van den Wilhelminatop - wat dan ook volmaakt gelukt is.

Wij meenen te mogen aannemen dat dit werk slechts een voorlooper is en dat een dieper gaand wetenschappelijk verslag volgen zal.

Wij zomerreizigers voor ons genoegen, wagen ons gewoonlijk noch aan de Karpathen, noch aan den Balkan, maar bergtochten in dit terrein schijnen nog niet te vergelijken met de bezwaren van een reis naar het Guineesche Sneeuwgebergte.

De te *voet* af te leggen afstand (minstene 500 K.M., en de verticale afstand van ± 5000 Meter met véél klim en val in het terrein) schijnt niet het grootste bezwaar, ook niet de vochtig heete temperatuur; men trachte zich echter te denken in een land waar absoluut *niets* groeit wat voor Europeesche monden en magen geschikt is. Alle levensmiddelen, al wat voor logies en waarneming noodig is, wordt te water aangevoerd tot waar de bevaarbaarheid der rivier ophoudt; verder moet alles langs onbegaande wegen, van het eene tusschendépôt naar het andere *gedragen* worden, door niet altijd goedwillende, vaak diefachtige, maar steeds goed etende inlanders, die, naar gelang de afstand grooter en het terrein moeilijker wordt, steeds minder kunnen dragen maar een grooter percentage van het aangevoerde voor eigen onderhoud noodig hebben. Wij begrijpen dat het logies- en voeding-vraagstuk een voortdurend ernstig overleg heeft noodig gemaakt.

Het doorloopen gebied is geologisch een vreemd verschijnsel; de regen is zeer overvloedig en het terrein werkt als een spons; tot hoog in het gebergte is *modder* het hoofdelement. De landbouw der Papoeas is op een uiterst laag standpunt gebleven en het schijnt twijfelachtig of men, bij goede leiding, er in slagen zal Nieuw Guinea tot noemenswaardige productie te brengen; de tijd moet hier nog alles leeren.

De bevolking staat op een laag peil van ontwikkeling, maar met haar

primitieve taal, woning en opvatting, is zij toch in haar wordingsgeschiedenis de anthropomorphen al lang voorbij - wat soms betwijfeld is.

Met zekeren juichtoon kondigt de schrijver zijn laatste hoofdstuk aan ‘Terug naar de Beschaving’. Had hij dat een jaar later moeten schrijven dan ware wellicht de zegswijze omgekeerd juister geweest. De hedendaagsche uiting der z.g. beschaving in het doelloos vernietigen van levensmiddelen en woningen bleef tot nog toe den Papoea's en Dajaks vreemd, al voeren zij ook oorlog.

Het werkje is vlot en goed geschreven en bevat veel merkwaardigs, zoodat wij het gaarne aanbevelen in de aandacht van belangstellenden in de geografische wetenschap.

B.

Van reizen en trekken. Zwitserland door G. van Hulzen. Maatschappij van goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

‘Sie war nicht in dem Thal geboren Man wusste nicht woher sie kam.’ -

Dat was het oude, gemoedelijke, moeielijk te bereizen Zwitserland; wat niet ‘im Thal’ geboren werd, was ‘aus der Fremde.’ Sedert een paar tientallen jaren hebben tandrad- en bergbaan dat gewijzigd; afgesloten, onbereikbare dwarsdalen, met oude burchten, bruin houten dorpen, hooggelegen Sennhütten zijn gevlucht voor de locomotief en de reiziger kijkt niet meer zoo verbaasd als Tartarin, toen hij op Rigi - Culm de telefoon hoorde, wanneer een zwartgerokte en witgedaste kellner hem uit de halle van een tot hotel gebanaliseerd kasteel te gemoet treedt.

Zoo sterk is dit oud karakteristieke verworden dat de schrijver het vermeldenswaard acht dat een Engelschman een heuschelijk oud slot kocht en onderhield *om er zelf in te wonen*, en dat een ander eerbied had voor kostbare gobelins en ze *niet verkocht.*

De succesvolle reiziger-auteur bovengenoemd heeft toch nog enkele oudstemmige plaatsjes ontdekt, maar ontraadt er te gaan wonen; als toerist welkom en tijdelijk gaarne gezien, blijft men, inwoner wordende, toch vreemdeling - eene opmerking, die men ook hier en daar in ons eigen land maken kan.

Door lang en herhaald verblijf is de heer G. van Hulzen in Zwitserland blijkbaar goed te huis en heeft veel oog voor de bijzondere eigenaardige schoonheden van het berglandschap in vorm en kleur, maar niet minder voor technisch werk. Al betreurt hij de voortschrijdende ontsiering van het berglandschap door den ijzeren weg, dit belet hem niet met groote belangstelling het ondergrondsche tunnelwerk te bezoeken en er eene leerzame beschrijving van te geven.

Terecht doet hij zijne bewondering blijken voor gedurfde maar prachtig uitgevoerde ijzerconstructies in bruggen en viaducten der bergbaan - en met hem brengt de lezer hulde aan deze uitingen van menschelijk weten en kunnen.

Tot de beste bladzijden van het boek behooren o.i. de beschrijving van den tocht per post, over den Simplon (vóór de tunnel er was); men kan dien tocht nog altijd maken maar - de mensch is over 't algemeen gemakzuchtig om niet te zeggen lui. Niet alleen van 't goede maar ook van het gemakkelijke kan de mensch te veel krijgen en de schrijver juicht er in

dat men ten minste den Matterhorn en den Montblanc vooreerst buiten het spoorwegnet laten zal.

Waar mogelijk heeft schrijver ook zijn aandacht gewijd aan de scherp belijnde taalgrens en verzuimt ook niet volksfeesten bij te wonen zooals het Narcissenfeest bij Montreux, het Schuttersfeest te Luzern en het weinig bekende passiespel te Zelzach.

De schrijver houdt blijkbaar veel van het doorkruiste bergland, maar raadt toch zijnen landgenooten voorzichtigheid aan ten opzichte van verblijf aldaar; niet elk gestel kan tegen de Zwitsche lucht en lang niet elke plaats in Zwitserland is voor ieder gestel aan te bevelen.

Eenige germanismen zijn wel toe te schrijven aan 't veelvuldig gebruik der Duitsche taal; wat de schrijver verstaat onder *Schegbergen* (bl. 207) weten wij niet.

Wij hopen dat schrijver nog meer reizen zal en dat hij zijn reisindrukken in zulke nuttige en aangename lectuur zal weergeven, waarbij stellig zulke fraaie foto's en een zoo welverzorgd uiterlijk van het boeksken veel tot waardeering bijdraagt.

B.

S.A. Arendsen Hein. Variaties en erfelikheid. - (346 p.p. Utrecht A. Oosthoek, 1915).

'Dit boek is ontstaan uit een persoonlik gevoelde behoefte om voor mijzelf tot klaarheid te komen over de vragen:

Ten eerste, hoe de inzichten over het evolutieprobleem sedert het verschijnen van de mutatietheorie van de Vries zich geleidelik hebben gewijzigd, en op welke experimenteel verkregen feiten die verandering van opvatting berust;

Ten tweede, hoe deze nieuwe opvattingen, die van de botanici zijn uitgegaan, zijn toe te passen bij de verklaring van verschijnselen, welke zich op zoölogies gebied voordoen.

Men zal derhalve in dit boek tevergeefs zoeken naar mededelingen over resultaten van eigen onderzoekingen, zelfs naar een op de voorgrond geplaatste verdediging van deze of gene evolutionistiese hypothesen, die hierin worden besproken.

Het lag aanvankelik zelfs geheel niet in de bedoeling deze bladzijden te publiseren. Dit feit drukt zich ook nog uit in de vorm, en de gehele opzet.'

Ziedaar, hoe de schrijver zijn doel en zijn werkmethode in een voorwoord uiteenzet. En die waarschuwing om verwachtingen, die misschien enkele lezers koesteren zouden ten opzichte van het wetenschappelijk standpunt van den schrijver, op te geven, is, geloof ik, niet overbodig. Want van een eigen wetenschappelijke opvatting, of zelfs van een partij kiezen voor een der vele meeningen, wat met volle waardeering voor de tegenstanders gepaard kan gaan, is hier geen sprake. Slechts een enkele maal laat de schrijver zich verleiden, op te komen tegen deze of gene meening; zoo moeten de pur sang mendelisten als bijv. Johannsen het ontgelden, waar ze voor de vergelijkende anatomie te weinig eerbied toonen (p. 58). terwijl de schrijver hier den handschoen opneemt voor de 'stamboomzoölogen'.

Uit den aard der zaak is het hier niet de plaats, uitvoerig op de wetenschappelijke vraagstukken in te gaan, enkele opmerkingen moge de heer Arendsen Hein me vergunnen:

De afgebeelde kromme op p. 18, voorstellend het aantal vinstralen van een gewone bot, vertoont bij 54 een eigenaardige inzinking, doordat hier het snijpunt van abscis en ordinaat op 117 gesteld is, wat volgens de tabel op p. 17 op 127 zijn moet. Was deze fout niet gemaakt, dan zou de werkelijke kromme veel dichter tot de theoretische 'frequentie-kromme' naderen dan nu het geval is. (Zie Johannsens Elemente der ex. Erbl. 1e druk p. 75 fig. 9). En waar de heer A.H. de door hem op diezelfde bladzijde afgebeelde theoretische kromme gevonden heeft, is mij een raadsel; de figuur in Johannsens boek ziet er wel heel anders uit. Trouwens schrijver kent toch wel de diagramplaat van Kapteyn met de verschillende vormen van 'ideale' of binomiumkrommen?

Waarom wordt op p. 86 van George Mendel gesproken in plaats van Gregor Mendel? Mendel was een volbloed Oostenrijker.

Onder het aantal mutatievoorbeelden (pag. 24 en 25), die ik alle ten opzichte hunner betrouwbaarheid met een aantal vraagteekens zou willen voorzien, zijn er alvast twee, die zeker geen mutaties, maar gevolgen van kruising zijn. (Rubus-vormen zie Ztschr. f. ind. Abst. u. Vererb. Lehre XII p. 1-13 en het Mauchampschapenras in hetzelfde tijdschritt VIII, p. 334.)

Ook schijnt me het werk van Darwin door den schrijver niet altijd juist weergegeven. Als faktor, waarmede Darwin het ontstaan der soorten meende te kunnen verklaren, noemt schrijver (p. 11), 'de hypothese, dat de organiese struktuurveranderingen bij het individu *ontstaan door veranderde gewoonten of veranderde levenskondities* op de nakomelingschap erfelik worden overgebracht'. Hierbij staat niet vermeld, dat deze struktuurveranderingen indifferent, schadelijk of nuttig zijn kunnen en dat Darwin daarna pas de selectie laat werken; ik vrees, dat de lezer uit deze woorden van den schrijver het verschil tusschen Lamarckisme en Darwinisme niet zal kunnen halen en in die woorden hetzelfde zal zien als Lamarcks 'aanpassing.'

Zoo is ook de tegenstelling tusschen 'Selectionist' en 'Mutationist', waarvan de heer A.H. gebruik maakt in hoofdstuk IX: 'Een samenspraak over de gang van het evolutieproces tussen een selectionist en een mutationist' onjuist. We mogen deze beide richtingen niet tegenover elkaar stellen. Darwins variaties waren *evenzeer* '*richtungslos*'. De stelling, dat bij Darwin selectie soorten doet ontstaan, bij de Vries niet doet ontstaan, maar vergaan, is niet te handhaven.

Trouwens, het geheele boek door zal een gewoon lezer, die natuurlijk niet kritisch leest, op tegenstrijdigheden stuiten. Zoo staat er op p. 33: 'Mutatie is de scheppende kracht, waardoor aan nieuwe vormen het aanzijn wordt gegeven; de oorzaak van het muteren zelf is onbekend; de erfelikheid dezer variaties is volkomen en konstant; *dit proces alleen* (cursiveering van mij. S.) heeft geleid tot "the origin of species".' En op p. 96: 'En deze bastaarden vormen door hun konstant zijn, waarmede zij die nieuwe eigenschappen overerven, dan nieuwe soorten'. Deze tegenstrijdigheid vindt dan een schijnbare oplossing op p. 97: 'Neemt men aan, dat selectie geen soortvormingsproces is, maar dat alleen aan mutatie dit vermogen toekomt, dan volgt daar ook uit: Dat mutatie en kruising nieuwe typen, nieuwe soorten kunnen voortbrengen en dat nieuwe typen met nieuwe eigenschappen alleen door mutatie ontstaan'. De heer A.H. identificeert hier ten onrechte, zooals zoo vaak gebeurt en waartegen hij zelf meer dan eens waarschuwt, de uitwendige eigenschap met den

eigenschapsdrager. Is de zaadvaste paarse Linaria maroccana, ontstaan door kruising van een rose

met een witte, soms niet ‘een nieuw type met een nieuwe eigenschap’? Kenmerkend voor de eigenaardige wijze, waarop met het woord ‘mutanten’ wordt omgesprongen, is het meegedeelde op p. 269 betreffende Davenports ‘kuikenbroedsels van allerlei kleur’. Van de 300 exemplaren waren 20% gemengd van kleur, de overige (80%) wit of zwart. En als dan kraaien er 24 opeten, waarvan 23 òf wit òf zwart zijn, dan spreekt schrijver hier van eliminatieve selectie, die op deze ‘mutanten’ gewerkt zou hebben. Dat die kraaien eliminatieve selectie uitoefenen, vind ik best, maar waarom het ‘mutanten’ zijn is mij onbegrijpelijk. Is een kind met rood haar in een menschenomgeving van allerlei kleur soms ook een ‘mutant’? Of een neger op een Parijsche boulevard? En waarom schrijver, zooals in zijn samenvatting, de afstamming van alle levende wezens uit één oervorm door mutatie waarschijnlijker vindt, dan hun ontstaan door kruising uit meer dan één oervorm, is me niet duidelijk.

Men ziet, het boek van den heer Arendsen Hein is mijns inziens lang niet onfeilbaar. Maar ik wil toch niet nalaten, mijn groote waardeering uit te spreken voor 's schrijvers pogen, om de voor een specialist reeds weinig overzichtelijke litteratuur voor leeken te verwerken. Het ware echter vruchtbaarder geweest, indien de schrijver had kunnen besluiten zijn voor zichzelf gemaakte aanteekeningen nog een tijdlang te laten liggen, om ze, indien de overgangsperiode, waarin we nu leven, teneinde zijn zal, met de hulp van een specialist persklaar te maken.

M.J. SIRKS.

Dr. A.C. Duker, Gisbertus Voetius, Leiden, E.J. Brill, 1893-1915, 3 dln. met register.

Zoo is dan eindelijk, na twee-en-twintig jaren, de laatste aflevering verschenen van dit lijvige en degelijke kerkhistorische werk. De bejaarde geleerde zal wel niet hebben vermoed ten jare, dat de eerste aflevering verscheen n.l. in 1893, dat zooveel tijd met deze studie zou zijn gemoeid. Evenmin zou ik zelf, die toen nog op een gymnasiale schoolbank zat, hebben kunnen denken, dat sinds die eerste aflevering zoovele kerkhistorici, die aan de ‘Tijdspiegel’ medewerkten, zouden henengaan, dat nog eens aan mij het voorrecht te beurt vallen zou bij de voltooiing van dezen levensarbeid eene aankondiging te schrijven. Ik doe dit met weemoed bij de gedachte, dat voor die taak een van mijn beide leermeesters Dyserinck of Cramer, waren zij nog in leven, eer aangewezen had moeten geweest zijn, maar ook doe ik dit met piëteit, als ik eraan denk, hoevele kostbare uren aan deze studie ten koste zijn gelegd, hoeveel volharding in het nasporen, hoeveel ijver in het zich verplaatsen in zeventiende-eeuwsche dogmatiek, hoeveel geduld in het zich verdiepen in oud-Hollandsche kerktwisten, maar bovenal hoeveel smaakvolle vaardigheid en literaire bekwaamheid besteed zijn aan deze breedvoerige en tegelijk tot in kleinigheden betrouwbare biografie van Voetius, den hoofdpersoon in den onderlingen strijd tusschen de gereformeerden, die in 't midden der 17e eeuw ontbrandde, en daardoor besteed aan een brok vaderlandsche kerkhistorie, dat meer dan andere onze belangstelling verdient. Wie straks zich ertoe zetten wil om een uitvoerige geschiedenis te schrijven van de ontwikkeling van het dogmatisch en wijsgeerig

denken in protestantsch Nederland, vindt in Duker's boek onmisbare gegevens voor die geschiedenis gedurende een halve eeuw.

Maar om ze ons te schenken heeft Duker zelf meer dan een kwart eeuw pioniersarbeid verricht.

Wie in de registers de opgaven der geraadpleegde bronnen voor dit boek doorbladert, zal worden getroffen niet alleen door de verscheidenheid, maar ook door de overstelpende hoeveelheid. Daarbij zijn door de letters B.L. een aantal door Duker ontdekte boekjes aangegeven, door hem aan de Leidsche Universiteitsbibliotheek geschonken. Wel mag worden erkend, dat deze geleerde buitengewoon gelukkig is geweest in het opsporen van zeldzame boekjes, die natuurlijk aan den inhoud van zijn boek het hunne hebben bijgedragen. Maar niet alleen Voetius is hierin behandeld. Over allerlei gebeurtenissen en personen, die in het werk voorkomen, heeft de schrijver een breede reeks van 308 bijlagen te samen 375 bladzijden aan zijn biografie toegevoegd. Deze bijlagen bevatten dan ook voor menig onderzoeker zooveel kostbare gegevens, dat het telkens voorkomen zal, dat deze of gene de registers (187 bladzijden) naslaat om te zien, of Duker soms over eenig na te gaan onderwerp reeds het zijne heeft medegedeeld, hetzij in de bijlagen, hetzij in de aanteekeningen aan den voet der bladzijden.

Het hoofdwerk wordt gevormd door de biografie van Voetius zelf, in drie deelen verdeeld, niet minder dan elfhonderd bladzijden groot - versierd met een facsimilé van Voetius' handschrift en diens portret. Het eerste deel behandelt hem tot aan zijn benoeming tot hoogleeraar, het tweede deel schetst hem in zijn optreden als zoodanig in den theologischen strijd zijner dagen, het derde deel beschrijft hem als hoogleeraar en predikant, in zijn familieverhoudingen en in zijn laatste levensjaren.

Duker schonk ons een rijk boek, vooral doordat hij Voetius voortdurend plaatst in de omgeving, waarin hij verkeert en deze dan soms zeer uitvoerig schetst. Zoo zien wij telkens voor ons een tafereel uit het 17e eeuwsche leven, nu eens een stuk krijgs- of politieke historie, dan weer een episode uit de kerkelijke twisten dier dagen. Wel is waar zijn deze tooneelen veelal plaatselijk van aard, maar uit het kleine leert men somtijds het groote begrijpen. Het maatschappelijk leven in een frontierstad als Heusden, Voetius' geboorteplaats, waar hij ook langen tijd predikant was, of de schildering van het beleg van een belangrijke vesting als 's-Hertogenbosch, waarbij hij als veldprediker optrad, het verzetten van de wet in Heusden door een van hooger hand doorgedreven vernieuwing van de vroedschap, de strijd tusschen den garnizoensbevelhebber met kerkeraad of stedelijke overheid in kerkelijke aangelegenheden - allerlei dergelijke mededeeling, hoe dan ook slechts telkens over één plaats handelend, geeft juist door haar uitvoerigheid ons een beter inzicht in wat in die dagen in geheel Holland voorviel in den geestelijken strijd. Elders treden andere namen op den voorgrond, maar overal is het éénzelfde worsteling tusschen libertinisme en dogmatisme, tusschen den aristocratischen regentengeest en den orthodox-drijvenden wil der kleinburgers.

Nog meer leert het boek ons van het godsdienstig leven uit den bloeitijd der 17e eeuw. Voetius, die in 1589 was geboren, heeft als student te Leiden, alwaar hij als bursaal van Heusden in het Staten-college woonde, vrijwel den geheelen strijd tusschen Gomarus en Arminius bijgewoond. IJverig kemphaan voor de Gomaristische partij kwam hij in botsing met het hoofd dier inrichting, den Remonstrantsch-gezinden Bertius. Wij zijn eerst getuige van het leven in dit college om daarna bij te wonen, hoe de jeugdige Voetius met zijn onaanzienlijk klein voorkomen met Bertius strijdt en uit

het college verwijderd wordt. Zijn eerste standplaats wordt Vlijmen in Noord-Brabant, waar wij hem vol vuur in de weer tegen de Roomschen aantreffen. Nog niet lang vertoeft hij aldaar, of zijn vaderstad begeert hem als tweeden predikant naast den Remonstrant Grevius. In uitvoerigheid zien wij geteekend, hoe deze Grevius met alle macht de overkomst van zijn gevreesden tegenstander zoekt te beletten. Voetius komt niet alleen, maar zegeviert zoo algeheel, dat Grevius ontslagen wordt. Hoe leert het verloop van zulk een plaatselijke worsteling ons niet op klare wijze, hoe in gansch Holland overal datzelfde geschiedde met de eind-overwinning voor de Gomaristen, die het gros des volks achter zich hadden en die inderdaad beschikten over een aantal voortreffelijke theologen, onder wie de nu nog jonge Voetius allengs een van de invloedrijksten worden gaat. Heeft hij op de welbekende Synode van Dordrecht nog slechts een tweede rol vervuld, zijn groote bekwaamheid maakt hem tot een der aanvoerders die in ring, classis en provinciale Synode de zegevierende partij geheel overheerschen doet. En tegelijk vindt hij den tijd niet alleen om een drukken werkkring als predikant verdienstelijk waar te nemen, maar ook een breede en diepe studie te maken van oudere en jongere theologen, van Roomschen, Ketters en Calvinisten, studie in vele talen tot in 't Syrisch toe. Wanneer hij in 1634 een der eerste hoogleeraars aan de nieuw gestichte hoogeschool te Utrecht wordt, is hij toegerust met een zoo omvangrijke kennis, belezen als weinig anderen, door al wat hij in den kerkelijken strijd reeds heeft medegemaakt zoo slagvaardig, dat hij van 't eerste oogenblik af voor langen tijd een gezaghebbend leider is.

Toch is hij een weinig sympathieke figuur, steeds tot aanval gereed, met zich zelf ingenomen en hoogmoedig, bits en fel tegen de Remonstranten, wien hij niets spaart. Reeds terstond na de aanvaarding van 't hoogleeraarschap komt hij met Naeranus en Batelier in botsing. Het regent pamfletten over en weer en wat daarin ons tegenklinkt, heeft een onaangenaam wanluidenden klank. Onze voorvaderen namen geen blad voor den mond in hun polemiek, maar het moet helaas erkend: geen partij is er, die zoo onhebbelijk, zoo grof, zoo venijnig en zoo onbillijk zijn tegenstanders bejegent als de Calvinistische. Bij de bovenliggende partij ontbreekt alle grootmoedigheid. Zwaar heeft de hand van den overwinnaar gedrukt op den verslagene. De geschiedenis heet een goede leermeesteres. Wie Dukers's boek heeft gelezen en daardoor gevolgd heeft, hoe een gereformeerd leidsman optreedt, die zoo onbeperkt gezag heeft, dat Utrecht's hoogeschool een halve eeuw lang de Academia Voetiana heette, hij weet ook hoe groot gevaar een gereformeerde overheersching zelfs in onze dagen vormen zou voor staat en volkskerk beiden.

Waarlijk de lectuur van de vlugschriften èn de dikke octavo's - vele boekenplanken vol - verschenen in den strijd tusschen Voetius en zijn tegenstanders is uit de geheele Hollandsche pamfletliteratuur misschien de minst-hartverheffende. Hoe moet een geleerde als Duker bewonderd worden, die onvermoeid deze stapels doorvorscht heeft en daaruit het meest belangrijke nauwgezet heeft verwerkt in zijn studie. Al het wijdloopig geredekavel heeft hij ons bespaard om er de feiten uit op te delven, die ons deze zeventiende-eeuwsche geestelijke worsteling bieden. Daarmede bespaarde hij ons ook de waarlijk al te uitgesponnen dogmatische en uitlegkundige betoogen van Voetius, waarvan de inhoud voor ons zeer problematieke waarde heeft. Onze tijd heeft belangrijker vragen te be-

handelen dan het al of niet christelijke van het dansen of het al of niet dragen van een baard of van lang of kort haar. Zelfs hedendaagsche Calvinisten kunnen moeilijk voorlichting vinden bij een theoloog, die als Voetius nog geloofde, dat de zon om de aarde draaide en wiens geheele wijsgeerig denken gevangen was in een verouderde wereldbeschouwing, waaraan het neo-calvinisme ontgroeid is.

Er wordt wel eens gesproken van dien ‘goeden ouden tijd.’ Wie bij de gedachte, hoe thans de kerkelijke strijd maar al te zeer vergiftigd wordt door het gebruiken van kleine minwaardige middelen, door een toon van verdachtmaking, ja zelfs door leugenachtigheden, zoo zelfs dat de eigen geestverwanten van hun leider erkennen dat hij ‘verleugend’ is, wie bij die gedachte naar vroeger tijden heenziet, moet toch dezen tegenwoordigen tijd gelukkig prijzen. Neen zoo onbehoorlijk als Voetius tegen den Roomschen Jansenius, de Remonstrantsche Batelier en Naeranus, de nieuwere wijsgeeren Descartes en Regius, zijn Groningschen collega Maresius, zijn Leidsche collega's Coccejus en Heidanus en nog op 't laatst van zijn leven tegen den Cartesiaan Velthuijsen optrad, maar ook wederkeerig door hen bejegend werd, zóó onbehoorlijk wordt niet meer door hooggeleerden met de pen gestreden. En toch, het is belangwekkend om dien strijd der geesten te volgen aan de hand van Duker, die als een vertrouwde gids elk interessant punt uit dien strijd u aanwijst. Het moge zijn, dat Voetius door zijn onmiskenbare starheid ons niet aantrekt, daartegenover dwingt hij onze bewondering af door een werkkracht, die hem in staat stelt vier dingen tegelijk te zijn: hoogleeraar en als zoodanig leermeester van een breede reeks predikanten en professoren door hem gevormd, aanvoerder van de ‘preciese’ gereformeerden in de republiek, predikant bij de Utrechtsche gemeente en als zoodanig niet alleen een geliefd kanselredenaar, maar ook trouw catecheet voor de weeskinderen en ten slotte schrijver van een viertal lijvige theologische werken: Exercitia et bibliotheca studiosi theologiae, Disputationes theologicae selectae, Exercitia pietatis en Politica ecclesiastica.

Wel mag in 't algemeen genomen Voetius' voortdurend kampen iets onaangenaams over zich hebben, zij het dan ook, dat hij meende daardoor de ware leer te handhaven en alzoo God te dienen, daar zijn een paar punten in zijn strijd, waarin hij onverdeeld onze hulde verdient: de Bossche broederschap en de kerkelijke goederen. Dat hij onomwonden afkeurde, dat te 's-Hertogenbosch aanzienlijke gereformeerden zich lieten inlijven bij een Roomsche broederschap ter eere van onze Lieve Vrouwe Maria, is evenzeer te prijzen als dat hij met hand en tand er zich tegen verzette, dat verschillende Utrechtsche overheidspersonen of verwanten daarvan zich verrijkten met kerkelijke goederen. Zoo ook, dat Voetius bij zijn strijd tegen ‘roepende’ zonden de woekerpraktijken der lombarden, die gemeenlijk 32½% interest lieten betalen, krachtig aanviel, of het misbruik, dat van het zoogenaamd collatierecht werd gemaakt, waarbij de heer van 't dorp aan de gemeente een aan haar onwelgevallig prediker opdringen kon, geeselde, mag worden toegejuicht. Daarentegen is aanstootelijk, hoe de man te keer ging tegen het gebruik van orgels in de kerk, is zijn algeheele afkeuring van onschuldige kaart- en andere spelen overdreven en voert zijn streven naar een Zondagsheiliging, waarbij alle onschuldig vermaak of noodige arbeid verboden werd als zondig, tot een peuterige vroomheid, die het haast nog wint van de haarkloverijen der schriftgeleerden, berucht sinds Jezus hun verweet den mug uit te zijgen en den kemel door te zwelgen.

De laatste levensjaren van Voetius waren droef. Vele jaren lang was hij een gezaghebbend leider geweest, maar in zijn ouderdom verloor hij langzamerhand dat leiderschap en zegevierde zijn tegenpartij allengs. Zijn invloed daalde bij het stadsbestuur, dat aan hem onwelgevallige personen tot hoogleeraar benoemde en tegelijk steeg de invloed der Cartesiaansche wijsbegeerte door hem steeds verafschuwd. Bitter was hem de afscheiding van Anna Maria van Schurman, de Labadie en Koelman, nog wranger werd de afval van Schoockius, eens zijn vriend nu zijn vijand. Het eenige verblijdende was, dat eindelijk tusschen hem en Maresius uit Groningen een verzoening tot stand kwam. Maar aandoenlijk is, hoe, nadat de Franschen in 1672 Utrecht veroverd hadden en aldaar de Roomsche eeredienst hersteld - Duker teekent het krijgsbedrijf op voortreffelijke wijze -, na het vertrek der Franschen de eerste predikatie in den Dom (16 Nov. 1673) gehouden werd door den vierentachtigjarigen grijsaard en hoe deze preek zijn laatste was, doordat hij kort daarop werd getroffen door een bezwijming, die hem het prediken voor goed belette. Nog bleef hij als hoogleeraar zijn colleges geven, was zelfs in den cursus 1675-76 rector, eindelijk, schrijvende aan een academische disputatie, overviel hem de krankheid, waaraan hij 30 October 1676 overleed. Tot zijn dood toe was hij getrouw gebleven aan zijn wachtwoord: ‘Een ridder behoort in 't harnas te sterven’.

Overzie ik Duker's arbeid en vraag ik mijzelf af wat de waarde daarvan is, dan is mijn antwoord: het ligt er aan wie dat werk in handen neemt. Menig ontwikkelde leek zal bij de lectuur ongetwijfeld kunnen genieten, wanneer hij tenminste zich eenige inspanning wil getroosten, maar voor hem zullen er toch, vooral in het tweede deel, vele bladzijden zijn, waarvan de theologische inhoud hem te zwaar zijn zal. Maar dat geldt mede voor die predikanten, die meer zorg aan hun tuin besteden dan tijd op hun studeerkamer doorbrengen. Ook voor hen zou het wenschelijk zijn, als uit het driedeelige werk een beknopt résumé van een paar honderd bladzijden werd vervaardigd, waarbij Latijnsche aanteekeningen of bijlagen werden vertaald. Want onze tijd roept: vooral geen Latijn! Maar voor hen, die inderdaad theoloog zijn - en gelukkig zijn dezulken nog talrijk - is Duker's studie eene om vele stille avonden te genieten. Het boek heeft mij van begin tot einde geboeid, het heeft mij veel geleerd. Laat mij er bij voegen: uitvoerige registers, waaraan ook ds. F.S. Knipscheer heeft medegewerkt, vergemakkelijken zeer het gebruik van het boek.

En ten slotte nog deze opmerking: In deze dagen van oorlog, die onze zenuwen spant en ons telkens naar het laatste nieuwsblad grijpen doet, is het een heilzaam geneesmiddel een dik wetenschappelijk boek door te werken, zich geheel te verdiepen in eens anders studie en daardoor te vergeten wat ons telkens weder ontroert. In de studeerkamer wordt de onrust weder tot rust. Onder de boeken, die daarvoor geschikt zijn, beveel ik gaarne Duker's Gisbertus Voetius aan.

K. Vos.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. **Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.**

De Mei-aflevering wordt geöpend met eene novelle 'David en Jonathan', door G.F. Haspels. Dr. G.F. Hoogewerff behandelt Jan van Scorel, zijn leven en persoonlijkheid, Dr. E.B. Kielstra de Lampongs, E.M. ten Cate Menno Simons. Bijzonder fijn en mooi zijn weder de opmerkingen, die 'Iemand' 'van den hak op den tak' maakt. J.C. Bloem bezingt Gestalten en J.E. van der Waals een spoortrein.

De Gids. **Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.**

In de Mei-aflevering vervolgt Marcellus Emants zijn roman Liefdeleven. Dr. Charlotte A. van Manen ontleedt Duitschlands groei, Prof. C.H. Becker de Islampolitiek. Franck Gericke bezingt Tropheeën, M. Scharten - Antink een zinkput. F. Schmidt - Degener beschouwt Rembrandt als den meester der 'natuureelste beweegelijkheid'. François Pauwels bezingt Puck Triumphator.

Stemmen des Tijds**, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.**

De Mei-aflevering wordt geöpend door eene novelle 'Op Hoop van Zegen', door A. Wapenaar. Dr. F.M.Th. Böhl vertelt iets over het oude Babylon der Sumeriërs en Akkadiërs. E. René van Ouwenaller spreekt gedachten over het gevangeniswezen uit. Mr. H. Verkouteren vervolgt zijn beschouwing over de Fransche revolutie. J. Petri behandelt Selma Lagerlöf.

De Nieuwe Gids**, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.**

In de Mei-aflevering wordt het tweede bedrijf van Dr. J.L. Walch's ‘Antithese’ geplaatst, terwijl de heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende strand vervolgt. Jac. van Looy geeft een novelle, ‘De Nieuwe Regentes’ en Josef Cohen een Drentsche legende ‘Brammart en Ellart’. De heer C.F. Gijsberti Hodenpijl doet mededeelingen betreffende den val van het tweede Fransche keizerrijk. Dr. W. Meijer behandelt het vraagstuk der zedelijke opvoeding. J.D.C. van Dokkum handelt over eenheid in 't Nederlandsche bibliotheekwezen, André de Ridder over Henri de Regnier en Cornelis Veth over Walter Crane. Jaap Kunst en François Pauwels zingen gedichten.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In het Meinummer geeft Albert Verweij aanteekeningen uit het dagboek van een landbouwer in een tijd als dezen. Mevrouw H. Labberton Drabbe dicht gedachten naar aanleiding van den oorlog en J. de Gruijter verhaalt van Oorlogswee. Albert Verweij zingt eenzelvige liederen. Jacob Israël de Haan behandelt den kinematograaf in verband met de criminologie. Gedichten worden bijgedragen door J.L. van den Brandeler den Beer Poortugaal, Is. P. de Vooys en Maurits Uijldert. De heer Jacob Israel de Haan zet zijn vervolging van Duitsche rechtsgeleerden voort.

***De Levende Natuur,* opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.**

In het nummer van 1 Mei handelt de heer B.E. Bouwman over Cicaden en Wespen, de heer Jac. P. Thijsse over den Fuut, de heer Ph.A.M. over de diatomeeën-aarde van Renkum, de heer J.C.D. Groot over het verplegen en kweeken van buitenlandsche siervisschen en de heer Jan P. Strijbos over den torenvalk.

In het nummer van 15 Mei besluit de heer Ph.A.M. zijn beschouwing over de diatomeeën-aarde van Renkum, de heer A.B. van Deinse behandelt nog eens de vinvisschen, de heer Jac. P. Thijsse brengt eenige quaesties ter sprake betreffende boomklevers. Over het waarnemen van kleuren en vormen door de bijen werden belangwekkende proeven genomen door K. von Frisch, waarover de heer J. Heimans mededeelingen doet.

Ontvangen boeken.

Dr. J.W. Muller, *Van den Vos Reinaerde.* A. Oosthoek, Utrecht.
Just Havelaar, *Oud-Hollandsche figuurschilders.* Erven F. Bohn, Haarlem.
S.A. Arendsen Hein, *Variaties en Erfelikheid.* A. Oosthoek, Utrecht.
G. van Hulzen, *Zwitserland.* Serie Van Reizen en trekken.
C. Reginald Enock, *In het land der Inca's* Van Reizen en trekken. Mij. van Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Dr. G.J. Hoogewerff, *Journael ofte gedenckwaerdige beschrijvinghe van de Oost-Indische Reyse van Willem IJsbrantsz. Bontekoe.* A. Oosthoek, Utrecht.
Synthese, V. Prof. Dr. B.J.H. Ovink. Godsdienst, kerk en cultuur. Erven F. Bohn, Haarlem.
Jan Veltman, *Baje en haar kerkje.* G.J. Callenbach, Nijkerk.
W. Jansen, *Het vraagstuk van den oorlog en zijne ethische beteekenis.* A. Oosthoek, Utrecht.
Louis A. Bähler, *Geestdrift en Verontwaardiging.* Evolutionaire en revolutionaire gedachten. H.N. Werkman, Groningen.

Roy Norton, De man des vredes. James M. Beck, Het geval België. Repplier en Whithe, Duitschland en de Democratie. Church, Antwoord op het beroep door Duitsche geleerden op de beschaafde wereld gedaan. Thos. Nelson & Sons, London.
War obviated by an international police. A series of essays, written in various countries. Mart. Nijhoff, den Haag.
Handboekjes, Elck 't beste. A.E. d'Oliveira, Het Kortschrift 1/2. Geschiedenis en theorie van de stenographie. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.

De band.
Louis Carbin.

> Un homme rêveur pent vaincre un sentiment naissant; un homme sensuel succombe inévitablement à la tentation du Souvenir.
> ALBERT DELPIT.

HET is vandaag haar verjaardag.... 't is nu een week'. - Een lange poos hebben vader en zoon zwijgend tegenover elkander gezeten, tot de laatste ineens deze woorden wanhopig moedeloos voor zich heen zegt.

De aan beide beenen verlamde oude vader, diep in zijn breeden stoel gedoken, zit door het open raam naar buiten te staren, waar de avondschemering begint te groeien. Hij luistert. Maar niet naar de woorden van zijn zoon. Het schijnt wel of hij ze niet hoort, omdat hij zoo ernstig luistert naar het lentegerucht, dat buiten voor het huis door de zware boomen vaart.

Zijn grijs-gebaarde milde gelaat wordt zacht belicht door het schijnsel van een geelbekapte lamp, die een eind achter zijn zoon in de kamerhoek stil te branden staat. De nog zoo heldere oogen van den ouden man hebben een droomerige tevreden uitdrukking. Het schijnt hem goed te doen wat hij hoort in de zwoele lentelucht.

Dan herhaalt de zoon koppig verdrietig:

- Vandaag is 't haar verjaardag vader.... Er is de geprikkeldheid in zijn stem van een mensch, die zich een medelijden onthouden voelt, waar hij dan waarachtig toch wel recht op heeft.

De oude man blijft naar buiten staren. Maar nu antwoordt hij toch. Vol trilt er een liefderijke warmte in zijn verzwakte maar nog klankrijke stem:

- Haar verjaardag? Je moest daar niet meer aan denken. -

De zoon: - Dat weet ik wel, dat weet ik wel, maar ondanks alles wat ze me heeft aangedaan....

De vader, met zachte beslistheid: - Ze heeft ook haar kind verlaten, jongen. -

De zoon: - Och jawel, jawel, ik weet wel wat u zeggen wil. -

De vader: - Al haar warmte, waarin je je geluk dacht te vinden was enkel begeerende genotzucht.... niets anders dan dat. -

De zoon: - Is er dan een vrouwetype dat....?

De vader: - Met hem is ze nou voor goed weg, maar je weet *nu* net zoo goed als ik, dat hij de eerste niet is, waarmee ze je bedroog.

De zoon: - Ik kan niet buiten haar. -

Hij wrijft zich met de handpalm langs de slaap en schudt het hoofd. Kijkt dan ook naar buiten.

De vader: - Jongen jongen je maakt je ziek met dat verlangen naar wat niet meer is. Ze moet niet meer voor je bestaan. Be a man. Je hebt haar trouwens verloren omdat je haar nooit anders had dan door jouw wil... ze had een veel te onzeker karakter, dan dat je haar ooit had door haar eigen vaste willen... haar lichaam was mooi mejongen... maar haar ziel is als een dood dor blad, dat verward heen en weer dwarrelt met elken wind. -

De zoon: - Er was zooveel moois in haar. -

De vader, zucht: - Waan... waan...

De zoon: - Maar in den beginne...

De vader: - O, ze hield wel zoo'n beetje van je... zeker... misschien wel omdat je zoo goed bent... en ze vond 't zelf wel mooí innerlijk door je gezien te worden, zooals ze begreep dàt je haar zag... ze zal ook wel 't goede in je ernstige levensopvattingen begrepen hebben... maar zich aan jou oprichten zou ze niet hebben gekund... en misschien wel niet enkel omdat jij niet zag, dat er wat op te richten viel... niet ènkel omdat jij wat zakte naar haar niveau... ze heeft een helder hoofd... maar haar ziel is als een dood dor blad... liefde begreep ze alleen als genot... ze zal misschien wel gevoeld hebben dat je meer verlangde dan ze geven kon... meer diepte... misschien ook analyseerde ze zich dat nooit zoo zelf... je genoot van haar heerlijkheid, terecht... maar het liet een leegte in je achter, omdat... Omdat ze is, die ze is. -

De zoon: - Haar hèèrlijkheid! Ik kàn er niet buiten! Wat heb ik nog aan mijn leven...?

De vader: Jongen wordt nou niet boos, maar eigenlijk ben

je verslaafd geraakt aan haar schoonheid... nu mis je die en denkt voortdurend daar alleen aan. Feitelijk heb je haar nooit gehad... zij gaf zich niet... haar heele wèzen... Mogelijk had ze niet meer te geven dan haar schoonheid, wat zal ik er van zeggen, *ìn* een ander kun je nooit kijken... Och jòngen, hoe heb je toch ooit zoo koppig kunnen vechten om het bezit van zóó'n vrouw! - jij de zoon van je moeder en mij...?

De zoon: - Had ze moeder nog maar gekend. -

De vader: - Zou niets gegeven hebben. -

Hij maakt een afwerend gebaar, alsof hij een mooie herinnering voor iets leelijks wil beschermen.

De zoon: - Als moeder nog geleefd had, god, misschien had ik haar dan wel niet getrouwd. -

De vader: - Toch! -

De zoon: - Toch? -

De vader: - Omdat je mijn karakter hebt... wij zijn van een koppig geslacht... breken of barsten, nooit buigen... we laten niet los... hoe lang heb ik niet gevochten om je moeder... máár...e... niet als jij tegen anderen... maar tegen haarzelf om haarzelf. -

De zoon: - Moeder had me misschien...

De vader: - Het wàs niet tegen te gaan... met jou hartstochtelijken aard... ze liet zich door je zoenen toen ze nog zei van een ander te houden, is 't niet zoo?... toen heb je op je reis geschreven en geschreven... ik kén dat... tot ze wankelde en... zich met nog weer een ander engageerde... onverwacht voor je... met den bruut, waar ze nu mee weg is... Dát was haar natuurlijke instinct. Toen luisterde je niet naar mij. Natuurlijk je kòn niet... al je wil bleef er op geconcentreerd haar toch te hebben... ze had je gezoend... je dacht dat ze toch wel van je hield... toen ontdekte je dat leelijke van hem en zette door... hebt 't haar gezegd... en haar doen schrikken... doen wankelen daardoor... toen viel ze op jou terug en ze trouwde jou... tot je ongeluk...

De oude man zwijgt, denkt even na. Dan vervolgt hij - Dat je pas zoo laat begrepen hebt, hoe spoedig ze je al bedroog... wat maakte je hartstocht je klein...

De zoon: En toch...

De vader: Ja en toch ik weet 't wel kon ze soms zoo echt lief voor je zijn... ze vond je zoo in-goed... haar eigen woorden tegen mij... maar dat was geen goedheid... 't was

je zwakheid... 't zou de eerste keer niet zijn dat een vrouw moreele zwakheid tegenover den hartstocht dien ze opwekt, met goedheid betitelt... maar ja... toen... tòèn kwam hij weer in haar leven... toen was 't afgeloopen... misschien dat je deze levensbezoeking noodig had... god weet zal 't blijken noodig geweest te zijn... later... voor jou om je kind...

De zoon: - Maar u kreeg moeder toch ook tegen haar zin, dat zei u zelf. -

De vader: - Zei ik dat? Tegen haar zin? Nee... tegen haar eigen willen in... maar niet omdat ze anderen wou... ze voelde zich nog te jong... was een beetje vrijgevochten... een beetje zoo 't idee van zelfstandig te willen blijven... eigen persoon te bewaren... maar toen ze eenmaal voelde toch van me te houden kwam juist al haar innerlijke kracht naar mij toe...

De zoon: - Bent u werkelijk altijd gelukkig geweest? -

De vader: - Jongen...

De zoon: - En ik... en ik... och god...

De vader: - Be a man!

De zoon: - 'k Kàn niet buiten haar... ik kàn 't niet... 't is me een obsessie...

De vader: - Jongen, ik wou dat ik je helpen kon dit fatum makkelijker te doorworstelen... jongen wil je luisteren?

De zoon: - Och jawel. -

De vader: - Je moet dat eens een tijd leeren vergeten... waar is je wil? -

De zoon: - Gebroken... in mijn strijd om haar... òp... gebròken... niks!... weg!! -

De vader: - Toe jongen zeg dat niet... zeg zoo iets toch niet zoo vaak... hoor eens... je moet dat eens een tijd uit je leven bannen... begrijp je? -

De zoon: - zwijgt. -

De vader, overredende: - Jongen je moet nu vàder zijn... enkel en enkel vader... vader! is dat zoo moeilijk voor een man van vijf en dertig? -

De zoon, dof: - Wiesje wordt haar sprekend evenbeeld... nu al, terwijl ze nog geen zeven is...

De vader, met nadruk alsof hij zijn zoon een vaste overtuiging bij wil brengen:

- Het kind erft karakter en levenswil van den vader... het intellect van de moeder... dat kan een goed product

worden, dat kind van jou en haar... al pasten jullie voor een samenleven niet. -

De zoon: - Ik kàn 't kind niet zien opgroeien... ik kàn 't niet... háár kind. -

De vader: - Jóúw kind. -

De zoon: - Waarom heb u toch niet gedaan wat ik gevraagd heb... het kind bij u te nemen. -

De vader zwijgt. Hij heeft even naar de donkere figuur van zijn zoon gekeken. Dan staart hij weer naar buiten en zegt:

- Moet dat kind behalve haar moeder ook haar vader verliezen... een vader die het goed op kan voeden?... want dat wèèt ik. -

De zoon: - Een kinderziel is geen blank papier... geen was...

De vader: - Jouw evenbeeld. -

De zoon: - Och...

De vader: - Innerlijk zal 't jouw evenbeeld worden. -

De zoon - Ik geloof het niet. Allemaal theorie. -

De vader: - Toch zal 't zoo zijn - geloof een oud man, die veel menschen kent en heeft geobserveerd. -

De zoon: Elk gebaar van het kind als ze meisje wordt zal me meer...

De vader: Dat verandert wel zoodra je ze ouder ziet worden... wacht tot zich meer van haar kinderziel aan je begint te openbaren en zorg dat je voortdurend je kind... *ziet.* Jongen weet je niet hoe je met haar kon spelen, zooals een man 't alleen kan met eigen bloed? Al het zuivere, dat er in je liefde zat voor háár die je niet houden kon, omdat je ze niet had, zal je overdragen op je kind, dat je wel hebt en... dat je zoo makkelijk dieper winnen en houden kunt... jij haar bloedeigen vader. Dàt zal je gelùk worden. -

De zoon, schamper: - Geluk?... geluk...??

De vader rustig: - Je geluk. -

Ineens staat de zoon bruusk op. Hij doet door zijn gebaar van intense woeste wanhoop den ouden vader schrikken:

- Ga je weg? moet je weg? -

De zoon: - Ja, ik ga weg... weg, weg! -

Hij geeft zijn vader een hand en zegt:

- Ik zal de zuster bij u sturen. -

De oude man houdt zijn hand vast, tracht zijn jongen in de oogen te zien. Maar dit gaat niet, omdat hij tegen 't licht in kijkt. Dan zegt hij:

- Hoe gaat het tegenwoordig met haar op school? -

Het is alsof hij in de zachte toch doordringende stem al de oude krachten samenvoert van zijn sterk karakter en al de warmte van zijn liefde:

- En is ze nog altijd thuis zoo bezig haar pas geleerde schrijfkunst te probeeren? Weet wel al die bekrabbelde paperassen van je? Weet je wel? -

De zoon zwijgt en tracht zijn hand terug te trekken, maar de vader houdt die vast. Er groeit zunuwachtigheid in diens stem als hij zegt:

- Moet je al weg? Zul je vanavond Wiesje een nachtzoen voor me geven... een nachtzoen van opa? -

De zoon: - Zeker. -

De vader: - Beloof je dat? -

De zoon: - Zeker, zeker...

De vader: - Beloof je dat? -

De zoon: - Och jawel...

De vader: - Beloof het me. -

De zoon: - Och jawel... ik beloof het u, ik zal..,

De vader, hem onderbrekend: - Dan is 't goed. -

Nu laat hij de hand van zijn zoon los. En als deze weg is en de zuster weer een tijdje bij hem zit, dan zegt hij na lang peinzen:

- Ja, ja mijn zoon wou weer weg... och, allemaal lenteonrust... 't is alles ook zoo'n wedergeboorte ook met dit zwoele weer... heerlijk het bij te wonen.. och ja de winterstormen zijn pijnlijk gewreest... maar de wedergeboorte... de wedergeboorte...

De zuster, verwonderd:... Waarom zegt u dit zoo? -

De oude man, langzaam en droomerig: - Gedachten van een oud man kindlief, die aan den kant van het leven zit en toekijkt... en eerbied heeft voor de natuur met zijn oude boomen en jonge bloei... en van de lente houdt, omdat hij de band zoo graag beseft tusschen plant en vrucht en weerom nieuwe plant...

> ... The one thing that might heal us and keep us...
> WILDE.

De late lenteschemering is reeds lang sterrenlichte nacht geworden, als de zoon nog voortloopt in de oude stad, onder de boomen van een verlaten gracht...

Want toen hij van zijn vader kwam, is hij al maar om en om gaan dolen door de leege buitenstraten, tot hij eindelijk dan nu de oude stad komt ingeloopen, waar zich zijn huis bevindt.

De eenige gedachte waarmede hij van zijn vader wegging waren geweest: weg! er uit! er absoluut uit! Het leven was zoo immers niet meer te houden. Wat sprak zijn vader van geluk? Er kon voor hem immers nooit meer geluk komen. - Och god, god wat had hij zich niet een heel, lang leven van een mooien stadigen hartstocht met haar voorgesteld! Als een groot goed zalig-koesterend vuur, dat ze beiden met bewustzijn zouden onderhouden. Een vuur, dat met voorzichtigheid omschermd zou worden, zóó, dat 't niet kleiner kon worden, maar ook niet te groot of te wild om zich heengrijpend! Beheerscht genoten hartstocht in liefde. Hoe vaak had hij daar niet met haar over gepraat? En nu? En nu?... Nu was ze met een ander... hij zag hen... hij *zag* het...

- Zoo dwalend had hij niet geweten waar hij liep. Niets had hij gezien dan 't beeld van hem en haar... hun beider oogen... in de hare die mysterieuse groote kinderblik van 't wegraken in zalige overgave. En had hij maar loopen denken hoe al dat vuur, al die hartstocht, dien hij tot bewustzijn had gebracht, nu was voor den ander... Allemaal voor dien ander! Geluk? hoe kon er nu nog geluk voor hem bestaan?... wat moest hij nu verder met het leven?... waarvoor diende dit?

- En in al die opwindende, martelende gedachtenwoelingen was dan slechts even nu en dan de herinnering opgekomen aan zijn kind.

'Je kind' had zijn vader gezegd. Doch dan had hij dit woest uit zijn gedachten geduwd.

Jawel, jawel, hij begreep wel waarom zijn vader daarover gesproken had. Maar daarmee zou hij hem niet 't vervloekte leven weer injagen, waarachtig niet! Hij had zich dieper gehecht aan zijn kind, dan hij ooit kon gelooven. Maar dat was immers nu uit! *Ook* uit. Dat kind had hij immers liefgehad, omdat 't hem 't beeld toen leek van hun liefde... liefgehad *om* hun liefde... En die was er niet?... hun liefde?... Was die er ooit geweest? Wat had ze dan toch eigenlijk voor hem gevoeld?

- Zoo was hij dan maar voortgeloopen, voort en voort, en telkens weer begonnen naar een antwoord te zoeken op die vraag. Had zich alles weer voor den geest gehaald. En

was zoo telkens opnieuw met zijn zinnelijke natuur ten slachtoffer gevallen aan al zijn herinneringen.

Ja er uit! dat was 't eenige wat er nog overschoot. Ergens in 't water, waar geen menschen waren.

'Je kind, je hebt 't beloofd'. Hardnekkig waren, na tijden voortloopen en tobben, die woorden soms weer onverwacht in zijn brein opgedoken. Hij had ze dan loopen nafluisteren, als verdwaasd -, als werden ze hem voorgezegd... En er was toen langzamerhand in hem 't martelend gevoel gegroeid, dat hij er niet uit kon, voor hij de belofte aan zijn vader was nagekomen.

- Maar ja... dán... dán was hij vrij... Vrij! Moegeloopen ten laatste en moegetobd over dit besluit, in zijn breinverwarring herhaaldelijk als nieuw hervonden, was hij zoo eindelijk de oude stad ingeloopen.

Ja, ja, zijn laatste plicht, die zou hij dan nog gaan afdoen, - zijn laatste plicht...

- In den laten nacht loopt hij dan nu voort onder de boomen van een der doodstille grachten in de buurt van zijn huis.

Onwillekeurig schijnt het water hem getrokken te hebben. Want hij loopt langs den kant van den hoogen wal.

Roereloos ligt het water, gladgespreid, donker tusschen de duistere wallen van de verlaten oude gracht.

Hier en daar brandt een lantaren. Daarboven, vlakbij, doet het koude starwitte schijnsel het versche groen verhelderen van 't hoogerop zoo zwart uitziend geblaart. Geruchteloos houden de zware stammen met hun oude sterke takken dit jonge goed licht opgebeurd naar den hoogen hemel, waar de kille witte diamanten vonken.

Doch er druilt een vreemde drukkende duisternis in dat bewegingloze loover.

En onder die donkerten, door de doodsche stilte heen, die er uit neerzijgt, sjokt hij voort, langs den kant van 't water.

Zijn moede voeten slepen.

Soms praat hij weer in zichzelven, alsof hij iemand een antwoord geeft, dien hij in zijn gedachten hem iets hoort zeggen.

'Ja, ja, beloofd...' herhaalt hij dan een paar maal... 'ja, ja, beloofd...'

Zijn hoed staat achterover. Nu en dan wischt hij zich 't bezweete voorhoofd met een afwezig gebaar. En hij begint

van tijd tot tijd stil te staan, alsof hij niet meer verder kan. Dan tuurt hij wezenloos in 't water. Gaat echter een oogenblik later weer door. Tot hij ten laatste, bij een der steenen bruggen als voor goed tot stilstand komt.

Het is doodstil in 't rond. Er is geen mensch te zien. Er zijn geen voetstappen te hooren.

Bewegingloos tuurt hij naar beneden, de armen slap langs 't lijf.

In de buiging van den wal daar ligt op het zwarte gore water een zware duisternis opgetast. Het verdere vlak heeft vage glanzen van verre lantarens. Doch hier is 't zoo zwart alsof er geen water is. Enkel ledigte, en donkerte, en diepte. De trekkende diepte van het bodemlooze.

Hij tuurt daarin. Lang... Dan kijkt hij naar den overkant, en achter zich, en naar opzij...

Er is niets te zien. De wallen blijven verlaten. Van uit de verdere stad drijft 't vage gedruisch van nog wat laat verkeersrumoer moeilijk naar hem toe.

Hij tuurt weer naar 't donker aan zijn voeten.

Er lijkt verlangen in zijn houding. Of is 't alleen de gebogenheid van een moeden mensch?

Plotseling draait hij zich om. Met een ruk. Loopt met vreemde haast naar de stoep. Tot vlak bij de huizen.

En houdt daar stil, met een schok.

Dan heft hij het hoofd als een mensch, wien onverwacht iets invalt.

‘Ik zal niet weg kunnen’ mompelt hij een paar maal van zich heen: ‘ik zal niet weg kunnen’. Beslist stapt hij terug naar den wallekant. Het is of hij door zal loopen waar geen grond meer is. Doch op 't randje wankelt hij stil, met een bevreemd luisteren in zijn houding.

Verschrikt kijkt hij rond. Heeft hij iets gehoord? Is er iets tegen hem gezegd? Wat?

Dan wrijft hij zich doodelijk vermoeid langs het voorhoofd. De hand nog opgeheven een eindje voor zich uit, luistert hij daarna weer...

Tot hij zich als tevoren met een woesten ruk plotseling omdraait. En terug loopt naar de stoep, op een zielig dwaas holletje, nu en dan struikelend van haast en moeheid.

En daar nu gaat loopen, dicht langs de huizen, voortdurend pratende in zichzelf: ‘ja ja beloofd... maar alleen

dàt... alleen dàt... zeker ik zal 't doen... maar dan ben ik vrij...'

't Is alsof hij antwoordt op iets, dat hij meent te hooren zeggen.

Zoo gaat hij nu dicht langs de onafzienbare huizenrij, gejaagd, prevelend, voortdurend soms weer pratend. Tot hij bij een der uniforme zijstraten stil houdt en er een oogenblik als wezenloos staart naar 't naambordje van de straat, waar hij woont. Hij gaat die straat in, en zijn gang wordt wat kalmer.

Het is er stil tusschen de hooge rustig dommelende huizen...

In een van die huizen ligt in een klein kamertje zijn kind te slapen. In een klein laag ledikant, waar het bijkans geheel onder de dekens verkropen ligt. Dat ledikantje is wit gelakt evenals de eenvoudige kindermeubeltjes, die er staan: Een kast in den hoek, een paar stoelen, een waschtafel vlak bij de zacht-blauwe gordijnen, die heel vaag het schijnsel van een rose nachtlampje opvangen in hun fluweelige donkerte. 't Lichtje staat op het nachttafeltje naast 't bed. Op 't witte tafelvlak werpt breed de schotel van 't lampje een zwart cirkelvlak van schaduw. Alleen de hoeken van 't kastje blijven schemer-wit.

Het is stil in huis.

De gangdeur van het kamertje is dicht - de andere deur staat open naar een ledig donker. Van uit die duisternis tikt een verre pendule heel rustig haar bedaard zachten tik-tak naar het kind toe.

Dit woelt. En de ademhaling is onrustig.

De zijig blonde haren glanzen, verward, van onder de witte lakenrand uit, die om de dekens is gevouwen...

... Ineens, in de verwonderde stilte van het huis, stoot beneden de straatdeur dicht met een ingehouden dreun, als wordt deze na geruischloos openen zoo voorzichtig mogelijk gesloten.

Een langzame stap komt zwaar de trappetreden op.

't Is alsof het dommelende huis ontwaakt en ademloos gespannen luistert.

Het kind draait zich om, woelt even na, maar slaapt door.

Een oogenblik later knoerst er een deur open in de kamerdonkerte, waar die pendule haar bedaard-zachten tik-tak tikt. Dan, behoedzaam komt de jonge vader van uit dat donker het schemerlichte kamertje ingeloopen, waar zijn kind te slapen ligt.

Hij tilt de dekens een beetje op, en kijkt naar het zacht roze gezicht van zijn meisje. Voorzichtig, met nauwelijks aanroerende hand, strijkt hij de verwarde krullen wat uit het voorhoofd, en buigt zich wat voorover, als om 't een zoen te geven... Maar een paar kleine handjes zoeken slaperig om zich heen, en vatten zijn hand. Hij laat het stil toe, dat het kind die hand bij zich onder de dekens trekt tegen de borst, zooals 't zoo vaak de laatste dagen deed, wanneer hij 't naar bed bracht om te gaan slapen. Hij buigt zich na even wachten verder voorover, en ziet dat de blauwe oogen lodderig opengaan, en weer dicht. ‘Paatje’ murmelt het kind met slaperige stem. Doch dommelt door. Het schijnt te zwaar van slaap overmand te zijn om goed wakker te kunnen worden.

De stille man richt zich weer overeind.

Hij heeft het kind nog niet gezoend...

‘'t Gaat niet... 't gaat niet’ prevelt hij.

Moedeloos schudt hij even 't hoofd en wrijft zich over de oogen. Hij wil zich afwenden, maar het kind, in haar slaap, houdt zijn hand tegen haar borst onder de dekens. Telkens als hij zijn hand voorzichtig langzaam weg wil nemen, wordt 't kind onrustig en gaat woelen.

De moede man schijnt voor een wijle te willen berusten. Hij trekt de stoel met haar kleertjes naar zich toe en gaat er gelaten bij zitten.

Hij tuurt in het licht van het nachtlampje, dat glimplekjes brengt in de dikke zweetdruppels op zijn voorhoofd en glanzen in zijn vochtig donker haar.

Zijn oogen staren leeg van uitdrukking. In 't bleeke gezicht is de volroode mond aan de hoeken neergeplooid.

Het kind, nu hij zoo stil blijft zitten, rolt zich onder de dekens wat meer ineen, zucht, en begint rustiger te ademen.

Hij schijnt er niet op te letten. 't Is of hij met open oogen slaapt.

Hij zakt meer en meer krom in elkaar. Zijn hoofd is moe, geregelde gedachten willen een tijdlang niet komen. Langzamerhand herinnert hij zich hoe hier zijn vrouw soms samen met hem stond. Doch 't lijkt allemaal zoo ver af... 't is maar een zwak beeld... 't brengt geen vernieuwde opstand in hem teweeg.

Dan, opeens, zonder eenige aanleiding, wordt het hem bewust hoe voortdurend het hartje van zijn kind zachtjes klopt tegen

zijn hand. En zwaar door heel zijn wezen vaart een intens goed medelijden... een onberedeneerd groot medelijden met zichzelve en het kind, dat zoo rustig vertrouwend 't hartje laat kloppen tegen zijn zacht omvatte hand.

En een overweldigend gevoel grijpt hem aan van onafscheidelijkheid, van bij elkander hooren, in één groot gemis, dat niet en nooit te herstellen zal zijn, 't heele leven niet. - Helder herinnert hij zich weer zijn vaders woorden... 'Jongen, je moet vader zijn... enkel vader...'

Er breekt een zachte klaarheid open in zijn door woeste denkingen zoo verduisterd brein.

En starend in 't licht zit hij nu weldra een tijdje bevestigend te knikken, zooals een peinzend mensch dat doet, wanneer die 't eens begint te worden met eigen gedachtengang.

Tot hij zich opeens verwonderd naar voren buigt, gespannen turend in de donkere schaduw van het lampje en er met bruuske beweging een kreukelig papiertje uit te voorschijn trekt, dat daar als verborgen lag, half onder den schotel. - Verwondert houdt hij 't bij het licht.

Zijn oogen, in lezen, gaan een oogenblik heen en weder, dan komen ze vol tranen, terwijl zijn mond zich smartelijk verwringt.

Doodstil, strak 't verdere gezicht, blijft hij huilen. Steeds houdt hij daarbij nog 't papiertje, waarop wat stuntelige hanepooten staan, bij het licht.

En 't is met telkens ingehouden snikken, en met moedeloos hoofdschuddend mompelen van ''t mocht niet, 't mocht niet', dat hij de woorden herleest, die 't kind er onbeholpen op heeft neergekrabbeld:

- wiesje hout zoo van patje patje kan zoo aardig met wiesje spele. -

Grouchy bij Waterloo.
P.J. de Bruine Ploos van Amstel.

IN 1815 wenschten Napoleon zoowel als Frankrijk geen oorlog, Europa daarentegen wel. Napoleon begreep de stemming van Europa echter en bereidde zich onmiddelijk voor, daarbij echter geen middel verzuimende om den strijd te vermijden. Napoleon aarzelde in het kiezen van zijn krijgsplan. Zou hij offensief of defensief te werk gaan? Het defensieve plan was uit een krijgskundig oogpunt het beste, omdat het de meeste kansen van succes aanbood. De geallieerden konden niet voor 25 Juni in de omstreken van Parijs zijn. In dien tijd zou Parijs versterkt zijn zooals het behoorde, en een garnizoen hebben, bestaande uit ongeveer 90000 man van de beste troepen, onder bevel van Davout, dan dapperen verdediger van Hamburg.

Napoleon zelf zou daarbij een uitstekend leger van meer dan 200000 man onder zijn bevelen zien, terwijl een aantal van 240000 man in de depots hem ten dienste zouden staan ter aanvulling van geleden verliezen.

Het leger der geallieerden was ongeveer 645000 man sterk, maar een groot gedeelte daarvan zou gebruikt moeten worden ter belegering der verschillende Fransche vestingen, zoodat hoogstens 420000 man tegenover het leger van Napoleon in het veld zouden zijn. Het zou dus worden een tweede editie van den beroemden strijd van 1814, met het verschil dat Napoleon toen slechts hoogstens 90000 man tegen den vijand kon stellen en Parijs geen garnizoen en geen Davout tot verdediger had. Met bijna absolute zekerheid kon men voorspellen, dat deze nieuwe campagne van 1814 gunstig voor Napoleon afgeloopen zou zijn. Maar hij had rekening te houden met den slechten indruk, dien het prijsgeven van een zoo groot gedeelte van Frankrijk op zijn binnenlandsche vijanden maken zou. Hij wist dat slechts overwinningen hem zijn binnenlandsch

prestige konden hergeven en dat de eerste nederlaag, zoowel als het prijsgeven van een groot deel van Frankrijk, de Kamers, zoowel als den Royalisten den moed zou geven hem te verraden en den vijand te steunen. Daarom besloot Napoleon tot een aanvallenden oorlog.

Hij kon 15 Juni een leger van 125000 man tot zijn beschikking hebben om een inval in België te doen, om daar Wellington en Blücher afzonderlijk te verslaan, om daarna zich te vereenigen met het leger van Rapp en de Austro-Russen te vernietigen. Wellicht was dit laatste niet eens noodig en zouden de overwinningen in België den verlangden vrede geven.

Dien zelfden aanval in België had Napoleon reeds 1 April kunnen doen aan het hoofd van 50000 man. Toen had hij zeker zonder eenige moeite Brussel ingenomen.

De Geallieerden hadden toen ongeveer 80000 man in België en hiervan waren nog wel 14000 Saksers, die tegenover Napoleon niet te vertrouwen waren. Buitendien was Wellington in Weenen en Blücher in Berlijn. Napoleon liet dit na, omdat hij begreep, dat dit succes niet afdoende kon zijn om de Coalitie tot vrede te doen besluiten; tegenover Europa en Frankrijk zou hij buitendien wederom de oorlogzuchtige man zijn. En ook zou de begonnen veldtocht de organisatie van het leger zeer storen.

Het plan de campagne van Napoleon voor den inval in België behoort tot de meest geniale plannen, die men in de geheele krijgsgeschiedenis vinden kan. Hij had zijn leger aan de grenzen geconcentreerd, zonder dat Wellington en Blücher er iets van bemerkt hadden. Blücher[1.] schreef 3 Juni nog aan zijn vrouw, dat hij spoedig Frankrijk zou binnentrekken. Napoleon zou hem niet aanvallen, zoodat hij in België nog wel een jaar zou kunnen wachten. Wellington[2.] schreef aan den Czar, dat hij aan het einde der maand offensief dacht op te treden. Dit schreef Wellington 15 Juni, toen het Fransche leger de grenzen reeds overschreden had.

Alles had Napoleon er op ingericht om zoo te manoeuvreeren

1. Blücher in Briefen.
2. Supplementary Dispatches of Wellington.
   Clausewitz, Der Feldzug von 1815.
   Siborne, History of the war in 1815.
   Plotho, Der Krieg im Jahre 1815.
   Von Ollech. Geschichte des Feldzuges von 1815.

dat hij het vereenigingspunt der beide vijandelijke legers zou bezetten om vandaar uit ze beiden afzonderlijk te verslaan. Houssaye[1] zegt over die plannen van Napoleon: 'Jamais son génie n'avait été plus lucide, jamais il n'avait mieux montré son application au détail, ses larges vues sur l'ensemble, sa clarté et sa maîtrise de la guerre.'

Ondanks de fouten van Drouot, d'Erlon, Vandamme, Gérard, Ney, Flahaut, Reille, Forbin-Janson, Kellermann en andere hoofdofficieren van het Fransche leger gelukt het Napoleon Blücher te Ligny te verslaan. Maar door die verschillende fouten was dit geen Entscheidungsschlacht, geen 'bataille á gagner jusqu'à l'écrasement et la dissolution de l'ennemi'.

De slag bij Quatre Bras eindigde ook door die fouten niet zooals het had kunnen zijn. De Engelschen behielden hunne positie tegenover Ney. En toen 17 Juni Napoleon Wellington bij Quatre-Bras zelf vernietigen zou, kwam hij te laat. Het Engelsche leger was op den terugtocht. Wel werd de Engelsche achterhoede onder Lord Uxbridge bij Gemappe[2] aangevallen en teruggeworpen, maar dit bleef zonder afdoend resultaat. Het Engelsche leger kon verder ongestoord terugtrekken op Mont-Saint-Jean. De 17 Juni was het te laat geworden om het daar aan te vallen, terwijl Napoleon buitendien toen niet genoeg troepen bij zich had om een veldslag van beteekenis te beginnen.

Den volgenden dag werd daar slag geleverd met het resultaat dat het Fransche leger bij Waterloo volkomen verslagen werd. In hoofdzaak werd die nederlaag veroorzaakt door het feit dat de corpsen van Bülow en van Zieten, kortom het grootste deel van het leger van Blücher, den Engelschen te hulp kwam.

Had Grouchy, waarvan Houssaye zegt: 'La mémoire de Grouchy est liée désormais au souvenir maudit de Waterloo', dit kunnen verhinderen?

Grouchy was een der schitterendste officieren van het Keizerrijk. In 1793 was hij commandant van de cavallerie van het Alpenleger. In 1795 werd hij divisiegeneraal en chef van den generalen staf. In 1798 vinden wij hem onder Joubert

1. Houssaye, 1815. Waterloo.
2. Mercer, Journal of the Waterloo Campaign.
   Petit, Souvenirs militaires.
   Tomkinson, Diary of a cavalry officer.
   Pontécoulant, Souvenirs militaires.

in Piemont, waar hij generaal Bellegarde bij Tortona versloeg. Bij Novi werd hij gewond en gevangengenomen. In 1799 vinden wij hem terug bij het leger van Moreau en heeft hij een groot aandeel aan de overwinning bij Hohenlinden. Hier sloeg hij, aan het hoofd van de 46 halve brigade, de Hongaarsche grenadiers, die reeds aan de overwinning geloofden. Daarna zien wij hem als onderbevelhebber van de expeditie naar Ierland, in het jaar vijf. Commandant van Madrid is hij in 1808, in 1809 Kolonel-generaal van de jagers bij Wagram. Ook bij Eylau, Friedland en de Moskowa onderscheidde hij zich, terwijl hij op den terugtocht uit Rusland commandant was van het 'Escadron sacré', dat in de achterhoede van het leger steeds de vervolgende Russen terugsloeg.

Hij was het, die den slag bij Vauchamps in 1814 in een schitterende overwinning deed verkeeren, door bij Fromentière aan het hoofd van 3500 ruiters een charge te doen op de 20000 man van Blücher[1].

In 1815 benoemde Napoleon hem tot opperbevelhebber van de 7 en 19 militaire divisie om op te treden tegen den Hertog van Angoulème te Lyon. Het gelukte hem zeer snel de oproerige beweging daar te fnuiken en den Hertog te dwingen zich te Cette in te schepen[2].

Dien ten gevolge kreeg hij den rang van Maarschalk en bij het begin van den Belgischen oorlog was hij opperbevelhebber der geheele Fransche cavallerie. Napoleon wenschte Murat, die in het Fransche leger wilde strijden, geen benoeming te geven. Na Murat was Grouchy zeker de beste cavallerieofficier van het Fransche leger, en de eenige die bijna zoo goed als Murat met cavallerie wist te manouvreeren en te chargeeren[3].

Aanvankelijk had Napoleon hem benoemd tot bevelhebber van het Alpen-leger, doch na zijn terugroeping in Parijs, werd hem het commando der geheele cavallerie van het Belgische

1. Mèmoires de Marmont.
   Müffling, Kriegsgeschichte des Jahres 1814.
   Bogdanowitz, Geschichte des Krieges 1814.
2. Mémoires de Grouchy.
3. Napoleon. Mémoires pour servir à l'histoire.
   Vivian, Waterloo letters.
   Cotton, A voice of Waterloo.
   Paillard. Biographie du général Sourd.
   Ropes, The campaign of Waterloo.
   Schulz, Geschichte der Kriege in Europa.
   Correspondance de Napoléon.
   Beitzke. Geschichte der Deutschen Freiheitskriege.

of Noorder-leger gegeven en als zoodanig overschreed bij de Belgische grenzen.

Zijn staat van dienst bewijst dat Napoleon een goede keuze deed, toen hij dezen 'meneur de chevauchées' aan het hoofd der cavallerie van het Noorder-leger plaatste. Den 17 Juni kreeg Grouchy echter een veel gewichtiger commando.

Den 16 Juni ontving Napoleon s'avonds een brief van Ney met de mededeeling dat het Engelsche leger zich nog voor Quatre Bras bevond, in de posities Bosch van Bossu, Piraumont en Gémincourt[1].

Latere berichten bevestigen de juistheid van deze mededeeling[2].

Nog later in den avond kreeg hij van Pajol ook berichten omtrent de Pruisen. Deze had op den weg naar Namen acht kanonnen op de Pruisen veroverd[3].

Exelmans berichtte buitendien nog dat hij met zijn twee divisies cavallerie en ook artillerie naar Gembloux was gegaan. Exelmans schreef: 'J'ai l'honneur de vous informer ce matin du mouvement que j'ai fait sur Gembloux pour y suivre l'ennemi qui y est massé.'[4]

Napoleon kon eigenlijk niet gelooven, dat de zoo voorzichtige Wellington te Quatre-Bras gebleven was. Een zekere nederlaag wachtte hem daar, nu het geheele Fransche leger hem daar kon aanvallen. Doch ook indien Wellington zoo wijs was te retireeren tot Brussel, of zelfs daar voorbij, besloot Napoleon nu het Engelsche leger aan te vallen. Waar ook, maar liefst te Quatre-Bras was dit leger een zekere prooi voor hem. Het eenige, waarvoor hij te zorgen had, was, dat de Pruisen niet in staat zouden zijn Wellington in dien slag te hulp te komen. Het Pruisische leger was wel verslagen, maar niet vernietigd. Liet men het geheel met rust, dan kon het misschien na een of twee dagen weder offensief optreden en verloor Napoleon daardoor het geheele te Ligny behaalde voordeel. Hij herhaalde hier dus de zelfde taktiek, die hem in 1814 de schitterende overwinningen te Champaubert, Montmirail en Vauchamps verschaft had. Met de hoofdmacht het eene vijandelijke leger aanvallen en verslaan, terwijl ondertusschen een kleinere afdeeling het andere vijandelijke leger in het oog hield.

1. Ney à Soult. Frasnes. 17 juin. Archives de la guerre.
2. Grouchy, Observations et Relation succincte.
3. Pajol à Grouchy. Archives de la Guerre.
4. Exelmans à Grouchy. 17 juin. Archives de la Guerre.

Daarom besloot Napoleon de verslagen Pruisen te doen vervolgen om het hun onmogelijk te maken zich te mengen in den nu te volgen strijd tusschen hem en Wellington.

Nadat hij Lobau bevolen had met het zesde corps naar Marbais te marcheeren om Ney te helpen bij den nieuwen aanval op Quatre-Bras, terwijl ook de geheele garde onder Drouot het zelfde bevel kreeg, gaf hij Grouchy bevel de Pruissen onschadelijk te maken[1].

Napoleon zeide toen aan Grouchy: 'Pendant que je vais marcher aux Anglais, vous allez vous mettre à la poursuite des Prussiens. Vous aurez sous vos ordres les corps de Vandamme et de Gérard, la division Teste, les corps de cavalerie de Pajol, d'Exelmans et de Milhaud'[2].

Dit was dus een zeer belangrijk commando. Het corps van Gérard bestond uit de 12e, 13e en veertiende divisie infanterie, de zevende divisie cavallerie, en de artillerie onder generaal Baltus, sterk vijf batterijen, en ten slotte vier compagniën genie onder generaal Valazé. De veertiende divisie infanterie werd gecommandeerd door generaal Bourmont, den generaal die in vollen oorlog deserteerde en van wien Blücher zeide: 'Einerlei was das Volk für ein Zeichen ansteckt! Hundsfott bleibt Hundsfott.' Blücher toch negeerde dezen gemeenen deserteur, waarop een der Pruisische officieren hem er opmerkzaam maakte, dat Bourmont toch de witte cocarde droeg[3].

Gérard zelf[4] zeide dat zijn afdeeling wat infanterie betrof niet sterker was dan 13000 man. Davout[5] noemt dit corps echter 17303 man sterk[6].

Het corps van Vandamme bestond uit de negende, tiende en elfde divisie infanterie onder generaals Lefol, Habert en Berthezène, de derde divisie cavallerie onder Domon, vijf batterijen artillerie onder Dauguereau en drie compagniën genie onder Nempde.

De divisie Teste behoorde tot het zesde corps onder generaal Mouton, comte de Lobau. De cavallerie-corpsen onder Pajol,

1. Von Ollech, Geschichte des Feldzuges von 1815.
   le duc d'Elchingen, Documents inédits.
   Gourgaud, La campagne de 1815.
   Napoleon. Mémoires pour servis à l'histoire.
3. Siborne, History of the war in 1815.
   Hooper, Waterloo. The downfall of the first Napoleon.
   Von Ollech, Geschichte der Feldzuges von 1815.
4. Gérard, Quelques opservations.
5. Rapport de Davout du 23 juin. Archives nationales. AF. 4.
6. Situation du 4e corps aux 13 mai et 1 er Juin. Archives de la guerre.
   Situation des corps aux 1 er et 15 juin. Archives de la Guerre.

Exelmans en Milhaud stonden reeds onder bevel van Grouchy, evenals het derde corps onder Kellermann, comte de Valmy. Dit laatste corps werd dus nu aan zijn bevel onttrokken. Totaal kreeg hij nu ongeveer 34000 man van alle wapens onder zijn bevelen.

De medegedeelde bevelen aan Grouchy werden door Napoleon mondeling gegeven. Het is dus te begrijpen, dat ze door verschillende auteurs verschillend worden weergegeven. Grouchy[1.] zelf geeft het ontvangen bevel als volgt weder: 'Mettez-vous à la poursuite des Prussiens. Complètez leur defaite en les attaquant dès que vous les aurez joints, et ne les perdez jamais de vue. Je vais me rĕunir au Maréchal Ney pour attaquer les Anglais, s'ils tiennent de ce côté-ci de la forêt de Soignes. Vous correspondrez avec moi par la route pavée (route de Namur aux Quatre-Bras).'

Napoleon[2.] zelf zegt: 'Grouchy devrait suivre Blücher l'épée dans les reins pour l'empècher de se rallier. Il avait l'ordre positif de se tenir toujours entre la route de Charleroi et Blücher afin d'être constamment en communication et en mesure de se réunir à l'armée. Si l'ennemi se retirait sur la Meuse, il devait le faire observer par la cavallerie de Pajol et occuper Wavres avec le gros de ses troupes.'

Grouchy beroept zich voor zijne lezing ook nog op de getuigenissen van den Kolonel de Blocqueville en van den Generaal Baudrand. De eerste zeide: 'L'empereur donna ordre au Maréchal Grouchy de poursuivre l'ennemi vers Gembloux et Wavres', terwijl de laatste zeide: 'L'empereur dit: Vous allez prendre les 3e et 4e corps d'armée, une division du 6e, la cavallerie, etc, et vous entrerez ce soir dans Namur.'

Slechts zeer korten tijd na dit mondeling bevel dicteerde Napoleon Bertrand de schriftelijke bevelen voor Grouchy[3.]. Die bevelen luidden: 'Rendez-vous à Gembloux avec les corps de cavalerie des generaux Pajol et Exelmans, la cavalerie légère du 4e corps, la division Teste et les 3e et 4e corps d'infanterie. Vous vous ferez éclairer dans la direction de Namur er de Maestricht, et vous poursuivrez l'ennemi. Eclairez sa marche et instruisez-moi de ses mouvements de maniére que je puisse pénétrer ce qu'il veut faire. Je porte mon quartier-

1. Grouchy, Relation succincte et Fragments historiques.
2. Napoleon, Mémoires pour servir à l'histoire.
3. Berton, Précis des Batailles de Fleurus et de Waterloo.

général aux Quartre-Chemins, où ce matin étaient encore les Anglais. Notre communication sera donc directe par la route pavée de Namur. Si l'ennemi a évacué Namur, écrivez au général, commandant la 2e division militaire à Charlemont, de faire occuper cette ville par quelques bataillons de garde nationale. Il est important de pénétrer ce que veulent faire Blücher et Wellington et s'ils se proposent de réunir leurs armées pour couvrir Bruxelles et Liège en tentant le sort d'une bataille. Dans tous les cas, tenez constamment vos deux corps d'infanterie réunis dans une lieu de terrain, ayant plusieurs débouchés de retraite; placez des détachements de cavalerie intermédiaires pour communiquer avec le quartier-général'[1].

Iedere leek op militair gebied begrijpt de bedoeling van de mondeling en schriftelijk aan Grouchy gegeven bevelen. De Pruisen moeten voorloopig op een afstand gehouden worden om Napoleon den tijd te geven met het Engelsche leger af te rekenen. Maar bijzonder duidelijk is die bedoeling voor ieder, die de Napoleontische oorlogen en vooral de campagne van 1814 bestudeerd heeft. Maar hoeveel te meer moet het duidelijke in het oog springen voor den man, die de campagne van 1814 zelf medemaakte en die te Vauchamps onder de bevelen van Napoleon die zelfde Pruisen schitterend sloeg in een volkomen analoog geval? Onder het gewicht der op hem gelegde verantwoordelijkheid begreep Grouchy nu echter niets.

Voor Grouchy de hem opgegeven taak ging vervullen, ontnam Napoleon hem de divisie Domon van het corps Vandamme en de kurassiers van Milhaud, daar hij begreep bij het hoofdleger meer cavallerie noodig te hebben[2].

De divisie Domon bestond uit drie regimenten, terwijl het cavallerie-corps van Milhaud bestond uit de dertiende en veertiende divisie cavalerie onder bevel van de generaals Wathier de Saint-Alphonse en Delort.

Deze kurassiers namen deel aan de schitterende maar nuttelooze charges van Ney te Waterloo.

Gneisenau besloot het Pruisische leger te doen retireeren naar Tilly en Wavre[3]. Gneisenau was toch al de man, die

1. Au Marêchal Grouchy, Ligny, 17 juin dicté par l'empereur au Grand-Maréchal en l'absence du major-général. Archives de la Guerre.
2. Notes manuscrites du colonel Baudus.
   Ordres à Grouchy. Ligny. 17 juin. dictès par l'empereur au Grand-Maréchal en l'absence du major-général. Archives de la Guerre.
3. Delbrück, Das Leben des Grafen von Gneisenau.

in het Pruisische leger het meeste te zeggen had, maar vooral nu was dit het geval, daar Blücher in de laatste uren van den slag bij Ligny bij een charge van de kurassiers van het negende regiment van het paard geworpen werd. Slechts door de hulp van zijn aide de camp Nostiz ontkwam hij het gevaar van door de Franschen gevangen genomen te worden. Toch had hij door den val zoo geleden, dat hij half bewusteloos in een huisje te Mellery werd binnen gebracht. Natuurlijk was de keuze van Gneisenau voor het Pruisische leger het beste, maar de lof, die door Pruisische geschiedschrijvers aan Gneisenau wordt toegezwaaid, klinkt wel wat overdreven. Wel gaf Gneiseuau zoodoende de linie van terugtocht over Namen en Luik prijs, maar kreeg nieuwe verbindingswegen van Tirlemont en Leuven naar Maastricht, Keulen, Wezel, Munster en Aken. Ja, door het kiezen van dezen weg was het Pruisische leger in staat bij Waterloo Wellington te hulp te komen en de reeds halve overwinning van Napoleon te doen veranderen in een ‘débacle’; maar vergeten wij niet, dat dit geschiedde door de schuld van Grouchy. Had die gehandeld volgens de bevelen van Napoleon, gehandeld zooals een Desaix gehandeld zou hebben, dan ware bij Waterloo niet slechts Wellíngton, maar ook Blücher of minstens eenige corpsen van diens leger volkomen geslagen.

De eerste grove fout van Grouchy was, dat hij zich niet onmiddelijk op de hoogte stelde van den weg langs welken de Pruisen terug trokken. De Pruisen konden ongehinderd retireeren. Von Ollech[1.] zegt, dat geen enkele patrouille op verkenning uitging. Alleen Pajol met zijn huzaren was actiever, maar ongelukkigerwijze zocht Pajol de Pruisen op den verkeerden weg, namelijk op dien naar Namen. Wel versloeg hij hier enkele verdwaalde vijanden van het zevende regiment ulanen en nam hij een konvooi en een batterij. Doch waar de vijanden waren, wist hij niet. Toen hij geen vijanden zag, keerde hij terug tot het kruispunt van den Namer-weg en den weg naar Saint-Denis. Daar ging hij de Pruisen vervolgen op den weg naar Leuven. Natuurlijk vond hij ze daar evenmin. Door aangekomen versterkingen, zooals het eerste regiment huzaren en de divisie Teste had Pajol te beschikken over drie regimenten cavallerie, twee batterijen en vier reginenten infanterie, een aardige

1. Von Ollech, Geschichte des Feldzuges von 1815.
Pfister, Aus dem Lager der Verbündeten. 1814 und 1815.

macht dus om een vluchtenden vijand te schaden, maar er was geen vijand te bekennen. De dragonders van Berton, die het door Thielmann verlaten Sombreffe konden bezetten, deden dit niet, maar volgden Pajol op den weg naar Namen. Gelukkig hoorde Berton spoedig van de boeren dat hij verkeerd ging, daar de vijand terugtrok op Gembloux. Dit berichtte hij wel aan Exelmans, maar niet aan Pajol.

Exelmans vereenigde zich daarop met Berton en vond werkelijk de Pruisen voor Gembloux. Hun aantal was echter te groot om ze daar aan te tasten met de geringe macht waarover Exelmans te beschikken had. Ook Exelmans liet Pajol niet waarschuwen, en evenmin deed hij dat Grouchy of Napoleon. Daarbij kwam nog dat hij zelfs geen schot op de Pruisen loste.

Al deze fouten waren nog niet voldoende om het succes van de plannen van Napoleon te schaden. Het Pruisische leger was toen niet geconcentreerd. Bülow bevond zich met zijn corps te Walhain, Thielmann bij Gembloux, Zieten en Pirch te Wavre.

Grouchy zelf gaf nu bevel aan Vandamme, die zich nog te Saint Amand bevond, om op te rukken naar Point-du-Jour. Gérard gaf hij mondeling het bevel het derde corps te volgen naar Gembloux. Grouchy beging nu de fout deze beide corpsen langs één weg te doen oprukken, waardoor natuurlijk groot tijdverlies ontstond, daar Gérard nu op het voorbijtrekken van Vandamme wachten moest. Het corps van Vandamme marcheerde ook niet snel, twee kilometers per uur.

Grouchy ging nu zelf, gelijk met het corps van Vandamme, naar Point-du-Jour, en ontmoette daar den aide de camp Bella, dien hij naar Exelmans gestuurd had om informaties. Deze bracht een brief mede van Exelmans met het bericht dat het Pruisische leger gekampeerd was aan den linker oever der Orneau, en dat hij ze volgen zou zoodra ze zich in beweging stelden. Ondanks dat bericht deed Grouchy het corps van Vandamme niet sneller marcheeren, zoodat het eerst te zeven uur te Gembloux aankwam. Thielmann was ondertusschen met zijn geheele corps verdwenen zonder dat Exelmans er iets van bemerkt had. Nu bezette Exelmans het verlaten Gembloux. In plaats van nu de Pruisen weder op te zoeken, deed Exelmans dat niet, maar ging bivakkeeren iets ten noorden van Gembloux. Ook de corpsen van Vandamme en van Gérard

bleven in de ongeving van Gembloux. Men zou de Pruisen wel den volgenden dag vervolgen[1].

Wel ging men s'ochtens op verkenning uit. Zoo zond Exelmans de brigade Bonnemains naar Sart-à-Walhain en het vijftiende regiment dragonders naar Perwez.

Bonnemains, die tot Tourinnes doordrong rapporteerde aan Grouchy dat de Pruisen oprukten naar Wavre. Het zelfde berichte hem de kolonel van het vijftiende regiment dragonders. Grouchy wist dus, dat het grootste gedeelte van het Pruisische leger naar Wavre ging om zich met Wellington in de buurt van Brussel te vereenigen[2].

Ondanks die berichten begreep Grouchy den toestand absoluut niet. Hij schreef toch aan Napoleon: 'Il parait, d'après tous les rapports, qu'arrivés à Sauvonière les Prussiens se sont divisés en deux colonnes: l'une a dû prendre la route de Wavre, l'autre parait s'étre dirigée sus Perwez. On peut peut-ètre en inférer qu'une portion va rejoindre Wellington et que le centre, qui est l'armée de Blücher, se retire sur Liège, une autre colonne avec de l'artillerie ayant fait sa retraite sur Namur. Le général Exelmans a l'ordre de pousser ce soir six escadrons sur Sart-à-Walhain et trois escadrons sur Perwez. D'après leurs rapport si la masse des Prussiens se retire sur Wavre, je les suivrai dans cette direction, afin qu'ils ne puissent gagner Bruxelles et de les séparer de Wellington. Si au contraire, mes renseignements prouvent que la principale force prussienne à marché sur Perwez, je me dirigerai par cette ville à la poursuite de l'ennemi'[3].

Niettegenstaande Grouchy in dit schrijven toont te begrijpen, dat zijn werk is de Pruisen te verhinderen zich met Wellington te vereenigen, neemt hij absoluut geen maatregelen om den volgenden dag naar Wavre op te rukken. Al zijn bevelen voor den volgenden dag bewijzen, dat hij de Pruisen zoekt in de richting van Luik[4].

Napoleon had ondertusschen van Milhaud vernomen, dat hij op zijn marsch van Marbais naar Quatre-Bras Pruisische caval-

1. Lefol, Souvenirs.
   Grouchy à Napoleon. Gembloux. 17 juin. Archives de la Guerre.
2. Damitz, Histoire de la campagne de 1815.
   Grouchy, Observations sur la campagne de 1815.
3. Grouchy à Napoleon. Gembloux. 17 juin. Archives de la Guerre.
   Grouchy, Relation succincte.
4. Ordres de Grouchy à Exelmans, à Pajol, à Gérard, à Vandamme. Gembloux. 17 juin. Archives de la Guerre.

lerie ontdekt had, die van Tilly naar Wavre ging. Napoleon deed dit Grouchy berichten, maar de officier, die met dit bericht uitgestuurd werd, bereikte Grouchy niet. Napoleon geloofde trouwens zelf niet dat Blücher het wagen zou van Wavre naar Plancenoit te marcheeren met Grouchy in de nabijheid.

Blücher dorst echter alles. Hij had bericht ontvangen, dat Wellington den slag zou aannemen bij Mont-Saint-Jean. Gneisenau aarzelde of men het wagen zou Wellington te hulp te komen met het oog op de groote gevaren, die daaraan voor het Pruisische leger verbonden waren. Blücher wist hem echter over te halen, zoodat hij den Engelschen kolonel Hardinge[1.] met genoegen vertellen kon, dat men Wellington te hulp zou komen. Dadelijk schreef hij, dat reeds in den vroegen morgen het corps van Bülow zich op weg zou begeven naar Mont-Saint-Jean, onmiddelijk gevolgd door het corps van Pirch en zoo mogelijk ook door de andere corpsen[2.]. Tevens ontving ook Bülow order zoo vroeg mogelijk naar Chapelle-Saint-Lambert te marcheeren, terwijl Pirch hem direct volgen moest.

Blücher was ondanks zijn kneuzingen weder vol vuur en verliet Wavre om Bülow in te halen en met hem van uit Chapelle-Saint-Lambert de Engelschen te ondersteunen. Hij zeide: ik zou mij liever op mijn paard laten vast binden, dan bij dezen veldslag niet aanwezig te zijn[3.].

Grouchy begreep absoluut niet, dat de Pruisen van uit Wavre zich direct met de Engelschen konden vereenigen. Daarom begreep hij evenmin, dat zijn plicht was hen te vervolgen over Saint-Géry en Mousty in plaats van over Walhain en Corbais. In het laatste geval toch verhinderde hij die vereeniging niet. In het eerste geval daarentegen was hij op alle eventualiteiten voorbereid. Zoo de Pruisen werkelijk zich met Wellington tegen Napoleon wilden vereenigen dan kon Grouchy hen met zijn 33000 man in de flank aanvallen, en hen tot een slag dwingen, die zelfs bij een nederlaag voor Grouchy, Napoleon den tijd gaf de Engelschen te verslaan. Doch niet slechts begreep Grouchy den toestand niet, maar buitendien was hij niet actief. In plaats van zijn troepen zoo vroeg mogelijk te doen opmarcheeren, gaf hij order aan Vandamme zijn troepen

1. Stanhope, Notes of conversations with the duc of Wellington.
2. Von Ollech, Geschichte des Feldzuges von 1815. Blücher an Müffling. Wavre 17 juni.
3. Von Ollech, Geschichte des Feldzuges von 1815.

in beweging te stellen om zes uur, terwijl Gérard dit eerst om acht uur behoefde te doen[1].

En zelfs op die uren stelden de troepen van Grouchy zich nog niet in beweging. Vandamme rukte pas op om half acht en tot overmaat van ramp gebruikten Vandamme en Gérard den zelfden weg, in plaats van in twee kolonnes te marcheeren[2].

Grouchy zelf kwam pas tegen tien uur te Walhain aan en schreef daar in het huis van den notaris Hollert een brief aan Napoleon. Hij had van zijn aide de camp Pontbellanger vernomen, dat in de buurt van Mousty geen vijanden te zien waren. Ook hoorde hij van iemand, die zich oud-Fransch officier noemde, dat de Pruisen gekampeerd waren ten noorden van Wavre bij den weg van Namen naar Leuven[3].

Grouchy geloofde die domheid van Blücher en was dus zeer tevreden, dat daardoor alle vereeniging met Wellington uitgesloten was[4].

Hij schreef aan Napoleon: 'Daignez Sire, me transmettre vos ordres; je puis les recevoir avant de commencer mon mouvement de demain'[5].

Dat het op vandaag en niet op morgen aankwam begreep Grouchy niet.

Capéfigue[6] zegt te recht: 'Singulier changement qui s'était opéré dans les lieutenants de l'empereur depuis leurs grandes journées: à Austerlitz, à Jéna, tous osaient; maintenant en Belgique, tous craignaient! la fut la cause d'une grande décadence.' Inderdaad iets onbegrijpelijks dat feitelijk geen enkele der groote namen van het Keizerrijk bij dezen Belgischen veldtocht iets presteerde.

Ook Grouchy handelde als een dwaas. Datgene wat ieder van zijn soldaten begreep, was voor hem duister. En toch zou het hem niet aan goeden raad ontbreken.

Terwijl hij zat te ontbijten kwam Gérard binnen, spoedig gevolgd door den chef van diens staf, Simon Lorière. Beiden hadden het kanon van Waterloo gehoord en kwamen dit Grouchy vertellen. Grouchy overtuigde zich in den tuin dat dit inderdaad het geval was. Daar bevonden zich verscheidene

1. Grouchy à Vandamme. Gembloux. 17 juin. Archives de la Guerre.
   Grouchy à Gérard. Gembloux. 17 juin. Archives de la Guerre.
2. Gérard. Quelques documents et Nouvelles observations.
3. Grouchy, Relation succincte.
4. Grouchy, Fragments historiques.
5. Grouchy à Napoleon. Sart-à-Walhain. Archives de la Guerre.
6. Capéfigue, Les cent jours.

hoofdofficieren, waaronder generaal Valazé van de genie en generaal Baltus chef van de artillerie van het vierde corps[1].

Na eenige oogenblikken zeide Gérard: 'Je crois qu'il faut marcher au canon.' Dat deed Desaix te Marengo, en hier begreep ieder soldaat, dat dit juist gezien was[2].

Grouchy begon met te zeggen dat het niets beteekende 'une affaire d'arrière-garde'. Toen het kanongebulder echter veel sterker werd, was dit niet meer vol te houden, en nog veel minder toen een boer zeide, dat er te Mont-Saint-Jean een veldslag geleverd werd. Ook de notaris Hollert bevestigde dit en tevens voegde hij er aan toe, dat de afstand naar Mont-Saint-Jean niet groot was. Gérard zoowel als Valavé herhaalden: 'Il faut marcher au canon'. Grouchy weigerde dit omdat hij dit niet begreep uit de bevelen van Napoleon. 'Si l'empereur avait voulu que j'y prisse part, il ne m'aurait pas éloigné de lui au moment mème oû il se portait contre les Anglais.' Buitendien zou hij door de slechten toestand der wegen toch wel te laat komen. Dit was ook de meening van Baltus[3].

Valazé[4] antwoordde, dat hij met zijn sapeurs die moeilijkheden wel zou overwinnen. Ook de gids van Valazé, de reeds genoemde boer, bevestigde, dat de marsch naar Mont-Saint-Jean weinig beteekende.

Gérard werd kwaad om de besluiteloosheid van Grouchy en zeide daarom: 'Monsieur le maréchal, il est de votre devoir de marcher au canon.'

Nu werd ook Grouchy boos en antwoordde: 'Mon devoir est d'exécuter les ordres de l'empereur, qui me prescrivent de suivre les Prussiens; ce serait enfreindre ses instructions que d'obtempérer à vos avis.'

Dat hij de orders van Napoleon inderdaad niet uitvoerde, begreep hij niet en evenmin, dat de Pruisen door hem niet vervolgd werden, maar dat hij ze volkomen vrijheid liet om zich met Wellington te vereenigen.

Op dat oogenblik kwam een aide de camp van Exelmans. Deze, d'Estourmel geheeten, kwam vertellen, dat een sterke afdeeling Pruisen, 'une arrière-garde' geposteerd was voor Wavre, maar dat waarschijnlijk het overige deel van het

1. Lefol, Souvenirs.
2. Gérard, Quelques documents en Nouvelles observations.
3. Grouchy, Relation succincte.
4. Grouchy, Relation, succincte.

Pruisische leger over de brug van Wavre gegaan was op weg naar Wellington.

Ook nu nog begreep Grouchy niet wat zijn plicht was. Hij vroeg zijn paard om zelf zijn orders aan Exelmans te geven[1].

Voor hij vertrok vroeg Gérard hem nog: 'Si vous ne voulez vous porter vers la forêt de Soignes avec toutes les troupes. permettez-moi, de moins, de faire ce mouvement avec mon corps d'armée et la cavallerie du général Vallin. Je suis certain d'arriver, et d'arriver en temps utile.'

Grouchy meende zich een goed veldheer en antwoordde: 'Non, ce serait commettre une impardonnable faute militaire que de fractionner mes troupes et de les faire agir sur les deux rives de la Dyle. J'exposerais l'une et l'autre de ces fractions, qui ne pourraient se soutenir, à être écrasées par des forces deux ou trois fois supérieures.'

'Une impardonnable faute militaire!' Een fout waardoor Waterloo niet evenals Sedan een der ongelukkigste gebeurtenissen uit de Fransche geschiedenis zou zijn, maar integendeel op den Arc de Triomphe ingeschreven kon worden naast Austerlitz en Jena.

Terwijl Grouchy wegreed dacht ieder, behalve Gérard, dat men den Keizer ging helpen. Grouchy echter bereidde slechts alles voor voor den totaal nutteloozen aanval op het corps van Thielmann, dat Wavre bezet hield.

Hij ontving nog een depeche van Soult, hem gebracht door den officier Zenowicz. Na lezing van die depeche zeide Grouchy tot zijn aide de camp Bella: 'Qu'il se félicitait d'avoir si bien rempli les instructions de l'empereur en marchant sur Wavre au lieu d'écouter les conseils du général Gérard.'[2]

Om vijf uur ontving hij een tweede bericht van Soult luidende o.a.: 'En ce moment la bataille est engagée sur la ligne de Waterloo en avant de la forêt de Soignes. Ainsi manoeuvrez pour rejoindre notre droite. Nous croyons apercevoir le corps de Bülow sur la hauteur de Saint-Lambert. Ainsi ne perdez pas un instant pour vous rapprocher de nous et nous joindre et écraser Bülow que vous prendrez en flagrant délit.'[3] Grouchy las in plaats van 'engagée' het

1. Gérard, Dernières observations.
2. Rapport de Grouchy à Napoleon, Rosieren. Archives de la Guerre.
3. Soult à Grouchy. 18 juin. Archives de la Guerre.
   Souvenirs du commandant Biot, aide de camp de Pajol.
   Jomini, Précis de la Campagne de 1815.
   Heymes, Relation de la Campagne de 1815.
   Wolseley, Le déclin et la chute de Napolêon.

woord ‘gagnée’ en beweerde, dat de officier, brenger van dit bericht dronken was, zoodat men van hem geen inlichtingen kon krijgen.

Maar waarvoor waren inlichtingen noodig nu hij het categorische bevel kreeg naar Saint-Lambert te gaan om Bülow te vernietigen? In plaats echter van nu met zijn geheele leger op te rukken, bleef hij vasthouden aan de gedachte om Wavre te nemen, en gaf slechts aan Pajol order naar Limale te marcheeren.

Na eenige vergeefsche aanvallen op Wavre besloot hij ook de twee andere divisies van Gérard naar Limale te zenden. Om elf uur s'avonds was Grouchy eindelijk door een schitterenden aanval van Pajol met de huzaren van Vallin in het bezit van Limale en was daardoor de weg naar Mont-Saint-Jean vrij, maar sinds lang werd geen kanongebulder vandaar meer gehoord. De slag van Waterloo was afgeloopen.

Zoodra Grouchy bericht ontvangen had van de nederlaag van Napoleon bij Waterloo, begon hij zijne terugtocht, en die terugtocht is waard om genoemd te worden. Wel maakten Thielmann en Pirch het hem gemakkelijk, maar toch toonde Grouchy zoowel door het kiezen van de juiste aftochtslinie, als door zijn actief optreden, dat hij wel een goed generaal was. Van groote schakers, die door een groven blunder een partij verliezen spreekt men van ‘schaakblindheid’. Voor gevallen als dat van Grouchy bestaat geen dergelijk woord. Grouchy was in laatste instantie toch de oorzaak van de nederlaag bij Waterloo, al kunnen ook anderen zooals Ney en d'Erlon zich in dit opzicht niet van schuld vrijpleiten. Wij herinneren hier aan de geciteerde woorden van Capefigue. De generaals van Napoleon waren in België zich zelf niet meer. Zij hadden het zelfvertrouwen verloren. Dat is de oorzaak dat Reille Quatre-Bras niet dorst aan te tasten, eveneens de reden van de besluiteloosheid van Ney bij Quatre-Bras, kortom het is de oorzaak van alle begane fouten, in dien gedenkwaardigen veldtocht gemaakt.

Napoleon had echter voor dit commando wel een betere keus kunnen doen. Zoowel Vandamme als Gérard bijv. waren er beter voor geschikt.

Indien Grouchy de bevelen van Napoleon gevolgd had, dan had hij minst genomen de corpsen van Zieten en Thielmann

kunnen tegenhouden en tot een slag dwingen. Wellicht had hij hen niet verslagen, maar toch verhinderd te Waterloo te komen, daarmede was in de eerste plaats vermeden de paniek te Waterloo toen Zieten te Papelotte verscheen. Buitendien had Wellington dan niet de cavallerie van Vivian en Vandeleur naar het bijna doorgebroken Engelsche centrum kunnen brengen. Op dat oogenblik was de toestand van het Engelsche leger zeer kritiek, en zonder dien steun zou de 'moyenne garde' er wel in geslaagd zijn de Engelsche linie geheel te verbreken en de overwinning was dan aan Napoleon geweest.

Buitendien ook zouden de toen reeds aanwezige Pruisen onder Bülow en Blücher, indien zij achter hen het geluid van een kanonade gehoord hadden, niet zoo resoluut Plancenoit aangevallen hebben. Het gevaar was dan toch zeer groot om tusschen twee vuren te geraken.

En inderdaad, indien Grouchy zijn weg genomen had over Ottignies en Maransart, dan zou het hem mogelijk geweest zijn de troepen van Bülow, die strijdende waren met het corps van Lobau, in de flank te vallen en dan ware er van de Pruissen niet veel te recht gekomen. Daardoor kon Napoleon zijn garde geheel gebruiken tegen Wellington en het Engelsche leger ware verslagen geweest.

Houssaye zegt: 'Grouchy agit en aveugle, mais Napoleon ne fit rien pour l'éclairer.' Napoleon had te veel vertrouwen in Grouchy, dat is zeker. Het ongeluk was echter dat Berthier niet in plaats van Soult 'major-général' was. Berthier was niet zoo intelligent als Soult, had echter veel meer het vertrouwen van het geheele leger dan de halve verrader Soult, maar was buitendien door zijn langjarige ervaring meer geschikt voor chef van den generalen staf. Berthier was de acuratesse zelf. Zijne depeches waren overdreven duidelijk gesteld en werden, zoo mogelijk, in triplo verzonden, zoodat het onmogelijk was dat niet minstens één het gewenschte doel bereikte. Berthier was echter in Stockach gevangen gehouden daar de geallieerden hem niet gaarne in dienst van Napoleon zagen. Hij was namelijk op weg naar Frankrijk. Uit wanhoop daarover sprong hij uit de derde verdieping van het kasteel te Bamberg, waardoor hij stierf. Maar bovendien was Grouchy in alles langzaam en liet hij de Pruisen ontsnappen zonder te weten waar zij gebleven waren. Houssaye zegt 'Grouchy agit en aveugle,' men zou hier aan toe kunnen voegen 'en imbécile.'

Met Gérard of Vandamme aan het hoofd van het legercorps van Grouchy, was de slag bij Waterloo onherroepelijk voor Napoleon gewonnen ondanks al de daar begane fouten. Grouchy is dus de eenige schuldige, en al zijne geschriften over het gebeurde in 1815 kunnen den aandachtigen lezer niet van zijn gelijk overtuigen.

Integendeel.

Normandië, zijn Germaansche veroveraars en de sporen, die zij nalieten.

Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nijegaard.

HET is mijn plan over het Germaansche of Skandinaafsche deel van Normandië's bevolking en haar verleden te handelen; doch ik wil eerst een enkel woord over Normandië zelf zeggen:[1.]

Normandië heeft zijn naam ontvangen van den ruwen Rollo en zijn Skandinaafsche Vikringers, aan wien Karel de Eenvoudige in 911 dit gewest afstond, hoewel de naam Normandië eerst ruim een eeuw later in een document van 1024 voorkomt. Eerst onder Karel VII (1421-1461) kwam het weer voor goed aan de Fransche kroon. 'Beter land wordt er niet onder het hemelgewelf aangetroffen dan van Euse tot Mont St. Michel' zegt reeds Waces rijmkroniek Roman de Rou.

Alle schrijvers stemmen er in overeen om Normandië's schoonheid en vruchtbaarheid te roemen. 't Is een met golvende heuvels bedekte vlakte, die met 200 tot 400 voet hooge wouden, 'falaises' genoemd, in zee valt en waarin rotskliffen, de zoogenaamde 'cálvados', een eindweegs de kusten omzoomen. Die kusten herinneren ons Stegeklint en Moensklint of ook de Jammerbugt in Jutland. Het over 't geheel zeer vruchtbare goed bebouwde land gelijkt in vele streken op een grooten tuin, gelijk Seeland, en wij kunnen ons voorstellen, dat het de oude Skandinaafsche nederzetters verschillende deelen van Denemarken herinnerd heeft.

Het paarden- en rundveeras is er krachtig, en de bevolking

1. De Deensche geleerde Johannes Stenstrup. 'Inledning i Normanner Tiden' (1876), Mentelius en Walberg, beide Zweden, Georg Brandes in zijn rede in de 'Sorbonne' Parijs, 25 Juni 1911, Prof. Bugge van Christiania en anderen hebben over de afkomst van Normandië's bevolking geschreven.

is vlijtig en sterk; als men plotseling na eenige uren sporen van Parijs in Normandië komt, zal men verbaasd staan over het opvallend verschil in volkstype. Men vindt er nl. een krachtig, sterk gebouwd, blond, blauwoogig volk; vooral aan den westkant in Cotentin, Graaf Rjulfs oude land, de streek, die het langst heidensch bleef na Rolfs nederzetting.

Ook in den innerlijken mensch zal men een verschil opmerken tusschen de levendige bewegelijke Parijzenaars en de kalmere, ernstigere Normandische boeren en visschers. Delaatsten handelen eerst na bezonnen overleg, spreken minder doch handelen meer, gaan recht op 't doel af en zien vooral op 't ‘solide’, vertrouwbare. Zij zijn onvermoeibaar vlijtig, houden hun woord en nergens in de buurt worden beter betalers van hun schuld gevonden. Zelden misbruiken zij hun krediet. Opoffering voor zijn vrienden, innige aanhankelijkheid aan zijn verwanten kenmerken den Normandiër. Hij gelijkt sterk op den Engelschman. Reeds Ernst Renan heeft gezegd: ‘Ik weet niet, of ik mij bedrieg, maar er is een geschiedkundig-volkenkundige beschouwing, die ik niet van mij weren kan. De overeenstemming tusschen Noord-Frankrijk en Engeland schijnt mij met elken dag treffender. Onze onbezonnenheid is uit het zuiden afkomstig en wanneer Frankrijk niet Languedoc en Provence in zich opgenomen had, dan zouden wij een ernstig, nijver, protestantsch en parlementair volk zijn.’[1.]

Was de Normandische Germaansche aard in Frankrijk overheerschend geworden, voorzeker was het een land als Engeland geworden.

Bijna overal bestaan de dorpen uit verstrooid liggende woonhuizen, die elk op zich zelf door een aarden wal omringd zijn, beplant met olmen en den lievelingsboom der Denen de beuk; lanen van heerlijke boomen voeren naar oude sloten. Telkens herinnert het platteland ons den noordelijken omtrek van Kopenhagen.

Ook sommige plaatsnamen herinneren ons de Deensche afkomst der Normandiërs, al schijnt mij gewaagd om met een Deensch onderzoeker Darntal en Deville van het Deensche Dansk dal en Deensche stad (villa) af te leiden.

Nog vindt men in Normandië stads, dorps en gehuchtnamen uitgaande op de gewijzigde Deensche woorden ‘boek, bij, dal, holm, toft, tweste,’ dezelfde die ook in 't Deensche deel van

1. La renaissance spirituelle et morale de la France (Ernest Renan 1871.)

Noord-Engeland zooveel voorkomen.[1] Vele Normandische geslachten voeren de namen Ledanois (vooral te Caen en Rouaan), Danne, Dan, Danel, Danet, Dacier, Ledan, Ledain.

Fabricius geeft ook de van stedennamen gevormde Danière, Danu, Dannera, Danneu, Danmanu, Denneu.

De huizen in Normandië, vooral in 't deel langs de zee, zijn net en zindelijk. Iets ideaals doordringt het familieleven, waarin een bekoorlijke hartelijkheid, een echt Germaansche aanhankelijkheid wordt opgemerkt. Vooral het Fransche schiereiland Cotentin, ten Noorden van Carentan is heel Skandinaafsch. Daar vooral in 't Noorden bij de zoogenaamde Haguedigue vindt men een voorbeeldige noordelijke bevolking; in heel Cotentin spreekt men een eigenaardigen tongval, bekend als ‘le haguais ou hagard’. De inwoners spreken een krachtigen, open, sterk geaspireerden tongval, die echter tevens ietwat sleepends, zwaars en hards heeft.

Vooral opvallend is de uitspraak van de ‘h’. De Normandiërs in het algemeen zeggen ‘*H*arfleur, *H*onfleur, *H*attenville *H*avard, le *H*avre, niet zooals de Parijzenaars ‘Arfleur etc.

Naar aanleiding van taal en volkstype kan men Normandië verdeelen langs een lijn, die van Granville aan den Bretonschen kant gaat noordwaarts van Falaise naar St. André. Ten Noorden van die denkbeeldige lijn vinden wij al de groote geschiedkundige herinneringen van het oude Normandië en Rouaan, Rollo's hoofdstad, waarvan Victor Hugo gezongen heeft:

‘Amis, c'est donc Rouen la ville aux vieilles rues,
Aux vieilles tours, débris de races disparues.
La ville aux cent clochers carillonnant dans l'air;
Le Rouen des châteaux, des hotels, des bastilles,
Dont le front hérissé de flèches et d'aiguilles
Déchire incessamment les brumes de la mer
- C'est Rouen qui vous a! Rouen, qui vous enlève!
Je ne m'en plaindrai pas. J'ai souvent fait ce rêve
D'aller voir Saint-Ouen, à moitié démoli;
Et tout m'a retenu, la famille, l'étude
Mille soins.....’

1 Echt Deensche namen in het huidig Normandië zijn:

Clitourp	- in Jutland Kleytrup.
Sauxetorp	- in Jutland Saxtrup; bij Malmö Saxtrop; in Engeland Saxthorpe.
Bonnetot	- op Funen en Laaland Bondetofte.
Languetot	- in Jutland en Noord-Engeland Langtofte.
Lilletot	- in Jutland Lilletofte.
Martot	- op Fünen: Martofte.
Multot	- op Fünen en Jutland Multoft.
Runetot	- in Angel (Sleeswijk) Runtoft.

In oude stukken o.a. de Normandische Torgistorp, Buketorp, Daltorp Espertot (zie Stednavne og Personnavne i Normandiet door Dr. Jakob Jakobsen.

Verder treft men noordelijk van die bovengenoemde lijn Caen met Willem des Veroveraars en Koningin Mathildes graven, Bayeux met zijn tapijtweverijen, Contances met de burcht van Tankred van Hauteville in de nabijheid.

Hoe verder naar 't Westen naar de Bretonsche zijde, des te meer nemen de steden af en insgelijks de bebouwde landen.

De weilanden nemen daarentegen toe; het land wordt ernstig, eindelijk droefgeestig en wild; op de hooge burchten van Normandië volgen de lage Bretonsche gebouwen. Ook de kleeding verandert naar het Westen toe.

De kern van Normandiës bevolking stamt af van de Skandinaven, die er hun onuitwischbaren stempel op drukten. In de vlakte van Caen zijn de bewoners schoon, groot en krachtig, de vrouwen dragen er heele hooge met kanten overladen mutsen, 't type herinnert dat van de West-Jutten en aanpalende Noord-Friezen, - niet overal echter, immers in 't schilderachtige Bocage landschap tusschen de rivieren Orne en Vire is de bevolking klein en bleek met levendigen blik, en zeer weinig herinnert hier het Noorden.

In het algemeen echter kunnen wij van de Normandiërs zeggen, dat zij echte telgen van het Noorden zijn.

Vandaar ook hun liefde tot de zee.[1]

Zij en hun naburen de Friezen, die noordelijk rond Boulogne (Boonen) en Calais gevestigd waren, gaven Frankrijk een vloot. De oude Frankische Germanen waren altijd een volk van het binnenland geweest. De Salisch-Frankische Wet spreekt met geen enkel woord over scheepsbouw, onderhoud van dijken, zeeroof. Wel vermeldt die Wet akkerbouw, oogst, bosschen, molens. Terloops wordt van plezierbootjes gesproken om op de rivieren te gebruiken. Vandaar dat het Frankische rijk geheel onmachtig stond tegenover de aanvallen van de noordelijke zeeroovers, hetzij het dan Friezen, Saksen, Denen of Noren waren.

De noordelijke kustvolken, die zich langs de Fransche kusten neerzetten, schiepen een zeewezen in Frankrijk.

Was Karel de Groote in zijn poging om een vloot in 't leven te roepen ongelukkig geweest, Willem de Veroveraar slaagde daarin beter.

1 ‘Vi Danske er et Kystfolk, et Fjordfolk og et Havfolk Koerligheden til Havet, til det frie, det ringende Vand ligger dybt i os.’ (Zie Clausens beschrijving van Salling in Danmarks Land bl. 183).
Vertaling: ‘Wij Denen zijn een kustvolk, een fjord volk en een zeevolk. De liefde tot de zee, tot het vrije, bruischende water ligt diep in ons.’

Als een echte afstammeling der aloude noordelijke zeekoningen, zette hij met de grootste vloot, die Europa ooit had gezien, koers naar Engeland.

Ongeveer 1000 schepen had hij onder zijn bevel..

Op de beroemde ‘Tapisserie de Bayeux’, die volgens de overlevering gemaakt zou zijn door Mathilde van Vlaanderen, Willem de Veroveraars vrouw en haar gevolg, zijn die Normandische schepen afgebeeld. Zij lijken sterk op de Drakenschepen der Vikingers. Willem de Veroveraar had echter den draak aan den voorsteven doen vervangen door een boogschutter, die Engeland bedreigde. Nog altijd komt het beste zeevolk van Frankrijk uit Normandië en van de Fransch-Vlaamsche en Picardische kust.

De uitgestrekte Normandische zeekust met haar talrijke bochten en riviermondingen noodigt als 't ware de bevolking tot zeevaart uit. De Fransche zeehelden Duquesne, Tourville e.a. waren dan ook uit deze streek.

De flinke zeevaarders van Dieppe ontdekten de Goudkust meer dan 100 jaar vóór de Portugezen. Zij namen deel aan de ontdekking van de Sundaeilanden en Australië. Zeevaarders uit Normandië ontdekten in 1150 Nieuw Foundland, later Labrador, Nieuw-Schotland en Kanada, hetwelk onder den naam van Nieuw-Frankrijk door Frans I in beslag werd genomen.

Een oogenblik scheen, het dat Frankrijk meester van heel Noord-Amerika zou worden. Nog altijd gaan er groote visschersvlooten uit Dieppe en veel handelsschepen uit Le Hâvre naar Noord-Amerika.

Een avontuurlijk Normandisch edelman, Jean de Béthencourt, baron van Granville-la Tointuriére, maakte zich tusschen 1402 en 1405 meester van de Kanariesche eilanden Lancerota en Portaventura. Zelfs erkende Hendrik IX van Kastilië hem als ‘koning dier eilanden’, onder het oppergezag van Spanje. Dat rijk duurde echter niet lang, vóór zijn dood in 1425 was het weer geheel onder Kastiliaansch gezag gekomen.

Niet alleen als zeelui en visschers muntten de Normandiërs uit; de bevolking van het binnenland bestaat uit degelijke paarden- en veefokkers, nijvere landbouwers, vlijtige tuiniers, allen vol onverdroten arbeidslust, zindelijk, goedhartig en vaderlandslievend. De Normandische vrouw is krachtig gebouwd, heeft groote uitdrukkingsvolle oogen, witte tanden, een frissche gezonde tint en een vaste houding. Haar zelf-

standigheidsgevoel geeft haar een voorkomen van zelfbeheersching en een zekere koelheid in vergelijking met andere Fransche vrouwen. Toch bezit zij een warm gevoelsleven en een levendige verbeelding.

'Hun voorouders', zegt een Duitsche volkenkundige 'waren de dapperste strijdlustigste oorlogsmannen,[1] wier roem in talrijke sagen leeft. Zij hebben het land herschapen in een der mooiste en misschien wel in een der rijkste gewesten van Frankrijk.' - De oorlogszucht hunner Skandinaafsche voorouders leeft voort in hun overdreven liefhebberij in het voeren van processen, - 'Querelles d'allemand', zooals de Franschman van zuidelijker streken ze noemt, komen hier veel voor. Vooral de streek rond Caen is het beloofde land voor advokaten, inzonderheid St. Martin-de-Sallon en Hamars zijn berucht wegens hun processen. 't Kleinste dorp heeft zijn eigen advokaat. In 't dagelijksch leven praat men veel over rechtszaken.

De Normandische geestelijkheid was ook zóó proceslustig dat zeer vaak de bisschoppen tusschenbeide moesten komen. In 1693 vaardigde de bisschop van Avranches een verbod tegen processen uit, nochtans uit 't oog verliezend, dat hij zelf in verscheidene gewikkeld was.

Zelfs had 't kleine la Hague reeds van Arilds tijd een eigen rechtbank 'le Tribunal du Hague digue,' welke zijn zetel had in St. Germain-des-Vaux in noordelijk Cotentin.

De Normandische ridderlijkheid is spreekwoordelijk geworden. De dappere zonen van het Noorderland deden het Fransche ridderwezen met nieuwen luister schitteren, zij brachten Noordens naam en roem van de verre kusten van Scandinavië tot die van de Middellandsche zee. Zij hebben bouwvallen van machtige burchten achtergelaten, die nu nog fier verrijzen aan de oevers van het Nauw van Calais en aan de boorden van de Seine. De Skandinaafsche invloed op de Noord-Fransche letterkunde was groot, de 'Trouvères' zijn de navolgers der noordelijke 'Skalden.'

De Normandische geschiedschrijvers, die zooals Dudo

1 Van de Noord-West Jutten van Thyland, 't oude land der Teutonen, Himerland, 't oude land der Himbren of Kimbren, Salling enz. zegt men nog: 'En anden Ejendommelighed er det pludseligt voldsomme det vulkanske i hans Naturel. Bag dette forbeholdne, rolige ydre lurer Ilden og den kan pludselig slaa ud i Flammer naar Retten menes kroenket.' Een andere eigenaardigheid is het plotseling geweldige, 't vulkanische in zijn natuur. Achter het teruggetrokken rustige uiterlijk loert 't vuur en 't kan plotseling in vlammen uitslaan als 't Recht gekrenkt meent te zijn (Danmarksland door C.C. Clausen).

Willem van Jumièges Latijn schreven, of die zooals Wace en Benoît in de Rijmkronieken Normandisch-Fransch bezigden, herinneren de Sagalitteratuur van het Noorden.

Hun komst op Frankrijks noordelijke kusten stichtte een nieuw volk met een nieuwen Staatsvorm en met een vrijzinnigen geest. Een bijzonder kenteeken van den noordelijken vrijheidsgeest was het twee eeuwen vroeger afschaffen van de lijfeigenschap dan in 't overige Frankrijk[1]. Na 1100 spreekt geen enkel Normandisch stuk meer van lijfeigenen (serfa de la glébe). In andere Fransche gewesten, zelfs in 't nabijgelegen 'Ile de France' geven nog in de 13e eeuw geestelijken vrijheidsbrieven aan de lijfeigenen op hun goederen. In Normandiës archieven, die zeer zeker niet bij die van andere gewesten ten achter staan in rijkdom, vinden wij in de 12e eeuw geen woord meer over lijfeigenen. De oude lijfeigenen bleven wel vasallen van hun heeren, maar niet langer zonder eigendom, niet langer slaven. Dezelfde verhouding vinden wij in 't Deensche deel van Engeland in het zoogenaamde 'Danelagen' waar veel minder dan in 't Saksische gedeelte sprake is van onderhoorigheid. Bij de Denen was de vrijheidszin sterker ontwikkeld dan bij de Zuid-Engelsche Saksen[2].

Er is maar één noordelijk volk dat de Skandinaven in het opzicht der vrijheid overtreft nl. het zóó nauw met hen verwante Friezenvolk. 'De Friezen' zegt een hunner oude wetboeken, 'zullen vrij zijn, zoolang als de wind door de wolken blazen en de wereld bestaan zal.' In de kronieken van Lidlum en Aduard is geen spoor van lijfeigenschap of hoorigheid te vinden, evenmin in die van Wittewierum, Oldeklooster en in de aanteekeningen omtrent andere kloosters. 'Het is een zeer merkwaardig verschijnsel', zegt Professor Blok in zijn studiën over Friesche toestanden in de middeleeuwen in 'Bijdragen voor Vaderl. Geschiedenis van Dr. R. Fruin' (1890) 'dat na de 10e eeuw in oorkonden uit zekere Friesche streken geen sprake meer is van 'Servi.' Met recht konden de Friesche Staten alzoo in een Deductie van 1674 betuigen: 'Want is er ooit een

1. La Classe agrieole en Normandie au moyenâge (Leopold Delisle).
2. De West Jutten en Friezen zijn zoo nauw verwant en vermengd dat het vaak moeilijk is onderscheid tusschen hen te maken. Niet alleen het tegenwoordig nog Friesch sprekend Noord-Friesland, d.i. Sleeswijksch kustland, maar ook noordelijker streken, zelfs *Ribe* waren Friesch, zelfs vindt men Friesche nederzettingen langs heel Jutlands Westkust tot in Salling, doch niet ten N. van de Lümfjord. (Zie Dr. Latham 'Notes to the Germania of Tacitus' en Encycl. Brit 1879.
't Zelfde wapen in Normandië, Denemarken en Friesland.

natie onder de Sonne geweest, die jalours van haar vrijheid geweest is, so is het de Vriesche natie geweest, die Aborigenes genaemt worden, als die haer eijgen name en woonplaats nimmermeer hebben verandert.' (Charterboek, V 1037). Wij voor ons meenen dan ook, dat de aanwezigheid van vele Friezen in de bezettingslegers der Vikingers, welke door Deensche schrijvers als Fabricius erkend wordt, heeft meegewerkt aan de spoedige afschaffing van de lijfeigenschap in Normandië.

Een ander belangwekkend verschijnsel in Normandië is de 'jury'. Een aangeklaagde kon eischen voor een jury van 24 eerlijke onpartijdige mannen te mogen verschijnen. Die vier en twintigen moesten uit de buurt zijn en moesten een gegronde meening over de rechtszaak kunnen hebben. Zij legden een plechtigen eed af van te zullen rechtspreken naar hun geweten. De aangeklaagde kon mannen, die hij voor partijdig aanzag, wraken, indien hij daarvoor genoegzame redenen kon opgeven. Tot een doodvonnis waren 20 van de 24 stemmen vereischt en als het eenmaal was uitgesproken, stond 't onomstootelijk vast en werd zelfs terstond uitgevoerd.

Deze jury is in Normandië, gelijk in Noord-Engeland, door de Denen ingevoerd. Rolf en zijn mannen hebben voorzeker zulk een jury met zich naar 't veroverd gebied meegebracht.

De onbekende, die de oude Normandische 'Costumier' heeft geordend en die waarschijnlijk niemand anders is dan 'Robert le Norman' (13e eeuw), zegt uitdrukkelijk dat deze verzameling wetten van Rolf zelf stamt.[1.]

De Historia Fiocannensis zegt, dat Rolf aan de inwoners des lands zijn voorvaderlijke wetten gaf.

De bekende Cherbourgsche rechter Josef Couppey zegt: 'Wij hebben op 't nauwkeurigst de Normandische "Costumier" doorzocht, om te zien of er wettelijke bepalingen, grondregels of zelfs woorden van Romeinschen oorsprong konden wezen, maar nog niet één enkel voorbeeld van zulk een invloed gevonden.'

In de Fransche omwenteling heeft men gemeend, dat men met de jury iets nieuws uit Engeland invoerde, immers niemand wist meer, dat in Normandië even zoo goed als in Engeland zulk een jury gebloeid had.

De meeste misdaden konden, gelijk in heel het Germaansche

1. Le vieux ou grand Costumier. Voor 't eerst gedrukt in 1483.

noorden, met boeten uitgezoend worden, al was het, dat die boeten, naar de toenmalige geldswaarde te rekenen, aanzienlijk waren. Een dief werd gehangen evenals in Jutland en Skaanen. Hetzelfde lot ondergingen helers, landverraders, valsche munters, brandstichters, verkrachters. Er bestond geen angstverwekkende barbaarsche doodstraf gelijk de middeleeuwsche radbraking, of het in stukken trekken door paarden, of onteerende dwangarbeid als galeislaaf, waardoor de misdadiger voor goed uit de maatschappij wordt uitgestooten en al dieper en dieper zinkt.

Met de plechtige viering van het 1000jarig verblijf der Vikingers in Normandië, dat in 1911 feestelijk in Rouaan en heel het Normandische land herdacht is,[1.] kwam ook ter sprake *wie de eigenlijke veroveraars* waren. Zoowel afgevaardigden van Denemarken als van Noorwegen waren uitgenoodigd en zelfs Zweden. De zeer bekende brouwer Jacobsen uit Kopenhagen zond als geschenk van Denemarken kostelijke afgietsels van de aloude runestenen van Jellinge in Jutland, staande bij de grafhoogten van Koning Gorm en Koningin Thyra.

De bekende Noorsche geschiedschrijver P.A. Münch in zijn ‘Det norske Folks Historie’ zegt eenvoudig dat de Noren Normandië bevolkt hebben. ‘Norwegen’ zoo gaat hij voort, ‘maa vaere stolt af at have frembragt de dygtige Maend, der trods saa mange Vanskeligheder formaaede at udrette saa stort et Vaerk.’

300 jaar na de verovering schrijft voor 't eerst een IJslander, Snorre geheeten,[2.] dat Ragnvald Jarls zoon Ganger Rolf uit Möre in Noorwegen, 't Normandische Rijk heeft gesticht. Uit dezelfde bron komt 't verhaal, dat deze Ganger Rolf zoo groot van gestalte was en zóó zwaar, dat geen paard hem dragen kon. Dit wordt echter door den Normandischen schrijver Benoit tegengesproken, immers deelt hij mee dat Rolf paard reed, en Dudo zegt zelfs, dat hij in zijn laatste dagen zóó door ouderdom verzwakt werd, dat rijden hem verder onmogelijk werd.

Dudo, die een paar menschenleeftijden na de verovering schreef en zijn inlichtingen ontleende aan een halfbroer van Rolf's kleinzoon, Raoul van Ivry, zwijgt over Noorwegen; hij laat zelfs Rolf en zijn metgezellen zeggen: ‘Wij zijn Denen en zeilden hierheen van Denemarken’. Zóó zegt ook Bernhard

1. 5-10 Juni, (1e deel) 23-24-25 Juni 1911 (officieel deel).
2. (Snorre Sturlassen).

de Deen tot Rolfs zoon Willem Langezwaard: ‘Wij zullen naar ons geboorteland Denemarken terugzeilen.’[1]

Een ander Normandisch historieschrijver Guillaume (Willem) de Jumièges, die Dudo's Geschiedenis van Normandië voortzette tot op den slag bij Hastings (1066) vertelt, dat Rolf en Gorm (Gurim) zoons van een Deensch vorst waren. Na huns vaders dood werden zij door den Deenschen koning overvallen. Gorm viel in een hinderlaag en Rolf vluchtte met zijn aanhangers naar 't eiland ‘Scanza’ (Skaanen), vanwaar hij naar Engeland en Frankrijk trok, om zich een nieuw vaderland te verwerven.

Andere Normandische bronnen zooals Orderic Vital, de rijmkroniken van Wace en Benoît spreken op ongeveer dezelfde wijze over Rolf's Deensche afkomst. Benoît, die in de 12e eeuw schreef, kent zelfs den naam van de plaats, waar Denemarkens Koning Rollo bestookte, uitdrukkelijk noemt hij twee keer ‘Fasge’, d.i. het bekende Deensche Fakse (Faxe) op Seeland.

Een ander bewijs voor 't nauw verband tusschen Denemarken en Normandië zijn de vriendschappelijke betrekkingen tusschen de beide landen. Twee keer in de 10e eeuw krijgt de nieuwe nederzetting ondersteuning van het moederland.

Toen Rollo's zoon Willem Langzwaard door sluipmoord gevallen was, (943), en de Franschen trachtten Normandië en zijn tienjarigen heerscher Richard I[2] te onderwerpen, wendden de Deensche hoofden o.a. Bernhard de Deen zich om hulp tot Denemarkens koning. - ‘Harald Blaatand,’ Svends vader, zooals de Normandische kroniekschrijvers Guillaume de Jumièges en Wace hem noemen, lag toen juist met een vloot van 60 schepen bij Cherbourg. Hij landde in 945 bij Salins Corbuns aan de monding van de Dives, - terstond sloot de bevolking van Cotentin en Bayeux zich bij hem aan.

De Fransche Koning Louis ontmoette 't Deensche leger niet ver van de plaats, waar de Ancre in de Dives valt. De koning werd gevangen genomen en eerst in vrijheid gesteld, nadat hij Richard I als ‘onafhankelijk heer van Normandië erkend had.’

Koning Harald voer toen met grooten buit naar Denemarken terug. Toen later, in 963, Richard I door Graaf Thibaut van Chartres was aangevallen, riep hij wederom de Denen te

1. Velhilm Langsvaerd, William Longsword, Guillaume Longue Epée.
2. Richard I sans peur.

hulp. De Denen kwamen, voeren de Seine op tot Gefosse tusschen Vernon en Bonnières en plunderden zóó onbarmhartig Thibautsland, dat er volgens den kroniekschrijver Guillaume de Jumièges ‘geen hond meer gevonden werd die blaffen kon.’

Na den vrede wisten de Normandiërs geen raad met hun heidensche bloedverwanten; zij wezen hun Spanje als een land waar veel buit te behalen was. Velen trokken dan ook daarheen, anderen lieten zich doopen en bleven in Normandië. Toen Svend Tweebaard (Tweskaeg) naar Engeland was gekomen om den moord der Denen op 13 Nov. 1002 te wreken en heel het land veroverd had, sloot hij een verbond met Richard II te Rouaan (1004).[1.]

De Engelsche koning Ethelred had als zwager van Richard II er reeds vroeger over geklaagd, dat de Denen hun op de Engelschen veroverden buit in Normandië verkochten. Nu echter in dat vernieuwd verbond tusschen Normandië en de Denen heet het: ‘Er zal blijvende vrede zijn tusschen de Deensche koningen en de Normandische hertogen, en hun erfopvolgers in de komende tijden en de buit, die de Denen op hun vijanden behalen, zullen zij in Normandië te koop bieden. Indien er een ziek of gewond krijgsman was, die vriendenhulp noodig had, zou hij in Normandië verpleegd worden juist alsof hij thuis in zijn eigen woning was.’

Als elders Wace verhaalt, hoe Harald Blaatand uit Denemarken verdreven is, laat hij hem naar Normandië gaan, als iets dat van zelf spreekt.

In de beroemde rede van Willem den Veroveraar vóór den slag bij Hastings spreekt de Normandische hertog eerst woorden, om de begeerlijkheid zijner mannen op te wekken, maar dan tracht hij hun wraaklust te doen ontvlammen door hun te herinneren de verraderij, zóó vaak door de Engelschen tegen ‘ons volk’ bewezen. Eindelijk spreekt hij over de trouwloosheid der Engelschen, toen zij de Denen 13 Nov. 1002 hadden vermoord terwijl zij sliepen. Hij besluit zijn rede met een woord over 't verraad en de schurkenstreken, welke zij begaan hebben tegen ‘mijn voorouders’ - voorwaar heel deze redevoering is een sprekend bewijs voor de eenheid der Normandiërs en der Denen.[2.]

Ik geloof bewezen te hebben, dat de Normandische neder-

1. (St. Briciusnacht). Richard II le Bon.
2. Adam Fabricius ‘Danske minder i normandiet’ (1897).

zetting vooral van Denemarken uitging, zelfs sprak men in dat land vaak van een *Seigneurie Danoise*, d.i. een landgoed en heette Rouen een Deensche stad, - Willem Langzwaard zond later zijn zoon Richard I naar Graaf Botho van Bayeux om goed Deensch te leeren, omdat er te Bayeux meer Deensch dan Romaansch, te Rouaan daarentegen meer Romaansch dan Deensch gesproken werd - zoo meldt Dudo.

Toch zijn er onder de veroveraars zeker velen van andere noordelijke volken geweest; de 'Roman de Rou' noemt Denemarken (Danemarche) 26 en Deensch (daneis) 51 keer, Norwegue wordt 4 maal vermeld en noorsch (norreis) 2 maal. Zeker waren er ook Saksen, Franken, Friezen in de legers, die Normandië in bezit namen, zooals Fabricius opmerkt. Vooral Friezen zullen er veel onder hen geweest zijn, immers Rollo had Walcheren bezet, en had tegen de christelijke Friezen geoorloogd. De aan 't oude geloof der vaderen gehechte Friesen waren de Noormannen altijd genegen. Wel zegt 't Friesche versje:

> 'Haa det goede wacht tyan da Nordera oordt'
> 'Want vuyt da Grimma herna comt uus ahl quaed voort.'
> (Houdt goede wacht tegen het Noorder oord
> Want uit dien grimmigen hoek komt ons alle kwaad voort,)

doch dat is uit den mond van een Christen-Fries.

Verschillende Nederlandsche geschiedschrijvers vermelden, hoe de Friezen deelnamen aan de rooftochten van de Vikingers op de Engelsche kusten, - zij namen eveneens deel aan de verovering van Engeland. Prof. Pirenne[1] zegt desgelijks: 'Des masses de Flamands de la Flandre maritime s'enrolèrent au XI siècle dans l'armée de Guillaume le Conquérant et la guerre finie restèrent en Angleterre où pendant une centaine d'années des bandes de leurs compatriotes abandonnant comme eux le sol natal ne cessèrent de venir grossir leur nombre.'

Die Friesche zeevlamingen waren ook reeds in Rollo's leger en zeker waren er ook vele Saksen en andere Germanen. 'Een heldere afscheiding tusschen Friezen en Saksen in dien tijd te maken', zegt Prof. Blok, 'is al even moeilijk als tusschen Denen en Noren.' Beka schrijft: 'Saxones inferiores qui vulgo dicuntur Fresones' en Melis Stoke: 'Die Nedersassen heeten nu Friesen,' zóó zegt Jacob van Maerlant 'van Vrieslant in Nedersassen.'

1. Hist. de Belg. I, bl. 134.

In de Skandinaafsche beschouwingen over de volkplantingen in Normandië leidt men allerlei woorden van 't Skandinaafsch af, zooals 't woord vrac, vree, verec etc., - doch ook de andere Germaansche talen hebben dat woord. Even moeilijk is het om te bewijzen, dat ‘nantis’ (nantissement) pand geven juist uit het Skandinaafsch stamt. 't Oud Skandinaafsche *nam* in bezit nemen bestaat immers evenzeer in andere Germaansche talen, nog in ons ‘nemen’.

De uitroep ‘Haro’, die elkeen moest uiten, als hij getuige of slachtoffer van een overval of van een ander misdrijf was, wordt door de Deensche en Noorsche schrijvers ook uit 't Noorden afgeleid.

't Woord ‘haro’ of ‘harop’, wat de beteekenis daarvan ook moge zijn, komt veelvuldig in Vlaanderen voor o.a. reeds in de aloude ‘coutumes’ van Veurne in West-Vlaanderen. De dichter Guiart gebruikte 't omstreeks 1300, en ook Troissant bezigt 't woord ‘harou.’

Ook wat de aardrijkskundige namen betreft is het moeilijk tusschen de verschillende Germaansche talen onderscheid te maken. In de streek tusschen Calais, Rijsel, Boulogne en Montreuil vindt men wel 100 plaatsnamen op ‘*hem*’, 22 op ‘*tun*’. Te gemakkelijk zegt men dat deze namen Saksisch zijn en haalt dan de Saksische nederzetting in Carausius tijd (286) aan, immers later kwamen er allerlei andere stammen uit 't Noorden en ‘*hem* en *tun*’ kunnen even goed uit de Friesche of Skandinaafsche talen voortkomen.

Even moeilijk is het uit te maken waar de ‘Normandische namen’ die Germaansch van oorsprong zijn, van afstammen, doch zeker is het dat men geen typisch Noorsche namen vindt op bol, stadr, saeter, buster, bost, stadrster, zooals in Noord-Schotland, Orkadische eilanden (orknöer) Shetland.

De namen der helden wijzen, gelijk ik reeds opmerkte, meer op een Deensche dan op een Noorsche afstamming. Wij weten dat de Schutsheilige van Noorwegen *Olaf* een tijdlang in Normandië vertoeft heeft in Richard II tijd, en toch vinden wij nooit een spoor van dien echten Noorschen naam in Normandië's plaats- of persoonsnamen.

In heel de oude Normandische geschiedenis lezen wij nog slechts een Noorschen naam, nl. die van den Skald Sigvatr (1027), - vele uitsluitend in Denemarken voorkomende namen

werden er daarentegen aangetroffen: Gorm, Völundr (Vêlant) Hasting.[1] Ik voor mij acht de eer niet groot, noch voor Denemarken, noch voor Noorwegen, noch voor éénig ander Germaansch land om de Normandiërs voortgebracht te hebben, immers op enkele uitzondeaingen na hebben zij spoedig hun taal en godsdienst afgelegd. Rolf zelf liet zich reeds doopen.

De trouwe aanbidders van Thor vestigden zich in Besin en Cotentin. Een hunner leiders Graaf Riulf (Ridalf, Raudalfr) van Cotentin maakte opstand tegen Rolfs zoon Willem Langezwaard (934) en wierp zich aan 't hoofd van een leger van misnoegden op Rouaan. Willem wilde vluchten, doch zijn opvoeder Graaf Botho van Bayeux, Bernard den Deen en Anslak, stamvader van de heeren van Bricquebec, wezen hem erop, hoe schandelijk het voor Rollo's zoon zou zijn om de vlucht te nemen. Zij dreigden zelfs naar Denemarken terug te keeren.

In de tegenwoordige Faubourg Cauchoise kwam 't tot den slag; nog herinnert de naam ‘Pré de la Bataille’ dit feit. De heidensche Riulf leed de nederlaag. Sommigen beweren, dat hem de oogen werden uitgestoken.

Na den moord op Willem Langezwaard (943) stonden de heidenen weer op onder Turmod met het doel om prins Richard[2] in den Germaanschen godsdienst te laten opvoeden. Lodewijk, Frankrijks koning, snelde ter hulp, en velde met eigen hand den laatsten verdediger van het heidendom Turnod. De hulp van een Vikingervloot onder Erik mocht niet baten. Later in den slag bij ‘Valdes dunes’ (1047) was de oorlogskreet van den oproerigen baron Raoul Tessons ‘Toirie!’ hetgeen sommigen van den oorlogsgod Thor afleiden.

Van den onzedelijken Mauger, Richards zoon, aartsbisschop van Rouaan, vertelt men dat hij een toovenaar was en dat hij een boozen geest in zijn dienst had, *Toret* (kleine Thor) geheeten, dien hij raadpleegde, als hij hem noodig had.

In de kerk te Rots in het kanton Tilly op de vlakte van Caen vindt men een merkwaardig basrelief, dat een torentraphuis voorstelt. Tusschen twee rondbogen werden twee gestalten gezien, rechts een bisschop, die een wezen terugstoot, dat links is afgebeeld. Dat wezen heeft een kroon op het geweldig

1 De Normandische namen met Deenschen klank Thurstin, Sten, Ger, Erec zouden op z'n Noorsch Thorstein, Stein, Geir, Eirik moeten zijn. Zie o.a. ‘Nogle normanske Lydforhold’ door Anders Pedersen. In Rollo's geslacht heet zijn broer Gurim (Gorm), niet op z'n Noorsch Guttorm, zijn dochter Gerloc, niet op z'n Noorsch Geirlaug.

2. ‘Sans peur’ (Louis d'Outre-mer), IV ÷ 954.

hoofd en een hamer in de machtige hand, - hij heeft een grooten baard en een wilde, vreeselijke uitdrukking.

Zeker stelt dit de uitroeiing van den Thorsdienst voor in Bessin door den Heiligen Vigor, die de laatste heidenen bekeerd heeft.

Stellig was de heidensche macht der Vikingers groot. In alle landen, waar zij kwamen bad men eeuwen lang in de Chr. kerken: ‘Verlos ons van 't geweld der Noormannen, genadig God’ en zelfs werd een gezang, dat vroeg: ‘het ongeloovige volk van het land der geloovigen af te houden,’ in sommige plaatsen gezongen tot in 1728, (Rouaan bisdom).

Niet alleen hun godsdienst, ook hun taal gaven zij spoedig op, waarschijnlijk omdat de meesten hunner met vreemde inlandsche vrouwen trouwden.

Slechts zelden treffen wij een Skandinaafsche vrouwennaam in de Normandische kronieken, zooals Gunnor, een Deensche zuster van een houtvester in de streek van Arques. Zij was eerst bijzit, later echtgenoote van Richard van Normandië.

Een monnik van Angouleme, Ademar Cabannessis (+ 1097) beweert, dat de Vikingers zeer spoedig hun taal opgaven. Te Bayeux, waar vroeger reeds Saksen en Friezen woonden, bleef zeker het Skandinaafsch lang een gesproken taal, Richard leerde hier aan Graaf Botho's hof Deensch. In de bekende samenkomst te Jenfosse, 58 jaar na de inbezitneming, drukten de krijgers hun misnoegen in het Deensch uit (danescier d.i. Deensch spreken). Ik weet niet op welken grond de schrijvers uit 't Noorden aannemen, dat de voorvaderlijke taal eerst rond 1100 geheel in onbruik raakte.

Het vraagstuk ‘vanwaar komen de voorouders van de Normandiërs’ dat wij nu met elkander bespraken, is zeker uiterst ingewikkeld; de Fransche beschouwing is ongeveer dezelfde als de Deensche en Zweedsche, en neemt de Deensche afkomst van Rollo aan. Nog tijdens de 1000jarige herinneringsfeesten verdedigde ‘le Temps’ en ‘le Journal de Rouen’ in een artikel van Georges Duboses de Deensche afstamming, - zelfs het feestgeschrift ‘Le millenaire normand’ sprak zich in gelijken geest uit.[1]

Voor de feestviering reisde de Rouaansche burgemeester naar het Noorden, om nadere ophelderingen over de verwantschap tusschen Normandië's bevolking en de Skandinaven te

1. Zie ‘Ugebladet’ ‘Faedrelandet’ 25 Juni, 9 Juli, 16 Juli 1911.

krijgen, hij zou Christiania, Stockholm en Kopenhagen bezoeken. Na zijn bezoek aan de eerstgenoemde stad kwam de maire echter niet verder, daar hem in Noorwegen verzekerd werd ‘at de to Folk intet somhelst hade med Normandiets Erobring at gjöre.’ De Zweden hebben de Noren over dit valsche gedrag aangevallen, en naar het schijnt, hebben de Noren zich nooit verdedigd. Zeker heeft de Noorsche invloed uitgewerkt, dat Rouaan een standbeeld ter eere van Rollo naar Aalesund zond, maar Rouaan's maire verontschuldigde zich later over dit feit, zeggende: ‘Dat zou niet gebeurd zijn, als wij beter ingelicht waren.’

Gabriel Monod, een van de feestredenaars, was zóó zeer onder de bekoring van den vurigen Noorschen geest, dat hij bij de onthulling van den nieuwen Noorschen runesteen ververklaarde, dat Rollo ‘een Noor’ was geweest.[1]

De strijd tusschen de Skandinaafsche volken over de afkomst van Normandië's held is weinig verkwikkelijk. Wij begrijpen, dat de voorzitter van het Feestcomité monsieur Salles in Sorbonnes auditorium de Skandinaven tot eendracht heeft aangemaand.

Allerleí onverkwikkelijke feiten vallen te vermelden.

Vijf dagen voordat de Deensche afgevaardigden de zeereis zouden aanvangen, om bij de Rouaansche feesten tegenwoordig te zijn, ontving de Minister van Buitenlandsche Zaken te Kopenhagen een officieel seinbericht, dat de feesten waren uitgesteld en het marinebestuur werd verzocht het oorlogsschip ‘Heimdal’ niet voor den 3en maar voor den 23en Juni te zenden. Een dag later werd weer een telegram ontvangen, waarin gemeld werd, dat een deel van de feesten tusschen 3 en 10 Juni zouden gehouden worden, het andere deel n.l. het Presidentsbezoek, de gave der Skandinaafsche geschenken enz. zou later plaats hebben. Toch ging een Noorsch oorlogsschip naar Rouaan en de Noren wisten te bewerken, dat hun runesteen toen reeds overhandigd werd, - de Noren trachtten toen, terwijl de Denen afwezig waren, alle eer voor zich op te vorderen. Zelfs ontplooiden zij tegen alle afspraken in bij den optocht naar het standbeeld van Rollo een Noorsche vlag. De Zweedsche officieren, die aan den stoet deelnamen, trokken zich toen stil terug en lieten de Noren alleen optrekken.

1 Prof. Brugge van Christiania omvat in warme liefde ‘niet alleen Normandië doch zelfs heel Frankrijk’ zij maakten met de Noren dezelfde familie uit ‘zij waren broeders en hadden dezelfde namen en dezelfde kleuren in hun vlag’ - zegt hij.

Wij willen verder geen woord meer zeggen over de 1000jarige feestviering, alleen besluiten wij met de opmerking, dat het ons *geen eer* toeschijnt voorvaders van een volk te zijn, dat zóó spoedig zijn afkomst, taal en zeden heeft vergeten, zóó zelfs dat men met de grootste moeite nog enkele sporen van Germaanschen oorsprong ontdekt, bijv. in de woorden cat, car, camp, die een Franschman chat, char, champ zou uitspreken. De Germanen, hetzij het dan Skandinaven, Saksen, Franken, Friezen, Bourgondiërs, Gothen, Vandalen geweest zijn, hebben maar al te gauw zich verslingerd aan de geromaniseerde Galliërs, - zij hebben het uitstervend gallisch ras in het leven bewaard en hun noordsche kracht geschonken aan een zuidelijk ras, dat alleen daardoor in staat is geweest om de wereld eeuwen te beheerschen.

De afstammelingen der Germanen, met Liguriërs, Basken en andere oud-Gallische elementen verbasterd, hebben het Angelsaksenland ingenomen, hebben heel de Germaansch - Skandinaafsche wereld gedurende 1000 jaar verontreinigd. Zonder het Germaansche bloed hadden de Franschen nooit zulk een overwegende rol in de wereldgeschiedenis kunnen spelen.

Johannes Jörgensen schrijft in Juni 1911 aan de National-tidende: ‘Zaterdag zal op het congres worden uitgemaakt of Rollo een Deen of een Noor was. Wel is dat een zonderlinge wijze van een wetenschappelijk vraagstuk op te lossen.’ - Gelukkig heeft 't Rouaansche Congres die dwaasheid niet begaan. Tot nu toe hebben slechts Noren beweerd, dat Rollo een Noor was. Noren hebben een gedenksteen naar Rouaan gestuurd, waarop dit geschreven staat en trachten op die manier hun meening alom ingang te doen vinden.

De Gemeenteraad van Rouaan ontving op den 1sten feestdag (23 Jan. 1911) eerst om 2 uur de Deensche afgevaardigden, een half uur later de Noren en ten laatste de Zweden. De 2e dag Zaterdag 24 Juni, woonde Fallières in het stadhuis de overhandiging van de Deensche vaas bij, de Noren lazen een groet van de Hoogeschool te Christiania voor en de Zweden gaven een gouden ring, die 2 kilogram weegt. Zondag 25 Juni werd een Deensch huldestuk voorgelezen en de Jellinge runesteen aan de afstammelingen der oude Normandiers overhandigd.

En zelfs nu nog is *de Germaan* zóó onwijs, om aan den leiband van de Fransche beschaving te loopen, niet alleen de Vlaming, maar ook de Engelschman met zijn Fransch-Engelsch

verbond, - ook de Hollander, die het Fransch de eereplaats op school laat, ook de Duitscher, - die met den Vlaming, tienduizenden naar het uitstervend Frankrijk liet gaan, en zóó dat ras in 't leven behield, zelfs de Skandinaaf, die op zijn geschenken aan Normandië zijn eigen taal niet durft schrijven, maar zet: ‘Hommage de l'ancien pays des Vikings, - offert à la ville de Rouen.’

Liefdes-boden.
Raden Mas Noto Soeroto.

1.

Zooals toen Sita treurde in 't goudene paleis
van Ravana, hoewel omringd door àl het schoon,
dat ooit een vorst aan rijkdom spreiden kon ten toon;
maar niet voor praal en lokkend' pracht gaf Sita prijs

heur trouw aan Rama, heer van aardsche en hemel-machten.
Haar bracht diens bode, Hanoman, de godenzoon,
hun huw'lijksring als liefdes-groet uit eigen woôn,
dus bleef de ontvoerde trouw op haar bevrijding wachten:

zoo leef ik voort in deze glanzende illuzie,
doch, hopeloos verdwaald op 's levens doolhof-wegen
en ga zoo vaak voorbij des Minnaars groet en zegen.

O kom tot vrêe, mijn zwervend hart! sta stil en zie
van 't éénë Alomvattend Hart de liefdes-bôon
in alles, wat op aarde goed is en wat schoon.

2.

't Was nacht - de sterren staarde' in ooge-lonken
naar de aard', die zweeg met ingehouden zuchten -
en stil; geen siddring voer door loof en luchten:
de wereld scheen in doffen slaap verzonken.

Daar spatte 'n ster uitéén in schitter-vonken
als bloeme-bladen, die hun steel ontvluchten:
een liefdesblijk in fluister-zacht geruchte,
uit wondre wereld mij ten groet geschonken.

Zoo dacht ik 't leven - lang - een stille schijn,
een schim in dorre doodschheid der woestijn.
Tot ik in u, mijn liefste, 't leven vond

zoo schoon, als Schoonheid ooit te schouwen zond.
En ís elk ding van Schoonheid niet een groet,
dien Liefde's hand tot 't harte dalen doet?

3.

Ik weet, mijn liefste, ons liefdë als een droom,
die soms den ganschen nacht me smartlijk pijnde,
zoo bang, dat ik bij morgengloren 't einde
met zoete ontwakingsvreugde zei welkoom;

dan weer zóó schoon, als nooit de levens-stroom
deed stranden aan dë oevers van het zijnde
de vreugde-dingen. Doch de vreugde kwijnde,
zoodra de daagraad naderschreed met schroom.

Zooals het leven eindigt in den dood
en droom verzwinden zal bij morgenrood,
zal ééns mijn aardsche liefdes-bloem verdwijnen.

Maar nóg houdt God in 't net van gouden schijnen
dit hart omstrikt, dat doet het blindend beven,
mijn liefste! Ik voel de smartkramp om te leven.

4.

O gij, die vér weg zijt! 'k Voel toch uw zilte tranen
zoo hier een grijze wolkendrom de lucht benauwt
en regen, neevlig fijn, mijn droevig hoofd bedauwt,
al scheidt ons beiden ook een heir van oceanen.

Ik weet ook dit: uw vreugde-lach, hij volgt de banen
van zon en maan tot hier. Met wieken vlug en stout
gedaald uit waar dë eindelooze hemel blauwt
zal hij mijn vreugdig hart tot grootre vreugde manen.

Mijn lief, zoo leeft noch gij, noch ik op aarde alleen.
Wat d'ééne smart doet ook gewis den ander lijden;
wat mij verheugt zal u, zij 't onbewust, verblijden.

Want alle levens maken samen uit slechts Eén,
dat dood, noch tijd noch ruimte kent. Mijn liefste, weet,
dat we allen deelen de ééne Vreugd en 't ééne Leed!

5.

Mijn liefste, uw liefde heeft mijn hart gevangen
en wierp het in den stroom, die bruischend ziedt.
Waar zal het glanzend schoon dier vreugd gelangen,
waarin ik héél mijn hartbron vloeien liet?

Wel sloopt de liefdes-stroom de smarten niet,
die mij als rotsige oevers nauw omprangen.
- Maar wacht, mijn hart, mijn ziel, aan 't einde ziet
gij u van wijdsche rust der Zee bevangen! -

Mijn liefste, ik heb u lief als 't eigen leven,
waar schaduwen van smart mij steeds omzweven;
maar schoon het soms mij droevig wordt hierbinnen,

toch leert gij, als het leven, mij bezinnen:
dat smart der eeuwen Vreugde niet kan keeren,
den groei der ziel in aardsche liefde te eeren.

6.

Ten leste kwam ik op mijn zwerftocht aan
een zeeën-kust van gouden korenvelden
met dorpen, eiland-groen. Mijn oogen telden
er vele rijzende uit het golvend graan.

Ik liet mijn blikken hoogst verwonderd gaan,
terwijl ik keer op keer de vraag me stelde:
‘O, wáár zag 'k meer dit beeld, dat zóó me ontstelde;
kan, kan het zijn in vroeger zielsbestaan?’

Zoo dwaalde ik eenzaam door veel eeuwen henen,
tot ééns, mijn liefste, ik u in de oogen keek;
en of uw blik me 't schoon dier landen leek,

zoo vond mijn ziel, al zoekend naar dien Eénen,
een wondere rust.... Toen kwam met stil geruich
een zoete zweem van 't vaag-gekend Tehuis.

7.

Als 'n smetloos witte sluier vóór 't gelaat,
o jonkvrouw, zie ik d'ochtendnevel hangen.
En scheem'rend achter fijn geweven strangen
verhult zich 't geheim van den dageraad.

Begeerte doet het menschlijk oog verlangen
te weten wat daarginds verscholen staat.
Daar komt de zon, die 't weefsel scheuren gaat!
En wíe ontlokt mijn hart zijn morgenzangen?

Geen kwijnend oogen-paar, geen lieve lach;
maar moeder Aarde in jonge schoonheid pralend,
haar jeugd in 't goud van veld en woud uitstralend,
zoo frisch, gelijk op d'eersten scheppingsdag!

En zoo wordt steeds de weer'ld op nieuw gebouwd;
toch ís deze aarde al eeuwe' en eeuwen oud.

8.

De zichtbre schoonheid van den lach der dagen
    is voor mijn zoekende oogen niet te vinden
in 't schaduw-zwart des nachts, wiens vleugelslagen
    het spel van lijn' en kleuren doen verzwinden.

    Maar als de zon het duister weg komt jagen,
zijn stralen-pracht mijn aarde gaat verblinden;
    dan komt het licht met schoonheid aangedragen
in bloem en blad en oogen van beminden.

Ach, steeds en overal is schoonheid daar,
al zien deze oogen niet haar immer klaar.
    Zoo vul met licht, mijn God, dit donker hart!

    Laat voelen mij, dat dáár de Schoonheid mart,
waar Gij, die toch weer zijt nóch vorm, nóch licht,
uitstraalt in bloemenblos of 'n zacht gezicht.

Verzen.
Jan te Kiefte.

I.
Avond.

De zon zonk achter waaz'gen kimmenrand,
En stilte treedt in 't bosch met angstig kloppen.
Droomhuiv'rig streelt de wind de geur'ge toppen
Der heesters langs 't verlaten akkerland.

De velden donk'ren, van den verren brand
Der sferen onberoerd; alleen de koppen
Der dennen blaken, als in purpersoppen
Met vloeiend goud, gedrenkt door godenhand.

En matter wordt het licht; een stroeve wacht
Van vale schimmen, sluiten zich de boomen:
'Of binnen zwarte burgt een jonkvrouw smacht....

O liefste, waak! uw ridder is gekomen:
Geheimvol uit de neev'len groeit de nacht,
Sta op!.... nu is 't het uur van liefdedroomen.

II.
Herfst.

Wij treden op schemerpaden
Van avond-omtogen woud,
En zagen den zoom zich baden
In droom van verdonkerd goud.

De zon die ter rust ging doofde
Het vuur in zijn wijden haard,
- Waar 't stervend nog gloeit - en roofde
De lichtbruid der sluim'rend' aard'.

Het duister is dun bestoven
Met vuurstof, dat stil verdoolt
In nacht'lijke diepte; daarboven
En om staat het woud verkoold.

Aldoor om ons fluist'ren stemmen
Uit stilte van raads'lig zwart....
Of handen zich tastend klemmen
In rouw om uw eenzaam hart.

Schrei niet om dien stillen droomer,
Dien vluchtigen najaarsdag; -
Schrei niet om den dooden zomer
Die 't offer der bloemen zag. -

In geuren vervloot hun leven;
Beween niet dat broos bestaan!
- Eéne is in den knop gebleven,
En lang voor den herfst vergaan....

Wat Tijd ook tot sterven doeme:
‘Der liefd' is het grootst gemis.’
- O schrei om die ééne bloeme
Die nimmer ontloken is!

III.
Komende schemering.

Op wolkenrif van rozenrood koraal
Doet breed de zon haar laatste vuurgolf stranden,
Waar 't opgestuwde licht de brok'ge randen
In goudig schuim verteert tot zacht ovaal.

De hemel deint in bloesemteêr opaal: -
Een lichte droom van verre toekomstlanden,
Waarheen de smeeking van onzichtb're handen
Reikt, als der lippen luidelooze taal.

Vreemd huivert ginds een lichtje aan ranken mast,
Stil boven 't water met de stille schuiten...

O voel nu hoe de stilte wellend wast,
Alsof naar klaar geluid van verre luiten
Het al te luist'ren staat... - 'k Weet niet wat last
Van weemoed mij opeens doet d'oogen sluiten.

Aphorismen.
Mr. H. Verkouteren.

De grootste geest kan niet vermoeden, waartoe een dom mensch alzoo in staat is.

Wij willen niet, wat verstandig is, maar wij vinden verstandig, wat wij willen.

Waar menschen zijn, daar is twist.

Eerlijk man te zijn, is een hondenbaantje.

De menschen behandelen ons niet alleen slecht, omdat zij ons haten, maar zij haten ons ook, omdat zij ons eenmaal slecht behandeld hebben. Wij zijn hun dan een levend verwijt.

Als men u alleen weet te weêrleggen met het argument, dat gij overdrijft, dan hebt gij gelijk.

Iets slechts te laken, is soms gevaarlijker dan het te doen.

Een mensch heeft gewoonlijk meer succes, wanneer hij remt, dan wanneer hij stuwt.

Oneerlijkheid is dikwijls de voorwaarde voor het succes.

Slechte daden blijven zeer dikwijls ongestraft, goede bijna nooit.

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Nieuwe Nederlandsche verzen.

Miek Janssen. **Aan den einder. Met teekeningen door Jan Toorop. L.J. Veen, Amsterdam. 1915.**
Giza Ritschl. **Vrome Liederen. W. Versluys, Amsterdam. 1914.**
Henriette Roland Holst - Van der Schalk. **Het feest der gedachtenis. W.L. en J. Brusse's Uitgeversmaatsch., Rotterdam. 1915.**
Emile Collet. **Van liefdes leedzij. Van der Haar en van Ketel. 's-Gravenhage. 1915.**
Noto Soeroto. **Melatiknoppen. Gedichten in proza. S.L. van Looy, Amsterdam. 1915.**

I.

DE verzenbundel van Miek Jansen is een boek, dat men met ontzach voor de moderne druk-techniek in de hand neemt. Het groen met goud van den soepelen band, de delicaat-bedrukte bladzijden - het maakt een zoo verfijnden, voornamen indruk, dat men lust zou gevoelen, alleen aan den vorm eene bespreking te wijden, zij het met andere bedoeling - om der dichteres geen onrecht te doen voeg ik het er onmiddellijk bij - dan Van Deyssel's onsterfelijk oordeel over *De oude garde en de jongste school* van Jan ten Brink!

Ik bepaal mij evenwel tot het even aanstippen van het waardevolle der uiterlijke verschijning, en neem eveneens de vrijheid, eene bespreking van Toorop's zekerlijk zéér bijzondere verluchting aan meerbevoegden over te laten, om mij rechtstreeks te kunnen wenden tot de dichteres en hare gevoelsneerslagen.

Aan den einder is een bundel verzen van eene jonge vrouw, die met zich-zelve worstelt om tot klaarheid te komen. Vorm en inhoud weerspiegelen wisseling van troebel en verhelderd inzicht, angst om onzekerheid van levens-uitkomst, smachtend, schreiend verlangen om begeerde rust te vinden, bijwijlen een

geëxalteerd opvoeren van het geloof, en nog maar zelden de bezonkene rust der vroomheid.

Zwaar en somber zijn de gevoels-golvingen dezer dichteres. Het is of ge wandelt in een nachtelijk bosch: ge onderscheidt zeer vaag de stammen om u heen, ge raadt de knoestige, grillige takken boven uw hoofd; en maar zelden komt ge op opene plaatsen, waar geen zwart en zwaar loover de manestralen tegenhoudt, waar ge slapende bloemen ontwaart op de begroeide randen.

Inderdaad, zoo zijn deze gedichten. Meestal doolt ge rond in eene onbestemde, woorden-weelderige, doch onvoldragen-gebeelde symboliek, die zich slechts op enkele plaatsen verheldert tot zuivere, mee-voelbare plastiek. Deze nerveus-opgeschroefde zegging, deze zwoele, moeizame bewogenheid van verlangen en trachten, die het meest-opvallende kenmerk van hare verzen is, wijst op innerlijken strijd en hunkeren naar oplossing, die voorshands, in de mensch als in de dichteres, nog niet gevonden is.

Een der beste gedichten is het volgende *Gebed:*

Heel zacht heeft wondemond Uw naam gebeefd
O Heer.... Aan afgrond ben ik neergeknield,
Waar huivrend vlamde, smarten-toortsgegloei....
En in den wind, die schroeiend langs mij woei,
en in den angst, die eenzaam strijden geeft,
was 't als vogel, dat 'k ziel in handen hield....

Vogel, fluisterend ontroerde woorden,
bevend verborgen voor het nachtgeruisch,
dat van d'aarde orkaande tot luchten....
Vogel, fluisterend: ‘Dit luid geruchten,
is niet dan vluchtig wind-gebruisch....’
Schreden wiekten, die alleen ik hoorde....

En 'k wachtte lang, en 't was zoo zonderbaar,
dit wachten, wachten in verlatenheid....
.....
Er strekten handen, die alleen ik zag....
Toen wist ik, dat der menschen-vreugdelach,
wanneer zij zijn heel mat en moe geschreid,
is 't eenge, dat is waarlijk wonderbaar....

Ofschoon nu dit gedicht wordt gedragen door eene goede gedachte, die uitklinkt in een mooi slot, zijn de minder-schoone hoedanigheden, die ik boven noemde, ook hier wel aan te

wijzen. Zoo is de laatste regel van het eerste couplet: *was 't als vogel*, *dat 'k ziel in handen hield*, eene leelijk-saamgedrongene zegging. De fluisterende vogel in het tweede couplet is erg raar, en ook voor verreikende toegeeflijkheid bij overdrachtelijke uiting moeilijk te aanvaarden.

Ten slotte zal niemand, die met mij iets voelt voor het gekuischt-houden van onze taal, het in mij laken, dat ik wijs op een akelig Germanisme als *zonderbaar*, of een grove taalfout als in *gebruisch*.... Wij, die geen 'vereenvoudigde' schrijven, worden toch al zoo scherp door de vereenvoudigers op de vingers gekeken!

Hinderlijk zijn ook meermalen de enjambementen, die, in plaats van den cadans over te dragen, en de rhythmische muzikaliteit te verhoogen, maar al te vaak storend werken, als:

> Dolende wolken drijven zacht, en 't
> is alsof 't Sprooktorens zijn.... De
> horizon is zee....

Ondanks alles wat ik afkeurend heb besproken: de moeizame zegging, de duistere symboliek, het onvolkomene gebaar, de niet geheel zuivere taal, de on-schoone enjambementen, gevoel ik mij door Miek Janssen's poëzie aangetrokken. Want, om terug te keeren tot mijne vergelijking van deze verzen bij een bosch in den nacht, er zijn toch telkens weer plaatsen, waar even het maanlicht omlaag trilt. Dan vindt men goede regels - die talrijker zijn dan de goede verzen - zooals:

> Reine handen bogen huiverrank en slank,

of:

> .... 't gedacht, dat sterven moet
> 't zacht gedraal van stil-geworden zomer,

of:

> en blauwe nachtwind streelde brandend staren....

En zelfs buiten deze zuivere poëzie om, is er in den geheelen bundel iets dat heenwijst naar zegepraal van dichterschap. Het is de arbeid van een vrome vrouw, een voornamen geest, een zoekend, en nog menigmaal in den blinde tastend gemoed. Maar er is genoeg in hare verzen aan diepte van ziel en schoonheid van taalmuziek, om van deze dichteres verwachting uit te spreken.

II.

Vroomheid is ook de grondtoon van Giza Ritschl's nieuwe verzen. Doch hoe verschillend is de vorm van deze *Vrome Liederen* van den boven besprokene! In plaats van het duistergekunstelde, het moeizaam-verwrongene, dat de lezing van den bundel *Aan den einder* bemoeilijkt, vindt men hier een naïef-voortrijmend geheel, dat men gemakkelijk leest; het is alles één stemming - stemming waarvan ik de oprechtheid gaarne geloof, maar die van dichterlijk bewogen-zijn toch weinig blijk geeft. Van poëzie is in de honderd drie en twintig gedichten, die hier worden aangeboden, dan ook al heel weinig te bespeuren; wel bandeloos en onbeholpen gerijmel, vol stoplappen en gemeenplaatsen, en lang niet altijd zuiver van taal.

Men oordeele naar het volgende vers, dat ik maar willekeurig citeer, omdat het allemaal eender is:

> Ik kom, ik kom mijn Heiland groeten,
> Ik buig in deemoed voor Zijn voeten,
> En ik toon Hem gul mijn zondig hart,
> Mijn leed, mijn vreugd, mijn lust, mijn smart.
>
> Ik vraag mijn Heiland om erbarmen,
> Ik vlij mij zachtkens in zijn armen,
> En ik geniet dan even van zijn liefde,
> Van zijn onuitsprekelijk groote liefde.
>
> Ik dank mijn Heiland voor zijn geven,
> Ik dank, ik dank met vreugd en beven,
> En ik ga dan rustig mijne wegen,
> Met zijne liefde, met zijnen zegen.
>
> Ik roem mijn Heiland in mijn zangen,
> Ik ben met mijn Heiland zonder bangen,
> Ik aanbid mijn Heiland met al mijn streven,
> Mijn Heiland heil voor het geheele leven.

Toch heb ik, het geheele boek door, den lust gevoeld er iets goeds over te zeggen. Ik vind het bezwaarlijk, over deze slechte, onbeholpene, taal-onzuivere, gebrekkige, overal-ondichterlijke gedichten afkeurende woorden neer te schrijven; ik blader zelfs met sympathie dit verzenboek opnieuw door, en glimlach niet meer om het zielig-extatische, dat een strophe kenmerkt als de volgende:

Halle Halle Halleluja,
Halleluja, O Heer! O God!
Halle Halle Halleluja,
Halleluja, o heerlijk lot.
Halleluja, omhoog de klanken,
Halleluja, omhoog het oog,
Met Halleluja steeds maar danken,
Met Halleluja omhoog, omhoog.

of een onbeholpene, risibele uiting als de volgende:

Ik lig nu in mijn bed,
En zend een stil gebed,
Naar mijnen lieven Heer,
En ik dank hem elken keer.
Ik dank hem voor zijnen raad,
Voor zijn zorg en liefdedaad,
Voor alles wat hij doet,
Dank ik hem steeds met een zoet
En zacht gebed,
Elken avond in mijn bed.

Ik zal trachten te zeggen, waarom ik deze verzen niet zoo dwaas vindt, als ze den lezer wel zullen schijnen, en als ze mij aanvankelijk ook voorgekomen zijn.

Waarschijnlijk zijt ge wel eens in eene kleine dorpskerk geweest, waarvan het intérieur eene weinig kunstvaardige hand verried. De statiën beeldden het lijden van Christus af op eene wijze, die een gevoel van wrevel en ergernis in u deed opkomen; de fresco's op de wanden waren - àls ze er waren - kunsteloos en grof; de Christus- en Mariabeelden waren zoo, dat de tragiek van het symbool week voor den jammerlijken indruk der mismaakte voorstelling.

En toch - als ge het kleine gebouw verliet, was er wellicht iets in u van teederheid, een gevoel van ontroering om deze scheeve symboliek. Want ge wist immers dat de geest, die deze licht-lachwekkende sfeer gevormd had, bezield was met hoogen ernst; en het was niet zijne schuld, dat zijn scheppend vermogen niet verder reikte dan tot het volbrengen van dit onschoone werk.

Ik heb bij het lezen van Giza Ritschl's *Vrome Liederen* aan zoo'n kleine dorpskerk gedacht, en de indruk, dien zij achterlaten, is er inderdaad aan verwant.

Er spreekt uit deze verzen eene naïef-kinderlijke vroomheid - want men zou der dichteres groot onrecht aandoen als

men, ook bij hare meest geëxalteerde uitingen sprak van ‘aanstellerij’ - eene onberedeneerde overgave, een onbegrensd vertrouwen.

Maar al deze eigenschappen, hoe innig zij mogen zijn, kunnen nog niet opwekken tot het schrijven van een goed vers, als het ééne vermogen dat den dichter maakt, ontbreekt. En dat vermogen is in dezen bundel op de vlucht.

Menigmaal herinneren de *Vrome liederen* aan de geestelijke lyriek uit de Middeleeuwen. Ook daarin vindt men meer oprecht geloof en zuivere Maria-vereering dan loutere poëzie, en het innige, somtijds tot exaltatie opgezweepte geloof heeft ook in dien tijd menigeen in den waan gebracht dat hij een dichter was.

Doch het beste deel van de Middeleeuwsche lyriek herinneren Giza Ritschl's verzen ons niet. Het beste deel: het betrekkelijk geringe aantal gedichten waarin het naïef-kinderlijke, dat in de *Vrome liederen* van deze dichteres zal bijdragen om haar werk ongenietbaar te maken, de schoonheid verhoogt.

Zulk een gedicht wil ik hier aanhalen, om het te stellen tegenover de eveneens zuivere en oprechte, maar on-dichterlijke geloofsuitingen van Giza Ritschl.

Ik kies een Kerstlied, dat, nu de belangstelling in onze Middeleeuwsche letterkunde toeneemt, in verschillende bloemlezingen voorkomt en dat daardoor al vrij bekend geworden is[1]:

Ons genaket die avontstar
die ons verlichtet also claer.
wel was haer doe.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

Dat huus dat hadde so menich gat
daer Christus in geboren was.
wel was haer doe.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

Si setten dat kint op haren scoot
si cussedet voor sijn mondekijn root,
het was so soet.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

1 Men vindt het o.a. in de *Aandachtige gedichten* verzameld door Laurens van der Waals en het *Overzicht van de Ontwikkeling der Nederl. letterkunde,* door Bastiaanse.

Si setten dat kint op haren knien,
si sprac: groot eer moet u geschien.
wel was haer doe.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

Si setten dat kint op haren aerm,
met groter vrouden sach syt aen,
het was so soet.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

Die moeder makede den kinde een bat,
Hoe lieflic dattet daer inne sat.
wel was haer doe.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

Dat kindekijn pleterden metter hant
dattet water uten becken spranc.
wel was haer doe.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

Die os ende ook dat eselkijn
die aenbeden dat soete kindekijn,
wel was haer doe.
susa ninna susa noe
Jesus minne sprac Marien toe.

Van het onbepaalbare, vreemd-ontroerende, even huivergelukkig makende, niet nader te benoemene, dat dit gedicht omdroomt, hebben de *Vrome liederen* van Giza Ritschl niets. De uitkomst niet achtend, kunnen wij er alleen den naïef-eerlijken drang tot uiting in waardeeren, doch ondanks deze oprechtheid van sentiment zijn hare verzen geen poëzie.

III.

Zoet-verlokkend is voor den dichter de stem van het verleden. Het in vele opzichten teleurstelling brengende Heden den rug toe te keeren, de maatschappij, waarin hij zoo zelden het begrip vindt dat hij toch noode ontbeert - daarin ligt eene groote bekoring. Te verwijlen in een land, waar hij niet

met bestaande noodwendigheden rekening behoeft te houden, niet met aan zijn geest vijandige elementen in botsing zal komen, doch waar hij zijne verbeelding en zijn gevoel gerustelijk kan laten grazen in de welige weiden eener gedroomde lente, zonder dat angst voor de wolven, die levens-praktijk heeten, zijne ziel behoeft te bezwaren.

Mevrouw Roland Holst behoort niet tot de dichters, die het Heden ontvlieden. Zij is dichteres in en door den tijd waarin zij leeft. Zij is dààrom grooter dan vele anderen: omdat haar deernis haar heentrok naar een levensopvatting, waaraan zij ondanks de smarten van veel twijfel en ontgoocheling, getrouw bleef, en met een idealisme en een geloof, die grooter waren dan de drang tot opgeven, bleef vertrouwen op eene schoone uitkomst.

Hare werken zijn daden van persoonlijken moed en persoonlijke opoffering. Liefde is haar dadendrang. Haar werk is geweldig, grootsch, fel van verlangen, heftig van wil, voortdrijvend soms met onstuimig, on-teeder, hartstochtelijk gebaar. Maar altijd opnieuw luikt in hare verzen op, ja, in het strengwetenschappelijke betoog van hare proza-geschriften het groote beminnen; de wolken scheuren aan den zwaar-grijzen hemel van dreiging en fanatisme: liefde straalt goud en blauw.

Nu is het zeker waar, dat in iederen dichter de liefde woont, omdat de kunstenaar zonder de liefde geen kunstenaar zou zijn. Want het scheppende vermogen: de drang tot wederbeleven van zich-zelven in voortbrengsel van klanken, tinten, lijnen; het verlangen dat stuwt door het bloed van den kunstenaar; het vreemde, onbegrepene, dat hem de zee en den sterre-nacht doet beminnen anders dan de menschen liefhebben - wat zou het in zijn diepste wezen anders zijn dan liefde, zij het niet de liefde van mensch tot menschen.

Dat dit scheppende vermogen, deze onpersoonlijke liefde ook de werken van mevrouw Roland Holst heeft voortgebracht, is voor mij zeker. De opmerking schijnt lachwekkend, en toch is zij niet overbodig. Wie kunst in het algemeen, en poëzie in dit bijzondere geval, zuiver wil genieten, dat wil zeggen, met geen anderen maatstaf dan zijn persoonlijk mooi- of niet-mooi vinden, wie dus geen andere waardebepaling verkiest dan de aesthetische, moet wel tot de conclusie komen, dat

mevrouw Roland Holst een groote, wellicht de grootste dichteres van onzen tijd is, *ondanks zich-zelve;* ondanks de historisch-materialistische tendenz, die de richtende lijnen van gevoel en verstand tracht te verleggen in haar eigen baan, en de zuiver-aesthetische waardeering wil omscheppen in socialistische waardeering, die als eenig-onfeilbare maatstaf wordt genomen bij het beoordeelen van kunst en kunstenaars[1].

Ik vind *Het feest der gedachtenis* dan ook niet schoon omdat het den socialistischen droom van toekomst-geluk tot werkelijkheid maakt, maar om de superieure wijze, waarop deze droom zich in de ziel der dichteres heeft vervuld. Uit de gedachte vervulling van dat verbroederings-ideaal schouwt hare grootsche visie terug naar de tijden, die het geluk door leed hebben voorbereid. Daardoor is het een epos geworden van vrouwen-lijden, eene verheerlijking van de smarten der duizenden, die streden zonder te bereiken, die in roemloozen jammer ondergingen, maar in de brekende oogen een glimp van den zonneschijn, die lichtte over het land, dat zij niet zouden binnengaan.

De dichteres heeft hen méér herdacht, de met haar strijdenden, die de overwinning niet zouden zien. Zoo in *De nieuwe Geboort:*

> Tienduizend slaven, zegt men, bouwde' aan eene
> van Pharaoh's pyramiden veertig jaar,
> steenbrokken sleepend; staplend z' op elkaar:
> door 't zware dragen stierven velen henen.
>
> Wij richten op, van doode leem noch steenen,
> maar van menschlijke wil en weten, zwaar
> beî te hanteeren, eenen Bouw, die klaar
> volbouwd zal staan, wanneer niet een dergenen
>
> die thans werkt, leeft. En hoeveel jonge' en grijzen
> zonken al neer, sleepend door heete mulle
> zandvlakte aan zulk een vracht, te zwaar voor hen,
> zij stierven stil en stemloos, andre vullen
> hur plaats in en de hooge muren rijzen:
> gedenken wij zacht de gevallenen.

1. De onjuistheid van deze meening is bijzonder scherp aangetoond door M.H. van Campen, in zijn, dezer dagen bij de Maatschappij voor Goede en Goedkoope lectuur verschenen werk (dat ik binnenkort in dit tijdschrift hoop te bespreken): *Over Literatuur.* Pag. 99 e.v.: Het historisch-materialisme in de literaire critiek. Dit opstel geeft op mevrouw Roland Holst als dichteres-socialiste een uitnemenden kijk.

De gedachte dat ook zij-zelve behoort bij de velen, die eerst voor komende geslachten het gedroomde heil voorbereiden, gaf aan menige twijfelende klacht - en eigenaardig genoeg behooren deze uitingen tot de beste verzen die de dichteres schonk - het aanzijn. In de werken van mevrouw Roland Holst ontmoet men zoo dikwijls een toeven op de kentering van de tijden, een smartelijk losmaken van beminde droomen, een pijnlijk aanvaarden van moeizame noodwendigheid in plaats van de vreugde-volle overgave aan een nieuw ideaal.

In dit jongste werk is de twijfel gebannen, glanst de zegepraal van het vertrouwen, heeft de droom zich in het ideeënleven der dichteres geïncarneerd.

Hare verzen zijn er niet minder schoon om. Herhaalde lezing heeft in mij de overtuiging bevestigd, dat *Het feest der gedachtenis* mag worden geplaatst naast het beste wat de dichteres schonk, *De nieuwe Geboort*, die bronwel van verzuiverd inzicht, uitstortend het klare leven, dat spat en klatert, fonkelend onder het jonge zonlicht van nieuw-gewonnen waarheid, niet uitgezonderd.

Betoovering bevangt den lezer, die zich door deze gedichten laat medevoeren.

> Onze oogen proeve' iets groots en daarvan gaat er
> een trek van grootheid door ons geestes-trachten
> en zijn wij thuis in grenzelooze sferen,

zingt de dichteres in het verrukkelijke sonnet, waarvan de aanvangsregel luidt: *Holland gij hebt zwellende wolkenstoeten.*

Zoo voert zij zelve den lezer mede in grenzelooze sferen van geluk en verbroedering. Wie als niet-socialist dit boek begint te lezen, voelt natuurlijk aanvankelijk zijn sceptisch-tegenover-staan, zijn ongeloof aan den toekomst-droom stuwen onder zijne bewondering. Maar allengs vergeet men dat; men denkt aan het lieflijke Utopia van Thomas More, en droomt zich weg in de visioenaire sferen, die de dichteres met weergalooze bezieling schept.

Ik zal niet beweren dat het vlekkeloos werk is. Er is naïef, bijna al te kinderlijk idealisme in; men ontmoet hier en daar fragmenten, die men bezwaarlijk anders kan qualificeeren dan

als berijmd historisch-materialisme. Hier werd de socialiste der dichteres meester; een haastig uitvieren van gedachte-idealisme voorkwam de ontroering; en dat dergelijke fragmenten worden aangetroffen, bewijst genoegzaam dat zelfs in de ziel van eene mevrouw Roland Holst dichterschap en socialisme twee verschillende dingen zijn....

Doch men merkt deze dingen eerst op als men reflecteert, en aan het geheel ontnemen zij ter nauwernood iets van den grootschen indruk. Die grootschheid van het geheel omvademt de teedere bekoring van de innigste fragmenten. Daarvan schrijf ik het volgende neer, een beeld, waarvan de bedenkelijk-broze droom-realiteit wijkt voor de liefelijke schildering:

> Niemand was eenzaam. Als één groot gezin
> leefde de menschheid. Elk huis had zijn deuren
> open, elk hart. Allen droegen het treuren
> van één, weg op sterke armen van min,
>
> ieder straalde zijn vreugden uit tot allen.
> Verdriet kromp en verdween in 't samen-dragen,
> geluk wies door het deelen alle dagen,
> menschen groeiden tot fonk'lende kristallen
>
> van vreugd' aan-een. - In galerijen schaarden
> zich de genooten tot het avondmaal
> om te genieten van de zachte taal
> der liefde en de goede vrucht der aarde.
>
> Uit schemer-tuinen klonk schoone muziek:
> lievenden brachten zoo geliefden groet,
> treurenden stilden het deinend gemoed
> met de streelingen van haar tooverwiek.
>
> Er was niet een, er was niet een van allen
> die wist te denken hoe muziek kon groeien
> op and'ren steel dan liefde. Avond-gloeien
> verflauwde, nacht rees haar ontast'bre wallen
>
> rond-om. Vanuit het moerbei-diepe duister
> blonken overal op zilveren lichten,
> en helle opene makker-gezichten
> bogen verrukt heen tot elkanders luister.

Nu is het mij - om duidelijk te zijn kom ik nog even terug op de wijze waarop kunst gewaardeerd dient te worden - geheel onverschillig, of aan dit mateloos-fantastische beeld een maatschappelijke levensbeschouwing ten grondslag ligt.

Het doet er ook niets toe of ik die beschouwing deel of niet.

Het ontroert mij, het voert mij op in die bijzondere sfeer van begenadiging, waardoor ik mij bewust wordt, dat het gelezene *poëzie* is.

Inderdaad, dit werk is grootsch. Verrassend van epische beelding is al dadelijk de aanvang: *De vrouwen gaan*, waarbij men aan Dante denkt, en bijzonderlijk aan de Paradiso.

Men oordeele naar het volgende fragment:

> Toen allen boven waren, schikten zij
> zich tot een schoone zinnige figure,
> wadend knie-diep door de bloemige wei.
> Tusschen de kleine bloemen der nature
> rondde zich uit het woelen ordelooze
> een groote klare menschenbloem, een roze:
> vrouwengroepen waren de rozebladen;
> zij hadden zich geschikt naar leeftijds-graden
> langs dat zacht-glooiende amphitheater
> van waar opborrelde het levend water
> tot aan der flauwe hellingen uitmonden
> in dat effen plateau, 't hooge bezonde.

In die ‘groote klare menschenbloem’ plaatst de visie van de dichteres de vrouwengroepen. In het midden de kinderen:

> .... de zachte toekomstzaden,

daar omheen de jonkvrouwen:

> Zij hielden de hoofden als tot een dans
> ietwat gebogen; men zag zilv'ren droomen
> als morgennevels in hun ooge' opkomen
> en weer vergaan.

Daarboven zijn de jonge vrouwen gezeten:

> Zij wier oogen weerspiegelen, want schouwen
> de zoete verrukking van de volle min
> en het dieper, heiliger vreugdbegin
> van jong moederschap.

In wijder kring zitten de rijpere vrouwen, de matronen:

> Hun levens nad'ren al tot avondstilt';
> hunk'ren niet meer: hoop in hen en verwachten
> omcirkelt moederlijk jonge geslachten
> als een vogel zijn broed.

De hoogste ommegangen worden gevormd door de

> moeders van moeders: hun schemer-gelaten
> omhulden sluiers van herinneringen,
> die maakten tusschen hen en alle dingen
> een waas, opdat afscheid zou kunnen zijn
> droom-zacht en leven einden zonder pijn.

Uit deze symbolische groep gaan de gestalten op, die zingen van het vrouwenleed uit voorbij-gegane tijden: de gedachtenis van de velen, die deze geluksvervulling hebben voorbereid. Allen worden zij herdacht: de vrouw, die in de fabriek haar lichaam sloopte, haar geest verdorde; ‘de vrouw der plicht’; de deerne; de moeder, die hare zonen verloor in den krijg.

Van de smarten en den strijd dier vrouwen verhalen deze zangen; van een langzaam-ontwakend bewustzijn dat het geluk bereikbaar is, al is het ver; van de schokkende gebeurtenissen, die rijpten uit den tijd: de revolutie, de commune, de wereldoorlog.

Tegenover het lijden en de hartstochten-troebeling van het Voorbij stellen andere zangsters de blijheid van wat de heilstaat bracht. Zoo ontstonden beurtzangen van leed en geluk.

Het meest troffen mij de droeve liederen, gezongen door ‘Stem-van-'t-verleden’. Hieruit moge ik nog het volgende fragment aanhalen; eenige strophen uit de gedachtenis van *De deerne:*

> Wrang is het lachen van wie jong verloor
>
> onschuld en eer en hoop van zuiv're minnen,
> en alle levens-wat'ren heeft ontwijd,
> die geen vreugd meer kent dan de dronkenheid
> van verwilderde toomelooze zinnen.
>
> Nu roept z' en blaast lok-fleemend in het zatte
> man-dier de slap geworden driften aan
> en haar klauwe-hand poogt zijn arm te vatten
> om haar onkuischen wil te doen verstaan,
>
> En zoo hij weigert, zal ze hem narazen
> een vloek, maar onder het hoog-bloedend licht
> zullen haar trekken smartelijk verglazen
> tot een gespannen noodgezicht.
>
> Want ze heeft honger, en de wil te leven
> brandt door haar vooze lichaam driftig sterk,
> en ze weet niet anders om van te leven
> dan dit, haar lang gewoonte-werk.

Maar grijpt hij toe, dan zullen zij te zamen
gaan, vreemde liefdeloozen voor elkaar,
hij heet-van-lust, zij met een laag beramen
in haar geschonden ziel, een treurig paar.

Zullen zoeken in dronkene omarming
vergetelheid en korten wellust proeven,
maar verlatenheid zal hun keel dicht-schroeven
met niets in hen van teerheid of erbarming.

En als de morgen grauwt, bij het ontwaken,
zal een afkeer en walging door hen stuwen,
hij zal haar lijf niet meer willen aanraken,
en zij zal van zijn koude oogen gruwen.

.....

Zusters, gedenkt wie gingen verloren
als deze omdat ze waren geboren
met blijheid-begeerenden vlinder-zin;
erbarmend gedenkt ze, sluit ze in
uw harten met dankbare teederheid:
zij hebben mede uw vreugd bereid.

Zij streden niet zelven, zij waren voor strijd
te voos en te veil en te diep ontwijd,
maar hun schande heeft velen den haat geleerd;
hun zwarte ellende voedde de vlam
die uit ondere donkers op-varen kwam
en de wereld van onrecht heeft verteerd.

De geest van deze verzen is met-een kenmerkend voor het geheel, waarin het *geziene*, de epische beelding, afwisselt met de lyriek, de aandoening waarmede het gemoed der dichteres op het gedroomd-waargenomene reageert. Door deze afwisseling wordt de schoonheid van het werk verhoogd: het is als een landschap, waarvan de bezonde vlakten van de klare aanschouwing wisselen met de schaduwvolle valleien van den droom.

Het feest der gedachtenis heeft voor onzen tijd zijne bedenkens-waardige beteekenis. Boven noemde ik de werken van mevrouw Roland Holst daden van persoonlijken moed en persoonlijke opoffering. Die daden worden gekroond door dit boek: door den terugval, dien de vervulling van hare idealen door onze dagen werd bereid, werd de dichteres niet ontmoedigd, doch in bezielende poëzie sprak zij het vertrouwen uit, dat ook uit de schrikkelijkste breuk der tijden de bloei ontspruit voor het zéker komende geluk van een later geslacht.

IV.

Twee kleine dichtbundels resten mij ter bespreking. Gun mij het genoegen, lezer, dat ik den besten bewaar voor het laatst - als een kind doet met zijn lekkers - en eerst eenige woorden zeg over den bundel *Van liefdes leedzij* door Emile Collet, een dichter wiens naam mij, voor ik zijn boekje ontving, onbekend was.

Ik vermoed dat de heer Collet jong is; tenminste zijne verzen vertoonen nog al kennelijke accenten van jeugd: het zich-zelf heel gewichtig vinden, het schrikwekkend op den voorgrond stellen van eigen smart; en dan ook, het leelijkste: het gebruik van massa's gemeenplaatsen, een gewoonte, die niet altijd met de jaren verdwijnt. Maar dan is de kunstenaar ook niet van den eersten rang, en de heer Collet zal door verderen arbeid dan ook nog hebben te bewijzen, van welken rang zijn dichterschap is. Door dezen bundel doet hij het niet.

Een gedicht dat mij volkomen bevredigde heb ik niet gevonden; en omdat ik toch gaarne wat goeds van den dichter wil laten zien, citeer ik eenige goede regels. Regels die bewijzen dat er toch een *dichter* spreekt, al heeft hij tot nu toe niet zoo heel veel bijzonders voortgebracht.

Pag. 9:

> De lente zet het land in nieuwe kleuren.

Pag. 18:

> De luwgewinde lenteblijdschap strijkt en streelt
> De milde lucht....

Pag. 28:

> Maar stiller dan de maan, maar bleeker dan de sterren
> Stond mat en bleek háár teer, haar wonder-teer gezicht....

Doch dit klein aantal van deze en dergelijke goede regels uitgezonderd, wat kan de dichter Emile Collet genoegelijk knoeyen! Men leze eens hardop een sonnet als het volgende, *Verslagenheid*[1]:

> Dood is de dag, *verdwenen is de vreugde*,
> Dood is 't geloof der hoop en *d'avond valt*,
> En alles, wat verblijdend m' eens verheugde,
> Is dood, en weg, door bitterheid vergald.

1. Cursiveering van den recensent.

Mijn beste trachten naar tevreên-zijn deugde
Voor *'t wreede lot* als niets, - *ai, zeg mij, zal 't*
Nog lang wel duren, éér, wat blij mij heugde,
Verklinkt als d'echo, die in grafhol schalt?

'k Ben ledig van verwachting, moe van 't vragen,
Ik ben het leven beu, *der dagen zat*,
'*k Heb al mijn hopen hooploos zien vervagen.*

Hoe jammerlijk heb ik 't leven overschat!
Nu gaan zoo traag de troostelooze dagen,
Die 'k wenschte, dat ik eindlijk b'eindigd had....

Behalve dat dit 'gedicht' overloopt van miserabele gemeenplaatsen, staat het vol onjuiste uitdrukkingen en on-schoone beelden. Ziehier enkele: *verblijdend* en *verheugde* in regel 3 is overbodige verdubbeling, evenzoo *dood* en *weg*, *bitterheid* en *vergald* in regel 4. Wel nette stoplapjes, maar toch stoplapjes. *Wat blij mij heugde*, in regel 7, is leelijk gewrongen; regel 8 maakt sterk-overdreven effect, terwijl *in grafhol schalt* weer hard en stootend klinkt.

En zoo voort....

De meeste gedichten vertoonen met dit maar een graadverschil: veel onwelluidende, ondichterlijke zegging, veel parade met persoonlijk zieleleed, dat, niet door een superieuren geest gedragen, ook niet uitgroeit tot schoone poëzie. Sommige gedichten maken zelfs den indruk geschreven te zijn uit.... klein-menschelijke rancune! En dat zou toch al heel leelijk zijn, en volstrekt niet passend voor een dichter, die de lier hanteert met zulke zwierige gebaren als de heer Collet.

Van de critiek over zijn werk schijnt de dichter niet veel te verwachten. Ziehier:

Straks komen mijne verzen onder onbekenden,
En 't grillig oordeel schift het koren onder 't kaf
Naar strak geredeneer van schoolschheid, mij tot straf
Voor mijne oprechtheid, welker durf men grof zal schenden.

Ik hoop niet, dat ik, door *mijne* oprechtheid, de oprechtheid van den heer Collet al te grof geschonden heb.... En ik verstout mij ten slotte nog, den dichter één raad te geven: hij leze eens aandachtig de groote binnen- en buitenlandsche dichters, die aan hun zieleleed een heel andere beteekenis wisten te geven dan hij. Wellicht dat hij dan zijn eigen persoonlijkheid en zijn eigen verdriet - dat overigens degelijk

te eerbiedigen is - wat minder belangrijk gaat vinden: eene afdaling in eigen gemoed, die een factor kan zijn tot de wording van zijn dichterschap. Nu zendt hij ons nog zijne muze tegemoet in een gewaad vol scheuren, waar-doorheen menschelijke hoogmoed zijne al te leelijke gedaante vertoont.

De *Melati-knoppen* van Raden Mas Noto Soeroto, den lezers van De Tijdspiegel reeds bekend, kondig ik met vreugde aan. Welk een geheel anderen indruk wekken zij dan de verzen van den heer Emile Collet!

Hier is een jong dichter, die, schuchter en aarzelend nog, zijne verzen aanbiedt; verzen, waarin zich een vroom levensvereeren uitzingt, meestal met een onbewust, onberedeneerd blijgeestig-geven van schoonheid en liefde, maar toch ook hier en daar verinnigd door een dieper, wijzer doorvoelen, onbedoeld, en daardoor treffend mooi. ‘Het eerste boek met verzen dat een jong mensch in de prille lente van den manlijken leeftijd de wereld inzendt, moet als bloesems zijn of als lentebloemen, als de witte meidoorn op de weide van Magdalen College of de sleutelbloemen op de velden van Cumnor,’ zegt Oscar Wilde.

Zoo zijn inderdaad de verzen van Noto Soeroto: de levensblijde uitingen van een fijn-zinnigen Oosterling. Zijne vreugde uit zich niet in breed gebaar of luid gerucht, maar in fijnen glimlach. Zijne gedichten kenmerken zich door een zachte muzikale gratie, de schrijver door eene bijzondere voornaamheid van geest.

De heer A. Zelling schreef bij de *Melatiknoppen* eene korte voorrede, waarin hij den dichter inleidt met wel-gekozen woorden.

Onze leestafel.

Dr. H. Visscher. Vrede op aarde. - Maassluis, 'De Waarheidsvriend.'

Professor Visscher verstaat de gave om in een korte redevoering een probleem in zijn omtrekken scherp te teekenen en in zijn diepte te peilen. Ditmaal behandelde hij het vredesprobleem.

Ziehier in het kort zijn gedachtengang:

'Dit is de dwaasheid, dat het woord, dat uit de hemelen ruischte van het kindeke Jezus, klakkeloos wordt toegepast op een wereld, die in machtigen strijd is gewikkeld met God en dus ook met zich zelve. Der engelen zang geldt den vredevorst. Bij Zijne geboorte zingen de heirlegers des hemels het "Eere zij God, vrede op aarde, in de menschen een welbehagen." Zij zingen het niet van den mensch der zonde, die Gode geen eere geeft, geen vrede maakt en in wien God geen welbehagen heeft.'

'De jubel der Engelen geldt niet den mensch der zonde, geen menschelijk ideaal, maar het werkelijk heil in Christus verschenen.'

'De strijd echter is vrucht der scheppingsordening Gods en dus natuurwet, door God zelf verordend.'

'En dat niet als vrucht van zonde en val; immers voor den val had God geschapen het wild gedierte der aarde, naar zijn aard. De strijd, die de natuur bergt in haren schoot, is gegrond in het leven der schepping. Het strijd-beginsel is niet bijkomstig, maar is in het leven der schepping gegrond.

Maar daarom zal ook geen macht ter wereld in staat zijn, het daaruit te verbannen. Hoeveel er ook in zij, dat met den maatstaf van ons gevoel gemeten, ons pijnlijk aandoet, het zou toch dwaze ziekelijkheid zijn, eene schepping te begeeren, die anders is dan zij, die door God in het aanzijn werd geroepen.

In onze dagen hoort men, helaas, dergelijke ziekelijke voorstellingen als de hoogste wijsheid aanprijzen. Dit zijn symptomen eener geesteskrankheid, die op hare beurt wortelt in den bodem eener cultuur, die aan oververzadiging lijdt.

Is er dan geen middel tegen den krijg?

Een middel is er, maar op de toepassing daarvan komt het aan. De volkeren moeten niet slechts den Naam van Ghristus noemen, maar afstaan van de ongerechtigheid. Zij moeten Christen worden.

Als Gods Woord gekend en waarachtig geloofd zal worden, dan zal er vrede zijn, maar ook dan alleen.'

V.K.

Het vraagstuk van den oorlog en zijne ethische beteekenis, door W. Jansen, districts schoolopziener. Utrecht, A. Oosthoek.

In geen land ter wereld is men drukker in de weer voor den wereldvrede, dan in het onze. De avontuurlijkste plannen worden gesmeed om elken

oorlog voortaan te voorkomen. ‘Nauwelijks waagt iemand het, iets ten goede van den oorlog te zeggen, eene lichtzijde van den oorlog te ontdekken, of men maakt zijn woorden belachelijk of haalt over hem de schouders op. Die niet sympathiseert met “Anti-Oorlogsraad”, “Vrede door Recht” en dergelijke vereenigingen en bonden, geldt in het oog van menigeen voor achterlijk.’ Schr. meent wel eenig verband te zien ‘tusschen de nerveuze hartstochtelijkheid, waarmede sommige welmeenende lieden, soms op het kinderlijk-naïeve af, naar den “wereldvrede” jagen, pogingen, waarin men zelfs onze geëerbiedigde Koningin zou willen betrekken, en de kleinbehuisheid van onze natie in Staatkundigen en maatschappelijken zin.’

Hoe dit zij, de schrijver heeft zich gedrongen gevoeld om, los van goedkoope phrases, een wetenschappelijk onderzoek naar het probleem van den oorlog in te stellen, welk onderzoek zich uit den aard der zaak op ethisch gebied beweegt.

Aanleiding tot dit onderzoek was voor hem mede de vraag hoe de indrukken van den tegenwoordigen reuzenstrijd door de gemoederen der jeugd verwerkt zullen worden, in welke richting zij het jonge leven zullen sturen, en welke roeping te dezen voor ouders en opvoeders is te volbrengen.

Met groote degelijkheid en zorgvuldigheid nu wordt dit onderzoek door den heer Jansen ingesteld. Zijn groote belezenheid stelt hem in staat, denkers van alle tijden daarover te raadplegen. Augustinus en Herakleitos, Spinoza en Grotius, Pascal, David Hume, Kant, Herder, Voltaire, Joseph le Maistre, Kingsley, David Friedrich Sirauss en Nietzsche, Norman Angell en H. St. Chamberlain worden door den schr. geraadpleegd en critisch getoetst.

De schrijver heeft zijn arbied misschen ietwat snel in elkaar gezet en daardoor is de indeeling te kort gekomen; hij gunt ons te weinig rustpoozen in zijn betoog; maar gehalte en vorm zijn voortreffelijk.

Men leze bijv. deze conclusie:

‘Onze verbijstering was een gevolg van onze kortzichtigheid, ons tekort aan menschen- en wereldkennis. Het sirenengezang der moderne beschaving had ons in slaap gewiegd; wij hadden ons aan den schoonen, zoeten schijn vergaapt en moesten daarom wel bedrogen uitkomen.

Wilt ge weten, wat er in den boezem der volken woelt en leeft, dan kunt ge dat thans zien, nu zij, tot de tanden toe gewapend, strijden op leven en dood, en dien strijd willen uitstrijden, met alle kracht en geweld, waarover zij beschikken, tot het bittere einde toe. En wat is de oorzaak van den geweldigen worstelstrijd? Niets ter wereld anders, dan hun “wil tot macht”; en die macht willen en begeeren zij met al de hevigheid van hun sterkste verlangen, omdat zij instinctmatig beseffen, dat het om hun leven gaat, dat hun voortbestaan, hun groei en hun bloei, hunne existentie op het spel staan, omdat het gaat over de vraag van te zijn of niet te zijn.’

‘....Treuren en weeklagen over de barbaarsche zeden van den oorlog, pessimistisch vertwijfelen aan de toekomst der menschheid, verraadt zedelijke zwakheid en geen kracht.’

....Er valt slechts te kiezen tusschen wanhoop aan den mensch en aan zijn toekomst, en.... het aanvaarden van een toekomstgeloof als dat van Dante, onder wat vorm of benaming dan ook.

‘Wie te sceptisch is, om aan Bijbelwoorden vertrouwen te schenken, of waarde te hechten aan de visioenen van een middeleeuwschen dichter, die luistere naar een der

modernsten, den om zijn ongeloof beruchtsten onder alle denkers van onzen onzen tijd. Ook op den bodem der ziel van een

man als Friedrich Nietzsche leefde dezelfde verwachting, toen hij Zarathustra de woorden op de lippen legde:

'Duizend paden zijn er, die nog nooit begaan zijn; duizend gezondheden en verborgen eilanden des levens. Onuitgeput en onontdekt zijn altijd nog mensch en menschenaarde.

Waakt en luistert, gij eenzamen: Van de toekomst herwaarts komen winden met heimelijke vieugelslagen; en aan fijne ooren brengen zij goede boodschap.

Voorwaar een oord van genezing zal nog de aarde worden! Er hangt reeds een nieuwe geur om haar, een heilbrengende, en een nieuwe hoop!'

Aldus moge misschien een indruk gegeven zijn van den geest, waarin het boek van den heer Jansen geschreven is. De vele goede woorden, de voortreffelijke wenken op nationaal, ethisch en paedagogisch gebied, waaraan het rijk is, mogen velen er uit putten.

V.K.

Mr. Dr. J.H. Labberton. De Belgische Neutraliteit geschonden. - Amsterdam, W. Versluijs.

Het is een buitengewoon mooi en hoog boek, dat de geleerde schrijver als vrucht zijner ethisch-juridische studies onder bovenstaanden titel deed verschijnen.

Terecht merkt hij op, dat men de Belgische neutraliteitschennis onmogelijk alleen van het legalistische standpunt kan afdoen. Met het constateeren eener formeele rechtsschennis staat men niet aan het einde, maar aan het begin van een eerlijk en onpartijdig onderzoek. 'Wat eigenlijk beoordeeld wordt, is nooit de handeling als zoodanig, doch het karakter dat zieh daarin openbaart. Een der voorwaarden voor het vellen van een zedelijk oordeel is derhalve in de eerste plaats dat de handeling in haar volle concrete bepaaldheid met alle omstandigheden waaronder en alle motieven waarop zij verricht werd, volledig bekend zij.'

Duitschland nu is de gezonde, groeikrachtige en scheppende zedelijke kern van Europa, geroepen, zijn macht te stellen in den dienst van het zedelijk ideaal.

Het zag zich tegen Augustus 1914 aan bedreiging met ondergang blootgesteld, althans aan belangrijke en duurzame vermindering van de bestaansvoorwaarden, waaronder het zijn zedelijke roeping zou moeten volgen. Het had één kans om de overhand te verkrijgen: den vijand vóór te zijn. Tegenover den plicht jegens eigen zedelijke roeping verhief zich die van de eerbiediging van een andere staatspersoonlijkheid. Het was onvermijdelijk, dat laatstgenoemde plicht voor den eersten week. Eerst door de weigering van Belgische zijde om op voorwaarde van behoud zijner integriteit en onafhankelijkheid benevens volledige schadevergoeding vrijen doortocht toe te staan, heeft het conflict den scherpen vorm gekregen. Men weet trouwens, dat België met Engeland en Frankrijk in conniventie stond.

Door het aanstippen van dezen zakelijken kern is echter allerminst de waarde van Dr. Labberson's boek bepaald. Zijn meest schitterende bladzijden zijn die, waarin hij een oordeel opbouwt over de oorlogvoerende Staten onder het licht van ethische beginselen. Talrijk zijn uitvoerige betoogen op grond van de diplomatieke bescheiden van den dag; zeldzamer zijn

onderzoekingen op historischen of oeconomischen grondslag; de waarde van Dr. Labberson's studie ligt op de eerste plaats in haar ethisch uitgangspunt.

De wijze waarop hij het probleem heeft behandeld, getuigt van uitgebreide en grondige wetenschappelijke studie, van fijn ontwikkeld zedelijk gevoel, van fiere rechtschapenheid. Het is een boek, dat, om de vele détailschoonheden, met rust en aandacht verdient gelezen te worden.

V.K.

Engelsche wereldpolitiek naar Engelsche Geschiedschrijvers. - Amsterdam, W. Versluijs.

De titel van dit werkje geeft een goed denkbeeld van den inhoud. Het Engelsche imperialisme wordt er in beschreven naar de werken van beroemde historici als Seeley, 'The Expansion of England', W.H. Lecky, Gustin Mc Carthy, J.R. Green; getuigenissen van mannen als Edmund Burke, Herbert Spencer, Gladstone, John Morley, John Bright, G.M. Trevelyan, Lord Cromer, W.S. Blunt e.a. worden daaraan toegevoegd.

De oorspronkelijke Engelsche tekst wordt meestal naast de vertaling afgedrukt; bij alle citaten worden uitgave en bladzijde nauwkeurig aangegeven.

Aldus wordt een overzicht gegeven van de Engelsche expansie-politiek sedert Elisabeth, Cromwell en Karel II, - de oorlogen tegen Spanje, de Republiek der geunïeerde gewesten en Frankrijk onder de Bourbons, - de afval der N.-Amerikaansche Koloniën, - de verovering van Indië: Clive, Warren Hastings. Dan wordt de beteekenis in het licht gesteld van Engeland's strijd tegen Napoleon. De Engelsche wereldpolitiek in de 19e en 20e eeuw is te splitsen in de reeks van oorlogen door Engeland voor 1870 in drie werelddeelen gevoerd - Afghanistan, China, de Krim, enz. en de periode na 1870, zich kenmerkende door het bombardement van Alexandrië en de verovering van Egypte en Soedan, den Boerenoorlog, de politiek tegen Perzië.

Het werkje van den heer Valter over de wordingsgeschiedenis van den grooten oorlog zou dan hierbij geheel kunnen aansiuiten.

Het compendium der 'Engelsche wereldpolitiek' paart aan een grondige, objectieve wetenschappelijke behandeling een aangenamen vorm en zeer heldere indeeling. Het behoort tot die boeken, die zich gemakkelijk laten lezen. De kortheid mag in dezen tijd een verdienste worden genoemd en zij schaadt niet, omdat steeds met de woorden van Engelsche geschiedschrijvers de quintessence van het oordeel over de Engelsche wereldpolitiek wordt gegeven.

Het werkje is een treffende illustratie van de verklaring der Oxforder hoogleeraren, dat 'Engeland strijdt voor het edelste, waarvoor menschen kunnen strijden, het volkenrecht van Europa, een veilig schild en beukelaar voor alle natiën, groote en kleine, in het bijzonder de kleine.'

Wij, bewoners van een kleinen Staat, hebben er belang bij ons levendig voor oogen te houden, hoe Engeland die taak opvat.

Het boekje moge in vele handen komen.

V.K.

Waterloo door Dr. J.R. Callenbach, Nijkerk. G.F. Callenbach. 1915.

Bezitters van oude familiepapieren en geschreven herinneringen zijn somtijds bereid hunne archieven te openen voor letterkundig-geschiedkundig

begaafde personen. Daaraan danken wij o.a. het onlangs verschenen zoo lezenswaardig werk: ‘de Bevrijders’ van den Heer Van Moerkerken en nu weder het niet minder lezenswaardige boek van bovenstaanden titel; de verschijning van dit boek omstreeks den 100-jarigen gedenkdag der épisode Quatre-Bras en Waterloo zal wel geen bloot toeval zijn.

Omtrent het aandeel van Nederlandsche bevelhebbers en troepen aan die épisode heeft van den aanvang af verschil van opvatting geheerscht; het is hier niet de plaats om den grond van dit meeningsverschil uiteen te zetten[1)] of om de polemiek daarover te hernieuwen. Volkomen terecht zijn in het werk van den Heer Dr. Callenbach *twee* hoofdpunten uit den algemeenen gang der gebeurtenissen duidelijk in het licht gesteld en wel:

1o. Het groote gewicht van het wegenkruispunt Quatre Bras is door de opperste legerleiding der Bondgenooten voortdurend onderschat; het punt is behouden gebleven niet *ten gevolge van*, maar *niettegenstaande* de gegeven bevelen, doordat de Generaal de Constant Rebecque den zedelijken moed had van de gegeven bevelen *af te wijken.*

2o. Quatre-Bras is den 16en Juni onder bevel van den Prins van Oranje, door Noord- en Zuid-Nederlandsche troepen in trouwe samenwerking, met kracht en volharding tegen de Franschen verdedigd, waardoor de mindere doelmatigheid in legering en concentratie kon worden hersteld.

Wij juichen het toe dat de Heer Callenbach bij de verwerking zijner bronnen tot één goed samenhangend geheel, den nadruk op deze waarheid heeft gelegd, en gewezen heeft op de onjuiste voorstelling, die o.m. in Thackeray's Vanity Fair gegeven wordt.

Heeft de auteur werkelijk naar bestaande oude bescheiden gewerkt, of heeft zijne rijke fantaisie een vruchtbare verbindtenis aangegaan met grondige kennis en ernstige studie van zijn onderwerp? Misschien is de vraag onbescheiden en doen wij niet goed met van alles te willen naspeuren *hoe* het gemaakt is.

Wij vonden in vele opmerkingen en uitdrukkingen iets oorspronkelijks, iets dat niet gefantaiseerd is maar o.i. den stempel van onopgesmukten waarheidszin draagt, en dat oorspronkelijke kwam uit niet alleen in juiste maar ook wel in o.i. minder juiste mededeelingen.

Zoo trof ons b.v. de vermelding dat de Fransche rente op 16 Maart terug liep van 85 op 68 (wat juist is) maar vermoedelijk is den oorspronkelijken aanteekenaar niet ter oore gekomen dat die rente na 20 Maart weer omhoog ging; zeer juist is de opmerking over het gore uiterlijk der witgekalkte buitenmuren van Brabantsche hofsteden en de instinctmatige neiging van den soldaat, boerenjongen van afkomst, om zelfs in het hevigste gevecht het rijpend graan niet te vertrappen. Minder juist kwam ons voor de mededeeling dat in beide legers op den morgen van 18 Juni *reveille geblazen* werd; bij dergelijke gelegenheden doet men der tegenpartij liefst niet kond waar men zich bevindt; het herhaaldelijk genoemde kasteel Goumont is blijkbaar op den klank geschreven, maar moet zijn Hougoumont

Aan juiste opmerkingen ontbreekt het overigens niet; herhaaldelijk komt voor dat troepen der bondgenooten op elkaâr schieten, omdat hunne uniformen alle min of meer van de Fransche afgekeken zijn; een geval waarmede ten onzent, helaas, geen oogenblik rekening is gehouden toen men veldgrauw en nog al meer heeft nagëaapt.

1) Beknopt en juist is dit geschied in het Feuilleton van de Nieuwe Courant van 13 Juni j.l. door den Heer Hoynck van Papendrecht.

Terecht zegt schrijver: ‘Het zou goed zijn dat alle oorlogzuchtigen en op roem belusten eens gewonden moesten zoeken na den slag’, - en alle diplomaten met hen, voegen wij er bij.

Het volgen van het beloop van een veldslag zonder kaartje er bij is uiterst moeilijk, zelfs al geeft de schrijver zich veel moeite om den lezer door zijne beschrijving te oriënteeren. Zou het bij een herdruk - dien we hopen en zeker verwachten - niet mogelijk zijn een eenvoudig kaartje bij het werk te voegen? Komt het tot dien herdruk, dan zal steller dezes er zich een feest van maken eene eenvoudige, duidelijk *geteekende kaart* aan den uitgever cadeau te doen, in de hoop die gereproduceerd in het werk te hervinden.

Met belangstelling namen wij o.a. kennis van het feit, dat het toen nog veel kleinere Vlaardingen de eerste Nederlandsche plaats is geweest, die een flinke bezending levensmiddelen en versnaperingen naar het leger te velde afzond; ‘Bravo Vlaardingen!’

Wij durven alle Nederlanders in deze troebele tijden de lectuur van dit boek dringend aanbevelen, en brengen schrijver en uitgever onze welgemeende hulde voor de uitvoering.

Waterloodag 1915.

B.

Van reizen en trekken. In het land der Inca's. Leven en reizen in Peru, van C. Reginald Enock.
Uitgegeven door de Maatschappij van goede en goedkoope lectuur te Amsterdam.

Het land der Inca's, het El Dorado, het land der Zon bij uitnemendheid! Wat al herinneringen wekken die woorden, over de legendarische namen Cusco, Talasco en Aztalpa, kinderen der zon, voorouders der historische maar ook laatste Inca's Atahualpa en Huascar, in naam der Christelijkheid op de meest brutale en trouwelooze wijze van den troon gestooten en vermoord, door den Spaanschen ex-zwijnehoeder Pizzaro en zijn gelukzoekenden spitsbroeder d'Almagro.

Sedert bleef het gebied van het oude Incarijk (omvattende de tegenwoordige republieken Peru, Chili, Bolivia en Ecuador) Spaansch, maar noch het Spaansche noch het tegenwoordige bestuur was is of het bezit van 't gebied waard.

Een Engelsch ingénieur heeft het hedendaagsche Peru bereisd, met open oog en groote belangstelling zoowel voor de tegenwoordige als voor de vóór-Spaansche geschiedenis, zoodat het beeld, door hem van land en volk ontworpen, werkelijk rijk genuanceerd is.

Waarschijnlijk is de eigenaardige beschaving van het Inca-tijdperk, waaraan de Spaansche verovering in 1532 een einde maakte, gebouwd op eene veel oudere, die zich in den nacht van 't verleden verliest en waaromtrent, helaas, wel fantastisch vermoeden, maar geen werkelijke kennis tot ons kwam. Verschillende geleerden hebben uit eenige verschijnselen verband met oud-Egyptische en oud-Aziatische wijsheid willen zoeken, maar tot afdoende bewijzen is het niet gekomen. Voor hoeveel onzin op dit gebied plaats is, blijkt uit de bewering van een geleerde, die in een

Peruviaansch dorp de ‘taal van Adam’ meent gevonden te hebben. De bladzijden door schrijver aan de oude cultuuroverlevering gewijd, getuigen van ruimen blik; de bouwwerken in het oude Incarijk zijn des te belangrijker omdat

daar wel goud en zilver, doch geen ijzer bekend was; het is onbegrijpelijk hoe de bouw van zulke werken zonder ijzer mogelijk was.

De tauris narrat arator, de ingénieur ziet allereerst bergen en hellingen, waarover wegen kunnen ontstaan, naast mijnen, die mineralen bevatten; hij maakt in de onherbergzaamste streken der Andes, boven de sneeuwgrens, alleen of met onervaren en vreesachtige Indianen, ontdekkingstochten en bergbestijgingen, waarvoor de beroemde baron von Münchhausen zich niet zou behoeven te schamen.

Tracht men samen te vatten de indrukken, die de schrijver van Peru geeft als productiegebied, dan komt men tot het besluit dat het land werkelijk eene toekomst heeft en met volle recht nòg een goudland heeten mag, niet alleen wegens den nog steeds ontzachelijken voorraad van goud, zilver, kwikzilver en koper onder den grond, maar vooral ook om de agrarische producten op den grond; er zijn streken die *tweemaal* 's jaars vrucht geven en de rubbergewesten zijn buitengewoon rijk aan deze grondstof.

Om Peru als productiestaat iets te doen beteekenen op de wereldmarkt, zullen noodig zijn Europesche werkkrachten en communicatiewegen. De Indiaan heeft naast eenige goede eigenschappen, een onoverwinnelijken afkeer van geregeld werk, al is het ook middelmatig zwaar en de Noord-Amerikaan is veel te prat op die afkomst om in Zuid-Amerika arbeid te gaan zoeken. Als een staaltje hoe het met de communicatiewegen gesteld is, zij vermeld, dat de weg voor handelsartikelen van de Peruviaansche havens aan den Grooten Oceaan, naar de steden aan de Amezonevlakte is als volgt: eerst verschepen door de straat van Magellaen naar Liverpool, dan weder per scheepsgelegenheid naar den mond der Amazônerivier en verder in kleinere schepen deze rivier op. Dat is nog wat anders dan van *Meijel* op *Sevenum* (Mijl op zeven).

De ingénieur-reiziger betoogt de dringende noodzakelijkheid van een transcontinentale spoorbaan, die eene hoogte van meer dan 2000 Meter zal moeten overwinnen, maar voorziet dien weg nog in eenige menschenleeftijden niet. Werkkrachten zijn zóó bezwaarlijk te krijgen, dat op het oogenblik de geïmporteerde steenkolen beterkoop zijn dan de inlandsche, al ziet men de steenkolenlagen tot honderde Meters hoogten open en bloot liggen. De Engelschman Reginald Enock zegt op blz. 108 daaromtrent: ‘Het geheele land wacht tot de avonturiers en roovers der 16e eeuw vervangen worden door promotors en speculanten van Londen en New-York.’

Schrijver eindigt met de meening dat de beschavende levenstroom zal moeten komen uit het oude Europa.

Wie belang stelt in ‘vreemde landen en menschen’ bevelen wij dit boek gaarne aan.

B.

Bibliotheca Reformatoria Neerlandica, onder redactie van dr. S. Cramer en dr. F. Pijper. deel VIII Martelaarsverhalen, deel IX Geschriften van gemengden aard, deel X De geschriften van Dirk Philipsz. Uitgegeven door F. Pijper. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1911-1914.

Met deze drie deelen is de eerste serie dezer Bibliotheca compleet. Ware prof. Cramer in leven gebleven, dan zou hij het tiende deel hebben uitgegeven. Nu rustte die taak op zijn ambtgenoot, prof. Pijper, die hiervoor zich inwerken moest in een voor hem vreemd terrein, nl. Doopsgezinde

historie. Voor den kenner zijn dan ook de sporen zichtbaar; hier en daar zou Cramer niet nagelaten hebben een aanteekening te geven uit den schat zijner breede kennis. De inleiding zou ongetwijfeld enkele fouten in namen en jaartallen gemist hebben, ook hier en daar een andere voorstelling gegeven, vooral dieper op Dirk Philipsz' theologie ingegaan zijn, had Cramer nog de inleiding kunnen schrijven. Ik mag dit zeggen, omdat ik het voorrecht had hem behulpzaam te zijn bij de uitgave van drie deelen en daardoor beter dan iemand anders weet, wat Cramer presteeren kon. Ook is het jammer, dat Pijper nagelaten heeft de twee Doopsgezinde theologen, die speciale studie van Dirk Philipsz hebben gemaakt te raadplegen, vóórdat hij het tiende deel ter drukpers zond. Want inderdaad oordeelen ten Doornkaat Koolman en ondergeteekende eenstemmig over verschillende kwesties, die in de inleiding besproken worden, tegenovergesteld aan Pijper's gevoelen. Wat meer is, de bundel zou volledliger zijn geweest en van een aan Pijper onbekend gebleven druk had kunnen zijn gebruik gemaakt. Maar ook zouden beiden hebben betoogd (en denkelijk overtuigd), dat de herdruk van het Enchiridion niet had moeten zijn geschied naar de uitgaaf van 1564, maar naar oudere uitgaven. Door den herdruk van 1564 krijgt men een onjuist denkbeeld van de taal van Dirk Philipsz. Inderdaad heeft deze zijn boekjes in het Oostersche dialect opgesteld en niet in de Nederduitsche overzetting van 1564, die misschien door een ander bewerkt is. Maar overigens is ook deze tiende bundel een aanwinst, omdat hij de letterkundige nalatenschap bevat, van Menno's vriend en medewerker Dirk, die op de Doopsgezind-godsdienstige beweging in ons land grooten invloed heeft uitgeoefend.

Had het tweede deel ons het oudste Doopsgezinde martelaarsboek gebracht, het achtste deel geeft ons van eenige Gereformeerde en Luthersche martelaren kostelijke bescheiden. Een volledige verzameling van de oudste berichten over Hendrik Vos en Joannes van den Esschen, de eersten in geheel Europa, die voor de hervorming hun leven lieten, wordt ons hier geschonken. En daarbij komen een aantal zeldzame boekjes over Willem van Zwolle, Hoste van der Katelijne, Christophorus Fabritlus, Oliverius Bockius, Guido de Bres en Peregrin de La Grange, inderdaad een keur-collectie van berichten over eenige der beroemdste martelaars. Ik herinner slechts dit eene feit, dat Guido de Bres de Nederlandsche Geloofsbelijdenis, nog thans in gebruik bij de Gereformeerden, heeft geschreven.

Het negende deel bevat o.a. van Johannes Utenhovius zijn Simplex et fidelis narratio en van Cornelis Cooltuyn zijn beroemde Dat Evangeli der Armen, dat is der Ellendigen Troost. Onder de geschriften van kleineren omvang, die hier herdrukt zijn, is van buitengewone beteekenis de Instructio door Adriaan Florisz., den lateren paus Adrianus VI (leermeester van keizer Karel V en de eenige Nederlandsche paus) uitgevaardigd ten behoeve van de priesters, die in ons land den dijk-aflaat van 1515 tot 1518 verkochten, bij welken aflaathandel Adriaan als oppercommissaris heeft gefungeerd. Van die instructie was door Pijper het eenig overgebleven exemplaar in de Bibliotheca Thysiana te Leiden ontdekt.

Nu de Bibliotheca Reformatoria Neerlandica voltooid is, mag dankbaar erkend, hoe in deze tien deelen herdrukt zijn de belangrijkste documenten uit den tijd der hervorming in ons vaderland. Het grootste deel van dezen arbeid werd door Pijper verricht. Hem in de eerste plaats komt de eer toe, dat dit monumentale werk tot stand gebracht is en dat daardoor de grond-

slag gelegd is voor een ‘geschiedenis der hervorming in ons land sinds 1531’, die eerst nu kan worden geschreven. Om één voorbeeld te noemen: Reeds kon Pijper door deze uitgave den grooten invloed aanwijzen door Erasmus op onze nationale reformatie uitgeoefend. Deze Bibliotheca mag terecht geroemd worden als een der standaardwerken der moderne theologie in ons vaderland.

K. VOS.

De Aeneïs van Publius Vergilius Maro. Metrisch vertaald door P.W. de Koning. Amsterdam, P.N. van Kampen en Zn. 1915.

De lotgevallen van Vergilius' dichterroem zijn, door de eeuwen heen, bijkans even talrijk geweest als de avonturen van zijn held Aeneas. Dante verkoos hem tot leidsman door de verschrikkingen van de hel; Paus Innocentius V hield hem voor een toovenaar, en als zoodanig staat hij ook in de middeleeuwsche volksliteratuur bekend; Petrarca vereerde weer den zangerigen dichter in hem; Hegel heeft zich in zijne Aesthetik met scherpe minachting over hem uitgelaten; Vondel vereerde hem zoo hoog, dat hij tweemaal de geheele Aeneïs in het Nederlandsch volbracht.

De heer P.W. de Koning behoort tot degenen, die Vergilius groote bewondering toedragen. Van bewondering en liefde geeft althans zijne Aeneïs-overzetting blijk; eene omvangrijke en langdurige arbeid, die den vertaler veel eer aandoet.

Want het is den heer De Koning doorgaans gelukt, de schoonheid van het Romeinsche epos te behouden. Bij de behandeling van den hexameter volgde de vertaler, naar zijne mededeeling, eenigszins zijne eigene voorschriften, en liet naast dactylus en spondaeus ook den trochaeus toe. Een enkele maal bemoeilijkt dit de rhythmische lezing, doch men kan de poging van den heer De Koning om het Nederlandsche vers leniger en lichter te maken, billijken. Hij is niet de eerste, die den onwil van het Germaansche rhythme, om zich te voegen in het gareel van den hexameter, heeft gevoeld.

Eene uiterst belangrijke uitgave, deze Aeneïs-overzetting. Men kan het werk plaatsen naast den Homerus van Vosmaer.

HERMAN MIDDENDORP.

Dante Alighieri. Het nieuwe leven (La vita nuova). Uit het Italiaansch vertaald door Nico van Suchtelen. Met inleiding, aanteekeningen, aanhangsel en portret. Uiigegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam. (W.B. 303).

Over dezen arbeid van Jhr. van Suchtelen kan ik kort zijn. Zijne vertaling van Dantes merkwaardig geschrift is bij de verschijning in Onze Eeuw reeds bekend geworden, en zal nu, bij afzonderlijke uitgave, zeker opnieuw de erkenning vinden, die zij toen reeds terecht verkreeg.

De doorwerkte inleiding, die den schrijver van *La vita nuova* vooral doet zien in de belichting van zijn eigen tijd, verhoogt de waarde van het boekje, dat, verblijdend als tijds-verschijnsel in onze letterkunde, tevens een nieuw glanspunt is in den voortgang van de Wereld-Bibliotheek.

HERMAN MIDDENDORP.

Een vrouw alleen, door Dorothee Buys. - Amsterdam, P.N. Kampen en Zoon.

Het onderwerp in dit boek behandeld schijnt gemakkelijk, behoort in waarheid tot een der moeilijkste. Als het een jonge, mooie weduwe betreft of een gescheiden vrouw met een verleden, of eene, wier karakter tot alleen staan voert, is het niet lastig de aandacht der lezers tot het einde geboeid te houden. Maar hier...

De poovere heldin van dit verhaal, mevrouw Marees, heeft noch haar uiterlijk noch haar innerlijk in haar voordeel. Zij is dichtbij de vijftig. 'Haar kroezig-zwart haar, waardoor al grove witte draden slierden, bolde in een stijf kuifje op boven haar vlammig, rood hoofd, haar hoofd, dat als zonder hals, dadelijk op haar zwaar bovenlijf leek geplant.' p. 7. Zij heeft 'stompe vingers' en is ook stomp van begrip; is klein van gestalte - tot vervelens toe wordt zij de 'kleine mevrouw' genoemd - en heeft ook een kleine ziel. Als dochter van een dominee-weduwnaar, vaders huissloofje, is zij na een zevenjarige verloving gehuwd. In wederkeerige adoratie naar het schijnt, sleet het tweetal verscheidene gelukkige jaren, tot de dood plotseling een einde maakte aan hun samenzijn. Op dit tijdstip haars levens leeren wij mevrouw Marees kennen. Tegenover het levensgroot portret van haar overleden echtgenoot gezeten, tracht de weduwe hare eenzame avonden door te komen met hardop lezen uit detective en dergelijke verhalen. Haar man had de gewoonte haar des avonds voor te lezen uit zulke boeken, nu leeft zij in een soort van mystieke verbeelding dat zij het hem doet...

Altijd heeft zij in zeer eenvoudige omstandigheden verkeerd, met beperkte middelen; ook nu houdt zij slechts een dagmeisje, en als dit kind des avonds naar huis gaat, blijft mevrouw Marees alleen. Aan die eenzaamheid, aan het gemis van haar man, kan zij niet wennen. Een sterk innerlijk leven bezit zij niet, zich aan anderen wijden gaat haar slecht af. Zij wil het verleden in hare gedachten voortzetten, dat mislukt haar ook. Bitter beweent zij haar verloren geluk, maar zij is daarbij zoo geweldig alledaagsch, dat men moeite heeft te begrijpen hoe zij het voorwerp is geweest van zulk een groote liefde, als zij betreurt, tenzij de doode in karakter en begaafdheid haar evenknie is geweest. waarop gezinspeeld wordt hier en daar, o.a. door Lydia, een jongere zuster van mevrouw Marees. Ook 's mans keuze van lectuur wettigt dit vermoeden.

In het eentonig, saaie, gedrukte bestaan komt voor korten tijd een frisch jong leven, als een Aprilwind door een muf vertrek. De weduwe hecht zich aan haar huisgenootje, een achttienjarig Indisch meisje. Maar te spoedig moet zij haar weer afstaan. Het jonge ding keert naar Indië terug. Eenmaal een lange brief en dan is het uit.

Ook bij haar zuster vindt mevrouw Marees geen troost of steun. Die leeft haar eigen liefdeleven, zonder zich daarbij aan iets of iemand te storen. Vrienden, vriendinnen bezit zij niet. Nooit komt er in het stille huis ook maar eens een kennis ten bezoek... Is dit goed gezien?

Ten slotte trekt ook het dagmeisje af. En de vrouw alleen kan het triestig bestaan niet langer voortsleepen. Gelooven, het geloof des eenvoudigen, is haar ontzegd. Zij behoort geestelijk tot een soort vlinders van de Azorische eilanden. Die dieren verloren het gebruik hunner vleugels en kunnen niet anders dan loopen.

De lectuur, waarmede mevrouw Marees zich jaar in, jaar uit bezig hield,

heeft haar geen nut gedaan, slechts hare zinnen verward, haar geest ledig gelaten. Lief had zij haar man, haar Jalo, maar met een klein benepen hart, waarin voor anderen weinig of geen plaats was. Medelijden wekt de stumperd, die wel eens de grens van het belachelijke overschrijdt, geen sympathie.

Ik herhaal: Het is lastig, zulk een gegeven belangwekkend te maken, zoodat men er 253 pagina's over kan lezen. Schr. slaagde hierin maar ten deele. Dit is misschien al veel. Wel zijn er eenige goedgelukte beschrijvingen en vergelijkingen in dit boek, maar de stijl blijft zichzelf ook niet gelijk en spitst zich nu en dan buitengewoon te zijn. De taal volgt dit voorbeeld. ‘Zenuwig’ in plaats van zenuwachtig - 't komt er nog al eens in voor - lijkt mij gezocht. Men kan het historisch gegroeide der taal niet maar zoo met een handbeweging veranderen.

Hiermede neem ik afscheid van dit zonderling mengsel van nuchtere werkelijkheid en overdreven phantazieën, van een burgerlijk zelfgenoegzaam bestaan en sentimenteel versmachten, met het van geesteszwakte getuigend slot, waar velen onzer hedendaagsche schrijvers niet buiten kunnen: zelfmoord.

ELISE SOER.

Het Gezin van Herman Leyter. Nieuwe Wegen, door A.J. Zoetmulder. Twee deelen. Amsterdam - P.N. van Kampen en Zoon.

Een dankbaar werk, het bespreken van dit boek, een weldadige afleiding van zorgvolle gedachten! Dit is een echte familie-roman, met een forschen greep uit het bedrijfsleven onzer dagen. Als op de daad betrapt, zien wij den tweestrijd tusschen winstbejag en hoogere moraal in deze bladzijden weergegeven. Wij beleven het mee, hoe de ouderen van dagen in botsing komen met de jongeren, omdat beider streven zoo ver, zoo heel ver schijnt uiteen te loopen. Maar ook, hoe ouderliefde brengt tot weemoedige berusting in wat nu eenmaal onveranderlijk de loop der dingen is op dit ondermaansche.

Ieder karaktervol mensch strijdt min of meer heftig in zijn jeugd voor wat hij noodig, goed, heilig acht, met al de onervarenheid, die zijn doordrijven, zijn eenzijdigheid verklaart. Nu komt het leven, dit slaat hem ongemerkt of voelbaar, ja, zeer pijnlijk soms, een voor een zijn wapens uit de hand, vertroebelt zijn toekomstdroomen, verstoort, vernietigt zijne illusies. Hij strijdt nog, maar matter, meer uit innerlijken drang dan uit hoop op welslagen. Ook wel geeft hij het mooiste in zijn leven op en wordt ontnuchterd, verbitterd; een materialist, spottend met alle idealen.

En intusschen groeit een nieuw geslacht op om dezen; een geslacht, dat de weggeworpen of in moedeloosheid ontvallen wapens opraapt; ze slijpt en wet naar veranderd inzien, en dan te velde trekt even opbruischend, fier, vol heerlijk jongen moed, als zijn voorgangers indertijd. In de zienswijze, in de zoo anders betitelde verwachtingen, in den frisschen woordenstroom, soms aan dieper bron ontsprongen, klaarder, koeler, zuiverder dan te voren, herkent een ouder geslacht zijn vroegere wenschen of begeerten niet meer. Het ziet iets theatraals in waarachtig zuivere gemoedsbeweging, iets onmogelijks in het streven naar een toekomst, niet te rijmen met het tegenwoordige.

Onthutst, geprikkeld, wrevelig wendt de oudere zich af van de jeugd.

'Wij begrijpen elkander niet,' is het noodlotswoord tusschen beiden. Smartelijk mist de jonge mensch den steun, waarop hij gehoopt had, waarvan hij zeker meende te zijn.... Hij sluit zich op in zich zelf of tast naar andere handen, die de zijne willen drukken, warm van dezelfde geestvervoering. Dan kan er een oogenblik komen voor den rijperen mensch, waarin ook hij zich alleen voelt, waarin de vraag hem nijpt: Heb ik geen schuld in deze? Deed ik wèl mijn jongen, mijn dochter, van mij te vervreemden? Dit is de eerste zwakke pijler in de kloof, die het leven reeds heeft gedolven. Maar op dien pijler volgen er meer. Zelfverloochening, ouderliefde overbruggen ten slotte zegevierend de gapende ruimte, die oud en jong vaneenscheurde; een overbrugging beiden ten zegen.

Worstelen en overwinnen! Zoo kan het gaan in de wereld; zoo gaat het niet altijd. Want in menig gezin is liefde een ijdel woord geworden en de samenhang verbroken. Dan spreekt men van dégeneratie. Onze tijd is belust op dergelijke geleerde of half geleerde termen.

Gelukig behoort het gezin van Herman Leyter niet tot de gedegenereerden, die helaas te veel in andere familieromans onzer dagen voorkomen, waarvan we zoo langzaam aan genoeg krijgen. Zelf een stoer werker, oefent Hermans voorbeeld invloed ten goede, ook meer dan hij bevroedt op den genotzuchtigen zwakkeling onder zijn kinderen. In bijzonder goed aangebrachte teedere nuancen is zijn gemoedsleven geschetst, waar hij zichzelf verwijten doet, als man van zaken soms de waarachtige belangen zijner kinderen te hebben verwaarloosd. Zoo bij zijn oudste dochter, wier rijk huwelijk hem over te veel deed heenstappen, afkomst en verleden van den schoonzoon betreffend. 'Alle Schuld rächt sich auf Erden.' Ook hier. Maar Suus, hoe teleurgesteld ook, niet in haar liefde maar in haar trots, grijpt niet dadelijk naar het bijna alledaagsch geworden echtscheiden, en Jacob, hoe diep gezonken, weet er zich toch ook weer bovenop te werken, zooals in werkelijkheid met honderden onzer, in hun jeugd wel eens wankelende, ja zelfs gevallen medebroeders gebeurde.

Uiterst duidelijk, realistisch zijn vele karakters in dezen roman beschreven. Men heeft de personen goed leeren kennen, als men van hen afscheid neemt. Logisch vloeien bij hen de gevolgen voort uit hunne daden, die weer verklaard worden door omstandigheden, aanleg, temperament. Er is teedere liefde in dit boek, evenals grove zinnenlust en ruw begeeren; listige berekening en sluw bedrog. Maar het eene is niet te uitvoerig sentimenteel en het andere niet te kras uitgesponnen. Er is iets weldadigs in, na al de zelfmoordenaressen van den laatsten tijd, een lang niet volmaakt maar flink Hollandsch meisje, zooals Emmy Leyter te ontmoeten, dat aan de eerste teleurstelling niet bezwijkt, welks gemoedsleven niet hopeloos verscheurd blijkt, voor welks toekomst men geen zorgen heeft.

Zwaar zijn soms de beschrijvingen in *Nieuwe Wegen*, maar schilderachtig als op een ietwat te volle oud-Hollandsche schilderij, b.v. p. 92 en 93, tweede deel:

'Getroost in het lijdelijk wachten op de opening der sluisdeuren naar de Schie, lagen enkele spoelinghalers in volle lengte op het smalle dek, gezicht omlaag op de gekruiste armen, te slapen; andere in de verdieping bij het roer neergehurkt, kauwden hun mik en hun gretige monden zogen, na elken hap, uit de blikken flesch de koffie, die ze in de heete spoeling opgewarmd hadden of die ze koud opslorpten om het brood naar binnen te spoelen. Het waren de stugge, zon-gebrande, verweerde boeren-knechts

uit Kethel en Overschie, die langs de smalle binnenwateren hun schuiten boomen naar Schiedam, en weer terug naar de eenzame steeën, tot diep in de polder-weien van het rijke spoelingdistrict; de dagelijksche tocht het gansche jaar door, bezwaarlijk vaak in den winter, wanneer ze in het ochtendlijke nachtduister bij ijsgang 'n smalle vaargeul moeten rammeien, 'n langen, moeizamen weg tusschen scherp-kantige, sperrende schotsen. Maar ook, wanneer ze tegen wind in hun zwaar geladen schuiten hebben voort te trekken - langzaam stap voor stap, beestelijk gespannen in het trekzeel, de rompen ver voorover gebogen in machtige, stage spierspanning, de koppen diep gezonken op de zwoegende, omsnoerde borst, zeulen de mannen over het jaagpad, dat als 'n zwarte bedwingende band ligt om 't zwalpende water, loopen ze of ze aanstonds zullen neerstorten, voorover, zelf trekdier achter de hijgende, trouw-medearbeidende honden; en treiterig klokt de weerstreving van den nijdig-korten golfslag tegen den vierkanten, wegschuivenden voorsteven van hun bakachtig vaartuig - ook dàn is de reis zwaar en afjakkerend. Alleen als de wind gunstig is, wordt het 'n lui spelevaren op het riviereind tusschen stad en dorp.'

Herkennen wij dit beeld niet in al zijn lijnen? Ja, door en door Hollandsch is 'Nieuwe Wegen' in den goeden zin des woords. Het is geen tendenzwerk, al wordt de strijd tegen ons volkseuvel er in behandeld; het blijft binnen de grenzen, die zich de Schr. heeft gesteld, hij blijft zijn onderwerp meester het geheele verhaal door.

Gewoon Hollandsch is ook de spreektaal, het leven afgeluisterd, niet fijn soms, maar dat behport er zoo bij. Waarom telkens *op* in stede van de eerste plaats? Het is inderdaad correcter. *Zeldener* is een buitenlandsch insluipsel; het klinkt ons vreemd.

Maar overigens: Een forsche, gespierde stijl, vol gelukkige wendingen, vergelijkingen, beeldspraak.... En zoo gemakkelijk schijnt hij uit de pen des auteurs te vloeien, dat wij er geheel in raken, de sprekers meenen te hooren. - Tragisch, toch niet onverwacht en daardoor verzoenend werkt het slot; al hadden wij nog veel meer willen weten van, nog langer willen meeleven met het gezin van Herman Leyter. Schrijver en uitgever beiden geluk gewenscht met deze 'Nieuwe Wegen.'

ELISE SOER.

De ongeweten dingen, door Ina Boudier - Bakker. Uitgave van P.N. van Kampen en Zoon - te Amsterdam.

Welk onderwerp deze schrijfster ook kiest, altijd weet zij er iets boeiends, iets innigs, iets heel menschelijks van te maken. Ook nu weer geeft het zestal schetsen der 'Ongeweten dingen' subtiele vreugde aan den lezer. Vaak is het gegeven zeer eenvoudig, maar de kijk er op maakt het belangwekkend. O, er is zooveel tragisch in het stille leed, dat zich niet uiten kan of mag; er is soms iets pijnlijks in den glimp, dien men er van te zien krijgt. Onder het alledaagsch gedoe van jong en oud, bemerkt auteur de geheime drijfveeren, die het raderwerk, uiterlijk kalm verloopend, rusteloos voortjagen. IJverzucht, die de geweldigste oorlogen ontketent, woelt en werkt ook in de schijnbaar vredige binnenhuizen; doet een *Hagar* vluchten, waar zij niet langer opgewassen blijkt tegen het leed, haar en haar kind aangedaan, door de wettige en toch zoo diep beklagenswaardige meesteres

des huizes. *De andere weg* is haast nog fijner van teekening. Maar neen, als ik kiezen moet, weet ik eigenlijk niet waaraan de voorkeur te geven: aan de intieme schildering van vrouwensmart of het eerste verdriet met schuldgevoel vermengd van het ontwakend meisje.... Aanbeveling is hier overbodig.

ELISE SOER.

Ada Gerlo. Herinneringen van een onafhankelijke vrouw. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. - Amsterdam.

Ja, 't is op ende op de moderne, zoogenaamd onafhankelijke vrouw, die ons in dit boek tegemoet treedt. ‘Als een sterk, ernstig kind, wien alles in het leven nog te wachten stond, was ik uit het donzen nestje van het huis van mijn jeugd de fleurige, vrije onafhankelijkheid ingetrokken, met een hart, dat nog nauwelijks in zijn droom aan de diepere levensontroeringen had geraakt; met oogen, die altijd vooruit keken, in de toekomst, die vol schoone geheimen scheen; met oogen zonder herinneringen....’

Zoo schetst Ada zichzelve in den opgang harer jeugd. Begaafd met een scherp verstand, met een groot ontledingsvermogen, met veel phantazie, kon studie en altijd weer studie haar niet voldoen op den duur, ook niet het gezellige studentenleven of onschuldige omgang met studiegenooten. Haar phantazie, haar extatisch voelen lokt haar op andere banen.

Dat ‘eerstejaars’ in alles uitbundig zijn, is een bekend verschijnsel en wordt ook hier typisch weergegeven, maar als de onstuimigheid bekoelt en de zonderlinge levenservaring met dezen ‘vreemden vriend’ het geexalteerde schepseltje zoo diep wondt, dat zij zich met de overdrijving der jeugd plotseling oud en onaantastbaar gaat voelen, is het uitbundig-zijn voor goed voorbij. Dan zijn de vlindervleugels niet langer ongerept, is iets in de roos ontwijd vóór den bloei. Men stelt zich onwillekeurig de vraag: Zou Ada zonder dien armen, zieken jongeling, een heerlijk levenslustig studentje zijn geweest, een blijde, gelukkige vrouw zijn geworden? Mij dunkt: Neen. Het eigen ik predomineert te veel in haar, trots ‘de hongerkuur’; zij analiseert, zij critiseert zoo voortdurend eigen en anderer gevoelens, handelingen, eigenschappen, dat er van de mooie bloem ten slotte niet veel anders overblijft dan een slap, te vroeg verwelkt wezen, met een onvoldaan, eenzaam leven voor zich. De droeve droom harer jeugd kon toch niet al de kracht tot liefhebben in hare ziel verdelgd hebben, als die waarachtig gezond was geweest.

De botsing tusschen hoofd en hart is mooi geschetst in Ada's verhouding tot Joost van Rechteren.

Maar toch.... Waarachtige liefde zou ook hier meer openheid in den omgang, minder teleurstelling veroorzaakt hebben. Ada speelde een rol, de rol van jong, naïf meisje tegenover Joost; zij goochelde haar werkelijk wezen weg, zij verborg haar streven, haar eigenlijk bestaan voor den man, die haar argeloos genaderd was. De ontdekking, dat hij na weken vertrouwelijk samenzijn tegenover een geheel andere, hem vreemde persoonlijkheid, kwam te staan, moest wel een eerlijk, eenvoudig man tegen de borst stuiten. Ada's gewaagde reisjes naar Brussel verbeterden den toestand niet, haar onhandige pogingen heel vrouwelijk en lief te doen mislukten natuurlijk.

In gewone taal zou een onbevangen toeschouwer gezegd hebben: ‘Die twee passen niet bij elkaar.’ Dus is er iets verzoenends in hunne scheiding.

Dan komt de late liefde. Och, ware het liefde geweest. Die had alles kunnen goed maken en een verarmend leven weer inhoud hebben verleend. Maar 't was namaak. Er zaten andere bijkomende verlangens en begeerten, hoe natuurlijk ook, achter. Weer treft ons het gebrek aan oprechtheid bij Ada. Tot zij eindelijk, eindelijk zich uitspreekt onomwonden, eerlijk, met een volkomen wegcijferen van zich zelve, de wreede waarheid onder de oogen ziende, dat al haar geluk voortaan slechts in herinnering kan bestaan

Er zijn bladzijden in dit boek, die nu eens heftig, dan meer beredeneerd maar altijd duidelijk aantoonen, hoe zelfs de gevierde vrouw niet genoeg heeft aan hare beroemdheid, hoe de natuur gaat boven de leer, hoe zij hunkert naar de vervulling van hare zeer innige, zeer vrouwelijke verlangens, hoe het moederschap ook haar de krone des levens schijnt. Maar het oude woord blijft steeds van kracht: ‘Niemand kan twee heeren dienen.’ Duizenden vrouwen moeten het moedergeluk - niet altijd gewaardeerd - harer zusters aanzien uit de verte, duizenden om allerlei redenen, door allerlei omstandigheden, van eigen wil noch zin afhankelijk, en zij berusten blijmoedig; terwijl zij noch de begaafdheden eener Ada, noch haar onafhankelijkheidszin bezitten, terwijl haar vaak de kracht en de gelegenheid ontbreekt, om te werken, zoolang het dag is. Zulken in schemering toevenden zijn misschien dieper te beklagen dan een Ada Gerlo.

Het tweede verhaal in dezen bundel herinneringen betreft niet eigen ervaringen maar bevat de geschiedenis in mineur van Lotte en haar vriend Wil, met wien zij half opzettelijk, half uit indolente koketterie, zulk een wreed spel dreef.

Is het niet een teeken van onzen chaotischen tijd, met zijn duizend tegenstrijdigheden, zijn sentimenteele weekheid aan den eenen, zijn meedoogenlooze hardheid aan den anderen kant, die onmacht der studeerende, zich vaak overwerkende vrouw, tot eenvoudige, oprechte overgave? Alles wordt zoo gecompliceerd in haar natuur, zoo verward, zoo dooreengeslingerd, dat zij of als een Lotte zich moedeloos laat drijven op de golven des levens, of zich bitter verzet tegen een steunende hand, en in beide gevallen geen geluk meer te wachten heeft.

Of is dit alles de eentonige herhaling van den eeuwigen strijd tusschen de geslachten, die ook in het leven der moderne vrouw is geslopen, waaraan zij evenmin kan ontkomen als hare lotgenooten in klassieke of middeneeuwsche dagen? Is het haar natuur die roept en zich toch verweert, te midden van gekunstelde en ongekunstelde verhoudingen; of zij leeft in het vrije veld dan wel opgesloten is in enge studeercel; of zij leeg is van ijdelheid of het hoofd overvol met aangeleerde kennis? Staan zij ten slotte allen, geleerd en ongeleerd, radeloos en verlegen voor 's levens ernstige raadselen, en maakt het besef hiervan haar, die van den boom der kennis at, nog wel zoo rampzalig, als de eenvoudigen van geest, die van geen paradijs kunnen droomen, daar zij niet verder kunnen zien dan den haag van haren eigen kleinen hof?

Als in alle herinneringen van dezen aard zal ‘Dichtung ünd Wahrheit’ ook hier dooreengemengd zijn. Grappig is het, soms bekenden te ontmoeten in deze bladzijden, zoo b.v. Fraulein Margaretha en Fraulein Luise, uit het kleine Moezeldorpje. Menigeen trouwens zal zich misschien in dit boek die en gene herinneren, waaraan de levendige beschrijving het hare toebrengt. Mooi is vaak de wegsleepende stijl; er zijn korte kernachtige gezegden, die

ons treffen, en veel getuigt van juiste opmerkingsgave. Het schoone van eigen land wordt er even goed gezien als dat van vreemde omgeving.

Met enkele woorden weet schr. ons zoo echt het Holl. landschap voor oogen te tooveren, zooals men het in zich opneemt, bij terugkeer uit den vreemde, b.v. p. 178: ‘en eindelijk, eindelijk, daar was Holland weer, onder zijn geweldige grijze luchten, met de beslotenheid van zijn zwaargroene boomen en de weien, open en welig tusschen het geduldige water.’ O, dit alles is meer gezegd en geschreven, maar 't heeft toch de verdienste van eigen visie. Daarom leze men niet alleen over deze herinneringen maar geniete men het boek zelf, waarin menige moderne vrouw iets van haar intiem gedachtenleven zal terugvinden of iets van haar eigen ervaringen.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Juni-aflevering vervolgt de heer G.F. Haspels zijn roman ‘David en Jonathan’. Prof. Dr. H.A. Lorentz stond zijne in de Academie van Wetenschappen gehouden voordracht over den Lichtaether en het Relativiteitsbeginsel af. Jhr. Mr. H. Smissaert bespreekt de ‘Oorlogszeeongevallenwet’. Dr. G.F. Hoogewerff besluit zijne studie over Jan van Scorel. Laurens van der Waals zingt verzen.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Juni-aflevering geeft de heer F. de Bas een studie over de campagne van Quatre-Bras en Waterloo. De oud-minister H. Colijn houdt eene derde, hoogst belangwekkende beschouwing over den Volkerenkrijg. Ds. P.J. Molenaar handelt over Dante. De heer J.R. Snoeck Henkemans geeft een samenvatteude studie over de Belgische vluchtelingen. De heer J.W. van Cittert bezingt Mater Aeterna, v.d. M. een tafreeltje voor 't paleis. Ds. A. Wapenaar zet zijn novelle ‘Op Hoop van Zegen’ voort.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Juni-aflevering besluit de heer Marcellus Emants zijn roman ‘Liefdeleven.’ Dr. P.C. Boutens draagt gedichten bij uit ‘Lentemaan.’ De heer Th.M. Roest van Limburg geeft een studie over sociale psychologie. De heer M.H. van Campen behandelt Augusta de Wit, die zelve Stemmen van den Wind op de Bataksche hoogvlakten doet hooren. A. Roland Holst en Dr. Jan Veth zingen gedichten. Dr. H.T. Colenbrander herdenkt Prof. Karl Lamprecht. Dr. Jan Veth vergelijkt de opvatting van Rembrandt met die van Van Merlen bij het portret van den Markies d'Andelot. Prof. Dr. D. van Blom geeft eene verdere bijdrage tot de oorlogsoeconomie.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst,

wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

De Juni-aflevering wordt geopend met eene schets door Jac. van Looy 'De Bril'. Van Dr. J.L. Walch's tooneelspel 'Antithese' verschijnt het derde bedrijf. De

heer G. van Hulzen vervolgt zijn roman aan 't lichtende strand. Naar aanleiding der persmisbruiken tijdens den oorlog wekt de heer L. Simons tot ‘een gezond wantrouwen tegen de pers’ op. Frans Erens geeft nieuwe bladen uit het dagboek van een grensbewoner. De heer H.P. Blok behandelt de hedendaagsche opera. De heer K.H. de Raaf bespreekt Prof. Muller's Reinaert-uitgave. Dr. Aug. W. Timmerman behandelt den heer Greeze en zijn ‘Boekske’, Cornelis Veth Hogarth's geschriften en gedichten worden gegeven door Ernst Krauss.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

De Juni-aflevering begint met een gloedvolle novelle door Aert van der Leeuw, getiteld ‘De Zonnestraal’. Albert Verweij bezingt den dag. P.N. van Eijck houdt mijmeringen. W.L. Penning Jr. bezingt Albert Verweij's vijftigsten verjaardag. Jacob Israël de Haan polemiseert tegen den heer C. Gerretson. Gedichten worden gezegd door Karel Wasch, Nine van der Schaaf, W. van Bijgaarden, Jacob Israël de Haan. De heer C. Pekelharing ontkent de uitsluitende waarde van het eigenbelang als drijfveer. Jacob Israël de Haan zet zijn jacht op Duitsche rechtsgeleerden voort.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann; Uitgave der naamlooze vennootschap ‘Onze Kunst’, L.J. Veen, uitgever, Amsterdam, Keizersgracht, 485.

In de Februari-aflevering behandelt Dr. G.J. Hoogewerff enkele portretten en een brief van Justus Suttermans, G.H. Marius de brieven van Vincent van Gogh. Een rijke keur van werk van Suttermans en Van Gogh wordt bij den tekst weergegeven.

De Levende Natuur, opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.

In het nummer van 1 Juni geeft de heer A. Dorsman Czn. een studie over raderdiertjes. De heer Jac. P. Thijsse beschrijft de Oisterwijksche Natuurmonumenten. M.A. handelt over Mimicry bij vlinders. Een graafwespquaestie wordt door Jac. P.Th. behandeld.

In het nummer van 15 Juni geeft de heer J. Heimans een handleiding, hoe watervarentjes te kweeken. Van steenen, die spreken van de vormen van voormalig leven, die ze verbergen, verhaalt de heer Ph.A.M. Een avontuur met een grutto, die zich vangen liet, wordt door den heer A. Joman beschreven. De heer P.J. Bolleman van der Veen bepleit opnieuw natuurbescherming.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

De beschrijving van het karakter van Prof. Dr. S.R. Steinmetz wordt voltooid.

Ontvangen boeken.

Henriette Roland Holst, *Het feest der gedachtenis*, Verzen. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Noto Soeroto, *Melatiknoppen*, Gedichten in proza. S.L. van Looy, Amsterdam.
Louis Couperus, *Van en over Alles en Iedereen* I/X. L.J. Veen, Amsterdam.
Jeanne Reyneke van Stuwe, *Haagsch Schimmenspel.* L.J. Veen, Amsterdam.
Henri van Booven, *Sproken.* Tweede druk. Nederl. Bibl. No. 307. Mij. van Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Stijn Streuvels. *In Oorlogstijd* IV, November 1914. L.J. Veen, Amsterdam.
Ina Boudier Bakker, *De ongeweten dingen.* P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
Carry van Bruggen, *Een coquette vrouw* 1/2. P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
Hugo Penning, *Goudland,* Tropen-roman. Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Marie Corelli, *Innocentia.* L.J. Veen, Amsterdam.
Ernst Zahn, *De Apotheker van Klein Weltwil.* Vertaling van J. Lourens. Wereldbibliotheek, A'dam.
Boeken van wijsheid en schoonheid. *Uren met Jacob Böhme.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Wereldbibliotheek 308. Neel Doff, *Dagen van honger en ellende.* Uit het Fransch door Anna van Gogh Kaulbach. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Dr. J.R. Callenbach, *Waterloo* G.F. Callenbach Nijkerk.
Van Rechts en Links, II. 10. Joh. Land, *In dagen van oorlogsgevaar.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Levensvragen VIII. 4. F.W. Drijver, *Oorlog en vredes-ideaal.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
M.P. C, Valter, Louis Botha contra Generaal Christiaan de Wet. Ch. van Langenhuijzen, Amsterdam.
Levensvragen VIII, No. 3. J. Petri, *Holland*, *wees u zelf!* Een cultuur beschouwende schets. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. L.M.G. Kooperberg, *Wat kunnen ons*, *neutralen*, *de officieele gegevens der oorlogvoerende partijen leeren?* C.L. van Langenhuijsen, Amsterdam.
Een drietal losse opmerkingen naar aanleiding van den grooten oorlog. N.V. Drukkerij 'De nieuwe tijd', Amsterdam.
Onze Koloniën II. 3. E.P. Wellenstein, *Het spoor- en tramwegwezen in Nederlandsch-Indiën.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. H.H. Meulenbelt, *Bij onze zieken.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Uit Zenuw- en Zieleleven IV. 3. J.P.F.A. Noorduijn, *De geslachtsdrift.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Kerk en Sectie VI. 7. Dr. M.H. van Nes, *Het Protestantisme.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 59e deel, 2e stuk. M. Wijk en Zonen, Rotterdam.
Pro en Contra IX. 8. *Standenscholen*, Pro: C.F.A. Zernike, Contra: Taxander.

Dr. K.H. de Raaf en J.J. Griss, Letterkundig Leesboek voor de hoogere klassen van Gymnasia en H.B.S. IV. W.L. en J. Brusse, R'dam.

Skinnyheadow.
G. Schrijver.

HET was op een schemeravond van October 19...., toen wij afstapten aan het station van het Schotsche dorpje Skinnyheadow.

Ik weet niet meer wat ons bewoog juist dààr den trein te verlaten, schoon ons bekend was dat de weg van het station naar de weinige en verstrooide huizen, die tezamen Skinnyheadow werden genoemd, nog ruim een uur loopens vergde, en eveneens, dat het donker, ruw weêr was; daarentegen in den trein was het warm en licht. Eigenlijk waren wij ons dat laatste eerst recht bewust, toen wij, gehuld in onze lange reismantels, buiten de smalle overkapping stonden, waar het groenige licht van één lantaarn flauwelijk glansde over de weinige klipsteenen, die, bijeengeschikt, den aanvang geleken van een voetpad naar bewoonde streek. Te vragen hadden wij niets. Er was niemand dan wij beiden. Ik herinner mij niet, dat ik er een stations-beambte of wien ook gezien heb; zelfs weet ik op dezen oogenblik niet meer of wij in den trein gezelschap hebben gehad, ja dan neen.

Alles hier leek vreemd en onwezenlijk.

De trein gleed weg in de verte. Wij zagen zijn donkerte onder den rossen gloed der vuren die opsloeg tegen den uitwolkenden stoom, en het ééne sluitlicht, rood in de donkerheid. Hij scheen recht op den berg aan te rijden, die ter linkerzijde den horizont afsloot.

Kantelige rotskoppen en huiveringwekkende hoogten omringden ons. Op de toppen lag de naglans van stervend daglicht, van een rossig en toch mat wit. Beiderzijds strekte de spoorbaan, met de grillige staketsels van seinboomen en een paar armelijke lichten van rood en groen, waarvan flauwen weerglans op de rails.

Vóór ons lag de weg in schemerdonker, - een open weg, een brugje van ruwen steen, daarachter weer, ver, de hooge rots.

Wij stapten voort, de duisternis in.

Het woei. De lucht was, behalve links waar de sneeuwtoppen nog oplichtten, grauw en somber. Bij vlagen sloeg de regen ons in 't gezicht, - heel fijne druppels, als een motregen.

Geen van ons beiden sprak. Waarover mijn makker peinsde raad ik niet; ik zèlf was diep onder den indruk van dezen wonderen avond en van de sinistere omgeving. Ik voelde mij koud, en ik rilde, schoon ik mijn jas had dichtgeknoopt, en de kraag van mijn reismantel had opgezet. Ik herinner mij dat ik mijzelf afvroeg, waarom wij juist dit dorp hadden gekozen om er den nacht door te brengen. In dit blijkbaar onherbergzaam oord, zocht, naar het wel scheen, geen reiziger rust, - behalve wij beiden - en niemand scheen hier te worden verwacht of verwelkomd.

Zelfs geen voertuig was te zien, bestemd om de moede reizigers naar een geriefelijk onderkomen te brengen... Aan een hôtel dacht ik niet; bij ervaring wist ik, dat alleen langs de vaste touristenrouten in de Grampians deze steunpunten van het moderne verkeer gebouwd zijn. Skinnyheadow behoorde daartoe niet. Maar was het mogelijk, dat een dorp zoo klein en zoo weinig comfortabel kon zijn, dat er niet één mensch, behalve de twee onbekende touristen, rustplaats zocht voor den nacht..?

‘Hoor....’ Mijn makker hield mij staande bij den slip van mijn mantel.

Ik luisterde. Ik vernam het eigenaardig geluid van kleine, koperen bellen, die de landbewoners hier hun paarden op het haam plegen te doen dragen. En ook geratel als van een wagen over den klipsteenen weg; gekraak als van wielen over wegknerpend grint.

Wij zagen om, wij beiden, maar er was niets op den weg.

‘Een wagen voor ons uit, in 't donker’, dacht ik luidop.

‘De bellen klinken àchter ons’, zei mijn makker. ‘Hoor ik wel, dan is het de postwagen.’

Mogelijk dat hij gelijk had; Arthur M'c Vanny had zijn jeugd in de Schotsche hooglanden doorgebracht.

Op eenmaal knalde de flits van een lange zweep, en roffelde paardenhoef-getrappel achter ons. In hetzelfde oogenblik zagen wij beiden om. Vlak achter ons kwam de postwagen. Met twee paarden bespannen reed hij in snellen draf op ons aan. Een licht brandde ter rechterzij van den wagen; op den hoogen bok zat de facteur, die tegelijk postiljon was; aan een

rooden bandelier hing over zijn donkere uniform de glimmendkoperen hoorn.

Zag hij ons niet?

Was het zóó donker reeds, dat hij nauwelijks ons gelegenheid geven kon uit te wijken, elk van ons aan een kant van den weg, om de snelle vaart, waarmêe de wagen langs ons snorde?

Niet snel genoeg niettemin om ons een blik naar binnen te beletten. De wagen had geen enkelen passagier.

Ik denk wel dat wij beiden op dat oogenblik eenzelfden, stillen wensch hadden: op een van de banken in den donkeren wagen te zitten, en ons naar Skinnyheadow te laten rijden.

Maar wij spraken hem niet uit, en de wagen was al ver vóór ons; het wielgeratel niettemin hoorden wij nog, en flauwelijk ook het klappen van de paardehoeven op de steenen, en de felle flits van de lange zweep.

Alles was nu donker rondom ons.

De lichtgloed op de sneeuw van den linkschen bergtop was vergleden, en allerzijds donkerden de dreigende koppen. Terzij van onzen weg groeide eenig kreupelhout in grillige vormen, onwezenlijk in het vage licht van géén licht... Want er wàs nog te zien de weg en wat daar links en rechts vlakbij was, en verder niets. ‘Zonderling’, zeide opeens mijn makker, nadat wij, naar mijn gevoelen wel weer een kwartier geloopen hadden, ‘zonderling, dat wij niet vooruit schijnen te komen. De weg verandert niets; ik zie voortdurend dezelfde boomen terzij, en - hoort ge wel? - het geluid van den postwagen blijft éven duidelijk, schoon hij ons vèr vooruit moet zijn, naardat de paarden liepen...’

‘Hij heeft zijn vaart geminderd’, zeide ik. ‘Waarschijnlijk is hij nog heel dichtbij, maar het is donker voor ons uit.’

‘Neen, het is dàt’, zeide hij, mij weder staande houdend, en hij noopte mij om te zien.

Het tafereel van zooeven herleefde. Achter ons, van den weg, dien wij, (dat was niet te betwijfelen) zelven gekomen waren, kwam weer de postwagen.... met twee paarden bespannen; één licht brandde ter rechterzij; op den hoogen bok zat de facteur, en aan een rooden bandelier hing over zijn donkere uniform de glimmend-koperen hoorn....

Maar het was te donker dan dat wij zijn gezicht konden zien. Slechts zagen wij opnieuw dat de wagen leeg was; schoon sneller nog dan te voren hij ons voorbij reed, dra niet meer

dan een bewegende vlek was in het duister. Alleen het belgerinkel en het geklak der paardehoeven klonk geruimen tijd na.

- Vanwaar komen zij, die beide wagens, overlegde ik in mij zelven, het is toch zonderling, dat naar een dorp als dit, dat van een drukken trein alleen twee eenzame vreemdelingen ontvangt, en waar geen wagen aan het station te zien is, zoo dicht achter elkaar twee postkoetsen rijden... met een postiljon die *niet* vraagt of wij misschien van zijn wagen gebruik willen maken, en die als een dolleman doorrijdt, met het ééne lantaarnlicht je rechts van zijn wagen.... Voor de veiligheid werd slecht gezorgd in Skinnyheadow, evenals voor de vreemdelingen.

'Het wàs dezelfde', zei Arthur M'c Venny op eens. Ik ontwaarde tot mijn verwondering dat hij dit gezegd had, en niet ik, die dezelfde gedachte had.

Daarom antwoordde ik niet. Maar ik huiverde, en wenschte mijzelven ergens veilig thuis, rustig zittend in een easy-chair voor een open haard, - ik had nog tabak en verlangde naar een pijp. Hoe verkwikkend zou de rust zijn, en de warmte....

'Ik peins er over', begon Arthur weder, 'wat dien man bewegen kon tweemaal dienzelfden weg te rijden, en dat met een leegen wagen...'

'Het is niet mogelijk...' waagde ik.

'Het wàs dezelfde!' weersprak hij met stelligheid mijn nog niet geuite gedachte.... Ik kon zijn gezicht niet zien, maar waarom trilde zijn stem...?

Sprakeloos liepen wij voort; de weg was glibberig en donker. Een wonderlijk ruischen aan de linkerzijde van den weg klonk flauwelijk op, en werd voortdurend sterker.

'Hier loopt een rivier langs, hier beneden', zei Arthur. 'De weg ligt hoog; dààr is het ravijn.'

Wij deden een stap of wat links van den weg, maar het was te donker om iets te zien. Op den tast bijna gingen wij voorwaarts.

De regen had opgehouden te vallen.

Er hing een grijze nevel voor ons, achter en terzij; nu en dan scheen in de verte een licht te schemeren.

Was het Skinnyheadow?

Wij mochten een half uur geloopen hebben op den eindeloosrechten weg, toen op eenmaal, vóór ons, drie, vier lichten uit den nevel opdoken.

‘Skinnyheadow’ zei Arthur.

Ik ademde verlicht. Weldra zouden wij ons van onze natte mantels ontdoen, en ergens aanzitten, bij warme thee of wijn, en geroosterd brood zou ter onzer beschikking zijn. Ik voelde nu hoe moe ik was, en hoe hongerig van het loopen.

Het dorp was als een bijeengehurkte hoop huizen, donker en zwart, als weggedrongen onder de rotsen. De huizen waren laag, van één verdieping, gelijk de meeste houten huizen in deze bergstreek, - alleen de toren, witgepleisterd, stak boven een eveneens lage kerk zijn brutale steenen spits op....

Wij liepen recht op de lichten aan.

Zij kwamen uit een breed huis met vele vensters, doch met slechts één deur, die openstond, en een vierkant vol licht zette aan 't eind van den weg. Daarin verscheen, op 't geluid waarschijnlijk onzer voetstappen, een donkere, lange gestalte. Zij bleef in de deuropening staan en wachtte ons af. Het was de gestalte van een man. Links van de deur waren twee vensters verlicht, rechts drie. Gordijnen hingen alleen voor het derde venster; daartegen bewoog de schaduw van een andere gestalte; een vrouw, meende ik.

Wij naderden.

De man in de deuropening hield de hand boven de oogen, als wilde hij de duisternis van den weg doorzoeken, boog en sprak een welkom tot ons, niet zonder een onuitgesproken vraag in den blik zijner oogen.

‘Wij zoeken een hôtel voor den nacht’, zeide Arthur.

‘In Skinnyheadow?’ vroeg de lange man.

‘Is dit hier niet Skinnyheadow?’

‘Gewis. Maar een hôtel zult gij hier niet vinden. Er is er een geweest. Het is afgebrand, wat heel gelukkig was voor den ondernemer. Omdat hij 't toen niet behoefde af te breken, Sir....’

Ik wist van M'c Vanny, dat Schotsche humor soms wrang is.

‘En is er hier geen onderdak te krijgen...? Waarom stopt de trein dan hier..?’

‘Alleen op verzoek, Sir; gij hebt het waarschijnlijk verzocht...’

Het was zoo. Wij hadden het gedaan zonder reden, eigenlijk een weinig uit lust tot avontuur.

‘Vreemdelingen als gij zijt komen hier niet veel’, zeide de man. ‘Ik zie dat ge gentlemen zijt; als gij wilt, en gij neemt

mijn woning voor lief, bied ik U mijn gastvrijheid en mijn bed... Ik ben de postmeester.'

'Ha', zeide Arthur, 'dan kunt U ons ook wel zeggen....'

'Hier is mijn dochter', stelde de postmeester een jonge vrouw voor. Zij was lang als haar vader, maar haar gezicht konden wij niet zien voor wij achter den postmeester aan zijn kantoor waren binnengetreden, dat evenveel had van een dorpstoko als van een post-kantoor. Het meest in 't oog loopend was een rek met prentbriefkaarten aan den wand.

'Mijn appartement', zeide de postmeester met een handbeweging alsof hij een koning ware, die zijn hofstoet voorstelt. 'En daar is het departement van mijn dochter.'

Hij deed een paar stappen naar de andere zijde van den gang, die 't huis in tweeën deelde; daar was een winkel van allerlei, koopwaar van dagelijkschen aard. Het meisje - de jonge vrouw, want zij moest naar haar uiterlijk te oordeelen reeds een jaar of dertig zijn - had onze jassen aangenomen en weggehangen. Er was geen keus; schoon ik nog hunkerde naar het houtvuur en de *easy-chair*, volgden wij vader en dochter in de eenvoudige behuizing.

Naast den winkel was de kamer met het eene verlichte raam. Hier stond een ledikant aan de eene, een sofa aan de andere zijde.

'Ethel zal voor een van U kussens en een deken op de sofa leggen...'

'Heel vriendelijk, mijnheer....'

'Rutley,' zei de postmeester.

'Heel vriendelijk, mijnheer Rutley, maar gij zelf, en Uw dochter...?'

'Ik slaap op mijn kantoor even gemakkelijk als waar ook... denk eens aan: ik doe mijn werk slàpende, zegt men.... en Ethel, die heeft een rustbed in den winkel....'

Ethel was reeds bezig het vuur in den haard te doen opgloeien. Ik zat er bij, slaperig, droomerig. Wonderlijke figuur, die lange postmeester Rutley, - mager als een hout, dorbeenig. Alleen zijn oogen waren van een scherpe levendigheid; zijn humor was eveneens scherp, en als hij zichzelf voor den gek hield, deed hij dat op een wijze, alsof hij er ons meê plagen en zichzelf amuseeren wilde. De dochter had het uiterlijk ook van een dochter: aanhankelijk en liefdevol jegens haar vader, geen persoonlijkheid naast dezen man, die streng scheen: de meester in huis.

‘Mijnheer Rutley’, hoorde ik Arthur weer beginnen, en zijn stem klonk mij wonderlijk toe, als van heel ver, ‘mijnheer Rutley, er was géén postwagen aan het station... en toch...’

‘Zelden, Sir. Hij zou meestal leeg terugkomen...’

‘Zoo als van avond?’

De postmeester glimlachte.

‘Het is knap, dat U van hier naar Gwendelly zien kunt... de afstand is vijf uur... met twee paarden...’

‘Wij hebben vanavond een postwagen op den weg gezien, niet eens, maar tweemalen...’

‘Er is uren in den omtrek geen postwagen dan de onze. Dat moet een vergissing zijn, Sir...’

‘Het is géén vergissing’, zeide ik. En nauwelijks begreep ik den klank van mijn eigen stem.

‘Philip Dutry is de grappigste klant dien ik ken’, zeide de postmeester, ‘maar déze grap zou hem toch opbreken... Ik heb hem twee uren geleden naar Gwendelly gezonden... Hij kan nauwelijks halverwege zijn...’

‘Dan was het een ander’, zeide Arthur. ‘Mijnheer de postmeester, we zijn U wel zeer verplicht voor Uw gastvrijheid.’

‘U zult Philip morgen zien, dan kunt U hem herkennen’, schertste mijnheer Rutley. ‘Wat Uw compliment betreft, ik begrijp dat U slaap hebt, rust wel..!’

Ethel had de kussens geschud, de dekens voor ons klaar gelegd. Zij deed alles stil en eenvoudig, bijna als een menschenschuwe; zoo had zij ook geluisterd, en slechts geglimlacht bij de scherts van haar vader, maar geen woord had zij gesproken.

Ook Arthur zweeg, en ik zelf.

Ethel had onze reismantels ter zijde van de glazen deur gehangen, die ons vertrek van haren winkel scheidde. Terwijl ik, - ik weet niet waarom, - naar mijnen reismantel zag, bemerkte ik door het doorzichtig gordijn, dat des postmeesters dochter haar slaapplaats in den winkel in gereedheid bracht, en de glazen deur, tusschen gang en winkel, met een Japansch kamerscherm bedekte. Ik overlegde, dat het toch buitengewoon onhoffelijk van ons was haar door onze ongelegen komst tot zoo bekrompen logies te noodzaken.

‘Schotsche gastvrijheid is niet zonder reden spreekwoordelijk, is zij wel?’ vroeg Arthur. Het trof mij hoe zijn woorden de conclusie schenen op mijn overlegging.

Arthur zat naast den haard in den lagen stoel, die aan één

kant overhelde; blijkbaar stond die stoel daar altijd, op eene vaste plaats.

'Wij hebben verkeerd gedaan met juist hier uit den trein te gaan', zei ik. In den winkel werd het licht gedoofd. Ik begreep dat wij hinderen zouden met langer te praten, en maakte mij gereed om op het misschien wat ongemakkelijke bed de rust te zoeken, die ik voelde zoo zeer noodig te hebben.

Was ik moe? Ik kan het niet zeggen. Er was misschien ook geen reden voor. Maar groot was mijn verlangen naar vergeten. Ik wenschte mijn bewustzijn te ontlasten van den druk der herinneringen van dezen avond. Alles scheen mij somber en onwezenlijk donker. Ik verbeeldde mij dit huis als een plaats vol geheimenis, en de vriendelijkheid zijner bewoners nam in mijn denken den schijn aan van een masker over een mij bedreigend gevaar.

'Ga je niet slapen, Arthur?' vroeg ik.

'Ik zou liever nog wat wakker blijven, en een pijp rooken.'

'Ik verlang te slapen', zeide ik. Trachtende, het mij in de gegeven omstandigheden zoo aangenaam mogelijk te maken, zamelde ik uit mijn handvalies eenige kleinigheden bijeen, die het leven van den toerist veraangenamen, en maakte mijn eenvoudig toilet voor den nacht. Ziende, dat de olielamp langzamerhand haar pitvlam deed dalen, haastte ik mij, en spoorde Arthur aan hetzelfde te doen.

'Het wordt lichte maan', zeide hij. 'Zoo dadelijk open ik het gordijn, en ik zal het meest romantische licht hebben dat ik begeer.'

Terwijl ik mij tusschen de dekens op den divan schikte, stond Arthur op en blies de lamp uit, die nauwelijks meer gezegd kon worden het vertrek te verlichten.

Daarna schoof hij het witte gordijn ter zijde, en ik merkte op dat hij gelijk had: de nevel scheen buiten geheel weggetrokken, en blauwig glansde het maanlicht tegen de ruiten....

Ik weet niet wat er toen verder gebeurd is. Tusschen het oogenblik, waarop ik Arthur aan het venster zag staan, met den weerglans van het maanlicht op zijn mij zoo welbekend gezicht, en het andere, waarvan ik U nu verhalen ga, kan een minuut verloopen, doch het kunnen ook *uren* geweest zijn.... Ik weet het niet.

Ik had het gevoel van geruimen tijd gerust te hebben, toen ik gewekt werd door een zacht, aangenaam klinkend geluid, dat ik mij aanstonds herinnerde nog kort te voren gehoord te hebben.

Het was het geluid van kleine koperen bellen, die de landlieden in de Grampians op het haam hunner paarden plegen te zetten. Op vele wegen hoort men haar melodieus geklingel.

En wij hadden het nog dezen avond gehoord op den weg naar Skinnyheadow, *tweemalen.*

Toch klonk het nu anders.

Het klonk alléén. Geen wagengeratel begeleidde het, en geen hoefgetrappel. Het klonk alsof de paarden stilstonden, en of, nu en dan, met een schudding in hun schonkige lijven, de muziek der bellen op het haam aanving te klingelen....

'Het is de postwagen', zei Arthur. Ik zag hem aan het venster staan, terwijl de maan op zijn gezicht scheen. Stond hij daar wéér, of was hij daar nog niet weg geweest?

'Wonderlijk, dat ik hem niet heb hooren aankomen', vervolgde M'c Vanny. Het geluid van zijn stem leek mij vreemd. Hij sprak alsof hij droomde. Ik richtte mij op, en luisterde. Want terwijl het belgerinkel zweeg, kwam tot ons, van de andere zijde van dit huis, een ander gerucht, - klank van luide stemmen alsof er tusschen mannen getwist werd. Een hunner was zonder twijfel Mr. Rutley, ik herkende zijn stem, en zijn ietwat schellen lach.

Het scheen dat Arthur's aandacht op iets anders gevestigd was, hij bleef, oogenschijnlijk onverschillig, voor het maanlichte venster staan, en zag ook naar mij niet om.

Ik liet mij van den divan glijden en luisterde. Ja, het waren twee stemmen, luid sprekend, schoon ik geen woord kon opvangen. Mocht ik, zoo overlegde ik, terwijl een misschien lastig indringer onzen gastheer onaangenaam was, hier rustig staan luisteren, zonder een hand uit te steken ter hulp?

Ik trachtte te verstaan wat zij zeiden, en deed een paar stappen naar de deur, die uitkwam in den winkel. Ik heb gezegd, dat de tegenovergestelde deur door Miss Rutley met een Japansch scherm afgedekt was. Het scherm stond er nog, maar twee mannen waren zooeven den winkel ingetreden. Een van hen was de postmeester. De ander.... hem kende ik niet. Naar zijn kleeding te oordeelen was hij de postrijder, de koperen trompet hing aan een rooden bandelier om zijn uniform. Behalve zijn gezicht was aan hem niets ongewoons.

Maar het gezicht was afschuwelijk. Het was, zonder eenigen twijfel, het gezicht van een doode. Het was vaal en grauw;

tusschen het wittig blauw van de beenige wangen stonden de oogen als gestold water, oogen waaruit alle glans was vergleden. En dit afschuwelijke gelaat lachte, die doode mond sprak, om de blauwig-verstorven lippen hing een grijns....

Vóór ik wist hoe, stond ik tegenover het tweetal; mijn hand greep iets; 't was een kleine waschtafel, en ik beefde zóó, dat het glaswerk rinkelde als bellen.

'Mr. Rutley....' stamelde ik.

'Ha....' zeide met zijn schellen lach de postmeester, 'heb ik U niet gezegd dat Philip Dutry de grappigste klant is van Skinnyheadow en van mijlen ver...? Hier is hij...! Zèg: Aangenaam, Sir Lowel!'

'Aangenaam', zei met grove stem en afschuwelijken lach het doode gezicht.

'Maar ik heb hem gezegd, dat hij nù zijn grappen te vèr drijft...'

'U hebt gezegd dat mijn pensioen verzekerd was, mijnheer Rutley...' zei de postiljon met het doodenmasker....

'Zonder twijfel', zei Mr. Rutley: 'maar pensioen wordt niet uitgekeerd nà je dood....'

'Ik word benadeeld' zei de postiljon, zich omwendend, 'maar ik verzeker U, mijnheer Rutley, dat Philip Dutry zich niet op deze wijze laat afschepen....'

'Misschien', waagde ik te zeggen, 'kan ik met raad van dienst zijn... Mijn vriend, Sir M'c Vanny en ik, we zijn juristen....'

'Ik ken U en Sir M'c Vanny zeer goed', zei met dreigend gebaar de postiljon; 'ik ben gekomen om mijn twee shillings vracht van dezen avond....'

'Twee shillings vracht?' vroeg ik, ten hoogste verbaasd. Het viel mij toen op, dat het gezicht van den dooden man voor mij niet meer het afschuwelijke had van den eersten aanblik; het veranderde niet, het was en bleef het hoofd van een doode, maar ik scheen aan den aanblik reeds gewend, en was nù slechts verbaasd over de zonderlinge vraag. Ik wenschte Mr. Rutley een inlichting te vragen, maar die was verdwenen. Het Japansche scherm stond weêr tegen de deur.

Ik legde den vinger op den mond om den postiljon te beduiden, dat hij zacht te spreken had, wijl Ethel sliep, - ik zag om naar haar ledikant,.... maar het was ledig. Ik begreep

het, zij was met haar vader, uit begrijpelijk gevoel van vrouwelijke schuchterheid, in stilte weggevlucht.

‘Sir M'c Vanny is hier’, zeide ik, den nachtelijken gast voorgaande naar onze tijdelijke woon. Nog stond Arthur aan het venster, toen wij binnentraden.

‘Een shilling èlk!’ zei nu, met nadruk en dreigend van stem, de ongure postiljon.

Arthur keerde zich om.

‘Tweemalen zijt ge ons voorbij gereden vanavond’, verweet hij, ‘en nù zoudt gij aanspraak maken op een fooi dien gij verspeeld hebt?’

Ik zag de doode oogen in het strakke gelaat zich opsperren. De groote figuur draaide om de tafel heen naar Arthur toe en zei: ‘Sir, gij zijt advokaat? Ik verzoek U mijnheer Philip Rutley voor mij te dagvaarden voor de uitbetaling van mijn pensioen.... De shilling schenk ik U.... Maar déze heer moet mij betalen....’

Afschuwelijk klonk zijn lach achter de woorden aan. Het grijnzende gezicht verstrakte weer in zijn grijns. Maar met een gebaar van vertrouwelijkheid stak de groote gestalte zijn armen naar mij uit.... en legde zijn handen op mijn schouders....

... Ik kròmp ineen....

De afschuw van dìt oogenblik rilt nòg in mijn vleesch als ìk er aan denk. Ik spande al mijn krachten om los te komen uit zijn greep, en diep uit mijn binnenste kwam de kreet, schor als van een ten doode gekwelde: ‘Houdt op..! Ik zal betalen.... Denkt gij, *dat ik wil worstelen met een lijk...?*’

Ik zag de groote gestalte wankelen, verzinken, - het doode gezicht viel ineen, het was wèg, en in de ontzetting van de nu uitgesproken werkelijkheid stortte ik zelf als in een verdooving neer....

Toen ik mij weer oprichtte, stond Arthur nòg aan het venster.

‘Mijn pijp is uit’, zeide hij. ‘Ik heb eigenlijk geen slaap meer, maar ik zal toch een paar uur gaan liggen.... Zei ik het niet? Het is lichte maan....’

Ethel wekte ons den volgenden morgen met thee.

‘Sir’, zeide zij, ‘het is prachtweer vandaag. Als gij de zon op de nevels zien wilt, haast U dan.... En als gij vertrekken wilt, zooals gij voornemens waart, met den trein van 8.54...

dan moet gij niet talmen... Er gaat ook geen postwagen náár het station....'

Ik zag Arthur aan.

'De postiljon is dood', zeide ik.

'Dat schijnt wel zoo', zei Arthur kalm, zijn thee drinkend...

Wij ontbeten in het kantoor bij mijnheer Rutley, die ernstiger scheen dan gisteren.

'Heeren', zei hij, toen wij gezeten waren, 'ik kan U helaas ook niet náár het station laten rijden, zooals mijn dochter U reeds gezegd heeft.... Onze Philip zal nooit meer grappen maken.... Men heeft hem vanmorgen gevonden... met de twee doode paarden en den versplinterden postwagen.... in het ravijn aan den weg naar Gwendelly.... Gij zijt gisterenavond langs de plek gekomen, Sir... De mist heeft het hem gedaan.... Hij was al uren dood...'

'Ik wist het', zeide ik.

In Skinnyheadow ben ik nooit meer teruggeweest, en ik verlang niet het dorpje ooit weer te zien.

Voor honderd jaren.
Elba - Parijs.
Kolonel P: A. van Buuren.

SEDERT 4 Mei 1814 was Napoleon in het bezit van zijn klein rijk, dat hij *l'Isle du repos* noemde. Maar een man van 45 jaar, gezond en gewend aan een bewegelijk leven, met een organiseerenden, werkzamen geest, kon tot werkelijke rust niet komen. Slechts zelden zag men den keizer - althans gedurende de eerste maanden - met boeken of papieren bezig. Daarentegen stelde hij zich op de hoogte van de hulpmiddelen van het eiland. Te voet of te paard, met groot of klein gevolg, bezocht hij punten waar hij inlichtingen kon verkrijgen over landbouw, mijnwezen, zoutproductie en zijdewormcultuur, welke hulpbronnen in beginsel aanwezig, maar verwaarloosd en ongeorganiseerd waren; ook wijdde hij zich aan de verbetering van het gebrekkige wegennet.

Aan de kleine legermacht op het eiland besteedde hij veel zorg; zij bestond uit 3 bataljons infanterie (waarbij vele grenadiers en jagers zijner oude garde), 1 escadron Poolsche ruiters en eenige artillerie, te zamen omstreeks 1600 man; de maritieme macht uit de brik *l'Inconstant* en 4 kleinere vaartuigen samen voerende 130 man en 28 vuurmonden; de luitenant ter zee Taillade voerde het bevel over deze flottilje. De kleine stad Porto Ferrajo was de havenplaats van het eiland.

De keizer ontving bezoek van Madame Mère, Prinses Pauline Borghèse (zijne jongste zuster), generaal Bertrand en zijne echtgenoote, de generaals Cambronne, Drouot en kolonel Mallet, benevens van den Engelschen regeeringscommissaris, de kapitein ter zee Sir Neil Campbell, bevelhebber van het Engelsche smaldeel dat in de Elbaansche wateren kruiste.

Geen zijner broeders, noch zijne vrouw, noch zijn zoon zijn op Elba geweest. Daarentegen trachtten verschillende min of meer obscure personen, soms met goed gevolg, den keizer

te naderen; daaronder waren politieke tinnegieters, gelukzoekers, spionnen en wellicht - sluipmoordenaars. De keizer werd in de laatste maanden van 1814 minder toegankelijk en wantrouwender tegenover vreemdelingen. Er begonnen geruchten te loopen dat men hem naar een ver verwijderd eiland wilde voeren (St. Lucie, la Trénité, Zuid-Australië werden genoemd), dat een aanval van Barbarijsche zeeroovers en ontvoering van den keizer kans van slagen had, dat de Spaansche regeering eene poging zou doen om de brik *l'Inconstant*, waarop de keizer soms overnachtte, in haar bezit te krijgen en dus meester van zijn persoon te worden; staatslieden van naam spraken vrij openlijk uit, dat Europa met den dood des keizers best zou gediend zijn. Al deze geruchten kwamen in den een of anderen vorm den keizer ter oore, vermeerderd met de berichten omtrent Maria Louisa en den koning van Rome (l'Aiglon) waardoor het meer en meer duidelijk werd dat naar eene hereeniging op Elba van die zijde niet werd gestreefd. Uit couranten (o.a. de Morning Chronicle) bleek aan Napoleon dat bij een deel van het Fransche volk groote ontstemming over het bestuur van Lodewijk XVIII en verlangen naar herstel van het keizerschap heerschte.

Den 12en Februari 1815 verscheen een als matroos vermomd persoon met wien de keizer ernstige conférentie hield; dit was Fleury de Chamboulon, onder het keizerrijk lid van den Staatsraad, onderprefect van Rheims en Château Salins, met hart en ziel den keizer toegedaan en diens volle vertrouwen bezittend; de komst van dezen *matroos* was een gewichtig oogenblik in de geschiedenis van Napoleon.[1]

De bovengenoemde kapitein ter zee, kolonel Campbell, vertrok den 16en Februari voor eenige dagen naar Florence, zonder iets van het bezoek van F. de Ch. vernomen te hebben. Op dezen dag werd door den keizer bevolen dat de brik *l'Inconstant* geschilderd, gekalefaat, bewapend, van levensmiddelen en booten voorzien zou worden, welke werkzaamheden den 25en moesten volbracht zijn; een der volgende dagen liet hij zijn troep van goed schoeisel en kleeding voorzien, hield eene nauwkeurige inspectie, en gaf last uit te zien naar schepen die men in huur of koop zou kunnen verkrijgen.

1 In een door Fleury d. Ch. uitgegeven verhaal dezer periode verschuilt hij zich achter de z.g. mémoires van den kolonel Z., die bij Waterloo gesneuveld zou zijn.
Deze kolonel heeft nooit bestaan.

Den 19en Februari stelde Napoleon zijn voornaamsten raadsman, generaal Drouot, in kennis met zijn voornemen eerlang naar Frankrijk over te steken en den keizertroon te herstellen. Hoewel het plan in elk opzicht afkeurende, beloofde generaal Drouot zijne hulp, welke belofte hij tot het laatste heeft vervuld. De 26en Februari werd als datum van vertrek vastgesteld, maar aan den troep iedere mededeeling onthouden.

Den 24en Februari scheen een ernstige hinderpaal op te dagen in den vorm van een Engelsch oorlogschip, *the Partridge*, dat in de haven van Porto Ferrajo binnenviel, maar denzelfden avond weder vertrok. Napoleon gaf nu bevel dat onder geen voorwendsel eenig schip de haven mocht verlaten en met volle kracht werden op 25 en 26 Februari de noodige inladingen verricht en laatste maatregelen genomen.

De vaartuigen der Elbaansche flottille hadden geen ruimte genoeg om al het benoodigde personeel en materieel mede te voeren; voor de som van 25000 franc had N. doen koopen een in de haven liggend vaartuig (met lading en al) de *St. Esperit,* dat door snelle vertimmering tot een militair transportschip vervormd werd.

In den nacht van 24 op 25 werden in Porto Ferrajo gedrukt *drie* proclamatien, door Napoleon zelf gesteld, en wel één aan het Fransche volk, één aan het leger en één van de keizerlijke garde aan het leger.

Een dezer proclamaties bevatte o.a. de later beroemd geworden uitdrukking: ‘de adelaar met de nationale kleuren zal vliegen van dorp tot dorp naar de torens van de Notre Dame.’

Omtrent de juiste hoeveelheid van de op 26 Februari ingescheepte troepenmacht zijn verschillende bronnen niet eenstemmig. Aan infanterie omstreeks 1000 man (waaronder de soldaten der garde), ongeveer 100 Poolsche ruiters (zonder paarden), een tiental rijpaarden en eenige kanonnen (met munitie), van welke de keizer hoopte dat geen gebruik zou worden gemaakt. Voorts eene aanzienlijke som in goud en papiergeld.

Na afscheid van Madame Mère en Prinses Pauline te hebben genomen scheepte Napoleon zich in den nacht van 26-27 Februari in op de *Inconstant*, toegejuicht door de bevolking van de havenstad. Er was weinig wind, maar genoeg om de

7 schepen[1] over eene vrij groote ruimte te verdeelen; zij liepen daardoor minder in het oog en de commandanten der eenheden hadden last richting te nemen op Kaap Antibes aan de Golf van Juan.

Kolonel Campbell, sedert eenige dagen afwezig, vernam den 26en in Livorno een bericht omtrent ongewone bedrijvigheid in de haven van Porto Ferrajo; hij ging terstond aan boord van de dáár aanwezige *Partridge*, die onmiddellijk onder zeil zou gaan naar Elba. Waarschijnlijk zijn kolonel Campbell en Napoleon ongeveer op 't zelfde oogenblik scheep gegaan, de eerste om Elba te bereiken, de tweede om het te verlaten. Met zwakken tegenwind moest de Partridge laveeren en was den 27en 's morgens ten N.O. van het eiland Capraja (ongeveer halfweg tusschen Elba en Kaap Corso) terwijl de *Inconstant* zich ten W. van dit eiland bevond; van de *Inconstant* heeft men dien ochtend de Partridge waargenomen, koers zettende naar Porto Ferrajo, omgekeerd is de *Inconstant* door de Partridge *niet* waargenomen. Terwijl de *Inconstant* met aanwakkerenden wind in Noordwestelijke richting zijn weg vervolgde, kwam de Partridge nabij de haven van Porto Ferrajo; maar de wind ging liggen en de kolonel moest aan land geroeid worden, waar hij op den middag van den 28en aankwam. Hij besteedde dien dag verder aan onderzoek op het eiland naar de voorgevallen gebeurtenissen, maar kon den verloren tijd niet meer inhalen; den 1en Maart voer de *Partridge*, met Campbell aan boord, het eiland Capraja om, ten einde in een der inhammen van de kust de ontweken schepen te ontdekken, maar op dit oogenblik was Napoleon al lang buiten zicht.

In den loop van 28 Februari praaide de *Inconstant* een Fransch oorlogschip de *Zéphyr*, welks commandant den luitenant Taillade hoffelijk vroeg naar het welzijn van den grooten balling op Elba en onder goede wenschen zijn weg vervolgde; met hetzelfde fabelachtige geluk dat Napoleon 16 jaren vroeger bij zijn terugkeer uit Egypte gediend had, gelukte het ook ditmaal zoowel het Engelsche eskader als de Fransche surveilleerende schepen vóór de kust, mis te zeilen en zonder verder

1 De flottille bestond uit: de brik l'Inconstant; en zes koopvaardijschepen zooals in de Middellandsche zee gebruikelijk zijn: St. Esprit, Caroline, Etoile, St. Joseph, Abeille en Mouche.

incident kwam de kleine vloot, bij den dageraad van 1 Maart, tegenover Kaap Antibes weder bijeen.

Gedurende den overtocht had Napoleon met de officieren den toestand besproken en in bijzonderheden medegedeeld welke gevaren hem bij een langer verblijf op Elba bedreigden; verder sprekende over de plannen voor de naaste toekomst drukte hij hen op het hart zoo min mogelijk wapengeweld te gebruiken, daar hij wenschte Parijs te bereiken *zonder gevecht.* Over het algemeen waren de onderofficieren en soldaten vol goeden moed, en stonden in hunne verbeelding reeds in Parijs.

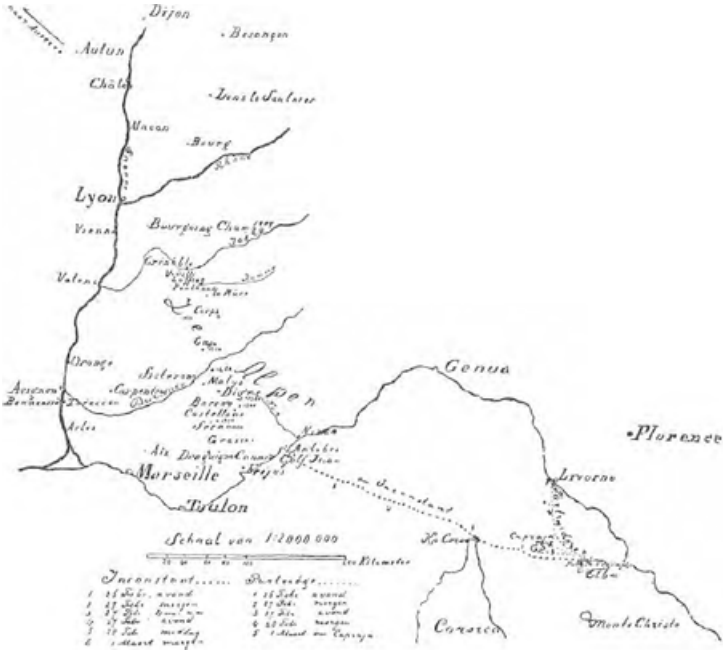

De officieren zagen de bezwaren der onderneming beter in, maar beloofden hunne volste toewijding.

Bij het eerste morgenlicht van 1 Maart werd onder krachtig gejuich de *driekleurige* vlag geheschen en in een oogwenk was elk man getooid met de driekleurige kokarde, welk symbool van den roemrijken keizertijd de kleine maar geestdriftige schare eerlang in geheel Frankrijk hoopte te herstellen.

Ten 1 uur n.m. was de flottilje zóó dicht aan den wal dat de ontscheping kon beginnen; vooraf waren twee detachementen

aan wal gezonden. De kapitein Lamouret met 25 grenadiers naar eene daar liggende batterij, la Gibelle, en een onder generaal Drouot, dat den weg van Antibes naar Cannes zou bezetten en in Antibes eenige der vooraf gedrukte proclamatien zou verspreiden. De bezetting van genoemden weg had zonder eenig bezwaar plaats, maar de verspreider der proclamatien werd zeer spoedig gevangen genomen en voor den commandant van het in Antibes garnizoen houdende 87e Regiment Infanterie geleid, de kolonel Cunéo d'Ornano.

Het detachement van kapitein Lamouret, de batterij onbezet vindende, ging nu op eigen initiatief te werk en vertoonde zich voor de poort der citadel van Antibes, trachtende het garnizoen in de Napoleontische beweging mede te slepen.

Het is wel verwonderlijk dat de bezetting der citadel - zoowel als de tot oefening uitgerukte verdere deelen van het regiment - eigenlijk slechts half weerbaar waren, want zij hadden geen vuursteenen op de geweren en geen patronen, wat bij een gevecht noodlottig zou geweest zijn. Een gevecht lag echter van weerszijden niet in de bedoeling. De bovengenoemde kolonel wist het detachement van Lamouret, onderhandelend binnen de citadel te krijgen en liet toen de brug ophalen en de poort sluiten, zoodat het troepje van 25 man gevangen zat, zich tegen de groote overmacht van een bataljon niet te weer kon stellen en ontwapend werd.

Aan de kust had inmiddels de ontscheping plaats gehad, door middel der booten; vele soldaten wachtten den terugkeer der booten niet af maar waadden naar den wal, zoodat de ontscheping zeer vlug ging. Ten 4 uur n.m. stond alle infanterie bij de onbezette batterij; paarden, voertuigen en vuurmonden, benevens de kas, moesten nog worden ontscheept. Aan den weg van Antibes naar Cannes werd bivak betrokken, om zoodra mogelijk de operatie voort te zetten.

Napoleon liet den verder te volgen weg niet aan het toeval over, maar had, steunende op zijne kennis van land en volk, voor zichzelf reeds lang vastgesteld waarheen hij zijn troepje voeren moest.

De streek van Aix, Arles, Avignon en verder de Rhône opwaarts tot Lyon had goede wegen en was dicht bevolkt; maar die bevolking was op de hand der legitieme monarchie, in elk geval tegen de beginselen der revolutie, die Napoleon nog altijd heette te vertegenwoordigen.

Ook hadden de hier gelegen steden bijna alle sterke garnizoenen; er was dus kans op tegenstand en tijdverlies, dat Napoleon bij zijne onderneming in elk geval moest vermijden.

In oostelijk Provence, het gebied der Zee-Alpen en Dauphiné kon hij rekenen op de sympathie der bevolking; de kleinere steden hadden geen of zwakke garnizoenen en het moeielijker verkeer over het gebrekkige wegennet kwam bij mogelijke botsing waarschijnlijk ten goede aan een klein maar ondernemend corps.

De keizer had dan ook reeds vooraf het vaste plan gevormd zijn weg te nemen over Cannes, Grasse, Sistéron, Grénôble. Van de stemming in laatstgenoemde plaats ten zijnen gunste was hij zóó vast overtuigd, dat hij tot officieren uit zijne omgeving zeide: ‘al kwam ik alléén vóór de poorten van Grénôble, dan had ik toch mijne zaak reeds gewonnen.’ In hoeverre die bewering juist was kan men in het midden laten, maar voorloopig waren nog vele moeilijkheden op den gekozen weg te overwinnen.

Eene poging om de grenadiers, onder Lamouret in de citadel van Antibes gevangen, langs minnelijken weg terug te krijgen, mislukte. Aan de snelheid der beweging was bij dezen avontuurlijken tocht alles gelegen, het kwam er op aan met de gebeurtenissen de geruchten vóór te blijven en het verlies van 25 man legde minder gewicht in de schaal dan de dag tijdverlies, die een gewapende aanval op Antibes toch minstens zou hebben veroorzaakt. Napoleon besloot daarom Antibes te laten varen, maar begaf zich den 2en Maart, kort na middernacht op marsch naar Cannes, 10 K.M. van de plaats der landing verwijderd, en waarheen reeds eene voorhoede onder Cambronne voorafging.

Eenig bericht omtrent eene uitgevoerde landing was reeds derwaarts overgewaaid; men meende in Cannes met een inval van Barbarijsche zeeroovers te doen te hebben en had zich hiertegen zelfs eenigszins gebarricadeerd. De ontdekking dat men Fransche troepen, met den keizer aan het hoofd, voor zich had, wekte gemengde gevoelens; de maire was beslist anti-napoleonsch gezind, maar uit de samengeloopen bevolking klonken der voorhoede vriendelijke toonen tegen, vooral toen de voorhoede-commandant, generaal Cambronne, voor contant geld alle bruikbare paarden en muilezels opkocht; het aantal uit Elba medegebrachte paarden was gering en de Poolsche

ruiters benevens de vuurmonden moesten op den marsch medegenomen worden.

De bevolking verschafte - tegen betaling - wat de troep aan voedsel en drank noodig had, het vertrek van burger-personen uit Cannes werd belet (niet afdoende zooals later bleek) en in de voormiddaguren marcheerde Napoleon - om Cannes heengaande en door zijne voorhoede beveiligd - den vrij steil oploopenden weg naar Grasse op.

Het gerucht was hier reeds de werkelijkheid vooruit geijld, en de inwoners der 12000 zielen tellende stad Grasse hadden aanvankelijk plan zich met geweld tegen den doormarsch te verzetten, onder den invloed van den aan den koning getrouwen maire.

De overweging dat er in de plaats slechts 5 bruikbare geweren en geen patronen waren, deed van tegenstand afzien; maar de maire verklaarde aan generaal Cambronne in weinig tegemoetkomende termen, dat hij, maire, de onderneming als onwettig beschouwde en in geen opzicht verkoos mede te werken. Cambronne voegde den maire toe dat hij niet gekomen was om een staatkundig twistgesprek te voeren maar levensmiddelen en paardenvoeder (tegen contant geld) benevens nachtkwartier noodig had. De maire schikte zich en overeenkomstig het beginsel, door hem uitgesproken en gehuldigd, wilde Napoleon volstrekt geen daadwerkelijk verzet uitlokken, maar ging met zijn legertje om de stad heen. Toch was het bij Grasse dat voor het *eerst* uit de bevolking een ‘Vive l'Empereur’ weerklonk, terstond door den troep overgenomen.

Te Grasse hield de berijdbare weg op; verder bergopwaarts over Sennone, waar reeds eene hoogte van 1370 M. bereikt werd, naar Castellane voerde slechts een steil voetpad, waarlangs in elk geval de artillerie slechts met oneindig veel tijdverlies zou kunnen vervoerd worden.

Napoleon stelde daarom zijne 4 kanonnen met de munitiewagens, benevens nog enkele voertuigen, onder bescherming van den maire van Grasse en liet o.a. de kas over meerdere muildieren verdeelen.

De geheele weg van Grasse tot Digne (± 100 K.M.) was moeielijk en gevaarlijk in meerdere opzichten; daar slechts één man in front marcheeren kon werd de colonne bovenmatig lang; de paarden moesten aan de hand gevoerd en dikwijls gesteund worden, zadeltuig moest door een deel der ruiters

op het hoofd worden gedragen, waarbij hunne uitrusting, op dergelijke marschen niet berekend, met sabels, sporen en lansen buitengewoon hinderlijk was en de mannen doodelijk vermoeide. De keizer zelf, van een bergstok voorzien, marcheerde te midden van zijn troep, bewijzende dat zijne lichamelijke toestand volkomen gezond en zijne marschvaardigheid onverzwakt was.

Op dezen bijzonder moeielijken, sterk stijgenden weg, waarop zelfs een der muildieren van de been raakte, werden 50 K.M. in 20 uren afgelegd; een buitengewoon verdienstelijk stuk werk.

Den 3en Maart ten 11 uur v.m. bereikte men Castellane.

Tot hiertoe had Napoleon den marsch door het bergland uitgevoerd in de hoop *ongemerkt* een flink stuk terrein noordwaarts te winnen. Uit Castellane schijnt de nabijheid van het bevriende Grénôble in het verschiet zóó sterk op den keizer te hebben gewerkt dat hij ten opzichte dezer plaats het geheim ophief. Van Castellane uit zond hij den hem volkomen toegedanen officier van gezondheid Eméry naar Grénôble vooruit, met de meergenoemde proclamatien en met de bepaalde opdracht te Grénôble zijn komst aan te kondigen; wij zullen Eméry op zijn moeielijken weg niet volgen maar hem in Grénôble terugvinden.

Denzelfden 3en Maart werd de marsch van Castellane naar Barrène (46 K.M.) nog moeielijker door sterken sneeuwval en steilere hellingen voorgezet; met bovenmenschelijke inspanning gelukte het voetgangers en paarden ook dit deel van den weg te doen afleggen, met verlies van één muildier waarop 300000 francs geladen waren; het dier stortte in den afgrond, de kokers van het pakzadel braken en men kon slechts 260000 francs terugvinden.

Werpen wij thans een blik op de autoriteiten, die door hunne dienstbetrekking het eerst met de gelande Elbaansche troepen in aanraking moesten komen.

De ontscheping nabij Antibes had, als bovengezegd, plaats den 1en Maart omstreeks den middag; de voorhoede was denzelfden avond in Cannes gekomen en een bereden ordonnans bracht het bericht den 2en Maart ten 2 uur na middernacht bij den maire van Fréjus, die het doorzond naar den kapitein, militair postcommandant te Draguignan, van wien het eindelijk den 2en in den loop van den dag verder gericht

werd aan den maarschalk Masséna te Marseille, bij wien het den 3en Maart ten 9 uur v.m. aankwam maar... in foutieven vorm.

Juist omgekeerd als gewoonlijk geschiedt, was het bericht omtrent de landing door achtereenvolgende behandeling van verschillende personen niet vergroot en verscherpt maar verkleind en verzwakt geworden. De maire uit Cannes had (mondeling) opgegeven dat '*troepen uit Elba geland waren*,' de laatste berichtgever, de postcommandant te Draguignan, had (schriftelijk) gemeld: dat '*50 man keizerlijke troepen uit Elba waren aangekomen*;' daardoor was de beteekenis geheel veranderd; de aankomst van 'keizerlijke' troepen die hun ontslag hadden gekregen of met verlof naar Frankrijk gingen was niets bizonders en was reeds herhaaldelijk voorgekomen, alleen het aantal was daarbij eenigszins ongewoon.

Maarschalk Masséna begreep uit het ontvangen bericht dat het onnoodig was de garnizoenen van Marseille en Toulon daarvoor te alarmeeren, maar meldde het geval *per brief* aan den Minister van Oorlog, als eene onbeteekenende zaak. Van den keizer zelf was in dit rapport volstrekt geen sprake.

De prefect van het Departement Var en de troepen-commandant te Fréjus, begrijpende dat een gewapend detachement Elbaansche troepen den grooten weg over Aix en verder door Provence volgen zou, had in der haast in den morgen van 2 Maart troepen bij Fréjus verzameld. Men zag dáár van de verwachte vreemde troepen natuurlijk niets, maar verkennende ruiters brachten in den avond van 2 Maart uit Cannes de stellige mededeeling dat *Napoleon zelf* met ongeveer 1000 man, voorzien van cavalerie en artillerie den wèg naar Grénôble volgde; dit bericht, per renbode naar maarschalk Massena doorgezonden, bereikte dezen den 3en Maart *'s avonds* 9 uur, toen Napoleon reeds ongeveer te Barène was.

Om den marsch van Cannes naar Grénôble te stuiten moesten troepen der tegenpartij bij Sistéron zijn - dat kleine plaatsje had geen garnizoen - en uit dien hoofde werden in den nacht van 3-4 Maart ten 3 uur na middernacht, een viertal bataljons infanterie onder generaal Miollis uit Marseille naar Sistéron afgezonden. Uit een en ander in verband met tijd en afstand blijkt dat Napoleon een voorsprong van ± 100 K.M. of 4 marschdagen had, welk voordeel gedeeltelijk opgewogen werd door de moeielijkheid van den weg in het bergterrein.

Maarschalk Masséna zond onmiddellijk per renbode het laatst ontvangen en zeer gewichtig bericht naar Lyon, van waar de *optische telegraaf* naar Parijs gebezigd kon worden; door deze wijze van verzending kwam dit tweede bericht in Parijs aan *voor* het eerstafgezondene en wij zullen straks zien welk effect beide berichten hadden. Wij moeten intusschen eerst Napoleon nog een eind weegs vergezellen.

De prefect van het Departement Var te Grasse had zijn collega van Basses-Alpes te Digne gewaarschuwd, zoodat men dáár den 3en Maart des avonds de komst der Elbaansche colonne te gemoet zag; die verwachting had voor Digne een bizondere beteekenis want hier waren enkele dagen te voren, soldaten gestraft wegens het roepen van 'Vive l'Empereur', en de burgerij had hun partij getrokken. *Hier* bestond dus reeds spanning, die door het stellige bericht dat Napoleon zelf binnen enkele uren verschijnen zou, zóó versterkt werd, dat de commandant, generaal Loverdo begreep dat hij, om op zijn troepen te kunnen blijven rekenen met hen de stad verlaten moest. In den voormiddag van 4 Maart trok de generaal met de zwakke bezetting naar Sistéron terug, terwijl in den namiddag van denzelfden dag Napoleon met zijne colonne, onder luid gejuich en ondubbelzinnige hartelijkheidsbetuiging der bevolking, in Digne binnentrok. Nog dienzelfden avond ging zijne voorhoede, steeds onder Cambronne, naar Sistéron voorwaarts, zoodat in den avond van 4 Maart, *drie* verschillende afdeelingen, met verschillende bedoelingen koers zetten naar Sistéron en wel: de regeeringstroepen uit Marseille, de teruggetrokken bezetting van Digne en Napoleons legertje. Generaal Loverdo bereikte Sistéron het eerst, maar hoewel de ligging achter de Durance hier weèrstand zou hebben veroorloofd, werd die door Loverdo niet geboden; Sistéron bleef onbezet door de regeeringstroepen.

Wat zich hier voordeed herhaalde zich in deze épisode meermalen; verschillende generaals waren overtuigd dat de onderneming van Napoleon een groote dwaasheid was, dat hij onvermijdelijk zou worden gevangen genomen of doodgeschoten, en in 't oog van meerderen zou dat de beste oplossing van het geheele geval zijn geweest. Maar zóó groot was nog het overwicht van Napoleon, ja zelfs van zijn naam alléén, dat elk der tegen hem afgezonden of optredende officieren hoopte dat *niet hij zelf*, maar een zijner collega's die

taak zou moeten volbrengen. Niemand dergenen, die de keizer zoo roemrijk had aangevoerd, wilde hem met persoonlijke vijandigheid tegemoet treden, maar de meesten trokken zich liever terug in de hoop dat het noodlot zou doen, wat zij zelf niet van zich konden verkrijgen. Die invloed deed zich bij het geval Loverdo duidelijk gevoelen; had deze bij Sistéron eenigen tijd stand gehouden, dan had hij den voorsprong van Napoleon geneutraliseerd en de regeeringstroepen van Marseille hadden misschien tijdig kunnen ingrijpen.

Nu echter bezette generaal Cambronne met zijn 40 grenadiers der voorhoede het stadje den 5 Maart ten 1 uur na middernacht, en toen Napoleon in den voormiddag te Sistéron aankwam, werd hij door den onder-prefect en den maire, vergezeld van eene geestdriftig welgezinde bevolking buiten de poort welkom geheeten en gehuldigd; levensmiddelen en wijn werden door de verheugde bevolking in overvloed geleverd en men wenschte geen betaling. Gedurende den korten tijd dien de keizer hier rust hield, wisten vrouwen uit het volk eene rood-wit-blauwe vlag te vervaardigen en boden deze bij het vertrek aan.

Van Digne af bestond ook weder een begaanbare weg; de colonne die op den 100 K.M. langen en moeilijken weg tusschen Grasse en Digne, zich buitengewoon verlengd had, en bij een aanval zoo goed als weerloos zou geweest zijn, werd nu weder gevormd en kon, door de voorhoede beschermd, sneller vorderen. Zonder buitengewone voorvallen bereikt de keizer in den avond van 5 Maart Gap, welks commandant (generaal Rostolland) benevens de maire zich hadden terug getrokken, terwijl de bevolking een levendig aandeel nam in de lotgevallen der dappere avonturiers.

Den nacht van 6 op 7 Maart sliep de keizer in Corps, 35 kilometer ten Zuiden van Grénôbles, terwijl men als zeker mag aannemen dat het gerucht omtrent den marsch onder de landbevolking der geheele streek algemeen verbreid was.

Het *eerste* bericht, door Maarschalk Masséna den 3en Maart 's morgens afgezonden, en door hemzelf als van geringe beteekenis beschouwd, was op Zondag den 5en Maart in Parijs gekomen, maar inmiddels achterhaald en voorbijgegaan door het *tweede* juistere bericht van den Maarschalk. Omstreeks het middaguur van dien dag had het Kabinet des Konings

de beide tijdingen in handen, en van daar bereikten zij den Minister van Oorlog, maarschalk Soult.

Men nam in die omgeving de zaak uiterst kalm op, en had zelfs moeite er aan te gelooven, tot meerdere particuliere berichten van maires en prefecten stellige bevestiging brachten.

Maarschalk Soult vertrouwde geheel op de 30000 man koninklijke troepen, die aan de Fransch-Italiaansche grens en in Bourgondie over verschillende garnizoenen waren verdeeld; het moest voor deze troepen, van al het noodige ruimschoots voorzien, kinderspel zijn de honderde 'Elbaansche gelukzoekers' uiteen te drijven. Om volkomen zeker te gaan zou de Graaf van Artois (broeder van Lodewijk XVIII, later Karel X) terstond naar Lyon reizen, het bevel over het geheele Alpenleger op zich nemen, met zijne beide zonen de Hertogen van Berry en Angoulème als onderbevelhebbers.

Aan deze drie vorstelijke commandanten zouden drie maarschalken als raadslieden worden toegevoegd en wel de maarschalken Gouvion St. Cyr, Macdonald en Ney.

Omtrent laatstgenoemden ontstond eenige aarzeling; men wist dat hij tegen de prinsen van Bourbon hooggaande grieven had en dus niet de man was om hen behulpzaam te zijn; maar men wist óók dat hij sedert Maart 1814 op zeer vijandigen voet met den keizer stond. Ten slotte nam men hem toch in het drietal op wegens zijne uitstekende militaire bekwaamheden en zijn alvermogenden invloed op de troepen.

Den 6en Maart liet men den koning een besluit teekenen waarbij 'Buonaparte' verklaard werd te zijn *oproerling* en *verrader* en aan alle militairen, nationale garden en burgers bevolen werd hem te bestrijden. Sommige couranten dikten deze koninklijke woorden nog wat aan, en de Minister van Oorlog, drukte zich in eene legerorde als volgt uit:

'Bonaparte is op Fransch gebied gevallen, dat hij nooit meer had moeten betreden. Wat wil hij? Burgeroorlog. Wat zoekt hij? Verraders. Zou hij die nog vinden onder de soldaten, die hij zoo menigmaal opgeofferd en bedrogen heeft, in de gezinnen welke zijn naam reeds met schrik vervult? Deze man is een gelukzoeker, dien men geheel leert kennen uit deze zijne laatste krankzinnige handeling.'

Terwijl de Min. v. Oorlog dit schreef, hadden reeds talrijke

burger- en militaire personen hun antwoord op zijn vragen gegeven.

De koning, het hof, de ministers, alle officieele personen, die Frankrijk bestuurden, bouwden vast op het leger van Lyon, het garnizoen van Grénôble en de nationale garden. Bovendien waren, sedert het herstel van het koningschap talrijke kleinere corpsen in royalistischen geest opgericht tot bijzondere bescherming van troon en altaar. De koning zelf was onverstoorbaar gerust en meende dat de geheele 'dwaasheid' in eene week zou zijn afgeloopen.

Wel vernam men al spoedig dat de troepen onder generaal Miollis van Marseille afgezonden te Sistéron gekomen waren toen Napoleon dit punt reeds 1 ½ dag vroeger gepasseerd was, maar, zoo redeneerde men aan het hof, dit is volmaakt in orde. Als het garnizoen van Grénôble den 'oproerling' tegenhoudt en de generaal Miollis hem opdrijft is hij onherroepelijk verloren, en zit in een muizenval even als zijne 25 grenadiers in de citadel van Antibes.

Terwijl men zich in Parijs met al deze geruststellende beschouwingen in slaap wiegde hadden Napoleon en de zijnen weinig rust genomen en waren tusschen Gap en Grénôble in eene streek gekomen waar de geest der bevolking hem buitengewoon goed gezind was, zóó zelfs dat de landbevolking in massa als vrijwilligers zich bij zijne colonne wilden aansluiten. Napoleon, overtuigd dat hij binnen kort wel over geoefende troepen zou beschikken, wees dit aanbod van de hand; hij rustte in den nacht van 6 op 7 Maart te Corps, terwijl zijne voorhoede in la Mûre kwam en daar voor het eerst voeling kreeg met de koninklijke troepen uit de belangrijke garnizoensplaats, Grénôble. Wij moeten een oogenblik teruggaan en ons rekenschap geven van den toestand in dezen zoo gewichtigen hoofdzetel van de 7e Militaire Divisie.

De commandant dier Divisie was generaal Marchand, door Napoleon rijkelijk onderscheiden en beloond, maar in 1814 zóó gemakkelijk tot de Bourbonsche zijde overgegaan, dat hij zoowel in de algemeene achting als in zijn invloed op de troepen veel verloren had. Volkomen in hetzelfde geval was de Prefect van het Departement Isère en bij eene bespreking door deze autoriteiten met officieren gehouden, bleek dat de officieren niet durfden instaan voor den geest hunner troepen en in meerderheid, niet geneigd waren tegen Napoleon te

strijden; ook de meerderheid der bevolking gaf onverholen hare sympathie voor Napoleon te kennen maar dreigde niet, tot dadelijkheden over te gaan.

Wij zagen dat Nap. van Castellane uit, den Officier van Gezondheid naar Grénôble had gezonden; deze, te paard reizende, en door sneeuwjacht in het gebergte overvallen, had eene hoogst moeilijke reis gehad, te meer daar hij een paar malen door de gendarmen als spion was aangehouden (een woord van lof voor den juisten blik dezer gendarmen is hier op zijn plaats) maar was er toch in geslaagd den 5en Maart in la Mûre te komen en verhaalde dáár aan militairen uit Grénóble een en ander omtrent den marsch van Napoleon; niet bevreesd voor eenige overdrijving deelde hij mede dat het garnizoen van Antibes zich terstond bij den keizer had aangesloten en dat de maarschalk Masséna met het geheele leger van Toulon en Marseille op weg was om hetzelfde te doen. Hij nam daarbij den schijn aan van de Bonapartistische beweging te willen ontwijken en zonder eenig staatkundig plan in Grénôble te willen gaan wonen. Men liet hem, zonder zich verder met hem in te laten, doorrijden naar Grénôble, waar hij zich vooreerst schuil hield - maar de in Porto Ferrajo gedrukte proclamatien aan volk en leger waren des morgens van 6 Maart in aller handen.

Dienzelfden dag werd het rumoerig in het garnizoen. Uit stellige berichten bleek dat de ‘bandieten-bende’ (zooals Napoleons troep door Marchand genoemd was) het moeielijkste bergterrein al gepasseerd was, en dat men geen hoop meer kon koesteren hem in de bergpassen opgesloten te houden. Het 4e Regiment artillerie - waarbij Napoleon als jong luitenant gediend had - benevens het daarnaast gekazerneerde regiment genie troepen gaven te verstaan dat zij te samen de aanrukkende macht van Napoleon verdubbelen konden; en met andere afdeelingen spraken zij af niet op Napoleons troep te vuren; onder bedekte maar duidelijk te begrijpen termen wekten de bataljons elkander op, liever tot den keizer over te loopen dan op hem te schieten; hier en daar kwam eene driekleurige kokarde te voorschijn en klonk een bescheiden ‘Vive l'Empereur’. Ook de troependeelen, die generaal Marchand uit de naburige garnizoenen Valence en Vienne naar Grénôble ontboden had werden door den woeligen geest der andere regimenten aangegrepen, zoodat de

generaal niet op hen durfde rekenen voor een strijd in het open veld, tegen Napoleons macht. Meer hoopte hij van eene verdediging der stad, achter de wallen, waartoe dan ook eenige noodzakelijke maatregelen door de troepen genomen werden.

Om tijd te winnen zond generaal Marchand den 5en Maart eene compagnie Genietroepen, gevolgd door een bataljon van het 5e Regiment Infanterie naar het dorp 1e Mûre, 30 K.M. ten Z. van Grénôble, om daar de brug over de Bonne te laten springen; in le Mûre deelde de maire mede dat dit volkomen nutteloos zou zijn, daar algemeen bekend was waar eene waadbare plaats in de rivier bestond; deze mededeeling werd door de troepen met merkbaar welgevallen ontvangen, als een geschikt voorwendsel om *niet* te gehoorzamen. De commandant van het bataljon, majoor Delessart, begreep dat hij zijn troep niet in de hand had en bij ontmoeting met Napoleon niet op gehoorzaamheid kon rekenen.

Hij zag van het vernielen der brug af en trok met zijne infanterie en genietroepen terug op het gehucht Laffray, halverwege tusschen Le Mûre en Grénôble, waar hij in den vroegen morgen 7 Maart post vatte en den loop der dingen afwachtte.

Napoleons voorhoede onder Cambronne was reeds den 6en 's avonds nabij Le Mûre geweest en een vooruitgezonden officier had daar een uit Grénôble afgezonden kwartiermaker ontmoet; men wist dus van weêrszijden dat dit punt bedreigd werd. Generaal Cambronne wilde, ingevolge het verlangen des keizers, zoolang mogelijk botsing vermijden en trok voorloopig achter Le Mûre terug, maar deed wel een poging om majoor Delessart tot Napoleons zijde over te halen. Dat mislukte echter.

Persoonlijk trachtte Cambronne nu op majoor Delessart in te werken, maar een der posten dreigde vuur op hem te geven, zoodat deze generaal met zijn troep ten zuiden van het dorp terug trok, om niet omgetrokken en afgesneden te worden van Napoleons hoofdmacht, die binnen korten tijd uit Corps verwacht werd.

In den morgen van 7 Maart bevonden zich dus van beide zijden troepen tegenover elkander; de voorhoede des keizers zette den marsch door Le Mûre voort, weldra gevolgd door den keizer zelf, met een deel zijner hoofdmacht, o.a. de Poolsche ruiters; in het dorp onderhield hij zich met den

maire en de bewoners en ondervond de levendigste bewijzen van aanhankelijkheid.

Op eenige kilometers vóór Laffray, waar de weg door het terrein zoodanig was ingesloten dat een defilé gevormd werd, vond deze voorhoede een bataljon infanterie in slagorde geschaard. Het was de troep van majoor Delessart, die, nu de bewuste brug van Ponthout niet gesprongen was, meende Napoleons voortmarsch hier door wapengeweld te moeten keeren, waartoe het defilé van Laffray eene gunstige gelegenheid aanbood. Daar standhoudende had hij reeds bij herhaling aan generaal Marchand om nadere instructien laten vragen.

Wel kwam, juist omstreeks den tijd dat Napoleons troep in het gezicht van Delessart kwam, een jong officier te paard van Grénôble aanrijden, de luitenant Randon, maar deze kwam niet met instructien maar slechts om naar den toestand te vernemen; Delessart moest dus geheel op eigen verantwoordelijkheid handelen.

De troep van Napoleon was intusschen zóó dicht genaderd dat Delessart den bekenden grijzen mantel des keizers kon waarnemen en de soldaten zijn geheele figuur herkenden. Een officier (Raoul) uit 's keizers omgeving reed op het bataljon Delessart toe met de woorden: Grenadiers, ‘aanstonds komt de keizer u te gemoet, als gij vuur geeft zal hij zelf als eerste slachtoffer vallen - gij zult er voor verantwoordelijk zijn’. De grenadiers bleven stom en onbewegelijk met doodsbleeke gezichten en saâmgeknepen lippen - één schot, één oogenblik was beslissend; uiterlijk kalm, de hand aan het geweer schenen de mannen van Delessart als doode werktuigen in diens hand. Maar hij, zijne manschappen kennende, *zag* dat de grens der gehoorzaamheid bereikt was, dat zij het commando **‘vuur’** *niet* zouden gehoorzamen. - ‘Rechtsomkeert marsch’ beval hij en, om niet door de opdringende Poolsche ruiters in den rug te worden bestookt, liet hij na korten afstand te hebben doorloopen weder front naar Napoleon hernemen.

Op dit oogenblik beval de keizer aan den kolonel Mallet zijne manschappen het geweer bij den voet te doen nemen; de kolonel maakte den keizer opmerkzaam dat zijn troep daardoor eigenlijk weerloos stond maar de keizer bleef bij zijn bevel. Met weinige zijner oude jagers trad nu Napoleon

op de tot vuren gereed staande soldaten van Delessart toe, waardoor hij voor allen duidelijk kenbaar was.

- 'Vuur' - klonk een commando van luitenant Randon; maar als versteend stonden de oude krijgers - niemand gaf vuur.

Napoleon naderde *alleen* tot op dertig passen en sprak kalm en duidelijk:

- 'Soldaten van het 5e, ziet ik ben uw keizer; is er één onder u, die op zijn keizer schieten wil - hier sta ik.'

Dit was te sterk voor de soldaten wier zenuwen gedurende een half uur tot het uiterste gespannen waren; één kreet volgde 'Vive l'Empereur' honderde witte kokardes vlogen op den grond en waren in een oogenblik door de driekleur vervangen (bijna elk soldaat had er een bij zich) de gelederen werden verbroken, allen snelden naar Napoleon, knielden neer en trachtten hem aan te raken, al ware het slechts zijn laars, zijn degen, of zijn mantel!

De luitenant Randon maakte zich in de ontstane verwarring uit de voeten en bracht het bericht van hetgene te Laffroy voorviel in Grénôble. De majoor Delessart gaf zijn degen aan den keizer over en beschouwde zich als gevangen; de keizer gaf hem later zijn degen terug[1].

De marsch van Laffray, waar de eerste geformeerde, gewapende troep het legertje van Elba kwam versterken, naar Grénôble geleek een zegetocht; van heinde en verre kwam de landbevolking naar de dorpen Laffray en Vizille om den keizer toe te juichen en te verheerlijken in jubelende geestdrift; de hier doorloopen streek kan veilig de bakermat van het herstelde Bonapartisme worden genoemd.

In Grénôble was de toestand in de laatste dagen zeer gespannen; de troepen waren uiterlijk nog in de hand der bevelhebbers, maar men merkte de verborgen strooming; de bevolking was in haar stemming verdeeld en beide partijen leefden beurtelings in hoop en vrees. De berichten omtrent de vorderingen, die Napoleon maakte, werden opgewogen door de mededeeling dat de graaf van Artois naderde met een regeerings leger van 40000 man, en de witte of driekleu-

1 Aan het hof van Napoleon III heeft men altijd zekere rancune tegen Randon gehouden; hoewel hij tot de hoogste rangen opklom, heeft men hem dat commando 'Vuur' nooit geheel vergeven.

rige kokardes vertoonden zich, naar gelang der nieuwstijdingen, met meer of minder zelfvertrouwen.

De generaal Marchand had troepen onder zijn bevel, naar Grénôble ontboden, o.a. het 7e Regiment Infanterie uit Chambéry en Vienne onder bevel van den 28 jarigen kolonel Graaf Charles de la Bédoyère. Deze hoofdofficier had eene schitterende loopbaan achter zich en was in 1814 in Franschen legerdienst gebleven. Hoewel hij, als vele zijner tijd- en lotgenooten door het hof eenigszins terughoudend behandeld was, gold zijn regiment als volkomen bourbonsgezind. Heimelijk, met stille hoop en belangstelling had hij zelf de zoo vaak besproken terugkomst van Napoleon verbeid.

Den 7en Maart in Grénôble gekomen en voor bezetting van de zuidelijke omwalling der vesting bestemd zijnde, bemerkte de jonge regiments-commandant onder de uiterlijke kalmte zijner soldaten eene onmiskenbare gemoedsbeweging, die sterker werd naar gelang zij met andere troependeelen in aanraking kwamen; aan meerdere kenmerken zag hij dat die kalmte slechts met geweld bedwongen krachtsuiting was.

Op éénmaal wordt het hem zelf te machtig, hij roept zijn regiment bijeen en onder een krachtig, door allen herhaald: ‘Vive l'Empereur’ voert hij zijn troep in stormpas buiten de poort, haalt van onder zijne kleeding de oude adelaar van zijn regiment voor den dag en wijst hun den weg naar Vizille, naar den keizer. Juist op dit oogenblik komt luitenant Randon spoorslags van Laffray en bericht hoe het bataljon Delessart tot den keizer overgegaan en hoe het ontvangen is; dit bericht en de handeling van het regiment de la Bédoyère verspreiden zich als een loopend vuur door Grénôble en slepen eenige nog aarzelende troependeelen mede. Generaal Marchand, een terugtocht voorziende, laat door eene kleine groep bourbonnistische militairen de Noordelijke poort der stad bezetten ongeveer op het oogenblik dat de kapitein Raoul (bovengenoemd) zich met weinige Poolsche ruiters voor de zuidelijke poort vertoont eischende in naam des keizers dat zij geopend zal worden.

De generaal Marchand ijlt naar de wallen, vindt daar eene bezetting van ongeveer 2000 man, met geweren, patronen, kanonnen en munitie en gevoelt dat bij de wankelende overtuiging dier bezetting wellicht één enkel schot, al ware het slechts een pistoolschot, voldoende zou zijn om eene beslis-

sende handeling in het leven te roepen, en de geheele Napoleontische beweging *hier* nog tot staan te brengen. Maar te vergeefs wendt de generaal zich tot de nabijzijnde troepen, tot de officieren, biedt belooningen van verschillenden aard aan - alles te vergeefs.

Gesteund door eene geestdriftige bevolking kiezen de troepen beslist de zijde des keizers en het gewenschte schot valt niet. Toen de eisch tot opening der poort na 2 uren wachtens niet vervuld wordt, rammeit men haar open en het volk maakt in volle broederschap gemeene zaak met de nu binnengestroomde keizerlijke troepen. Generaal Marchand, die tot het laatste oogenblik zijn vollen plicht deed, kan nog juist door de Noorderpoort in de richting van Lyon ontwijken.

Vergezeld van la Bédoyère komt de keizer onder uitbundig gejuich der bevolking den 7 Maart ten 6 uur des avonds in de stad aan. Men liet het niet bij jubeltonen; uit de burgerij kwamen belangrijke geldsommen in ter versterking der krijgskas.

Napoleon nam zijn intrek in een gewoon logement en hield den 8en Maart audientie voor de autoriteiten der stad en der academie, benevens revue over de troepen; zoowel de keizer als de colonne uit Elba, die in 8 dagen 200 K.M. over zeer moeilijk terrein had afgelegd, hadden dringend behoefte aan eene korte rust; sedert eene groote stad, benevens 5 regimenten infanterie met bijbehoorende wapens en hulpdiensten aan zijne zijde waren, kon Napoleon die rust nemen, overtuigd dat het zwaarste en gevaarlijkste deel van zijn avontuurlijken tocht volbracht was. In Grénôble sprak hij tot zijn omgeving: ‘tot hiertoe was ik gelukzoeker, van hier af ben ik vorst.’ De troependeelen werden in Grénôble, voor zoover noodig, gereorganiseerd en de vertrouwde commandanten in hun commando bevestigd, o.a. werd de kolonel de la Bedoyère bevorderd tot generaal. De oud-grenadiers en jagers der Napoleontische troepen tooiden zich weder met de geliefde driekleurige kokarde, die bij duizendtallen voor den dag kwamen, die 't meest aan kleur en vorm verloren hadden werden als de waardevolste beschouwd, immers zij golden voor de kokardes, die Marengo, Austerlitz en Friedland hadden medegemaakt, en door de bezitters als reliquien waren bewaard, gedurende de afwezigheid des keizers.

Lang duurde het oponthoud in Grénôble niet; reeds den volgenden dag werd, ditmaal onder dekking eener grootere

voorhoede, verder gemarcheerd en Bourgoin (halfweg Lyon) bereikt. Opzettelijk bezigde Napoleon nu als voorhoede de pas tot hem overgegane troepen, waardoor hij aan die troepen een bewijs van vertrouwen schonk, maar vooral aan Frankrijk toonde dat hij een *leger* had van veel grooter beteekenis dan de hem uit Elba vergezellende honderden.

Zooals wij vroeger vermeldden, zou de Graaf van Artois, bijgestaan door maarschalk Macdonald, in Lyon een koningsgetrouw leger van 30000 à 40000 man bijeenbrengen en daarmede tegen den oproerling te velde trekken. Inderdaad waren aan de Oostelijke grenzen van Frankrijk wel 30000 man te verzamelen, maar de trouw liet veel te wenschen over; onder de van het Zuiden overwaaiende geruchten nopens Napoleon's landing, was de geest dier troepen er niet beter op geworden en heimelijk werd warmer ‘Vive l'Empereur’ geroepen dan het eenigszins afgebedelde ‘Vive le Roi’; de graaf van Artois, zonder militaire bekwaamheid of oorlogsondervinding, was overigens ook niet de man om den geest dier troepen te verbeteren en zijn maatregelen droegen het kenmerk dat hij den ernst van den toestand niet inzag.

Toen dan ook de ontstemming onder de troepen zóó hoog steeg dat de eerewacht van Artois zelf uit eigen beweging ‘Vive l'Empereur’ riep en de witte kokardes in het slijk wierp, wist Macdonald (wiens goede trouw boven alle verdenking bleef) den graaf te beduiden dat hij beter deed zich terug te trekken, wat dan ook in den morgen van 10 Maart geschiedde, nog even bij tijds om niet door de opgewonden burgerij aangehouden en uitgeleverd te worden.

Macdonald trachtte nog door persoonlijken invloed en dapper voorbeeld den toegang tot de stad Lyon over de Rhônebrug te verdedigen, maar het gelukte hem niet eene daartoe voldoende macht bijeen te brengen; troepen en nationale garden weigerden tegen de voorhoede van Napoleon te vechten. Het geheele garnizoen ging, onder het oog van Macdonald tot de tegenpartij over en de maarschalk zelf liep, voor hij zich eindelijk terugtrok, nog groot gevaar door de Poolsche ruiters gevangen te worden genomen. Den 10en Maart, ten 2 uur des middags, was over de partijkeuze van Lyon volkomen beslist en toen Napoleon ten 9 uur 's avonds zijn intocht in de stad deed, geschiedde dit onder geestdriftige

toejuiching der geheele bevolking. Wederom was bij de verovering der tweede stad van Frankrijk, volgens het plan des keizers, geen schot gevallen, geen man gekwetst.

In Lyon trad Napoleon geheel als regeerend hoofd van den staat op, hield audiëntie voor Bestuur en Geestelijkheid en inspectie over de troepen, richtte proclamatien tot het volk en riep bepalingen in het leven die ten doel hadden te herinneren aan de Staatsregeling van 1793. De driekleurige vlag en kokarde werden in eere hersteld en officieel aangenomen, de koninklijke waardigheid afgeschaft en de daarmede samenhangende functien vervallen verklaard.

Lodewijk XVIII verklaarde terzelfder tijd Napoleon *buiten de wet.*

Tot den 14en Maart hielden deze beslommeringen den keizer te Lyon op, en toen hij op dezen dag met een deel van zijn sterk aangegroeid leger[1] naar Châlon s/S. optrok geleek dit, evenals van Grénôble naar Lyon, een zegetocht.

Reeds in Lyon vernam Napoleon dat maarschalk Ney met troepen tegen hem optrok. Hij kende dezen als dapper, bekwaam en voortvarend, zeer geneigd om te handelen naar den indruk van het oogenblik; de laatste ontmoeting van Napoleon en Ney, vóór het vertrek naar Elba, was niet vriendschappelijk geweest. Het was denkbaar dat deze maarschalk Napoleons plan, om zonder wapengeweld Parijs te bereiken, deed mislukken. Voor den keizer zelf was het een vraagstuk hoe zich de gebeurtenissen onder den invloed van Ney zouden ontwikkelen.

Maarschalk Ney was een der schitterendste figuren uit de oorlogen van Napoleon, en vooral in den veldtocht naar Rusland had hij onschatbare diensten bewezen; bij zijn titel van Duc d'Elchingen verkreeg hij dien van Prins van de Moscowa, bij het leger was hij ‘le brave des braves’. Te midden van het gevecht vereenigde hij den grootsten moed met zeldzame klaarheid van blik en besliste besluitvaardigheid; zijn invloed op de troepen was buitengewoon groot.

In abstracte aangelegenheden, in politiek partijgeknutsel, in vergaderingen vooral, verliet hem de klaarheid van geest, hij werd dan ruw en onvoorzichtig en in hartstochtelijke

1 Bij het vertrek uit Lyon beschikte Napoleon onvoorwaardelijk over 10 regimenten infanterie, 3 regimenten ruiterij, 30 vuurmonden, 1 regiment genietroepen en een groot aantal officieren, om verdere troepen te voorzien.

uitingen bedierf hij vaak de zaak, die hij voorstond; op deze manier had hij ook zijne vroegere verhouding tot den keizer gewijzigd.

Bij de restauratie was hij, als vele anderen, met zijn rang en titels in het koninklijk leger getreden, maar ervoer spoedig, dat de door Napoleons verleende rangen en titels bij de teruggekeerde Bourbons weinig in tel waren; zooals o.a. uit het volgende bleek.

Ney was zeer gelukkig gehuwd met de dochter van Madame Auguié, de trouwe kamerdienares van Koningin Marie Antoinette, aan wie Mad. Auguié, toen de koningin in hoogst benarde geldelijke omstandigheden verkeerde, hare eigene spaarpenningen afstond. Robespierre en zijn aanhang vonden dit feit misdadig genoeg om de trouwe Madame Auguié naar de guillotine te verwijzen.

Men had met grond mogen verwachten dat de dochter van Marie Antoinette, hertogin van Augoulème[1], althans welwillende tegemoetkoming zou betoond hebben tegenover Madame Ney, wier moeder als slachtoffer voor hare hulpvaardigheid tegenover de koningin was gevallen. Juist het tegendeel was het geval. Bij vele gelegenheden, zooveel mogelijk ten overstaan van anderen, in den hofkring en in het openbaar, veinsde de hertogin de vrouw van den Maarschalk niet te herkennen; bleef haar steeds Madame Ney noemen, en verzuimde stelselmatig en opzettelijk haar met den titel van ‘duchesse’ of ‘princesse’ aan te spreken.

Voor de echtgenoote van den Maarschalk, aan het hof van Napoleon in hooge eere, was deze voorbedachtelijke terugzetting eene dagelijksche grief en de Maarschalk trok zich deze ergenis zóó sterk aan dat hij in de laatste maanden van 1814 herhaaldelijk in zeer heftige bewoordingen en tegen verschillende personen uitvoer over de miskenning die zijne echtgenoote van de hofkliek in het algemeen en van de hertogin van Augoulème in 't bijzonder ondervond.

Geheel in overeenstemming met zijn ontstuimig karakter, was maarschalk Ney in Februari 1815 op het punt zijn ontslag te vragen en aan hof en koning den rug toe te keeren.

1 De graaf van Artois (later Karel X) had twee zonen, de hertogen van Berry en Augoulème; laatstgenoemde was gehuwd met de dochter van Marie Antoinette, die bizonder in de gunst stond van haar oom Lodewijk XVIII. Zie o.a. Autour d'un Mariage princier van Ernest Daudet in de Revue des Mondes 1910.

Deze uitweiding over Ney was noodig om eenigszins juist zijne verdere gedragslijn te kunnen beoordeelen.

Den 7en Maart werd Ney bij den koning ontboden, die hem aanwees als een der raadslieden der koninklijke prinsen en hem al dadelijk het bevel gaf over een der legerafdeelingen, die onder den Graaf van Artois tegen den 'bandiet van Elba' zou worden afgezonden. De koning schijnt zich bij deze gelegenheid bizonder vleiend en tegemoetkomend tegenover den maarschalk te hebben uitgelaten.

De gebeurtenissen in Dauphiné hadden dezen reeds eenigszins uit zijn evenwicht gebracht, hij had nu in één oogenblik te verwerken de grieven tegen, en roemrijke herinneringen aan den keizer, benevens zijn oogenblikkelijke ergernis tegen de hofpartij en de vriendelijke toespraak van zijn vorst.

Dit alles is den maarschalk, wiens sterke zijde niet 'logica' was, te machtig geweest en wederom in overeenstemming met zijn heftig en overspannen karakter antwoordde hij den koning:

- 'Sire, ik hoop er in te slagen hem in eene ijzeren kooi voor U te brengen' -[1].

Dit woord is in de geschiedenis van Ney berucht historisch geworden; hij heeft die uitdrukking kort daarna, en in hetzelfde verband, ook tegenover andere personen gebezigd.

Den 10en Maart kwam Ney in Besançon, de hoofdplaats van zijn commandement, aan en rekende er op daar instructien van den Graaf van Artois te erlangen; zooals wij zagen was deze op denzelfden dag van Lyon vertrokken, zonder bevelen achter te laten.

De Maarschalk besloot nu den *vijand* (dat was dus Napoleon) in den nacht van 11/12 Maart tegemoet te gaan, met de troepen waarover hij in Besançon beschikte; als onderbevelhebbers stelde hij aan twee stellig tegen Napoleon gezinde generaals Lacourbe en Bourmont; aanvankelijk richtte hij zich naar Lons le Saulnier om van daar over Bourg of Macon Napoleon aan te vallen, zoodra hij Lyon zou verlaten.

Onderweg kreeg hij kennis van de proclamatien aan volk en leger door Napoleon uitgevaardigd en was terstond in bewondering over den van ouds bekenden stijl van Napoleon; vooral de uitdrukking: 'de adelaar met de nationale kleuren zal vliegen van spits tot spits naar de torens van Nôtre

1 'Dat had ik hem niet gevraagd' verklaarde Lodewijk XVIII later. De uitdrukking komt geheel voor rekening van den Maarschalk.

Dame', wond Ney op en in zijne kort daarop volgende besprekingen met zijne onderbevelhebbers straalde véél enthusiasme voor den keizer en véél minachting voor Lodewijk XVIII door. Het scheen of Ney, bij uiterlijke trouw aan den koning, toch op dat oogenblik innerlijk reeds wankelde in zijne overtuiging.

Den 13en Maart werd voor het eerst in dit nog koninklijk gezind leger (6000 man sterk maar niet geheel verzameld) 'Vive l'Empereur' geroepen; dit werd terstond onderdrukt maar ook herhaald, hier en daar zag men eene driekleurige kokarde heimelijk verschijnen en onder de oudere soldaten liepen weder de verhalen waarin 'le petit caporal' eene min of meer fantastische rol speelde; toch blijkt uit niets dat Ney op dien dag eenig plan had om tot Napoleon over te gaan; integendeel, hij sprak luide uit dat hij, Maarschalk, zoo het noodig was, persoonlijk het eerste schot op den overweldiger lossen zou.

Intusschen was de streek waardoor Ney trok, in hooge spanning; de landbevolking demonstreerde geestdriftig vóór Napoleon en steden als Bourg, Macon, Lons hadden bij de nadering van Napoleon zelf de driekleurige vlag geheschen; omtrent de sympathie der geheele streek kon niemand zich misleiden en de stemming der reeds verzamelde troepen hield daarmede gelijken tred. Van troepen en gedetacheerde afdeelingen, die opdracht hadden zich bij Ney aan te sluiten liep een gerucht dat zij tot Napoleon waren overgegaan en den 13en liep zelfs een deel van Ney's voorhoede naar de tegenpartij over.

Tegelijkertijd kwam tot Ney een - waarschijnlijk onjuist - bericht dat in Chambéry Zwitsersche troepen, namens den koning aangeworven, gereed stonden verder in Frankrijk door te dringen om het koninklijk huis te steunen tegen den indringer; op dit bericht riep Ney, hevig geschokt door het denkbeeld dat vreemde troepen het Fransche gebied zouden bezetten:

'als vreemde troepen den voet op ons gebied zetten trekken wij alle partij voor den keizer.'

De mogelijkheid van een dergelijk partij trekken werd dus door den Maarschalk in den nacht van 13/14en erkend en in zijn geest heeft dien nacht zeker een hevige strijd van beginselen gewoed.

Te midden der tegenstrijdigste invloeden die Ney in verwarring brachten, kwam een schrijven namens Napoleon, waarin deze den dapperste der dapperen opriep zich te Châlons bij hem te voegen waar hij zou worden ontvangen als daags na den slag aan de Moskowa.

Die oproep van den keizer, de van verschillende zijden inkomende (overdreven) berichten omtrent de stemming in Frankrijk, de toejuichingen die van den troep zelf uitgingen bij het zien der driekleur - dit alles bracht den Maarschalk geheel van zijn stuk; hij erkende het later volmondig: 'in den morgen van 14 Maart was ik het hoofd geheel kwijt.'

Onder zijn rechtstreeks bevel had hij slechts 4 bataljons bijeen kunnen krijgen en - als boven gezegd - de trouw dier troepen was twijfelachtig; Napoleon had 20 bataljons, die onvoorwaardelijk op zijne hand waren. Het was dus niet te verwonderen dat Ney begreep ook in gevechtskracht tegen den keizer niet te zijn opgewassen. Wat Delessart bij Laffray, Marchand bij Grénôble, Macdonald bij Lyon mislukt was, zou hoogstwaarschijnlijk ook hier mislukken. Daarenboven woog bij den maarschalk zwaar het volgend verschrikkelijk dilemma: werd zijn bevel tot vuren gehoorzaamd, dan zou *op zijn last* een Fransche troepenmacht op Fransche soldaten schieten; werd hij niet gehoorzaamd, dan was zijn positie als aanvoerder reddeloos verloren.

In den morgen van 14 Maart gelukte het Ney in zijn logement te Lons le Saulnier, na eene heftige woordenwisseling, de generaals Lecourbe en Bourmont tot zijne overtuiging van dit oogenblik over te halen dat er in de bestaande omstandigheden geen uitweg overbleef dan zich te scharen aan Napoleons zijde; de oneindige jubel waarmede de onder de wapens geroepene en in carré geschaarde soldaten dit besluit vernamen, toonde genoegzaam aan wat het resultaat zou zijn geweest wanneer zij *tegen* Napoleon waren aangevoerd geworden. Als een man in waanzin ging Ney aan het hoofd zijner bataljons tot den keizer over; het oogenblik was beslissend voor de rest van zijn leven, want zelfs zijne gewone helderheid van begrip in het eigenlijke gevecht, liet hem kort daarna (bij Waterloo) in den steek. Ook zijne sterke zijde was in den maalstroom van hevige en tegenstrijdige gemoedsbewegingen medegesleept.

Den 15 Maart marcheerde Ney met zijne 6e Divisie naar

Dóle en Dijon volgens orders van den keizer, die op ongeveer hetzelfde oogenblik Châlon verliet, om over Autun naar Auxerre te gaan, alzoo regelrecht koers zettende naar Parijs. Eerst in Auxerre had den 18en de eerste ontmoeting van den keizer met Ney plaats, welke niettegenstaande den ernst der tijden, een eenigszins komischen stempel verkreeg. Ney had een lang stuk opgesteld ter verdediging van zijne eigene gedragslijn in deze dagen, welk stuk, tegen de bedoeling des opstellers, eigenlijk meer geworden was eene opsomming van grieven tegen Napoleon en een leiddraad voor 's keizers verder bestuur. Napoleon nam het stuk in ontvangst en begon het te lezen in tegenwoordigheid van Ney, maar na weinige bladzijden begon Z.M. het met bijzondere kalmte en zorg in kleine stukken te scheuren terwijl hij sprak: ‘de dappere Ney is gek geworden’. Over den inhoud van het stuk is door geen van beiden meer gesproken; de keizer gaf aan den maarschalk voor de eerstvolgende dagen, op de van ouds bekende correcte wijze, zijne bevelen voor den opmarsch naar Parijs, als ware er niets gebeurd tusschen de Moscowa en Auxerre. De keizer vond dat het opstellen van een regeeringsprogramma niet op den weg zijner maarschalken lag en kon dit niet welsprekender zeggen.

De voortmarsch van Auxerre in de richting van Parijs (nog ongeveer 160 K.M.) werd gekenmerkt door het steeds toevloeien van geformeerde bataljons en regimenten bij het leger van Napoleon; hier en daar trokken zich enkele beslist Bourbonnistisch gezinde afdeelingen terug, maar *nergens* is weerstand geboden. In Parijs werd dan ook spottender wijze een fictieve brief van Napoleon aan koning Lodewijk gepubliceerd, waarin verzocht werd hem nu geen troepen meer toe te zenden, *hij had er genoeg.*

De bevolking, hoewel in Midden-Frankrijk niet meer zóó geestdriftig en opgewonden als in Bourgogne, ontving het keizerlijke leger in het algemeen tegemoetkomend. In bizonderheden na te gaan hoe voor- en tegenstanders van Napoleon over de verschillende klassen der maatschappij, in de steden en op het platte land, verdeeld waren, zou ons bestek te buiten gaan. Wij wijzen er slechts op, dat in het algemeen de lust om ‘leve de koning’ te roepen, grooter bleek dan de drang om voor den troon te strijden, en deze laatste verminderde zichtbaar, naar gelang Napoleon Parijs naderde. De

Graaf van Artois beproefde een leger in Champagne bijeen te brengen maar hieraan kon zelfs geen begin van uitvoering gegeven worden; de kolonels regiments-commandanten maakten er geen geheim van dat zij - naar het voorbeeld dat wij van de la Bedoyère zagen - den ouden Regiments-adelaar onder hunne kleederen bij zich hadden, en gingen onder het oog der generaals met de driekleurige kokarde op, naar Napoleon over.

Het begon na 18 Maart dringend tijd te worden vast te stellen wat de koning met zijne naaste omgeving doen zou. Eenige fantastische min of meer heldhaftige plannen werden opgeworpen, maar Lodewijk XVIII was niets minder dan fantastisch of heldhaftig en - weinig bewegelijk en ongezond - tot de uitvoering van geen enkel gewaagd plan te bewegen. Het eenige wat hem mogelijk voorkwam, was Parijs te verlaten en naar Rijssel te trekken, waar hij vooreerst in veiligheid was (de stad stond bekend als zeer Bourbonnistisch gezind) en zoo noodig naar Gent of verder, kon uitwijken.

In den nacht van 19-20 Maart ging de koning per rijtuig (als gold het eene herhaling van den tocht naar Varennes) op reis naar de noordergrens van zijn rijk, en Frankrijk ontwaakte den 20en Maart zonder feitelijk bestuur.

Waar Napoleon op dat oogenblik was, wist men niet recht; men wist alleen dat hij Auxerre gepasseerd was. Om berichten in te winnen begaf zich de vroegere postmeester-generaal graaf de la Vallette (een vurig aanhanger van Napoleon) naar het Hotel de la Poste, toenmaals in zich vereenigend de paarden-posterij en het brievenvervoer en dus een zeer belangrijke functie in de samenleving vervullende. Hier wist de la Vallette den postmeester in functie, Ferrand, te bewegen zijn dienst aan hem, de la Vallette, over te geven, waarvan deze met groote besluitvaardigheid gebruik maakte, om de hernieuwde vestiging van het keizerschap te bespoedigen.

In de eerste plaats zond hij een renbode den keizer tegemoet op den weg naar Auxerre, berichtende dat Lodewijk XVIII met zijn hof dien nacht vertrokken en de spoedige komst van Napoleon in Parijs zeer gewenscht was.

Vervolgens hield hij *op* alle berichten van de ministers naar verschillende oorden des lands, belette de verspreiding eener proclamatie van den koning bij zijn vertrek uitgegeven, en verbood het uitgeven van postpaarden aan alle personen, tenzij op bijzondere machtiging van een keizerlijk minister; door

dit verbod werd het reizen met spoed in Frankrijk tijdelijk onmogelijk en daarmede het nemen van maatregelen in 't belang der legitieme dynastie.

Eindelijk maakte hij bekend dat de keizer ten 2 uur n.m. in Parijs zou komen, dat alles rustig zou verloopen en dat geen burgeroorlog zou te vreezen zijn.

Door al deze maatregelen bespoedigde de la Vallette de afwikkeling van den bestuursovergang en voorkwam hij tumult en onrust in de hoofdstad; alles liep als naar een vastgesteld programma.

De keizer ontving de missive van de la Vallette te Fontainebleau en had niet het voornemen dien dag Parijs te bereiken; eerst na ontvangst van nadere berichten zou Z.M. vermoedelijk den 21e of 22e naar Parijs zijn opgerukt. De mededeeling dat de Bourbons het veld hadden geruimd en de bevolking van Parijs, althans een belangrijk deel daarvan, gereed stond den keizer te huldigen, deed hem besluiten nog den 20en Maart in den namiddag naar Parijs te trekken. Na in Fontainebleau eene aanzienlijke daar aanwezige troepenmacht te hebben geinspecteerd, reisde hij naar Parijs, waar hij des middags om 5 uur aankwam onder het uitbundig gejuich van troepen en bevolking. Duizende bij duizende Parijzenaars brachten hem hunne hulde op zijn weg naar de Tuilerien, waarvan hij denzelfden avond bezit nam. Het aantal huldigende personen in dit paleis zelf was zóó overstelpend dat het groote moeite kostte de orde te bewaren en dat o.a. de la Valette en anderen zich moesten inspannen om den keizer tegen al te groote bewijzen van hartelijkheid der welgezinde maar opdringende menigte te beschermen.

Den 21en Maart zag een nieuw tijdvak voor Frankrijk aanbreken - de z.g. *honderd dagen.*

Zoo was inderdaad geschied wat de keizer zich bij zijne landing in de golf van Juan had voorgesteld; de adelaar was inderdaad gevlogen van de Middellandsche Zee naar de tinnen van de Notre Dame; in 20 dagen was een afstand van 675 K.M. afgelegd, aanvankelijk door een onbeduidend klein troepje, met gebrekkige hulpmiddelen en over moeielijke wegen - en dat alles zonder dat van één der beide zijden één schot gelost of ééne daad van geweld is gepleegd.

Er is beweerd dat gedurende een groot deel van 1814 op

verschillende punten van Frankrijk samenzweringen ten gunste van Napoleon hebben plaats gehad en inderdaad zijn daarvoor wel bewijzen bij te brengen. Maar rechtstreekschen invloed op het verloop der omwenteling kunnen die samenzweringen nauwelijks hebben gehad, dan alleen dat zij den geest der bevolking op de terugkomst des keizers gericht hielden.

Het is wel zeker dat *drie* personen, die op den tocht van Antibes naar Parijs grooten en rechtstreekschen invloed hebben uitgeoefend, de kolonel de la Bédoyère den 5en Maart te Laffray, de Maarschalk Ney den 14en Maart te Lons le Saulnier en de la Vallette den 20en Maart, dat deze personen in geen enkel opzicht in eene samenzwering zijn betrokken geweest, en geheel spontaan en op eigen verantwoordelijkheid hebben gehandeld.

De tocht door Zuid-Oost Frankrijk is vergelijkbaar met den tocht van Xenophon in de oudheid, eene onderneming, die onder bizonder gelukkige omstandigheden éénmaal en niet meer in de wereldgeschiedenis gelukt.

Een en ander uit de bouwgeschiedenis van Amsterdam.

Dr. W.B. Peteri, C.I.

IN de Voorrede van mijn werk over Stedebouw deed ik de belofte, van nog meer Steden, dan ik daar behandelde, de bouwgeschiedenis te bestudeeren, ten einde daaruit na te gaan, of de dáár werkende invloeden dezelfde waren, als die ik in andere steden had gevonden. Aldus zou ik óf meer zekerheid voor mijn hypothesen verkrijgen, die inductief uit niet al te veel materiaal waren opgebouwd, óf wel, ik zou, de inductieve methode volgend, mijn hypothesen moeten wijzigen, zoo de feiten er mee in strijd bleken.

Zoekende naar eenig historisch materiaal voor een andere studie, kwam ik te Amsterdam tot de ontdekking, dat daar in het archief een groote kaartenverzameling aanwezig was. Ik kon toen de verleiding niet weerstaan, deze te bestudeeren. Daar ik inzag, dat deze kaarten alléén wel antwoord konden geven op de vraag, hoe de gang der ontwikkeling was, maar geen opheldering gaven omtrent de overheidsbemoeiingen met den stedebouw, stak ik, alvorens de kaartstudie te beginnen, mijn licht op aan het artikel van Dr. Breen, in het jaarboek Amstelodanum 6e jg. 1908. Ik vond daarin eenige bijzonderheden, speciaal de bouwgeschiedenis betreffend, die ik hier ter wille der volledigheid meedeel.

Met deze kennis, die een blik gaf op den geest der tijden, waarin de ontwikkeling der stad zich afspeelde, toegerust, kon de kaartstudie beter vruchten dragen.

Op de Oude- en Nieuwe- Zijds-Voorburgwallen, welker wateren 8 roeden breed waren, moesten reeds volgens bepalingen van vóór 1484 de huizen 13 voet uit den walkant blijven, op de Oude- en Nieuwe- Zijds-Achterburgwallen, die van minder beteekenis waren, behoefden deze volgens de keur slechts 10 voet straatruimte te laten. Waar iemand te

na een gracht getimmerd had, of zijn voorhof te veel vooruit had steken, moest hij den ten onrechte bebouwden grond ontruimen.

Toen in 1484 eenige personen deze keur overtraden en buiten de nieuwe rooilijn kwamen, werd gekeurd, dat zij hun huizen en schuttingen terug moesten trekken binnen de week. Deden zij het niet, zoo werden de huizen ten profijte van de stad verkocht.

De termijn van één week zou ons thans belachelijk schijnen. Hoe toch zou het mogelijk zijn een huis in zes dagen af te breken en achterwaarts op te bouwen. De eenvoudige constructie der toenmalige houten huizen, die volgens keuren uit Hoorn bestonden uit 4 lage wanden van ongeveer 1,50 M. hoogte, waarop eene pyramidaal dak, maakte het echter mogelijk dit werk te volvoeren.

Welke ambtenaren toentertijd met de handhaving dier keuren belast waren, is mij onbekend. Spoedig daarop kwamen echter in 1501 rooimeesters, die de speciale opdracht hadden, deze werkzaamheden te controleeren en die verder de rooying moesten aangeven bij elken nieuw- of herbouw.

Omstreeks 1526 kregen ze een groot werk omdat zij den rooislag moesten aangeven, die het gevolg was van het maken van een straat aan de Westzijde van het Damrak, van de Zoutsteeg tot den Dam. Daardoor werd, in verbinding met de bestaande kade van de Zoutsteeg tot het Y, een doorgaande weg van den Dam naar het Y geschapen.

Bij art. 4 der verordening op het bouwen in 1531 werd de bevoegdheid der rooimeesters nog eens uitgebreid en vastgelegd: ‘Item, dat nyemant der heerstraet naerder zal moegen tymmeren dan hem geordonneert wordt bij den gerechte of haere gecommitteerde op der pene van drie Karolusguldens ende 't werck off te breken.’ Pothuizen en stoepen moesten verder haaksch gemaakt worden. Bij de keur van 1567 gaf men nader de breedte aan en bepaalde men die voor alle voorname straten; voor het Damrak bv. op 21 voet.

Voor de latere uitbreidingen had men deze bepalingen niet noodig, daar deze alle volgens een project gemaakt werden en de stad de rooilijnen en de perceelen uitbakende. Men vraagt zich af, hoe dan toch de nauwe sloppen en steegjes ook hier ontstaan zijn.

Daarover geven koopcondities van perceelen in 1585 en

1593 eenig licht. Er staat toch, dat de verkochte erven niet zonder goedkeuring van Burgemeesters mochten worden gesplitst tot slopjes of steegjes. Er is dus òf niet voldoende de hand aan deze bepalingen gehouden, of men is erg gul geweest met het geven van consenten.

Dat deze toestanden gekomen zijn, wijst nog eens weer op gebrek aan stedebouwkundig inzicht van onze 17e eeuwsche voorvaderen. Zooals ik vroeger al ontwikkelde,[1] moest zonder de Jordaan of een Jordaan-achtigen toestand het geometrische uitbreidingsplan van 1612 een mislukking worden. Voorgaande bepaling doet nog eens duidelijk zien, dat de overheid wel inzag, dat er behoefte zou komen aan huisjes voor den minderen man, en er toch niet op lette bij het maken van een project. De grondstukken waren immers voor zoodanige huisjes onzinnig diep. n.l. 180 voet. Zelfs voor groote huizen is dit nog te veel. In de voorwaarden stond, dat 100 voet bebouwd mocht worden en men de rest moest laten liggen. Vandaar de lange pijpeladen van huizen, die men nu op de grachten aantreft. De stoepen voor de huizen mochten op de hoofdgrachten 4 voet uitsteken, op de andere grachten 2 voet.

Niettegenstaande de strenge rooiing, trof men toch nog herhaaldelijk overschrijding van de rooilijn aan. In 1761 werd dit kwaad de kop ingedrukt, doordat op deze overtreding *f* 500 werd gesteld voor den eigenaar en *f* 300 voor den uitvoerder.

Rest nog de vraag, of onze voorouders ook hun erven hebben opgehoogd. Reeds voor 1484 sloeg de stad raepalen, welke de hoogte aangaven, tot waarop de grond moest worden opgehoogd. Men mocht zijn huiserven slechts ophoogen, wanneer men ze omgaf met steenen muren of steenen voetingen. Bij de groote uitbreiding van 1612 bleken ook de nieuwe terreinen opgehoogd te moeten worden. Immers in Mei 1618 kwam er bij de vroedschap een klacht in van de bewoners der nieuwe perceelen op de grachten, dat zij last hadden van den stank der onbebouwde grondstukken die nog onder water stonden. De eigenaars van die laatste erven moesten deze toen dadelijk ophoogen.

Ten slotte nog iets over het woningwezen. Behalve de keuren, die ik in mijn werk Stedebouw voor verschillende steden behandelde, en die betrekking hebben op brandgevaar,

1. In mijn werk ‘Stedebouw,’ blz. 143.

muurdikte, osendrop, splitsen van huizen en privaten, heeft Amsterdam er nog een over gootsteenen. Geleidelijk toch was hier het stelsel van bovenhuizen in zwang gekomen, en nu kwam het voor, dat de bovenbewoners hun vuile water en onreinheden uit hun ramen op straat gooiden. Om hieraan een einde te maken, werden de huiseigenaren in 1532 verplicht, de bovenhuizen van gootsteenen en afvoerleidingen te voorzien.

Gaan wij nu tot een stelselmatig onderzoek der kaarten over. De verzameling bevat vooreerst eenige gegiste kaarten, d.w.z. voorstellingen, zooals men die naderhand van vroegere toestanden vervaardigde naar aanleiding van overleveringen en archiefstukken, en verder kaarten, die naar de bestaande toestanden gemaakt zijn. Deze laatste beginnen omstreeks 1500 en volgen elkaar met steeds kleinere tusschenpoozen op. De details worden beter en men kan kleine verschillen nauwkeurig bestudeeren. Ook zijn er detailkaarten en projecten voor uitbreidingsplannen, zoowel uitgevoerde als niet-uitgevoerde.

De kaarten, welke den toestand omstreeks 1200-1300 voorstellen, zijn fantaisie met veel waars. Sommige stellen omstreeks 1300 de huizen alleen aan de Warmoesstraatzijde, dus oostelijk van het Damrak. Westelijk lag dan de Nieuwe Dijk geheel onbebouwd. Achter dezen dijk lag het Kasteel van Amstel. Andere kaarten stellen in dezen tijd ook al huizen aan den overkant en nemen den Oudezijds- en den Nieuwe-Zijdsvoorburgwal als buitengracht.

De huizen in de Warmoesstraat staan nog met hunne achtergevels en hun erven naar het water. De Zeedijk is nog een gewone dijk in het weiland. De Heilige Weg bestaat als landweg. De Wetering komt als watertje voor. De slooten in het westelijke land hebben reeds de richting van de tegenwoordige Jordaanstraten.

Omstreeks 1400 ziet men een groot Raamveld buiten de toenmalige Raampoort. In het oostelijk terrein komen al slooten en wegen voor, die op een rechthoekige verkaveling wijzen. Zuid van den Heiligen Weg ligt een groot leprozenhuis.

Betrouwbare kaarten komen omstreeks 1500. Die van 1544 is vervaardigd door Cornelis. Anthonisz. en is opgedragen aan Karel V.

Hier zijn achter de huizen in de Warmoesstraat N.Z. al huizen gebouwd, die op het Damrak uitkomen.

Het bouwblok tusschen Warmoesstraat en Voorburgwal is met een driehoekig aanhangsel verlengd aan de overzijde van den Zeedijk, die nu als straat dienst doet; terwijl het oostelijk gedeelte van den dijk zich als dijk buitenpoorts voorzet volgens de strekking Anthonibreestraat, Jodenbreestraat.

De zoo straks gememoreerde slooten zijn vervormd en wel de ééne in Oude-Zijds-Achterburgwal en de andere in Kloveniersburgwal, toen buitengracht. Het terrein zuidelijk van den dijk bestaat uit twee deelen, 1° een raamveld, noordelijk begrensd door een sloot (nu Raamgracht) en in de lengterichting doorsneden door een sloot (nu Groenburgwal), 2° uit een driehoekig stuk met tuinhuizen langs de kanten.

Het terrein noordelijk van den dijk bestaat uit drie stukken: 1°, aan den dijk grenzend een moeras; 2°, daarop volgend een raamveld, doorsneden door een gebogen sloot (nu Kromboomsloot) en door eene andere sloot (nu Rechtboomsloot) van het derde gedeelte afgescheiden. Dit laatste blijkt volgens andere kaarten uit dien tijd bezet te zijn met pakhuizen en scheepshellingen. De noordgrens daarvan is onregelmatig en komt in vorm ten naaste overeen met den krommen Waal en een deel van den Ouden Waal.

Een volgende kaart geeft opheldering omtrent de terreinen zuidelijk van de Jodenbreestraat. De Amstel is daar n.l. zeer onregelmatig geworden en heeft een grooten driehoekigen plas gevormd. Deze plas staat door een breeden arm met grillige oevers in verband met het Y. De arm wordt door den oosterdijk (Jodenbreestraat) gekruist. Aan de zuidzijde van dien dijk staan al huizen.

Op de kaart van 1585 is deze arm de Zwanenburgwal geworden. Plaatselijk bij de Jodenbreestraat versmalt hij, omdat daar al huizen langs den dijk stonden. Dadelijk daarop wordt hij echter weer breeder als Oude Schans.

De terreinen zijn nu ook van bestemming veranderd. De driehoekige tuinhuizenwijk is geparcelleerd. waardoor een scherpe punt afgesneden is, die voor de Anthonispoort de Nieuwe Markt helpt vormen.

Het zuidelijke Raamveld heeft aan weerszijden van de sloot (Groenburgwal) een bouwblok gekregen. Aan de oostzijde is nog een derde bouwblok in den driehoekigen plas aangeplempt.

Het noordelijke terrein is voor bebouwing geschikt gemaakt.

Het moeras is een driehoekig bouwblok op zich zelf. Het

raamveld is geparcelleerd. De pakhuizenrijen zijn huizenrijen geworden en de noordoever is genormaliseerd.

Bezien wij nu het westelijke deel der stad.

In 1544 waren de Kalverstraat met hare zijstraten en de Voorburgwal al bebouwd. Kaarten vóór dien tijd geven geen opheldering omtrent den groei en zijn onbetrouwbaar. De verschillende opvolgende kaarten beziende, pleit er alles voor, dat de zijstraten van de Kalverstraat W.Z. haar richting ontleenen aan schuine slooten, die evenwijdig aan de Jordaan-slooten loopen. De Heilige weg is er nu al als straat en staat in verbinding met de Kalverstraat en eindigt in een poort. Aan de westzijde liggen de doelens, aan de oostzijde ligt een terrein met randbebouwing en *zonder* straten.

Het terrein, oostelijk om den N.Z. Voorburgwal (O.Z.) is bijna geheel met randbebouwde kloosters gevuld, tusschen welke kloosters doorgangen zijn; Zuidelijk van den Dam zijn ook de blokken aan weerszijden om de Nes met kloosters bezet, o.a. de onregelmatige hoek bij de Oude Turfmarkt. N.Z. Voorburgwal en Spuistraat (toen gracht) omsloten terreinen, die geheel met huizen gevuld waren. De Singel is de westgrens van de stad. Tot aan de oevers van den Singel liggen nog huizen, tot een straat verbonden. Aan de overzijde van den Singel liggen tusschen de straks genoemde slooten tuinhuizen en tuinen.

Het terrein van het leprozenhuis is in Stadsdoelen veranderd.

Een volgende kaart, misschien 20 jaar later, doet zien, dat het Bagijnhof geheel door water omringd is. De gracht versmalt dadelijk langs de westzijde om het hof.

Een inham van den Voorburgwal is gedempt en heet toch nog steeds kolk.

De gebogen strekking van den westelijken dijk, (Haarlemmerdijk) en de grillige oeverlijn van zijn voorland gaven aanleiding tot de zonderlinge bouwblokken aan de noordzijde van het Singel.

Keeren wij nu weer naar het oosten der stad terug. Op de kaart van 1544 ligt oostelijk van den Amstelarm (nu Oude Schans) aan den dijk (nu Jodenbreestraat) al een noordelijke aanhang. Een trapeziumvormige bedijking benadert den grilligen oever. Het ingesloten land is reeds door slooten doorsneden. Op de

kaart van 1585 is dit stuk land reeds door verdedigingswerken omringd. Een der langsslooten is de Uilenburggracht geworden en de binnengracht, welke langs den omtrek van het terrein gaat, heeft het beloop van de huidige Rapenburgwal, Markengracht en Houtkooperswal.

Het stuk, dat van het driehoekige Amstelmeertje oostelijk van den Zwanenburgwal over bleef, werd aangeplempt of slibde vol. Volgens een kaart van 1585 was het al bebouwd en had den vorm van een parallellogram; volgens de kaart van Guicciardini lag het in 1612 nog onbebouwd en was het minder regelmatig van vorm. Het was nog door een vestinggracht van een oostelijk liggend bolwerk gescheiden. Dit gedempte grachtje is nu het Waterlooplein. Westelijk daarvan is het vierhoekige stuk met bouwblokken bezet. Oostelijk ontstond de volgende toestand. De Weesperstraat werd tot haar ontmoeting met de toen verder westelijk doorloopende Muidergracht lijnrecht doorgetrokken, Hierdoor ontstond een klein driehoekje dat onbebouwd bleef (Meyerplein). Zuidelijk daarvoor lagen de bouwblokken van de Nieuwe Amstelstraat. De verschillende ontstaansphasen tengevolge van twee opvolgende veranderingen van het vestingstelsel riepen hier twee bouwblokken in het leven, die als wiggen tegen elkaar stuiten. De nieuwe vestinggracht sluit ook het terrein van het huidige Rembrandtplein in. De indeeling hier is zeer onregelmatig. Het valt echter op, dat de Kalverstraat doorgetrokken is over den dijk, die de Oude Regulierspoort met de Nieuwe Regulierspoort verbindt. Aldus gaf deze Amsteldijk het aanzien aan de Reguliersbreestraat. Langs den Amstel liggen evenveel groote gebouwen, als er nu bouwblokken liggen.

Westelijk van het Singel wordt een smal terrein ingesloten, dat noordwaarts breeder wordt, en daar in tegenstelling met het zuiden twee bouwblokken diep is. De richting van de zijstraatjes correspondeert met die der bestaande straatjes.

Buiten de omwalling vinden wij tuinbuurten op drie plaatsen: 1°, de Jordaan, 2°, aan de oostzijde van de stad, zuidelijk van het verlengde der Jodenbreestraat en Noordelijk van den Amstel, 3°, zuidelijk van de stad, ongeveer bij de Boerenwetering O.Z.

Op de kaart van 1623 is de versterking en bebouwing, die tijdens Oetgens begon, al gevorderd tot de Leidsche gracht. De Jordaan en de drie ringgrachten zijn al volgebouwd. Ook het terrein bij de Westerdokstraat is bebouwd.

Het gedeelte westelijk daarvan (waarover Oetgens nog procedeeren wilde) is nog leeg. Het is echter wel verkaveld en dat wel in betere bouwblokken, dan thans het geval is.

Op het Bickers- en het Realeneiland is nog een ongeordende toestand, hoewel de omtrekslijnen reeds vaststaan, op een kaart van 1658 zijn deze eilanden al volgebouwd. Noordelijk van het Rapenburg is een heele aanwas in het Y gekomen, n.l. het oostelijk deel van de huidige Prins-Hendrik-kade.

Nu volgt een nieuwe kaart, waarop de verdere afwerking van het uitbreidingsplan aangegeven staat. Vooreerst treft het ons, dat plotseling alle slooten aan alle zijden van de stad evenwijdig loopen. Vroeger verschilden die in richting, al naarmate zij oostelijk of westelijk van den Amstel lagen, maar nu is er een roerende eenstemmigheid. Wat de reden is, en of het juist is, mag ik zonder nader onderzoek niet vermelden. Opvallend is de schrikkelijke hoeveelheid hoven buitenpoorts.

In dit plan verschijnt de kerkstraat, zeker zoo genoemd naar de *drie* kerken, die zij zou bevatten. Er zijn toch op het plan 3 blokjes aangegeven, waarvan de legend*a* zegt; dat zij bestemd zijn voor kerken. Daarbij is dan tevens een half bouwblok opgeofferd, dat dan het kerkplein is.

Toen ik dus in mijn werk ‘Stedebouw’ schreef, dat in het nieuwe plan geen ‘pleinen’ opgenomen waren, vergiste ik mij, naar de nog geldige, maar niet naar de esthetische opvatting. Van de drie geprojecteerde kerken en pleinen, kwam er slechts één tot uitvoering; en het feit, dat de spraakmakende gemeente dit plein ‘Amstelveld’ genoemd heeft, bewijst, dunkt mij, voldoende tegen de esthetische kwaliteiten van deze schepping onzer kunstzinnige voorouders.

De Prins-Hendrik-kade Westzijde is op de kaart van 1640 nog niet te vinden. Wel is daar ter plaatse een bergplaats van schepen, welke door loopsteigers omringd is. Op een kaart van 1658 komt dit gedeelte echter al als land voor.

De reeds bebouwde oever van de Oude Waal maakte een rechthoekigen vorm van het Westelijke Prins-Hendrik-eiland onmogelijk.

Het beloop van de nieuwe grachten riep de leelijke driehoekige bouwblokken bij de Rapenburgstraat in het leven.

Over de uitbreiding van 1623 zijn zoowel in portefeuille I, als in portefeuille IV zulke belangrijke kaarten aanwezig, dat

het mogelijk is, dit stuk wat nader gedetailleerd te behandelen.

De aansluiting van het nieuwe bij het bestaande werk gaf onaangename toestanden bij het Rembrandtplein. Oostelijk van de Reguliersgracht, die toen tot aan den Amstel doorliep (door demping is nu het Thorbeckeplein ontstaan), was de toestand nog droeviger dan nu, omdat men de Reguliersdwarsstraat ontwierp, die nog verder dan thans oostelijk zou doorloopen en die het hoofdbeloop van de nieuwe grachten zou volgen. Daardoor ontstonden scherpe driehoekige perceeltjes. Westelijk daarvan kwam de treurige bouwblok-verdeeling, die ons thans nog pijnlijk aandoet. Dit brokje is namelijk in drie uitleggingen gegroeid, en elk daarvan gaf juist daar ter plaatse aanleiding tot driehoekige miniatuurbouwblokjes. Van de Vijzelstraat tot het Koningsplein (toen een grachtje) was de toestand regelmatiger, daar dit terrein op de plaats lag, waar de oude en de nieuwe omtrekslijnen ongeveer evenwijdig liepen.

Een kaart van Stalpaert, Stadsarchitect, uit 1666 geeft een betere oplossing van het Rembrandtplein met bijbehoorende bouwblokken. Dit project geeft den toestand, dien men er tegenwoordig aantreft, en men heeft den eisch, dat de Reguliersdwarsstraat tot aan den Amstel moest doorloopen, laten vervallen.

Op een kaart, die op haar vroegst in 1702 is uitgegeven, is het ontwerp van Stalpaert uitgevoerd ook ten aanzien van het Rembrandtplein, dat toen met boomen beplant was.

De hoofdgrachten zijn bijna geheel volgebouwd tot aan den Amstel. Het Amstelveld is er al. Behalve dit komen er nog eenige ‘pleinen’ voor, namelijk bij de Muider, de Weesper, de Leidsche en de Haarlemmerpoort.

Bij het eerste gezicht zou men denken, dat dit om taktische redenen geschiedde, om n.l. veel soldaten te kunnen bergen, bij een aanval op de poort. Een vergelijking met andere kaarten leerde het volgende. Vóór de uitbreiding had men buitenpoorts open ruimten, waarvan die bij de toenmalige Leidsche poort ‘Wagenplein’ heette, en die bij de Utrechtsche poort ‘Ossemarkt’. Men schijnt toen dus de wagens te hebben moeten uitspannen, vóór men in de stad kwam, om op die wijze opstopping van verkeer in de smalle straten te voorkomen. Ook een ossemarkt, met al den vuilen aankleve van dien, scheen men liever maar buiten het hartje van de stad te houden.

De nieuwe pleinen in de nieuwe uitbreiding juist binnenpoorts zullen dus dezelfde bestemming van Wagenplein en Ossemarkt behouden hebben. Alleen lagen zij in tijden van gevaar veiliger. Een aesthetisch gevoel is bij deze pleinen, dunkt mij, weer niet aanwezig. Het plein vóór de Utrechtsche poort is onderscheiden in drie afdeelingen; ossemarkt, pikeursplaats, varkensmarkt. Het plein bij de Leidsche poort komt op een vorige kaart voor als kerkhof en is daar met een muur omgeven.

Laten wij thans het terrein noordoostelijk van den Amstel eens goed bezien. Blijkbaar heeft men hiermee veel moeite gehad, want er is nog een verzameling schetsen en definitieve projecten aanwezig, welke alle maar een oplossing zoeken.

De toestand was toch deze. Als voortzetting van de Jodenbreestraat liep een dijk oostwaarts weg, welke de oude zeekeering was. Nu kunnen wij de projekten in twee afdeelingen verdeelen, de eerste, welke de natuurlijke aanwijzing willen behouden en den dijk in wezen laten, de tweede, welke coûte que coûte het drie-grachten-systeem willen volgen. Hier mag men met recht weer zeggen, er is niets nieuws onder de zon, de school van Sitte en die van Baumeister staan ook reeds in 1650 lijnrecht tegenover elkaar. Toen, in den bij uitstek 'kunstgevoeligen' tijd heeft echter de m e e t k u n d i g e school het gewonnen. Het ligt niet in den aard van dit bouwoverzicht, om een stedebouwkundige critiek op de beide groepen van ontwerpen te leveren. Daartoe zouden beide groepen nader bestudeerd en nader geanalyseerd moeten worden, dan waartoe ik nu in de gelegenheid was.

Het plan voorkomende in portefeuille IV no. 7 is een nader uitgewerkte teekening van de schets 3*a* en 3*b* derzelfde portefeuille. De Anthonisdijk is met een kleine afsnijding van bochten behouden gebleven. De grachten houden rekening met dit beloop, en met de slooten, die al in het land voorkwamen. Ook is er gerekend op een groot plein en een kleinere open ruimte.

Er komen aardige grachtvertakkingen voor, die bij een goede bebouwing schilderachtige effecten konden geven. In het project zijn alle langsstraten van grachten voorzien, terwijl de dwarsstraten maar smalle steegjes zijn. Het terrein zuidelijk van den dijk strookt met de hoofdgrachten uit het groote project.

Het zwakke punt van dit uitbreidingsplan is, dat het te veel bruggen vereischt en dat er veel scherpe hoeken in voorkomen, die nog niet opgelost zijn.

De plans IV^6 en IV^2 behooren ook tot deze groep.

Een plan van Stalpaert geeft een goede oplossing, om de oostelijke wijle met de stad te verbinden. Daartoe legt hij vóór de Muiderpoort een groot plein. Aan de noordwestzijde mondt hierop een breede straat uit, die op de Jodenbreestraat aansluit. Op den zuidwesthoek voert een straat over de Heerengracht en Marken en Uilenburg naar de te verbreeden Keizerstraat en zoo naar de Nieuwe Markt.

IV^8 is een representant van de andere groep. De Anthonisdijk vervalt. Slechts twee grachten loopen door tot de Nieuwe Vaart, terwijl de Muidergracht niet tot aan de Nieuwe Heerengracht komt.

Beschouwen we echter het uitgevoerde plan van deze groep. Elk der drie grachten vervolgde haar weg tot aan het Entrepotdok, Noordelijk daarvan lag het 'Kadijk-eiland', waarover men den nieuwen zeedijk, die den Anthonisdijk moest vervangen, had gelegd. Noordelijk van de Nieuwe Vaart kwam het Kattenburgkwartier. Over dit laatste heeft nooit verschil van meening bestaan; want het komt overal op dezelfde wijze voor. De havens waren echter alle van zijhaventjes voorzien. Kattenburg komt het eerst bebouwd voor (± 1675). Op kaart I 18 van 1725 zijn al deze terreinen, Kattenburg, Wittenburg, Oostenburg al bebouwd, ofschoon dit laatste pas in 1730 van drie straten voorzien is.

Op het Entrepoteiland stonden eerst de pakhuizen en opslagplaatsen langs het water. Daardoor bleef de Hooge kadijk onbebouwd. Op de kaart I 93 begint men ook langs den dijk te bouwen en zoo ontstaat de straat. 'Hooge kadijk'. Noordelijk is geen ruimte voor twee bouwblokken. Zuidelijk echter komt één blok aan den dijk en één aan het water. Dientengevolge ontstaat de straat 'Lage kadijk'. Op kaart I 97 is deze doorgaande geprojecteerd. Toch is deze straat nooit aan de oostzijde tot ontwikkeling gekomen, waarschijnlijk omdat de terreinen van een groot pakhuis daar ter plaatse den doorgang beletten.

Het terrein tusschen Amstel en Muidergracht geeft ons ook verschillende zaken op te merken,

Ten eerste weer, dat hetgeen Eberstadt opmerkt omtrent

de bebouwing van onze groote steden niet iets speciaals 19*e* en 20*e* eeuwsch is. Heden ten dage is het den speculanten er om te doen, buiten de stad in den versten rayon het eerst huizen te bouwen. Daardoor stijgt de waarde van den ingesloten grond. Om welke reden dit nu in de eerste jaren der 18e eeuw te Amsterdam plaats greep, is zonder nadere onderzoekingen niet verklaarbaar; maar zeker is het, dat bij de bebouwing van het beschouwde terreinsdeel deze aanbouw van buiten naar binnen plaats greep, (zie kaart I 62 I 74).

Ten tweede blijkt hier hetzelfde proces te werken, wat ik in mijn werk over Stedebouw voor Alkmaar kon constateeren, en voor zijstraten van de Kalverstraat uit de perceelvormen onderstelde, n.l. dat de radiaalstraten eerder bebouwd werden dan de ringstraten. Terwijl n.l. het geheele terrein, uitgenomen de buitenrand, nog geheel onbebouwd is, is de Weesperstraat al over hare geheele lengte van huizen voorzien. Het terrein Z.W. van deze straat raakt daarna het eerst bebouwd. De 'Onbekende Gracht,' zeker onbekend, omdat ze in het eerste project niet voorkwam, blijkt logisch te ontstaan uit de behoefte van de stadstimmerwerf, die hier ter plaatse werd gevestigd, en waarbij een molen en een houtwerf plaats vond. Het gedeelte tusschen Heerengracht en Keizersgracht hier ter plaatse werd opgevuld door een Mannen-en-Vrouwenhuis met grooten tuin. In afwijking met vorige plannen is op kaart I 62 de Middenlaan in aansluiting met de Muiderstraat en de Jodenbreestraat gebracht, waardoor twee leelijke driehoekige bouwblokken ontstaan. De scherpe hoeken heeft men echter onbebouwd gelaten, zoodat daar een pleintje ontstaat (nu is alles plantsoen).

Op een kaart van 1797 (I 102) is het terrein tusschen Amstel en Muidergracht al vrij aardig volgebouwd. De voorkomende spitse hoeken zijn ontgaan, doordat men haaksche huizen bouwt en de rest tuin laat. Ook wel laat men ze onbebouwd en krijgt dan 'Snipperplantsoentjes.'[1.]

Op kaart I 86 van ± 1730 ziet men hetzelfde principe toegepast. Een onbebouwbare driehoek, noordelijk van de Medische school (nu Hortus botanicus, waar men de onregelmatigheden in den tuin wegwerkte) werd daar ook plantsoensnipper.

1. De naam is uitgevonden door den heer Schaap b.i. in zijn welwillende verhandeling over de uitbreiding van 's Hertogenbosch.

Het terrein van de Plantage is nooit bouwterrein geworden. Het bleef een plaats, waar tuinen gehouden werden. Het geheele terrein werd doorsneden door elkander loodrecht snijdende lanen, welke met drie boomregels waren bezet.

Het overzicht van Amsterdams bouwgeschiedenis, aldus opgesteld niet uit archiefpapieren, maar slechts uit een verzameling opvolgende teekeningen, is uit den aard der zaak onvolledig. Ik heb niet minutieus voor elke kaart elken vierkanten centimeter afgezocht, om kleine veranderingen na te pluizen. Ook heb ik natuurlijk uit de kaarten niet kunnen constateeren, vooral niet in de eerste tijden, wie de uitvoerders waren van de werken. Dat alles was echter ook niet noodig voor het doel, dat ik bij dit onderzoek voor oogen had. Nadere detailleering hoop ik naderhand te publiceeren, wanneer het materiaal, dat hiervoor noodig is, onder de bekwame leiding van den daarvoor aangewezen ambtenaar nader geordend is. Hier was het slechts de bedoeling, de groote stedebouwkundige gedachten bloot te leggen. Het was slechts een proef op mijn hypothese van utiliteitsoverwegingen, natuurlijken groei, en aansluiting aan het bestaande. Ik vond er volkomen, wat ik er ditmaal verwachtte, n.l. natuurlijken en dientengevolge schilderachtigen aanleg is het begin, kunstmatige en monumentale uitbreidingen uit lateren tijd. Bij die uitbreiding, hoe schoon ook op vele punten, miste men den blik van een stedebouwer; men had geen inzicht in de kwestie van pleinen, men vond geen oplossing voor de aanpassing aan het oude en bestaande, men projecteerde bijna ontoegankelijke stadsgedeelten en men liep er even hard in met driehoekige bouwblokken en scherpe hoeken, als de eerste en de beste quasi-stedenuitbreider het heden ten dage doet.

‘Zuivere rede’.
Mr. L.J. Godefroy.

REEDS vroegere wijsgeeren spraken hun sterke afkeuring uit over Hegels wijsbegeerte in niet malsche bewoordingen.

Schopenhauer noemde Hegel een ‘Unsinnschmierer’ en zijne grondgedachte ‘eine auf den Kopf gestellte Welt, eine philosophische Hanswurstiade, und ihr Inhalt der hohlste, sinnleerste Wortkram, an welchem jemals Strohköpfe ihr Genüge gehabt, und dass ihr Vortrag in den Werken der Urhebers selbst der widerwärtigste und unsinnigste Gallimathias ist, ja, an die Deliramente der Tollhäusler erinnert.’

Zoo heeft ook von Hartmann, in zijn ‘Uber die dialektische Methode’ Hegels redeneertrant nauwkeurig ontledend, er al de voosheid van aangetoond, en haar ten slotte gekenschetst als een ‘Schwindel’, er vragend bijvoegend: Kann ein Psychiatriker darüber zweifelhaft sein, wo er diese eigenthümliche histerische Erscheinüng unterzubringen hat?’ Verder zegt hij: het is een ‘krankhafte Geisterverwirrung’, die het denken onmogelijk zou maken.

Hegel heeft zich een gekunstelde duistere schrijfwijze aangewend, waarschijnlijk niet kennende het gezegde van Vauvenargues: ‘La clarté est la bonne foi des philosophes’, Schopenhauer en v. Hartmann hebben getoond, dat men wijsgeerige vraagstukken *glas*helder kan bespreken. Van Hegel zal niemand het zeggen, tenzij met de reservatio mentalis, dat onder glas *mat*glas verstaan wordt, zooals Dr. Betz terecht opmerkt. Ik ben dan ook overtuigd, dat onder dat matglas de leden v.h. Genootschap zich uit het doolhof van Hegels fijnste abstractiës niet zullen kunnen redden, te meer daar zij den draad van Ariadne, onze werkelijkheid, uit de hand hebben laten glippen, en daardoor in het labyrint blijven ronddooien, zonder een uitgang te kunnen vinden. En dit is een onvermijdelijk gevolg van Hegels onbezonnene, te lang uitgesponnene, ongebreidelde dialektiek, welke, door hare fraaie gekunstelde woor-

denrijkheid en woordenvoegingen medegesleept, van de eene abstractie naar de andere voert, zonder ze aan de werkelijkheid te ontleenen of te toetsen, en noodzakelijk tot een zuivere intellectueele speculatieve aanschouwing brengt, welke eindelijk in de mystiek terechtkomt en terechtkomen moet omdat er geen andere uitweg bestaat.

Zoo valt Hegel in den valstrik, dien hij door zijn onzalige dialektiek zich zelven gespannen heeft zonder zulks te bemerken. Van de werkelijkheid te ver afgedwaald om den rechten weg te vinden, dacht hij toch zijn doel te bereiken door geloof aan bovennatuurlijke openbaringen, hooger licht en zuiver speculatieve intellectueele aanschouwing, put nu uit zulke buitengewone kenbronnen, en verwart op die wijze de voortbrengselen van zijn verbeelding met de gegevens der werkelijkheid.

Zoo verdwijnt dan ook bij hem, gelijk bij alle mystieken, de grens tusschen goddelijk en menschelijk. De Absolute Rede, de Logos-Rede wordt gelijk gesteld met de menschelijke rede, een vereenigd zijn niet alleen mogelijk gedacht, maar overtuigend aangenomen.

Van daar de abstractiën: 'identiteit' van 'Denken und Seyn', van 'Seyn und Nichts', van 'Ansichseyn', 'Für-sich Seyn', 'Anund-fur-sich-Seyn' 'Daseyn' enz. enz.

De onjuistheid dier abstracte begrippen is door meer bevoegden reeds meermalen en genoegzaam aangetoond. Ik zal mij slechts bepalen tot Hegels wonderlijk omspringen met de werkelijkheid. Het *zuiver zijnde* bestaat bij ous als het meest afgetrokken begrip in ons denken; door van hetgeen is achtereenvolgens alle bijzonderheden of differentie te elimineeren, vormen zij ten slotte het begrip van het *zijnde* of het *zijn.*

Nu handelt Hegel andersom. Uit het *zuivere-zijnde* en het *zuivere-niets* leidt hij af de waarneembare werkelijkheid of de werkelijkheid van waarneembaarheden.

Zoo moeten wij zijn mystieke leer, volgens welke de ontkenning *iets* 'wat anders' zou wezen, op grond van onze denkwetten tegenspreken. Want de ontkenning van *iets* heet bij ons '*niet-iets*' of '*niets*', brengt ons niet verder, het niets is altijd en overal het *niets*, het eigenschapslooze altijd en overal het *eigenschapslooze.* Wat Kant geleerd heeft als 'ledige gedachten' te beschouwen geeft Hegel voor 'Phasen des Weltgeistes' uit, wat de mystieken hem napraten.

Hegels onwetenschappelijke methode leidt tot een mystieke wijsbegeerte, welke den grondtoon van waarheid en werkelijkheid mist.

Het karakter van het Hegelisme is zeer juist geschetst en weergegeven door Ds. A.J. de Sopper in zijn werk: 'Hegel in onzen tijd' met de volgende woorden:

'Wat aan het Hegeliasme, in onderscheiding van de mystiek, 'n schijn van wetenschappelijkheid geeft en de mystieke zwijgzaamheid doet omslaan in Hegeliaansche woordenrijkheid, is de dialektiek. Z'n specifieke waarde hangt af van de hare. Welnu deze dialektiek, die het meest afgetrokken en leege begrip van het zijn zich uit eigen middelen, naar eigen innerlijke noodzakelijkheid laat verrijken, vervullen, verdichten tot de volheid van al het bestaande, is 'n illusie, berustend op zelfbedrog, niets meer dan onzinnige begrippen-alchemie. Het denken is, afgezien van een denken, 'n onwezenlijke abstractie, n.l. 'n functie zonder functioneerend zijn, en geen enkel begrip is in zich zelf actief of productief.

Ik heb dat niet behoeven te ontdekken. Trendelenburg o.a. heeft het reeds voor ruim 60 jaar met alle gewenschte klaarheid uiteengezet.'

Daarom is de leer van Hegel, voor jonge menschen, zeer verderfelijk, omdat zij zoo licht met schoon klinkende klanken, die hun bewondering opwekken - juist omdat zij ze niet goed begrijpen - tevreden stellen bij gebreke aan scherp omschrevene begrippen. Daardoor komt het, dat, niettegenstaande al hun zwoegen en geestdrift, zij zich geen waar begrip van kennis en wijsbegeerte kunnen vormen. Reeds Kant liet daartegen zijne waarschuwende stem hooren. 'Alle Erkenntniss von Dingen aus blossem reinen Verstande oder reiner Vernunft ist Nichts als lauter Schein, und nur in der Erfahrung ist Wahrheit.'

Zóó is dan ook de identiteit van denken *en* zijn een ijdele waan, want wij hebben voeling te houden met waarneming *en* aanschouwing, daar de gegevens onzer uit- en inwendige zinnelijke waarneming, onder behoorlijk toezicht van het verstand, de grondslagen zijn van onze wetenschap en onze kennis van de ons toegankelijke werkelijkheid.

'J. Reinke ('Wichtige Probleme der Weltanschauung' Deutsche Rundschau Heft 8, Mai 1913) maakt de zeer juiste opmerking 'Zu den wichtigsten Problemen der Weltanschauung gehört es, sich darüber klar zu werden, wie sich die Berech-

tigung der Erfahrung und wie weit die der Spekülation in unserem Geistesleben reicht. Ich stelle in erster Linie fest, dass kein Mensch sich mit der blossen nüchternen Beobachtung der Umwelt wie des eigenen Innern begnügt, es treibt ihn alle Einzelheiten seiner Wahrnehmung von einer höheren Warte aus zu verbinden und zu beurteilen. Anderseits gibt es nichts Öderes und Irreführenderes als eine blosse Spekülation ins Blaue hinein. Von ihr gilt Goethes Wort:

> 'Ein Kerl, der speküliert,
> Ist wie ein Tier auf dürrer Heide.
> Von einem bösen Geist im Kreis herumgeführt.
> Und ringsumher ist frische grüne Weide.'

Nu neem ik gaarne aan, de de jongelieden met ernst zich op de studie van Hegels leer zullen toeleggen; maar die ernst gaat m.i. de verkeerde richting uit, want ernstig en tevens *waar* philosopheeren steunt op de ervaringswetenschap. Zoo schrijft met recht Max Frischessen[1]. 'Der Ausgang aller wahren Philosophie liegt in den Ergebnissen der Wissenschaft und aus dieser Einsicht sind allerdings alle Versuche eines Weltverständnisses, die diese Resultate irgendwie zu vernachlässigen oder gar zu verachten wagen, von vornherein gerichtet. Nur wenn man von der Tatsache dieser Wissenschaft ausgeht, können die Aufgaben der Philosophie in die präzise Fassung gebracht werden, die allein eine fruchtbare Behandlung ermöglicht. Wo immer das philosophische Denken van den festen Bahnen der forschenden Wissenschaft abweicht, verliert es den Boden unter den Füssen und wird haltlose Spekülation.' En aan de verkregene resultaten der wetenschap kunnen wij ons veilig toevertrouwen wegens hare juiste methode. Want volgens de huidige methode der wetenschap gaan hare beoefenaars van zinlijke waarneming uit, leiden daar induktief gevolgtrekkingen uit af, die zij belichamen in hypothesen en theoriën, waarvan de deugdelijkheid dan deduktief weder getoetst wordt aan de waarneembare werkelijkheid, met welke de wetenschap dus steeds voeling blijft houden. Deze methode, het eerst in de natuurwetenschap toegepast, is heden ten dage de algemeen wetenschappelijke; want zij heeft zich overal baan gebroken, waar met de wetenschap ernst wordt gemaakt.

1. Die historische Anarchie der philosophischen Systeme und das Problem der Philosophie als Wissenschaft'. Zeitschrift für Philosophie ünd Philosophische Kritik, Band 132. Heft 1.

Philosophie zoekt eenheid in denken. Dit is het doel en de taak der *algemeene* wijsbegeerte, en zij tracht zulks te bereiken door verband en samenhang te zoeken tusschen alle stoffelijke *en* geestelijke verschijnselen. Hiertoe brengt zij eerstens verband en samenhang tusschen de natuurverschijnselen - de natuurphilosophie - (welke onderscheiding door de faculteit der natuur- en wiskunde nog steeds niet in het oog gehouden wordt), - daarna tusschen de geestesverschijnselen - de geestelijke philosophie daarstellend als hare hoofdbestanddeelen, welke beiden wortelen in de twee hoofdgebieden van onze ervaringswetenschap: 1o de natuurleer als de wetenschap der objectieve, en 2o in de psychologie als de wetenschap der subjectieve factoren van ons wereldbeeld.

Zóó geraken wij dan langs den weg der wetenschap en der wijsbegeerte tot de overtuiging, dat achter de waarneembare verschijnselen een onwaarneembaar wezen der dingen bestaat, hun diepste grond. Tot dien diepen grond kan geen menschelijk wezen doordringen. Zoo komen wij ten slotte ook op een mystieken grond te land, maar volgens een andere methode dan de mystieken; want, meenen deze dien te bereiken en te leeren kennen langs de occulte kronkelpaden hunner mystiek en door deductie van hunne abstructe begrippen uit te gaan, wij zijn op inductieve wijze van de wetenschap uitgaande, daartoe gekomen.

Wij nemen geen *bijzondere* openbaringen aan, maar wel ééne *algemeene geheele* openbaring van een geest, die zich in al wat is openbaart, overal werkt en ook in ons is als de scheppende macht, die ons draagt en leidt naar haar bedoelen.

Dit gelooven wij alleen op gezag van wetenschap en wijsbegeerte en *onze* werkelijkheid, den eenigen waren weg voor ons denken.

De biologische wetenschap met hare genetische verklaring van ons bewustzijn, de algemeene wijsbegeerte, die het verband en den samenhang aantoont tusschen *al* de individueele bewustzijnen en bewustzijnsinhouden, wijzen op een algemeen bewustzijn en zelfbewustzijn als de bron, waaruit al die individueele bewustzijnen met zijne inhouden als zoovele uitstralingen stroomen.

Hier loopt onze rede op uit en op vast, en geldt met een kleine variante op Goethe's ‘Faust’:

‘Was er deinem Geist nicht offenbaren mag.
Das zwingst du ihm nicht ab mit Hebeln und mit Schrauben.’

Niets anders blijft ons over, dan met Sertillanges[1] woorden uit zijn ‘Les sources de la croyances en Dieu’ met allen ootmoed in te stemmen: ‘Que notre silence soit une adoration, une prosternation de notre esprit abîmé devant des perfections trop hautes, pour que les mots, même lancés par la main du génie, puissent jamais les atteindre.’

1 Professeur de philosophie à l'Institut Catholique de Paris.

Een gambir-bloesemsnoer.
Raden Mas Noto Soeroto.

Aan
R.M.A. Soorjo Soeparto.

1.

Mijn vriend, hoe rijk is 's harten tuin geweest
van bloemenweelde in jonkheid-zonnestralen;
hoe vele en geur'ge kwamen wij er halen
voor onzen tooi op 's werelds liefde-feest!

Verwelkt weldra ons snoer van bloemenkralen,
- dat nú nog hangt om onze trotsche leest -
dan ziet het hart slechts stillë en bedeesd
naar Liefde's voorglans dóór der wereld pralen.

Eens hieldt gij *gambirs* in uw hand, mijn vriend.
Ik keek er naar - gij gaaft ze mij terstond.
Mijn hart zegt méér dan woorden spreekt mijn mond,
wat prijs uw broos, maar schoon geschenk verdient:

Neem weer de *gambirs* aan, door u gegeven,
nu, tot een duurzaam liedren-snoer geweven.

2.

Ach mij! is 't mooglijk, dat ge tóch steeds zwijgt,
terwijl ge woorden aan elkander rijgt?
O, fluister, 'k luister, heel zacht mij in de ooren,
hetgeen ik niet in woorden luid mag hooren.

Of wilt ge wezen als de koele aard',
in welker boezem brandt een vuur'ge haard?
Is 't zóó, dat dán de warmte mij bestraal',
die zich verschuilt in uwer oogen praal.

Of zijt ge soms als deze bruine *manggis*,
wier honig-kern in bittre schil omsloten is?
Och, laat uw zoete ernst mij zijn het loon
voor 't goedig dragen van uw lucht'gen hoon.

Of is het waar, is 't mooglijk? dan, o zing!
Ge zingt terwijl ge zit in mijmering?
Ja, zing! mijn lief, ik zal, 't ontgaat me niet,
terwijl mijn harte luistert naar het lied,
dat zwijgend zingt in heel uw zachte wezen,
in uwe oogen 't woord der liefde lezen.

Of ben 'k een dwaas, die spreekt tot 't geen ontviel
zijn eigen hart,
die tracht te omhelzen 't beeld van de eigen ziel
uit stilte-smart?

3.

Ik wierp mijn netten uit in de ochtendzee
en haalde schelpen zonder tal op 't droog'.
Ik zocht - het zoeken deed mijn handen wee -
een kleuren-pracht vertoonde zich aan 't oog.

Verscholen in den groote vormen-hoop
lag de één', die zeer mijn aandacht tot zich trok.
Haar bladen sloten zich aanéén, als kroop
gevaar nabij, waarvoor de schelp verschrok.

Mijn broeder riep: 'Die schelp bevat gewis
de parel uws geluks; ze zij u heilig!'
Ik borg haar weg als 'n dier geheimenis
in 't diepste diep mijns harten, hoog en veilig.

Nu zing, mijn hart! in fluister-zangen teêr,
en dank en prijs voortaan de milde zee,
voor deze *djimat*[1] waar 'k u mee vereer;
ze zij me een bron van reine vreugd en vreê.

1. *Djimat*, talisman.

4.

‘Ge hoort de vogelkooren blijde zingen?
'n Verliefd gekoer zweeft aan op duive-zwingen
en ééne lichte-lach vervult de lucht
en drijft de sombre wolken op de vlucht.’

O dichter! spreek nu maar van andre dingen.
Zeg niets van wat de lieve vogels zingen.
't Verjaagt toch niet de koude droefenis
uit 't hart, dat leêg en doodsch verlaten is.

‘De bloemen spreiden wijd en zijd haar geuren.
De bijen komen om haar henen neuren
en kozen haar, gelijk verliefde snaken
hun lief om honig-zoeten min te smaken.’

O dichter! spreek me niet van schoone bloemen,
en noch van bijen, die behaagziek zoemen.
Het voedt toch slechts in 't smachtend, dorstig hart
de pijn, die woekert uit mijn diepe smart.

‘'t Is duistre nacht; het nat der regenstroomen
het druppelt droef van blad op blad der boomen.
De krekels weenen om de onzichtbre zon
en smeeken ‘Kom, o eeuw'ge warmte-bron.’

Ach dichter! zoo is 't reeds met mij gesteld.
Mijn tranen zijn, helaas, nog niet geteld.
Van af, dat ik zijn liefd', mijn zon, zag tanen
begon mijn eindelooze snoer van tranen.

5.
Klacht van Rama.
(Fragment.)

Ik voel deez' aarde duizlend heen en weder beven,
ik zie den hemelglans als 'n bleeke vlamme sneven,
wanneer ik denk aan 't kleinst gefrons van hare brauw,
van háár alleen, mijn Sita, onvergeetbre vrouw.
Zoo zéér verblindt mijn hart het zengend ziels-verdriet,
dat nu mijn weenend oog de bergen wanklen ziet.

Ach, zoon van Soemitra, mijn broeder! Zeg, o zeg
het woord, dat balsem op de wond mijns harten legg'.
Dit woud met àl zijn leven: zang, gegons, geraas,
het kènt niet 't groot' onmeetlijk leed eens *Ksatria's*;
het ziet niet, hoe, gelijk deze aard op 's werelds wee,
mijn ziel vertwijfeld hijgt op mijner smarten zee.

6.

Waar komt het licht van dezen nacht vandaan?
Der zonne ontleent haar zachten glans de maan.
Hoe kom ik zoo te kijken naar omhoog?
Haar reinen glimlach zag vandaag mijn oog.

En ziet deez' bloem haar eigen schoonheid niet?
Zij is te veel vervuld van 't blij verschiet.
Hoe komt het, dat ik vrienden niet verstond?
Vervulde mij met zachten zang haar mond.

Ach, duif! wat kijkt ge naar den horizon?
Ge tuurt en tuurt of nog niet komt de zon?
Hoe kijkt mijn ziel zoo moe, zoo droef in smart?
Verlangt zijn lief te koestren teêr mijn hart.

Hoe gaat de lucht al luider, luider beven?
In warmte zoekt deze aard' haar doel: te leven.
Waar spoed ik mij met spoed, zoo haastig heen?
Ik zoek naar háár; want ach, ik ben alleen.

De sterren gaan van lieverleê verdwijnen.
Ze weten, wat hun lichten zijn: slechts schijnen!
Hoe ga ik plots gebukt door 't leven loom?
Ach, kàn ik tasten, wijl ik waak, een' droom?

7.

Hoor dan, mijn vriend, die voor God
menschlijke liefde verzaakt.
Dwaas! die mijn liefde bespot,
schoon ge van godd'lijke blaakt.

God is in liefde en in licht;
overal kunt ge Hem vinden,
óók in uw liefste's gezicht,
zelfs in de niets-doende winden.

Zoo ge dus lief hebt Zijn luister,
deze mijn liefde u verblij'.
Spiegelt ge u dan in het duister?
God is in u en in mij

8.

Ge opendet mijn deur en staakt de lamp toen aan,
lief, wijd ging de vlam der liefde rond me schijnen.
Zijt ge toen al onverklaarbaar heen gegaan,
nimmer zal het aangestoken licht verdwijnen.

Zie, mijn borst is open en mijn hart gebroken -
dank! ik vond wat onbewust ik immer zocht:
nu, nu zie ik, over me zelven gedoken
't glinstren van een hart bij elken ademtocht.

Want, wat ook gebroken waardeloos moog' zijn,
niet een hart, mijn lief, o niet een levend hart!
Zie, hoe meer het breekt van liefde, vreugde en pijn,
des te meer verstaan zal 't andrer menschen smart.

Gedichten.
Joannes Reddingius.

Triton.

Blies niet een Triton, rijzend uit de zee
zijn spitse schelp en klonk zijn tartend tuiten
niet door de lucht, veel luider dan het fluiten
van wind langs mast en touwen; zeilen dee
het schip, dat droeg mij, willend wel vrijbuiten,
daar heel mijn hart was om te vechten rêe
met al wat woelde in mij; door 't water glee
mijn makker ginds, die zingend zich kon uiten.
Eén oogenblik, luid-gierend klonk zijn schal,
van water droop zijn wier-bekranst gelaat,
dáár dook hij tuitend in een golvendal.
Verstomd was de muziek, zijn wilde daad.
Maar ik begreep, dat Goden om mij wonen,
en dat mijn strijd niet uit is voor het Schoone.

Zielezomer.

Wanneer het winter wordt, wek dan den zomer
den zielezomer in uw hart, dat mint,
wek op in u het rustig-schouwend kind,
dat dader wordt, al was het lang een droomer,

U deert geen wolkenfloers, geen dagenrij,
dof-doodsch en lichtloos door de zon verlaten,
al giert de wind fluitgillend door de straten,
gij kent uw schat en onlust gaat voorbij.

De winter is de tijd van machtig leven,
een heerlijk wonder wordt in stilt' volbracht,
niet eeuwig duurt de lange wereldnacht,
eens zal weer licht het wereldruim doorzweven.

Wanneer het winter wordt, geef willig weder
al wat de zomer u voor prachten schonk,
opdat het lied, dat door uw leven klonk
blijf' zingen, diep en zwaar, of hoog en teeder.

De speelman.

De speelman is in 't dorp gekomen,
de mooiste meisjes dansen al,
de zon schijnt op de lindeboomen,
ik weet dat geen mij roepen zal.

Eens mocht ik tot uw reien treden
en heerlijk-overmoedig zijn,
ik was zoo jong in 't schoon verleden,
de gansche wereld was toen mijn.

Den speelman kende ik bij de linden,
hij kwam zoo vaak in 't middagtij,
ik mocht het mooiste meisje vinden,
wij dansten en wij waren blij.

Dat was een zwaaien, zwenken, zwieren,
dat was een zingen, hoog en hel,
getweeën nu, en dan gevieren,
getweeën weer in 't wilde spel.

Te middag in het noengetijde
was al het jonge volk bijeen,
wij dansten in een schoon verblijden
rondom den ouden speelman heen.

De speelman is in 't dorp gekomen,
in de oogen blinken tranen mij,
de zon schijnt op de lindeboomen,
ik weet dat alles is voorbij.

Nu giert en woedt.

Nu giert en woedt door 't kaal geboomt
in wilden storm de najaarswind,
ik zit bij 't vuur, een eenzaam kind,
tot mijmren is 't gezind.

Ik heb zoo menig droom gedroomd,
de schoonste bloei is weggevaagd,
ik leed in stilte en heb geklaagd
als een, die niet meer waagt.

Ik luister naar het windgegier,
dat stormt in vaart de luchten door,
'k herdenk wat eenmaal ik verloor
en wat ik toebehoor.

Herleef, zegt mij het vlamgezwier,
wees moedig als die najaarswind;
ik luister als een eenzaam kind,
tot leven weer gezind.

Aphorismen.
Mr. H. Verkouteren.

Eert uwen vader en uwe moeder! En gij, vaders en moeders, weest eerbiedwaardig!

Slechte ouders zijn slechte vaderlanders.

Vrouwen zijn nieuwsgierig, mannen weetgierig.

Deze of gene vrouw heeft meer òp haar hoofd dan er ìn.

Wijven kijven.

De dames eischen van hare dienstboden al de eigenschappen, die zij zelf missen.

De dienstboden hebben een afkeer van al wat heel is, zooals de natuur een afkeer heeft van het luchtledig.

Een mooie vrouw beteekent voor menig man: een leelijke carrière.

Eene vrouw stelt vaak meer belang in hetgeen haar man heeft, dan in hetgeen hij is, hij kan, hij weet en hij doet.

Wie succes wil hebben in het leven, moet goede vrienden blijven met de vrouwen, de dominees en de journalisten.

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Louis Couperus. Van en over alles en iedereen. 10 dln. Amsterdam, L.J. Veen.

TIEN deelen - zij mogen dan niet groot van omvang zijn - met verzamelde feuilletons! Een overstelpende hoeveelheid, en toch is het niets te veel. Al is het natuurlijk noodig noch wenschelijk, alles achter elkaar te lezen. Want dan zou het inderdaad, zooals de kroniekschrijver van Onze Eeuw het geestig uitdrukte, een maaltijd worden van enkel hors d'oeuvres.

Een herdruk van den tweeden bundel *Van en over mijzelf en anderen* is bij deze verzameling ingelascht. Nu, onder den kleurloozen, meer practischen dan wel-luidenden, titel *Van en over alles en iedereen* - hoe kon Couperus, in wiens kunst ook het verzinnen van mooie namen en titels begrepen is, zóó'n titel kiezen? - kan men werkelijk alles onderbrengen wat men wil.

Gelukkig zijn er ondertitels, die eenigszins het *Van en...* maar neen, laat ik het niet weer uitspreken - wegdoezelen. Daar zijn achtereenvolgens twee deeltjes gewijd aan Rome, aan Genève en Florence, aan Sicilië, Venetië en München, en aan Spaansch toerisme.

In den bundel Van en over mijzelf en anderen, nemen de legenden van Florence eene belangrijke plaats in. In de thans bijgevoegde verhalen domineert de dichterlijke reisbeschrijving.

Tenminste - ja, ik weet eigenlijk geen betere benaming te bedenken. Al zou men uit het woord ‘reisbeschrijving’ allicht opmaken, dat Couperus vertelt, hoe het er in Rome, in Florence, op Sicilië uitziet, hoe de kerken en de musea er zijn, welke beroemdheden er standbeelden hebben, er begraven zijn, er geboren werden...

Och neen. Couperus deelt alleen zijn stemmingen mee,

vertelt hoofdzakelijk van zich-zelf. Hij opent een verschiet waarin ge *den dichter* ziet, als den eenige die opvalt; op den achtergrond, vaag, een kathedraal, of een kasteel, of een straat in Rome.

Hier is een voorbeeld, een fragment uit de 'beschrijving' van het Escorial:

'... Schoonheid geeft het Escorial u weinig: wie zich door de kleurlooze silhouet van het Iberische Vaticaan heeft laten imponeeren, kan verder geen anderen indruk meer eischen dan wederom immensiteit van onwaarschijnlijke afmetingen: de zware blokken der monumentale poort, de ernstige Hof der Koningen, de stroeve trappen, voerend ten St. Pieterachtigen *templo*, die zijn granietkoepel omhoog rondt boven onze vernietigende kleinheid, verder de eindelooze zalen en gangen, die gaan, rechthoekig, zonder gril of afwijking rondom de triestige vierkanten der hoven... dit alles spiegelt wel de starre ziel terug van den koning, dien ons volk gehaat heeft. De onverbiddelijke ziel, de ziel die ook maar geen duim afweek van wat Filips goed en recht meende, zooals in geheel deze architektuur ook een mathematische wet heerscht, die deze immensiteit over onze nietigheid drukkend zich strekken doet, om onze kleinheid heen minachtend zich doet rijzen. Geen glimlach, geen óogenblik van teedere fantasie straalt uit deze massa van bergsteen, wier chaotische brokken onder Filips' eigen toezicht werden gehouwen en samen gevoegd tot een rechtlijnige bouw van vroomheid: de vorst zat neer, ginds op een rotszetel der Guadarrama en spiedde onverbiddelijk of zijne bevelen werden uit gevoerd, of zijn architekten gehoorzaam waren, hem, den oppersten bouwheer.' (Spaansch toerisme, II, blz. 20-21).

Niet het eigenlijke paleis, niet het reëele ding-van-steen, maar den ideeëlen indruk, de onmiddellijke herinnering aan het verband tusschen stichter en gebouw, als het ware de incarnatie van den geest die dit bouwwerk schiep, dat is het treffende in dit fragment. En zulke gedeelten vindt men vele: de luchtige, soms een beetje spottende feuilletonnist verinnigt zich plotseling tot den ontroerenden ziener, die de grillige lijn ontwart uit den chaos van het Voorbij naar het Heden. Want het is volstrekt niet alles flanerie, expositie van des auteurs beminnelijke ijdelheid, en zij, die deze feuilletons houden voor het mindere deel, als het ware voor den afval

van Couperus' talent, dat er hier en daar nog wel in moge doorschemeren, maar er toch meestal verre van blijft, hebben gróót ongelijk.

Want er zijn, vooral in deze 'dichterlijke reisbeschrijvingen' - voor het gemak behoud ik den naam - bladzijden van zoo groote schoonheid, van zooveel bezieling en zooveel oprechtheid van stijl, dat zij van Couperus' beste werk niet verre blijven. Tot die bladzijden kan een fragment worden gerekend als het volgende, dat ik nog moge aanhalen, om twijfelaars te overtuigen, die in deze feuilletons uitsluitend zien het wel amusante, maar toch buiten de grenzen der letterkunde blijvende, werk van een literair causeur. Het geeft den slot-indruk van Het Escorial:

'Buiten, herademen wij. Het is of een druk van ons is afgenomen, een beklemming zich heft van ons hart, dat wêer vrijer slaat, van onze longen, die wêer ruimer ademen. In het Westen, door de grauwe wolken, die dien geheelen dag gezwoeld hebben over den hemel, breekt de dalende zon dóor voor het eerst, met de stralen van hare zinkende glorie. De vaalgrauwe Guadarrama-toppen teekenen zich met gulden randen duidelijker af. Een wade is geheven van het stugge landschap, waar door de weg op-waarts slingert, die onze wandeling zich heeft gekozen. Nu zijn de reeds avondvale rotsen geheel om ons heen en hier is de "zetel des konings", de vlakke rots, waarheen rotstreden geleiden en van waar Filips II den bouw van zijn klooster overzag... Ginds ligt, vierkant, bekoepeld, omtorend, het immense Escorial... Een rozige gloed straalt over de vaalgrauwe massa, die bijna de kleur der bergen heeft. Zoo hebben wij ook de Alhambra zien liggen, met haar barstende rosse torens en okerdoorgloeide purperen muren. Zij was in het zonnesterven een Weemoed, zóo melancholiek, als ik geen gebouw rijzen zag in de weemoedsstemming van avond, en er zwol, toen ik haar zoo zag, iets in mijn ziel, of zij zoû gaan weenen door mijne lijflijke oogen heen... Maar nooit heeft het bewustzijn der Nuttelоosheid van menschelijke, zelfs koninklijke wil-en-poging mij zoo diep, als vernietigend, getroffen, als toen ik van af den rotsenchaos die meetkundige rots daar zag rijzen in geheel zijn ijdelen hoogmoed: hoogmoed, die thans alleen het in sarkofagen gesloten stof van koninklijke sterfelijkheid omsluit...' (Spaansch toerisme II, blz. 24).

Andere verhalen zijn door-speeld van den souvereinen humor, die Couperus' geheel bijzonder eigendom is. Het is ook wel eens ‘niet veel zaaks’, en het is niet uit gebrek aan bewondering dat ik het schrijf: de auteur verzekert soms zelf met komisch gebaar, dat hij niet gestemd is om iets interessants te schrijven. Maar juist door die mededeeling begint hij den lezer al weer te boeyen.

Deze moderne *Dichtung und Wahrheit* is altijd interessant; soms in aangename deining meelokkend op eene levensopvatting van 't jaar nul, als in de beschrijving van De jongens van Rome; soms uitweidend over historische herinneringen, als de vorstelijke bewoners van de Alhambra; soms verdroomend in de vage tinten van de legende, en dan vooral worden we geboeid. Want de kleurige woorden-pracht, waarmede Couperus sproken en legenden vertelt, doet ons zoo goed begrijpen de verzekering aan het slot van *De legende van Roderik*:

‘Ik bemin de Historie en vereer haar, maar ik heb ook de Legende zeer lief en luister aandachtig, als zij hare zangerige stem verheft. En als een kind zoo vroom, wil ik, zooveel ik vermag, gelooven aan hare lyriek, zoo dra de epische Historie zwijgt’. (Spaansch toerisme II, blz. 47.)

Mooi is ook het verhaal van het bezoek bij Pier Pander, dat ook al weer niet hoofdzakelijk van den beroemden beeldhouwer vertelt, maar van Couperus' onmacht ten opzichte van de beeldhouwkunst... En dan de reizen met Orlando, de indrukken van het Italiaansche tooneel en van de engelenbak-bezoekers, in wier midden de schrijver, volgens zijn stellige verzekering, altijd plaats neemt, van Palazzo Massimo, van Villa Borghese - och, elk van deze verhalen heeft zijn eigen bekoorlijkheid, zijn Couperus-charme... En het is een genot, deze boeken te bezitten.

Vincent van Gogh. Brieven aan zijn broeder, III. Amsterdam. 1914. Mij. voor goede en goedkoope lectuur.

Nadat ik dezer dagen op eene expositie te 's Gravenhage weer werk van Vincent onder oogen kreeg, was mij het lezen van zijne brieven opnieuw eene genieting. Zij verklaren zoo veel in hem, wisselwerkend tusschen mensch en kunstenaar. De brieven gaan in zekeren zin parallel met zijne productie, en dan bedoel ik minder dat men, betreffende bepaalde

schilderijen en teekeningen, in de brieven van den schilder aanwijzingen vindt omtrent het ontstaan, de bedoeling, de opvatting, hoezeer deze mededeelingen met het oog op de directe, de parate kennis van zijn werk van belang kunnen zijn - maar dan heb ik het oog op den geest van zijn arbeid, die men in zijne brieven weerspiegeld vindt. De geest van zijn werk: het sombere geweld van starren werkdrift dat zijne *Spitters* kenmerkt; het navrante dat schrijnt in de lijning van zijne *vrouwenkoppen*; de tot teederheid verinnigde droefheid die sommige zijner *landschappen* overwazigt; de felheid van onbetoombaren wil, die oplaait uit zijne Zuid-Fransche *boomgaarden.* De geest van zijn werk: het eindelooze mededoogen dat deze Groote-van-ziel gevoelde met alles wat leed, de ontzachlijke drang om te komen tot geestelijke bewustwording van het vreemde Leven, waarin Vincent een poovere zwerver was, door nagenoeg niemand begrepen; de grootschheid van ziening, de durf waarmede hij het hem omringende gestalte gaf, uitlevend zijn onstuimig begeeren om te *werken*, om op zijne wijze uit te zeggen zijne menschelijke verwantschap met de tragiek van het bezield- of onbezield-geschapene.

Doch een meer-bevoegde dan ík moge zich tot taak kiezen het wezen van dit kunstenaarschap te bepalen; mij zij het vergund, uit de brieven iets mede te deelen, waaruit moge blijken hoe dicht in deze vertrouwende openbaringen de mensch den kunstenaar nabij komt.

Het derde deel geeft in de eerste plaats de brieven uit Arles (Februari-Mei 1889), waarheen Vincent vertrok, nadat hij bijna twee jaren te Parijs met zijn broeder had samen gewoond.

Parijs met zijn vermoeyend leven en zijn onaangenaam klimaat begon hem te drukken. In het zonnige Provence leefde hij weer op. Hier breekt een gelukkige tijd voor hem aan, waarin hij ongestoord kan werken en zijn rusteloozen scheppingsdrang gehoor geven. ‘Le travail m'absorbe complètement,’ schrijft hij aan Theo.[1)]

Hij schildert die boomgaarden in de lente, de korenvelden in den zonnigen zomer; meermalen zijn zijne brieven stijgende verrukkingen om de weelderige kleurenprachten, te midden waarvan hij leeft.

Kenmerkend is het volgende fragment, dat aangeeft *hoe* Vincent het landschap zag:

1) De brieven uit Frankrijk zijn alle in het Fransch geschreven.

‘Hier j'étais au soleil couchant dans une bruyère pierreuse où croissent des chênes très petits et tordus, dans le fond une ruine sur la colline, et dans la vallon du blé. C'était romantique, on ne peut davantage, à la Monticelli, le soleil versait des rayons très jaunes sur les buissons et le terrain, absolument une pluie d'or. Et toutes les lignes étaient belles, l'ensemble d'une noblesse charmante. On n'aurait pas du tout été surpris de voir surger soudainenent des cavaliers et des dames, revenant d'une chasse au faucon, ou d'entendre la voix d'un vieux troubadour provençal.’ (br. 508).

Perioden van onrust wisselen zijne gelukkige gemoedsstemmingen af. Altijd komt weer in Vincent boven de angst van nooit het wezen van het leven te zullen herkennen, de vrees voor het onzekere. Eigenaardig is in dit verband zijn zoeken om in anderen vorm te hervinden wat hem in een positieven geloofs-vorm ontvallen was.

Dat verlangen spreekt uit een fragment als het volgende:

‘Il paraît que dans le livre “Ma religion” Tolstoï insinue que quoiqu'il soit d'une révolution violente, il y aura aussi une révolution intime et secrète dans les gens, d'où renaîtra une religion nouvelle ou plutôt quelque chose de tout neuf, qui n'aura pas de nom, mais qui aura le même effet de consoler, de rendre la vie possible, qu' autrefois avait la religion chrétienne.

Il me semble que ce livre-là doit être bien intéressant, on finira par en avoir assez du cynisme, du sceptisme, de la blague, et on voudra vivre plus musicalement. Comment cela se fera-t-il et qu'est-ce que l'on trouvera? Il serait curieux de pouvoir le prédire, mais encore mieux vaut pressentir cela au lieu de ne voir dans l'avenir absolument rien que les catastrophes, qui ne manqueront pourtant pas de tomber comme autant de terribles éclairs dans le monde moderne et la civilisation par une révolution ou une guerre ou une banqueroutte des états vermoulus.’ (br. 542).

Opnieuw blijkt hier dat Vincent een dergenen was, die door de kentering der tijden uit hun evenwicht werden gerukt. Er is een niet te miskennen verwantschap tusschen zijn wegzinken en dat van Nietzsche, van Strindberg; ja, in eender gebied herkennen hem Dostojewski, Wilde en Baudelaire.

In zijn volgenden brief komt hij nog op dezelfde zaak terug:

‘Je voudrais seulement qu'on trouvât à nous prouver quelque

chose de tranquillisant et qui nous consolât de façon que nous cessions de nous sentir coupables ou malheureux, et que tels quels nous pourrions marcher sans nous égarer dans la solitude ou le néant, et sans avoir à chaque pas à craindre ou à calculer nerveusement le mal, que nous pourrions sans le vouloir occasionner aux autres.' (br. 543).

Vincent was - menschelijk - zeker in menig opzicht een kind van zijn tijd. Ook in hem is het bewustzijn der persoonlijkheid wakker geworden, zonder dat hij, plotseling gevoerd op de tinnen der ontwaakte individualiteit, het evenwicht heeft weten te bewaren. Hij is een der velen, die zooveel schatten in zich-zelf ontdekten, dat zij zich-zelf *te-veel* werden, en daar zij aan niemand iets van den rijken overvloed des harten konden schenken, verstikten in de rijkdommen van mededoogen en opgedolven innerlijk schoon.

Dit schijnt vreemd, maar het mag worden aangenomen. Velen die aan de oude, verstarde normen van eenmaal-levende ethica waren ontkomen, zijn verdwaald met alles wat zij aan lévende menschelijkheid in zich-zelf terug-vonden.

Vincent had niemand die zijn leven deelde, niemand die het verschrikkende schoon eener nieuwe levens-openbaring door beminnend begrijpen kon verzachten. Ook in Arles begon het alleen-zijn hem weer te drukken; het tijdelijk samenwonen met den schilder Gauguin liep op niets uit.

Oude twijfels komen weer in hem boven; soms spreekt hij er over met een donkere scherts:

'Je viens de lire L'année terrible de Victor Hugo. La il y a de l'espoir, mais... cet espoir est dans les étoiles. Je trouve cela vrai et bien dit et beau, d'ailleurs volontiers je le crois aussi.

Mais n'oublions pas que la terre est également une planète, par conséquent une étoile au globe céleste. Et si toutes ces autres étoiles étaient pareilles!!! Ce ne serait pas très gai, enfin ce serait à recommencer. Or pour l'art, où on a besoin de *temps*, ce serait pas mal de vivre plus d'une vie. Et il n'est pas sans charme de croire les grecs, les vieux maîtres hollandais et japonais continuant leur école glorieuse dans d'autres globes' (br. 511).

Langzaam-aan loopt het te Arles mis met Vincent; in den winter van 1888-'89 vervalt hij in een hevige zenuw-crisis, die zijn opname in het hospitaal noodzakelijk maakt. Hij

herstelt en wordt ontslagen, maar zijne zonderlinge levenswijze is oorzaak, dat hij opnieuw wordt geïnterneerd - als een waanzinnige. die gevaarlijk is voor zijne omgeving...

Vincent zelf schrijft over deze droevige zaak:

'Je t' écris en pleine possession de ma présence d'esprit et non pas comme un fou, mais en frére que tu connais. Voici la verité. Un certain nombre de gens d'ici ont adressé au maire (je crois qu'il se nomme M. Tardieu) une adresse (il y avait plus de 80 signatures) me désignant comme un homme pas digne de vivre en liberté, ou quelque chose comme cela.

Le commissaire de police ou le commissaire central a alors donné l'ordre de m'interner de nouveau'. (br. 579).

Het schijnt wel dat Vincent nu de ondergang van zijn leven duidelijk voor zich ziet. Zijn weerstand breekt.

'Que veux-tu, souffrir sans se plaindre est l'unique leçon qu'il s'agit d'apprendre dans cette vil', schrijft hij.

Hij mist nu den moed opnieuw zelfstandig te gaan leven, en weder de eenzaamheid tegemoet te treden.

'Recommencer cette vie de peintre de jusqu' à présent, isolé dans l'atelier tantôt, et sans autre ressource pour se distraire que d'aller dans un café ou un restaurant avec toute la critique des voisins etc. *je ne peux pas;* aller vivre avec une autre personne, fut-ce un autre artiste - difficile - très difficile - on prend sur soi une trop grande responsabilité. Je n'ose pas même y penser.' (br. 585).

Eene inrichting voor zenuw-zieken te St. Remy wordt nu als verblijfplaats voor Vincent gekozen. Hij geniet er de meest mogelijke vrijheid, maar dit troostelooze verblijf wordt hem na een jaar te benauwend. Zijn arbeid versombert. 'Het is niet meer het blijde, zonnige, juichende van zijn werk uit Arles, er klinkt een dieper, droeviger toon dan de felle klaroenschal van zijn sinfoniën in geel van het vorig jaar, zijn palet is soberder geworden, de harmoniën van zijn schilderijen zijn in mineur overgegaan.' (Mevr. Van Gogh-Bonger in de Inleiding.)

Vincent vertrok nu, in Mei 1890 naar Anvers s. Oise, waar, na een korte opleving, in Juli van datzelfde jaar een nieuwe crisis het tragische einde bracht. Theo stierf een half jaar later.

Eene ontzachlijke tragedie wordt in deze brieven geopenbaard. Voor eene levensbeschrijving van den kunstenaar zouden zij het centrale punt moeten vormen.

'Ik wil 't zoo ver brengen - schrijft hij in een zijner

Haagsche brieven - dat men zegt van mijn werk, die man voelt diep, en die man voelt fijn. Ondanks mijn zoogenaamde grofheid, begrijpt ge, misschien juist daarom.

Het lijkt nu nog pretentieus om zoo te spreken, maar dat is dan ook de reden waarom ik er kracht achter wil zetten.

Wat ben ik in 't oog van de meesten - een nulliteit of een onaangenaam mensch - iemand die in de maatschappij geen positie heeft of hebben zal, enfin, wat minder dan de minsten. Goed - gesteld dat alles ware precies zoo, dan zou ik door mijn werk eens willen toonen, wat er zit in 't hart van zoo'n zonderling, van zoo'n niemand.'

Vincent héét het getoond...

En wie de onzegbare smart en vertwijfeling wil leeren kennen, waarmede hij de zege op zijn kunstenaarschap bevochten heeft, leze deze Brieven; ze zijn voor eene volkomene kennis van Vincent en zijn arbeid van moeilijk hoog genoeg te schatten waarde.

Frans Verschoren. Jeugd. Amsterdam, Mij. voor Goede en Goedkoope lectuur. (N.B. 299).

De heer Frans Verschoren is een sympathiek auteur. Hij volbrengt geen grootsche dingen, en de verhalen die hij schrijft zijn geen openbaringen in dien zin dat men eenmaal een tijdperk van literatuur naar dezen schrijver benoemen zal.

Maar hij schrijft eerlijk en spontaan, en ziet de dingen en de menschen met eene zuivere, begrijpende, meedoogende menschelijkheid; er is een zachte humor in hem, die felle contrasten verteedert, en zijn werk evenwichtig maakt.

'Jeugd' is een bundel kinderstudies. Het kind, het raadsel van psychologisch doen en laten, is in de laatste jaren, met meer of minder succes, nog al eens be-experimenteerd. Er is een tijd geweest dat in de boeken ieder kind een heilige-in-miniatuur voorstelde, en dat de predicaten schuldeloos, rein, teeder, het met milde hand werden toebedeeld.

De heer Frans Verschoren toont door zijne schetsen aan - en hij is trouwens niet de eerste die het doet - dat onze tijd ook wat betreft het kind, de zoetelijkheid en de onnatuur van een vorige periode heeft overwonnen.

Deze kunstenaar *kent* de kinderen. Hij kent ze met hun eigenaardig, tot in uiterste consequenties doorgevoerd egoïsme,

met hun zin voor humor, hun voorliefde voor heerlijk-lugubere sensaties, hunne heimelijke wreedheden, de bewuste, die zich uiten in groezelig genot van dieren kwellen en mooie dingen vernielen, en de onbewuste, die pijn doen doordat het kind in de verste verte niet weet wat het met verdriet van groote menschen te maken heeft - en hoe dikwijls wordt het door onverstandige ouders niet daarin betrokken?

De heer Verschoren kent de kinderen met hun eigen gevoelens van recht en eer, hun eigen raison van goed en kwaad, dat geen ethica van wijsgeeren of theologen hun verduisteren kan; met hun zin voor romantiek; hun uitspinnen van scherpzinnige plannen, hun zucht naar winst-behalen; hunne innigleelijke en hunne opperst-mooie eigenschappen.

Voortdurend wordt men in deze verhalen getroffen door scherpte van ziening, en begrip van kinderleven; men wordt plezierig herinnerd aan eigen jeugd, voelt dat hier ware, oprechte dingen worden gezegd; dat hier kinderen leven, zooals men inderdaad eenmaal zelf geleefd heeft, als - ja, als men tenminste verwant geweest is - bijna met spijt zeg ik: *geweest is* - aan de vagabondage van deze rakkerds...

De beste schetsen schijnen mij Karossen, Op de foor, en Doodzonde.

Karossen is het verhaal van Sooike en de Pad, die op een zonnigen middag er de voorkeur aan geven buiten het dorp rond te zwerven en in het bosch nesten uit te halen dan naar school te gaan. Men denkt aan de listen van Reinaert als men leest, hoe de sluwe Sooi aan de deur van een boerderij gaat bidden om een boterham, en als hij die machtig geworden is, twee eieren mee-steelt... En dan het geweldige avontuur in het bosch: als Sooike in den boom zit, en tot zijn teleurstelling in het eksternest in plaats van eieren al de kriebelende jongen voelt, komt plotseling de boschwachter, die den haastig neer-glijdenden vlegel in handen krijgt, hem een pak slaag toedient, en den, door Sooike handig verzonnen valschen naam in zijn boekje schrijft. Waarop de schuldige het op een loopen zet, en, uit de verte, zijn herkregen moed lucht in een vermakelijk:

'Kom áf, dikke lorias, kom áf, tegen mij alleen, kom hier, als ge durft, en ik breek u in twee!'

Op de foor geeft de poovere genoegens weer van Sooike - al de negen verhalen handelen over dezelfde kinderen, en in

hoofdzaak over het romantische leven, en in het laatste schetsje, den tragischen dood van Sooi - op de kennis; zijn ronddwalen tusschen de piepende en jengelende orgels, de kramen, de draaimolens, de schiettenten. Het hoogtepunt van Sooike's genot wordt bereikt in de worsteltent, waarin hij een gratisvoorstelling mag bijwonen, nadat hij voor den aanvang, om het publiek te lokken, met een van zijn vriendjes heeft moeten 'lutteeren'.

Het meest genoot ik van *Doodzonde.* Hier wordt men getroffen door een diep indringen in de kinderziel, zoo, dat het verhaal een fel gebeuren, een groot beleven wordt. Sooike zal zijn eerste heilige communie doen, en heeft, na zijn geweten naarstig te hebben onderzocht, al zijne zonden aan den pastoor gebiecht. Den volgenden morgen zal het lang-verbeide mysterie zich voltrekken, maar te voren komt het noodlottige: Sooike krijgt twist met een grooten, valschen jongen, en stoot, tot het uiterste getergd, een vreeselijken vloek uit... Het besef van in staat van doodzonde de heilige communie tegemoet te gaan, wordt hem tot gruwelijke obsessie, zonder dat hij het meer meent te kunnen afwenden. Tot eindelijk, na een schrikkelijken nacht van bang waken en nog banger droomen, in de kerk het einde komt:

'Daar stond de eerste rij communiekanten op en Sooike zag nog, heel ver, door wazigen mist, de jongens optrekken, handen plat samengelegd op hun borst, met opspitsende vingeren, hoofden eerbiedig-gebroken voorovergeknakt, opstappen, geruischloos, naar het Heilige Maal. Een tweede rij stond op om neer te knielen, achter de eerste... Daar was het zijne beurt om op te staan. De saamgeperste angst barstte open en zijn hartje brak. Wat was er nu? Hij begon te rillen, knikkend op zijn knieën. En hij voelde dat hetgeen hij zoo lang had gevreesd, dat het ontzettende nu aan 't gebeuren was met hem: hij voelde zich sterven en hij kon niet roepen, of spreken of gaan... flauw besefte hij nog dat hij nooit ginder geraken zou op de communiebank en toen werd alles zwart voor zijn oogen. Hij hoorde vage geruchten vreemd koken en soezelend huilen in zijn ijle hoofd heel ver, hij stierf en hij wou nog verwekken een akte van berouw; en zijn gedachten grepen nog naar stukken woorden die verwaterden in zijn hoofd, wegsmeltend in 't niet; een warme gulp joeg omhoog naar zijn kaken en toen kilde alles weg,

ijzig-koud en hij zakte ineen op zijn stoel, met zacht stervend gekreun dat glipte van zijn blauwe lippen'.

En Sooike's gemoedsrust keert eerst terug, als de pastoor hem verzekert, dat hij over vier weken zijn eerste communie zal mogen doen...

Diep ontroerend is deze korte schets. Zij toont den kunstenaar Verschoren op zijn best: een prachtig opmerker, en fijn luisteraar naar de verborgenste innerlijke geluiden, een delicaat en beschaafd humorist, en vooral: iemand die geen 'groote gebeurtenissen' behoeft om goede kunst voort te brengen.

Trouwens, wanneer deze schrijver greep naar groot-felle gebeurtelijkheden van het leven - het is niet zeker, niet eens zeer waarschijnlijk dat hij in de verwerkelijking daarvan zou slagen. Het komt mij daarom verstandig voor, dat de heer Verschoren blijft binnen de lijnen van zijn pouvoir, waarin hij, zoo al geen grootsch, dan toch goed en beminnenswaardig, want eerlijk en zuiver-doorvoeld werk voortbrengt.

M.H. van Campen. Over Literatuur. (critisch en didactisch). Maatschappij v. goede en goedkoope lectuur, Amsterdam (N.B. 304).

Een werk dat voornamelijk critisch is, ook in het didactische tweede deel. In sommige opstellen, zooals die over *Frans Coenen: Dickens en de Romantiek*, en *Henriëtte Roland Holst's Rousseau* geeft het zelfs critiek op critiek. En als de beoordeelaar van 's heeren Van Campen's boek nu weer critiek gaat oefenen op de critiek van dezen schrijver - dan kunnen we op deze wijze wel aan den gang blijven.

Ik zal daarom kort zijn over dit boek. Het is met blijdschap dat ik het onder de aandacht breng van de Tijdspiegel-lezers. Want het vertoont zoovele goede eigenschappen: het is zoo fijn-zinnig analyseerend, zoo helder van stijl, zoo volledig van argumentatie, en bovendien menigmaal zoo geestig en fijn, dat ik het niet genoeg kan aanbevelen.

De heer Van Campen heeft een zeer hooge opvatting van de kunst en den kunstenaar. In onmiddellijk verband hiermede stelt hij zeer hooge eischen aan den criticus, ja, hij stelt zijne eischen zoo hoog, dat hij zelf, met al de eminente qualiteiten, die ik hierboven van hem opnoemde, er niet altijd aan voldoet. En mijne bewondering voor den talent-vollen criticus, aan wien

de toekomst van het letterkundige oordeel naar alle waarschijnlijkheid voor een goed deel behoort, mag mij niet weerhouden, hierop te wijzen.

Evenals diamant slechts bewerkt kan worden door diamant, meent de heer Van Campen, dat de kunst slechts verklaard kan worden door de kunst. Met andere woorden, dat eigenlijk alleen de kunstenaar bevoegd is over kunst te schrijven, en dat alle critiek, die niet tevens kunstwerk is, minderwaardig moet zijn.

Dat gaat mij te ver.

Laten wij de feiten zoo eenvoudig mogelijk stellen. Wat doet de criticus? Hij neemt het boek, snijdt het open, en leest het. Vindt hij het mooi, dan ontroert het hem, zoo niet, dan laat het hem koud. In het eerste geval - verondersteld dat hij het kunstwerk begrijpt - zal hij zijn critiek neerschrijven onder den indruk zijner persoonlijke ontroering, die verwant is aan, zoo men wil een verzwakt spiegelbeeld van, de ontroering, die de kunstenaar onderging, toen hij zijn werk schreef. Door de verwante ontroering is er nu een zeker verband tusschen het kunstwerk en de daarop geschreven critiek, en men kàn den criticus kunstenaar noemen, als men de grens erg ruim neemt.

Maar wat hier de kunstenaar kan, dat kan ieder ‘gewoon mensch’, zoo hij fijn weet te onderscheiden, diep kan voelen, veel algemeene menschelijkheid bezit, eerlijk is en een goeden stijl schrijft... Wellicht moeten er nog eenige eigenschappen bij. En het is waar, dat gewoonlijk de kunstenaar over die eigenschappen wel het ruimst kan beschikken. Maar noodig, welneen, is het heelemaal niet, dat de criticus kunstenaar zij.

En neem nu het tweede geval: de criticus leest een boek dat hem niet ontroert. Hij is toch genoodzaakt er iets over te schrijven. Hij kan nu op zijn best zoo nauwkeurig mogelijk aangeven, waarom het hem niet ontroert, dus, welke elementen die het werk zouden doen ontroeren, er in ontbreken. Maar die door afwezigheid schitterende elementen beletten tevens den criticus, een kunstwerk van zijn critiek te maken, omdat hij immers de ontroering mist, beletten hem dus kunstenaar te zijn. Terwijl weer de ‘gewone mensch’, zoo hij slechts de eigenschappen bezit die ik hierboven noemde en niet-noemde, naar zijn critisch geweten te rade behoeft te gaan, om zijne bevinding over het werk neer te schrijven. En in een dergelijk

geval is de criticus dan ook steeds een ‘gewoon mensch’, of hij overigens kunstenaar is of niet.

De zuiver-individueele ontroeringen van den kunstenaar hebben met critisch talent niets te maken. Dit berust slechts op een aantal fijn-menschelijke besnaardheden, die naarmate zij talrijker en dieper zijn, de geschiktheid tot het oefenen van critiek verhoogen, daar zij naar die mate het contact met de kunstenaars-ziel - middellijk, door de kunstwerken - verinnigen.

En naar dezen zin heeft de heer Van Campen een aantal uitnemende, in waarheid *critische* studiën, bijeen-gebundeld. *Critisch*, doordat hij doorgaans met de hem eigene onderscheidings-vermogens heeft aangewezen, wat goed en wat slecht was.

Doorgaans - niet overal. Wat de schrijver zegt over Couperus' *Antiek toerisme* bijvoorbeeld, vind ik klinkkare nonsens. Gewoonweg idioot in een boek waar zooveel goede dingen in staan. Het staat er tusschen als een bouwvallige houten keet midden in rij boulevard-huizen, de bewering, dat *Antiek toerisme* ‘trots al de blinkende larifari, een brok armoeïgheid’ is. Waar is, dat in het boek de milieu-beschrijving - *décor* zegt de heer Van Campen smalend - de karakter-ontwikkeling der handelende personen domineert. Daarvoor is het ‘toerisme’. Maar on-waar is het, dat de personen er alleen zijn *om het décor*, zooals de schrijver beweert. De figuren van Kaleb, den gids, en Catullus zijn niet ‘gezellig-goed’, maar subliem van opvatting en volgehouden, menschelijke uitbeelding. En evenzoo is het met de smart van Lucius, de dienende liefde van de slavin Cora. En dat de heer Van Campen over dit wonder-mooie boek zoo raar, zoo onmogelijk kon schrijven als hij deed in deze opstellen, bewijst alleen, dat ook in de Hollandsche literaire weide de beste paarden kunnen struiken. Eenigszins begrijpelijk misschien, doordat de criticus tot de vurigste dravers behoort.....

Ik heb, na de opsomming van des schrijvers superieure eigenschappen, nog bijna niets anders gedaan, dan van die eigenschappen de negatie op den voorgrond brengen.

Ik haast mij dus te wijzen op het beste deel van dit werk, de brillante studie *Het historisch-materialisme in de literaire critiek*, die door diepgaande onderscheiding zoowel als door beheerschte kracht, ons den criticus Van Campen toont op zijn best.

Mooi is ook het didactische gedeelte, dat in een drietal studies - achtereenvolgens over *Woutertje Pieterse*, *Sara Burgerhart* en De Meester's *Geertje* - de zuiver-aesthetische waardebepaling van letterkundige kunst op den voorgrond stelt.

Elisabeth Barrett Browning. Portugeesche sonnetten. Vrij bewerkt naar het Engelsch door Hélène Swarth. Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur, Amsterdam.

Door hare Roemeensche Volksliederen en Balladen, en vooral door hare overzetting van De Musset's Nachten, toonde mevrouw Hélène Swarth reeds hoe schoon zij de gedachten van uitheemsche dichters in het Nederlandsch weet over te brengen. Zij bewijst het opnieuw door deze vertaling van de *Sonnets from the Portuguese.* Want het is de vertaalster gelukt, zeer veel van de diepe en teedere schoonheid, die Mrs. Browning in hare verzen wist te leggen, te behouden. Ter kenschetsing schrijf ik de vertaling of van Sonnet XV, het mooie vers, dat zóó begint:

Accuse me not, beseech thee, that I wear too calm and sad a face in front of thine:

Verwijt mij niet zoo áltoos blijven zal
Zoo bleek en stil van weedom mijn gelaat.
Uw weg is niet mijn weg en mijn gewaad
Verguldt de zon niet met haar stralenval.
Gij ziet mij weiflend aan en weet geen raad.
Gelijk een bij besloten in kristal,
Ligt liefde in leed en leed werd mijn heelal.
Tot vleugelspreiden ben ik niet in staat,
Ik zie u aan, mijn hart is zwaar van wee.
Ik zie, naast liefde, dreigen liefde's dood.
Ik hoor het ruischen van vergetelheid,
Als één die zit, bij herfstlijk avondrood,
Op hoog een heuvel, schouwend, langen tijd,
De stroomen over, naar de bittre zee.

Dr. J. Prinsen J. Lzn. Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige geschiedenis. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1914. Aflevering I, II en III.

Het Handboek van Dr. Prinsen hoop ik, zoodra het compleet is, in dit tijdschrijft uitvoerig te bespreken. Ik bepaal er

mij nu toe, er op te wijzen, dat hier een werk ontstaat, waarvan men de waarde moeilijk kan overschatten. Een persoonlijk boek - gelukkig. Want de persoonlijkheid van dezen letterkundigen geschiedschrijver heeft zooveel diepte, geest en onderscheidend vermogen, dat het uitvieren van des schrijvers individualiteit, de voornaamste eigenschap van zijn werk, het boek slechts ten goede komt.

Onze leestafel.

Haagsch Schimmenspel, door Jeanne Reyneke van Stuwe. - Uitgave van J.L. Veen, Amsterdam.

Zij komen op, bewegen zich enkele oogenblikken, licht en gracieus, op het kleine tooneel: de uitgaande Haagsche wereld; om even plotseling weer te verdwijnen, in zooverre aan figuren uit een schimmenspel gelijk.

Zij wekken uwe belangstelling, boeien u een seconde door een intens passievol gebeuren, of door een half verborgen zwaarmoedig gebaar, een ter sluiks weggepinkten traan, een nerveus lachje.... Kleine vuisten ballen zich in wanhoop en spijt, ongeduldig trappelt een fijn geschoeide voet.... Om blanke schouders drapeeren bekwame handen fijne, schitterende stoffen, ook al wapens in den vrouwenkrijg. Waartoe men al vervalt uit... verveling! Ja, het is 'de wereld waarin men zich verveelt,' met vluchtige *m*aar rake pennestreken geschetst.

Het is een kleine vijver, die den Haag weerspiegelt, met al zijn mondain gedoe, hol, futiel, waarachter toch dikwijls echt diep menschelijk leed schuil gaat. Soms is er wat veel aan de modegodin geofferd; de uitvoerige beschrijving der toiletten door onze Haagsche schoonen gedragen, vermoeit wel eens. Maar... kan het anders, als men kringen teekent, waar uiterlijk vertoon waarachtige beschaving verdringt en vervangt? Kan het anders, waar men elkaar wil overtroeven in weelde en pracht; waar met recht alle zeilen bijgezet worden, om een genotziek, lui leventje te verkrijgen en te behouden? Kan het anders, waar geest meer geldt dan verstand; en list en leugen, mits onder beleefde lachjes verscholen, hooger worden aangeslagen dan waarheid en goede trouw? Kan het anders, waar, zooals op pag. 226 gezegd wordt, 'een holle donkere leegte zich verbergt onder een schoonen schijn?'

Trouwens Den Haag heeft nooit in degelijke deftigheid gewedijverd met Amsterdam; nooit heeft het getaald naar het eigenaardig energieke streven van Rotterdam. Reeds Huyghens beschreef in zijn *Costelick Mal* met een ondeugend glimlachje eenige toiletgeheimen der Haagsche jonge dames....

Elke stad heeft haar eigen cachet. Wat haar heden karakteriseert viel soms reeds in vroeger tijden op te merken. Welbekend is het hoe niemand minder dan prins Maurits - of juist hij er toe gerechtigd was is een andere vraag - de Haagsche lichtzinnigheid berispte. Een ander berispen is in elk geval gemakkelijker dan zich zelf verbeteren. Auteur denkt er niet aan zedelessen uit te deelen, als in de dagen van Van Effen. Zij biedt ons een spiegel, waarin zij opving wat zich liet weerkaatsen en laat het oordeel er over aan de zondeloozen, die volgens het oude woord den eersten steen mogen werpen.

Wie een cyclus goed aaneensluitende romans kan schrijven, mist dikwijls de begaafdheid voor kleinere stukken, tafereeltjes, losse schetsen, een intiem

interieurtje hier, een eenvoudig spel ginds; een kleine vergissing of vage verdenking, verborgen spijt, verholen lach....

Maar Jeanne Reyneke van Stuwe bezit deze gave wel, evenzeer als het talent om uitvoerige romans te dichten. *Haagsch Schimmenspel* lijkt mij een juist gekozen titel voor dit dertigtal kleine schetsen. Nog een opmerking ten slotte:

Is het voor deze Haagsche coterietjes een levensbehoefte van 'bont belooperde,' pag. 38, 'begeesterde oogen,' p. 39, 'fade blauw,' p. 83 enz. te praten; moeten zulke on-Hollandsche uitingen ook in de beschrijvingen voorkomen?

Elise Soer.

Innocentia. Droomleven en Werkelijkheid door Marie Corelli. Geautoriseerde Nederlandsche uitgave, bewerkt door J.P. Wesselink - van Rossum. - L.J. Veen, Uitgever, Amsterdam.

Met hare groote phantasie heeft Corelli van de kleine Innocentia, het onder bijzondere omstandigheden op een boerenhoeve grootgebracht kind, een prinses in de letteren gemaakt. Om een oude overlevering heeft auteur hare rozen gevlochten. De kern van waarheid, zooals ons in voor- en slotwoord wordt verzekerd, het eenvoudig gegeven, werd door haar in een boeiend verhaal omgetooverd.

Vertaling en uitgave getuigen van kennis en durf. Want, het is een heel ding, zulk een teedere geschiedenis in deze ruwe dagen het licht te doen zien. Ook hier te lande lijden velen onder de gevolgen van den grooten oorlog, die de harten sneller doet kloppen, de hoofden vervult met kommer en zorg; maar ook groote dingen doet verwachten; een Godsoordeel over laster en leugen. Toch zou het jammer zijn, als vooral jonge menschen geen oog meer over hadden voor Corelli, het oor niet te luisteren wilden leggen naar hare fijne, beeldrijke taal. Er is iets in hare romans, dat mij denken doet, telkens weer, aan de wondervolle weefsels uit het verre Oosten, zoo ijl, zoo broos, zoo schitterend van kleuren, met ineensmeltende tinten, dat zij 'avonddauw' worden genoemd. Iets onwezenlijks, iets sprookjesachtigs hebben deze ragfijne gesponnen shawls, evenals Innocentia c.s. en toch zijn ze echt. De bewerking er van berust op dezelfde wetten als bij grover doek, maar verfijnde schoonheidszin, gloedrijke verbeelding, teedere vingers schiepen iets eigens, iets kunstvols, iets feeërieks. Tegen guren wind en felle koude beschutten zulke weefsels niet. Zij passen in toovertuinen, bij avondlicht, zachte muziek, zoete fluisterkoelte. Zij passen in een droom van schoonheid.

Tot zulk een droom heeft Corelli haar 'Innocentia' verweven. Geen wonder dat de werkelijkheid dit droomleven ruw verscheurt, zooals helaas met de meeste droomen het geval is, droomen, die men in zijn jeugd voor werkelijkheid houdt en waar men, oud geworden, met weemoedigen glimlach op terugziet.

E.S.

Goudland. Tropen-roman, door Hugo Penning. - Amsterdam. v. Holkema en Warendorp.

Is er grooter contrast denkbaar? Als een boek U kon aangrijnzen, dan deed bovengenoemd het mij, na lezing van dit relaas eener door goudkoorts, ontstelde verbeelding en zinnelust door en door bedorven maatschappij.

Goede trouw, ingetogenheid, waarachtige werklust bestaan niet voor de hier geschilderde personen. De een staat op nog lager peil dan de ander. De zon - bij wier beschrijving het den lezer zelf benauwd wordt - heeft als een 'koperen duivel' alle gezonde groeikracht verbrand. Verdorde loten van den Europeeschen stam droomen, drinken, soezen, liegen en bedriegen elkaar in dezen roman, dat het een aard heeft. Ruwe wellusttooneelen, perverse verhoudingen eindigen in moordpartijen en zelfmoord. Wie van deze houdt, kan hier zijn hart ophalen.

Heeft Hugo Penning dan geen enkel schepsel in Indië ontmoet, van nobeler denkbeelden vervuld? Zou het vaderland van Kartini, waar duizenden onzer Europeesche mannen en vrouwen heengaan, alleen wangedrochten kweeken? Krijgt ieder wezen daar tropenwaanzin?

Och kom! Er schuilt overdrijving en niet weinig ook in deze teekening. Let wel. Ik beweer niet dat een Homan, een van Weerd, Liesje, Annie... tot de onwaarschijnlijkheden behooren, maar naast dezen staan anderen, zooals overal, die de waarde van den mensch hoog houden. Men zou evengoed kunnen beweren, omdat er nu duizenden den oorlogsgod ten offer vallen, dat geheel Europa aan bloeddorst lijdt.

Enkel zwakkelingen teekent Penning; zwakkelingen, die natuurlijk ten onder gaan. Maar mannelijke kracht, kloekheid, vastberadenheid, strenge ernst, vrouwelijke ingetogenheid bestaan ook nog op deze wereld, zoowel onder Europa's bleeke zon, als in den gloed van het Oosten. Auteur werkt met te schrille, te felle kleuren, te veel aangedikt. Het nuanceeren, het ineenvloeien, het vervagen der lijnen heeft hij verleerd te zien op maatschappelijk gebied, trots zijne niet onverdienstelijke natuurschilderingen.

Men stuit ook op vrij wat vermoeiende herhalingen in *Goudland*, b.v. soms met dezelfde beelden, dezelfde woorden beschreven autoritten, dagverdeelingen, nachtelijke scènes.

Aan de schildering van het nachtleven in Singapore ontbreekt het intens hevige, het scherpe contrast met immers datzelfde soort van nachtleven in 'de kleine stad,' waar de roman hoofdzakelijk speelt. Zoo begrijpen wij Homan's verheerlijking van dat stedeke geenszins, tenzij tien 'Jappies' hem schuldeloozer voorkomen dan honderd.

Auteur bezigt nagenoeg geen Maleische woorden, een vooruitgang bij de Indische verhalen, maar sommige uitdrukkingen doen toch zonderling aan, b.v. 'ziengende stilte,' 'ziengende donker,' ziengende gegons,' 'spinden' voor sponnen, 'insnieren' voor inslaan.... Met naamvallen wordt ook nog al eens de hand gelicht. Over de beschrijvingen van het 'zaken doen' o.a. te Singapore, zal een ervaren koopman wel eens glimlachen.

E.S.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de Juli-aflevering geeft Prof. Dr. P.J. Blok een overzicht van de gebeurtenissen bij Quatre-Bras en Waterloo. De heer G.F. Haspels vervolgt zijn roman 'David en Jonathan'. Fenna de Meijier levert een essaij over Romain Rollands 'Jean Christophe'. Jhr. Mr. H. Smissaert besluit zijn overzicht der Oorlogszeeongevallenwet. Prof. Dr. N. van Wijk geeft indrukken en beschouwingen uit Bulgarije. M.P. Otten dicht een ode aan den wind.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de Juli-aflevering behandelt Ds. B. Wielenga het pacifisme van Kant, Dr. J.C. de Moor de verzen van Henriette Roland Holst. Ds. J.R. Slotemaker de Bruine handelt over bedrijfsorganisatie. Dr. J. Jac. Thomson geeft een literair keur-overzicht.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P. J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De Juli-aflevering wordt geopend met een vertelling 'Carmen', door J. de Meester. Hélène Swart bezingt de liefde. William Davids gaat den oorsprong der Don-Juan-legende na. Mr. H. van Campen behandelt Augusta de Wit, Mr. F.E. Posthumus Meyjes de Leidsche vertaling van het Nieuwe Testament. Frans Erens brengt een woord van Victor Hugo in herinnering. Dr. Jan Veth bespreekt Rembrandts verhouding tot Amsterdam.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de Juli-aflevering vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende strand. De heer C. van der Pol beschrijft Kloosterlingen. Josef Cohen geeft een schets, ‘Mirjam’. Frans Erens brengt nieuwe bladen uit het dagboek van een grensbewoner, Arthur Knaap brieven van het front. Jac. van Looy schetst een konijntje. J.R. van Stuwe behandelt den nieuwen Engelschen dichter Rupert Brooke. Dr. G. van Hoorn ontleedt Grieksche schoonheid. Jules Schürmann geeft mijmeringen van een mandarijn. Augusta Peaux en J. Winkler Prins dragen gedichten bij.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst', L.J. Veen, uitgever, Amsterdam, Keizersgracht, 485.**

Thans is verschenen de aflevering van Maart 1915, bevattende een studie van Prof. Dr. Jhr. J. Six over een werk van Willem Danielsz van Tetrode en eene van Corn. van der Sluys over nieuwe damastontwerpen van Chris Lebeau. Beide artikelen zijn van een rijk illustratiematerieel voorzien. Ch. Doudelet ontwierp een fraaie nieuwe teekening voor het omslag.

***De Beweging*, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In het Juli-nummer dicht Albert Verweij een vers van een klein aan een groot volk. De heer J. de Gruyter schetst de Engelsche Vredesbeweging. Jos. Loopuyt behandelt de nationale quaestie in het socialisme. Albert Verweij brengt eenige gedachten ter sprake. Leo Picard ontvouwt het Nederlandsche belang in Vlaanderen en het Vlaamsche belang in Nederland. Gedichten worden bijgedragen door Felix Rutten, J.G. Danser, Jan van Nijlen, Sidney Nielsen en Jacob Israël de Haan, welke laatste voortgaat, Duitsche rechtsgeleerden te bestoken.

***De Levende Natuur,* opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.**

In het nummer van 1 Juli handelt de heer Jac. P.Th. over den boschandoorn. Naar de Korhoenders begaf zich de heer K. Boedijn. De heer Leon. A. Springer handelt over de Campanula Persicifolia. Nieuwe en zeldzame Nederlandsche paddenstoelen heeft mej. Cath. Cool in 1914 gevonden.

In het nummer van 15 Juli vervolgt mej. Cath. Cool hare beschrijving van nieuwe en zeldzame Nederlandsche paddestoelen, gevonden in het jaar 1914. Dr. W.G.N. van der Sleen begint een uiteenzetting over de geologische vorming van ons Noordzeestrand. A. geeft een aardig verhaal hoe de door hem of haar verzorgde in 't wild levende vogels troost aan het ziekbed brachten.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

Het nummer van 25 Juni schetst het karakter van den heer C.J. van Ledden Hulsebosch.

Ontvangen boeken.

Jo van Ammers - Küller, *Een jonge leeuw van Vlaanderen.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Nelly Bodenheim, *Luilekkerland*, Prentenboek. S.L. van Looy, Amsterdam.
De gelaarsde kat, Een sprookje met silhouetten van Jan Wiegman, naverteld door S. Abramsz. S.L. van Looy, Amsterdam.
Wereldbibliotheek. E.B. Browning, *Portugeesche Sonnetten.* Bewerkt door Hélène Swarth. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Wereldbibliotheek. Immanuel Kant, *Ten eeuwigen vrede.* Vertaald door A.P. Prins. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
J. de Vries, *Karakterschetsen.* Zachaeüs, Michal, Rebekka, Horeb, Haman, Saul. H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eijsinga, *Bij Denkers en Dichters*, Studies in schoonheid en wijsheid. L.J. Veen, Amsterdam.
Synthese VI. Dr. A.J. de Sopper, *Kennis en liefde.* De erven F. Bohn, Haarlem.
Dr. H.W.Ph.E. van den Bergh van Eijsinga, *De wetenschap en hare wereldbeschouwing.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
K.J. Pen, *Over het onderscheid tusschen de wetenschap van Hegel en de wijsheid van Bolland.* Boekhandel en Drukkerij, v.h. E.J. Brill, Leiden.
H. Salomonson, *Valsch pathos.* H.J.W. Becht, Amsterdam.
Edward Stilgebauer, *Inferno*, Roman uit den Wereldoorlog 1914-1915. L.J. Veen, Amsterdam.
Dr. P. Molenbroek, *Internationale verhoudingen en stemmingen.* Wat de toekomst allereerst eischt. W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Mr. P. Groote Jr., *Legeruitbreiding.* Een Nederlandsch belang? P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
Nog een drietal losse opmerkingen naar aanleiding van den grooten oorlog. N.V. Drukkerij 'De nieuwe tijd', A'dam.
E. van Dieren, *Meelvergiftiging of gebrek.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Handboekjes Elck 't beste. C.K. Elout, *Hoe wij geregeerd worden.* Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Handboekjes Elck 't beste. *Goethe's Faust,* Studie door Dr. J.D. Bierens de Haan. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
I. Kooistra, *Zedelijke opvoeding,* Achtste druk. J.B. Wolters, Groningen.
L. Leopold, *Nederlandsche schrijvers en schrijfsters,* Zevende druk. J.B. Wolters, Groningen.
Dr. Jos. Schrijnen, *Nederlandsche Volkskunde I.* W.J. Thieme & Cie., Zutfen.
Uit onzen bloeitijd III 10. Dr. F.M.G. de Feijfer, *De geneeskunde.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Onze Koloniën II 4. Dr. A.W. Nanninga, *De theecultuur op Java.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Volksbibliotheek, 10 ct. per deeltje, *Hoe moet ik een verzoekschrift opstellen? De tuberculose en haar bestrijding. Voordragen en tooneelspelen. Voordragen II. Gymnastiek.* Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.

[Derde deel]

Marsyas of de betooverde bron
Mythische Komedie in drie bedrijven
van Balthazar Verhagen.

Aan mijnen vriend Alfons Diepenbrock.

PHOEBUS APOLLO
MARSYAS, EEN PHRYGISCHE SATYR
DEIOPEA
WOUDNYMPHEN
ZEPHYROS
ALEXANDER
ATLAS
MENALKAS
ARETHUSA
LYKORIS

Het Phrygisch oerwoud, aan den voet van het Dindymoongebergte, in mythischen tijd.[1)]

Het eerste bedrijf.

(Eene weelige weide aan den woudrand. Op den achtergrond ontluikende struiken en heesters en daarachter het hoog opgaand geboomte van het Phrygische oerwoud, met het Dindymoongebergte in het verschiet. Er heerscht het koele, vochtige licht van een helderen morgen in de lente.
Het voorspel schildert het ontwaken der natuur uit den winterslaap: het eerste lichte suizelen door de jonge looveren, het geheimzinnig murmelen der bronnen in de verre verborgenheden der wouden, teedere, mijmerende geluiden, die allengs aanzwellen tot een breeden zang, waardoor de Satyr Marsyas uit zijne winterverdooving gewekt wordt. Dansrhythmen, het

1) Dit spel werd, in eene eerste bewerking, voor het eerst vertoond op 4 October 1910 te Amsterdam door de N.V. 'Het Tooneel', Dir. Willem Royaards, met voor- en tusschenspelen en melodramatische muziek, gecomponeerd door Alfons Diepenbrock.

geklepper van castagnetten doen zich hooren, en Marsyas' fluitwijze klinkt boven de stemmen der natuur uit. Het nadert, wordt voller en sterker, totdat Marsyas dansend uit het geboomte op den achtergrond te voorschijn treedt).

MARSYAS,

(met ingetoomde, langzaam aanzwellende vreugde).

Er waait een luwe wind door 't woud,
Doordrenkt van zoete lentegeuren,
Hij kust en streelt het sidd'rend hout,
En lokt de smettelooze kleuren
Van wit en paars en teeder rood
Der bloesems uit de naakte twijgen:
O, dit is de Aarde, die den dood
Verwonnen heeft in smachtend hijgen,
Mijn Aarde, die ontwaakt en lacht,
Nu 't leven opwoelt in heur aad'ren;
Heur duist're schoot kweekt warme kracht
Van kiemen, die opbloeien, naad'ren,
Uitslaan met onwêerstaan'bren wil,
En 's winters handgreep, hard en kil,
Verbreken - hij verlamt, hij zwicht -
Euhoi! De lente! 't Jonge licht!

O, Groote Moeder, Machtige Aarde,
Gij, onverwelkbaar eeuw'ge Jeugd!
Hoe deedt ge mij met jonge vreugd
Opspringen van mijn dor-beblaârde
En troost'loos leger, uit een nacht,
Die droomenloozen sluimer bracht!
Mijn oog, dat zoo wanhopig staarde
In kille duisternis,
Mijn oog, dat dof werd door 't gemis
Aan zonneschijn en bloesemschoon,
Het gloeit en luikt zich, niet gewoon
Aan zulke glansen!
Mijn voet, in sneeuw en ijs verstijfd,
Gevoelt een tinteling, die drijft
Tot lenig dansen!
Ja, heerlijke Aarde, Marsyas heeft
Zijn luiden lach weêr, nu gij leeft,
En 't kan mij zóó verrukken,

Dat ik vervuld ben van een lied,
En als van ouds op 't ruischend riet
Mijn wilden mond moet drukken,
Om fluitend heel een wereld te betoov'ren,
En voor mij-zelf het hoogste te verov'ren!
Zoo zwerf ik dan weêr door het woud,
Van zalige onrust voortgedreven,
De lucht is luw, het gras bedauwd -
Euhoi! Het jonge leven!

(Vertrouwelijk en hartelijk).

En uit de woud-geheimenis,
Waar rijke loov'ren hangen,
En tusschen wuivend riet en lis
Der bronnen donkere oorsprong is,
Waar hooge vogelzangen
Opklinken in het tint'lend licht,
Waar glinsterend de slang zich richt,
Waar kat en panter duiken
In schaduwen der struiken -
Diep uit Kybele's wonderrijk[1.]
Van wingerden en rozen,
Kom ik, den Grooten Paan gelijk,
Om met den mensch te kozen.
't Kortstondig, sterfelijk geslacht!
Zij zaten wel in winternacht,
Verkleumd en zonder droomen,
En wisten niet, hoe 't trage bloed
Aan 't rhythme van de vreugd zich voedt,
Hoe eerst tot leven komen
Wie 't lokken der natuur verstaan,
En luchtiglijk met dansvoet gaan!

Euhoi! Doorbreekt uw wanden!
De lentewind waait door de landen,
Daar gaat een stem op in het woud,
Een roep ruischt langs de velden:
Gij-allen, die onmachtig rouwt,

1. Rhea Kybele, de godin Aarde, de ‘Groote Moeder’. Haar zetel werd gedacht op den Agdis-top van het Dindymoongebergte, omgeven van berggeesten: Korybanten, Kureten, die de pauken en de bekkens slaan.

Wien traan en zucht ontwelde -
De beek bruist aan den Dindymoon,
Komt, bet uw brandende oogen,
De wereld is van lenteschoon
Zoo zalig overtogen!
't Heelal is goddelijk doordrenkt
Van warme liefdestralen,
Die Moeder Aarde zeeg'nend plengt,
Euhoi! Komt ademhalen!
Hierheen, gij menschen, de Natuur
Is mild en vol van liefde:
Uw leven is zoo kort van duur,
Indien veel leed u griefde,
Zoo zink aan Aardes warme borst,
Zij koestert u en lescht uw dorst,
Dan wordt uw snik geschater!
Euhoi! Uw trage leên gerekt,
Komt dansen bij muziek, verwekt
Door Marsyas, den Sater!

(Er naderen stemmen):

ALEXANDER.
Arethusa!

ARETHUSA.
Neen! Neen!

MARSYAS

(spiedend).

Een jongeling, een schoone maagd,
En vliegende gewaden -
'k Riep niet vergeefs: het leven jaagt
Weêr lievend langs de paden!

Hij duikt schichtig weg achter een heester. ARETHUSA *de jageres, verschijnt, met boog en pijlkoker, achtervolgd door den herder* ALEXANDER).

ALEXANDER.
O, jageres, waarheen?
Als vogels vliegen uwe voeten,
En waar uw snelle tred verscheen,
Daar neigen kruid en bloem tot groeten,
Daar wijken doorn en spitse steen!

ARETHUSA.
Mij lokken naar de ruige bosschen
De bange haas, de rosse vossen!

ALEXANDER.
Ach, leg dat wreede tuig aan kant!
De pijl is scherp en zacht uw hand!
Wil rusten van dit wilde spelen,
Hier, onder 't ruischen der abeelen,
Bij 't murmelen der klare wel -
O, jageres, waarom zoo snel?

ARETHUSA.
Verberg u achter makke schapen,
Zijt gij bevreesd voor 't jagerswapen,
Zoek dan het rund, het blatend vee,
En, herder, laat mij hier met vreê!

ALEXANDER.
Ach, Arethusa, zie mij smachten!
Vervaald en dor werd mij de wei',
Sinds dat gij leeft in mijn gedachten -
Ach, jageres heb medelij'!

ARETHUSA.
Komt deernis in het jagershart,
Snel is het wild aan 't net ontward!

ALEXANDER.
Hang ik niet redd'loos in de strikken
Van Arethusa's milde blikken?

ARETHUSA.
Welnu, dan zie 'k u niet meer aan:
Dit haasje mag zijn wegen gaan!

ALEXANDER.
Waartoe nu smaden!
Sinds ik u zag
Dool ik den langen lichten dag
In onrust eenzaam langs de paden,

En waar de zon op haag en boomen
In duizend tintelingen speelt,
Daar zie 'k aanhoudend uw lief beeld
Betoov'rend mij voor oogen komen...

ARETHUSA.
Waar 'k niet ben, daar ontwaart hij mij!
Zie dan, hoe 'k van nabij - ontglij'!

ALEXANDER.
O, hoor: 'k Heb deze winterdagen,
Bij 't vlammend vuur, aan stillen haard,
Uit vele schoone godensagen
Een schat van beelden mij vergaard.
Maar in mijn lange mijmeringen
Ontbeerde ik koestering en zingen,
De streeling van een milden blik,
Dat ik wel uitbrak in een snik...
Dan rezen voor mijn vochtige oogen
Gestalten uit den heerlijk hooge,
Die in 't Olympisch gouden licht,
Met eeuwig jeugdig aangezicht
Geluk en zaligheid beleven.
'k Zag mij verrukkelijk omgeven
Van vrouwen uit dat wonderrijk...

ARETHUSA.
Bij nacht alleen, met zóóveel vrouwen?
Hoe zoudt ge dan om mij nog rouwen?

ALEXANDER.
Ja, want als 'k op heur schoonheid staarde,
Was 't of mijn hart mij openbaarde,
Hoe gij aan allen zijt gelijk:
De gloeiende geheimenis
Van Aphrodites oogen,
De zilverglans van Artemis,
De trots van Hera, 't onbewogen
Gepeins der maagdelijke Athene,
Persephone bij lach en weenen,
De Muzen van den Helikoon
Weêrspiegelden uw lief'lijk schoon!

ARETHUSA.
Ha ha! Ben ik gelijk zóóvelen?
Ga dan uw schoonen droom vervelen!
Die zaal'gen kunnen aan uw zuchten
Ontkomen in de hooge luchten!

ALEXANDER.
O, gij zijt wreed!
Weet gij niet, dat dit liefde heet?
Die schrikk'lijke uren, wen de vlagen
Aanjoegen uit het kreunend bosch,
De regen klett'rend kwam geslagen
Op dak en vensters, wen de vos
En wolf rondom mij huilden,
Wen ik vereenzaamd schuilde,
En àl 't geluk mij scheen vergaan...

ARETHUSA.
Hebt gij wel, warm in 't dons verzonken,
Uw smart in zoeten slaap verdronken!

ALEXANDER.
Neen, ù riep ik in wanhoop aan!
En wrong krampachtig beide handen,
Tot over 't matelooze branden
Van mijne slapen koelte kwam,
En met zijn kalme dichterdroomen
Apollo tot mij placht te komen,
Mij op zijn zwanenwagen nam
En bracht naar bloesemende velden,
Waar luchtiglijk de Muzen snelden,
In kuischen dans en rein gezang.
Daar wijlde ik vele stonden lang,
En leerde 't ruischen zijner snaren
In liefdezangen te evenaren,
En ieder lied bezong uw naam!
Nu is het lente en zie: wij waken!
Ons roept het woud - wij zijn hier saâm:
Laat ons dan 't leven heerlijk maken!

ARETHUSA.
De goden mogen mij beschermen
Voor zulk gevoelvol dichterkermen!
Hoor, 't hoorngeschal van mijn gezellen:
Zij roepen mij, ter jacht te snellen!
Nog ronkt het zwijn in 't kreupelhout,
Zijn luiheid heeft hem ras berouwd!
Hier... vang!

(Zij werpt hem een bloem toe en ontglipt).

MARSYAS

(verborgen, imiteerend):

Koekoek!

ALEXANDER.
Een bloem van hare hand...
O, schoone, geeft gij ze als een pand
Van gunst, of als een laatst vaarwel?
Daar ijlt zij, als een hinde snel,
Een zoete geur stroomt mij nog tegen,
Ambrosia, heur haar ontstegen -
Hoe glanst heur rozeroode hals,
Hoe zweeft zij over over 't jonge, mals-
Bedauwde gras... Heur tred verraadt
Haar als godinne, waar zij gaat...

MARSYAS

(als zooeven).

Koekoek!

ALEXANDER.
De koekoek! Voorjaars blij geluid,
In 't blinkend bladergroen verscholen!
O, hij roept ons ter woning uit,
Tot minnekozen, fluist'rend dolen...
Arethusa!

MARSYAS.
Koekoek!

ALEXANDER.
Arethusa!

MARSYAS

(plotseling opduikend en luid):

Koekoek!

ALEXANDER.
O, wie, wie zijt gij?

MARSYAS.
Ja, wie zou ik zijn?
De stem der Natuur, heur waarheid, heur schijn!
De Nymphen noemen mij Marsyas,
En de Aarde begroet mij als zoon,
Ik draag in de lokken het herfstgewas,
Mijn oogen weêrspieg'len het lenteschoon,
Mijn bloed bruist van zomersche weelde.
Het Noodlot, dat eenmaal den winterdood teelde,
Huist diep in mijn donkere hart wellicht:
Symbool van het levens- en stervensgericht,
Een Satyr, die fluitend, met dansvoeten gaat,
Die juichen en spotten en krijten verstaat!
Maar gij, o jamm'rende herder,
Wat jaagt gij niet verder
Op 't spoor van het edelste, lief'lijkste wild,
Dat stug schijnt, maar toch ook van hartstochten trilt?

ALEXANDER.
O, zaagt ge die stugheid,
Voor mij nooit verteederd,
Heur honende vlugheid,
Die mij weêr vernederd
En klagend in 't lachende morgenlicht laat?
Is 't leven een droom, die mij lokt en verlaat,
Aleer ik hem vat met begeerige handen?

MARSYAS.
Ha, Leven is léven, een vreugdige drang!
Verwringt gij de extase der Phrygische landen
Tot vage verdwazing en druilend gezang,
Waarin gij bleekbloedige Apollo's hoort zuchten,
Dan zijt gij geen zoon van ons bloesemend oord,
En u zal nog menige schoone ontvluchten,
Die louter uit levenslust evers vermoordt!

ALEXANDER.
Gij hoont in bluffende verblinding
Hem, die de hoogste schoonheid brengt,
In 't hart ons vrede en wijsheid plengt,
Zoodat wij de innigste verbinding

Der levensraadselen verstaan,
En zingend nog den dood ingaan.
Zijn luister en zijn hoogheid prijzen
De dichters en al wie in steen
De ziel der dingen om zich heen
Tot goddelijke kunst doen rijzen!

MARSYAS.
Geen wezen huist in Rhea's woud,
Dat woorden draait en steenen houwt!
Ga naar de Doriërs, de bleeken,
Zij kneden woord tot steen en steen tot woord,
Maar hoe de wind uit alle streken
Voorbij bruist, wordt er nooit gehoord!
Laat hen verstarren bij 't mirakel
Van Delphi's schemerend orakel,
Het ramm'len van Apollo's lier!
Neen, knaap, drink hier
Den vollen roes van 't heerlijk leven!
Er gaat door Rhea's rijke dreven
Een adem als een schroeiend vier!
Wat baat het, of een schrale god
In uwen droom de lier bespeelde?
De Faunsfluit zingt u van de weelde,
Den dronken roes van lentgenot!
Hoor, hoe de bekkens der Kureten
Weêrschallen op den Agdis-top,
Der Nymphen schaterende kreten:
Paan-zelf joeg haar wel heden op!
Want Dionysos viert zijn zege:
Met vochtig wingerdloof bekranst
Stuwt hij zijn scharen langs de wegen,
Het leven lacht, het leven danst,
Onder de loov'ren, langs de bronnen!
Gij zijt den dag zoo koen begonnen,
Sta dan zoo aarz'lend niet en traag:
Heur spot, heur vlucht, het is een vráág,
Te komen naar mijn eenzaamheden,
Waar u geen haat'lijk oog bespiedt,
Wen ge in de bloemen neêrgegleden,

Den schoonsten levensdroom geniet!
Haar na! Haar na!

(Hij duikt weder weg).

ALEXANDER

(verward).

Ontroering!
Zou 'k heden dien immer ontvliedenden droom,
Die lachende Muze in geluk en vervoering
Omarmen? O, help mij, dien klemmenden schroom
Te ontboeien tot overmoed, juichende extase!
Ach, durfde ik...

(Hij ontwaart, dat Marsyas verdwenen is).

Hoe, sta 'k hier alleen,
Mij-zelf te verdwazen?
Was hier niet een fluist'rende stem om mij heen,
Een god, of een daimoon, die spoorde tot leven,
Tot willen, tot wagen?... Waar is hij gebleven?
Arethusa!

(Bedachtzaam, leunend op zijn staf nadert MENALKAS)

MENALKAS.
Geve u Zeus bezinning, vriend, gij krijt
Buiten 't middelpunt der reed'lijkheid!
Aan den uithoek der bewoonde streken
Staat ge onzinnig in den wind te spreken,
Smachtend, vaag, in dolle geestesdoling,
Tot een hoon voor alle wijsheidsscholing!
Wat is dit?

ALEXANDER.
Menalkas, ach, u wil ik 't klagen:
Hoe dool ik deze lichte dagen,
Nu heel de wereld straalt en lacht,
Door hopeloozen nacht!
Ik zag der liefde morgen gloren -
In nevelen ging hij verloren,
Een schalksch gebaar, een scherts, een lach...
Die 'k reeds niet meer aanschouwen mag...

MENALKAS.
Zieligheid, en voor den geest de tering!

Heilzaam werkt hier wijsbegeertes leering!
Kom, voorheen hebt gij met mij gezocht
Naar bespieg'lings heilig-eenzame oorden,
En zoo menig schoonen tocht
Doolden wij door 't rijk der *woorden*,
Tot ge aan 't eind der kronkelbaan
Dit bevrijdend woord zaagt staan:
'Diep besef van eigen geesteswaarde
Stelt ons trots-minachtend voor 't gemeen,
En eerst hij wordt meer dan dier op aarde,
Die zijn weg gaat, stil-voornaam, alleen!'

ALEXANDER.
O, buiten 't rijk der philosophen
Heeft zich een schooner wereld mij ontvouwd,
En op des geestes katastrophe
Zag ik der zinnen tempel opgebouwd!

MENALKAS.
Poel der zinnen kunt gij 't beter noemen,
Rijke bodem voor vergift'ge bloemen!
Wieder is hier de arbeid en zijn dwang,
Die u 't onkruid uit het hart zal roeien!
Kom, met niet te temmen vrijheidsdrang
Stoven stieren, lentedronken koeien
Uit den grauw-bedompten winterstal,
Dwars door weiden rennen zij en stoeien
Naar het wilde woud - 't is àl
Kuddenanarchie! Kom mede, aan 't werk!

ALEXANDER.
Ach, was ik sterk
Van geest, zooals ik sterk ben van gevoel!

MENALKAS.
Sterk is de mensch, houdt hij zijn zinnen koel.

ALEXANDER.
In koele zinnen moet het hart bevriezen,
En 't is zoo warm, zoo wild, Menalkas, 't mint!
Zou 'k zóó mijn innerlijke zon verliezen,

Nu rondom mij de lent' heur koest'ring spint?
Ach, bloeseming van 't hart, te snel gestorven...

MENALKAS.
Lang bestaan heeft nooit een bloei verworven.

ALEXANDER.
De schoonste bloei vergroeit tot zomervrucht...

MENALKAS.
Arm aan voedsel, en een kort genucht!

ALEXANDER.

(In bewondering opziend naar een amandelboom).

Zóó'n boom gelijk te zijn, Zeus, welk een droom!
Een weeldeplant, die schoone vrouwen minnen,
Een wonderzoet ontbloeide amandelboom,
Die diepste en schoonste kracht der donk're zinnen
In onbewusten, rijken scheppingsdrang
Ontplooit, uitbundig, tot een wolk van geuren,
En ied're bloem een vuur'ge minnezang,
Waarnaar zij lachende de lippen beuren,
Den nektar purend uit het hart der kelken -
Dàt ware eerst een bestaan...

MENALKAS.
Ontbloeid - en in den eersten storm vergaan!
In 't slijk geslingerd moet dat schoons verwelken.
Wee de vluchtigheid van broozen schijn,
Weerloos, krachteloos gaat hij te gronde,
Wen de winter uit zijn zwart ravijn
Aanbruist, en den dood brengt op zijn ronde!

ALEXANDER.
Bloeiende weelde der jeugd, een geschenk
Van gunstige goden in goudene dagen!
Wie haar genoot, kan vergaan zonder klagen,
Sterft hij ook vroeg - en, Menalkas, bedenk:
Kort is de jeugdbloei, zijn weelde zoo rijk!

MENALKAS.
Zie den wel-doordachten, soob'ren eik!

Hij versmaadt den wuften bloei en wacht,
Tot de roes van 't voorjaar is volbracht.
Dan eerst schiet hij blad, behoedzaam, rustig,
Om zijn loover zweeft geen slap en lustig
Snel vergank'lijk fladderen van bloemen!
Zulk een wil ik u ten voorbeeld noemen:
In zich-zelf beperkt, volgroeid, verknoest,
Wordt hij door geen wintervlaag verwoest,
Maar wie krachtig voedsel wenschen, grijpen
Naar de vruchten, die zijn sap doet rijpen!

ALEXANDER.
Ha ha! Beperkte vruchten van den eik
Doen stellig 't zwijn gedijen in het slijk -
Niet mij!

MENALKAS.
Onreed'lijk spreekt hij, redeloos!
En hoe komt dit? Door het wuft en voos,
Onwijsgeerig hangen aan der aarde vrouwen!
Kom, wij zullen ons een dialoog,
Kunstig woorden mets'lend, samen bouwen,
Als voorheen!

ALEXANDER.
Als 't harte spreekt, is wijsheid droog!

MENALKAS.
Alexander!

ALEXANDER.
Ach, laat mij!

(Menalkas ziet hem minachtend aan, haalt de schouders op en gaat heen, in de richting van het woud).

MARSYAS.

(Steeds verborgen, voor zich).

Daar gaat hij!
Kybele's woud moet sterke luwten kweeken,
Om hem de starheid uit den geest te weeken!

(luid).

Op, herder, deze gaat u voor,
En zal in stelligheid op 't spoor
Van 't grillig jageresje loopen!

ALEXANDER.
O hart, dit smachten en dit hopen,
Al weet ik, dat het àl te loor is...

(Eenigszins schuchter en nieuwsgierig lachend kijkt het herderinnetje LYKORIS over een heester).

LYKORIS.
Wie roept hier klagend om Lykoris?

MARSYAS.
Aha! Daar roekoeleert een ander!

LYKORIS.
En noemt haar saâm met Alexander?

ALEXANDER.
Wee mij, 'k hoor in uw stemme zingen
De zusterlijke erinneringen
Aan zoete klanken, mij zoo ver
En eeuwiglijk nabij... ach, sper
Zoo groot niet die bedwelmende oogen,
O, welbekende en vreemde glans,
Dien Zeus voor leed bewaren moge,
En, ach, der lokken dart'le dans...
Lykoris, goede, ga nu, spaar mij...

LYKORIS.
Zoo 'k blijf, is daar dan veel gevaar bij?

ALEXANDER.
Ja, dat mij 't zwakke hart zou breken,
In al te groote vreugde en droefheid.

LYKORIS.
Wij stelden u een zwaren proeftijd?

ALEXANDER.
Als 'k al die trage nachten reken,
Dan was 't ondragelijk en eindloos.

LYKORIS.
En Alexander werd op 't eind boos?

ALEXANDER.
Zou 'k op de teed're roos vertoornen,
Daar zij zich hult in scherpe doornen,
Mij onbereikbaar?

LYKORIS.
Zijn hier wel doornen vergelijkbaar?

ALEXANDER.
De zonne haten om heur stralen,
Wijl ik in schaduwen blijf dwalen,
Waar zij niet op mijn spoor blinkt?

LYKORIS.
Maar àls het lentelicht nu doordringt?

ALEXANDER.
Ach, stil, spreek mij geen lieve woorden,
Die mild zijn, zoo 'k de waarheid hoorde,
Maar als een leugen grievend wreed zijn...

LYKORIS.
Mijn woord zou heden niet tot leed zijn...

ALEXANDER.
Gij brengt mij dan een trouwe boodschap?

LYKORIS.
Een stap tot liefde is toch geen doodstap?

ALEXANDER.
O, lach, maar ik bezweer u, speel niet!

LYKORIS.
Gelukkig, wie geluk, en véél biedt....

ALEXANDER.
Is 't dan als bode, dat 'k u zie?

LYBORIS.
Een trouwe bode, vriend, - van wie?

ALEXANDER.
Van Arethusa?

LYKORIS.

(Verschrikt).

Van... Arethusa?...

ALEXANDER.
Gij spreekt voor haar, zij kon niet spreken,
In lieve, godd'lijke bedeesdheid?

LYKORIS

(in tranen uitbarstend).

O, o, nu moet mijn arm hart breken...
Ach, wie is hier, die 't allermeest lijdt?...

ALEXANDER

(plotseling begrijpend).

Lykoris!... ach...

(Zij wenkt hem heen te gaan; hij vlucht).

MARSYAS

(verscholen, half fluisterend).

Ach, Echo, ween nu om uw Narcis,
En zit in rijke tranen neêr, kind,
Daar hij van dubbel-rijmen wars is,
Schoon ge op het vreemdste een dubbel weérvindt!
Er zullen eenmaal dichters komen,
Die roem zich eener nieuwe richting,
Als dubbel-rijmen-stichters droomen:
Dit toekomstbeeld geve u verlichting!
Dan juichen om dien scheven weêrklank
Van ied'ren dichter tien pitheken,
En schuren voor hun god een speer blank,
Hoewel zij zelf slecht proza spreken!

(Leunend op zijn stok, vriendelijk glimlachend, treed ATLAS op Lykoris toe).

MARSYAS.
Euhoi! Zeus geve donder links,
Daar komt het raadsel van de Sphynx!

(Hij duikt weder weg).

ATLAS.
Drievoetig schrijdend in dit zonnig uur,
Lykoris, speurde ik al die schoone dingen,

Van oudsher - door mijn langen levensduur -
Mij wel bekend, maar die mij 't hart doen zingen
Van vreugd, als telken jaar de lente ontwaakt,
En wat aan mij vergrijsde - jeugdig maakt!
Nu schud ik van mijn ziel weêr al 't gemartel
Van veel bekommernis en grievend leed,
En, zooals de aard' zich hult in 't nymphenkleed,
Wordt de oude tuinman dan nog eenmaal dartel,
Vlecht jonge wingerds om zijn grijze slapen...

MARSYAS

(steeds onzichtbaar, eenigszins Lykoris' stem nabootsend).

Maar 't groene blad maakt grijzaards niet tot knapen...

ATLAS.

(Doorsprekend, alsof Lykoris hem in de rede viel).

Natuurlijk niet! En toch - ook wèl, zoo 't hart
De jeugd in al zijn veez'len houdt gevangen.
De tijd vliegt in zijn wagenren wel hard,
Hoewel wij remmend aan zijn wielen hangen.
Het sterf'lijk lichaam rept zich door 't getijde,
Van 't speelgoed naar bepeinzing aan den haard,
Bij 't eerste wil het in zijn drift niet beiden,
Maar 't laatste schijnt ons eeuwigheden waard.
Helaas, de vlucht'ge tusschenperiode,
Lichtzinnig en kortzichtiglijk doorleefd,
Die schoonste tijd is, eer gij 't weet, gevloden,
En sneller nog - voor wie drie voeten heeft!

MARSYAS

(als voren).

Schuilt de ouderdom u in dien staf,
Zoo werp hem af!

ATLAS

(steeds ongestoord doorgaande).

Ik wilde 't graag, probeerde 't vaak, maar machtig,
Mijn kind, beheerscht gewoonte 't aardsch bestaan.
Toch zwoer 'k dat been af, en 't besluit scheen prachtig,
Maar ach, met twee kan Atlas niet meer gaan.
'k Verzoende mij dus met dien stijven stok,
Maar, zooals ik door 't leven trok,
Waar gij twee schreden doet, drie stappen schrijdend,
Rekte ik mijn wezen onnatuurlijk uit:

Met reppend lichaam naar den winter glijdend,
Liet ik mijn hart bij lentes zoet gefluit...
't Is, als gij wel in wijze boeken leest...

MARSYAS.
Onevenredigheid van lijf en geest?

ATLAS

(thans opkijkend).

Wie spreekt hier mijn gedachten uit, Lykoris?

LYKORIS.
Ach, of een Faun ons spottend op het spoor is,
Of wel een vogel antwoordt uit de boomen,
Ik weet het niet. Eerst dacht ik 't booze droomen,
Maar nu hebt ge ook, niet waar, op ieder woord
Een dwazen wedergalm gehoord?

ATLAS.
't Is geheimzinnig! 'k Houd het voor geluiden,
Die suiz'len in de loov'ren, in den speelschen wind,
Het neuriën der aarde, nu de lent' begint,
't Zijn bloemen, zingend als zoovele bruiden!
Hoe 't zij - hier sta 'k nu, oud, en tevens jong,
Bekranst, en wel-gezind tot lentevieren.
Zooals het leeuwenwelp in koenen sprong,
Zoo frisch van kracht, als wel-doorvoede stieren,
Zoo fier, als in de hooge lucht de valken,
Wil ik vandaag....

MARSYAS

(met eigen stem, luid:)

Die malsche duif verschalken!

ATLAS.
Die stem wordt onbescheiden. Kom wat verder...
Het menschdom heeft zich heden ver verspreid:
'k Zag Alexander, strengen runderherder,
Die nu in 't wilde woud zijn droomen weidt.
Menalkas moog' de roerselen des harten
Verstandiglijk met zuiv're rede tarten,
Toch zwerft ook hij daar vrij bedenk'lijk rond.
Maar, wat ik op mijn tocht wel zéér bedenk'lijk vond,

Is, dat uw zuster doolt langs gladde paden,
Lykoris!

LYKORIS.
Zij jaagt, dus laat haar dolen, waar zij wil!

ATLAS.
Maar 'k zag haar, hoog-geschort de beek doorwaden,
Lykoris!

LYKORIS.
Verdrinken zal zij niet - laat haar dien gril!

ATLAS.
Waar door haar pijl de hazen vielen,
Zag ik de knapen op de hielen
Der jageres, Lykoris!

LYKORIS.
Zij stormt op lynxen en op beren,
En zal de knapen óók wel weren!

ATLAS.
Maar zoo hun oogen nu eens Eros wiegen,
En liefdepijlen haar in 't hartje vliegen?
Zij is geen Artemis, Lykoris!

LYKORIS.
Ach, wàs zij 't... Eros is een machtig god...

ATLAS.
Zoo is 't, en menigeen beklaagt zijn lot,
Daar Eros zoetheid geeft met bitt'ren nasmaak!

MARSYAS

(weder met Lykoris' stem).

Toch waagt hij hier een kans, de blaaskaak!

ATLAS.
O, lach niet: uit ervaring spreek ik!

MARSYAS.
En Eros sprak: ervaring breek ik!

ATLAS.
Wel onbewust spreekt gij daar wijsheid.

MARSYAS.
Hoe hem de maag van deze spijs lijdt!
Koekoek!

ATLAS.
De koekoek! Ach, nu ben 'k gerust!
Die vogel kan een woord zoo onbewust
Herhalen, dat gij opziet naar die vreemdheid...

MARSIAS.
Ja, als de tijd u in het brein een leemt' snijdt!

ATLAS.
Mooi, koekoek, snap maar door! Nu durt ik zeggen,
Wat mij op 't harte ligt: Uw zuster, kind,
Is als het veulen, dat door struiken, heggen
Zich baan breekt - en den dood in 't beekje vindt.
Zoo'n beestje dient in 't span, dat het den menschen
Tot nut wordt, en zijn leven schoon besluit:
Zie, zulk een juk zou 'k voor uw zuster wenschen,
Een straffe hand, die wilde sprongen stuit.
Wie moet dit zijn? Lykoris? Zacht van aard,
En liefdevol zijt gij - maar niet geboren
Tot strenge heerschappij, en op deez' aard'
Gaat gij, zelf stuurloos, weifelend verloren.
Hoe leidt ge een zuster dan door 't bonte leven?
Lykoris, neem een man!

LYKORIS.
Hij doet mij beven...

ATLAS.
Een kalmen man... neem mij!

LYKORIS.
U?

ATLAS.
Ja, neem mij!
Natuurlijk is mijn prille jeugd voorbij,

Maar 'k ben eer jong dan oud, en daarbij sterk!
Zie mij den kloeken Atlas eens aan 't werk,
Als hij het kluitig veld beploegt - wen eiken,
Van honderd jaren her, voor zijne bijl bezwijken!
Maar, ook veel innigs, dat een vrouw verheugt,
Verzorg ik in de bloemen - dit 's een deugd,
Niet hoog genoeg te prijzen... zeg, Lykoris?

LYKORIS.
Wee mij, te koest'ren een zóó diep verlangen
Naar liefde en schoonheid, juub'lende gezangen,
En dit te hooren.., Beter is 't, verkwijnen...

(Zij vlucht).

ATLAS.
Ach, luister, wil nu niet verdwijnen,
Lykoris... ach, Lykoris!...

(Hij wil haar volgen, maar met een 'Euhoi!' springt Marsyas hem voor de voeten en staart hem met fonkelende oogen aan).

ATLAS.
Ah!... Wat is dit?... Bij Zeus, ik slik
Naar adem in een fellen schrik,
Die panisch heeten mag... Wat wilt gij?
Mijn derde voet bezwijmt, zoo trilt hij...

(Marsyas trekt hem den stok uit de hand, zoodat hij valt).

ATLAS.
Wee, wee, mijn derde voet wordt mij ontnomen,
Nu sta 'k op vier, en kan nog niet ontkomen!

MARSYAS.
O Sphynx, o Sphynx, gij zijt beleerd:
Ik heb uw raadsel omgekeerd!
Die 's morgens wandelde op twee voeten,
Zijn middaguur op drie doorschreed,
Ligt nu viervoetig, lang en breed,
In 's levens avond aan mijn voeten!

ATLAS.
O, gij, die de Olympische toppen bewoont,
Genadige goden, nu zie dezen mensch!

Het lot heeft mijn arbeidzaam leven verschoond,
Nu lig ik verslagen aan ouderdoms grens!
O, daimoon, o daimoon, wil 't Atlasje sparen,
Mijn hand is verweerd en grijs zijn mijn haren,
Maar 't hart bleef mij blond...

MARSYAS.
Armzalig ligt gij aan den grond,
Die als een valk nog dacht te zweven!

ATLAS.
Nu heb ik zoo lang het geluk nagejaagd,
Vandaag zou 'k het vinden, gij hebt het vervaagd!
Waarom nu? de tijd smelt, en kort is dit leven...

MARSYAS.
O, sterveling, daar is geen tijd!
Zie de Natuur, in al haar wisselingen,
Verneem heur polsslag en heur eeuwig zingen:
't Is alles om u eeuwigheid!
Het leven is een roes, die nooit begon,
En nooit zal einden, eeuw'ge lustenbron!
Maar hoed u voor de grim'ge goden,
Die straffe wetten en geboden
U stelden in verbeten nijd.
Zij, die in ketenen der stonden
Het bloeiend aardsche leven bonden,
Zij hebben u den dood gewijd!
Ontken uw Zeus, Apollo's macht,
Leer lachen, als een Satyr lacht,
En in Kybeles warme dreven
Zult ge een oneind'ge vreugd beleven!

ATLAS.
Hetgeen niet wegneemt, dat mijn dagen slinken,
En ik drievoetig naar het graf moet hinken!

MARSYAS.
Daarom heb ik uw snellen loop gestaakt!

ATLAS.
Maar mij tot mergelooze slak gemaakt!
En de uren zie ik over 't hoofd mij vliegen...

MARSYAS.
Wilt ge in de eeuwigheid uw hartslag wiegen?
Kruip dan in 't woud:
Waar 't beekje gras en bloem bedauwt,
Waar linde en tym de lucht doorgeuren,
De koeltjes suizelend de loov'ren beuren,
Zoek dáár uw droom, en leer voor alle heugenis,
Hoe 't aardsche leven onverwoestbaar is!
Speur langs den oever dan aan de onderzijde
Der zilv'ren berkenbast de kleene pop:
Zij vouwde voor het wintersche getijde
Heur brooze, grijze winds'len op,
En hangt er schuchter-droomend en zóó stil,
Gelijk een wijze doode droomen wil.
Maar als haar dan een milde zonnestraal
Met goud omspint, haar koestert en verkwikt,
Zie haar dan trillen, dat ge op eenmaal schrikt,
Wijl daar een leven aanvangt: Door heur vaal
Omhulsel ziet gij warmer kleuren gloren,
Zij wringt, breekt door - en zóó is een kapel geboren,
Die u omzweeft op fonkelende wieken.
Als gij dit wonder aanziet en begrijpt,
Leert gij, hoe 't gansche leven om u rijpt,
Dat's de geheimenis van 't morgenkrieken,
Zóó is de godd'lijke metamorphose
Van menschen, dieren, boomen en van rozen,
Ja, heel de wording onzer machtige aarde,
Die zich in 't kleinste schepsel openbaarde.
Zóó hebt ge in ééne stonde
Alreeds een eeuwigheid doorleefd.
Bedenk, dat in één zonneronde
De dag zoovele stonden heeft,
En 't jaar telt eindloos vele dagen,
En menig jaar uw levenstijd -
Waarom dan 't leven kort geschreid,
In laf, kleinzielig klagen?

ATLAS

(zich oprichtend).

Dat wil 'k wel doen - zóó had ik 't nooit gedacht!
Maar ach, dit lichaam is een zware vracht!
Geef mij dien voet weêr?

MARSYAS.

(geeft hem den stok terug).

Hier, vat aan!

ATLAS

(terwijl hij naar het woud gaat).

't Is niet gering! Ik sprak den Grooten Paan!
Daar beef ik van... 'k Hoor liever van hem zingen,
Dan dat 'k hem zie... De dag brengt vreemde dingen!
Nu ga 'k dien vlinder zoeken... 't ware dubbel schoon,
Had ik Lykoris bij mij, wie 'k het wonder toon...

MARSYAS

(ziet hem lachend na, en breekt dan in jubel uit):

Kybele! Kybele!
Uw heilig gebergt', uw aleeuwige troon,
Staat stralend in 't bruidskleed, de Dindymoon!
Alom aan uw voeten ontluiken de abeelen,
Uw hartslag doortrilt het ontwakende woud,
En waar gij warm-blikkend door looveren schouwt,
Zal bloeseming immer weêr bloeseming teelen,
O, Rhea Kybele!

(Van uit het woud klinken heldere stemmen der Nymphen).

DE NYMPHEN.
Io! Io!

MARSYAS.
Hoor, heerlijke stemmen! De meisjes ontwaken!
Omademd, verwarmd door den Zephyr, verbraken
De sparren hun stammen en duistere loof -

DE NYMPHEN

(verschijnend tusschen de boomen).

Io! Io!

MARSYAS.
Waaruit weêr de dartele Nymphenschaar stoof!
Met fonkelende oogen en zingende kelen:
Zij wenken blankarmig, heur verende voet
Heeft weder den bodem ten reidans begroet!
Euhoi! Schoonste schepping van Rhea Kybele,
Nu komen de dagen tot lachen en spelen,
Euhoi!

DE NYMPHEN.
Io! Io!
Marsyas, Marsyas, ligt gij gebogen,

Verstard nog, in wintersche kilte verdoofd?
De nacht plengde dauw en de wingerd zet oogen!
Verkwik in de bronnen uw doezelig hoofd,
Zij sprank'len langs rotsen, van goud overtogen:
Io, drink de jeugd hier met gulzige togen!
Io! Io!

MARSYAS.
Euhoi!
Vroeger dan gij heb ik 't leven ontwaard!
Dansend doorijlde ik de wouden en weiden,
En ik, dien Kybele ten priester zich wijdde,
Ik heb om heur altaren dienaars geschaard!
Menschen ontwaakten op Marsyas' kreten,
Knapen en maagden en grijsaards vergeten
Arbeid en rust - ik verwarde hun brein:
Mijm'rend, doorhuiverd van zoetheid en pijn,
Zwerven zij ver van hun haard, en zij branden
Weenend en lachend de trillende off'randen
Van hart en van ziel op uw altaar, Kybele,
Bevolkt is uw rijk en gij kunt er bevelen!
Euhoi!...

(Na een oogenblik stilte, met eene plotselinge, huiverende bezinning):

Een kille beklemming, een huiverend vreezen
Bevangt mij het harte in 't opperst geluk:
Een angst, dat de vreugde niet duurzaam zal wezen,
Dat ééns alle bloei met een heftigen ruk
Geknakt en vernietigd zal worden door machten,
Die boven dit leven staan, 't brandende smachten,
Het mateloos dweepen en juichen verderven,
En, Rhea, ook u eens verslaan en doen sterven...

(Als met geweld deze gedachte overwinnend):

Euhoi! Grijp het leven, de wereld is jong!
Wij zullen die vrees in een zwijmel verdelgen,
In roepen en dansen de lente verzwelgen!
Euhoi, dan, een sprong! En opnieuw weêr: een sprong!

DE NYMPHEN.
Io! Io!
Door den voet vaart een schok, dien de hartslag ons stiert!
In den dans nu de lachende lente gevierd!

O gij Faun, die de lippen op 't riet weet te drukken,
Waar is 't lied, dat de goden ten dans zou verrukken,
De bedwelmende wijze van 't vorige jaar?
Want ons trillen de voeten, wild fladdert ons haar!
Io! Io!

MARSYAS.
Euhoi!
Ik heb van den lotos een fluit mij gesneden,
Mijn hart is vervuld van een bruisenden klank,
Maar rijker en voller, dan 'k vond in 't verleden:
Gij, ruischende Bakchos bezielt mij - heb dank!
Nu, geurige Nymphen, gaat voor, dat wij vinden
Het oord, waar de wellust van rozen en linden
Ons heerlijk bedwelmt aan de zingende bron:
Daar zij aller weelde en verlangen bezongen,
Mijn dag is gelukkig, die zóó schoon begon!

DE NYMPHEN

(terwijl zij zich meer en meer verwijderen).

Io! Io!
In lentetijd, verrukkingstijd, nu de eeuwig-jonge
En heerlijke Aarde wordt bestrooid
Met bloeiende woudviolen,
Gaan we allen, de lokken met rozen getooid,
Weêr dwepend de Phrygische wouden doordolen,
't Van levenslust bevende, Bakchische koor:
Faun, Faun, dans ons voor!
Io! Io!

MARSYAS.
O, Zephyr, zoet als jonge wijn,
Maak heel de wereld dronken!
Mij hebt ge in 't bandelooze brein
Den eêlsten teug geschonken!
Mij had geen blonde nymph gebaard
In zwoelen zomeravondgloed,
Mij had geen Satyr, ros-bebaard,
Op 't zingend riet als zoon begroet,
Kon niet bij zulk een lent-ontwaken
Mijn lichte, beeldenrijke geest
In eedle dronkenschap geraken!
Euhoi! Euhoi, het schoone feest!

DE NYMPHEN

(in de verte).

Io, Marsyas, Io!

MARSYAS.
Ja, joelende vogels, ik volg op u lokken!
Naar 't woud nu, naar 't hart van het heilige woud!
Dáár worde mij heden het wonder voltrokken:
De bloesem der bloesems, in droomen aanschouwd,
't Mysterie des levens, de ziel der Natuur,
Zal 'k wekken met machtig-betoov'rende tonen,
Mij-zelf ten geschenk, om voor 't stralend azuur
Als god mijner kunst op deze aarde te tronen!
Mij brandt het bloed,
Mijn hart bonst machtig,
Sterk is mijn voet,
Mijn adem krachtig!
O, bruisende levensdrang, gloeiend verlangen,
Het liefde-geluk wil ik heden ontvangen!

(Fluitend en dansend volgt hij de Nymphen in het woud).

De opgravingen op Creta.
Dr. J. van der Valk.

I.
Het labyrinth op Creta.

DE opgravingen op Creta hebben aan het licht gebracht dat dit eiland de wieg onzer klassieke beschaving is geweest. De zoogenaamd Myceensche kunst die wij het eerst door Schliemann leerden kennen op het vasteland van Griekenland, bleek nu de laatste te zijn in de drie perioden van de kunst op het eiland, waar volgens de sage koning Minos eens de Egeïsche zee beheerschte. Te zamen omvatten de drie perioden het brons-tijdperk.

Zoo werden de aanwijzingen over Creta bij de oude Grieksche schrijvers bevestigd. Van Creta, zeggen zij, is de eeredienst van Apollo op Delos; van Creta kwamen de eerste priesters van Delphi[1]; de cultus van den Zeus-tempel te Olympia houdt verband met dien op Creta. De dienst dus van twee hoofdgoden van Griekenland en in de drie centraalpunten: het orakel op den 'navel der aarde', de verzamelplaats aller Grieken in de spelen bij uitnemendheid, en het eiland dat door zijn ligging, door zijn Apollodienst en tijdelijk tevens staatkundig 't middelpunt was in de Egeïsche zee. Voeg daarbij nog den dienst van de Groote Moeder der Goden en de wetgeving van Lycurgus.[2]

1. De Delphische priesters leidden ook, volgens Pausanias, hun ritueel van Creta af, uit Tarrha, waar de reinigings-priester Karmanor Apollo gereinigd had van den moord op de Python. Ook Epimenides, die de stad Athene zuiverde van het bloedbad bij Kylon's opstand, was een Cretenser. Op Kreta werden ook, naar de Grieken vertelden, de oudste mysteriën gevierd.
2. Eenmaal op Creta opmerkzaam gemaakt, vindt men de sporen van zijn invloed telkens weer terug. De tempel op Aegina, beroemd door zijn gevelvelden, was gewijd, zoo weten we thans weer, aan de nymph Aphaia, speelnote van Artemis. Haar vader was Zeus en haar moeder de Kretenzerin Karme. Aphaia werd op Aegina èn op Creta als godin vereerd. En Pindarus heeft haar een hymne gedicht. (Isolde Kurz, Wandertage in Hellas, München, G. Müller 1913. bl. 65.)

Toen ik dan ook in den Pireus scheep ging naar Creta en door de met witte schuim beparelde donkerblauwe zee voer, straks onder donkerblauwen helbesterden nachthemel, liet ik het orakel ook tot mij spreken, dat Aeneas vermaand had: Zoek uw oude moeder, waar de berg Ida staat, en de wieg van uw geslacht!

Want dat orakel blijkt nu dieper waarheid te bevatten dan we vóór Creta's opgravingen konden vermoeden. En toen bij het aanbreken van den dag uit den morgennevel kwam opdoemen dat mysterie-volle eiland, 't welk Homeros tot zijn beschrijving der Phaiaken inspireerde, en toen het daarna zijn kustlijn ging ontplooien, terwijl de zon de gele en groene plekken bescheen en zijn bergtoppen naar boven kwamen, was het als werd hier de oudheid hiernieuwd en de sage werkelijkheid.

De aankomst voor Candia brengt je weer in het heden terug. Eerst ziet men de kazernes van de troepen der mogendheden[1], dan de oude Venetiaansche muren, en daarachter uitkomen van een Turksche moskee de slanke minaret. Candia zelf is een drukke, half-Turksche handelsstad. Maar na aan de landzijde de Venetiaansche muren weer doorgegaan te zijn, bevindt men zich spoedig in de stilte van het eenzame landschap langs de heuvelen waar de oudste nederzettingen uit het neolithisch tijdperk schijnen geweest te zijn.

Van de haven van Candia rijdt men in een uur te paard naar de plaats waar vroeger de hoofdstad van Creta, Cnossos, lag en waar nu de ruïne blootgelegd is, door den Engelschman Evans, van het oude paleis. Aan den rechterkant ligt er de berg Dicta, waar Zeus geboren, links de met sneeuw bedekte Ida waar Zeus opgevoed zou zijn (Zeus is op Creta vooral het kind) en recht voor ons de Jukta als een reuzentombe, Zeus' graf.

Van den lagen heuvel waarop het paleis stond, hebben we een mooi uitzicht op de glooiïngen der bergen, op wier bruinen bodem het groen der olijfboomen aardig afplekt.

Al dadelijk treft ons de tegenstelling met de paleizen van het vasteland, te Mycene, Tiryns, Thebe, die vooral militaire vestingen waren: in Creta is bij de paleizen geen spoor van versterking te vinden. Creta was een eiland van vrede en vrijheid. Van vrijheid getuigen nog in later dagen de wetten van Gortyn, op groote steenblokken bewaard, volgens welke

1 Ik was er kort vóór den oorlog in 1912.

de positie der vrouw op Creta veel vrijer was dan te Athene. Zelfs de slaven werden er nog in Aristoteles' tijd als vrijen behandeld; hun was alleen de krijgsdienst en het gymnasium ontzegd. Een bewijs van de vrijheid tegenover den vorst in den Minoïschen tijd is het aanwezig zijn van (steenen) banken rond de troonzaal. Immers een tyran eischt voor zich den zetel alleen[1]. Ook in het land der paleizen, Italië, bouwde men tijdens de vrije republieken banken in de paleizen, zooals in dat der Strozzi te Florence en in het palazzo Farnese te Rome; maar na de 16e eeuw niet meer.

Op dit eiland van vree en vrijheid waren de paleizen van Cnossos, Phaistos, Hagia Triada huizen van weelde en kunst. En van vergevorderde techniek, blijkens de pijpen der waterleiding die van fijner klei en duurzamer kalk blijken geweest te zijn zooveel eeuwen voor Christus, dan de latere die achtereenvolgens, maar telkens slechter, door Romeinen, Venetianen en Turken zijn aangelegd. De trappen van het theater te Cnossos (de theaters op Creta zijn de oudste der wereld) hellen van 't midden naar links en rechts eenigszins af, en waar zij den wand naderen, bevindt zich een groef voor het afloopend regenwater.

Ook de glansverf op aardewerk schijnt een uitvinding der Cretensers. Dat de Cretensers wel exporteerden, maar zelf hun kunstvoorwerpen vervaardigden, blijkt uit onbewerkte stukken steen en half afgewerkte vazen, gevonden in de paleizen. De kunstvoorwerpen van metaal, aardewerk, steen, gesneden steenen en fresco's zijn van bijzondere realiteit. Ik heb hier vóór me een vaasje, waarschijnlijk voor reukwerk. Het is een gipsafgietsel van het speksteenen exemplaar, gevonden in de villa Hagia Triada bij Phaestos op Creta. Men weet helaas niet met zekerheid te zeggen, wat het voorstelt. Ik vermoed een godsdienstigen optocht. Dat blijkt, dunkt me, uit het Egyptische muziekinstrument, het sistrum, dat een man (zonder wespentaille, dus geen Cretenser, waarschijnlijk een Egyptenaar) in de hand rinkelt; want het sistrum komt alleen bij den eeredienst voor. Achter volgen drie zingende vrouwen; hun luid juichende open mond is bijzonder realistisch weergegeven. Maar wat de beide groepen mannen dragen, een soort lange drievork,

1 Ook nog de Seranim, de vorsten der Philistijnen waren min of meer afhankelijk van de aristocratische families en in hun machtsbevoegdheid vrij beperkt. A. Noordtzij, De Filistijnen, bl. 106. Vgl. ook het versperren der haven van Dor als demonstratie tegen hun sêren, bl. 107.

is moeielijk te zeggen. Waarschijnlijk een cultus-symbool. Wat zou een Egyptenaar dat alles stijf geciseleerd hebben, alle mannetjes op een rijtje en één van vorm en houding. En zie hier die afwisseling: de een keert zich om en roept wat aan de volgers, een ander duikelt op den grond en schijnt een Cretischen dans uit te voeren. De hoofdman loopt statig blootshoofds met lange afhangende haren, alles leven en beweging.

Een van de indrukwekkende fresco's is de bekende kandrager, een jong gespierd man met krulhaar en een regelmatig profiel. Het was het eerste levensgroote portret dat bij de opgravingen op Creta goed geconserveerd voor den dag kwam. De verbaasde arbeiders knielden en prevelden een gebed voor de schitterend gekleurde teekening, ze zagen het aan voor een mirakel: een beeld van een heilige dat uit de diepte verscheen op de witte wand van het paleis.

De vrouwenkleeding, die we op de frescos zien, klok-rok[1], corset, schoenen met hakken, band om het op het voorhoofd krullend haar, de lokken van achter loshangend op den schouder, verschilt zoo geheel van alle volken der oudheid en gelijkt zoozeer op de onze, dat een Franschman onwillekeurig uitriep: mais, ce sont des parisiennes! De neus wipt een tikje op, 't waren dus geen Semieten. Dus hebben ze ook niet de zoogenaamde Grieksche neus, maar die zien we ook nu in Griekenland niet meer, en waarschijnlijk is die door de oude Grieksche beeldhouwers zoo gestyleerd, zooals de grafsteen te Athene van Hegeso, de vrouw van Proxenos bewijst: haar kamenier draagt schoenen, zij zelf sandalen, gestyleerd want er zijn geen riemen aan om ze vast te maken; ook de voet is gestyleerd, want de groote toon is kleiner dan de tweede, wat de beeldhouwers deden om een sierlijker ronde lijn te krijgen, parallel met de ronde sandaal; en zoo is nu ook de neus gestyleerd... van de dame. want de neus van deze is Grieksch, maar van het dienstmeisje niet.

In den bloeitijd der Cretensische kunst werd bijzonder getrouw geteekend naar de natuur, daarna meer en meer schetsmatig gestyleerd. Zoo zien we b.v. de octopus, de achtarmige inktvisch, een veelvoorkomend motief op vazen, aanvankelijk correct naar de natuur met zijn acht armen, waaraan de zuig-

1 Sommigen meenen ook een pantalon-jupe te herkennen, anderen zien er slechts in de gewone rok op een bepaalde wijze gestyleerd om de beenen te laten uitkomen.

mondjes duidelijk zichtbaar zijn; de armen, al leven en beweging, schijnen de vaas als 't ware te omklemmen en saam te houden. Later, ongeveer 1600 v. Chr., begint de decadence: de teekening wordt minder nauwkeurig, de zuigmondjes zijn weggelaten, de kop te groot, de armen stijf. In de laatste periode, ongeveer 1400, is alles gestyleerd: oogen en kop overdreven als een caricatuur, er zijn slechts 6 armen en die zijn verstijfd tot drie regelmatig golvende lijnen evenwijdig boven elkaar loopend.

Gestyleerd is ook langzaam de stierenkop. Er zijn prachtexemplaren onder: de neusgaten wijd door 't diep ademen, de mond half open, het oog woest, gericht op den stoot, alles uiting van kracht. Een latere stierenkop, een plengvaas, vertoont twee ribbels boven de neusgaten en drie ribbels boven het oog om de wenkbrauw aan te duiden; ooren en hoornen zijn te klein. Nog later schrikken we van zes lijnen boven den neus en om de oogen een stralenkransje.

In Pompeï kraste voor meer dan 17 eeuwen een schooljongen op een muur een teekening die lijkt op een gestyleerde dubbelbijl met 7 windingen er om heen; hij schreef er bij: ‘Labyrinthus. Hier woont de Minotaurus’. Diezelfde teekening vinden we op munten van Cnossos en ook in het paleis. Hier hebben we de drie dingen bijeen: het labyrinth, den minotauros en den doolhof. Het labyrinth, dat men zich, verleid door een latere legende, als een onderaardschen doolhof voorstelde, is waarschijnlijk hetzelfde als het nu blootgelegde paleis. Ook de drie andere labyrinthen, door Plinius genoemd, lagen voor 't grootste deel, zoo niet geheel, boven den grond: de tempel te Hawara in Egypte van de 12e dynastie; op Lemnos een gebouw met 140 zuilen; en een tombe te Clusium van Lars Porsena. Hier zien we een nieuw verband tusschen de Pelasgen van Lemnos met de Etruriërs, nog versterkt door een inscriptie op Lemnos in een taal die met het Etruscisch overeenkomt.[1.]

De uitgang van het woord, *nth*, is een kenmerk dat het oud-Cretensisch is en labrys beteekent bij de Cariërs dubbelbijl, een heilig symbool, vaak verbonden met de heilige stierhoornen, vermoedelijk beide teekenen van de vruchtbaarheid der aarde.[2.] De stierenkop, vaak van goud of porcelein, is door alle eeuwen van het heidendom tot aan het Byzantijnsche tijdperk de popu-

1. Zie Conway's artikel in de Encyclopaedia Brittannica en noot 3 op bl. 9.
2. W.B. Kristensen, De heilige horens in den oud-Kretenzischen godsdienst, in Verslagen en Meded. der Kon. Akad. v. Wet. afd. Letterk. 4e Reeks deel XII.

lairste amulet gebleven. Het was de voornaamste talisman tegen de baskania, het booze oog. En nog heden ten dage wordt hij door de eilandbewoners voor dit doel gebruikt. Zoowel Grieken als Turken hangen stiere- of ossekoppen of schedels als voorbehoedmiddel tegen het booze oog boven de deuren hunner huizen, in hunne binnenplaatsen, in hunne tuinen en velden.[1.]

De dubbelbijl treft men telkens ook op de steenen en de teekeningen van het paleis aan. Het labyrinth zal dus beteekenen het huis van de Dubbelbijl.[2.]

De Minotauros of Minos-stier was waarschijnlijk de godheid als mensch met stierenkop afgebeeld, evenals de Phoenicische God Moloch, aan wien menschenoffers gebracht werden, waardoor de sage verklaard wordt van de schatting van 7 jongens en 7 meisjes die Athene jaarlijks aan Minos moest leveren om aan den Minotaurus te offeren. Ter eere van den Minotaurus zullen dan de stierengevechten gehouden zijn, waarvan nog de interessante afbeeldingen over zijn van de mannen en ook de vrouwen die het bedrijf uitoefenden en blijkbaar niet onder deden voor de Spaansche stierenvechters of onze paardrijdsters. Paarden waren op Creta niet. Maar behendig springen de Minoïsche jongleurs met de hand aan een der hoornen over een liggenden, dan weer over een rennenden stier, soms met hindernissen, dikwijls meerderen tegelijk, mannen en vrouwen. Op een fraai, realistisch fresco zien we zoo'n stierrijder, de beenen in de lucht, juist met het hoofd midden op den rug geduikeld van een rennenden stier; daarachter staat een vrouw die in de handen klapt, klaar hem op te vangen; vóór den stier grijpt een andere vrouw de horens om zich mee te laten sleepen.

Den doolhof zoekt men in de dansplaats van het theater.[3.] Als de God van het vuur het schild voor den held Achilles gesmeed heeft en het versiert met kunstige teekeningen, dan

1. Max Ohnefalsch - Richter in de Contemporary Review van Nov. en Dec. 1912.
2. Den vogel die soms op de Cretische dubbelbijl gevonden wordt, verklaart Evans als de specht Pikos die volgens Aristophanes vóór Zeus regeerde. Keilinschriften bevestigen dit, waarop de specht bijlvogel of bijl van Istar wordt genoemd.
3. Prof. Kristensen (t.a.p. bl. 97) zoekt den doolhoof, symbool van het doodenrijk, waaruit niemand ontkomt, in het labyrinth zelf, de woning van den aardstier of de stier van het doodenrijk. Met het doodenrijk volgens de oude Oostersche opvatting zie Theol. Tijdschr. 1910 bl. 11 vgg.) heeft het gemeen het typische tal 7 der muren en gangen die rond de binnenste kern liepen, die wij aantreffen op Knossos-munten en in den naam 'Septemplex laborinthus'.

ciseleert hij er ook een dansplaats in, gelijkend op die, zegt Homeros, welke Daedalos maakte in het breede Cnossos voor de schoongelokte Ariadne, de dochter van Minos. Die dansplaats moet zoo ingericht geweest zijn, waarschijnlijk door afscheidingen of gangen of paden met muurtjes, dat de reidansen allerlei wendingen maakten langs en door elkaar, en waarvan we de platte grond nog zien in de teekening van den schooljongen van Pompeï.

Tweemaal zijn de paleizen te Creta door brand verwoest, en wel gelijktijdig, dus met opzet. Maar de gevolgen waren verschillend. Na den eersten brand (ongeveer in 1800 of 1750 in den laatsten tijd dat de Hyksos over Egypte regeerden) werden de paleizen, zij het in bescheidener uitgestrektheid, weer opgebouwd, en waarschijnlijk door hetzelfde volk, want dezelfde kunst en cultuur wordt voortgezet. Maar alles is minder geworden. De macht van Creta over de zee was blijkbaar gebroken. De welvaart ging achteruit en ook de kunst. Men copiëerde in stee van de natuur te bespieden. De decadence der styleering neemt hand over hand toe. Ook de beschaving gaat achteruit. Dat blijkt o.a. uit de haartooi der dames, een onbedriegelijk kenteeken van den trap der cultuur. Wilde volken en overbeschaafden zijn de uitersten die ook hier elkaar raken. Beiden maken overdreven werk van hun haartooi. Voor de overbeschaving en het verval vergelijke men maar eens de coiffures van den Romeinschen Keizertijd en onzen pruikentijd. Welnu, in den tijd van blijkbaar verval vinden we het haar getooid met gouden diademen, spiralen en ringen.[1.]

Vermoedelijk zal de eerste verwoesting der paleizen een tijdelijke strooptocht, zooals bij ons die der Noormannen, geweest zijn. Maar de tweede verwoesting (ongeveer in 1400) is ongetwijfeld het gevolg geweest van een inval van vreemde overheerschers. En deze inval was algemeen, ook op het vaste land. Mycene, Tiryns, Argos, Thebe, ze zijn gevallen en verbrand door dezelfde benden die de paleizen op Creta hebben vernietigd. De cultuur wordt niet voortgezet, de oude bewoners zijn verdreven en verstrooid. Hun naam, Keftioe, wordt in Egypte niet meer vernomen.

Wie zijn deze veroveraars geweest? Vanwaar kwamen zij? Men vermoedt uit het Noorden, uit Macedonië of Illyrië. Van het Noorden kwam ook de Dorische volksverhuizing. Het

1. Sir Galahad (Im Palast des Minos, Munchen 1913) verklaart den opschik der vrouw als rivale der knappe kandragers.

vermoeden ligt dus voor de hand, dat het Doriërs zijn geweest. In Prinia op Creta is een archaïstische stele gevonden waarop een reusachtige krijger met scheenplaten en rond schild. Voor hem ligt geknield een smeekeling, een overwonnene. Op oostersche manier is de overwonnene in proportie veel kleiner; hij heeft de kleeding van de Myceensche kultuur. Men vermoedt hier voor zich te hebben de voorstelling van den Doriër die den Minoër onderwierp.[1]

De Minoërs hebben zich van uit Creta verspeid. Waarheen?

De overlevering spreekt van Lycië in Klein-Azië. In Carië lag een stad Labraunda[2], overeenkomende met het woord labyrinth, en naar Lycië zou volgens de sage Sarpedon, de broeder van Minos, van uit Creta zijn verhuisd. Na de zeemacht van Creta beheerschen de Cariërs en de Phoeniciërs de Egeïsche zee.

We vinden verder de Minoërs van Creta terug in Palestina als de Philistijnen: de Kreti en de Pleti zullen de Cretensers en Philistijnen zijn in de lijfwacht van David, Jeruzalems Koning.[3] De Philistijnen dragen dezelfde vedermuts waarmede men ook de Minoërs ziet afgebeeld op Creta. En onder de vele steden met den naam Minoa (en die komen voor tot in Arabië) vinden we er ook een op de kust der Philistijnen: Gaza, de stad welker poorten Simson op zijn schouderen wegdroeg, heette ook Minoa en was de hoofdstad van de zuidelijke (niet-Semitische) Philistijnen, in den bijbel genoemd Cheretim, door de zeventigen vertaald met Cretes, Cretensers. Bovendien is de gelijkenis tusschen de Philistijnen en de Minoërs, zooals we de eerste zien op Egyptische afbeeldingen, b.v. in den tempel van Medinet-Habu en de laatste op een leemen discus in Phaestos, frappant. In Gaza zijn ook gevonden stukken aardewerk gelijkend op die van de paleis-stijl van Cnossos,

1 Dat de verwoesters der Cretensische paleizen uit het noorden, van het vaste land kwamen, en dat zij van Creta niet weder terstond zijn teruggetrokken, schijnt te blijken uit de onlangs opgegraven woningen in Gurnia, een stad in het oosten van Creta. In tegenstelling met het Minoïsche huis met breed front, hebben deze het smalle front dat we terugvinden in het Oost- en Noord-Germaansche huis, zooals uit nieuwe opgravingen bij Potsdam en Buch, een dorp bij Berlijn, blijkt. De veroveraars zullen dezen bouwvorm waarschijnlijk van het Noorden bij hun komst in Griekenland hebben meegebracht. (F. Oelmann, Ein achäisches Herrenhaus auf Kreta, in Jahrb. der K.D. Arch. Instituts XXVII p 38-51.)

2 Zeus Labrayndos, de god met de dubbelbijl, werd door geheel Klein-Azië en verder vereerd, maar vooral bij de Cariërs. Joh. Schaefer, De Jove apud Cares culto, in Diss. phil. Halenses, vol. XX 4.

3 Vergelijk Gen. 10, 14 Amos 9, 7 Jer. 47, 4 Deut. 2, 23 Zef. 2, 5 Ez. 25, 16 Sam. 1, 30, 14-16. Dr. A. Noordtzij, De Filistijnen, Kampen 1905 bl. 13 vgg.

een zwaard van Minoïschen vorm en constructies van Minoïsche architectuur.[1.]

Ook de oost-kust van Italië en Sicilië onderging den invloed der Minoërs[2.]. Zij dreven handel met Etrurië en de Po-vlakte en hadden o.a. een handelsstation te Pesaro, waar graftomben ontdekt zijn van de Egeïsche zeevaarders. Het museum te Syracuse bevat vazen uit den Myceenschen tijd. Ook te Tarente werd veel Myceensch aardewerk gevonden. Koperstaven met Minoische waarmerken zijn ontdekt in Sardinië en een op Sicilië. Dit bewijst evenzeer voor den handel der Minoërs in de Middellandsche zee als het feit dat in een kamer van het paleis te Cnossos gevonden is een stuk liparite dat van Lipari afkomstig moet zijn. Obsidiaan komt alleen op Melos voor, maar het werd al vroeg geëxporteerd naar Italië en Egypte. Messen van obsidiaan zijn gevonden in Troje en Creta; zij dienden voor scheermessen, want de Cretensers droegen lang haar, maar schoren hun baard. Het obsidiaan getuigt al van dien handel in den neolithischen tijd, want het is gevonden in neolithische graven in Ligurië. Op Creta is zelfs barnsteen uit het begin van den middel-Minoïschen tijd; in Corinthe en Mycene is het gevonden in de vorm van kralen voor halskettingen. Het kan van Sicilië gekomen zijn, anderen denken zelfs aan de Oostzee.

Men gist ook de verwantschap der Minoërs met de Etruriërs, wier cultuur en kunst in veel overeenkomt[3.]. Om slechts iets te noemen van technischen aard: de Egyptenaren, de Minoërs en de Etruriërs kleuren alle drie altijd het lichaam van den man rood en laten dat van de vrouw wit. Dat de Minoërs zich ook op de eilanden in de Egeïsche zee verspreid hebben, is wel zeker.[4.]

1. A. Mosso, The palaces of Crete and their builders. A. Mosso, The dawn of mediterranean civilization, 1910. bl. 36 vgl. In Gaza was ook he*t* laatste steunpunt van het verzet der Philistijnen, als dragers der Hellenistische cultuur, tegen het Christendom (Noordtzij bl. 234 vg.) en daarna dankte het aan de fusie van christendom en hellenisme een nieuwen opbloei van kunst en wetenschap (bl. 238 vgg.) Vgl. ook boven, bl. 3 noot en bl. 17 noot 2.
2. Tot in Spanje is Myceensch aardewerk gevonden.
3. Vgl. ook de fossae Philistinorum in Etrurië; Porsenna vergelijkt men met Purosat, den Egyptischen naam der Philistijnen; Philistos en Philistis op Sicilië, en de Pelasgi brengt Wirth met de Philistijnen in verband. Zie verder A. Kannengiesser, Aegaeische, besonders Kretische Namen bei den Etruskern, Klio XI 26-47 en daarbij Glotta IV, 4 p. 311.
4. Wolf Aly (in Philologus 1912 Bd. LXXI H. 4 p. 476) pleit nog eens voor den door Fick het eerst gepubliceerden (Fick - Bechtel, Griechische Personennamen p. 429) maar van verschillende zijden tegelijk vermoeden samenhang tusschen den naam Minos (uit Minwoos) en de Minyers in Boeotië, waar de orgiastische dienst van den kleinen Dionysos overeenkomst vertoont met den orgiastischen dienst van het Zeuskind op Creta. Het verband van Dionysos en den Cretensischen Zeus blijkt ook uit den naam Pelekus, bijl, waarmede Dionysus te Pagasai in Thessalië vereerd werd.

En merkwaardig is dat de beide landen, waar de kunst opnieuw tot uiting zal komen, juist zijn de Grieksche eilanden voor de klassieke kunst, en Etrurië voor de Renaissance.

Zoo zijn de oude bewoners van Creta onze geestelijke voorouders geweest; en toen ik Candia verliet en op het achterdek van de boot langzaam zich het eiland zag opvouwen, toen de kustlijn zich samentrok en de toppen van den bergrug nog zichtbaar waren, vertoonde zich het eiland voor mij in dien vorm, waarin wij het nu eerst zijn gaan zien: als een symbool van zijn ware beteekenis: de wieg onzer klassieke beschaving.

II.
Ons geestelijk voorgeslacht op Creta.

De Egyptische kunst is altijd plaatselijk gebleven, evenals van Indië, China, Japan. Maar de kunst der Minoërs op Creta alleen had de vatbaarheid zich aan te kunnen passen; zij werd een wereldkunst. Van over de Grieksche eilanden en de kust van Klein-Azië vernieuwde zij zich in Griekenland om daarna in den Hellenistischen tijd zich over de bewoonde wereld te verbreiden. Van uit Italië verspreidde ze zich nogmaals over het Romeinsche rijk en na de middeleeuwen sinds de Renaissance opnieuw over Europa. Elke nieuwe opleving en ontluiking trok haar sappen uit den ouden stam: zelfs in de Duitsche Romantiek hebben de dichters die de beweging overleefden, dat te danken gehad aan hun door de Grieksche cultuur gelouterd humanisme.

Nog vele bestanddeelen in onze beschaving hebben wij in eerste instantie aan de Minoërs van Creta te danken en steeds langs denzelfden weg als waarlangs hun kunst tot ons kwam.

Vooreerst ons letterschrift. Op school hebben we allen geleerd dat ons letterschrift uitgevonden is door de Phoeniciërs, daarna door de Grieken, vervolgens door de Romeinen overgenomen en door de laatsten aan ons gebracht. Maar de Phoeniciërs zijn de uitvinders niet geweest. Hun invloed in de Egeïsche zee, blijkens de opgravingen op Sicilië en in Italië, begint eerst in de achtste eeuw voor Christus. De vorm hunner schepen, mast en zeilen namen zij over van de Minoërs, zooals

wij nog kunnen zien uit de afbeeldingen. De scheepstermen, door Homeros gebruikt, zijn Grieksche woorden, geen enkele is ontleend aan de taal der Phoeniciërs. Ook het letterschrift der Phoeniciërs dateert eerst van 1000, hoogstens 1100 v. Chr. Maar het nu in onze eeuw ontdekte schrift van Creta, dat van beeldschrift letterschrift werd, gaat tot 1900 terug. Het is voornamelijk gevonden op kleitabletjes, ter grootte van de bladzijden uit een notitieboekje.

Uit het feit dat op den voet van vazen penneschrift in inkt gevonden wordt en uit het groot aantal zegels, ontdekt in een kamer van het paleis te Cnossos, bekend als de archiefkamer, alsook in de zoogenoemde zegelkamer te Hagia Triada, vermoedt men dat toen reeds perkament en papyrus gebruikt werden, en dat in de kamer van de aldus geschreven documenten alleen de zegels zijn bewaard gebleven, gedeeltelijk gebroken, terwijl het schrijfmateriaal is verbrand of vergaan.

De taal is nog niet ontcijferd. Wel meent Evans cijfers te ontdekken die volgens het tientallig stelsel geschreven zijn, en waaruit ook blijkt dat gaandeweg van links naar rechts geschreven werd. Ook hier wordt weer de overlevering bevestigd, nu van de Cretensen zelf, dat zij het letterschrift uitvonden, dat de Phoeniciërs hun schrift overgenomen en gewijzigd hebben, en de Grieken het daarna van de laatsten overnamen.[1.]

Maar niet alleen het schrift, ook van onze taal zelf zijn nog bestanddeelen ontleend aan de Cretensen. Vele onzer plantnamen hebben we van de Romeinen en die weer van de Grieken, zooals ons woord hyacinth. En de Grieksche woorden waarin de verbinding *nth* voorkomt, zijn aan de Minoërs ontleend. Zoo wijzen reeds de stedennamen Corinth en Tirynth op verband met de Minoërs, ook het woord labyrinth; en evenzoo de plantnamen *hyacinth, absinth* en *terebinth* (bij ons verbasterd tot *terpentijn*) en ons *plint.*[2.]

1. Kurt Müller (Mitt. d. Kais. Deutsch. Arch. Instit. Athenische Abt. Bd. 38, H. 1, 1913) zegt van letterschriit op vazen van Tiryns: Die Schrift hält Evans, dem wir Photographien vorlegten, für verschieden von der gleichzeitigen Kretischen, aber für abgeleitet aus älteren Kretischen Systemen. Es liegt daher dasselbe Verhältniss vor, wie bei der Bügelkanne von Orchomenos (Evans, Scripta Minoa I 57). A. Maiuri (Studi sull' onomastica cretese. Rendic. d. Acc. d. Lincei. Cl. di scienze fil. XIX p. 329-363) tracht de Cretensische namen te onderzoeken om de onderschieden stammen te onderkennen. Daar hij echter de methode der taalwetenschappen niet machtig schijnt, heeft zijn opstel slechts nut als verzameling van materiaal. Zie Glotta IV 4 p. 345.
2. Eng. plinth, Fr. plinthe. Het Grieksche woord voor muis, sminthos, wordt door de oude Grieksche grammatici een Cretensisch woord genoemd. De namen van vruchten en planten met *nth* verraden hun oorsprong uit een Zuidelijk klimaat: olynth (vijg), hyacinth, absinth, terebinth.

Voorts wijs ik op twee symbolen: het hart en den hoorn des overvloeds. Wij spreken van: zijn hart blootleggen, ter harte nemen, zijn hart geven; en de hartvorm, gestyleerd, zien we o.a. op 't Sinterklaasfeest. Het hart als symbool vinden we het oudst in Egypte. Daar is het - men denke aan het doodengericht van Osiris - de drager van het geweten. Hoe was dat symbool uit Egypte tot ons gekomen? Men meende vroeger door koptische monniken. Maar nu heeft men op Creta vrouwenversierselen ontgraven, waaronder ook hartvormige. Kenmerkend voor het natuurgetrouwe in den bloeitijd der Minoïsche kultuur is het feit dat deze harten getrouw de werkelijkheid weergeven en niet zooals later en nog bij ons, zijn gestyleerd. Maar in elk geval blijkt dat we niet op de koptische monniken behoefden te wachten, want eeuwen te voren vinden we ze al in Creta en ze komen dus tot ons langs den bekenden weg over Hellas en Rome.

De hoorn des overvloeds was tot nog toe een onverklaard symbool. Hoe konden uit een koehoorn bloemen en vruchten en schatten komen? Prof. Kristensen[1.] heeft de vraag opgelost. De heilige stierhoornen die we op Creta zoo vaak, ook in verbinding met de dubbelbijl aantreffen, zijn waarschijnlijk het symbool van de vruchtbaarheid der aarde. En daarmee is het raadsel opgelost, want uit de aarde komen bloemen en vruchten en schatten en rijkdom.

Er is nog een symbool op Creta dat wij ook hebben: het kruis. En nu hebben wij dat wel niet van de Cretensers overgenomen, maar de Grieken toch wel waarschijnlijk den vorm. Op Creta zijn kruisen gevonden van goud en porcelein. Ook een grooter kruis van marmer, aan den voorkant gepolijst, aan den achterkant ruw, blijkbaar dus vast gehecht aan een nu vergaan voorwerp, misschien van hout. De vorm dier kruisen is gelijk aan het kruis dat thans in de Grieksche kerk nog gebruikt wordt: lang- en dwarsbalk zijn even lang.[2.] De vraag is: zijn die kruisen slechts ornamentsfiguren of symbolen van een godsdienst? Twee bewijzen pleiten voor het laatste. Vooreerst zijn die kruisen gevonden temidden van andere cultusvoorwerpen. En dan vinden we op de oudste munt van Cnossos een kruis waarvan de vier uiteinden haaks zijn omgebogen. Deze kruisvorm noemt men met een sanskrit woord svastika,

1. t.a.p. bl. 95 vgl.
2. Uit het Grieksche kruis schijnt ook voortgekomen het Johannieter- en Roode Kruis.

het is het symbool van het zonnewiel. Men meende vroeger dat dit symbool Oostersch was, maar vóór wij het in het oosten aantroffen, bestond het reeds op Creta. Waarschijnlijk dus is het Minoïsche kruis een symbool, en wel van den zonnedienst. Nu is het ook waarschijnlijk dat de Grieksche kerk de vorm van haar kruis aan Creta heeft ontleend. Want het Latijnsche kruis heeft wel den vorm van een paal, geschikt om er een misdadiger aan te hangen, maar het Grieksche niet.[1.]

Het duidelijkst blijkt de weg, dien de Minoïsche cultuur naar ons heeft afgelegd uit de dansplaats van het labyrinth met den doolhofweg dien we zien op munten van Cnossos en o.a. in de teekening van den schooljongen van Pompeï. Plutarchos vertelt dat Theseus, toen hij na het dooden van den Minotaurus met Ariadne vluchtte, te Delos kwam en daar een reidans danste, een nabootsing van de windingen en wendingen van het labyrinth. Hij zegt dat de Deliërs dien dans nog dansten in zijn, dat is den Romeinschen tijd. Op Delos had men dien dus overgenomen en wist men nog de herkomst. Anders te Rome. Daar was een ruiterspel, waarin men kunstig ook allerlei figuren maakte, het heette spel van Troje. Vergilius beschrijft het en vergelijkt het met den doolhof in het labyrinth van Creta. Maar dat hier meer dan een gelijkenis is, dat hier werkelijk iets uit het labyrinth was overgenomen, blijkt uit een Etruscische vaas van zeer oud lokaal werk, gevonden te Tragliatella, waarop men twee ruiters ziet en daarbij in danspas voortschrijdend zeven krijgers. Achter de ruiters staat de plattegrond van de dansplaats (of wil men, het symbool van het labyrinth) en daarin geschreven Truia, d.i. Troje. In Italië is dus de zaak overgenomen, maar de naam verloren gegaan. Men wist de herkomst niet meer, en zooals men in dat geval altijd placht te doen, men verbond er een ouden beroemden naam aan, Troje. En nu gaan we naar Noorwegen en Gothland. Daar spelen de kinderen nog een soortgelijk spel op een terrein waarin door lage muurtjes van steen of graszoden de labyrinthische wendingen zijn aangegeven, en zoo'n terrein noemen de kinderen daar nog Trojeborg of Tröburg. Hier blijkt dus

1. Sir Galahad bl. 35 zegt dat de X van het alphabet gold als symbool van de dubbelbijl waarschijnlijk omdat de eerste letter van dit woord in de oorspronkelijke taal met een X begon. Men vergelijkt het Babylonisch - Assyrische *chasimu*, het Grieksche *axune*, het Latijnsche *ascia*, ons *axt.* Keizer Constantijn zou taktvol het hoogheilige symbool van den militairen cultus van Dolichenus, bestaande uit een X waarin vertikaal een P, het teeken der Romeinsche legioenen van Etruscisch - Minöïschen oorsprong, geïnterpreteerd hebben als een monogram van Christus.

duidelijk hoe de lijn, van Creta af, liep. Niet van Griekenland rechtstreeks naar het Noorden, maar van Hellas naar Italië en vandaar eerst naar 't Noorden. Want in Noorwegen en Gothland maakte men dezelfde fout als in Italië; de herkomst wist men niet meer, Cnossos was een vergeten stad, maar de naam Troje had men van de Romeinen.

De Grieken wisten niet meer alles wat ze van de Minoërs leerden en overnamen. Dat blijkt uit de lier. De Grieken beweerden dat de zevensnarige lier uitgevonden was door Terpander en wel in het jaar 676. Opmerkelijk is al dadelijk dat Terpander de leerling van een Cretenser heet en dat ook de oudste koorliederen aan een Cretenser, Thaletas van Gortyna, werden toegeschreven. Maar dat werkelijk de zevensnarige lier al duizend jaar vóór Terpander bestond op Creta, blijkt duidelijk uit een Minoïsche teekening, waar een man een lier bespeelt die zeven snaren toont.[1.]

Ten slotte wijs ik op den naam van ons werelddeel. Volgens Herodotos is hij geïmporteerd uit Phoenicië, het zou de naam geweest zijn van een koningsdochter, uit Tyrus geschaakt. Dit leek alleszins waarschijnlijk zoolang men nog geloofde aan den vroegen invloed van de Phoeniciërs in de Egeïsche zee, maar wij thans letten meer op degenen die gezegd worden de koningsdochter Europa uit Tyrus geschaakt te hebben. En dat zijn volgens denzelfden Herodotos de Cretensen geweest. Maar die hoefden geen Europa meer te schaken. Want de moeder van hun ouden koning Minos[2.] heette Europa en zoo stamt ook de naam van ons werelddeel naar alle waarschijnlijkheid uit Creta.

III.
De Phaiaken onze geestelijke voorouders?

Wanneer we de paleizen van Creta in ruïne gezien hebben en de kunstwerken daarin gevonden, dan vragen we ons onwillekeurig af: is er van die bewoners en dat kunstzinnig volk niets verders te weten te komen? Gelijktijdige literatuur

1. Ook de helmkam, die de Grieken van de Cariërs meenden ontleend te hebben, is in 1910 gevonden op Cretische vazen uit de 2e periode van den laat-Minoïschen tijd. Archäol. Anzeiger, Beibl. 1912, 4 p. 607.
2. A. Wirth, Der Gang der Weltgeschichte 1913 p. 35 wijst op de treffende overeenkomst van de namen der urmenschen en goden: *Menes* der Egyptenaren, *Manu* der Indiërs, *Man* der Germanen, *Minos* van Creta, *Manitu* der Indianen, *Min* in Egypte en Mesopotamië, *Manes* der Manicheërs.

is er in Griekenland niet. Toch heeft de oudste Grieksche schrijver, Homeros, geput uit nog oudere sagen. De topografie van Creta kende de dichter goed, het groote Cnossos, Phaistos en andere plaatsen noemt hij met name. Zeer waarschijnlijk heeft hij zich bij de fantastische schildering van het eiland Scheria, waar de Phaeaken woonden, laten inspireeren door Creta en wat hij van vroegere sagen van hun bewoners wist, uit den tijd toen Minos en diens broer Rhadamanthus nog leefden, die na hun dood rechters werden in de onderwereld. De homerische kritiek heeft ons één bewijs aan de hand gedaan. Wanneer Odusseus op zijn zwerftocht van Troje naar zijn vaderland als schipbreukeling aankomt op Scheria, zoekt hij de stad en het paleis, 'het groote hooge huis' van den koning der Phaiaken, Alkinoös. Voor hij het paleis bereikt, ziet hij den koninklijken tuin, waarin rijen vruchtboomen, appelboomen, pereboomen, olijfboomen, vijgeboomen.

De kritiek heeft deze beschrijving van den boomgaard uit Homeros geschrapt en onecht verklaard. Want: van elders wist men dat deze boomen toen nog niet in Griekenland werden gekweekt. In het *wild* groeide wel in Griekenland en Italië de wijnstok, de vijgeboom, de laurier en de myrth, op de eilanden van de Egeïsche zee de granaat, de cypres en de plataan, maar dat ze op Creta *gekweekt* werden, de boomen door Homeros genoemd in den tuin van Alkinoös, dat is eerst gebleken uit de opgravingen.

Op talrijke kunstvoorwerpen der Minoërs op Creta zien we vijgen- en olijfboomen gekweekt, deels als cultusboomen. In Orchomenos[1] in Boeotië zijn uit den vroeg-Myceenschen tijd druivepitten en in Mycene op den bodem van een vaas droesem van wijn of azijnaanslag gevonden, op de burcht van oud-Pylos in den Peloponnesus uit ongeveer 1400, talrijke, met vijgen gevulde kruiken; in Mycene, Tiryns, te Cnossos en elders olijvenpitten, en zelfs in het paleis te Cnossos en op het eiland Thera uit den oud-Myceenschen tijd olijfpersen. Er zijn nog teekeningen over, waarop wij zien dat de koningen van Egypte uitheemsche planten invoerden. Op de wanden van den tempel van Karnak zien wij de fauna en flora van een vreemd land, misschien Syrië, die Thotmes III ongeveer 1450 op zijn zegetocht naar Egypte bracht. De beroemde Egyptische koningin

1. Ook hier zien we Minoïschen invloed, blijkens vazen daar gevonden met inscriptie in Minoïsch schrift. Vgl. noot 4 op bl. 9.

der 18e dynastie Hatschepsowet zendt schepen naar het land Punt om wierookboomen te halen, die men op de afbeeldingen zorgvuldig verpakt ziet in kuipen. De groote koning der Assyriërs Tiglat-pilesar I die omstreeks 1125 regeerde, beroemt zich in een inscriptie als volgt: ‘Cederen, die onder de koningen, mijne voorvaderen, niemand geplant had, heb ik uit de landen, die ik veroverde, meegenomen en in de tuinen van mijn land geplant. Ook kostbaar boomooft, dat in mijn land niet was, heb ik meegenomen en het laten wassen in de tuinen van Assyrië.’[1.]

Odysseus ziet nog iets opvallends in dien tuin van Alkinoös: een waterleiding. Twee bronnen zijn er, waarvan de een zich verspreidt over den geheelen tuin, en de ander gaat naar den anderen kant en zendt zijn water onder den drempel van den hof door naar het hooge huis, waaruit de burgers hun water scheppen.

In het paleis te Cnossos nu zijn niet alleen badkamers gevonden, maar zelfs W.C.'s met waterspoeling.

Er is nog een andere aanwijzing. De Phaiaken zijn beroemde zeevaarders. Met hun schepen verrichten ze wonderen. We hebben eens, snoeft er een, Rhadamanthos op één dag heen en terug naar het verste eiland gevaren, Euboea. Nu zien we in den naam Rhadamanthos het onbedriegelijk kenteeken van Minoïsche afkomst: de *nth.* En de sage plaatst hem ook op Creta als den broeder van Minos.

Wanneer wij nu, dit wetend, nog eens aandachtig overlezen bij Homeros zijn verhaal van de Phaeaken dat aanvangt met het zesde boek der Odyssee, dan treffen ons allerlei bijzonderheden, die we ook op Creta vonden.

Odusseus was als een naakte schipbreukeling op Scheria aangeland. Hij had geslapen op een leger van bladeren die hij had saamgehoopt. Ruig als een bergleeuw, alleen gedekt door een tak dien hij in der haast van een boom had gerukt, stapt hij naar de koningsdochter Nausikaä, die op deze eenzame plek zich met haar dienaressen vermaakt met 't balspel. De dienaressen loopen weg. Zij blijft staan met denzelfden fieren oogopslag, dien een Italiaansch archeoloog, toen hij de fresco's op Creta zag en de Minoïsche dames met haar blanke armen, loshangende lokken en sierlijke gewaden (uiterlijkheden, die ook Homeros bij Nausikaä en haar gezellinnen vermeldt) daarop afgebeeld, met een Engelsch woord audacious noemde.

1. O. Schrader, Die Anschauungen V. Hehns, Berlin, Borntraeger, 1912, bl. 13, 22, 25.

Nausikaä roept ze terug met de woorden: ‘waarom vluchten jelui, je weet toch dat er nooit een man op Creta durft te komen met vijandige bedoelingen? want de goden zijn ons gunstig.’ Past dit niet bij het volk, wier paleizen we zonder muren zagen?

Telkens zien we de bewijzen van de vrijheid der Phaiaken, vooral van de vrijmoedigheid tegen hun vorst. Letten we eens op hoe Odusseus het paleis binnenkomt, wat hij daar opmerkt en wat hem gebeurt. Van den tuin ging hij door den hof en overschreed den drempel van de zaal waarin koning Alkinoös, zijn vrouw en aanzienlijke burgers uit de stad zaten. Ze staan verbaasd een vreemdeling te zien, want dat was een zeldzaamheid. Is het niet kras dat een vreemdeling zonder poort of poortwachter te ontmoeten kon binnentreden in het vertrek waar de koninklijke familie was? Dat zou hem in Mycene of Tiryns niet zoo makkelijk gevallen zijn. Maar wat treft hem, nu hij op den drempel staat? Hij ziet van den drempel af langs den muur tot achterin het vertrek aan alle zijden zitplaatsen, bedekt met kussens. Is dat weer niet een treffende overeenstemming met het paleis van Cnossos, het labyrinth? Alleen op Creta vonden we banken langs den wand, en Odusseus ziet bij koning Alkinoös iets zeer opvallends: zittingen langs de wanden.

Maar zie wat er gebeurt. Odusseus zet zich als vreemdeling op den grond bij den haard in de asch. Niet de koning, maar een burgergast neemt het woord. Tot den koning. En hoe! Zooals in de dagen der fransche republiek burger Capet werd toegesproken, zegt hij zonder eenigen titel, eenvoudig: ‘Alkinoös, dat past toch niet, dat ge dien man daar in de asch op den grond laat zitten. Doe hem opstaan en zet hem op een zitplaats, laat de schenker wijn inschenken en de dienares hem een maaltijd voorzetten!’ Hier hooren we wel de taal der vrijheid, om niet te zeggen vrijpostigheid.[1.]

De Phaiaken zijn een vroolijk, opgeruimd volkje. De vijand deert hen niet, oorlog kennen ze niet, ze leven van spelen en maaltijden en kunst. ‘Wij, zegt er een, houden van maaltijden, citherspel, reidansen, schoone wisselkleederen en warme baden.’ Spel en dans en wedstrijden[2.] zien we ook op de afbeeldingen in het paleis en inrichtingen voor warme baden evenzoo. Zelfs

1. Nausikaä noemt trouwens zelf haar landslieden □περφ□αλοι.
2. Nog in de vierde eeuw waren de Philistijnsche pancratiasten de beroemdste van Syrië, Noordtzy bl. 188.

badkuipen zijn nog gaaf overgebleven. En den naam van de badkuip hebben blijkens de eindletters de Grieken, allicht met de zaak, aan de Cretensen ontleend: *asaminth.*

Ook de waterleiding vinden we van uit den tuin van Alkinoös, onder den drempel van den hof loopende tot binnen ‘het hooge huis’. En in de troonzaal staat nog gaaf de troon, waarop Alkinoös ‘wijn dronk als een onsterfelijke.’

We zagen het paleis, de kunstwerken, de bewoners, we weten nu dat we bij Homeros over hen lezen kunnen, en wel juist de episode die ieder pakt, het verhaal der Phaiaken dat voldoende zou zijn om Homeros te stempelen tot een dichter van den eersten rang. Allen treft de figuur van de koningsdochter Nausikaä, waarbij het geval van Goethe's Gretchen, door een heer verleid die haar sieraden bood, wel tragisch, maar toch wat banaal is.

Laten we nog even den aard van het zacht tragische in Nausikaä ons voor den geest roepen. Ik doe dat naar aanleiding van deze vraag: Waarom doen we aan kunst?

Als 't alleen ter verpoozing is, staat kunst niet boven spel, is zij niet waard dat velen er hun leven aan geven. Neen, het schoone in natuur en kunst verruimt en verrijkt ons leven, geeft leven aan onzen geest en aan onze ziel. Iemand die niets voor schoonheid en kunst voelt omdat hij de behoefte naar het schoone niet kent en zijn schoonheidszin niet heeft ontwikkeld, heeft zijn geest als 't ware opgesloten in een kamer met vier blinde muren, waar ze kwijnt en versterft. Als hij een oogenblik opziet van zijn werk of een oogenblik wil uitrusten, laat hij zijn oog gaan langs de blinde wanden, maar zijn geest vindt niets waarmee hij zich bezig kan houden en keert moedeloos terug; zoo'n blinde kamer is geest-doodend. Hoe geheel anders de kunstzinnige. Telkens als iets schoons hem trof in natuur of kunst, heeft hij in bewondering stil gestaan en aanschouwd zóó lang, tot hij het tafareel nateekende, copiëerde trek voor trek op den wand van de zaal zijner ziel. En als hij even opkijkt van zijn werk of loopt door de drukke straten eener woelige stad, of wachten moet in een wachtkamer of drentelt op een plankier, zendt hij zijn geest uit door de zalen van zijn ziel, en hij bewondert in blijde herinnering al het schoons dat hij daar heeft gecopiëerd: een museum, zooals er geen ter wereld bestaat, zelf-gekeurd, zelf-gemaakt. En uit de zalen gaat hij wandelen onder de zuilengangen en

de loggia's en dan door de tuinen, de terrassen en de paleizen die hij daar zelf heeft aangelegd als herinnering van wat hij op zijn reizen zag; hij loopt weer langs de rivieren, klimt weer naar de bergen en rust bij de bron in het bosch of zoekt koelte in de schaauw der kathedralen, waar zijn oog zich verlustigt in de speling van lijn en licht, en tint en kleur. En verkwikt en verrijkt keert zijn geest tot hem weer. Zoo wordt door 't schoone een arm man rijk. De schoonheid in natuur en kunst zijn hem een vreugde in voorspoed en een troost in treuren, rouw en droefenis.

Welnu, zoo staat het beeld van Nausikaä in de zielezaal van elk die eens Homeros las.

Haar lot is droef als een zachte klaagzang. Ook hier zijn de goden de schuld. Zij hebben haar in haar slaap door den droom voorspeld dat zij spoedig zou huwen en haar bruidskleed moest gereed maken. 's Morgens vraagt ze haar vader den wagen om met de dienaressen de kleederen te gaan wasschen, want *hij* moet er netjes uit zien als koning. De vader begreep, maar liet niet merken wat hij aan haar opgewondenheid zag. In die stemming ontmoet zij Odusseus en zij gaat hem bewonderen, den koenen zeevaarder, den held, *haar* held. Want zij deed meer dan bewonderen alleen. De Engelsche uitdrukking past hier zoo juist: she fell in love; aber er hatte schon sein Heim gegründet.

Zóó blijf ik haar zien: als de laatste stralen der ondergaande zon nog even van boven den top der bergen spelen over de witte marmerblokken der ruïne van het labyrinth, sta ik op de Noord-zijde van het uitgestrekte plaveisel. Op een der harde steenblokken rust een zachte hand. Haar oog tuurt in de verte en zoekt over de heuvelen de zee, vanwaar hij nimmer keerde. Ze herdenkt de woorden van haar afscheid: ‘gastvriend, vaarwel; als gij in uw vaderland zult gekomen zijn, wilt gij dan aan mij denken, want ge zijt mij schuldig het loon voor de redding van uw leven?’

De vrouw kan niet zeggen zóó als zij het meent. Want zij bedoelt; ‘Odusseus, zie, in de opperzaal van mijn ziel staat uw beeld voor immer gegrift. En telkens als de avond daalt, klim ik op naar die opperzaal en zie in bewondering naar U, mijn held. Ook met dankbaarheid voor de enkele dagen, toen ik mijn ongeluk nog niet wist. Prent ook gij, o mijn held, mijn beeld op den wand uwer zielezaal en zie ook gij zóó naar mij.’

Ze had zoo graag een andere beweegreden voor hem aangevoerd dan zijn plicht van dankbaarheid, ze had alles er voor gegeven als de band nauwer zou zijn geworden dan deze in de verte, maar de noodlotsgodin stelde zich met getrokken zwaard op haar weg en versperde haar den toegang tot den hof van haar geluk.

Nausikaä, de koningsdochter der Phaiaken, de prinses van het labyrinth, ze staat als een stuk in de zale onzer ziel, als een stuk van schoonheid en een vreugd voor immer.

Nausikaä, ze is voor ons het type van allen die een vriend, een vader, een moeder, een kind voor immer uit hun leven zagen henengaan.

IV.
Dateering.

De Engelschman Evans, die het labyrinth heeft blootgelegd, is niet de eerste geweest die over opgravingen daar en op Creta heeft gedacht. Reeds in 1883 had Arthur Milchhofer op Creta gewezen als de vermoedelijke hoofdzetel der Myceensche kultuur. Hij vermoedde al dat de figuren op de zoogenaamde Inselsteine, die vooral op Creta maar ook elders op de eilanden der Egeïsche zee te voorschijn kwamen, een stijl vertoonde overeenkomende met den Myceenschen, vrij van Oosterschen invloed. Eenige jaren vroeger, in 1878, had de Cretenser Minos Kalokairinos te Cnossos muurresten ontdekt, welke W.J. Stillmann in 1881 voor het labyrinth van Minos aanzag; hij had ook reeds schriftteekens gevonden. In 1884 begonnen de Italianen onder leiding van Pasparakes, F. Halbherr en P. Orsi opgravingen te doen aan de zuidkust; zij ontdekten te Gortyn het oude stadsrecht en doorzochten de Zeusgrot van de Ida. Hierdoor aangespoord wilde Schliemann in 1886 te Cnossos gaan graven, maar de geldsom daarvoor van den landeigenaar gevraagd was te hoog. Eerst aan Evans is het 14 jaar later gelukt.[1)]

Allereerst staat nu wel vast dat het oosten geen invloed gehad heeft op de oudste Cretensische en Middellandsche cultuur, die we tot ver in den neolithischen tijd kunnen nagaan.

Voor het bestaan van een gemeenschappelijke neolithische

1) A. Michaelis, Die archäol. Entdeckungen des 19. Jahrh. Seemann, Liepzig. 1906, bl. 195-7.

kultuur om de oude wereldzee pleiten meer feiten dan ik hier zou kunnen opsommen. Ik kies er twee uit. In Italië zoowel als op Creta is uit den neolithischen tijd aardewerk gevonden met een decoratie die in de klei met de nagels is gemaakt door den duim en de wijsvinger op de natte klei te drukken. Te Phaistos op Creta, te Matera, in de Caverna delle Arene Candide in Ligurië, te Coppa Nevigata bij Manfredonia en in Egypte zijn uit den neolithischen tijd gevonden ronde schijven uit potscherven met een gat er in gemaakt om ze op te hangen, waarschijnlijk als amulet. Het verband tusschen Creta en Egypte blijkt ook uit een stuk onbewerkt ivoor, gevonden in den neolithischen bodem te Phaistos; en in de tombe van den tweeden pharao der eerste dynastie (± 4000) is aardewerk gevonden van niet-Egyptischen oorsprong en dat gelijkt op het neolithisch aardewerk van Phaistos.

Die neolitische cultuur om de oude wereldzee komt zeker niet uit het oosten, waarschijnlijk uit het zuiden, uit Afrika. De vondsten in de oudste tomben van Egypte wijzen naar elders in Afrika; maar ook Italië en Spanje zijn vroeger waarschijnlijk met Afrika verbonden geweest, en het eiland Maltha kan toen geen eiland geweest zijn, maar moet eens een deel uitgemaakt hebben van een groot vasteland. Nog thans is de zee tusschen Sicilië en Afrika niet zoo diep als de Jonische en de Toskaansche. En op Maltha zijn de beenderen van een nijlpaard gevonden met een stuk van een vaas van neolithisch karakter bij de overblijfselen van een brandplaats. Uit het feit dat een nijlpaard eens op Maltha kon leven, blijkt het vroeger bestaan daar van een groote rivier, en werkelijk ziet men van de vroegere rivieren in Maltha nog de groote dalen gevormd door erosie. De aardkorst in Zuid-Italië schijnt zoo dun te zijn, dat mogelijk grooter aardschuddingen hebben plaats gehad in den neolithischen dan in den historischen tijd. Wanneer het vermoeden juist is dat Europa geen autochthonen kent, dan schijnt onze genealogische stamboom zijn wortelen te hebben in Afrika. Of als bewijs hiervoor zelfs mag gelden het feit dat bij sommige stammen in den Congo heilige bijlen in eere zijn, betwijfel ik.

De invasie uit Azië in Europa begint eerst in het tijdperk van het koper. Er zijn er die de skeletten der Aziaten meenen te herkennen aan hun ronden, de uit Afrika of van de oude wereldzee stammende bewoners van Europa aan hun langwerpigen schedel.

Het was dan een invasie van rondhoofden in het land der langhoofden. De invloed der Aziaten zou nog zijn na te speuren aan den schedelbouw der huidige Europeanen: in den driehoek tusschen de punten Warschau, Bordeau en den Caucasus wonen rondhoofden, elders zijn de langhoofden gebleven.[1.]

A. Wirth (Der Gang der Weltgeschichte 1913 p. 19 en 54) brengt den naam van het eiland Creta in verband met de Kredj een volk aan het Tschadmeer, en met de Kreda of Karda, zooals de Teda in Tamascheq heeten; Kandia met Kandin, den naam der Berbers in het Tschad-gebied, met de Kinithioi aan de kleine Syrte, met het eiland Knidos en de oer-Spanjaarden, de Kinetes. In de eerste lettergreep der Eteokreten ziet hij het stampraefix der Berbers *ait* (d.i. zoon), dat andere geleerden reeds ontdekt hebben in de Autolalai en Automaloi van Mauretanië. Dat de Cretensers een zuidelijk volk zijn,[2.] daarvoor pleit hun woningbouw en kleederdracht: hun huizen bouwen zij tegen de hitte, zij kleeden zich slechts gedeeltelijk; de mannen hebben slechts een lendeschort, de vrouwen dragen de borst bloot.

De dateering van het neolithische tijdperk mist vasten maatstaf. De eenige, dien men gebruiken kan, is de diepte van de neolithische laag te meten, maar vast te stellen hoeveel tijd er noodig was om den grond uit den afval te doen rijzen, is voor den neolithischen tijd zeker niet mogelijk. Verder dan gissen kan men niet.

Dr. Evans vond te Cnossos een neolithische laag van ruim 6 meter diep. Op de laatste laag vond hij zwartglanzend aardewerk van dezelfde soort als de Minoïsche vazen die ontdekt waren te Abydos uit den tijd der 1e dynastie, en bovendien aardewerk van Egyptisch type van de 1e dynastie gecopieerd door de Cnossiërs. Ten tijde dus der 1e dynastie in Egypte, eindigde op Cnossos de steentijd en begon de bronstijd.

Boven dat aardewerk vond Evans een laag van ruim 5 meter onder het oppervlak van den heuvel in de ruïnen van het paleis. De drie vragen, hier te beantwoorden, zijn dus: 1o hoeveel tijd mag men rekenen dat in de neolithische periode verliep om een laag van 6 meter te vormen? Evans rekent 1 meter per 1000 jaar, Angelo Mosso 2 meter. De laatste, wiens rekening ik van de twee nog 't minst onwaarschijnlijk acht[3.], misschien

1. A. Mosso, The dawn bl. 409.
2. Zie ook bl. 11 noot 2.
3. Ook prof. Vollgraff (Rhein. Mus. 1908 p. 319) acht 1 meter te weinig.

nog te hoog, berekent dus voor den duur van den neol. tijd 3000 jaar.

De tweede vraag is: moet men voor den lateren tijd denzelfden maatstaf aanleggen? Evans en Mosso antwoorden beiden bevestigend, dus Mosso berekent 2500 jaar voor het bronzen tijdperk, aan het einde waarvan de paleizen zijn vernietigd. Dat is geschied, ruim genomen, 1500 v. C. Volgens deze rekening hebben we 3 data: het begin van den neol. tijd 3000 + 2500 + 1500 = 7000 jaar v. C., het begin van het bronzen tijdperk 4000 jaar v. C. ten tijde der 1e dynastie, en het einde van het bronzen tijdperk 1500 v. C.

De derde vraag is: wanneer regeerde in Egypte de 1e dynastie? Konden we die vraag beantwoorden, dan zouden we deze berekening kunnen verifieeren. Maar die tijd staat niet vast. Evans neemt aan voor de 1e dynastie 5800, Schiaparelli, de directeur van het Egyptologisch museum te Turin 4000. Dit laatste klopt juist met de berekening van Mosso.

De vraag verder welke jaartallen we kunnen verbinden aan de opeenvolgende 3 bronsperioden in oud-Creta's Minoïsche cultuur, hangt af van de Egyptische tijdrekening, van de jaren waarin we de Egyptische dynastiën plaatsen. Nu staat het begin van de 18e dynastie vast, ongeveer 1580. Maar de dynastiën daaraan voorafgaande kunnen we niet zeker bepalen. Het verschil daarover tusschen de deskundigen beloopt bijna 1500 jaar. Ik zal zoo beknopt als de duidelijkheid dat toelaat, trachten aan te geven hoe dat komt, en waarom ik zelf geneigd ben het laagste cijfer als 't meest juiste aan te nemen.

De oude Egyptenaren stelden het jaar op rond 365 dagen, dus ¼ dag korter dan wij. Wij verhelpen dat (door 1 schrikkeldag in de 4 jaar), de Egyptenaren niet. Zoo verschoof de nieuwsjaarsdag, de eerste dag van de maand Thoth, om de 4 jaar een dag, en het duurde 4 × 365, dus 1460 jaar eer de nieuwjaarsdag weer op denzelfden tijd van het jaar viel als 1460 jaar geleden. Deze eerste dag van de maand Thoth viel oorspronkelijk in den zomer, als de ster Sirius opkomt in Egypte, dat is midden Juni. Nu weten we van den latijnschen schrijver Censorinus dat in het jaar 140 na Christus de opkomst van den Sirius samenviel met den eersten dag van de maand Thoth. Datzelfde moet dus het geval geweest zijn in de jaren 1321, 2781, 4241 voor Chr.

Uit het feit nu dat in de 12e dynastie een priester schrijft

dat de opkomst van den Sirius zal plaats hebben op den 16en van de 8e maand in het zevende jaar van Koning Senwosret III, kan men berekenen dat in dit jaar, van de cyclus van 1460 jaar verloopen waren 886 jaren. Maar in welken cyclus? In aanmerking komen 1o de cyclus die voorafgaat aan de 18e dynastie, dat is 4241-2781 en 2o de cyclus waarin de 18e dynastie zelve valt, dat is 2781-1321. In het eerste geval krijgt men voor de troonsbestijging van Senwosret III het jaar 3348, in het laatste geval 1888. In het laatste geval kan men berekenen dat de 12e dynastie begon in 2000 en eindigde in 1788. We moeten daarbij in 't oog houden dat, daar 1 dag verspringen 4 jaar vordert, de getallen slechts nauwkeurig kunnen worden aangegeven met een spatie van 4 jaar.

De vraag is nu of een tijdruimte van 208 jaren niet te klein is voor de 13e tot en met de 17e dynastie. Vooreerst valt op, dat deze tijd veel minder bekend is dan die er aan voorafgaat en die er op volgt, de 12e en 18e dynastie. De monumenten vertellen er zoo goed als niets van. Dit doet al dadelijk vermoeden dat de ruimte misschien niet zoo groot is geweest. Toch moet er in geplaatst kunnen worden de tijd der Hyksos een van welke minstens 33 jaar regeerde) en de regeering van meer dan 100 inlandsche Egyptische koningen (waarvan de (Turijnsche papyrus de namen noemt). Evenwel, het was een tijd van chaotische verwarring, waarin de eene pretendent den ander bekampte zooals in de latere jaren van Egypte's historie in 750-868 na Chr., in welke 118 jaar niet minder dan 77 Moslemsche onderkoningen geregeerd hebben. In den tijd der Hyksos schijnen er ook te Thebe en elders koningen geweest te zijn, die vasallen der Hyksos waren. De Turijnsche papyrus stelt als den regeeringstijd menigmaal 2 of 3 jaar, dikwijls slechts 1 jaar, eenmaal zelfs twee maanden.

Het is dus eerder aannemelijk dat in dezen chaotischen tijd zeer veel koningen korten tijd geregeerd hebben, dan dat bijna 1500 jaren, een tijdruimte gelijk aan den val van 't Romeinsche rijk tot heden, tusschen twee goed bekende perioden, zouden voorbijgegaan zijn bijna zonder spoor na te laten.

Hiermede stemt de kunstontwikkeling overeen: 1500 jaren is veel te veel tijd voor de ontwikkeling der kunst in Egypte van de 12e tot de 18e dynastie,[1] en evenzoo voor die op Creta van Middel-Minoïsch III tot laat-Minoïsch II.[2]

1. H. Wallis, The art of ancient Egypt, 1895, London.
2. R.M. Burrows, The discoveries in Crete, London 1907 bl. 74-78.

In Creta valt dan de catastrophe, waardoor het middel-Minoïsch tijdperk eindigt, ongeveer 1800 of 1750, in den laatsten tijd der Hyksos. Den naam van een der Hyksoskoningen, Chiam, lazen we in Creta op een ronde marmeren schijf, deksel van een kruik, van ongeveer een decimeter middellijn.

Het laat-Minoïsch tijdperk splitst zich in de volgende drie perioden:

laat-Minoïsch I waaruit de meesterstukken van kunst dateeren. In deze periode, die duurt van 1800 à 1750-1600 á 1550, 18e dynastie, beginnen de schachtgraven van Mycene;

voorts laat-Minoïsch II waarin o.a. de troonzaal vervaardigd werd en de muurdecoratie met den 'kandrager', en in Egypte de tombe te Thebe van Rechamara, den groot-vizier van Thotmes III huldebrengend aan zijn jongen vorst Amenhotep II (1450), dezelfde tombe waarin we het sierlijk gekleede gezantschap zien der 16 langharige, witgeschoeide keftiu die Cretensisch aardewerk en koperstaven van denzelfden vorm als nu op Creta gevonden zijn, naar Egypte brengen. Deze periode eindigt met den val van Cnossos, die moet plaats gehad hebben tusschen de troonsbestijging van Amenhotep III (1414 á 1411) en die van Achtenaton (1383 á 1380). Want uit hun tijd is het zoogenaamd Myceensche aardewerk van Tell-ell-Amarna, zeer inferieur aan laat-Minoïsch II, dat dus reeds behoort tot laat-Minoïsch III, een periode die geduurd heeft tot het einde van de 20e dynastie (1100) of misschien nog in de 21e (1100-960). De dubbelbijl, reeds zeldzamer geworden sedert middel-Minoïsch, komt nu op de vazen niet meer voor.

We krijgen dan deze vermoedelijke data voor Creta:

Neolithische tijd ± 7000 - ± 4000.
Oud-Minoïsch begint ± 4000.
Middel-Minoïsch eindigt 1800 à 1750.
Laat-Minoïsch I begint 1800 à 1750.
Laat-Minoïsch II begint 1600 à 1550.
Laat-Minoïsch III begint 1414 à 1380.
Laat-Minoïsch III eindigt 1100 à 1000.

Gedichten.
Joannes Reddingius.

Hier zat ik vaak te droomen.

Hier zat ik vaak te droomen
en zag de vlammen aan
en mocht den zin van 't liedeken,
dat in mij rees, verstaan.

Hier hoorde ik winden waaien
om 't veilig-vaste huis,
of ried het vleiend wonderwoord
van stilte's zacht gesuis.

'k Mocht hier gelukkig wezen
en mijmren uren lang,
mijn leven heb ik stil vermooid
met innerlijk gezang.

De vlammen zag ik dansen
in dartelend gestoei,
mijn hart, een wilde rozelaar,
stond zomer-schoon in bloei.

Gedachtenis.

Gij toondet mij, o moeder, bij het scheiden,
hoe wonderschoon was in mijn jeugd mijn leven,
Uw liefde heeft mijn kindersmart verdreven,
U gevend dacht gij niet aan eigen lijden.

Gij leerdet mij, hoe schoon het is te strijden,
en voor geen daad van menschen ooit te beven,
het diepste in ons glanst in een pracht, verheven,
goud-helder door de duisternis der tijden.

Gij weekt naar 't land, waar slechts de Zaal'gen wonen
wier glimlach doet verdoolde zielen knielen
en zingend stijgen naar uw sterren-streken....

Waar eenmaal bloemen voor mijn voeten vielen
wil ik met liedren uwe liefde loonen,
want zingensmacht is niet van mij geweken.

't Is schoon als knaap.

't Is schoon als knaap een gouden pijp van riet
te heffen in de handen tot een fluit
en 't morgenwoud te toovren vol geluid,
dat hoog en helder door de luchten vliet.

Ik deed het vaak en zong mij toe: geniet
van eigen vreugd, die gulle gaaf beduidt;
sterft ook het lied, de rots, die 't zingen stuit
doet Echo rijzen bij het berggebied.

Al ben ik eenzaam, 'k maak mijn dagen licht,
daar heugnis bleef aan uren, wonderschoon,
toen jong geluk nog lachte uit de oogen mij.

In 's levens woud alleen, wek ik den toon,
den ouden toon, mij dierbaar, dans en dicht,
in vreugd om 't roepen ver in de vallei.

Machtig werk.

Kom op een zomermorgen in het woud,
als witte dampen langs de stammen zweven.
Wees stil, wees stil, het bosch is dan vol leven,
want zonnetoover glinstert menigvoud.

Daar is muziek van wind en blaêren beven,
zij wiegen rhythmisch in het spel, vertrouwd;
daar wordt in stilt een wonder opgebouwd,
de schoonste daad van leven dat is geven.

Lig in het groen beweegloos, luister stil,
gij ziet de zonnevonken spelemeien,
gij zijt niet langer eenzaam meer en kil,

Weet één u weer met al dat lichte en wije,
en richt, verjongd, uw eigen levenswil
naar 't machtig werken, zingen en bevrijen.

Gedichten
door Jan J. Zeldenthuis.

Opdracht

Voor Rie Zürcher.

Van lente, zon en zomer,
Van herfst en wintertij,
Zong ik, verlaten droomer,
Voor U en mij...
.....

Zag ik de knoppe' ontvouwen
Het gouden-glanzend groen
Met jeugdig-blij vertrouwen
In 't stil plantsoen;

Steeg naar het blauw onmeet'lijk
De kleine leeuw'rik heen,
Met zang zoo onvergeet'lijk
Dat àl verdween,

Slechts mij de blijde ontroering,
De goude' extaze was,
Tot hij na wijde ontvoering
Daalde in het gras;

Trad blonde herfst met handen
Door zomer bruin-gebrand
Langs versch-gevoorde landen
Naar 't zuider-strand;

Floot wilde wind met vlagen
Door 't grijze winter-woud,
Sneed hij van beukenhagen
Het laatste goud;

Ik dwaalde langs de wegen,
Langs paden ruig en ruw,
Trad nieuwe vreugden tegen
En... zong voor U!

I.
Sonnet

Ik heb U lief en voel hoe zachte droom
Zijn weelden week en eindeloos laat dalen,
Zooals niet ééne ster haar blanke stralen,
Op U en mij, dat God ons naderkoom'.

Geen deernis ken ik met der Tijden stroom
Die meenam wat alleen de Dood kon halen, -
Naar het mij scheen, - uit 's Levens blijde dalen
Toen ik voor 't eerst vond Liefdes gouden toom.

Nu spreekt alleen Uw mond de eenvoud'ge woorden,
Die mij toen 't lente was nog niet bekoorden
Als 't bruisen van den onweerstaanb'ren vloed,

En Uwer oogen wonderbare glanzen,
Die weerschijn wekken als bezonde transen,
Tot zich in kus weer ziele en ziel gemoet.

II.
Chorus coelestis[1)]

Aan de nagedachtenis van Stéphane Mallarmé

Zeven engelen in blijvenden zomer,
Teeder omwaasd met goud-deinend licht,
Zingende zacht rond zwervenden droomer,
Zoekend van 't leven het schoone gezicht.

Zingend en fluitend met lippen zacht-vuren
De melodie van bloemen en jeugd,
Schitt'rende vlinders, die even er puren
Van blanken honing in zomersche vreugd.

Ver in het blauwe, als zeevloed zoo klaar,
Ruischt er een echo den tegen-zang weder
In blanke klanken, zoo eindeloos teeder
Of er geen vreugde meer eindelijk waar',
Tot ook de vrede in den droomer daalt neder
En de aureool ook licht om zijn haar.

1) Intocht van de dichterziel in den hemel.

III.
Oude molen

Ik draai mijn kop met alle winden
En maal voor U het koren,
En kan ik nergens wind meer vinden,
Rust ik als nooit te voren.

Mijn wieken voor de blauwe of grijze
Hollandsche hemels strekken
Hun lange zeilen vreemder wijze
Als wilden ze iets bedekken.

Maar als ten winteravond 't duister
Valt in de stille landen,
En van de sterren wond're luister
Boven sneeuw-blank gaat branden,

Weet ik mij, eenzaam, boven allen
Verkoren tot die nachten,
En zal, als nieuwe slagen vallen,
Tòch dat geluk weer wachten...

Daarom draai ik met alle winden
En maal voor U het koren,
Want in den winter zal 'k weervinden
De rust, als nooit te voren.

IV.
Zomer-regen

Als de regen niet meer zingt,
Zingen nog de late droppen,
Vallend van de verre toppen
Met muziek, die wiss'lend klinkt...

In de donker-blauwe gracht
En de kringelende plassen,
Op het druipend, gladde gras en
Bloemveld ruischt het teeder-zacht;

Dan weer, als de frissche wind
Schudt de roerelooze stammen,
Is het of van verre kwam een
Bruisen van de zee, ontzind...
.....
Als de regen èven zingt
Nog in 't loover van de twijgen,
Boven bloemen, loom van 't nijgen,
Is 't mij of *Uw* stem weer klinkt!...

V.
Bekentenis

Mij deert geen tijd, geen onrust, geen ontbeeren
Nu Gij, die alles zijt in mijn bestaan,
Het leven dwingt tot ons zijn' vreugd te keeren
Zoude ook van ieder mensch 't geluk vergaan.

Wat lange jaren nimmer mij nog brachten,
Rust, die alleen het leven geeft voor goed
Stille devotie, als in blanke nachten
Wanneer de maan zet 't gansche land in gloed,

Hebt Gij gebracht, terwijl Uw donkere oogen
Vonden mijn ziel, die nooit een ander vond;
En toen Uw blanke handen zeeg'nend bogen,
Kon spreken niet één woord mijn bleeke mond.

Maar nu Augustus' late zon haar stralen
Weerspiegelt in den nauw-bewogen vloed,
Wil ik U, liefste, dìt alleen verhalen:
‘Dat 'k U voor eeuwig ben, en... blijven moet!’

Aphorismen.
Mr. H. Verkouteren.

De zwaarste belastingen worden ons niet door den Staat opgelegd, maar door onze gebreken.

Als de menschen u opzoeken en vriendelijk tegen u zijn, denk dan niet te gauw, dat zij u hoogachten of liefhebben. Zij hebben u noodig en zoeken zich zelf.

Een werkzaam man is voortdurend omringd door luie parasieten, zooals de dorschende landman door hongerige musschen.

Rijke menschen kennen gewoonlijk beter de waarde van het geld dan die van den tijd.

Alle handel wordt onmogelijk, als de mensch niet mag begeeren, wat zijns naasten is; ook het huwelijk.

Ieder mensch heeft, evenals Mozes, zijn land van beloften, dat hij van verre mag aanschouwen, maar nooit betreden.

Wat wij begeeren, krijgen wij niet; en wat wij krijgen kunnen, begeeren wij niet.

Een dwaas wordt veel meer ontzien dan een verstandig man, omdat hij veel gevaarlijker is.

Zeer veel menschen zijn te dom om te begrijpen, dat een ander iets minder dom is dan zij.

Wie op twintig jaar gelijk heeft, mag blijde zijn, als hij op 60 jaar gelijk krijgt.

Literaire kroniek.
Woorden over Boutens.
Herman Middendorp.

I.

Nu ik wil gaan spreken over den dichter Boutens, ben ik verheugd en angstig tegelijk.

Want het is wel zonder twijfel eene verheuging en een genot, te mogen spreken over een dichter dien men zeer lief heeft en met wiens werken men in uren van verdroomde zwijgzaamheid heeft te zamen geleefd; het is wel ònmiskenbaar eene verheuging en een genot, getuigenis te mogen geven van een groot geluk en een veel-beduidend aandeel in levens-leer, dat men van een beminden dichter heeft mogen ontvangen.

Maar het is moeilijk deze aandoeningen met woorden te benaderen, en ik vrees dan ook dat ik, als ik straks alles heb neergeschreven wat ik gedacht en gedroomd heb over de zeer subtiele kunstwerken van dezen dichter - ik vrees dat ik dan tot mij-zelven zal moeten zeggen: zie, wat gij daar hebt neergeschreven lijkt wel veel op hetgeen er in uw binnenste is omgegaan, toen ge die verzen laast of overdacht, maar het was toch inniger; het was rooder van vreemde vreugde, en bleeker van rustigen weemoed...

Dan is er ook dit:

Ik zou over Boutens niet kunnen schrijven met een koele bezinning; daarmee bedoel ik: ik zou er niet toe kunnen komen, hem vers voor vers te gaan lezen en dan mij-zelven rekenschap te geven van hetgeen ik bij de lezing had gevoeld door te zeggen: kijk, die regel is welluidender, meer muzikaal geaccentueerd dan die; dit vers is dieper van sentiment dan dat; hier wordt men getroffen door een vol-rijperen inhoud dan daar...

Ik weet wel dat het volstrekt geen tekort aan eerbied voor een dichter beteekent, wanneer men de waarde zijner werken

voor eigen gevoel nuanceert, en het is dan ook niet om de vereering die ik voor Boutens gevoel dat ik moet zwijgen van de onderscheidingen die men gewoonlijk maakt wanneer men over een kunstenaar spreekt. Men duidt deze wijze van beredeneeren doorgaans aan met woorden als: critisch, objectief en nog andere termen. Doch wanneer ge verder wilt lezen zult ge spoedig bemerken, dat mijne beschouwing niet critisch is, en evenmin objectief, dat wil zeggen: afgescheiden van innerlijk mee-bewegen met de golvingen der dichter-ziel, en alleen contact-houdend met zekere schoonheids-normen, die, ofschoon niet gedefinieerd met onontkoombare begrips-omlijning, toch bestaan in vergelijking van kunstwerken-onderling. Daaraan is het ook toe te schrijven dat in perioden die bijna uitsluitend middelmatige of mindere kunst voortbrengen, het peil van de critiek doorgaans daalt; alleen de universeele geest stelt zich boven het vergelijkende systeem. Zoo overschouwde Potgieter de voosheid van zijn geslacht.

Nu zal ik u zeggen waarom ik niet zoogenaamd critisch en objectief kan spreken over Boutens. Het is omdat deze dichter onzen tijd voor een belangrijk bestand-deel vertegenwoordigt, en zich, bewust of on-bewust, laat mede-voeren in een gansch-bijzondere strooming die de jaren waarin wij leven kenmerkt. Het is zeer moeilijk hierover te spreken, omdat de gevoels- en gedachte-sferen waarop ik het oog heb, nog ijl van gestalte zijn, en bezwaarlijk herkenbaar. Doch dit kan men er met gerustheid van zeggen dat er nieuwe vormen worden gezocht voor een wezen waarvan de verschijning ons in een oud geloof ontviel. Dit zoeken, en bijwijlen een begenadigd vinden, ziet men bij Boutens. Zijne verzen luiden een nieuwen dag in voor het verklaarde leven der gedachte, voor het verzuiverde wezen van den droom.

Velen van ons slaan, zij het aarzelend, den openen weg in, zonder te weten naar wààr.

Het woord van Böhme: ‘Den eine Lilie blühet über Berg und Thal, an allen Enden der Erde. Wer da suchet der findet’, is voor onzen tijd opnieuw waarheid geworden.

En wie zich-zelf tot de zoekers rekent, zou die met bezinnend aanwijzen van deugdelijk en on-schoon, in koel beraden kunnen spreken over één die hem ver voorging door landen van tranen-rijke schoonheid?

Zie, nu begrijpt ge wel waarom ik niet critisch en objectief

kan spreken over dezen dichter. Voor den kunst-historicus zullen mijne woorden daarom wel van bijzonder weinig waarde zijn. Ik meen dat de tijd nog niet gekomen is, in dezen zin over Boutens te oordeelen. De bekende uitspraak van madame de Staël: 'Il faut juger les ecrits d'apris leur date', kan ook hier worden toegepast, en dan in dezen bijzonderen zin, dat de verzen van Boutens voor wie waarlijk leeft in den geest van ons geslacht, geheel tijdeloos zijn.

II.

Het mystieke gemoedsleven van onzen tijd beweegt zich tusschen de uiterste grenzen van menschelijk gewaarworden. Ik sprak hier een woord uit, waarmede men in onzen tijd voorzichtig moet zijn: het woord *mystiek.* Want dit woord wordt op allerlei wijzen misbruikt: men noemt zich mysticus als men het geloof in een zalig-makenden samen-hang van christelijke begrippen verlaten heeft, en als een geestelijk-daklooze op aarde rondzwerft; men vereenzelvigt het begrip mystiek met de ethische normen van een conventioneel stelsel van godsdienst; een bekend schrijfster spreekt in het voorbericht waarmede zij een verzenbundel van eene jonge dichteres inleidt, van 'kuische mystiek', al kan de mystiek in haar wezen zoomin kuisch als onkuisch zijn; men dicht *mystiek* toe aan alles wat op geestelijk of zielkundig gebied een vreemd en liefst weinig begrijpelijk tintje draagt; kortom, het woord mystiek is door den waan van een hopeloos dilettantisme allengs verduisterd tot een alles-wat-men-wil-, - en daardoor niets-zeggende gemeenplaats.

Laten wij, het begrip benaderend, uitgaan van het woord, dat Augustinus zoo gaarne den dichter der psalmen na-spreekt: Mihi adhaerere Deo bonum est. Want hierin ligt de oorsprong van het mystieke gemoeds-leven: de onrust, het verlangen, de onmacht om zich te ontworstelen aan het menschelijke, de strijd tusschen God en menschen in één wezen, de tijdelijke ontstijging, de extase, de terug-storting in duistere sferen.

En zoo wordt ook de nuanceering van de mystieke gemoeds-bewogenheid verklaard: wisselend naar de mate van de voorstellingen die de mysticus zich vormt van het goddelijk wezen. Rustig als eene bloem die het opene hart bloei-biddend richt naar de zon, of hijgend als een opgejaagd wild, of

tusschen die uiterste grenzen zich bewegend met eindelooze schakeering van ziele-gesteldheid, al naar het vroom-geaarde, of zinnelijk-bevangene gemoed in zijn vlucht naar de transcendente sferen minder of meer bemoeilijkt wordt.

De Fransche literatuur heeft in de vorige eeuw twee dichters voortgebracht die het mystieke element op gansch-verschillende, en toch, omdat alle mystiek in wezen affinitief is, op verwante wijze in hunne werken uiten.

De eene is Verlaine, door Van Deyssel ‘de grootste, of eigenlijk de éénige dichter van de laatste eeuwhelft in Frankrijk’ genoemd, die na een leven van uitbruisende slechtheid kwam tot den diepen ootmoed, en de kinderlijk zich verdeemoedigende vroomheid, die zijne figuur omglanst met den schijn van ontzondigend licht.

Van Eeden zegt van Verlaine en Wilde[1]:

‘Zij voerden den deemoed tot het uiterste en offerden alle uiterlijke eer, alle goeden naam, alle fierheid aan den streng waarachtigen God in zich. Zoodoende verlooren zij in al hun doolingen het rechte spoor der Godheid niet, ja! het schijnt als of ze door hun oprechtheid de schade tot voordeel maakten en verder kwamen in vroomheid en liefde dan de rechtvaardigen die nooit gezondigd hebben. Een zachte, lichtende vrede straalt uit hun woorden van diepste zelf-verneedering’.

De andere dichter op wien ik doel is Baudelaire, in wiens verzen een sterk element rondwaart van wat men de mystiek van het kwaad zou kunnen noemen. Ook hier overgave, maar slechts voortgekomen uit het vertwijfelende besef van menschelijke onmacht; overgave aan een uit half-krankzinnige fantasieën ont-droomd fantoom, dat in afgrijselijk dualisme de godheid vereenzelvigt met de opperste slechtheid; zoo in de Litanies de Satan:

O toi, le plus savant et le plus beau des Anges,
Dieu trahi par le sort et prive de louanges,

O Satan, prends pitié de ma longue misère!

O Prince de l'exil, à qui l'on a fait tort,
Et qui, vaincu, toujours te redresses plus fort,

O Satan, prends pitié de ma longue misère!

Toi qui sais tout, grand roi des choses souterraines,
Guérisseur familier des angoisses humaines,

1. Nieuwe Nederlandsche Dichtkunst, pag. 18.

O Satan, prends pitié de ma longue misère!

Toi qui, même auex lépreux, aux parias maudits,
Enseignes par l'amour le goût du Paradis,

O Satan, prends pitié de ma longue misère!

Twee uitersten van overgave: de zwijzame deemoed, die uit groot-open oogen vromelijk als een offerande brandt naar het goddelijk mysterie, en de verbijstering der zinnen die vertwijfelend wil opgaan in het kwaad dat uit donker genot een aller-diepst lijden te voorschijn riep.

De dichter Boutens neigt zich naar de verootmoediging van Verlaine. Reeds in zijn eerste werk. In den eersten bundel komt eene schoone overzetting voor van *la chanson bien douce*, waarin de dichter van Sagesse spreekt van den eenvoud der ziel, die niets verwacht, en niets wil dan verzachting van anderer leed:

Ecoutez la chanson bien donce,
Qui ne pleure que pour vous plaire,
Elle est discrète, elle est légère:
Un frisson d'eau sur de la mousse!

.....
Elle dit, la voix reconnue,
Que la bonté c'est notre vie,
Qui de la haine et de l'envie
Rien ne reste, la mort venue.

Elle parle aussi de la gloire
D'être simple sans plus attendre,
Et de noces d'or et du tendre
Bonheur d'une paix sans victoire.

Acceuillez la voix qui persiste
Dans son naïf epithalame.
Allez, rien n'est meilleur à l'âme
Que de faire une âme moins triste!
.....

III.

De mystieke zelf-inkeer, de naar-binnen-schouwing van den peinzensreeden geest, heeft in Boutens' kunst nooit ontbroken.

Maar er is groot lijden in het leven van dezen dichter geweest. Lijden dat de aandachtigheid bepaalde tot de menschelijkheid-zelve, lijden, dat als het ware 's dichters vensteren op de oneidigheid met nevelen omsloeg.

Het waren hoog-gedragene, gewijde smarten, en uit den met tranen gedrenkten bodem bloeiden bloemen op van zeldzaam schoon.

Dat waren meestal zacht-uitgeschreide klachten, waarin het menschelijke verdriet zich verinnigde tot weemoed.

Van Deyssel heeft in de Voorreden van Boutens' eersten bundel de volgende schoone woorden geschreven over den weemoed:

'Weemoed is het licht uit den Hemel de geheele levens-schemering door, waarin de Hemel zelve zoo zelden wordt gezien, hij is de stille milde lamp, die telkens schijnt als de avond daalt in het gemoed, hij is de trouwste helper, die zoo goed de plek kent, waar wij altijd heerlijk wondbaar zijn.

Weemoed is de Trooster, die nimmer verlaat. Geluk zij beter, Geluk is beter, maar wie kent véél Geluk? Steil en smal zijn van uit de menschheid de wegen van eigen opklimming tot God, die het Geluk is; zeldzaam is Gods eigen nederdaling in een menschenleven; maar liefelijk en voor altijd ons gegeven is de schat van den weemoed, dat pand, die talisman.

De weemoed, in haar gewoonheid, in onze vertrouwelijke bekendheid met haar, schijnt dáárom wel eens wondelijker dan het wonder zelf, om dat ze een gloor is van het Godslicht, dat zich volkomen heeft vertijdelijkt.'

De waarheid van dit treffend-gezegd begrijpen der diepst-innerlijke menschelijke aandoening ervaart men bij het lezen van Boutens' verzen. Er is vreugde die getemperd wordt door twijfel; de vreugde van een even-ontwaakt besef van veiligheid in de hoede van hooger, verteederd mededoogen; de twijfel van onbegrepen lijden dat de ziel beangstigt en haar doet omdolen in duisternis.

Zwaar zijn de floersen, waardoor in de eerste verzen het Godslicht schijnt; daardoor is de weemoed bijna verdonkerd tot geschrei in een droef-teeder gedicht als dit:

> Mijn bleeke denken dwaalt tot u door diepe nachten
> Als moede schapen naar haar eindelijken stal;
> Zij maken wit den nacht met schemerblanke vachten,
> Weidend de duisternis van 't weligdonkre dal.
>
> Ik troost wel iedren dag met zon en zachte praten
> In eigen weide en kooi haar stomme droefenis,
> Maar in den avond breekt haar leedgerekte blaten
> Mijn deuren open naar de wijde duisternis.

En 'k zie haar angstig na, tot waar zij nader tijgen
Ten leed, nu tusschen ons een breeden, dooden stroom;
Maar zie haar ongedeerd aan d'overoever stijgen
En ver verwaden in den waazgen kimmedroom.

En in den nanacht lig ik leed- en vreugdverlaten,
En schuiflen de uren zacht als door ontvolkte stad,
Tot met de morgenzon haar ongetrooste blaten
Om toegang keert en schreit op 't dauwdoorweekte pad.

In de smartelijkheid dezer gedichten blijft altijd de bewustheid der hooge persoonlijkheid; ook in de donkerst-gedragene droefheid is iets van het kalme voortschrijden eener majestatelijke gestalte.

‘Zooals een jong en doodziek prins van Noordsch land stil lijdt’...

zoo zijn de smarten van dezen dichter, en zoo worden ze zonder levens-verwerping aanvaard, al moge de versmading van de teederste gaven zijner ziel de fijne besnaardheid-van-gemoed verwonden.

Zelfs kon het lijdens-verlangen worden tot een soort van cultus, die zich als een wonder uit in deze smart-gedrenkte regelen:

Zoo moog ik zijn als dun albasten vaas,
Boordevol bloed van uwen rooden wijn;

In 't nachtehart als een weekgele schijn,
In donkre nis weenlichtende topaas:

Maar in den dag een levende fontein,
Die stroomt den dorstenden haar zoet solaas.

Zie, daar is in deze verzen eene lijdens-wijding, een smartgelatene offerande van het zelf aan de liefde die leed beduidt, zoo schoon van verwoording en zoo bescheiden van simpelen wil tot weg-droomen in droefheid, dat deze regels wel voor alle tijd een zegen moeten zijn voor wie ze in zich heeft opgenomen onder den druk van een groot verdriet.

IV.

Het is zeer opmerkelijk hoe zich in Boutens' verzen van den beginne af aan heeft geopenbaard een kennelijk streven tot verkláring van de ik-heid, een zoeken naar innerlijke harmonie met zichzelven, een zonder ophouden tot rust willen komen in de deinende bewogenheid van het dichterlijke leven.

Dat streven, die onontkoombare drang gaat als een vreemde nervositeit van zijne zinnelijke waarnemingen door de veelheid zijner verzen, tot de onrust zich allengs uitkringt in het spiegelende vlak eener kalme levens-doorkenning.

Op vele wegen heeft deze dichter gezocht. Lees, om dit met mij te gevoelen, eerst nog eens dit fragment uit den eersten bundel, dat ge zeker wel kent:

> ‘Ik sloot de blinkevenstren van mijn Ziel,
> Toen in herfstavonds stille-tintengloor
> Het laatste blad zijn gouden reis begon. -
> Al wat mij lief was uit den grooten tuin
> Der Wereld, had ik lang met teedre zorg
> Overgeplant in warmen zielegrond,
> Dat het mocht bloeien heel den winter door
> En sieren met zijn schoon mijn eenzaam huis
> In kleurenrijkdom van zacht bloembestaan.
> En 'k heb mijn Leven eenzaam wèggeleefd
> In langen nacht van witten winterdood,
> En stil mijn Zijn verlachen en verschreid,
> Als een, die niets der Wereld geeft of vraagt,
> Wel wetend, dat zij nimmer geven kan
> Meer dan hij reeds bezit in eigen hart.’ -

Helder, en met sobere taal-pracht verwoordelijkt, hebben wij hier een levens-phase van den kunstenaar voor ons, weerschijnend in de klare bezinning der gedachte als avond-wolken en rondom-donkerende bosschen in roerloos water.

Hier is eene bewuste af-wijzing van het leven, eene afwending van den ‘Wereldnacht’, waar de dichter zich slechts boog over zijne ziel, en geen identiteit met het buiten hem bestaande erkennend,

> ... kalm en blij
> Ver van de wereld in zijn lichtlief thuis
> Mijmert en werkt in lamplichts blanke tent. -

Dit kan niet blijven. Er gaan geluiden op uit het duister-rondom; nieuwe droomen ontwaken, en de zoete contemplatie wordt een onwerkelijk bewegen, een schijn-bestaan, dat voor dieper indringen in het wezen van alles wat bestaat moet wijken.

> Een gouden stem is door mijn Ziel gegaan

getuigt de dichter van deze nieuwe bewust-wording. De aarde krijgt een ander aanschijn voor hem; het leven wordt overtogen met een ander licht. Zijne droomen gaan den nieuwen dag

tegemoet; zij verlaten den dichter, en dat hij ze zonder tranen laat heengaan, bewijst dat het bestaan met deze lieve gestalten alleen, niet langer troostrijk voor hem kon zijn:

> Trekt uit, trekt uit
> Op zon, op bloemen, op buit:
> Ik zal u niet wêerhouden:
> Groeit op in den hellen glans
> Van den zonlichtdans,
> En drinkt de schaduw der wouden.

Eenmaal zal de verzuiverde herinnering deze droomen terugvinden, als zij hun zéker deel aan gewonnen wijsheid en levensdoorkenning hebben mede-gevoerd:

> Straks ga ik zelf door 't leven dwalen,
> Dan zal ik u achterhalen,
> D'een hier en d'ander dààr.
> Ik zal u wel ontmoeten,
> Droomen op blanke voeten,
> Droomen met gouden haar.
>
> .....
> En mocht er een niet komen,
> Een van mijn lieve droomen,
> Die achterbleef op reis,
> Dan zal ik langs bergen en dalen
> Mijn arm droef lam gaan halen
> En brengen het veilig thuis.

Doch als ik de verzen van den dichter wèl heb mogen verstaan, dan is deze tocht om zijne droomen weder te vinden, lang en moeilijk voor hen geweest, dan heeft de nachtwind menigen keer met zijn klagen saam-gestemd, en de morgen heeft hem dikwijls gevonden, eer de slaap hem haar korten troost van vergetelheid had bereid.

Een goud-bronnend licht geleidde hem, ook door de duisternisvolle valleien van het leed; dat was het bewuste weten dat men het leven beminnen moet:

> Leven is goed: het is een zachte drang
> Héén naar den dood, en die geeft rust voor lang.

Wel moet zich dit vertrouwen hebben verhelderd tot doorproefde erkentenis van het ideëele Zijn der verschijningen, doch dat steeds de schoone intuitie den dichter heeft geleid - al viel zij vele malen gebroken door schemering van tranen in zijne ziel - dat getuigt de gedragene ondertoon zijner leed-gedweeë wijzen.

Inderdaad - het bij herhaling ònder-gaan in het leven, het, door veel sterven van tijdelijke verschijning, zich bestendigen van het wezen, de ‘Dauer im Wechsel’, dat verschijnsel heeft zich in Boutens' poëzie bevestigd.

En zoo kon de dichter, voortschrijdend langs de geleidelijke lijnen der willende levens-beminning, geraken tot de blanke hoogten, waar de nevels van den twijfel verzwonden in de grondelooze klaarheid eener onvermoede levens-verdieping.

Daar moeten zijne droomen gedoold hebben in het warme zonlicht...

En de wel-geweten weelde van een nieuw-geopend uitzicht breekt met eene verrukkelijke bezieling naar buiten in het heerlijke Invocatio amoris:

Dien de blinden blinde smaden,
Daar uw glans hun schemer dooft
Waar de kroon van uw genaden
Weêrlicht om één sterflijk hoofd:

Door de duizenden verloornen
Aangebeden noch vermoed:
God die enkel uw verkoornen
Loven voor het hoogste goed...

Door de kleurgebroken bogen
Van de tranen die gij zondt,
Worden ziende weêr mijn oogen
Als in nieuwen morgenstond:

Zien de matelooze wereld
Stralen nog van zoom tot zoom:
Heel de matelooze wereld
Bleef uw ongerepte droom!

Laat mij onder uw beminden,
't Zij gij zegent of kastijdt:
Blijf mij eeuwiglijk verblinden
Tot het kind dat u belijdt.

Lust en smart in uwe handen
Werd hetzelfde hemelsch brood:
Eindloos zoet uit uwe handen
Laav' de laatste teug, de dood.

Zoo vond de dichter, door de volkomene overgave, den diepen vrede met het leven en met den dood.

V.

Ja, ook met den dood.

De veelvuldige herkenning van den dood als een geschenk uit goddelijke hand, zoowel als het leven, is opmerkelijk in Boutens' kunst.

Laten wij hier te-zamen over denken, al vereischt het voor de meesten van ons eenige inspanning, zich met bewustheid te plaatsen tegenover het mysterie, dat de menschen zoo afstootelijk hebben gemaakt met zwarte kleederen en leelijke lijk-wagens, met gehuurd hulde-betoon en betaalden eerbied, met weerzin-wekkend aanwijzen van een plaats in een door stelselmatig aangekweekte angst saam-gedroomd verblijf, naar den veranderlijken maatstaf eener conventioneele moraal.

Het is in waarheid niet gemakkelijk, den dood tegemoet te denken zonder-dat de naargeestige schimmen, die ik daareven aanwees de rustige bezinning belemmeren. Doch ook indien het ons gelukt, afgescheiden van eenige bijgedachte ons-zelven peinzens-reede te vinden van aangezicht tot aangezicht tegenover den bleeken, ernstigen man, dien wij wel aanroepen in onze aardsche vertwijfelingen, maar dien wij toch wel zouden afwijzen - als de grijsaard deed in den fabel van Aesopus - zoo hij plotseling aan onzen wensch gehoor gaf, dan nog ondervinden wij meestal eene onaangename gewaarwording, en slechts schoorvoetend treden wij naderbij, indien wij ons althans niet reeds met gemaakten spot van de zaak hebben afgewend of met drogredenen onszelven tijdelijk in slaap sussen, tot het duistere geheim te zijner tijd weer onze aandacht opeischt en zich dan, als verstoord over onze uitvluchten, te dreigender aan ons voordoet.

Om eenigen grond te vinden in deze onzekerheid, moeten wij zeer diep afdalen in onze ziel, dieper dan de mijnen waaruit wij delven het goud en de waarde-volle steenen onzer zielsverschijnselen, die de aandoeningen scheppen waardoor wij bestaan als persoonlijkheid, als deel eener tweezaamheid, ja, als functioneel atoompje van een universeele saam-hoorigheid. Want dat alles behoort slechts tot de verschijning onzer menschelijkheid, die niet verder reikt dan de grenzen van dit aardsche leven.

Wij moeten dus dieper speuren dan de gevoelens, die ons menschelijk verschijnen bepalen, ons kunnen dragen, en dit is,

vooral in onzen tijd, zeer moeilijk. In ditzelfde verband kan het dan ook vooralsnog niet velen geschonken zijn, in het wezen van Boutens' poëzie door te dringen; men drukt dit uit door dezen kunstenaar onder de zoogenaamde moeilijke dichters te rangschikken.

Waarom is het dan zoo bezwaarlijk voor ons, door de floersen van het tijdelijke heen, neder te schouwen in de stille vallei, die ons allen vereenigt in wij weten niet welke sfeer? Zou het niet komen doordat het leven-zelf te veel van ons eischt in den gestadigen keer der al-dagelijksche dingen? Men zegt dat onze tijd staat in het teeken der herleefde persoonlijkheid, en het schijnt wel of dit nieuwe besef, deze plotselinge herkenning van het diepste Zelf velen aan het duizelen brengt. Het is alles zoo anders geworden dan als deel eener groote christenheid geboren te worden, te leven, en na den dood naar den hemel of de hel te gaan, ieder naar zijne verdiensten of uitverkorenheid.

Daarbij komt onze ten top gevoerde beschavings-verfijning, die, eerst als een begeerd bezit begroet en door het vernuftigzinnende intellect van het vorige geslacht voorbereid, op ons terug-werkt met prikkelender streeling onzer zinnen, zoodat wij, of wij willen of niet, moeten hunkeren naar een leven dat niet het diepste en rijkste léven is.

Slechts wanneer wij heel aandachtig zijn, en gestadig betrachten de diepst-intuïtieve wetten van ons wordend en verwordend bestaan, vinden wij iets van den ouden troost terug, die maar zoo zelden kan schijnen, nu wij eenmaal de schitterende kunst-lichten onzer beschaving hebben verkozen bovendien natuurlijken glans.

De dichter Boutens heeft die schijning terug-gevonden; zij lichtte hem voor tot over de grenzen van sterfelijk begeeren heen, en zoo konden als zuiver-witte bloemen zijne liederen openluiken naar den diepen vrede van God. Voor een vers als het volgende weet ik altans geen betere benaming dan eene zuiver-witte bloem, smetteloos spreidend de blanke bladen, bloeyend om te bloeyen alleen:

Laat mij nimmermeer berusten,
God dien 'k niet met namen zeg:
Uw verlangens zeekre lusten
Neem niet van mijn lippen weg.

Van Uw zoeten honger weet ik
Jarenlang mijn maal bereid,
Van Uw gouden wanhoop leed ik
De eindelooze heerlijkheid...

Vreugd moet van den hemel dalen
Als de regen in den nacht,
Vullen vlakke en diepe schalen
Boordevol en onverwacht.

Die kan dood en leven geven,
Vult den hartediepen nood
Met het vreugdevolle leven,
Met den vreugdevollen dood.

Voor wie dit verlangen in zich te branden weet, moet de Dood wel worden als een oudere vertrouwde, bij wien de schatten van door de jaren heen vervorvene schoonheden veilig bewaard zijn, als de dichter uitspreekt in het lied *Goede Dood*:

Alle schoon dat de aard kan geven
Blijkt een pad dat tot u voert,
En alleen is leven leven
Als het tot den dood ontroert.

Zoo ligt hier voor de bezonnen peinzing van den lezer open een diep-innig dichter-leven, het is als een door groene glooyingen ingesloten meer, waar wel de wisselende wolken over-trekken en zich met al-door wijzigen van gedaante spiegelen in zijn blauwe diepte; wel rimpelt de wind van lachen en leed zijn effenen spiegel, maar immer vindt het zich-zelven terug, met zijn zwijgen en zijne diepte.

Het is niet vreemd dat wij zoo dikwijls in Boutens eene herkenning meenen te zien van wat ons in oude kunst heeft ontroerd, wanneer wij onbevangen genoeg zijn om te kunnen afdalen naar de diepe zuiverheden der naïeve levens-verwondering.

Want wat ons draagt over de in-sperrende levens-heuvelen heen naar de verschieten van vreemde helderheid, is voor alle tijden hetzelfde; het maakt geen perioden mee van cultuur of beschaving, en wij vinden het vreemd of naïef of minderwaardig of nutteloos, al naar de mate van onze wezens-betrekking ten opzichte van den tijd waarin wij leven. En in zeldzame oogenblikken herkennen wij het.

Ook zal het niemand bevreemden dat deze dichter onder zijne verwanten Novalis telt, die in zijne zeldzaam-schoone

liederen het aan hem ontsluyerde gods-mysterie tegemoet-jubelt, of in verreinde verteedering zich-zelven rekenschap geeft van de verrukking die hem beving, als al de donkere raadselen van het leven zich oplosten in het eenvoudige:

Ein Traum bricht unsre Banden los,
Und senkt uns in des Vaters Schoss.

Eenige van Novalis' liederen heeft Boutens op geheel hem eigene wijze overgezet; een daarvan moge ik hier afschrijven, en ik kies dan het lied van den kluizenaar uit Heinrich von Ofterdingen, dat vreemd-zinnige droom-verhaal. Het moge, onvoltooid achter-gelaten, en gaandeweg verloopend in verbijstering van ineen-warrende vormen en beelden, als eenheid van mystiek bedoelen met veel meer zijn dan eene weiniggeslaagde poging van den schrijver om de reflexie van de verschijningen in den chaos aan te wijzen, het biedt toch bladzijden van diepe schoonheid, waar de droom-bereide mijmering zich verliest in visioenen van het Al-omvattende.

In een van deze verwantheden aan het ideëele, zooals ik die gedeelten wel zou willen noemen, vindt ge het lied van den kluizenaar:

Gern verweil' ich noch im Tale
Lächelnd in der tiefen Nacht,
Denn der Liebe volle Schale
Wird mir täglich dargebracht.

Ihre heil'gen Tropfen heben
Meine Seele noch empor,
Und ich steh' in diesem Leben
Trunken an des Himmels Tor.

Eingewiegt in sel'ges Schauen
Ängstigt mein Gemüt kein Schmerz,
O! die Königin der Frauen
Gibt mir ihr getreues Herz.

Bangverweinte Jahre haben
Diesen schlechten Ton verklärt
Und ein Bild ihm eingegraben,
Das ihm Ewigkeit gewährt.

Jene lange Zahl von Tagen
Dünkt mir nur ein Augenblick;
Werd' ich einst von hier getragen,
Schau' ich dankbar noch zurück.

Ziehier hoe Boutens dit lied in onze taal voegde naar de beschikking zijner volkomene woorden-pracht:

Gaarne blijft mijn glimlach dralen
In den diepen nacht van 't dal:
Liefde reikt heur volle schale
Mij vóór elken avondval.

Hare heilge teugen beuren
Mijne ziele lichte-waard:
Dronken sta 'k aan 's hemels deuren,
Staan mijn voeten nog op aard.

Tot dat zaligend aanschouwen
Dringt geen angst meer door van smart:
O de koningin der vrouwen
Schenkt de trouw mij van haar hart!

Jaren hebben met hun weenen
Deze slechte klei verpuurd,
En boetseerden haar tot eenen
Vorm die de eeuwigheid verduurt...

Tot één oogenblik verstralen
Zie ik nu dier dagen som -
Komt men straks van hier mij halen,
Dankbaar kijk ik nog weerom!

Aldus vindt het leed zijne weldadige vergoeding in de directe aanschouwing van het eeuwige; en de rust die welt uit deze klare heugenis, omgeeft menig vers van Boutens met een eindeloos-teederen schijn.

VI.

Wonderbaar is in deze gedichten de verhouding tusschen de dingen en den dichter. De wijze waarop men in de verzen de verschijnselen en de vormen vergeestelijk vindt, is een gansch bijzonder element in Boutens' kunst.

Dit blijkt vooral uit de gedichten, die voeling houden met de natuur, met haar worden en versterven, met hare wisseling van tinten, haar bloeyen en vrucht-dragen.

Van Deyssel zegt, dat Boutens niet de natuur afbeeldt met gevoel, maar zijn gevoel afbeeldt met de natuur. ‘In plaats van tot de natuur te gaan, trekt hij haar naar zich toe.’

Inderdaad - Boutens heeft het wonderbare dat op den bodem van alle dingen ligt zoo in zich opgenomen dat verschijning

en begrip zijn geworden tot een diepere eenheid-van-door-kenning. Doordoor is er eene onwerkelijke, als-bovenzinnelijke schoonheid in regels als de volgende:

> De lucht was stil van sprakelooze monden,
> De wolken waren droef van ingehouden tranen.

Want dit schijnt ons in den aanvang vreemd, dat hier niet een indruk wordt gewekt door den min-of-meer volledig doorgevoerden dwang eener vergelijking, maar doordat in de stemming van den dichter een voor de hand liggend natuur-beeld onmiddellijk wordt verwerkt tot diep-grijpende symboliek.

Zoo ook in dit fragment:

> Voor de oogen van de voorjaarszon
> Strekt winter weer zijn wolken hand.
> De stoere zeewind dorscht en want
> Looze' oogst van lentes onrijp schoon.
>
> Met forsche luchte streken vaart
> Zijn vlegel door het rank gewas.
> Hij knakt de bloemen in het gras;
> Hij zeeft de bloesems over de aard...
>
> O ziel, o bloem die tijloos bloeit
> In 't zuiver en onwrikbaar licht,
> Den weerglans van Gods aangezicht,
> Dien nimmer wind of nevel moeit, -

want hoe vloeyen voor de zich-gévende bezinning beeld en stemming ineen, niet onderscheidbaar als twee meer of minder afhankelijk van elkaar gestelde waarneembaarheden doch ineengeweven tot ééne erkenning van loutere poëzie.

Deze symbolieke gedragenheden van wat de natuur uit haren onuitputtelijken rijkdom van kleuren en geluiden uitspreidt maken de gedichten tot ongekende verblijdingen. De zomers worden feesten met eindelooze kleursiering, waartusschen hooge verwachting ronddwaalt naar komend geheim; de mane-nachten maakt hij tot exotische droomen, die hij als ijle gestalten voert door hooge, koepelende zalen; de winters worden rouw-dragingen, zwaar van liefdes heugenis; de herfst wordt één met de nijvere gedachte die haast naar de vervulling van wat lente beloofde.

Zoo kan men dit vergeestelijkende door-speuren der natuurdingen nagaan in een gedicht als *In het park*, waar de stijgende symboliek zich laayend als een niet te stuiten brand, uit in deze strofe:

De dag rijpt tot één blond begrijpen.
Hoe krijgen we al de ruischendrijpe
Hemellichthalmen in de schuur,
Eer 't naderstappend schaduwuur
Zijn schemerscherpe zeis gaat slijpen,
Ze afmaait in nachts zwartlaaiend vuur?...

Hier staan wij nabij het groote geheim, dat het wezen is van het kunstenaarschap. En wij vinden hier opnieuw bewaarheid dat de kunstenaar is de middelaar tusschen het goddelijke en het menschelijke, of, als men wil, dat hij staat tusschen de idee en de verschijning.

'De kunstenaar staat buiten de maatschappij in wier midden hij leeft', zegt Boutens in de inleiding zijner vertaling van Wilde's De Profundis. 'Het leven zelf scheidt hen.'

Ja, het leven-zelf waarop de besnaardheid der gewoonmenschelijke ziel zoo geheel anders reageert dan de ziel van den kunstenaar kan nooit voor beiden hetzelfde feest van dagen en daden zijn. De smarten zoomin als de vreugden van den kunstenaar zijn voor den gemeenen man, en zelfs een willend en daad-werkelijk terug-buigen van den moe-gedwaalden eenzameling in de samen-gaande gelijkheid der menschen wreekt zich te zijnen tijd door een onvermoed zich weer-vinden in de droom-sfeer waarin hoogere machten den kunstenaar plaatsten, om den afglans van zijn lachen en zijn leed ten zegening te doen worden aan velen.

Boutens is een dichter die met hooge bewustheid de vreemde wegen gaat die hem aangewezen zijn, en het vertrouwen dat hem als een gouden licht bronde uit de breuk der tijden, wordt niet verdonkerd, wanneer de plotseling-vermoede dichtbijheid van het eeuwige tijd en uur doet wegdeinzen, en Toekomst en Voorbij doet vervloeyen in den droom die de eenige werkelijkheid verbeeldt.

Om dit te verduidelijken moge ik het volgende gedicht aanhalen:

Het maanlicht vult de zuivre heemlen
  Met glanzende geheimenis,
De luisterblauwe verten weemlen
  Van Die alom en nergens is.

Alleen de groote zonnen hangen
  Als felle kaarsen in dien schijn:
De ziel herdenkt heur lang verlangen
  In nietsverlangend zaligzijn:

Alsof van achter diepe slippen
Haar doolend tasten eindlijk vond
Met hare warme blinde lippen
Nog lichter lust dan uwen mond.

Weg boven dood en leven zweven
Wij op in duizelhellen schrik:
O kort en onbegrensd beleven
Van eeuwigheid in oogenblik!...

Het maanlicht vult de zuivre heemlen
Met glanzende geheimenis,
De luisterblauwe verten weemlen
Van Die alom en nergens is.

In het vierde couplet het als-extatische schouwen, waar de floersen van vergankelijkheid weggeschoven worden en, tusschen de zuilen der eeuwen door, schemert een onsterfelijk licht; en daarna de rustige herhaling van den aanhef, als de erkenning van de blijvende vertrouwdheid met het wonder.

Ik sprak tot nu toe voornamelijk over de bij uitstek mystieke gedichten; daar zijn ook vele, waarin het mystieke element lichter is genuanceerd, of somtijds verbleekt tot een zacht gepeins of een verlangen dat éven opgaat als een zacht geklep van vogel-wieken. En mede-gewiegd in de deining van den dichter-droom, ziet ge plotseling een blanke duiven-vlucht neergestreken op de verlaten gazons der gedachte, en nieuwe veelheid van pieuze bezinning wolkt als een weelde van aroom rondom u omhoog...

Van schoonheids-verlangen zijne vele van 's dichters melodieën vervuld. Wel is dat verlangen zeer dikwijls één met het mystiek begeeren naar opgaan in het groot-Onbewuste, maar er zijn ook verzen waarin de dichter zich van den mysticus scheidt. Tot deze reken ik het allegorisch-opgezette *De Gast*, waarin het lied van den jongen zanger met onzegbaar-lieflijke verklanking het groote verlangen beeldt:

Daar ligt in de sterrenvolle weerld
Een rijk en eenig land
Waarover beurtlings nacht en dag
Koelheid en warmte want;
En dauw en regen en rivier
Doorvochten 't diepe zand.

Dan meldt het lied verder dat dit land is het meest beminde domein van schoonheid; het land waar in verborgen bron-aêr het ‘klaar water van geluk’ door schoonheid-zelve besloten is;

> En op den rotswand schreef haar hand:
> Voor allen of voor geen.

Het kind verneemt reeds in zijne droomen de vreemde stem die hem lokt naar het heimelijke land; doch op zijne vragen kan niemand hem antwoorden, omdat de schaamte van hen die zelf in hunne jeugd de roepstem der schoonheid niet volgden, hen weerhoudt zich uit te spreken. En weinigen vertrekken naar het vreemde land:

> Een enkle maar volgt schoonheids roep
> Door 't bonte leven heen
> D'eenzamen jarenlangen weg
> Tot waar aan wand van steen
> Hij staat en leest haar heer-lijk woord:
> Voor allen of voor geen.
>
> Hij keert als een die heeft verstaan,
> Een dienstknecht zacht en vroom
> In Schoonheids dienst die bidden is
> Totdat zij zelve koom';
> En al zijn dagen zijn gezang
> En al zijn nachten droom.

O, ik dank u, ik dank u, gij vrome en goede dichter, dat gij den langen en moeilijken weg hebt willen afleggen, naar het Land vanwaar gij keerdet met een kostbaar deel van schoonheid dat uw hand met gebaar van milde verteedering laat glippen zonder dat het nochtans mindert...

VII.

Nu moet ik nog spreken van den donkersten weemoed in Boutens' verzen.

Niet alleen als dwaler op de lang-ongeweten wegen die voeren naar een hooger werkelijkheid is deze dichter kenschetsend voor onzen tijd, doch ook als drager van de uiterste verfijndheden onzer beschaving. Doordoor is er bijwijlen de zenuwgespannen onrust van een moeden mensch in zijn kunst. Ook de smart van het pijnlijke contact met de buiten-wereld, dat als onmiddellijk gevolg van gevoeliger ziele-gesteldheid zich mededeelt ook aan zijn werk. Want de verfijning op wier

toppen ons geslacht welhaast is aangekomen, heeft wel intensere ontvankelijkheid voor genieting tot gevolg gehad, maar is evenzeer oorzaak geweest dat onze verlangens uitgingen naar zeldzamer streelingen, en daardoor hebben wij de bereiking van het geluk vermoeilijkt. Er gaat een stille nervositeit door onze dagen, en die teedere bewogenheid doet de kunst van Boutens soms gelijken naar een tengeren, welgebouwden knaap, de slanke leden strekkend met een loomen lust die wel geen ziekte beduidt maar toch eindeloos-veraf is van het oer-menschelijke gedachte-beeld, dat, door tallooze generaties heen, zichzelf heeft vergeestelijkt.

Dit is het wezen van de donkere schoonheid die sommige dezer verzen omzweeft. Ge denkt aan de smartelijk-murmelende melodieën van Chopin en vermoedt dat de langoureuze gedragenheid zal uitbreken in vertwijfeling. Maar altijd ruischen de dichter-wijzen uit in leed-gedweeën weemoed, zij het een enkele maal naderend tot het uiterste van berusting, dat Verlaine vertolkte in een vers als dit:

> Un grand sommeil noir
> Tombe sur ma vie:
> Dormez, tout espoir,
> Dormez, toute envie!

Sommige van de Vergeten liedjes zijn zoo innig omgloord van eene door de poëzie-zelve gewijde treurenis, dat ik ze wel zou willen vergelijken bij bleeke vlammen, met onbewogen schijn brandend op een outer van schoonheid.

Zoo is de broze bekoorlijkheid van het vers *Na het feest*, waarin de bittere herkenning van de door waan-floersen brekende ellende als eene verwoording van huiverende leed-symboliek voor ons staat:

> In aller oogen en profiel,
> Ineens alsof een masker viel,
> Rilde de kommer van de ziel.

Moeilijk kan men zich droever en schooner stemming denken dan deze sobere weder-gave van de schamele zelf-onthulling, die het niet langer terug te dringen besef van vertwijfeling schrijnende weet door de lang-volgehouden bedwelming van valsche vreugde.

En in hetzelfde gedicht dezer neer-snerpende toon, dezer felle beelding van de opperste menschelijke smaad-en-vernedering:

In wolk van rook verheven stond
Een schim en zong uit bloeden mond,
In 't vaal gelaat een open wond.

Het is bijna gruwelijk van smart, en ik weet dan ook bij al de gedichten van Boutens niet één, waarin het leed wordt gezien onder de vaal-bleeke belichting van zóó veege menschelijkheid.

Minder schril dan het angstig-phaenomene beeld uit dit gedicht, dat als geheel eveneens oplost in teerder schemering-van-verhaal, is een vers uit een anderen bundel, dat de dichter *Pierrot moderne* noemde. Het is niet meer dan eene mijmering die in zachten cadans stuwt door de stille strofen, de schaduw van een klacht die gedragen wordt door den levens-gelatenen, en toch in de vraag éven reactie-nuanceerenden aanhef:

Wat is u aan mij gelegen?
Altijd was ik maar een droomer
In den winter van den zomer,
Bij den zonneschijn van regen -
  Wat is u aan mij gelegen?

Rijzend en dalend gaat een kalmen rhythmus-van-dans door dezen droeven droom; in dit gedicht doolt het besef eener vruchtelooze verteedering waar de zielen gescheiden zijn van altijd tot altijd:

Ach die droomen en die waken,
Wonen mijlen uit elkander,

en als een bijna schreiens-bereide begevenheid stuwt de weemoed door de melodie, tot de mijmer- moede ziel zich willoos laat mede-wiegen in den dans:

Elk woont in een ander leven.
En wij dansen als twee dooden
Tegen 't vroege morgenrooden
Als de haan zijn sein gaat geven
  En de sterren flakkerbeven...

Door-zinnend tot het Zijn van dingen en stemmingen, naderend tot de idee der wisselende aardsche vormen, ziehier het wezen van dit teeder-glorieuze dichterschap.

Enkele jaren geleden richtte de directie van het jaar-schrift Het Boek zich tot de voornaamste Hollandsche letterkundigen, met verzoek een oordeel uit te spreken over de literatuur der

laatste jaren. Het antwoord van Boutens was kort, en vermeldde dat de schrijver zich van critiek wenschte te onthouden. De laatste volzin luidde:

'Ik verlang niets te zijn dan een bescheiden werkman in mijn eigen hof'.

Zoo moge deze dichter dan voort-arbeiden aan die welgeweten taak: het kweeken van de teedere bloemen zijner vroomheid en weemoed. Wat zou men meer van hem mogen vragen, dan het beluisteren zijner eigene ziels-melodieën, tot de woordelooze verrukking zich langzaam-aan beeldt in de wondere vormen-weelde zijner taal.

Neen, het is niet aan onzen tijd om Boutens te oordeelen. Aan ons zij het slechts om in oogenblikken van begenadigde saam-stemming met de dichter-ziel, zijne zangen te over-peinzen, en ons te troosten aan den mystieken aromen- en tintenrijkdom van de bloemen, verzorgd door de trouw en de teederheid van dezen bescheiden werkman in zijn eigen hof.

Onze leestafel.

Een Boek over China. A Woman in China, bij Mary Gaunt. - (London, T. Werner Laurie Ltd.)

Men moet met boeken over China altijd bizonder voorzichtig zijn. Iedere reiziger en reizigster, die een klein stukje van het onmetelijke China gezien heeft, acht het zijn plicht, een boek er over te schrijven.

Ook Mary Gaunt, de beminnelijke, goedhartige, en gelukkig ook geestige australische schrijfster ‘wished to write a book’ over China, zooals zij eerlijk bekent. Zooals ik eerlijk beken, dat ik dit boek, wantrouwig en onwillig, een paar maanden ongelezen liet.

Op een mooien morgen, aan 't Scheveningsche strand, nam ik het maar eens mede, en nu ben ik er blij om, want ziehier nu eens een boek over China, dat geschreven is zonder de domme arrogantie en den goedkoopen spot, die de meeste Westersche schrijvers zich ten opzichte van het Oosten meenen te mogen aanmatigen. Zelfs sinologen van naam, bekende professoren, hebben door China gereisd, en wat erger is hebben daarna boeken over China geschreven, dóórloopend vervuld van de ietwat stupide verbazing, waarmede de europeesche bourgeois in 't Oosten dingen aanziet, die anders zijn dan bij hem thuis in de Breestraat of de Leidsche straat of het Voorhout.

Mary Gaunt, die geen sinoloog is, maar een respectabele, fijnvoelende en ‘broad-minded’ australische lady ‘op jaren’, heeft het ondernomen, als vrouw alléén, niet enkel in de groote havensteden en hoofdplaatsen van China te reizen, maar ook in 't binnenland, diep de bergen van 't Noorden in, en ‘A Woman in China’ is daarvan het onopgesmukte, eenvoudige, beminnelijke, onderhoudende verhaal. Dit is nu eens een van de weinige boeken over China, die ik met een gerust hart durf aanbevelen, omdat het zonder vooroordeel, en zonder aanmatigend westersch superioriteitsgevoel is geschreven. De schrijfster is leek op sinologisch gebied, en kent geen woord chineesch maar zegt toch heel wat verstandiger dingen dan in veel boeken van sinologen staan, die de chineezen om een haverklap voor barbaren en heidenen uitmaken. Wél maakt zij zich hier en daar vroolijk over voor een Westerling ongewone toestanden, en met een prettige ‘sense of humour’ maakt zij den lezer telkens aan 't lachen, maar haar vroolijkheid er over is zonder kwaadwilligheid, haar spot is niet hatelijk, maar geestig.

Ondanks die ‘sense of humour’, en ondanks het feit dat zij geen kennis heeft van de oostersche symboliek, die van alle groote chineesche tempels en paleizen en steden-aanleg de basis is, heeft Mary Gaunt - en dit vind ik de groote verdienste van haar boek - meermalen intuïtief het gevoel gehad, dat zij te midden van een ontzachlijke grandeur, vol herinnering aan eene Oudheid van pracht en glorie reisde. Zij is zelfs zoo intuïtief geweest, om nu en dan den Geest van China te voelen, en te begrijpen,

dat die Geest nog altijd dezelfde is als van duizenden jaren geleden, en nog altijd leeft. Zij heeft daardoor geweten, wat China eigenlijk is, het '*China of the ages*', dat, zooals zij terecht schrijft '*absorbs nations*, M*ongol or Manchu*, *or men from her western borders*, *and makes them one with herself.*'

Zij schreef dit na een bezoek aan de Nankou-pas en den Grooten Muur, en laat er op volgen:

'*This is what I read in the Nankon pass. I have changed my mind again and again, and generally I do not beleive what I read that day. But it was firmly impressed on me then*, *China is not dead. The spirit that conceived and built that mighty Wall is a living thing still.*'

En in den door chineesche ingenieurs aangelegden spoorweg, door dezelfde Hankou-pas, waar vroeger kameelen en muilezels moeizaam in karavanen het handelsverkeer vormden, ziet zij terecht '*the spirit of China*' terug, '*the spirit*, *not of her poor*, *struggling for a crust of bread*, *a mess of meal*, *but the spirit of the men who concieved and planned the Wall*, *the beautiful Lama Temple*, *or the spacious courtyards and glorious palaces of the Forbid den City.*' Van deze ingenieurs zegt zij: '*They are the lineal descendants of the men who two thousand years ago, built the Great Wall!*'

Het is noodig en nuttig, dat deze dingen gezegd worden, want door de verkeerde voorstellingen die, zelfs door bekende sinologen, over China en de Chineezen gegeven zijn, heeft men over 't algemeen in Europa geen begrip van de geweldige zoowel geestelijke als intellectueele kracht, die China thans nog bezit. En toch is het voor de toekomst, vooral voor landen met koloniën in het Oosten, zoo hoog noodig, dit te beseffen.

Er zijn ook slecht ingelichte europeanen, die zich ongerust maken over de vraag of China - en ook Japan - wel oostersch zullen blijven, of ze niet zóó zullen verwesterschen en europeesch worden, dat er niets van 't oorspronkelijke chineesche - of japansche - meer over zal blijven. Dat zijn menschen, die alleen naar het uiterlijke oordeelen, naar chineezen met colbertjes aan, naar japanners in demitjes. Maar Mary Gaunt, ronddolende in Peking, heeft het juist gevoeld.

Toen zij op de grauwe wallen van Peking stond, als op de muren van Babylon, dat Peking, dat aan de stad van Ashasverus doet denken, voelde zij in zich de zekerheid:

'*To day the spirit of the West is breathing over her and she responds a little*, *ever so little*, *and murmurs of change*, *yet she remains the same at heart as she has been through the ages. How could she change? She is wedded to her past*, *she can no more be divorced from it than can the morning from the evening.*'

Men begrijpe dit goed. China kan wel westersche hervormingen aannemen en, wat het zoo hard noodig heeft, westersche empirische wetenschap aanleeren, maar de Geest van China zal altijd de oude blijven.

Het is zulk eene verkwikking, te midden van den nimmer eindigenden stroom globe-trotters boeken over China, eindelijk eens een leesbaar, interessant werk aan te treffen, geschreven door een onbevooroordeeld westerling, dat ik misschien geneigd ben, deze 'Woman in China' hooger aan te slaan dan zij verdient.

Nog ééne opmerking, en ik maak die, omdat er door burgerlijke europeesche sinologen, zonder gevoel voor voornaamheid, dikwijls zoo geringschattend over het chineesche volk is geschreven. Mary Gaunt die

zooals uit haar boek blijkt, op en top een lady is, en het dus kan beoordeelen, heeft bevonden '*that the Chinese are always courteous*' en dat zelfs de gewone rickshaw-coolie zich tegenover haar, alléén reizende vrouw in een vreemd land gedragen heeft als '*a finished*, *a courteous gentleman.*'

HENRI BOREL.

M.S. van Houten. Liberaal of Pauselijk Staatsbeleid. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zn.

Deze bundel maakt den lezer een aantal kleine strijdschriften van Mr. Van Houten toegankelijk, door hem op verschillende tijdstippen van zijn staatkundig leven tegen het 'clericalisme' gericht. De naaste aanleiding om dezen bundel uit te geven was de instelling van het tijdelijke gezantschap bij Z.H. den Paus. De schrijver ziet zelfs deze zeer beperkte toenadering met het oog op mogelijkheden ter bevordering van den vrede niet zonder bezorgdheid.

Bewondering verdient hoe de auteuer allerlei geschriften uit de talrijke perioden van zijn reeds langdurig leven in verschillende hoofdstukken tot een geordend geheel wist saam te voegen.

Al moge, gelijk hij opmerkt, het tegenwoordige geslacht over het algemeen minder wantrouwen tegenover de Pausen koesteren dan de generatie waarvan de Heer Van Houten een der bekwaamste vertegenwoordigers is, zijn woord is steeds waard dat men er kennis van neemt en hij is er in geslaagd dit door de uitgifte van dezen een octavo boekdeel omvattenden bundel gemakkelijk te maken.

V.K.

Een jonge Leeuw van Vlaanderen, door Jo van Ammers - Küller. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink en Zoon.

Een boek, dat onze padvinders zullen verslinden. Levendig geschreven, in een bekoorlijken verteltrant, doet het ook bij ons Hollanders, tallooze herinneringen oprijzen aan de eerste dagen van den grooten wereldbrand, die helaas nog zijn laaiende vlammen wijd en zijd uitslaat. Zeker zijn de hier geschilderde gebeurtenissen in Belgischen geest neergepend; valt het licht vol en scherp op Belgische moed en toewijding, op Belgisch leed en bittere verdrukking. Schr. heeft niet naar oorzaken en verklaringen gezocht, zij geeft feiten, teekent toestanden, doet den oorlog van zijn vreeselijksten kant uitkomen. Over vele duistere raadsels, o.a. dat van Leuven, glijdt zij heen. -

Haar jonge held is een eerlijke knaap, uit een sympathieke familie voortgekomen, waarin alleen Dénise pijnlijk aandoet; Dénise, wier nationaliteitsgevoel ten slotte zegeviert op haar echtelijke liefde. Men zoeke niet al te veel diepte in de karakters door auteur beschreven; zij wilde voornamelijk den rampzaligen invloed van den oorlog op menschelijke verhoudingen en toestanden schetsen. Bijzonder aangrijpend zijn de verbrande dorpen, de vernielde interieurs geteekend, heel die verwoesting

van intiem huiselijk geluk; de offers door het gezin, door vrouwen en kinderen, zoowel als door mannen aan den Moloch van den oorlog gebracht.

Maar denk u de Franschen in de Rijnlanden gevallen, in stede van de Duitschers in België. Eenzelfde tooneel van menschelijke ellende, opvlammenden steeds aangroeienden haat, misbruik van gezag had de wereld aanschouwd. Wie iets van de wereldgeschiedenis kent, wie zich maar herinnert hoe het o.a. Transvaal verging, zoeke geen schuld bij Rus, Belg, Duitscher, Turk...

De oorlog roept atavistische neigingen wakker in den mensch. Hij eischt de hoogste zelfopoffering, maar ontketent ook de laagste hartstochten in elk leger, in elk land. Is hier wel genoeg nadruk gelegd op deze onomstootelijke waarheid?

Toch, met dit al is *De jonge Leeuw van Vlaanderen* een zeker menigeen welkome bijdrage tot de geschiedenis onzer dagen. Al hield auteur haar verhaal binnen bepaalde. ietwat enge grenzen, het boeit van begin tot eind. Niemand minder dan Louis Ramaekers illustreerde dit werkje. Ook hieruit spreekt de geest, die het ademt.

Nog een vraag ten slotte: Mogen wij in woord en beeld het nationaliteitsgevoel aanwakkeren, waar volgens veler meening het internationalisme misschien de eenige uitkomst zal blijken, die Europa voor een herhaling dezer moordende oorlogen kan behoeden?

E.S.

Een coquette vrouw, door Carry van Bruggen. Twee deelen. - Amsterdam, P.N. van Kampen en Zoon.

Moet de heldin van dit verhaal een coquette vrouw verbeelden? Verstaat men niet iets geheel anders onder deze uitdrukking, dan wat ons hier wordt voorgesteld? Een ontoerekenbare, een zenuwzieke; een schepsel aan woedende driftaanvallen onderhevig, met sterk hysterische neigingen, een verward, hier en daar verschrompeld zieleleven, in een woord: ongezond...

Zoo verschijnt zij ons altijd en altijd weer in deze 446 pagina's. Daarbij onbeminnelijk in de hoogste mate, twistziek, gelijkhebberig. Misschien met een aasje talent bedeeld, waarover men leest, waarvan men echter nagenoeg niets bespeurt, want noch in Ina's optreden, noch in hare gesprekken schuilt een vonkje geest. Hoogstens piekert zij af en toe over onbegrijpelijke en onbegrijpbare dingen, tusschen twee driftbuien in.

De Egbert, deze vrouw ter zijde gesteld, met wien zij toevallig trouwt, omdat dit eynische heerschap zich liever aan de zotte wetten der maatschappij onderwerpt dan dat hij er een hopeloozen strijd tegen onderneemt, deze Egbert doet al even weinig sympathiek aan als zijne gade. Hare zusters en kennissen zijn doetjes, die geen tien kunnen tellen, b.v. Josephine, of katjes van het allernaarste soort. Dat onze auteurs, zulke wezens bij voorkeur schilderend, niet begrijpen, hoe men over en over genoeg krijgt van al deze vrijwel alledaagsche, onaangename menschen, waarop zoovelen hunner ons tegenwoordig vergasten. Ik wil niet beweren dat zij niet bestaan in onze samenleving, maar men zoekt ze niet bij voorkeur; dus om er meer dan vierhonderd bladzijden over te lezen is geen uitspanning. Inspanning alzoo. Zijn zij die waard? Is b.v. deze nu eens oprechte dan weer zeer onbetrouwbare Ina het waard, dat men aan hare klachten over verongelijking, aan hare perverse neigingen zooveel aandacht schenkt?

Langs de koele meren des doods is ten minste het werk van een arts, helaas voor leeken geschreven, maar daarom heeft niet iedere leek het recht

een hysterische vrouw tot heldin van zijn boek te kiezen; of als hij meent van wel, hebben zijn lezers evenzeer het recht zulk een onderwerp niet naar hun smaak te vinden. Ja, zich met walging af te wenden van een Ina en haars gelijken, zooals Charley's echtgenoot, Hugo, het deed.

'Een abnormale vrouw' zou mijns inziens de juiste titel zijn geweest voor dit werk. Reeds op p. 8 zegt Ina, sprekende over haar driftbuien: 'Het is veel erger dan U denkt, het maakt je tot een beest, je stem wordt rauw, je gezicht wordt leelijk, je wilt bloed zien, je wilt wurgen. Uren nadat ik driftig ben geweest moet ik soms nog denken aan de afschuwelijke dingen, die ik heb gezegd en gewild. Het is zoo gruwelijk en zoo vreemd... "Buiten zich zelf zijn" is er een prachtige uitdrukking voor. En iedereen kan het mij maken, en alles, de geringste, het onnoozelste...' p. 112. 'Zij - Ina - voelde het bloed naar haar hoofd stijgen, benauwd kloppen in haar keel, het zweet brak haar uit, een gloeiende prikkeling voer haar over de huid, overal, haar oogen brandden - ze moest iets doen, ze wilde iets doen, ze kon niet anders dan haar drift in een gewelddaad ontladen. - Ze greep met twee handen een zware(n) stoel en smakte die(n) tegen den muur,' enz.

Hoe auteur bij dit onbeheerschte, zich steeds meer verlagende wezen nog tot op het laatst van haar trots, haar fierheid, haar hoogheid enz. kan spreken, is mij een raadsel. Ook haar 'eerbied' voor haar huwelijk op p. 220 komt mij een beetje belachelijk voor. Een mooie eerbied vol 'ongeoorloofde vervoeringen.' En dat spel met het tafelkleed p. 223, na ontvangst van haar mans scheidingsbrief, hoe laf en kinderachtig, ten zij onwijs. Geschikte opvoedsters voor hunne zonen zijn zulke Ina's! Wilszwakken met slappe moraal, bevreesd voor leven en dood, zielige stumperds, die meer afkeer dan medelijden wekken, wier toestand als ziektegeval belang inboezemen kan, maar voor wie gezonde stervelingen instinctmatig op hunne hoede zijn.

E.S.

Valsch Pathos, door H. Solomonson. - Amsterdam, H.J.W. Becht.

Dit is de geschiedenis van een jongen dwaashoofd, ietwat vaag en liefdoenerig verteld, met tallooze verkleinwoordjes, als kopje, handje, armpje, gezichtje enz., die iets kinderachtigs aan den stijl geven. Vooral, daar zij worden toegepast op een volwassen vrouw, een 'amoureuse.' Af en toe lijkt het zelfs of men met poppen te doen heeft, als er sprake is van Grace en haar 'zusje', de laatste ongehuwde moeder nota bene. Heel het verhaal heeft iets opgeschroefds. Guus is een overspannen, onervaren jongeling, die er nog vrij genadig afkomt. Grace, een avonturierster, een beetje gevoeliger dan de meesten van haar soort, maar toch alledaagsch genoeg om 'den rijken Indischman' aan te klampen, wanneer een geregelder leven zijn rechten op Guus doet gelden. Kortom een soort van Fransch romannetje maar zonder den Franschen geest, wat zwaar op de hand.

E.S.

Luilekkerland. Illustraties van Nelly Bodenheim. - Amsterdam, S.L. van Looy.

Een fijn stukje werk, meer wat de verluchting betreft dan de rijmpjes, die men eigenlijk bijschriften zou kunnen noemen. Dus zullen ‘de plaatjes’ wel het meeste genoegen verschaffen aan onze kleuters. Er valt hier heel

wat te zien voor gretige oogjes en aan te wijzen met de kleine vingers. De letters ook zijn hier en daar een sprookje van illustratiekunst. Dat vele ouders zich de hand over het hart strijken en met dit fraaie boekje hunne kinderen verrassen mogen.

E.S.

Ons mooie Nederland. Gelderland, door D.J. van der Ven. - Meulenhoff-editie.

De oorlog heeft indirect dit goede gehad, dat op grooter schaal dan ooit te voren Nederlanders de schoonheden van Nederland zijn gaan opzoeken. Wie oog voor het waarlijk schilderachtige heeft, zal wel overal na het zoeken ook hebben gevonden en na het zoeken hebben genoten. Nederland heeft overal zijn eigenaardige schoonheid, die vaak wel *anders* is dan veel wat dusver door den grooten stroom der toeristen placht te worden bereisd, maar daarom niet minder het oog van den schoonheidszoeker waardig.

De firma Meulenhoff heeft zich nu een onmiskenbare verdienste verworven door haar besluit om in een reeks harer bekende handige en sierlijke boekjes Nederland aan de Nederlanders in woord en beeld te laten zien.

Men kon verwachten dat het eerste deeltje dier reeks aan onze om haar landschappelijk schoon meest bekende provincie Gelderland gewijd zou zijn; een aangename versassing echter was het, dat de uitgeefster voor de bewerking van dit deeltje hare keuze deed vallen op een voor die taak zoo bij uitstek berekend auteur als den heer D.J. van der Ven.

Men zou kunnen zeggen: voor zulk soort werk bezit de heer Van der Ven alle vereischte hoedanigheden en nog eenige andere. Hij is botanicus, maar vervalt niet in de fout van sommige plantenliefhebbers van professie om, al langs den grond naar planten zoekende, het landschap niet te zien; hij is een liefhebber van oudheidkunde, wien geen nasnuffelen in boeken en papieren te veel is; en zijn allerlei onderwerpen aanroerende causerieën hebben een aangenamen en onderhoudenden stijl.

In Gelderland is hij thuis als weinig anderen. Onder zijn behandeling is dit schoone en in allerlei schoonheidsrijkdom zoo afwisselende land niet te kort gekomen.

De geheele reeks, die de uitgever op touw zette, kan natuurlijk niet in eens voltooid zijn. Dit is geen nadeel. Nu de reizende Nederlanders eenmaal den weg naar Nederland hebben gevonden, zullen zij hem een volgend jaar ook wel weer terug weten te vinden.

Dit eerste deeltje is een goed voor teeken voor de andere handleidingen of inleidingen, die, naar gehoopt worden mag, dan in een min of meer volledige reeks het uitstapjes makende publiek ten dienste zullen staan.

V.K.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

De Augustus-aflevering brengt het slot van Ds. G.F. Haspels' roman ‘David en Jonathan’. Prof. Dr. N. van Wijk besluit zijn indrukken en beschouwingen over Bulgarije. De heer W.F.C. van Laak handelt, naar aanleiding van een werk van Prof. J. Bédier over het ontstaan der Middeneeuwsche ridderromans. Mr. F.E. Posthumus Meyjes geeft een aankondiging van Mej. Dorper's geschrift over haar overgang tot de Katholieke kerk. Verzen zingen René de Clercq en Joannes Reddingius.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

Prof. Mr. P.A. Diepenhorst betreedt in de Augustus-aflering het terrein der criminologie met een studie over misdaad en misdadiger. Ari Dane geeft een mooie schets: ‘Een Januari-Zaterdag’. Dr. D. Plooy behandelt den schoolstrijd onder Keizer Julianus. Dr. A. Wapenaar geeft een essay over Da Costa's poëzie. Dr. H.A. Weststrate bespreekt een nieuwen bundel Geschiedzangen. Felix Rutten dicht een lied ‘De Profundis’.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Augustus-aflevering zet de heer J. de Meester zijne vertelling ‘Carmen’ voort. K.C.W. bezingt nachten. De heer C.J. Hasselman roemt Pangeran Ario Hadiningrat als Javaansch pionier. Prof. R.C. Boer bespreekt Olaf Liljekrans. De heer J.H. Deibel behandelt de verhouding tusschen Zeeuwsch Vlaanderen, de Wester-Schelde en Nederland. Dr. H.T. Colenbrander veroordeelt Mr. P. Groote's brochure tegen legeruitbreiding.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy,

Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de Augustus-aflevering vervolgt de heer J.L. Walch zijn tooneelspel ‘Antithese’, de heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende strand, en Jac. van Looy zijn ‘Nieuwe Bijlagen’. Dr. Aeg. W. Timmerman vervolgt zijn kritiek tegen de Perk-uitgave van den heer Greebe. Cornelis Veth bespreekt Lizzy Ansingh's nieuwe werken, en houdt een verhandeling over den boektitel. Na gedichten van Johan Borgman, Jan van Nylen, Martin Greif, en Hendrik Kroon, bespreekt Hein Boeken Ada Gerlo's herinneringen.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

De Augustus-aflevering bevat een gedicht van P.N. van Eyck: 'Praxiteles en Phryne.' De heer C. Kramer bespreekt Sully Prudhomme's gedicht 'la Justice'. Dr. C. te Lintum behandelt het onderscheid tusschen 1870 en 1914 uit oeconomisch oogpunt. Jacob Israël de Haan handelt over taal en rechtswetenschap en A. Defresne over de tijden der werkwoorden. Jacob Israël de Haan zet zijn vervolging van Duitsche rechtsgeleerden voort. Aandacht verdient ook Jacob Israël de Haan's aankondiging van eene brochure van den Joodschen Engelschen staatsburger Lucien Wolf: 'Jewish Ideals and the War.'

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst', L.J. Veen, uitgever, Amsterdam, Keizersgracht, 485.**

In de April-aflevering geeft de heer W. Steenhoff eene beschrijving van de Randwijk-collectie in het Rijksmuseum te Amsterdam, die door een aantal reproducties wordt aangevuld. De heer Frans Vermeulen maakt eenige opmerkingen bij het zelfportret van Lucas van Leijden te Brunswijk.

***De Levende Natuur,* opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.**

In het nummer van 1 Augustus verhaalt de heer J. Drijver van het Kluten-terrein op Texel. Dr. W.G.N. van der Sleen zet zijn verklaring der geologische structuur van ons strand voort; mej. Cath. Cool besluit haar bericht over de nieuwe en zeldzame Nederlandsche paddestoelen, gevonden in het jaar 1914. 'A.' vervolgt de boeiende mededeeling omtrent het leven der vogels rondom zijn of haar ziekbed.

In het nummer van 16 Augustus beschrijft de heer J. Heimans een merkwaardige afwijking bij een algemeen mos. De heer L. Dorsman Czn. verhaalt van planctondiertjes, door hem uit het zeewater opgeschept. Insectenbezoek op leverkruid wordt door den heer Jac. P. Thijsse behandeld. Een onderhoudende beschrijving van muggenwolken geeft de heer De F.; A. vervolgt het boeiend relaas van het vogelleven rondom de ziekenhut.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

In het nummer van 25 Juli wordt het karakter geschetst van Dr. A. Borgman, directeur van de H.B.S. met Handelscursus te Haarlem.

Ontvangen boeken.

J. de Leeuw, *Orchidée.* C.L.G. Veldt, den Haag.
Cyriel Buysse, *Zomerleven.* C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Maurits Sabbe. *In 't gedrang.* Vertellingen uit den oorlog. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
H.L. Dolleman - Thierry de Bije, *Gedachten en gedichten.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Modern Bibl. XII G. van Hulzen. *De witte valei.* Een verhaal uit Davos. Van Holkema & Warendorf, A'dam.
Jac. van Looy, *Shakespeare's Naar het U lijkt.* C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Synthese II. I. Prof. Mr. Paul Scholten, *Recht en levensbeschouwing.* De erven F. Bohn, Haarlem.
Mr. S. van Houten, *Liberaal of Pauselijk Staatsbeleid.* H.D. Tjeenk Willink en Zn., Haarlem.
Vrede door liefde. Aan het Nederlandsche Volk en Zijne Staten-Generaal. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
De landstormwet een noodzakelijkheid, door Max de Vries. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Dr. Ch.A. van Manen, *Duitschland's Groei en het Pruisische Overwicht.* P.N. van Kampen en Zoon, Amsterdam.
La Revue Ukranienne. Mensuel édité par Arthur Seelieb. Imprimerie Coopérative la Concorde, Lausaune.
L. Simons. *De oorlog en de pers.* Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, A'dam.
Dr. A.J.C. Snijders, *Het vliegengevaar en hoe het te bestrijden.* Scheltens & Giltay, Amsterdam.
Pro en Contra IX. 9. *Criminaliteitslectuur in dagbladen.* Pro: August Monet, Contra: Taksander, Hollandia-Drukkerij, Baarn.
J.W. de Jongh. *Schets van de geschiedenis der wetgeving op het Lager Onderwijs in Nederland.* J.B. Wolters, Groningen.
Handboekjes. *Elk 't beste.* Dr. J.H. Gunning, Wzn., Dr. Maria Montessori. Mij. v. Goede en Goedkoope lectuur, Amsterdam.
Uit Zenuw- en Zieleleven IV. 4. Dr. A.H. Oort, Oefening en vermoeidheid. Hollandia-Drukkerij, Baarn.

Marsyas of de betooverde bron
Mythische Komedie in drie bedrijven
van Balthazar Verhagen.

Het tweede bedrijf.

(Het tusschenspel, dat eerste en tweede bedrijf verbindt, schildert Marsyas' tocht door de wouden. De lenteweelde heeft zich in al haar schoonheid ontplooid. De stralende dag, de rijke loovers, de schitterende bloemen, de zoele, doorgeurde wind - het zingt alles in breede, warme melodieën voor het verrukte oor van den Satyr. Hoog boven de stemmen der natuur doet hij zijne fluitwijzen uitklinken. Dartel dansende Nymphen omringen en lokken hem, onder vleien en schateren, uitdagend en ontvluchtend, dieper en dieper in het woud, en het wordt een overmoedige jacht, totdat hij komt in het hart van Phrygië, aan den voet van den Dindymoon, aan de bron der rivier, die naar hem haren naam zal ontvangen. Hier zet hij zich neder, thans stil en eenzaam, en, verzonken in den aanblik van het blinkende water, begint hij, als in een droom te spreken):

MARSYAS.
Lente! Lente!
Betooverende wisseling
Van gouden droomenzegening,
Hoe lig ik in uw koestering,
Bedwelmd van uwe geurenweelde,
Ontroerd door uwe schoonheidsbeelden,
In de eenzaamheid een rijk bedeelde?

Ik waak! Ik waak,
Nu zoo mijn zinnen duiz'lend zinken
In de geheimnis van dit blinken,
Dit koele woelen, zingend vloeien
Der zilv'ren waat'ren, die aan 't hart
Der Moeder Aarde-zelf ontbloeien...

(Zich naar het water buigend.)

O, diep verward
Lesch ik mijn dorst aan 's levens ader,
Ik neig mij dieper, druk mij nader,
Totdat mijn hart heur hartslag raakt...
Ik waak - thans ben ik eerst ontwaakt!

(In mijmerende verrukking wentelt hij zich op den rug en strekt de armen uit.)

Licht! o licht,
Dat uitstraalt van de blanke stroomen,
Gij kunt van zonnes aangezicht
Zóó levenwekkend mij niet komen!
Gij, glans van Aardes heil'ge ziel,
Die uitstraalt naar des aethers transen,
En kaatsend, in hernieuwde glansen,
Bevruchtend weêr op Aarde viel -
O, licht, gij droom van 't hoogste schoon,
De zoetste sluimer is een hoon
Van uwe heerlijkheden!
Leeft Marsyas dan heden
Zijn eerst, waarachtigst levensuur?
Gelukkig, bevend van verlangen,
Ben ik hier goddelijk omvangen
Van het Mysterie der Natuur...

En rondom, rondom -
Der loov'ren gouden tintelingen,
Der twijgen stille wiegelingen,
In sprakeloosheid,
Eeuwigheid!
Leeft álles dan door mijnen geest?
Mijn ziel doorbrak heur duist're wazen,
Zij bloeit en baart in hoogste extase,
En wrochtende, naar eigen wille,

Schiep ik mij deze woud-idylle,
Voor mij, voor mij-alleen...

(Zich weder naar de bron keerend en haar gemurmel aandachtig beluisterend.)

Wat fluistert gij mij, vreemde bronne?
Ligt nog in 't diepste hart der Aard',
Mij-zelf in 't hart, een schat bewaard,
Van heil'ge sluimering omsponnen?
Dan zal 'k mijn innigst lied u fluiten,
En 'k roep uw zoet geheim naar buiten!
En alles wat mijn ziel bewoog,
Zal ik doen lokken in mijn wijze,
Dat het mij goddelijk verrijze
Voor 't smachtend oog!

(Tot zijne fluit.)

Nu riet, dat wuivend aan de boorden
Der stroomen fluistersprake hoorde,
Zing my betoov'rend als dit water,
Ik doe u van mijn hartslag beven,
Ontvang mijn adem en mijn leven:
U speelt een kunstenaar, een Sater!

(Hij speelt, en de melodie der Natuur, die hem op zijn tocht verrukt heeft, klinkt nu helder en innig op zijn fluit. Plotseling verkondigen h a r p k l a n k e n de aanwezigheid van een ander, geheel nieuw element in de natuur. Op dit oogenblik duikt de Nymph Deiopea uit het water op.)

MARSYAS.
O, stil, mijn fluit, stil!
Wie heft hier uit de baren
Heur korenblonde haren?

DEIOPEA.
Wie wekt mij uit mijn diepe rust?
Muziek heeft mij het oor gekust...
Gij, Faun, van u die klanken?

MARSYAS.
'k Ben Marsyas, der Aarde zoon,
Ik zit hier eenzaam en fluit schoon,
Bekranst met wingerd-ranken!

DEIOPEA.
Neen, neen...
't Was niet de fluite, 't klonk niet schel...
Er ruischt een wonder snarenspel,
Mij wekt een vreemd, een mild gerucht:
Er trilt iets godd'lijks in de lucht...

MARSYAS.
Als er gerucht het woud doortrilt,
Dan is 't mijn lied, dat hoog en wild
Verlangen roept naar lentegenot,
En is het iets godd'lijks - dan ben ik een god!

DEIOPEA.
Ha, ha!

MARSYAS

(bluffend.)

De schamele schimmen hoog op den Olymp,
De goden der neev'lige glansen,
Zien toe, hoe wij Faunen, hun slapheid ten schimp,
De dalen der Aarde doordansen:
De Faunsfluit, de stem van de levende lent,
Zingt u van de vreugden des harten,
Maar 't schoonst zijn de wijzen, die Marsyas kent,
Om Phoebus Apollo te tarten!

DEIOPEA.
Haha! Hahaha!

(Zij lacht voortdurend, waardoor Marsyas zich meer en meer opwindt.)

MARSYAS.
Hij - tokkelt, en noemt het de wet
Van harmonieën der spheren,
Maar hoe ge uwe jeugd in den lenteroes zet,
Dàt kan u een Phoebus niet leeren!
O, zoo hij 't eens waagde, voor Rhea's altaren

Den strijd aan te gaan tusschen Faunsfluit en snaren,
Dán zoudt ge eens ontwaren...

Euhoi! Wat is dit!

(Ruischend, in stralenden luister, verschijnt boven op de helling van den Dindymoon: PHOEBUS APOLLO, met de kythara in den arm. Marsyas deinst ontzet terug.)

APOLLO.
Deiopea! Ontwaak uit uw winterschen sluimer, schoon kind!
Voorbij is de troostlooze nacht, die uw glanzenden blik had verblind.
Ontluik nu tot zonnige vreugden: uw lief'lijke jeugd is gewekt
Door 't minnend Olympische licht, dat verlangend uw hart tot zich trekt!

MARSYAS

(geheel van schrik bevangen.)

Is dit een god op wien ik staar?
Hij noemt heur naam, hij spreekt tot haar...

APOLLO.
Bezielende dauw droop op Aarde uit der sterren stil stralende pracht,
Bevruchtend de duistere kiemen, waar alles den levenskus wacht.
De paar'lende droppen doordrenkten ook 't koele kristal uwer beek,
En kusten den blos op uw wangen, zoodat er de sluimer van week,
Zij streelden uw droomende wimpers en plengden het licht in uw oogen,
En hebben uw sluimerend harte tot kloppend verlangen bewogen.

MARSYAS.
Wee!
Wat ik met juichenden ademtocht
Bezield en verrukt in de woudweelde zocht,
Dat kon slechts die lief'lijke wezen...
En zijt gij dan lachend verrezen,
Zoo wekte u mijn lied,
De jubel van 't Phrygische riet:
In hoogste extase

Heb 'k er den zang mijner ziel in geblazen,
O, gij zijt mijn!

DEIOPEA.

Hoe kan wel een grillige Faunsfluit ooit zijn
De bron dier bedwelmende klankenstroomen?
't Is ruischende, zingende zonneschijn...
Den gouden glans van schoone droomen,
Gedroomd in nachten, zwart en lang,
Hoor ik nu lokkend tot mij komen,
In snarenzang...

APOLLO.

Er gaan almacht'ge stroomingen door 't leven:
Geheime liefdestroomen, die aan 't hart
Van God en mensch den sterken rhythmus geven,
Er zijn geheime banden in 't verward
En raads'lig labyrinth des levens: banden
Die over wijde zeeën, verre landen
De harten binden, tot zij samen slaan.
Gedragen op die liefdestroomingen,
Geleid door zulk een band van droomingen
Ben 'k deze lent' mijn jaarreis aangegaan.

MARSYAS.

Kybele! Godinne van leven en sterven,
Van lust en van leed, sta mij bij!
Er komt ons een vijand door 't heiligdom zwerven,
De bloem uwer schepping lokt hij!

APOLLO.

Voorbij der Rhipaeën wild stormenden winternacht
Verwijlde ik in 't vredig, geliefkoosde Noorden,
Waar eeuwig het licht heerscht en Hyperboreërs ten wacht
Bij mijn heilig altaar staan: zuivere accoorden
Ontvloeien hun lippen in zaligen vreê,
De Muzen bewonen hun hart en de reien
Der kuische jonkvrouwen omkransen de zee.
Daar stemmen de lieren en zoete schalmeien
Tezaâm aan hun feestmaal, en vroom is hun vreugd
In 't gouden geluk eener eeuwige jeugd.

Onwelkbare lauweren cieren hun lokken,
Geen ziekte, noch krachtlooze grijsheid bezoekt hen - zij gaan
Aan zorgen en levensleed vreemd, zonder mokken
Nog zingend ten doode op mijn rustig vermaan.

MARSYAS.

Een rijk van bleekbloedige, slappe daimonen,
Waar Bakchos, noch Rhea, noch Paan zouden tronen!

APOLLO.

Maar ééns in het jaar, als de lent' in het roepende Hellas ontbloeit,
Tijg ik naar het woelige Zuiden, van zingende zwanen omstoeid.
Dan wijd ik 't orakel des tempels, te Delphi op rotsen gesticht,
Dan kweelt er de nachtegaal zoet bij de komst van het weêrkeerend licht.
Dan ruischen de beken met dieper geschal in heur schuimende bed,
Dan geuren de bloeiende dalen en juichen luid op voor mijn tred.
En bergen en wouden en steden zijn vol van een heilig gezang,
In harmonieën der spheren - Maar de ingeborene drang
Van 't leven der Aarde weêrklinkt dan niet meer op de zingende tong:
Mij groeten de accoorden, waarvan eens ik-zelve de harten doordrong,
't Is alles bezield van de klanken, die Phoebus-Apollo omgeven,
Want ik ben de Ziel van de Lente, de troostrijke droom in dit leven!

DEIOPEA.

Nu gaat mijn hart ontbloeien,
In 't zuiverst licht gewijd,
En mijn verlangens groeien
Naar 't lied der eeuwigheid...
Is dit ontwaking, is 't een droom,
De duizeling van 't leven,
Of word ik, mijmerziek en loom,
Gestreeld, gewiegeld op den stroom
Van Doods bedwelming heên gedreven?
Mijn hart, mijn hart,
Hoe ben 'k in vreemden droom verward...

MARSYAS.

O, luister niet, verhul uw ooren!
Wie zulken tonen zich vertrouwt,
Is voor Kybeles rijk verloren!
Hij brengt den ondergang in 't woud,
En de betoov'ring van zijn schijn
Verhult het donkerste ravijn,
O, wil niet hooren!

APOLLO.

Getroond op den goudenen drievoet, van geurende Zephyrs omstuwd,
Doortoog ik de zee, die Groot-Hellas aan 't weelderig Azië huwt,
Dolfijnen omspeelden in 't vlokkige schuimen der waat'ren mijn voet,
Van eilanden, Lesbos en Delos, wuifde de palm mij zijn groet.
Nu richt ik mijn schreden naar 't hart van het bloeiende Phrygische dal,
Nu nadert het uur, dat het bruisende Bakchische lentegeschal
En 't Apollinische droomlicht, na bitteren tweespalt en strijd,
Zich innig verbinden tot scheppenden vreê van den zomerschen tijd.
In 't heilige woud van Kybele, de vruchtbare godheid der Aard,
Heb ik, zoon des Aethers, mijn lierspel aan 't suiz'len der loovers gepaard,
Opdat uit de maagd'lijke bron, aan Dindymische boorden ontbloeid,
De teederste bloem moge rijzen naar 't lied, dat mijn snaren ontvloeit.
Verkorene dochter der Aard'! Ook een god draagt in 't harte zijn droom,
En goden ook trillen de lippen in liefdes ontroering en schroom!
Nu sta 'k hier verlangend, en diep van uw zuivere schoonheid bewogen:
Zoo gun mij den klank uwer stem en den mijm'renden glans uwer oogen!

DEIOPEA.

Kan mij een god toezingen
Op diep ontroerden toon,
Dat boven alle dingen

Ik in zijn droomen woon?
Die zelf in droomen lag verloren,
Van onbegrepen lach en schreien,
Ik ben tot het geluk geboren,
Mij veilig in zijn droom te vleien?

MARSYAS.
Luister niet, luister niet!
Gif is het weeke woord,
Dat hij in 't oor u giet,
Gif, dat uw leven moordt,
Dat u de ziel verschroeit,
Dat u van de Aarde roeit,
Waar gij behoort!
Tint'lende tijdingen,
's Levens verblijdingen,
Bakchische wijdingen
Brengt u mijn lied!
Klinken zijn zangen zoet,
Zij bergen bliksemgloed,
Rampspoed, die sterven doet -
Kind, luister niet!

DEIOPEA.
Ik heb alreê geluisterd,
En ach, te diep verstaan.
Nu ligt mijn ziel gekluisterd,
En ál mijn zinnen gaan
Reeds naar de wonder-oorden
Dier godenwoorden...

APOLLO.
Ik voer u omhoog naar des Aethers oneindige lichtheerlijkheid:
Daar vindt ge in den purperen avond uw leger op wolkjes gespreid,
En lachende zult ge er ontwaken in 't teederste morgenrood -
Als 'k daar u mijn innigsten kus wijd, dan gaat door de ruimten een groot
En machtig geruisch van de goudene snaren, die ik heb gesponnen,
Het hart uwer Aarde verbindend aan 't hart der bevruchtende zonne.

DEIOPEA.

O, die mijn ziel doorschouwde,
En al mijn smachten wijdt,
Die, vreemd, de snel vertrouwde
Van mijn verlangen zijt,
Gij, die mij openbaarde
Mijn innigste begeert',
Ach, nu 'k de vreugd ontwaarde,
Heb 'k reeds de smart geleerd...

MARSYAS.

Wie in de zonne staarde,
Wordt smaad'lijk verblind!
Phrygië lokt en begeert u, mijn kind,
Voor ons is 't geluk hier op aarde!
Kom dan naar 't woud,
Ik speel u mijn wijzen, ik dans honderd-voud
Mijn dartelste sprongen in vurigen ijver,
En als daar de trillende warmte om u hangt,
Der nacht zoete geur uwe zinnen bevangt,
Dan rusten wij saâm aan den maanlichten vijver,
En mijmeren heen in ons dweepziek bestaan,
Gezegend door Paan!

APOLLO.

De rozen verbreken heur wind'slen en oop'nen heur hart voor de zon,
Doch macht'loos verschrompelt heur bloei, die zich niet van den grond heffen kon.
Gelukkig kunt gij zijn, o Phrygische roze, verlaat ge uwe zode,
En komt gij met mij naar de blauwe verschieten der eeuwen gevloden.
Langs paden, die flonk'ren van dauwdiademen wil ik met u zweven,
Langs rozenrood-scheem'rende paden der liefde, door Iris geweven!

MARSYAS.

Yl zijn die paden, als 't listige schuimen der zee,
En zet ge er uw voeten, dan stort ge in een duizelend wee!

Blijf hier, want ik leid u langs groenende wegen,
Naar eenzame grotten, waar Bakchos, gezegen
Temidden der Nymphen en 't oorspitsend koor
Der Faunen, 't geheim van het ruischen der loov'ren,
De zangen des winds in zijn lied weet te toov'ren,
In klankenverrukking voor 't gretig gehoor!
Hij leert ons, de bronnen des wijns te bezingen,
De stroomen der melk en den honig, die vloeit
Uit molmige boomen - Rivieren bedwingen
Kan hij, die de lokken der Bakchen in slingen
Van slangen tot kronkelend hoofdtooisel boeit!
O, zuster, o zuster, van 't Bakchisch geslacht,
Het leven ontbiedt u, het leven, dat lacht!

DEIOPEA.

Stil, stil, uw wilde lied
Behaagt mij niet...
O, mocht ik heden gansch
In zonnestof verkeeren,
O, mocht mijn voet den dans
Der drijvende wolkjes leeren...
Apollo, ach, trek mij niet aan,
'k Voel mij zoo zwaar op de aarde staan...

APOLLO.

Gratiën, mild als de stralen der starren in midzomernacht,
Dansen de lieflijkste reien in zwevenden sluierenpracht.
Zoetstemmige Muzen zijn daar, die eertijds Mainaden ook waren,
Zij zitten aan de eeuwige bron van het lied en omvlechten heur haren
Met goudene banden, mijn eeredienst wijdend in de innige taal
Der stervende zwanen en 't smachtende kweelen der nachtegaal.
Zij zullen u hymnen toezingen bij klankrijke luiten en lieren...

MARSYAS

(hem heftig afbijtend)

Nymphen, Satyren
Joelen in koor,
Op panters en bokken en loeiende stieren
Zwerven wij zwelgend de bergwouden door,
Die Bakchos' geboort in den wijnroes uitvieren,
Ons dronken met bloedroode wingerden cieren,

Waar bekkens opdreunen en fluiten uitgieren -
Paan danst ons voor!

APOLLO.
Zoo kom naar den bruidszaal: de ambrosische beker, ten boorde gevuld,
De vruchten der eeuwige jeugd staan ter hand, Aphrodite-zelf hult
In 't liefdegewaad u, geweven van 't sprankelend lichten der zee:
Deiopea, rijs op, want een minnende god voert u meê!

MARSYAS

(in een laatste, wanhopige poging, geheel buiten zichzelf.)

Neen! - Gij en ik
Behooren bijeen,
Daar voor mijn begeerigen blik
Uw hoofd uit de waat'ren verscheen!
U riep mijn fluit
Met luiden gil,
Gij zijt mijn bruid,
Ik wil, ik wil!

(Hij tracht haar te grijpen.)

DEIOPEA.
Wee! Wee!

(Met een afgerukten twijg slaat zij hem in het gelaat, zoodat hij valt).

MARSYAS.
Euhoi!

DEIOPEA.

(Langzaam opstijgend naar Apollo).

Nu mijn beschroomde schrede
Mij trillend tot u draagt,
Weet ik, dat mij eerst heden
De zon des levens daagt.

APOLLO.
Nu uit der Aarde stroomen
Gij opstijgt naar mijn woord,
Weet ik, dat in mijn droomen
De schoonste morgen gloort.

DEIOPEA.
En beven ook mijn handen,
Zij zijn toch u gewijd,
En zoo mijn oogen branden,
't Is van geluk geschreid...

APOLLO.
Ook goden-handen beven,
Dien zich een bruid vertrouwt.
Ontroerde floersen zweven
Voor 't oog, dat liefde schouwt.

DEIOPEA.
Mijn wouden, moet ik van u scheiden,
Mijn stille woning, koele vliet?

APOLLO.
Gij gaat tot heerlijker verblijden,
Dan Aardes schoonste bloei u biedt.

DEIOPEA.
Vaarwel, der zust'ren dans en zangen,
Ach, 't spel der jeugd is nu voorbij,
En 'k volg een vreemd en groot verlangen,
Dat waakt en machtig zingt in mij...

APOLLO.
De Macht, die boven dood en leven troont,
En stof en geest beheerscht met haar geboden,
Die duister in der menschen harten woont,
En 't onnaspeurbaar lot bestiert der goden:
De almacht'ge Moira, die door zeeg'nend licht,
Of wel door onheilzwang're donderwolken
De banen der onsterfelijken richt
En 't wisselend bestaan der aardsche volken -
Zij heeft mij van des Vaders eeuw'gen disch
Naar Aardes jonge schoonheid uitgezonden,
En 't lief'lijkste van wat vergank'lijk is
Met mij, den zoon van 't eeuwig Licht verbonden.
En smolt ons hartsverlangen heden samen
In 's levens diepst en edelste gevoel,

En mocht de Moira door dien bond beramen
Een weg ten wijs bepeinsde, stralend doel -
Wij vragen niet, maar zullen verder schrijden,
Waarheen heur onbegrepen macht ons drijft,
Wier kern voor álle spheren, álle tijden
't Mysterie van de Liefde blijft....

(Hand in hand stijgen zij hooger en verdwijnen. Na eene wijle heft Marsyas het hoofd op en klaagt:).

MARSYAS.
Wee, wee!
Lig ik nu in verlatenheid,
Ontwaakt, gestooten uit mijn droomen?
Of is die stilte, kil en wijd,
Mij als een bange droom gekomen?
Zou 'k in een sluimering herleven?
Ontwaken, en gelukkig zijn?
O, droom en leven,
Verward dooreen geweven!
O, Moeder Aarde, uw zoon lijdt pijn!

Het had zich hier zoo schoon ontvouwd...
Ik had zoo lang, zoo diep geschouwd
In de van zonlicht overgoten,
De aan Aardes warme borst ontsproten,
De boeiende, bezielde bron,
Totdat ik niet meer spreken kon...
Toen drong mijn levensdrang naar buiten
In 't innigst lied... dàt was eerst fluiten!
En in dien klankenstroom
Spon ik een ongekenden droom
Voor de eigen ooren:
Zoo vond ik in mijn lied - het licht herboren!
Maar, werd die tooverglans geluid,
Die klank herschiep zich in een bruid,
Zóó lief'lijk, dat mijn oogen weenden...
Gelijk de nevelen der beemden
Vergaan bij zonsverrijzenis,
Zag 'k haar vervloeien door mijn handen...
Nu zwijgt mijn lied, mijn oogen branden,
Wee mij, en 'k weet, wat snikken is...

O lent, is dit mijn loon, omdat ik heb bezongen
De heerlijkheid van 's werelds eeuwige verjongen,
Is dit het antwoord op mijn schaterlach?

(Op zijne klachten duiken nieuwsgierige Nymphen op tusschen de struiken. Zij naderen en dansen schertsend om hem heen.)

DE NYMPHEN.
Wie fluit zóó dartel,
Als merel en kwartel?
't Is de Sater,
Bij 't zingende water,
Grillig omslingerd
Van klimop en wingerd,
Speelt hij de rhythmen van 't koele geklater!

MARSYAS.
Ah, zou 'k om één Nymphje mij 't harte doorwroeten?
Hier lokken weer rozenrood dansende voeten!

DE NYMPHEN.
O, Marsyas, beziel de fluit,
Met klanken, parelend hóóg door den lande:
Blaas longen vol uit,
En daag Apoll' uit,
De lier in zijn handen
Verschrompelt in schande!

MARSYAS.
Zwijg! De tokkelaar
Schudt verwijfd zijn haar
Om de blank geschapen,
Weeke slapen!
Maar zijn snaren
Evenaren
Nooit de kreten,
Die Faunen weten!

DE NYMPHEN.
Hoe mijmert hij in somberheid?
Zie, onze lokken wuiven wijd-gespreid!
Maar onze voeten stampen, trillen,
En kunnen zich ten dans niet tillen,
Daar ons geen rhythmenslag geleidt!

MARSYAS.
Springt dan en lacht!
Een Faun kan juub'len na zijn klacht!

(Hij speelt, maar het wordt eene klagende melodie.)

MARSYAS.
Wee mij, ben ik zóó ziek...

DE NYMPHEN.
Dat is wel schoone slaapmuziek,
Maar hoi! Wij willen dansen, dansen!

MARSYAS,

(wild.)

Danst dan, o snaterende ganzen!

(Hij blaast heftig, maar met een snerpenden gil breekt de fluit.)

DE NYMPHEN.
Hahahaha!

MARSYAS.
Het lied is uit.

DE NYMPHEN.
Zit Marsyas te peinzen?
Om 't glinst'ren van een golvenspel
Zit Marsyas te grijnzen?
Om één gebarsten waterbel
Werd Marsyas een gek?

MARSYAS.
Zwijgt, rakkers, of ik trek
U neêr in 't gras!

(Hij verjaagt de Nymphen, die joelend vlieden, en valt dan weder bij de bron neder).

MARSYAS.
Hoe werd der voog'len lentekweelen
Zoo mat, zoo flauw?
Hoe werd het sprankelende spelen

Van 't licht op water en abeelen
Zoo vaal, zoo grauw?
Mijn ooren, kan ik 't niet meer hooren?
Mijn oogen, zie ik het niet meer?
Ach, heb ik dan mij-zelf verloren,
En ben ik Marsyas niet meer?
O, kleuren en tonen,
Voorbij... voorbij...
Zij, die den hoogen aether bewonen,
Ontnamen het mij,
En 't schoonste geluk op een lentedag
Vernietigen zij met éénen slag...

(Hij buigt zich over het water).

O, onbegrijp'lijk-boeiend water,
Gij, daimoon, met uw stil geklater,
Gij, bron, en dood van 't innigst lied...
Wat zie 'k nu drupp'len in de vliet?
Een traan... en nog... een traan...
Een traan van bloed, zooals slechts Faunen weenen...
Nu is het levend leed verschenen,
En alle vreugd is doode waan...

(Schuchter nadert Lykoris en, zonder Marsyas te zien, zet zij zich op een steen).

LYKORIS.
Als 'k hèm mocht ontmoeten
In 't namiddaguur,
Als 'k hèm mocht begroeten
In 't hart der natuur,
Dan durfde ik wel spreken,
Dan gaven mijn oogen
Het stralende teeken,
Hoe innig bewogen
'k Hem na ben gesneld...
Dan zou ik het uiten,
Wat niet is te stuiten,
Dan zou ik het zingen,
Wat niet te bedwingen
In 't harte mij welt.
Hij zal mij begrijpen,

Waar bloesemen rijpen,
Waar looveren hangen
In minziek verlangen,
Waar liefde in de stem
Van 't zegenend uur zingt,
Waar liefde in de stem
Der lente-natuur zingt...

MARSYAS.
O, blatend schaapje, dat beschroomd
Uw oogjes knipt naar blanke blaadjes,
Wat tript gij schuchter en verdroomd
Langs kronkelende minnepaadjes,

(Op eenmaal uitvallend:)

In de onbarmhartige Natuur?

LYKORIS.
O gij... wie zijt gij?

MARSYAS,

(somber voor zich.)

Onkenbaar reeds de held're koekoekslag,
Vergrauwd, versomberd in één enk'len dag?

(Tot Lykoris.)

Herkent ge aan mij de klanken niet
Van 't lustig lokkend lentelied?
Wie 'k ben?
De roepstem van dit morgenuur!
De zoon der Aarde, zoon der vreugde,
De zoon van angsten, zoon van leed,
Het hart, dat zich de extase heugde,
En van ontsteltenissen weet!
De lust der bloeiende gewassen,
Der wouden snik in 't herfstgetij',
't Gefluit der merels en het krassen
Der raven - 't breekt ál los uit mij:
Verhul uw ooren, ga voorbij!

LYKORIS.
Gij doet mij schrikken,
Helaas, dit is, om 't uit te snikken!

Ik ging op heden
Zoo hoopvol en tevreden,
Gewiegeld in de heerlijkheid,
Waar de Natuur in spelingen
Van geuren, warmtestreelingen,
Mijn hart in droomen had gevleid
En nu...

MARSYAS.
Nu zal 'k u uit die droomen wekken,
En u Natuur's geheim ontdekken!
Wat 's de Natuur? De hoon dier bergen,
Die eeuwig staan en 't sterf'lijk harte tergen
Met hun versteende majesteit.
Het is de wisseling der wouden
In zomerweelde en winterkoude,
De bloei, die tòch ten doode leidt.
Wat 's de Natuur? Onvatb're zangen,
Die lokkend in de luchten hangen,
De fluisterende levensdroomen,
Die van oneind'ge verten komen,
Verschroeiend door de zielen schrijnen,
En door de oneindigheid verdwijnen...

(met toenemende heftigheid)

Wat 's de Natuur? De Sphynxen-oogen,
Meêdoogenloos en onbewogen,
Die in bedauwde loov'ren blinken,
En 't bloed ons uit de harten drinken!
O, geeft gij háár uw sterf'lijk hart,
Vertrouwt gij háár het brooze leven
Der ziel, die smachtend en benard
Uit haar verborgenheid wil streven -
Dan laat ge ook in den zang der lippen
De ziel, het leven u ontglippen,
Dan ligt gij met verbleekten mond,
Verlamd en krimpend aan den grond!
Dit 's de Natuur! de felle moord
Van warme harten, trouwe zangen,
Maar eeuwig gaat háár raadsel voort,
Want eeuwig zal dit lokken hangen
In fluisterende levensdroomen,
Die van oneind'ge verten komen,

En eeuwig zal haar gloed de zielen,
Die zich háár openen, vernielen,
En eeuwig staan de barsche bergen,
Die al 't vergankelijke tergen!...

(Zich-zelf plotseling onderbrekend)

Doch waartoe zeg ik u die dingen?
Gij, stumperige stervelingen,
Beleeft niet, wat een Faun beleeft!
Nu staat gij bang en bleek - gij beeft?

LYKORIS.
't Is zóó verschrikkelijk, dat ik
Mijn hart voel breken in een snik...

MARSYAS.
't Is aller harten lot, die niet
Van jongs verharden tot graniet!

LYKORIS.
Stil, stil, dit is een leugen!
'k Vernam in de uchtend een schoon lied,
Dat mij den dag lang niet verliet,
En juichend naklinkt in 't geheugen:
‘'t Heelal is goddelijk doordrenkt
Van warme liefdestralen,
Die Moeder Aarde zeeg'nend plengt,
Hierheen, komt ademhalen!’

MARSYAS.
Ik ken hem, die 't u heeft gezongen,
Zijn jeugd werd jammerlijk verwrongen!

LYKORIS.
Dat was een goede geest...

MARSYAS,

(wild.)

Ik zeg u: 't is een gek geweest!

LYKORIS,

(bijkans neuriënd,)

‘De beek bruist aan den Dindymoon,
Komt, bet uw brandende oogen,
De wereld is van lenteschoon
Zoo zalig overtogen’...

MARSYAS,

(haar bij den arm schuddend.)

Houd op! Ik wil 't niet hooren,
Verstaat gij?

LYKORIS.
O, deze gruwelijke daimoon...

MARSYAS

(heeft zich van haar afgewend en staat eene wijle somber starend bij de bron. Dan spreekt hij, aanvankelijk langzaam, als tot zich-zelf):

O, mensch, wat brachten u mijn morgenkreten
Meer, dan verlangen vol van smart'lijkheid?
Want macht'loos blijven snakken wie niet weten,
Dat vreugde uit 's levens diepste leed gedijt.
Dit is 't geheim wellicht van deze bronne,
Een lach, die opbloeit uit des Satyrs traan...

(Als met eene plotselinge ingeving.)

Heeft dan een god mij in de vreugd verwonnen,
Als daimoon van de smart zal 'k hèm verslaan!

(Zich weder tot Lykoris richtend.)

Het schaapje wil den rappen ram,
Die aan haar week geblaat ontkwam?
Hier vindt ge erbarming, hier is heil,
Ik bied mijn harte-tranen veil,
Een Satyrsnik, een dichtertraan
Heeft zóó meer wonderen gedaan,
Getemperd ànd'rer liefde-nood -
Slechts wie haar schreide, vond den dood...
Zie kind, als dezen nacht
Selene zich in blanke pracht
Stil-spieg'lend neigen zal naar 't vlieten
Van deze beek,
De ster van Aphrodite bleek
Een blik naar Ares' ster zal schieten,
Laat dan een koele maagdenhand,
Onaangetast van liefdes brand,
Op deze plaats een beker vullen!
Wie dien tezaam
In Eros' naam,
En oog in oogen drinken zullen,
Die mogen dan tezamen glijden
In liefdes vreugde, liefdes lijden!

LYKORIS.
'k Aanvaard het leed ook, in de liefde,
Ach, als 't maar liefde wezen mag...

MARSYAS.
'k Zie wel: gij kunt dien dronk niet putten!

LYKORIS.
Nog sluimert Arethusa's ziel,
En Artemis zal haar beschutten...
O, zou 'k dàt wagen?... Ach, nog viel
De schemering niet in de lanen...
Zóó'n teug met Alexander... Wreede zon,
Wat toeft ge aan 's aethers hooge banen?
Duik sneller naar den horizon!...

(Zij gaat heen, neuriënd:)

Als 'k hem mocht ontmoeten
In 't nachtelijk uur,
En vleiend begroeten
In 't hart der natuur,
In droomenden maanschijn...

(Van de andere zijde nadert, vermoeid, Atlas.)

ATLAS.
Wel aangenaam, maar lang
Doolt toch de mensch, volgt hij verliefden drang,
En zelfs een derde voet doet niet vergeten,
Dat eigenlijk toch de and're zijn versleten....

MARSYAS.
Driebeensche springer, nòg gaat gij te traag!
Het duifje schoot zoo-even in den haag...
Waartoe werd ook de valk een philosooph?

ATLAS.
Wat nu? Nòg weêr de koekoek in het loof?
Wel schrik... wel schrik... dat 's weêr de Groote Paan!
Maar neen - ik wil niet bang zijn: goed vermaan
Kreeg ik van u, en 'k dool hier door de wouden
Zóó vergenoegd, dat ik niet rusten zoude,

Zoo niet mijn zolen sleten - die van vleesch,
Wel te verstaan, die 'k reeds als jonge wees
Ten eenig erfdeel kreeg en, zoo 'k mij goed bedenk,
Mijn leven lang als eenig bruidsgeschenk
Wel vaak heb aangeboden - nimmer plaatste.
Dien derden voet verwierf ik dan ten laatste
Als loon voor 's levens arbeid...

MARSYAS.
Sleet uw ziel?

ATLAS.
Mijn ziel? Dat 's ook een vraag! De weinig keeren,
Dat ik in 's levens wrijvingen verviel,
Ontsnapte ik wijs'lijk, wel gescheurd van kleêren,
Maar gaf, bij Zeus, mijn ziel geen slijtingskans,
Daar 'k al te vlug - den driepas dans!

MARSYAS.
O, gij, die laf in 't leven waart,
Hebt u een schoonen dood bespaard!

ATLAS.
De dood?... Wie denkt nu aan den dood?

MARSYAS.
Drijft ge eenmaal mede in Charoons boot
Naar Plutoons nevelige straten,
Dan zullen voet noch stok u baten,
Maar prijs uw ziel, die in de zaal'ge velden
Zich ongeschonden aan kan melden!
Tenzij - de veerman zulk een vracht
Te zwaar voor zijn licht veerschip acht,
En u aan deze zij' laat krijten,
Om in den dood eerst af te slijten!

ATLAS.
Wat hoorde ik eerst van u? ‘Daar is geen tijd,
't Is om u, in u, eeuwigheid,
Het leven is een roes, die nooit begon,
En nooit zal einden’... Zeg, hoe won
Dan ooit de dood mij?

MARSYAS,

(Hem afbijtend.)

Wilt gij een spreuk van 's levens duur? Zoo hoor!
De kraai brengt negen menschenlevens door,
En 't hert ziet van de kraaien viermaal 't broedsel,
De raaf leeft driemaal langer dan het hert,
Maar die, toen raven broeiden, levend werd,
De palm, schenkt negen raafgeslachten voedsel.
Wij echter, Faunen, Nymphen en Silenen,
Wij gaan eerst met den tienden palmboom henen!

Gij ziet mij aan en zwijgt - dit dunkt u schoon?
Gij zijt verlekkerd op ons lange leven?
Maar 'k zeg u, dit is alles bitt're hoon:
Een Faunsbestaan is niets, een bloei, die even
Ontvlamt en zingt en sterven gaat.
Want eenmaal zal de dag ons komen,
Waarop de bliksem ons in 't harte slaat,
De felle moord van vreugden en van droomen.
Dan is ál het doorleefde niets geweest,
Al duurde 't honderd eeuwen - Kijk, bedeesd
Staat gij te staren!
Wat wilt gij, mensch, dan met uw grijze haren,
Gij mug, gij, mot?
Nimmer geboren te zijn in 't licht der verblindende zonne,
Armzaal'ge zoon der aarde, waar' uw schoonste lot!
Zijt gij de smart'lijke reize toch door dit leven begonnen,
Zoo smeek der Nachten heerscher om een snel ontbod!

ATLAS.
O wee, nu speur
Ik in mijn ziel een scheur,
En steken in mijn hart...
O, dit is om te weenen!
Die in des levens bange smart
Weldadig zijt verschenen,
Apollo, sta mij bij!

MARSYAS.
Noem mij dien naam niet, want door deze handen
Zoudt gij nog sneller sterven, dan gij dacht!

ATLAS.
Zeus, welk een noodlot heeft mij hier gebracht!

MARSYAS.
Ga nu, ga snel!

ATLAS,

(zijn krans afrukkende.)

Weg, weg, de banden
Van klimop, weg, symbolen
Van 's levens wrange heftigheid!
Hoe kan een arme mensch verdolen,
Die laat zijn leêge jeugd beschreit...

MARSYAS,

(hem tegenhoudend).

O, eendagsvlieg, o sterveling,
Die opbruist voor mijn jubelkreten,
En jammerlijk wordt neêrgesmeten,
Als 'k u één woord van wanhoop zing!
De vreugden noch de pijnen kent gij,
Die 't wilde hart der Faunen schokken,
En voor den gloed des levens rent gij,
Om in uw schemer uit te mokken!
Ontwijd uw krans niet! Heilig zijn de ranken!
Hier is de Dindymoon en aan zijn flanken
Ontspringt de bron van 't eeuwig leven;
Daar boven troont Kybele - hier ben ik,
Heur priester, die hernieuwde jeugd kan geven
Aan wie verouderden in smart en schrik!

ATLAS.
Een nieuwe jeugd - kunt gij die schenken?

MARSYAS.
Het eind van kommer en van denken,
Den blos der wangen, glans der oogen,
Een rug, die lenig, ongebogen,
Den steun van 't derde been versmaadt,
Zoodat gij luchtig tweevoets gaat!
Ik bied een teug om 't hart te warmen,
En - voer Lykoris in uw armen!

ATLAS.
O, laat mij drinken, laat mij drinken!

MARSYAS.
Nu niet, maar als de sterren blinken,
De bleeke nacht het loover dekt,
Kom dan, om in een roes te zinken,
Die u tot jeugd-extase wekt!

ATLAS.
O, dank, o dank! Ja, ik zal komen!
Zou 'k nog mijn oude, schoone droomen
Zich zien vervullen? Dank, heb dank!

MARSYAS.
Een ieder, die van 't leven krank
En moede is, wil ik laven!
Roep hen tezaâm, zend hen tot mij:
De smachters en de stille braven,
Die in der woorden dorre hei'
Verschrompelden tot doode sparren!
Een teug van sappigheid voor starren,
Een teug van kracht en moed voor vagen,
Houd ik bereid!

ATLAS.
O, dat het groote licht der dagen
Zoo langzaam naar de kimme glijdt!
Ja, komen zal ik in den maanschijn!
Zou dan mijn strompelen gedaan zijn,
Zou 'k dansen, als in ouden tijd?
En 'k zal u de and'ren allen zenden
Hier, tot een zegen in de ellende
Van 't kort bestaan. O, Faun, heb dank!
Ach, hoe duurt nog de dag zoo lank!...

(Hij gaat heen.)

MARSYAS,

(bitter.)

Nu lach, al is 't in weedom, Sater!
De bron gloeit van mijn hartebloed,
Er bruist een gistend gif in 't water,
Dat stugge harten zengen moet!

Zoo geef 'k mijn leed der wereld vrij:
Kon mijn gezang in 't lentgetij',
Mijn kunst, mijn leven hen niet boeien,
Zoo zal mijn traan in deze bron
Mijn smart, mijn wanhoop hen verschroeien!
En wie 'k niet lachend voor u won,
Die zal ik, Rhea, door mijn leed
Doen krimpen voor uw macht'ge voeten,
Opdat het menschdom eeuwig weet,
Hoe 't voor mijn doode vreugd moet boeten!

En zoo, na een ramp-zaal'gen dag,
Lacht Marsyas zijn Satyrlach...

Peer Gynt vóór Ibsen.
Professor Dr. H. Logeman.

I.

IN de zomer van 1865 had Ibsen te Ariccia zijn ‘Brand’ geschreven, 't drama dat onmiddelik aan Peer Gynt vooraf gaat, en het handschrift er van naar Fr. Hegel, de uitgever te Kopenhagen afgezonden en nu wachtte hij geduldig - of liever ongeduldig, zo als wij zien zullen - de verschijning er van af. Maar de uitgever die bang was dat de hevige strafpreek die 't boek bevatte of liever: die 't w a s , zijn Noorse en Deense publiek wat al te zwaar op de maag zou liggen, - Hegel durfde 't niet tegen Kerstmis de wereld insturen zo als Ibsen verwachtte[1], en liet 't tot 't voorjaar van 1866 liggen.

Een paar jaar later, in Junie 1870 heeft Ibsen over deze periode aan Laura Kieler, toen Fröken Laura Petersen[2], geschreven dat 't boek geen interest meer voor hem had, toen 't af was en toen hij daarin neergelegd had, uitgestort, men mag wel zeggen: uitgeschreeuwd had datgene waar hij 't nu met zich zelf over eens was (noget som jeg i mit indre var faerdig med), de tegenstelling tussen 't ideaal en werkelikheid[3], de syllogismus van 't ‘Entweder - Oder’, die hij nu in een predikant geïnkarneerd had, maar die hij (zo als er in een brief aan Georg Brandes te lezen staat) even goed aan een beeldhouwer of een politicus had kunnen aantonen.

't Is mogelik dat Ibsen dat naderhand zo voelde, zelfs dat hij bij 't afzenden van 't handschrift zich werkelik verbeeldde dat ‘'t boek’ hem nu niet meer zou interesseren, maar in elk geval heeft hij hier zelfbedrog gepleegd. Want uit zijn correspondentie van dien tijd blijkt duidelik hoe angstig hij is voor 't lot van zijn werk, hoe hij ‘wachtte, verteerd door

spanning en onrust' en hoe hij 't boek ver wachtte en daarmeê misschien strijd en aanvallen van allerlei soort[4].

Maar hoe zou alles verkeren! Terwijl hij in Maart nog in de zo even geciteerde brief aan Björnson geschreven had hoe hij zich 'ver van God en de mensen' voelde, jubelt hij de 4e Mei in een brief aan Michael Birkeland er over hoe uitstekend zijn werk ontvangen is en hoe gelukkig hij zich voelt, - van alle kanten komen hem gelukwensen tegen en invitaties (hij gaat er nu over denken zich in Kopenhagen neer te zetten!) dankbetuigingen en - geldelike steun! Een Stipendium hier, een Staats-ondersteuning daar, hulp van de Akademie van Wetenschappen te Trondhjem, - hem, die kort te voren 't leven nog zo donker in zag, hem lacht nu dit leven toe! Alles loopt hem mee.

Alles? Wel, - gehéél zonder wanklanken was 't konsert niet dat de ontvangst van Brand kenmerkte.

Toen Ibsen n.l. na een heerlike reis in de bergen, in den zomer van 1866 te Rome terugkeerde, vond hij daar een massa artikelen over Brand die zijn uitgevers en zijn vrienden hem op zijn verzoek hadden toegezonden. Daaronder waren er twee die hem bizonder getroffen moeten hebben, één van een jonge AEgyptoloog, Lieblein, en één van zijn oude vriend, de dichter Vinje. Lieblein had in zijn tijdschrift 'Norden' een stuk geschreven[5] waarin hij Ibsen's opvatting dat Noorwegen Denemarken had moeten helpen, heftig bestreed en waarin hij Brand gewoon weg een gek noemde. Dit was erg genoeg voor Ibsen; erger nog moet de kritiek van Vinje hem gepijnigd hebben. Lieblein schijnt Brand ten minste au sérieux genomen te hebben, - Vinje houdt niet Brand, zo als Lieblein voor een gek, maar voor dèn gek en daardoor Ibsen ook. Brand! Pfoe! Wat een drukte. Brand - Brandior - Brandissimus! Och lieve hemel... en de reden van al dat Brandalarm? Ibsen had geld nodig en nu moest er op de grote Brandtrommel geslagen worden. Edoch, laten wij maar gerust zijn: nu heeft Ibsen zijn subsidie beet en nu zal hij wel kalmeren. Enz. enz. 't Klinkt ongelofelik, zulk een gemene beschuldiging en dat nog wel van een persoonlik vriend, maar 't staat er werkelik! men kan 't in zijn (geestig!) geheel lezen[6], Vinje gaat zo ver dat hij beweert, maar of hij 't meent is een andere vraag, dat de enige manier om Brand te begrijpen is 't stuk als een parodie op te vatten; hij vergelijkt het met Pope's Dunciad!

Wel - Ibsen zou Vinje bewijzen dat hij, Ibsen, altans niet een van de Dunces was - Vinje moest dan maar zien of hij, de kritikus, niet op zijn beurt ergens die rol zou toegedeeld krijgen. Want, volgens een zeer geestige opvatting van Collin[7], zou die aanval van Lieblein en vooral van Vinje de uiterlike aanleiding tot 't dramaties gedicht geworden zijn dat hij in 't eind van 1866 doordacht, dat hij in aller ijl van Jan. tot Oct. 1867 schreef en dat reeds in Nov. 1867 (dit liet Hegel n.l. niet liggen!) uitkwam.

De u i t e r l i k e aanleiding. Hij liet er 't 'Monster Juliaan' voor liggen, - 'Uhyret Julian', - wat naderhand tot zijn monster-grote Keizer en Galileer zou worden. Brand was één strafpreek direkt aan 't Noorse volk geweest waarin Ibsen 't voorhield: Zie eens, dàt noem ik een man uit één stuk, - zo moet men zijn, zo moet men altans kúnnen zijn, om iets te volbrengen. Peer Gynt zou een strafpreek worden aan 't adres van de Noorse kritiek waar Ibsen niet veel mee op had (zie zijn aangehaalde brieven uit dien tijd) v i a de Heren Lieblein en Vinje en zo indirekt ook al weer aan 't Noorse volk en aan de mensheid in 't algemeen want 't stuk is niet uitsluitend Noors! 't Was alsof Ibsen gezegd had: O, - Brand was niet sérieus? Nee, nu zal ik jelui eens even laten zien hoe ik dezelfde idee aan de man kan brengen door iemand die n i e t serieus is, - want dát doet hij in Peer Gynt. Op Brand volgde Peer Gynt als van zelf, schreef[8] Ibsen in 1870. Op 't w i l l e n e n d u s d o e n van Brand volgt Peer Gynt's willen, o zeker, maar zo als Lady Macbeth aan haar man verwijt: letting I dare not wait upon I would, like the cat in the adage, d.w.z. de kat die volgens 't spreekwoord wel vis wou vangen, maar zijn poten niet nat wou maken, - Peer Gynt's wél willen dus maar niet d u r v e n d o o r z e t t e n (wat Brand misschien al te veel deed) door even als Hamlet altijd een slag om den arm te houden (at traede tilbage) en voor de beslissende stap terug te deinzen; een karakteristiek die hij met zeer veel anders dat aan Peer Gynt herinnert reeds in 't gedicht Paa Vidderne van 1859-60 had aangegeven, maar die hij nu meer uitgebreid en duideliker zou inkarneren.

Hij had dus zijn idee klaar: 't was de pendant van die in Brand. En de echte stemming om zijn tegenstanders eens heerlik uit te lachen was er ook. Alles liep hem immers mee, - nu kon hij jubelen, juichen! Maar in welke figuur

zou hij nu zijn ideeën neerleggen? Geen sombere boetpredikant als in Brand of een klassiek gevormde figuur als zijn beeldhouwer, geen ernstige verschijning als van een politikus, - nu zou hij 't volk toespreken zo dat ze hem niet misverstaan konden in een figuur uit de volksliteratuur zelf.

In Brand had de verontwaardiging over 't de Denen niet te hulp komen hem de pen in de hand gegeven en ‘'t vers gemaakt’, - ook de held van Ibsens nieuwe drama vindt dat voor een ander te zorgen heel mooi is - in teorie! Als hij in een uit de epiese Brand naar Peer Gynt verplaatste episode een jongen zijn wijsvinger ziet afhakken om zo doende geen dienst te hoeven te nemen, zegt hij: zo iets denken, - zo iets wensen, - zo iets willen zelfs, - dat kan, - maar 't d o e n , nee dat begrijp ik niet! en daarmee geeft hij zijn eigen hoofdkaraktertrek aan en daardoor die van 't Noorse volk dat Ibsen o zo lachend, maar o, zo vlijmend de waarheid zou zeggen. De Noren gingen door hun renaissance tot hun verleden gebracht daarin zo zeer op dat ze voor heden en toekomst geen oog of oor hadden, de gehele literatuur en kultuur van de tijd was geconcentreerd in een zich in die vorige toestand terug dromen, fantasie en leugen zijn maar al te zeer verwant, - de dromen over 't verleden werden bijna noodzakelik tot een vals beeld van de toekomst, een levensleugen.

En in wat men tot de meest karakteristieke voortbrengselen van de volksliteratuur kon rekenen, de pas sedert 1845 ongeveer ontdekte, mag men wel zeggen, volkssprookjes, had hij juist een geschiedenis gelezen die hem als een prachtige incarnatie scheen te kunnen verschaffen van die Noorse nationaal-trek, 't de werkelikheid en daardoor de toekomst niet aand u r v e n , dat iemand de moeilikheden die voor hem oprijzen niet uit de weg doet ruimen, dat ze ontloopt door er om heèn te gaan in plaats van er dóór heen, - dat zelfs geen daden doet maar pocht op wat de voorvaderen deden en dat als de gelegenheid maar enigsins schoon is, zich de eer van de daden van anderen toeëigent door ze van zich zelf te vertellen.

Dit alles in 't oude Noorse sprookje gezien te hebben was de verdienste van Ibsen's dichterblik, toen hij met de geschiedenis van Peer Gynt kennis maakte, hoogstwaarschijnlik in de redactie die nu algemeen bekend is, die van Asbjörnsen in zijn Rendierjacht in 't Rondengebergte[9].

Dit sprookje dat wij terstond in bizonderheden zullen leren kennen wordt door een zekere Piet Vogelkop - PerFugleskjaeille - verteld aan een gezelschap rendier-jagers ergens in een veehut - de zogenaamde saeter, - bij elkaar gekomen. Vogelkop - zijn naam had hij wel te danken aan de een of andere werkelike of gefantaseerde gelijkenis met een vogel - is beroemd door zijn levendige verhalen zegt Asbjörnsen en zijn gestes en hij schijnt zijn verhalen half geakteerd te hebben. In antwoord op de vraag van Asbjörnsen of Piet Vogelkop niet nog iets ten beste wil geven, zegt deze: ja, ik zou jelui nou wel 's iets kunnen vertellen waar de ouwere lui aan geloven en waarvan ze beweren dat 't werkelik gebeurd is, maar jullie denken toch maar dat 't leugen is. Daarom vertel ik liever eens een goeie mop die ik zelf ook niet geloof! En zelfs als Asbjörnsen 't er nu niet bij vertelde is 't niet moeilik te begrijpen dat Piet dit vertelde met zijn hoofd op zij en terwijl hij met zijn ogen knipte als of hij zeggen wilde: nu zal ik hen eens lekker wat op de mouw spelden. Maar voor ons die weten welk gebruik Ibsen van 't verhaal maakte, is 't alsof wij 't zo interpreteren mogen dat de dichter die woorden tot de zijne maakte en nu bij zijn nieuwe drama zeide: och, wat geeft 't al of ik zo als in Brand vertel waar 't op staat en wat werkelikheid is, - jelui gelooft 't tòch niet, - ik zal je nu eens een geschiedenis vertellen daar ik - als verhaaltje! - ook niet aan geloof!

Maar de les zou er niet minder leerrijk om zijn.

II.

Te Kwam (in 't Gudbrandsdal waar onze held thuis hoort) was er eens heel lang geleden een jager die Peer Gynt heette. Hij was bijna altijd op de elanden- en beren-jacht in de bergen, - die waren n.l. veel meer begroeid in die tijd dan nu. En daar waren ook veel monsters te vinden. Eens, laat in 't najaar, lang nadat 't vee van de hutten boven op de bergen weer naar beneden gebracht was, moest Peer de bergen in. Iedereen was er al weg behalve drie veehoedsters.

Toen hij op Hövringen[10.] kwam waar hij de nacht in een veehut door zou brengen, was 't zo donker dat hij geen hand voor ogen zien kon en zijn honden begonnen zo razend te blaffen dat je zou denken dat zij een spook zagen of zo iets[11.]. Op eens liep hij tegen iets aan en toen hij 't wou betasten

was 't iets kouds en glibberigs en groots. Hij kon niet denken dat hij verdwaald was maar kon ook niet begrijpen wát 't zijn kon, 't was in elk geval erg onguur.

Wie is dat? vroeg Peer, want hij voelde dat 't zich bewoog.

O, 't is de Buig, was 't antwoord.

Daar werd Peer niet veel wijzer door dat snap jelui (ging Vogelkop door), toen ging hij een eindje verder, ergens moet ik er toch wel uitkomen dacht hij bij zich zelf. Daar liep hij weer tegen iets aan en toen hij er aanraakte was 't iets groots en kouds en glibberigs.

Wie is dat? vroeg Peer Gijnt.

O, 't is de Buig, was 't antwoord weer.

Ja, of je nu recht bent of gebogen, er dóór laten zul je mij, zei Peer. Hij snapte dat-ie in een kring liep en dat de Buig zich om de hut heen gewonden had. Toen ging de Buig een beetje op zij, zo dat Peer bij de hut kon komen. Toen hij er in kwam, was 't daar al even donker als buiten en hij moest langs de muren voelen om zijn geweer weg te kunnen zetten en zijn knapzak ergens neer te leggen en terwijl hij daar zijn weg liep te tasten, voelde hij weer dat koude en grote en glibberige.

Wie is dat? riep Peer.

O, 't is de grote Buig, was 't antwoord. En wáár hij ook greep en waar hij ook probeerde heen te gaan, overal voelde hij de kronkelingen van de Buig. Hier is 't ook al niet pluis, dacht Peer, als die Buig nu ook al in de hut is, maar ik zal 't wel klaarspelen met die dwarskop. Toen nam hij zijn geweer, ging weer naar buiten en zocht net zo lang tot hij zijn kop vond.

Wat ben jij voor een ding? zei Peer.

O, ik ben de grote Buig van Atnedaal, zei 't monster. Zonder verder een ogenblik te talmen, schoot Peer hem drie keer midden voor zijn kop.

Schiet nog 's, zei de Buig.

Maar Peer wist wel beter, had hij nog eens geschoten, dan zou 't schot op hem zelf teruggeketst zijn[12]. Toen grepen Peer en zijn honden 't grote monster aan en sleepten 't naar buiten, zo dat ze zonder moeite de hut binnen konden. En toen was 't aan alle kanten een gespot en een gelach: Wat trok die Peer hard, zei er een, maar de honden trokken nog harder.

's Morgens zou hij op jacht gaan. Toen hij op de hoogte

kwam, zag hij een meid[13.], die 't vee over de Dwarshoogte trachtte te lokken, Toen hij daar zelf op kwam, was de meid verdwenen en 't vee ook... hij zag niets anders dan een grote massa beren[14.]. Nou heb ik toch nooit van mijn leven beren zo in kudden bij elkaar gezien, dacht Peer bij zich zelf. Toen hij dichter bij kwam, waren ze allemaal weg, op één na.

Toen hoorde hij ergens met luide stem[15.] in een berg roepen:

> Pas op je beer[16.]
> Want hier gaat Peer
> Met zijn staart[17.].

Des te erger voor Peer, kwam 't antwoord uit de andere maar niet voor mijn beren, want hij heeft zich niet gewassen van daag.

Peer waste zijn handen in zijn eigen water en schoot de beer dood.

Weer hoorde hij 't spotten en lachen in de bergen.

Had maar beter op je beren gepast, werd er gezegd.

Wie had ook kunnen denken dat hij zijn waskan tussen zijn benen droeg, zei de ander.

Peer vilde de beer en begroef het lichaam in de aarde onder de rotsblokken, maar de kop en de huid nam hij mee. Op weg naar huis trof hij een vos.

Weer hoorde hij stemmen: Zie eens hoe vet mijn lam daar gaat - uit de eene heuvel, - zie naar Peer's staart, hoe hoog die staat, uit de andere, toen Peer 't geweer aan zijn oog bracht en hem dood schoot.

Ook deze vos vilde hij en nam hem mee en toen hij aan de veehut gekomen was, maakte hij hun twee koppen er buiten aan vast met hun bek wijd open[18.]. Toen maakte hij vuur[19.] en zette de soep op maar 't rook zo verschrikkelik dat 't bijna niet uit te houden was. Hij kon zijn ogen bijna niet openhouden en moest een klein raampje open zetten. Dadelik stak een trol[20.] zijn neus door dat gat en die was zo lang dat'ie tot aan de schoorsteen reikte.

Wil jij soms ook mijn snuit eens zien? zei de trol.

Mag ik jou dan wat gort aanbiên? vroeg Peer en goot al de gruttensoep over de neus van 't monster uit. De trol er van door en stelde zich vreselik aan maar van alle kanten in de heuvels hoorde men lachen en gieren: Gyri gruttebek, Gyri gruttebek.[21.]

14. Het vee waaronder ook wilde zwijnen zijn werden in beren veranderd door betovering.

Nu hield 't gerommel en gestommel een ogenblikje op, maar het duurde niet lang of buiten begon 't weer. Peer keek op en zag dat er een wagen stond met beren er voor; die sneden[22.] 't lichaam van de grote trol in stukken en vertrokken er mee de bergen in. Op 't zelfde ogenblik viel er een emmer water door de schoorsteen en doofde het vuur uit zo dat Peer in 't donker zat. Weer hoorde men een lachen en gieren in alle hoogten en riep er een:

Nu zal 't Peer niet beter gaan dan met de veehoedsters van van de Walsaeter.

Peer stookte 't vuur nog wat op, nam zijn honden mee, sloot de saeter-hut goed achter zich toe en ging 't Noorden in naar die Walsaeter[23.] waar de drie veehoedsters waren. Toen hij een eindje die kant opgegaan was, leek het alsof die hele hut in lichte laaie stond[24.]. Hij kwam ook een troep wolven tegen waarvan hij er enkele neerschoot en andere doodsloeg.

Toen hij bij de Walsaeter hut kwam, was 't er pikdonker, en geen spoor van brand, maar er waren vier kerels in de hut die 't de drie veehoedsters wat lastig maakten en dat waren vier bergtrollen, die heetten: Stormwind, Trond Walberg, Tjostolv Waterheuvel en Rolf Tondeldoos. Stormwind stond buiten de deur en moest de wacht houden terwijl de anderen bij de deernen hun geluk beproefden. Peer schoot naar hem maar raakte hem niet en toen maakte Stormwind dat hij weg kwam. Toen Peer binnen kwam hadden de meisjes het hard te verantwoorden; twee waren zo vreselik benauwd dat ze God om hulp smeekten, maar de derde, Dolle Karen, was helemaal niet bang; laat ze maar komen, zei ze, zij wou wel eens zien of er wat in zulke kerels zat. Maar toen de trollen merkten dat Peer binnen gekomen was, begonnen zij te jammeren en zeiden tegen Tondeldoos dat hij 't vuur wat op moest porren. En de honden wierpen zich op Tjostolv en gooiden hem in het vuur zo dat de as en de gloeiende vonken om hem heen vlogen.

Heb je mijn slangen gezien, Peer? zei Trond Walberg, - zo noemde hij zijn wolven.

Nou ga jij dezelfde weg als jou slangen, zei Peer, en schoot hem dood. Met de kolf van zijn geweer sloeg hij Waterheuvel dood maar Tondeldoos was door de schoorsteen verdwenen. Toen dat gedaan was bracht hij de meisjes naar 't dorp, want zij dorsten daar niet langer blijven.

Maar toen 't tegen Kerstmis liep, ging Peer er weer op uit. Hij had van een hoeve in de Dovrebergen horen praten waar elke keer met Kerstmis zo veel trollen kwamen dat de lui er uit moesten en zolang naar andere hoeven gingen verhuizen; daar wou hij heen want hij had lust zich 's met die trollen te meten. Hij trok zijn lelikste kleren[25.] aan en nam een tamme witte beer met zich mee, verder een els en wat pikdraad met een borstel aan het eind. Toen hij aan de hoeve kwam ging hij binnen en vroeg of hij daar 's nachts mocht slapen.

God beware mij, nee! zei de man, dat is onmogelik, wij moeten zelf het huis uit, want 't is weer Kerstmis en dan komen de trollen eeuwig en altijd hier zelf in massas aanzetten.

Maar Peer Gynt zei dat-ie die Trollen wel 't huis uit zou krijgen en toen vonden ze 't best dat hij er zou blijven slapen en hij kreeg nog een huid van een wild zwijn op de koop toe. De beer ging achter de oven liggen en Peer haalde zijn els te voorschijn en z'n pik en zijn borstel en maakte een schoen zo groot dat hij er de hele wildezwijnenhuid voor nodig had. Hij zette er een heel sterk touw in als trekband, zo dat hij de hele schoen gemakkelik samen kon sjorren; hij had ook een paar handspaken gereed liggen.

Op eens kwamen ze aanzetten, de speelman met zijn viool voorop; sommige gingen dansen, andere aten van 't Kerst-eten dat er voor hen op tafel gereed stond, andere gingen zelf spek braden, andere braden weer kikvorsen en padden en andere misselike dingen[26.] - dat was 't Kerst-eten dat ze zelf meegebracht hadden.

Daar kregen er een paar de schoen in 't oog die Peer gemaakt had. Dat was ook niet voor een klein voetje, dachten ze. Daar moesten ze 't hunne van hebben en toen ze er nu elk een voet in hadden, zette Peer er de eene handspaak in en trok de band toe, zo dat ze allemaal in de schoen vastzaten. Maar toen stak de beer z'n neus naar voren en rook 's aan 't gebraad.

Wil je worst hebben, Wít-poes? vroeg een van de trollen en wierp hem een gloeiend hete kikvors vlak in zijn bek.

Toe maar, Bruin, krab ze en sla er maar op los, zei Peer Gynt. En de beer werd zo woedend dat hij op vloog en ze allemaal krabte en sloeg en Peer Gynt nam de andere handspaak en sloeg er maar in 't blinde op los, alsof hij allemaal de kop wou verpletteren; die handspaak had hij aan 't ene eind in vieren gekloofd, zo dat zij de slagen niet konden

tellen. Zo moesten de trollen wel 't veld ruimen, maar Peer bleef daar 'n tijdje en had daar al die feestdagen een heerlike tijd met al 't lekkere eten en jaren lang hoorde men er niet weer van de trollen spreken. Maar de boer had een wolfskleurige merrie en Peer had hem aangeraden daar veulens van te trachten te krijgen, die daar in de buurt op hun beurt andere jongen voort zouden brengen.

Eens tegen Kersttijd, - jaren daarna; de boer was in 't bos aan 't houthakken - kwam er weer een trol aanzetten en vroeg: Zeg, heb jelui die grote witte poes nog?

Ja, die ligt thuis achter den oven, zei de boer, en nu heeft'ie zeven jongen die nog veel groter en kwaadaardiger zijn dan hij zelf.

Dan komen wij nooit weer bij jullie riep de trol.

III.

Hij die ook maar enigsins in de sprookjes-motieven thuis is zal in 't voorgaande veel gevonden hebben dat hem van elders bekend voorkomt; toch kan het zijn belang hebben, naast wat er hierover in de noten voorkomt, hier een onderzoek naar parallellen van de verschillende trekken in te stellen.

Verreweg 't grootste gedeelte en 't belangrijkste is het motief van wat ik hier de Buig heb genoemd, - een naam al even uniek als 't wezen dat daarmee aangeduid wordt. 't Noorse korresponderende woord - Böjgen - komt in de betekenis van 't hier beschreven groot slangachtig monster hier voor 't eerst voor en in zekeren zin hier alléén, daar het moderne gebruik eenvoudig via Ibsen hierop teruggaat. En aangezien nu dit Nederlandse neologisme de ook in 't Noors voorkomende woordspeling met 't werkwoord buigen als van zelf toelaat, schijnt het mij te verkiezen boven ‘de Kromme’ dat de Duitse Ibsen-vertalers ingevoerd hebben. Ook Boog zou op zich zelf mogelik kunnen voorkomen, maar het schijnt mij daarom iets minder geschikt omdat het, evenals trouwens De Kromme te veel aan een regelmatig gebogen lijn doet denken, terwijl feitelik de ideeënassociatie met het smijdige, k r o n k e l e n d glibberige monster op de voorgrond te brengen is die een Nederlands Buig zeker toelaat. Aan de oorsprong en de betekenis van deze Buig èn in 't sprookje èn in Ibsen's drama zal een aparte studie in een volgend nummer van dit tijdschrift gewijd worden.

Waarom noemt 't monster zich de Buig van Atnedaal? Want de vorm Etnedaal die in de vroegere versies uitsluitend voorkwam en in vertalingen, zo b.v. in de Engelse van Archer en de Nederlandse van Boer zijn weg gevonden heeft is foutief en heeft tot een vergeefs zoeken naar een passend Etnedaal aanleiding gegeven. De vorm die Asbjörnsen blijkbaar gehoord had was AEtnedalen, een dialekt uitspraak van 't bekende zijdal van 't Gudbrandsdal: 't Atnedal en bij 't Gudbrandsdal moeten wij juist zijn want dáár hoort Peer Gynt thuis. De Atna stroomt bij 't plaatsje van die naam in de Glommen, Noorwegens grootste rivier. Atna, op 272 K.m. afstand van Kristiania aan de spoorlijn naar Trondhjem gelegen, is 't uitgangspunt van tochten die de Peer Gynt liefhebbers zullen interesseren omdat men er allerlei namen aantreft, uit Ibsens stuk bekend.

In het Buig-stuk zijn er nog een paar trekken die een verklarende behandeling hier in de tekst toelaten terwijl ik de minder belangrijke parallellen in de noten bespreek. De bekende Zweedse verzamelaarster van volksverhalen, Eva Wigström vertelt (Folktro ock Sägner, Svenska Landsmålen VIII, 3, No. 329) van Jan de Jager, die een wit toverhert op Öland wou schieten. Toen hij 't bos in kwam hoorde hij een stem roepen: ongewassen en ongekamd, je raakt 't toch niet. Even als Peer die met zijn (‘staart’, d.w.z. zie hierover noot 17: zijn) geweer de beren dreigt, ook ongevaarlik schijnt omdat hij zich niet gewassen had. Als men n.l. een monster wou treffen kwam 't er op aan gewassen en gekamd te zijn! Wie had zulk een premie op de nettigheid in die ver vervlogen dagen verwacht. En wie niet sterk is, die moet slim wezen. Jan schoot 't hert toch want hij kamde zijn haar met zijn eigen vingers, - daar hadden wij nu ook nog toe over kunnen gaan, - maar 't andere middeltje zal menigeen nu wel liever niet toepassen: even als Peer waste hij zijn handen ‘in zijn eigen water’ wat 't onzichtbaar monster in ons sprookje aanleiding geeft tot een zeer realistiese vergelijking met een waskan; een fraaie tegenhanger van de toespeling op zijn geweer[27].

Als Peer de soep opgezet heeft, rookt 't erg in de hut. De reden waarom is hier niet aangegeven. Maar wèl in een andere versie van 't Peer Gynt sprookje, n.l. die in Syn og Segn van 1903 gepubliceerd is geworden door Per Aasmundstad. De huldre, de boze fee in dit geval, had zich n.l. op de

ljore, het rookgat gezet. Maar dáár wist onze Peer raad op. Hij wist n.l. dat die dames niet tegen broodlucht konden[28]. Daarom verbrandde hij al zijn brood behalve dat wat hij voor zijn soep nodig had. De trol komt dan binnen ‘met een neus zo groot als een meelzak’ en zegt: zie je wel wat een neus ik heb, waarop Peer snedig rijmt: Zie je wat voor soep ik schep? waarbij hij haar niet zeer galant een lepel kokende soep midden in haar fasie gooit. En ergens uit de bergholte klinkt 't weer: Gyri gruttebek! Gyri gruttebek, - evenals in ons verhaal.

Ja, die neus! Dat was n.l. een van de meest in 't oogvallende of zo men wil, met of zonder woordspeling, een van de meest op den voorgrond tredende trekken van de trollen. Soms rakelden ze er zelfs het vuur mee op. Asbjörnsen vertelt in zijn Huldre-eventyr van een monster met een neus zo lang dat die bij 't rijden tot op den zadel reikt, - Kleiven van een zo groot als een bokkehoorn, Landstad komt er zelfs met een voor den dag zo groot als een veestal[29]! Zo was 't dan ook niet te verwonderen dat dit lichaamsdeel met niet altijd even fijne termen aangeduid werd en b.v. als in ons stuk snuit (eigenlik: snuithoorn, snytehöinn) heet; een Zweeds sprookje (Djurklou, p. 21) heeft de vermakelike variant snuifhoorn! Hij die er zich door een afbeelding een idee van wil maken hoe fraai de voorgevel der monsters ze soms versiert, moet trachten een boekje in handen te krijgen van Sophus Bugge en Rikard Berge waar een heerlike illustratie van een ‘molen-monster’ (Kvernhustroldet) voorkomt op blz. 73. 't Monster met een vreselike muil komt binnen en vraagt: Heb je ooit groter muil gezien? En hoe klassiek de weervraag langzamerhand geworden is: Heb je ooit heter soep gevoeld? blijkt uit 't feit dat de boer er geen soep maar teer in gooit. Niet te verwonderen bij die warme ontvangst dat de trol nooit terug kwam[30]!

Menig lezer zal 't opgevallen zijn dat er onder de vier trollen een voorkomt met een naam - Stormwind - die 't vreemd doet voorkomen hem mèt de drie anderen onder de b e r g trollen gerangschikt te zien. Inderdaad wijst zijn naam er op dat hij oorspronkelik een l u c h t geest was. Maar de oorspronkelike tekst die uitdrukkelik van vier bergtrollen (haugtröill)

spreekt, laat geen twijfel over of ze zijn hier samengevallen. Dat alle die trollen de vroegere berg-, bos- en luchtgeesten naar de door hen bewoonde, - de door hen ‘bezeten’ - plaatsen genoemd kunnen worden ligt voor de hand. Ze hebben dit gemeen met de mensen, zelfs nu nog draagt de Noorse boer dikwels de naam van zijn hoeve. Aasmund Olaf Vinje, Ivar Aasen en zo vele anderen zijn er voorbeelden van. Van de drie anderen wijzen de namen nu duidelik op hun oorsprong: Tron Valfjaeille, Tjöstol Aabakken en Rolv AEilförpongje, - de gewone Noorse vorm zal altans nummer een en drie wat doorzichtiger maken: Valfjeldet en Eldförpungen = Waalberg, zie boven en Tondeldoos, - van welke laatste de een of andere vermeende overeenkomst in vorm met zulk een doos van de berg-formatie tot die benaming aanleiding heeft gegeven, de trollen heten dan weer naar de berg waarin ze wonen[31.]. Aabakken = Waterheuvel, - of de door een riviertje besproeide berg? Stormwind heet in 't Noors Gust i Vaeré, waar 't Engelse gust (of wind) ons al op weg helpt[32.].

Zo min als aan de plaats waren de trollen aan tijd gebonden. Maar - ons stuk wijst er op, - een zeer geliefkoosd tijdperk voor hun bezoek was Kerstmis. 't Schijnt n.l. alsof de bovennatuurlike wezens die de hier geschetste sprookjeswereld bevolken als een refleks te beschouwen zijn van de afgestorven geesten der mensen en 't lot daarvan delen. Daarom zijn zij gewoon dat de overblijvenden om hen te vriend te houden hun menselik voedsel blijven geven, - de afgestorvenen zijn even goed lichamelik te verzorgen als de levende mensen. Hierover heeft b.v. Feilberg de onuitputtelijke Deense folklorist reeds vroeger in zijn studie over Kerstmis veel medegedeeld en nu onlangs weer in een boek geheel aan 't onderwerp gewijd: Zielen-geloof[33.].

Dat er nu op Kerstmis wanneer de levende goed voor de innerlike mens zorgde zo als bij alle religieuse feesten, ook spesiaal aan de doden werd gedacht en voor hen 't fijnste apart werd gezet is niet te verwonderen. En dat was per slot van rekening eigelik niet meer dan verstandig ook. Want die heren - en dames! - waren niet om meê te spotten. Gaf men niets goedschiks, - dan namen ze 't - kwaadschiks. Ging de boer de hoeve waar ze 't op voorzien hadden niet vrijwillig af. dan werd hij er afgejaagd door de wilde jacht, waar menigeen van weet te vertellen. Met een vermakelik dooreenhalen van

een der overblijfsels der ‘hogere mythologie’ als die ‘Joleskreia’, en de een of ander maar al te menselike bende van rovers en dieven, vertelt er een[34.] van zulk een wilde jacht die aangevoerd werd door een grote sterke man die Trond heette en een baard gehad moet hebben die tot aan de knieën reikte; 't is onze eigen vriend Trond van 't portret (zie noot 31). Soms bezocht die een paar boeren, joeg alle bewoners weg en dan werd er gebanketeerd en alles wat op de reeds gedekte Kerst-tafel stond was voor hen. Eens op een Kerstavond kwam die bende op een hoeve in 't Hallingdal en joegen de lui weg, - als wapens gebruikten ze eenvoudig hun eigen lange staarten! De volgende Kerstdag alweer! Het derde jaar, juist toen de boer die troep weer verwachtte, kwam er een jonge kerel met een wit hondje en een geweer op schouder en vroeg of hij daar 's nachts mocht slapen. Tja, zei de boer, dat was maar zo zo, hij zelf en zijn familie moesten 't huis uit van wege je weet wel en - maar enfin, als hij absoluut wou! Maar rust zou hij er niet hebben. Nauweliks is de jongen alleen of Trond komt aanzetten en laat 't zich met zijn volgelingen goed smaken. Zij zijn blijkbaar in goed humeur over 't lekkere eten dat de boer voor ze achtergelaten heeft en bieden zelfs iets aan 't hondje aan. Maar als ze lekker gedronken hebben schiet de jongen die zich op de vliering verscholen had op Trond. ‘Zo dra het schot viel waren ze alle op eens verdwenen, maar er werd een gesuis en een gebulder in de lucht gehoord alsof 't hevig zou gaan stormen.’

In 't witte hondje van dit blijkbaar niet komplete verhaal herkent men dadelik de witte poes van ons stuk die een beer blijkt te zijn. Twijfelt nog iemand, dan verwijs ik hem naar 't zelfde boekje van Bugge-Berge waar van die zelfde Trond - wij horen nu dat zijn volle naam Tronn Högesynn is - ongeveer 't zelfde verhaal gedaan wordt, behalve dat 't daar een ‘witte beer’ is die de gast mee gebracht had, welke de trollen weg jaagt. ‘Het jaar daarna kwamen ze de berg uit en riepen: Ligt die witte beer er nog? Ja, - met zes andere, werd er geantwoord. Sedert dien tijd lieten ze die hoeve met rust’[35.].

Wij hebben hier een duidelike parallel over 't laatste motief van ons Peer Gynt-verhaal, - ook de schoen van een dierenhuid gemaakt, met hulp waarvan men trollen kwijt raakt is een bekende trek, - Kleiven vertelt in zijn: ‘Uit de dagen

35. De witte beer lijkt voor die reusachtige trollen een kleine poes en daarom noemen ze die zo, half schertsend. Zie Eva Wigström, Folktro, blz. 52 en 53 (Svenska Landsmålen, VIII, 3).

van vroeger’ van een man die ook een dierenhuid gebruikt en een touw en een stok die hij ook in vieren klooft, die dan ook er zo vierdubbel en dwars op los rammelt dat ‘als die trol een kristen-mens geweest was’, dan was zijn leven op 't zelfde ogenblik ‘gesprongen’! Natuurlik dat de trollen weg blijven![36.]

IV.

Zo als vissers en matrozen zich op zee de tijd verdrijven door elkaar lange verhalen te doen en die steeds weer langer uitspinnen, - die soms zeer langdradige geschiedenissen welke de Engelsen dan ook zeer karakteristiek een draad, a yarn, noemen, zo hebben de jagers op de Noorse hoogvlakten ook dikwels hun tijd zoeken te doden met jachtverhalen die in kwantiteit en zeker ook wel in kwaliteit niet voor die andere onderdeden. En zo als 't in zulke gevallen van mondelinge overlevering gaat, de vertellers geneerden zich niet om verschillende kleine trekken die ze hier of daar opgedaan hadden aan elkaar te knopen en tot een geheel te maken of wel verhalen hun van een persoon verteld op een andere meer bekend over te brengen, - dit laatste is ten allen tijde het belangrijkste element in de sage- en mythen-bouw geweest en zal, als daar, ook veelal onbewust plaats gegrepen hebben. Zulke jachtverhalen kan men nu zelfs nog in Noorwegen horen - veel meer was dit 't geval b.v. nog in de eerste helft van de vorige eeuw, toen boekengeleerdheid zich bij de allerslechtste communicaties nog maar voor weinige had ontsloten; dat was de tijd dat de schoolmeester niet de kinderkens tot zich deed komen, maar dat hij zelf vormde wat men ook een peripatetiese school zou kunnen noemen, - wanneer ‘de school op de hoeve kwam’, d.w.z. wanneer er gedurende een paar weken ergens op een boerenhoeve een schoolmeester logeerde die dan een een groep kinderen zo goed en zo kwaad als 't ging wat trachtte te leren, veel meer dan wat schrijven en lezen en rekenen was 't in de regel niet.

Van dergelijke jachtverhalen waarvan er nu al veel opgetekend zijn, is een van de belangrijkste collecties die van de reeds genoemde sprookjes (Huldre-eventyr) van Asbjörnsen en Moe, die in de jaren veertig 't eerst verschenen en waaraan 't bovenstaande verhaal van Peer Gynt ontleend is. Dat Ibsen dit verhaal gekend en voor zijn ‘dramaties gedicht’ gebruikt

heeft, zal een ieder die 't werk van Ibsen kent zonder meer duidelik zijn, bovendien had Ibsen in een brief (van 15 Oct. 1867) aan zijn stief-schoonmoeder, Magd. Thoresen, geschreven dat hij nu zijn stuk over Peer Gynt afhad ‘over wien men in Asbjörnsen's Huldre-eventyr lezen kan.’ Maar dit hoeft nog niet te betekenen dat Ibsen niet ook andere bronnen gehad zou kunnen hebben. En hierbij denk ik niet aan bekende literaire bronnen, - dat b.v. Ibsen's Peer Gynt er anders uit zou zien indien de schrijver niet Paludan Müllers Adam Homo, J.L. Heibergs Een ziel na de dood, H.C. Andersen, Elverhöj en zo vele andere gekend had, - nòch van 't feit dat onder de personen die er in aan de kaak worden gesteld (behalve dus Lieblein en Vinje) ook Ole Bull en... Ibsen zelf[37.] te rekenen zijn! Ik denk eerder aan andere mogelike meer direkte bronnen uit de volkssprookjes zelf. Een feit is 't n.l. dat Ibsen in zijn jonge dagen met een reis-subsidie den boer opgestuurd was om op zijn beurt meer voorbeelden van die literatuur op te sporen en dat hij met een hele verzameling thuis kwam; op een paar na (in dl. X van zijn Samlede Vaerker gedrukt) zijn ze ongelukkig verloren gegaan[38.]. En aangezien Ibsen in 't Gudbrandsdal goed bekend schijnt te zijn en daar Engebret Hougen thuis hoorde, dezelfde die de Peer Gynt-geschiedenis aan Asbjörnsen verteld had en een kameraad was van Ibsen's intieme vriend Paul Botten-Hansen, is 't op zich zelf al zeer mogelik dat Ibsen ook uit de mond van Hougen[39.] 't een en ander opgetekend zou hebben wat nog verder daar ter stede over Peer Gynt verhaald werd. Hierin past uitstekend wat mij mondeling door Rektor Eitrem (te Haugesund) medegedeeld werd, zonder dat deze er nadere bizonderheden kon bijvoegen, dat Ibsen werkelik persoonlik een geschiedenis van Peer Gynt van Hougen zou hebben gehoord. Hoe dit zij: er zijn nog andere trekken over onze Peer in omloop en die zal ik nu mededelen al moet ik dan ook voor 't grootste deel in 't midden laten of Ibsen die gekend heeft of niet.

Om met - een uitzondering te beginnen! In een ander stuk ‘Een Zondagavond in de Veehut’ uit dezelfde collectie dat aan de ‘Rendier-jacht in 't Ronde-gebergte’ voorafgaat, wordt de geschiedenis van Peer Gynt en de veehoedsters ook verhaald, hoewel zeer in 't kort: Daar is ook sprake van drie meisjes, maar in plaats van de vier genoemde trollen van de hierboven weergegeven versie zijn er maar drie, Stormwind -

Gust i Vaeré - komt hier niet in voor. Maar interessant is 't dat de meisjes hier alle drie al even dol zijn, hoewel er ook hier maar één Dolle-Karen heet. Zij waren niet bang voor de ‘onderaardse’! Laat de trollen maar komen! Als ze bij de Walberg komen roepen ze om Trond en vragen of hij geen lust had a.s. Zaterdag avond (de klassieke tijd voor 't ‘fensterln’ en wat voor vrijerij daar 's nachts verder op volgde!) te komen, dan zou hij daar mogen - overnachten! En als ze in een dal komen, roepen ze naar Tjostolv van den Heuvel (blijkbaar onze vriend Waterheuvel van daar straks) en bij een berg die Tondeldoos heet roepen ze weer om de bergtrol van die naam, en de verhaler geeft 't ons nog eens te horen: 's avonds klommen ze op 't hek en riepen: Trond Walberg, Kristoffer Tondeldoos (Rolf in de langere tekst) en Tjostolv Waterheuvel, kom nu! wij gaan slapen!’ Ze dachten ook dat er geen trollen bestonden, maar ze werden lelik teleurgesteld toen ze eens op een Zaterdag avond werkelik drie van die ‘Aardmannetjes’ (maar àl te klein mogen wij ze ons niet voorstellen!) binnen zagen komen. Maar tòen kwam daar een jager bij, die Peer Gynt heette. Hij schoot Waterheuvel dood en sloeg Walberg dood, Tondeldoos ‘ontkwam door de schoorsteen.’

Interessant is deze variant dáárom omdat hier evenals in Ibsens drama de drie meisjes 's Zaterdags avonds om de trollen roepen, wat in 't langere verhaal niet voorkomt. Men is dus geneigd aan te nemen dat Ibsen dit trekje hieruit ontleende. Maar bij hem heten de drie trollen Trond, Baard en Kaare[40]! De mogelikheid is niet uit gesloten dat Ibsen b.v. die namen van Hougen had gehoord maar noodzakelik is 't natuurlik niet zulk een bron aan te nemen, al ontsnapt ons dan ook de reden van de vrije substitutie van de door hem gebruikte namen.

In die twee versies van Asbjörnsen nu is Peer alleen een groot jager voor den Heer, - volgens andere verhalen is hij ook een visser van naam. En ook daarbij komt hij met de Huldre in aanraking, - of liever moet ik zeggen: die dames laten hem ook daarbij niet met rust; hij schijnt n.l. veel sukses bij die bovenaardse - of onderaardse! - wezens gehad te hebben.

Hij viste dikwels in 't Atta-meer, wordt er verteld[41]. Eens kreeg hij in 't geheel niet beet. En tòch was 't meer vol vis, - hij zag ze voor en onder zijn boot heen en weer schieten. Terwijl hij daar zat, boos en er eigelik genoeg van had, hoorde

hij iemand achter zich proesten en lachen. 't Was de huldre. En toen snapte Peer natuurlik dat zij 't was, die de vis bij hem vandaan had gehouden. Hij bood haar allerlei mooiigheden aan als ze hem maar wat wou laten vangen. Maar zij bleef 'm maar uitlachen. Wat wou je dan nou eindelik? - Kan ik je liefje niet zijn? vroeg ze. - Ja, natuurlik, zei Peer, weet je wat, kom nu morgen deze kant weer 's uit, dan zullen we mekaar nog eens spreken. Nou mot ik vissen. De huldre ging weg en Peer kreeg een grote massa vis. Maar ze kwam later weer terug en dee, o zo lief tegen hem. Maar Peer hield zich zo veel hij maar kon op een afstand. Eindelik ging ze recht op haar doel af: Herinner je je niet meer wat je mij gisteren beloofd hebt, vroeg ze. Peer werd heel boos, legde er een lelike vloek op en zei dat hij haar g.v.d. niets beloofd had! Toen werd ze bang en ging er van door. Maar zij bleef hem toch voortdurend achterna lopen.

Op een andere keer kwam hij bij 't Ronden-meer. Daar zag hij een boot op 't land getrokken, een van koper. Toen hij dat zag, begreep hij al met wat voor soort wezens hij te doen zou krijgen[42]. Peer nam de ene roeipen uit de boot en ging er mee naar Hagen, waar hij woonde. Maar zoo'n gezeur als hij daar door kreeg! Hij had geen vrede meer vóór dat hij de roeipen weer op z'n plaats in de boot had gebracht.

Hij was nu zo dikwels met die huldre in aanraking gekomen dat hij langzamerhand wist hoe hij met ze om moest gaan. Eén ding waaraan men ze terstond kan herkennen, al trachten ze 't ook nog zo mooi te verbergen is hun staart! Maar als men 't ongeluk heeft die bij de naam te noemen dan worden ze boos en trachten zich te wreken. En wanneer hun toorn opgewekt is, komt de delinquent er niet altijd zo gemakkelik af als Peer die geen vis beet kon krijgen. Zo was er eens een bos-nymf (skogsrå) wier monsterstaart door een meisje gezien werd, 't was op een bal en ze dacht haar rivaal eens lekker te plagen en zei botweg: je staart komt er uit! De bosnymf keerde zich boos om en zei: ik zal jou wel eens op je - - - staart geven! Een ander daarentegen die beter wist hoe je zo iets zonder gevaar aan moet pakken, zei heel handig: Lief meisje, neem uw s l e e p op, anders trapt er nog iemand op. En de huldre antwoordde: dank u wel, 't zal je niet berouwen dat je dit gezegd hebt. En even slim was een jongmens die een huldre op 't zelfde malheur opmerkzaam maakte

door te zeggen: Mag ik U even zeggen dat uw - - onderrok te zien komt? Dat was op een kermis en hij werd goed beloond, want nu mocht hij kopen wat hij wilde, altijd hield hij even veel geld op zak[43].

Die meneer kende zijn wereld nog eens! En even zo toonde Peer zich een perfect gentleman toen hij eens op een feestje was op Skoë. Daar kwam een allerkeurigst meisje aan. 't Was een vreemde, dat zag men dadelik. Zij begon te dansen. 't Was natuurlik de huldre. Op eens stapt Peer recht op haar af en fluistert haar iets in 't oor, - hij zei n.l.: Zeg eens meisje, als je dat mooie dingetje van zijde eens inhaalde; hij bedoelde de staart die van achteren te zien kwam. Ik dank je wel, zei ze, ik zal jou nooit geen kwaad doen.

Wat Aasmundstad verder van verhalen over onze Peer heeft opgevangen is niet van veel belang. Eens zag Peer twee huldren die 't met elkaar aan de stok kregen en aan 't bakkeleien gingen. Peer stond achter een bosje er naar te kijken. Maar zij hadden 'm gezien en een zei: ‘Zeg Peer, zag je wel hoe lekker ik haar daar te pakken kreeg met haar schoenen in de hoogte.’ M e t h a a r s c h o e n e n is niet kwaad. Men ziet dat er nette dames bij waren, bij die onderaardse. Menig gewoon sterveling zou 't realistieser uitgedrukt hebben.

En de huldre, die onderaardse bergbewoners dus, hoe internationaal ze, ik zou bijna zeggen: als i n s t i t u t i e ook is, men moet niet denken dat ze zich niet spesiaal Noors voelen. 't Gaat er mee als met de socialisten, - wij zijn de wereldburgers, maar als 't er op aan komt vechten ze toch voor 't vaderland weg mee! In de oorlog tegen Zweden tenminste zegt de overlevering dat een huldre-troep bravement de Noren gingen helpen. Eens gebeurde er dan ook iets heel vreemds. Daar werden op eens de soldaten midden in 't gevecht als betoverd zo dat ze moesten blijven staan en geen vin konden verroeren! De verteller weet niet met zekerheid te verhalen of de huldre daar aan 't werk is geweest, zegt hij. Dat toont dat hij een voorzichtig man is; ik zou 't haast durven beweren! Verdere détails laat ik gaan, - vooral ook omdat Peer daar niet betrokken bij schijnt geweest. Maar toen deze eens vroeg in de lente boshoenders wou gaan jagen, hoorde hij ergens een trommel. Hij luistert: 't geluid komt al nader en nader. Trommels, hoorns, klarinetten, violen, - een echte mooie krijgsmars. Maar Peer zag niets. 't Moet 't huldre volkje

geweest zijn die ten oorlog trokken. Niet lang daarna had er een groote slag plaats. En men zegt dat de Noren wonnen. *Post an propter* - - dat is nu de vraag, maar men ziet uit het gehele verhaal dat de Noren wonnen òmdat de aardmannetjes mee hielpen!

En dit is zo ongeveer alles wat er van verhalen over Peer Gynt in omloop schijnt te zijn. Let wèl: over Peer Gynt z e l f. Zouden wij n.l. uit de sprookjeswereld alles aan willen geven en opnemen wat b.v. al door Ibsen daaruit voor zijn drama op gediept is, dan zou dit ons de grenzen van een artikel al te ver doen overschrijden[44.], - met een enkel woord noem ik het verhaal, ook in Asbjörnsen te vinden, van Gudbrand Glesne. Die ging dwars over een rendier zitten, dat hij meende gedood te hebben, om het den kop af te snijden. Maar 't was niet dood en plotseling vliegt het met Gudbrand op zijn rug over de gevaarlikste afgronden, zwemt een meertje over en kan dàn pas door zijn ruiter doodgeschoten worden.[45.] Een ieder zal hierin 't verhaal herkennen dat in Ibsen's stuk Peer Gynt brutaalweg op zich zelf toepast, zó dat moeder Aase 't een ogenblik werkelik gelooft en angstig vraagt of hij zich niet erg zeer gedaan heeft.

Trouwens als Ibsen dit verhaal, dat er op zich zelf toch al vrij apokrief uitziet, door Peer van zich zelf laat vertellen dan is dit iets waartoe volgens de overlevering Peer best in staat is geweest. Ja, zegt Anders, een van de jagers die 't verhaal van Piet Vogelkop aangehoord heeft, - tja, die Peer Gynt, dat was een rare vent. Zo als d i e geschiedenissen kon vertellen! En uit zijn duim zuigen, daar zou je plezier van hebben. Als hij een verhaal hoorde van wat er vroeger gebeurd was, dan vertelde hij 't naderhand doodkalm na alsof 't hem zelf overkomen was. Daar weet ik alles van, voegt Vogelkop er dan zelf nog aan toe, - mijn grootmoeder heeft 'm zelf gekend. 't Is dan ook niet te verwonderen dat, als Ibsen moeder Aase haar zoon na die geschiedenis een ‘o, jou vervloekte leugenaar’ doet toevoegen, de dichter haar feitelik de zelfde woorden in den mond geeft (o, din fandens raeglesmed) als die welke in de bron Anders van hem gebruikt (eventyr kraemer og reglesmed). Zijn reputatie als - minder betrouwbaar staat dus, helaas! vast.

En voor ons is dit van belang, - wij zullen n.l. nu al op voorhand gaan twijfelen of dat wat Aasmundstad over Peer

heeft opgediept werkelik ook met hem gebeurd is. En wanneer nu de lezer zich wil herinneren uit wat hier aan voorafgaat, dat van al die trekken die 't Peer Gynt verhaal van Asbjörnsen samenstellen[46], met één uitzondering van 't Buig-motief, parallellen voorkomen b.v. in de Noorse, Deense en Zweedse literatuur, dan zal 't ons duidelik zijn dat 't in werkelikheid de Peer Gynt der l e g e n d e is waaraan in Ibsen de ontleningen te danken zijn waarover ik sprak en waarop ik tans nog slechts met één woord terug kom.

Want elk lezer van Peer Gynt zal, in wat hier voorafgaat, al een en ander herkend hebben dat Ibsen gebruikt heeft. In de eerste plaats natuurlik de grote Buigscène, wat men al naar gelieven kan opvatten als de scène van de grote Buig of de grote scène van de Buig. In 't eerste geval betekent het de scène van 't grote monster ‘dat een wond kreeg en toch niet gewond wordt, de Buig die dood is en steeds weer gezond wordt,’ - in het tweede geval is het de grote d.w.z. de belangrijke scène met de Buig, tot zekere hoogte de centrale scène van 't stuk. Dit verder hier aan te geven zou 't opstel een te grote uitgebreidheid geven; trouwens door de titel volgens welke wij hier uitsluitend met Peer Gynt vóór Ibsen te maken hebben, zijn de grenzen duidelik genoeg getrokken. Na dus nu Peer Gynt in de legende te hebben leren kennen, blijft ons alleen nog maar over iets mede te delen over zijn woonplaats en zijn leven d.w.z. over de historiese Peer Gynt.

V.

Toen Ibsen in 1867 door de Deense konsul te Napels de drie eerste aktes van zijn Peer Gynt naar Hegel stuurde, voegde hij er bij dat ‘indien dit U misschien interesseren kan, Peer Gynt een histories persoon is (en virkelig person) die in 't Gudbrandsdal geleefd heeft waarschijnlijk in 't eind van de vorige “(dus de 18e)” of 't begin van deze (de 19e) eeuw.’ Wat Ibsen hier over de plaats waar zijn held leefde zegt en wat hij er bijvoegt dat diens naam onder 't volk daar nog zeer bekend is, dat schijnt, zo als mijn lezers nu zullen weten, volkomen juist. Maar Ibsen zelf schijnt niet heel zeker geweest te zijn van de tijd wanneer. Altans in zijn eerste bewerking van dat stuk[47] geeft hij eerst met keurige hand in 't net geschreven: begint in de vorige en eindigt in deze eeuw[48], maar dit wordt op een zeker ogen-

blik doorgeschrapt, waarschijnlik nadat hij gemerkt had dat deze als net-schrift begonnen versie toch te veel veranderingen moest ondergaan om zo naar de drukkerij gestuurd te worden, en vervangen door: begint in de eerste jaren van deze eeuw en eindigt in onze dagen. En ditzelfde leest men ook in de gedrukte stukken[49]. Graaf Prozor, in de studie die hij in de Mercure de France aan Ibsens meesterstuk heeft gewijd[50], ziet in 't stuk een duidelik refleks van die folie Napoléonnienne qui a cette époque, sévissait de Gibraltar à Drontheim. En dááraan danken wij blijkbaar volgens Prozor, die keizerdromen van Peer, die het 'cortège triomphal de Bernadotte' gezien heeft! Men ziet hoe Prozor onder de invloed is van die 'eerste jaren' der 19de eeuw! En dat niettegenstaande 't toch in 't oog moest springen dat dit slechts iets uiterliks is, hoe 't gehele stuk de stempel draagt niet van de tijd waarin 't heet te spelen, maar van de jaren zestig, waarin 't geschreven werd.

Hoe dit nu ook zij, - Ibsen was blijkbaar onder de impressie dat de h i s t o r i e s e Peer Gynt ongeveer 1800 leefde. Daarentegen denkt de reeds enige malen door mij aangehaalde Aasmundstad (Syn og Segn, 1903) aan de 17de eeuw. Ik geloof dat hij, die dat stuk leest, met de beste wil van de wereld niet zal kunnen beweren dat het een zeer wetenschappelike indruk maakt. 'Naar mijn opvatting' en 'hier zijn een paar mededelingen, waar door latere onderzoekers misschien meer dan ik zullen vinden,' - dergelijke uitingen geven ons niet 't recht van resultaten te spreken, of van wat hij met een vermakelik naïef-wetenschappelike term 'brief-vast' noemt, brief in de zin van dokument genomen. Ibsen's opvatting dateert van 1867, - maar wij zagen dat hij misschien reeds veel vroeger zelf daar in de buurt 't een en ander over Peer Gynt gehoord kan hebben. Aasmundstad schrijft in 1903 en hoewel hij blijkbaar reeds lang aan 't verzamelen is geweest dateren zijn optekeningen toch van véél later dan Ibsen's. Dàt zou ons kunnen doen menen dat wij meer waarde aan de opvatting van Ibsen moeten hechten. Maar daar staat iets tegen over: Ibsen's opvatting als aangehaald ziet er uit alsof die eenvoudig een gevolgtrekking was en niets meer uit de voorstelling in Asbjörnsen te vinden, - en zelfs al zóu Ibsen nu ook vóór 1867 van Hougen zelf iets over Peer Gynt gehoord hebben, - niets wijst er op dat hij toen een onderzoek naar de historiese Peer Gynt gedaan heeft. En dat is nu met Aasmundstad wèl

't geval. Die geeft wel is waar geen bewijzen voor zijn opinie, om de eenvoudige reden dat hij die niet heeft, maar hij heeft gezocht en gevonden, omdat hij gewikt had en gewogen. In de tegenwoordige staat van zaken kan ik dus niet anders denken dan dat, hoe weinig absolute zekerheid er ook bestaat, hoezeer 't ook mogelik is dat latere onderzoekingen of een gelukkige vondst de hypotese omver zullen gooien, - dat wij op dit ogenblik 't veiligst doen van Aasmundstad aan te nemen dat Peer Gynt een histories persoon was die waarschijnlik in de 17e eeuw leefde.[51.]

Waar? Te Kvam, zegt 't verhaal van Asbjörnsen. Dat schijnt niet juist. Wel is waar is Kvam een vrij aanzienlik plaatsje in 't Gudbrandsdal dicht bij zijn dorp Sötorp, maar dit laatste is, zoals uit Aasmundstads opstel blijkt, zijn geboorteplaats te noemen, - er is n.l. niets dat 't onaannemelik of onwaarschijnlik maakt dat hij ook geboren is waar hij zijn gehele leven gewoond heeft. En dat was op een hoeve Haagaa, - juister: Nordre Haagaa geheten en 't dialekt van de buurt; nu zouden wij in 't algemeen Noors Hagen schrijven, ongeveer = de Tuin dus! Maar vroeger schijnt 't Haugen, d.w.z. de Berg, de Heuvel, geheten te hebben. Volgens oude Noorse gewoonte onder de boeren, wisselen er twee namen van vader en zoon af, - in dit geval Peer en Ole, die dan soms voluit Peer Olsen en Ole Persen genoemd zouden kunnen worden, maar veelal is de achternaam eenvoudig die van de hoeve. Dus heette onze vriend: Peer Olsen of Peer Hagen en deze laatste naam komt ook feitelik in de verhalen voor. Zo zal mijn lezer zich herinneren dat een van de huldren tot hem zegt: Heb je wel gezien, Peer Hagen, dat ik haar met haar schoenen in de lucht gooide? Van de namen Peer Olsen Hagen of Peer Olsen voor hem vindt men tot nu toe geen spoor.

Wel heet hij Peer Gynt en onder die naam is hij door Ibsen en Grieg onsterfelik geworden. Men vraagt zich natuurlik af hoe hij daar aan komt en wat die betèkent.

Ook deze vraag is niet met zekerheid te beantwoorden, - alleen één ding staat vrij wel vast, n.l. dat het een bijnaam is en niet een officiele, niet een dus die men hopen kan in ‘vigtoge brev’ te vinden, zoals Aasmundstad in zijn wens om vreemde uitdrukkingen te vermijden, 't woord dokument omschrijft. Er bestaat in de Noorse dialekten en o.a. in dat van 't Gudbrandsdal waar 't dus juist voor ons op aankomt

een werkwoord gyna dat Aasen omschrijft als kijken met loerende blik, gluren: se med lurende blik, skotte, skele en daarmee is de bijnaam al meer dan eens in verband gebracht. Zo denkt Aasmundstad, in verband hiermee, aan de mogelikheid dat de ene of andere spotvogel Peer Hagen die naam gegeven zou hebben, of zelfs de huldre! Ja, wie weet? Herinnert men zich niet uit 't bovenstaande hoe een van die aanminnige schonen tracht hem te lokken? Wij zien hem daar haar al aan zitten gluren, ‘o du Peer Gynt’ met een allerliefst stemmetje van haar kant en weer een lonkje of twee van de zijne!

Een andere onderstelling wordt door Sandvig in zijn nog nader te noemen werk over zijn museum te Lillehammer vermeld[52]. Hem vertelde n.l. een oude man te Fron (vlak bij Sötorp) dat Peer Gynt voortdurend met zijn ogen liep te knippen - at han stadig gik og ‘smaa-gynede’ og blinkede - en Sandvig voegt er bij dat mensen die 't gehele jaar door in de hoge lucht en 't scherpe licht in 't gebergte zijn, allicht zulk een gewoonte aannemen. Dit laatste zal ik daar laten, - als ook 't feit dat ik van dit gyne (smaa-gyne) in die zin nòch uit woordenboeken, nòch uit 't gebruik een voorbeeld zou kunnen aanhalen of mij herinneren. Van meer belang is de objectie dat de vorm Gynt moeilijk of niet te verklaren zou zijn indien wij die van 't werkwoord daar ook Sandvig aan denkt, af moesten trachten te leiden. Veel verder komen wij indien wij ons herinneren dat dit gynt niet een afleiding maar de stam van 't werkwoord moet representeren, want dan vinden wij[53] dadelik een woord gynta, gynte dat boos, stuurs, nors zijn betekent, en gynteleg dat dus met ‘in kwade luim, stuurs, nors, licht geraakt,’ weergegeven moet worden, - zelfs betekent 't zonderling, vooral in die opvatting die wij aan dat woord hechten wanneer wij 't als een zelfstandig naamwoord gebruiken en van een zonderling spreken. En zo krijgen wij een afleiding van 't woord die niet alleen de vorm voldoende verklaart maar die ons een blik in de ziel er van doet werpen en ook in die van - Peer Gynt zelf! Want nu zien wij hem voor ons staan, de man van wien de legende ons alleen vertelt dat hij met zijn hond en zijn geweer de bergen introk en allerlei avonturen doormaakte, die omgang had met vrouwen maar niet met een vrouw, - alles duidt er op, - niets maakt 't altans onwaarschijnlik dat wij, te doen hebben met een norse, lastige brombeer.

Hat man wohl beachtet was für einen Namen Ibsen für seinen Helden gewählt hat? vraagt een ietwat al te geleerde Duitser, Dr. Weininger[54]. Peer Gynt! wie wenig G r a v i t a t i o n liegt doch hierin. Dieser Name ist wie ein gummiball der immer wieder von der Erde aufspringt. Op zich zelf van uit een foneties standpunt een aardige opmerking, maar die bij nadenken wel al even weinig ‘gravitatie’ zal blijken te bezitten als de naam volgens Weininger zelf, - volgens hem n.l. fehlt Peer Gynt der Schwerpunkt, wat ook maar net, tot zekere hoogte, waar is. Bij de indruk van een en ander is misschien in 't oog te houden dat de naam Gynt ook nu in Noorwegen eigenaardig genoeg veelal met de zogenaamde harde g uitgesproken wordt, als in 't Frans: Gand en in 't Ndl. di*k*buik, niet met onze gewone g - en dus ook niet of altans zelden met de j-klank die de Noorse g anders altijd voor palatale klinkers en dus in gyne, gynte heeft. Bedrieg ik mij of heeft Gynt zo uitgesproken meer consistentie, meer ‘gravitation’ dan als in g(j)ynte? De uitspraak in 't Noors met de harde g schijnt aan literaire en wel Deense invloed toe te schrijven te zijn, zelfs sprak Professor Storm mij eens van Duitse invloed!

Wij moeten dus wat de naam betreft met 't zeer magere resultaat genoegen nemen dat onze held een zekere Peer Hagen was die om de een of andere reden Peer Gynt werd bijgenaamd.

Behalve van zijn succès auprès de ces dames - indien we dat mogen geloven - weten we al heel weinig van hem af. Alleen schijnt hij een man van zeker gewicht geweest te zijn, - een ‘Kakse’ zegt Aasmundstad, wat wij met ‘een heel heer’ zouden kunnen weergeven. Hij bezat niet alleen de hoeve Haagaa te Sötorp maar ook verschillende stuer (jachthuisjes, enz.) in 't gebergte en een halfuurtje van zijn huis had hij ergens een aparte paardenstal (hesthamn).

En 't was er dan ook niet een om mee te spotten. Wanneer een beroemde of liever vrij beruchte troep Zigeuners, de zo genaamde bende van Grisilla, door 't Gudbrandsdal trok wisten zij 't zo interichten dat ze de rivier overtrokken vóór ze langs Peer's huis kwamen, - ze kwamen n.l. liever niet met hem in aanraking. Waren ze er voorbij, dan trokken ze weer op de eerste oever verder. En ze hoefden zich niet te schamen: zelfs de Duivel was bang voor Peer.

Van al die genoemde eigendommen bestaat er nog één. Sandvig, in 't genoemde werk vertèlt dat er in 1850 nog een

vissershut bestaan moet hebben die aan Peer behoord heeft. Ook Aasmundstad vertelt dat er mensen waren welke zich die hut nog herinnerden (blz 122), - maar die was toèn al zeer bouwvallig en was in 1903 geheel verrot. Even als op de veestal van de hoeve Hagen was er het ‘naam-merk’ (bumerkje) van Peer Gynt op te zien waarvan men een afbeelding in zijn opstel kan vinden; dat dit niet gemakkelik te ontcijferen valt is iets dat Peer met andere grote mannen gemeen heeft. Op de veestal stond 't jaar 1432; die is nog in 1858 in gebruik geweest. Die hut bij 't Atta-meer was 't waar Peer volgens de overlevering de Buig aantrof en waar de huldre hem bij de hierboven vermelde gelegenheid bijna in de rook had doen stikken. Wat een herinneringen verloren! Want van dit alles is niets meer over.

Maar nu zijn huis, - 't woonhuis van de hoeve Hagen. Met een halfhoorbare zucht vertelt Aasmundstad er van (in 1903) dat die ‘van 't zomer’ bij zijn laatste bezoek verdwenen was. Door een zekere kantoorchef Trönnes gekocht. Verdwenen? Ja, daarvandaan! Maar gered voor de nakomelingschap, want de altijd werkzame Sandvig had die van Trönnes voor zijn Vrije Lucht-museum te Lillehammer gekocht, waar de Peer-Gynt Stuen nu een van de meest interessante ‘sights’ uitmaakt.

Uit techniese détails maakt Sandvig op dat 't huis ongeveer 1600 gebouwd zou zijn, - dat past in zover uitstekend in 't voorafgaande dat Peer Gynt er dus best in de 17e eeuw gewoond kan hebben, - ofschoon 't verder natuurlik niets bewijst. 't Is een huis van twee verdiepingen, - elk uit slechts één kamer bestaande. Alleen is er om de bovenste verdieping een houten gang - de zogenaamde svalegang en aan 't eind daarvan iets wat ik om te beginnen met de weidse naam van derde vertrek zou willen aanduiden. 't Doel er van zal duidelik zijn als ik zeg dat 't zo al geen mooie, dan toch de ‘beste kamer’ uit 't huis was. Peer Gynt heeft dus thuis zich al kunnen wennen aan 't ‘Ga buiten-om,’ Peer van de Buig, - al was dit dan ook geen uitzondering en al heeft de Buig aan iets anders gedacht. - 't Onderste vertrek is slecht verlicht, slechts door een spleet, - 't bovenste, nu altans, door vensters. Beide dienden, toen ik er 't laatst was, als bewaarplaats voor de wapenverzameling van 't Museum. Van herinneringen aan Peer zelf bevat 't niets dan een bank[55.] die uit een van de vissershutten in 't Rondengebergte heet te stammen en een kleine

taboeret die hem ook toebehoord moet hebben. Graag hadden wij er nog meer van hem gevonden. Even vóór het huis verkocht werd, had de toenmalige eigenaar er een oude kast uitgeslagen en voor de enorme som van één gulden acht en zestig cent verkocht. Aasmundstad vertelt dat die kast, na eerst in tweeën gesneden te zijn om in de kamer binnengebracht te worden waar die staan moest, nu weer keurig netjes in volle glorie prijkt bij een zekere Inge Haanshus ‘in de stad,’ - in Lillehammer of te Kristiania? Een van zijn geweren moet volgens dezelfde zegsman nog te Sötorp te vinden zijn. Misschien is dat wel 't zelfde geweer dat in de zomer van 1914 op de grote nationale tentoonstelling te Kristiania in de jachtafdeling te zien was. Peer moet er altans goede soliede geweren op na gehouden hebben, indien de verhalen juist zijn over zijn enorm goed schieten, waarvan wij er enkele hebben leren kennen en waarvan Aasmundstad er nog een paar andere meedeelt.

't Huis van Peer was dus solied maar eenvoudig, - voor bizonderheden in de bouw moet ik eventuele liefhebbers naar Sandvigs beschrijving verwijzen. Maar vermakelik is 't op te merken hoe deze anders nuchtere onderzoeker en kenner van oude Noorse woningen zich door andere dan wetenschappelike consideraties laat leiden als hij uit de bouw zelf van 't huis meent op te kunnen maken dat Peer alléén woonde en ongetrouwd was en wanneer hij beweert dat 't huis dan ook duidelik de indruk maakt zó ingericht te zijn dat 't ‘zich zelf genoeg’ was. Alsof er ook maar enig bewijs was dat Peer 't zelf had laten bouwen.

Zou de schrijver zich uit Ibsen's drama misschien herinneren hoe Peer daar zegt dat hij nooit de ‘pak-kameel van 't wel en wee van anderen’ heeft willen zijn?

Eindnoten:

1. Zie Breve, I, 100, 105.
2. Zie Breve, I, 206 en over haar, ib. II, 253.
3. Breve. I, 254.
4. Breve, I, 109: brieven van 4/3/'66 aan Björnson.
5. Het is mij niet mogelik 't stuk hier in onze oorlogs-afzondering ter lezing te bekomen. Ik citeer 't naar een artikel van Collin in Morgenbladet van 16 Nov. 1913.
6. Zie A.O. Vinjes Skrifter i Utval, Kristiania, 1897, 4,1 bl. 86-102.
7. In 't stuk waarin ik in noot 5 reeds verwees; zie ook Samtiden, November 1913.
8. Breve, I, 215.
9. Ik citeer de nieuwe gedeeltelik nog door Molkte Moe bezorgde tekst door hem en zijn medewerker Anders Krogvig in dialekt overgebracht; H. Aschehoug & Co., Kristiania, 1912.
10. Hövringen, op dit ogenblik nog een aan toeristen bekend chalet, rechts van de weg af van Otta in 't Gudbrandsdal naar Naes in 't Romsdal. In Landstad's Folkeviser vindt men (p. 711) een Afskeð með Hövringen.
11. Dat honden blaffen als er spoken in de buurt zijn of andere bovennatuurlike wezens is een bekende trek uit de Folklore. Uit Coleridge's Christabel herinner ik mij 't aanslaan van ‘the mastiff old (that) an angry groan did make’ toen fair Geraldine the witch, voorbijkwam. En 't gehuil van honden duidt op een sterfgeval; b.v. Landstad, Norske Folkeviser, blz. 546 (De slechte stiefmoeder), vs. 25 en 26. Zie een massa bewijsplaatsen als gewoonlik in de prachtige Fundgrube voor volkskunde: Feilbergs's Ordbog over Jyske Almuesmaal, I, s. 676, b.
12. Verwant met dit motief is de opvatting dat een schot op een onschuldige afgeschoten op de schuldige, als een boemerang, terug gaat; vgl. Norwegia I, 204. Ook als men op een

bovennatuurlik wezen schiet, kan men 't schot op zich zelf terug krijgen, - tenzij men 't geweer omkeert: Det var en gång två jaktkarlar som fingo se (skogsfrun). Den ena sköt som vanligt ock fick skottet själv. Den andra vände om bössan ock sköt ock tog död pa hänne. (Wigström, Folktro, s. 107).

13. Meid. - 't Noors heeft 'förkje', 'met foragtelig betydning', Storm, Ibsen-Album, Samtiden, Bergen, John Griegs Forlag, 1898, s. 179.
15. De mysterieuse stemmen in de bergen die hier aldoor gehoord worden, zijn aan de bovennatuurlike wezens, trollen en andere berggeesten toe te schrijven, - een bekend motief uit de sprookjeswereld (zie b.v. Norwegia I, 71) dat o.a. in de Finn- en verwante sages voorkomt, - een Reus of duivel belooft de mensen hulp als ze zijn naam kunnen raden op straffe van dood of van in zijn macht te komen. Op 't laatste ogenblik, als de mens begint te wanhopen, is de hulp 't dichtst nabij en komt als een stem ergens uit de verte. (Soms in die van het Reuzen-wijf geincarneerd dat 't reuzen-kind in slaap sust met de belofte dat papa - met de naam - nu weldra thuis komt).
16. Zie noot 14; hier heeft het Noors 't woord galt dat beer = wild zwijn betekent, maar juist omdat die beer dàn als beer = wild zwijn, dan als onze vriend Bruin de Beer optreedt, heb ik mij bij de vertaling die woordspeling gemeend te mogen veroorloven.
17. Met Peer's 'staart' wordt zeker op zijn geweer gedoeld, - maar er zit een zeer realistiese woordspeling achter die b.v. de gebroeders Archer blijkens hun noot: 'A gun loosely slung over the shoulder bears a certain resemblance to a tail sticking up in the air' niet schijnen te begrijpen. De vergelijking is hier niet met een 'gun sticking up in the air,' maar met een geweer dat een jager met de loop naar beneden draagt zo dat 't op een afstand de indruk maken kan alsof er iets tussen zijn benen uitsteekt. En ik zal niet nader behoeven aan te geven welk mannelik lichaamsdeel met 't woord tail in 't Engels of Schwanz in 't Duits dikwijls genoeg wordt aangeduid.
18. Een Oud-Germaans middel om boze geesten te weren. Brons onder zijn platduitse vertaling van Peer Gynt, (Emden, 1899) p. 257 verwijst naar de Weser-Zeitung van 18/1/'99 en Hugo Meyers Deutsche Volkskunde: zie ook Faye blz. 54.
19. Natuurlik maakt hij vuur omdat hij 't voor die soepkokerij noodig heeft, maar 't vuur kan ook dienen om de boze geesten te verdrijven; zie bv. Kleiven, I gamle daagaa, blz. 38: 't Kruis, staal en vuur zijn de drie dingen die 't allerzekerst middel vormen tegen toverij.'
20. Voor trol is geen woord in 't Nederlands te vinden dat er in elk geval voor in de plaats gesteld kan worden, - heks, wildeman, monster kunnen soms gebruikt worden maar dekken 't woord niet in alle opzichten. Evenals 't Eng. en Duits dit overgenomen hebben waag ik 't woord nu hier als soortnaam te gebruiken.
21. Gyri, een vrouwennaam, o.n. Gudridr en nu nog zeer gewoon.
22. Zij sneden de Buig in stukken. Hier is bij de vertaling de lezing van de laatste uitgave van 1912 gevolgd: döm vaela upp, wat de uitgever Molkte Moe als in stukken snijden verklaart. De tot nu toe veelal gevolgde lezing (b.v. bij de Archers) is velted op d.w.z. hesen ('t monster) op (de wagen). Hoewel er voor elk der lezingen iets te zeggen valt volg ik v a e l a , omdat de corruptie van dit minder gewone woord in 't gewone v e l t e d eerder aan te nemen is dan omgekeerd; 't woord is bovendien nodig om aan te geven dat 't enorme monster al kon 't door Peer en zijn honden iets uit den weg gesjord worden, moeilik zonder in stukken gesneden te zijn, boven op de wagen geladen kon worden.
23. De Wal-saeter is de veehut op de Walberg, (Valfjeldet) waar de drie veehoedsters waren. Die ligt tussen 't Gudbrandsdal en Jotunheimen, dus westelik in 't dal. (Kleiven, I gamle daagaa, blz. 9). Hier wordt de plaats genoemd alsof die veel dichter bij Hövringen was (zie boven, n. 10) dus in 't oostelik dal.
24. Een gezichtsbedrog door de berggeesten teweeggebracht.
25. Dat hij zijn lelikste kleren aantrekt is niet alleen een zuinigheidsmaatregel maar mogelik ook een hatelikheid aan 't adres van de trollen; zie Landstad's Folkeviser, blz. 23: Als de jonge ridder Illhuginn (de Kwaadaardige?) op een tocht tegen een trol uitgaat, trekt hij zijn ridderkleeren uit en slaat een oude mantel om, 'die vind ik mooi genoeg voor trol-handen!'
26. Een trek die ook veel voorkomt is die dat als de 'onderaardse' bezoekers verdwenen zijn, al dat misselike overblijft, wat zo lang ze er waren de fijnste kost leek. Dit is hier niet 't geval want Peer smult van 't lekkere eten dat er nog te vinden is.
27. Zie verder Feilberg Album, blz. 457 (Björnemanden, door E.T. Kristensen); Herrmann, Nord. Myth. s. 396 over verwante motieven. De Koningin in de ballade van Kong Kristian og hans Dronning, Landstads Folkeviser, blz. 586, houdt er een meer gedistingeerd, echt vrouwelik

middel op na: als zij zich wassen wil, wast zij 't haar in haar tranen, - hans dronning sine haender i tárinne tvó.

28. Zie b.v. Landstad's Folkeviser, blz. 348: Jutulen beðlar til stolt Oli; als de reus 't Oli te lastig maakt, doet ze ‘brood en zwaveldraad’ in 't vuur; stolt Oli, hon fann á ei goðan rád, hon lette brauð i varmen og svoveltráð.
29. Zie Asbjörnsen, En Söndagskveld til Saeters, ed. 1912, blz. 134; Feilberg, Bjaergtagen, s. 93; Kleiven, I gamle daagaa, s. 15, 30; Landstad, Folkeviser, passim, b.v. blzz. 117, 411, 412; zie verder een massa bewijsplaatsen in Feilbergs Ordbog over Jyske Almuesmaal. Merkwaardig genoeg zoekt Feilberg (Bjaergtagen, blz. 93) naar de oorsprong van deze trek. Kan er iets anders achter zitten dan een vermakelike overdrijving om 't monsterachtige bij de trollen te doen uitkomen?
30. Zie verder Hackman, Die Polyphem sage in der Volksüberlieferung, Helsingfors 1904, blz. 118 (uit Zweden); 123, (Noorwegen);? 199 (uit Denemarken; dubieus, zie de noot ib.); 200 (uit Finland Zweden en Noorwegen. Ook in Thure Lange, Dalsländska folksägner, Udevalla 1908 vindt men gevallen medegedeeld door Dr. C.W. v. Sydow; b.v. blz. 5.
31. Een prachtig ‘portret’ van zulk een bergreus, ook Trond genoemd, kan men in 't genoemde werkje van Bugge-Berge vinden, II, tegenover blz. 24. Dit portret is volgens ib. blz. 9 afkomstig van een deur op een boerenhoeve in Valders. Voor andere en zeer duidelike personificatie van bergen, vgl. men b.v. Landstad's Folkeviser, blz. 388: Jökulen og Fagran fonni og Gaukstá hon er brur, - daar is er dus al een bruid; ib. 463 heet er een reus (Jotul) Jon i Grannuten, - nut = bergtop.
32. Een ander heet Blaestr = wind, wat al duidelik genoeg is; zie Meyer, Mythologie der Germanen, s. 163, Vindalfr en Gustr Blaeser; ib. s. 235 en vgl. Faye, blzz. 15 en 47: de skade Folk ved deres gust som kaldes alfgust eller elfblaest: Stavnem, Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde, 1908, s. 100 over Kong Brose van Peer Gynt.
33. Feilbergs Jul, 2 dln.. 1904 en zijn Sjaeletro, Kopenhagen, 1914.
34. Zie Bugge-Berge. II, blz. 24; Kleiven, l.c. blz. 29; Norwegia I, 149 nos XII en XIII van de door E. Römcke medegedeelde sprookjes uit Aas in 't Hallingdal.
36. I gamle daagaa, blz. 29, 30.
37. De aanduidingen in deze ene zin in de tekst gegeven, kunnen niet in een kort bestek ontwikkeld worden. Een en ander over de literaire bronnen is aangegeven in een hoogst belangrijk stuk van Overlaerer P.L. Stavnem getiteld: Overnaturlige vaesener og symbolik i Henrik Ibsens Peer Gynt, in Sproglige og historiske Afhandlinger viede Sophus Bugges Minde, Kristiania, 1908. Wat de genoemde (en ongenoemde!) persoonlike bronnen betreft, - 't is een bekend feit dat Ibsen zijn moeder voor zich had toen hij Aase schilderde en dat hij aan zijn eigen jeugd dacht bij de schildering van de rijke Jon Gynt en van de omslag dien er in zijn jeugdig leven plaats greep. En evenals Ibsen ergens in zijn brieven loslaat dat er een ‘merkwaardig verwantschap’ tussen hem en Dr. Stockmann schijnt te bestaan waar hij op zijn eigen trekken doelt (hij woonde te Skien in een Stockmann-gaard, vertelt Jaeger, ook de naam heeft hij daar van daan gehaald) zo erkent hij ook dat er in Per Gynt veel van zich zelf is overgegaan. Aan Ole Bull die ergens een Oleana wou stichten denkt men bij Peer's dromen over ‘Gyntiana, mit unge Land’ dat Peer met Peeropolis als hoofdstad ergens in de Sahara wil stichten. En zo is er zo veel.
38. Zie Breve, I, 299. Dat ze werkelik verloren zijn geef ik volgens private mededeeling van Anders Krogvig.
39. Zie Jaeger, Henrik Ibsen og hans vaerker, 1892, blz. 75: gestorven in 1891 te Tönsberg en bekend als auteur van 't volksliedje: Sjaa soli paa Anaripig.
40. Baard en Kaare zijn zeer bekende namen, - de eerste zal elke lezer van Björnson's schetsen zich herinneren; de tweede ken ik alleen maar uit de literatuur; cf. Landstad, blz. 189, waar Káre er een is die ‘tener uti kongens gard’ in de ballade van Ramund den Unge.
41. Zie Syn og Segn, 1903, 't reeds geciteerde artikel van Peer Aasmundstad, waaruit zeer veel van 't volgende ontleend is. De schrijver vertelt dat alles in 't dialect van Kvikne, een plaatsje dat zo dicht bij Peer Gynt's woonplaats gelegen is dat wij hier misschien wel zijn eigen dialekt weergegeven vinden.
42. Zie b.v. Landstad's Folkeviser, blz. 192: ‘At ro i en Jernbaad ansaas den gang for Trolskab,’ en de plaats uit ‘Ramund den Unge’: een metalen boot is immers onmogelik en dus onnatuurlik.
43. Zie Wigström, Folktro l.c., nos. 312, 313, blz. 99. Daarentegen wordt (i b . blz. 263) een betoverde g e r e d door dat iemand zijn staart ziet en zegt: Bah! je bent een weerwolf! - Tvidej! du är en varulv.

44. In een volgende studie hoop ik enige bladzijden te wijden aan de wereld van trollen en huldren die men verstaan moet om de atmosfeer van Ibsen's werk te vatten en te genieten.
45. 't Stuk is belangrijk genoeg om in zijn geheel medegedeeld te worden. Ik vertaal het naar de uitgave 1912, blz. 142 v.v.: Er was eens een jager, vertelt Tord, daar in de bergen ten westen van 't Gudbrandsdal, hij heette Gudbrand Glesne. Hij was getrouwd met de grootmoeder van die twee lui die je gisteren avond hier ontmoette, en een uitstekend jager was hij hoor! Eens in 't najaar trof hij een prachtige rendier-bok, hij schoot 'm, die bleef liggen en zo kon ie natuurlik niet anders denken of 't dier was hartstikke dood. Toen ging ie dwars over zijn rug zitten, zo als ze dikwels doen en wou hem zijn kop van 't lijf snijden. Maar net toen hij was gaan zitten, vliegt de bok op, gooit zijn horens naar achteren zo dat Gudbrand er tussen in geklemd zit als in een armstoel, en hij er van door: de kogel was namelik helemaal niet in de kop gedrongen en hij was maar even bewusteloos geweest. Zoo'n rijtoertje heeft zeker wel niemand ooit gedaan als dat wat Gudbrand daar deed. Tegen weer en wind in over de gevaarlikste gletschers en de lelikste rotsblokken. Recht op de Bessbergkam aan, - toen bad Gudbrand tot onze lieve Heer want hij dacht dat hij nooit meer zon of maan zou zien. Dat is n.l. een zeer spitse berg-kam tussen 't Gjende en 't Bess-meer in. Hij is vreselik steil en smal. Per slot van rekening kwam 't beest met de jager op zijn rug dwars over 't meer gezwommen. In die tussentijd had Gudbrand 't mes uit de schede weten te krijgen en 't beest zette zijn poten nog niet op land of Gudbrand stootte hem 't mes in de nek en dood was ie. Maar Gudbrand zal die reis wel niet nog eens hebben willen ondernemen voor al 't geld in de wereld.
46. Hoe zeer de figuur van Peer Gynt voor iemand die de paralellen uit andere literaturen kent, (en ik heb slechts enkele, naar ik hoop de voornaamste genoemd) eigelik op de achtergrond treedt in deze verhalen, blijkt uit 't feit dat Dr. C.W. van Sydow, een hoogst begaafd folklorist uit Lund, mij kon schrijven: wij - de Zweedse literatuur - kennen ook Peer-Gynt verhalen, waarop hij eenvoudig doelde op 't, hierboven dus bewezen, feit dat alle trekken uit 't Noorse Peer-Gynt verhaal zijn korresponderende verhalen in 't Zweeds heeft, z o n d e r d a t i n e e n e n k e l n a t u u r l i k d e n a a m v a n P e e r G y n t v o o r k o m t.
47. Slechts gedeeltelik en zeer onsistematies gepubliceerd in Ibsens Efterladte Skrifter ved Halvdan Koht og Julius Elias, II, 1909, s. 79 v.v.; enkele aanvullingen daar onder aan de pagina's, andere in 't derde deel!
48. begynder i forrige og slutter i dette Aarhundrede, en daarna: begynder i Förstningen af dette Aarhundrede og slutter henimod vore Dage.
49. Totdat de 12e uitgave verschijnt, de eerste in de twintigste eeuw, wanneer de drukkerij dit verandert in ‘i Förstningen af det 19de Aarhundred, - maar zeer onlogies blijft dan’ eindigt in onze dagen’ staan! Zie mijn Peer Gynt, Textual criticism, Recueil des Travaux publiés par la Faculté de Philosophie et Lettres de l'Université de Gand, § 94, dat geheel gereed maar slechts gedeeltelik afgedrukt te Brugge op het eind van den oorlog ligt te wachten om te verschijnen!
50. Le Peer Gynt d'Ibsen par le Comte M. Prozor, Mercure de France, 1897; zie blzz. 15, 16.
51. Zoals dan ook meer dan eens is aangetoond, - zie b.v. (vóór Prozor) Jaegers tweede studie over Ibsen (1892) blz. 73: tidskolorit er sekstiaarenes.
52. A. Sandvig, De Sandvigske Samlinger i Tekst og Billeder, Lillehammer, Stribolt, 1907, p. 53.
53. In Ross, Norsk Ordbog, (1895) Tillaeg til Aasen.
54. Dr. Weininger, Uber die letzten Dinge, 2e aufl. Wien, Braumüller, s. 10 n. Geen gravitatie in de bal! - En alsof Ibsen de naam uitgedacht - gegeven - had, Maar enfin! Zie over Weininger! (gest. 1903: felo de se). Gosse's Ibsen: If I confess myself unable to see in P.G. all that Weininger saw, the fault in doubtless mine.’ Ik denk dat weinige lezers van 't boek als Gosse zullen oordelen. Ach, als Ibsen zelf ons eens kon vertellen wat hij over zulke boeken dacht!
55. Bij Sandvig even als 't huis zelf afgebeeld; een afbeelding van dit laatste heb ik ook in 1909 gegeven in 't sedert overleden tijdschrift L'art Public (Brussel).

Een gambir-bloesemsnoer.
Raden Mas Noto Soeroto.

9.

We genoten tesaâm van een zonnigen droom
op een eiland in 't meer, van gebladerte dicht.
Door het dwalen vermoeid was ons 't rusten welkoom.
Van azuur was de hemel en goud was het licht.
In de bladeren ruischten de zoete geluiden,
die in fluistrende zangen de liefde bezongen.
Van bedwelmende geuren der bloemen en kruiden
was de trillende lucht om ons henen doordrongen.
't Was een zonnige dag in de maand van Julij:
zij bedekte 't gezicht met een doekje van zij'.

In den avond toen voerde ons de wieglende kaan
lang de wuivende biezen terug; maar stil,
bij 't gelispel der wateren, lieten we ons gaan:
de gedachten vergleden op 't deinend getril
van de golfjes van vreugd-herinnering.
En heur wangen, ik kuste ze zachtjes en teer,
o ze gloeiden van liefdes-tinteling.
Bij het afscheid, het droeve, toen legde ze neer
op mijn schoot als gedachtnis, het doekje van zij',
aan dien zonnigen dag in de maand van Julij.

Zij is henen gegaan als de rozige gloor
der verdwijnende zon aan den donkrenden hemel.
'k Heb haar oov'ral gezocht, doch nergens een spoor,
waar heur voet op mijn handen kunn' rusten als schemel.
Ja verbijsterd, verslagen nog oogde ik haar na;
'k was alléénen gelaten bij naad'renden nacht.
Zie, het bloempje verwelkt zoo niet vroeg, dan toch spâ,
maar zijn geuren omzweven in droomen me zacht.
O, die zonnige dag in de maand van Julij,
ach! hij wasemt me tege' uit dit doekje van zij'.

10.

Mijn schoone! vogels hebben hunne zangen,
   waarmêe ze uw hart verteederen en streelen.
De blijde bloemen blozen van verlangen
   door u geplukt te worden van haar stelen,
gestoken in den wrong van 't weeldrig haar.
   Uw blikken lokken zij door kleur en geur
en groeten u met smeekend-teêr gebaar.
   Ach ijdle hoop, dat ooit gij mij bespeur'!
Bloemen en vogels kunnen u bekoren;
   helaas! ik blijf in 't wijd gewoel verloren.

Juweelen kussen u het lichaam teêr.
   Het boek, waarover diep gij zit gebogen,
o, waar' ik 't boekje, dat u boeit zoo zeer,
   hoe drinken uwe blikken dan mijn oogen!
Uw borstkleed, blauw als 't koepel van den nacht,
   met tinten bruin en wit als wolke' en sterren,
het fluistert tot uw hart geheimen zacht
   gelijk het hemellicht tot de aard' van verre.
Ik wilde u fluistren veel, héél veel in de ooren;
helaas! mijn hartklop blijft mijn spraak versmoren.

11.

Nu wil ik *gambir*-bloesems rijgen;
ik zal ze vlechten in uw haar.
Een *mlati's*-snoer zou moeder krijgen,
die valt nu van mijn vingers klaar.

Mlati's zijn passie-loos van kleur
als witte liefde van een kind.
De *gambirs* zijn van dieper geur,
ook helder-rein, maar rose getint.

Voor ouders wordt een blanke liefde
gekoesterd door het kinderhart.
Dë eere-bloem voor míjn geliefde
is wit van vreugd en rose van smart.

Zeg niet: de kleur van leed is zwart,
dat rose voor lijdens-kleur niet deugt:
mij lief is 't lijden, waar in mart
de weerschijn van een vroeg're vreugd.

Want nooit zal 't Hart der wereld sterven;
als vreugde-leeg is niets zoo donker.
Moest ík het blijde licht eens derven,
toch lacht tot ú het star-geflonker.

Mijn brooze illuzie-bloemenkrans
moog' éénmaal in uw haren welken;
in dit mijn lied, mijn lief, zie thans
zich oop'nen schoonheids klare kelken.

De wil van Noodlot zal verdrogen
mijn *gambir*-snoer, zoo schoon geweven.
Mijn liefstë, ach! wisch af onze oogen:
laat tranenglans in liedren beven.

Want 't leven is één Liefde-lied,
en hier zingt mee, wie minnend lijdt.
Zoo zal mijn zang van blij verdriet
meedrijven naar d'Oneindigheid.

12.

Ik dacht me mijn harte een sterke veste,
zorgvuldig gebouwd uit de steenen mijns verstands.
Maar 't is slechts een bloeme-blaadje, mijn liefste;
ach, het danst van onzegbare gevoelens
op den klankrijken stroom van je stem.

Ik dacht me 't verstand een stevige rots,
die de alles-sloopende stroomen weerstond.
Maar 't is slechts een dauw-drop, mijn levenszon!
die vervluchtigt in liefde-verlangen
door den gloed van je lichtende oogen.

Jou vergeten, o neen, dat kàn ik niet;
want de wereld zelve verzet er zich tegen.
En ijdel is mijn pogen om weg te vagen
de wolk van mijn liefdes-droom
met den wind der vergetelheid.

Mijn huisje staat in 'n granaat-appelbosch.
Iederen morgen springt er een vrucht open
en toont mij een rij van glinsterende tanden,
en zóó zie ik iederen morgen
den groet van jouw lachenden mond.

En 't is dezelfde lach van jou, mijn lieveling,
die straalt van hemel tot hemel
in leven-wekkend licht
en die de aarde doet groenen en groeien
in matelooze vreugde.

13.

De schalksche maan vertoonde zich door 't wolkgordijn
en lachte, lachte ons toe met vriendlijk-zachten schijn.

O, laat ons nooit dien wonderzoeten nacht vergeten,
liefste, toen wij al zwijgend hand aan hand gezeten
zoo stille luisterden naar 't lied van onze harten.
Ach, Tijd zal ons niet sparen nevel-duistre smarten,
maar nooit daarmeê in ons gedacht omhullen gaan
dien wonderzoeten nacht in 't teeder licht der maan.

De dichter zegt: ‘Onsterflijk zijn we slechts voor luttele uren.’
Gelooft ge 't niet, o vraag 't der maan,
die tóen zoo schalks kwam gluren!

14.

Gij zijt de zoete geur van 'n licht-gedrenkten nacht;
ik ben een wolk, die doelloos drijft met stille klacht.
Verlangend dool ik rond, ik zoek en speur
het pad naar 't droomenbed van bloemengeur.
O, laat mij tot uw armen komen
als dauw in bloemen liggen droomen,
en geef me 'n ganschen, langen nacht den tijd
te drinke' uw geuren van lieftalligheid.

Gij zijt des daag'raads glimlach na zijn nachtlijk' rust;
ik ben een sluimrend vogel, dien ge wakker kust.
Mijn oogen spieden door het dichte loover
van uwen lichte-lach den stralen-toover,
O, laat me gaan in blijde vlucht
door uwe reine morgenlucht,
en laat verdwaasd me dwalen, wijd en zijd,
al zwevend zingen uw aanminnigheid.

15.

Zonne-voeten drukken diep haar spoor
in de rose gloor
aan den hemel van het avond-grauw.
Uwen gang op 't gras - zoo 'k u verloor -
zag ik altijd-door
zilvrig glinstren op fluweel van dauw.

Bloemen sterven, maar haar zoete geur
- hoe ik haar betreur -
doet in mij 'n welriekend heugnis leven.
Liet gij me eenzaam achter aan mijn deur,
waar ik zoek en speur,
geurt de lucht, die 't lichaam heeft doen beven.

Komt, en komt gij met uw blik zoo zacht,
waar ik lang op wacht,
duiz'lend danst mijn hart van vreugdverlangen.
Als de dageraad de weer'ld toelacht,
na een donkren nacht,
huivert de aarde in bloemen-vloed en vogelzangen.

16.

De zon is gezonken in 't rimpelend zilver der zee
en kleurt nu de wolken zoo zacht als met parelmoer-grijs.
Het is of ik hoor een stil lied van een mateloos wee,
een lied van éénheidsverlangen op klagende wijs.

Een vogel met langzame slagen der vleugels doorkliefde
- al zoekend - de lucht in haar éénzaam' ontzachelijkheid.
Mijn hart is een vogel, die zoekt naar de vlucht der geliefde
verdwaald in de bruischende vreugd, die de wereld verspreidt.

Het grijs van den hemel veréénzaamt mijn vogel nog meer.
Als d'avond zijn sluiers al verder naar 't Westen ontrolt,
de kwijnende maan in het Oosten haar glans verspreidt têer,
en wijder en hooger der hemelen sluier zich bolt,

dan zie ik mijn vogel al vliegen naar 't warmende nest
en vouwt er zijn vleugelen, hoog op 'n gestadige rots.
En 'k zie er mijn zoekende ziel, die erbarmen het best
zal vinden in koestrenden gloed der genadigheid Gods.

Gedichten.
Yvonne Slicher.

Van menschen.

Ja, eenzaam zijn is: boven menschenmachten,
Ver boven laag gewoel, alléén te strijden,
En in die zaligheid zich vrij verblijden
Om duister mensch-gedoe, in hoog verachten.

En eenzaam zijn is heel alleen te lijden
Om onverschilligheid van menschenhanden,
En, diep gebukt onder hun medelijden,
Vergeefs op hunne zachte troost te wachten.

En eenzaam zijn is lang en diep verwachten
Van warmte-dingen, die nooit komen zullen...
Om dan, als jaren niets dan hardheid brachten,
Zich in een koud, hooghartig waas te hullen.

Waarom.

Je had mij lief, en zocht in mijne oogen
Het Licht, dat je de kracht schonk om te leven;
En als de avonden zoo zacht vervlogen
Zag ik je dikwijls aan, om vaster band te weven.

Wij waren jong, en kind'ren in ons streven.
Ik was je Licht, je Zon, die uit den hooge
Zijn straal zond op je neêr, en hoog verheven
Waren wij bei, in Liefde saâmgebogen.

Ons lieven was zoo rein als 't zachte beven
Van bloesem door den Lentewind bewogen.
Je was mijn Zee, mijn God en al mijn dagen

Waren een eind'loos naar je bijzijn vragen.
O, wáàrom is dit alles niet gebleven,
En zijn wij van elkander weggevlogen...?

Sluimerend leef ik,
Droomend doorzweef ik
Sferen van Licht...
Soms, vaag, ontwaak ik,
Even dan, raak ik
's Leven's gezicht...

Berouw.

Ik ging eens stil, in Zomer, kijken naar de hut,
En zag haar ver, in schaduw liggen van de boomen,
Gansche Natuur er om leek zachtkens ingedut
Alsof zij leefde slechts in oude, verre droomen.

Er hing een teeder waas van vroegere gedachten,
Vreemd-vage trilling, die mijn ziel deed beven,
En in de verten weenden droeve klachten,
Klagend en kermend om vernietigd Leven.

Het hekje piepte met den ouden, lieven klank,
En ik trad binnen in ons vroeger Eden,
En ging weer even rustend zitten op de bank,
Zooals wij samen, vroeger, altijd deden...,

En mijn omgeving sprak van oude tijden.
Ik keek weer naar de gouden korenlanden,
En voelde troostend om mijne diepe lijden
De groote warmte van jouw zachte handen.

Ééns was hier leven: 't lachen van een kind,
Muziek, die zong van 't grootst geluk op aarde.
En, soms, het laat bezoek nog van een vrind,
Die zacht-benijdend naar ons beiden staarde.

Nu is hier rust, slechts de bedroefde zielen
Dwalen er eenzaam rond, en zingen uit hun smart.
En al de bladeren, die van boomen vielen
Het waren tranen uit hun moede hart.
- - - - - - - - - - - - - -
Ik ben toen stil-bedroefd maar heengegaan
En heb het hekje wederom gesloten,
Maar toen ik kwam aan 't einde van de laan,
Voelde ik Herinn'ring, die was meegeslopen.

Vrouw zijn.

Je kwam naar mij toe
Met je zielesmart,
Je hebt mij geopend
Je heele hart...

Ik heb je genomen
In de armen-mijn.
Toen snikte je plots
Als een kindje klein.

Ik heb niets gezegd,
En gestreeld je haar,
Dat was al genoeg,
Wij begrepen elkaar.

Ik heb je getroost
Met mijn liefde, zacht...

Toen heb ik begrepen
Mijn Vrouwen-Macht!

Droomerij.

Ik lag eens te droomen
En dacht aan jou,
Ver door de boomen
Schemerde blauw;

Trillende luchten
Omwaarden mij,
Vage geruchten
Van komende Mei.

Ik was in gedachten
Héél dicht bij jou,
En peinsde of jij ook
Aan mij denken zou...

De godheid.

Kalm en verheven boven menschenwee
Zweefden de wolken door het hoog Heelal...
En, klimmend steeds, doorgolfde heel de wereld
Langzaam de trilling van iets vreemd-etherisch,
Dat zij nog nooit gevoeld had in de eeuwen
Van Leven, Zijn en Weedom, die zij had beleefd.

't Was rustig en vol wijding in dien nacht,
Een zwoele nacht...
En 't waren er niet velen, die het voelden
Hoe alles werd geheiligd door het wonder
Van goddelijken invloed door het ruim.
Het golfde langs de eindelooze wereld,
En even raakten slechts de zwellingen
Van diep. gewijd gevoel de stille Aarde,
Zoo als de Wind soms even raakt de kruinen
Van hooge eiken in de lucht geheven,
En dan weer verder gaat naar hooger dingen...

Het waren dus slechts *enkelen*, die konden hooren
Het groote Hemel-wonder, dat daar machtig welde
Breed golvend als een heldere Sonate,
Die luider klinkt, en dan weer teederder versmelt
In zachte tonen, die de ziel doen trillen.

Die *enkelen*, zij sliepen niet, maar hoorden
Naar 't vage ruischen in dien stillen nacht,
En hoorden in dat lied de zwelling
Van 't Hemelwonder, dat daarboven plaats had.
En, luist'rend, openden hun oogen
Zich wijd in 't peilloos duister van dat zwart,
Dat Nacht heet...

Instuïtief verhieven zich, gedreven door hun voelen
Hun luisterende lijven zich tot wachten;
Zij wachtten op wat komen ging daar door de lucht,
Om hen te maken tot gewijdde weters;
En wachtten *rustig*, want hùn was reeds gezegd,
Dat door de Nacht eens komen zou,
Wat hen zou leeren heel de Macht van Boven
En hen zou maken tot een *Deel van Godheid.*

Verhevenheid.

'k Wil wijden je een tempel
Van zonne-zachte klaarheid,
Die door zijn hooge Waarheid
Doet zwijgen op den drempel

Erin een eeuwig vuur licht,
Oneindig van gerustheid
Dat door mijne bewustheid
Zijn rustvlam naar omhoog richt.

De tempel is mijn harte
En 't vuur mijn Liefde's wijding,
Zóó zacht van rust-verbreiding,
Tè hoog voor wereld-smarten...

Ontgoocheling.

Eens daalden kleuren uit den hemel neer,
Mij hel overstralend met licht
En kleurenwemeling vol glanstafreelen,
En toen ik opkeek zag ik mij
Vol van het licht, dat op mij blonk
Met diamantenschittering als fel doorweven,
En 'k voelde Blijheid!

'k Zocht àchter 't licht iets materieëls,
Iets, dat ik vast kon grijpen als ik wilde,
Dat komen zou vol glans en zon,
Mij makend één geheel met 't licht,
Dat kleurde als ware 't van de zon geschapen.
Ik dacht aan vage, warme tintelingen,
Maar, wist niet *wat* ik dacht te vinden
Achter die kleur, die in mijn oogen blonk,
Maar, dat het *mooi* zou zijn, dat wist ik zeker.

De kleur versterkte, werd één vuurgenot,
Parelend om mij, makend mij
Een en al licht kleur, glans en zon,
Het was geen *kleur* meer, vele kleuren,
Die door elkander warrelden als arabesken
En 'k hoorde in dien dans muziek
Hartstochtelijk jub'lend in mijn ziele gaand;
Een en al kleur, en toon, en dans, en weelde.

Maar zooals alle dingen eens
Hun hoogste Zijn bereiken en dan minder worden,
Zoo ging het ook met 't licht.
Ik voelde meer dan 'k zag
Verminderen al de hartstocht van dat Licht,
De kleur werd rustiger, en glanzend, vol van wijding,
Alsof zij inzag leegt' van wilde dingen
En nu de Rust zocht van een Godenlach
En 't stemde mij niet droevig, enkel vredig,
Want ik dacht diep, en had altijd geweten,
Dat felle hartstocht slechts een poos kan duren,
En dan de vrede komt van Rust-geluk.
En 't was alsof ik voelde komen

Het groote Wonder, dat ik altijd wachtte,
Dat ik had willen grijpen met mijn handen,
En dat ik had gezocht achter die kleur....
En 'k wachtte met verwachtingslach op mijn gelaat,
En strekte uit mijn handen, die ik voelde branden
Vol wachtende verlangens
Naar groote dingen die ik wist dat kwamen,
En boog mijn hoofd om niet te *zien*,
Maar slechts te voelen 't vage kommings-ruischen,
En wachtte heel geduldig, want ik wist het komen
En dat de kleur slechts was geweest
De bode van iets mooiers, hoogers....

En toen 'k ten leste hief de oogen
Om diep te zien in die van warm Geluk,
Zag ik slechts 't diepe, matelooze duister
Van Nacht, waar *niets* is.
Vraag kwam in mijn oogen, in mijn wezen
Trilde èén vraag....
En ik keek rond mij, smeekend, als om hulp te zoeken,
En toen ik kreunend eind'lijk hief de armen
Zag ik slechts Droefheid in haar dof gewaad,
Die langs mij slipte met een traan in d' oogen.
En toen verdween als alles in den nacht....

En lang, lang heb ik daar toen nog gestaan,
Met leege armen, en een blik, die brandde
Ver in het donker van dien grooten jammer,
En die slechts vroeg waarom de dingen zijn
Zooals zij zijn....?
Ik was een sombere figuur daar in dien nacht,
Temeer daar eerst geweest was het gewemel
Van kleur en klank en groote jubelingen.
En 'k was een *deeltje* wanhoop van het groot
Geheel van wanhoop, dat ten Hemel schreit
Alleen in Nacht -
En ik heb niet gesnikt,
Alleen gekreund, heel zachtjes en alleene,
En niemand hoorde, want ik was maar één
Van al de velen, die geleden
Als ik in 't eenzaam duister van den nacht.

Toen ben ik heengegaan naar 't Leven....

Liedje.

'k Wil ééns nog je kussen
En dan gaan dood,
Dan wil ik gaan rusten
In Aarde's schoot.

Temidden der glorie,
Van smart ontdaan,
Zoo zonder memorie
Wil 'k slapen gaan...

Visioen.

Ik had eens een kindje, zóó warm en zacht
Dat spartelend lag op mijn schoot,
't Was 't groote Geluk, dat het tot mij bracht,
Maar nu is dat alles weer dood...

Want alles verandert in stof en asch,
Dus ging ook mijn Liefde weer heen,
En met haar, wat daarvan de vrucht eens was:
Mijn kindeke, waar ik om ween.

Vernietiging.

Wijd-ruim Heelal, vol vlammend-woest verbeiden
Dier macht'ge daden, die te grootsch voor wereld-tijden
Slechts wachten op den ganschen wereld-dood.

Nu sluimert alles, went'lend om zijn as
En weer om and'rer as.
Maar onder vredesschijn zijn groote machten
Die nu hun wentel-plicht nog mee betrachten,
Maar wachtend tot de tijd komt van hun daad.
Zoo is 't Heelal, waar alles rustig gaat
Als onder leiding van veel groote krachten,
Die in hun goddelijkheid van hooger machten
Het aanzijn geven aan dien schijn van rust.
En allen doen als hadden zij berust
In 't groote gaan van voorgeschreven wegen
En weten niet, dat vroeger zij eens kregen
Macht tot verdelging, die te groot is voor het woord.
Zij weten 't wel, maar wachten slechts op tijden,
Dat zij hun machten van den ban bevrijden
En aanvangen hun reuzen-Wereldmoord:
De Dood, Verwoesting en Verdelging van het Al.
Dan is hùn tijd gekomen tot regeeren,
Zij slepen goden tartend in hun val
Gierend en schreeuwend door de hooge sferen
Draaien zij lachend rond in losgebroken woede,
Die vastgelegen had onder de hoede
Van geestes-sterkte hooger dan hun wilde daden.
Zij sling'ren alles in oneind'ge nacht,
Tot Dood, die nimmermeer tot Leven zal ontwaken,
En in hun blinde woede willen zij slechts maken,
Dat alles sterft, terwijl *zij* enkel leven
In domme trots van wat er is bedreven

In hunne drift door waanzin meegebracht,
Hun woeste kunnen, onderdrukt gebleven
In uiterlijke rust van zacht berusten.

Dan, als de werelden ten onder zijn gegaan,
Zullen zij hoog, in groote glorie staan
Op 't voetstuk van onmogelijke Heersching.
En heerschend over *Niets* zich voelen stijgen
In eigen Macht, die niemand kan bedreigen,
Daar alles is verzonken in den poel,
Waar zij het wenschten voor hun somber doel:
Bevrijd van hooger druk, alléén te staan!

Herfst-weemoed.

Herfst, al de blad'ren die vallen
Stil-dwarr'lend van boomen terneêr,
Zij zijn mij op 't harte gevallen
En het kan zich verheffen niet meer.

Herfst al die loodzware weemoed,
Die klaagt om het huis in de nacht,
In nacht als mijn ziele zoo wee-doet
Om die snikkende stervensklacht.

Voorbij zijn de zonnige tijden,
Die Zomer ons bracht, lang geleên...
Nu nadert het doodezangslijden
Van alles, wat leeft om ons heen.

De Herfstmelodieën, die zingen
Zoo droevig in eeuw-oude Wind
Het lied van de stervende dingen,
Die liefde aan 't Leven verbindt.

O, hoor je de boomen? Zij kreunen
Wild-worstelend tegen de Wind.
Kom laat nu je hoofdje zoo leunen
Wij beiden zijn eenzaam, mijn kind.

Wij waren 't vergeten in Zomer,
Maar nu komt de Herfst, die het zegt.
De Herfst is een sombere droomer,
En het Menschdom is moe, kind, en slecht.

O, melancholie van de dingen;
In Herfst doen de winden zoo pijn,
Ik wilde mijn stervenslied zingen,
Of rustig begraven reeds zijn.

De weemoed van regens, die stroomen
Terneder op 't eenzame woud,
Verkillend de weerlooze boomen,
Die ook al zoo moe zijn en oud...

Kom kind, wij gaan samen naar buiten,
Verdwijnen tesaâm in den Nacht...
Ik *kan* mijnen weedom niet uiten,
Kus troostend mijn oogen, héél zacht...

Droomleven.

Ik voel in mij een wijde Rust
Zoo vreemd en vol gedachten
Alsof jouw lippen mij gekust
En mij die vrede brachten.

Ik kan nu wachten, kalm en zacht
Tot eens de dag zal komen
Wanneer mijn leven is volbracht,
Nu wil ik enkel droomen...

En droomend gaan door 't leven groot,
Er onbewust gebaren.
Ik laat mijn leven als een boot
Stil over meren varen.

Laat mij nu peinzen, Liefde vaag
Weven om heel je wezen.
Heel diep in mij *weet* ik de vraag:
Hoe..., waar..., en wat... is Leven...?

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

I.

Alle de werken van Jan van Ruusbroec, de Wonderbare, in nieuwere taal overgezet door Dr. H.W.E. Moller. I. Uitgegeven in het jaar van onze Heer 1914, bij Paul Brand te Bussum.
Jan de Weert's Nieuwe Doctrinael of Spieghel van Sonden. Uitgegeven door Dr. J.H. Jacobs. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1915.

EENE volledige uitgave van Ruusbroec's werken, eene precieuze, door een smaakvollen uitgever uiterst-fijn verzorgde uitgave; een werk waaraan een geleerd man jaren-lang arbeidde met vrome toewijding; eene uitgave, die véél geld, véél overpeinzing, véél werkkracht, véél tijd kostte.

Eene zoodanige uitgave van Ruusbroec's werken in onzen tijd - het is inderdaad een verschijnsel waarbij men eenigen tijd mag stilstaan.

Ruusbroec is een van de gestalten, die omlicht zijn door den schemer-verren, bekorenden glans van de middeleeuwen. Van den nacht der middeleeuwen - langen tijd de gemeenplaats waarmede de onkunde en de onverschilligheid betreffende den voor-calvinistischen tijd werden aangeduid - kan niet meer worden gesproken. Tientallen jaren van onverpoosd, onverdroten speuren en onderzoeken hebben over dat tijdvak eene zachte schijning geworpen, waarin wij, soms nog wel vaag en onwezenlijk, maar toch als een gebeuren, een bezield verleden, de toestanden en de menschen zien van zoovele jaren terug. Van dat schijnsel glimpt een flits in de geheven zwaarden en de gekeerde schilden der strijdende ridders, vaagt eene schakeering over de ritselende sleepgewaden der edele vrouwen, goudelt een hellen glans over de ruwe feesten der woelige stedelingen.

Welk een andere tijd dan de onzel Het was de kindsheid van vele nu volwassen geworden, Europeesche volkeren: tijd van in waarheid kinderlijk en naief Godsvertrouwen, waarin de twee-vuldigheid van God en mensch voor iedereen het gemakkelijkste feit van de wereld was; tijd, waarin bijna iedereen op min of meer vertrouwelijken voet met bovennatuurlijke wezens stond, in dien zin, dat men ze op kermissen en andere openbare feestelijkheden op het tooneel aanschouwde, terwijl de meer ontwikkelden er van lazen in de wonderlijke boeken, die ontstonden in de schaduw der kloostermuren.

Men zondigde, biechtte en geloofde; het economische leven had niet de gecompliceerdheid van tegenwoordig; en als men eenige dieper-voelende mystieken, zooals bijv. Hadewijch, uitzondert, dan mag men met vrij groote zekerheid aannemen, dat het leven der middeleeuwers, bij het onze vergeleken, zorgeloos en van een klaar vertrouwen doorschenen was.[1]

Maar de eeuwen hebben de oude vormen vervaagd. Reeds de zestiende eeuw bracht de aanvang van de groote kentering in de economische verhoudingen, waarmede de wijsgeerige stroomingen, die twee eeuwen later de wereld gingen overheerschen, zoo nauw samenhangen.

Het is niet noodig, en het zou mij op ver-afdwalende zijwegen voeren, die kentering van het geestelijke leven in bijzonderheden na te gaan; men kan het trouwens, en systematisch-nauwkeuriger dan ik het in enkele zinnen zou kunnen neerschrijven, vinden in ieder historisch-philosophisch handboek.

Om bij de zaak te blijven: het, zoo mogelijk, verklaarbaar maken van eene Ruusbroec-uitgave in onze dagen, schijnt het mij voldoende, een oogenblik stil te staan bij de laatste beide perioden van ons Hollandsch geestelijk leven.

De vorige periode: ter eene zijde de late opbloei van het positieve, rechtzinnige christendom, in het bezit van bijna geheel de literatuur, en daardoor, despotisch, heerschend over het geloovige Hollandsche intellect; ter andere zijde de allengs zich verbreedende schaar van meest jonge menschen, die met zwaarwichtig gebaar theorieën op- en af-boomden over kracht en stof, gretig opnemend elke nieuwe uitkomst van het natuurwetenschappelijk onderzoek; de wijsgeeren in de windsels,

1 Ik wijs in dit verband op het boekje van Frans Coenen: *Charles Dickens en de Romantiek.* In de breede inleiding wordt het middeleeuwsche geestelijke leven zuiver belicht.

die Büchner lazen in slechte vertalingen, het Gebed van den Onwetende van buiten kenden, en Multatuli als een halve godheid vereerden.

In dit tijdvak staan drie mannen, die een geheel eigenaardige plaats innemen. De eerste dien ik meen, is Ten Kate - de kunstminnende Nederlander vergeve mij dat ik zijn naam noem - omdat hij in zijn merkwaardig gedicht *De Schepping* de beide groepen schijnt te willen verbroederen, althans de overeenkomst te willen vaststellen tusschen de oud-testamentische mythen en het moderne wetenschappelijke onderzoek. Eene gevaarlijke poging, eene operatie, die dan ook, of zij bij de voltooiïng van het gedicht geslaagd leek, jammerlijk uitgekomen is. Hoe zou het anders kunnen: de wetenschap gaat voort, ontdekt nieuwe waarheden, werpt nieuwe stellingen op, draagt nieuwe gevallen aan voor tijd-duur van wording, voor afstand en ruimte - en de oud-testamentische verhalen blijven zooals ze zijn, verstard in hunne wonderlijke symboliek. En Ten Kate had minstens ieder jaar eene nieuwe *Schepping* moeten dichten, wilde hij de wetenschap bijhouden.

Intusschen ligt in de poging iets aantrekkelijks, en het is al merkwaardig genoeg dat een rechtzinnig theoloog van dien tijd de wetenschap niet volkomen ignoreert.

De beide anderen, die ik daareven bedoelde, zijn Potgieter en Busken Huet; beiden evenzeer merkwaardig in eene periode, die vol was van tweeledig dilettantisme: het theologisch-dichterlijke, en het wijsgeerig-materialistische. Potgieter de hoogsterke, rustige werker, wijzend naar het krachtige voorgeslacht, vertrouwend op eene weder-opleving van het Hollandsche ras, hij, de grootste vaderlander van de vorige eeuw; Busken Huet, de fijne geest, hautain-spottend met het middelmatige waar het gevoelerige publiek in zwolg; de geniale, even-zwierig gebarende criticus, die zelf in zijn boek *Lidewyde* eene grandiose verfijning van stijl aan den dag legde als in Holland nog niet was gezien.

Ik kom tot de laatste periode, tot onzen tijd. Het groote verschil met het vorige tijkvak is wel, dat de literatuur, als een ijsberg, omgewenteld is. Het gelijkt op een Tweede Kamer, die van rechts, links wordt. De tijdschriften, die vooral door de critiek, het literaire leven voor een goed deel beheerschen, zijn uit de handen van de predikanten overgegaan in die der

kunstenaars; ik schrijf het woord neer om aan te geven, dat de kunst nummer één geworden is. Maar daarmee heeft de voeling tusschen dichter en volk dan ook vrijwel opgehouden, een verschijnsel dat wellicht uit den plotselingen overgang te verklaren is. Het volk, als massa geestelijk moeilijk verplaatsbaar, volgt slechts traagzaam den kunstenaar, die instinctief het nieuwe aanvaardt.

Slechts ééne strooming vindt men in de literatuur vrij duìdelijk weerspiegeld: het pessimisme, dat in de plaats is gekomen van den overmoed, die redeneerde over kracht en stof....

En verder? Ik vroeg eens aan een vriend van mij naar het geloof van een gemeenschappelijken kennis. Hij antwoordde: 'Och, net als wij; niks of zoo....'

Dat is inderdaad het geloof van den modernen mensch. Hij ontkent niet zekere normen van goed en kwaad, en naar die in hem gestelde normen leeft hij zichzelven uit; alleen aan den dood denkt hij liever niet; dat is niet plezierig.

Maar het mysterie laat zich niet steeds afwijzen. Het leven is ook niet altijd zóó, dat het ons van die in de verte scheemrende eind-gebeurlijkheid afvoert; soms gaan wij, of wij willen of niet, er vlak langs.

Dan gevoelen wij dat wij er niet komen met ons halsstarrig af te wenden van den dood, en alleen aan het leven te denken; want juist het leven voert tot den dood. Boutens zegt:

> Dan alleen is leven leven
> als het tot den dood ontroert.

En die groote waarheid moeten wij, als wij recht in harmonie met ons-zelven willen zijn, onder oogen zien.

Doch dan begint de moeilijkheid. De godsdienst in den vorm, waarin duizenden hem beleden, troost vindend aan elkander, en in tradities van eeuwen her, is ons ontvallen. Het gaat ons, nu wij de groote onbewustheid buiten ons weder bestaand weten en haar willen kennen, als wie tegen een toren opklimt; als hij boven is, en niet meer een wand voor zich heeft die hem het uitzicht belet, bevangt hem eene duizeling bij het nederblikken.

De drang naar een individueel-hooger geestelijk leven dan het geloof van 'niks-of-zoo' wordt in onze dagen duidelijk voelbaar. De bodem is vruchtbaar voor de weder-opgroeijing van de mystiek, die wel nooit geheel verduisterd wordt - zoo

leefde zij in de vorige periode bijvoorbeeld door het Réveil en in de poëzie van de, te weinig gekende, Albertine Kehrer - maar die toch, evenals alle geestelijke stroomingen, hare getijden heeft.

Zoo konden dezer dagen bloemlezingen verschijnen uit Jacob Böhme en Novalis; zoo vinden de gedichten van Boutens erkenning; zoo kan er belangstelling worden verondersteld voor de werken van den vromen mystieken dichter Jan van Ruusbroec.

II.

Want zonder twijfel was Ruusbroec een groot kunstenaar. Ook in hem vinden wij de stelling bevestigd, dat mysticus en artist broeders zijn. Hem, die zich de moeite getroost, zich in de werken van dezen grooten middeleeuwer in te werken, zal dit openbaar worden: men treft soms eene zoo verrukkelijke bezieling aan, dat men waant een lyrisch gedicht te lezen in plaats van een betoog. Want deze schitterende, van stijlschoonheid betooverende fragmenten zijn gevat in het trapsgewijs opklimmend-redeneerende systeem van nadering tot God.

De bewerker volbracht de taak, die hij zich stelde, met groote zorg. Zijn arbeid was ver van gemakkelijk. Ruusbroec te volgen in al zijne onderscheidingen van het leven naar de ziel, en de taal van den Groenendaelschen prior te moderniseeren, zonder verloren te doen gaan het nu eens sterk en stoer beeldende, dan in uiterste fijnheid ontledende karakter van Ruusbroec's werk - het is inderdaad een moeilijke taak.

Dr. Moller zette Ruusbroec's werken over in *nieuwere taal;* hij koos eene spelling die ongeveer het midden houdt tusschen De Vries en te Winkel, en Kollewijn. Een algeheel gebruik van de nieuwe spelling werd vermeden omdat de uitgever veronderstelde dat het boek dan onverkoopbaar zou zijn, terwijl De Vries en Te Winkel met des schrijvers beginselen onvereenigbaar waren.

Zoo ontstond eene spelling, die men op het eerste gezicht wel wat vreemd vindt, en die men op sommige punten ook wel vreemd *blijft* vinden, maar die den lezer toch niet verhindert, Ruusbroec te genieten uit de, overigens vlekkelooze overzetting.

Men oordeele naar het volgende fragment, het zesde hoofdstuk uit het eerste deel van *De sieving der geestelijke bruiloft*: ‘Van de tweede komst van Christus’.

‘De tweede komst van Christus onze Bruidegom, die gegeschiedt dagelijks in de goede menschen, dikwijls en menigwerf met genade en met nieuwe gaven in al degenen die er zich toe schikken naar hun vermogen. Hier willen wij niet spreken van 's menschen eerste bekeering, noch van de eerste genade die 'em gegeven werd, toen ie zich bekeerde van zonden tot de deugden. Maar wij willen spreken van een toenemen in nieuwe gaven en in nieuwe deugden van dag tot dag, en van 'n tegenwoordige komst van Christus onze Bruidegom, dagelijks in onze ziel.

Nu moeten we beschouwen de oorzaak en 'et waarom, de wijze en de werken van deze komst. Aan oorzaken zijn er vier: Gods barmhartigheid en onze behoeftigheid, Gods mildheid en onze begeerigheid. Deze vier doen groeien de deugd en de edelheid.

Nu begrijpt: als de zon geeft z'n stralen en z'n schijn in 'n diepe vallei tusschen twee hooge bergen, en de zon dan staat in 'et hoogste van 't uitspansel, zoodat ie beschijnen kan de bodem en de grond van de vallei, dan geschieden daar drie dingen; want de vallei wordt klaarder en weerstralend naar de bergen, en hij wordt meer verhit, en hij wordt vruchtbaarder, dan 'n vlak effen land. Alzoo gelijkerwijs, als 'n goed mensch staat op z'n kleinheid in 'et benedenste van zichzelf, en hij erkent dat ie niets heeft, en ook niets is, en ook niets vermag van zichzelf, noch staande blijven, noch voortgaan, en ook dikwijls in deugden achterblijft en in goede werken: dan erkent hij z'n armoede en z'n nood, dan maakt hij 'n dal van ootmoedigheid. En daar ie dan ootmoedig is en in nood, en daar ie z'n nood erkent, zoo toont hij en klaagt z'n nood aan de goedheid en de barmhartigheid Gods. Zoo bemerkt hij Gods hoogheid en zijn nederigheid; zoo is hij in 'n diepgelegen dal. En Christus is 'n zon van gerechtigheid en ook van barmhartigheid, die staat in 'et hoogste van 't uitspansel, dat is ter rechterhand Zijns Vaders, en schijnt op de bodem van 'et ootmoedige hart; want Christus wordt altoos bewogen door de nood, als men die klaagt en vertoont met ootmoedigheid. Dan rijzen daar twee bergen, dat is tweeërhande begeerte: de eene te dienen en te loven met eerbiedenis; de andere, deugden te krijgen in edelheid. Deze twee bergen zijn hooger dan de hemelen, want deze begeerten raken God aan zonder middel, en begeeren zijn vrijgevige

mildheid. Dan kan de mildheid zich niet inhouden, of zij moet uitstroomen; want dan is de ziel geschikt en ontvankelijk voor meerdere gaven.

Dit zijn de redenen van 'n nieuwe komst met nieuwe deugden. Dan ontvangt dit dal, 'et ootmoedige hart, drie dingen: 'et wordt meer verhelderd en verlicht met genade, en vuriger in liefde, en vruchtbaarder in volkomen deugden en in goede werken. Aldus hebt gij de redenen, en de wijzen en de werken van deze komst.'

Nu kan het heel goed zijn, dat deze of gene lezer, na het doorloopen van dit fragment, tot zich-zelven zegt: 'dat is nu wel mooi; het is een treffend beeld, dat klaar en aanschouwelijk wordt uitgewerkt; het is zuivere, vloeiende taal; het zal door Ruusbroec wel goed bedoeld zijn, maar - wat heb ik daar eigenlijk aan. Het sluit zoo weinig aan bij mijne innerlijke gesteldheid; het komt zoo weinig met mijn gevoelsleven overeen...'

Een dergelijken lezer kan men slechts den raad geven, Ruusbroec niet, of liever nòg niet, te lezen. Mystieke geschriften, ook wanneer ze gekleed zijn in hoog-dichterlijken vorm, mogen niet worden vergeleken met de een of andere kunstsoort, waarvan men 'al of niet kan houden,' al naar menschelijke geaardheid of aanleg. Want deze geaardheid of aanleg wordt toch altijd bepaald door 'menschelijke', d.i. tusschen geboorte en dood besloten liggende dingen; de drang tot het mystieke reikt naar de overzijde van het leven. Wanneer die drang in de menschelijke ziel ontwaakt, eerst dan is het tijd, de werken van een mysticus ter hand te nemen, omdat eerst dan is ontstaan het verwante verlangen, dat aan de lezing van mystieke geschriften zijne beteekenis geeft.

Dan vervalt ook de, trouwens denkbeeldige, bemerking dat het wezen van de mystiek niet bij eenig gevoelsleven zou aansluiten. Want elke mysticus leert te beginnen met volstrekte deemoedigheid, af te leggen alzoo elke pretentie van al of niet geschikt zijn tot ontvangen.

III.

Hoe mooi, hoe beeldrijk, hoe zeldzaam van deining is de taal van Ruusbroec. Hoeveel afwisseling biedt zijn, schijnbaar zoo eenvormig-systematisch, werk. Nu eens spreekt hij de taal

van een kind, dan stijgt zijne bezieling tot ongekende hoogten, zoo, dat hij nauwelijks de ingeleide beelden weet vast te te houden. Ook deze eigenaardige afwisseling van beeld en stemming maakt aanvankelijk de lezing van Ruusbroec moeilijk, al behoeft men waarlijk niet te vreezen, dat men zal ontwaren ‘le vol convulsif d'un aigle ivre, aveugle et ensanglanté audessus de cimes neigeuses,’ de onware karakteristiek, waarmede Maeterlinck in zijne voorrede van de Fransche Ruusbroec-vertaling den mystieken middeleeuwer heeft willen bestempelen.[1]

Dat Ruusbroec door een eenvoudig beeld weet te ontroeren, zooals alleen de zuivere dichter dat vermag, moge nog blijken uit de volgende aanhaling, die ik neem uit het tweede boek van *De sierheid der geestelijke Bruiloft* (hoofdstuk 20):

‘'n Korte gelijkenis wil ik geven aan hun, die in liefde-branding verkeeren, opdat ze op die wijze in edelheid er naar behooren doorgaan, en komen in hoogere deugden. Er bestaat 'n klein diertje, dat mier genoemd wordt. Et is sterk en wijs, en 'et sterft noode. En 'et woont gaarne in de vergaderdheid van z'n gezelschap in warme droge grond. En 'et arbeidt in de zomer, en vergadert koren tot voedsel tegen de winter. En 'et klieft dat in tweeën, opdat 'et niet verloren zal gaan door bederf, maar dat ze 't gebruiken kunnen, als er niets te verzamelen meer is. En 'et zoekt geen vreemde wegen, maar 'et gaat aldoor een weg. En als 'et z'n tijd verbeidt, dan het 'et vliegen.

Aldus zullen deze menschen doen: ze zullen sterk zijn in 't verbreiden van Christus' komst, wijs tegen de verbeeldingen en insprekingen van de duivel. Zij zullen niet verlangen te sterven, maar altoos voor God lofprijzing, en voor hun eigen nieuwe deugden verwerven. Ze zullen wonen in de vergaderdheid van hun hart en van hun krachten, en volgen 'et vragen en nooden van de goddelijke Eenheid. Ze zullen wonen in warme drooge grond, dat is in sterke gloeïng van liefde en van groote ongedurigheid. En ze zullen arbeiden in de zomer

1 Men vindt deze verhandeling over Ruusbroec ook in Le trésor des humbles, pag. 101, e.v. Het is eene mislukte poging, Ruusbroec in te deelen bij de Neo-Platonici. In zijne, bij de Hollandia-drukkerij te Baarn uitgekomen brochure over Ruusbroec komt Dr. W.J. Aalders met overtuiging tegen de zienswijze van Maeterlinck op. Het boekje van Dr. Aalders bevat vele goede opmerkingen en aanteekeningen, maar eene brochure, die in een bestek van drie vel druks de grootheid van Ruusbroec wil samenvatten, moet begrijpelijkerwijze niet-diepgaand zijn. Er staat niet genoeg in, maar wàt er staat is goed.

van deze tijd, en vergaderen vruchten van deugden tegen de eeuwigheid, en die klieven in tweeën. Et eene deel is, dat ze altoos zullen begeeren de hooge genietelijke eenheid, 'et andere deel is, dat ze met de rede zich zelf dwingen zullen in zoover ze dat vermogen, en verbeiden de tijd die God hun beschikt heeft: zoo blijft de vrucht der deugden behouden in de eeuwigheid. En ze zullen niet maken vreemde wegen of afzonderlijke wijzen, maar de weg houden van de liefde door alle stormen, daar hun de liefde geleidt. En als ze hun tijd verbeiden, en met alle deugden volharden, dan kunnen ze schouwen en vliegen in Gods verborgenheid'.

De doorwerkte inleidingen van den bewerker vergemakkelijken de lezing zeer en behoeden daarbij voor een verkeerd opvatten van Ruusbroec's eigenaardige terminologie. Opvallend is de, door Dr. Moller aangetoonde, overeenkomst van begripsleer tusschen Ruusbroec en St. Thomas van Aquinen, en voor hen, die in zijn laatste werk, het apologetische *Boec der hoechster waerheit* nog niet voldoende den rechtzinnigen Katholiek bespeuren, moet deze vergelijking wel den laatsten twijfel wegnemen, dat in Ruusbroec's werken pantheïstische neigingen zouden zijn waar te nemen.

IV.

Na Ruusbroec, 'de Wonderbare', Jan de Weert?

Jan de Weert, de geneesmeester van Yperen, de 'arme, sondighe clerc', zooals hij zich-zelven noemt - het is waar, zijn *Nieuwe Doctrinael of Spiegel van Sonden* is met het werk van Ruusbroec niet te vergelijken. Zijn, aan onbekende latijnsche bronnen ontleend gedicht, is weinig meer dan eene vrij droge voorbereiding tot de biecht, en behandelt in verband daarmede eerst de hoofdzonden, dan de tien geboden, en eindelijk de biecht zelve, waarbij de schrijver de kenmerken opnoemt, die eene waarachtige biecht hoort te bezitten.

Dichterlijke gloed is in zijn werk niet te bespeuren. *De nieuwe Doctrinael* is niet het werk van een kunstenaar. Maar het gedicht is merkwaardig om de eigenaardige, didactisch-ethische strooming, die van Jacob van Maelant uitgaat, en met wisselende kracht door het middeleeuwsche leven vloeit.

Bezien in dat licht, is het werk van Jan de Weert van eene bijzondere aantrekkelijkheid. De uitvoerige, met zorg bewerkte

inleiding bewijst, dat Dr. Jacobs dat heeft gevoeld: het gedicht is geheel en al beschouwd in het kader van de middeleeuwsche geloofsopvattingen, met de naieve zonden-indeeling.

Want dat zijn de beide hoofdstroomingen van het middeleeuwsche leven, voor zoover wij dat in de literatuur weerspiegeld zien: de mystieke en didactisch-ethische. De eerste komt, over de eeuwen heen, met onverzwakte kracht tot ons, is van alle tijden; de andere ligt besloten in het middeleeuwsche tijdvak zelf, is daaraan gebonden, en heeft geen andere dan literair-historische waarde.

Met een donkeren blik bekijkt Jan de Weert het maatschappelijke leven van zijn tijd. De spiegel, dien hij zijn medemenschen voorhoudt, flatteert hen niet. Vooral de geestelijkheid en de vrouwen moeten het bij hem ontgelden, evenals trouwens bij Boendale, en bij meer middeleeuwsche zedengispers.

Hoor, hoe de schrijver van *De nieuwe Doctrinael* afgeeft op de vrouwen uit hoogen stand:

> Die rike vrouwen maken groot behaghen
> An haer hoeft ende op haer haer;
> Vergouden spellen VII paer
> Steken si op doeke van side;
> Die ghelu haer ghevlochten besiden
> Horen caken, recht als cornetten.
> Si scepen haer ansichte of blancketten,
> Als si zullen gaen ter feesten;
> Het scinen bet ghehornde beesten,
> Daer si comen, dan anders yet.
> Si en achten Gods no anders niet
> Dan haer stinekende hoverdichede.'

En elders van de vrouwen in het algemeen:

> En es cume soe sconen wijf,
> Sine hout te cope ziele ende lijf
> Den ghenen die hem ghelt wilt gheven,
> In scanden ende in sonden leven
> Ende haer ziele te nemen Gode,
> Diese sciep na sinen ghebode,
> Ende te bringhen is sduvels ghewelt;
> Dit doen si, moghen si hebben ghelt.
> Dusdanighe coopmanscap, dunct mi,
> Is nu ghemene verre ende bi;
> Ja vele esser van den sotten,
> Diere mede spelen ende spotten
> Ende dies hem beroemen plien
> Dat hem sulc voerdeel mach ghescien.'

Men zal mij toegeven, dat van poëzie in de aangehaalde fragmenten kwalijk kan worden gesproken. Wel straalt er de gloed van eene oprechte verontwaardiging uit op, en deze geeft hier en daar iets levends, iets bezields aan het gedicht, wat gunstig afsteekt bij de dorre fragmenten waarin de zonden in hokjes worden afgedeeld en van latijnsche benamingen voorzien.

Maar ik merkte reeds op, dat Dr. Jacobs het gedicht terecht behandeld heeft buiten de poëtische waarde om; zooals hij het deed, is hier eene belangrijke bijdrage geleverd tot de kennis van het cultuurhistorische middeleeuwsche leven.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de September-aflevering begint de heer Gerard van Eckeren de psychologische geschiedenis der familie Van Beemster. Johanna W.A. Naber bespreekt de reis van Augusta van Westenhage de Mist door de Binnenlanden van Zuid-Afrika, 1803-1804. Prof. A. Kluyver geeft een zorgvuldig en objectief overzicht van de houding van Oostenrijk van 28 tot 31 Juli 1914. Prof. Dr. W.B. Kristensen handelt over de waardeering van historische gegevens. Mr. C. Bake houdt ons een uurtje met Vondel bezig. Verzen worden gegeven door Herman Middendorp en Maria Schmitz. De heer C.K. Elout ziet in den oorlog een reactie van het krachtsbeginsel tegenover recht en cultuur.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J. Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

De September-aflevering brengt het vervolg van Prof. Diepenhorst's studie over misdaad en misdadiger, en dat van Dr. D. Plooy's studie over den schoolstrijd onder Keizer Julianus. Dr. J. Riemens bespreekt Peter Rosegger als romanschrijver en moralist. De heer J. Petri prijst Just Havelaar's boek over Oud-Hollandsche figuurschilders. Peter van Maarn dicht verzen van liefde.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C. Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de September-aflevering vervolgt de heer J. de Meester zijne vertelling ‘Carmen’. Karel van de Woestijne bezingt het gelag bij Pholos. Prof. N. van Wijk handelt over den rompstand en zijn beteekenis voor taal en muziek. Mr. F.W.J.G. Snijder van Wissenkerke geeft een ongevraagd advies. Dr. P.H. van Moerkerken bespreekt P.W. de Koning's vertaling der Aeneis.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken,

Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy, Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij 'Luctor et Emergo'.

In de September-aflevering vertaalt Mevrouw S. Erens - Bouvy een fragment uit Calderon's Magico Prodigioso. De heer G. van Hulzen vervolgt zijn roman aan 't lichtende strand. Mevrouw Minca Verster - Bosch Reitz geeft een knappe schets 'De Poes'. Jac. van Looy handelt over het onbegrijpelijke en de heer C. Pekelharing over Herbert Spencer's begrip van philosophie. Dr. Aug. W. Timmerman zet zijn kritiek op de Perk-uitgave van den heer Greebe voort. Gedichten worden gegeven door P. Otten, Marie Metz - Koning en Victor E. van Vriesland.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

Het Septembernummer bevat gedachten van Nine van der Schaaf, gedichten van Aart van der Leeuw en exaltatiën van Victor E. van Vriesland. Voorts gedichten en gedachten van Kathe Mussche, Karel Wasch, Nine van der Schaaf, Jacob Israël de Haan en Albert Verwey. De heer H.P. Blok betoogt den samenhang van philosophie en natuurwetenschap onder den invloed van 't Kantianisme.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst', L.J. Veen, uitgever, Amsterdam, Keizersgracht, 485.

Het nummer van Mei 1915 bevat een studie van den heer F. Schmidt Degener over een dusver onbekend portret van Constantijn Huygens in de National Gallery te Londen, met uitvoerig materiaal ter illustratie voorzien, benevens een geïllustreerde beschrijving door den heer Jac. van den Bosch van een door hem ontworpen halbetimmering.

Het nummer van Juni bevat een interessant artikel van Mevr. Albertine Draaijer - De Haas over het belangrijke schilderwerk van Lizzy Ansingh, van wier beste stukken er zeven gereproduceerd zijn, benevens een studie van Mevr. H.M. Hoogewerff - Tamminck over Vlaamsche Goudsmeden te Rome in de 16e en 17e eeuw.

De Levende Natuur, opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.

In het nummer van 1 September geeft de heer J.F.M. van Malssen verslag van een excursie der Ornithologische Vereeniging naar den Hoek van Holland. Dr. Garjeanne beschrijft de bestuiving van hydrocotyle. De heer Jan Verweij geeft eenige vogelwaarnemingen ten beste. Over paddestoelen deelt de heer Jac. P. Thijsse nog eenige bijzonderheden mede, terwijl de heer F. Steup over de giftigheid van paddestoelen schrijft. Van een zwaluwnest vertelt Agnes Meijboom.

In het nummer van 16 September doet de heer Jac. P. Thijsse verslag van den stand der werkzaamheden der Vereeniging tot Behoud van Natuurmonumenten. De heer A. Burdet te Noordwijk aan Zee doet interessante mededeelingen omtrent zijn waarnemingen van klauwieren. De heeren Jansen en Wachter merkten eenige afwijkende grasvormen op tusschen Wormerveer en Knollendam. Een purperwier uit het zoete water wordt beschreven door Dr. A.J.M. Garjeanne, luchtwortels bij elzen door den heer H.R. Hoogenraad.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

In het nummer van 25 Augustus wordt het karakter van den oud-commandant der Amsterdamsche Brandweer, den heer J. Meier, beschreven. Van den heer J.H.W. Lehman, B.I., wordt een leerzaam betoog over de ontsiering van stad en land overgenomen. Een krachtig pleidooi tegen de beestachtige mishandeling van trekhonden wordt gevolgd door een aan ‘Het Toekomstig Leven’ ontleend belangwekkend relaas van spiritistische verschijnselen.

Ontvangen boeken.

F. de Sinclair, *Het loon der braven.* Modern Bibl. Van Holkema & Warendorff, A'dam.
A.W. Blaauw - Heering, *Licht in Duisternis.* Schetsen uit den Oorlogstijd. J. Waltman, Maassluis.
Wereldbibliotheek, 310. E.T.A. Hoffmann, *De Gouden vaas.* Vertaling Karel Wasch. Wereldbibliotheek, Amsterdam.
Wereldbibliotheek, 311. Prof. Dr. Ph. Kohnstamm, *Warmteleer.* Wereldbibliotheek, Amsterdam.
M.P.C. Valter, *Generaal Botha tijdens den Engelsch-Afrikaanschen oorlog in 1900.* C.L. v. Langenhuijsen, A'dam.
E. van Dieren, Contra Telegraaf en J'accuse. W. ten Have, A'dam.
Dan. M. Klyzing en Dr. H.J. Prins, *De noodzakelijkheid eener Oorlogswinst belasting.* Van Holkema & Warendorf, A'dam.
Mededeelingen van het Nederl. Zendelinggenootschap, 59e deel, 3e stuk. M. Wijt & Zn., R'dam.

Marsyas of de betooverde bron
Mythische Komedie in drie bedrijven
van Balthazar Verhagen.

Het derde bedrijf.

(De plaats der handeling is dezelfde, als die in het tweede bedrijf. Het is een zoele lentenacht, met helder maanlicht, dat eene phantastische afwisseling van licht en schaduw in het woud toovert. De bron blinkt in een geheimzinnigen, zilveren glans.
Het voorspel geeft de betoovering van den nacht weêr.
MARSYAS ligt, eenigszins onder de struiken verborgen, in halven sluimer).

MARSYAS.
Koele, zwoele, schaduwrijke,
Bleeke, blinde lentenacht,
Uwe luwe laving wijke
Nimmer voor de wreede macht
Van de dagen,
Met hun slagen,
Van de felle zonnestonden,
Met heur wanhoop en heur wonden,
Stralend-stille lentenacht...
Rondom ruischen nu de snikken,
Die mijn kwijnend hart verkwikken,
Snikken der verbloeide boomen,
Wijl hun jeugd is omgekomen,

En de bronne snikt en smacht,
Wijl heur ziel is omgebracht...

O, Kybele, o, Kybele!
Is dit leven niets dan spelen
Met wat warm en innig is,
Alle bloei een vruchtbaar teelen
Van der smart geheimenis?
Hoor uw zoon in zijn ellende,
Mij, den klachten-ongewende,
Weenen met verkilden mond!
Zie mijn huiv'rend harte bloeden,
Door de geeselende roede
Van het haat'lijk licht gewond!
Is in mij, o Moeder Aarde,
Niet uw hart met smaad verdrukt?
Want de bloesem uwer gaarde,
Die uw rijke schoot mij baarde,
Werd u van het hart gerukt.

Wrake, wrake!
Laat ons waken!
Hoor ik menschen daar genaken?
Laat ons dan den licht-daimonen
Uwe macht, Kybele toonen,
O, wil heerschen in mijn tranen,
Die zich machtig zullen banen,
Door der menschen diepste zinnen,
Dat zij duizelend beminnen
Wat hun nimmer min'lijk was:
't Hart van 't weeklijk ééndaagsras,
In zijn vreugden en zijn lijden,
Zij de bodem, waar wij strijden
Met der eeuw'gen trotschen hoon:
O, Kybele, help uw zoon,
Laat ons waken,
Wrake, wrake!...

Koele, zwoele, schaduwrijke,
Bleeke, blinde lentenacht,
Uwe luwe laving wijke

Nimmer voor de wreede macht
Van de dagen
Met hun slagen,
Van de felle zonnestonden,
Met heur weedom en heur wonden,
Milde, matte lentenacht!

(Van terzijde naderen, hand in hand, bedeesd en in angstige opwinding, LYKORIS en ARETHUSA.)

ARETHUSA.
Onder 't suiz'len der platanen,
In het sluimerlicht der mane,
In der sterren stille stonden,
Zijn we als twee verdoolde duiven,
Die verschrikt den nacht doorstuiven,
Daar zij 't veilig nest niet vonden...
Ach, Lykoris, 'k ben zoo moede,
Mijn gezwollen voeten bloeden,
En mijn zware wimpers zwellen!
In de lieve zon te snellen,
Achter herten, door de beken,
Zal mijn jonge kracht niet breken,
Maar in angstig ademhalen,
Zoekend door den nacht te dwalen,
Door dit star, beklemmend zwijgen,
Stil en kil en zwart en wit,
Dit doet mij ter aarde zijgen -
Zeus vergeve mij... ik zit!

(Zij valt op een steen neder.)

LYKORIS.
Rust, mijn kind, wij zijn gekomen
Aan de bron van mijne droomen...
Hoor het mijmerzieke zingen,
Zie de zilv'ren glinsteringen,
Zie dit vloeien en verglijden
In het blanke nachtgetijde...
Zulke zoete tintelingen
Zag ik in zijn oogen lichten,

Rap, als deze golfjes springen,
Zag ik hem de voeten richten,
En zijn schoone schoud'ren zijn
Blanker, dan de maneschijn...

ARETHSA.
Van wien spreekt gij?

LYKORIS.
Alexander,
Ach, waarom mint gij een ander?

ARETHUSA

(mat lachend).

Haha!

LYKORIS.
Die lach klinkt harteloos en koud,
Alsof gij steen met ijzer houwt.

ARETHUSA.
Haha!
Ik ben zóó moede, dat geen ding,
Geen woord, geen dier, geen sterveling
Mij kan doen lachen, dan die naam,
Dan juist die naam - Zijn wij dan saâm
Zóó ver van huis gevlucht, om hier,
In 't eenzaamst oord, aan de rivier,
Waar bleek de vreemde stroomen jagen,
Waar wellicht slangen ons belagen,
Te spreken over... Alexander?
Haha!

LYKORIS.
Ach, Arethusa lacht,
Maar ik moet weenen,
Daar zij den lieven vriend veracht,
Die in mijn droomen is verschenen,
Die mij verstoot en om haar schreit,
In liefdes wreede grilligheid...

ARETHUSA.
Stil nu, niet schreien... Ach, de nacht,

De zwoele bloesemgeuren,
Der nachtegalen bange klacht,
't Bedwelmend maanlicht doen u treuren!
Kom nu, hier rusten wij getwee,
Mijn oogen sluiten zich alrêe,
Het koeltje wiegelt onzen geest,
In sluimer, die het hart geneest,
Zoodat ge als weêr de morgen licht,
Gezond uw schreden huiswaarts richt...

(Leunend in elkanders armen zijn zij een oogenblik stil. Dan sluipt Marsyas naderbij en fluistert aan het oor van Lykoris):

MARSYAS.
Sluimer nu, sluimer nu, laat u verwarmen
In een paar koele, vijandige armen!
Tijgt ge in den maannacht uit,
Smachtend naar kussenloon,
Dan is 't een schoon besluit,
Vindt ge aan een zusterkoon
Troostend erbarmen!
Sluimer nu, veilig in maagdelijke armen!

LYKORIS

(wild opspringend)

Neen, neen!
De nacht ijlt langs de sterren,
Ik moet mijn oogen sperren,
Opdat ik in geen slaap verzink!
De dag zal 't maanlicht zengen,
Gij moet den teug mij brengen,
Dien 'k eenmaal met hem drink!

ARETHUSA.
Hoe nu? Verwilderd staat gij daar!

LYKORIS.
Hoe kunt gij slapen, nu de stonden
Vergaan in duizelsnelle ronden?
Hier is de bron - en gij slaapt maar?

ARETHUSA.
'k Begrijp niet...

LYKORIS.

Nooit zult gij begrijpen!
Maar nu de heil'ge druppen rijpen
Ten heildronk, gun ik u geen rust!

ARETHUSA.

O, word toch weêr u-zelf bewust!
Gij wordt hier gek, en ik erbij!
Kom nu, naar huis, waar 't lampje brandt!

LYKORIS.

Niet eer, dan dat ik van uw hand
Den schat terug ontvang, dien gij
Meêdoogenloos mij hebt ontstolen!

ARETHUSA.

En waar ligt dan die schat verscholen?

LYKORIS

(haar snikkend om den hals vallend)

O, booze, lieve vijandin!
Kalm hartje, dat den schok niet voelt
Der hartenschokkende godin,
Die liefde heet - o, kuische koelt'
Dier handjes, stille glans dier oogen!
Blijf lang gelukkig, onbewogen
Van 't vuur, dat in mijn aad'ren woelt!
Vraag niet, maar neem nu den bokaal,
En buig u over naar de vliet:
Waar 't maanlicht zilv'ren straal na straal
Op 't sprankelende water giet,
Vul daar den beker tot den rand,
Vermijd er kever, blad en zand...

ARETHUSA.

O, maar kind...

LYKORIS.

Ga nu, en vraag mij niet...

ARETHUSA

(naar de bron gaande)

O, welk een nacht! Gij, koele maan daar-boven,
Wil in heur geest den waanzin dooven!

MARSYAS,

(heimelijk, in nauwelijks onderdrukte opwinding).

Kybele, Kybele!
Thans wordt de tooverdrank bereid,
Dien ik der wereld heb beschoren!
Zooals in 't diep moeras verloren,
De schoonste bloem een gifdamp spreidt,
Zoo mogen nu mijn bitt're tranen,
Waar ál mijn vreugde macht'loos bleef,
Het menschdom schroeiend, goden manen,
Dat ik hier als een daimoon leef,
Om met hun wankel lot te spelen,
Tot roem van uwen naam, Kybele!

(In het duister hoort men:)

ATLAS.
Mijn kruin is kaal, mijn zin is los -
'k Zwerf als een Satyr door het bosch!

MARSYAS.
Daar kraakt een tak - daar wordt gepreveld:
Die heeft alreê zich-zelf beneveld!

ATLAS

(verschijnt in een wijnroes, stuit op een boom.)

Wel - van mijn allereersten stap
In 't bosch, verkoop je mij de grap,
Verknoeste knaap, verstokte stomp,
Jij, éénvoet, van mij lomp en plomp
Te horreldansen voor mijn kin,
Dwars tusschen mijn drie voeten in!

LYKORIS

(zich angstig verschuilend.)

Wee... hij!

ATLAS.
Nog eens, voor 't laatst: laat mij voorbij!
Of anders...

(hij geeft den boom een slag met zijn stok)

Zoo ben 'k dan weêr vrij!
Kom, trouwe voeten, kom, op 's levens baan,
Vooruit! Eén links, één rechts, en één vooraan,
Ons wenkt de jeugd, de sterren schijnen...

(Hij ontwaart zijn schaduw)

Zie daar eens, zwart, in strakke lijnen,
Dien driehoek, wonder-fraai geteekend!...
Nu, Atlas, peins...

ARETHUSA.
Wat is dit voor een nachtgezang?
O, was ik thuis! Ik ben zoo bang!

ATLAS.
't Is, geometrisch uitgerekend,
Wel de eenheid, waarmede ik op 't aangezicht
Der lieve aarde in strompelen en zoeken,
De zuiv're driehoeks-meting heb verricht,
Een Pyth... Pythagoras mag er om vloeken!
Waar nu een schaduw valt, daar is een ding:
Ik met mijn beenenstel... voorts, achteraan,
Schuins-boven-links, een licht, dat 'k onderving -
Laat zien... Ja, juist, de maan! Een mooie maan!
Een bleeke, mijmerzieke lentemaan,
Een koele, kuische, smettelooze maan!
Zóó smetteloos, zóó kuisch?
Getuige Zeus,
Dit is door mij ontdekt!
Een mannetje dat er zijn armen strekt,
En smachtend aan heur hals hangt! Zeg,
Vriend Atlas, nu is 't zelf-verwijt ook weg!
Wat wonder, dat, wen 't maantje minziek is,
Een arme mensch in liefdes wildernis,
Drie-voetig, driehoek-metend en beschonken,
't Verstand verliest en struikelt over stronken?
Zoo maan, zoo mensch! Dit 's kosmisch dan een eenheid
Van tegendeelen - zou Menalkas leeren!...
Volgt nu mijn blik den glans, die uit de spheren,
Langs wolken, loov'ren, naar mijn driehoek heen leidt,
Dan - wel gezegend zijn mijn oogen,
Daar zit een schoone nymph gebogen!

(Hij valt Arethusa om den hals).

ARETHUSA.
O!

ATLAS.
Lykoris, Lykoris,
Wat is een mensch, als hij van 't spoor is!

ARETHUSA.
Ik ben Lykoris niet, ga heen!

ATLAS.
Niet Lykoris? En die blikken,
Die mijn minnend hart verkwikken?
Niet Lykoris? En die wangen,
Rozentuin van mijn verlangen?
En die stem, die zoete, weeke,
Waarin alle Muzen spreken?
Hals en lokken, voeten, zolen,
Wat in 't kleedje blijft verscholen?
Zoo hier dan een naam te loor is,
Zonder naam is 't al - Lykoris!

ARETHUSA.
O, kalkoen! Hij is verliefd!

ATLAS.
Een toestand, die te velen grieft,
Maar niemand grieven mocht! Zie aan:
De lieve lente is aangegaan,
En alle bloemen, alle blâren,
En alle grasjes in het veld,
Zij zijn verliefd. De vogels paren:
Zij zijn verliefd. Het rundvee snelt
Dwarskoppig door de malsche weiden:
't Is ook verliefd! Zou ik 't niet zijn?
Ik, die den rozentuin bereidde,
Met heel mijn ziel en heel mijn brein?
Als Eros één hart open vindt,
Dan is het Atlas' hart, schoon kind!
In ied'ren knop ligt hij verborgen,
En waar 'k van voorjaars eersten morgen
Met meer dan moederlijke zorgen
Bij al die teêre bloesems kniel,
Schiet hij mij stadig in de ziel.

Zóó zit mijn dweepend middenrif
Vol prikkels, zwaar van liefdegif,
Een ziel... als een kastanje!
Zoo drukt mijn rug een looden last,
Daar ligt een wereld opgetast,
En 't is: nu, Atlas, knaap, verman je!
En tors der wereld lief en leed,
Daar je nu eenmaal Atlas heet.
Mij werd die naam geschonken...

ARETHUSA.
O, o, de man is dronken!

ATLAS.
Dàt niet! Wel nam ik, om de pijn
Van hoop en somberheid verward,
Die mij een daimoon stichtte in 't hart,
Te stillen, mij een goeden wijn,
Het bloed der blauwe druiven:
Den leedverdoover, zorgverdrijver,
Die de gekwelde ziel doet kruiven,
Gelijk een blanken achterblijver
Van schuim op 't eenzaam ebbestrand...
Hebt ge óók een beker in uw hand?

ARETHUSA.
Een lafenis voor dolle koppen!

ATLAS.
Dat zijn wel zilverblanke droppen,
En toch getint van 't rozenrood
Der hand, die mij dit welkom bood.

ARETHUSA.
Dien moogt ge eens aan uw lippen zetten!
't Zal u verkwikken, Atlas, drink!

LYKORIS

(gesmoord, in haar schuilhoek)

Neen, neen! o, dit moet ik beletten,
Arethusa!

ARETHUSA.
Drink dan, drink!

MARSYAS

(tusschen Lykoris en de beide anderen sluipend)

Euhoi!
Nu leef, mijn traan, in wonderwerken!

ATLAS.
Dit is een hoff'lijkheid der sterken,
Dat ze aan geen beker willen nippen,
Oningewijd van schoone lippen!

ARETHUSA.
Dan... dat u midden-rif zoo gaaf
Mag worden als een perzikvrucht!

(zij drinkt hem toe).

LYKORIS

(toeschietend).

Arethusa, drink niet! Vlucht!

ATLAS.
Hoor! Een te vroeg ontwaakte raaf!

MARSYAS

(Lykoris tegenhoudend)

Wie zóó de goden samenleiden,
Die zal een menschenhand niet scheiden!

ARETHUSA.
Hoe wrang, hoe zoet, hoe koel, hoe heet...

(zij reikt den beker aan Atlas).

ATLAS

(na een teug)

O, droom, die langs mijn lippen gleed,
O, lieve, schoone, goede...

ARETHUSA.
Hoe ben ik nu zoo loom, zoo moede?
O, gij...

(zij vleit zich tegen hem aan)

ATLAS.
Zoo heb dan mijn lief gevonden...

(Zij verdwijnen langzaam in het woud. Marsyas heeft den beker uit Atlas' hand genomen, en nadert nu Lykoris).

LYKORIS.
Arethusa! Arethusa! O, rampen!

MARSYAS.
Met de natuur valt niet te kampen!
Gelukt! Gelukt!
Hier kan ik alle goden tarten!
Apollo, dwingt gij zoo de harten?
Hij greinst en deinst, Kybele lacht:
Een machtig werk is hier volbracht!

LYKORIS.
Wee, de Satyr!

MARSYAS.
Stil maar! Zij stal uw herder niet!
En zal hem nimmermeer u stelen!
Zie eens dit lokken en dit spelen
Der droppen uit de toovervliet?
Wees dankbaar: 'k heb den teug gered...
Hoor, hoor, een lichte tred,
Licht is 't uw Alexander:
Vat aan, mijn kind, wees kloek en schrander!

LYKORIS

(neemt den beker aan)

Een teug des doods... een levenswijn?
O, vreemde nacht van lust en kwalen...

(Zij drinkt half onwillekeurig en valt bedwelmd tegen een boom aan).

MENALKAS

(treedt philosopheerend op).

Stil bespieg'lend door den nacht te dwalen,
Nu de storingen verstorven zijn,
Die de luide dag brengt - dit is goed.
Want de dag is, naar ik wijs bevroed,
Voor den waren wijze een tegenheid:
Dan toch gist de stof in al-verwarring,
Maar de geest ligt in de stof-verstarring
Zijner zielige verslegenheid.
't Maanuur staat des geestes welzijn voor:
Onderscheidenlijk-onafgescheiden

Liggen wit en zwart; een zuiver spoor
Scherpt hier grenzen èn verbindt die beiden.
Zwart: de stof, al 't vrouwelijk-vervloeide
Der eenzijdige bekrompenheid;
Wit: de in niets, dan in zich-zelf geboeide
Man-geest, die zich uit zich-zelf bevrijdt.
Wéét ik dit, begrijpelijk-verklaarbaar?
Kan ik dit bewijzen, vraag 'k mij af?
Ja, kan 't ooit bewezen worden, daar waar
't Eerst verklaring eischt... die 'k nog niet gaf?

MARSYAS,

(heimelijk.)

En nooit zal geven, indien wij, Kybele,
Den tooverteug hem door het bloed doen spelen!

MENALKAS.
Eerst: wat is verklaren, wat bewijzen?
Hooger moet hier het vernuft nog rijzen
Van wie in zijn eigen noembaarheid
Zoo bewijsbaarheid, verklaarbaarheid,
Als begrijp'lijkheid en denkbaarheid
Heeft voorondersteld en opgeheven...

MARSYAS.
Hoe breng ik dezen mensch tot léven?
Kan hij de wond'ren zien der zwoele nacht,
Heeft hij een hart, dat warm kan zijn en smacht,
En lippen, om den liefderoes te drinken?

MENALKAS.
Niet in eigen zieligheid verzinken
Zal de wijze denker, zoo zijn geest
Boven meeningen, opvattingen,
En beschouwingen of leeringen,
Boven éigen leeringen het meest,
Blijken zal te staan,
Of, houd ik de denklijn aan,
Niet te staan, daar juist hij-zelve toch
Niet bestáát, niet voorkomt, daar in wezen
Zijn begrip zich-zelf naar waarheid nog
Als beperkte stelligheid zal lezen...

MARSYAS.
Niet bestaat, niet voorkomt, gansch vervloeid
In de onwerkelijkheid van holle woorden!
Zóó zijn warme menschlijkheid vermoorden,
Hoe is 't moog'lijk, waar de hartstocht gloeit
In 't verzengend leed uit mijne oogen!
Kybele, Kybele, hoe zouden wij 't gedogen?

MENALKAS.
Weten kan ik slechts, als ik begrijp,
In de zuiv're wetenschap der rede,
En 't begrijpen wordt in 't weten mede
Van de redelijke wijsheid rijp...

MARSYAS.
Zoo bijt de zuiv're hond op aard'
Dan reed'lijk in zijn eigen staart!
En dit in Aardes hoogsten nood,
Hier, waar het leven geldt en dood,
Hoe kàn 't bestaan?

MENALKAS.
Vatten wij den draad nog eenmaal aan:
Mijn verstand zegt mij: 't is te bewijzen,
Recht verklaarbaar is het echter niet,
Spreek ik met verstand. Wie waarheid ziet,
Moet verstandiglijk zich-zelven prijzen,
Dat hij waarheid... in zijn domheid ziet.

MARSYAS.
En zijn domheid... waarlijk niet!

MENALKAS.
De onbewust-bewuste werk'lijkheid
Als een zakelijke zieligheid...

MARSYAS.
Als een ziekelijke zaligheid...

MENALKAS.
Het - figuurlijk - onnatuurlijke

Als 't - natuurlijk - onfiguurlijke
Van het àl-bewustzijn te verklaren,
Ware... páánpsychistisch te verklaren,
Zóó is 't niet verklaard...

MARSYAS.
O, met uw rood-doorvlamden baard,
O, Paan, o, Groote Paan,
Hoort gij dit aan,
En doet gij niet de wereld dreunen
Van uwen juichkreet, van uw kreunen,
En doet gij niet de wouden trillen
Van uwe ziel, uw machtig willen?
O, al-ziel, al-geest, hoort gij, Paan,
Den smaad, die u wordt aangedaan?

MENALKAS.
Vreemd... nu 'k uit mijzelf naar buiten schouw,
Dunkt mij - daar, in 't nacht'lijk zwart - een vrouw?
Juist! Een vrouw, symbool der zieligheid
Van het aardsche stof... Neen, voor uw lokken
Blijf ik in mijn licht, en onverschrokken
Tart ik vrouwen, ook in eenzaamheid!

MARSYAS.
De vraag is maar, of hij zal drinken!

MENALKAS.
Wie zijt gij?

LYKORIS.
Ik... ach, 'k weet niet meer...

MENALKAS.
Deze kent zich-zelve niet, verloren
In heur eigen redelooze vaagheid!

MARSYAS.
Zij is wel diep bevangen,
Maar hij, maar hij, zou hij den teug aandurven?

MENALKAS.
Hebt ge een beker in uw hand?
'k Sprak veel in mij-zelf, mijn keel is droog.
Is dit wijn, zoo wil ik moedig verder dorsten,
Daar 'k den Dionysos-roes wel diep verfoei,
Maar, is 't water, moogt ge een wand'laar laven.

LYKORIS.
Ik weet niet... alles is zoo vreemd, zoo zwoel...

MARSYAS.
Hoi! Wijn is mak en krachteloos en koel
Bij dezen teug... Hij strekt zijn hand, euhoi!

MENALKAS.
Reik den dronk mij, nachtelijke vrouw!
Ik, die op mijn wijsbegeerte bouw,
Blijf bewust aan deze lichte zijde,
Zal de grens tot u niet overschrijden,
Daar 'k de zwoele duisternissen schuw!
Blijf gij ginds, maar uit uw schaduwdonker,
Reik den dronk mij, dien 'k met blank geflonker
Lokken zie... heb dank, al haat ik u!

(Hij neemt den beker aan en drinkt)

MARSYAS.
O, Aardes eeuw'ge levensmachten,
Geheimste, diepste scheppingskrachten
Der oer-smart mijner oer-natuur,
Leeft, leeft, in 't nacht'lijk uur!
Het geldt, de wijsheid te verdelgen!
Hij trilt, hij wankelt... zie hem zwelgen!
Hier! Hier, de beker! Drinkt gij meer,
Het ware uw dood!

(Hij ontrukt hem den beker).

MENALKAS

(verdwaasd en bedwelmd).

Waar ben ik, waar ben ik! Mijn wereld stort in!
Wie ben ik! Wat ben ik! Is dit het begin
Van 't leven, of is 't zijn ellendigste dood?
O gij, die de wondere droppen mij boodt,

Uw lippen, uw oogen belooven mij méér!
Ik kom tot den schaduw van uwe gebieden,
Waar zware gedachten en wijsheid mij vlieden,
Daar sterf ik en stijg tot een hoogere spheer!

MARSYAS.
Zoo is hij, euhoi! met zijn zakelijkheid
En zuiver verstand - zijn trochaeën ook kwijt!
En nimmermeer zal hij ze vinden!

LYKORIS

(het hoofd aan Menalkas' schouder).

Eens was ik bedroefd, daar ik mij liet verblinden
Door 's dichters doorzichtige, simpele woorden:
Hij zong van zijn hart, van zijn droom, zijn verlangen,
Maar sinds ik uw zinrijke wijsheid aanhoorde,
Ben 'k gansch in uw duistere wezen bevangen...
Wat vrouwen, Menalkas, tot min roeren kan,
Is 't nimmer doorgronde in den peinzenden man...

(Ook zij verdwijnen in het woud)

MARSYAS

(uitbrekend in hoogste extase).

Kybele! Kybele!
Uw zenuwen trillen in 't ademloos-wijde,
Aan ons is de zege ten eeuwigen tijde!
De schamel-beschimmelde oeranische schimmen
Zij mogen de Olympische toppen doen glimmen
Van 't glimlachen om hun verweeklijkten mond -
Hier heerschen uw onoverwinbare krachten:
Wij wekken en dwingen de toekomstgeslachten,
Wij scheppen nieuw leven tot vreugden en lijden,
Dat ú zich zal off'ren ten eeuwigen tijde,
O, Rhea Kybele!

(In den nacht klinkt de stem van:)

ALEXANDER.
Arethusa!

MARSYAS.
De dichterling! Nu weêr, als immer, te laat,
Zooals het dan dichters wel altijd vergaat! -
Geroofd zijn de duiven, de dronk is genoten,

En is er een drupske nog overgeschoten,
Hij drinkt het alleen!

ALEXANDER.

(Verschijnt, geheel buiten zich-zelf achter zijn schaduw aanjagend).

Arethusa! Wáár gaat gij heen?
Ach, waarom ducht gij mij,
Waarom ontvlucht gij mij?
Ben 'k zóó verdoem'lijk nietswaardig?

MARSYAS.
In dezen is mijn geest reeds vaardig,
En hij gaat spreken als een man!

ALEXANDER.
O, dat mijn wanhoopskreet,
O, dat mijn brandend leed
U niet ontroeren kan,
Ach, Arethusa!

MARSYAS

(hem bij den arm vattend).

Wat volgt ge uwen schaduw? Sta stil!
Is 't immer dan der dicht'ren gril,
In vloeken en klagen
Op schimmen te jagen?
Word philosooph: dat is de wijze,
Dien steeds een schaduw na zal reizen!

ALEXANDER.
Waar ben ik? O, de bange nacht!
Zeus, laat mij sterven...

(Marsyas doet den beker blinken voor zijne oogen)

Een beker? Een verkwikking!
Wie schonk in de verschrikking
Van 't schroeiend waanzins-uur
Dien dronk, zoo koel, zoo puur?

MARSYAS

(met gespannen aandacht).

Hij drinkt! Hij drinkt! Wie zal hij minnen?
Zijn eigen ziel, zijn eigen zinnen,
Als Narcis eenmaal?

ALEXANDER

(na een teug)

Wee mij, vuur!

(Hij slingert den beker weg, het water spat tegen een boom. In ontzetting heft hij de handen op voor den boom, dan valt hij op de knieën).

Arethusa!
Staat gij daar en lacht mij toe?
Strekt gij wenkend thans uw armen
In verteederend erbarmen?
O, liefste, liefste, 'k ben zoo moe!

(Hij omarmt den stam en vleit zich er tegen aan).

MARSYAS.
Een boom! Hoe is het mooglijk!
Een starren stronk, onooglijk,
Een kil stuk hout, een dorren staak!
Wraak, wraak, Apollo, wraak!
Die voor uw eigen wilden lusten-dans
Tot hout en bast uw Daphne zaagt verstijven,
En pralend nog dien smaad draagt aan den lijve
In uw belachelijken lauwerkrans:
Wraak, Apollo, wraak!
Snaren-spanner, waak,
Zie uw zanger, zie den mensch, gebroken
In dienzelfden hoon - welaan!
Dit heeft des Satyrs traan gedaan!

(Hijgend)

Hoe kwelt ook mij de dorst,
Het oude wee brandt in mijn borst...
O, 't éigen leed zóó te verdrinken,
En eeuwig in dien roes te zinken!

(Hij gaat met den beker naar de bron)

ALEXANDER

(droomend)

In troostelooze duisternis
Lag lang mijns levens morgenstonde,
Want, of mijn liefde ook brandend is,
'k Had er geen liefde voor gevonden.

Hoe straalt nu door het vale duister
Uw oog zoo minnelijk en mild,
Hoe heeft uw streelende gefluister

Den noodkreet van mijn hart gestild?

MARSYAS

(heeft den beker gevuld en brengt het plengoffer).

De nachtelijke nevels hangen
Nu zwaar van vreemd en wild verlangen...
Algoede Bakchos, snijd uw aad'ren op,
Pleng mild uw warmen, rooden harte-drop,
Hul in een grootschen roes mijn geest,
Tot uwen roem op 't nacht'lijk feest!

(Hij drinkt en staat een oogenblik trillend).

ALEXANDER.
Ik kus uw beide blanke handen,
Ik kus u kleenen, kuischen voet,
En voelt gij mijne tranen branden,
Weet, dat geluk mij weenen doet:

't Geluk, dat niet is uit te spreken,
Waarvoor geen dichter schooner woord,
Geen god ooit vond een hooger teeken,
Dan wat dit leven eeuwig hoort:

Ik min u, zal u blijven minnen,
Met heiligste waarachtigheid,
En door die liefde eens overwinnen
Als dichter uwer lieflijkheid.

MARSYAS

(kort, heftig uitbrekend).

Ai! Vurige vlammen
Doortint'len mijn bloed!
Hoe kon ik verlammen,
Hoe zwikte mijn voet?
Euhoi, dan! - Een sprong!
En een sprong - en een sprong!

(Hij duizelt ter zijde).

ALEXANDER.
Zie, lief: in rozenroode stralen
Herrijst de wereld uit den nacht,
En eindelooze bloesemdalen
Gaan open, nu gij tot mij lacht!

Daar staat, in 't fonk'lend licht der spheren,

Apollo's heil'ge Helikoon,
En, hoor: de Muzen praeludeeren
Tot hymnen voor zijn gouden troon!

MARSYAS

(met een tweeden teug zich weêr oprichtend)

Geen teug zoo wrang, geen teug zoo zoet,
Als eigen tranen, eigen bloed!
Paan, almachtige Paan!
Mijn hart krimpt van weedom, en u roep ik aan!
O, Al-vreugde, Al-weelde, Al-vader, gij,
Die eens mij ontbood naar uw ruischenden rei,
Mij leerdet, hoe beurt'lings de voeten te heffen,
Met dartelen handslag mijn flanken te treffen,
In nukkigen dans bij de schelle schalmei:
Paan, almachtige Paan!
Mijn hart krimpt van weedom, en u roep ik aan!

(Hij drinkt ten derde male, en staat een wijle gansch bedwelmd.)

ALEXANDER.
Wilt gij daarhenen met mij schrijden?
Het pad is stijl, ik schraag uw voet -
Veel duisternis zal ons misleiden,
Ons licht zij uwer oogen gloed!

Zoo zal 'k voor altijd u behooren,
En al mijn daden worden dank
Der liefde, die, voor u geboren,
Zal ruischen in der lied'ren klank.

Want liefde alléén stuwt langs de wegen,
Die tot de bron der kunsten gaan,
Apollo reikt slechts hun de zege,
Die edel minnend voor hem staan...

MARSYAS.

(op eenmaal in de hoogste verwildering uitbrekend en zich wringend in schokken en krimpen.)

O, Bakchische roes, o, vernietigend zwelgen!
O, al-vuur, o, al-gloed, o, wereld-verdelgen!
Oud wordt de jeugd en de grijsheid wordt jeugdig,
Vreugden verschroeien en smarten zijn vreugdig,

De aarde zal scheuren,
Maalstroomen sleuren
Bergen en wouden en volk'ren ten onder,
Wijsheid zal razen, de waanzin wordt wonder
Van opperste wijsheid, waar Bakchos gebiedt,
De razende blinden,
Die de eigene tranen verslinden,
Zinken als ik in het Niet!

(Hij valt na een krampachtigen sprong bewusteloos neêr.)

ALEXANDER.
Want leven is: naar schoonheid trachten,
En vreugd is schoonheids diepe zin,
Wie haar zich tot bewustheid brachten,
Ontvingen liefde tot gewin.

O, hoe die vreugde en liefde léven,
Nu 'k in uw aanblik lig verward,
Hoe zangen voor heel 't leven beven
In 't vaag ontwaken van mijn hart!

Ik leg mijn handen aan uw slapen,
En kus uw wimpers, die verdroomd,
Tot liefde-bloemen zijn herschapen,
Wijl één verlangen ons doorstroomt...

(De maan is ondergegaan, en er heerscht het grauwe schemerlicht vóór het aanbreken van den dag. Op den achtergrond zweeft ZEPHYROS voorbij).

ZEPHYROS.
De slinkende maan is ter kimme gezegen,
De luchten verbleeken, de sterren vergaan,
Een huiv'rende schemer hangt stil op de wegen,
De zwoelten verkoelen - de nacht is gedaan!

De wolkjes in 't Oosten, geplozen tot veders,
Gaan open, ontplooid in een luchtigen krans,
Zij gloren bedeesd van iets wonderlijk-teeders,
De neev'len vervloeien: de dag rijst ten trans!

En blozend, op heur rosmarijn-rooden wagen,
Rijst Eos, en sprenkelt verkwikkenden dauw,
Waarin de bedwelming der nacht'lijke vlagen
Zich oplost tot koelte over woud en landouw.

Diep-ademend liggen de ontwakende landen
In rozenrood-vochtigen, lavenden schijn,
De poorten der zonne gaan open: heur branden
Zal 't eind van de woelende lent-worst'ling zijn!

De machtige zon zal de vruchten doen zwellen,
De weelde, door de Aarde in heur smachten verwacht,
Een stralende vreê zal den Zomer ontwellen -
De lent is voorbij en heur roes is volbracht!

Maar boven het wereldsche schoon en de zonne
Zal Phoebus-Apollo in eeuwigheid staan,
In evenwicht heerschend, in wijsheid bezonnen,
De draken van wellust en wildheid verslaan!

(Hij ijlt voorbij.)

ALEXANDER

(ontwakend).

O, moest dit maar een droombeeld wezen,
Een vlucht'ge waan, een ijdelheid,
En is de kille dag verrezen,
Met al zijn wrok en wrang verwijt?

Toch wil ik voor Apollo knielen,
Die ons zoo schoon tezamen bracht,
En over 't duister mijner ziele
Dien droom spon in midlentenacht!

(Op den achtergrond gaan Menalkas en Lykoris voorbij.)

MENALKAS

(ontnuchterd).

Doemwaardige roes!
De dag! De dag! Wie zal mijn klagen hooren?
'k Heb mijn beperkte stelligheid verloren,
En dood is mijn zuivere rede...
Nu moeten er duizende jaren vergaan,
Eer ver in het Westen de man op zal staan,

Die haar in begrijpelijk licht weêr doet treden!
Doemwaardige roes!

LYKORIS.
En ik dan? En ik?
Alleen aan uw wijsheid heb ik mij gegeven,
En is zij gestorven, hoe moet ik dan leven
Gekoppeld aan een die verfoeielijk is?

(Zij staart naar Alexander)

Mijn liefde was schooner, in al heur gemis,
Toen 'k dezen beminde - vervloekt is de nacht,
Die zóó mijne droomen tot schand heeft verkracht...

(Zij verdwijnen.)

(Op den achtergrond, in den neveligen schemer, sluipt, sluw omziende, Atlas voorbij.)

ATLAS.
Wat is dit nu... wat is dit nu...

ALEXANDER

(klagend).

Atlas, vadertje, gaat gij daar?

ATLAS.
Wie roept... wie roept... ik ben geen moordenaar...
Hoe kijkt de dageraad zoo schuw...

ALEXANDER.
Waar komt ge zoo ontsteld vandaan?

ATLAS.
Neen, dat... neen dat... dàt heb ik niet gedaan...

ALEXANDER.
Waart ge ook in 't woud, den vrees'lijken nacht?

ATLAS.
Wat kijkt ge naar mijn hand? Hier kleeft geen bloed...

ALEXANDER.
Wel neen, hoe zou dit? - Hebt ge op jacht
Mijn Arethusa niet in 't woud ontmoet?

ATLAS

(met een schreeuw).

Uw...!

ALEXANDER

(gelaten).

O, 'k weet, ik ben haar Alexander niet,
Maar zij is de Arethusa mijner droomen;
Haar oog, dat op den dag mij ver is, ziet
De blindheid van mijn slaap wel aan... dan komen
Haar lach en groet tot mij in mild vertrouwen,
Dan is zij mij een Muze, een zoete vrouwe,
Een reine weeld, een onontroofbaar goed.
De dagen hebben hun heilloozen spoed,
En die gegaan zijn keeren niet... maar droomen
Is eeuwig leven, dat terug zal komen
Met haar in elken nacht... wat staart gij zoo?

ATLAS

(kreunend).

O, dit... o, dit...

ALEXANDER.
Wat is er?

ATLAS.
Wat is er nu... wat vraagt ge mij!...

ALEXANDER.
Wat beeft gij... wat kreunt gij,
Wat denkt gij in dien ouden kop...
Wee mij, wee wij, wat wéét gij?

ATLAS.
Ja, wat, wat, wat!
Wat zijn wij gekken, die dit zotte wat
Elkaâr toekaatsen, als een zwarten bal!
O, knaap, als 't wáár is, wat gij denkt te droomen...
Als 't wáár is... wee u, droom dan voort,
Begraaf u in het donkerste ravijn
En sluit uw oogen, ruk uw oogen uit,
Slaap dan, en droom, en slaap en droom voor eeuwig,
En ga nooit dáár zien... nooit!.. dat niet uw droomen
Verbast'ren tot gestalten van verschrikking!

ALEXANDER.
Spreek niet zoo, man, spreek niet zoo wilden waanzin!
Wat *is* daar dan!

ATLAS.
Neen! vraag mij niet!

ALEXANDER

(hem aanvliegend).

Moet ik het wringen uit uw keel,
Zeg dan, zèg dan, *wat is dáár in dat woud!*

ATLAS

(worstelend).

Ik heb het niet gedaan...!
Ik ben geen moordenaar... 't was alles waanzin,
Een teug van wilden hartstocht... toen de roes...
Neen, neen, mijn oude hand is rein van bloed!

ALEXANDER

(in hoogste woede).

Bloed! bloed!

ATLAS.
Geen bloed... geen bloed... maar o, benauwenis!
Ik heb alleen haar gordel los gemaakt...

ALEXANDER.
Haar gordel!... Schurk, dit is uw dood!

ATLAS.
Niet *mijn* dood... niet *mijn* dood...
Ik heb hem niet gestrikt om haren hals,
Niet aan dien boom... Neen *ik* heb niet gekneld...

ALEXANDER.
Wee! Wee!

(Hij valt bewusteloos neêr).

ATLAS.
Ik ga naar huis... ik ga naar huis...

(Hij sluipt schuw heen).

MARSYAS

(ontwaakt en spreekt zeer mat).

Wat al snikken, wat al klagen

Op den laatsten dag der dagen...
Heeft mijn leed dit uitgewerkt?
Machteloosheid, machteloosheid -
Vreugd en weedom - alles voosheid!
Mijn halfslachtig wezen sterkt
U geen dienaren, Kybele,
Die het bloeiend leven teelen
Tot een hoon den eeuw'gen goden...

Hier lig ik, in mijn laatste nooden...
Hoe mijn gedachten zwerven...
Waarom ben ik nog weêr ontwaakt?
Ik heb aan 't diepste leed geraakt,
En zal er wel om sterven...

Geen machtig god, geen zwakke mensch te zijn,
Als daimoon dolend tusschen beide spheren,
Vergeefs te roepen, en dan weêr te keeren,
Van overmoed - tot stervenspijn...
O, smart'lijk, smart'lijk, dit bestaan!

Zie aan: daar vind ik nog mijn riet...
Is ook mijn ziel in 't oude lied
Gebroken, reddeloos gebroken?
O, ééns dien lichten vreugdetoon,
Eéns nog te vinden - 't klonk zoo schoon,
Een zoete sproke
Van lente-weelde... o, ééne keer,
Voor mij-alleen?...

(Hij blaast even, zonder eenige bezieling, op den rietstengel).

Ik kan niet meer...
De koekoek heeft zich dood gezongen,
Vergaan is de adem zijner longen...
Nu lokt de duist're bronne mij,
En trekt mij immer-meer nabij...

(Hij buigt zich diep over het water).

O, bron, hoe hebt ge uit uwe schemeringen
Een schoon geluk mij eens bereid...
Uw golfjes wiegelen en zingen
Den droom der al-vergetelheid...

En vleiend, in uw koelen schoot,
Lokt met zijn zoetste lied... de dood...

(zich omwentelend).

Ik ben zoo mat, ik ben zoo koud,
De neev'len huiv'ren door het woud,
En grauw greinst mij de morgen aan...

(de eerste zonneglans breekt door)

Wee, wee, de felle zonnewagen!
Apollo zet zijn rossen aan!
Ik kan dien gloed niet meer verdragen,
Erbarming, spaar mij, Zilverboog!
Euhoi! Dat treft mij in het oog!

(Hij stort zich in de beek en verdrinkt. Onder groot misbaar snellen van alle zijden de nymphen toe en vallen jammerend bij de bron neder.)

De Nymphen.
O, weedom, o, weedom der Phrygische dreven!
O, kreten en snikken van 't bloeiende leven!
Gemarteld tot klachten is 't juichende lied,
Kybele, Kybele, ach, erbarmt gij u niet?

Helaas! Helaas!
Marsyas, Marsyas, dweependende zanger,
Danst gij niet, roept gij niet, fluit gij niet langer?
Die scheppend de toppen der Agdis bewoont,
Die stralend in bloesems en vruchtbaarheid troont,
Kybele, de Moeder, hebt ge eenmaal bezongen...

In lentetijd, verrukkingstijd, nu de eeuwig-jonge
En heerlijke Aarde ligt bestrooid,
Met geurende woud-violen,
Nu we allen, de lokken met rozen getooid,
Op uw rhythmen door 't woud zouden dolen,
Is gestorven uw lied en uw adem vergaan!
Nu zwijgen der vogelen koren,
Verstard blijven wolken en zephyren staan,
En dans en gezang zijn verloren!

Helaas! Helaas!
Nu neigen de wilgen hun rouwend geblaârt,

Cypressen staan somber en weenen,
Een huiv'rende nevel van smartsnikken vaart
Door Phrygië, 't heerlijke, henen...

DEIOPEA

(verschijnt op de helling van den Dindymoon).

O, welke kreten komen
Mij roepen uit mijn droomen?
Hoe wekt mij in 't getijde
Der allerhoogste zaligheid,
Een klacht van angst en lijden?
Hoe wordt mijn sponde bang omschreid,
Hoe trillen en zwerven
Hier stemmen van weedom en sterven?

DE NYMPHEN.
Nu geesten van bergen, woud en vallei,
Komt allen, allen naderbij!
Satyren, Dryaden, Silenen,
Nu rijst u de morgen tot weenen!
O, allen, die hoog langs de rotsige paden
Uw hoornige berghokken weidt,
O, allen, die 't wollige vee doet verzaden
Waar weelig de wei' ligt gespreid,
O, geesten van bergen, van woud en vallei,
Komt allen in weeklagen, komt naderbij!

DEIOPEA.
Mijn zusters, mijn zusters, waarom dan dit klagen?
Hoe branden uw oogen, hoe scheurt ge u het kleed!
Ik leefde in de vreugde - bij u leeft het leed?

EENE NYMPH.
O, Deiopea, hier moet gij niet vragen...
De Faun, die zijn innigste wijzen u floot,
Marsyas, Marsyas ligt in den dood:
Hier, hier in uw bron heeft hij zelf zich verdronken!

DEIOPEA.
Wee mij!
Verdronken is hij, en vergaan in de bron,
Waar eenmaal de vreugde zijns levens begon?

Hier lag hij, in droomen en zangen verzonken,
Hem boeide en bezielde eens ik-zelf in de vliet!
En kwam in zijn lied
Niet Rhea Kybele mijn sluimer verbreken?
Heel de Aarde riep mij, maar ik hoorde het niet,
Ik ging tot een roepstem uit andere streken,
En kòn ik dan anders?... O, raadslige nuk,
Waarom zijn verderf om mijn levensgeluk?

Om mij vond hij zijn vroegen dood...
O, zusters, weent uw oogen rood,
Laat eind'loos vloeien uwe tranen,
Stort met mij in de beek uw leed:
Zóó wordt heur bedding diep en breed,
Zij breekt zich nieuwe banen!
Zoo snelt zij in een wilden vloed
De wijde wereld tegemoet,
En waar zij door de dalen kronkelt,
En bruisend in den zomer fonkelt,
Daar zij heur naam: de Marsyas-rivier,
Verkondend, dat naar 't duistere bestier
Der Moira hier een Faun den dood moest vinden,
Om Phoebus' liefde aan de Aard te binden!

EENE NYMPH

(met lichten spot).

Hoor eens aan, welk een zinrijk woord!
Op heur tong ruischt een vol accoord!
Heeft Apollo die kunst u geleerd?
Zij spreekt wijs, ja, zij propheteert!
Wel, komaan, o gij jammerend kind,
Smarten vergaan, als de vliedende wind!
Koel is de dauw, en de dageraad lacht,
Jong bruist het bloed ons en vlug zijn de voeten:
Droog uwe tranen, wij willen begroeten
't Levensgeluk, dat de zon ons weêr bracht!

Stierf hier een bloem? Zie hoe de Aarde nog bloeit!
Dood is een Faun, maar het dansrhythme stoeit,
Heel de Natuur is vol dartele zangen:
Leent gij het oor,
Dan hoort gij overal fluitwijzen hangen,
'*t Leven gaat door!*

(Terwijl Deiopea weenend aan de bron blijft zitten, dansen de Nymphen dartel om haar heen. Het wordt lichter en lichter, totdat Phoebus-Apollo, ruischend in stralenden luister, hoog aan den Dindymoon verschijnt. Op dit oogenblik ontwaakt Alexander, en bij het aanschouwen van den god breekt hij hartstochtelijk uit:)

ALEXANDER.
Heil, Apollo, heilig licht!
Door de nachten van 't verleden
Daagt uw luister in het heden,
En uw godd'lijk aangezicht
Heft gij stralend,
Waar het dwalend
Oog zich op de toekomst richt!

Die met ied'ren zonnestraal
Kracht doet gloeien in de zielen,
Die, hoe vaak we in wanhoop vielen,
Ons nabij waart, telken maal
't Harte reinigt,
Dat gepijnigd,
Alsem dronk uit 's levens schaal!

Pythiër, gij, die den draak
Dooddet met uw gouden schichten,
Wil uw scherpste pijlen richten
Op de slangen, die uw wraak
In mijn wezen
Deinzend vreezen -
Rechter, kom, mijn hart ligt braak!

APOLLO.
Gij, arme mensch! Zie op en wisch uwe tranen!
Het Noodlot stuwt langs onnaspeurb're banen
Zoo god, als mensch.
Heel 't leven is een spel, dat wreed kan zijn en duister,
Maar uit zijn diepsten zin ontbloeit eenmaal een luister,
En schoonheid, zonder grens!

De aloude strijd van Bakchos met Apollo's macht
Woedt diep in 't hart van 't sterfelijk geslacht:

Als de aether lente-zegen plengt,
En de Aarde in bloesemrijkdom drenkt,
Ontwaakt de Faun, hij smacht en dicht,
Grijpt overmoedig naar het Licht,
En waant de al-eeuw'ge wijsheidsmachten,
Die 't vluchtig schoon op Aarde brachten,
Geboren uit zijn duizeling.
Zich-zelf bedwelmend in zijn dweepen,
Zal hij de menschheid met zich sleepen
In roes en zelf-vernietiging.
Maar, dunkt hij zich een machtig god,
Die met der spheren wetten spot,
Dan zou 'k mijn zending niet beseffen,
Redde ik de wereld-orde niet,
Ik moet hem in zijn vreugde treffen,
En smoor zijn lied!

(Deiopea breekt in snikken uit.)

Mijn Deiopea, ween nu niet, en staak uwe klacht!
Het Leven brengt wreede, onvermijdbare nooden,
Maar dezen manelichten lentenacht
Heb ik aan 't Bakchische geslacht
Den vreê geboden:
Mijn bloesembruid, ik breng u tijding tot verblijden,
En zal u roem voor allen tijd bereiden:
Ik spel u eenen zoon.
Hem en zijn zaad zal ik een schoon
En onvervreemdbaar goed toewijzen!
Zij worden 't nieuw geslacht, welks hartslag is doordrenkt
Van Bakchisch bloed, met Phoebus' bloed vermengd,
Dat, ook wanneer de tijden grijzen,
En goden met hun volk'ren ondergaan,
Wijd over deze wereld blijft bestaan.
Zij zullen, als de Faun, met sterke zinnen
De schoonheid en den levensdrang
Der scheppende Natuur beminnen,
Maar hun ook zal met streng gezang
Apollo's lier in 't harte ruischen,
Dat zij, hoe wild het bloed moog' bruisen,
Toch steeds eerbiedigen den glans,
Die uit den ondoorgronden trans

In zuiv're schoonheid nederdaalt,
Die rein'gend in de zielen straalt,
En 't kommervol, kortstondig leven
Met milden luister zal omgeven!

Wen zóó de krachten Natuur
Gelouterd zijn door de Cultuur,
Zal 't morgenrood der Kunst hier gloren:
Dan zal de Kunst hier zegen brengen,
In Liefdes naam een schoonheid plengen
Voor al wie zijn geboren!

De geschiedkundige namen der Vlaamsche Nederlanden.

Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nyegaard.

> God voor bake
> recht voor stake!
> Vlaamsch voor sprake!
> vrije Diet!
> Zoo de Vlaming en anders niet.
>
> GUIDO GEZELLE.

DE oudste namen van onze Vlaamsche en Zuid-Nederlandsche gewesten tot ver in Frankrijk zijn Morinië, Atrebatië, Taxandrië, Eburonië, Menapië, naar gelang van de oud-Germaansche volkstammen, die er reeds lang vóór Christus gevestigd waren.

Het 'Belgium' van Julius Caesar had met onze landstreken niets te maken. De Belgen van Caesar waren een volkerenbond, die tusschen Seine, Rhijn en Marne in Noord-Gallië gevestigd was. Enkel de omstreken rond Beauvais werden Belgium geheeten. Die Gallische Belgen verdwenen spoorloos onder de eeuwenlange Romeinsche heerschappij. De Gallo-Romaansche bevolking dier streken noemde zich zelf enkel 'Romani'. Onder de Romeinen werd de naam 'Belgica prima' en 'Belgica secunda' op een deel van het tegenwoordige Frankrijk en de Nederlanden toegepast.

In de oude IJslandsche Sagen heet het Vlaamsche strand met heel de kust, van Boonen (Boulogne) tot in Jutland, kortweg 'Friesland'. Deze zelfde kust werd ook 'Litus Saxonicum' geheeten. Deze uitdrukking komt reeds in de 5e eeuw voor in de 'notitiae dignitatum utriusque imperii' (Sect. 62), waar sprake is van Mardijck, = Maricis, thans in Fransch-Vlaanderen.

In dezelfde 'notitiae' spreken de Romeinen over verschillende Germaansche volken in de latere Vlaamsche Nederlanden als over hun 'gentiles'. Het woord 'gens' is in het oud Germaansch van onze streken duut, deut, Angelsaksisch theod en beteekent zooveel als volk, geheel.[1] 't Eerst paste men die uitdrukking

1. In de Germaansche talen van Skandinavië noemt men nog een wangedrocht of monster 'Utydske' (d.i. onduitscher, onmensch).

op de Germanen toe, met wie de Romeinen aanvankelijk in noordelijk Gallië in aanraking kwamen. Nog lange eeuwen later gebruikte men in 't Fransch 't woord Tiois voor Vlaamsch-Nederlandsch. Thans ligt nog op de taalgrens in Limburg een dorp Heure le Tiexhe dat is Dietsch Heure en aan den anderen kant Heure le Romain: Romaansch Heure.

Vandaar ook, dat de Engelschen 't land hunner vaderen ‘Dutch’ noemen. Eeuwen lang gebruikte men het aloude woord Dietsch voor de taal der Nederlanden. Ook Duitsch, Nederduitsch, kwam veel voor, maar werd allengs door Nederlandsch verdrongen (Zie ‘De Benamingen onzer Taal’ door Prof. Willem de Vreese, Gent 1909). Nog zegt de Limburger, dat hij Duitsch spreekt. Toch heeft het machtigste volk van de Nederlanden, n.l. het Friesche, dat geheel het kustland van Calais tot in het noorden bevolkte, altijd gezegd: ‘Wij zijn wel Nederlanders en Germanen maar geen Duitschers.’

De Friezen, die naar hun wapen, het korte zwaard, soms ook ‘Saxen’ genoemd werden, werden op Vlaanderens kusten sedert 678 Vlamingen genoemd. Sommige schrijvers noemen hen enkel met den naam Saksen.

Orosius, Liber VII cap 32, beschrijft deze Saksen (= Friezen) als een volk, dat in ongenaakbare moerassen aan den oever van den Oceaan leeft. Het woord ‘Litus Saxonicum’, of ook wel Nedersaksen, schijnt ongeveer gelijkluidend met Friesland geweest te zijn, immers Van Maerlant spreekt van Vrieslant in Nedersassen,[1] en Melis Stoke verklaart: ‘*Die Nedersassen heten nu Vriezen.*’

Desgelijks zegt Stoke van Willebrord:

> ‘Inghels was Willebroert becant,
> Gheboren in Northumberlant,
> En want de Inghels syn gewassen,
> Als men leest van Nedersassen,
> Conste hi te bet de Vriessche tale,
> Dat mach elcman proeven wale.

1. Deze Friezen met de Nedersassen van het Litus Saxonicum, met Cauchen (= Hagen) en Angelen vormen een scherpe tegenstelling met de eigenlijke Duitsche (Nederduitsche) Saksen en West- en Oostphalen. De Friesche Germanen lijken in uiterlijk en inborst veel op de West-Jutten en Noren en namen dan ook deel aan de tochten der Wikingers naar Engeland en Frankrijk en zelfs aan de verovering van Engeland, eerst als Angelsaksen, later ten tweeden male met Willem den Veroveraar. Als men 't verschil tusschen den langen rijzigen Fries en den korten breeden Saks wil bestudeeren, moet men bijv. uit den achterhoek (Zutphen) naar de Friesche streken gaan. Ook in karakter is 't onderscheid opvallend. Zoo ook tusschen den Frankischen Zuid-Vlaming en Brabander en den Frieschen kust- en polder-Vlaming.

Meyerus noemt in zijn oudste brieven het Vlaamsche Oostende ‘een stad in Friesland’, (Menso Alting Notitia Germ. infer. Loco in populis Fresiae No. XXIII). Op grond van oude oorkonden zegt Alberdingck Thijm, dat een Friesch volk in Vlaanderen woonde, en spreken de levensbeschrijvers van Eligius en Amandus, de apostelen van Vlaanderen, van de Friesche bevolking in deze landen. Prof. Blok zegt uitdrukkelijk dat ‘St. Amandus onder de Friezen aan de Schelde, waar Gent de hoofdzetel van het heidendom was, gepredikt heeft.’

Bisschop Odilbald spreekt in de 9e eeuw van de ‘Frisones aquatici’, dat zijn de Friesche kustbewoners van Zeeland en Vlaanderen, en Beka zegt: ‘Saxones inferiores qui vulgo dicuntur Fresones’. Zóó worden de woorden Fries en Nedersaks door elkaar gebruikt, dat Prof Blok terecht opmerkt, dat die twee al even moeilijk te onderscheiden zijn als Denen en Noren. Dezelfde streken heeten nu eens Friesch, dan weer Saksisch. Zoo spreekt men soms ook van Hulst als van een Saksische haven en noemt de Zeeuwsche en Vlaamsche eilanden, Saksische eilanden.

Wij meenen, dat de overtocht der Friezen, Saksen, Angelen en Jutten[1] voornamelijk heeft plaats gehad van het z.g.n. ‘Litus saxonicum’, van het ‘Friesland der IJslandsche Sagen’ m.a.w. van de heele Friesche kust van Boonen (Boulogne) tot in Jutland. Zeker is echter de groote menigte van uit Vlaanderen en Holland overgestoken, daar die landstreken het dichtstbij waren. Wij kunnen nog aan de Engelsche taal bemerken, dat het Saksisch der oude nederzetters hoofzakelijk Friesch was.

Pirenne zegt, dat de Franken doordrongen tot een lijn, die van 't tegenwoordige St. Nicolaas naar Thourout loopt; aan de zeekusten en in de lage landen woonden volgens hem de Friezen. Wij willen niet verder in bijzonderheden treden, en geen der talrijke schrijvers meer aanhalen, daar wij reeds voldoende aangetoond hebben, dat West- en Noordelijk Vlaanderen in de derde en volgende eeuwen door Friezen bevolkt werd en dat het zelfs Friesland heette. Deze Friezen, die over de Schelde uitgeweken waren, misschien na een opstand tegen hun landgenooten in het stamland, werden door de aldaar geblevenen

1. Angelsaksische Kroniek 88 ‘Tha Seaxon haefden Sige and thaer waeren Frison mid’. Dat de Saksen en Angelen tot den Frieschen stam van 't Litus Saxonicum of de Friesche kust der IJslandsche Sage behoorden en niet tot de Nederduitsche Saksen van Westphalen, blijkt uit de nauwe verwantschap van Friesch en Engelsch (ook West-Vlaamsch).

Flamingen genoemd. Een ‘pagus flandrensis’ bij Brugge komt al in de 7e eeuw voor. - Warnkoenig zegt in zijn Histoire de Flandre I blz. 119: ‘Het woord Flyming, Fleming, Flaming, beteekent in het Angel-Saksisch uitgewekene, vluchteling. Kervin merkt op ‘Flian, flean is vluchten. Fleondraland, is land der vluchtelingen, flama, flyma, flyming, IJslandsch flaeming beteekent banneling, uitgewekene.’

Ook Prof. Vercoullie toont in zijn ‘Taal der Vlamingen’ in Vlaanderen door de eeuwen heen, dat de stamnaam Vlaming Friesch is. Aan de Friesche bevolking der kusten dankt Vlaanderenland dientengevolge zijn schoonen, klankvollen naam. Toch vormden onze landstreken van de oude tijden af in politieken zin een deel van het Frankische Koninkrijk. Eeuwenlang maakten deze gewesten een onderdeel van Francie uit. Later bij de scheiding ontstonden drie Frankenlanden: het oostelijke, de kiem van het Duitsche Rijk, het westelijke, de kern van Frankrijk en het middengedeelte, dat ‘oud Frankenland’ bleef heeten.

Tusschen 855 en 869 werd ons land[1] echter reeds Lotharingen genoemd naar Lotharius. Deze laatste naam werd tot in de 12e eeuw gebruikt, doch raakte meer en meer in vergetelheid. Men gebruikte slechts de afzonderlijke namen der graafschappen en hertogdommen. Toch werd het aloude woord Nederland nog steeds als verzamelnaam gebruikt. De Nederlanden zijn ‘de laghe landen bi der see’ waar Siegfried in het Nevelingenlied als Koningszoon 't levenslicht ziet. Die naam werd echter meer en meer verdrongen. Al minder begint men in Europa van de Nederlanden, Lage Landen, Pays Bas, Paesi Bassi, Paesos Baxos te gewagen. Fiandra, Flandres wordt de verzamelnaam. De Venetiaansche gezanten, de Florentijnsche en Spaansche schrijvers spreken niet van Nederlandsch, maar van een ‘Vlaamsche’ inborst, ‘Vlaamsche’ zeden en gebruiken, ‘Vlaamsche’ handelsbelangen, ‘Vlaamsche’ regeering te Brussel.

‘Vlaanderen’ was zoozeer de verzamelnaam geworden, dat men zelfs sprak van ‘Namen in Vlaanderen’. Daarnaast droegen onze gewesten vaak den naam van Boergondië naar het stamhuis, dat allengs de meeste Nederlanden bezat. Zij spraken dan van hun landen als van de Boergondische landen.

1. Het grootste deel van Vlaanderen hoorde echter niet tot Austrasië of Lotharingen, maar tot Neustrië. Vlaanderen werd met Artesië den 14en Januari 1526 bij het verdrag van Madrid van alle leenplichtigheid aan Frankrijk ontslagen (5 Aug. 1529 bij den vrede van Kamerijk herhaald). Het Doorniksche was reeds 2 Dec. 1521 door Hendrik van Nassau veroverd.

Keizer Maximiliaan vereenigde dan ook alle Nederlanden als ‘Boergondische Kreis’ van het Duitsche Rijk.

In de 16e eeuw spraken Karel V en Filips II, die meest in Spanje vertoefden, van onze streken als van ‘nos pays patrimoniaux’ of ‘nos pays d'embas’.

De naam, die echter het meeste opgang maakte en altijd weer uit de vergetelheid opdook als de vereenigingsnaam van al onze lage landen van Eems tot Canche was ‘Nederlanden’. Terwijl de namen Morinië en dergelijke, de namen Belgica I en II verdwenen, de namen Litus Saxonicum en Lotharingen op andere wereldstreken toegepast werden, de naam Boergondië tot de oorspronkelijke beteekenis terugkeerde, en de namen Friesland en Vlaanderen zich binnen beperkte grenzen terugtrokken, overleefde de naam ‘Nederland’ die alle.

Toch kunnen wij niet nalaten, op te merken dat Beatus en Meyerus alles, wat ten Westen van Keulen ligt, Vlaanderen noemen.

De Nederlanders, die in de middeleeuwen de Slavische Oost-Elbische landen germaniseerden, werden vaak ‘Vlamingen’ genoemd.

Nog spreekt men in sommige deelen van Brandenburg van een ‘flämsche en een unflämsche Kerl’, naarmate men een krachtigen of zwaargebouwden man wil aanduiden, gelijk 't woord ‘Vlaeminc’ in de middeleeuwen in Duitschland een gentleman beteekende.[1.]

Reeds in de 13e eeuw sprak men in de Mittelmark van ‘mansi flamingi’.

Nog treft men in het Brandenburgsche namen aan als Flämischdorf, Fleming, Flemingsche Kreise enz. Wij willen niet trachten nog meerdere bewijzen aan te halen voor het vaststaand feit, dat Vlaming al meer de algemeene benaming der Nederlanders geworden was, gelijk vroeger Fries.

Zelfs nog aan het eind der 16e eeuw noemden de Portugeezen de eerste Hollanders, die op Java landden ‘Flamengos’.

Hugo de Groot gebruikt het woord ‘Vlamingen’ ook nog in zeer uitgebreiden zin. De Schotsche schrijver Walter Scott laat zelfs de Luikenaars ‘*Vlaamsch*’ spreken.

Reeds wees ik erop, dat in het Nibelungenlied Siegfried ‘der

1. In de 13e eeuw zei men tot zelfs in Oostenrijk toe, dat iemand ‘vlaemde’, als men zijn taal met Vlaamsche woorden mengde, om zich een voorkomen van voornaamheid te geven (zie Prof. J. Verdam Geschiedenis der Nederl. taal 3e druk).

helt von Niderland, von Niderlande der Küene Sifrit' genoemd wordt.

De Middelnederlandsche vertaling spreekt van 'Zegefrijt, den here van Nederlant'.

In 1398 beklagen de schoenmakers van Keulen zich over 'di Nederlender', en wordt het toch aan Nederlanders toegelaten, 'Nederlenschen schoïn' te verkoopen.

In een stuk uit 1402 noemen de autoriteiten van Dordrecht 'borgeren ende coipluden, die die Nederlanden te verzoeken plegen'. Wij zouden zóó voort kunnen gaan, doch wijzen slechts nog op Ruusbroecks woord: 'Die selve sonne gheeft haren scijn in Nederland'. Meer en meer verdrong de term 'Nederland' alle andere en ook de eigenaardige Boergondische: 'de landen van herwaert over'. In 1464 noemen de Nijmegenaars zich 'die nederlendsche stede'.

In 1523 schrijft Luther zijn beroemde 'Brieff an die Christen yn Nidderland (yn Holland, Brabant und Flandern), in 1530 wordt Willem van Zwol te Mechelen in "Niderlande" verbrand en in 1555 zegt men, dat Deventer in Nederland ligt. De drukker van Gent, Maxilius spreekt zijn ambtgenooten als: "Nederlandsche drukkers" aan.

Daar men echter in die tijden veelal in het Latijn schreef, had men nevens het woord Nederland een Latijnsche vertaling noodig. De geestelijken spraken gaarne van de Kerkelijke provincie van Reims als van "Belgica secunda".

J. Vuylsteke zegt echter zóó kernachtig in zijn Jacob van Artevelde: "Er was toen geen België en waarschijnlijk dacht niemand, dat er eens een land van dien naam zou bestaan hebben."

Vooral echter de renaissance gebruikte het woord Belgium of Belgia voor al de Nederlanden, als men Latijn schreef.

Wel wisten die schrijvers, dat het Belgium van Caesar de streek van Beauvoisis was, maar zij wilden een zuiver Latijnschen naam voor de Nederlanden hebben en zij kozen een feitelijk onjuist woord. Zij hadden beter gedaan met "Morinië", "Menapië" te kiezen en nog beter door "Frisia" te nemen, immers verreweg het grootste deel van de Nederlanden van Calais tot 't verre Noorden was door Friezen bevolkt. Door de fout der Latinisten werd "Belgium" niet enkel opgegraven, maar op een landstreek toegepast, die er niets meê te maken had. Spoedig paste men zelfs den moed en de deugden der Gallische

Belgen, waarmeê men niets gemeen had, op Zuid- en Noord-Nederlanders toe, een dwaasheid, die zich na 1830 in het zuiden herhaalde, waar men de kinderen tegen de waarheid in onderwees: “Nos pères, qui étaient les plus vaillants des Gaulois (César).”[1.]

In 1574 verschijnt: “Die Historie van Belgis, die men anders namen mach: Den Spiegel der Nederlantscher oudtheijt”, door M. van Vaernewijck.

De Nederlandsche geloofsbelijdenis heette in het Latijn “confessio belgica”. In 1587 liet Westfriesland munten slaan met het randschrift “Moneta belgica Westfrisiae 1587.”

In hetzelfde jaar kwamen munten in omloop met het opschrift: “Moneta provinciarum foederatarum Belgiae.” Ferdinand de Toledo betitelde zich Praefectus Belgii, Albae Dux 1571.

De groote Oranje pleit voor de “libertas belgica” en noemt zelfs zijn dochter ter eere van de Nederlanden, die hij liefhad, Belgica. Nog in de XVIII eeuw komt de voornaam Belgicus in het stamhuis Öranje-Nassau voor. Op het graf van den Zwijger te Delft staat in het Latijn, dat hij het geluk van Nederland (Belgium) heeft gesteld boven 't zijne.

Desgelijks noemt Sanderus zijn tegenstander Philips II “Belgii principum primus”.

Louis de Chasteau spreekt in 1619 over de religion prétendue des Provinces belgiques unies et désunies. De vereenigde Nederlanden heeten in het Latijn altijd Belgium foederatum. Zoo wordt er in 1697 bij den bekenden vrede een munt geslagen, waarop staat: “Pax germana, gallica, hispanica, anglia, sabaudica, belgica” en bestaat er een munt uit 1637 met het randschrift: “Deo favente auspiciis ordinum foederati Belgii virtute Frederici Henrici auraeci principi.” Onder de talrijke titels, die 't woord “België” in 't Latijn vermelden noemen, wij slechts Martini Schoockii Belgium Foederatum (1652 Amsterdam); Jacobi Lijdii: Belgium gloriosum.’ (Dordrecht 1668).

Vanuit de zuidelijke Nederlanden vestigden zich Jesuïten in Engeland en brachten daar het woord: ‘Belgium’, Belgia. In den laatsten vorm komt het naast Netherlands, Holland, Flanders voor bij Shakespeare, Marlow, Chapman en Falkland.

1. Uit “de bello Gallico” van Caesar II: 4 blijkt, dat de Belgische Remi bij Reims zich afstammelingen der Germanen noemen. Ook noemt Caesar andere Belgische stammen Eburonen, Condrusers, Caeroesiers, Paemaners en Segniers Germanen, en Tacitus (Germania 28) verhaalt, hoe de Nerviers en Trevieren zich met trots Germanen noemden. In Germania II zegt hij, dat de eersten, die den Rijn overstaken en de Keltische Galliers verjoegen, soms Germanen, soms Tongeren genoemd werden.

In 1542 waren de eerste acht Jesuïten, waaronder een Loyola, uit Frankrijk naar de Nederlanden gevlucht, in 1556 wisten zij de erkenning hunner orde te verkrijgen. In 1564 werden zij, die tot dat oogenblik van de Rhijnprovincie hadden afgehangen, een eigen ‘provincia belgica’, welke zich in 1612 verdeelde in een vlaamsche en gallische, de eerste met hoofdzetel te Antwerpen, de tweede met centrum te Douai, om op die wijze de twee taalgebieden beter te kunnen bewerken. In 1626 telde zij in de twee bovengenoemde Nederlandsche (belgische) provincies 1600 leden en 34 colleges.

De Gentsche balling Heinsius laat in 1602 Oranje in 't Latijn aan de gekwetste vrijheid zeggen:

> ‘Duizendmaal gelukkig, o Nederlandsch gewest (provincia belgica)
> Door een Achilles zulk een ongeluk gewroken te zien.
> En om de waarde van uw vorst te vereeuwigen,
> Hem door een anderen Homerus geprezen te zien’.

Albert en Isabella worden Nederlandsche (Belg.) vorsten genoemd en Rubens zet den titel ‘Belg’ in 't Latijn onder hun portretten.

De Noord-Nederlanders gebruikten echter het woord ‘Belgen’ ook nu en dan in de Nederlandsche taal, vooral in verheven stijl en in gedichten.

Vele voorbeelden zouden daarvoor aan te halen zijn. Ik vermeld enkel Rhijnvis Feith's 18de eeuw gedicht:

> ‘Triomf, ik zie den Brit verslagen
> Den Belg verwinnaar als weleer;
> Triomf! Brittanje is afgeslagen,
> En Neerland heeft zijn eerkroon weér.
> Verdoolde hoogmoed, ijdel pogen
> Voor 't oog van 't eindeloos Alvermogen
> Durft Albion op roof verhit,
> Zig opperheer der watren noemen;
> De godheid hoorde 't lastend roemen
> En bliksemde den trotschen Brit.
> Juicht Belgen! juicht! de Brit mogt zinken,
> Heel 't vaderland heeft juichensstof.’

Wij wijzen nog op ‘antiquitates belgicae, nederlandse oudheden’ door N.N. in 1700 te Amsterdam verschenen, waarin o.a. staat:

> ‘Sie hier doorlugte Bataviers,
> Aloude en vrijgevochte Belgen,
> En Bato's onontaarde telgen!

Uw oude roem *m*et soveel swiers,
Uit 't Lage hoog in top verheven
En als uit as opnieuw herleven.'

Wij vermelden ook het eeredicht op van den Honaards Historypenningen der Vereenigde Nederlanden:

'Parum perennis aerea perennanti
Visa est tabella Belgii & Batavorum,
Res ad stuporem gesta saeculi & coeli:
Aeternitati proximam dedit formam
Prudens avorum cura, proximam patrum etc. etc.'

In de vertaling van dit vers staat:

'De Batavier en 't werk der Nederlanders
Des hemels en der eeuwen wonderstuk.'

In een gedicht van J. Vollenhove op Adriaan Pars (1701) staat:

'Maar juicht Bataviers en Belgen
Want uw geslachtboom houdt noch stant.'

Voor Sweertius, Valerius, Andreas, Foppens, Loots en honderden anderen was Belgica, heel Nederland van noord tot zuid. Zoo komen Vlamingen en Friezen, Brabanders en Hollanders voor in de oude 'Bibliotheca belgica' en Atheneum Belgicum.

In de 8 artikelen, die de vereeniging van Noord en Zuid vaststelden (20 Juni 1814 Londen), wordt 't Zuiden 'Belgische provinciën' genoemd, ook in de verklaring van den koning, waarbij hij den titel van Koning der Nederlanden aannam (1815). In 1814 noemde hij zich aanvankelijk luitenant-generaal van België. De zuidelijke partij, die naar Frankrijk neigde, wilde heel het nieuwe koninkrijk tot een voormuur van Frankrijk maken. Zij eischten voor heel het rijk den naam 'Royaume belgique', voor al de burgers den titel 'Belgen'.

Zij wilden de Brabantsche kleuren en het Fransch als eenige officieele taal in de Staten en in alle openbare stukken. De 'Observateur Belge' verdedigde deze Franschkiljonsch-Belgische theoriën. Toch is die opvatting, in zooverre zij den naam 'Belgisch' als Franschgezinde benaming tegenover Nederland stelt, aanvankelijk geheel onjuist. Geschiedkundig is het ééne slechts een verkeerde, maar overal gebruikte Latijnsche vertaling van het andere. Nu en dan blijkt zelfs in de Nederlandsche taal de algeheele gelijkheid der beide uitdrukkingen, zoo

bijvoorbeeld bij Willem Vinck Dircksz op den titel van ‘De Wet Gods’ van Theodoro Bezo Vezelio, door hem ‘wt de Latijnsche sprake overgheset in de Belgische ofte Nederlandsche’ (Rotterdam, weduwe J. Ghelen 1611).

Jacob Grimm merkt naar aanleiding van die gelijke beteekenis in 1840 op:

‘Den namen ‘Niederländisch’ kann sich das gegenwärtige ‘Belgiën so gut gefallen lassen als etwa ‘belgisch’ auch für Holland ausreichen dürfte (zie zijn Deutsche Grammatic I blz. 305, 3e uitgave). Eerst door de geschiedenis kwamen Nederlandsch en Belgisch, oorspronkelijk gelijkluidende uitdrukkingen, tegenover elkaar te staan, zooals ook Duitsch en Nederlandsch langzamerhand van beteekenis gingen verschillen, hoewel verduitschen nog lang bleef beteekenen ‘in het Nederlandsch vertalen’ en men nu nog in ons West-Vlaanderen zegt: ‘Wat verduutscht hi daar nu?’

In het Italiaansch gebruikt men in de 17e eeuw meest de naam ‘Paesi Bassi’, toch komt ook de uitdrukking ‘Sette Belgiche unite (confederata) Provincie’ voor. De Franschen gebruikten enkel ‘Pays-Bas’. Toch schreef in de 17e eeuw een geestelijke de eerste ‘histoire générale de la Belgique’, welke begon met een levensbeschrijving van Albertus, die daar in het Fransch ‘gouverneur-général, puis souverain de la Belgique’ genoemd wordt. Desgelijks zegt een hoogleeraar in dat zelfde tijdperk: ‘la langue belgique (d.i. het nederlandsch) résonne à l'estaminet, à la cour fréquente le français, à l'université règne le latin.’ In de 17e eeuw werden de woorden Belgium en Belgae soms als men Fransch sprak door la Belge, la Belgie en Belgeois vertaald en men noemde nederlandsch, zuid-nederlandsch, een korten tijd ‘belgien of belgique.’

In het gewone leven echter bleven de woorden Pays-Bas, Oostenrijksche Nederlanden, geldend. Als men zonder meer van de Nederlanden sprak, bedoelde men de zuidelijke gewesten. In reisbeschrijvingen uit dien tijd staat herhaaldelijk, dat men uit Holland naar de Nederlanden ging - de Nederlanden daarmeê bedoelde men het Zuiden.

Toch steekt hier en daar aan 't eind van de 18e eeuw de titel ‘provinces belgiques’ 't hoofd op. In 1789 verklaren de uitgewekenen te Breda in naam van ‘le peuple brabançon’ den keizer ‘déchu de la souveraineté’, enz.

Van der Mersch sloeg de Oostenrijkers bij Turnhout, en

de prins van Ligne nam Gent in. 17 Dec. trokken de opstandelingen Brussel binnen en in Januari 1790[1] richtten de Staten-Generaal der Oostenrijksche Nederlanden een federatieve Republiek op onder den naam van Vereenigde Staten van België. Er werden onderhandelingen aangeknoopt met het doel, Zuid- en Noord-Nederland te vereenigen. In het Noorden wilde men enkel van een toenadering hooren en de prinses van Oranje hoopte haar tweeden zoon aan het hoofd van den nieuwen staat te stellen. De jonge republiek leefde echter geen jaar, 'les Etats belgiques' stierven in hetzelfde jaar, waarin zij 't levenslicht aanschouwd hadden, en de Oostenrijkers werden opnieuw meester van de Zuidelijke Nederlanden.

In 1797 bij den vrede van Campo-Formio werden de Oostenrijksche Nederlanden door den Keizer van 't langzaam ondergaande Duitsche Rijk aan Frankrijk afgestaan. Van 1814 tot 1830 herkregen de vrijgemaakte Fransche provincies hun ouden naam Nederlanden en werden met de oude Republiek tot het Koninkrijk der Nederlanden vereenigd.

De van uit Frankrijk bewerkte Belgische revolutie van 1830 slaagde er in, Nederland opnieuw in twee deelen te splitsen. De Franschen hadden de Zuidelijke Nederlanden willen behouden, doch het ministerie Grey, en in dat ministerie vooral Palmerston, wilden wel de verbrokkeling der Nederlanden maar niet de gebiedsuitbreiding van Frankrijk.

Zóó ontstond, onder Engelschen invloed door het geweld van Fransche wapenen, als niet gewild gevolg van Fransch gekuip, het Koninkrijk België. Het ontstaan van België was een smadelijke onderwerping van den Vlaming aan een nieuw gemaskeerd Fransch juk, de schepping van een Germaanschvijandigen door en door Romaanschen barrièrestaat tegen Pruisen en Duitschland. Zóó sterk was de Fransche invloed in het nieuwe België, dat op voorbeeld van Louis Philippe, roi des Français, Belgie's Koning den titel kreeg van Leopold I, roi des Belges; en niet zooals overal elders 'Koning van België'.

Hetzelfde 'congrès national' had nogthans vroeger baron Suriet de Choquièr 'régent de Belgique' benoemd. De nieuwe staat kreeg een uit de oude boeken opgedolven Latijnschen naam, die bij vertaling in het Fransch of Nederlandsch Pays-Bas of Nederlanden luidt. Die nieuwe staat kreeg

1. Van der Noot en Van der Meersch worden de 'Franklin belgique' en de 'Washington belgique' genoemd.

willekeurige grenzen, waarin niet één volk, maar drie volkeren woonden. De Vlamingen waren er het slechtst aan toe, zij werden overgeleverd aan een langzaam werkend, voor eigen ras en taal doodelijk vergift. Maar ook de Walen werden opgeofferd, immers van hart en ziel waren zij Franschen en geenszins Belgen. De tienduizenden Duitschsprekenden in het Oosten werden gescheiden gehouden van hun Oosterbroeders en aan een toenemende verbastering overgegeven. Geen land ter wereld heeft meer afwisselende namen gehad dan de laghe landen bi der see: Morinië, Menapië, Litus Saxonicum, Friesland, Francië, Austrasië, Lotharingen, Nederlanden, Boergondië, Vlaanderen.

'Nos ancêtres - zegt een schrijver - se sont appelés cimbres, menapiens, morins, atrébates, toxandres, romains, francs. lotharingiens, austrasiens, frisons, saxons, flamands, belges. Voilà certes une curieuse histoire.'

Zoo heeft in het zuiden het woord 'België' het gedurende een tijdperk van 84 jaar in het officieele leven gewonnen. ('Le Belge sortant du tombeau a reconquis son nom', 't onware vers van de Brabanconne van 1860), om nu met dezen oorlog voor goed van het tooneel te verdwijnen en plaats te maken voor de krachtige en ware benaming 'Vlaanderen' als verzamelnaam van alle Nederlandsche gewesten van het voormalige koninkrijk. Het woord België zal dan wederom, gelijk in de geschiedenis, een uitdrukking voor schrijvers en bibliotheken worden, gelijk Kiliaan bijv. in zijn vertaling uit Guicciardina overzet: 'Lieden van dese Belgische landen' (paesi Belgici); gelijk Emanuel van Meteren[1.] in zijn 'Historiën der Nederlanden' aan het begin spreekt van Nederland, gemeenlyck bij de Latijnsche genaemt Belgium. Men schrijft ook Foederatum Belgium of Federata belgico-germania.

Nu is de tijd aangebroken om het woord België wederom af te leggen. De Waalsche schrijver graaf Albert du Bois zegt zoo teekenend in zijn 'Français ou Belges', dat de mogendheden, voornamelijk Engeland en Frankrijk in 1830 Vlamingen en Walen, flinke werkpaarden en edele raspaarden zonder te letten op verschil van ras en geaardheid binnen één en 't zelfde

1. Feitelijk staat er bij van Meteren aan het begin onder: Beschrijvingh der Nederlanden: 'Nederduytschlant of Nederlant, gemeenlijck bij de Latijnsche Belgium, begrijpende de 17 Provinciën, also wij hiernaer sullen verklaren, heeft van alle tijden, daer memorie van is, een vroom en vrij volck gehad, dat geen groote dienstbaarheyt kon lijden, maer heeft hem meestendeel in vrijheid onderhouden.'

perk dreven en daarop schreven: ‘Vous ètes Belges’. Bè! Bè! antwoordde de dus gevormde kudde, en - België was herrezen.

Terecht staat er in de Vlaamsche Post van 17 Mei:

‘De zelfbewuste Vlamingen waren er evenzoo zeer tegen als de zelfbewuste Walen, de laatsten waren in merg en been Franschman en wilden het in werkelijkheid ook zijn.’

Jan Frans Willems schreef:

> ‘Goede Willem, Neerlands vader
> Die mijn vader waart en blijft
> 'k Noemde U eertijds Neerlands vader
> Toen geen rampspoed trof als nu
> 'k Werd geen muiter, geen verrader
> Altijd klopt mijn hart voor U.’

De groote menigte der Vlamingen werd in 1830 Belgen zonder er iets voor te voelen en er iets van te begrijpen, of 't ook maar in de verste verte te willen. Bolland zegt: ‘Wat zijn dat, - Belgen? Nederlanders zijt gij, Zuid Nederlanders, al hebt gij U dien naam door aanvaarding van den anderen onwaardig gemaakt. Herneemt dien naam! herwint dien adelstitel!’

Reeds vóór den oorlog wees alles op een steeds sterker wordende splitsingsgedachte. Naast de sterk anti-Vlaamsche scheidingsgezinde besluiten van de provincieraden van Luik en Henegouwen (26 Juni 1912 en 12 Juli 1912) staan vele kernachtige uitdrukkingen van bekende Vlamingen en Walen, die op splitsing, ja zelfs op geheele scheiding aandringen. Wij wijzen op het blad ‘De bestuurlijke Scheiding’, dat te Gent onder redactie van A. Thiry uitkwam,[1] op het woord van Albert Mockel, die den titel van den Koning der Belgen wilde vervangen door Koning van Vlaanderen en van Wallonië. Wij vestigen de aandacht op Jennisens leuze: ‘Nous sommes Français, vous êtes Germains.’

De volksvertegenwoordiger Destrée schreef in zijn ‘lettre au roi’: ‘La Belgique est un état politique assez artificiellement composé, mais elle n'est pas une nationalité. Elle date de 1830 ce qui est vraiment peu. La fusion des Flamands et des Wallons n'est pas souhaitable. L'âme belge est une illusion falote. Nous nous sentons actuellement en Flandre des étrangers du moins autant qu' à la Haye.’ Wij zouden rechter Hennebicq, burgemeester Max, burgemeester Braun, Prof. Wilmotte en vele anderen nog kunnen aanhalen, doch wij staan slechts stil bij

1. Op de Kernachtige uitroep van Meert in zijn antwoord op ‘Lettre au roi’: ‘Vlamingen en Walen zijn werkelijkheden, Belg is enkel een opgeplakte naam.’

't woord van den Belgischen minister Hubert: ‘Cesser d'aimer la France, c'est presque cesser d'être Belges.’ Professor Anciaux zegt, dat ‘voor hoogere geestesontwikkeling de nederlandsche taal evenmin in staat is als een oordjeskaarsje ter verlichting van heel de wereld!’ en Gérard Hardy beweert, dat het Nederlandsch geen taal is en vraagt een hoogeschool, waarvan het Swahili de voertaal zou zijn ten behoeve van ingenieurs, geneesheeren, rechters, die zich in den Kongo gaan vestigen. - Het blad ‘la Wallonie’ schreef 20 Juli 1914: ‘Il n'y a pas de nationalité belge’ - door den wil van de diplomaten van 1831 bestaat er slechts ‘une création artificièlle détestable.’

De beroemde Vlaming Jan van Rijswijk zeide reeds 1862 op het 7e Ned. Taalcongres, dat wij, eenmaal verfranscht niet anders zouden zijn dan een belachelijke Belgische natie. Is dat de Belgische natie, die men te Brussel droomt? moet dat het einde zijn van onze instellingen? zegt hij.

‘De Fransche beweging,’ zóó gaat v. Rijswijck voort, ‘is een taalbeweging die strekt om ons te ontnemen, wat ons als Nederlanders kenmerkt en ons te vervormen tot een bastaardras, dat zijn roemrijk voorgeslacht verloochent en zijn geschiedenis mag verbranden, dat tot 't nageslacht niets kan voortbrengen dan een ellendig “contrefacon”, belachelijk karikatuur van Frankrijk.’

Prachtig klinkt van Rijswijck's woord als hij zegt:

‘De omwenteling vormt Koninkrijken en Staten, soms monsterachtige Staten; (hij meende klaarblijkelijk de revolutie van 1830 en België), Staten waartegen de natuur zich verzet, de taalbeweging vormt volkeren en houdt ze rond hun stam en op hun wortel, bewaart ze tegen verbastering om trots alle diplomatieke verknoeiing hun zelfleven, hun stempel, hun nationaliteit te blijven behouden.’

En omdat ik nu toch bij enkele uitdrukkingen van J. van Rijswijck heb stil gestaan, wil ik mijn stuk over de oude namen van de Vlaamsche Nederlanden besluiten met de hoop, dat België's tweeslachtige naam en dwaze werkelijkheid verdwijne en dat fier en vrij Vlaanderen als eigen rijk uit de puinhopen van dezen oorlog herrijze, een heerlijk eigen Vlaanderland naast een volkomen daarvan gescheiden Wallonië.

‘De gebeurtenissen, die thans Europa beroeren, getuigen van een algemeene ontwaking’, zóó sprak v. Rijswijck, ‘er komt een heropstanding der verdrukte nationaliteiten, een streven naar

gelijksoortigheid, die, wat de vorsten zich ook mogen inbeelden over kroonrechten, eindigen moet met boven te drijven omdat 't recht dier staving op de natuur zelf steunt. Ik zeg nog niet, dat die ontwakende nationaliteiten de magt, de kans reeds hebben om te nemen wat haar wegens moeder natuur, wegens 't heiligste volkerenrecht toekomt. De tijd en vooral de omstandigheden moeten daartoe machtig meêwerken, maar ziet ge, de tijd komt op zijn lange stelten aan en hij brengt de omstandigheden onder zijn arm mede.

'Hoort, ik mag geen staatkundig punt aanroeren en zal 't ook niet doen, maar men kan uit hetgeen ik zeide toch afleiden, dat wij Nederlanders ongemeen veel belang bij de taalbeweging hebben, indien wij wenschen van eens, als natie, ons recht van bestaan te eischen, nadat de orkanen den politieken oceaan zullen beroerd en God weet welke staatsschepen ten gronde geholpen hebben. Want die nationaliteiten, welke waar, rechtvaardig en natuurlijk zijn, zullen dan alleen uit de beroering gered worden.' En dan eindigt v. Rijswijck zijn welsprekende rede met een warm woord van liefde voor Vlaanderen en 't Vlaamsche volk, - alle Fransch of verfranscht moet weggedaan worden tot er geen druppeltje meer van te vinden is in de Vlaamsche gewesten.

Ja, gelijk van Rijswijck het voorspelde, zoo zal het worden! - Nu gaan staatsschepen te gronde in dezen reuzenoorlog en Vlaanderen verrijst uit de wilde ziedende baren, gereinigd en vernieuwd - Vlaanderen en niets dan Vlaanderen, zooals Willem Kloos zingt:

'Want ja daar ligt een toekomst voor U open
Zoo schoon als slechts een kind zich droomen kan,
Wanneer gij tegen 't Noorden op blijft loopen
Naar kunst en kennis als een sterke man...
Nog wordt uw hoofd verraderlijk bedrogen
Met geurige vleiïng van den Franschen ban
Maar blijft geen kroon U van die zalving hopen
Wordt, wat gij zijt: Germanjer... dus een man.'

en met Th. Sevens:

'Waar de neringen en gilden
Nooit den schedel buigen wilden,
Waar het kloeke voorgeslacht
Nedersloeg de Fransche macht:
Daar is ons vaderland,
  Dit heilig pand
Het vrije Vlaanderland!'

Enkele opmerkingen over het vraagstuk der coëducatie.

L.C.T. Bigot.

HET heeft zijn eigenaardige moeilijkheden, om in onze dagen over een of ander paedagogisch onderwerp te spreken of te schrijven. De opvoedkunde toch d.i. de wetenschap, die zich met het opvoedings-vraagstuk bezighoudt, verkeert in zulk een merkwaardigen toestand van overgang, ze maakt zulk een algeheele wijziging der grondregelen door, dat het tegelijk aanwezig zijn van geheel tegenstrijdige meeningen over eenzelfde zeer eenvoudige zaak dagelijks voorkomt. Grappenmakers en spotters herinneren dan aan Bartje Blom's klassiek geworden vinger, dien de eene juffer op het verguld-partijtje in Beets' Familie Kegge wilde genezen door dien te pappen, omdat er de kou bij was, terwijl een ander zoetemelk aanried om er den brand uit te trekken. Ze ontleenen aan de aanwezigheid dier tegenstrijdige meeningen de vrijheid, om schouderophalend zich af te keeren van alle opvoedingstheorie, niet bedenkend, dat het opvoedingswerk toch waarlijk te belangrijk is, om 't geheel over te laten aan oogenblikkelijke stemmingen en invallen of overgeleverde voorschriften. De theorie moet ook hier den weg wijzen, al zal zij vele harer voorschriften aan de praktijk ontleenen.

De opvoedkunde nu is langen tijd niets anders geweest dan een verzameling van persoonlijke ervaringen en tradities en daarop gebouwde - vaak erg vervelende - redeneeringen. In de laatste tien, twintig jaren is zij bezig een algeheele verandering te ondergaan. Nadat men in de kringen der medici de groote beteekenis van de opvoeding voor het lichamelijk en geestelijk welzijn der kinderen had ingezien, is men ook in de opvoedkunde nieuwe banen gaan betreden en heeft men ook voor déze wetenschap de methode der natuurkundigen voor de uitbreiding der tot haar gebied behoorende kennis in toepassing

gebracht. De ervaringsprotserij, de machtspreuk, de fraze, de toast, allegaar giftplanten, die welig in dit duistere woud groeiden en bloeiden, ze zijn opgeruimd en vervangen door het experiment, door het opzettelijk onderzoek, door de feiten. De opvoedkunde is bezig van een beteekenislooze collectie abstracties te veranderen in een geheel van concrete aanwijzingen, steunend op nauwkeurige kennis van de zielsverschijnselen. Deze nieuwe richting, die der experimenteele psychologie en paedagogiek, onder welke beoefenaars we aantreffen: Binet en Claparède in Frankrijk, Stanley Hall in Amerika, Schuyten in België, Neumann, Ebbinghaus, Wundt, Lay in Duitschland en Heymans en Van Waijenburg in Nederland, is reeds tot tal van voor het onderwijs waardevolle conclusies gekomen. De ook in ons land meer en meer beoefenaars tellende pedologie is in het wezen der zaak zeer na verwant aan de experimenteele kinderpsychologie.

Behalve dit - laat ik zeggen - algemeene bezwaar heeft het onderwerp, waaraan hier enkele bladzijden worden gewijd, ook zijn eigen bijzondere moeilijkheid. Reeds de naam geeft aanleiding tot misverstand. Immers, onder coëducatie verstaat men het systeem, waarbij jongens en meisjes gezamenlijk hetzelfde onderwijs ontvangen, - iets, wat beter met den naam co-instructie zou kunnen worden aangeduid, terwijl het woord coëducatie letterlijk beteekent samen-opvoeding. Tegen coëducatie, letterlijk genomen, kan niemand o.i. eenig bezwaar hebben, al was 't maar om de eenvoudige reden, dat de natuur in een harer primitiefste instellingen: het gezin, zoowel jongens als meisjes plaatst en het zeker haar bedoeling niet is, die bij de educatie te scheiden. Dat er tegen coëducatie in den zin van coïnstructie ernstige bezwaren bestaan, bewijst ons het Roomsch-Katholiek onderwijs, waar men steeds afzonderlijke scholen voor jongens en voor meisjes heeft.

Geeft de naam dus reeds moeilijkheid, de zaak zelf doet 't niet minder.

Het vraagstuk der coëducatie toch is geheel vertroebeld door de vermenging met de politiek en de vrouwenkwestie.

Het is nu al weer een beetje anders, maar een twintig jaren geleden, gold iemand, die tegen coëducatie was, voor een reactionnair; hij was tegen toelating van meisjes op de hoogere burgerscholen en de gymnasia, en dus tegen den vrijeren omgang der geslachten, werd gesignaleerd als te zijn vóór het

opsluiten en domhouden van de vrouw, hij werd uitgekreten voor achterlijk, voor wanhopig- of starconservatief. De ware vrijzinnige was natuurlijk vóór coeducatie, dat was modern, dat was een van je nieuwere frissche ideeën, 't was je ware; - zoo iemand was vóór de onafhankelijkheid, de economische onafhankelijkheid van de vrouw. Enz. Enz.

Zietdaar, waarde lezers, slechts enkele van de frazen, die dienen moesten om deze kwestie op te lossen. Sedert is er intusschen wel een en ander gewijzigd; men heeft begrepen, dat de zaak nu toch niet zoo eenvoudig was, dat ze met een algemeenheid kon worden opgelost. De vraag: wat moeten we kiezen: coëducatie of - men veroorlove mij kortheidshalve den Duitschen term - getrennte Erziehung is er eene, die geheel paedagogisch moet worden gesteld en opgelost en die geheel vrij moet gehouden worden van politieke en feministische bijmengselen: het geluk van het kind, den lateren mensch, moet dus op den voorgrond staan.

Zoo moeten we trachten een stapje verder te komen zonder de aanhangers van deze of gene richting onder de domhouders of achterlijken in te deelen.

Het experimenteel onderzoek heeft zich met de kwestie der coëducatie nog slechts weinig bezig gehouden. Het heeft tot nu toe nog maar alleen het voorbereidingswerk gedaan d.w.z. de verschillen onderzocht tusschen de psyche van den jongen en die van het meisje en gebleken is, dat het merkwaardige woord van Madame de Stael: Les âmes n'ont pas de sexe een heel groote vergissing was. Ik kan volstaan met hier te verwijzen naar Heymans: De psychologie van de vrouw en Stanley Hall: Adolescence.

De zaak zelf is onderzocht o.a. door Hertel uit Kopenhagen en Palmberg uit Helsingfors, wier conclusies híerop neerkomen, dat de meisjes minder bestand zijn tegen den verzwakkenden en schadelijken invloed van het leeren en minder in staat, om wetenschappelijk onderwijs te volgen.

Meer in bijzonderheden dalen af de Engelschman Burness en de Hollander Dr. Klinkenberg.

De eerste heeft in een academisch proefschrift getiteld: La coëducation dans les écoles secondaires (Lille 1912) en de tweede in zijn referaat op het 1e Ned. Congres voor Kinder-

studie de examen- en rapportcijfers van duizenden en duizenden jongens en meisjes van 12 tot 18 jaren onderzocht. De resultaten van deze onderzoekingen komen vrij wel met elkaar overeen; de hoofdzaak ervan vat Dr. Klinkenberg aldus samen:[1)]

> De vrouw, althans het schoolmeisje, heeft een minder goeden aanleg voor het theoretisch analyseerende denken der wiskunde, een iets minderen ook voor het denkproces, dat zich bij de studie der aardrijkskunde en der geschiedenis afspeelt, leervakken, die bij eenige mate van ontledende gedachtenverdeeling over ruimte en tijd ook nog een zekere zakelijke belangstelling vereischen. Zij heeft daarentegen een beteren aanleg voor taalkundige studiën, althans voor die der middelbare scholen; dit zijn inderdaad de leervakken bij uitnemendheid, waarbij het plotselinge gevoel der emotioneel aangelegden haar onmiddellijk datgene doet inzien, wat de man of de jongen niet door berekening en nadenken kan vinden. Deze zal wel vermoedelijk op het gymnasium het meisje overtreffen in het Grieksch en het Latijn, omdat bij den ons ongewoneren zinsbouw en uitgebreidere etymologie dier talen de berekening bij de meeste leerlingen onbewust een hoofdrol blijft spelen of zelfs in den regel aan het taalgevoelen vooraf blijft gaan; ten opzichte van de moderne talen, in de eerste plaats ten opzichte van de moedertaal, toont het meisje zich de meerdere.

Ieder gevoelt, dat hoe belangwekkend de onderzoekingen en de hierboven samengevatte resultaten ook zijn, zij voor het eigenlijke punt in kwestie: de coëducatie van geen afdoende beteekenis kunnen worden geacht. Vastgesteld is ook hier weder, dat er verschil is in de geestelijke eigenschappen van den jongen en die van het meisje, niet in dien zin dat de een meer of minder intelligent zou zijn dan de ander, maar dat de psyche van den jongen anders is dan die van het meisje.

De vraag echter, waar over het gaat bij de coëducatie vinden we hier niet beantwoord. Wel spreekt Dr. Klinkenberg over den invloed van mannelijke en vrouwelijke leerlingen

1) Zie Verslag van het 1e Ned. Congres voor Kinderstudie (Paedologie) gehouden op 13 en 14 Mei 1913 te Amsterdam in de Aula der Universiteit. Amsterdam 1913. H. de Bussy, pag. 243.

op elkaar en vermoedt hij, dat er een soort van nivelleering, een soort van overvloeiing van vrouwelijke en mannelijke invloeden plaats heeft, waardoor de meisjes logischer, de jongens ijveriger zouden worden, maar deze theorie is geheel in strijd met de resultaten, waartoe onderzoekingen als die van Heymans (vermeld in de psychologie der vrouw) komen en uitspraken als die van Prof. Winkler, die van zijn vrouwelijke studenten - meestal oud-leerlingen van hoogere burgerscholen 5j. c. - getuigde[1)] dat ze nog altijd achterop zijn in abstract-analytisch vermogen, zich nog altijd gemakkelijk te leiden, ijverig en gewillig betoonen.

De vragen, waarom het gaat inzake coëducatie, zijn deze:

Zijn de psychologische verschillen tusschen jongens en meisjes van dien aard, dat gezamenlijk onderwijs moet worden afgeschaft of integendeel moet worden bevorderd? en

Lijden jongens of meisjes of beide schade in hun ontwikkeling door de coëducatie of ervaren zij er voordeelen van?

En deze vragen zijn experimenteel nog niet beantwoord; dat daarvoor een uitgebreid onderzoek, zich niet slechts bepalend tot rapportcijfers, noodig is, behoeft zeer zeker geen vermelding.

Is er dus niets anders te doen dan te zwijgen en te wachten op een volledig onderzoek, dat resultaten geeft, waarop conclusies omtrent ons onderwerp kunnen worden gebouwd?

Wij meenen, dat dit al zeer weinig practisch zou zijn. Het leven, de opvoeding onzer kinderen brengt ons telkens met dit vraagstuk in aanraking en we kunnen, waar de theorie ons in den steek laat, de oplossing vragen aan de praktijk.

Laat ons van dit standpunt uit de vraag eens bezien.

We bespeuren dan, dat, behalve op de Katholieke scholen, het lager onderwijs in ons land overal coëducatief is, enkele scholen voor kinderen, wier ouders een meer of minder belangrijk schoolgeld kunnen betalen uitgesloten. Vervolgens merken we op, dat onze universiteiten sedert het besluit van Thorbecke in 1871 eveneens voor mannen en vrouwen toegankelijk zijn.

De kwestie bepaalt zich dus practisch tot de scholen bezocht door jongelieden van 13 tot 18 jaar dus tot onze hoogere

1) Vermeld in Schuyten L'éducation de la femme. Paris, 1908.

burgerscholen, gymnasia, inrichtingen voor meer uitgebreid lager onderwijs, kweekscholen, normaalscholen enz.

Daarbij mag echter één omstandigheid niet uit het oog worden verloren. Onze hoogere burgerscholen en gymnasia, hoewel thans overal (behalve de Roomsch-Katholieke) zoowel voor jongens als meisjes toegankelijk, zijn oorspronkelijk jongensscholen. Bij de vaststelling van de op die scholen te onderwijzen vakken, is met de eischen der vrouwelijke leerlingen geen rekening gehouden. Dat is een groot bezwaar, waardoor de coëducatie heel wat vijanden heeft gekregen; deze scholen zijn dan ook wel uiterlijk coëducatief, maar innerlijk zijn ze 't niet. Bij de toeneming van het aantal vrouwelijke leerlingen kan een herziening in deze niet uitblijven.

Welke zijn nu de bezwaren, die gewoonlijk tegen coëducatie worden ingebracht?

De tegenstanders van coëducatie gaan uit van de verschillen. Jongens hebben afzonderlijk onderwijs noodig, omdat ze in de opvoeding anders behandeld moeten worden dan meisjes. Het is een forceeren van de natuur om als gelijken te behandelen, die door die natuur zoo ongelijk begiftigd zijn. Denken wij slechts aan het groote verschil tusschen de belangstelling van mannelijke en die van vrouwelijke leerlingen voor poëzie, religie, zedelijke idealen enz. en aan het verschil in aanleg voor vakken als wiskunde, natuurkunde, scheikunde. De equivalentie van man en vrouw op het gebied van wetenschappelijke studie kan niet worden aanvaard; terecht heeft Schopenhauer gezegd, dat de vrouw wel lang van haar, maar kort van begrip is. De vrouw, het meisje kan luisteren, volgen, reproduceeren, maar in zelfstandig wetenschappelijk analyseeren en denken schiet ze te kort. Af te keuren is een schoolsysteem, dat van de vrouw evenveel vergt als van den man.

Bovendien, zoo beweren zij verder, de vrouw moet vrouw blijven. De voortdurende omgang vooral in den vormingsleeftijd met de jongens, zooals het schoolleven meebrengt, ontneemt aan de meisjes veel van de schoone, vrouwelijke eigenschappen, die door alle eeuwen heen haar sieraad zijn geweest: zachtheid, ingetogenheid, bescheidenheid. De ruwe taal der jongens, hun vaak zoo cynisch oordeel bederft de meisjes, maakt hen onvrouwelijk.

Weer anderen verzetten zich tegen de coëducatie op grond, dat de vrouw een heel andere bestemming in het leven heeft

dan de man. Voor de vrouw is het gezin, voor den man de maatschappij. Wie met dit verschil van bestemming geen rekening houdt, is oorzaak van veel ongeluk. De taak van vrouw en moeder in het gezin is zoo groot, zoo belangrijk, dat weinig mannenarbeid, hoe gewichtig die uiterlijk ook lijkt, daarmee in vergelijking komen kan. Die taak vraagt voorbereiding; niet slechts gedurende een paar maanden, die de aanstaande vrouwen, zooals thans mode is, aan cursussen op kook- en huishoudscholen besteden, maar gedurende den geheelen vormingsleeftijd. Het meisje moet wel veel leeren, zij kan dat ook wel, maar zij moet in de aller, allereerste plaats worden gevormd voor die allerbelangrijkste taak: haar werk in 't gezin ten bate van dat gezin. Alleen als 't in het gezin goed is, kan 't in de maatschappij, in de opvoeding, in het geheele leven goed zijn.

Naast deze principiële bezwaren, zijn er nog anderen van niet minder gewicht.

Zoo wordt vaak beweerd, dat het onderwijs schade lijdt door de aanwezigheid van jongens en meisjes in dezelfde klasse. Jongens worden vaak brutaler in hun optreden tegenover den leeraar, omdat ze in 't oog der meisjes graag helden, durvers willen zijn. Meisjes trachten toejuiching te verwerven bij de jongens en zullen dus haar vrouwelijken invloed aanwenden, om in de klasse haar zin te krijgen. Bovendien beginnen bij jongens en meisjes op dezen leeftijd gevoelens te ontwaken, die door een druk verkeer op de school ten zeerste kunnen worden versterkt. Schoolvrijerijtjes zijn dan aan de orde van den dag en het aanwezig zijn in dezelfde klas van *het* meisje of *den* jongen zal oorzaak zijn van onoplettendheid, verstrooidheid, afwezigheid. Het den geheelen dag bij elkaar zijn van jongens en meisjes kweekt een gemeenzaamheid, een familiariteit, die ook buiten de school wordt volgehouden en die oorzaak wordt van verhoudingen, die slechts een geringe aanleiding noodig hebben om een zeer ongewenscht karakter aan te nemen of zelfs, zooals sommige excessen bewijzen, te worden tot verschrikkelijke levensrampen.

Inderdaad, de coëducatie kan het er mee doen.

Wat is daartegen aan te voeren?

Het ware dwaasheid een poging te wagen, om de diepgaande verschillen tusschen de mannelijke en de vrouwelijke psyche te willen ontkennen. Die verschillen zijn er.

Ze zijn er zelfs in die mate, dat wij menschen met onze scholen, al waren ze ook allemaal coëducatief, die verschillen toch niet kunnen wegwerken, en de natuur kunnen wijzigen. Wie op grond van deze verschillen tegen coëducatie is, begaat een fout, die heel veel in onzen tijd gemaakt wordt, hij overschat de beteekenis, den invloed van de school; zeer zeker, zij geeft leiding aan het geestesleven van het kind, maar daar buiten volgt het kind zijn eigen aard en wensch. De eene jongen heeft in een hoekje van den zolder zijn scheikundig laboratorium, zijn klasgenoot draaft naar het voetbalveld, zijn zuster phantaseert elk vrij oogenblik op de piano, terwijl een vierde in de padvinderij zijn ideaal ziet. En dat is goed ook. Het is juist de groote, de allergrootste kwaal van onze scholen, dat ze niet veel meer vrijen tijd voor dit particulier initiatief overlaten, dat ze, voortgezweept en opgejaagd door het spook der akte- en eindexamens veel te veel beslag leggen op het leven van het kind. Men overdrijve den invloed van de school toch niet. Als deze inderdaad zoo groot was, wat zou ons land dan b.v. op muzikaal gebied er niet allerdroevigst aan toe zijn; immers op geen enkele middelbare school wordt ‘aan muziek gedaan’. En toch weet ieder, dat deze in ons land zeker de meest gewaardeerde en meest beoefende kunst is.

Inderdaad de verschillen zijn er, maar die zijn er ook tusschen jongens en jongens en meisjes en meisjes. Onder onze jongens hebben we artisten in den dop, zooals we onder onze meisjes wiskundig aangelegde kopjes vinden; de geschiedenis noemt namen van tal van jeugdige muzikale genieën en ook de jonge rekenwonders duiken nu en dan weer eens op. Wie denkt er aan, zulke speciaal-begaafden in afzonderlijke scholen te vereenigen? De school voor voortgezet onderwijs - zij moge dan zijn de algemeene ontwikkeling aanbrengende school of de bijzondere vorming beoogende vakschool - zij moet aan allen, hoe verschillend van aanleg of neiging, geven wat in verband met die algemeene ontwikkeling of in verband met de eischen van het beroep van haar leerlingen wordt gevraagd: de ontwikkeling van het speciale in ieders aard blijve overgelaten aan die andere macht in de opvoeding, de in onze dagen zoo ernstig miskende, maar die toch machtiger, veel machtiger is dan de school, d.i. het gezin. Uit die verschillen tusschen jongens en meisjes zal dan volgen, dat zoowel het meisje als de jongen zich zullen ontwikkelen overeen-

komstig elks aard. Voor een groot deel gaat dat buiten de school om.

Dat de vrouw een andere bestemming heeft dan de man, moet natuurlijk in 't algemeen worden toegestemd, al zal men bij de uitspraak: ‘de vrouw is voor het gezin, de man is voor de maatschappij’ ook rekening hebben te houden met die vele vrouwen, die hetzij gehuwd of ongehuwd in eigen onderhoud moeten voorzien of moeten medehelpen om te voorzien in 't onderhoud van anderen en dus haar bestemming niet vinden in het gezin.

Aannemende echter, dat de bestemming van de vrouw is het gezin, ook dan is 't moeilijk daaraan een motief te ontleenen tegen coëducatie. Immers, de taak van de vrouw in het gezin is toch niet in hoofdzaak het in toepassing brengen van enkele speciaal vrouwelijke klundigheden. Haar taak is breeder, dieper. Ze moet in de allereerste plaats geestelijk meeleven met het gezin, ze moet begrijpen, wat er omgaat in de hoofden en harten van de leden van dat gezin en een milieu scheppen, waarvan opvoedende kracht uitgaat voor haar kinderen, haar man, haar zelf. Ze is de belangrijkste invloed in de opvoeding der kinderen, ze geeft den toon in het gezin aan, ze verschaft leiding aan den vrijen tijd van de kinderen, ze moet niet alleen voor haar dochters maar ook voor haar zoons de begrijpster bij uitnemendheid zijn. Zal ze man en zoons niet beter kunnen verstaan, als ze als kind den jongen ook in den leertijd heeft leeren kennen? Het werk van de vrouw in het gezin omvat zeer zeker veel materiële dingen, het brengt zijn eigenaardige en groote moeilijkheden mee, - maar het hoogste en beste deel van haar taak kan het best vervuld worden, indien zij in ontwikkeling, in geestelijk peil met den man minstens gelijk staat.

Mannen en vrouwen zijn voor elkaar bestemd. Dat is het juist wat door de tegenstanders van de coëducatie zooal niet wordt ontkend, maar wat toch blijkens de praktijk door hen verkeerd wordt begrepen. Het is af te keuren, indien man en vrouw als vijandige concurrenten tegenover elkaar staan, elkaar misgunnend, elkaar afgrissend een of ander baantje. Ze zijn bestemd voor elkaar, om met elkaar samen te werken, hetzij in dien allerinnigsten band van het gezin, hetzij in de school, op kantoor, in 't laboratorium, aan het ziekbed, misschien - laten we hopen - weldra ook in raadszaal en

volksvertegenwoordiging. Voor die samenwerking is noodig 'n elkaar begrijpen, zonder tijdverlies, zonder veel geredeneer, onder wederzijdsche waardeering. Zal die waardeering goed en echt zijn, dan moet ze berusten op kennis, dat is nu eenmaal niet anders. Daarvoor is omgang noodig en een afzonderlijk houden van jongens en meisjes belemmert dien omgang en werkt een elkaar-niet-begrijpen in de hand. Met al de ongewenschte gevolgen daarvan!

De bestemming van de vrouw is het gezin! Welnu, Gode zij dank is dat voor de meeste vrouwen het geval, maar dan is haar hoofdbestemming het geestelijke gezin en niet het materiëele; dan is snel en goed kunnen begrijpen voor haar van meer belang dan lekker koken, dan is fijn gevoel meer waard dan een schoone inmaak en een vaste wil nuttiger dan het nuttigste vrouwelijke handwerk. En nu ware het dwaasheid te beweren, dat helder begrijpen, fijn gevoelen en krachtig willen alleen bij vrouwen voorkomen, die als meisjes hetzelfde onderwijs als de jongens hebben gehad, maar de kans, dat de bovengenoemde, onwaardeerbare geestelijke goederen haar deel zullen worden is toch grooter, indien zij breed, algemeen ontwikkelend, veelzijdig onderwijs krijgen. En waar kunnen zij in het algemeen gesproken dit eerder vinden dan op de scholen, waar meisjes èn jongens gaan en het onderwijs wordt gegeven door vrouwelijke èn mannelijke leerkrachten?

Zij, die op grond van de gezinsbestemming van de vrouw, tegen coëducatie zijn en een afzonderlijke opleiding van het meisje vragen ter wille van die bestemming, vergeten bovendien, dat ook de jongen, man geworden, een taak in het gezin te vervullen heeft. Wie ijvert voor onderwijs in opvoedkunde aan meisjesscholen, dient niet te vergeten, dat ook vaders wel eens paedagogisch moeten optreden en dus een dergelijke voorlichting eveneens noodig hebben.

Inderdaad achten wij de stelling: ‘afzonderlijk onderwijs voor jongens en meisjes terwille van de waarschijnlijke gezinsbestemming der laatsten is noodig’ onhoudbaar. Zeer zeker, het meisje zal, vrouw geworden en bij haar taak als moeder, voor tal van moeilijkheden komen te staan; maar dit zal ook het geval zijn, als zij door lessen in zuigelingen verzorging, huishoudkunde, koken, opvoedkunde zij 't ook nog zoo minutieus - volledig voor haar taak wordt voorbe-

reid. Ook de best-opgeleide arts zal bij zijn eerste belangrijke operatie, waarbij uitsluitend van zijn optreden het leven van den patiënt afhangt, wel eens twijfelen aan zijn kennen en kunnen; de troostwoorden van den jongen predikant bij zijn eerste sterfbed zijn nooit zoo vast en verzekerd; en de allerbest-gevormde onderwijzer doet vreemd, als hij voor 't eerst voor een klasse verantwoordelijk wordt gesteld. De oplossing van al deze moeilijkheden te vergen van het onderwijs is onmogelijk en onverstandig; zal die jonge moeder door haar liefde, haar intuitie, haar vrouwelijk en moederlijk gevoel niet ten goede geleid worden, indien zij door een alzijdige schoolopvoeding een basis van denken en weten heeft gelegd?

Dat de schoone vrouwelijke eigenschappen tengevolge der coëducatie zouden verdwijnen, dat de zedelijkheid in 't gedrang zou komen en het onderwijs schade zou lijden zijn beweringen, die in de kringen van ouders en leerlingen even stellig worden ontkend als toegestemd. Aan welke zijde hier de meerderheid staat, is niet gemakkelijk uit te maken. Wel kan geconstateerd worden, dat het aantal meisjes, dat de gemengde hoogere burgerscholen en gymnasia bezoekt, met elken cursus toeneemt. Als de algemeene volksopinie recht heeft in 't geding mee te spreken, dan mag zeker vermeld worden, dat zij zich zeer beslist voor de coëducatie heeft uitgesproken.

Tegenover de meening, dat de schoone, vrouwelijke eigenschappen tengevolge der coëducatie zouden verdwijnen kan gerustelijk de bewering gelden, dat deze, als ze echt zijn, niet zoo gemakkelijk worden terzijde gezet, terwijl de kans heel groot is, dat ze tengevolge van den mannelijken invloed van jongens en leeraren worden gezuiverd en gelouterd. Daarbij mag niet worden vergeten, dat er ongetwijfeld een belangrijke winst moet worden geboekt ten bate van de jongens, want wat er ook twijfelachtig zij in deze kwestie, vast staat het o.i. dat de vermeerdering van vrouwelijken invloed, hetzij door toeneming van vrouwelijke leerlingen, hetzij door de benoeming van vrouwelijke leerkrachten, de tucht en de toon in de school aanmerkelijk verbetert. Dat het onderwijs in engeren zin, het eigenlijke leeren, door de coëducatie schade zou lijden tengevolge van afleiding enz. is al een even apodictische bewering, als dat dit voordeel zou ondervinden

door den onderlingen naijver van jongens en meisjes. Hier kan alleen een uitgebreid onderzoek op zorgvuldig daarvoor uitgekozen inrichtingen een beslissend antwoord brengen.

Als wij nu komen tot het opmaken van de balans, dan zal 't den opmerkzamen lezer niet ontgaan zijn, dat o.i. de groote voordeelen staan aan de zijde van de coëducatie. Inderdaad meenen wij, dat het met ons voortgezet onderwijs dien kant uit moet. Onderwijs en opvoeding vraagt zooveel intuïtie, zooveel gevoel, - en hier pleiten we ook voor de jongens, - dat de invloed der vrouw daarbij niet kan, niet mag worden gemist: een jongensschool met uitsluitend mannelijke leerkrachten kan een uitstekend leerinstituut zijn, als opvoedingsinrichting is zij op zijn zachtst gezegd van een afkeurenswaardige eenzijdigheid. En omgekeerd is een meisjesschool onder vrouwelijke leiding en met uitsluitend vrouwelijke leerkrachten, paedagogisch gesproken, onvolledig. Evenals in het gezin moeten in de school de mannelijke en vrouwelijke invloeden samenwerken om jongens en meisjes gelijkelijk te ontwikkelen, gelijkelijk te brengen op hooger plan.

Coëducatie is zoo natuurlijk; daaruit verklaren we het feit, dat ze in ons land van zelf gekomen is, zich geheel zonder drang van boven of tegenwerking van wie ook, heeft ontwikkeld en uitgebreid.

Ten slotte zij nog de aandacht gevestigd op dit voordeel, dat bij coëducatie het meisje nooit bij den jongen achterop raakt. Wie de meisjes in afzonderlijke scholen plaatst, loopt zoo licht gevaar de zoogenaamde weibliche Bildung te zeer en te uitsluitend na te streven; hij ontneemt daardoor aan de meisjes de gelegenheid om zich met de jongens te meten en de bij haar sluimerende talenten in meer wetenschappelijke richting te openbaren; er zijn toch ook onder onze meisjes geesten, die op gebied van wetenschap ook boven de mannen kunnen uitblinken. Het afzonderlijk onderwijs ontwikkelt haar vrouwelijken aanleg; de coëducatie brengt al haar talenten tot ontplooiing.

Ongetwijfeld zullen de denkbeelden over dit onderwerp, ook bij de lezers van dit opstel, verschillend zijn. Maar te hopen is, dat ze het allen eens zijn over de groote beteekenis, die de periode van 13 tot 18 jaren voor het verdere leven

heeft. Kleine kinderen zijn hulpeloos, zij hebben verzorging noodig, zeer zeker, maar... de groote kinderen in niet mindere mate. De tijd tusschen servet en tafellaken is als elk interregnum in de geschiedenis der menschen, een periode vol woeling, onrust, revolutie. Daarom dient ook dit deel van de opvoedingstaak ernstig te worden vervuld en 't is noodig, dat men zich een gegronde overtuiging vorme ook over het vraagstuk der coëducatie.

Daarbij kunnen bovenstaande opmerkingen ter overweging dienen.

Gedichten.
A. Besnard.

De satan.

De late uren zijn gevloden
Het kunstlicht in den morgen kwijnt
Hem vloekend gingen zijn genooden -
De Satan is alleen en weent.

En weent dan uit zijn bange klachten
Bij 't grauwe scheemren van den dag,
Versmoort zijn stervend liefdesmachten
In 't hoonend ijlen van zijn lach.

En vloekend heft hij zijne handen
Ten hemel op en zoekt zijn God,
Verkwijlt door haatgesloten tanden
Het giftig zog van zijnen spot.

Oproerig smaadt hij d' eeuwig Wreede
Die hem zijn duister wezen gaf
Dan buigt hij voor de wondre straf
En lijdt wat andren om hem leden.

De late uren zijn gevloden
Het kunstlicht in den morgen kwijnt
Hem vloekend gingen zijn genooden;
De Satan is alleen en weent.

De avond valt, de lichten schijnen
De Satan gaat, hèm zij de nacht;
Zijn droeve oogen treurend kwijnen,
Maar om zijn lippen wellust lacht.

Een stille vrouw, die hij ontmoette
Zag niet de passie, die haar meed,
Doch de onbegrepen smartenboete
En kuste'm om zijn weemoedsleed.

Toen, wonder, lichtten zijne oogen,
Bedwelmd hield hij haar in zijn macht
En om de weelde van zijn logen,
Gaf zij haar ziel voor ééne nacht.

De late uren zijn gevloden,
Het kunstlicht in den morgen kwijnt,
Hem vloekend ging weer zijn genoode -
De Satan is alleen en weent.

De uitverkorene.

Hij vloekt het uur dat zijne moeder beidde
De toen voldragen kiem van haren schoot.
Doch uitverkoren noemt het volk in nood
Den droeven held en wacht op het bevrijden.

Hun moede scharen tijgen aan en schrijden
Slechts moeizaam voort, zij torsen naar den dood
Hun lijf in gulden ketenen zwaar als lood,
De wonde voet kan schaars de schalmen mijden.

Hun looze klachten waren hem gericht
Doch heet begeerend wroetten zij in de aarde
Die hun verkrampte hand, haar schatten baarde
En zochten goud voor zwaarder ketenwicht;
Hij zweeg, dan hoonend gingen zij en staarden
Met leege blik en geen zag naar het licht.

De bastaard.

Voor 't roerloos zwijgen van de blanke nacht
Verhult hij zijn ontaard gelaat en vlucht,
Hij zwelgt een wrange roes bij feestgerucht
En smaadt zijn moeder, hoont zijn smart en... lacht.

Ten morgen mee voert hij zijn wee en wacht
Het gulden gloren in de reine lucht,
In sombre wroeging wringt zijn lijf en zucht.
Hij ziet... en weet... en vloekt zijn groot geslacht.

Dan om de vloek van zijn geboorte rouwt
De bastaard, heft zijn oogen naar den dag,
Waar hij zijn hoon het grauwst en gruwzaamst schouwt
En als een bange biecht zijn smart vertrouwt
Aan 't droeve lied, dat heel zijn heimwee zag,
Dan juicht het volk en ziet slechts godenlach.

Verlorenen.

In een verdoemde stonde van den nacht
Bij 't wazen licht der bleeke maan
Ging loom een man en torste een ijle vracht
Van schimmen, bevend en ontdaan.

Een grauwe hond heeft jankend hem gewacht,
Die huilde, huilde tot zijn waan;
De man bleef huiverend staan en heeft gedacht
En weenend heeft hij het verstaan.

In die verdoemde stonde van den nacht
Bij 't wazen licht der bleeke maan
Zijn angstig dolend door de wondre pracht
Toen twee verlorenen gegaan.

Buiten de wereld.

Op een verlaten wereldronding stuwt
Een schip door de eenzaamheid der oceaan
Door toornig schuim, dat uit de golven spuwt
Die machtloos langs de grauwe romp vergaan.

Met droeve stemmen waart daar angstig rond
Het zwervend leed der raadseldiepe zee;
De schroef, die wentelend haar spiralen wond
Wijkt sidd'rend uit haar ruw doormarteld wee.

Op 't stille achterschip komt langzaam aan
Een peinzend man en leest dan van de log
De mijlen die daar bleven in het zog;
Ontzet heeft hij verlatenen verstaan.

Doch juichend zweeft daar vóór de helle waan
Van 't leven mede door den duistren nacht
Het schip ijlt voort met zijn verdoemde vracht
Vervloekt zijn daar verlorenen gegaan.

Avond.

De avond valt en raggen weeft
Het duister door het stervend wee,
Dat purper aan de kimmen beeft
En wegzinkt in de bleeke zee.

De ziel der passiestad herleeft
En om de wadewitte ree
Voert 't kunstlicht, dat door 't duister zeeft
Haar sidderenden hartstocht mee.

Dan trillend van verrukking neigt
Haar volk ten heimelijken lust
En koortsig om de huizen hijgt
De adem van haar zwoele rust.

De avond valt en rossig weeft
De passie zich het stervenswee,
Dat tragisch in de zinnen beeft
En wegzinkt in haar wanhoopszee

Stervensklacht.

Ik heb gedragen de lange dagen,
Ik heb gewacht de bange nacht.
De winden klagen, angstig, trage,
Het Al versmacht, de zee weent zacht.

En stil vertreuren de bleeke kleuren,
Ik heb gebeid een wreeden tijd
Uit bloemengeuren, een wijd gebeuren.
De avond schreit, haar eenzaamheid.

Maar nu verduistren, in vage kluistren
Mijn pijnen stil. Mijn God ik wil
Nog toevend luistren, naar 't stervend fluistren
Der laatste gril... dan wordt het kil.

Gedichten.
Agnes van der Moer.

De vloek.

Je hand lag in mijn hand, o kind,
    ik kon je jammer niet verdragen
ik zond je weg naar 't duister land
    waar nóóit het licht voor je zal dagen.

Zoolang ik in het Leven sta,
    bij het gelach van andre menschen,
verstomt 't aldags-gerucht je stem,
    vermoordt je radelooze wenschen.
De avond komt... de eenzaamheid...
    en onder de vergrauwde luchten,
- O gruwzame herinnering -
    hoor ik je laatste wanhoopszuchten.
Je stem, die nimmer iets vermocht
    zoolang je smeekte aan mijn voeten,
wordt nu een vloek, en schuldeloos,
    zal ik die altijd hooren moeten...

Je hand lag in mijn hand, o kind.
    Ik kòn je jammer niet verdragen.
En waar mijn pad weer eenzaam wordt,
    hoor ik den weedom van je klagen...

Noodlot.

Ik ben een wilde vogel, die naar den hemel vliegt.....
die op een bloesemtak zich soms een wijle wiegt.....
Een wijle-en dan weer vlucht, tot waar de branding woedt,
en hijgend snelt zijn lust de stormen tegemoet,
de liefde-stormen, die geen sterfling ooit vergeet,
waar hij zijn zwakten doodt, waar hij zijn krachten meet.....
Zijn wiek scheert langs de lucht, slaat dan het blauwe meer,
hij tuimelt wild en trots tot op de golven neer,
en báádt zich in het licht, bevrijd van elken ban,
O zaal'ge Vrijheidsdroom, die niemand vangen kan!!
En rusteloos jaagt van de zee zijn zoeken hem weer heen,
en in 't onmeetelijke ruim zwerft hij alléén..... alléén!
Doodsdroef, of vol van onuitbluschbre levenslust,
Gaat hij zijn levensbaan, een zoeker zonder rust.....
.....
Ik ben een wilde vogel, die zoekt het verre strand
van 't nooit-geziene, diep-verlangde, steeds-gedroomde land.
Ik zoek uw gouden kust, uw altijd groenen zoom,
O hoog-gewijde grond, dien 'k eens zag in mijn droom.
En zoekend tot mijn laatste kracht dien hemel heeft bereikt,
zie 'k in een visioen mijn hart dat dán bezwijkt.....
en voor de gouden poort, vóór ik u heb betreden,
voor ik bereikt heb, waar 'k om heb gestreden,
zal 'k storten naar omlaag, en 't laatst mijn oog gericht,
zal ik van vèr U zien, en sterven in uw Licht.

Openbaring.

O, na dien moeden dag, dacht ik een moeden nacht,
en 't stervend licht door neev'len overtogen,
riep heete tranen in mijn moede oogen,
en wekte wreed mijn lang-verstomde klacht...
En toen ik eindlijk lag, en eindlijk slapen mocht,
toen trad je sterkte in mijn donkre droomen,
toen zag 'k je veilge hand van verre komen,
je goede hand, die stil mijn haren zocht...
En door het zware duister kwam het aarzlend licht:
een bode. Zóó het twijflend ochtendgloren,
vóór dat de blijde dag nog is geboren,
heeft het zijn onvermijd'bre komst bericht...
Toen brak het stralend Licht zich onweerhoudbaar baan.
Voor mijn verbaasde, glansverlichte oogen,
zag ik je Liefde over mij gebogen,
zag ik je altijd, *altijd* naast me gaan...
Ons leven samen werd één Leven, één gedacht'...
Je kunt mijn Liefde nu niet meer ontkomen,
je ziel was bij mij, bij *mij* in mijn droomen,
je ziel werd mijn bezit in dezen nacht.

De profundis...

O bron mijns levens, aan uw klaar kristal
Wou ik mijn dorstende begeerten drenken,
O eenig rustpunt in dit wijd heelal
O zuiverheid, o bloesem van mijn denken...
Gij nooit vermoede, blanke zaligheid,
Versterker van mijn zwakke krachten,
O gij, gezegend Lief, o gij gebenedijd,
O gij, mijn steun, o droombeeld van mijn nachten...
O wreed gemis om 't vol en gaaf bezit,
dat wij elkander nimmer mogen geven;
als gij voor mijn geluk des avonds bidt,
voel ik uw handen veilig om mijn leven,
maar ò zoo ver! En nooit geuit, gezegd
in 't diepst van ons rampzalig hart verborgen,
hebben we onze liefde neergelegd,
een lach dekt onze kommervolle zorgen.
Geen mensch weet van dien éénen zonne-dag,
dat één keer onze lippen de ander vonden,
de wereld ziet alléén maar onze lach,
en niemand onze bloedig, open wonden...
O bron mijns levens, aan uw klaar kristal,
zal 'k nóóit mijn dorstende begeerten drenken,
O eenig rustpunt in dit wijd heelal,
O zoete bitterheid van àl mijn denken!

Kleuren.

Wat is zóó diep, zóó stout van gloed,
o Herfst, als úw zonne-dag?
In zilv'ren draden hecht uw rag
zich aan een blad, gedóópt in bloed.
Een eikenbosch brandt in de zon,
vlakt schaat'rend tegen 't hel azuur
der lucht, gelijk een eeuwig vuur
dat brandde en nimmer enden kon!
Een berk, die daar te glanzen staat,
vermooit het gansche Herfstland,
gelijk de gouden looverkant
aan een zéér kostbaar feestgewaad...
Een lijsterbes roept in het licht
het blaak'ren van zijn bessen rond,
een gouden vacht dekt op den grond,
't smaragdgroen van de mossen dicht!
O Herfstdag! Uw bont kleurenveld
is onze Hartstocht, sterk en diep;
een kleur, die in den Zomer sliep,
breekt nú naar buiten met geweld,
en vlamt en brandt en breekt zich baan,
een hijgend leven zónder rust,
een opperst punt van levenslust,
een wèg, die al natuur *moet* gaan...

Aphorismen.
Mr. H. Verkouteren.

Egoïsme was de signatuur van het heidendom, altruïsme is die van het Christendom.

Het Nederlandsche volk gaat zich te buiten aan jenever en tabak, poëzie en deductie.

Het beste middel om straffeloos onrecht te plegen is de wet.

Onze criminalisten zijn er meer op uit den misdadiger te beschermen tegen den strafrechter, dan de maatschappij tegen den misdadiger.

Specialiteiten zijn als dievenlantaarns, die maar naar eene zijde licht geven.

Vakmannen zijn licht sleurmannen.

Gebruiken zijn gewoonlijk misbruiken.

De grootste puzzle voor een vegetariër is de vleeschetende plant.

Onze leestafel.

Deutschland und der Weltkrieg. Leipzig-Berlin. B.G. Teubner.

De bekende uitgeversfirma B.G. Teubner heeft met dit werk over den wereldoorlog een document doen verschijnen van duurzame waarde. Mannen van den eersten rang op historisch, juridisch en geografisch gebied hebben in samenwerking onder de leiding van Otto Hintze, Friedrich Meinecke, Hermann Oncken en Hermann Schumacher een lijvig boekdeel tot stand gebracht, waarin alle historisch-politische vraagstukken, die op den wereldoorlog en zijn ontstaan betrekking hebben, op de grondigste wijze hunne behandeling vinden.

Otto Hintze behandelt Duitschlands plaats in het systeem der wereld-mogendheden, Ernst Troeltsch den geest der Duitsche beschaving, Hermann Schumacher Duitschlands plaats in de wereldoeconomie, Staatssecretaris Dr. W. Solf de Duitsche koloniale politiek, Prof. Hans Delbrück het Duitsche militaire systeem, Gustav Schmoller de herkomst der Duitsche staatsinstellingen, Dr. Hans Luther het Duitsche zelfbestuur, - te zamen alzoo een beeld ontrollende van Duitschlands wereldpositie.

Al deze onderwerpen worden niet vluchtig aangestipt in artikelen voor den dag; zij worden integendeel beredeneerd ontvouwd in wetenschappelijke monografieën, die den naam der schrijvers eer aandoen.

Nadat in een negental hoofdstukken Duitschlands bondgenooten en de machtpolitiek zijner tegenstanders zijn behandeld, wijdt Prof. Hermann Oncken twee kapittels aan de voorgeschiedenis en het uitbreken van den oorlog.

Ten slotte behandelen A. Miethe oorlog en humaniteit, Friedrich Meinecke cultuur, imperialisme en militarisme, Ernst Zittelmann oorlog en volkenrecht, Otto Hintze den zin van den oorlog.

De wijze van behandeling is zonder uitzondering streng zakelijk en van hoog wetenschappelijk gehalte. De argumenten der tegenpartij worden behandeld, maar in polemischen strijdlust vervalt geen der medewerkers. Vele vraagstukken, die naar aanleiding van dezen oorlog de beschaafde wereld bezighouden, vinden op die wijze eene toelichting, die het resultaat uit de dusver gevoerde discussie trekt.

Populair is dit werk alleen in zoo verre, dat alle medewerkers naar eene duidelijke en klare voordracht hebben gestreefd, zoodat het boek doorloopend door leesbaren stijl uitmunt.

Wie zich degelijk op de hoogte stellen wil van de wereldgebeurtenis die zich thans afspeelt, zal in dit verzamelwerk een betrouwbaren gids vinden.

V.K.

Duitschland's groei en het Pruisisch overwicht door Dr. Ch.A. van Manen (Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1915).

Het boekje van Dr. Charlotte van Manen heb ik met groote bewondering gelezen. Het eerste deel - Duitschland's groei - was ons reeds bekend

uit de Mei-aflevering van de Gids. Het tweede en omvangrijker deel - Het Pruisisch overwicht - is ‘nieuw’. Zonder een vervolg op het eerste deel te zijn, vult het dit toch aan, zoodat beide deelen ter juiste waardeering slechts te zien zijn als onderdeelen van één geheel, innig met elkaar verbonden, ons gevend een schets van het moderne Duitschland, een schets met het onderschrift Charlotte A. van Manen.

Dit treft en boeit bij het lezen: de subjectieve toon, de ethische wendingen na oeconomische of juridische beschouwingen. Het is het sentiment, dat met eenige forsche halen de slagschaduw aangeeft na zorgvuldig uitgewerkte, fijn geteekende contouren.

Dit sentiment boeit. Er spreekt een overtuiging uit of eigenlijk meer een idealistische zin en het is dikwijls, alsof de behandelde stof slechts het middel was om dezen idealistischen zin te uiten. De schrijfster heeft de Grieksche wijsgeeren gelezen en spreekt met hen van 't goede en 't ware en 't schoone. Zij is individualiste en vrijhandelaarster, bewondert waarschijnlijk Norman Angell. Ook Bolland kijkt even om den hoek; wij hooren van these, antithese en synthese.

Met deze goden achter zich, is mejuffrouw van Manen naar Duitschland gegaan, studeerde ter plaatse de oeconomie en de jurisdictie en miste er de grondleggende principiën, de al-doordringende eenheidsidee. Maar ‘welk een geweldige organisatie, ontzagwekkend, indrukwekkend en beklemmend, massaal, zooals alles in Duitschland, geweldsbegrippen, machtsuitingen, heerschersverbonden. De industrieelen, de agrariërs, de arbeiders, de katholieken, de militairen, de beambten, de adel...; “klassen”, geen politieke partijen in den zin van de strafwet. Zij staan tegenover elkander als reusachtige afgeronde corporaties; velen bezield van ingeroesten kastegeest, strijdlustig, geringschattend tegenover de andere “kasten”.’

Men rilt er van, voorziet huiverend de naderende botsing. Edoch het vervloeit. Het sentiment had zich baan gebroken door ‘het intellect en geestelijk bewustzijn’, het heeft met eenige forsche halen, een aanéénrijging van zelfstandige naamwoorden, de slagschaduw gezet. Nu gaat Dr. van Manen weer omschrijven, teekenen, zij geeft wetsartikels om de onderdanigheid der vrouw te bewijzen, geeft ons getallen, die ons de Duitsche onzedelijkheid moeten duidelijk maken, ook het dwaze Duitsche eerbegrip en het huiveringwekkend aantal zelfmoorden. Ziet, concludeert zij dan, er is verschil tusschen verstandsbeschaving en karakterbeschaving. Civilisation en Kultur noemen de Duitschers het, wel te verstaan Civilisation voor de Engelschen en Kultur voor de Duitschers. Bij Dr. van Manen is het omgekeerd.

Toch is daarin fijne, psychologische ontleding. Men luistere: ‘De botsing tusschen het materieele en het geestelijk wezen, ook de hevige intellectsactie, heeft eene ongekende verhooging van de emotionaliteit ten gevolge gehad, eene groote reactie in het zinneleven veroorzaakt. De schok heeft het bewustzijn niet omhoog gestuwd, den slagboom tusschen intellect en geestelijk bewustzijn niet opgeheven, maar heeft zich voortgeplant in het lager bewustzijn. Het eigenaardige, waarvan men voortdurend het bewijs terug vindt, is ook hier, dat er wel in intensiteit, niet in wezen verband schijnt te bestaan tusschen deze twee factoren. Nergens vindt men eene zoo pijnlijken discordant tusschen verstandsbeschaving en karakterbeschaving; het is de discordant die men in het duitsch recht ook telkenmale tegen komt; er is rechtsgeleerdheid, maar weinig rechtsbewustzijn, verstandelijke verfijning, maar geen zedelijke verfijning.’

Mejuffrouw van Manen weet echter ook korte zinnen te maken, heel korte, gedurfde definities, die onwillekeurig een glimlach opwekken. ‘Wetstoepassing is beschavingstoepassing’. Meteen is een nieuw woord gefabriceerd: beschavingstoepassing. Man kann sich vieles dabei denken.

Aan deze definitie gaat een vraag vooraf: ‘Moet het rechtsbewustzijn niet het recht regeeren, inplaats dat het recht het rechtsbewustzijn beheerscht?’

Men zou ook kunnen vragen: moet de mensch niet God regeeren, inplaats dat God den mensch beheerscht?

Ook de vrijheid van het individu of de quaestie van individu en staat, vindt een plaats in het opstel. De oplossing is voor Dr. van Manen zeer eenvoudig, haast onbewust eenvoudig: vrijheid is synoniem met democratie en beschaving, onvrijheid is synoniem met autocratie en Duitschland. Toen ik dit vraagstuk eens aan een Franschen vriend voorlegde, antwoordde hij mij, dat de mensch slechts vrij is in hartstocht.

Dit is alles uit het tweede deel: het Pruisisch overwicht. Het eerste deel is een oeconomische studie. Het geeft ons een waarde volle uiteenzetting van de oeconomische problemen, zooals deze zich in het moderne Duitschland hebben voorgedaan. De critiek van de wijze, waarop die problemen opgelost werden, gaat echter mank. Na de lezing van het tweede deel weten wij, dat die critiek terug te voeren is tot doorbraken van het sentiment. Opgekomen protesten werden daardoor aanmerkelijk gekalmeerd.

Een fout van Dr. van Manen - ik hoop, dat de zeer geachte schrijfster mij deze uitdrukking wel wil vergeven - een fout, die zij met velen gemeen heeft, is, dat zij zich laat verleiden door mooie woorden, door haar eigen mooie woorden, dat de belletrie de overhand verkrijgt over de streng wetenschaplijke methode. Wanneer er gecritiseerd, dus vergeleken of gemeten moet worden, dan moet men toch allereerst een algemeene maat aanleggen. Mejuffrouw van Manen heeft dit verzuimd en meet dus zonder de maat te kennen, waarmee zij meet.

Zoo komt zij tot zinnen als deze: ‘En vrijheid is hier het synoniem voor beschaving, ook in het zaken-doen. Hoe grooter vrijheid, hoe grooter beschaving, dat is Engeland's ontwikkelingsstandpunt geweest.’ (De acte van navigatie legde den grondslag tot Engeland's scheepvaart -!)

‘De expansie-drang van Duitschland is dus terug te voeren op den geheelen economischen toestand van een achter tariefmuren verscholen, fel opbloeiend nijverheidsland, dat binnen zijn grenzen verzadigd is, en dat nu voor zijne fabriekmatige massa-producten, eigen behoefte vèr overtreffend, grondstoffen en afzetgebied noodig heeft. Het is de expansie-drang méér van goederen, dan van personen, méér van export-consequenties: handelshuizen, opslagplaatsen, vloot-steunpunten, dan van emigratie.

Als een geweldige blaasbalg hijgt het achter zijn muren, moet de adem met gierend geweld over de grenzen heen uitstooten.’ (Is de expansie-drang van Engeland een andere, n'en déplaise den vrijhandel?)

Na er verder op gewezen te hebben, dat ‘de moeilijkheid, hoe zich de noodige grondstoffen te verzekeren bijna nog klemmender wordt dan de moeilijkheid van het vinden van een afzetgebied’, na gesproken te hebben van ‘een waren wedloop, die tusschen de staten ontstaan is om op de één of andere wijze deze onontbeerlijke

voorwaarden voor den bloei van hun industrieel land te verzekeren, ze in eigen koloniën vast te leggen, ze door handelsovereenkomsten duurzaam te maken -', verrast Dr. van Manen ons met de volgende waarheid, die Duitschland moet verslaan:

‘De statengemeenschap echter is bij uitstek eene handelsgemeenschap, en in die handelsgemeenschap is ieder rijk, koopkrachtig statenlid geen concurrent, maar een bondgenoot tot vermeerdering van welvaart.’

‘Het vernietigen van rijkdom als middel tot eigen bloei is een verouderd standpunt, de tegenwoordige economische wetenschap weet, dat de bloei van het ééne land afhankelijk is van den bloei van vele andere landen. Een stijgende welstand beteekent telkens weer op nieuw een ruimer markt voor den afzet, niet alleen voor de binnenlandsche, maar ook voor de buitenlandsche producenten.’

Er zal geen denkend mensch gevonden worden, die deze schoone zinnen niet zal willen onderschrijven. De laatste bloeiende jaren voor den oorlog hebben hunne waarheid genoegzaam aangetoond. De Staten zijn dus vrienden en helpers; maar daartegenover blijft bestaan, dat zij vijanden zijn en mededingers in ‘den waren wedloop’ om de hand te leggen op de ‘brood’ noodige en zeer beperkte levensmiddelen en grondstoffen-gebieden en ter verovering van vreemde markten. Dit *geldt zoowel* voor Duitschland als voor Engeland.

Toch dwingt dit alles Dr. Charlotte van Manen tot de conclusie, ‘zwaar van beteekenis’ zou de heer Coenen zeggen, dat ‘dit geheel strookt met hunne opvatting van den burger in de staatsgemeenschap: in Duitschland object der wetten en besluiten, welke hij heeft te gehoorzamen, onderdeel van het Getal, in Engeland begin en einddoel van de regeering. In Duitschland staatsobject, in Engeland de staat zelve.’

Dit is het onbevredigende van het eerste deel, slechts Duitschland wordt behandeld, Duitschland's oeconomische groei, en dan wordt 't land plotseling verdoemd bij de gratie van.... Engeland. Wat is daarbij de basis van vergelijking? Is dat Engeland? Dan begrijpt men, dat de grondbeginselen niet te vinden zijn in de Duitsche huishoudkunde en het Duitsche recht.

A.M. HARTHOORN.

De Onwaarheid van ‘J'Accuse’ door Dr. P. Molenbroek. Rotterdam, W.L. &. J. Brusse's Uitgevers-Maatschappij.

‘Het slot van een nauwkeurig onderzoek van “j'accuse” kan niet anders dan een requisitoir tegen den schrijver daarvan zijn, een aanklacht voor het geweten der geheele menscheid, maar voor dat der neutralen allereerst.’ Aldus de conclusie van den schrijver der bovengenoemde brochure.

Die conclusie kan men inderdaad niet ontgaan.

Na de hoogleeraren d'Aulnis de Bourouill en Van der Wijck, heeft Dr. Molenbroek zich de moeite getroost, het samenweefsel van valsche en onware voorstellingen, dat door den schrijver, die zijn naam verzweeg, met het prachtige mannenwoord van Emile Zola werd getooid, aan een ernstig onderzoek te onderwerpen.

Voor ter zake kundigen was dit niet noodig. Reeds de eerste bladzijden van het dikke boek wemelen van zooveel boosaardige dwaasheid, dat het voor een onbevooroordeeld lezer aanstonds duidelijk is met wat voor libel men hier te doen heeft.

Maar het onoordeelkundige publiek werd licht dupe van den quasi-zwaarwichtigen opbouw van het lijvige pamphlet en daarom was Dr. Molenbroek's arbeid niet overbodig.

Hij gaat met echt wetenschappelijke rust en kalmte te werk; hij blijft zoo vrij van eenig pathos of eenig effect, als hield hij een verhandeling over een of andere wiskundige formule of als sprak hij als advocaat-generaal in cassatie over de elementen van een of ander delict, welks bedrijver mijlen ver van de rechtzaal is verwijderd. Maar deze koele, zakelijke betoogtrant geeft dan ook een onbarmhartig heldere klaarte.

Het is alsof Dr. Molenbroek tusschen duim en wijsvinger de pagina's van het boek omhoog houdt om de ongerechtigheid, die daarop werd neergelegd, den volke te toonen. Het is een vlijmende kalmte, waarmede de schrijver het vers uit de spreuken op den titel zet: ‘Die de eerste is in sijne twistsake/ schijnt rechtveerdigh te zijn: maar sijn naaste komt/ ende hij ondersoeckt hem.’

Ware het niet, dat ‘j'accuse’ zekere verspreiding schijnt gevonden te hebben, het zou bijna jammer zijn van het degelijke en nauwgezette onderzoek, dat Dr. Molenbroek aan dat product heeft gewijd.

Hebben wij het strenge betoog gevolgd, wij ontkomen niet aan de noodzakelijkheid het requisitoir te beamen, dat misdadig opzet moet worden aangenomen als grondslag der verkeerde en vervalschte voorstellingen, waarop de schrijver zijn aanklacht tegen zijn vaderland bouwt en dat deze zich tegenover zijn vaderland aan landverraad, tegenover de wereld aan opzettelijke onwaarachtigheid of valschheid in politiek geschrift schuldig maakte.

Aandachtige lezing van Dr. Molenbroek's voortreffelijke en heldere brochure zij met warmte aanbevolen.

V.K.

E. van Dieren, arts, Amsterdam. Is ‘De Telegraaf’ een.... Engelsche krant? enz. Amsterdam, W. ten Have.

De stem van den heer Van Dieren is het geluid van gezond verstand, eerlijkheid en goede trouw; maar hij is wat haastig. Hij behandelt in één adem achter en door elkaar belangrijke en totaal onbelangrijke zaken en neemt sommige dingen en personen ‘au sérieux’, die dat niet verdienen. Hij vuurt vaak met kanonnen op musschen. Intusschen is zijn critiek dikwijls raak en zijn er tal van bladzijden in zijn boek, die tot ontnuchtering van het opgehitste deel van het Nederlandsche publiek kunnen bijdragen.

V.K.

De Lasterveldtocht. (l'Encerclement diffamatoire). Hollandsche vertaling. Amsterdam, W. Versluys.

‘Op meer dan een wijze kan een land omsingeld worden: door diplomatieke en militaire coalities, door een poging om het uit te hongeren en door het te belasteren.’

Het laatstgenoemde wapen wordt in dit boekje in zeer beknopt bestek in zijn werking getoond.

De jarenlange voorbereiding, die systematisch het publiek een valsch beeld van het Duitsche Volk en Duitsche instellingen voorhield, de gruwelen-campagne naar aanleiding van den in sommige streken van België uitgebroken franctireurskrijg, de vervalsching van zoogenaamde facsimile's, de verhalen over in Duitschland heerschenden nood, de kunstmatige opwinding

over Nietzsche, Bernhardi en Treitschke, - dit alles wordt in een kort overzicht in het licht gesteld.

Op één plaats schiet het boekie over zijn doel heen door een aanval op Nietzsche, waarbij Paul Möbius wordt te hulp geroepen.

In het algemeen is de vlot geschreven brochure geen studielectuur, maar een populair geschreven vertoog, dat, zoo het nog noodig mocht zijn, onder sommige courantenlezers nut kan stichten.

V.K.

La revue Ukranienne, mensuel, édité par Arthur Seelieb, Lansanne, Imprimerie coöperative la Concorde.

De oorlogvoerende Staten beweren alle, te strijden voor vrijheid en recht. Engeland heeft zelfs in den beginne gepoogd, 'het recht der kleine natiën' als doel waarvoor het ten oorlog ging te doen aannemen. In elk geval is een niet onbelangrijke factor in den wereldstrijd geworden het streven van verdrukte nationaliteiten naar verlossing. Wij denken aan Polen en Vlaanderen; straks zullen wellicht nog anderen hun stem doen hooren; reeds heeft ook de bevolking van 'Klein-Rusland' een voertuig harer wenschen als maandschrift het licht doen zien.

Het volk van Ukraine is weinig bekend; reizigers roemen zijn intelligentie en goedhartigheid, verhalen ons van zijn steppen en zijn poëzie. Onder den naam van Ruthenen wonen vier millioen Ukraniërs in Oost-Galicië, Noord-West-Bukowina en Noord-Hongarije; dertig andere millioenen bewonen de Russische provinciën Kholm, Podolië, Wolhynië, Kherson, Kiew, Poltawa, Kharkow, Yekaterinoslav, Tauris en andere. Hun nationaliteit is evenzeer van die der Russen onderscheiden als die van de Polen en Bulgaren. De Ukranische taal verschilt meer van het Russisch, dan het Tsjechisch verschilt van het Poolsch.

Evenals in Vlaanderen, is het aantal analphabeten onevenredig groot ten gevolge van de onbekendheid met de officieele taal, hier het Russisch. In 1876 verbood een Oekase iets, hoegenaamd, in het Ukranisch te drukken. Bij de verovering van Galicië hebben onlangs de Russen ook daar het gebruik der Ukranische taal verboden, de bibliotheken vernield, de boeken uit particulier bezit geconfisqueerd, de verzamelingen der musea naar Rusland vervoerd, alle nationale vereenigingen ontbonden en honderden notabelen naar Siberië gezonden. Ook buiten hun grenzen was hun doel de vernietiging der Ukranische nationaliteit.

Het Ukranische maandschrift stelt zich thans tot taak de oogen van de beschaafde wereld voor de belangen en de beteekenis van het Ukranische volk te openen. Het eerste nummer bevat een geographisch-ethnografisch overzicht over Ukraine en de Ukraniërs, een exposé over het wetenschappelijke genootschap te Chevchenko, het onderscheid tusschen de Groot- en Klein-Russen of Ukraniërs en tal van andere gegevens.

Op 53% van het grondgebied golft het graan en verschaft ⅔ van den geheelen graanoogst van Rusland; de opbrengt overtreft dien van Duitschland of Frankrijk. Van het graan, dat Rusland uitvoert, komt 9/10 uit Ukranie. Het ijzer, in Ukranie gewonnen, vormt 73%, de steenkool ongeveer 90% van de totale Russische productie.

‘Wat ook de uitslag van den oorlog moge zijn, hoe ook het aanzien

moge wezen van de nieuwe kaart van Europa, de Ukranische quaestie is gesteld en zal eenmaal moeten worden opgelost', aldus lezen wij in het programma der Ukranische revue. 'Slechts van het oogenblik af waarop zij onafhankelijk zal zijn, zal de Ukraine de mate harer waarde kunnen doen kennen.' Vertrouwende op de eindelijke zegepraal van het recht, doet de redactie haar uitgave het licht zien.

'De twintigste eeuw zal de eeuw zijn der nationaliteiten. Mogen de vrije volken het onderdrukte Ukraine helpen zijn banden te verbreken. Moge het einde van den grooten oorlog het begin zijn eener nieuwe aera van rechtvaardigheid en broederliefde.'

V.K.

M.P.C. Valter, Louis Botha contra Generaal Christiaan de Wet (uit onuitgegeven stukken).
M.P.C. Valter, Generaal Botha tijdens den Engelsch-Afrikaanschen oorlog in 1900; Amsterdam, Rotterdam, C.L. van Langenhuijzen.

Het is een vlammende aanklacht, die de heer Valter, die actief aan den Transvaalschen oorlog deelgenomen heeft, aan Generaal Botha in het gelaat slingert. Zoolang de Afrikaansche leiders meenden in samenwerking hun kracht te zullen vinden, meende de schrijver er niet aan te mogen denken, verstorend op te treden door te spreken over den stillen strijd, dien Botha voor jaren met slechte middelen tegen De Wet heeft gevoerd. Thans, nu het volk zal moeten kiezen tusschen een man als Botha of een leider naar den geest van den eerlijken, vaderlandslievenden Vrijstater, een wien het het zwijgen kan worden opgelegd, al durft men hem niet naar het leven staan, achtte hij spreken plicht.

Nadat einde Februari 1900 Kimberley en Ladysmith door de Engelschen ontzet waren, Cronjé met 4000 man bij Paardeberg in den Vrijstaat gevangen werd en Generaal Botha in Natal van de Tugela tot aan de Biggersbergen moest terugtrekken, heerschte alom mismoedigheid onder de burger-soldaten, vooral onder die van het Transvaalsche land. Botha verklaarde de stemming van zijn officieren en mannen van dien aard te achten, dat niet langer krachtig weerstand geboden zou kunnen worden. De Vrijstaatsche leiders, President Steyn, Generaal Christiaan de Wet, dachten niet aan het neerleggen der wapens. Eerlang echter bleek, dat ook Botha zelf 'de hoop op een goeden uitslag van den strijd reeds verloren had en het oorlogvoeren, niet minder dan de zwakke broeders onder de burgers, moe geworden was.'

In die stemming opende Generaal Botha een stille maar volhardende actie, vooral door te werken op den reeds bejaarden President Krüger, met het kennelijke doel den vrede te bespoedigen. Ook acht schr. teekenen aanwezig, dat Botha reeds in Juni 1900 'zorg moet hebben gehad om den Engelschen ter wille te zijn.'

Op grond van een reeks van feiten, documenten en verschijnselen verklaart schr.: 'Wat De Wet opbouwde, werd door Botha afgebroken: ziet daar in een paar woorden de geschiedenis van de tweede phase van den Engelsch-Afrikaanschen oorlog.' Hij velt het oordeel: 'dat de tegenwoordige Eerste Minister van de Unie van Zuid-Afrika, als Commandant-Generaal van de Transvaalsche burgerstrijdmacht in 1900,

voorgevende, den oorlog plichtsgetrouw te zullen voortzetten, schuldig staat aan handelingen en nalatigheden, welke feitelijk er op berekend waren om zijne Regeering

te dwingen dezen te staken, ofschoon zulks in strijd was met den wensch van een zeer groot deel van het eigen volk en de beste zijner leiders en daarenboven ontrouw aan den Vrijstaat.'

De heer Valter staaft zulks met 'circumstantial evidence', eene 'opeenvolging van gedragingen, wegens onvolledigheid of anderszins onjuiste of onware rapporten en grove nalatigheden, waardoor eigen Regeering en Volk ontmoedigd, krijgsvoering verlamd en militaire positie geschaad werd, de vijand daarentegen bemoedigd en gebaat.'

Een Afrikaner in Nederland, Prof. Dr. H.J.D. Bodenstein, heeft Generaal Botha tegen deze aanklacht verdedigd, hetgeen den heer Valter genoopt heeft tot eene repliek, in de tweede in hoofde dezer genoemde brochure vervat.

Deze repliek, waarin nieuw materiaal wordt bijgebracht, maakt een voor Botha nog meer bedenkelijken indruk dan het eerste requisitoir.

'Tijdens De Wet aan gene, De la Rey aan deze zijde van de Vaal volhardend streden, in de goede hoop, dat de groote offers aan menschenlevens niet vergeefs zouden worden gebracht, hield Botha in Oost-Transvaal de zaak sleepende, aldus de Regeering tot het neerleggen der wapens dwingende, verlammend op zijn krijgsvoering werkend, de kans minderend, dat de groote zaak, waarom het ging, de onafhankelijkheid, althans de zelfstandigheid, zou kunnen worden gered. Terwijl De Wet en De la Rey gevangenen maakten bij tientallen of enkele honderden, liet Botha ze bij duizenden vrij. En als op hetzelfde oogenblik, waarop hij beloofde, gelijk de Vrijstater, den kleinen oorlog te zullen voeren en deze de doode burgers telde, die bij het nemen van één trein des vijands, gevallen waren - liet hij aan de Engelschen vele honderden wagens over en vele tientallen locomotieven, die gestookt zouden worden met de kolen uit de mijnen, welke hij niet had willen vernielen, om troepen aan te voeren zonder tal, ten einde den eisch tot algeheele onderwerping door te zetten, welke zoo niet geboren werd, dan toch sterk gevoed werd door de overtuiging: dat een volk, welks Commandant-Generaal het met verraderlijke middelen op staking van den oorlog had toegelegd, niet lang in weerstand zou kunnen volharden.'

In het licht van Botha's houding van voor vijftien jaar moet men beschouwen de handelwijze van den man, die in dienst eener Regeering, naar wier wil, zóó kort geleden, het Afrikanenland te vuur en te zwaard werd verwoest, thans, naar De Wet en Beyers in hun oproep tot verzet getuigd hebben, 'tegen den zin en den wil van het volk' een 'Goddeloozen inval' heeft gedaan op het gebied van een volk, dat, gelijk De Wet en Beyers met recht verklaarden, 'ons nimmer iets kwaads heeft gedaan, maar altijd goed gezind is geweest.'

Het ligt versch in de herinnering, hoe toen Generaal De la Rey op weg naar een volksbijeenkomst tot bespreking van den toestand is doodgeschoten, - naar het heet, bij vergissing of ongeluk; hoe Generaal Beyers den dood vond toen hij, tot een conferentie verleid, bij zijn vertrek vandaar door regeeringstroepen werd opgejaagd; hoe Jozef Fourie werd terechtgesteld, Generaal De Wet's zoon Daniël onder witte vlag werd gedood, tientallen van burgers in den ongelijken strijd tegen Botha's troepen zijn gesneuveld en Generaal De Wet zelf werd gevangen genomen.

Maar, zoo besluit de schrijver zijn eerste geschrift, 'de dooden vielen niet vergeefs. De poging der Engelschen om het land geheel en uitsluitend

onder Britschen invloed te brengen, is verijdeld. Als de kinderen en kindskinderen van den Vrijstaatschen Generaal zullen zijn ten grave gedaald, zal Zuid-Afrika nog in het teeken staan van zijn daad. De vrijmaking van Britsche voogdij, welke het volhardend verzet van 1899/1902 niet kon bereiken, wordt door den slecht voorbereiden en zwak geleiden opstand van 1914 een voldongen feit. Hollandsche en Duitsche Afrikaners, door wat zij saam geleden hebben inniger verbonden, zullen zich, wat ook in de onmiddelijke toekomst zal mogen geschieden, weten te handhaven. Met Engelands macht over het land onzer stamvaderen is het voorbij.'

V.K.

Louis A. Bähler. Geestdrift en verontwaardiging, evolutionaire en revolutionaire uitingen. Groningen, H.N. Werkman.

'O, what a noble mind is here o'erthrown', zou men met Shakespaere kunnen zeggen.

'Aandachtige lezers en rustige beoordeelaars, die nog de piëteit bezitten om een menschenziel, hoe anders geaard ook en hoe anders besnaard ook dan de hunne, in hare uitingen na te gaan,' zullen den schrijver zeer lief zijn. Van dezulken zal (hij) zelfs een volkomen misprijzing van den inhoud (van zijn boek) kunnen verdragen.'

Deze 'volkomen misprijzing' heeft de schrijver van mij niet te verwachten. Hij heeft m.i. volkomen gelijk; alleen maar, een paar honderduizend jaar te vroeg gelijk. 'Geen democratie, geen aristocratie' wil hij, maar - in den letterlijken zin - 'theocratie'. Geen volksregeering, geen regeering van de besten zelfs, maar ons persoonlijk en maatschappelijk leven onmiddelijk stellen onder het godsbestuur.' (bl. 187). Hij wil daarom 'een toestand zonder regeerders of heerschers.' (bl. 99.)

Dit ideaal is allerminst nieuw. Er zijn al sporen van in de Oudheid. Ten onzent kent men het rijmpje:

> 'Ach, waren alle menschen wijs
> En wilden allen wel,
> Dan ware 't op aard een paradijs.
> Nu is het vaak een hel.'

De heer Bähler noemt zich anarchist, omdat hij dit paradijs reeds dadelijk wil invoeren.

In een zijner beste opstellen toont hij het zeer toekomstige karakter eener volmaakte, ideale maatschappij duidelijk te beseffen. Individueele zelfverbetering moet gericht worden op de gemeenschap: wij moeten ons zelven verbeteren, opdat de gemeenschap van allen beter, eindelijk zelfs - als 'limiet', als asymptote - absoluut goed worde. 'Helaas zijn er in dat wordend organisme, hetwelk wij reeds bij voorbaat maatschappij noemen, vele booze en ondeugdelijke cellen.'

Juist. Zoolang de zonde onder de menschen is, zal in de samenleving onmisbaar zijn eene Regeering en een Recht, die richtend haar op de goede baan houden en booze aanslagen tegen geheel of enkeling afweren. Maar in plaats van dit te erkennen, wil de auteur, ietwat vagelijk: 'de stuwkracht van het geheel, de drijfveer van het geheel, zuiveren en verbeteren.'

'De wil, de geest, de ziel van het geheel moet gereinigd en geheiligd

worden.' Uitstekend. Maar hoe? Door zelf, als 'anarchist' maar vast afschaffing van alle gezag, alle richting en richtsnoer te propageeren?

Aan aanstaande ingenieurs worden de beginselen van het staatsrecht onderwezen, uit de juiste overweging, dat zij, later eene leidende, richting gevende plaats in de maatschappij zullende innemen, van het samenstel der maatschappij eenig begrip behooren te hebben. Het is zeer te bejammeren, dat aan aanstaande predikanten en aanstaande geneesheeren niet evenzeer, uit dezelfde overweging, eenig denkbeeld van het wezen van Staat en Recht gegeven wordt, als ware het misschien nog meer algemeene staatsleer en oeconomie dan positief staatsrecht.

Had de heer Bähler voor het aanvaarden zijner roeping als predikant slechts een jaar lang eenige studie kunnen maken van vakken als bijv. rechtsphilosophie en sociologie, hem zou de dwaasheid bespaard zijn gebleven, voor het heden of de naaste toekomst reeds een duizendjarig rijk te kunnen verwachten.

Van een kleine slordigheid is hij misschien niet geheel vrij. Hij spreekt 'bijv. van '*ordonnantiën*' dat zijn 'voorschriften of bevelen' Gods, - van 'ordonner', - terwijl hij als theoloog moest weten, dat 'ordinantiën' Gods, dat zijn 'instellingen of ordeningen' Gods - van 'ordinare' - bedoeld zijn.

Hoofdoorzaak van zijn anarchisme is echter de eenzijdig - deductief - theologische opleiding, aan wier uitkomsten hij met vollen ernst zonder eenige afwijking vasthoudt.

Hij kent de eischen des Christendoms en breekt nu in een ontroerende en aangrijpende aanklacht uit, als hij ziet hoe deze eischen in het praktische leven miskend worden. Die klacht is eerbiedwekkend; maar hij weet de tegenstelling tusschen feiten en ideaal niet te overbruggen, omdat hij alleen deductief heeft leeren denken en van het historisch geworden maatschappelijk samenstel minder begrip heeft dan een kind, daarover hoogstens enkele verouderde algemeenheden uit het laatst der 18e eeuw heeft vernomen.

Die wonderlijke naiviteit brengt hem er ook toe, om zijn tallooze en soms rechtmatige aanklachten tegen onze moderne maatschappij te brengen voor het forum der onontwikkelde schare. Hij weet niet, dat hij daarmede aan een kind een pak dynamiet in de hand geeft.

Ds. Bähler is het type van een prophetengeest: vurig, eerlijk, meesleepend, maar van wonderlijke argeloosheid. Ontwikkelden, die tot nadenken gestemd willen worden, die opmerkzaam willen worden gemaakt op gebreken, waar men in den sleur van elken dag over heen ziet, zullen parels in het boek vinden, al mocht de profeet hen onder de 'zwijnen' rangschikken.

De auteur geeft altijd iets te denken, is vaak vlijmend geestig en soms vlammend welsprekend. Een boetpredikatie als 'de Engelsche Christus' is ontzachlijk van huiveringwekkende dantesque schoonheid.

Maar op staatkundig gebied had deze schrijver beter gedaan, zich niet te begeven.

V.K.

Tegen den Stroom, door Otto Altmann, oud-Gezagvoeder der Koopvaardij; geautoriseerde vertaling door L.W. van Yperen Jr., oud-Officier der Koopvaardij. - Uitgave van D.A. Daamen, Den Haag.

Als het niet in het voorwoord te lezen stond, zou men toch al bespeurd hebben, dat dit een tendenz-roman is en een, waarin de held zijn eigen

leven beschrijft. Beide omstandigheden zijn in dit geval aan het boek als kunstwerk ten goede gekomen.

Het is frissche, stevige en gezonde kunst, die uit dit boek straalt. Niet alleen is de epische techniek van het begin tot het eind onberispelijk; maar er komt een atmosfeer van zeelucht, van zonneschijn en storm, van blauwe zilte watervlakten en opkruivende branding ons krachtig en weldadig uit dit boek tegemoet. Het is een man met een sterk en groot hart, deze Koopvaardijkapitein Otto Altmann, die 18 November 1914 den heldendood vond op het slagveld in Frankrijk; hij moet zijn zooals hij zijn ander-ik, kapitein Bolken, in zijn roman beschrijft: groot, welgebouwd, physiek en psychisch sterk, een blonde blauwoogige zoon van het Noorden, - een type van dat eerlijke, oprechte, goedhartige en stoutmoedige ras van 'helden', dat overal en altijd zoolang wij de wereld kennen, van den 'Strijd om Rome' in het begin onzer jaartelling tot in den huidigen wereldkrijg en even zoo op het gebied, door dit boek onder het zoeklicht beschenen, den nimmer eindigenden kamp voert tegen de 'handelaars, goochelaars en spitsboeven.' Maar hij is niet alleen een sterk en gezond man, maar ook een sterk en gezond kunstenaar.

Er wordt in onzen tegenwoordigen tijd door een menigte zwakke en decadente personen zooveel en zoo fijntjes geknoeid op het gebied der epische kunst, dat men in de sleur haast zou gaan gelooven dat slappe en verkeerde epische techniek, evenzeer als verfijnde decadentie van het inhoudsgehalte, van de moderne epische kunst onafscheidelijk is. Men behoeft geen namen te noemen, want de typische vertegenwoordigers der decadentie naar inhoud of vorm of beide dansen in de moderne literatuur van alle landen bij dozijnen naar voren.

Zoo staat men bijna met een soort van verbazing voor het verschijnsel, dat hier plotseling met een paar forsche stappen een man voor ons staat, die niet alleen onberispelijk zuiver en goed schrijft, niet alleen schrijft met knappe, vaste en sobere trekken als een kunstenaar van de eerste orde, maar bovendien ook nog schrijft met strenge en hooge zedelijke strekking.

De plastiek is uitmuntend; of het nu genrestukjes zijn aan wal, zooals dat waarmeê het boek opent, - of het tafreelen zijn uit het havenbedrijf, - dan wel gebeurtenissen op zee bij helder weer of storm, - het is alles even raak opgezet. De schrijver maakt niet veel werk van uitvoerige detailteekening van het milieu (de haven- en stadsgezichten zijn daardoor wel eens wat yl); maar hij geeft altijd juist '*het*' détail dat karakteristiek de verbeelding van den lezer wekt: het zonderlinge knetteren en klateren van de zee tegen een in nevel naderenden ijsberg, de ijskoude luchtstroom die van dien ijsberg over het schip gaat; het rammelen der roestige kettingen der kranen bij het lossen en laden; de rookende fabrieksschoorsteenen langs de rivieroevers; het knarsen en steunen der houten schotten van een schip dat zwaar werkt; de zwavelgeele avondweerschijn achter de witgrijze randen eener dreigende wolkenbank, het bruischen en beuken der golven... steeds *zien* wij voor onze in aandacht gespannen oogen de gebeurtenissen zich voor ons afspelen.

De dialoog is krachtig en natuurlijk; de totaal-compositie is stevig gespannen met den climax naar het einde; de psychologie der vele figuren is steeds levenswaar en echt in de zoo veelvuldige menschelijke verscheidenheid.

Vooral de twee den hoofdpersoon het naast staande figuren, zijn blonde, slanke en kloeke vrouw Eina en de zeven voet hooge Friesche reus, de

havenmeester, Oom Klaus Siuts zijn met een liefde geteekend, dat zij in volle figuur voor ons staan; maar ook de talrijke bijpersonen komen allen uit hun eigen woorden en handelingen als echte, levende menschen op hun plaats.

Aan den eisch ten slotte, dat een roman een wereldbeeld, een onderdeel van het veelzijdige leven der menschenwereld geven moet, is evenzeer voldaan.

Hier nu ligt tevens de tendenz. Zij stelt in het licht den onophoudelijken, wreeden strijd, die in de koopvaardijvaart vaak gevoerd wordt tusschen den reeder, die rustig overlegt hoe zijn schepen op de voordeeligste voorwaarden te bevrachten, en den kapitein, wiens moed en wilskracht dikwijls geen waardeering vinden en wien, zoo hij ter wille van het profijt de wet niet ontduiken wil, het ongevraagd ontslag op onjuiste motieven voortdurend boven het hoofd kan hangen. De vertaler staat er voor in, dat de beschreven toestanden niet alleen *waar*, maar zelfs nog zeer *zacht* weergegeven zijn. Dit, nu, is een quaestie, die buiten de literaire waarde van het boek omgaat en door deskundigen moge uitgemaakt worden.

J. Sp.

De Keizer van Portugal. Naar het Zweedsch van Selma Lagerlöf, door Margaretha Meyboom (Amsterdam, H.J.W. Becht, 1915).

Wie een boek van Selma Lagerlöf ter hand neemt, weet vooruit dat hij te doen heeft met een stuk letterkunst, waarin de verbeelding een groote rol speelt.

De vele bewonderaars van *Gösta Berling* weten dit ter dege. En zelfs *Jeruzalem*, dat zich het meest op den bodem der werkelijkheid beweegt, getuigt er van. Soms gebeurt het, dat het fantastisch element ‘de spuigaten uitloopt’ en de lektuur bemoeielijkt, doordien men niet uit elkaar kan houden wàt door de auteur als werkelijkheid, en wàt als verbeeldingspel der handelende personen bedoeld is. Maar in dezen nieuwsten roman kan men die beide elementen goed uit elkaar houden.

Ik heb Björnstjerne Björnson eens hooren zeggen, dat lezers uit zuidelijker landen doorgaans vergeten, welk een sterken invloed de noordelijke natuur, vooral in hare winteruitingen, op den geest der bevolking en dus ook op de echt-inheemsche letterkunst heeft.

Het boek dat vóór mij ligt, levert daarvan een aardig staaltje, in het hoofdstuk: ‘Kerstmorgen’. Een arbeiders-echtpaar uit een eenzaam gehucht, begaf zich met hun éénjarig dochtertje, tegen vijf uur in den morgen, op weg naar de dichtstbij - maar dan toch vrij veraf - gelegen dorpskerk.

‘De hemel was bewolkt, en 't was pikdonker; maar het was niet koud. De lucht was bijna zoel en heel stil, zooals dit tegen het eind van December kan zijn.

‘Eerst moesten zij een nauw paadje langs, tusschen velden en hagen in Askedal, dan den steilen winterweg over den Snipatop; en eerst dan kwamen zij op een behoorlijken weg. Daar ontmoetten zij buren, die op den Kerstavond fakkels in orde hadden gemaakt om zich onderweg bij te lichten; en zij sloten zich bij hen aan. Elke fakkeldrager liep voor een klein groepje menschen uit. De meesten zwegen, maar allen waren blij te moe. Het was hun als zwierven ze rond, om, zooals de Drie Wijzen uit

het Oosten, door de ster voorgelicht, den pasgeboren Koning der Joden te zoeken.

'Toen zij op den boschheuvel waren gekomen, moesten zij een grooten steen voorbij, dien een reus op een Kerstmorgen naar de kerk van Svartsjö had gegooid. Die was gelukkig over den kerktoren heen gevlogen, en hier terecht gekomen en blijven liggen. Nu de kerkgangers aankwamen, lag de steen als gewoonlijk op de aarde; maar ze wisten allen, dat hij dien nacht op twaalf gouden zuilen was opgeheven geweest, en dat de kobolden er onder hadden gedronken en gegeten en gedanst. 't Was nu juist niet heel prettig, op Kerstmorgen voorbij zoo'n steen te loopen, en te bedenken wat dit voor een gevaarlijke plaats was. Hier op den heuvel waren de dennen oeroud en grof. En als je ze in 't schijnsel van de fakkels zag, met groote sneeuwhoopen op de takken, moest je wel merken dat velen, die je eerst voor boomen hadt gehouden, eigenlijk kobolden waren, met doordringende oogen onder de witte sneeuwmutsen, en lange scherpe klauwen, die onder de dikke sneeuwwanten uitstaken.

'Dat was nu nog niets, zoolang ze zich stilhielden. Maar stel je eens vóór, dat één van hen een arm uitstak, en iemand van de voorbijgangers naar zich toetrok! 't Was wel niet erg gevaarlijk voor de volwassenen en oude menschen; maar Jan had altijd gehoord, dat de kobolden een groote voorliefde voor kleine kinders hadden: hoe kleiner hoe liever. Hij vond dat Katharina 't kleine meisje te zorgeloos vasthield. Het zou heelemaal geen kunst zijn voor de groote, gewapende koboldenhanden, haar het kind van den arm te rukken. En hij durfde haar ook 't kind niet af te nemen, hier op deze gevaarlijke plaats; want dat kon juist maken, dat het koboldenvolk zich ging bewegen. 't Begon al te suizen en te fluisteren van den éénen boomkobold naar den anderen; het kraakte boven in de takken, alsof ze wilden probeeren naar beneden te komen. Hij durfde ook de anderen niet vragen of zij 't zelfde hoorden en zagen als hij. Want juist door die vraag zou er leven en beweging in het koboldenvolk kunnen komen.

'In zijn angst wist hij maar één ding te doen: hij begon een psalm te zingen in het bosch. Hij had geen goede stem, en hij had nog nooit gezongen dat een ander 't hoorde. Hij kon zoo slecht wijs houden, dat hij niet eens in de kerk durfde te zingen. Maar nu moest hij wel, 't moest dan gaan zooals 't wou. En al spoedig begon een vrouw den Kerstpsalm mee te zingen, met de echte melodie en in den juisten toon.

't Klonk mooi in den nacht, tusschen de boomen. De anderen konden niet langer zwijgen; zij stemden ook mee in.

'Er ging als een gesuis van angst door de boomkobolden. Zij schoven de sneeuwmutsen naar beneden, zoodat men de booze koboldenoogen niet zag; en ze trokken de uitgestrekte klauwen terug onder de dennenaalden in de sneeuw. Reeds toen 't eerste couplet was gezongen, kon niemand meer zien dat er iets anders op den boschheuvel was dan gewone, oude, onschuldige denneboomen.'

't Ligt voor de hand, dat door dit levendig gevoel voor natuurpoëzie, de fantastische volksziel dikwijls overslaat tot allerhande zonderlingheden, en dat dit, onder den druk van tragische omstandigheden, tot krankzinnigheid aanleiding geeft.

Zoo ging het met Jan Andersson, de hoofdfiguur van dit verhaal.

Jan Andersson hield zielsveel van zijn eenig dochtertje; en zoolang zij een kind was en een opgroeiend meisje, beleefden hij en zijn vrouw Katharina daar niets dan vreugde aan. Zij waren behoeftig, maar werkzaam en tevreden. Doch toen zij achttien jaar was, kwam er voor het gezin een finantiëele slag, die hen met het verlies van huis en erfje en dientengevolge met geheelen ondergang bedreigde. Toen stelde Klara voor, naar Stockholm te gaan dienen; zij zou dan wel binnen het jaar wat geld kunnen leveren, waardoor alles weer in orde kon komen. Dit gold als een treurig, maar verstandig besluit, en er werd naar gehandeld. En werkelijk zond Klara op den bepaalden dag de bepaalde som over, en de ouders konden hun vroegere leefwijze voortzetten.

Maar zij zelve kwam niet terug. En dat was een groot leed voor de ouders. Reeds bij haar heengaan had Jan met droefheid opgemerkt, dat de scheiding hààr veel minder zwaar viel dan hem zelven, ja, dat het haar blijkbaar welkom was, een aanleiding te hebben om de wijde wereld in te gaan.

Na een eersten brief liet zij verder niet meer van zich hooren. En, terwijl de ouders steeds omtrent haar in de onzekerheid verkeerden, woeien er uit Stockholm geruchten over, dat zij 'in zijde gekleed ging', en dat zij die weelde putte uit onzuivere bron.

Dit bracht Jan van de wijs. Aan de praatjes rondom hem wou hij geen geloof slaan, maar legde de zaak zóó uit, dat, als Klara zijden kleederen droeg, zij een groote, adelijke dame moest geworden zijn: een barones, een gravin, een hertogin, een prinses, een koningin... Waarom geen keizerin? Juist, keizerin van Portugal. En als zij dat was, dan was hij, haar vader, immers keizer van Portugal?

Met dien titel was hij bij volslagen verstandsverbijstering aangeland, Hij dichtte liedjes met het refrein:

> 'De Vader van de Keizerin
> Die heeft het bijster naar zijn zin!'

Hij deed niet meer zijn gewonen arbeid, maar dwaalde rond in den omtrek, bezocht kennissen, vertoonde zich op feesten en hield daar heele voordrachten over zijne fantasmagoriën. Merkwaardig is, dat toen hij bij zulk een gelegenheid eens goeden raad gegeven had omtrent het vinden van een weggeraakt sleuteltje, de omstanders zijne krankzinnigheid als helderziendheid begroetten, en hem een poosje lang als visionair vereerden.

Als Klara na vijftien jaar terugkomt, is het te laat om haar ouders te redden. Wat hààr verder leven dan nog worden kan, wordt in het midden gelaten.

Het verhaal speelt weer in de oude omgeving, rondom het Löfvenmeer, zegge het Frijkenmeer, in Wermeland, waar de schrijfster zelve woont op haar landgoed Marbäcka, en waar, zomers dagelijks twee stoombooten vice versa varen, de ééne genaamd 'Selma Lagerlöf' en de andere 'Gösta Berling'. En de lezers ontmoeten hier opnieuw allerlei bekende namen van menschen en plaatsen en dingen.

Van de vloeiende vertaling gaf bovenstaand citaat reeds een bewijs.

G.C.

Shakespeare's *Naar het u lijkt*, van Jac. van Looy. Bussum, C.A.J. van Dishoeck. MCMXV.

De vertalingen van Van Looy hebben met zijn oorspronkelijk werk het precieuze, het feilloos zekere, de stevigheid van structuur gemeen. De eigenschappen, die Van Looy als auteur bezit, maken hem uitnemend geschikt voor Shakespeare-vertolker. Hij is iemand, die precies weet, wat hij schrijft; men voelt het zich rekenschap geven van ieder woord.

De ontzachlijke moeilijkheden, die zich bij eene Shakespeare-vertolking voordoen, vertoont *As you like it* misschien meer dan eenig ander stuk. Het wemelt van grillige wendingen, gekunstelde zegging, vernuftige en dikwijls duistere beeldspraak. Ter illustratie van de wijze waarop de vertaler zijn taak opvatte, schrijf ik uit het derde bedrijf het volgende fragment af, een dialoog van den herder Silvius en de herderin Phebe:

Silvius.
O, Phebe zoet, versmaad mij niet zoo, Phebe;
Zeg, gij bemint mij niet, maar doe 't niet zoo;
Zoo bitterlijk. Hij die het beulszwaard zwaait,
Wiens hart verhardde door 't staâg dooden zien,
Laat niet de bijl neêr op de neêre nek,
Of vraagt vergeving eerst: wilt gij zijn harder
Dan een die leeft en sterft bij bloedvergieten?

Phebe.
Ik wil je beul niet wezen, niet in 't minst:
'k Ontvlucht je juist, wijl ik je niet wil deren.
Je zegt me dat er moord huist in mijn oogen:
't Is aardig, zeker, erg aannemelijk,
Om oogen, de allerteêrste, bangste dingen,
Die voor een stofje laf hun luiken sluiten,
Dwingelands te noemen, slachters, moordenaars!
Nu kijk ik boos je aan, met heel mijn hart;
Kunnen ze kwetsen, dat ze dooden je:
Kom, doe nu of je in zwijm valt; val nu neêr;
Of als je dat niet kunt, o, schandelijk, schandelijk,
Lieg dan niet zoo, ze moordenaars te noemen.
Toon mij de wond nu die mijn oogen sloegen:
Wanneer je met een speld je krabt, dan blijft er
Minstens een schram; en leun je op een rietstaf,
Dan houdt je in de handpalm voor een poosje
De indruk der knelling nog; maar nu mijn oogen,
Die 'k naar je priemen doe, je nergens wonden,
Neen, ik weet vast, er is geen kracht in oogen
Die letsel brengen kan.

Silvius.
O, dierbre Phebe,
Zoo ooit - als ooit dit ooit eens naderkomt, -
Ge op frissche wang de macht ziet der bekoring,
Dan zult ge kennen die onzichtbre wonden
Gemaakt door liefde's pijlen.

Phebe.

Maar tot dan,
Kom gij mij nader nooit: en komt die tijd,
Vervolg mij met uw spot, beklaag mij niet;
Want tot dien tijd zal ik geen meêlij kennen.

Wie deze vertaling met het oorspronkelijke vergelijkt, zal bemerken, hoe moeilijk de arbeid van den bewerker was, maar ook, hoe glansrijk de vertaler de tallooze moeilijkheden te boven is gekomen. Shakespeare is in deze overzetting Shakespeare gebleven.

Bij eene vergelijking zal men ook het bestaansrecht moeten erkennen van vele eigenaardige wendingen, die de heer Van Looy zich in zijn Nederlandsch veroorloofde, en die op het eerste gezicht iets gewilds hebben, te vervangen schijnen door meer gebruikelijke woordorde en melodie van den volzin. Doch men hoede zich wel, deze bijzondere dingen toe te schrijven aan willekeur of bizarren geest. Moeilijk zou voor deze woordschikkingen eene verklaring te geven zijn; het taalgevoel moet hier beslissen. En wel-beschouwd lijdt het geen twijfel, of de vertaler is ook door den persoonlijken vorm, dien hij zich koos, gebleven in den geest van zijn origineel.

HERMAN MIDDENDORP.

E.T.A. Hoffmann. De gouden Vaas. Een sprookje uit den nieuwen tijd. Vertaling van Karel Wasch. Amsterdam, Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur. (W.B. No. 310).

Deze keurige en nauwgezette vertaling van Hoffmann's romantische tooververtelling is eene verrassing.

E.T.A. Hoffmann, de geestige verteller, die bij ons zoo weinig bekend is - ik herinner mij nog duidelijk, dat ik, door een toeval, zijne *Elixiere des Teufels* in handen kreeg, dat ik het wild-romantische verhaal in één nacht uit las; ofschoon ik toch niet meer op dien leeftijd was, waarin men zijne eerste romanschrijvers liefheeft.

Sedert dien tijd ben ik Hoffmann blijven lezen, al was het niet altijd met de fel zich gevende aandacht, die *Die Elixiere des Teufels* mij afdwong. Hoffmann is niet stéédsinteressant. Dikwijls schrijft hij er maar op los. Maar hij is toch zoo, dat ge er moeilijk toe komt, zijn werk uit de handen te leggen.

Bij de lezing van Kapellmeister Kreisler, Der Sandmann, Meister Martin und seine Gesellen, Doge und Dogaresse, Das Majorat, Das Fraülein van Scuderi - ik noem maar eenige verhalen op, die de deugden zoowel als de gebreken van den schrijver typeeren - ondervond ik, wat Cornelis Veth zegt in de korte, maar met juistheid het karakter van Hoffmann's werk weergevende inleiding van *De gouden Vaas:*

'Hij valt zichzelf in de rede, hij spreekt zichzelf toe, hij vat ons bij den knoop van het vest of stoot ons tusschen de ribben, neemt ons in het vertrouwen of gekscheert met ons over zijn eigen helden en heldinnen, hij voorkomt elke critiek onzerzijds door een eigen, zeer treffende bij te dragen, en hij gaat voort ons te boeien, te vermaken, te doen huiveren en te mystificeeren. Hij stelt ons te leur met het slot van het eene verhaal, om ons weer te paaien met het schitterend, veelbelovende begin van een ander. Hij heeft alle fouten en alle deugden - behalve, reserve, zelfbeheersching. Hij fascineert ons, na ons doodelijk te hebben verveeld; hij verzoent zich met ons, na ons gruwelijk te hebben geërgerd.'

Der goldene Topf behoort tot Hoffmann's beste werk, al schijnt de schrijver ook in dit sprookje met het slot even te hebben ‘gezeten’. Maar men kan in dit sprookje al de mooie qualiteiten vinden, die Hoffmann zoo boeyend

maken: den fijnen humor, de weergalooze kunst van vertellen, het zacht-sentimenteele, het fantastische.

De vertaling prees ik reeds. De taal van Hoffmann schijnt hier en daar een tikje brillanter; maar het is geen gemakkelijk werk, dezen schrijver te vertalen.

Ik heb gehoord, dat ook de firma Brusse van voornemen is, vertalingen van Hoffmann uit te geven. Een uitstekend plan. Uit de werken van den Duitschen verteller treedt de romantiek zuiverder te voorschijn dan uit hetgeen Holland zelf tegenwoordig op dit gebied weet te scheppen: het bombast-epos van Quérido, waarmede de Wereld-bibliotheek in duizenden van exemplaren den weeken vaderlandschen bodem bezwaart.

HERMAN MIDDENDORP.

Zomerleven, door Cyriel Buysse. - Uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck, te Bussum. 1915.

In oude tijden waren er rondreizende barden. Zij droegen een harp met zich en zongen bij het snarengetokkel weemoedige liederen, luimige invallen, tragische vertellingen of ontroerende verhalen...

Onze voorvaderen, die naar hen luisterden in de hooge kasteelen, bij het knappend beukenvuur gezeten, hadden den tijd. De bard zong, het schijnsel der vlammen speelde op den muur, de toehoorders waren wèg in verhaal of lied.

In onze dagen hebben maar weinigen tijd naar de zilveren harp van den rondreizenden bard te luisteren. Zij vragen naar oorlogsberichten, naar den stand der geldmarkt, naar mededeelingen over sport en wat dies meer zij. Dat is jammer; want hier staat nu een zanger met een gouden harp, hij tokkelt de snaren vol liefelijk geluid. Indrukken van schoonheid geeft hij weer. Zijn oog dronk de kleuren der natuur; zijn oor ving vogelgekweel en windgesuis. Een oude molen vertelde hem vele wonderbare geheimen. Herinneringen uit 's schrijvers jeugd en rijper leeftijd doemden op. Hij wist ze te vatten en in te weven in zijn natuurbeschrijvingen, met de bekwaamheid eener Indische batikster, die gedachten vastlegt met haar verfschuitje, gedachten fijn en mooi als een innig mysterie.

Ik bid U, luistert naar dezen zanger bij Gods genade; gij, die zoo opgaat in het materieele, dat natuurschoonheid voor U een klank wordt, een holle phrase, een nietszeggend woord. Luistert naar hem, zij 't voor korte pooze; verkwikt U aan deze frissche bron in de lente ontboeid en heel den zomer door, tot in late herfst, een weelde van koelte en klaarte. Zij hergeeft U kracht, als gij moede zijt; want zij voert U terug naar jeugd en rein genot. Zij wekt herinneringen, onsterfelijker voor U dan Caesars roem en Rome's grootheid. Als olie uitgestort op hooggaande golven, zoo stillen deze schetsen, deze indrukken van den dag, deze ietsjes en nietsjes uwe felbewogen ziel. Gij leest bladzijde na bladzijde... rust en vrede waren om U. Een koele hand legt zich op uw verhit voorhoofd, de hand der natuur zelve. Want deze indrukken, deze kleine schilderijtjes zijn der natuur beluisterd en afgezien. Zij zijn eenvoudig en groot als deze. Het teere groen der lente ontspruit er voor uw voet. Gij staart naar een roos, opkleurend in het zonnelicht, naar een molenwiek in avondgloed.

Een begrafennisstoet gaat voor U heen in teer bewegen. ‘Dood, waar is uw prikkel?’
Het werk des

doods smelt immers samen met den arbeid der natuur, even van zelf sprekend als der nachtegalenzang behoort in den ‘zalig frisschen, vroegen’ Meischen morgenstond; als de ‘lachbuien der berkenheesters’ door den wind heen en weer geschud of ze telkens ‘gekitteld’ werden; als het vlindertje, ‘een azuren schulpje van den blauwen koepelhemel afgeschilferd,’ dat ommedwaalt in de lentelucht.

Maar aan Cyriel Buysse's harp ontspringen ook wel eens andere tonen, b.v. als hij het stadsleven, de stadsmenschen hekelt, die zoo grof kunnen zijn in de fijne natuur, die van het buiten-zijn alleen in losbandige wildheid kunnen genieten, veel grover dan jonge veulens, die rondstormen in de ontwaakte weide; want in de dartelheid der jonge paarden is gratie, in het kabaal der stadsmenschen slechts leelijke onbeholpenheid. Zij zijn vervreemd van de natuur en met weerzin keert zij zich van hen af. Auteur acht het daarom verkieselijk soms van een vervelenden dag, in stad gesleten, niets anders op te teekenen dan: ‘Stadsleven.’ - Ei, waarom keert ge er in den winter naar terug, auteur? -

Ik vergat nog te zeggen dat Cyriel Buysse's *Zomerleven* een soort van dagboek is. Onverstoorbaar reit hij de dagen aan elkander, precies als die barden uit den ouden tijd, die ook vele dagen, ja weken en maanden achtereen op den gastvrijen burcht, hunne verhalen voordroegen, er de aandacht bleven boeien.

Er is heusch afwisseling genoeg in het stille buitenleven van den verteller, omdat hij oogen heeft, die zien. Alleraardigst is ook zijn kleine boutade over het verblijf op een andere planeet - Engeland - midden tusschen zijn schetsen van bloeiend koren, grijze regendagen en ‘zonnig groenen vlasgaard’ in.

De regendagen zijn niet vervelend voor den lezer, want dan komen vaak de leuke vertellinkjes voor den dag, die Schr. uit de schatkamer van zijn geheugen opdiept. Vertellinkjes, nu eens spelend in Amerika - Washington met zijn ‘poenpaleizen der milliairdairs’ enz. - dan in Italië, met een korte maar veelzeggende anecdote over den Italiaanschen soldaat. Kostelijk zijn ook de opmerkingen over de naaktmode der hedendaagsche vrouw; maar beschamend voor haar, die de dégéneratie harer sekse aanziet, zonder er iets tegen te kunnen doen. Kon men het maar verbeteren met ‘schoklachen.’ Dagen van bloed en ijzer zullen der vrouw in dit opzicht misschien het gezond verstand, de ingetogenheid terug geven.

Het liefste in dit boekske zijn mij echter de natuurbeschrijvingen, de fijne etsjes, de kleine schilderijen, de met een paar streepen soms aangegeven teekeningen van lenteweelde, zomerpracht en herfsttinten. Maar een, die zóó zien kan als Schr. moest ook den winter buiten kunnen zijn. De strenge schoonheid van den winter zou hem stellig even goed bewondering afdwingen. In de werkkamer van vrouw Natuur wordt nooit gestaakt. Er valt altijd iets te zien, te hooren, te genieten.

Laat ons echter dankbaar zijn. Evenals van het werkelijk zomerleven, zeggen wij van Cyriel Buyssens dagboek: Hoe jammer dat het uit is; maar wij hebben veel genoten.

ELISE SOER.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In het Octobernummer vervolgt de heer Gerard van Eckeren de geschiedenis der familie Van Beemster. Dr. E.B. Kielstra handelt over de afdeeling Indragiri. Jacqueline van der Waals plaatst haar voordracht over Ibsen's Brand. Johanna W.A. Naber besluit haar relaas van de reis van Augusta van Westenhage de Mist door de Binnenlanden van Zuid-Afrika. Martin Permys zingt verzen.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

Over Christendom en Staat handelt Dr. J.R. Slotemaker de Bruine in de October-aflevering. Mej. H.S.S.K. geeft een keur van stafrijmen in spreekwoorden en zegswijzen. De heer G.F. Gezelle Meerburg handelt over Lichaam en Ziel. Willem de Mérode en Elise Berends brengen gedichten. Dr. M. Visser licht Milton's geestelijk en dichterlijk bestaan in het laatste tijdperk van zijn leven toe.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

In de Oetober-aflevering zet de heer J. de Meester zijne vertelling ‘Carmen’ voort. Hélène Swarth wijdt tien sonnetten aan de liefde. Dr. M.C. Valeton handelt over bronnen en samenstelling der Ilias, de heer P. Valkhoff over den stijl van Anatole France. De heer Van Outhoorn schrijft nog iets over Karl Lamprecht. M. Scharten - Antink schetst een vrouw met een pruik. Dr. Ch.M. van Deventer behandelt Kant's brochure over den eeuwigen vrede. De heer J. van Rossem wijdt een gedicht ‘als aan een doode’.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy,

Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

Een bijzonder fijn en dichterlijk romantisch spel, ‘Clarinde’ wordt door Herman Middendorp aan de October-aflevering geschonken. De heer G. van Hulzen vervolgt zijn roman aan 't lichtende strand. De heer Frans Smits schetst ‘een Weezeken’, Jac. van Looy een verjaardag. De heer Frits van Raalte doet onderzoekingen naar de verhouding tusschen geheugen en verstand. André de Ridder beschrijft het salon van Ninon de l'Enclos. Corn. Veth behandelt Max Beerbohm's caricaturen. Van den jonggestorven dichter J. Philip van Goethem is een gedicht ‘de schoone stem’ opgenomen.

***De Beweging,* algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.**

In het Octobernummer geeft de heer Maurits Uylders een verhandeling over Gustav Mahler's 'Lied von der Erde.' Gerda van Beveren zingt van een zeevisioen. De heer J. Koopmans handelt over Jan Vos en het Amsterdamsche Maecenaat.

***Onze Kunst*, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst', L.J. Veen, uitgever, Amsterdam, Keizersgracht, 485.**

In de rijk geïllustreerde aflevering van November-December 1914 wijden Paul Lambotte en Erasme een verzorgde studie aan de nagedachtenis van den grooten Vlaamschen schilder Eugène Smits, van wiens werk 18 illustraties een denkbeeld geven. Jacques Mesnil komt op voor het aandeel dat Henry van de Velde had in den bouw van het 'Théâtre des Champs Elysées' te Parijs, dat, naar uit een twaalftal gereproduceerde teekeningen blijkt door de architecten-aannemers A. & G. Perret minder gelukkig werd uitgevoerd.

Het fraai geïllustreerde nummer van Juli 1915 is geheel aan Jan Toorop gewijd, wiens werk in een uitvoerig essay door Miek Janssen gewaardeerd wordt.

***De Levende Natuur,* opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.**

In het nummer van 1 October bespreekt de heer Jac. P.Th. het huislook. Dr. W.G.N. van der Sleen houdt een verhandeling over de mollusken aan het strand. De heer J. Heimans toont de bacterie van den plantenkanker als gevaarlijken ziekteverwekker bij den mensch. Van een badgelegenheid voor vogels verhaalt F.B.

In het nummer van 16 Öctober geeft de heer Jac. P.Th. een interessante verhandeling over de noodzakelijke onaantastbaarheid van natuurmonumenten. De heer B.E. Bouwman beschrijft de wegwespen en hun parasiet, de heer G.A. Posthuma zoetwatersponzen. Ph.A.M. vertelt van de misvormingen, die de kruisbloemen van Herderstaschje en Hongaarsche raket door het wierzwam Crystopus candidus ondergaan.

***De Hollandsche Revue*, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.**

In het nummer van 25 September wordt het karakter geschetst van Mej. E.C. Knappert, oud-directrice van het Volkshuis te Leiden.

Ontvangen boeken.

E. Weggeman - Guldemont. *Een kloosterling.* Roman in twee deelen. C.L.G. Veldt, den Haag.
Cora Westland. *Eugène Brieux*, C.L.G. Veldt, den Haag.
Else Berner, *Klänge aus Holland*, (gedichten) P.N. van Kampen &. Zn., Amsterdam.
Tooneelbibliotheek. Eline van Stuwe, *Het Huis Heuse en Zoon.* Mij. van Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Tooneelbibliotheek. Willem Adriaanse, *Glorie.* Mij. van Goede en Goedk. lectuur, A'dam.
Arnold Haultain, *Of Walks and Walking tours.* F. Werner Laurie, London.
Maxim Gorki. *My childhood.* F. Werner Laurie, London.
Dr. M.G. de Boer, *Over de Practische en de Wetenschappelijke Waarde der Jongste Geschiedenis.* P, Noordhoff, Groningen.
Staten en Volkeren, I, 1. Prof. Dr. H. Brugmans, *Het Pan-Germanisme.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Karl Zimmermann, *Das Problem Belgien oder*: *Es lebe der Geuse.* Eugen Diederichs Verlag, Jena.
Dr. P. Molenbroek, *De onwaarheid van* '*J'accuse*!' W.L. en J. Brusse, Rotterdam.
Mr. W.M. Westerman, *Dekking van oorlogslasten.* W.L. en J. Brusse, R'dam.
L. Ritsema van Eck, *Historische Democratie.* J.H. de Bussy, Amsterdam.
Synthese, Tweede Deel, II. Dr. J.H. Gunning Wz. *Uiterlijkheid en Innerlijkheid.* De erven F. Bohn, Haarlem.
Dr. J.P. Lotsy, *Het tegenwoordige standpunt der evolutie-leer.* Mart. Nijhoff, den Haag.
Onze Koloniën, II, 5. F.A.F.C. Went, '*s Lands Plantentuin te Buitenzorg.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
'*Pro en Contra*', IX, 10. Christian Science. Pro: Marie Hartman, Contra: Dr. J.H. Gerretsen. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Boeken van Wijsheid en Schoonheid. *Uren* m*et Novalis.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Handboekjes, Elck t' Beste. Just Havelaar, *Vincent van Gogh.* Wereldbibliotheek, Amsterdam.
W. Struik en K.R. Gallas, *Fransch leesboek*, *I.* J.B. Wolters, Groningen.

Uit de stilte.
Een sprookje
C. Boekholt.

I.

ZOO kalm, als soms de golfjes over het strand kabbelen en het zeegroen laten wiegen op hun armen, zoo was ook het leven van kleinen Angelo.

's Morgens vroeg, als de zon van achter het hooge duin kwam, dan werd Angelo wakker in zijn kleine bedstede, die gemaakt was van hout dat aangespoeld was van zee. Dat heette ‘drijfhout’ en kwam van schepen, die vernield waren door den storm en ja, als Angelo goed keek, dan kon hij nog op sommige planken letters lezen en dan voelde hij zooveel vreemds in zich. Hij dacht zich al maar schepen gemaakt uit drijfhout, hij hoorde de namen ervan noemen. 't Deed hem dan pijn. Want verder begreep hij niets.

Dan hoorde hij vader roepen beneden aan de trap en dan kwam Angelo uit zijn bedje en ging naar beneden, na eerst eens uit het dakraampje gekeken te hebben, dat groen en gebarsten was en uitzag op de ruischende zee.

Hij groette de smaragden golven, die zacht het stille zonlicht droegen, als de bloemen den matten dauw.

En ja, dan meende Angelo meerminnen te zien oprijzen uit het blanke schuim en hij zag ze knikken tegen hem.

Dan dacht hij aan de tallooze verhalen, die vader hem verteld had en als hij zoo dacht, was vader beneden bezig netten te verstellen en zeilen te lappen van zijn oud scheepje, dat Angelo kon zien liggen op het stille strand. Kijk, daarrond vloog een zeemeeuw, die schreeuwde.

Angelo hoorde vaders zachte stem, die liedjes zong, zoo

oud, dat Angelo dacht aan oude ruïnen en aan ridders met glimmende harnassen, die woonden in sombere wouden met krassende kraaien.

Zoo had meester hem verteld als hij 's winters naar school ging.

Hoor, vader zong:

‘Het daget in den Oosten,
Het licht nu overal,
Hoe luttel weet mijn liefke
Waar ik ééns wezen zal’.

O! wat voelde hij zich zonderling opeens.

't Was of iets zéér zachts van buiten uit de ruischende zee in zijn borst vloeide.

‘Dat doen de meerminnen’ zoo dacht Angelo.

Dan ging Angelo naar beneden, het oude trapje af, ook evenals zijn bedje getimmerd van oud drijfhout. Maar Angelo wist niet wat een smart aan dat hout verbonden was.

Wat sombere droomen hingen in de schemere hoeken van het oude huisje. Angelo wist niet, dat herfst op herfst en lente op lente voorbij gingen, en dat dan uit verre landen de menschen de zee vroegen naar hun geliefde panden, die nooit weerkeerden naar huis, maar diep onder het smaragden water leefden, zonder ziel, in het paleis van den zeekoning.

Daar kon Angelo niets aan doen, want hij was nog zoo jong en jonge kinderen voelen wel veel, maar denken nog zoo niet als groote menschen.

Als Angelo dan glimlachend bij vader beneden kwam, kuste vader hem en gaf hem brood en melk.

Een moeder had Angelo niet, die was gestorven toen hij nog heel jong was. Die rustte in 't stille duin onder een ouden denneboom met zware donkergroene takken.

Elk jaar, met den herfst, haalde vader een tak van den denneboom en dan zei Angelo:

‘Vader, die tak heeft moeder nu een jaar gezien en heeft voor haar gezongen, als de wind woei door de duinen en heeft schaduw gegeven als de zon scheen en dauwdroppels gestrooid op haar graf in den vroegen herfstmorgen.’

‘Ja kind’ zei vader dan, en dan blonken tranen in zijn trouwe oogen. ‘Dat waren ook dauwdroppels’ zoo dacht Angelo.

En dan vroeg Angelo allerlei dingen aan den tak en hij

was dan niets verwonderd antwoorden te hooren zoo fijn en zoo lief, als de nevelen der maan.

Hij vroeg dan hoe het moeder ging, of moeder niet naar vader en Angelo verlangde.

En vader zuchtte dan en ging voort met zeilen naaien en Angelo hoorde niets dan:

‘Pik, pik!’

En de oude klok aan den wand sprak ook mêe en zei:

‘Tik, tàk, tik, tak’, al maar door, tot zij afgeloopen was, dan stond zij stil. En Angelo wond haar dan weer op, en hoorde bezorgd of zij weer even goed tikte als voorheen. Ja, hoor!

En hij zuchtte dan.

Van die eentonige huisgeluidjes werd Angelo droomerig.

II.

's Avonds als de zon in zee dook, ging vader uit visschen en dan stond Angelo vader na te staren, tot niets meer van vaders schuit te zien was, dan een klein zwart stipje.

‘'t Was net een zwaluw’ zoo dacht Angelo, ‘die wegtrok in den herfst.’ En Angelo ging in 't duin zitten en keek de zon na, zóó lang, tot niets meer van haar te zien was.

Hij kon zich maar niet begrijpen, dat plotseling het water niet ging sissen, nu de gloeiende zon in 't water zonk. Maar 't was immers zoo ver.

Kijk, dat is nu een groote miskelk, die brandt in den laten avond, en de feeën dragen die miskelk weg naar omlaag bij den sluimerenden zeekoning.

Dat was een mooi rood licht in het groene water.

Uit het avondrood worden purperen kleedjes geweven voor de papavers en uit de blauwe lucht de fijne blauwe kokertjes der korenbloemen. En dat geel, kom, waar diende dat voor en dat lichte violet?

O ja! daar werden de wiekjes uit gemaakt der vlinders en libellen. En Angelo was niets verwonderd vlinders te zien fladderen van uit zee.

Die hadden immers pas hun wiekjes ontvangen?

Zie, die groene vogel was gekomen uit het smaragden zeewater. Dat was een betooverde nimf, die ondeugend was geweest en een armen zeeman had gelokt naar het paleis van den zeekoning.

Zoo had vader hem vaak verteld.

O! wat was het hier heerlijk in het duin, heerlijker dan in het sombere huisje.

Zie, hoe zacht wiegden de golfjes en hoe zacht brandde het avondrood aan den hemel. En daar vloog een blanke zeemeeuw.

Dat was schoon.

't Was als bloeide een blanke lelie op een karmijnen veld.

Boven Angelo's hoofd dansten de mugjes op-neer, op-neer, altijd maar door.

Hij hoorde ze zoemen. Dat was hun avondlied. Angelo kende dat wel.

En ver, vèr achter hem, stonden de goede groene boomen, zijn boomen.

Daaronder waren berkeboompjes en eiken, die hem eikels gaven in den herfst en schoone roode bladeren. Die bewaarde Angelo een heelen tijd tot ze bruin werden, dan begroef hij ze in zijn tuintje.

Doch altijd liet Angelo een heeleboel eikeldoppen liggen. Dat waren immers de hoedjes van de kabouters. En hij wilde volstrekt niet, dat zij koû leden, als de sneeuw in de duinen lag en als de zee somber bruiste en al de boomen kaal waren en stil sliepen.

's Zomers vergaarde Angelo tal van klaprozen en die legde hij bij de kabouterwoninkjes, dat waren dan hun zomerhoedjes, meende hij. En de kabouters waren hem zéér dankbaar en brandden voor hem 's avonds hun blauwe en groene lichtjes.

Dat vond Angelo mooi, dat wisten ze.

O, als hij dan 's wintersavonds in zijn bedje lag en licht sluimerde, dan hoorde hij van ver den wind in de boomenkruinen zingen en de zee bruisen.

Dan voelde Angelo zooveel in zijn hartje omgaan, o, zoo veel.

Dan dacht hij aan de woninkjes van de kabouters, zoo diep onder den grond.

En in de woninkjes lagen de gele herfstbladeren en spinnewebben voor hun bedjes.

En zoo sliep Angelo in, droomend, van kabouters en ruischende boomenkruinen.

Buiten in het duin woei dan de wind en op 't strand bruisten de golven. Dat was sombere muziek.

Dat zat Angelo te denken in het geurende thijm en de

verre avondgeluidjes prikkelden hem in de ooren en zie 't avondrood was vaag geworden als purpergaas. Angelo's oogleden vielen toe en zijn hoofdje zakte achterover en daar lag 't ventje, slapend in het stille duin, waar de krekels piepten en de glimwormpjes rondvlogen en 't helm stil fluisterde over de geheimen, die rusten in het oude, oude duin.

Zoo sliep Angelo in en hij droomde:

III.

Zie, daar gloeide weer 't avondrood, daar deinden de smaragden golven, daar fladderden lila vlinders en daar snorden hemelsblauwe libellen door de zwoele lucht. O! hoe vreemd was alles. De duinen waren vol van bloemen, van klaprozen en van korenbloemen. En hooge toortsen waren als de hel gloeiende wingerdbladeren in den herfst, geheele plekken waren dofrood van de vlindertjesbloemen.

Angelo was zelf een bloem, een schoone bloem en dat was iets wat hij altijd verlangd had.

Hoe kon hij zoo goed zien dat hij nu een bloem was?

Hij wist het niet. Doch hij voelde dat hij een bloem was en zijn spiegel was zijn ziel, maar dat wist Angelo niet. Dat was goed voor hem.

Doch plots hoorde Angelo boven zich stemmetjes als 't klingelen der sneeuwklokjes in de lente.

En o, wat teêre fijne muziek klonk daar.

Hij schreide tranen en dat waren dauwdroppels.

Maar wat was dat?

Hij zag op en o! dat had hij nog nooit gezien, hoe dom van hem.

Maar hij was immers nog nooit een bloem geweest?

Wat zag hij?

Uit het Westen kwamen milioenen roode zonnestralen vallen der dalende zon.

En die tallooze purperen stralen waren de snaren van een groote harp. En tal van nimfen en elfen in lichtblauwe en roze en violette gazen kleedjes gehuld, zweefden op libellenvleugels rond, die kleuren hadden als 't schoonste parelmoer.

En die teêre wezentjes bespeelden de harp.

O! hoe schemerden de roze lijfjes door dat teere blauw.

Hun haren waren als fijn goudrag.

Toen dacht Angelo te sterven van vreugde. O! die muziek

was als wolkend karmijn en die stemmetjes waren als 't zachte suizen van het oeverriet.

‘O! elfen en nimfen, geschapen uit de tinten van den avondhemel, kom tot mij, ik verlang zoo naar u’ riep hij en zijn stem was als 't ruischen van de boomenkruinen.

De elfen bleven maar door de purperen harp bespelen. En als zij hun vingertjes over de snaren streken, zag Angelo uit die snaren kleurende wolken stuiven als 't dons der vlindervleugels, als de tinten van den regenboog. ‘Zij hooren mij niet’ dacht Angelo en hij riep nog harder.

‘O hoor mij! Wat deed ik u, dat gij mij niet wilt hooren?’ en zijn stem was als 't bruisen der zee in den herfst.

Doch dat had Angelo al zoo vaak gehoord, als hij 's avonds op bed lag.

Hij hoorde daar niets vreemds meer in.

Maar immer bleven de nimfen en elfen spelen met hun vingertjes als meeldraden van sneeuwklokjes.

En Angelo zag hun voetjes schemeren door hun gazen kleedjes. Dat waren net teere maandroosjes.

Neen, zij zagen hem niet en hoorden hem niet.

Toen riep hij nog harder dan voorheen en hij schrikte van zijn eigen stem, want zij was als 't rollen van een hevigen donderslag, als 't bulderen van den herfststorm door 't gouden bosch.

Alles werd zwart om Angelo, zwart als was het een donkere stormnacht, wanneer geen maan schijnt.

Angelo werd bedroefd en schreide heete tranen.

Maar door die zwarte duisternis zag Angelo blauwe en groene lichtjes gloren. Dat waren de lampjes der kabouters. De lichtjes kwamen al nader en nader.

Tot hij plots tal van kaboutertjes zag staan rondom hem, die beschenen werden door hun vreemde lichtjes.

‘Wat komt gij doen?’ vroeg Angelo, en plots bemerkte hij, dat hij geen bloem meer was, maar een tuurroode paddestoel met een langen witten stengel.

O! wat vond hij zich mooi in dat geheimzinnige licht der kabouterlampjes.

En hij hoorde maar half wat de kabouters tot hem zeiden.

‘Zie, gij goede Angelo, wij komen tot u want kabouters zijn niet ondankbaar.

Gij liet voor ons eikeldoppen liggen in 't bosch.

Gij zameldet voor ons geurend thijm en schoone schelpen. Dat zijn wij niet vergeten.

Wij weten wat u is geschied en wij zullen u uw leed helpen dragen'.

'Wat zijt gij lief', stamelde Angelo, ach kabouters wat heb ik dan gedaan?

Toen sprak een heel oude kabouter tot Angelo en hij nam zijn rood hoedje af, een bedauwde papaver:

'Angelo wilde een bloem zijn en wist niet, dat een bloem moest spreken en denken als een bloem, niet als een mensch.

Angelo hoorde wel de schoone muziek der purperen harp en 't gezang der nimfen, maar zag niet dat de zon tranen weende om den stervenden dag.

Angelo verlangde wel de elfen dichtbij te zien en dat mag een bloem niet wenschen. Alleen een elf mag dit.

Weet, Angelo, dat, wat boven is nooit omlaag daalt naar wat beneden is'.

'Wel bestaat er een weg naar boven, achteruitgang is onmogelijk'.

Toen schreide Angelo tranen en eerbiedig doofden de kabouters hun lampjes, want zij hielden zooveel van Angelo.

En hij voelde twee lipjes op zijn wang drukken toen werd alles stil.

Nog even hoorde hij fluisteren:

'Tranen van ootmoed zijn parels voor de elfen.

Vaartwel, Angelo.'

De kabouters waren weg, zwammen inzamelen voor hun eeuwige vuurtjes, die branden in hun woninkjes, diep onder den grond.

En Angelo hoorde uilen krassen, vleermuizen piepten schril en vele klokken luidden somber en zwaar.

Lang luidden de klokken nog voort en toen werd het stil, als op een lang vergeten kerkhof.

En Angelo weende lang.

Toen voelde hij zich inkrimpen en daar gloorde weer een nieuwe dag aan den hemel, 't werd licht en zie, daar was hij een schoone groene libel met vuurroode pooten en matgele oogen.

Hoe schoon was hij. De grashalmen bogen voor hem en de aardkluitjes gingen eerbiedig op zij.

Dat vond hij aardig en zijn verdriet van straks ging hij langzamerhand vergeten.

Hij lichtte zijn vleugels op en ontplooide ze.

Zij waren fijn als spinnedraden en gekleurd als de avondhemel.

Zie, hij rees! De aarde ging voor hem steeds dieper liggen.

‘Immer hooger, er is geen andere weg’, fluisterde hij.

Hoe hooger hij kwam, hoe lichter rood zijn pooten werden en toen hij was waar de zwaluw vliegt, waren zijn pooten schitterend wit en blijheid kwam in Angelo's ziel.

Zie, alles werd zonneschijn om hem en hij voelde zich maar zweven in ruime hemelzalen. Hij zag om zich niets dan blauw en goud, en als hij naar beneden keek, zag hij smaragd van de deinende zee.

‘O’, zoo bad hij, ‘zag ik nog eens de purperen harp, en,’ zoo dacht hij schuchter, ‘de roze elfen.’

En toen hij dat gebeden had, mengelde om hem niets dan rood en goud.

Doch hij vond het rood nog schooner dan anders. 't Was rood, als 't bloed van zijn eigen hart.

En zie de snaren der harp waren om hem en toen kwamen de nimfen en de elfen en droegen Angelo op hun blanke armen. En Angelo werd beschaamd en verborg zijn gelaat in zijn vleugels.

Doch toen sprak een lief stemmetje bij zijn oor:

‘Zie toch, Angelo!’

En Angelo zag schuchter op en daar zag hij zich weerspiegelen in de zon en zie, hij was een nimf geworden met roze vleugels en een lichtblauw kleedje aan en daardoor schemerde zijn blank lichaampje. En om zijn hoofd schitterde een witte zilveren krans en daarin zag Angelo een bloem, een zwam en een libel.

Toen dacht Angelo te sterven van zalig gevoel.

‘Gij zijt onze koning, Angelo’ zongen de nimfem en zij zagen hem lief aan.

‘Gij hebt geleden, wij leden nooit.’

‘Gij hebt beproevingen doorstaan en drie lichamen gehad, wij werden nooit beproefd en zijn als nimf geschapen’.

Toen murmelde Angelo:

‘Speel toch nimfen, speel toch, want ziet, de zon gaat dalen. Verzacht het leed van den stervenden dag.’

Toen was het of alle hemelen juichten en er viel een parel op Angelo's voorhoofd en de nimfen wendden de oogen af, zoo schitterde deze.

‘Dien hadt ge verloren, Angelo’ sprak een zachte stem uit den blauwen hemel.

En de nimfen juichten:

‘Ziet, koning Angelo bezit een traan van den stervenden dag.’

De harp speelde schooner dan ooit en Angelo's gelaat straalde met vreemden glans.

Door de muziek heen klonken fijne stemmetjes; o, zoo zwak en téér.

En Angelo zag de kabouters staan op een gouden korenveld, tusschen klaprozen en korenbloemen.

En zie, toen weende de koning Angelo en waar zijn tranen vielen, blonken zilver en goud.

Zacht zongen de kabouters met ontbloote hoofdjes hun afscheidslied.

‘Vaartwel, o koning Angelo, vaartwel.

Gij zijt in 't avondrood.

Gij zijt in den regenboog en in het sterregetwinkel.’

Angelo strekte zijn armen uit naar de kabouters en zei droevig:

‘O! Gij lieve kabouters, kom toch ook bij mij in 't avondrood’.

Maar de kabouters schudden hun hoofdjes.

Zij riepen:

‘Neen Angelo wij blijven hier om de aarde en al haar schoons te troosten. Uw aarde is ònze hemel.

Schenk ons nog ééns uw avondrood en wij gaan in de sombere oude aarde, onze plicht wacht ons.’

Toen liet Angelo het roode licht op hen vallen en de nimfen zongen en de harp speelde.

Lang keken de kabouters in het roode schijnsel en zij zonken op hun knieën en riepen:

‘Dank koning Angelo, dank.’

En 't was of de korenhalmen ruischten en Angelo trok met zijn zingende elfen naar 't Westen, varend op het zachte avondrood.

Toen gingen de kabouters de aarde in, vol van gedachten.

IV.

Dof bruiste de zee. Moe zuchtten de boomen. Angelo ontwaakte weenend, want hij was weer bij de menschen. De sterren flonkerden. De zee bruiste.

Hij sloot de oogen weer en luisterde lang naar het gezang der golven, die hun gang vervolgden over de diepe zeebedding...

Dat was sombere muziek.

Daar ver over de golven waren de nimfen vertrokken naar een geheim paleis, zoo ver, zoo ver!

En Angelo stond op en wilde er ook heen, naar de nimfen, naar de nimfen! Zacht ruischten de thijmplantjes onder zijn voeten en het helm zong een langen somberen zang. 't Was Angelo's doodzang.

Toen volgde voor Angelo een bange droom. Hij liep door, immer door tot de zee, de zee!

Goud, smaragd.... purper.... een oude zang, vaag.... hoog in de donkere avondlucht.

> Het daget in den Oosten
> Het licht nu overal
> Hoe luttel weet mijn liefke,
> Waar ik eens wezen zal.

Angelo snikte dof en 't smaragden water bracht hem heen, naar 't Westen, ver weg in zee. Toen hebben de meerminnen hun blanke armen om hem heen geslagen en hem opgenomen in hun smaragd paleis en daar is Angelo nu nog bij al de geheimen der oude droeve zee.

Doch nimmer is hij gekomen waar hij in zijn droom was, want toen was Angelo niets anders dan zijn ziel en in de golven moest hij zijn ziel missen.

Die is klagend de duinen ingevlucht en heeft zich verscholen in de ruischende boomenkruinen.

Op de herfstavonden zingt die ziel aan den oever der zee om Angelo:

‘Keer weer, keer weer!’

Doch Angelo is den menschen ontvlucht en bij de meerminnen en luistert niet meer en de ziel keert weer terug naar 't gouden bosch.

En elken avond, als de zon ter kimme daalt, dwaalt een vader langs het strand en roept weenend:

‘Angelo, Angelo, kom toch, ik ben zoo alleen, mijn lied klinkt zoo eenzaam, moet ik nu alleen moeders graf bezoeken?’

Angelo hoort niet, want zijn ziel is weg.

Zacht neuriet de arme vader:

> ‘Het daget in den Oosten
> Het licht nu overal
> Hoe luttel weet mijn liefke
> Waar ik eens wezen zal.’

En tranen biggelen over zijn wangen.

En de golven zingen na

‘Waar ik eens wezen zal’

En de kabouters missen hun thijm en eikeldoppen en zij volgen Angelo's sporen in het vochte zand en zij weenen daar in stille herfstnachten en branden er blauwe vuurtjes en strooien roode en gele bladeren in zee.

Angelo merkt niets, want zijn ziel is weg.

Na jaren stierf Angelo's vader en zijn ziel zweefde samen met Angelo's ziel. Hun huisje stortte na jaren in en werd met mos bedekt. 's Avonds gloeiden lichtjes op de molmen planken.

Dat waren lampjes der vioolemannekens, die wachtten tot in de lente weer de viooltjes zouden komen.

Dan droomden beide zielen van de dagen van ouds.

De kabouters werden oud en grijs en de duinen werden stil en somber en 't huisje verteerde en 't stof woei met den wind weg.

Maar de zon bleef 's avonds haar groet geven aan het stille strand, waar Angelo eens woonde.

En de boomen boven 't graf van Angelo's moeder zuchtten en deelden al hun smart mede aan haar ziel, die bleef wonen in 't stille duin, dat immer staren bleef naar de bruisende zee.

Eb en vloed verliepen, en de zee miste de oude schuit.

Die was tot stof vergaan.

Lente en Herfst gingen voorbij en de lucht was blauw en grijs.

Zoo was het ook toen Angelo leefde.

Politieke idealen van Houston Stewart Chamberlain.
Prof. Dr. Jhr. B.H.C.K. van der Wijck.

IEDER kent Houston Stewart Chamberlain, den schrijver van het groote boek over Richard Wagner. Men was verwonderd, toen hij zich in 1896 als botanicus onderscheidde door zijne verhandeling: 'Ueber den aufsteigenden Saft.' De verbazing steeg ten top, toen in 1898 de eerste uitgave van die 'Grundlagen des XIX Jahrhunderts' verscheen, een werk waarvan dezer dagen de elfde editie het licht zag. Op duizend bladzijden worden hier met ongeëvenaarde meesterschap alle problemen behandeld, die de Helleensche kunst en wijsbegeerte, het Romeinsche recht, de verschijning van Christus, den volkerenchaos tijdens het Romeinsche imperium, de rol van Joden en Germanen in de wereldgeschiedenis en het ontstaan eener nieuwe wereld sedert het jaar 1200 tot ongeveer 1800 betreffen.

Professor Joël schrijft van dit boek: 'Het is interessant gelijk het menschenleven, waar men het ook pakt, het is vlammend van hartstocht, tintelend van geest, het haat en stoot af, is bezield en bezielend, treffend vermetel, driest zich blootgevend, zoo frisch en blij, zoo vroom en vroed, zoo vol tegenstrijdigheden als slechts een mensch en niet een boek kan zijn. Waarlijk dit boek leeft.'

Men weet, dat dit monumentaal werk de inleiding tot een later te verschijnen geschiedenis der vorige eeuw behelst en over de erfenis spreekt, welke die eeuw aan hare voorgangsters te danken heeft.

Sedert het uitbreken van den oorlog heeft Chamberlain, zoon van een Engelsch admiraal, Engelschman van geboorte, maar gehuwd met eene dochter van R. Wagner en te Bayreuth gevestigd, *Kriegsaufsätze* in het licht gezonden, uit welke blijkt, dat voor hem de leuze niet geldt: 'My country for

right and for wrong.' Nog altijd gevoelt hij veel voor het land, waar zijn wieg eens stond; ook telt hij er, gelijk trouwens eveneens in Frankrijk, warme vrienden, maar hij is de echte vriend, die feilen toont.

Op deugdelijke gronden verwacht hij voorloopig meer voor de beschaving van ons geslacht van Duitschland dan van eenig ander volk.

Zijn laatste geschrift, waarover ik thans iets wil zeggen, heet 'Politische Ideale.'

Houston Stewart Chamberlain gaat hier van de gezonde gedachte uit, dat het dwaasheid zou zijn een program voor de staatkundige toekomst van Duitschland of van welk land ter wereld ook te willen opstellen. De geschiedenis wordt door menschen gemaakt, maar menschen werken niet enkel met bewustzijn, als vrije individuen, die weten wat zij doen en waarvan de een dit, de ander dat wil; zij werken ook als massa's, groepsgewijze, als *natuur*, door een schier onweerstaanbare kracht, nagenoeg werktuigelijk, in een zekere richting voortgedreven. Bij nadere beschouwing blijkt die kracht steeds een donker besef, een idee, of, zoo men wil, een ideaal te zijn, dat als een nevelachtig visioen voor den geest zweeft en eerst, naar gelang het verwerkelijkt wordt, vaster omtrekken erlangt. Onmogelijk is het te schilderen wat geen oog nog heeft aanschouwd. Men denke aan de eerste landbouwers. Ons koren komt nergens als in het wild groeiende grassoort voor. Koren is een menschelijk kunstgewrocht, waaraan zonder twijfel geniale individuen hun zorgen hebben gewijd, maar dat onmogelijk tot dien rijken zegen, die het sedert eeuwen voor de menschheid is, zou zijn geworden, indien niet tallooze geslachten hun min of meer onbewuste hulp hadden verleend. Natuurlijk hadden de eerste aanplanters van nietige graankorrels geen flauw besef van de kolossale omwenteling, die zij bezig waren in het leven te roepen, de grootste en heilzaamste, die het menschelijk bestaan ooit heeft ondergaan. Het was hun enkel om eetbare korreltjes te doen. Even natuurlijk moesten de kweekers, die gezeten landlieden werden, op den duur in botsing komen met de zwervende horden, die voortgingen van wilde bloedige jacht te leven en geen rustig landbezit wilden erkennen. Er moest gevochten worden om het werk van den vrede te redden, gevochten om het recht op vrede, want hier stonden twee vijandige idealen tegenover

elkaar: dat van den roover en dat van den landbouwer. Zoo brengt iedere omkeering in de voorwaarden des levens strijd met zich en zijn het steeds onverzoenlijke idealen, die op leven en dood om den voorrang dingen.

De juistheid dier stelling wordt gestaafd door de gebeurtenissen van den huidigen dag. Men hoore, hoe mild en wijs Chamberlain oordeelt over de vijanden van zijn geliefd Duitschland. 'De tegenwoordige oorlog heeft een fundamenteele tegenstelling aan het licht gebracht tusschen de Duitsche opvatting van menschenwaarde en de Duitsche staatsidee meteenerzijds, de begrippen, die thans dienaangaande in de meeste andere landen van Europa en ook van Amerika heerschen anderzijds. Ik spreek nu niet van de pers en van de beroepspolitici; zij zijn onwillekeurig geneigd te overdrijven en op te hitsen; maar onbetwistbaar is het, dat ook de ernstige, de bezonnen denkende burgers in de vijandige landen overtuigd zijn voor beschaving en vrijheid, tegen barbaarschheid strijd te voeren, tevens, zooals zij dikwijls verzekeren, voor de verlossing van een *beter* Duitschland uit de strikken van een daemonisch slecht Duitschland; aan de oprechtheid dier overtuiging is geen reden te twijfelen en allerminst is het geraden enkel met haar den draak te steken. De naties van het westen en zuiden, waarbij zich de beschaafde klassen van Rusland, tot zelfs de conservatieven toe, aansluiten, zijn steeds meer onder den ban van de ideeën der Fransche revolutie geraakt, welke *wij* aldus samenvatten: willekeur van den enkeling, geweldenarij van de zijde der regeering, zedelijke chaos; dat noemen zij *vrijheid* en *beschaving*; en dat ideaal voelen zij door Duitschland bedreigd. Intusschen is Duitschland en wat onder Duitschen invloed staat, trots zijn millioenen socialistische kiezers, trots de propaganda van enkele materialistische professoren, trots het platvloersche merkantilisme en het frivole zedebederf, dat zich aan de oppervlakte vertoont, in zijn geheel en innerlijk een anderen weg opgegaan, gelijk wij aan de krachten bespeuren, waardoor Duitschand in den tegenwoordigen oorlog gedragen en bezield wordt.' De tegenstelling wordt ten slotte aldus geformuleerd: ginds atomisme en mechanisme, hier wetenschappelijke organisatie; ginds onverholen mammondienst, hier het primaat van den arbeid; ginds gewetenlooze tirannie van weinigen onder den schijn van volksregeering, hier de poging om wijze begrenzing van vrijheid naar buiten met onbe-

grensde innerlijke vrijheid te doen samengaan; ginds uitsluitend vragen naar wat de logika verlangt, hier acht geven op de stem der natuur, die een levend rijk van onuitputtelijke verscheidenheid tot voorbeeld stelt.'

Dat zwichten voor de eischen der logika ware nog niet zoo verkeerd, als men maar niet van valsche praemissen uitging, van een revolutionaire hersenschim als het 'contrat social' en van een ongerijmde 'Vrijheid, Gelijkheid en Broederschap.'

Zeker, de staat is evenzeer als de taal, de familie, het recht en zooveel meer: menschenwerk; doch hier moeten wij met Kant onderscheid maken tusschen den mensch 'als natuur' en den mensch 'als vrijheid'. De mensch als natuur is in ons midden machtig aan het werk. 'De nieuwe wereld, welke met verbijsterende haast van alle kanten te voorschijn schiet, maakt zich zelf en wordt niet vrijwillig door ons gemaakt; willoos meegesleurd weten wij niet, of het door een hemelschen wervelwind geschiedt, die ons tot bergtoppen zal omhoog dragen, of door een satanischen draaikolk, die ons ten slotte in afgronden zal slingeren. Nu meen ik, dat een werkelijk wetenschappelijke politiek, een staatkunde, die zich niet tot de opportunistische oplossing van dringende aktueele vragen beperkt, maar bezonnen onderzoekt en scherp opmerkt, wat de mensch "als natuur" schept en welke mogelijkheden voor den verderen weg openstaan, die te gelijker tijd vaststelt wat thans geschieden moet, opdat de menschheid niet, gelijk het den schijn heeft te gebeuren, in het beestachtige terugzinke, maar dit dreigende doodsgevaar overwinne, en in edel gebruik der dienstbaar gemaakte natuurkrachten een hooge toekomst tegengroeie, op dit oogenblik het ééne noodige is.'

Men werpe niet tegen, dat het verkeerd is het onbewuste tot bewustzijn te willen omscheppen en dat men hier de Voorzienigheid vrij baan moet laten, dat men de goddelijke natuur niet in de wielen moet willen rijden. 'Er zijn oogenblikken in het leven der volken, gelijk in dat der individuen, waarop het geldt te *willen.* Zulk een groot oogenblik is voor ons aangebroken. Thans is het plicht, bij de botsing tusschen strijdige idealen, zich die idealen als doeleinden, als gedachten, klaar voor oogen te stellen en bewust een keuze te doen. De geheele oude politiek en diplomatie, welke voor kanseliers en gezanten, leden van Landsdag en Rijksdag heilig is, behoort

evenzeer tot den voorvaderlijken rommel als de astrologie en de alchymie: op één ons waarheid 29 onsen onzin, waan in de plaats van weten, dogmen in de plaats van waarnemingen, overleveringen in de plaats van methodisch verworven inzichten, domme verkwisting van tijd en kracht, geweldige inspanning om het kleinst mogelijke resultaat te erlangen. In Duitschland zou er geen jeugd meer moeten zijn, wanneer het zoo verder zou gaan. De onmacht der politieke stelsels en de, zoowel ten goede als ten kwade, onverwinbare kracht der politieke idealen, is thans zonneklaar bewezen. Napoleon, die alle troeven in zijn hand had, werd overwonnen, wijl hij slechts plannen, geen idealen kende; met idealen gewapend, zou hij de wereld hebben veroverd; nu hij ze miste, moest hij het onderspit delven voor de door hem gehoonde ideologen.'

Wij behooren niet te vragen: wat te stellen in de plaats van het thans geldige? Die vraag schijnt zeer wijs, maar is inderdaad voorbarig. Als onze voorouders zich door zulk een vraag hadden laten afschrikken, dan zouden wij op den huidigen dag nog geen brood, geen groente, geen veeteelt bezitten. Eerst moeten wij weten wat wij *niet* willen; dan gewordt ons van zelf wat wij *willen*, terwijl het ons eerst dan duidelijk voor den geest staat, als wij het verkregen hebben. Welnu, wat wij niet willen, wat wij onvoorwaardelijk behooren af te wijzen, is het politieke ideaal, dat de huidige wereld beheerscht, het ideaal der Fransche revolutie. Men meene niet, dat het eigenlijk gezegde volk, dat de massa der hongerlijders, dit ideaal heeft uitgevonden; het Fransche volk wilde brood, meer niets. Beunhazen, oppervlakkige geleerden hebben door burgerstand en daaraan grenzenden kleinen adel gesteund, de onvruchtbare leuzen der revolutie in de wereld geslingerd. Wanneer zij uit den bodem van het volk waren te voorschijn gekomen, dus natuurprodukt mochten heeten, dan zouden zij scheppende kracht bezitten, terwijl zij, nu de díepe wortels ontbreken, op afschrikkende wijze enkel vernielende kracht kunnen openbaren. Vrijheid, gelijkheid en broederschap zijn heel mooi, mits men ze als *doeleinden* stelt; wanneer men ze als uitgangspunten der politiek kiest, loopt dit enkel op ondermijning van den staat en op chaotische toestanden uit, op de moderne democratieën, waar niets zoozeer ontbreekt als de ware vrijheid, gelijkheid en broederschap.'

Onder de leus van zelfregeering en volksheerschappij, onder

het voorwendsel de stemmen enkel te kunnen tellen, niet te durven wegen, haalt men in: plutokratie en oligarchie. Onder het devies: 'liberté, égalité, fraternité' is de staat in Frankrijk een melkkoe voor gewetenlooze beroepspolitici, die, gelijk de republikein Gustave Le Bon in 1913 schrijft, onder vrijheid het recht verstaan andersdenkenden naar willekeur te vervolgen, die, als er toevallig een begaafd en onomkoopbaar staatsman opstaat, dezen zonderling desnoods door moord uit den weg ruimen, en die zoo vreemd zijn aan alle medegevoel voor noodlijdenden, dat Frankrijk nog niet eens begonnen is met een voorzorg voor ouden en invalieden, en het, na Italië, het land is, waar het minst gedaan wordt voor de misdeelden. Zoo gaat het ook in de andere landen, die zich in de armen van het revolutionair ideaal hebben geworpen. Terwijl er nog altijd zijn, die met de 'Engelsche vrijheid' dwepen, gelijkt in werkelijkheid het Engelsche regeeringsbeginsel steeds meer op een dictatuur. Reeds twintig jaren geleden noemde de helderziende Seeley den President-Minister een nagenoeg 'absoluut koning'; wel kan hij door het Parlement worden ten val gebracht, maar primo is de partijtucht in Engeland draconisch streng en de kleinste meerderheid voldoende om het gansche volk aan haar te onderwerpen; secundo, als de meerderheid wisselt, is het eenig gevolg dat er een nieuwe tiran optreedt; 'door de guillotine-paragraaf kan er ieder oogenblik aan de beraadslagingen een einde worden gemaakt het; Parlement wordt ten slotte een stemmachine, waarbij het vooraf vaststaat welk het resultaat zal zijn.' Het Hoogerhuis dient tot versiering, mist zijn vroegere politieke bevoegdheid, terwijl de Koning geen veto-recht heeft. Hoe staat het in Amerika? Men leze daarover het boek van den Engelschen socialist Wells, die zweert bij het evangelie der revolutie, maar tot zijn ontzetting bespeurt, bij een bezoek aan de Vereenigde Staten, dat in dit land van democratische vrijheid zes-jarige knapen twaalf uur daags fabrieksarbeid verrichten. De milliardair heerscht er als onbeperkt vorst; corrupt zijn er de kiezerslichamen, de administratie, de rechtspraak. Hetzij de milliardair omkoopt of philanthropische instellingen sticht, steeds brouwt hij onheil. Carnegie wordt verheerlijkt wegens zijn stichtingen voor professoren en studenten, maar nu blijkt het, dat hij daardoor de universiteiten onder zijn juk heeft gebracht, ze verplicht om Engeland te aanbidden, Duitschland te bestoken. Zoo ziet er

de vrijheid der wetenschap uit, waar de willekeur van één man haar in een bepaalde richting drijft.

Wat is de staat? De revolutionaire utopisten meenen, zegt Chamberlain, dat hij als een kunstwerk door individuen wordt opgebouwd, terwijl, waar de maatschappelijke verhoudingen der menschen een nieuwe gestalte erlangen, de mensch, 'als natuur' aan het werk is en er door talrijke, min of meer onbewust handelende personen iets nieuws wordt voorbereid, totdat plotseling overal menschen verschijnen, die, hun aandrift volgende, ten slotte het geheele volk met zich sleepen.

Over de parlementaire regeering, die wij aan de revolutie te danken hebben, oordeelt Chamberlain zeer ongunstig. Reeds het feit, zegt hij, dat de zoogenaamde volksvertegenwoordigers door toespraken stemmen moeten winnen, is zeer bedenkelijk. De scherpzinnige Swift heeft terecht opgemerkt, dat, uitzonderingen daargelaten, redenaarsgave het teeken is van een beperkten geestelijken gezichtskring en van een armoedigen woordenschat. Voorts bedenke men, dat, zooals Gustave Le Bon heeft aangetoond, er een 'psychologie des foules' bestaat, welke bewerkt dat, in vergaderingen, de individuen hun bezonnenheid min of meer verliezen, de hartstochtelijkheid toeneemt en er een hypnotiseerende invloed zich doet gelden, welke de brutale menschen met een sterken wil de fijner georganiseerde doet medesleepen. Bij de bestaande partijregeeringen ontaardt de politiek tot een strijd om de macht, terwijl de algemeene belangen verwaarloosd worden. Van de volksvertegenwoordigingen in haar huidigen vorm is, zooals de ervaring leert, geen heil te verwachten. Moet dus de politieke klok worden achteruit gezet? Is dat mogelijk? Het antwoord luidt: juist het revolutionair ideaal is reactie. Men leze de redevoeringen der conventie, die gespekt zijn met de namen van Grieksche en Romeinsche helden. De dwepers begrepen niet, dat de Griek als geboren aristokraat, die zich door duizende slaven liet bedienen, geen besef van gelijkheid had en dat de krachtige Romeinsche boer, die geheel in den dienst van den staat opging, aan persoonlijke vrijheid niet dacht. Men bedwelmde zich met valsche voorstellingen en holle klanken; men bedenkt ook thans nog niet, dat, waar de natuur staten schept en de individuen haar niet in de wielen rijden, er een monarchie en ongelijkheid van standen ontstaat.

In de gansche natuur geldt deze wet: hoe meer verschil

tusschen de deelen, des te hooger geheel. Als een groot land een republiek wordt, geniet het geen oogenblik rust meer. De republieken van Midden- en Zuid-Amerika leven in chronische anarchie, de eene omwenteling volgt op de andere. In de Vereenigde Staten is de despotische macht van den tijdelijken President en eene ongelooflijk samengestelde staatsmachinerie noodig om de verwoesting te keeren, die van binnen uit dreigt; maar, door zoo weerstand te bieden aan vijandige machten wordt de kracht van den staat dan ook bijna geheel verbruikt en komt er schier niets van werkelijk opbouwende maatregelen.

Natuurlijk moet de drager der Kroon geen tooneelkoning zijn. Hij behoort de macht te hebben, welke vereischt wordt om aan de gedachte van organisatie uitdrukking te geven, de gedachte, dat ieder individu ondergeschikt moet zijn aan het geheel, waarvan hij een deel is. In den revolutionairen staat vordert ieder jongeling zijn rechten op, gehoorzaamt slechts dan wanneer het hem voegt, terwijl in de echte monarchie de jonge man in het leven treedt met het besef, dat hij enkel door gehoorzaamheid zich rechten en vrijheid verwerven kan.

Ook Duitschland, dat door de revolutionaire denkbeelden besmet is, heeft wedergeboorte noodig. Men spiegele er zich aan het voorbeeld van het Engelsche parlement, waar, ten gevolge van de zuiver politieke debatten, de meest onontbeerlijke maatregelen, b.v. hygiënische wetten, sedert 30 jaar op het program staan, maar niet in behandeling komen. Naar uitzetting van zijn grenzen of naar verovering van kolonieën moet, volgens Chamberlain, de wensch van Duitschland niet uitgaan. De hervorming moet van binnen komen. Wat Duitschland's vloek is geweest, dat het uit zelfstandige deelen bestond, kan voortaan, nu het tot éénheid is gekomen, ten zegen zijn, mits de monarchie, die de grootste politieke macht belichaamt, niet in alleenheerschappij ontaardt, want dan wordt zij, òf gelijk in Frankrijk door de democratie weggeveegd, òf zij dient enkel als masker der democratie gelijk in Engeland.

Het bloed stroomt in alle deelen van Duitschland levendiger dan in eenig ander land, wijl het niet één middelpunt, maar vele middelpunten bezit, niet één vorstelijk hof, maar vele hoven, wijl het vele stammen telt, die ieder hun eigen staatsvorm hebben, hun eigen zeden en instellingen, er zoo voor

edelen wedstrijd ruimte is. Het betaamt Duitschland zijn verscheidenheid met behoud van zijn eenheid te eerbiedigen en in dat opzicht is een sterker deelneming van den areopagus der vorsten aan de rijksregeering wenschelijk; dat zal volgens Chamberlain het keizerrijk versterken en aan het monarchale instituut nieuw leven schenken.

Voorts moet het in Duitschland wel begrepen worden, dat vrijheid menschenwerk is en niet als een appel van den boom geplukt kan worden. De idee van gemeenschappelijke vrijheid, in tegenstelling met individueele willekeur en tuchteloosheid, kan enkel verwerkelijkt worden in een staat, waar een hoog besef van menschenwaarde heerscht. Schijnt de zon enkel voor sommigen, dan is hun geluk een roof aan de misdeelden gepleegd. Nu is de huidige staat er nog te veel op aangelegd om den voorspoed van hen te beschermen, die zonder te arbeiden van het leven willen genieten. In een wel ingerichten staat kan het niet geduld worden, dat de eene mensch den ander als middel gebruikt, maar ook mag niemand zoo leven, dat zijn bestaan zonder geestelijken inhoud blijft. Doelmatige opbouw van den staat vereischt een zedelijk fundament. Het is even onzedelijk als onredelijk aan een mensch rechten te geven, die hij niet begrijpt en die daarenboven niet met plichten zijn samengegroeid. Edmond About schildert den Franschman, die 's morgens vroeg voor zijn scheerspiegel staat en tot zich zelf zegt: ‘Daar aanschouw ik het 27 millioenste gedeelte van den almachtigen beheerscher van Frankrijk.’ Arme dwaas, roept About hem toe, ge ziet enkel den geheelen slaaf van een tirannieke meerderheid. Zoovelen als maar immer mogelijk is, behooren aan het staatsleven deel te hebben, maar dit ideaal wordt niet bereikt door op bepaalde tijden hun een stembriefje in de hand te stoppen. Ieder moet, gelijk door den algemeenen dienstplicht geschiedt, eerst een deel van zijn krachten ter beschikking stellen van den staat; laat hem vervolgens, naar den maatstaf van zijn bekwaamheden, politieke rechten erlangen. In dit verband wijst Chamberlain op de zelfregeering, welke nu reeds in het beheer van vele Duitsche steden zoo wordt toegepast, dat enkel zaakkundigen, zij mogen dan conservatieven of socialisten zijn, de beslissing in handen krijgen. In die richting dient er te worden verder gegaan en dan moet als uitkomst worden nagestreefd: een broederlijkheid, gelijk thans in het volksleger reeds bestaat, waar geen individu

den ander in den steek laat, een gelijkheid, welke een volkomen evenwicht van rechten en plichten onderstelt en een vrijheid, welke uitwendig begrensd wordt, ter wille van algemeene belangen, doch innerlijk onbegrensd is.

Om aan de verderfelijke geldheerschappij te ontkomen zou Chamberlain er niet tegen op zien geduchte onteigeningen te doen plaats grijpen. De eigenlijke bezitters, zegt hij, zijn zij, die op den grond gezeten zijn; zij zijn de zuilen van den staat; maar in den loop der laatste eeuwen heeft het geld, dat slechts een teeken, een zinnebeeld voor bezit is, het ware bezit zoo overvleugeld, dat de man, die enkel een schrijftafel en een brandkast heeft, rijker kan zijn dan de grootste grondbezitter der wereld. Dit bezit zonder land kent geen vaderland. Daar de aangroei van het kapitaal niet van zon en arbeid afhangt, maar het den geldman bij het heen en weer vliegen van zijn zoogenaamd bezit er enkel om te doen is, dat hem iets in de hand blijft kleven, is hem oorlog even lief als vrede. Hij is een gevaar voor den staat, want hij is door zijn rijkdom een koning, een heerscher. Hoe zal de staat dat gevaar kunnen keeren? Chamberlain antwoordt: ik ben geen profeet en bouw geen luchtkasteelen. Ik wil enkel waarschuwen voor den weg, die naar den afgrond voert en wijzen op den weg, die naar het beloofde land leidt. Dit is zeker, dat doortastende maatregelen noodig zijn; anders zegeviert het revolutie-ideaal en daarmee de chaos en de barbaarschheid. Als de tijden er rijp voor zijn, zal men wel zien wat er gedaan moet worden. Vroeger waren de strijdkrachten over duizend handen verdeeld; de staat heeft er beslag op gelegd en zoo wat een vloek was in een zegen omgezet. Denkbaar is het, dat zoo te eeniger tijd de staat op alle finantieele instellingen van het land eveneens beslag legt en zich het monopolie van alle geldzaken toekent. De lenige machinerie, zonder welke landbouw, industrie en handel niet kunnen bloeien, zou blijven bestaan, en de spaarpenningen der individuen zouden even goed beheerd worden als thans; wij zien het aan onze postspaarbanken; de milliarden echter, die zonder eenigen waren arbeid verdiend worden, zouden in handen van den staat komen en den belastingdruk verminderen; wat de hoofdzaak is, wij zouden van het groote internationale, den staat vernietigende gevaar der geldmacht verlost zijn.

Om sommige schadelijke uitwassen van het parlementarisme

weg te nemen, zou Chamberlain de openbaarheid der beraadslagingen willen zien afgeschaft.

Voor dat denkbeeld laat zich veel zeggen. Thans spreekt men voor de galerij en een paar uur later staat alles in de courant. Hoe moeilijk is het dan op het eens gezegde terug te komen! Niemand laadt gaarne den schijn op zich oppervlakkig, voorbarig te hebben geoordeeld. Het komt dan ook zelden voor, dat in een publieke vergadering de tegenstander zich gewonnen geeft. Op ettelijke wilden na is daarenboven ieder lid van de een of andere partij en men brengt zijn toekomst als staatsman in gevaar door aan de eens aanvaarde leuzen ontrouw te worden. Zoo wordt soms het algemeen belang aan den triumf der groep opgeofferd. Toch behoeft men geen fijn menschenkenner te zijn om te beseffen dat aan al die mannen het welzijn van het land ter harte gaat. Kon het maar tot gemoedelijke samensprekingen komen, achter gesloten deuren! Van partijstemmingen zou dan zelden of nooit sprake zijn.

Zeer juist zegt de Nederlander van 5 November dezes jaars: ‘Langdurige ondervinding leert, hoe niets minder geschikt is om elkander te verstaan dan openbaar debat, ten aanhoore der pers, die niet alleen steeds met adviezen gereed is, ook al had zij nog niet de gelegenheid om eerst het “contra” te hooren, maar die ook elk woord uitpluist en onder zeker licht plaatst, zonder nog altoos dat woord goed te hebben begrepen en overdacht. Wordt niet bij dat alles telkens de politiek gehaald, met dit gevolg dat wat uit het tegenovergestelde kamp komt verdacht is of verdacht wordt gemaakt?’

Aan het in deze treffende woorden geschetste euvel kon paal en perk worden gesteld, zonder bij de behandeling der volksaangelegenheden aan de stem van belanghebbenden of aan de openbare meening het zwijgen op te leggen. Immers er is een vrije pers, aan welke alle wetsvoorstellen en daarop ingediende amendementen tijdig konden worden meegedeeld.

Men bespeurt het, de zelfregeering, waarvan Chamberlain droomt, is de echte democratie. Zij vereischt een wetenschappelijke organisatie, die ieder burger op de plaats brengt, waar hij tot nut van het algemeen degelijk werk kan verrichten. De valsche democratie, die allen een en hetzelfde stembillet in de handen stopt, is de revolutionaire nabootsing van de slecht begrepen zelfregeering der Grieksche stedenstaatjes, waarbij

de weinige burgers overvloed van vrijen tijd hadden om te politiseeren, daar zij de zeer talrijke slaven voor zich lieten werken.

Er moet erkend worden, dat, waar Chamberlain zegt wat hij niet wil en daaarmee tevens richtingslijnen voor de toekomst trekt, de tegenstelling tusschen het revolutionaire en het echt Germaansche ideaal duidelijk aan het licht treedt.

Dat de tegenwoordige oorlog in hoofdzaak economisch is, wordt door niemand betwijfeld. Het geldt vooral van den strijd, die door Engeland tegen Duitschland wordt gevoerd. Maar tevens ligt er aan de hevige worsteling een botsing van idealen ten grondslag. Het wordt door schrandere mannen erkend, die een geheel anderen weg uit willen, dan door Chamberlain wordt aanbevolen. Men herinnere zich de voorrede, welke door onzen talentvollen dichter Frederik van Eeden voor de Hollandsche vertaling van ‘J'accuse’ werd geschreven.

Zoo zou ik voorbeelden bij de vleet kunnen noemen. Laat mij volstaan met nog te wijzen op wat Victor Gérard in de Revue des deux Mondes van 8 Febr. dezes jaars schreef. Hij zegt, dat in de Latijnsche landen boven de gelijke individuen enkel ‘de abstractie’, die staat heet, zich verheft, terwijl daarentegen in de Germaansche een hierarchie wordt aangetroffen en zelfs de leidende persoonlijkheden, zoodra zij tegenover hun meerderen komen te staan, de ziel van bedienden toonen te bezitten. ‘Là, le devoir national d'obéissance et de dévouement à l'état; ici, le devoir féodal de service et de fidélité au chef. Là, une libre et égalitaire fraternité; ici, un obligatoire et militaire enrôlement. Toute la différence entre la civilisation latine et la Kultur germanique se réduit, en fin de compte, à cette opposition fondamentale.’

Afgezien van de hatelijkheid der teekening is hier de antithese tusschen de zuiver Latijnsche en de zuiver Germaansche staatsgedachte zeer juist aangegeven. De echte Germaan, een Bismarck, de Keizer, beseft dat hij den staat te *dienen* heeft. De Romaan vraagt liefst naar wat hij van den staat eischen mag. De Germaan heeft plichtgevoel, wijl hij oog heeft voor het blijvende, het eeuwige. De Romaan is vervuld van zijn rechten, wijl hij boven zich enkel een ‘abstractie’ ontdekt, waarvoor het moeilijk is ontzag te hebben. In den regel is de Germaan een eerbiediger schepsel dan de Romaan.

Vijftig jaar na Mendels ontdekking.
Dr. M.J. Sirks.

IN het middelpunt van het zonnestelsel der menschenwerken staat de menschelijke geest als de levenwekkende zon, waaraan alle menschenarbeid ontsproten is, en waarvan alles, wat door menschen tot stand gebracht wordt, warmte en licht ontvangt. Zooals de zon eens het aanzijn heeft gegeven aan al wat in ons heelal zich beweegt, maar dit alles nog altijd met de moederzon en de overige hemellichamen in vast onwrikbaar verband blijft staan, zoo is ook iedere wetenschap, iedere kunstrichting, iedere werkzaamheid van menschen een schijnbaar zelfstandige ster in het geestelijk heelal; iedere wetenschap met haar hulpwetenschappen blijft als een planeet met haar satellieten zich rondom de zon bewegen, zoodat nu eens dit, dan weer een ander deel dier planeet door het zonnelicht getroffen wordt; schitterende ontdekkingen zijn als kometen: ze brengen een tijdlang de gansche denkende menschheid in beweging en trekken dan ieders aandacht, totdat in de altijd veranderende geesteswoelingen die aandacht door iets anders wordt afgeleid, of ze kunnen zijn als meteoren: één moment van schittering, van allesverblindend licht, een eeuwigheid van starre bewegingloosheid in troostelooze duisternis.

Maar de wetenschappen zijn evenmin als de planeten, onafhankelijk van elkaar, allen blijven ze met de zon maar ook met elkaar in nauwen samenhang, wederkeerig oefenen ze hun invloed op elkaar uit; ze liggen binnen elkaars werkingsspheren. Zelfs gaat de vergelijking nog verder: zooals het gebeurd is, dat het bestaan der planeet Neptunus door Leverrier werd afgeleid uit haar werking op de andere planeten, nog voordat de planeet zelf bekend was (Galle ontdekte haar, geleid door Leverriers aanwijzingen), zoo is het ook gebeurd, dat een geheel nieuwe wetenschap ontdekt werd, nadat ze sedert langen tijd haar invloed op andere richtingen van menschelijke werkzaamheid had doen gevoelen. Dit is de wetenschap der erfe-

lijkheid geweest, wier uitingen door geneeskunde, door land- en tuinbouwpractijk als toegepaste wetenschappen en door de afstammingsleer als zuivere wetenschap waargenomen waren, maar wier zelfstandig, onafhankelijk bestaan pas ontdekt werd in 1865 door Gregor Mendel.

Lang is de weg geweest, die afgelegd moest worden, voordat een arbeid als die van Mendel, waardoor een geheel nieuwe richting van onderzoek ingeslagen werd, mogelijk was; in een vorig artikel in dit tijdschrift[1.] heb ik dien weg met zijn voornaamste mijlpalen beschreven, tot het tijdstip waarop de sexualiteit van planten en de beteekenis van meeldraden en stampers voor de bevruchting rotsvast stond. De verdere ontwikkeling van twee studierichtingen, van de biologie der bloem, haar levenswijze met betrekking tot insektenbezoek en van de fijnere bijzonderheden van het bevruchtingsproces hebben we toen ook leeren kennen; thans moge de derde richting van onderzoek, de toepassing van het sexualiteitsbegrip in bastaardeeringsvraagstukken, ons een oogenblik bezighouden.

Reeds voor Treviranus' geschrift, waardoor de sexualiteit van planten onomstootelijk werd vastgesteld, hadden verschillende kweekers zich op het kunstmatig maken van bastaardplanten toegelegd, en wel in het bijzonder van geliefde tuinbouwplanten, vooral siergewassen. In de eerste plaats waren het in Engeland de vakman-groentekweeker Th.A. Knight en de amateurkweeker W. Herbert, in Duitschland C.F. von Gaertner, die zich hierop toelegden, maar hun werk had betrekkelijk weinig wetenschappelijke beteekenis; slechts een enkel punt werd door Knight en Herbert besproken: het vraagstuk of er vruchtbare soortsbastaarden bestaan of niet; Knight meende dat iedere bastaard tusschen twee planten die tot verschillende soorten behooren, onvruchtbaar zou zijn en dat omgekeerd de vruchtbaarheid van een bastaard tusschen twee planten bewees, dat deze planten variëteiten van eenzelfde soort waren, terwijl Herbert geloofde, wel vruchtbare soortsbastaarden te kennen, al gaf hij toe, dat de vruchtbaarheid van een kruisingsprodukt wees op den vroegeren genetischen samenhang, dus de letterlijke verwantschap der beide ouderplanten.

Ook de discussies tusschen Klotzsch en Regel in Duitschland

1. M.J. Sirks. Oude en nieuwe ideeën over bestuiving en bevruchting van bloemen. (Tijdspiegel 71e Jrgng. Deel 3, p. 223-249, 1914.)

en tusschen Godron en Jordan in Frankrijk hadden weinig wetenschappelijk resultaat: de bewering van Klotzsch, dat bastaardstuifmeel altijd onvruchtbaar was en een bastaardplant alleen door stuifmeel van één der beide ouderplanten kon bevrucht worden, was zoo duidelijk bezijden de waarheid, dat een ernstige weerlegging eigenlijk niet noodig was, terwijl het debat tusschen Godron en Jordan over de eigenlijke natuur van een zgn. bastaard tusschen tarwe en Aegilops (een graansoort, die officieel 'geitenoog' genoemd wordt), van tegenwoordig standpunt beschouwd, waardeloos was.

Indirect waren echter de gevolgen van deze wetenschappelijke beroering van beteekenis: de Parijsche Académie des Sciences besloot op 30 Januari 1860 een prijs beschikbaar te stellen voor de beste verhandeling over hybridisatie (bastaardeering) in het plantenrijk. De vraag luidde: 'Etudier les Hybrides végétaux au point de vue de leur fécondité et de la perpétuité de leurs caractères.' En daaraan danken we een zeer belangrijke reeks onderzoekingen van Charles Naudin, die hierover in Dec. 1861 aan de Académie een uitvoerige studie aanbood, welke de bekroning ontving, terwijl een analoge verhandeling van D.A. Godron eervol vermeld werd.

Het is, of het toeval gewild heeft, dat Naudins werk eerst in 1865 verschijnen zou, want daardoor hebben in dat jaar drie verhandelingen over het bastaardeeringsvraagstuk het licht gezien: die van Naudin, een van Max Wichura en een van Gregor Johann Mendel. En het is merkwaardig te zien, hoe de onderzoekingen van Naudin en van Mendel evenwijdig aan elkaar loopen, hoe beiden tot vrijwel dezelfde opvattingen gekomen zijn, al zijn Mendels conclusies scherper geformuleerd en gemakkelijker in hun verre strekking te doorzien, dan die van Naudin. In één opzicht vinden we een kenmerkende geestesverwantschap tusschen Naudin, Wichura en Mendel: zij allen bouwden hun meening uitsluitend op hun eigen proefnemingen, zonder zich daarvan door onderzoekingen uit vroeger tijd te laten afleiden, en ieder, die eenigszins met de bezwaren en de moeilijkheden van wetenschappelijk betrouwbare kruisingsproeven bekend is, zal dit als een zeer gelukkige omstandigheid moeten beschouwen.

Indien we de bespreking dezer drie verhandelingen chronologisch wilden houden, dan zouden we ze naar deze volgorde moeten behandelen: Naudin (leverde zijn verhandeling in

Dec. 1861 in), Mendel (deed zijn mededeelingen in de vergaderingen der 'Naturforschende Verein' in Brünn op 8 Februari en 8 Maart 1865) en Wichura. Beter is het echter Mendels werk aan dat van Naudin en Wichura te laten voorafgaan, omdat Mendel door zijn meer eenvoudige probleemstelling tot duidelijker resultaten gekomen is, dan de beide anderen.

In bescheiden vorm, en in een bescheiden hoekje van de wetenschappelijke litteratuur[1.] beschreef de leeraar aan het Brünner Augustiner-Stift Gregor Johann Mendel zijn 'Detail-versuche' met betrekking tot het probleem der erfelijkheid, onderzoekingen die 'sachgemäss auf eine kleine Pflanzengruppe beschränkt wurden' en 'nun nach Verlauf von acht Jahren im Wesentlichen abgeschlossen' waren. Toch meent Mendel zelf, dat 'es noch nicht gelungen ist, ein allgemein gültiges Gesetz für die Bildung und Entwicklung der Hybriden aufzustellen'. Het oordeel der onderzoekers uit de jaren 1900 tot 1915, die dergelijke proeven als Mendel verricht hebben, luidde wel anders! Door het moderne erfelijkheidswerk is Mendels meening volkomen bevestigd, ten opzichte der te nemen proeven: 'Wer die Arbeiten auf diesem Gebiete überblickt, wird zu der Ueberzeugung gelangen, dass unter den zahlreichen Versuchen keiner in dem Umfange und in der Weise durchgeführt ist, dass es möglich wäre, die Anzahl der verschiedenen Formen zu bestimmen, unter welchen die Nachkommen der Hybriden auftreten, dass man diese Formen mit Sicherheit in den einzelnen Generationen ordnen und die gegenseitigen numerischen Verhältnisse feststellen könnte. Es gehört allerdings einiger Muth dazu, sich einer so weit reichenden Arbeit zu unterziehen; indessen scheint es der einzige richtige Weg zu sein, auf dem endlich die Lösung einer Frage erreicht werden kann, welche für die Entwicklungsgeschichte der organischen Formen von nicht zu unterschätzender Bedeutung ist.' (Mendel p. 4.) Met bewonderenswaardige scherpzinnigheid heeft Mendel hier de zaak in het hart gegrepen; voor alles exactheid, ziedaar de groote eisch, welke aan erfelijkheids- en variabiliteits-onderzoekingen gesteld moet worden.

Een buitengewoon gelukkig gekozen plantengroep was het, waarmee Mendel zijn proeven besloot te doen; de familie der Leguminosen, der Vlinderbloemigen, leek hem in verschillende

1. G.J. Mendel, 1865. Versuche über Pflanzenhybriden. (Verhandl. naturf. Vereins Brünn. IV. p. 3-47.)

opzichten aanbevelenswaard en uit die familie vooral enkele soorten van het geslacht Pisum (erwt) en wel Pisum sativum. Vooral vestigde Mendel zijn aandacht op die kenmerken der verschillende gebruikte variëteiten, welke scherp omschreven waren, dus qualitatief verschilden. De kenmerken, welker onderscheiding 'auf einem oft schwierig zu bestimmenden "mehr oder weniger" beruht', oordeelde hij terecht als voor zijn proeven minder bruikbaar. Zoo slaagde hij erin, bij deze variëteiten 7 paren van kenmerken te vinden, welke scherp van elkander te onderscheiden waren: ronde of hoekige zaadvorm; gele of groene kleur der kiembladeren, welke door de doorzichtige zaadhuid heenschemert; gekleurde zaadhuid en gekleurde bloemen of witte zaadhuid en witte bloemen, gladde of tusschen de zaden ingesnoerde peul; groene of gele kleur der onrijpe peul; bloemen langs de stengel verspreid of aan den top tot een tros vereenigd; hoogte der plant 6-7 voet of ¾-1½ voet. De beginselen volgens welke Mendel te werk ging, waren deze, voor zijn tijd volkomen nieuwe: Met opzet kruiste hij 2 planten, d.w.z. hij bracht stuifmeel van een bloem der eene plant op den stempel van een bloem der andere variëteit, van welke laatste bloem de meeldraden voor hun opengaan weggenomen waren. De door deze kruising verkregen zaden werden uitgezaaid en de hieruit verkregen planten waren dus 'Hybriden'. Daar erwten tot de meest regelmatige zelfbestuivers behooren, d.w.z. het stuifmeel uit een bloem komt van zelf op de stempel dierzelfde bloem terecht, behoefde Mendel deze planten slechts aan hun lot over te laten om hieruit zaden te krijgen, welke zaden de eerste generatie der hybriden opleverden. Tegenwoordig is onze naamgeving in dit opzicht iets gewijzigd en noemen we de gemaakte hybriden zelf de eerste generatie (F_1, waarbij F een afkorting beteekent van filius = kind), de door zelfbestuiving verkregen kinderen der eerste generatie, de tweede generatie dus, heeten F_2, de kinderen van F_2 heeten F_3 en zoovoort.

De belangrijke resultaten, die Mendel verkreeg, waren deze:

Het is onverschillig bij een kruising van twee erwtenplanten van verschillend ras, welke plant als stuifmeelplant, en welke als stamperplant genomen wordt; het resultaat is in beide gevallen hetzelfde. Ook Gärtner had dit gevonden.

Alle planten der F_1-generatie zijn onderling gelijk.

Meestal zijn de planten der F_1-generatie gelijk aan één der ouders.

De planten der F_2-generatie zijn niet onderling gelijk, maar vertoonen voor een deel het uiterlijk van de ééne ouderplant, voor een deel dat van de andere en wel verhouden deze beide deelen zich steeds als 3:1.

Om een voorbeeld te geven:

Mendel bestoof een groenzadige plant met stuifmeel van een geelzadige en omgekeerd de bloemen van een geelzadige plant met stuifmeel van een groenzadige. In beide gevallen kreeg hij een F_1-generatie, die uitsluitend uit geelzadige planten bestond. Daarom noemde hij de eigenschap 'geelzadig' domineerend of overheerschend over de eigenschap 'groenzadig' welke recessief of terugwijkend genoemd wordt. Onder zelfbestuiving gehouden, leverde deze F_1-generatie een F_2-nakomelingschap van 8023 zaden, van welke er 6022 geel en 2001 groen waren, dus een zuivere verhouding 3,01:1. (De geringe afwijking 3,01:1 in plaats van 3:1 is zonder verdere beteekenis.) Zoo vond hij van alle 7 bovengenoemde paren van kenmerken de eerste volkomen domineerend, de tweede recessief, zoodat dus de bastaarden steeds het kenmerk van de eerstgenoemde ouderplant vertoonden. Dat de splitsing in de F_2-generatie steeds in de verhouding 3:1 plaats grijpt, blijkt uit de getallen, die Mendel in zijn 7 proevenreeksen verkreeg. Hij vond de verhoudingen 5474:1850 of 2,96:1; 6022:2001 of 3,01:1; 705:224 of 3,15:1; 882:299 of 2,95:1; 428:152 of 2,82:1; 651:207 of 3,14:1 en 788:277 of 2,84:1. Het gemiddelde van al deze onderzoekingen bedraagt 2,91:1 dus vrijwel 3:1.

Wanneer nu deze F_2-planten onder strenge zelfbestuiving gehouden worden, en het zaad van iedere plant afzonderlijk uitgezaaid, dan zullen, zooals Mendel vond, de planten met recessief kenmerk uitsluitend recessieve nakomelingen geven; de planten met domineerend kenmerk zullen voor een deel uitsluitend domineerende nakomelingen geven, voor de rest weer splitsen in 3 domineerende: 1 recessieve, en wel zullen de constante domineerende ⅓ van het geheele aantal domineerende uitmaken. Zoo is de nakomelingschap van een kruising eener zuivere domineerende plant (DD) met een zuivere recessieve plant (RR) allereerst een bastaard-generatie F_1, die we DR noemen en verder:

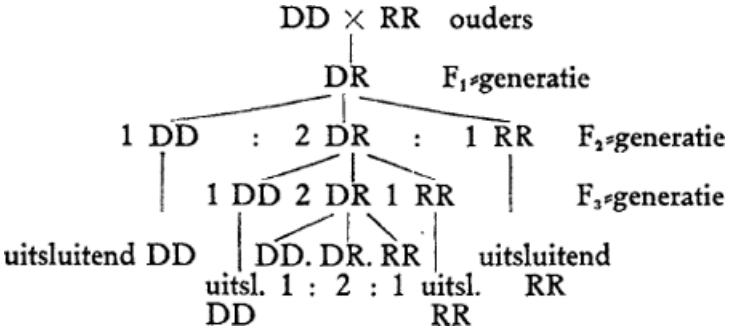

Afwijkingen van dezen gang van zaken werden niet gevonden; telkens wanneer Mendel twee erwtenplanten kruiste, die in één opzicht van elkaar verschilden, gedroegen de verkregen bastaarden en hun nakomelingen zich volgens bovenstaand schema.

Verder heeft Mendel, toen hij deze regelmatigheid in de nakomelingschap van een dergelijke kruising gevonden had, ook erwtenplanten met elkaar gekruist, die in meer dan één eigenschap van elkaar verschilden; zoo bijv. erwten met gele ronde zaden met erwten, wier zaden groen en hoekig van vorm waren, of erwten met ronde gele zaden met bruine zaadhuid met erwten, die hoekige groene zaden met witte zaadhuid opleverden.

Weer trof hij in het aantal nakomelingen dat optrad, een zeer opvallende getallenverhouding aan: wanneer gele ronde erwten gekruist werden met groene hoekige, dan waren de F_1-zaden alle geel en rond; de F_2-generatie daarentegen bestond uit 4 groepen zaden van verschillend uiterlijk: gele ronde, groene ronde, gele hoekige en groene hoekige, en wel in de vaste verhouding 9:3:3:1. Bijv. in werkelijkheid vond Mendel de getallen 315 gele ronde: 108 groene ronde: 101 gele hoekige: 31 groene hoekige, welke getallen theoretisch volgens de verhouding 9:3:3:1, op 556 planten moesten zijn 312,75: 104,25: 104,25: 34,75. Men ziet, dat de overeenstemming tusschen theorie en werkelijkheid moeilijk grooter zijn kon.

Deze F_2-planten werden nu onder voortdurende zelfbestuiving gehouden; het zaad van iedere plant afzonderlijk uitgezaaid en hun nakomelingen, de F_3-generatie dus, bestudeerd. Toen bleek, dat de verkregen planten uit groene hoekige

erwten ontstaan, uitsluitend dergelijke zaden hadden; dat van iedere drie planten, die uit gele hoekige zaden waren opgegroeid, er één zaadvast was voor deze eigenschappen, dat evenzoo van iedere 3 groene ronde zaden er één uitsluitend groene ronde zaden vormde, en dat van iedere 9 gele ronde zaden er één uitsluitend gele ronde zaden droeg. Zoo waren uit de kruising geelrond × groenhoekig 4 zaadvaste nakomelingen gekregen, nl. geelrond, groenrond, geelhoekig en groenhoekig.

En ook na kruisising van twee planten, die in drie of meer eigenschappen van elkaar verschilden, verkreeg Mendel vaste getalverhoudingen, waarin de 'nieuw-combinaties', de nieuwe groepeeringen van enkele, van verschillende ouders afkomstige eigenschappen, optraden. En al die nieuw-combinaties waren voor een deel constant in hun nakomelingschap, dus zaadvast.

De conclusie, waartoe Mendel op grond van deze proeven komt, is deze: 'Damit ist zugleich erwiesen, dass das Verhalten je zweier differirender Merkmale in hybrider Verbindung unabhängig ist von den anderweitigen Unterschieden an den beiden Stammpflanzen.' En: 'Constante Merkmale, welche an verschiedenen Formen einer Pflanzensippe vorkommen, können auf dem Wege der wiederholten künstlichen Befruchtung in alle Verbindungen treten, welche nach den Regeln der Combination möglich sind.' (Mendel p. 22.)

De verklaring van deze verschijnselen? Voor ons is deze thans gemakkelijk te begrijpen, nu we zooveel verder zijn met onze kennis aangaande het bevruchtingsproces, nu we bouw en werking van stuifmeelkorrels en eicellen zooveel beter kennen, nu ons het beginsel van Mendel in de erfelijkheidsleer met de paplepel ingegeven wordt. Maar er is ontegenzeggelijk de genialiteit en het wiskundig doorzicht van een Gregor Mendel toe noodig, om uit deze gegevens alleen in den jare 1865 de verklaring te putten, die hij ons gegeven heeft.

Temeer moeten we het heldere begrip van Mendel bewonderen, als we zien, dat hij de beteekenis van zijn proeven zoo volkomen overziet, om 'Aufschlüsse über die Beschaffenheit der Keim-und Pollenzellen der Hybriden zu geben' (tegenwoordig zouden we moeten zeggen 'der Ei-und Pollenzellen', omdat nu Keimzellen als algemeen begrip voor eicellen en pollenkorrels gebruikt wordt) en als we dan bedenken, hoe primitief toentertijd de kennis van het bevruchtingsproces was. 'Soweit die Erfahrung reicht, finden wir es überall bestätigt,

dass constante Nachkommen nur dann gebildet werden können, wenn die Ei-zellen und der befruchtende Pollen gleichartig, somit beide mit der Anlage ausgerüstet sind, völlig gleiche Individuen zu beleben, wie das bei der normalen Befruchtung der reinen Arten der Fall ist. Wir müssen es daher als nothwendig erachten, dass auch bei Erzeugung der constanten Formen an der Hybridpflanze volkommen gleiche Faktoren zusammenwirken. Da die verschiedenen constanten Formen an *einer* Pflanze, ja in *einer* Blüthe derselben erzeugt werden, erscheint die Annahme folgerichtig, dass in den Fruchtknoten der Hybriden so vielerlei Eizellen und in den Antheren so vielerlei Pollenzellen gebildet werden, als *constante* Combinationsformen möglich sind, und dass diese Keim- und Pollenzellen ihrer inneren Beschaffenheit nach den einzelnen Formen entsprechen', (Mendel p. 23-24.)

Daarmee was de kern der bastaardeeringsleer ontdekt; deze beschouwing zou later een grondslag vormen voor een nieuwe studierichting, de erfelijkheidsleer of genetica. En ter eere van den ontdekker wordt deze wetenschappelijke grondslag 'Mendelisme' genoemd en zeggen we van een splitsende bastaardplant, die dus een veelvormige nakomelingschap geeft en zich volgens Mendels regels gedraagt, dat ze 'mendelt.' Zaadvaste planten vormen slechts één soort eicellen en één soort stuifmeelkorrels; bastaardplanten verschillende soorten eicellen en verschillende soorten stuifmeelkorrels en wel zooveel soorten van ieder als constante, dus zaadvaste combinatiemogelijkheden bestaan.

Voor twee eenvoudige gevallen wil ik dit kort toelichten:

Stel, we kruisen een geelzadige erwt met een groenzadige, dan zal de geelzadige ouderplant uitsluitend 'gele' eicellen en stuifmeelkorrels vormen en de groenzadige uitsluitend 'groene'. Maar nu brengen we dus door hun kruising een geelzadige stuifmeelkorrel bij een groenzadige eicel of omgekeerd en krijgen uit die kruising geelzadige planten omdat geel over groen domineert. Deze bastaardplanten gaan nu hun kiemcellen vormen, en wel, ze maken twee soorten stuifmeelkorrels nl. gele en groene en twee soorten eicellen, eveneens gele en groene. Komt nu bij de zelfbevruchting een gele stuifmeelkorrel bij een gele eicel, dan ontstaat hieruit een zaadvaste geelzadige plant; een gele stuifmeelkorrel met een groene eicel geeft een niet-zaadvaste geelzadige plant; een

groene stuifmeelkorrel met een gele eicel geeft een niet-zaadvaste geelzadige plant en een groene stuifmeelkorrel met een groene eicel geeft een zaadvaste groenzadige plant. En aangezien deze 4 mogelijkheden even groote kans van slagen hebben, zullen van iedere honderd planten theoretisch 75 geelzadig en 25 groenzadig zijn, en van de 75 geelzadige er 25 zaadvastgeelzadig en 50 niet-zaadvast-geelzadig, terwijl de 25 groenzadige planten zaadvast zijn. Zoo is Mendel gekomen tot de getallenverhouding 3:1, welke in de F_2 van een kruising ten opzichte van één eigenschap optreedt, en de door Mendel gevonden getallen bevestigen dit volkomen.

Iets ingewikkelder is de theoretische verhouding 9:3:3:1, waarmee we bij de kruising van een geelzadige ronde erwt met een groenzadige hoekige kennis gemaakt hebben; de F_1 was hier steeds 'geel' en 'rond', dus deze beide eigenschappen domineerden over de beide andere 'groen' en 'hoekig'. In de nakomelingen van deze bastaarden vond Mendel 4 zaadvaste combinaties: geelrond, groenrond, geelhoekig en groenhoekig. Dus moeten er ook deze 4 soorten eicellen en deze vier soorten stuifmeelkorrels zijn. Zoodoende zijn er 4 × 4 combinaties mogelijk, omdat ieder der 4 soorten eicellen kan samentreffen met ieder der vier soorten stuifmeelkorrels. Duiden we de geelronde kiemcellen aan met Ge R., de groenronde met Gr R, de geelhoekige met Ge H, de groenhoekige met Gr H, dan zijn dit de zestien mogelijkheden, waarbij eerst de eicellen, dan de stuifmeelkorrels genoemd worden:

1 Ge R × Ge R	5 Gr R × Ge R	9 Ge H × Ge R	13 Gr H × Ge R
2 Ge R × Gr R	6 Gr R × Gr R	10 Ge H × Gr R	14 Gr H × Gr R
3 Ge R × Ge H	7 Gr R × Ge H	11 Ge H × Ge H	15 Gr H × Ge H
4 Ge R × Gr H	8 Gr R × Gr H	12 Ge H × Gr H	16 Gr H × Gr H

Natuurlijk zijn hiervan alle combinaties waarin Ge voorkomt geelzadig, de andere groenzadig, en alle combinaties waarin R voorkomt rond, de andere hoekig. Zoo zijn dus combinaties 1, 2, 3, 4, 5, 7, 9, 10 en 13 geelzadig-rond, de combinaties 6, 8 en 14 groenzadig-rond, de combinaties 11, 12 en 15 geelzadig-hoekig en de combinatie 16 groenzadig-hoekig. Zoo vinden we 9 combinaties geelzadig-rond, 3 groenzadig-rond, 3 geelzadig-hoekig en 1 groenzadig-hoekig.

Dus de theoretische getallenverhouding 9:3:3:1. En tevens blijkt, dat de combinaties 1, 6, 11 en 16 uit gelijke kiem-

cellen ontstaan zijn, dus zich in hun nakomelingschap zaadvast zullen vertoonen.

De beide regels, die Mendel uit zijn onderzoekingen over erwten-bastaardeering liet volgen, zijn dus deze:

'Dass das Verhalten je zweier differirender Merkmale in hybrider Vereinigung unabhängig ist van den anderweitigen Unterschieden zwischen den beiden Stampflanzen' en

'Dass die Hybride so vielerlei Ei-und Pollenzellen erzeugt, als constante Combinationsformen möglich sind'. (Mendel p. 42).

Meer meent Mendel niet uit zijn proeven te mogen afleiden, immers 'ob die veränderlichen Hybriden anderer Pflanzenarten ein ganz übereinstimmendes Verhalten beobachten lassen, muss gleichfalls erst durch Versuche entschieden werden; indessen dürfte man vermuthen, dass in wichtigen Punkten eine principielle Verschiedenheit nicht vorkommen könne, da die Einheit im Entwicklungsplane des organischen Lebens ausser Frage steht'. (Mendel p. 42-43).

Er bestond een belangrijke grond voor Mendel om met het algemeenmaken van zijn gevolgtrekkingen voorzichtig te zijn; er waren door Gärtner een aantal bastaarden gekweekt, die zich terstond in hun nakomelingschap als constant zouden voordoen, bij welke dus splitsingsverschijnselen niet optraden. En indien dergelijke hybriden werkelijk bestonden, dan zou hiermee aan Mendels regels paal en perk gesteld zijn en hun beteekenis in zeer hooge mate dalen. Maar Mendel stelt zich sceptisch tegenover de beweerde zaadvastheid dezer bastaarden; hij ziet volkomen de moeilijkheden, welke een ingewikkelde splitsing in sommige gevallen kan opleveren, zoodat een betrekkelijk kleine generatie eenvormig zou schijnen te zijn. 'Gärtner gesteht selbst, dass die genaue Bestimmung, ob eine Form mehr der einen oder der anderen von den beiden Stammarten ähnlich sei, öfter grosse Schwierigkeiten habe, indem dabei sehr viel auf die subjektive Anschauung des Beobachters ankommt. Es kommt jedoch auch ein anderer Umstand dazu beitragen, das die Resultate trotz der sorgfältigsten Beobachtung und Unterscheidung schwankend und unsicher werden. Für die Versuche dienten grösstentheils Pflanzen, welche als guten Arten gelten und in einer grösseren Anzahl van Merkmalen verschieden sind. Nebst den scharf hervortretenden Charakteren müssen da, wo es sich im Allgemeinen um eine grössere oder geringere Aehnlichkeit handelt, auch jene Merkmale einge-

rechnet werden, welche oft schwer mit Worten zu fassen sind, aber dennoch hinreichen, wie jeder Pflanzenkenner weiss, um den Formen ein fremdartiges Aussehen zu geben... Bei einer verhältnismässig kleinen Anzahl von Versuchspflanzen konnte dann das Resultat nur annähernd richtig sein und in einzelnen Fällen nicht unbedeutend abweichen. Wären z. B. die beiden Stammarten in 7 Merkmalen verschieden und würden aus den Samen ihrer Hybriden zur Beurtheilung des Verwandtschaftsgrades der Nachkommen 100 bis 200 Pflanzen gezogen, so sehen wir leicht ein, wie unsicher das Urtheil ausfallen müsste, da für 7 difterirende Merkmale die Entwicklungsreihe 16,384 Individuen unter 2187 verschiedenen Formen enthält. Es könnte sich bald die eine, bald die andere Verwandtschaft mehr geltend machen, je nachdem der Zufall dem Beobachter diese oder jene Formen in grösserer Anzahl in die Hand spielt.' (Mendel p. 39).

Inderdaad is het niet zoo gemakkelijk uit te maken, of een plant in haar nakomelingschap constant, dus zaadvast is, of niet. Niet alleen de bekwaamheid en nauwkeurigheid van den onderzoeker, ook het steeds in meerdere of mindere mate beperkte onderzoeksmateriaal en de niet-erfelijke veranderingen onder inwerking van uitwendige omstandigheden, zijn het die dezen arbeid bijzonder moeilijk maken. Straks zullen we op deze vraag, of er werkelijk terstond zaadvaste hybriden bekend zijn, nader terugkomen.

Mendel probeert dan nog een hypothese op te stellen, waardoor het verschil in gedrag tusschen terstond-zaadvaste en splitsende bastaarden zou verklaard worden: 'Gelingt es, eine Eizelle mit einer ungleichartigen Pollenzelle zu verbinden, so müssen wir annehmen, dass zwischen jenen Elementen beider Zellen, welche die gegenseitigen Unterschiede bedingen, irgend eine Ausgleichung stattfindet. Die daraus hervorgehende Vermittlungszelle wird zur Grundlage des Hybridenorganismus, dessen Entwicklung nothwendig nach einem anderen Gesetze erfolgt, als bei jeder der beiden Stammarten. Wird die Ausgleichung als eine vollständige angenommen, in dem Sinne nämlich, dass der hybride Embryo aus gleichartigen Zellen gebildet wird, in welchen die Differenzen gänzlich und bleibend vermittelt sind, so würde sich als weitere Folgerung ergeben, dass die Hybride, wie jede andere selbständige Pflanzenart in ihren Nachkommen constant bleiben werde. Die Fortpflanzungs-

zellen, welche in dem Fruchtknoten und den Antheren derselben gebildet werden, sind gleichartig und stimmen mit der zu Grunde liegenden Vermìttlungszelle überein.'

'Bezüglich jener Hybriden, deren Nachkommen veränderlich sind, dürfte man vielleicht annehmen, dass zwischen den differirenden Elementen der Ei- und Pollenzelle wohl insofern eine Vermittlung stattfindet, dass noch die Bildung einer Zelle als Grundlage der Hybride möglich wird, dass jedoch die Ausgleichung der widerstrebenden Elemente nur eine vorübergehende sei und nicht über das Leben der Hybridpflanze hinaus reiche. Da in dem Habitus derselben während der ganzen Vegetationsdauer keine Aenderungen wahrnehmbar sind, müssten wir weiter folgern, dass es den differirenden Elementen erst bei der Entwicklung der Befruchtungszellen gelinge, aus der erzwungenen Verbindung herauszutreten. *Bei der Bildung dieser Zellen* betheiligen sich alle vorhandenen Elemente in völlig freier und gleichmässiger Anordnung, wobei nur die differirenden sich gegenseitig ausschliessen. Auf diese Weise würde die Entstehung so vielerlei Keim- und Pollenzellen ermöglicht, als die bildungsfähigen Elemente Combinationen zulassen.' (Mendel p. 41-42.)

Deze lange aanhaling van Mendels hypothese, waaraan hij zelf 'nur den Werth einer Hypothese, für welche bei dem Mangel an sicheren Daten noch ein weiterer Spielraum offen stände', toekent, is daarom van zoo groote beteekenis, omdat ze eenerzijds zooveel overeenstemming toont met Naudins meening, en anderzijds evengoed door een modern erfelijkheidsonderzoeker in den jare 1915 geschreven kon worden, als door Mendel in 1865. Tegenwoordig begrijpen we het bevruchtingsproces beter, en we kennen den gang van zaken bij de vorming van stuifmeel en eicel, en we goochelen met chromosomen en reductiedeeling en wat al meer, en in den grond zijn we nog niet verder dan Mendel in zijn hypothese.

Van geheel anderen kant kwam Charles Naudin[1] tot ongeveer dezelfde opvattingen als Mendel. Maar deze laatste had een grooten voorsprong: hij werkte uitsluitend op groote schaal met vormen van planten, die in een zéér beperkt aantal kenmerken van elkaar afweken, terwijl Naudin zich bezighield met kruisingen tusschen verschillende soorten uit de geslachten

1. Ch. Naudin, 1865. Nouvelles recherches sur l'hybridité dans les végétaux (Nouv. Arch. du Muséum. Tome I. p. 25-176, 1865.)

Papaver, Mirabilis, Primula, Datura, Nicotiana, Petunia, Digitalis, Linaria, Ribes, Luffa, Coccinia en Cucumis. Aan Naudìns scherp waarnemingsvermogen is het te danken, dat hij, ondanks de bezwaren, die soortsbastaarden altijd opleveren, en die voor Gärtner, zooals we zagen, zoo groot waren, dat zijn proeven voor een deel tot foute conclusies leidden, toch gekomen is tot dezelfde meening als Mendel en Mendels beschouwingen onbewust onderschrijft. Wel vinden we bij Naudin natuurlijk niet de regel der getallenverhoudingen, waarop Mendel komen kon door den eenvoud van zijn proeven, maar overigens is er weinig verschil tusschen Mendels en Naudins werk.

In de eerste plaats was het de groote eenvormigheid der F_1-generatie, die door Naudin met nadruk geconstateerd werd, en waarin hij een principieel verschil zag tusschen deze en de volgende bastaardgeneraties: ‘Pour se faire une idée juste de l'aspect que présentent les hybrides, il est essentiel de distinguer entre la première génération et celles qui la suivent. J'ai toujours trouvé dans les hybrides que j'ai obtenus moi-même et dont l'origine m'était bien connue, une grande uniformité d'aspect entre les individus de première génération et provenant d'un même croisement, quel qu'en ait été le nombre.’ En verder: ‘En somme, on peut dire que les hybrides d'un même croisement se ressemblent entre eux, à la première génération, autant ou presque autant que des individus, qui proviennent d'une même espèce légitime.’ (Naudin p. 146-147.)

Dan nam Naudin ook de groote overeenstemming in uiterlijk waar tusschen beide zgn. reciproke bastaarden, d.w.z. tusschen de bastaard van A als eicel-plant en B als stuifmeelplant en de omgekeerde hybride van A als stuifmeelplant en B als vruchtdragende plant: ‘Ce que je puis affirmer, c'est que tous les hybrides réciproques que j'ai obtenus, tant entre espèces voisines qu'entre espèces éloignées, ont été aussi semblables les uns aux autres que s'ils fussent provenus du même croisement... Il se peut sans doute qu'il n'en soit pas toujours ainsi, mais, si le fait est vrai, il doit être rare et être considéré bien plus comme l'exception que comme la règle.’ (Naudin, p. 147-148.)

Behalve de eenvormigheid der F_1 generatie en de gelijkheid in uiterlijk der reciproke kruisingen, geeft Naudin als derde waarneming dit: ‘A partir de la seconde génération, la physionomie des hybrides se modifie de la manière la plus

remarquable. Ordinairement, à l'uniformité si parfaite de la première génération succède une extrême bigarrure de formes'. Daarmee is dus het feit vastgesteld, dat hybriden, ook soortshybriden, in hun nakomelingschap niet eenvormig zijn, maar splitsen en dus zeer uiteenloopende typen kunnen voortbrengen. 'C'est qu' effectivement c'est à la deuxième génération que, dans la grande majorité des cas (et peut-être dans tous), commence cette dissolution des formes hybrides, entrevue déjà par beaucoup d'observateurs, mise en doute par d'autres, et qui me paraît aujourd'hui hors de toute contestation'. (Naudin, p. 149.)

Maar in één opzicht staat Naudins werk achter bij dat van Mendel, of liever in één opzicht wijken hun resultaten van elkaar af, terwijl die van Mendel juist bleken te zijn. We zagen, dat Mendel in de nakomelingschap der F_2 vormen vond, die volkomen zaadvast waren, en enkele eigenschappen uit beide ouders afkomstig in zich vereenigden. Zoodoende kreeg Mendel door kruising nieuwe vormen, die in hun nakomelingsschap niet als bastaarden te herkennen waren en zich als zuivere soorten gedroegen. Naudin slaagde er niet in, uit zijn kruisingen nieuwe zaadvaste vormen te verkrijgen: 'Ce que je puis affirmer, c'est qu' aucun des hybrides que j'ai obtenus n'a manifesté la moindre tendance à faire souche d' espèce'. (Naudin, p. 157). Maar dit afwijkend resulaat behoeft ons volstrekt niet te verwonderen, wanneer we in het oog houden, dat Naudin soortsbastaarden maakte, dus bastaarden tusschen twee planten, die in zeer veel eigenschappen van elkaar afwijken. Want dan wordt de kans om in alle opzichten zaadvaste bastaarden te vinden, zooveel geringer; drukt men deze kans in getallen uit, dan vinden we in de F_2 na een kruising van twee in twee eigenschappen verschillende planten 2 (2^2-2) nieuwe zaadvaste vormen op 16 (2^4) planten, terwijl de F_2 van een kruising van twee in tien eigenschappen verschillende planten 1022 (2^{10}-2) nieuwe zaadvaste vormen bevat op 1.048.576 (2^{20}) planten. Geen wonder dus, dat Naudin, die de planten niet streng tegen insektenbezoek beschermde, en daardoor dus alle planten aan spontane kruising blootstelde geen zaadvaste nieuwe vormen vond.

In de theoretische verklaring dezer splitsingsverschijnselen vinden we bij Naudin denzelfden gedachtengang als bij Mendel, maar in veel sterker mate uitgewerkt: Mendel gaf

in enkele woorden zijn vermoeden als hypothese en formuleerde de verschijnselen in letterlijken zin door zijn letterformules; Naudin zag de splitsingsverhoudingen niet zoo regelmatig optreden, nam geen vaste getallenverhoudingen waar en moest zich dus wel beperken tot een vrij weinig omlijnde hypothetische beschouwing; ook hier weer het kenmerkende verschil tusschen den scherp-mathematisch denkenden Mendel en den meer philosophischen Naudin.

Toch zijn er in Naudins uiteenzettingen kenmerkende passages te vinden, die er op wijzen, dat Naudin de zaak in den grond begrepen heeft: 'Une plante hybride est un individu où trouvent réunies deux essences différentes ayant chacune leur mode de végétation et leur finalité particulière, qui se contrarient mutuellement et sont sans cesse en lutte pour se dégager l'une de l'autre. Ces deux essences sont-elles intimement fondues? se pénètrent-elles réciproquement au point que chaque parcelle de la plante hybride, si petite, si divisée qu'on la suppose, les contienne également toutes deux? Il se peut qu'il en soit ainsi dans l'embryon, et peut-être dans les premières phases du développement de l'hybride, mais il me paraît bien plus probable que ce dernier, au moins à l' état adulte, est une agrégation de parcelles, homogènes et unispécifiques prises séparément, mais réparties, également ou inégalement entre les deux espèces, et s'entremêlant en proportions diverses dans les organes de la plante..... les faits autorisent à penser que le pollen et les ovules, le pollen surtout, qui est le terme extrême de la floraison mâle, sont précisément les parties de la plante où la disjonction spécifique se fait avec le plus d'énergie..... Et comme les disjonctions, tant dans le pollen que dans les ovules, peuvent se faire à tous les degrés, il résultera des combinaisons qui pourront avoir lieu, et que le hasard seul dirige, cette multitude de formes que nous avons vues se produire dans les Linaires hybrides et les Pétunias, dès la deuxième génération'. (Naudin, p. 150-153).

Zoo zien we uit de onderzoekingen van Gregor Mendel en van Charles Naudin dezelfde gevolgtrekkingen voortkomen; gevolgtrekkingen, die het scherpst geformuleerd werden in Mendels woorden:

'Dass das Verhalten je zweier differirender Merkmale in hybrider Vereinigung unabhängig ist von den anderweitigen Unterschieden zwischen den beiden Stammpflanzen', en

‘Dass die Hybride so vielerlei Ei-und Pollenzellen erzeugt, als constante Combinationsformen möglich sind’. (Mendel, p. 42).

In schijnbare tegenstelling met deze conclusies staan de resultaten van Wichura[1], die talrijke kruisingsproeven deed tusschen verschillende wilgensoorten, welke proeven echter veel te ingewikkeld waren om duidelijke, onbetwistbare resultaten te geven. Zoo vindt Wichura het bijzonder belangwekkend, dat hij zes verschillende wilgensoorten tot één bastaard combineeren kon door den bastaard tusschen twee soorten met stuifmeel van een derde soort te bestuiven enzoovoort. Wichura's werk is het belangrijkste uit het Anti-mendeliaansche kamp; behalve zijn zeer onzekere bewijzen voor de mogelijkheid van een terstond zaadvaste bastaard, zijn argumenten hiervoor ook te vinden o.a. in Gärtners kruisingen van Dianthus armeria met D. deltoides, welke bastaard door Gärtner tot in de tiende generatie in zijn tuin gekweekt werd en hem volkomen zaadvast scheen te zijn.

Het is een merkwaardige beschikking van het lot geweest, dat van deze drie verhandelingen de onzekerste en meest ingewikkelde, die van Wichura den grootsten invloed op de botanici gehad heeft. Zoo maakt Focke in zijn beroemd werk over plantenbastaarden[2] een overigens uitnemend boek, waarin een geweldige litteratuur verwerkt is, met zekeren ophef melding van de ‘zahlreichen und mühevollen eigenen Versuche’, en kiest ten opzichte der al of niet zaadvastheid van bastaarden Wichura's partij. ‘Er bestätigte, im Gegensatz zu Godron, die Angaben Koelreuter's, Herbert's, Gärtner's, Naudin's und Anderer, das die Bastarde häufig mit zugehörigen Pollen fruchtbar sind, fand auch, im Gegensatze zu Naudin, die Nachkommenschaft der Weidenbastarde constant. Er widerlegte somit *die wesentlichsten Irrthümer seiner beiden nächsten vorgänger,* deren Arbeiten er übrigens gar nicht gekannt zu haben scheint’. (Focke p. 443). Toch heeft de tijd aan Naudin gelijk gegeven, immers zoowel de bastaarden van de beide Dianthus-soorten, die volgens Gärtner tot in de 10e generatie constant waren, zijn nu na een zorgvuldig onderzoek van Wichler gebleken in hooge mate te splitsen, als ook geven de wilgenbastaarden van Wichura, zoolang het paradepaartje der aanhangers van terstond constante bastaarden,

1. Max Wichura. 1865. Die Bastardbefruchtug im Pflanzenreich, erläutert an den Bastarden der Weiden. (Breslau, 1865).
2. W.O. Focke 1881 Die Pflanzen-Mischlinge (Berlin, Borntraeger 1881).

een veelvormige nakomelingschap, indien men zijn werk kritisch leest. Naudin's werk wordt door Focke ook vrij uitvoerig besproken; hij meent, dat het, afgezien van de duidelijke en heldere stijl en de boeiende methode van schrijven, zoowel bij Wichura's als bij Gärtner's werk moet achtergesteld worden. En Mendels geniale studie vindt in Focke's boek slechts even vermelding: ‘doch glaubte Mendel constante Zahlenverhältnisse zwischen den Typen der Mischlinge zu finden’. (Focke p. 110.) Daarmee was voor Focke al het belangrijkste uit Mendels conclusies gezegd. En Focke was de autoriteit op het gebied der bastaardeering. Hij wilde onder geen omstandigheden verder gaan, dan toe te geven, dat ‘das Schwanken der Charaktere unter den Nachkommen von Hybriden gewöhnlich ist’. (Focke p. 443.) Maar van eenige wettelijke regelmaat wil hij niets weten: ‘Nichts hat sich verkehrter erwiesen als das voreilige Verallgemeinem einzelner Erfahrungen. Ohne Zweifel kann man wohlbegründete Regeln über das gewöhnliche Verhalten der Bastarde aufstellen, aber man darf nicht vergessen, dass jede dieser Regeln mehr oder minder zahlreiche Ausnahmen zulässt. Gegenüber der starren Gesetzmässigkeit, wie sie in der anorganischen Natur herrscht, zeigen die Organismen in ihren Lebenserscheinungen eine gewisse Freiheit, eine sich jeder Berechnung entziehende Bildsamkeit’. (Focke p. 445).

Belangwekkend is het te zien, hoe Nägeli, de in zijn tijd toonaangevende Carl von Nägeli, wiens woord over erfelijkheidsvragen en afstammingsleer voor velen wet was, en met wien Mendel over zijn proeven gecorrespondeerd heeft, de waarde van Mendels resultaten niet heeft ingezien, hoe ook Anton Kerner von Marilaun, de schrijver van ‘Pflanzenleben’ Mendels werk schijnt gekend te hebben zonder de conclusies te kunnen verwerken. Beiden stellen zich op het standpunt, dat soortsbastaarden constant zijn, en dat de conclusies door Mendel in zijn proeftuin getrokken, niet van toepassing zouden zijn op in het wild levende planten. En hoe Darwin nòch in zijn ‘Origin of species’, nòch in zijn ‘Variations of animals and plants under domestication’ Mendels naam zelfs niet noemt!

De belangrijke ommekeer in de waardeering van Mendels regels kwam in 1900: waar vijfendertig jaar lang de openbare meening in de geleerden-wereld de onderzoekingen van Mendel als een ‘quantité négligeable’ beschouwd had, daar verschenen in hetzelfde jaar 1900 drie korte mededeelingen van Europee-

sche geleerden in hetzelfde deel van hetzelfde tijdschrift (Berichte der deutschen botanischen Gesellschaft. Bd. XVIII). Het waren achtereenvolgens publicaties van Hugo de Vries, Carl Correns en Erich von Tschermak, die in hun proeven dergelijke feiten vonden als Mendel reeds in 1865 gezien had en pas daarna tot de kennis van Mendels werk kwamen. En dit zou de dageraad zijn van een nieuwen tijd, een tijd waarin met eerbiedwekkenden ijver 'mendelistische' onderzoekingen werden verricht, waarin Mendels naam van onbekendheid tot een wereldvermaardheid zou stijgen. Een groot aantal biologen, zoowel botanici als zoölogen, werkten mee aan den opbouw van een nieuwe wetenschap, de erfelijkheidsstudie, gebouwd op de door Mendel gelegde grondslagen. Het is een internationale wetenschap geworden, een wetenschap, waarvan niet alleen Duitschland, Engeland en Frankrijk, maar ook ons land, Denemarken, Zweden en Oostenrijk voormannen bezitten. Internationaal ook in tijdschriften: er bestaan reeds verschillende tijdschriften van verschillende landaard, waarin in verschillende talen bijdragen tot uitbreiding dezer wetenschap verschijnen.

Zijn de 'wetten van Mendel', zooals de besproken regels vaak genoemd worden, van algemeene beteekenis? Mendel zelf bewees hun geldigheid voor 7 paren van kenmerken ten opzichte der zaadvorm, der kleur van de zaadlobben, der peulvorm, der peulkleur, der bloeiwijze en der hoogte van de plant. En door moderne onderzoekingen is gebleken dat de meest verschillende eigenschappen van planten en dieren, ook van den mensch, zich naar Mendels regels gedragen. In zijn uitnemende 'Mendels Principles of Heredity' geeft William Bateson een lijstje van de tot 1913 bekende gevallen van Mendelsche splitsingen, daaronder vinden we kleurkenmerken bij tal van planten en dieren, behaard zijn van planten, sterke vertakking, aanwezigheid van klierharen op de blaren van sommige planten, gevulde of holle stengels, ingesneden blaren, bladvorm, tweejarige levenswijze, vatbaarheid voor ziekte, kortstijligheid van Primula's, suiker- of zetmeelhoudende zaden, enkele en dubbele bloemen, gehoorndheid bij vee, 'telgangers' bij paarden, kamvormen bij hoenders; voorts geeft L. Plate in zijn 'Vererbungslehre' een uitvoerig overzicht van mendelistische erfelijkheid bij den mensch, waarbij we vinden gevallen van brachydactylie (een misvorming der hand, waarbij iedere

vinger uit slechts 2 kootjes bestaat) naast overerving van musikalen aanleg enz.

Het valt dus niet te ontkennen, dat deze regels van verre strekking zijn, en dat de meest uiteenloopende eigenschappen zich naar vaste regels gedragen ten opzichte hunner erfelijkheid. Indien we dit in het oog houden, dan zullen we ook kunnen begrijpen, dat de waarschijnlijkheid van het bestaan van terstond constante bastaarden zeer klein is. Een aantal gevallen zijn vermeld, waarin deze bastaard van het begin af aan zaadvast zou zijn, maar bij nader nauwkeurig onderzoek bleek hiervan geen sprake. Lang is men van meening geweest, dat een kenmerkend verschil tusschen zgn. soorten en zgn. variëteiten hierin zou bestaan, dat variëteitsbastaarden mendelsche splitsing zouden vertoonen, terwijl soortsbastaarden constant zijn zouden. Maar hiervan is na de uitvoerige onderzoekingen van Baur (over Antirrhinum-soorten), van Gerschler (over de kruising van twee vischsoorten Xiphophorus strigatus en Platypoecilius maculatus), van Jesenko (over bastaarden tusschen tarwe en rogge), van Lotsy (over soortkruisingen in de geslachten Antirrhinum, Nicotiana en Petunia), en van Wichler (over de historisch beroemde Dianthus Armeria × D.deltoïdes) geen sprake meer. Soortsbastaarden mendelen evengoed als variëteitsbastaarden. Ook andere gevallen van constante bastaarden, die nog vaak in de litteratuur worden vermeld, berusten op onjuiste waarnemingen: nog in 1912 schreef een der leiders op dit gebied aan mulatten constantheid ten opzichte der huidskleur toe, terwijl Davenport toch reeds in 1910 door uitvoerige studies had aangetoond, dat de huidskleur bij mulatten wel degelijk splitst, en dat uit een mulattenpaar een blank kind kan geboren worden. Ik geloof dan ook niet, dat we tegenwoordig nog met eenig recht een stelling zouden kunnen verdedigen, die een Nederlandsch botanicus in 1908 onder de ‘stellingen’ bij zijn dissertatie opnam: ‘Mendelen is zeldzaam’. Veel eerder zou ik geneigd van de bekende Grieksche spreuk ‘παντα ρει’; ‘alles vliedt’, te maken de variant ‘alles mendelt’. Maar natuurlijk moeten we hiermee voorzichtig zijn; niet iedere mendelsche splitsing gaat naar de verhouding 1:2:1, omdat we hoogst zelden te maken hebben met kruisingen tusschen twee individuen, die slechts in één eigenschap van elkaar verschillen. Indien we echter uitgaan van twee volkomen ‘zuivere’ individuen, dan zal de nakomeling-

schap van den bastaard steeds een veelvormigheid vertoonen, steeds volgens een bepaalde regelmaat splitsen.

Het behoeft geen betoog, dat het verkrijgen van zulke ‘zuivere’ individuen met buitengewone moeilijkheden kan gepaard gaan, en in den regel ook zal gepaard gaan. Men bedenke toch, dat een plant of een dier, in het algemeen een organisme, hetwelk door bevruchting ontstaan is, en dus is opgegroeid uit het versmeltingsprodukt van twee, meestal van verschillende individuen afkomstige, kiemcellen, dat zulk een organisme geen enkelvoudig, maar een dubbel wezen is, waarin de eigenschappen van vader en moeder verkregen door elkaar liggen. En indien die eigenschappen houten blokjes waren, en het organisme dus als een zakje met damschijven, dan was het nog al gemakkelijk een zuiver individu te kweeken, maar die eigenschappen zijn uitingen van scheikundige stoffen, en de bevruchte eicel, waaruit dat organisme met zijn eigenschappen moet opgroeien dus een zeer ingewikkeld scheikundig stelsel, waarin alle wetten der physische chemie en der kolloïdchemie van kracht zijn. Te vaak wordt, ook door onderzoekers van mendelistischen huize, een zgn. ‘eigenschapsdrager,’ de grondslag voor een uitwendige eigenschap, een factor, een gen, of hoe men het ding ook noemt, beschouwd als een op zichzelf staand geheel, een uiting natuurlijk van de op de spits gedreven tweede regel van Mendel, die verklaart, dat de eigenschappen onafhankelijk van elkaar mendelen.

Johanssen heeft indertijd (1903) geprobeerd een nieuw begrip ‘reine Linie’ in te voeren, een begrip dat hij als volgt definieerde: ‘Mit einer reinen Linie bezeichne ich Individuen, welche von einem einzelnen selbstbefruchtenden Individuum abstammen.’ Later heeft hij deze definitie gewijzigd, en nu (1915) schrijft hij: ‘Eine reine Linie ist der Inbegriff aller Nachkommen eines einzelnen absolut selbstbefruchtenden Individuums, das nicht selbst Bastardnatur hat.’ Maar welk organisme, ten minste uit de zgn. ‘hoogere’ groepen, heeft in geen enkel opzicht bastaardnatuur? Ieder hooger levend wezen is, we zagen het reeds, een dubbel wezen, waarin eigenschappen van vaders- en moederszijde met elkaar strijden en elkaar in evenwicht houden, dus ieder levend wezen is een bastaard, tenzij we door veel arbeid en systematisch kweeken er in slagen, het organisme zuiver te maken, en een ‘reine Linie’ te verwezenlijken. Het is een gemakkelijk woord

te zeggen, dat we met zoo'n ‘zuivere lijn’ te maken hebben, maar het te bewijzen, is heel wat moeilijker. Onbegrijpelijk is dan ook de redeneering, die toch in enkele wetenschappelijke verhandelingen aangetroffen wordt: we gaan uit van een enkel planten-individu, bestuiven dit individu met eigen stuifmeel en verkrijgen daardoor een ‘reine Linie’, en indien de onderzoeker zich hiermee nog niet volkomen bevredigd voelt, dan geeft hij er soms de verklaring bij, dat de bedoelde plantensoort in de natuur een zelfbestuiver is, alsof het feit, dat sommige bloemsoorten reeds bestoven zijn voordat de knop opengaat, deze bloemen zou beschermen tegen bijenbezoek. Is dan niet kort geleden in Buitenzorg aangetoond, dat bij koffie het stuifmeel van een vreemde plant sneller groeit, dan dat van dezelfde plant, dus hier een belangrijk grootere kans op kruisbevruchting bestaat? Inderdaad het maken van een ‘zuivere lijn’ is geen kleinigheid, vooral ook hierom, omdat we niet alleen op morphologische, maar ook op physiologische eigenschappen moeten letten.

Toch schijnt in de kweekers-practijk meermalen het ideaal ‘zuivere lijn’ bereikt te zijn: Vilmorin, de groote Louis Levèque de Vilmorin heeft indertijd van de tarwerassen, die hij in cultuur had, aren gedroogd; het bleek nu kortgeleden dat de thans gekweekte rassen, voorzoover de beoordeeling toeliet, volkomen identiek waren met de omstreeks 1850 gedroogde aren. Wel een bewijs voor de onveranderlijkheid der zuivere lijnen indien deze eenmaal verkregen zijn.

Met deze ‘zuivere lijnen’ zou dan, indien ze werkelijk in alle opzichten zuiver zijn en dus aan de strengste eischen der exacte erfelijkheidsstudie voldoen, eindelijk het ideaal der systematici onder de biologen bereikt zijn: de eenheid der organismen was gevonden. Want geen exact-denkend systematicus kan volhouden, dat de begrippen, die we van jongsaf geleerd hebben en waarmee de systematiek zoo handig goochelt, de begrippen geslacht, soort, variëteit, vorm enz. of op z'n latijnsch, d.w.z. in wetenschappelijke termen: genus, species, varietas, forma enz., ook maar eenigszins scherp omschreven zijn; al die begrippen, evengoed de ‘species’ als het ‘genus’, de ‘forma’ als de ‘varietas’ zijn kunstmatig, door menschenhersens uitgedacht. Immers de soort, waarbij dan zoovele planten- en dierenindeelers zweren, is geen eenheid; de Linne'sche soort al zeker niet, en van de meeste Jordansche

soorten, de ondersoorten, de petites espèces zou ik dit ook willen betwijfelen. Zou dan de zuivere lijn eindelijk de verlangde eenheid zijn? Ja en neen. Alle tot dezelfde zuivere lijn behoorende individuen bezitten dezelfde erfelijke samenstelling; maar al deze individuen moeten indien ze tot éên zuivere lijn willen behooren nakomelingen zijn van hetzelfde ouderpaar, en dat maakt het begrip 'reine Linie' te beperkt om als systematische eenheid te dienen. Want in de eerste plaats is het denkbaar, dat op twee uiteenliggende plaatsen hier op aarde twee paren volkomen erfelijk-identieke organismen leven, zonder de minste bastaardnatuur, en dan vormen de nakomelingen dier beide paren twee 'reine Liniën', maar ze zouden omdat de ouders en dus ook de nakomelingen in erfelijke eigenschappen identiek waren, tot één systematische eenheid gerekend moeten worden. En bovendien zijn er in de natuur bijna geen zuivere lijnen te vinden, aangezien alle planten in het wild aan kruisbestuiving zijn blootgesteld en dieren uit den aard der zaak steeds kruisbevruchters zijn. Dus bezit de overgroote meerderheid (ik zou wel haast zeggen 99,99%) van alle hoogere organismen in meerdere of mindere mate een bastaardnatuur. Om nu aan het eerste bezwaar tegemoet te komen, heeft Lehman na een uitvoerige discussie met Lotsy over het soortsbegrip, in welke discussie beiden het ten slotte in groote trekken eens bleken te zijn, de uitdrukking 'isogene Einheit' ingevoerd, waartoe hij dan alle individuen van dezelfde erfelijke aanleg zonder de minste bastaardnatuur samenbrengt. En het tweede bezwaar zou te ondervangen zijn door deze woorden 'zonder de minste bastaardnatuur' weg te laten. Dan zou de systematische eenheid bevatten alle individuën van volmaakt denzelfden erfelijken aanleg. Maar daarmee zou het hierop uitloopen, dat van alle hoogere organismen ieder individu tot een andere eenheid gerekend moest worden. Want zijn er twee menschen volkomen erfelijk identiek? Misschien alleen de zgn. identieke tweelingen, waarvan beide individuen tot hetzelfde geslacht behooren en zóó sterk op elkaar gelijken, dat verwarring vaak voorkomt. Theoretisch zouden deze tweelingen werkelijk een systematische eenheid moeten vormen, omdat zij zijn opgegroeid uit één eicel, die na de bevruchting in twee helften is uiteengevallen. Maar overigens zou de soort 'homo sapiens' evenveel eenheden bevatten als er individuën op aarde rondloopen.

Verlaten we nu deze ‘graue Theorie’ omtrent de te zoeken systematische eenheid in planten- en dierenrijk, om onze aandacht te vestigen op een ander probleem, hetwelk door het moderne mendelistische erfelijkheids-onderzoek zijn oplossing wellicht een stuk nader gekomen is: het vraagstuk van den ‘Origin of species’.

De ontwikkelingsgeschiedenis van dit vraagstuk te schrijven, ligt thans niet op mijn weg; ideeën daarover zijn reeds te vinden bij Aristoteles en komen vooral in den tijd van de Fransche Encyclopedisten, in Goethe's omgeving, en bij Lamarck en Geoffroy de St. Hilaire tot bloei. Ik zou niet graag de waarde van dergelijke meeningen en beschouwingen onderschatten; maar toch..... geen van hen is er in geslaagd zijn tijdgenooten te overtuigen en dat blijft toch Darwins groote, onsterfelijke verdienste. Nu kan men aan Darwin originaliteit ontzeggen (beantwoordde niet een onzer hoogleeraren kortgeleden de vraag: ‘War Darwin ein originelles Genie?’ ontkennend, daarmee onbewust den indruk wekkend, alsof vóór Darwin alles reeds bekend was en alsof ooit eenig menschelijk wezen een ‘originelles Genie’ zijn kon?), maar te ontkennen valt het niet, dat Darwin de eerste geweest is, wiens werk algemeen succes gehad heeft. Zeker, het zat in de lucht; het anoniem verschenen ‘Vestiges of creation’, dat later bleek van Robert Chambers te zijn, had Darwins weg medebereid; maar de overweldigende feitenmassa, waarover Darwin beschikte, heeft hem de overwinning gebracht.

Het is nu geen gemakkelijke taak om Darwins opvatting over den ‘origin of species’, m.a.w. over den gang van het evolutieproces, in korte woorden uiteen te zetten, en wel voornamelijk hierom, omdat Darwin een lang leven gehad heeft en een denkend mensch van 75 jaar niet meer hetzelfde behoeft te meenen als dezelfde, toen hij vijf jaar oud was. Maar toch wil ik het beproeven, juist omdat zijn denkbeelden vaak zoo onjuist en verward worden weergegeven en bovendien omdat Darwin zijn theorie opstelde vóór Mendels ontdekkingen, en deze nooit gekend heeft, terwijl de theoriën van de Vries en Lotsy onder invloed van het mendelisme staan.

In de eerste en voornaamste plaats was het Darwins doel, de overtuiging algemeen ingang te doen vinden, dat de soort als zoodanig niet constant was, maar veranderlijk, dat overal in planten- en dierenrijk een veranderlijkheid, een variabiliteit

heerschte, waaraan alle levende wezens onderworpen waren, en waardoor de verschillen, kleine en groote, oppervlakkige en diepgaande, tusschen zgn. 'verwante' organismen veroorzaakt werd. Met de natuur, het wezen dier variabilitett heeft Darwin zich weinig beziggehouden; hij maakte wel onderscheid tusschen verschillende vormen van veranderlijkheid, tusschen individueele variabiliteit en sprongsgewijze variabiliteit en veranderlijkheid onder invloed van uitwendige omstandigheden, maar wist niet welke van deze den voorkeur te geven als belangrijkste factor; nu eens helt hij tot het eene, dan weer tot het andere over. Die inwendige, min of meer geheimzinnige variabiliteit was alzijdig, uitte zich in alle richtingen; de daardoor ontstane afwijkingen konden zijn nuttig of schadelijk of voor het leven van het organisme zonder beteekenis. En al die variaties waren min of meer erfelijk, zoodat ze van ouders op kinderen overgingen en zoodoende door de geslachten heen sterker konden worden, zich a.h.w. konden ophoopen. Maar de natuur liet niet de versterking van alle afwijkingen toe: in de natuur worden veel meer individuen geboren, dan in het leven kunnen blijven en volwassen kunnen worden; er heerscht in de gansche natuur een 'strijd om het bestaan', een 'struggle for life', die als een zeef werkt en uit al die door 'variabiliteit' ontstane afwijkingen diegene tot vermenigvuldiging laat komen, die door een of andere eigenschap iets op hun levensmakkers vóór hebben. De 'selectie', de 'natuurlijke teeltkeus' begint te werken en is zoodoende oorzaak dat alleen de gunstige afwijkingen in leven blijven. Van direkte aanpassing, zooals Lamarck meende te zien, is dus bij Darwin geen sprake; wel van een indirekte aanpassing, van een uitzoeken door den strijd om het bestaan van die vormen, wier verandering aan de levensvoorwaarden is aangepast, geschikt is voor de omgeving. Dus eerst variabiliteit, door welke oorzaak deze dan ook tot stand komt, en pas dan een uitzoeken door de selectie.

Op het voetspoor van Nägeli, die getracht heeft een scheiding te maken tusschen erfelijke en niet-erfelijke variabiliteit, maar wiens theoretische beschouwingen te veel een feitenbasis misten en te groote ruimte aan de fantasie afstonden, gaf Hugo de Vries voor het eerst een scherpe onderscheiding van de verschillende variabiliteitsvormen ten opzichte hunner erfelijkheid. Alle zgn. individueele variabili-

teit vat hij samen als niet-erfelijk, omdat hun nakomelingen steeds tot het type der soort, waartoe ze behooren, terugslaan. Daarentegen nam de Vries bij een bepaalde plantensoort, Oenothera Lamarckiana waar, dat deze plant niet zaadvast was, maar het vermogen bezat, ieder jaar een aantal nakomelingen te geven, die in één of ander scherp omschreven kenmerk van de ouderplant verschilden; die nakomelingen waren dan ten opzichte van dit kenmerk grootendeels zaadvast. Dat verschijnsel noemde de Vries mutatie; de afwijkende nakomelingen werden mutanten genoemd. Die mutaties uitten zich in alle richtingen; van een 'Vervollkommnungstrieb,' een neiging tot volmaaktheid als in de theorie van Nägeli voorkomt, is hier geen sprake. Maar doordat deze 'mutanten' in sterke mate zaadvast bleken te zijn, hadden ze een grooten voorsprong boven Darwins 'varianten'; door de selectie zouden dan die afwijkende individuen in staat gesteld worden zich te vermenigvuldigen en in aantal toe te nemen. Theoretisch staat de Vries op mendelistischst andpunt, zoodat hij iedere plant beschouwt als een samenstel van onderling onafhankelijke eenheden, die hetzij plotseling nieuw zouden optreden (progressieve mutatie), hetzij van een actieven toestand in een latenten toestand zouden overgaan (retrogressieve mutatie), hetzij uit den latenten toestand in den actieven terugkeeren (degressieve mutatie).

In de eerste jaren na het verschijnen der 'Mutationstheorie' (1901-1903) scheen het, alsof hiermede een buitengewoon belangrijk beginsel ontdekt was. En inderdaad, de feiten lieten op dat oogenblik geen andere verklaring toe. Van de verre draagkracht der mendelsche splitsingen was nog niets bekend; het geheele terrein der *exacte* bastaardstudie lag nog braak. Baanbrekend was het experimenteele werk van de Vries in ieder geval; de vijftien jaren arbeid, die hij gegeven heeft aan de studie van Oenothera Lamarckiana en het mutatie-verschijnsel voordat hij zijn groote werk uitgaf, zijn niet vergeefs geweest. Dat het vraagstuk van den 'Origin of species', van het evolutieproces voor experimenten vatbaar is, en nauwkeurige, systematische kweek- en bastaardeeringsproeven ons een eindweegs naar de oplossing kunnen brengen, de Vries heeft het ons getoond; dat danken we hem.

Een andere vraag is het, of de verklaring van de door de Vries waargenomen verschijnselen de juiste was. Bouwend op een door Darwin gegeven schets van een pangenesis-theorie

waarop we hier niet nader kunnen ingaan, had de Vries zelf deze theorie principieel gewijzigd en op dezen theoretischen bodem meende hij de bovengenoemde verklaring der mutatie-verschijnselen te kunnen geven. Maar eenige jaren na zijn Mutations-theorie kwamen de bezwaren: Bateson (1902) wees op de mogelijkheid, dat Oenothera Lamarckiana geen zuivere soort zou zijn, maar een bastaard; Lotsy (1906) stelde zich op hetzelfde standpunt, woog de voordeelen en de bezwaren der mutatietheorie tegen elkaar af en meende, dat de bezwaren van nogal ernstigen aard waren. En inderdaad zijn er ernstige argumenten aan te voeren voor de onderstelde bastaardnatuur van Oenothera Lamarckiana; o.a. deze, dat Oen. Lam. als wilde plant, ondanks alle daartoe door de Vries zelf en door tal van Amerikanen in Texas en Florida aangewende pogingen, volmaakt onbekend gebleven is, zoodat tegen zijn bestaan als wilde soort gegronde twijfel heerscht. 2e is het vaste aantal waarin de ‘mutanten’ optreden (sommige ten getale van 1% andere 0,1%, weer andere 0,01%) toch wel een argument voor de beschouwing, dat we hier met, zij het dan ingewikkelde, bastaardsplitsingen te maken hebben en 3e is door de uitgebreide onderzoekingen van Davis gebleken, dat door kruising van twee in Amerika wilde Oenothera-soorten een bastaardplant kan verkregen worden, die in zeer veel opzichten op Oenothera Lam. gelijkt.

Maar afgezien van deze vraag, of Oen. Lam. al dan niet een bastaardplant is, mocht zeker wel de mogelijkheid worden onder oogen gezien, dat de bewuste ‘soort’ lang geen eenheid is, maar een buitengewoon ingewikkeld mengsel van allerlei ondersoorten, op zichzelf zaadvaste typen, die in de natuur voortdurend onderling kruisen. Heribert Nilsson heeft van dit standpunt uitvoerige onderzoekingen over Oen. Lam. verricht en is tot de slotsom gekomen, dat dit werkelijk zoo is, en de mutatie-verschijnselen als nieuw-combinaties van in die ondersoorten aanwezige factoren moeten verklaard worden.

Al deze bezwaren tegen de verklaring der door de Vries waargenomen verschijnselen als mutatie's zouden nu op zichzelf van weinig beteekenis zijn, indien we maar andere plantensoorten kenden, die dergelijke verschijnselen vertoonden. En inderdaad scheen dit het geval te zijn. Zoo werden mutatie-verschijnselen beschreven door verschillende aanhangers der mutatie-theorie o.a. van Oenothera biennis, die zeker dit vóór

heeft op O. Lamarckiana, dat ze als wilde plant in Europa bekend is en wel sedert eeuwen. Maar evenmin als O. Lam. is O. biennis een eenheid; ieder, die ze uit onze duinen kent, kent ook haar ontzaglijke 'variabiliteit', gevolg van de aanwezigheid van een groot aantal ondersoorten, die onderling voortdurend kruisen. Want al heet O. biennis een zelfbestuiver en al zijn de stempels reeds met stuifmeel overdekt als de bloemknop zich opent, daarmee wordt kruisbestuiving niet buitengesloten! En dus is het kweeken van door kunstmatige zelfbestuiving gewonnen zaad gedurende 1 of 2 generaties volmaakt onvoldoende om 'reine Liniën' te maken. Want hoe het stuifmeel van O. biennis zich verspreiden kan, blijkt wel hieruit, dat ik eens op een afstand van ruim 50 Meter van de dichtstbijzijnde Oenothera-planten binnen in een houten schuurtje het typische kleverige stuifmeel dier planten vond.

Waarlijk, geen enkele der totnogtoe als 'mutatie' beschreven gevallen voldoet aan den principieelen eisch, door Lotsy zóó geformuleerd: 'Wij verlangen van hem, die mutaties wil bewijzen, dat zijn punt van uitgang eene soort zij, wier zuiverheid boven verdenking staat.' Aan dien eisch voldoet geen enkel geval van 'mutatie' en wel allerminst de 'mutaties', die in latere generaties na opzettelijk verrichte kruisingen optreden. En evenmin zijn de door de Vries kort geleden aangevoerde voorbeelden van groepsgewijze soortsvormingen, die door het intreden van mutatie-perioden zouden veroorzaakt zijn, werkelijk mutaties. Uit het plantenrijk nam de Vries als voorbeelden de groepen der rozen, der bramen, der viooltjes en der voorjaarsvroegelingen, uit het dierenrijk die der insekten. Het ontstaan der talrijke vormen in die groepen zou dan het gevolg geweest zijn van mutaties; maar ongelukkig gaat geen enkel dezer voorbeelden op: rozen zijn sterk verbastaardeerd; bramen evenzoo, zooals uit de onderzoekingen van Lidforss bleek; viooltjes zijn, noch in het wild, noch in cultuur zaadvast; de veelvormigheid van voorjaarsvroegelingen is naar Jordans onderzoekingen (± 1860) het gevolg van onderling kruisende ondersoorten; en de onderzoekingen van Standfuss over insekten zijn toch waarlijk evenmin als argumenten voor mutatie te beschouwen.

Wie mutatie bewijzen wil, zal moeten beginnen met zijn uitgangsmateriaal zuiver te kweeken en iedere mogelijkheid van bastaardnatuur uit te sluiten; het is een zware eisch, die hiermede aan de voorstanders der mutatietheorie gesteld wordt,

maar de eenige eisch, die in overeenstemming is met onze moderne exacte studie der variabiliteit en der erfelijkheid.

Doch indien geen mutatie, wat dan wel? Het antwoord daarop is voortgekomen uit onderzoekingen, verricht door Lotsy in zijn proeftuin te Bennebroek, welke in de eerste plaats betrekking hadden op soortskruisingen. Boven zagen we, dat soortskruisingen langen tijd den naam hebben gehad van terstond contant te zijn, maar dat hiervan na de verschillende onderzoekingen van Baur, Gerschler, Jesenko, Lotsy en Wichler geen sprake meer was. Soortskruisingen splitsen evengoed, al is het ook veel ingewikkelder, dan bastaarden tusschen zgn. variëteiten. Zoo werd de kruising tusschen twee soorten van Petunia, P. nyctaginiflora en P. violacea de bron van een ontzaglijk aantal nieuwe vormen; van de 1400 exemplaren, die tegelijkertijd in bloei stonden, waren er om zoo te zeggen geen twee eender. Ziedaar dus een geval van explosief ontstaan van een groot aantal nieuwe vormen, waarvan een aantal reeds in enkele kenmerken zaadvast bleek te zijn. En zoo gaat het met iedere soortskruising, die tot in de tweede generatie doorgekweekt kan worden, mits het aantal planten waarover men beschikt, niet te klein zij. En indien we nu in onze gedachten terugroepen de kruising door Mendel uitgevoerd van een gele ronde erwt met een groene hoekige, waarbij bleek dat in de F_2 te voorschijn kwamen zaadvaste groene ronde en gele hoekige, dan zien we nu het principieele belang van een dergelijke kruising in. Deze is het afdoende bewijs, dat uit een kruising een volkomen zaadvast nieuw organisme kan te voorschijn komen, dat dus kruising kan werken als ‘origin of species’. Maar, - zult ge misschien zeggen, - in deze nieuwe zaadvaste vormen treden geen nieuwe eigenschappen op; het zijn alleen nieuwe groepeeringen van oude eigenschappen. Daartegen geef ik deze voorbeelden: Correns kruiste een witte zaadvaste Linaria maroccana met een roode zaadvaste Linaria maroccana, en verkreeg in de F^2 een paarse zaadvaste Linaria maroccana. Bateson kruiste twee witte variëteiten van Lathyrus odoratus, die zich alleen in den vorm van het stuifmeel onderscheidden, en verkreeg hieruit in de F_1 een rose vorm, in F_2 verschillende rose en paarse vormen, die alle zaadvast gekweekt konden worden. Lotsy vond onder zijn bastaarden tusschen twee Antirrhinum-soorten: A. glutinosum en A. majus in de F_2 planten met zeer afwijkende bloemvormen,

waarvan enkele door systematici eerder tot het geslacht Rinanthus gebracht zouden worden, dan tot Antirrhinum. Bewezen is dus, dat kruising kan zijn de oorzaak van het ontstaan van nieuwe vormen, en dat, in hoe meer eigenschappen de ouderplanten van elkaar verschillen, zooveel te meer nieuwe vormen in de tweede en volgende generaties kunnen optreden. Dit is m.i. tegen alle kritiek bestand, iets wat van geen enkele andere theorie omtrent het ontstaan van nieuwe soorten kan gezegd worden.

Op grond van zijn proefnemingen heeft Lotsy nu een kruisingstheorie opgesteld, die hij zelf als volgt samenvat:

'Nieuwe soorten worden geboren als gevolg van eene kruising tusschen reeds bestaande soorten. De nieuw-geboren soort is klaar en constant en aan geenerlei vorm van erfelijke variabiliteit onderworpen, met de mogelijke, doch m.i. onwaarschijnlijke uitzondering van een toevallig verlies van factoren'.

'De Natuur maakt dus sprongen, maar deze kunnen buitengemeen klein zijn; wezenlijk is niet de grootte van den sprong, maar het feit, dat er geen overgangsvormen in den zin van variëteiten tusschen verschillende soorten bestaan'.

'De Natuur kan geen soorten vormen, door selectie van bepaalde individuen, tot de te vervormen soort behoorende, omdat eene dusdanige selectie noodgedwongen zonder effect moet blijven, daar alle individuen, tot een en dezelfde soort behoorende, dezelfde erfelijke constitutie bezitten'.

'In één woord: alle intraspecifieke (binnen de soort) selectie is onmogelijk. Interspecifieke selectie daarentegen (dus tusschen verschillende soorten) blijft mogelijk, maar zij behoort tot een andere tak van wetenschap, tot dien van het overleven van sommige soorten boven andere, en gaat dus buiten de grenzen van mijn voordracht, die slechts over den oorsprong der soorten handelt'.

Op het eerste gezicht kan het misschien onaannemelijk lijken, te denken dat door kruising van individuen met verschillenden erfelijken aanleg ooit hooger ontwikkeling kan bereikt worden. Maar is dit inderdaad zoo vreemd? Beschouwen we de kruising van scheikundig standpunt, dan kunnen we zeggen, dat in den grond kruising is het bijeenbrengen van twee niet-identieke scheikundige stelsels van ontzaglijke samengesteldheid. En is het dan niet uit de scheikunde bekend, dat het samenbrengen van twee verschillende stoffen kan leiden tot de vorming van één stof van grootere samengesteldheid? Is kaliumplatienchloride, dat ontstaat door samen-

voeging van 2 moleculen kaliumchloride met een molecule platinachloride, niet een ‘hoogere’ stof, dan ieder dier beide stoffen? Of wil men een analogon uít de organische scheikunde, dan denke men aan Emil Fischers wereldberoemde eiwitsynthese. Er bestaat in de organische scheikunde een groep zuren, die zich alle hierdoor van de gewone zuren onderscheiden, dat één waterstofatoom vervangen is door een NH_4-groep, de zgn. aminozuren. Deze aminozuren zijn kunstmatig te bereiden. En wanneer we, zooals Fischer ons getoond heeft, bepaalde hulpmiddelen toepassen, dan kunnen we dergelijke aminozuren aan elkaar koppelen tot lange ketens, en zoodoende stoffen verkrijgen, die van de eenvoudigste eiwitten niet te onderscheiden zijn. Door ‘kruising’ van aminozuren werd hier een hooger-georganiseerde ‘bastaard’ gemaakt. Ik zou echter niet graag den indruk wekken, dat hiermee alles bereikt is; we zijn nog lang niet waar we zijn moeten.

Maar dit heeft ons het moderne erfelijkheidswerk geleerd: dat de eischen, welke aan exactheid van proefnemingen gesteld moeten worden, niet gering zijn, maar dat we met waarlijk exact werk een heel eind komen in de richting, waarin de oplossing van het evolutieprobleem te zoeken is.

In 1911 sloot Baur zijn mooie boek: ‘Einführung in die experimentelle Vererbungslehre’ met de woorden: ‘Viel mehr Experimentieren und weniger Theoretisieren ist die Parole für die nächste Zeit!’ Zeker, we kunnen nooit genoeg voorraad hebben van betrouwbare experimenten, want die alleen vormen de basis voor een gezonde meening op natuurwetenschappelijk gebied, maar toch ligt in die woorden een gevaar, dat we zooveel experimenteeren, dat we ten slotte door de boomen het bosch niet meer zien en de feitenkennis ook hier het theoretisch verband doet verloren gaan. Nooit genoeg voorraad van betrouwbare experimenten, en daarnaast liefde voor hypothesen en theoriën, die ons werk moeten levend maken, maar ook bereidheid deze theoriën te wijzigen, indien vermeerderde feitenkennis en veranderde feitenwaardeering dit noodig maakt.

Ook hiervan vinden we in Mendels kleine, maar geniale verhandeling een schitterend voorbeeld: veel feiten, maar ook theorie. Zonder feiten geen gezonde theorie, zonder theorie geen levende feiten.

Gedichten.
Willem de Mérode.

De jonge herder.

Zijn jonge leden loom in 't hooge gras gelegen,
Staart hij den hemel toe, een glimlach om den mond,
Terwijl zijn rechterhand, in onbewust bewegen,
De kroeze haren streelt des ruigen herdershond.

Die, immer waaksch gezel, richt zich, met nijdig grommen,
Wanneer een nukkig schaap te ver de vlakte in dwaalt,
En legt zich langzaam neer, om nog wat na te brommen,
Terwijl hij, hijgende, zijn korten adem haalt.

Hij staart den hemel toe, en stooft zijn jonge leden:
Zijn bruine beenen, bloot tot aan den korten broek,
Zijn armen, sterk en slank; half 't open hemd ontgleden,
Zijn stoere schouderen, rechthoekig, breed en kloek.

Hij staart den hemel toe, en droomt van vee en weiden,
En hoe naar 't needrig dak in 't tierig elzenhout,
De hamel, tinkelend, zijn schapen zal geleiden,
Terwijl de rappe hond de kudde samenhoudt.

Hij droomt zijn vrouw, ter deur, zoo frisch als 't meisjen heden,
De handjes uitgestrekt een kraaiend kind ten arm.
Dan vaart een siddering hem gloeiend door de leden,
En, blozend tot zijn haar, voelt hij zich blij en arm.

Zoo ligt hij tot de hond hem opwekt; droomverloren
Grijpt hij den krommen stok en drijft het vee ter kooi,
En siddert nog en lacht, en, stootend, uit den horen,
Klinkt 't jolig herderslied: wat is de wereld mooi.

En, later, slapend op zijn duffe legerstede,
(In zijn herinnering één glorie is de dag,)
Droomt hij van 't eigenst schoon, en glimlacht zoo te vrede,
Of hij in 't frissche veld bij de eigen kudde lag.

De edelknaap.

Aan Jan.

Hij is te jong en têer om drang of drift te kennen,
Zijn oogen zijn nog pril, zijn mond is zoet en zacht.
Zijn kleine fijne hand kan, fier, zijn paardje mennen,
Te toomen 's levens ros, mist hij de stoere kracht.

Als hij op 't slotplein rijdt, de lange beugelreepen
Naar 't reiken van den voet zorgvuldig ingekort,
Toont hij zijn makkers, trotsch, met kittelende nepen
Der spitse knieën, hoe zijn stappen steigren wordt.

Zijn steigren gaat allengs in statig draven over,
En voor het hoog bordes staakt hij den tammen rit.
En 't is, of, plots ontwaakt uit tijds verleden toover,
Zijn gansche voorgeslacht in hem ten paarde zit.

Zijn kinderlijk gelaat heeft de eigen wezentrekken:
Het hooggewelfde front, den fraai gevormden kin,
Der oogen ernstig blauw, waarin gij komt verwekken
Een lachje, licht en mild, o blijde moedermin!

Naar Moeder, met een zwaai, van 't welig goud der lokken,
Heft hij den paarsen hoed met blanken veedercier.
Hij kust heur witte hand, en onder guitig jokken
Buigt hij ten zadelknop, en groet nog eens met zwier.

Hij kent alleen de vreugd en zachtheid van het leven,
Maar, als zijn kinderhand zijn hit soms nauw bedwong,
Voelt hij, schoon onbewust, hoe hóóg de driften streven...
Doch in zijn jeugdig hart is alle drift nog jong.

Ganymedes.
(Fragment).

Aan Hans.

Daar, grauwe bliksem, schoot Zeus' vogel neer,
En zijn gevreesde glinsterende klauw
Kromde zich puntig om den teedren arm
Van Ganymedes, doch hij kwetste niet,
Maar zette in den ruwen harden bal
Van eigen eelt der naaglen spitse punt.
En met een vleugelslag, die was zoo week,
Als 't wuiven van een slokke pauweveer
Boven het hoofd der hoogste majesteit,
Schoor hij de lucht en steeg naar boven, stèèg. -
En in de schaduw van zijn breede vlucht,
Liggend als in een tent, zoo kalm en koel,
Was Ganymedes stil, en wit, en loech. -
En loech... en zag in 't oog des adelaars.
En hij die 't zonnebernen sterk verduurt,
En 't blindend licht der bliksemen verhoont,
Keerde zich van den kalmen lach des knaaps.
En Ganymedes loech, en wendde en zag,
Kalm liggend in de windbewogen schâuw,
Die breedde en kromp, maar stadig zijn gelaat
Schutte voor altijd feller zonnebeet,
Beneden zich den angstgen armenzwaai
Der makkers, en 't deemoedig slaafsch gebaar
Der magen, hun gestalten ééne beê.
En hun gehuil, als een geworpen steen,
Spoorde tot sneller vlucht des donderaars
Levende keil, den sterken adelaar.

En Ganymedes loech en was gerust,
En wist zich lieveling des hoogen gods. -
En zooals somtijds, na doorzwoegden nacht,
Men met een zekeren en koelen streek
Wischt alle branding uit 't ontstoken oog,
Zoo, lichter dan van 't zorgenvrije hart
D'adem omhoog gaat, viel hem alles weg,
Alle gedachte aan aarde en aan haar heil.
En hij leed niet, maar lachte en was gerust. -
Toen, duizelhoog boven Olympos' top
Stond de arend stil op knappend strakke veer,
En daalde, in eenen kalmen breeden boog,
Tot aan den voet van Zeus.

De worsteling.

Gij komt wel, maar gij komt ten strijde,
En laat den ganschen nacht niet af.
Wij - worstlens moe; gij - strijdens blijde;
Wij - weerstands zwak; gij - winnens straf.

Tot wij, wanhopig onvermogen,
Ons krachtloos klemmen om u heen,
De handen vast tezâem getogen,
En gansch doorsidderd van geween. -

Dàn lààit het vurig morgenrooden,
En tint uw blinkend lichte kleed.
Wij buigen, gansch verblind en bloode,
De scheemrende oogen schuw van leed.

En gij: ontstrengel uwe vingren.
De dageraad is opgegaan!
Maar wij, met sterker samenwringen:
Wij willen u niet laten gaan.

Doch gij, in eindeloos ontfermen,
Breekt deemoeds overwinningstrotsch;
Stort ons, geslagen knechts, met kermen,
En richt ons op, als vorsten Gods.

Quem enim diligit dominus, castigat.

Uw jonge geest gaat reeds ter avonturen,
En pelgrimeert door woest en schoon verblindend land,
En heeter dan des hemels tintelvuren,
Is 't licht, dat, zwervensziek, in uwe oogen brandt.

Reeds heeft uw jeugdig bloed de koorts doorvloten,
Zaalge bekommering, die 't smachtend hart verteert.
Reeds hebt ge, als vóór u heiligen en grooten,
Gods tuchtigende gunst, al weigerend, begeerd.

En elken dag heeft 't hankren der gedachten
U met het bijtend scherp der foltering bezocht:
Te dorsten naar de wijsheid der geslachten,
En 't weten, dat, ter wel, geen dronk uw dorst vervocht.

Eens zult ge, als alle armen en verblinden,
In 's levens wildernis, daar 't prangend hart bezwijkt,
U wanen als geháát, en zijn bemìnde,
En grijpen naar de hand, die God u, slaande, reikt.

De jonger.

I.

Wie kan hem meer dan ik beminnen,
Die gansch van zijne liefde leef.
Hij doet mij al zijn rijkdom winnen,
Schoon ik hem weinig wedergeef.

Hij heeft mij tot zijn zoon genomen,
Toen ik verloren doolde. ‘Kom!’
Ik volgde, zijne stem vernomen.
Hij wist en zag niet eenmaal om.

Ik werd de minste zijner kindren.
Ik at en dronk aan 't lager eind.
Maar niemand kon mijn deel vermindren
Aan 't licht, dat uit zijn oogen schijnt.

Hij brak de brooden beet aan bete,
En reikte 't al den jongren rond.
Ik wachtte, in een heuglijk weten,
Dat straks zijn hand mijn handen vond.

Daar trof mij mild de blik mijns Heeren,
En rustte lang op mijn gelaat.
En, schamensblij, poogde ik te weren
Der wangen gloeiend incarnaat.

Toen zag ik aller hoofden wenden,
Toen wist ik aller oogen vraag.
Mijn jong geluk, dat 'k nauwlijks kende,
Lag, lammeke in een dorenhaag.

Doch, als door avondstille boomen
Een laatste suizing van den wind,
Is, troostende, tot mij gekomen
Zijn stem: kom aan mijn hart, mijn kind!

Nu is mijn plaats aan zijne zijde,
Nu rust mijn hoofd aan zijne borst,
Nu ben ik, dwaze, ingewijde
Der zielsgeheimen van mijn vorst.

Wie kan hem meer dan ik beminnen,
Die slechts zijn minnen wil en weet.
Ik kan mij slechts op hem bezinnen,
Daar ik het al om hem vergeet.

II.

Toen ik mijn zonde wou verheelen,
Werden zijn oogen droef en stil.
Wel bleef zijn hand mijn lokken streelen,
Maar zijne vingeren waren kil.

En zijn ontroerde stem ging fluistren,
Als 't huiveren der avondwind.
Ik voelde mij, als in het duister
Een vreezend en verlaten kind.

Hoe zou ik zijn ellende dragen
Bij 't beurloos wicht van eigen daad!
Mijn hart was gansch terneergeslagen,
Als na een hagelslag het zaad.

En zuchtende van bang verlangen,
En onder tranen, brandend heet,
Kreet ik, met schamensbleeke wangen,
Vergeef, o Heer, want ik misdeed!

Toen zag ik mijne oogen klaren,
   En werd mijn bange hart gerust.
Wij, samen, zullen, stil, bewaren
   't Onzalíg kleinood van mijn lust.

Voor mij is wel zijn groot vergeven,
   Ofschoon ik nimmermeer vergeet,
En, samen, torschen wij door 't leven
   Den rijken last verholen leed.

Wie kan hem meer dan ik beminnen!
   Doch in mijn Heer heb ik geen vreugd,
Want wil ik mìjne trouw bezinnen,
   Dan hoont mij mijn geschonden deugd.

Aphorismen.
Mr. H. Verkouteren.

Luilakken op Staatskosten was altijd en overal het ideaal der democratie.

Menig kiezer heeft meer behoefte aan een soepkaartje, dan aan een stembiljet.

De werkende stand wordt steeds meer de werkstakende stand.

De democraten willen gaarne neêrhalen, wat boven hen staat, maar niet opheffen, wat lager staat.

De groote kwaal van onzen tijd is socialerigheid.

De grootste pret van de democraten is, de aristocraten na te apen.

De democraten kunnen de leiding der aristocraten niet ontberen. Wat zou er wel in 1813 van Nederland terecht zijn gekomen, wanneer toen drie democraten de regeering in handen hadden genomen?

De zoogenaamde wetgevende lichamen hebben van niets minder verstand, dan juist van wetgeven.

Waar de democratie gaat overheerschen, leeft de staat niet lang meer.

Vox populi, vox asini.

Literaire kroniek.
Herman Middendorp.

Jules Schürmann. Mijmeringen. Hilversum, ‘In het Boekhuis’, 1914.
J. de Leeuw. Orchidee. C.L.G. Veldt, 's-Gravenhage, 1915.
A.C.J.A. Greebe. Jacques Perk's Mathilde-cyclus in den oorspronkelijken vorm hersteld. Martinus Nijhoff, 's-Gravenhage.

I.

HET is mij een voorrecht, het boekje van den heer Schürmann te mogen aankondigen. Ik kan er niet vele woorden over zeggen, eigenlijk niet veel meer dan dat ik zijne verzen zeer mooi vind, dat ik ze heb gelezen en weder gelezen met telkens verinnigde aandoening, zoodat ik tot mij-zelven moest zeggen: ‘Ja, het is poëzie; het is ontwijfelbaar goede en zuivere poëzie, want het ontroert mij op die bijzondere en geheel eenige wijze, zooals alleen kunst dat vermag.’

Niemand kan definieeren wat kunst is, niemand kan het begrip met woorden omlijnen; ook is het niet voor iedereen hetzelfde. Een anderen maatstaf dan het individueele menschelijke gevoel hebben wij niet, en hoewel die bij den fijn-genoeg-besnaarde nooit faalt, is het niet steeds gemakkelijk te *zeggen* dat men iets voor kunst houdt, al voelt men het in zich zekerder dan mathematisch-zeker geformuleerd.

Het werk van den dichter Schürmann is niet grootsch, niet weelderig van woorden of rijk aan beelden. Maar het is heel zuiver. Zoo zuiver, dat zijne verzen eigenlijk niets anders zijn dan uitingen van levensliefde. En elke poëzie waarin de liefde ontbreekt, is *geen* poëzie, en een dichter die niet bemint, is *geen* dichter.

Het hier volgende kleine gedicht toont u wel aan, hoezeer de dichter zich bewust is, dat liefde alleen de draagster is van zijn werk:

Wanneer niet meer mijn ziel gewijd
Leeft onder hemel van gedachten,
Laat u dan, goede Dood, niet wachten,
Maar voer me in uw vergetelheid.

O, niet te worden een die spreekt
Van schoonheid zonder zacht ontroeren,
Wil, Dood, dan liever mij beroeren
Eer in mijn hart de liefde ontbreekt.

Veelzijdig zijn de gevoelsneerslagen van den dichter Schürmann. Deze kunstenaars-ontroering is als eene witte duivenvlucht; nu eens strijkt zij neder op een bemind verleden, als in dit mooie vers:

Ik heb u niet genoeg bemind
Mijn jonge jaren,
Ik speelde met u, als een kind
Met groene blaêren.

Ik wist niet dat in u bestond
Wat ik steeds wachtte
En immer zocht en nimmer vond,
In u verachtte.

Nu ben ik als een, die verkreeg
Zonder te weten,
Het liefste waar zijn hart toe neeg
En 't is vergeten...

U, die ik niet begrijpen mocht
Vergleden dagen,
Gij droegt de schoonheid, die ik zocht...
En ik bleef klagen...

dan weer gaat zij uit naar de volheid der natuur, naar eene historische verbeelding, of naar eene persoonlijke gemeenschap van ziel.

Ik zeide reeds, dat de poëzie van dezen dichter niet beeldrijk is. Maar heeft hij eenmaal een beeld opgevat, dan wordt het met een verfijnde plastiek uitgewerkt: al deze gedichten zijn àf, gaaf, volkomen van beeld en stemming. Bijzonder mooi van visie zijn de beide Straattypen: *Zigeunerskind* en *Straatmeisje.*

Dan noem ik nog de gedichten *O, stil geschreide tranen, Sirenen, Eenzaam huisje, Waarom Herinneringen?* en *Een geur van vochtig gras*, en veroorloof mij ten slotte nog het sonnet aan te halen, dat mij in dezen bundel het meest heeft bekoord:

Sheherazade.

Sheherazade, ik heb aan u gedacht
Den ganschen dag en avond is gekomen.
En weder voel 'k u komen in mijn droomen
Gelijk in meer dan duizend-en-een nacht.

Sheherazade, uw naam alleen, zoo zacht
Als dons van welig ooft, zwaar van aromen,
Heeft weêr een wereld in mij op doen droomen
En mij den toover mijner jeugd gebracht.

Heb ik u niet in iedere vrouw bemind
En wektet gij niet liefdedrang in 't kind,
Dat in den nacht uw bijzijn lag te wachten?

En zocht ik niet op menig rooden mond
Den zwijmel, dien 'k in uwe liefde vond,
Wanneer in droom, uwe oogen naar mij lachten?

De symboliek is in dit gedicht verteederd tot herinnering, die droomt om de broze woorden. Hier ziet men het teedersterke talent van den dichter op zijn schoonst. Zijne verzen wekken de gedachte aan een rustigen avondhemel met vaag-ineenvloeyende tinten, of aan een najaarsavond, of aan het maanlicht rijzend achter een lagen nevel. Ze zijn Hollandsch in dien zin, dat men er de groote rust van het Hollandsche landschap, wellicht onbewust voor en ongewild door den dichter, in vergeestelijkt vindt.

De *Mijmeringen van een mandarijn*, korte aanteekeningen in proza, die den bundel besluiten, konden zonder bezwaar met de verzen in ééne uitgave vereenigd worden. Het zijn gevoels-rimpelingen van eene schoonheid-bewuste ziel, die zich hier en daar verwijden tot wijsheid. En dan wekken deze spreuken in mij dezelfde gedachte aan Hollands serene gestrektheid, die ik zooeven noemde in verband met des dichters verzen.

En die gedachte is een overgang naar de bewustwording der lichaamlooze schoonheid, de Idee, waarheen het werk van den heer Schürmann dan ook een wegwijzer mag worden genoemd.

II.

Orchidee van den heer J. de Leeuw is een merkwaardige en leerzame verzenbundel. Naar aanleiding van het woord ‘leerzaam’ verdenke men er den dichter niet van, dat hij verzen zou hebben geschreven met een soort van didactische of zedekundige strekking. Want welke gebreken onze hedendaagsche verskunst mogen aankleven, die tijd is nu toch wel voorbij, waarin een vers geen doel mocht zijn op zich zelf, maar slechts middel om het een of andere ethische beginsel aan den man te brengen.

Leerzaam is de bundel van den dichter J. de Leeuw om een geheel andere reden, een reden, die uit het vervolg van mijne bespreking moge blijken.

Laat ik het eerst mogen hebben over het karakter van deze verzen.

Orchideeën worden dikwijls genomen voor de verbeelding van het artistiek-verfijnde. Dorian Gray droeg ze gaarne in zijn knoopsgat. Couperus noemde zijn eersten bundel ‘Orchideeën’, al komt de verfijning, die den lateren Couperus zou kenmerken, in dit jeugdwerk nog heel onrijp voor den dag.

De orchidee personifieert wat verfijnd, zwoel, en meestal decadent is, en in dezen zin is de benaming van dezen verzenbundel nog zoo kwaad niet gekozen. Maar de kleuren van de orchidee maken de bloem bijna tot een mystiek wonder, en lang niet àlle qualiteiten van de verzen des heeren J. de Leeuwen stemmen daarmee overeen.

Ziehier het slotvers uit den bundel:

> De vrouw was mij een tempel van verwachting,
> Waarvoor ik stilaanbiddend knielen zou...
> Zij bleef een eeuwigschennende verkrachting
> Van al mijn droomen, teerheid, liefde en trouw.
>
> En nòg sta ik geketend voor dien toover
> En pluk de wrange vruchten immer weer,
> Verleid door 't lokkend ruischen van haar loover
> Treed ik beschroomd nabij en... ik begeer.
>
> Ik strek mijn hand naar 't veelbelovend wiegen
> Verscholen onder 't dichtende geblaârt;
> De stroeve beet verraadt ellendig liegen:
> De vrucht is de geheele boom niet waard.

‘Dat is leelijk!’ is men geneigd uit te roepen bij het vernemen van zulk een bevinding. Mij tenminste gaat bij de lezing even een dergelijke sceptische gedachte door het hoofd, en zoo is het mij met meer van deze verzen gegaan. Dat komt doordat het werk van den heer De Leeuw iets nuchters, iets reëels heeft: zijne dichterlijke begaafdheid is niet precies geëvenredigd aan de diepte van zijn gevoel en de felheid van zijn hartstocht. De dichter kan hier den mensch niet bijhouden, en de mensch vult aan wat de dichter niet niet kon achterhalen. Daardoor klinken deze verzen dikwijls on-poëtisch.

Als voorbeeld schrijf ik af '*t Oude zakdoekje en de brief*:

'k Heb van uw geur niet durven spreken
Als z'om mij walmd' uit Uw nabij,
Mijn stilte heeft niet durven smeeken
Een geut uit Uw albast gerei.

Want ik heb àngst voor de geheimen,
Die zwijmer in Uw donk'ren schoot,
Ik voel Kalypso's toover vlijmen
In liefde, die gij nìmmer boodt.

Maar als er in mijn dronk're kamer
In waanzin van mijn eenzaam zit
En in mijn slapen 't woest gehamer
Bonst van den rusteloozen smid,

Dan grijpen bei mijn hongerhanden
Naar 't kleine grauwvervuilde doek,
Dan voel ik in mijn oogen branden
d'Ellende van de tranenvloek.

Daar vloekt herinn'ring van Uw schande
Den doem uit van Uw heerlijkheid,
Daar kneden mijn verdwaasde tanden
Het zweet van mijn begeerlijkheid.

Dan fronst mijn kreun de schaarsche bladen,
Eénmaal'ge gunst, een ritslend lied,
Zooals van zomers heete daden
De herfst het droeve denken biedt.

Hie hebben wij de eigenschap al waarvan ik sprak. Er is veel te veel gewoon-menschelijke, on-dichterlijke verliefdheid in dit vers. Om een dichter die zijne liefde uit, zal zeker niemand met eenig begrip zelfs maar glimlachen, maar als een

niet-dichter in zulke plastische voorstellingen als dit vers aanbiedt, zijne verliefdheid belijdt...

En nu wil niet beweren dat de heer De Leeuw geen dichter is, maar hij is het toch niet in die mate, die aan beelden als de door hem gebruikte, het risibele geheel en al kan ontnemen. En dat wordt voor zijne poëzie aanstonds bedenkelijk.

Men denke toch niet dat *de dingen zelve* den onpoëtischen indruk wekken. Niets minder dan dat. Deze dichter zou zich kunnen beroepen op niemand minder dan op Goethe. *Die Leiden des jungen Werther* vloeit over van voorstellingen, beelden, handelingen, die absoluut belachelijk zouden zijn, wanneer een minder groote dan Goethe ze zou hebben beschreven. Nu voegen zij volkomen in het samenstel van dat verrukkelijke proza-gedicht, dat den zelfmoord kon idealiseeren en toch blijven in een sfeer van heerlijke verhevenheid,

Er is eene middeleeuwsche legende van een kunstenmaker, die niets bezat om aan Maria te offeren en haar toch iets wilde wijden. Toen kwam hij op de gedachte, de kunsten, die hij dagelijks voor de menschen verrichtte, voor een Mariabeeld uit te voeren.

In dat simpele verhaal is iets, dat teeder maakt. Niemand zal het zeker lachwekkend vinden. Niet de daad wekt lach of spot, maar de drijfveer. Was nu de heer J. de Leeuw een groot artiest, dan had hij de stemming van het laatst-aangehaalde gedicht ànders geuit dan hij het deed; nu hij... wèl een kunstenaar, maar niet een gróót kunstenaar is, zou hij werkelijk beter doen, dergelijke gevoelens niet te verwoorden[1]. Plastische voorstellingen als deze vereischen een zeer zuiver gevoel en vooral eene fijne intuïtie.

Inmiddels ligt in de poging van den dichter iets bijzonder sympathieks. De heer De Leeuw heeft zijn gansche gemoedsleven in zijne verzen willen uitzeggen, en, den uitslag niet achtend, kan men voor de eerlijkheid van zijn doel niet anders dan dankbaar zijn. Maar ofschoon het volkomen gelukt, in deze poëzie nu en dan iets te waardeeren, stuit men toch telkens weer op het lastige geval, dat door deze dichterlijke neerslagen de zich daaronder verbergende gevoelens niet volkomen worden gedekt.

1. De belangstellende lezer zal, naar ik hoop, bespeuren, dat ik al genaderd ben tot het *leerzame* van dezen verzenbundel.

Goed schijnt mij eene uiting als de volgende:

> 'k Heb je nog zooveel te zeggen,
> 'k Zou mijn leven, vreugd' en leed,
> Voor de treding willen leggen
> Van je voeten, heerlijkwreed.

Maar weer *onvolkomen* is de radelooze overgave uitgedrukt, die verbeeld wil zijn in het vers van *Het gebroken meisje*:

> 'k Buig voor zijn krenking in verwachten,
> Ik wil, dat mij zijn gril regeert,
> Ik wacht in d'eenzaamsten der nachten,
> Dat mij zijn zoete smaad verneêrt.
>
> 'k Ben voor zijn naad'rend hoefgetrappel
> Het blinkend, klinkend lustplavei,
> Een schuwe beet in d'amber' appel
> Voor zijn verliefde tandenrij.
>
> Maar als hij komt, zal ik niets zeggen,
> 'k Zal zingen voor hij binnen is,
> Ik zal de schoonste ringen leggen
> Om vreugde van mijn droefenis.
>
> Ik zal hem lachend tegenkomen
> En vragen of hij wel begeert
> Verhaal van mijn *gelogen* droomen,
> Al geeuwt hij: '... Kind... je phantaseert!'

Er staan wel goede dingen in dit gedicht. De beide eerste coupletten zijn goed. Maar langer kan de dichter het niet volhouden. Regel 1 van het derde couplet is een banaliteit. Van *Ik zal de schoonste ringen leggen om vreugde van mijn droefenis* blijft mij de beeldspraak volkomen duister. De vierde strophe is slap en ellendig, en bederft den goeden indruk van het begin.

Stel tegenover deze uiting eens een vers als het volgende. Ik plaats het omdat het een gemoedsleven weerspiegelt, in menig opzicht analoog aan de stemmingen die de bundel *Orchidee* vertolkt. Het gedicht is van Marie Eichhorn - Fischer, schrijvend onder het pseudoniem Dolorosa, en het is getiteld *Asrael*:

> Früh hat sich meine Seele
> Der Sünde zugewandt.
> Die Blüten meines Lebens
> Traf ihr unreiner Brand,

Meine Liebe ist vergiftet
Von sündiger Leidenschaft;
Meine grossen, traurigen Augen
Glänzen lasterhaft.

Meine seidenweichen Glieder
Fiebern allezeit
Nach Peitschenschlägen und Küssen,
Nach Liebe und Grausamkeit.

Aber meine junge
Suchende Seele weint,
Und meine blassen Lippen
Rufen der letzten Freund.
.....

Einer kommt gegangen;
Der kommt und spricht kein Wort
Und nimmt mit ernsten Lächeln
Mir alle Schmerzen fort.

Einer komt gegangen;
Da wird die Nacht so hell,
Und alle Stimmen schweigen,
- Der heisst Asrael.

Kunst vindt hare redelijkheid zoowel als hare zedelijkheid in zichzelve, en wie dit gedicht onzedelijk vindt, zou gelijken op een metselaar, die koekdeeg afkeurt omdat hij er geen muren mee bouwen kan.

Onzedelijk zijn ook de verzen van den dichter J. de Leeuw niet, al is het hem geen enkele maal gelukt, zijne zwoelerotische stemmingen om te scheppen tot zulk een mooi gedicht als dit *Asrael.*

Het kan wel zijn dat de lezer opmerkt: Ik houd eigenlijk niet van dergelijke poëzie, omdat ze mij te broeyerig en te verhit-fantastisch is.

Dat is mogelijk. Ieder heeft het recht, er bij zijne algemeene waardeering voor poëzie eene bijzondere voorkeur op na te houden. In verscheidene levens wisselt die voorkeur met de jaren.

Ik wil maar als mijne meening te kennen geven, dat uit dergelijke exclusieve gevoelens zuivere poëzie kan voortkomen. Maar ook hier heeft de dichter J. de Leeuw niet hoog genoeg gegrepen; vergelijkt men zijne verzen met het gedicht *Asrael* bijvoorbeeld, dan ziet men het verschil. In het laatste gedicht

is de tragische noodwendigheid, die de vergelding van al het aangedurfde levensverlangen bevestigt in de vertwijfeling van de dichterziel. Uit het gedicht bloedt het leven met donkere droppen.

Den heer J. de Leeuw is het niet gelukt, het tragisch-noodwendige, dat alle oordeel over menschelijk doen en laten onderschept, omdat dit geen factor is die in kunst in aanmerking komt, zoo uit te beelden, dat wij zijne uitingen zonder meer aanvaarden als *poëzie.*

Dit komt ook doordat de dichter zich soms uitdrukt op eene wijze, die zijn werk volkomen onverstaanbaar maakt.

Dit is te verklaren. De heer De Leeuw heeft voor zijne bijzondere stemmingen bijzondere vormen gezocht, en hij vond tal van beelden en wendingen, die verrassen door oorspronkelijkheid. Maar hij heeft geen maat weten te houden en den breidel van zijne individueele vinding zoozeer gevierd, dat sommige van zijne gedichten den indruk wekken van absoluten onzin.

In het gedicht *De oogen* strijdt het duistere met het goede; er is wel iets bereikt in dit vers, maar het geheel is toch vrij ongenietbaar, omdat men werkelijk niet begrijpt wat er staat. Men oordeele:

> Niet doorzichtig, maar doorschijnend
> Zijn Uw oogen, warm en ver.
> Loom omdroomd en somber lijnend,
> Droeve, moede dubbelster!
>
> Binnen de fluweelen randen
> Zoelt het zalig van hun koorts,
> Brandend *mid* tapijnen wanden
> *Zaalt* het zwijmen van hun toorts.
>
> *Tusschen de geheimenissen*,
> '*s Werelds wiss'lend beeldgewin*,
> Vatten zij als veilge nissen
> Mijn gewiegd verlangen in[1].

Men ziet het: de dichter aarzelt niet, woorden te gebruiken, waaraan geen sterveling een beteekenis kan hechten, de heer J. de Leeuw zelf wellicht uitgezonderd...

Toch is dit nog kinderspel vergeleken bij het eerste gedicht

1. Cursiveeringen van den recensent. Beteekent *mid* misschien *midden* en *zaalt*, *zaligt*? Een puzzle in poëzie!

uit den bundel, *Orchidee*, waarvan ik den lezer nog de eerste strophen moge voorzetten:

In de heil'ge diamanten grotten
Van Uw roerlooze onaantastbaarheid,
Waar de stem der stilte niet kàn spotten
Met het eindloos van haar eeuwigheid,

Blauwt mij toe het zwijgend, bloedend vragen,
Vreemde purperbloem van Uw gezicht,
Wond're vlam, gebouwd uit véler dagen
Onbegrepen, reindoorzichtig licht.

Luwe nachten waren Uw maitressen...
Uit den zwijmel van haar donk'ren wijn
Puurt gij lang en zoet de roode lessen
Van een fel en heetgespaard venijn.

Giftig als de snelgedoken zwammen
Uit het duister van haar will'gen schoot,
Die tot vreemd, verstard gebaar verlammen,
Wat zich hong'rend aan haar kussen bood.

Vizioen... in een verzwoelde duister
Ligt het koelgeschubde, scheem'rend lijf,
Geestend in smaragden oogenluister,
Rillendschoon in een verstild bedrijf,

Angstig als het ongeweerd ontvangen
Van de zwijgonzicht'bre, klamme greep,
(Wassend tot een zweetend doodsverlangen),
Die de smeeklng tot een stilte neep.

In Uw violetten schemer huivert
Iris' lachen tot een meelijglans,
Tot Uw witte licht, bleekblankdoorzuiverd,
Roze weent de weemoed van een dans.

????...

Wie het weet, mag het zeggen.

Wel bespeurt men in deze strophen gedachten, die worstelen om door den bizarren woordenvloed heen te breken, maar het is met den besten wil van de wereld niet mogelijk, een leidende lijn vast te houden. De heer J. de Leeuw heeft niet wijs gedaan met dit gedicht vooraan in den bundel te plaatsen: het gevaar is groot, dat de lezer, na zich door de zeventien strophen te hebben heen gewerkt, het boek met hoofdpijn van zich af schuift...

Men houde het mij ten goede, dat ik aan de onvolmaakte verzen van dezen dichter eene vrij lange bespreking wijdde. In zijne oorspronkelijkheid is iets, dat ik, ondanks den uitslag, waardeer; en zijn talent hèèft iets bijzonders, iets opmerkelijks. Ik zou hem den raad willen geven, eens af te wachten of hij nog andere stemmingen in zich heeft, dan die welke in dezen bundel zijn verwoord; de kans schijnt mij niet uitgesloten, dat de heer J. de Leeuw nog eens *goede* verzen zal geven.

III.

Critiek te oefenen op het boek van den heer Greebe, na hetgeen Dr. Timmerman er in *De Nieuwe Gids* over geschreven heeft, mag overbodig worden genoemd. De heer Greebe is daarin volkomen afgewezen, en inderdaad heeft hij niet beter verdiend. De lust, om voor een tweede maal als kunst-historicus op te treden, zal hem wel zijn vergaan.

Wellicht had hij zich andere vruchten van zijn ‘onderzoek’ voorgesteld. Maar deze hangen te hoog voor iemand, die te werk gaat op eene manier als de heer Greebe deed.

Onze leestafel.

De strijd der Vlamingen.
Vlaanderen bevrijd van allen zuidelijken dwang, door Ds. J.D. Domela Nieuwenhuis Nijegaard. Amsterdam, W. Versluijs.
Leo Picard, Vlaanderen na den oorlog. 's-Gravenhage, W.P. van Stoekum & Zoon.
Vlaanderen en de Belgische kwestie, Vlaamsche beschouwingen, door een Hollander weergegeven. s-Gravenhage, D.A. Daamen.

'Vlaanderen den Leeuw' begint te ontwaken.

Zij hebben hun plicht gedaan aan de met bloed gedrenkte wateren van den Yser en elders, de stoere Vlaamsche jongens. Het zal menigeen bang in het hart zijn geweest, dat zij juist *dezen* vijand moesten bestrijden. Maar zij hebben hun plicht gedaan en met hun bloed en hun leven hun trouw bezegeld. Zelfs hadden de Vlamingen het grootste aandeel in den strijd.

Maar nu wordt het Vlaamsche volk wakker en de geest van Guido Gezelle en Jan van Rijswijk komt over hen.

Eeuwen lang leefde Vlaanderen in onderdrukking, maar het juk van Spanje en Oostenrijk wordt door velen niet zoo zwaar genoemd als het juk, dat het de laatste vijf en tachtig jaar had te torschen. Tegen de Vlaamsche taal ging de strijd en daarmede tegen de Vlaamsche ontwikkeling en de Vlaamsche beschaving.

De kunstmatige staat 'België' moest een vazalstaat worden van Frankrijk, de geesten moesten worden verfranscht, van Fransche partijgangers moest het land worden overstroomd, de Fransche beschaving moest de heerschende zijn. Na de mislukte pogingen tot vereeniging met Frankrijk in 1830, in 1848 en in 1866, moest België worden 'een hoekje van Frankrijk' eerst naar de cultuur, daarna ook in politieken zin.

Zoo ver is het met den Vlaamschen stam gekomen, dat de in het Fransch schrijvende Vlaming Maeterlinck kon spotten: 'de Vlaamsche leeuwen dansen aan den Yser ter verdediging der Fransche beschaving in Vlaanderen.'

Thans herleeft met kracht onder het woeden van den wereldstrijd bij de Vlamingen het besef van hun afkomst.

Het was hoog tijd. Tal van Vlamingen uit de hoogere standen zijn reeds tot een soort van Fransch-Belgische burgers geworden; in het onderwijs in bijna al zijn geledingen zwaaiden Fransche geest en Fransche taal den scepter. De Fransche taal heerschte in het leger, in de Ministeries, in alle staatsinstellingen.

Thans is Duitschland Frankrijk met het bezetten van dit 'slagveld der natiën' vóór geweest.

Hoe staan nu de Vlamingen hier tegenover?

Ds. Domela Nieuwenhuis Nijegaard antwoordt in zijn met groote degelijkheid gedocumenteerde studie aldus:

‘Wat wij nu als Jong Vlaamsche groep, als Vlamingen, als Zuid-Nederlanders dan willen? Wat die tienduizenden willen, die onze zienswijze nu nog in stilte deelen? Wij worden met den naam Pangermanisten bestempeld. Zijn wij dat? **Zeker niet** in *dien* zin, dat wij de opslorping van Vlaanderen door Duitsche beschaving en taal wenschelijk achten. Geen opgaan in een ander, hoe nauw en innig verwant ook! is onze leuze, wij willen onszelf zijn en ons ontplooien en ontwikkelen naar onzen *eigen* door God in ons gelegden aanleg en eigendommelijkheid. Wij kinderen der Noordzeekusten, wij duinenvolk, wij volk van de nedere-landen, dat langs heel de oevers van onze zee woont van Duinkerke tot hoog in het Noorden in Jutland, wij zijn vrije Noord-West-Germanen, maar wij zijn in den tegenwoordigen zin des woords **geen Duitschers**. En geen Midden-Europeanen. Wij wenschen aansluiting bij dat groote broedervolk, omdat wij in dat machtige Duitsche Germanenvolk onzen bevrijder van het Romaansche, Fransche, Franskiljonsch-Belgische juk zien.

‘Wij Vlamingen wenschen dus alleen in verband met het Duitsche Rijk te staan, als het voor ons Vlaamsch-Nederlandsche volk het best blijkt te zijn en slechts op voorwaarde van *volkomen behoud van eigen taal en eigen geestelijke eigenaardigheid.*’

‘Wij zijn dan alleen Duitschgezind in dien zin, dat wij van de Duitschers hopen te krijgen onze *vrije ontwikkeling.*’

‘Wij zijn Duitschgezind omdat de Duitscher niet ons zelf, doch onze broeder is, omdat zijn zaak een rechtvaardige reuzenworsteling is om ons eigen Germaansch levensbestaan tegen heel een wereld van blanken, gelen en zwarten.’

‘Ons Vlaamsche volk voelt met de Duitschers een onbewuste stamgemeenschap. Een Vlaamsche boer of werkmam weet niet wat een Germaan is, maar hij gaat gemakkelijk met den Duitschen soldaat om en verstaat den Duitscher, vooral als hij uit Kleef, Bentheim, Oost-Friesland of van de verdere Friesche grenzen langs de Noordzee komt, zonder veel moeite.’

‘De echte Vlaming voelt dat hij, gelijk in de 16e eeuw en gelijk in 1830, wederom op sleeptouw genomen is door Waal en Zuiderling. Zij hebben het den Vlaming moeilijk gemaakt om zijn voorwaarden te stellen alvorens, evenals eerst Zweden, Noorwegen, Denemarken, Holland - wie weet - Engeland, *naast* Duitschland in den grooteren Germanenbond te treden.’

Doch bij een gebeurlijke aanhechting van het land ga Vlaanderen te rade met het woord, dat Goethe Egmont in den mond legt:

‘Ich kenne meine Landsleute. Es sind Männer, wert Gottes Boden zu betreten. Ein jeder rund für sich, ein kleiner König, fest, ruhig, fähig, treu an alten Sitten hängend. Schwer ist's ihr Zutrauen zu verdienen, leicht zu erhalten. Starr und fest, zu drucken sind sie, nicht zu unterdrucken.’

Zij moeten denken aan het Middeleeuwsche Kerelslied:

> ‘W' willen van de Kerels singen
> S' sijn van quaader aart.’

En aan het Oost-Friesche sangfonelied:

> ‘De Duutsche taal is wel wat finer
> Maor Duutschers sund wi neet.’

‘De politiek, die de Vlaamsche gewesten, na volkomen afscheiding van Walenland noodig hebben, is: eene politiek, die met Freiherr von Stein erkent: ‘dass Zentralisirung Paralisierung ist, die aufbaut auf dem in Deutschland so ganz besonders ausgebildeten Stammesgeist und ihn gerade

benutzt. Zur Einheit gelangt man nicht durch Zentralisation, sondern durch Schonung der Eigenart.'

'Heel Vlaanderen, misschien met uitzondering van den Oosthoek van Brabant en met terzijdestelling van de zeer verbitterde arristokratie, plutokratie en hun talrijke afhangelingen voelt, zonder er over te redeneeren, een onbewuste algermaanschheid en de Duitschers voelen hetzelfde.'

Schr. legt nadruk op Conrad Borchling's uitspraak (in 'Das Belgische Problem' Hamburg, 1915):

'Ein Vlämischer Staat würde dabei besser noch als eine Provinz Deutschlands jener höheren Aufgabe dienen, aus der Mehrheit der Germanischen Staaten den grossen germanischen Bond erstehn zu lassen, der die Hoffnung unserer Zukunft ist.'

'Ja, de toekomst lacht ook ons toe. Als jong-Vlamingen hopen wij op het Groot-Germaansch *Statenverbond* in Noord-West Europa.' - 'Ook ons Vlaanderen zal daarin een haar toekomende rol spelen met behoud van eigen taal, ontwikkeling en eigendommelijkheid.'

'Indien Groot-Germanje het nu gewapender hand herwonnen Vlaanderen wederom aan den Franschen geest prijs geeft, zal de Vlaming zijn gelijk een vogel boven de zee, voortgedreven zonder eigen rustplaats, tot hij zijn graf in het hem omsluitend Romanendom vindt.'

Ds. Domela Nijegaard wenscht dus geenszins inlijving van België bij het Duitsche Rijk, maar hoopt op een verbond van Germaansche Staten, waarin Vlaanderen als zelfstandige Staat naast andere, een plaats zal innemen, die het voortbestaan zijner Nederlandsche taal, zeden, eigenaardigheid en beschaving waarborgt.

Uit een talrijke, niet voor het geringste deel Vlaamsche literatuur brengt de schrijver getuigenissen voor zijn meening bij.

Als onze sympathie naar om erkenning worstelende nationaliteiten als de Polen, Finnen en Ruthenen uitgaat, mogen wij haar dan den Vlamingen ontzeggen?

De figuur van dezen man des vredes was bij uitstek aangewezen om op te treden als een der leiders der Vlaamsche Beweging in haar jongste stadium te midden van den wereldoorlog. Deen van afkomst, Nederlander van geboorte, Vlaming door zijn levenswerk, Fries van gestalte en geestesaard, moest deze man een der apostelen zijn van de verbroedering der Germaansche stammen. Als een ziener uit vroeger tijden gaat hij recht op zijn doel en kent geen aarzeling en geen arglist.

Zelfs zijn tegenstanders eeren zich door te huldigen den eenvoud, de openhartigheid, de fierheid van zijn karakter.

Eeren ook wij den daad van den moedigen predikant en zijn medestanders, die, niet zonder gevaar voor hen zelven, zoo vurig voor de Vlaamsche volksrechten pleiten en voor het Vlaamsche volksbestaan.

In een luchtig saamgestelde brochure over 'Vlaanderen na den oorlog', begint de heer Leo Picard met een klein historisch overzicht, aanvangende met den tachtigjarigen oorlog, waarin of waarna de Zuidelijke Nederlanden langzamerhand tot niet meer dan een dam of barrière worden gemaakt voor Noord-Nederland tegen Frankrijk. Deze bedoeling bleef van kracht in 1815, toen Engeland, Pruissen,

Oostenrijk en Rusland in het Weener-congres het Noord en Zuid omvattende Koninkrijk der Nederlanden als barrière tegen

Frankrijk oprichtten. In de vijftien jaren, die tot den opstand van 1830 verliepen, was unificatie uit den aard niet mogelijk geweest.

De neutraliteitsverklaring van 1830 (lees 1839) wordt door schr. als ‘een groote Fransche overwinning’ beschouwd. Dat schijnt minder juist in zooverre Frankrijk reeds zeer op inlijving van België uit was: het was eerder een compromis. De Fransche invloed deed intusschen aanvankelijk het Fransch tot uitsluitende officieele taal verheffen, in de hoop dat het Vlaamsch dan weldra geheel zou verdwijnen. Reeds in 1831 klaagt de vader der Vlaamsche Beweging, Jan Frans Willems, in een brief aan Potgieter, hoe hij door de Franskiljons werd weggedrukt. Men dwong Vlaamsche couranten in het Fransch te verschijnen.

Ook na invoering der tweetaligheid, bleef het systeem het Vlaamsch tot een tweede-rangs-taal neerdrukken. De hoogere standen van het Vlaamsche volk werden zooveel mogelijk verfranscht om samen met de Walen de Belgische natie te vormen. ‘Fransch was het leger en de wereld der hoogere administratie Fransch was het hooger onderwijs, en in de middelbare scholen en athenaea werden de taalwetten dikwijls niet eens toegepast. Alle groote instellingen van handel en industrie werden in het Fransch beheerd. Het heele mondaine leven was Fransch. Ook de hoogere geestelijkheid werkte mede aan de verfransching.’

‘Aldus zou geen Vlaming in den Belgischen staat een maatschappelijken rang kunnen bekleeden zonder verbelgischt te worden. Aan het Vlaamsche volk als zoodanig werden steeds de beste krachten ontnomen ten behoeve van den Belgischen Staat.’

De schrijver erkent echter op dezelfde plaats, ‘dat het eerste vereischte van een staat om naar buiten sterk te zijn, innerlijke eenheid is. Walen en Vlamingen *moesten* tot één volk worden vermengd.’

Ten opzichte van den oorlog geeft schr. dan een paar verklaringen die de aandacht verdienen:

‘In de regeerende kringen wist ieder reeds lang wat er zou gebeuren, doch men had de gewone menschen naiëf onwetend gehouden - vooral om politieke redenen - en voor hen was 't als een donderslag aan onbewolkten hemel.’

En verder:

‘Op dat oogenblik mocht Duitschland niets aan het toeval overlaten: het was militaire noodzaak de legers door België te doen trekken. Zoo krachtig mogelijk den gevreesden aanval af te slaan en zoo 't kon te voorkomen, was de eerste moreele plicht van alle duitsche bewindslieden.’

En nog:

‘Wie de quaestie der neutraliteitsschennis aan een nauwkeurig onderzoek wil onderwerpen, moet niet zoozeer trachten te bewijzen, dat de Belgische regeering op een of ander punt ontrouw aan de tractaten zou geweest zijn, maar wel dat die neutraliteit feitelijk nooit heeft bestaan.’

De schrijver ziet dan ook in, dat:

‘De Belgische regeering wel nooit als neutraal zal kunnen wederkeeren. Wanneer zij - na een nieuwe Londensche conferentie in Brussel weer terug mocht keeren, dan zal zij zich, finantieel en militair, moeten laten steunen door Engeland en Frankrijk om zich aan de Oostgrens te vrijwaren tegen een nieuwen inval. In Brussel zal men met Engelsch en Fransch geld de leveranties voor zoo gezegde Belgische forten

betalen en vreemde soldaten zullen waarschijnlijk in onze streken gekaserneerd worden. In dat geval zal

België voorgoed aan een der machtsgroepen van Europa verbonden zijn en juist aan die groep van welken Engeland in hoofdzaak voor de finantiën en Frankrijk voor de propaganda zal zorgen. Ter wille van die macht ook zal België meer en meer geunificeerd dienen te worden en al wat germaansch is, dus ook het Vlaamsch element, zooveel mogelijk gebannen.'

Schr. wenscht dus:

'Dat ons Vlaamsche land zijn oude instellingen moge behouden; zich langzaam onttrekken kunne aan den te grooten Franschen invloed, maar tevens zijne individualiteit tegenover het machtige Germanenvolk blijve handhaven;

dat het binnenlandsche bestuur in die streken er slechts voor te zorgen hebbe, dat het eigen volksche leven in vrijheid groeien kan;

dat, te dien einde, de bestuurlijke scheiding worde doorgevoerd, zoodat Vlaanderen geheel Vlaamsch worden kan.'

Het koninkrijk België biedt een dubbel probleem: cultureel en geografisch. Het bestaat uit twee nationaliteiten, waarvan de eene, door te nauwe verbinding met de andere, zich niet zoodanig kan ontwikkelen dat zij aan haar cultureele roeping getrouw kan zijn. Het neemt in Noord-West Europa een geografische positie in, die politiek zoodanig is geregeld dat het noch tegen een eigen, noch tegen andermans vijand genoegzamen weerstand bezit.

Aldus wordt de quaestie gesteld door den schrijver der op de derde plaats genoemde brochure, die zich later als Dr. D. Hoek te 's-Gravenhage heeft aangekondigd.

Hij beschouwt eerst de ontwikkeling van het cultureele probleem van de historische zijde, na een korte historisch-politieke herinnering.

De creatie toch, in 1830, van den nieuwen staat België geschiedde door de mogendheden, die zich dezen gebiedsstrook onderling misgunden, *met schennis van het weinig jaren te voren aangegane verdrag van Weenen:*

'De wederrechtelijkheid dier handelwijs, de trouweloosheid der betrokken mogendheden loopt in deze te meer in het oog, daar het verdrag onereus en op een tegenpraestatie was gebaseerd: het recht toch op de kroon van een verdubbeld Koninkrijk der Nederlanden was Willem I niet dan tegen afstand van zijn rechten op de Kaapkolonie geschonken geworden.'

Nog geeft schr. een indruk van de voorname rol, door Franschen, waarvan er niet minder dan 4000 te Brussel waren saamgestroomd, bij de revolutie van 1830 gespeeld; en staaltjes van de Fransche anti-Vlaamsche propaganda, in België sedert dien tot heden onafgebroken en met kracht gevoerd.

De toekomst van Vlaanderen ligt in der betrokkenen hand.

'Wat schaadt een politiek verband met hetzij welken staat, indien de eigen cultureele autonomie gewaarborgd blijft?'

Een vrij zich ontwikkelend Vlaanderen, ziehier het einddoel van alle echte Vlamingen.

De artikelen, waaruit deze brochure is samengesteld, zijn in hoofdzaak reeds voor enkele maanden in den Nederlander verschenen.

Toen waren zij baanbrekend door hun heldere uiteenzetting en door de feiten, den meesten Nederlanders toen nog onbekend, die zij mededeelden.

Wie wist er in Holland eigenlijk het rechte van de Vlaamsche Beweging af? Wie was op de hoogte van de Fransche en Franskiljonsche kuiperijen? Dit alles was voor het groote publiek in Holland zoozeer *terra incognita*, dat een groot Nederlandsch dagblad het woord 'Franskiljon' met 'Fransch jongetje' vertaalde!

Het is de verdienste van Dr. Hoek, dat hij onder de eersten is geweest, die in Nederland licht hebben doen opgaan op wat in Vlaanderen zich in een tachtigjarige worsteling heeft afgespeeld en op de hoop, die thans in Vlaamsche harten wordt gekoesterd.

Sedert dien worden in tal van Vlaamsche dagbladen en brochures de Vlaamsche eischen voor een vrij Vlaanderen dag aan dag luide verkondigd.

Ziehier ook een verklaring, die op schrift werd gesteld:

'Vijf en tachtig jaar lang ligt Vlaanderen geestelijk te kwijnen tusschen leven en dood; zoo kan, zoo mag het niet blijven; het oogenblik is daar, waarop den Vlaming het volle leven moet worden teruggeschonken.

Dit leven is alleen maar mogelijk op voorwaarde, dat Vlaanderen zichzelf worde, dat de Vlaming niet langer openlijk of door slinks verholen dwangmiddelen er toe worde gebracht, zijnen eigenen aard te verkrachten, om, in onnatuurlijk bondgenootschap met een volk van andere taal, andere gedachten, andere neigingen, een volk van ander ras, iets meer te worden dan de ondergeschikte van zijn vennoot.

Blijft hij langer in dit vennootschap, gaat de door hoogere kracht gewilde en beoogde verbastering verder haren gang, dan is Vlaanderen, eer vijftig jaar voorbij zijn, als land van Vlamingen dood.

Overal, dit geheele land door, dagen meer en meer die gedachten op, ontwaakt bij de klaarzienden onder ons volk het volle besef dier onomstootelijke waarheid.

Daarom, nu wij op een keerpunt staan onzer geschiedenis, gelooven wij aan een dringenden plicht te beantwoorden met als tolk op te treden dier ontwakende wenschen en verlangens en aldus de vaste hoop uit te drukken, dat nadat de zwaarwichtige tijden, die wij thans beleven, uitgeworsteld zullen zijn, ons - Vlamingen - zal gegeven worden:

een zelfstandige Staat, onafhankelijk en afgescheiden van het ons vreemde, tot hiertoe ons bijgevoegde en beheerschende Walendom,

een Vlaamsche Staat met een in al zijn vertakkingen uitsluitend Vlaamsch bestuur, en in de allereerste plaats - als onontbeerlijke grondsteen van onze herwording - met een onderwijs, dat, Vlaamsch van laag tot hoog, het opkomende Jong-Vlaanderen tot een natuurlijk, ontwikkeld, gezond en edel volk moge vormen, krachtige waarborg voor een schoon en edel Vlaanderen in de toekomst, krachtige twijg van den sterken, edelen Germaanschen boom.'

In zijne 'Rede zum Antritt des Rektorates der Königlichen Friedrich-Wilhelms-Universität in Berlin, gehalten am 15 Oktober 1915' sprak de hoogleeraar Ulrich van Wilamowitz-Moellendorff:

'Die Geschichte hat es mit sich gebracht, dass Hoch- und Niederdeutsche zu einem Volke geworden sind, also das an sich dem Hochdeutschen ebenbürtige Niederdeutsch ein Dialekt geworden ist. Aber dass das Holländische selbständig ist, hat die Geschichte auch mit sich gebracht. Sie hat auch

die Vlamen von den Holländern trotz der Sprachgemeinschaft getrennt, und Deutsche sind schon die Eyck nicht gewesen, Rubens und van Dijck erst recht nicht. Aber ein Volksstamm, der solche Männer hervorgebracht hat, darf fordern, dass er als selbständig anerkannt werde.'

Van den eisch 'Vlaanderen Vlaamsch', kan niemand het oor meer sluiten.
Zijn verwezenlijking zal afhangen van den loop der gebeurtenissen.
VALCKENIER KIPS.

Franck Gericke. Van het slagveld der natiën. 's-Gravenhage, D.A. Daamen, compl. in 25 afl., versch. afl. 1-12.

Een waardevol document der gebeurtenissen, die zich thans op den bodem van België, het aloude 'slagveld der natiën' hebben afgespeeld, is dit oorlogsverhaal van den ook aan de lezers van den Tijdspiegel bekenden schrijver Franck Gericke.

De twee factoren, voor goed werk vereischt; schrijverstalent en persoonlijke aanschouwing, zijn hier aanwezig.

De schrijver vertelt zijn eigen wedervaren en publiceert de brieven van een zwager en een vriend van hem, zoodat wij uitsluitend eigen ervaringen en directe getuigenissen krijgen. Deze worden echter los en luchtig, maar toch met het talent van een als auteur ervaren literator gegroepeerd. Van den aanhef af wint zoodoende het werk den uiterlijken vorm van een novelle of roman.

Ziehier hoe het begint:

'Met den blos der vreugde op de wangen deed mijn zuster ons open:
Hij is gered! riep ze uit en omhelsde mijn vader. Hij is gered! en omhelsde mij.

Dat was een wederzien: Schoonpapa en schoonmama, de schoonzusjes en schoonbroer, ze glunderden en glansden, *alsof thans alle gevaar geweken was*, (Let op die "coming things, casting their shadows before them"!)

In de groote voorkamer boven, die met een vooruitspringend raam op het vliegplein te Antwerpen uitzag, werden we ontvangen. Reeds geurde de koffie. En toen we, van onze bestofte jassen ontdaan, rondom de tafel zaten, terwijl de meisjes koffie schonken, het trommeltje met koekjes rondging, begon mijn lieve zuster het reeds lang verbeide relaas:'....

Is dat niet het werk van een romandichter, het gemoedelijke familie-tafereeltje als inleiding en tegenstelling tot al de wederwaardigheden van den oorlog?

Hoe Franck Gericke de romantechniek spelend hanteert, blijkt ook uit de dialogen, die hij invlecht, zoo bijv. met een typischen oud-zeekaptein, die in gesprekken in zijn studeerkamer vol boeken, exotische wapens en snuisterijen, de politieke en strategische beschouwingen ten beste geeft, waarmede de schrijver, die in die gesprekken heel onnoozel doet, in den vorm van verhandelingen zijn verhaal bezwaard en bedorven zou hebben.

Grappige paniekverhalen worden ten beste gegeven op een verjaringsvisite bij oom Felix, of oom Fiel. Een andermaal gaan zoo de geruchten over revolutie in Berlijn en zelfmoord van den Kroonprins de familietafel rond. En zoo weet de auteur steeds stemming en atmosfeer in zijn verhaal te houden.

Ook komt de populaire verhaaltrant aan zijn werk ten goede. Frank Gericke's proza kon vroeger wel in het precieuse vastloopen: in dit werk gaat het verhaal met rustige onopgesmuktheid voort.

Ook de brieven en het dagboek van vriend en zwager geven denzelfden door ongekunsteldheid boeienden toon. Wellicht is de stijl wat bijgewerkt.

Op enkele punten is de eenmaal gekozen verhalende toonaard ook wel een kleine hindernis, zoo bij den intocht van het Duitsche leger in Brussel:

'En ja, hier aan den ingang der stad mocht ik het gadeslaan: het geweldige leger, de vervaarlijkste troepenorganisatie ter wereld! Beschrijven kan ik het niet. De massa maakte het imposant, der verzorging van détails bewonderenswaardig.'

Inderdaad volgt er dan ook niet veel meer.

Toch staan den epischen dichter nog wel meer middelen ter beschikking om ook een massabeweging als de intocht van een leger voor den lezer op te roepen. Er is een model als bijv. Zola's beschrijving van de omsingeling van Sedan. Ds. Domela Nieuwenhuis Nyegaard, die geen literaire aspiraties pretendeert, geeft, in zijn dagboek, van dien intocht heel wat levendiger indruk.

Doch aanstonds verzoent Franck Gericke ons weer door zijn trouwe détailschildering. In zijn opteekening van de kleine feitjes, haast zou men zeggen de gemoedelijke, vreedzame zijde van den oorlog, is hij onovertroffen.

Uitnemend wordt hij ter zijde gestaan door den teekenaar Jan Rinke.

Ten getale van ongeveer 300 is een schat van allerlei oorspronkelijke photografiën, meest détails die blijkbaar met de handcamara zijn genomen, in teekening overbracht, soms als silhouet gegeven. Ook dat is met evenveel goeden smaak en artisticiteit gebeurd als de literaire auteur in zijn tekst aanwendde. De levenswaarheid heeft door weergave met de teekenpen van het essentieele uit de photografie belangrijk gewonnen.

De ouderwetsche omschrijving op den titel geeft het karakter van het werk heel goed weer.

Het is: 'een boek over België in dezen tijd, behelzende tal van persoonlijke beschrijvingen, reisbeschrijvingen, stemmingsbeelden, indrukken, opmerkingen, beschouwingen, anecdoten en verhalen over het land van België, zijne bevolking en hare levenswijs tijdens den nog woedenden oorlog.'

Ook het prospectus zegt dezen keer niets te veel als het verklaart:

'In tegenstelling tot de talrijke werken over den oorlog, die links en rechts het licht hebben gezien en nog zullen zien, ontleent dit werk zijn groote waarde niet slechts aan den zeer persoonlijken toon die er uit spreekt, maar bovenal aan het feit dat *de inhoud louter op persoonlijke ervaringen van den schrijver berust.* Deze, een auteur die zich op literair gebied reeds een uitnemenden naam verwierf, heeft gedurende de oorlogsmaanden het Belgische strijdveld, het Slagveld der Natiën, telkens opnieuw en naar alle zijden doorkruist; zijn nauwe connecties met velen die aan den strijd hebben deelgenomen, stelden hem in staat, een schat van allermerkwaardigste bijzonderheden mede te deelen, die bovendien, door de levendige wijze waarop ze zijn weergegeven, in alle kringen des volks belangstelling ontmoeten zullen; zijn intieme kennis van het land zoo economisch als politiek, ethnisch en geographisch, zijn historische onderlegdheid en de breedheid zijner beschouwingen maken het, in een tijd ook van geestelijke gisting als de onze, tot een allerbelangwekkendste lectuur.'

Het boek is een volksboek in den edelen zin van het woord. Het is geheel objectief en partijloos. Op grond van de bijna 200 bladzijden, die er reeds van verschenen zijn, kan het warm worden aanbevolen.

V.K.

In 't Gedrang, door Maurits Sabbe, Vertellingen uit den Oorlog, Uitgegeven door C.A.J. van Dishoeck, te Bussum.

De volksaard der Belgen verloochent zich geen oogenblik in bovengenoemd boekske. Vooral het afgeloopen jaar heeft den meesten Hollanders een dieper kijk op het uiterlijk en innerlijk leven hunner buren gegeven, dan onder andere omstandigheden mogelijk zou zijn geweest. Wij hebben het allen aanschouwd: Daar schuilt onverwoestbare levenslust in de 'Belzen', die zich niet altijd uit op eene voor ons, kalmer Noordelijken, aangename, ja zelfs soms begrijpelijke manier. Zij treuren niet over veel onherstelbaar leed als het volk Israëls, in de klaagliederen van Jeremiah. Integendeel, met zekere oppervlakkige gemoedelijkheid schikken zij zich in hun lot, trachten stellig het niet te verzwaren door er al het duistere van na te speuren. Als groote kinderen zijn zij dankbaar voor elke afleiding, grijpen gretig naar al wat hunnen oogen een lust is, om hunnen mond een lach kan tooveren. Het materieele treedt vaak zoo sterk bij hen op den voorgrond, dat zij er het ideëele bij achterstellen. Zij bruisen op om een kleinigheid, maar de ruziezoekers van daareven gaan arm in arm een taveerne binnen, om den wrok af te spoelen. Hier raak ik een zwak punt, dat misschien meer verklaart in het doen en laten dezer lieden dan een philosoof wil toegeven. Trouwens, Maurits Sabbe komt er onverholen voor uit, dat de 'Vaantjes' en dergelijke gelegenheden echte middelpunten van volksverkeer uitmaken. Om jolijt en opsnijderij is het den bezoekers daar te doen; met de waarheid nemen zij het niet erg nauw; van fijne manieren is allerminst sprake. Zulk volkje leeft - de goeden niet te na gesproken - bij den dag. Ieder onzer, die zien wilde, kon er zich van overtuigen, hoe de meesten der zoo beklaagde 'vluchtelingen' het geld niet spaarden voor later tijden, maar meestal omzetten in drank, snoeperij, opschik en andere onnoodige dingen, tot ergernis der goe gemeente in Holland, die lasten droeg, zich soms ontberingen had getroost, om de 'van alles beroofden' te helpen.

Sabbe's vertellingen leeren ons in dit opzicht niets nieuws. Meneer van Poppel b.v. die den vreeselijken ernst van den oorlog in eigen woonstede leert kennen, die zijn huis beroofd, zijn inboedel vernield vindt, als hij uit Gent terugkeert, waarheen ook hij vluchtte, toen het gevaar naderde, Meneer van Poppel behoudt zijn oude jovialiteit. Misverstand, hechtenis, niets kan hem verhinderen in de 'Vaantjes' alle 'Preussenfresserei' te vergeten en met de Duitschers te klinken en te drinken, ja hen zelfs op de laatste flesschen van den kostbaren wijn te onthalen, die de Duitsche invallers hem gelaten hadden. Alles uit... grootdoenerij.

Wie denkt er aan, zulke menschen te beklagen?

Toevallig koos ik het laatste verhaaltje uit den bundel, als toelichting mijner meening omtrent de geaardheid van velen dezer Vlamen. Maar ook het eerste: 'Hoe Fraulein Dämchen begraven werd', mist den ondergrond van ernst, waarop wij,

Hollanders, in zulk een geval zouden staan. De fleschjes Jack-up in het ‘Huwelijksbootje’ gedronken - ‘Dat hoorde ook

bij elke deftige uitvaart' - verwonderen ons niet bij zulke lijkbidders als deze kameraden, maar stichtelijk is dit slot allerminst.

'Melsens Kruis' en 'Dies natalis Invicti' zijn iets meer in de lijn van den beteekenisvollen tijd, dien wij beleven. 'De honden uit de buurt' is mijns inziens nog het beste getroffen, maar had met kleine wijziging ook in vredelievender dagen kunnen spelen.

E.S.

Een Kloosterling, met teekeningen van P. van Walcheren. door E. Weggeman - Guldemont. Uitgever C.L.G. Veldt - 's-Gravenhage.

'De ijzeren eeuw was ten grave gedaald. Niet onjuist kon men er bijvoegen: Cluny had haar in haar aarde ontvangen.

Inderdaad, deze machtige orde, machtig op het gebied van kunst en letteren als van staatkunde, had haar den doodsteek toegebracht. In haar zien wij en lang in haar alleen, de geestelijke krachten in worsteling met een maatschappij van enkel materieele belangen en drijfveeren. De eerste overwinnen: De tijd van een Beda, een Alcuinus, een Eábanus Maurus breekt weer aan, maar in verhoogden glans, in een tot nog toe ongekenden luister. De voornaamste, de heerschende wetenschap, de echt middeleeuwsche, de dialektiek zal nieuwe geheel ongekende banen doorloopen. Aristoteles en Plato de beide hoofdzuilen van haar schitterend paleis, de bronnen, waarvan de verschillende vertakkingen uitgaan, welke het menschelijk denken van dien tijd beheerschen, ontwikkelen, verdeelen, gaan hun gezag hernemen. Martianus Capella, Cassiodorus en Boëtius hernemen hun aanzien als vertalers en verklaarders. Zij waren de belangrijkste christelijke portalen van dien heidenschen tempel. Toch voelden de vorderingen der vroegere wijsbegeerte zich slechts ten deele door hen gekeerd. Altijd door telde zij hare leeraren, al waren het juist geen mijlpalen op haar weg, geen mannen van den zelfstandig-scheppenden geest. Een van Fulda, een Abbion, een Gerbert vooral, zij hebben den tijd voorbereid voor den gewaagden arbeid van een Berengarius, die de filosofie niet langer als dienaresse der theologie beschouwend, door zijn Nominalisme aan het "Hoc est corpus meum" de beteekenis dorst geven door Lanfrancus van Pavia bestreden, door het concilie van Soisson veroordeeld....' p. 4 en 5.

Nietwaar, dit begin ziet er bar geleerd uit? Maar gelukkig bevatten deze 625 bladzijden ook andere minder geleerde beschrijvingen, minder dorre opsommingen, minder namen en meer feiten; trachten zij ons een beeld van middeleeuwsch leven te doen zien, vooral van kerkelijken kant beschouwd, schoon het wereldsch element er door heen is gevlochten, ja zelfs 'de minne' er even om den hoek komt gluren.

Het 'Nawoord' deelt ons mede, dat een twintigjarige jonkvrouw dit boek heeft geschreven. Na vele jaren is het uit het stof der vergetelheid opgedolven en Schr., bij herlezing getroffen door de zware studie van het historisch verleden, waarvan schier elke bladz. getuigt, besloot het te doen verschijnen, ook omdat zij er menig ding in vond, wat zij nu evengoed zou durven onderschrijven als destijds.

Het uitgeven van dergelijke manuscripten na dato is altijd een waagstuk. Hoeveel noeste vlijt, volharding, grondige studie, vooral onzer Nederl. Kerkgeschiedenis,

wellicht aan de hand van Prof. Moll, ook ten grondslag liggen aan dit werk, een waagstuk blijft het. De stof is overstelpend; behoef ik te zeggen dat zij niet genoeg wordt beheerscht?

Deze jonge auteur had zooeven den berg der kennis beklommen; zij hijgde nog van vermoeienis; zij sidderde van ontroering door de overweldigende indrukken, die zij ontving; zij kon zich nog niet behoorlijk oriënteeren, het noodige van het noodelooze, het genoeg van het overbodige scheiden. Er moest nog zooveel bij haar bezinken en zij zelve tot rust komen, eer haar blik voldoende zekerheid, haar hand vastheid had verkregen. Onvoldragen is nu menig door haar ontworpen karakter, onvoltooid of overladen, te druk zijn vele tooneelen. Haar beeldspraak heeft zich noch niet gekristalliseerd, hoe treffend die ook bij wijle moge wezen.

De storm des levens moet nog door die jonge takken varen, en den al te weelderigen vruchtenrijkdom afschudden. ‘Mejuffrouw, ik schaam mij voor uwe rijpe wijsheid, in zulk een groente van jeugd, 't geen ik mij niet schamen zoude voor Salomo zelven,’ schreef onze Hooft indertijd aan de nauw vijftienjarige Susanna Bartelotti, het meisje, dat zijn stiefdochter stond te worden.

Groene wijsheid. Vruchten in April. Groene boeken-wijsheid, zonder ervaring van 's levens diepten en hoogten.

Toch, ik geloof met auteur, dat er kringen bestaan, waarin de belangstelling voor deze stof groot genoeg is, om over veel wat onrijp of verouderd schijnt heen te stappen.

Stellig is het een werk van ‘geweten en toewijding’, dat door geduldige lezers op den rechten prijs zal worden geschat, waaraan een diep saluut voor de ernstige studie, waarop het berust, niet kan worden onthouden.

E.S.

Eugène Brieux door Cora Westland. Uitgegeven door C.L.G. Veldt, den Haag 1915.

Met een zeer korte, kernachtige levensbeschrijving en een beknopt overzicht van Brieux voornaamste tooneelwerken, tracht Cora Westland, in dit smalle boekske, hare lezers te doen begrijpen, waarom zij dezen denker en dichter als den profeet eert van een toekomst, waarin de zonden door hem gegeeseld, niet of slechts sporadisch zullen voorkomen. Zeker getuigt het van een sterk geloof in den adel van den mensch zoo iets - vooral in deze dagen - te blijven betrouwen. ‘Ende desespereert niet.’ Die spreuk onzer voorvaderen had aan het hoofd van dit werkje kunnen staan. Brieux is idealist, Cora Westland niet minder. Mooi zegt zij zelve p. 11. ‘De mensch is een pelgrim in den Kruistocht naar het Heilige land der Volmaking.’ En dan verder: ‘In ieder pelgrimshart leeft een heimwee naar het einddoel. Dit heimwee naar volkomenheid, hoe vaak zich wondend aan de realiteit van het leven, hoe vaak insluimerend onder onverschilligheid of sleur - is een geweldige macht. die de menschheid voortstuwt - is tevens de meer of minder tragische strijd in ieder menschenleven.’

Mogelijk zal de wensch der Schr. vervuld worden en menigeen, na kennisneming harer studie, zich gedrongen voelen Brieux werken te lezen, als hij ze niet kan zien opvoeren.

Er is geen wonde plek in onze samenleving, waarop deze tooneelschrijver niet de hand durft leggen, een vaste hand, die slaat maar ook tracht te heelen met een groot,

ernstig medelijden, waardoor hij als een eerlijk, welwillend heelmeester staat tegenover een door en door zieke maatschappij, wie hij er reeds toe gebracht heeft voor zijn onderzoekend oog den blik neer te slaan.

Een mooi portret van Brieux versiert dit keurig uitgevoerd werkje. De lage prijs brengt het binnen veler bereik.

E.S.

Het huis Hense en Zoon, door Eline van Stuwe, (Jacqueline Reyneke van Stuwe.) Tooneelspel in 3 bedrijven.
Glorie, door Willem Adriaanse, Tooneelspel in 3 bedrijven. Beide werkjes uitgegeven door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur in de Tooneelbibliotheek, Amsterdam.

Een vrouw, die het leven wèl kent, deed stellig een gelukkigen greep, toen zij ‘Het Huis Hense en Zoon’ in boeiende, wegsleepende tooneelen voor ons opriep. Hoe trotsch is het hoofd der firma in het eerste bedrijf op ‘zijn zoon en erfgenaam’, hoe diep geknakt, hoe gebroken, als hij de afkomst van dit kind ontdekt. Hoe tragisch het lot der schuldige moeder; hoe vreeselijk haar boete! En het slot, met die scheiding van haar zoon. - ‘Laat hèm gaan, laat mij blijven?’ bidt zij haar man - zal het een boetedoening te meer worden?

Ook in-treurig is het lot van den knaap in de woning, waar eindelijk een ander, een ‘echt kind’ der familie, uitkomst zal brengen, door Jan Jacob te vervangen op het kantoor, zoodat de schuwe zijn artistieke roeping zal kunnen volgen.

In Willem Adriaanse's Glorie is het de jacht naar roem, eer, iets te beteekenen in de wereld, bewonderd door velen, benijd door honderden, waarvoor huiselijk geluk, inwendige vrede, alles eigenlijk wat het leven waardevol maakt, op de vlucht slaat.

Bart de koude egoïst, de berekenende staatsman, die iedereen en alles dienstbaar maakt aan zijn carrière, kòmt er; zij 't over vertrapt huwelijksleven, verwoest interieur. Zijn schoonvader, Koltman, onthult ten slotte dezelfde eerzuchtige neigingen. Maar het verschil in beider karakter, levensloop en lotgevallen is treffend uitgebeeld. De krachtige en de zwakkeling offeren beiden alles op aan de glorie; doch juist door zijn val wordt Koltman ons nader gebracht. Hij is het beklagenswaardig slachtoffer van zijn zucht om den ouden naam groot te houden; bij al zijn dwaasheid schuilt er iets fiers in hem. Hij lijdt, ook omdat hij een mensch is met geweten; terwijl de aanstaande minister, Bart van Meezten, zelfs waar hij zich door passie laat meesleepen, geen geweten bezit.

Uit zulk hout snijdt het leven zijn koude diplomaten, voor wie landen en volken slechts stukken zijn op het schaakbord van hun eerzucht; die van handigheid spreken, waar het geluk van duizenden in leed verkeert, ja, over dat leed triomfeeren met den glimlach der voldane berekening. Wee de levende pionnen, die in zulke handen vallen. Gelukkig voor hen, als zij den galgenhumor van een Frank bezitten, die zijn smart onder lach en spot verbergt. Een heerlijke vondst, die Frank, in dit drama van door eerzucht verwoeste levens.

E.S.

Licht in Duisternis. Schetsen uit den oorlogstijd, door A.W. Blauw-Heering. - Uitgever J. Waltmann, Maassluis 1915.

Dit zevental schetsen, vol goede bedoeling neergepend, reeds in *De Hervorming* verschenen en nu gebundeld wijder kring aangeboden, tracht

in deze donkere dagen op enkele lichtpuntjes te wijzen. Zij doen vriendelijk aan, als kleine lantaarns, die van afstand tot afstand een zwak schijnsel verspreiden, in een zeer beperkt kringetje, waar omheen het geweldig duister staat, als een reuzenmuur, geheimzinnig, onbewegelijk, vol verschrikking in zijn ontastbaarheid... 'En de duisternis was sterker dan het licht.' Aan dit oeroude woord moet de reiziger denken, als hij in den nachttrein gezeten, die met eentonig geraas door het donkere land snelt, de pinkende lichtjes in de verte ziet glijden en schuiven. Arme, kleine vonkjes; zij doen hun best; het is niet hun schuld, dat de nacht zoo diep, zoo donker, zoo ondoorgrondelijk blijft.

E.S.

Het loon der Braven, Humoristische Roman van F. de Sinclair. - Modern Biblotheek v. Holkema en Warendorf, Amsterdam.

Humor in oorlogstijd! Moet die onwillekeurig niet soms tot galgenhumor verworden? Echt opgewekt, vroolijk, dwaas tot in het onzinnige, is dit boekje volstrekt niet, al ontbreekt het luimige element niet geheel.

De held, de brave man, de goedzak, is een trieste figuur, zijn zuster niet minder, zijn moeder niet in staat een oogenblik belangstelling te wekken. Lichtzinnige Tom is nog de best geslaagde persoon uit dit verhaal, welks samenhang aan los zand doet denken. Van Jeanne en Louis ware wel iets meer te maken geweest. Maar Schr. miste de echte stemming, die zijn vorige geschiedenissen vaak amusant deden zijn. Is ook wel de noodige zorg aan den inhoud besteed? b.v. wat te denken van een beschrijving als deze, p. 8:

'Veel was er uitgebloeid in zijn tuin; de seringen, de jasmijnen en veigelia's waren verworden tot dorre zaadhokjes; armoedige herinneringen aan glans en geuren. Maar de rozen beloofden nog: ieder stammetje droeg beloften van schoonheid'. Stelt men dit lezende zich niet een beeld voor uit den nazomer? Mis, p. 61 lezen we, dat het einde Mei was. - Laat ik auteur er ook even op mogen wijzen, dat er lang na Mei nog veigelia's bloeien, dat de seringen tot in September nog geen dorre maar frisch groene zaadhokjes vertoonen; in sierlijke trossen bijeengegroept, maken zij een sieraad uit van de plant.

De moraal aan het einde van *Het loon der Braven*, is ook van verdacht soort. Ik wil niet ontkennen, dat het wel eens zoo toegaat in de wereld, maar lummeligheid heeft daaraan meer schuld dan braafheid. Een waarachtig braaf man behoeft geen sukkel te zijn. Dat de gouden appels den lichtmis altijd toevallen, is ook een gewaagde stelling; ik vind integendeel dat zij door zijn goocheltoeren wel eens van hem afrollen, geheel buiten zijn bereik.

Naar ik hoop, geeft de Sinclair ons spoedig een aardig verzinsel, om van dit te bekomen. Humoristisch te kunnen schrijven is een groote gave; ieder wachte zich voor namaak.

E.S.

De witte Vallei. Een verhaal uit Davos, door G. van Hulsen. Modern Bibliotheek, Van Holkema en Warendorf. - Amsterdam.

Het spijt mij het te moeten zeggen, maar de inhoud van dit boekje beantwoordt mijns inziens weinig aan den titel. Van Davos wordt niet veel anders verteld dan dat het er sneeuwde of dat de Witte Vallei glansde in zonnelicht. Uit het leven van het sanatorium voor minvermogenden aldaar

hooren wij eigenlijk hoofdzakelijk wat kinderachtig gekibbel over aangebrande pap enz. De lui gaan er niet gezellig en vroolijk met elkaar om, zooals mij juist meermalen trof onder longlijders in dergelijke gestichten; integendeel, mopperen en flauwe plagerijen zijn er schering en inslag.

De held van de geschiedenis is een stugge, Drentsche boer, wiens dialect af en toe op de vlucht slaat, evenals zijn goed humeur. Het is summa summarum een eenzelvige, ongenietbare kerel.

In zijn land terug, laat hij zich door zijn oude moeder vertroetelen, tot hij verliefd wordt op een aardig deerntje, dat stellig een lastig echtgenoot in hem zal vinden.

Het is zeer de vraag of in dezen tijd vol groote schokkende wereldgebeurtenissen, waardoor het leed van den eenling op den achtergrond treedt, een boekje als *De Witte Vallei* veel lezers zal vinden; misschien hier en daar een zieke, die er mogelijk uit zal leeren, dat men met vasten wil aan zijn beterschap vrij wat kan toebrengen.

Over onze Hollandsche taal denkt schr. al even vrijmoedig als over het geduld zijner lezers.

E.S.

B.L. van Albada. Eene Mechanische Beschouwing van de Celdeeling. (46 pp.) Zonder uitgever en jaartal (1915).

Een wonderlijk boekje ligt thans ter bespreking voor me.

De heer van Albada, officier van gezondheid 1e klasse bij de Koninklijke Marine, schijnt in het jaar 1907 een artikel te hebben geschreven over een door hem opgestelde mechanische theorie van het proces der celdeeling; zelfs is hij er in geslaagd, den redacteur van een tijdschrift tot publicatie van zijn geesteskind over te halen. Ik kan het waarlijk niet helpen, maar ik benijd dien mij onbekenden redacteur niet. Want wat de schrijver ons in deze drie vel druks te lezen geeft, is wel is waar een ‘omwerking’ van dit tijdschriftartikel, zelfs hier en daar ‘aangevuld’; maar als het er bij die omwerking op gewonnen heeft, dan, nu ja, dan was het artikel niet bepaald onberispelijk.

In vier pagina's bepleit de schrijver ‘Het goed recht, het stamrecht eener biomechanische theorie’, waarin hij blijk geeft, dat hij sedert zijn studententijd hier en daar nog wel eens in algemeen-biologische en physisch-chemische boeken gelezen heeft, en daaruit de overtuiging heeft opgediept, dat inderdaad de physische chemie, en in de eerste plaats het onderdeel colloïdchemie van zeer ver strekkenden invloed op de studie der levensverschijnselen is. En dat dit juist is, zal wel niemand, die in de algemeene biologie eenigszins rondgekeken heeft, willen ontkennen. De kortgeleden verschenen derde druk van Höbers Physikalische Chemie der Zelle kan het hem anders bewijzen.

En dan krijgen we beschouwingen over celdeeling, celsplijting, de oplossing van de kern en de kernspoel, van zoo eigenaardige strekking en van de gewone zoo afwijkende opvattingen, dat ongetwijfeld iemand, die in deze zaken belangstelt, ze gaarne tot het einde toe zou lezen, als hij geduld genoeg had. Tenminste mij is het zoo gegaan. Ik ben begonnen met ontelbare goede voornemens om de overblijvende

38 blz. na de inleiding aandachtig door te werken, maar... het is me bijna niet mogelijk geweest met mijn gedachten er bij het einde te bereiken.

Maar in het stuk, dat ik met volle aandacht heb kunnen lezen, stonden een paar dingen, die wel de moeite waard zijn, hier vermeld te worden.

Op p. 9 vinden we: ‘Voor de cellen zeker en voor vele kernen evenzeer is het bestaan van een celwand en een kernwand aangetoond, de kernmembraan, zooals Hertwig dien noemt’. Als medicus weet de heer v. A. vermoedelijk meer van zoölogie dan van botanie, en kon hij dus ook weten, dat celwanden in het plantenrijk algemeen, bij dieren bij uitzondering voorkomen.

‘Wanneer dus in het geval van Prof. Loeb het zeeëgelei overgebracht wordt van een hypertonische zoutoplossing in eene hypotonische, neemt het ei een zekere hoeveelheid water op tot dat de osmotische spanning in het ei even groot is geworden of grooter dan in de middenstof’ (p. 13-14). Wat bedoelt schrijver met ‘osmotische spanning’? Indien hij hieronder ‘osmotische druk’ verstaat (en dat zou ik uit p. 20 alinea 5 afleiden, waar hij van een verhooging van intracellulairen druk spreekt door dezelfde methode van Loeb) dan wordt deze bij wateropname kleiner en niet grooter. En gebruikt hij ‘osmotische spanning’ in den zin van ‘turgor’, dan is het 1e onjuist te spreken van een osmotische spanning in de zoutoplossing, de middenstof en 2e kan dan de zoutoplossing binnen het zeeëgelei nooit, onder geen omstandigheden slapper worden dan de omgevende oplossing, dus de ‘osmotische spanning’ niet grooter, maar hoogstens even groot. En op dit grooter worden berust het gansche verdere betoog van den heer van Albada.

Enfin nemen we aan, dat de kernpulsatie, die hieruit volgen moest, eens werkelijk tot stand kwam, dan zou daaruit nog niet volgen, dat tegelijkertijd enkele punten van de kernwand naar buiten en andere naar binnen gaan, zoodat knoop- en buikpunten ontstaan, maar de beweging van alle punten zou naar buiten of naar binnen gericht zijn. De praeferente trillingsrichting, de opbouw van de kern uit platen, waarvan één aequatorplaat, en twee polen (p. 15), volgt uit niets; het aannemen van deze dingen is zuiver willekeurig.

We zullen nog daarlaten, of werkelijk zooals schrijver zich uit zijn studententijd meent te herinneren, zwavel na overafkoeling bij het inwerpen van een zwavelkristalletje zoo mooi uitkristalliseert, als hij meent; veel beter vertoont thiosulfaat het.

Het wetenschappelijk standpunt en de wetenschappelijke beweringen van den schrijver zijn dus volstrekt niet onaanvechtbaar; zijn wetenschappelijke methode is het evenmin. De bacteriologen krijgen er van langs (p. 7) om hun onwetenschappelijke werkwijze, waartoe ze gebracht worden door het practisch belang van hun studievak. ‘Dat het zoo gaat, daaraan heeft schuld de onbewuste neiging te zoeken naar den heiligen graal.

‘Het streven van den bacterioloog is veel te veel gericht op terstond te gebruiken praktische toepassingen. Daarvoor wordt de eigenlijke wetenschappelijke bacteriologie ten eenen male uit het oog verloren en verwaarloosd’. En stel daartegenover schrijvers uitlating op p. 11: ‘Toen ik in 1906, in onzen geneeskundigen kring te Helder, in tegenwoordigheid van zoölogen en andere leden der phylosophische (!) faculteit voor het eerst mijn theoriën wereldkundig maakte, maakte een der toehoorders de opmerking, dat hij vooral getroffen was door het feit, dat ik in den chaos zooveel harmonie kon zien. Ik heb daarop toen geantwoord ongeveer dit: dat komt omdat ik een boertje ben in de zoölogie en allerlei bijzonderheden en détails, die U hinderen bij het vinden van eenvoudige grondlijnen, die het geheel typeeren, mij niet in den weg staan, omdat ik ze niet ken.

‘Omdat ze me niet in den weg staan heb ik wellicht meer kans om de groote lijnen ongerept voor oogen te krijgen. In te veel specialiseeren schuilt ontegenzeggelijk een groot nadeel’. Inderdaad, het komt te vaak voor, dat specialisten-onderzoekers door de boomen het bosch niet zien, maar het is toch nòg gevaarlijker te denken het bosch te kennen en niet te weten wat boomen zijn.

‘Als militair moet ik het desnoods kunnen verdragen te worden neergesabeld, zonder blikken of blozen’. Indien de heer van Albada werkelijk militair is, dan heeft hij een strategisch zeer zwakke stelling uitgekozen en zou het geen wonder zijn, indien hij in een gevecht werkelijk neergesabeld werd.

De klacht van den schrijver: ‘Niettegenstaande herhaalde verzoeken dezerzijds is mij, misschien tot mijn schade, alle kritiek, elke zakelijke opmerking absoluut gespaard. Of men mij niet verstaan heeft?’ behoeft ons niet te verwonderen. Ik vrees waarlijk, dat het betoog niet verstaan zal worden. Niet alleen van wetenschappelijk standpunt, ook wat stylistische eigenschappen betreft, is deze brochure zeer zwak. Men leze maar eens de ontboezeming over het werk van een onzer groote natuurkundigen, die ‘tot de meest denkbare nietigheden afgedaald is en zich is gaan bewegen op een gebied ver beneden dat van den scheikundige, als wiens Benjamin en troetelkind het op geen enkele wijze onder te verdeelen waterstofatoom dienst deed, het meest subtiele individu dat hem bekend was. Intusschen door tot die nietigheden af te dalen heeft prof.... zoo groote dingen tot stand gebracht en is hij ons ouderen ontgroeid, die hem bewonderend mogen nastaren als een hunner meest geliefde leermeesters, rustig ademend in een atmosfeer voor ons gewone stervelingen onbereikbaar, in een ruimte ergens gelegen tusschen onze meest ijle dampkringslagen en de oneindige wereldaether. Gelukkig mogen we constateeren, dat hij er gezond is gebleven en er de hem in 't bijzonder toekomende eigenschap heeft bewaard, de kunst te verstaan een ander duidelijk te maken, wat hij in die hoogste regionen heeft gezien.’ Mooi gezegd, nietwaar?

En dan p. 14: ‘De plasmamoleculen in de grenslaag hebben hun onderlingen afstand zooveel mogelijk verkleind en *sluiten* het vrije verkeer van water door de grenslaag *hinderpalen in den weg.*’

Het mooiste komt op p. 25: ‘We breken ons het hoofd met lichtstralen, waarom zouden wij omgekeerd het licht niet breken volgens hoofd- en bijstralen. Dat zou blijkbaar een reversibel proces zijn en verklaren, waarom er bij ons zoo'n sterke neiging is om altijd in een cirkeltje rond te draaien.

‘Ik denk dat mijn psychiatrische collega's dit denkbeeld vrij krankzinnig zullen noemen, maar wanneer we eens rustig overwegen, hoe het er in den microcosmos eigenlijk toegaat, zou er dan niet in de hypothese, dat de mensch niets anders is dan een kristalkolonie, een schijn van waarheid liggen?’ Hoe zou een gewoon mensch dat denkbeeld noemen?

In twee opzichten ga ik met den schrijver mee: Op p. 8 geeft hij toe, dat kritiek op het werk van anderen in den regel geen dankbaar werk is, en dat heb ik dezen keer ondervonden.

En dan geloof ik, dat schrijvers meening (inleiding): ‘In ieder geval zal het een stil pleidooi zijn voor het groote belang, dat voor ons medici in een goede vooropleiding in alle propaedeutische vakken gelegen is’, juist is; een krachtiger argument voor de bewering, dat deze propaedeuse wel eens wat te wenschen overlaat, dan deze brochure geeft, is niet te bedenken.

M.J. SIRKS.

Tijdschriften.

Onze Eeuw. Maandschrift voor Staatkunde, Letteren, Wetenschap en Kunst, onder redactie van P.J. Blok, P.D. Chantepie de la Saussaye, G.F. Haspels, E.B. Kielstra, K. Kuiper, Jhr. H. Smissaert en J.D. van der Waals Jr. Haarlem, de Erven F. Bohn.

In de November-aflevering vervolgt de heer Gerard van Eckeren zijne geschiedenis der familie Van Beemster. De heer W.E. van Dam van Isselt bespreekt de herziening der wet op het militaire onderwijs. Prof. P.D. Chantepie de la Saussaye geeft een essay over Goethe. De heer J. Mathijs Acket behandelt de sensatie in de moderne literatuur. Dr. J.D. Bierens de Haan schildert de ontwaking van Epimenides. Willemine G.A. Labberton dicht sonnetten.

Stemmen des Tijds, Maandschrift voor Christendom en Cultuur. Onder redactie van Dr. W.J. Aalders, Mr. A. Anema, H. Colijn, Mr. P.A. Diepenhorst, Dr. P.J. Kromsigt, P.J. Molenaar, Dr. J.C. De Moor, Dr. E.H. Renkema, Mr. V.H. Rutgers, Dr. J.R. Slotemaker de Bruine, Dr. J.Th. De Visser, Dr. B. Wielinga. Utrecht, G.J.A. Ruys.

In de November-aflevering vangt Prof. Dr. A. Anema een studie over Augustinus' Rechts- en Staatsleer aan. L.E. wijdt een essay aan den Munsterschen Keurbisschop Christoph Bernard van Galen. De heer J.R. Snoeck Henkemans handelt over sociale maatregelen in oorlogsnood. Dr. B. Wielenga verklaart het militarisme van Nietzsche en Ds. J. Jac. Thomson prijst Guido Gezelle. De heer L.C. Diehl dicht verzen.

De Gids. Onder redactie van D. van Blom, H.T. Colenbrander, C.Th. van Deventer, J.N. van Hall, E.J. De Meester, Jan Veth en R.P.J. Tutein Nolthenius. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon.

De redactie herdenkt in de November-aflevering Mr. C.Th. van Deventer als Gids-redacteur. Na verzen van A. Roland Holst besluit de heer J. de Meester zijne vertelling ‘Carmen’. De heer Jos. Loopuyt geeft een levensbeeld van Jean Jaurés. ‘De dingen die naderen’ is de titel eener novelle door Frans Erens. Mr. H. Binnerts behandelt het opvoedkundige element in de straf. De heer J. Everts geeft een novelle, getiteld ‘de achtste dag.’ Dr. Jan Veth herdenkt den schilder F. Hart Nibbrig.

De Nieuwe Gids, [mede nieuwe serie van de Twintigste Eeuw en het Tweemaandelijksch Tijdschrift], maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en wijsbegeerte, onder redactie van: Dr. H.J. Boeken, Lodewijk van Deyssel, Mr. Frans Erens, Willem Kloos, Jac. van Looy,

Frans Netscher. Uitgegeven te 's Gravenhage door de N.V. Electr. Drukkerij ‘Luctor et Emergo’.

In de November-aflevering besluit Herman Middendorp zijn romantisch spel ‘Clarinde’ en vervolgt de heer G. van Hulzen zijn roman aan 't lichtende strand. De heer J. Rietema doet een wonderlijk verhaal uit den grijzen voortijd. Frans Erens verhaalt een geestverschijning: ‘de haarlok’. Jac. van Looy beschrijft een verjaring. André de Ridder vervolgt zijn beschrijving van het salon van Ninon de l'Enclos. Maurits Wagenvoort verhaalt van de vreemdelingen in het rococo-gezelschapsleven te Rome. Cornelis Veth bespreekt een biografie van Gustave Doré. Martin Greif en François Pauwels zingen gedichten.

De Beweging, algemeen maandschrift voor letteren, kunst, wetenschap en staatkunde, onder redactie van H.P. Berlage Nz., Albert Verwey, Is. P. de Vooys. Amsterdamsche Boekhandel, Amsterdam.

In de November-aflevering behandelt de heer Albert Verwey het onderscheid en de overeenstemming tusschen de poëzie van voor en van na 1880. De heer A. de Braconier geeft romantische herinneringen uit Java. Verzen worden gezongen door J. Jac. Thomson, J.J. van der Brandeler - den Beer Poortugael, den heer Volker en Jan van Nijlen. De heer Jacob Israël de Haan zet zijn juridische kritiek op Van Dale's Woordenboek voort en de heer Paul Cronheim zet Jacob Israël de Haan's aanval op Duitsche rechtsgeleerden voort.

Onze Kunst, geïllustr. maandschrift voor beeldende kunst; bestuurder: Dr. P. Buschmann; Uitgave der naamlooze vennootschap 'Onze Kunst', L.J. Veen, uitgever, Amsterdam, Keizersgracht, 485.

In de aflevering van Augustus 1915 behandelt de heer Jacques Mesnil de tentoonstelling van oude Kunst in het Musée des Beaux Arts de la Ville de Paris. De heer J.G. Veldheer handelt over grafische kunst in de samenleving. De heer W. Steenhoff wijdt een opstel aan de nagedachtenis van H.W. Mesdag.

De aflevering van September 1815 is grootendeels gewijd aan eene met talrijke afbeeldingen toegelichte beschouwing van den heer G.D. Gratama, over de belangrijke tentoonstelling van Oude Kunst in het bezit van bewoners van Haarlem en omstreken, gehouden in het Frans-Hals-museum aldaar.

Nog behelst deze aflevering een open brief van den heer Jac. Mesmil aan Prof. Dr. Paul Clemen.

De Levende Natuur, opgericht door E. Heimans, J. Jaspers Jr. en Jac. P. Thijsse, redactie: J. Heimans, Amsterdam, Jac. P. Thijsse, Bloemendaal.

In het nummer van 1 November besluit de heer B.E. Bouwman zijn studie over de wegwespen en hun parasiet. De troskers of wilde sering wordt door den heer Leonard A. Springer beschreven. De heer G.A. Posthuma gaat voort ons verschillende lagere zoetwaterbewoners voor te stellen. Dezelfde beschrijft een aardig avontuur met een wezeltje. I.M. vertelt onderhoudend van allerlei mooie planten tusschen de voegen der kademuren te Rotterdam.

In het nummer van 16 November beschrijft de heer L. Dorsman Czn. een prachtige daphnia: het glaskreeftje of Leptodora hyatina. Een nieuwe slak voor de Nederlandsche fanna, vitrina diaphana, de zwartmantelige glasslak heeft de heer J. Den Doop gevonden. De salamanders van Nederland worden door den heer C. Willemse in systeem gebracht. De heer Jac. P.Th. determineert een reuzenvorm van den paddestoel Pholiota squarrosa. De heer J. Heimans geeft een referaat van een verhandeling van den heer W.W. Schipper over de verspreiding van de donzige klis

in verband met den aard van den bodem. De heer Bolleman van der Veen pleit opnieuw voor natuurbescherming.

De Hollandsche Revue, geredigeerd door Frans Netscher en uitgegeven door Vincent Loosjes te Haarlem.

In het nummer van 25 October wordt het karakter geschetst der Zaandamsche uitgevers P. Out en G.J. Honig.

Ontvangen boeken.

Louis Couperus. *De ongelukkige.* Van Holkema & Warendorf, Amsterdam.
Cyriel Buysse, *Oorlogsvisioenen.* C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Miek Janssen, *Jan Toorop.* Met 36 illustraties. L.J. Veen, Amsterdam.
Cd. Busken Huet, *Jozefine.* Derde druk. *f* 0.75 ing. *f* 0.95 geb. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
Cd. Busken Huet, *Lidewyde.* Vierde druk. *f* 0.75 ing. *f* 0.95 geb. H.D. Tjeenk Willink & Zn., Haarlem.
Cd. Busken Huet, *Robert Bruce's Leerjaren.* Tweede druk. *f* 0.75 ing. *f* 0.95 geb. H.D. Tjeenk Willink & Zn, Haarlem.
D.J. de Koff, *Ons grijs verleden.* Prinses Theudesuide. Historisch Romantisch verhaal. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Evert van Maarssen Azn., *Gravin Maxesa.* Een Aponyi in Holland. Roman. G.J. Slothouwer, Amersfoort.
Cornelis Veth, *Prikkel-Idyllen*, *Het geheim van den idioot.*. Tooneelspel à grand spectacle. C.A.J. van Dishoeck, Bussum.
Frits van Raalte, *Een jonge liefde en een oude stad.* Stenfert Kroese & v.d. Zande, Arnhem.
Maurits Wagenvoort, *La Romanina*, Roman uit het Italiaansche Muziekleven der 18e eeuw. L.J. Veen, Amsterdam.
Jeanne Reyneke van Stuwe, *De groote voltige.* L.J. Veen, Amsterdan.
Abbé Prévost. Manon Lescaut, *Een liefdesgeschiedenis van den chevalier des Grieux.* Schellens en Giltay, Amsterdam.
Veen's Gele Bibliotheek, dl. 13, Stijn Streuvels. *Mijn rijwiel.*
Dl. 15, Jeanne Reyneke van Stuwe, *Met den handschoen.* L.J. Veen, A'dam.
P. Raëskin, *Ouë - Jane.* P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Th. van Merwede, *Tweeërlei.* H. Honig, Utrecht.
Egb. G. van der Mandele, *De rijke wees.* H.J.W. Becht, Amsterdam.
R.W. Emerson, *Levensgedrang.* Vertaling van E.C.H. van Rijn Snoeck, H. Honig, Utrecht.
Epictetus, *Enchiridion*, Zedekundig Handboekje. Mart. Nijhoff, den Haag.
Pio Baroja, *Op een dwaalweg.* Uit het Spaansch vertaald door Mevr. E. Couperus. L.J. Veen, Amsterdam.
Helene Dickmar, *Psyche.* Uit het Noorsch door Mevr. A.M. v.d. Linden - van Eden. P.N. van Kampen en Zn., Amsterdam.
Waislav M. Petrovitch, *Heldensagen en Legenden van de Serviërs.* Vertaald. W.J. Thieme & Cie, Zutfen.
G. Kalff, *Literatuur en tooneel te Amsterdam in de zeventiende eeuw.* De erven F. Bohn, Haarlem.
M.A.P.C. Poelhekke, *Woordkunst.* 5e druk. J.B. Warters. Groningen.
Sanherib, *Koning van Assyrië.* (705-681 v. C.). Rede door Dr. C. van Gelderen. Boekh. en Drukkerij v.h. E.J. Brill. Leiden.

H. van der Mandere, *Figuren van dezen oorlog.* Johannes Morks, den Haag.
Nog wat losse opmerkingen naar aanleiding van den grooten oorlog. N.V. Drukkerij De Nieuwe Tijd, Amsterdam.
Wereldburgers, F. Hesselink, Velp.
Dr. Th. Schiemann, *Een lasteraar!* Kantteekeningen bij de voorgeschiedenis van den wereldoorlog. Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Staten en Volkeren I. 2. A.W. Stellwagen. *Hoe Egypte onder Engeland's Protectoraat is gekomen.* Hollandia Drukkerij, Baarn.
Dr. A.A. Beekman, *Nederland als Polderland.* Tweede druk. W.J. Thieme & Cie, Zutphen.
Levensvragen, VIII. 6. Dr. J.H. Gerretsen, *God en de materieele wereld.* Hollandia-Drukkerij, Baarn.
Mededeelingen van wege het Nederlandsch Zendelinggenootschap, 59e deel, 4e stuk. M. Wyt en Zonen. Rotterdam.